R G B WH GR BL Grey Scale #13 C M Y K

DANES-PICTA.COM

A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19

Colour Chart #13

Inches Centimetres

Blue Cyan Green Yellow Red Magenta White 3/Color Black

DANES-PICTA.COM

BIBLIOTEKA
Wyższej Szkoły Polit.-Wych.
E204 2.Ex.

J. Kozierowski kpt.

MUZEUM NARODOWE W RAPPERSWILU.

BITWY I POTYCZKI 1863-1864.

Na podstawie materyałów drukowanych i rękopiśmiennych Muzeum Narodowego w Rapperswilu

opracował

STANISŁAW ZIELIŃSKI
Bibliotekarz Muzeum.

W RAPPERSWILU 1913.
Nakładem Funduszu Wydawniczego Muzeum Narodowego w Rapperswilu.

Skład główny w księgarni Gubrynowicza i Syna we Lwowie.

BIBLJOTEKA
Nr 20 67/II
Wyż. Szk. Wojen.

95667/2

Eigentum
Heeresarchiv Berlin
BIBLIOTEKA
Wyższej Szkoły Polit.-Wych.
l. in. 753

Czcionkami Krakowskiej Drukarni Nakładowej w Krakowie, ulica Kopernika L. 8
pod zarządem Adolfa Nowaka.

SPIS ROZDZIAŁÓW.

I. Wstęp . . . . . Str. 1
II. Spis źródeł . . . . . „ 12
III. Potyczki . . . . . „ 19
Województwo Mazowieckie . . . . . Str. 21
„ Podlaskie . . . . . „ 55
„ Lubelskie . . . . . „ 81
„ Sandomierskie . . . . . „ 125
„ Krakowskie . . . . . „ 159
„ Kaliskie . . . . . „ 190
„ Płockie . . . . . „ 222
„ Augustowskie . . . . . „ 253
„ Wileńskie . . . . . „ 276
„ Kowieńskie (i wyprawa morska) „ 287
„ Witebskie . . . . . „ 311
„ Mohilewskie . . . . . „ 312
„ Mińskie . . . . . „ 314
„ Grodzieńskie . . . . . „ 319
„ Wołyń i zagranica . . . . „ 339
„ Ukraina . . . . . „ 350
IV. Spis chronologiczny potyczek . . . . . „ 355
V. „ alfabetyczny „ . . . . . „ 367
VI. Indeks osób . . . . . „ 413
VII. Przypisy i źródła . . . . . „ 485
VIII. Dodatek . . . . . „ 555

Mapy, tabela statystyczna.

I.

WSTĘP.

Przyjęto ogólnie, iż. w powstaniu styczniowem było przeszło tysiąc starć i potyczek. Bywały próby zebrania i uporządkowania ich, ale próby niezupełne, bez dostatecznego wyzyskania materyałów, które w danym razie były pod ręką.

Wspomnę o ważniejszych zestawieniach do jakich wypadało mi nieraz w ciągu tej pracy zajrzeć. Pierwszą próbą ugrupowania chronologicznego wypadków wojennych były wydawane w Paryżu „Ephemerides polonaises“, doprowadzające kronikę do października 1863 włącznie. Atoli „Ephemerides“, podawały przeważnie fakty gwałtów popełnianych przez moskali, o potyczkach wspominając tylko okolicznościowo.

W londyńskim „Głosie wolnym“ drukowano od 20-go czerwca 1863 r. do 10-go sierpnia 1864 „Efemerydy czyli kronikę wypadków wojennych zaszłych w powstaniu narodowem polskiem“. Kronika ta niezupełna, z brakami i błędami — doprowadzoną była tylko do 31-go stycznia 1864 roku. Rękopis natomiast owej kroniki znajdujący się w Rapperswilu, doprowadzony jest do kwietnia, lecz zakończenie to rękopiśmienne jest zgoła bez wartości. Tytuł „Kronika wypadków“ nie odpowiada treści, gdyż poza krótkimi opisami potyczek kilka tylko wymieniono innych wydarzeń niewojennych; jako zestawienie potyczek efemerydy przedstawiają wartość chyba tylko jako pierwsza próba takiego zestawienia chronologicznego. Mnóstwo spotykamy tutaj mylnych szczegółów, przebieg walk często mylnie, stronniczo i z przesadą podany nawet wtedy, gdy źródła polskie współczesne, które zatem autorowi powinny były być znane, a w każdym razie były dostępne, rejestrują porażki a nie zwycięstwa. Pozatem ta część kroniki, która się ukazała w druku, jest pełna braków, wielu potyczek nie wymienia.

Zestawienie chronologiczne i terytoryalne starć w dziele Pawliszczewa wykazuje tylko 631 potyczek w Królestwie, a było ich więcej.

W „Księdze Pamiątkowej...“ (Lwów 1904) Józefa Białyni Chołodeckiego, na stronie 53 do 73 znajduje się rozdział p. t. „Wykaz walk, starć i potyczek stoczonych w latach 1863/4“. Spis ten wykazuje na pierwszy rzut oka około 1030 potyczek. W rzeczywistości liczba ta sprowadza się do niespełna 700 rzeczywistych starć, pozostałe 300, to tylko inne nazwy na te same potyczki. Wykaz ten, to suchy alfabetyczny spis, na który złożyły się: nazwa miejscowości i data starcia; w kilku tylko wypadkach na blisko 1030 pozycyi podano województwo, przeszło 100 potyczek umieszczono wogóle bez daty jak Azerota, Babiak, Baby i t. d. Z tych braków wykazu owego, który też tylko spisem alfabetycznym ma być, nie można czynić zarzutu księdze pamiątkowej, zważywszy

różnorodność cennych schematów w dziele tem zebranych, jako też to, iż spis ów jest najobszerniejszy ze wszystkich a przedewszystkiem najsumienniej zebrany.

Pomijam mniejsze małoznaczące lub zgoła bezwartościowe zestawienia, ograniczając się na wymienieniu powyższych. Wszystkie one jednak mają tę wadę, iż autorowie ich pracowali albo zupełnie bez map albo też przy pomocy map niedostatecznych. Stąd powstają potyczki jak „pod Powiatówką“, „pod Tyszkinią“ i t. d., podczas, gdy Powiatówką zwie się — las, przytykający do Tyszkin, które to Tyszkinie znowu w tym wypadku nie są wsią ani miastem, lecz również lasem, należącym do Tyszkiewiczów, od których biorą nazwę. Napróżno szukać w Słowniku geograficznym i na mapach lasu kajsarowskiego, którą to nazwę nadano jednej z potyczek ks. Mackiewicza, gdyż las ten nie należy, lub nie należał w 1863 r. do wsi Kajsarowa lub t. p., lecz był poprostu własnością rosyanki, pani — Kajzarowowej, stąd nazwa lasu kajsarowskiego. Nie sposób również naznaczyć na mapie potyczek „w lasach gruździewskich, które mają 10 mil kwadratowych obszaru“ — jak to dosłownie określono potyczki Dłuskiego pod Draginiami, Pojurzem i t. d. Znachodzą się takie określenia jak potyczka „pod Wólką“ bez daty i położenia, a Wólek na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej jest z górą 500, z tego 430 przypada na obszar objęty powstaniem.

Nie rzadko napotyka się nazwy miejscowości, które zgoła nie istnieją. Nazwy te powstały z błędnej, przekręconej pisowni i przeszły do historyi, a nie starano się ich sprawdzić. Dopiero na podstawie porównań relacyi, śledzenia pochodów na dokładnych mapach, z nieodstępnym cyrklem w ręku dochodzi się, że Pojutrów (nie Pojurze) to nic innego jak Pętnów, że Stromle istnieją wprawdzie w podręczniku do historyi, tylko nie — w Polsce, tak samo jak Leinbok, że Kryszwy, to Krzywda, że Fijałkówka to Finkówka, i t. d.

Niekiedy z nazwiska miejscowości i nazwiska dowódzcy powstańczego powstaje nazwa złożona miejscowości. Pod Żurawinkiem Czarnym rzekomo bili się w Płockiem powstańcy dnia 17. 9. tymczasem 17. 9. 63 miał się bić w Płockiem Piotr Czarny pod wsią Żurawino.

Owe regestrowanie potyczek bez radzenia się map, bez porównywania raportów i relacyi, nierzadko kilkunastu i więcej do jednego starcia, powoduje istny chaos. Co autor bądź pamiętnika, bądź raportu, to inną podaje nazwę, zależnie od stanowiska na którem w czasie walki znajdował się. — To też bywają potyczki o pięciu, sześciu lub więcej nazwach, a daty ich wałęsają się nieraz na przestrzeni dwóch lub trzech tygodni, t. zn. że na jedną potyczkę przypada po 10 lub 15 dat. Weźmy np. potyczkę pod Żelazną; nosi ona nazwy aż dwóch miast, między któremi leży Żelazna oraz kilku mniej lub więcej oddalonych wsi; albo potyczkę pod Walilami; tutaj zamiast właściwej miejscowości podano nazwy kilku innych wsi, jednego lasu, jednej wyspy, jednego ostępu, jednej puszczy, jednego pagórka — brak tylko rzeki. Nierzadko spotyka się miejscowość o kilka mil odległą, jak Stok Lacki, Stok Moryc i Stoczek, lub inne, a z porównywania opisów i szczegółów dopiero stwierdza się, że tu chodzi o jedno i to samo starcie. Walka w Niewieszu jest równie dobrze potyczką pod Uniejowem, Poddębicami i Dobrą, zwłaszcza że Niewiesz leży w pośrodku, a dla uzupełnienia nazywa się owa potyczka już mniej słusznie także bitwą w „okolicach Turka“. Inne znowu potyczki mają nazwy według miejscowości w zaborze austryackim i pruskim, skąd w danej chwili korespondent słyszał huk strzałów.

Pewną ilość starć nazwano od rzek, wśród których prym wodzą Tanew, Kotra, Narew i t. d. Wzmianka o walce „nad Tanwią“ niema wartości jako określenie miejsca potyczki, jeżeli jej nie objaśnia chociaż w przybliżeniu jakaś miejscowość, a ponadto okazuje się w ostateczności, że owa rzeka nie zasłużyła sobie nawet na to, aby jej nazwę nadawać danej potyczce.

W mnogość określeń obfitują zwłaszcza potyczki, które staczano na pograniczu austryackiem, a najtrudniejsze do rozwikłania są określenia na starcia w bezmiernych lasach i bagnach województw litewskich.

Tutaj do chaosu nazw dochodzi chaos dat — spotęgowany podwójnością kalendarza a przyłącza się do tego patryarchalność określeń jak: we Wielką Sobotę, w Zielone Świątki i t. d. niewiedzieć jakiego stylu. Autorowie powtarzający relacye o starciach w tych krajach, rzadko zwracają uwagę na rozbieżność kalendarza. Stąd np. trzydniowe walki Dołęgi pod Birżami odbywały się według różnych źródeł 23—25 kwietnia, 3—5 maja, 7—9 maja, 13—15 maja, nie licząc innych jeszcze dat pomiędzy $^{23}/_{4}$ a $^{15}/_{5}$; Dłuskiego starcia pod Sztemplami dnia $^{10}/_{5}$ i $^{11}/_{5}$ noszą daty $^{23}/_{5}$ i $^{24}/_{5}$, $^{1}/_{5}$ i $^{2}/_{5}$, $^{16}/_{5}$ i $^{17}/_{5}$ i t. d., ba, nawet poważny podręcznik do historyi powstania każe walczyć Dłuskiemu pod Draginią i Pojurzem w listopadzie 1863, podczas gdy to było 22 i 30 czerwca 1863... Z datami bitew pod Birżami nie mógł dać sobie rady Kolumna, więc spisał czytelnikom, — aby sami sobie wybrali, — wszelkie możliwe źródła, tylko nie te, w których daty są prawdziwe. Wyjaśnienie wielu błędów i niedokładności Kolumny, których już wówczas można było uniknąć na podstawie tych materyałów, które w chwili tworzenia się „Pamiątki“ były już znane, znajdzie czytelnik w pracy, która sama w sobie jest próbą ustalenia danych, zatem jest prostowaniem pomyłek i błędów.

Stosownie też do tego celu wykonany jest układ potyczek. Główną część pracy stanowią starcia orężne w układzie według województw, a w nim chronologicznie. W opisach walk starałem się, mimo iż każdy opis stanowi całość w sobie, nadać pewną ciągłość przez stosowne odsyłacze. Odnosi się to zwłaszcza do walk stoczonych przez jeden i ten sam oddział w różnych województwach. Tej ciągłości pomocnym jest również spis osób umieszczony na końcu pracy. Nazwy miejscowości zaopatrzyłem ścisłemi określeniami co do położenia, podając odległość w kilometrach od najbliższej miejscowości, pod którą również stoczono walkę w temsamem województwie, oraz wymieniając: w Królestwie obwód z czasów Królestwa Kongresowego, na Litwie i Rusi powiat, w którym dana miejscowość leży. Sądzę, iż w ten sposób wszelkie niedokładności co do położenia miejscowości są wykluczone, a szukanie na mapie ułatwione. Ponadto każda potyczka zaopatrzona jest w nawiasach nazwami, pod jakiemi dana potyczka t a k ż e jest wymieniana w różnych źródłach. Oczywiście nie wszystkie, jakieby można dać, odsyłacze uwzględniłem, gdyż nie piszę Słownika geograficznego w mniejszem wydaniu, lecz o potyczkach. Dosyć porównać wspomniane już zestawienie u Chołodeckiego z rozdziałem w temże dziele (str. 155—421) p. t. Nieco szczegółów biograficznych. Gdyby Ch. był uwzględnił w spisie potyczek wszystkie miejscowości, pod któremi każe się bić owym kilku tysiącom osób, o których podaje szczegóły biograficzne, spis potyczek powiększyłby się o kilkaset nowych starć, a w gruncie rzeczy byłyby to tylko nowe nazwy na już raz wymienione starcia. Okazuje się, że na ogólną liczbę przeszło 1220 potyczek istnieje przeszło 3000 określeń. Wśród nazw odsyłaczowych i tylko odsyłaczowych znajdzie czytelnik kilkadziesiąt takich, których w brzmieniu tutaj podanem ani na mapach ani w Słowniku nie znajdzie, lub też może je znaleźć, ale w zupełnie innej okolicy. Mimo to koniecznem było umieszczenie w odsyłaczach tychże błędnych pisowni, jeżeli z owem właśnie błędnem mianem dana potyczka przeszła do historyi.

W rozdziałach dalszych ułożyłem wymienione w głównej pracy potyczki w porządku alfabetycznym i chronologicznym. W spisach tych wszystkie nazwy zaopatrzone są datą i pierwszą literą województwa, nazwy odsyłaczowe, t. j. te, pod któremi dana potyczka t a k ż e jest znaną, umieszczone są w nawiasach.

Data i województwo umożliwia natychmiastowe odszukanie danej potyczki w dziale głównym.

Na spis osób zwróciłem szczególną uwagę. W spisie tym podałem wszystkie zachodzące w tej pracy nazwiska z pominięciem jednak nazwisk oficerów i żołnierzy rosyjskich. Spis bowiem tych musiałby wypaść niedostatecznie, gdyż raporty moskiewskie mało wymieniają nazwisk prócz dowodzących, ponadto wymieniają nie wszystkie starcia, o innych zaś relacye są tylko z polskich źródeł, a te z natury rzeczy mniejszą zwracają uwagę na uczestników po przeciwnej stronie (i nie zawsze ich znają) niż po stronie powstańczej.

Za to wykaz uczestników powstańców starałem się uczynić jaknajdokładniejszym i prostować, gdzie mi na to źródła pozwalały, mylne dane, błąkające się po różnych publikacyach i powtarzane w dalszym ciągu. Spis osób ma podwójny cel: ułatwia oryentacyę w samem dziele i jest surogatem materyału życiorysowego poszczególnych osób. Dlatego też nie mógł to być suchy spis alfabetyczny. Zamiast stronnic, na których należy szukać wzmianki o danej osobie, podałem nazwę potyczki z datą i oznaczeniem województwa, tak, że równie łatwo ją odszukać, jak gdyby podana była stronnica. Podanie potyczek w tym spisie pozwoli czytelnikowi nie tylko odnaleźć osobę o którą mu chodzi, lecz równocześnie poinformuje go, w jakich potyczkach dana osoba brała udział. Potyczki w których ów powstaniec nie brał udziału, lecz w których opisie wymieniono go z tego lub owego względu, podane są w nawiasie.

Nazwiska dowódzców podano drukiem odróżniającym się. Określenie dowódzcy jest bardzo względne. Bywali dowódzcy oddziałów kilkutysięcznych jak Langiewicz, Sierakowski i inni, bywali dowódzcy oddziałków po kilkunastu, nawet kilku ludzi. Ot, z rozbitego pod wsią A. oddziału, obywatel B. zebrał ośmiu ludzi i przez pewien czas zmuszony był działać na własną rękę, lub też przed dobiciem się do głównej siły zmuszony był stoczyć jedną lub więcej utarczek z mniej lub więcej silnym patrolem nieprzyjacielskim. Można obywatela B. pasować w takim wypadku na dowódzcę, ale można i nie czynić tego. Lub też w potyczce pod C., kosynierami albo inną bronią dowodził obywatel D. pod głównem kierownictwem obywatela E. Można wtedy owemu D. nadać również miano dowódzcy. Niekiedy taki D. po owej potyczce znika zupełnie z widowni walki, częściej jednak wypływa niebawem już jako rzeczywisty, samodzielny dowódzca; w pierwszym wypadku trudniej, w drugim bez trudu można go nazwać dowódzcą. Te wyjaśnienia uważałem za potrzebne, aby uniknąć zarzutu „fabrykowania“ dowódzców, który to tytuł nie jest zresztą równoznaczny z patentem na oficera.

Co się tyczy stopni oficerskich panuje tu wielka dowolność i fantazya. Stopnie nadawał tak R. N. jak poszczególni naczelnicy; stopnie te otrzymywali tak żołnierze jak urzędnicy cywilni organizacyi. Nawet raporty urzędowe ogłaszane w biuletynach wojennych zawierają sprzeczne określenia stopni, a cóż mówić o relacyach wziętych ze źródeł nieurzędowych polskich. Tytuły te w bardzo wielu wypadkach niezgodne są z materyałem urzędowym w dokumentach Archiwum Rządu Narodowego. Ścisłe określenie stopnia danego uczestnika z podaniem o ile możności daty nadania go, mogłoby stanowić przedmiot oddzielnych dociekań i w zakres tej pracy nie wchodzi. To też w nadawaniu tytułów byłem możliwie oględnym i ostrożnym.

Znaną jest rzeczą, że wielu powstańców, nietylko dowódzców oddziałów, przybierało obce nazwiska. Bywało, iż niektórzy bili się pod pięciu nazwiskami, nietyle z własnej „winy“, ile dzięki nieświadomości referujących o walkach. Niemało przyczyniły się do tego chaosu raporty rosyjskie. Na dowód niechaj posłuży taki Ignacy Laskowski, szef sztabu u Sierakowskiego. W raportach ro-

syjskich ów Laskowski jest Jezierskim, Czerskim, Zgierskim, według źródeł polskich pseudonim Laskowskiego jest Ignacy Zgorszczyzna albo Sobek. Tymczasem jest to Laskowski, „Ignacy z Gorszczyzny“ (stąd Ignacy Zgorszczyzna); natomiast Sobek to pseudonim Stanisława Laskowskiego, również jak imiennika jego b. oficera wojsk moskiewskich, który to Laskowski-Sobek, w tym samym czasie co Ignacy z Gorszczyzny na Żmudzi, operował o kilkadziesiąt mil na południe-wschód w niedostępnych moczarach ihumenskich i nigdy poza woj. mińskie nie wyszedł. Ponadto tak Sobek, jak Ignacy z Gorszczyzny, wymieniani są każdy raz jako Stanisław, innym razem jako Ignacy. Jako inny przykład przytoczę Staniewicza (Pisarskiego). Staniewicz-Pisarski poległ 19. 10. 63 pod Daniliszkami, w tem zgodne są źródła tak rosyjskie jak polskie. Nie przeszkodziło to jednak Staniewiczowi, że w dwadzieścia lat po powstaniu napisał ciekawy pamiętnik 30 stron in folio. Mógł pisać ów pamiętnik, gdyż pod Daniliszkami poległ nie używający pseudonimu Paweł Staniewicz, brat jego, także dowódzca, a on Jan Staniewicz, naczelnik pow. szawelskiego, operował dalej w swoim powiecie. — Pseudonimy umieszczone są w nawiasach jako odsyłacze. Uwzględniłem tu przeważnie tylko rzeczywiste pseudonimy, gdyż wyszczególnienie rozmaitych mylnych pisowni (jak: Lutkowski, Ludkowski, Latkowski, Ładkowski, Łatkowski, Łodkowski albo Gasztowtt, Gastow, Garsthof, Gauchtan, Gerstof i t. d. oznaczające jedną i tę samą osobę) obciążałoby zbytnio to zestawienie, nie mniej i dla tego, że te właśnie niedokładności starałem się usunąć w samym tekście i wykluczyć lub conajmniej zmniejszyć możliwość nieporozumień pod tym względem. Mimo to, niekiedy i ową mylną pisownię uwzględnić wypadało, mianowicie gdy niedokładność taka zachodziła w początkowej literze nazwiska (np. Mikita, Nikita).

W „Przypisach“ zestawiłem źródła do poszczególnych potyczek w tym porządku, w jakim opisy umieszczono w głównej części pracy. Gdy opisy potyczek stanowią tylko streszczenie różnych relacyi, tutaj znajdzie czytelnik informacye, gdzie szukać owych relacyi lub dłuższych opisów.

Przy pracy niniejszej posługiwałem się mapami sztabu generalnego rosyjskiego i w części austryackiego, oraz atlasami Hesketa i Chrzanowskiego tudzież Słownikiem geograficznym. Pisowni nazw trzymałem się o ile możności takiej, jakiej używa Chrzanowski, w wypadkach zaś, gdzie pisownia owa znacznie się różni od pisowni na mapach sztabu lub w Słowniku geogr., posługiwałem się odsyłaczami.

W dziale wspomnianym umieściłem przy poszczególnych potyczkach uwagi o ile były konieczne. Na wymienionych wyżej materyałach oraz innych mapach opierają się dołączone do tej pracy mapki. Dla przejrzystości oznaczone na nich są tylko te miejscowości, gdzie były starcia, atoli dla oryentacyi musiałem umieścić jeszcze kilkadziesiąt miast nie będących oznaczeniem na potyczki.

Na opisy potyczek składają się bądź raporty polskie lub rosyjskie, lub relacye prywatne; niekiedy brak wszelkich szczegółów o starciu, stąd też mogłem tylko zanotować istnienie takiego starcia. Niezawsze znajduje się w opisie wykaz obustronnych strat, chociaż do większej części potyczek liczbę rannych, poległych i t. d. podają relacye. Atoli powtórzenie tych cyfr nadaje się więcej do humorystyki niż do poważnego traktowania. Ostatecznie możnaby podawać wszystkie najnieprawdopodobniejsze cyfry, ale tylko w sposób porównawczy, z wykazywaniem przy każdej relacyi sprzeczności i niedorzeczności, co wymagałoby osobnej pracy. Gdy cyfry w różnych źródłach wykazują drastyczne różnice, zaznaczyłem to w przypisach, wogólności zaś określiłem cyfry najprawdopodobniejsze — powstrzymując się od uwag w przypisach. Praca niniejsza bowiem jest tylko schematem, argumentacya zaś usprawiedliwiająca podane przezemnie cyfry zajęłaby więcej miejsca niż sam główny dział „Potyczek“. Cyfr podanych przez źródła moskiewskie nie prostuję, bo każda jest zełgana. Wobec

bardzo sprzecznych relacyi o samych walkach, trzymałem się w takich wypadkach o ile możności raportu polskiego, jeżeli taki znalazłem. Według bowiem raportów moskiewskich dowódzcy polscy, to zmartwychwstańcy sui generis: po kilka razy padają w boju, zabici a wciąż życie im wraca, aby rozbici przed kilku dniami, mogli być — ponownie rozbici i znowu poledz i tak w kółko przez przeciąg kilku miesięcy być rozbitym po kilkanaście a zginąć po kilka razy. Czy i szeregowcy powstańczy mieli takie zatwardziałe życie? Niezawodnie, jeżeli „banda“ wybita do nogi, na drugi dzień i trzeci jeszcze posiada „szczątki“, które znowu wybite do nogi mimo to ścigane są i jeszcze raz niszczone.

W najniedołężniejszy sposób relacye moskiewskie z powstańców czynią kompletnych niedołęgów a Hesketowie i t. p. historycy urzędowi nie wstydzą się powtarzać podobnych niedorzeczności.

Z raportów moskiewskich wynikałoby, że oddziały powstańcze, to bandy tchórzów, gorzej, ludzi którzy zupełnie zmysły postradali, którzy nie poto wyszli do lasu aby się bić, lecz aby szukać nieprzyjaciela i pokłoniwszy mu się nisko prosić uprzejmie o regularne i przepisowe zarzynanie jak baranów. Przytoczę kilka przykładów. Oto pod Wirem poległo powstańców 250, „wielu było rannych“ (cyfra nie podana), 31 dostało się do niewoli, moskali zaś poległ 1 (kozak ma się rozumieć, ów historyczny kozak) a 15 było rannych. Pod Mieszkami ($^{21}/_{8}$) oddział składał się ze 150 ludzi, z tego 84 poległo, moskali zaś poległ tylko 1 (jeden, niewiadomo czy kozak czy z innej broni) a 2 było lekko rannych. Albo Darszyszki. Zacytuję tu dosłownie korespondencyę z Inwalida:

„Podpułkownik Karpow z 4-tą rotą strzeleckiego batalionu Cesarskiej familii i 20 kozaków atamańskiego pułku rozbił na głowę bandę Ludkiewicza w powiecie poniewiezkim. Z 92 powstańców zostało na miejscu 56 trupów i w tej liczbie Ludkiewicz. Trofea: 70 koni, chorągiew, broń; ranny Ludkiewicz, który umarł na drodze i został przewieziony do Poniewieża. Powiadają, że 11 panów otaczających Ludkiewicza biło się rozpaczliwie. Nasza strata zawierała się w dwóch strzelcach ciężko rannych; jednemu z nich, podoficerowi, zadano 14 ran; drugi, trębacz, leżąc na ziemi i straciwszy już oko, trąbił do ataku“.

Tak oto półtorej setki moskali napada na 92 powstańców. Z tych 92 aż 56-ciu pozwala się zarzynać, 36 umyka coprędzej, a tylko 11 wraz z dowódzcą bronią się rozpaczliwie; ale dziwna to walka na śmierć i życie: zamiast odpędzać nieprzyjaciela, owa dwunastka w bardzo nierozsądny sposób zabawia się zadawaniem ran tylko dwom napastnikom, jednego z nich aż czternastu ranami obdarzając. Jak na walczących o życie — zabawa nieszczególna.

Jest to przypadkowo nieurzędowy raport; te nie pozostają bynajmniej poza tego rodzaju relacyami. Cudów waleczności dokazywali moskale, bo wogóle byli czarodziejami: pod Rzeczycą, na wszystkiego 38 (trzydziestu i ośmiu) powstańców, zabili niemniej jak 83 (ośmdziesięciu i trzech), 30 ranili i jeszcze zdołali pojmać 14. To sztuka! — Miał niefortunny generał pod Krzywosądzem niespełna setkę ludzi, a jednak Schilder-Schuldner zdołał wziąć do niewoli 13, znaleźć na placu boju 83 zabitych, „a ile trupów było w lesie nie wiadomo“, oraz mógł Sch.-Sch. bić się ponownie z owym — chyba już w dwójnasób nieistniejącym oddziałem. Raporty te urzędowe miewają bardzo dowcipne określenia, np. że tylu a tylu żołnierzy „zgubiło się“ — ani nie polegli, ani nie ranni, ani nie wzięci do niewoli — zgubili się po prostu; bywają także opowieści o tem, że w danej potyczce wojska żadnych strat nie poniosły, tylko kilku szeregowców — „podrapano kosami“ — a może ich tylko głaskano.

Wogóle raportów urzędowych i relacyi prywatnych moskiewskich nie można brać poważnie, mogą tylko służyć jako pewny materyał daty i nazwy podane w nich, choć i tutaj zachodzą nieścisłości; odnosi się to zwłaszcza do nazw.

Dane znajdujące się w dziełach historyków rosyjskich 1863 r. są jeszcze mniej warte niż raporty na których się opierają.

Jest u Cyłowa zestawienie potyczek w 1863 r. na Litwie. Zebrano tam aż 66 potyczek, a popełniono więcej niż 60 nieścisłości. Wskażę tylko niektóre. Mackiewiczowi Cyłow każe bić się dnia $^{30}/_{4}$ pod Kiwańcami (Szeszolami) we Wileńskiem, podczas gdy noga ks. Mackiewicza, przynajmniej jako dowódzcy, nie postała we wileńskiem województwie; Staciszki z Augustowskiego przenosi Ciłow w Kowieńskie, bije się pod Draginią z Dłuskim i — Mackiewiczem, którego tam nie było, rozbija Wróblewskiego pod Łucznicą (Piątkowem), tym razem opierając się rzeczywiście na błędnej informacyi raportu, a pod Łucznicą Wróblewskiego nie było, gdyż w pojedynkę wóczas, inkognito dążył do Warszawy, a może już był nawet we Warszawie; tak samo 6 tygodni przedtem rozbił tegoż Wróblewskiego pod Puchłami — i tam pułkownika nie było. Sześćdziesiąt i sześć tylko dat jest w tem zestawieniu, ale i ta drobna ilość raz po raz niezgodna z raportami, jak np. Siemiatycze 5 i 6 lutego zamiast 6 i 7-go. W jaki sposób mógł p. Cyłow rozbijać Traugutta dwa razy d. 14 i 15 maja pod jakąś karczmą Michalina i to aż — we Wileńskiem, tego nie mogłem dociec. Traugutt nigdy we Wileńskiem nie walczył, a w tym czasie właśnie, t. j. 17 maja, nawet bardzo niedelikatnie obszedł się z kolumną kapitana Kiersnowskiego, z której z pod Horek — strzępy tylko wypuścił. Zresztą raporty moskiewskie piszą o walkach Traugutta pod Horkami w Kobryńskiem 17, 21 i 25 maja, a nie pod Michalinem we Wileńskiem.

Odliczywszy od owych 66 liczbę 10 potyczek, które zaszły w Augustowskiem, otrzymamy u Cyłowa 56 potyczek w r. 1863 na całe 6 województw litewskich, podczas gdy współczesne raporty moskiewskie wymieniają tyleż prawie potyczek na jedno tylko województwo grodzieńskie.

Inny historyk moskiewski, Hesket, nie wiele ustępuje poprzedniemu. Hesket traktuje tylko o pierwszych dwóch miesiącach walki w Kongresówce. Hesket miesza określenia wsi i miast a Hesket mapy nawet dołączył do swego dzieła! Czy Bukowo czy Bukowa, to strategikowi Hesketowi wszystko jedno, raz pisze we wsi Bukowej, raz w Bukowie — o jednej i tej samej miejscowości. Cyfry poległych i rannych podaje Hesket za raportami, więc też odpowiedniej humorystyki im nie brak; dwa razy tylko przy tej sposobności zająknął się historyk moskiewski: przecież wydawała mu się cyfra podejrzaną przy jakiejś potyczce przy której raport wymieniał raz 14 powstańców zabitych a na innem miejscu 150. Bagatelna różnica. Podając za raportami najdziwaczniejsze cyfry, nie daje nawet znaku zapytania przy nich, więc wierzy w nie. Gdy mu przykro przyznać się do porażki, choć drobnej, wywija się sprytnie, jak np. pisząc o Bohdanowiczu, że „uniknął aresztu".

Doskonale łże broszura „Soulèvement..." Ba! Jeden może nałgać wiele, a cóż dopiero trzydziestu profesorów kijowskich (bo tylu autorów podpisało ową broszurę).

Z innych dzieł rosyjskich, mających za przedmiot bądź historyę powstania bądź pewne większe okresy, wymienić mi wypada Zapiski Berga. Na materyale w wielu wypadkach niedostępnym opiera się Berg, daje materyał cenny, do naszego atoli tematu mniej wartościowy. Berg nie jest ścisłym, nie zadaje sobie trudu sprawdzania danych. Za raportami rosyjskimi uśmierca lub bierze do niewoli ludzi, chociaż z następnego dokładniejszego raportu rosyjskiego mógł się był przekonać, że pierwsze dane (a te umieścił) były mylne. I tak Andruszkiewiczowi każe poledz w lasach Poligwojskich (30. 3. 63), Żalplachtę pod Ciosmami bierze do niewoli, Rębajłę zabija (III. 351), co temuż nie przeszkadza, że przez kilka miesięcy jeszcze trapi moskali, którzy jeszcze kilka razy wymieniają go

w raportach i że tenże Rębajło po kilkudziesięciu latach pisze ciekawe pamiętniki. Mimo małej wartości Berga pod tym względem, i to dzieło musiałem brać pod uwagę właśnie dla owych błędów, gdyż na Bergu opierają się niektóre inne zestawienia i za nim powtarzają błędy. Tak potyczkę pod Czystą Budą 2. 2. 63 przenosi Berg na 9. 3. 63 i takaż data znajduje się także w księdze pamiątkowej, chociaż jest to niezawodnie tylko błąd drukarski u Berga.

Bez stronniczości, pierwszeństwo co do prawdomówności, przyznać muszę raportom urzędowym polskim, a materyał miałem dosyć obfity, aby módz przyjść do tego przekonania. Raporty polskie nie ukrywają klęsk, nie szczędzą nagan gdzie potrzeba. Oczywiście, że nieraz spotkać się może z mniej lub więcej różowem przedstawieniem przebiegu walki, z osłodzeniem rejterady „odwrotem w porządku“ itd., ostatecznie jednak nigdy nie spotyka się tej przesady, jaką widać po przeciwnej stronie. Bywają potyczki w których różne okoliczności, w tem tchórzostwo i uciekinierstwo, składają się na fatalną klęskę; raporty polskie przyznają się do niej otwarcie i nie wahają się podać cyfr jak: 60 poległych i rannych oraz wielu wziętych do niewoli, a tylko 7 moskali ranionych (Gałomin 10. 10. 63).

Niestety Rząd Narodowy nie przez cały ciąg powstania wydawał biuletyny wojenne, bo tylko od lutego do sierpnia 1863 włącznie, a aż do końca listopada ogłaszał je jeszcze w Niepodległości, ale i te biuletyny nie podają wszystkich starć w tym czasie.

Dalszem źródłem, to prasa współczesna zwłaszcza jawna, raczej korespondencye w niej z opisami potyczek. Przesadę, którą się w tej kategoryi źródeł napotyka często, łatwo zredukować do właściwej miary i prawdę wydobyć, gdyż zazwyczaj nie jedna, ale kilka bywa relacyi w różnych czasopismach. Taki „Dziennik Poznański“, „Gazeta Narodowa“, a zwłaszcza „Czas“, są nieocenionem źródłem.

Pożyteczne niezmiernie są pamiętniki drukowane i rękopiśmienne. Pamiętniki wyjaśniają niejednę potyczkę, co do której dane trzeba było dotąd czerpać tylko z raportów moskiewskich, dają nam więc wyjaśnienie szczegółów i objaśnienie fałszów urzędowych moskiewskich. Z datami coprawda pamiętnikarze wogólności obchodzą się po macoszemu. Wprawdzie jaknajdokładniej rejestrują nieraz „minutę, która ukazała się na indeksie słonecznym“, natomiast zapominają podania dnia na tymże indeksie lub podają go mylnie i zazwyczaj bez zastrzeżeń. Nierzadko pamiętniki te kreślone są po kilku, nawet kilkudziesięciu latach, a dziesiąty nawet z autorów ich nie przypuszczał może, że kiedyś zabierze się do skreślenia swoich i otoczenia przygód, a już żaden chyba nie walczył z ołówkiem w jednej a szablą w drugiej ręce. Pisano z pamięci — chociaż temu i owemu pamiętnikowi więcejby przysługiwała nazwa „działalności wojenne w województwie X. na podstawie raportów rosyjskich“ z dodaniem kilku „wspomnień osobistych“.

Niezawsze pamiętnikarz był dowódzcą lub oficerem sztabowym, nie mógł więc mieć poglądu ogólnego na przebieg bitwy; stąd opisy jakie nam daje, należy brać krytycznie i porównawczo; ale wszelkie niedostatki i braki spotykane w tych wspomnieniach wynagradza nam obfitość faktów w pracach tych podanych, obfitość, której tylko część nadawała się do tematu. Dla ruchów poszczególnych oddziałów, dla tła ogólnego i poglądu ogólnego na działania wojenne i warunki, w jakich się powstanie odbywało i jakie miało do dyspozycyi, pamiętniki stanowią niezmiernie cenny materyał, odnośnie do naszego tematu stanowią cenne objaśnienia i wyjaśnienia danych, już ze źródeł współczesnych znanych i uzupełnienia braków tychże źródeł.

Wogóle cechą tych pamiętników jest brak tego łgarstwa, jakie się gdzieindziej spotyka, a informacye jak o 372 moskalach poległych i zabitych a tylko 5 Polakach, zdarzają się niezmiernie rzadko.

Szkoda wielka, że pamiętników jest mało. Są województwa, — nie mówiąc o oddziałach — które prawie żadnych pamiętnikarzy nie doczekały się lub nie wydały.

Najskrupulatniejszymi okazali się Litwini. Ci pamiętali i napisali -- co im zostało w pamięci.

A Korona?

Pamiętnika, któryby objął całokształt działań wojennych w całem województwie nie ma.

Chądzyński (Ludwik Biały) napisał pamiętnik (niedrukowany) województwa Płockiego na czas do listopada 1863 roku, do naszego tematu niewiele dającego materyału. Inne województwa posiadają tylko częściowe. Callier w „Trzech ustępach z powstania“ traktuje głównie o swoich działaniach, Bellina nieco szczegółów podaje (znanych) o Łęczyckiem, a w niedrukowanych pamiętnikach sławi Młochowski swoje rzekome bohaterskie dzieje w kilku województwach, major Malinowski gawędzi niezgrabnie o wybitnych swoich czynach w Krakowskiem i Sandomierskiem, o Przedborzu i Kobylance pisze Jeziorański, chociaż mu się prawda nie klei. Obszernie rozwodzi się Drążkiewicz nad działaniami Czachowskiego, ale zdolny jest położyć trupem 130 moskali, a 2 powstańców. Krzywda, uzupełniając Sulimę i prostując jego fałsze, daje opis działań jazdy Chmielińskiego, ale nie wszelkich ruchów tegoż dowódzcy, Wasiutyński w dwukrotnie zaczynanych a nigdy nieskończonych pamiętnikach, smugę światła rzuca na działania na Podlasiu i w Lubelskiem, lecz tylko po Fajsławice. Szczegółów nieco dorzuca o działaniach najszczęśliwszego dowódzcy, Krysińskiego, pamiętnikarz Rostworowski, Grzegorzewski opisuje Żuawów Smierci, o zaczątkach powstania na Podlasiu wiele dowiadujemy się od Deskura, Rogińskiego, Wasiutyńskiego i Lewandowskiego.

Inaczej Litwa.

Najlepszy i najsumienniejszy pamiętnik posiada Grodzieńskie (Aramowicza, Marzenia. Pamiętnik woj. grod. Bendlikon 1865). O Aramowiczu możnaby prawie powiedzieć, że w jednem ręku szablę a w drugiem ołówek trzymał.

Autor pamiętnika był adjutantem Duchyńskiego, a następnie Wróblewskiego, i ze ściśłością sumienną kreśli dzieje wszystkich oddziałów Grodzieńskiego, oraz koleje tych resztek, które pod koniec r. 1863 przeszły na Podlasie i w Lubelskie. Rzadko dosyć Aramowicz myli się, a jeżeli, to tylko w opisach działań oddziałów, z którymi słabszy miał kontakt, ale drobne te omyłki, niezawodna przesada w cyfrach, nie obniżają wartości pracy.

Mniej dokładnemi są wspomnienia Koszczyca o województwie mińskiem, ale wobec słabości ruchu w tem województwie, dają aczkolwiek nie wyczerpujące, to jednak wiele informacyi znajdujących uzupełnienie w źródłach współczesnych, lub naodwrót. Uzupełnia go obszernie pamiętnik Świętorzeckiego.

Żmudź, względnie województwo kowieńskie, obfituje w pamiętniki, które razem wzięte, składają się na dokładny opis działań wojennych w tem województwie, ale też wytwarzają nieprzebrany chaos dat i nazw, który należało rozwikłać.

Lewicki, w dziełku „Na Żmudzi“, pisze we wstępie: „że opowiadanie jego, na podstawie z Litwy otrzymanych notat, jest ściśle historyczne. Tego rodzaju opowiadania najlepsze rzucają światło na ruch z 1863 r.“, — to prawda, ale wiele większą wartość miałaby ta broszurka, gdyby autor nie zignorował bezwzględnie dat, których wcale nie podaje, a o ile gdzieś umieścił jakąś datę, to — fałszywą. Jako gawęda, rzucająca rzeczywiście wiele światła na ruch zbrojny we województwie kowieńskiem, dziełko Lewickiego jest pożyteczne.

Monografię oddziałów żmudzkich publikował Medeksza w „Ojczyźnie“ 1864 i 1865 roku. Do tej rozprawki odnoszą się wszystkie uwagi wypowiedziane wyżej. Ściślejszą już jest rozprawka w tejże „Ojczyźnie“ z 1865 r. p. t. „Materyały do

historyi powstania na Żmudzi". Ale i tutaj są daty, prostujące niby Medekszę, a jednak same wymagające sprostowań. Niestety praca ta, jak i nadzwyczaj cenna rzecz „O siłach narodowych", w roczniku 1867 „Niepodległości", są niedokończone. Sumienny opis wyprawy Sierakowskiego na Kurlandyę podali Laskarys w „Piśmie Zbiorowem" oraz Koszczyc.

Ścisły opis działań swoich podaje Dłuski w niedrukowanym pamiętniku, opis rzucający wiele światła na trudności, stawiane mu przez ówczesny rząd narodowy. Pamiętnik ten sumiennie regestruje pochody i walki Dłuskiego i jest tym ciekawszy, że podaje ściśłe dane co do owych potyczek, które się według pewnych źródeł odbywały w lasach „o 10 milach kwadratowych przestrzeni". Jest to między innymi jedyne źródło autentyczne do bitwy pod Draginiami, jednej z rzadkich klęsk, do których się raporty urzędowe moskiewskie przyznają, podając 78 zabitych i ranionych, a o której w źródłach urzędowych polskich jest tylko wzmianka, a raczej zacytowanie raportu rosyjskiego. A przecież wychodziły wówczas jeszcze (22. 6. 63.) biuletyny urzędowe polskie, a później inne pisma urzędowe, lub półurzędowe również podawały opisy potyczek!

Staniewicz Jan pozostawił także cenny pamiętnik, nie drukowany, działań swoich, jako nacz. woj. pow. szawelskiego, oraz kilku innych oddziałów.

Skromniej przedstawia się Wileńskie. Nie wyczerpują wprawdzie tematu, ale dają pożądany przyczynek prace wspomnianych już Laskarysa, o Korewie i praca Zadory o „Bitwie polimskiej", — obie drukowane w „Piśmie Zbiorowem", Króciutki spis swoich i brata Leona działań daje Gustaw Ostoja w niedrukowanym pamiętniku; Augustowskie posiada niedostateczny pamiętnik w pracy Błońskiego.

Z dzieł polskich drukowanych pragnąłbym jeszcze wspomnieć o Kolumny „Pamiątce dla rodzin polskich", ważnej, jako pierwszej próby almanachu straconych i poległych uczestników powstania. Jako pierwsza tego rodzaju praca, „Pamiątka" jest rzeczywiście cenna i dotąd jedyna. Niestety, jak już wspomniałem, pełna jest błędów i sprzeczności, z których wiele udało mi się sprostować o ile wchodziły w zakres mej pracy. Pragnąłbym tylko przytoczyć kilka przykładów nieścisłości Kolumny. I tak pisze n. p. Kolumna, że niejaki Skulski poległ w oddziale „Dłuskiego, podług innych w oddziale Jabłonowskiego". W r. 1868 powinien był już Kolumna wiedzieć, że Jabłonowski to Dłuski, zwłaszcza, że tenże był zagranicą, i że moskale nawet już w październiku 1863 (patrz „Wilenskij Wiestnik" z $^{17}/_{10}$ s. s.), stwierdzili identyczność Jabłonowskiego z Dłuskim Bolesławem. Ks. Łaszkiewicz przechodzi do „Pamiątki", jako poległy pod Nalibokiem. Opiera się tutaj Kolumna, na 98 numerze „Czasu", a przecież jeden z późniejszych numerów „Wiadomości z pola bitwy" prostuje, że Łaszkiewicz nie poległ i sam nawet pisał raport o potyczce. Niezawsze Kolumna ściśle wyzyskuje materyał, który ma pod ręką. I tak pisze o Władysławie Jabłońskim, że poległ pod Krzeszowem, 20. 3. 63, powołując się na nr. 73 „Czasu" i dodając, że Stupnicki podaje, iż Jabłoński poległ pod Rudą. Tymczasem i Stupnicki i „Czas" mają słuszność, gdyż jest to jedna i ta sama potyczka, a Kolumna niedokładnie czytał ów numer „Czasu", na który się powołuje, a w którym powiedziano: „poległ w ostatnim boju między Solą a Rudą". Stara się Kolumna podawać o ile możności daty, ale z powodu powierzchownego traktowania materyału przeocza je. Niejaki Wierzbicki, według Kolumny, wskutek ran otrzymanych pod Piotrowicami na Litwie w maju 1863 wzięty do niewoli, zmarł w Mińsku. Tymczasem w numerze 127 „Czasu", cytowanym właśnie do tego faktu przez Kolumnę, powiedziano wyraźnie nie w maju, lecz 10-go maja i nie ogólnikowo na „Litwie", lecz we woj. mińskiem w pow. ihumeńskim.

Nierzadko spotyka się u Kolumny osobę, która ginie cztery razy, jak n. p. Szaniawski, a to z tego powodu, że Kolumna raz podaje prawdziwe nazwisko, a inne razy przekręcone, w odpowiednich miejscach alfabetu, nie zauważywszy,

że chodzi o jednę i tę samą osobę. Z tego względu w indeksie moim nazwisk znajduje się więcej odsyłaczy niż ich być powinno, atoli przeładowanie to musiałem popełnić, gdyż jest ono równocześnie prostowaniem pomyłek, zwłaszcza Kolumny.

* * *

Jak już zaznaczyłem, zamiarem moim było ustalenie nazw i dat i z tego też punktu pragnąłbym, aby pracę tę oceniono. Podawałem możliwie krótko i sucho przebieg potyczki, porównawszy różne do każdej relacye, czasami zamieszczając dosłownie raporty dowódzców polskich, bądź ogłoszone już w prasie współczesnej, bądź też znajdujące się w rękopisie w Archiwum R. N. W krytykę prowadzenia walki lub działań wojennych wogóle, albo też w krytykę tego lub owego dowódcy, nie mogłem się wdawać.

Praca niniejsza nie pragnie być niczem innem, jak tylko przyczynkiem do historyi działań wojennych, notatnikiem, schematem poprostu, który doprasza się uzupełnień i sprostowań zwłaszcza w roku jubileuszowym, niezawodnie w pamiętniki i wspomnienia osobiste płodnym.

Stanisław Zieliński.

Rapperswil w marcu 1913.

II.

SPIS ŹRÓDEŁ.

A) Źródła drukowane.

Ałfawitnyj spisok politiczeskim prestupnikam liszennym po sudu praw sostojanija imuszczerstwa koich podleżat konfiskacii z kaznu po pierwoje oktiabria 1864.

Anc Bolesław i Józefa. Z lat nadziei i walki 1861—1864. Brody 1907.

Arnoult Eugène, de. La guerre de Pologne en 1863. Episodes et recits par... avec une préface de Alfred Michiels. Paris 1864.

Bellina S. Notatki o powstaniu w łęczyckim powiecie w r. 1863—1864. (Giller. Polska w walce T. I.).

Bentkowski Władysław. Notatki osobiste z r. 1863. (Materyały T. II.).

Berg Mikołaj Wasyliewicz. Zapiski o powstaniu polskiem 1863 i 1864 roku. W Krakowie 1899. T. II. i III.

B. K. Stanisław Lipiński. Przegląd literacki i artystyczny 1882 Nr. 3.

Błoński Rafał. Pamiętnik z Augustowskiego 1863 r. (Giller. Polska w walce T. II.).

(Brzosko Stanisław ksiądz, życiorys). Wytrwałość 1865 Nr. 24.

Caesar Klemens. Pamiętnik z r. 1863. Poznań 1912.

Callier Edmund. Trzy ustępy z powstania polskiego 1863—1864. Poznań 1868.

Chołodecki Białynia Józef. Dowódzcy oddziałów w powstaniu styczniowem i współczesne pieśni rewolucyjne. Lwów 1907.

Tenże. Księga pamiątkowa opracowana staraniem Komitetu obywatelskiego w czterdziestą rocznicę powstania roku 1863 i 1864 przez... Lwów 1904.

Tenże. Pięć lat w kraju niewoli. Wspomnienie Sybiraka (napisał) Walery Ćwik. Czerniowce 1893.

Cyłow N. Sigizmund Sierakowskij i jeho kaźń z predszestwowawiszni polskimi manifestaciami w Wilnie w 1861—1863 godach. Wilno 1867.

Cyłow N. Sbornik rasporjażenij grafa Michajła Nikolajewicza Murawijewa po usmirenju polskago miatieża w siewiero zapadnych gubiernijach 63—64. Wilna 1866.

Czasopisma współczesne 1863—1864: Der weisse Adler, Chwila (w miejsce Czasu od $^{18}/_{12}$ 63 do $^{30}/_{3}$ 64), Czas, Dziennik powszechny (mosk.), Dziennik Poznański, Echo, Gazeta Narodowa, Głos Wolny, Nadwiślanin, Ojczyzna, La Pologne, Wiek, Wilenskij Wiestnik, Zurnał wojennych diejstwiej. — Prasa tajna, komplety z Arch. Bib. Rappersw.: Chorągiew Swobody, Doniesienia z placu boju, Doniesienia z pola bitwy, Głos z Litwy, Niepodległość, Nowiny polityczne polskie, Powstanie na Rusi, Polska, Praca, Przyjdź Królestwo Twoje, Rozkazy dzienne Naczelnika miasta Warszawy, Strażnica,

Wiadomości o powstaniu na Litwie, Wiadomości polityczne, Wiadomości z placu boju, Wiadomości z pola bitwy, Wolność.
Deskur Bronisław. Z pamiętników. (Materyały T. II.).
Długosz Józef. Akcya Langiewicza przed dyktaturą. Przegląd Narodowy. Warszawa 1913 Nr. 1, St. 62...
Drążkiewicz Antoni. Wspomnienia Czachowszczyka z r. 1863. Lwów 1890.
Dubiecki Maryan. Edmund Różycki. Szkic biograficzny. W Krakowie 1895.
Tenże. Romuald Traugutt i jego dyktatura podczas powstania styczniowego 1863—1864... Kraków 1894.
„Dzieci Warszawskie". Dzieje oddziału skreślone przez naocznego świadka z niewydanego dotąd rękopisu. Słowo Polskie. Lwów 1913, Nr. 34 z $^{21}/_{1}$, 38 z $^{23}/_{1}$, 46 z $^{28}/_{1}$.
Ephémérides polonaises Février—Juin 1863. Paris 1863. Juillet—Septembre. Paris 1864.
Erlach J. Franz L. von. Oberstlieutenant im eidgenössischen Artillerie-Stab. Die Kriegführung in Polen im Jahre 1863. Darmstadt und Leipzig 1866.
Ex-chef insurrectionnel. Un... La verite sur l'insurrection polonaise de 1863. Paris 1869.
(Frankowski Leon. Wspomnienie). Ojczyzna 1864 Nr. 58.
Ganeckij J. S. Iz razskazow gienerała... o polskom miatieże 1863 goda. (K materijałom dlja istorii posledniago miatieża. Siemidniawnyj plen). Russkij Wiestnik 1878.
Gawroński Rawita Franciszek. Rok 1863 na Rusi T. I. Lwów 1901. T. II. Lwów 1903.
[Gawroński Rawita Franciszek]. Zaczątki powstania 1863 roku na Podlasiu i na Litwie. (Ze wspomnień byłego naczelnika oddziału). Odbitka z Przeglądu Poznańskiego. Poznań 1896.
Gąsecki Seweryn. Pamiętniki powstańca... z roku 1863/4 spisał podług jego opowiadania Zygmunt Słupski. W Poznaniu 1895.
Giller Agaton. Historya powstania narodu polskiego w 1861—1864 r. Powstanie i pisma o niem. Paryż 1867 T. I. 1868 T. II.
Tenże. Ksiądz Benwenuty. Wspomnienie. (Giller. Polska w walce T. I.).
Tenże. Polska w walce. Zbiór wspomnień i pamiętników z dziejów naszego wyjarzmienia. Wydał... T. I. Paryż 1868. T. II. Kraków 1875.
[Rozprawy, z których korzystano, podane w stosownych miejscach alfabetu].
Tenże. Przegrana pod Rudnikami. Rzecz spisana z notat naocznego świadka. (Giller. Polska w walce T. I.).
Tenże. Wspomnienia [Wiśniewskiego] kapitana wojsk polskich (Giller Historya T. I.).
Gordon J. Zapiski z powstania 1863—1864. Mrówka 1869 Nr. 214—216.
Grabiec J. Rok 1863. W Poznaniu 1913.
Gralewski Mateusz. Paweł Suzin. Gazeta krakowska 1883 Nr. 8, 10, 12, 15—17, 26.
[Guttry Aleksander]. Kazimierz Unrug, Ludwik Mycielski. Ojczyzna 1865 Nr. 22—25, 32—33.
[Tenże]. Witold Turno. Ojczyzna 1864 Nr. 22.
Grzegorzewski Stanisław, sierżant pułku „Żuawów Śmierci" porucznik wojsk narodowych. Wspomnienia osobiste z powstania 1863 roku. Lwów 1903.
Hesket S. Wojennyja diejstwia w carstwie polskom w 1863 g. naczatow ostamja (janwar, fjewral i pierwaja połowina marta)... Warszawa 1894.
Jarmund Stanisław. Wspomnienia z pobytu w Galicyi w r. 1863. Lwów 1893.
Jednodniówka 1863. Drohobycz 1913.
Jeziorański Antoni generał. Pamiętnik... od roku 1848 do roku 1863. Lwów 1880 T. II. Cz. I. i II.

(Jundziułł Franciszek, wspomnienie). Ojczyzna 1865 Nr. 17.
Knorr Emil. Die polnischen Aufstände seit 1830 im Zusammenhange mit den internationalen Umsturzbewegungen. Berlin 1880.
(Kolbe Tomasz, życiorys). Wytrwałość 1865 Nr. 76.
Koszczyc Wacław. Zygmunt Sierakowski, naczelny wódz Żmudzi w r. 1863. Lwów 1891.
Tenże. Wspomnienia z powstania województwa mińskiego w r. 1863. (Giller. Polska w walce T. II.).
Kowalewska Zofia. Ze wspomnień wygnańca z r. 1863. Wilno 1912.
Koźmian Stanisław. Rzecz o roku 1863. T. I. Kraków 1894.
Kr. Kilka mogił ukraińskich. Władysław Hennel. Piotr Chojnowski. Ojczyzna 1865 Nr. 8—10.
(Langiewicza). O dyktaturze Langiewicza. Rozdział VII. bezimiennego rękopisu w języku francuskim o powstaniu 1863 r. Sprawozdanie Muzeum Nar. Polsk. w Rapperswilu za rok 1910. Rapperswil 1911.
Laskarys Jerzy. Korewa i jego oddział. (Pismo zbiorowe).
Tenże. Wyprawa Sierakowskiego. (Pismo zbiorowe).
[Leger Louis]. Notice sur le commendant Paul Suzin mort en Pologne le 23 iuin 1863. Paris 1863.
Lewandowski Walenty. Pamiętnik pułkownika... naczelnika cywilnego i wojennego na województwa podlaskie i lubelskie. Sprawozdanie z Zarządu Muzeum Narodowego Polsk. w Rapperswillu. Rapperswil 1909.
Lewicki Feliks. Węgrów. Stanisławów 1881.
Tenże. Na Żmudzi. Dzieje nadniewiezkiego pułku 1863—1864. Według otrzymanych z Litwy notat. We Lwowie 1879.
[Limanowski Bolesław]. Historya ruchu narodowego od 1863—1864. T. I. i II. Lwów 1882.
Łukaszewski J[ulian] Dr. Zabór pruski w czasie powstania styczniowego 1863—1864 r. Jassy 1870.
Materyały do historyi powstania 1863. Ojczyzna 1865 Nr. 6.
Materyały do historyi powstania na Żmudzi. Ojczyzna 1865 Nr. 69, 70, 74, 75. (Materyały patrz Wydawnictwo i t. d.).
[Medeksza]. Monografia oddziałów powstańczych na Żmudzi. Ojczyzna 1864: Nr. 108, 109 Zygmunt Cytowicz, Nr. 116, 117 Szymkiewicz Paweł, Nr. 124 Bolesław Kołyszko; 1865: Nr. 15, 16 Zygmunt Sierakowski, Nr. 38, 39 ks. Antoni Mackiewicz, Nr. 45 Paulin Bohdanowicz, Nr. 59, 60 Adam Bitis, Bolesław Kuszłejko, Mamert Gedgowd.
Merwin Bertold. Maryan Langiewicz. Relacye o kampanii własnej w r. 1863. Kwartalnik Historyczny Lwów 1905 Zesz. 2. Str. 240...
Mężyński Leonard. Wspomnienia z powstania styczniowego i sybirskiej katorgi 1863—1869. Tarnopol 1910.
Miłkowski Zygmunt, pułkownik. W Galicyi i na Wschodzie. Przyczynek do dziejów powstania 1863, skreślił... Poznań 1880.
Moszyński Jerzy. Obrachunek z „Rzeczą“ p. Stanisława Koźmiana „O roku 1863“ i jej autorem i tegoż przyjaciołmi. W Krakowie 1895.
[Nowolecki A.]. Pamiątka dla rodzin polskich... zebrał i ułożył Zygmunt Kolumna... Kraków 1868 Cz. I. Dodatek, Cz. II.
Odrowąż E. O powstaniu 1863—1864 i tegoż przyczynach. Zgoda Chicago 1868 Nr. 14.
Opowiadanie żołnierza polskiego o wyprawie do Tulczy (Giller Polska w walce T. I.).
Orzegalski. Wspomnienia krwawych czasów z r. 1863. Kraków 1908.
Odrzywolski Z. Powstanie polskie za Bajkałem i sprawa kazańska przez Z. O. Lwów 1878.

Odrzywolski Z. Tunel więzienny w Kijowie. Z czasów powstania polskiego 1863 r. Przez naocznego świadka Z. O. Lwów 1869.
(Padlewski Zygmunt, wspomnienia). Ojczyzna 1864 Nr. 53—56, 3—6.
Z Pamiętnika Winnickiego. I. Wzięcie Rawy. Przedświt 1883 Nr. 15, 16.
Pawliszczew N. J. Siedmicy polskaho miatieża 1861—1864. Petersburg 1887.
Petyon Eustachy. Wyjątek z pamiętnika... w odpowiedzi na wstęp do dziejów 1863 r. p. Agatona Gillera. (Przedruk z Głosu Wolnego). W Paryżu 1868
Pismo zbiorowe wydane staraniem i nakładem Towarzystwa naukowego młodzieży polskiej w Paryżu T. I. [i ostatni] Bendlikon 1865. [Artykuły Laskarysa i Zadory, umieszczone w stosownem miejscu].
Przyborowski Walery. Ostatnie chwile powstania styczniowego. Na podstawie autentycznych źródeł opowiedział Z. L. S. Poznań 1887 T. I., II., 1888 T. III., IV.
Przyborowski Walery. Dzieje 1863 roku przez autora „Historyi dwóch lat" Tom I.—IV. Kraków 1897—1905.
Tenże. Wspomnienia ułana z 1863 r. zebrał Zygmunt Lucyan Sulima. Cz. I. Poznań 1874. Cz. II. Poznań 1875.
Puławy. Jfa. Warta 1884 Nr. 492.
Ratcz Wasilij. Swiedenja o polskom miatieża 1863 g. w siewierno-zapadnoj Rosiji. Wilno 1867.
Rocznicę. W trzydziestą. 1863—1893. Księga pamiątkowa. Lwów 1894.
Rocznicę. W czterdziestą... powstania styczniowego 1863—1864. Lwów 1903. [Zawiera do tematu artykuły niżej podanych autorów: Anc, Barancewicz, Benz, Bobek, Bocheński, Brandt, Brzozowski, Chełmowski, Dygalski, Fussek, Giller, Gliszczyński, Hirsch, Jankowski Józef, Jarmund, Junosza, Kahane, Kalita, Karwowski, Kasprzycki, Klebert, Kraus, Kuhn, Ligman, Sokulski, Ma..., Marek, Mazaraki, Mielnicka, Monasterski, Neuster, Oxiński, Piasecki, Polak z Ojcowa, Preiss, Przetocki, Romankiewicz, Roziecki, Rozwadowski, Rożański, Rudnicki, Rudowski, Sawicki-Stella, Sawicki Tomasz, Sołtysowa, Szulc, Urbański, Walter, Weeber, Wiśniewski, Witkowski, Wolski, Wronowski, Zakrzewski-Wyssogota, Zaremba, Zdanowicz, Ziemiański].
Rocznik Towarzystwa Historyczno-literackiego w Paryżu. Paryż-Poznań 1867—1878 T. I.—VIII.
Rogiński Roman. Kartka z pamiętnika. Biblioteka Warszawska 1907. Zesz. 6, Str. 417—452. [Przedruk Gawrońskiego Zaczątki...].
Rostworowski Jan Nałęcz. Wspomnienie z 1863—1864. Kraków 1900.
Rozkazy dzienne do wojsk narodowych Kom. Centralnego i Rz. Nar. Nr. 1—13 Warszawa 1863. [ARN.].
Ruś przed i po powstaniu zbrojnem 1863 r. Bendlikon 1865.
Rzewuski. Wspomnienia obozowe z r. 1863 i 1864 napisał Zygmunt Napoleon Krzywda. Lwów 1883.
Sabowski Władysław. Józef Hauke Bossak. Rys biograficzny. W Krakowie 1871.
Sawicki-Stella Józef. Udział Galicyi w powstaniu 1863—1864. Urywek z pamiętnika gen. Strusia. (Materyały T. II.).
Sawicki-Stella. Ludzie i wypadki w 1861—1865 r. Obrazki z powstania. Cz. I. i II. Lwów 1894.
Sawicki-Stella. Szkice z powstania 1863 roku nakreślone przez pułkownika Strusia. Kraków 1889.
Siemieński Lucyan. Dwaj Juliusze. Kraków 1869.
O siłach narodowych. Niepodległość 1867 Nr. 29—33, 35, 36, 38—41.
Siły wojskowe Moskwy w Polsce w czasie powstania 1863—1864. (Materyały T. I...).
S. J. S. Bitwa pod Salichą. Słowo Polskie 1901 Nr. 460.

Słotwiński Adam ksiądz, Pijar. Wspomnienie z niedawnej przeszłości... Kraków 1892.
Słownik geograficzny. Warszawa 1888—1899 T. I.—XIV., XV. 1, 2.
Sokołowski August. Powstanie styczniowe (1863—1864). Wiedeń [1903].
Sołowijowka. Ustęp z powstania na Ukrainie. Kalendarz na rok 1866. Bendlikon 1866.
Soulèvement dans les provinces sud-ouest de la Russie en 1863. Kieff 1863.
Stroynowski Ladislas, comte. Précis historique sur la Pologne redigé sur les notes du... touchant le mouvement national et l'insurrection de 1860 à 1863... Genève 1863.
Stupnicki Hipolit. Imionospis poległych i straconych ofiar powstania roku 1863 i 1864. Zebrał i ułożył... Lwów 1865.
Szmyt Henryk Bolesław. Koszary w Rawie. Ojczyzna 1864 Nr. 112.
Tenże. O kilku poległych pod Małagoszczem. Ojczyzna 1864 Nr. 102.
Tenże. Z teki powstańca. Ojczyzna 1864 Nr. 117.
Szulc Serafin ksiądz. Pamiętnik kapelana... (Giller. Polska w walce T. I.).
[Turski Jan Kanty]. Marcin Lelewel Borelowski nacz. sił zbrojnych wojska podlaskiego i lubelskiego. Napisał Piotr Krakowianin. Kraków 1863.
Wieniawski Julian (Jordan). Kartki z mego pamiętnika. T. II. Warszawa 1911.
Wierzbiński Stanisław. Opisanie wojennych wypraw, w których udział brałem... (Giller. Polska w walce T. I.).
Wolski Antoni i Wincenty Bugielski. Ostatni powstańcy w Augustowskiem w roku 1864. Wspomnienie. Ojczyzna 1864 Nr. 100.
Wspomnienie o Józefie Piotrowskim. Ojczyzna 1865 Nr. 14.
Wspomnienie o Romualdzie Traugucie. Ojczyzna 1865 Nr. 81, 82.
Wydawnictwo materyałów do historyi powstania 1863—1864. T. I.—V Lwów 1888—1894. [Cytując to źródło używam skrócenia „Mat." z dodaniem tomu; większe rozprawy, z których korzystałem, wymieniłem w stosownych miejscach].
[Zadora B.]. Bitwa polimska (Pismo zbiorowe).
[Zadora B.]. Ludwik Narbutt. Ojczyzna 1865 Nr. 2—4.
[Zadora B.]. Zygmunt Sierakowski. Ojczyzna 1865 Nr. 27—31.
Zdanowicz Aleksander. Dziesięć dni dyktatury. Wspomnienie z lat ubiegłych. Gorlice 1901.
Tenże. Noc św. Marcina. Wspomnienie z r. 1863. Lwów 1902.
Żychliński Ludwik. Pamiętniki byłego dowódzcy Dzieci warszawskich i byłego naczelnika sił zbrojnych powiatów warszawskiego i rawskiego. W Poznaniu 1885.
Żychliński Teodor. Wspomnienia z r. 1863. Poznań 1888.
Tenże. Kronika żałobna rodzin wielkopolskich od 1863—1876 r... Poznań 1877.
Życiorysy zasłużonych w teraźniejszem powstaniu Polaków. Ojczyzna 1864 Nr. 75 (Telesfor Nieszokoć).

B) Źródła rękopiśmienne.

Wszystkie tutaj wymienione źródła znajdują się w Archiwum biblioteki Muzeum Nar. Polsk. w Rapperswilu i stanowią bądź część Archiwum Rządu Narodowego, bądź pochodzą z innych działów. Rękopisów w tekach życiorysowych i krótszych relacyi poszczególnych uczestników powstania i t. d. w spisie niniejszym nie uwzględniłem. Ze zbiorów mieszanych t. j. rękopiśmiennych i drukowanych wyliczam tylko „Okruchy do dziejów powstania 1863—1864" — zebranych w 6 tomach przez Ignacego Mieleszkę Maliszkiewicza.

Aramowicz Ignacy. Pamiętnik Aramowicza, adjutanta naczelnika wojskowego województwa Grodzieńskiego. ARN. 1352. [Drukowane. Aramowicz. Marzenie. Bendlikon 1865].

Archiwum Rządu Narodowego Nr. 679.

Bośniacki Leonard. Wspomnienie starca o powstaniu na Wołyniu. Arch. Rapperswilskie. Mat. do hist. powst. na Rusi Fr. Rawity Gawrońskiego.

Brandt Władysław. Różne informacye o Augustowskiem. ARN. 1319.

Callier Edmund. Kopie raportów... poświęca C. Ostrowskiemu... Edmund Callier. W Paryżu d. 9. 11. 1863. ARN. 353.

Chądzyński Zbigniew. Wspomnienia powstańca, (obszerny pamiętnik), tudzież dokumenty osobiste, różne notaty i schematy. ARN.

Deskur Bronisław. Pamiętnik Bron. Deskura, majora kawaleryi. ARN. 1335.

Dłuski-Jabłonowski Bolesław. Powstanie na Żmudzi. ARN. 1372.

Drążkiewicz Antoni. Pamiętnik. (Przed wydaniem obszernych Wspomnień Czachowszczyka). ARN. 1309.

Dziakiewicz Bronisław. Różne informacye. ARN. 1311.

Epizod z powstania na Ukrainie. ARN. 1356. [Drukowane jako Sołowijowka... Kalendarz na r. 1865 Bendlikon].

F. S. Kilka słów o udziale jen. Ludwika Mierosławskiego w ostatniem powstaniu. Arch. Rappers. Teki życiorysowe. Mierosławski.

Guttry Aleksander. Noty Al. Guttrego, kom. RN. na Francyę i Anglię i jego sprawa z generałem L. Mierosławskim. ARN. 1341.

Jackowski Teodor. Komisarz rządowy. Noty osobiste o wypadkach 1861—63. ARN. 1338.

Katyl Szymon. Wiadomości różne. ARN. 1336.

Komisarz pełnomocny RN. w Księstwach naddunajskich ARN. 1210—1212.

Kronika powstania 1863 r. ARN. 1325. (Dokończenie Efemeryd p. t.).

(Krukowiecki Edward hr.). Oddział utworzony kosztem Aleksandra hrabiego Krukowieckiego pod dowództwem Edwarda Habicha. Walka w Glanowie. Opowiadanie hr. Krukowieckiego, ARN. 1331.

Książka alfabetyczna — komisarza pełnomocnego we Francyi i Anglii, Wydział Wojny — wykwalifikowanych wojskowych stopniami dnia 5 maja 1864. — Kontynuacya ARN.

Księga z adresami emigrantów w Szwajcaryi po 1863 r. ARN. Kontynuacya.

Litwa. Różne wiadomości i opisy. [Notaty własnoręczne: Kuszlejko, Bergo, Edward, i in.]. ARN. 1315.

Łukaszewski Julian. Pamiętnik, noty i objaśnienia Juliana Łukaszewskiego, kom. Pełn. RN. w zab. pruskim. ARN. 1339.

Malinowski Floryan. Pamiętnik majora Fl. Malinowskiego, ARN. 1337.

Maykowski Jan. Pamiętnik. ARN. 1328.

Młochowski A., podpułkownik. Pamiętnik. ARN. 1326.

Naczelnicy sił zbrojnych województwa krakowskiego, sandomierskiego i kaliskiego. ARN. 339—351.

Naczelnicy sił zbrojnych województwa augustowskiego i grodzieńskiego. ARN. 413—431.

Naczelnicy sił zbrojnych województw lubelskiego i podlaskiego. ARN. 439—516.

Naczelnik sił zbrojnych województwa krakowskiego i sandomierskiego ARN. 276—294.

Naczelnik korpusu 2-go. ARN. 295—336/a.

Organizacya narodowa prowincyonalna w granicach 1772 r. ARN. 1220.

Ostoja Gustaw, dowódzca oddziału powiatu święciańskiego. Pamiętnik. ARN. 1329.

Papiery rekomendacyjne, wydane b. powstańcom w latach 1864—1866. W Paryżu. ARN. Kontynuacya.
Papiery z r. 1863/4. odnalezione w r. 1908 w majątku W. ARN. Kontynuacya.
Petion Eustachy. Pamiętnik, ob. Eustachego Petiona z r. 1863 Część II. Arch. Rapperswilskie.
Pokrzywnicki Bończa Kasper. Arch. Rappers. Materyały do historyi powstania na Rusi Fr. Rawity Gawrońskiego.
Radziszewski Bronisław. Różne informacye o wojew. augustowskiem ARN. 1319.
Schwarz Emil. Pamiętniki Emila Schwarza, Szwajcara, uczestnika powstania 1863. ARN. 1343.
Sprawa pułkownika Lucyana Dąbrowskiego. ARN. 1320.
Sprawa Roberta Sienkiewicza, dowódzcy oddziału IV, wołyńskiego. ARN. 1321.
Staniewicz Jan. Pamiętnik Staniewicza Jana (Pisarskiego), dowódzcy oddziału w powiecie szawelskim. ARN. 1333.
Wasiutyński Tomasz. Województwo Lubelskie. Pamiętniki. ARN. 1330.
Różne wiadomości i opisy o Rządzie Narodowym i jego członkach. ARN. 1323.
Wiśniowski Leszek. Korespondencya z R. N. (Kopia). ARN. 1358.
Wódz naczelny Ziem ruskich i woj. lubelskiego gen. Józef Wysocki. ARN. 527—539.
Wódz naczelny Ziem ruskich, główny organizator wojskowy w Galicyi. ARN. 558—559, 564, 577.
Województwo kaliskie. Różne wiadomości i opisy. ARN. 1312.
Województwo mazowieckie. Różne wiadomości i opisy. ARN. 1313.
Województwo płockie. Wiadomości różne. ARN. 1314.
Wykaz alfabetyczny oficerów wszelkich stopni. ARN. 1328.
(Wyprawa morska) ARN. 1189—1208.
Zdanowicz Aleksander. Różne informacye o Lubelskiem. ARN. 1310.
Zienkowicz Tytus (Leon Cichiński), naczelnik miasta Lwowa. Noty o organizacyi lwowskiej. ARN. 1340.

III.

POTYCZKI.

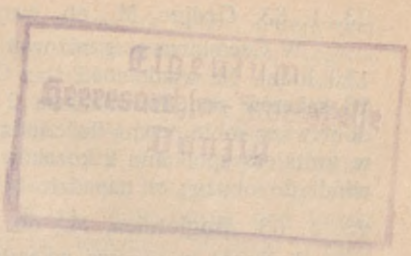

Województwo Mazowieckie.

WYBUCH.

Wyznaczoną na dzień 25. stycznia brankę, rząd najezdniczy przyspieszył — już w nocy z 15. na 16. stycznia pochwytano po domach przeszło półtora tysiąca poborowych. Komitet Centralny widział się zmuszonym do uczynienia stanowczego kroku — postanowiono opór zbrojny, powstanie. „Nikczemny rząd najezdniczy, rozwścieklony oporem męczonej ofiary, postanowił zadać jej cios stanowczy... Zastępy młodzieży walecznej, młodzieży poświęconej, ożywione gorącą miłością ojczyzny, niezachwianą wiarą w sprawiedliwość i pomoc Boga, poprzysięgły zrzucić przeklęte jarzmo, lub zginąć"... To było wypowiedzenie wojny moskwie, jawne, z dnia 22. stycznia 1863, tajnym był nakaz Komitetu Centralnego uderzenia w nocy z 22. na 23. stycznia na możliwie najwięcej posterunków moskiewskich.

Tymczasem moskale od 16. stycznia wyłapywali po domach młodzież tę, która nie zdołała schronić się do lasów. Aczkolwiek dopiero noc z 22. stycznia wyznaczona była na wybuch, do starć przyszło wcześniej i przyjść musiało tam, gdzie zdążyły się zorganizować już oddziały, które spokojnie nie chciały przyglądać się transportom brańców, lub gdzie się ochotnikom zbytnio spieszyło.

Rozkaz 19. 1. był wiadomy sprzysiężonym, których mogło być 20—25.000. Że szczegółowych rozporządzeń nie zawierał co do wykonania i użycia środków odpowiednich w tak ważnej chwili, całe działanie i postępowanie pozostawione było zmysłowi miejscowych organizacyi, złożonych wszędzie prawie bez wyjątku z ludzi młodych, niewojskowych i bez doświadczenia. Obok planu działania, którego Komitet Centralny nie miał, najważniejszą rzeczą była broń. Władza rewolucyjna miała do rozdania tylko tę, która była w ręku — żołnierza moskiewskiego, bo nawet broni myśliwskiej nie było, gdyż tę moskale przy ogłoszeniu stanu wojennego odebrali. — Do walki pamiętnej nocy stanęło około 11.000 Polaków.

---

22. 1. 63. **Żychlin**. M., ob. gostyński; miasto.

Silny oddział powstańców, przeważnie robotników fabrycznych, według źródeł moskiewskich do 500 ludzi, wyparł piechotę nieprzyjacielską z miasta i zmusił do cofnięcia się do lasu. Następnego dnia moskale, otrzymawszy posiłki z Kutna, wyparli powstańców z Żychlina, ale nie śmieli ich ścigać.

23. 1. 63. **Grójec,** M., ob. warszawski; miasto. (Błędów, Mogielnica).

W Czerskiem zorganizował Śmiechowski oddział, który doszedł do liczby 150 ludzi. Na wiadomość, że z Grojca do Błędowa i Mogielnicy wyszło dnia 23. 1. 28 saperów pod dowództwem 2 podoficerów z partyą poborowych, Śmiechowski, dobrawszy sobie pewną ilość ludzi, ruszył na odbicie rekrutów; dognawszy kozaków, w krótkiem spotkaniu 2 kozaków wziął do niewoli i 12 odbiwszy rekrutów, przywiódł do obozu; w napadzie tym ranionych było 5 moskali.

23. 1. 63. **Mogielnica,** M., ob. warszawski; miasto.

Ludność miejscowa wyparła moskali z miasta, lecz moskale zaraz je znowu zajęli.

25. 1. 63. **Grójec,** M., ob. warszawski; miasto. (Lesznowola).

Major *Śmiechowski* wyprawił z obozu swego J. Bajera z 18 kawalerzystami, między nimi Józefa Miniewskiego, celem zaalarmowania kozaków, stojących w Grójcu w liczbie 32. Napad nocny powiódł się: zabito 7 kozaków, zraniono 4, reszta zaś uciekła do Warszawy. Niebawem Śmiechowski połączył się z *Jeziorańskim*.

26. 1. 63. **Strzyboga,** M., ob. rawski; 7 km. płdw. od Skierniewic. (Skierniewice).

W okolicy Rawy Władysław hr. *Strojnowski*, organizator sił zbrojnych województwa i Stanisław Tyszkiewicz, uformowali przy pomocy Józefa *Leneckiego* oddziałek z którym zamierzali uderzyć na Rawę. Napad nie przyszedł do skutku, natomiast Tyszkiewicz na czele 30 ochotników uderzył na moskali transportujących rekrutów i odbił ich. Tyszkiewicz zebrawszy swoich ludzi, których część przy pierwszych strzałach rozproszyła się, połączył się znowu ze Strojnowskim i rozłożył się obozem w okolicy Bolimowa.

26. 1. 63. **Gombin,** M., ob. gostyński; miasto.

Oddział powstańczy napadł w nocy z 25-go na 26. 1. o godzinie pierwszej na oddział 30 ludzi ołonieckiego pułku dowodzonych przez podporucznika Iwanowa i cofnął się zabiwszy 1 moskala i raniwszy jednego. Iwanow zaś, w obawie ponownego napadu, uszedł do reszty swojej roty.

27. 1. 63. **Góra Kalwarya,** M., ob. warszawski; miasto.

W Górze Kalwaryi powstańcy zaatakowali kozaków, którzy straciwszy 1 zabitego i 1 rannego, uszli do Radomia.

27. 1. 63. **Łochów,** M., ob. stanisławowski; 8 klm. płn. wsch. od Jadowa. (Łachów).

Na strzegących mostu kolejowego na Liwcu kilkunastu wojska moskiewskiego uderzył pod Łochowem Ignacy Mystkowski z oddziałem przez siebie zebranym, zmusił moskali do ucieczki i zajął stacyę.

28. 1. 63. **Gostynin,** M., ob. gostyński; miasto. (Soczewka).

Między Gostyninem a Soczewką oddział powstańców oswobodził transport rekrutów.

31. 1. 63. **Łódź,** M., ob. łęczycki; miasto. (Zgierz, Aleksandrów).

Ze Zduńskiej Woli posunął się ks. Cent na czele 300 ludzi ku Łodzi, i wpadłszy do miasta w nocy 31. stycznia, zabrał 72 strzelby, inną broń i 18000 rubli. Z Łodzi szybko posuwając się tejże jeszcze nocy powiększył swój zapas o 31 sztuk broni w Aleksandrowie i o 32 sztuki w Zgierzu. Wojska w żadnem z tych miast nie było, więc do starć nie przyszło.

4. 2. 63. **Rawa,** M., ob. rawski; miasto.

Oddział powstańców, który sformował się w lasach Radziwiłłowa pod komendą Antoniego Jeziorańskiego, oficera byłych legionów polskich, forsownym mar-

szem posunął się w sile 374 ludzi ku Rawie, zajmowanej przez mniejwięcej 160 moskali. Moskale zabarykadowali się częścią w domu powiatowym, częścią w koszarach. Walka o koszary była krótka, ale zajadła i skończyła się ostatecznie wypędzeniem moskali, którzy zostawiwszy kilkunastu rannych i straciwszy część broni, umknęli do Skierniewic. Powstańcy, nie atakując już domu powiatowego, wyruszyli w stronę Pilicy, straciwszy 11 rannych i 6 zabitych, między nimi Franciszka Godlewskiego, żałowanego przez wszystkich kolegów, który przy zdobywaniu koszar okazał nieustraszoną odwagą. Z ran odniesionych pod Rawą, zmarli wkrótce Przygodzki Feliks i Kosakowski Mateusz, terminator stolarski; ciężko rannego wyniesiono Sokołowskiego, dowódzcę strzelców, który w drzwiach stanąwszy nie puszczał moskali do koszar i poległ, odebrawszy kilkanaście ran bagnetami. Kosynierami w napadzie na koszary w Rawie dowodził Śmiechowski, a kawaleryą Tomasz Winnicki.

6. 2. 63. **Lubochnia,** M., ob. rawski; 22 km. płd.-zchd. płd. od Rawy.

Opuściwszy Rawę, stanął Jeziorański około południa 6. lutego w Lubochni. Wszedłszy w zagrodzone mury folwarczne, urządził tutaj zasadzkę na nieprzyjaciela, który w sile 4 kompanii piechoty, szwadronu huzarów i seciny kozaków posuwał się za nim. Kawalerya moskiewska wciągnięta w zasadzkę, przywitana rzęsistym ogniem pierzchnęła zmieszana, a w pogotowiu będąca jazda powstańcza, pod dowództwem Bajera, rzuciła się za nią w pościg. Mimo silnej pozycyi, piechota nieprzyjacielska nie podjęła walki. Jeziorański natomiast, wstrzymawszy rozpęd swej jazdy, wobec przewagi liczebnej moskali, cofnął się z całym oddziałem w zupełnym porządku. W potyczce tej poległ Józef Szyndler; męstwem odznaczył się tutaj młody Stanisław Janowski, syn obywatelski z okolicy.

7. 2. 63. **Bolimowskie Budy,** M., ob. sochaczewski; 10 km. płn.-wsch. od Skierniewic. (Bolimów, Budy Bolimowskie, Wiskitki, Skierniewicki las).

Pod Bolimowskiemi Budami zaatakowany został Władysław Strojnowski, dowodzący już oddziałem 150 ludzi, przez 1 batalion strzelców, 600 gwardyi i kozaków. Moskali dnia poprzedniego naprowadził był kolonista niemiecki na obóz powstańczy, znajdujący się w gęstym lesie, z jednej strony prawie niedostępnym. Garstka źle uzbrojonych ludzi — 40 tylko posiadało dubeltówki, reszta kosy i rewolwery — dzielnie się broniła przez półtorej godziny i odparła pierwsze ataki. Gdy jednak moskalom nadeszły posiłki powstańcy poszli w rozsypkę, mając 15 zabitych, w tej liczbie obywatela ziemskiego Szymanowskiego i Paśnikowskiego; prócz tego wzięli moskale 21 do niewoli, tudzież bezbronną młodzież, a ponadto uwolnili wziętych przed kilku dniami do niewoli w lasach bolimowskich 4 oficerów. Po stronie moskiewskiej poległ między innymi podporucznik Lindstrem.

Strojnowski zebrawszy na drugi dzień t. j. 8. lutego część rozproszonego oddziału, już 9. lutego zaniepokoił moskali, wkraczając do Rawy, gdzie ogłosiwszy Rząd Narodowy, zabrał 33.000 złp. z kasy powiatowej, oraz nieco broni i rynsztunku. Nie mogąc jednak utrzymać się w Rawie, wysłał Lenieckiego, aby się połączył z *Jeziorańskim*, sam zaś ruszył do zaboru austryackiego.

8. 2. 63. **Przedecz,** M., ob. kujawski; miasto.

Pod Kowalem sformował major Ulatowski oddział powstańczy, nad którym dnia 8. lutego objął główne dowództwo Kazimierz Mielęcki. Przy oddziale tym piechotą dowodził Ulatowski. Dnia 8. lutego wieczorem, Mielęcki, dowiedziawszy się, że rota pułku ołonieckiego, stojąca w Przedczu, opuściła miasto, zostawiając tylko 12 ludzi, wysłał do Przedcza całą swoję kawaleryę, 30 koni. Jazda powstańcza wpadłszy do miasta, napadła na magazyn, broniącego się podoficera położyła trupem, a zabrawszy kilkanaście karabinów, sporo ładunków, ubrań i t. d. wróciła do obozu z pojmanymi 10 żołnierzami.

10. 2. 63. **Ciepliny,** M., ob. kujawski; 5 km. płn.- zach. od Przedcza. (Babiak, Modzelów, Przedecz, Izbica, Żarnów).

Organizując się w dalszym ciągu pod Cieplinami, dnia 10. lutego oddział Mielęckiego, dowódzcy wojskowego województwa mazowieckiego, liczył około 400 ludzi, przeważnie Łęczycan, Gostyniaków i Kujawiaków. Mielęcki posiadał nieco dobrej broni w Przedczu zabranej, kilkudziesięciu jednak ochotników, dzieci prawie, było bezbronnych. Niebawem wyruszyła przeciw Mielęckiemu kolumna majora Nelidowa z Włocławka w sile 2 rot piechoty i 80 kozaków. Na wiadomość dostarczoną przez jazdę o zbliżaniu się moskali, Ulatowski wysłał bezbronnych w bok z furgonami, a tymczasem już moskale rozpoczęli ogień tyralierski. Zrazu moskale złamali prawe skrzydło oddziału, atoli lewe, prowadzone przez samego Mielęckiego i kosynierzy, wiedzeni przez Ulatowskiego, skutecznie zaatakowały nieprzyjaciela i przeparły przez las w pole. Moskale cofnęli się ku Włocławkowi, a Mielęcki z oddziałem uszczuplonym prawie do połowy, przeważnie rozsypką niedoświadczonego żołnierza, ruszył w lasy śleszyńskie, straciwszy 18 zabitych, wśród których znajdowali się Erlicki Juliusz, instruktor piechoty, Józef Stępowski, Julian Wereszczyński, młodzieniec zasłużony w organizacyi i inni; rannych było kilkunastu, między nimi Bolesław Anc. Przy oddziale Mielęckiego pod Cieplinami znajdował się komisarz Stanisław Frankowski, Andrzej Bogusz i Zygmunt Waryłkiewicz.

Moskale pod Cieplinami stracili 17 zabitych, wśród tych oficera Jankowskiego, Polaka.

16. 2. 63. **Nieporęt,** M., ob. warszawski; 20 km. płn. od Warszawy. (Krubki, Okóniew).

Oddział Jankowskiego Józefa, formujący się w lasach nieporęckich, liczący kilkudziesięciu ludzi, napadnięty został przez 100 kozaków, których doprowadził chłop pod grozą śmierci. Kozacy otoczyli powstańców; ci odpierając ich, położyli z początku 3, przy powtórnym ataku jednak zostali wyparci o 20 kroków poza obóz, wobec czego kozacy zdołali zabrać niektóre zapasy. Atoli powstańcy uderzyli ponownie, wypędzili nieprzyjaciela z obozu, a zabiwszy 5 ludzi, gnali aż do wsi Krubki. Powstańcy mieli 4 zabitych i 2 rannych.

19. 2. 63. **Krzywosądz,** M., ob. kujawski; 10 km. płn.- wsch. płn. od Radziejewa.

Wedle układu jaki generał Ludwik Mierosławski zawarł dnia $^{26}/_{1}$ z delegatami Rządu Tymczasowego, wszystkie oddziały powstańcze organizujące się w Płockiem miały zdążać nad granicę Prus Królewskich, aby dnia $^{15}/_{2}$ przeprowadzić na teatr walki mającego przybyć z doborem oficerów z zagranicy naczelnika sił zbrojnych powstania. Plan ten zmieniono jednak, a wyprawę naznaczono na Kujawy. Atoli na punkcie zbornym stanęło tylko 22 powstańców i w nocy z 16-go oddziałek ten przeszedłszy kordon pod Konarami stanął w Krzywosądzy, gdzie czekało już 46 akademików. W ciągu dwóch dni zebrało się koło Mierosławskiego nie więcej, jak 96 ludzi posiadających razem 1 sztucer, 17 dubeltówek, kilka rewolwerów i 52 kosy, a w czasie obozowania pod Krzywosądzą uzupełniono tabor do 50 wozów. Nad ranem $^{19}/_{2}$ przybyła awangarda Kazimierza *Mielęckiego*, składająca się z 18-tu jazdy.

Mierosławski w niezbyt dogodnej pozycyi pod Krzywosądzą, zajęty fabrykacyą kosowoza własnego pomysłu, nie spodziewał się ataku moskali, stąd sprzeczne posyłając rozkazy Mielęckiemu sprawił, że silny ten oddział nie przybył mu w pomoc.

O godzinie 11. moskale w sile 3 rot piechoty i 160 kozaków i objeszczyków, pod dowództwem pułkownika Schilder-Schuldnera, zajęli wieś Bodzanów, zabrali placówkę z 4-ch ludzi, pilnującą kuźni w której oprawiano kosy i trzech kowali; następnie 1 kompania piechoty rozsypała się w tyraliery i zaatakowała krawędź

lasu krzywosądzkiego z jedną kompanią w rezerwie, a trzecią kompanię Schilder-Schuldner wyprawił poza prawem skrzydłem powstańców w kierunku wsi Dobre, dla odcięcia zupełnego odwrotu ku Radziejewu.

Powstańcy uzbrojeni w 24 sztuk broni palnej i 52 kosy bronili krawędzi lasu, atakowanej od strony Bodzanowa. Mierosławski poza środkiem tej siły czekał wyniku dwugodzinnej walki. Po dwakroć kosynierzy odparli zbliżających się moskali. Gdy jednak garstka jazdy pierzchnęła, zaczęła się rozsypka. Powstańcy biegiem cofnęli się na drugą krawędź lasu ku drodze radziejewskiej. Mierosławski ustawił tu jeszcze oddziałek tyralierski, a sam siadł na koń i wraz z kawaleryą kłusem uciekł po drodze do Dobrego, zostawiając bez poparcia oddział zebrany po drugiej stronie lasu, pod dowództwem byłego kapitana Celińskiego, mianowanego majorem. Dzielny Celiński cofał się przez pola po najkrótszej drodze ku Dobremu, ale ubiedz już nie zdołał kompanii moskiewskiej, wyprawionej dla odcięcia odwrotu. Kawalerya rejterująca kłusem, a gnana przez stado kozaków, ledwo uchronić się zdołała od pogromu. Piechota też powstańców, wzięta we dwa ognie, poległa prawie cała, kilku tylko ocalało, dostawszy się ciężko rannymi do niewoli. Kilkunastu uratowało się ucieczką, zostawszy po drugiej stronie lasu krzywosądzkiego i rozbiegłszy się pojedyńczo. Ostatecznie zabitych było 39 i 13 dostało się do niewoli; moskale przyznali się do 3 zabitych, ale straty ich w rannych i zabitych wynosiły do trzydziestu kilku. Z Polaków polegli między innymi: Gończykowski Władysław, Jakowicki, Janowski Władysław, członek R. T., kapitan Krzesimowski (Buski) oficer Garybaldiego, major Celiński, Krosnowski, były prof. szkoły batignolskiej, trzech braci Czajkowskich Antoni, Maryan i N., Kobyliński, Messer, kapitan Muchowski, czterech uczniów szkoły inżynierskiej w Liège: Plewiński, Gay Fr., Żurkowski i Miecznikowski, Hegel, student z Warszawy i Kozłowski. Do niewoli dostali się: Białobrzeski, Wrzeszcz, Józefowicz, student z Warszawy ze szkoły prawa, Wroński Edmund, stud. prawa, Jasiński Józef, st. prawa, Hegel Maurycy, stud. z Warszawy, Saski, Kotowski, Karwowski, Płachecki i Klukowski Jan sł. medycyny; ranny był między innymi Seyfryd.

Umknąwszy z pod Krzywosądzy kawalerya wraz z Mierosławskim i sztabem, który się składał z Wincentego Raczkowskiego, szefa sztabu, Kurzyny Jana, sekretarza generała, Rościszewskiego Zygmunta, adjutanta, Ramlowa Saladyna, doktora, niedobitki w liczbie 36 z kilkunastu wozami zatrzymały się w Radziejewie, skąd ruszyły do Płowiec.

21. 2. 63. **Nowa Wieś**, M., ob. kujawski; 8 km. płd.-zchd. od Radziejowa (Głuszyn, Trojaczek, Skólsk).

Z niedobitkami z pogromu krzywosądzkiego stanął Mierosławski w Płowkach, gdzie 20. 2. przybył także Mielęcki ze swoim oddziałem około 400 ludzi. Po wzajemnych wymówkach obu dowódców, z których każdy uważał się za uprawnionego do przewodniczenia oddziałowi, pomaszerowali powstańcy, wciąż mając nieprzyjaciela na piętach, ku Głuszynowi i zatrzymali się w pobliżu jeziora przy Trojaczku. Tutaj o godzinie 10. zrana 21. 2. pokazały się przednie straże moskiewskie i rozpoczęły silny ogień. Ostrzeliwając się, cofali się powstańcy w porządku aż do Nowej Wsi. Podczas cofania się oddział powiększył się o 80 ochotników, przyprowadzonych z Księstwa przez Niemca Seydewitza, którego generał mianował swoim adjutantem. Tu już otoczeni byli ze wszystkich stron przez nieprzyjaciela i walka zamieniła się w zupełną rozsypkę. Mierosławski rozkazał odwrót na koniec lasu, aby powstrzymać moskali, ale zamieszanie, powstałe w oddziele kosynierów, przytem licho w kosy zaopatrzonych, nie dało się już powstrzymać. Powstańcy parci przez moskali na Gopło, w tym punkcie gdzie odnoga jeziora nie jest szerszą nad 100 kroków, dopadli promu, którym część zdołała przeprawić się na drugą stronę, reszta zwłaszcza konnica rzuciła się wpław.

Podczas przeprawy tej dwóch strzelców utonęło, zginął także ks. Cieślak, bernardyn z Koła, doścignięty przez kulę nieprzyjacielską, tudzież oficerowie kosynierów Cygański i dowódca kosynierów Mikulicz. Największe straty w oddziele, w którym poległo 37 a 30 było rannych lub dostało się do niewoli, ponieśli kosynierzy; polegli między innymi młodzi obywatele Bielicki i Lemański, a Stokowski dostał się do niewoli.

Rozbity pod Nową Wsią generał w 36 godzin po klęsce opuścił granice Królestwa w towarzystwie Raczkowskiego, Kurzyny i Ramlowa i odtąd już tylko walczył piórem o władzę, zaś Mielęcki zebrawszy około 500 ludzi udał się w lasy kazimierzowskie, a stamtąd przerznął się przez lasy osowickie, by młodemu żołnierzowi dać czas wytchnąć i zorganizować na nowo oddział. Jazdą, która pod Nową Wsią liczyła do 150 koni, pod Trojaczkiem dzielnie odpierała nieprzyjaciela, a pod Nową Wsią zrejterowała, dowodził Topór.

23. 2. 63. **Wielgolas,** Maz., ob. stanisławowski; 10 km. płd.-wsch. od Siennicy (Drozdówka).

Dnia 23. lutego żołdacy w sile 1 kompanii strzelców i 100 kozaków przybyli do Latowicz, gdzie zabrawszy ks. kanonika Stępowskiego, powracali do Mińska. Powstańcy, dowiedziawszy się o tem, stanęli przy szosie między Wielgolasem a Drozdówką (Dąbrówką?). Moskale zaatakowani niespodzianie, dali 3 salwy, na szczęście raniąc tylko jednego, inny, który się zanadto wysunął z szeregów, dostał się do niewoli. Moskale, zostawiając na placu 2 zabitych, uciekli z kilkunastu rannymi do Siennicy. Cel ataku został osiągnięty, gdyż powstańcy odbili kanonika.

24. 2. 63. **Dobra,** M., ob. rawski; 12 km. wschd. od Zgierza (Brzeziny, Łagiewniki, Łódź, Stryków).

W lesie pod Dobrą organizował Józef Sawicki oddziałek powstańczy, nad którym, po usunięciu Sawickiego, objął dowództwo Dr. Dworzaczek. Oddział ten liczący 30 ułanów, 60 strzelców i 210 kosynierów wszedł 22. 2. do Łodzi, gdzie ogłosił R. N. Po cofnięciu się oddziału weszli do Łodzi moskale pod dowództwem kapitana Nowrockiego-Oposzyńskiego. Nowrocki niebawem puścił się w pościg za oddziałem, który stanął obozem koło Łagiewnik. Moskale, których było 2 roty piechoty z seciną kozaków, spotkali powstańców w lesie. Zawzięta walka z przeważającemi siłami nieprzyjacielskiemi trwała od południa do samego wieczora i zakończyła się klęską oddziałku. Około 63 powstańców legło na placu boju, między nimi Marya z Michalskich (z Rogalińskich?) Piotrowiczowa, służąca Katarzyna, akademik Gadomski, Orłowski, dwaj starozakonni z Łodzi Stein i Reicher i t. d.; siedmiu rannych zmarło po przetransportowaniu ich do Łodzi. Pewna ilość dostała się do niewoli, a Dworzaczek schwytany przez kolonistów, wydany został również w ręce moskali. Nieprzyjaciel pod Dobrą poniósł także niemałe straty wobec zażartej obrony powstańców.

25. 2. 63. **Marki,** M., ob. warszawski; 12 km. płn.-wsch. od Warszawy.

Pod samą Pragą, niedaleko wsi Marki, ukazał się oddział powstańców, który zaalarmowawszy załogę warszawską, zniknął szybko i bez żadnej straty.

3. 3. 63. **Glinianka,** M., ob. stanisławowski; 11 km. wschd.-płn. (Wiązownia, Karczew).

Ścigany przez 500 piechoty kostromskiego pułku i secinę kozaków pod dowództwem Rejnthala, oddział 300 ludzi, dowodzony przez Kuczyka, zaatakowany między Wiązownią a Glinianką, zmuszony został do cofnięcia się.

3. 3. 63. **Otwock**, M., ob. stanisławowski; 4 km. płd. od Karczewa (Karczew).

Cofnąwszy się z pod Glinianki ku Wiśle, w lesie między Karczewem a Otwockiem stawił Kuczyk ponownie opór przeważającym siłom Rejnthala. Powstańcy zająwszy dobrą pozycyę w lesie, przyprawili nieprzyjaciela o stratę 40 ludzi, sami straciwszy tylko 15 dzięki dogodnemu stanowisku. Nieprzyjaciel cofnął się do Karczewa, a Kuczyk przeprawił się na lewy brzeg Wisły.

4. 3. 63. **Góra Kalwarya,** M., ob. warszawski; miasto (Grójec).

Przeszedłszy na drugi brzeg Wisły spotkał się Kuczyk z kolumną Rejnthala. Oddział powstańczy został zupełnie zniesiony. Na drugi dzień we wspólnym dole pochowano 70 nagich trupów, odartych przez żołdactwo. Między poległymi znajdował się Lisiewicz, młodzieniec wielkich zalet, a Kuczyk został raniony.

6. 3. 63. **Gwizdały,** M., ob. stanisławowski; 9 km. płn. od Jadowa (Świnotopy).

Oddział powiatu stanisławowskiego pod dowództwem Jankowskiego w Świnotopach (6. 3.) dopędził moskali, lecz z powodu niedogodnej pozycyi udał się przez Liwiec do wsi Gwizdały, gdzie stoczył potyczkę z wojskiem przybyłem od Łochowa, po której powstańcy, straciwszy 1 zabitego i mając 2 rannych, weszli do lasu i atakowani już nie byli. Prócz wyżej wymienionych zabili moskale karbowego na folwarku Gwizdały. Moskale stracili w tem starciu 4 zabitych i 2 rannych.

7. 3. 63. **Chojenko,** M., ob. gostyński; 5 km. płn.-zch.-płn. od Gostynina (Gostynin, Chojno, Huta Chojecka, Huta Solecka, Krzywie, Rataje).

W pochodzie z Rawskiego oddział Łakińskiego, przedzierając się przez Pniewie, Sleszyn i Szczawin, zaatakowany został niedaleko Gostynina pod wsią Chojny przez przeważające siły nieprzyjacielskie pod dowództwem pułkownika Hagenmeistera, dowodzącego 2-ma rotami piechoty, który od Łowicza przez Żychlin postępował za powstańcami. Po krótkim lecz celnym ogniu strzelców, gdy moskale odparci, cofnęli się na drogę do Kutna, skąd przybyli, Łakiński pomaszerował w postanowionym kierunku, straciwszy w utarczce tej 2 zabitych i 2 rannych; moskali padło 3, ranionych było 6. W odwrocie moskale pochwycili 25 maruderów, których jako jeńców do Kutna zabrali.

8. 3. 63. **Jeżyska,** M., ob. stanisławowski; 9 km. płn. od Jadowa.

Uchodząc z pod Gwizdał (p. t.) oddział Jankowskiego po drodze poraził pikietę moskiewską pod Jeżyskami.

12. 3. 63. **Gaśno,** M., ob. gostyński; 3 km. wsch. od Gostynina (Luciń, Gombin).

Pułkownik Burhard zaatakował niedaleko Lucinia oddziałek powstańców i gnając go aż do Gaśna, wparował do błotnistej rzeki Osetnicy, w której miało utonąć 38 powstańców.

12. 3. 63. **Fidesty,** M., ob. stanisławowski; 12 km. płn. zchd. od Jadowa (Wólka słubowska, Słubowska Wólka).

Osaczany i ścigany przez moskali Jankowski zatrzymał się we Fidestach, gdzie dopadnięty przez 2 roty pod dowództwem majora Tolla, wycofał się ze stratą taboru, 3 zabitych — między nimi Edwarda Rossmanna i 8 rannych. Po utarczce moskale zrabowali dom leśnika, jego samego i żonę ciężko raniąc.

15. 3. 63. **Praga,** M., ob. warszawski; miasto.

Oddział jazdy powstańczej, liczący 43 ludzi, wysłany przez *Jankowskiego* celem połączenia się z kilkudziesięciu ochotnikami z Warszawy, podsunąwszy się

pod Brudno na strzał armatni, zaalarmował załogę fortu śliwickiego i cofnął się spiesznie do obozu.

20. 3. 63. **Międzylesie,** M., ob. stanisławowski; 18 km. płn. wsch. od Okóniewa.

Pod Międzylesiem obozujący nowoutworzony oddział Czajkowskiego (Czajki), poruszony został o godz. 11. wystrzałem pikiety, donoszącej o zbliżających się moskalach. Porzuciwszy jedzenie, oddział natychmiast uszykował się do boju i pierwszych 50 kozaków, pędzących przodem, przywitał takim ogniem, że zabiwszy 5, resztę zmusił do ucieczki. Za kozakami postępowała piechota, zasypując powstańców gęstym, lecz mało skutecznym ogniem. W tejże chwili od lewej i prawej strony oddział przez inne siły nieprzyjacielskie zagrożony, zaczął się cofać ku dogodniejszej i więcej lesistej pozycyi; w czasie tego ruchu moskale wytężali wszystkie siły, aby lewe skrzydło oddziału znieść i przerzucić na prawe w stronę, gdzie stały ich działa; lecz celność strzelców polskich nietylko, że nie dopuściła do ataku, ale nawet strzelcy coraz natarczywiej podbiegując pod moskiewskie szeregi, zmusili nieprzyjaciela do zupełnego zaprzestania dalszego natarcia. Tym sposobem oddział, dosięgnąwszy obranej przez siebie pozycyi, wyruszył dalej na przeznaczone miejsce. Straty powstańców w tym boju wynosiły 26 zabitych, między którymi znajdował się oficer strzelców Lipka i 67 letni starzec, obywatel z Warszawy, Pochulski; padło także od moskiewskich strzałów 6 ludzi, którzy wtedy właśnie znajdowali się w lesie na robocie. Moskalami, którzy w odkrytych prawie będąc pozycyach, znaczne ponieśli straty, dowodził tutaj Antoszewicz w sile 2 rot z 2-ma działami i 50 kozakami.

3. 4. 63. **Huta,** M., ob. stanisławowski; 11 km. wschd. od Siennicy (Kuflew).

Generał Toll z wojskiem złożonem z kozaków, huzarów i piechoty napadł na folwark Huta, gdzie schroniło się na spoczynek kilkunastu ludzi w części tylko uzbrojonych, mających zamiar przejść do oddziału. Moskale wymordowali kilku, gdyż reszta zdołała ocalić się ucieczką, i zrabowali folwark.

3. 4. 63. **Mingosy,** M., ob. stanisławowski; 16 km. wsch. od Kałuszyna.

Po pojmaniu *Lewandowskiego* dowództwo nad oddziałem objął Matliński (Sokół), z którym połączył się Czarkowski. Połączone oddziały pod Mingosami wciągnęły moskali w zasadzkę i w zaciętej walce przyprawiły nieprzyjaciela o znaczne straty, same wychodząc obronną ręką z rozprawy.

4. 4. 63. **Łódź,** M., ob. łęczycki; miasto.

W pobliżu Łodzi powstańcy napadli na transport jeńców, których mieli odbić.

4. 4. 63. **Sulejów,** M., ob. stanisławowski; 6 km. płd. z. od Jadowa (Salewój).

Oddziałek powstańców starł się z nieprzyjacielem około 4. kwietnia.

10. 4. 63. **Okóniew,** M., ob. stanisławowski; miasto.

W okolicy Okóniewa na szosie z Warszawy do Węgrowa miała zajść drobna utarczka około 10. kwietnia.

10. 4. 63. **Ruszkowo,** M., ob. kujawski; 25 km. płd. zchd. płd. od Radziejewa. (Jadlno, Ciechocinek, Kazimierz, Raszków, Sadlno, Nykiel).

W okolicach jeziora Gopła w lasach pod Ruszkowem świeżo zorganizowany przez Sejfryda, liczący przeszło 300 ochotników, oddział powstańców napadnięty został przez moskali w sile 1500 piechoty z 4-ma działami i 100 kozaków, pod dowództwem generała ks. Wittgensteina, który tegoż dnia połączył się był z majorem Prychołką, wysłanym z Włocławka. Wobec przewagi liczebnej nieprzyjaciela, Sejfryd, aby uniknąć zabrania tyłów, rzucił się w bok ku Sempolnu. Za nim trop

w trop postępowali moskale. W Sadlnie zburzywszy bez powodu stodołę i owczarnię strzałami armatnimi, a spostrzegłszy widetę powstańczą w lasku między Sadlnem a Ruszkowem, przypuszczając, że tam cały oddział się znajduje, wiele napsuli prochu, strzelając kartaczami do pustego lasu. Tymczasem oddział cofał się ku Nyklowi nad Notecią. Pozycya była bardzo dogodną. Przez błota prowadziły dwie wązkie grobelki koło młyna z dwoma mostkami na rzece, które powstańcy cofając się, zniszczyli i tu dopiero na lesistem wzgórzu usadowili się czekając natarcia. Ruszyli kozacy naprzód, ale grzęznąc w błotach, padali pod celnymi strzałami strzelców, zostających pod dowództwem majora Michała Zielińskiego. Wnet i artylerya umilknąć musiała wobec celności strzelców polskich. Nie lepiej powiodło się piechocie, która sznurkiem przez groble przeczołgać się starała. Kiedy wreszcie udało się dwom rotom przebyć przesmyk bokiem, na wezwanie dowódzcy wystąpiło 60 strzelców na bagnety i przy pomocy garstki kosynierów tak zażarcie wpadli na moskali, że całe 2 roty poszły w rozsypkę, poczem oddział cofnął się w porządku, przyprawiwszy moskali ogółem o stratę 40 ludzi, w tej liczbie oficera, i od dalszego pościgu uwolnił się. Moskale cofnęli się do Koła, następnie przeszli do Konina. Po stronie polskiej poległo 5: jeden z najmężniejszych oficerów, adjutant Sejfryda, Józef Bierzyński z Lipna, Zaborowski Lucyan, Makowski, Ciesielski Ignacy i Alfons Gromczak, strzelcy; rannych było 11, z tych 2 umarło. Odznaczył się między innymi cały pluton strzelców pod dowództwem porucznika Dmowskiego Władysława. Po tej utarczce oddział ruszył w lasy kazimierzowskie.

12. 4. 63. **Golędzinów,** M., ob. warszawski; 5 km. płn. od Warszawy (Pelcowizna, Nieporęt).

W Golędzinowie powstańcy napadli na patrol kozacki, a zniósłszy go doszczętnie, uszli w inną okolicę.

12. 4. 63. **Góra Kalwarya,** M., ob. warszawski; miasto.

Pod Górą zaszła potyczka, w której miał dowodzić powstańcami Kuczyk (?)

14. 4. 63. **Budy Zaborowskie,** M., ob. warszawski; 19 km. zchd.-płn. zchd. od Warszawy (Babice, Buda Zaborowska, Wolskie rogatki, Zaborowska Buda).

W Zaborowskich lasach zaczął się formować oddział pod dowództwem Walerego Remiszewskiego. Zjawiwszy się tam 12. kwietnia, licząc dopiero 240 ludzi, w czem znaczną część włościan i zacząwszy się dopiero uzbrajać, napadniętym i otoczonym został Remiszewski 14. kwietnia o godzinie 2. popołudniu, przechodząc przez Budy Zaborowskie. Oddział znajdował się właśnie na krańcu obszernego wycinku lesistego, mającego pół kilometra szerokości i 2 klm. długości, kiedy po wystrzale swej pierwszej pikiety, od której padło 2 kozaków, ujrzał się otoczonym: z tyłu od gęstej olszyny, za którą ciągnęły się bagna i z lewego skrzydła ukazali się kozacy i huzarzy, od przodu, gdzie ciągnął się wielki, ale rzadki las, zdążała na wzgórze piechota moskiewska. Razem siły moskiewskie wynosiły przeszło 670 ludzi, pod dowództwem jenerała Krüdenera. Mniejsza połowa oddziału, gorzej uzbrojona, ocaliła się w części lasu zajmowanego przez piechotę, druga połowa, z Remiszewskim na czele, mężny i nieustraszony stawiła opór. W tej zaciętej i krwawej walce, w której każdy powstaniec przez kilku moskali osaczony, pojedynczo potykać się musiał, padł najpierwszy sam dowódzca, położywszy przedtem wystrzałem z pistoletu oficera od huzarów. Moskale stracili 3 oficerów w tem korneta Remera i mieli około 50 zabitych i rannych. Po stronie polskiej zostało na placu 72 poległych i 9 rannych. Z pomiędzy tych 72 tylko 30 poległo, a inni byli ranni, lecz gdy w kilka godzin po ustaniu wszelkich strzałów, nadesłano 8 furmanek dla zabrania rannych i dania im pomocy i gdy te furmanki z rannymi już odjeżdżać miały, wówczas kozactwo, które dla obdarcia poległych przybyło, wpadło na nich i zbiwszy włościan furmanów pałaszami i batami, rannych z wozów

wyrzuciło, naprzód ich zupełnie obdarło a potem wymordowało, w nieludzki sposób pastwiąc się nad nieszczęśliwymi. Każde z tych ciał, tak w boju poległych, jak później zamordowanych, miało po kilkanaście ran od wszelkiej broni. Jedna z furmanek z 9 rannymi ocalała. Konie od furmanek kozactwo jako łup zabrało.

Nazwiska niektórych poległych są: wymieniony już dowódzca major Remiszewski, niegdyś wygnaniec, 17 ranami okryty, Budkiewicz Jan, adjutant dowódzcy, urzędnik prokuratoryi i okręgowy w organizacyi narodowej, młodzieniec zasłużony i pełen nadziei, podpora osiwiałego ojca, Bachmiński Stanisław, student Szkoły głównej, setnik w organizacyi narodowej, Pawłowski Wincenty, kotlarz z kolei żelaznej, Leman Karol z Warszawy, Pawłowski Piotr, pisarz prywatny z Warszawy, Kamiński Jan, ogrodnik z Macierzysza, który zabił kosą kilku moskali, Lasocki Wawrzyniec, stróż ze wsi Babic, Zaleski Adam, Gorączkiewicz Władysław, czeladnik stolarski z Warszawy, Sebastyan Serafin, parobek z Odolan, Ratkowski Ignacy, ogrodnik, mechanik z fabryki ślusarskiej z Warszawy, niewiadomy z nazwiska, Jaroszyński Edward, wyrobnik, Krauze Roman, pisarz prowentowy z Ożarowa, Ostrowski Antoni, Zaleszczyński August, urzędnik komisyi Skarbu, Kominek Antoni, syn kolonisty z Odolan, Weroniecki Józef, parobek z Bronisz, Klasztorny Adam, służący ze wsi Woli, Szewczyk Józef, syn kolonisty z Odolan, Jan, parobek z probostwa Babice, Wołkowski Franciszek, malarz z Warszawy, Bezler Edward, terminator kotlarski z Warszawy, Więckowski Ignacy, młynarczyk z Woli, Szymański Tomasz, ogrodnik z Woli, Durszyński Edmund, urzędnik Komisyi spraw wewn., Kuczyński, felczer od Jana Bożego, parobek wyznania mojż. Ciężkie rany odniósł Józef Szumański, który pierwszy drukował „Strażnicę".

15. 4. 63. **Kowal,** M., ob. kujawski; miasto (Ostrowie).

Dwudziestu strzelców z oddziału *Seyfryda,* pod dowództwem Łakińskiego, odkomenderowanych na kolej żelazną, strzeliło do żołnierzy moskiewskich, jadących koleją, między Ostrowami a Kowalem. Zabili 2, zranili 1, sami nie ponioślszy strat. Oficer dowodzący moskalami rozkazał poprowadzić pociąg bez zatrzymania się do Włocławka.

15. 4. 63. **Mińsk Mazowiecki,** M., ob. stanisławowski; miasto.

W nocy z 15. na 16. kwietnia powstańcy wpadli na rotę grenadyerów i komendę lotnego parku artyleryi, szwadron huzarów i kozaków. Walka trwała przez 3 godziny od 11. do 2. w nocy, poczem powstańcy, przyprawiwszy nieprzyjaciela o stratę 10 ludzi, cofnęli się nie ścigani przez moskali, którzy dopiero nad ranem wysłali za nimi w bezskuteczny pościg pluton piechoty, 60 ludzi z lotnego parku i 30 kozaków.

18. 4. 63. **Kampinos,** M., ob. sochaczewski; 14 km. wschd.-płd. wschd. od Sochaczewa (Błonie).

W puszczy Kampinoskiej poczęły się na nowo gromadzić rozbitki oddziału *Remiszewskiego* i powiększać świeżym ochotnikiem. Wysłane przeciw nim z Warszawy 2 roty piechoty i secina kozaków napadły na ów oddział za Błoniami w pobliżu Kampinosa i aczkolwiek poniosły pewne straty, ostatecznie go rozproszyły i przez dwa dni następne jeszcze się uganiały w puszczy Kampinoskiej za niedobitkami.

24. 4. 63. **Rogów,** M., ob. rawski; 6 km. wsch. od Rawy.

Pod Rogowem, w pobliżu stacyi drogi żelaznej, ucierali się powstańcy, przyczem raniono kilku moskali.

26. 4. 63. **Warka,** M. ob. warszawski; miasto.

Moskale starli się z powstańcami i znaczne mieli ponieść straty.

26. 4. 63. **Nowa Wieś,** M. ob. kujawski; 18 km. płd.-zchd. od Radziejewa (Babiak, Jerzyce, Lubstów, Łuszczew, Piotrków Żydowski, Radziejew, Slesin Raszkow, Kleczew, Ruszków).

Po rozbiciu *Mielęckiego* trzy oddziały prawie równocześnie wkroczyły z W. Księstwa do Królestwa: *Taczanowskiego* i *Faucheux* ruszyły ku Pyzdrom a Younga de Blankenheim w lasy kazimierzowskie. Young, doszedłszy na czele 100 ludzi do Mieczownicy, posuwał się w kierunku północno-wschodnim a łącząc się z operującymi już w tych okolicach oddziałami Solnickiego, z eskortą *Seyfryda* i *Oborskiego*, zwiększył oddział w kilku dniach do liczby blisko tysiąca.

Pod Nową Wsią napotkali powstańcy na silną kolumnę nieprzyjacielską około 700 piechoty i jazdy pod dowództwem majora Nelidowa. Young niezwłocznie trzema kolumnami uderzył na las, w którym był ukryty nieprzyjaciel. Środkową kolumnę powstańczą prowadził major Zieliński Michał i kapitan Solnicki, lewe skrzydło kapitan kosynierów Gruszczyński, pułkownik Oborski i major Zawadzki tworzyli rezerwę. Strzelcy, którzy ze wszystkich oddziałów wzięli udział w walce, spowodowali pewien nieład, gdyż zbytni zapał unosił ich do tego stopnia, że pojedynczo rzucali się na nieprzyjaciela.

Pierwszy dopadł zaczajonych moskali oddział Younga i pod dowództwem dzielnego pułkownika przewodniczył całemu atakowi, a raczej sam tylko jego oddział brał udział w walce podczas, gdy Seyfryda był bezczynnym. W przeciągu trzech godzin Young wyparł nieprzyjaciela z 2 wsi i trzech lasów, w których kolejno usiłowali stawiać opór. Powstańcy prawie przez cały czas walczyli odsłonięci, kiedy nieprzyjaciel był zakryty, a przecież tak strzelcy jak kosynierzy walczyli jak starzy żołnierze.

Moskale straciwszy wielu zabitych i rannych, uciekali z pola bitwy, pędzeni przez Younga na przestrzeni półtorej mili, aż przyparci do kordonu musieli schronić się na terytoryum pruskie w liczbie 381 piechoty i 116 jazdy wraz z dowódzcą Nelidowem i rannymi, których zdołali uprowadzić. Znalazłszy gościnne przyjęcie w zaprzyjaźnionem państwie, pożywiwszy się, po kilku dniach odstawieni zostali z honorami i z bronią z powrotem do Królestwa.

Straty powstańców — poległo 24 a 26 było rannych — aczkolwiek mniejsze niż moskali, były dotkliwe, gdyż padło kilku dzielnych młodzieńców, jak kap. Maryański Nikodem, Górnoszląski, porucznik Antoni Powidzki, Bronikowski Ludwik, którego brat Stanisław ciężko został rannym, dalej Milewski Celestyn, Brodowski, Ofierski Władysław, Trąmpczyński Kazimierz i inni; dwóch oficerów Francuzów było rannych: Bréschal (Brescelli) i Hagen.

Z oficerów szczególniej odznaczyli się walecznością i wzorowem przywództwem pułkownicy Young i Oborski, major Zieliński który został raniony, kapitan Solnicki, który poległ, kapitan strzelców baron Seydewitz, porucznik Władysław Dmowski i cały jego pierwszy pluton, (który się już odznaczył pod Ruszkowem), oficer Skrzyński, żołnierz z czasów Dwernickiego, adjutant Younga; obywatel Armand Pager, chociaż pierwszy raz był w ogniu, odznaczył się odwagą i przytomnością umysłu, podobnie obywatel Buffet, kapitan kosynierów, major Wasilewski, osiwiały w bojach i na emigracyi, major kolumny Younga, dzielnie prowadzący swój oddział, Żychliński Stanisław, młody adjutant Younga, niezmordowanie czynny w ogniu, aż do zupełnej utraty sił, obywatel Lucyan Schmidt, lekarz, którego również musiano wynieść z pola bitwy z powodu osłabienia wskutek nadzwyczajnej czynności.

29. 4. 63. **Brdów,** M., ob. kujawski; miasto (Osieckie lasy, Osowskie lasy, Osowa, Osowie).

Przegnawszy majora Nelidowa na terytoryum pruskie, pułkownik Young de Blankenheim ze swoim tylko oddziałem, liczącym 500 ludzi zwrócił się na

Brdów, aby w lasach Osowia zająć się zwiększaniem i organizowaniem oddziału. Atoli już dnia 29. 4. nadciągnął generał Kostanda w sile 5 rot piechoty, 40 huzarów i 35 kozaków, z dwoma działami i zaatakował o połowę prawie słabszego przeciwnika. Walka była zażarta. Napróżno oczekując pomocy *Sejfryda*, który ze swoim i *Zielińskiego* oddziałem stał w pobliżu, ledwo mając czas rzucenia strzelców w tyraliery, Young z kosą w ręku na czele swoich żołnierzy rzucił się w ogień kartaczowy, wołając „toujours enavant", aż kula moskiewska nie wydarła mu głosu z piersi. Po upadku wodza i jego zastępcy Aleksandra Wasilewskiego, parte przemocą, zewsząd rażone morderczym ogniem krzyżowym z dział i ręcznej broni, szyki powstańcze zmieszały się zupełnie i powstał popłoch w oddziele, spotęgowany jeszcze gdy pierwsza kompania strzelców rażona kartaczami, parta przez nieprzyjaciela, postępując w ściśniętej kolumnie z bronią do ataku, ustępować zaczęła. Gdy i temuż losowi uledz musiała czwarta kompania, zaczęli moskale zajmować tył i rozpoczęła się nie walka już, ale rzeź. Trzecia kompania strzelców trzy razy musiała przebijać się, ale i ją zwątpienie ogarnęło, gdy zaledwie z czwartego sztucera ognia można było dawać — podczas kilkudniowych deszczów bowiem broń poprzemakała. W ten sposób zaledwie 150 ludzi, t. j. czwarta część oddziału mogła czynny brać udział w walce ogniowej. Kosynierów, wśród których odznaczał się parobek Stach Rozwadowski, jeszcze zagrzewał dzielny kapitan Buffet, Francuz, ale i on poległ. Zaledwie małe resztki zdołały ocaleć: reszta poszła w rozsypkę lub dostała się do niewoli; przeszło 50 poległo, a 68 było ranionych. Nad ciężko rannym dowódzcą okrutnie się moskwa pastwiła. W kilka dni później dopiero znaleziono ciało bohatera trzydziestu pięciu ranami okryte. Prócz dowódzców polegli między innymi Libelt Karol, syn sławnego filozofa, Węsierski Władysław, Gastowski, Kessler Zygmunt, Karpiński Teodor, Trąmpczyńscy Władysław i Edmund.

Bitwa, która mogłaby stać się zwycięstwem, stała się klęską z winy *Sejfryda*, dowodzącego oddziałami w zastępstwie rannego *Mielęckiego*. Sejfryd walczącym oddziałom nie przyszedł z pomocą, a tylko Oborski przysłał pluton strzelców i kawaleryę. Strzelcy przybyli za późno, a kawalerya wcale czynną nie była. Sejfryd oddany pod sąd, nie stawił się, lecz umknął za granicę, znikając z widowni powstania. W miejsce Sejfryda Rząd Narodowy mianował *Oborskiego* zastępcą naczelnika sił zbrojnych wojew. mazowieckiego.

14. 5. 63. **Szczawin Kościelny,** M., ob. gostyński; 9 km. z. od Gombina (Kłodawa).

Pułkownik Hilferding idąc w sile 5 rot piechoty z 2-ma armatami i 70 kozakami spotkał się pod Szczawinem Kościelnym z silnym oddziałem Oborskiego. Przypuszczając, że ma z małym tylko oddziałem do czynienia, z połową tylko kolumny uderzył na Oborskiego, drugą wysławszy za innym oddziałem powstańczym. Odparty i pobity przez Oborskiego, Hilferdrig musiał rozpocząć odwrót, w czasie którego przybyła mu z pomocą druga część kolumny, a wtedy Oborski zaniechał dalszej walki i ruszył ku Rawie.

15. 5. 63. **Kunki,** M., ob. gostyński; 5 km. zchd. od Gombina. (Gombin, Łąck, Łanięta, Lenienty).

Idąc na pomoc jeździe Lipińskiego, oddział Dobrowolskiego stoczył utarczkę na drodze do Łącka pod Kunkami. Moskali w tej walce było 7 (?) rot piechoty i 150 (?) kozaków. Polskie oddziały natomiast liczyły razem 260 ludzi: Dobrowolskiego 200, w tem 60 strzelców i 60 jazdy Lipińskiego. Mimo tak nierównych sił przez dwie godziny powstańcy utrzymali pole; nakoniec zrejterowali w dwa przeciwne kierunki, mając 12 zabitych i kilkunastu rannych, pomiędzy nimi większą część tych, którzy zasłaniali furgony w gąszczu lasu stojące, a n. których kolonista niemiecki naprowadził nieprzyjaciela. Między zabitymi był Józef

Garbowski, obywatel z Drzewosenk, porucznik strzelców, oraz z oddziału Lipińskiego Łakiński. Moskali zginęło 30 razem z rannymi.

Lipiński ranny lekko w tym boju, zdał dowództwo swego oddziału Stamirowskiemu.

17. 5. 63. **Babsk,** M., ob. rawski; 11 km. płn.-wschd od Rawy. (Bubole).

Kilka oddziałów województwa mazowieckiego, mianowicie Włodka, Szumlańskiego, Oborskiego i Słupskiego połączyło się pod głównem dowództwem ostatniego. Razem licząc około 1000 ludzi, oddziały te posunęły się ku Rawie, gdzie dopędzone zostały koło Babska przez 2 roty żmudzkiego i 4 roty połockiego pułku oraz secinę kozaków pod dowództwem pułkownika Dawidowa. Słupski przyjął bitwę, która trwała 3 godziny. Walka toczyła się ogniem i na bagnety i skończyła się odwrotem nieprzyjaciela. Ponieważ bój skończył się o godzinie 9 wieczorem, ściganie było daremne. Powstańcy pozostali na noc w Rawie, którą za uchodzącymi moskalami zajęli, poczem ruszyli do Tomaszowa Maz., gdzie weszli 19. 5. — W potyczce pod Babskiem Słupski stracił 3 zabitych, w liczbie tej jednego starozakonnego, oraz kilkunastu rannych.

18. 5. 63. **Nowa Wieś,** M., ob. warszawski; 7 km. płn.-zach. od Warki (Boże, Lechanice, Warka).

Oddział Grabowskiego, uchodząc przed pościgiem g-ła Meller-Zakomelskiego ciągle za nim postępującego, przez wieś Boże zdążał do Pilicy, którą przeszedł pod Lechanicami 17. 5. i dopiero pod Nową Wsią zatrzymał się na nocleg. Ludzie do tego stopnia byli znużeni, że żaden o posiłku nie myślał, a tym mniej o stanowczym oporze; gdzie który się zatrzymał tam padał bezsilny i zasypiał. Nazajutrz dopiero o godzinie 4. można było obóz poruszyć, bo chociaż już o $^1/_2$2. grano pobudkę, nikt nie powstał, gdyż każdy spał kamieniem. Opóźnienie to rozstrzygnęło o dalszych losach oddziału. Zaledwie bowiem kolumna wysunęła się ze wsi, już ją ze wszystkich stron otoczyły przeważające siły moskali; główna szarża kawaleryi nieprzyjacielskiej odcięła kilka furgonów z kilkudziesięciu chorymi, których moskale wzięli do niewoli. Rozpaczliwe położenie dodało rozpaczliwej odwagi reszcie powstańców. Grabowski na czele kawaleryi i kosynierów natarł gwałtownie na piechotę moskiewską, złamał jej szeregi, ale spotkany kartaczami z armat za piechotą ustawionych, musiał się cofnąć. Uchodzące furmanki powiększyły jeszcze bezład i zamieszanie i rozpoczęła się walka pojedynczych grup. Porażka nie stała się zupełną dzięki przezorności Grabowskiego, który potrafił wyprowadzić z ognia 100 jazdy, około 50 strzelców łącznie z żuławami i prawie 200 kosynierów. Strzelcy i kosynierzy połączyli się z oddziałem podpułkownika *Kononowicza,* Grabowski z kawaleryą pozostał w Rawskiem. W walce tej odznaczyli się Grabowski, dowódzca, oraz Grabowski, żuaw, awansowany na polu bitwy na oficera, Młochowski, dowódzca żuawów, Cejzynger, dowódzca I. plutonu jazdy, ułani: Czorniewicz i Dowerni, oraz wszyscy prawie strzelcy, których przeszło 30 poległo. Poległ między innymi Majkowski, oficer strzelców, który dowodził aryergardą z pod Ulowa (p. t.).

19. 5. 63. **Chojnów,** M., ob. warszawski; 8 km. płd.-wsch. od Piaseczna (Piaseczno, Góra Kalwarya).

Naczelnik siły zbrojnej powiatu warszawskiego major Kononowicz zawiadomiony, że moskale po rozbiciu *Grabowskiego* pod Nową Wsią (p. t.) zatrzymali się w Górze i mają prowadzić przez Piasecznę do Warszawy jeńców, pospiesznym marszem udał się do lasu węgrowskiego pod Chojnów, spodziewając się wprowadzić nieprzyjaciela w zasadzkę. Tymczasem moskale posłali po posiłki do Piaseczna i około godz. 4. po południu 2 plutony ułanów i 3 roty gwardyi zdążały do Góry. Tym sposobem zbliżone siły nieprzyjacielskie nie dozwalały

BIBLIOTEKA
Wyższej Szkoły Polit. Wroc.

odczekać ich połączenia. Ułani jadący na kilometer przed główną kolumną piechoty zostali zaatakowani celnymi strzałami powstańców. Położono na placu 3 ułanów i kilka koni a 4 żołnierzy wzięto do niewoli. Zdążająca na odsiecz piechota moskiewska silnie natarła starając się otoczyć oddział, lecz powstańcy, gęsto odstrzeliwając się, wyszli zwycięsko z tej walki. Po stronie powstańców poległo 6, rannych było 15, między nimi oficer Alfons Parwet, który nietylko sam od pewnej niewoli się obronił, ale jeszcze 2 szeregowców moskalom wydarł z więzów. Dowódzca oddziału major Kononowicz zaawansowany został na podpułkownika.

20. 5. 63. **Radziwiłłów,** M., ob. sochaczewski; 11 km. płd.-w. od Bolimowa.

Stamirowski, objąwszy dowództwo żandarmeryi rawskiej konnej po rannym *Lipińskim*, w połączeniu z jazdą *Dobrowolskiego*, razem w sile około 90 koni wpadł na stacyę kolei żelaznej w Radziwiłłowie i w krótkiej utarczce zraniwszy 3 moskali, umknął z powrotem.

25. 5. 63. **Ruda,** M., ob. stanisławowski; 3 km. płd. od Wiązowni. (Górki, Rudka, Rudniki, Stara Wieś, Wiązownia).

Oddział majora Jankowskiego dnia 25. maja zrobił zasadzkę przy szosie lubelskiej pod osadą Rudką, celem odbicia prowadzonych z Dębina 140 rekrutów, konwojowanych przez 4 kompanie piechoty. Powstańcy, rozrzuceni po obu stronach szosy, przyjęli celnym ogniem nadchodzących moskali, których przednia straż zachwiała się i zaczęła się cofać. Podczas chwilowego zamieszania 40 rekrutów zdołało przedrzeć się przez szeregi moskiewskie. Moskale, otoczywszy pozostałych rekrutów czworobokiem, z 2 rot złożonym, pomimo silnego ognia zdołali się wymknąć z zasadzki, zostawiając na placu boju 36 zabitych żołnierzy a 1 oficera i 8 rannych szeregowców przewieźli do Warszawy. Brak kawaleryi nie dozwolił Jankowskiemu ścigać uchodzących. Straty tego dnia były następujące: 6 szeregowców i 4 rekrutów uciekających zabitych a 8 rannych. Pogrzebawszy poległych na cmentarzu miejscowym, Jankowski przez Duchnów podążył do Michałowa. W boju tym ranny został lekko w rękę major Adam Zieliński.

28. 5. 63. **Michałów,** M., ob. stanisławowski; 5 km. wsch. od Okóniewa. (Duchnów, Okóniew).

Z pod Rudy przez Duchnów idąc, stanęli major Jankowski i Zieliński pod Michałowem, gdzie stoczyć musieli nową walkę z daleko liczniejszym nieprzyjacielem, który przybył z Warszawy w sile 4 kompanii piechoty, 1 szwadronu ułanów, 2 dział i 50 kozaków, oraz z Mińska w liczbie 2 kompanii piechoty, 50 kozaków i kilkudziesięciu dragonów. Powstańcy, ukryci w pozycyi leśnej, pomimo gwałtownego natarcia moskali nie ponieśli prawie żadnych strat, a ostrzeliwając się gęstym ogniem, cofnęli się unosząc 2 zabitych i kilku rannych. Moskale stracili w tem starciu oficera piechoty, dowódzcę oddziału kozaków i kilkunastu szeregowców, których pogrzebali w lesie.

1. 6. 63. **Płowki,** M., ob. kujawski; 3 km. płn.-zchd. od Radziejewa (Broniew, Czamanin, Świeszewy).

Wskutek polecenia naczelnika wojskowego województwa mazowieckiego, pułkownik Raczkowski, który wraz z pułk. *Callierem* sformował nowe oddziały, przybył do lasu między Czamaninem a Świeszewami, gdzie nakazano było organizatorowi zebranie kilkudziesięciu ludzi dla zabrania zakopanej broni i pomożenia w przejściu małej partyi z zaboru pruskiego uderzeniem na straż graniczną w Płowkach. Po skompletowaniu zardzewiałej i w części tylko do użytku zdatnej

broni, oddział z 40 zaledwie ludzi złożony wyruszył ku Płowkom i uderzywszy niespodzianie na moskali część zmusił do ucieczki, reszta zaś, blisko 60 ludzi licząca w głównym ich punkcie zboru znajdująca się, stanowiła dosyć silny opór. Nie widząc celu w bezskutecznym dalszym ataku a mając już zaledwie po jednym ładunku, oddział cofnął się do Broniewa i zająwszy swe podwody, udał się na główny punkt zborny. Cel wyprawy został osiągnięty, bo moskale cofnęli się z zajmowanej w Płowkach pozycyi a tymczasem broń, do uzbrojenia oddziału przeznaczona, przybyła na oznaczone miejsce.

14. 6. 63. **Wola,** M., ob. warszawski; 4 km. zchd od Warszawy (Wolskie rogatki).

Za wolskiemi rogatkami tłum bezbronnych rzucił się, oczywiście bez skutku, na konwój, aby odbić jeńców.

18. 6. 63. **Łódź,** M., ob. łęczycki; miasto.

W Łęczyckiem major Skowroński, sformowawszy oddział kawaleryi, połączył się ze *Syrewiczem* i *Skrzyńskiem*. Przeszedłszy Zgierz podsunął się pod Łódź, której załogę liczącą 500 piechoty i konnicy postanowił zaalarmować, co mu się też udało. Podczas gdy reszta oddziału pozostała przed miastem, Skowroński, na czele tylko 12 jazdy, przy sprzyjającej napadowi ciemności, wpadł o godzinie 9. wieczorem różnemi uliczkami, zastrzelił placówkę a 3 innych moskali ranił i dotarł do rynku. Gdy tu zaczęto strzelać do moskali będących przed ratuszem na odwachu, zebrała się zaalarmowana tem załoga i rozpoczęła także ogień do powstańców, ale ci na dzielnych koniach, rozbijając spotykane po drodze patrole moskiewskie, żadnej nie poniosłszy straty umknęli do oddziału, który skierował się na Aleksandrów.

22. 6. 63. **Groszki,** M. ob. stanisławowski; 7 km. wschd od Kałuszyna (Kuflew, Graszki, Kałuszyn).

Oddział żandarmeryi narodowej 23 ludzi pod dowództwem rotmistrza Rylskiego, wysłany przez *Borelowskiego*, urządził pod wsią Groszki zasadzkę na 30 kozaków, zabezpieczających naprawę telegrafu między Kałuszynem a Siedlcami. Dońcy wpadli w zasadzkę i straciwszy 8 zabitych oraz urzędnika od telegrafu, tudzież 2 wziętych do niewoli, — powieszonych zaraz po przyprowadzeniu do obozu za rabunek — umknęli do Kałuszyna, skąd zabrawszy kompanię żmudzkiego pułku grenadyerów i 15 kozaków, ruszyli śladem powstańców do Żeliszewa; atoli napotkawszy na silny oddział powstańczy, moskale nie odważyli się atakować go i wrócili wieczorem do Siedlec.

28. 6. 63. **Barłogi,** M., ob. łęczycki; 15 km. płd. od Brdowa.

Flankierzy Calliera, dążącego do głównej kwatery *Taczanowskiego*, napotkali patrole kozackie, które po wymianie strzałów uszły pędem do Koła. Callier ścigał je przez 5 km., lecz widząc bezskuteczność pogoni, udał się w dalszą drogę.

29. 6. 63. **Izbica,** M., ob. kujawski; miasto.

Zaprzestawszy pościgu kozaków, ruszył pułkownik Callier dalej na północ, a zostawiwszy oddział Szenka w Korzeczniku, o wschodzie słońca posunął się ku Izbicy razem z oddziałem Skrzyńskiego, który się z nim połączył. Pod Izbicą z tyłu zaatakowany przez huzarów, przyjął walkę, która trwała 2 godziny w otwartem polu. Gdy jednak huzarom nadciągnęły z pomocą 3 roty piechoty z dwoma działami, musiał cofnąć się ze stratą 3-ech rannych, podczas gdy moskale stracili 7 ludzi w zabitych i rannych. W tem krótkiem starciu szczególnie odznaczyli się porucznik oddziału Skrzyńskiego Szenk i młody Czarnecki.

1. 7. 63. **Nieszawa,** M., ob. kujawski; miasto.

Oddziałek 50 żandarmeryi narodowej konnej wpadł do Nieszawy, wypłoszył straż graniczną, zabijając kilku objeszczyków, których w Nieszawie znajdowało się 30 i zabrał kasę komory.

1. 7. 63. **Kutno,** M., ob. gostyński; miasto.

Jeden z oddziałów *Taczanowskiego,* dowodzony przez Parczewskiego i Orłowskiego, rozbił pod Kutnem kozaków.

2. 7. 63. **Kutno,** Mazow., ob. gostyński; miasto.

W nocy z 1-go na 2-go lipca patrol konnych strzelców wpadł do Kutna, silnie obsadzonego przez moskali i zaalarmował ich uderzeniem na warty. Po wyjściu z miasta moskale puścili się za powstańcami i strzelając z wozów, zabili podobno 1, a zranili 3, sami straciwszy także kilku.

3. 7. 63. **Słowików,** Maz....

Rota piechoty moskiewskiej, eskortująca kapitana, który się z Koła do Kłodawy przenosił, otrzymawszy po drodze wiadomość, że 20 powstańców znajduje się w lesie słowickim, wpadła na tę garstkę, która broniła się rozpaczliwie, ale uledz musiała siłom dziesięćkrotnym. Kilku tylko żywcem dostało się w ręce moskali wraz z zapasem broni.

4. 7. 63. **Kaski,** M., ob. sochaczewski; 13 km. płd.-wsch. od Sochaczewa.

Oddział konny stoczył potyczkę pod wsią Kaski w bliskości Sochaczewa Powstańcy stracili 24 ludzi, moskali miało zginąć czterdziestu i kilku.

8. 7. 63. **Walewice,** M., ob. rawski; 3 km. płd. od Soboty (Bielawy, Łowicz, Sobota, Piotrowice).

Oddział łęczycki, liczący około 300 ludzi, pod dowództwem kapitana Skowrońskiego, otrzymawszy wiadomość o pojmaniu przez pół seciny kozaków dowódzcy oddziału gostyńskiego, pospieszył temuż na pomoc do Walewic. Przybywszy przed Walewice, gdzie zamiast spodziewanych 50-ciu kozaków, znajdowały się dwie roty piechoty i cała secina kozaków, rozdzielił Skowroński oddział w ten sposób, że jedna połowa ułanów, pod komendą porucznika Zawadzkiego Jana Stanisława od wsi Chruśliny, druga, konnych strzelców, pod dowództwem Walentego Parczewskiego od strony miasteczka Bielaw, zaatakowały nieprzyjaciela. Rozpoczęty odważnem natarciem bój trwał dwie godziny. Moskale rozsypali się w tyraliery przeciw ułanom Zawadzkiego; Parczewski pospieszył z pomocą; tyralierzy ściągnęli się w pięć kupek, które P. i Z. kolejno atakowali. Wreszcie Parczewski z całym oddziałem przypuścił szarżę na czworobok i rozbiwszy go, dotarł do Bielaw z powrotem, gdzie zaczaiwszy się ze strzelcami konnymi w stajni, pędzących 36 kozaków przyjął przy szlabanie celnym ogniem, od którego 13 poległo, reszta uciekła ścigana, gdy na rynku zaatakowany został przez resztę kozaków, których ze stratą kilkunastu ludzi odparto. Wobec nadciągających dwóch rot piechoty oddział Skowrońskiego cofnął się w porządku, mając 2 zabitych i kilku rannych, podczas gdy moskale stracili 36 ludzi. Wśród rannych powstańców znajdowali się oficerowie Dzida i Zawadzki.

Następnego dnia po odpoczynku w Plutwinach, połączywszy się z jazdą gostyńską pod dowództwem Emeryka Syrewicza, podążył do Kter celem połączenia się z jazdą Skrzyńskiego.

9. 7. 63. **Ktery,** M., ob. łęczycki; 12 km. płd. od Kutna (Bałków, Jaktory, Kteradz, Strzegocin, Strzygów, Piątek, Zieleniec).

Dążące ku Kterom oddziały Skrzyńskiego, Skowrońskiego i Parczewskiego, połączywszy się z Syrewiczem, zaatakowane zostały koło

Bałkowa przez 3 roty piechoty, 1 szwadron huzarów i 50 kozaków z 4 działami. Jazda Skrzyńskiego odcięta, zrejterowała ku Rogowu, podczas gdy reszta po niepomyślnej szarży Parczewskiego na armaty nieprzyjacielskie rzuciła się do Kter, tutaj ścigającej jeździe nieprzyjacielskiej stawiając opór. Rozpoczął się krwawy bój kawaleryjski na szable, w którym odznaczyła się zwłaszcza kawalerya Parczewskiego, kapitan Orłowski, Zawada (Zukowski), szczególnie zaś porucznik Kraszewski (Tatarkiewicz); ten, obskoczony przez huzarów, dwóch z nich położywszy trupem, sam poległ a razem z nim porucznik Cielecki. Ostatecznie jednak kozacy i huzarzy zostali odparci ze znacznemi stratami.

Tymczasem zdążyła już przybyć piechota moskiewska z artyleryą i przed przewagą liczebną oddziały powstańcze musiały znowu uchodzić przez nieprzyjaciela gnane w dalszym ciągu, zabierając kilkanaście koni, zdobytych w rozprawie z jazdą.

Prócz wspomnianych oficerów poległo 8 szeregowców a 13 było rannych.

10. 7. 63. **Rokitnica,** M., ob. rawski; 5 km. wschd.-płn.-wschd. od Strykowa (Nowostawy).

Przeciw Skrzyńskiemu, który z pod Bałkowa (p. Ktery) uszedł w stronę Strykowa z 50 jazdy, wysłano z Rogowa dwie kolumny. Jedna z nich, dowodzona przez generała Redena, dopadła Skrzyńskiego koło Tulijanki (?) i ścigając przez Rokitnicę pod Nowostawem, wparła do lasu, raniąc kilku powstańców i 3 biorąc do niewoli.

10. 7. 63. **Kołacin,** M., ob. rawski; 8 km. płn.-wschd.-płn. od Brzezin (Dmosin, Rogów).

Parczewskiemu i Skowrońskiemu, uchodzącym z Kter, udało się wreszcie połączyć się ze Skrzyńskim koło Dmosina. Tu jednak zaatakowała ich druga kolumna, wysłana z Rogowa pod dowództwem essauły Minenkowa. Uchodząc przez Kołacin do Rogowa, trzy razy Skrzyński stawiał opór, lecz ostatecznie zupełnie rozbity, sam poległ wraz z siedmiu towarzyszami a kilkunastu powstańców dostało się do niewoli. Rozbitków zebrał Parczewski i doprowadził do Calliera, przy którym już pozostali.

11. 7. 63. **Żdżary,** M., ob. warszawski; 9 km. płn.-z. od Nowego Miasta.

Pułkownik Bajer, niestosując się do polecenia *Żychlińskiego,* aby szedł za „Dziećmi Warszawskiemi“ w tylnej straży, pozostał w Domaniowicach nad Pilicą, skąd idąc ku Żdżarom, wpadł pod Żdżarami na kozaków Krasnowa. Obawiając się za kozakami piechoty, zrejterował czemprędzej; w rejteradzie tej oddział wpadł na moczary i został rozbity, a Bajer z 46 ułanami na 100 zdołał ujść do Grodziska.

12. 7. 63. **Buczek,** M., ob. rawski; 10 km. płd.-wschd. od Strykowa.

Przybywszy na noc do Byszew pułkownik Callier, na wiadomość o zbliżaniu się moskali, zboczył do Buczka, gdzie przednie straże starły się z pikietami kozackiemi. Podjazd powstańczy sprzątnął 2 kozaków, podczas gdy Callier cofnął się.

12. 7. 63. **Kłodawa,** M., ob. łęczycki; miasto.

Między Łęczycą a Kłodawą, oddział powstańców, liczący podobno 600 (!) ludzi, starł się z blisko 1200 (!) moskalami. Polacy pod dowództwem Zawidzkiego z początku, pomimo liczebnej przewagi moskali, odnieśli korzyści, ale w końcu byli zmuszeni, zostawiwszy około 100 poległych i rannych na placu boju, cofać się, co uskutecznili w porządku. Moskale stracili 30—40 ludzi.

12. 7. 63. **Tomaszów Maz.,** M., ob. rawski; miasto.

W Tomaszowie Mazowieckim zaszło małe starcie między oddziałem polskim a nielicznym oddziałem moskiewskim.

14. 7. 63. **Brenica,** M., ob. rawski; 12 km. płn.-w.-płn. od Tomaszowa (Brynica, Budziszewice, Inowłodz, Lubochnia, Krynica).

Mianowany po zwycięstwie pod Ossą pułkownikiem, wrócił Żychliński do województwa mazowieckiego, aby z rozkazu RN. zebrać rozbitków *Kononowicza, Nałęcza i Topora.* Tymczasem moskale tak gęsto osaczyli oddział „Dzieci Warszawskich", że poruszanie się było niezmiernie utrudnione, gdyż wszystkie sztafety wpadły w ręce nieprzyjaciela.

Czternastego tedy lipca wyruszył Żychliński ku Budziszewicom, ale pod Brenicą zastąpiły mu drogę 3 seciny kozaków i 1 szwadron dragonów. Natychmiast żuawi i strzelcy rozsypali się w tyralierkę, z rezerwami zaś dowódzca udał się do lasu. Blisko 3 godziny trwała walka. Niespodzianie nowe strzały zawiadomiły powstańców o nadejściu piechoty moskiewskiej z 3 działami i konnicą i oddział ujrzał się otoczonym. Wobec przemagających sił nieprzyjacielskich Żychliński nakazał odwrót. Powstał popłoch, a dowódzca sam w towarzystwie tylko kapelana, szefa sztabu, inżyniera i 4 ułanów zmuszonym był przebić się przez sečinę kozaków, aby udać się w bezpieczne miejsce, gdzie począł na nowo gromadzić zupełnie rozproszony oddział. Na drugi dzień zebrało się już znowu 140 piechoty i 64 jazdy pod Pawełkiem, z którymi Żychliński wrócił do powiatu warszawskiego.

Polegli pod Brenicą między innymi podoficer żuawów Ślaski, b. uczeń szkoły sztuk pięknych, ojciec kilkorga dzieci; waleczny, wzór żołnierza, zginął zabiwszy kilku moskali; Dalecki, 17-letni młodzieniec, w kilku bitwach dzielnie prowadzący kosynierów, przybyły z Petersburga walczyć za wolność i Golian, b. oficer wojsk moskiewskich.

15. 7. 63. **Jadów,** M., ob. stanisławowski; miasto (Straszków).

Pod Jadowem zaszła mała utarczka oddziału powstańczego z kozakami, którzy straciwszy 3 ludzi, pierzchnęli.

19. 7. 63. **Łódź,** M., ob. łęczycki; miasto.

Krążąc po Łęczyckiem naczelnik wojenny województwa mazowieckiego, pułkownik Callier, zaalarmował załogę w Łodzi podjazdem czterech konnych, do których przyłączyli się ze straży przybocznej Calliera oficer Hegner i Markiewicz, adjutant pułkownika.

20. 7. 63. **Ciechomice,** M., ob. gostyński; 12 km. płn. od Gombina (Dobrzyków, Czermno).

Wysłany z Kutna do Gombina z 1 rotą i kozakami essauł Korgin napadł pod Ciechomicami koło Dobrzykowa na konnicę Syrewicza i zmusił do ucieczki, biorąc trzech do niewoli. W utarczce tej poległ po stronie polskiej ks. Stacierkiewicz Rafał.

22. 7. 63. **Sobota,** M., ob. rawski; miasto.

W dalszym pochodzie Calliera niedaleko Soboty z tyłu ukazała się jazda moskiewska. Callier ze sztabem wpadł do miasta, polecając oddziałowi zboczyć z drogi w pole. Mimo wyraźnego rozkazu kapitana Laurego kolumna nie usłuchała, lecz uchodziła drogą słysząc za sobą strzały kozaków. Widząc pierzchających, Callier wrócił do oddziału i stanąwszy na brzegu lasu, wraz z kapitanem Laurym chciał uderzyć na nieprzyjaciela. Lecz cała kolumna, złożona z 50 jazdy, wpadła w gęstwinę gdzie się rozbiła na dwie części, które się niebawem połączyły w Jankowicach. Strat w ludziach prócz tych, którzy z koni pospadali, oddział nie poniósł. Po złączeniu się ruszył Callier do Złakowa Kościelnego.

22. 7. 63. **Dobrzelin,** M., ob. gostyński; 11 km. płn.-zach. od Soboty (Sobota, Oporów).

Ze Złakowa Kościelnego (patrz Sobota) ruszył Callier do Dobrzelina na spotkanie jazdy Syrewicza. Zaraz po połączeniu się ze Syrewiczem nadeszła wiadomość o zbliżaniu się moskali od strony Żychlina. Zaledwie wyruszył podjazd wysłany do Żychlina, a cały oddział wysunął się za wieś — już awangarda nieprzyjacielska zetknęła się z podjazdem. Natychmiast Callier uszykował konnicę na równinie. Kozacy pierwsi wysunęli się naprzód, ale strzały pierwszego plutonu oddziału pułkownika zmusiły ich do cofnięcia się. Lecz w tej chwili nadciągła piechota moskiewska z artyleryą. Moskale rozpoczęli ogień tyralierski i sypnęli kartaczami wobec czego Callier rozkazał odwrót, który uskutecznił w największym porządku. Straty nie poniósł żadnej; rany tylko wynieśli lekkie z tej rozprawy kapitan Laury i oficer Linde.

24. 7. 63. **Walewice,** M., ob. rawski; 3 km. płd. od Soboty.

Wymykając się z sieci coraz to nowych kolumn moskiewskich, Callier i Syrewicz dotarli znowu pod Sobotę, niszcząc za sobą mosty. Ponieważ miasto było już zajęte przez nieprzyjaciela, wysłał tam Callier dwa podjazdy. Jeden z nich wrócił zaraz do oddziału sprowadzając nań jazdę moskiewską. Natarczywość ataku zdołano jednak powstrzymać. Wymiana strzałów trwała przeszło godzinę. Lecz w tym czasie zdołała już nadbiedz piechota i znowu Callier zmuszony był zrejterować do Złakowa Kościelnego.

24. 7. 63. **Sobota,** M., ob. rawski; miasto.

Wysłany przez *Calliera* mały podjazd kawaleryi zaalarmował przybyłe do Soboty wojska moskiewskie, poczem przedzierając się przez rozsiane po okolicy oddziały nieprzyjacielskie, dnia następnego połączył się z Callierem pod Kiernozią.

25. 7. 63. **Złaków Kościelny,** M., ob. gostyński; 12 km. płn.-wsch. od Soboty (Różyce, Zawady).

Przybywszy rano o godzinie 5-tej do Złakowa Kościelnego, już o 9. otrzymał Callier wiadomość o ukazaniu się moskali w Zalesiu. Zaraz też wysłał podjazd przeciw nim, ale nie znając siły przeciwnika z całym oddziałem ruszył kłusem ku Różycom. Kawalerya moskiewska puściła się w pogoń i prażyła strzałami. Callier wydał rozkaz uformowania plutonów, lecz tylko pierwszy pluton eskorty sformował się na polu, reszta drogą uciekła. Widząc, że piechota moskiewska znacznie w tyle pozostała i że tylko kozacy za nim gonią, kilka razy usiłował Callier powstrzymać uciekających dla odparcia kozaków, lecz wszystkie zabiegi były daremne. W półtorej mili zaledwie zdołał powstrzymać pierzchających. Ze 140 zaledwie kilku zostało przy nim, jak Syrewicz, Jaraczewski, Krajewski, kilku Czarneckich i inni, reszta dopadłszy lasu, dalej uciekała. Skutkiem tej haniebnej ucieczki 12 spadło z koni i zostało poranionych lub zabitych. Część blisko Słubic zebrała się na nowo przy Callierze, część rozproszyła się zupełnie. Pod Kiernozią, dokąd przybył także wysłany drugi podjazd dla zaalarmowania Soboty dnia poprzedniego, oraz nieco rozbitków dzisiejszych, oddziały pozostały na noc.

26. 7. 63. **Łowicz,** M., ob. sochaczewski; miasto (Sobota).

Zebrawszy pod Kiernozią rozbity swój oddział, pułkownik *Callier* w nocy z 25. 7. na 26. 7. podjazdem czterech konnych zaalarmował Łowicz od strony północnej, sam zaś rano 26. 7. udał się w stronę południowo-zachodnią.

28. 7. 63. **Brzozowie,** M., ob. rawski; 8 km. płd.-zach. płd. od Skierniewic (Płyćwia).

Rzuciwszy się z niedobitkami oddziału na południe, przez Domaniewo i Lubianków przybył Callier d. 27. 8. rano do Trzcianki, skąd wysłał *Syrewicza* do przeznaczonego mu powiatu, a sam na noc ruszył do Brzozowia. Tam rano o godz. 4. pikiety zawiadomiły o zbliżaniu się nieprzyjaciela. Rozkazał więc wyruszyć podjazdowi i sam za nim pospieszył. Kawalerya moskiewska, prażona strzałami powstańczymi, zaczęła cofać się na wzgórek, ścigana przez Calliera. Atoli okrążywszy wzgórek, spostrzegł 2 roty piechoty w szyku bojowym, wobec czego nakazał odwrót, który odbył się w porządku. Kozacy powstrzymywani strzałami oddziału, nie daleko za nim pędzili.

28. 7. 63. **Kołacin,** M., ob. rawski; 8 km. płn.-wschd. płn. od Brzezin.

Cofając się z Brzozowia, przybył Callier do Kołacinka w zamiarze wypoczęcia w pobliskim Kołacinie. Wobec jednak wiadomości, że tamże znajdują się kozacy, postanowił natychmiast uderzyć na nich. Dwaj adjutanci Markiewicz i Zawadzki wyprzedziwszy awangardę, pierwsi wpadli na dziedziniec Kołacinka, a za nimi szpica oddziału i zaalarmowawszy gotowych do wymarszu kozaków pięciu strzałami, wrócili do głównej kolumny. W tej chwili Callier rozkazał zachodzić lewem ramieniem i szybko zrejterował, moskale zaś, zatrwożeni nagłym napadem, nie ścigali go nawet. Oddziałek Calliera naówczas składał się już tylko z 40 jazdy, z którą ruszył ku Warszawie, aby połączywszy się z *Grabowskim*, na kilku punktach równocześnie zaalarmować załogę Warszawy. Jako też w pierwszych dniach sierpnia zaniepokoił moskali swoimi ruchami, aczkolwiek Warszawy nie alarmował ze swoją garstką nie powiększoną oddziałem Grabowskiego, który jeszcze do 5. 8. znajdował się w okolicy Grójca i tam zaatakowany, przez trzy dni był rozbijany przez Kulgaczewa. Callier, nie doczekawszy się spełnienia swoich zamiarów, t. j. zaalarmowania stolicy, odebrawszy 6. 8. żądaną dymisyę, opuścił plac boju zdając oddział Hegnerowi. W miejsce Calliera RN. mianował naczelnikiem wojennym woj. mazowieckiego Michała *Zielińskiego*.

30. 7. 63. **Radzymin,** M., ob. stanisławowski; miasto.

Moskale w znacznej sile otoczyli o godz. 3. z rana oddział powstańców w okolicy Radzymina. Po krótkiej walce powstańcy przerznęli się przez szeregi moskiewskie i wymknęli się szczęśliwie.

5. 8. 63. **Kałuszyn,** M., ob. stanisławowski; miasto (Kuflew).

Uchodzący z pod Radzymina oddział powstańczy, między Kałuszynem a Kuflewem ponownie otoczony z trzech stron przez wojska moskiewskie, ze stratą kilku zabitych i rannych, wymknął się znowu i uszedł na Podlasie.

5. 8. 63. **Racibory,** M., ob. warszawski; 6 km. płd. wschd. od Tarczyna (Prażmów, Tarczyn, Grójec).

Władysław Grabowski w 140 jazdy — w tem resztki 50 ludzi rozbitego przez Krasnowa oddziałku po *Bajerze* — i 70 piechoty połączył się z Konstantym Sokołowskim, który 14. 7. sformował oddziałek 75 konnej żandarmeryi rawskiej. Na oddział ten napadł pod Raciborami podpułkownik Kulgaczew idący z kolumną gen. majora Meller-Zakomelskiego, posuwającego się z Wągrodna do Warki. Grabowski, natarty silnie przez nieprzyjaciela, poniósł klęskę, która najwięcej dała się we znaki oddziałowi strzelców, z których kilkunastu poległo, a reszta poszła w rozsypkę. Z jazdą, uratowaną dzięki męstwu i poświęceniu Szklarskiego, uchodził Grabowski przed pościgiem Kulgaczewa ku Grodziskowi.

6. 8. 63. **Osuchów,** M., ob. warszawski; 20 km. płd. zchd. płd. od Tarczyna.

Gnani od Raciborowa, Grabowski i Sokołowski, dopędzeni koło Osuchowa w dalszym ciągu ratowali się ucieczką w stronę Grodziska.

7. 8. 63. **Babice,** M., ob. warszawski; 11 km. zchd. od Warszawy.

W nocy na 8-go sierpnia oddział powstańców napadł na moskali, których poległo 17 i cofnął się ze stratą tylko 3 ludzi.

7. 8. 63. **Milanówek,** M., ob. warszaw.; 7 km. płd. wschd. płd. od Błoń (Grodzisk, Łazy Mazow., Nowe Budy, Zaborów, Kampinos, Płochocin, Rokitno, Błonie).

Uchodząc z pod Osuchowa Grabowski i Sokołowski zatrzymali się na wypoczynek w Milanówku, gdy konie już dalej iść nie mogły. Strzelcy zostawieni opodal jazdy, przez niespodziewany napad moskali w sile 1 szwadronu ułanów, 1 szwadronu dragonów, i 2 secin kozaków pod dowództwem Kulgaczewa, zostali odcięci, a Grabowski zaczął uchodzić przez Płochocin do Zaborowskiej Olszyny. Przy silnem natarciu ze strony Grabowskiego, byliby się niezawodnie moskale cofnęli, bo gdy zostawionych w Zaborowie 15 ułanów dało ognia do ścigających, moskale powstrzymali się w zapędzie i dopiero podzieliwszy się na trzy oddziały, wpadli do pustego już Zaborowa. Grabowski tymczasem umykał dalej przed pościgiem garstki kozaków, którzy część oddziału wpakowali w błota kampinoskie pod Nowe Budy. Niedobitków zebrał Ludwik Brzozowski, który jeszcze dłuższy czas kręcił się po okolicy. Grabowski natomiast, rozpuściwszy oddział, udał się za granicę, za co oddany był pod sąd. Część rozbitków jednak doprowadził Pawełek do *Żychlińskiego.*

W czasie pościgu poległ między innymi 18-letni młodzieniec Antoni Korewa, który rejterując, odstrzeliwał się ciągle, aż obskoczony przez moskali, skłuty i zarąbany został otrzymawszy kilkanaście ran.

8. 8. 63. **Włochy,** M., ob. rawski; 7 km. płd.-zchd. od Warszawy. (Raszyn).

Młochowski, któremu *Callier* polecił organizowanie piechoty w powiecie rawskim, kontynuując myśl pułkownika, z pozostałymi 30 ludźmi eskorty Calliera, napadł tuż przy stolicy, pod Włochami, na moskali eskortujących jeńców z rozbitego oddziału *Grabowskiego* i po krótkiej utarczce, zaniepokoiwszy w ten sposób załogę Warszawy, wyobrażającą sobie, iż znaczne siły powstańcze koncentrują się pod miastem, cofnął się.

8. 8. 63. **Miłośna,** M., ob. warszawski; 14 km. wschd. od Warszawy.

Oddział żandarmeryi narodowej liczący 40 ludzi, zaskoczony w nocy z 8. na 9. 8. na stacyi pocztowej Miłośna przez kozaków, ratować się musiał ucieczką; szesnastu, którzy nie zdążyli dosiąść koni, uszło pieszo w lasy. Kozacy ze zemsty poranili pocztylionów i zabrali ich do Warszawy, zrabowawszy przedtem utrzymującego pocztę Michalickiego. Podróżni będący na stacyi również ucieczką musieli się ratować przed rabunkiem kozactwa.

9. 8. 63. **Trębki,** M., ob. gostyński; 10 km. płn.-zchd. płn. od Żychlina. (Słup, Kiernozia).

Wysłany dnia 9. 8. ze 130 kozakami starszyna Ełkin napotkał koło wsi Trębki konny oddział Syrewicza, liczący do 100 ludzi i zmusił do ucieczki ścigając przez Słup aż do Kiernozi. Powstańcy mieli stracić, prócz rannych, 17 zabitych i 1 wziętego do niewoli.

13. 8. 63. **Błędowo,** M., ob. warszawski; 15 km. płd.-zchd. od Grójca.

Rozbity pod Brenicą począł Żychliński na nowo formować oddział „Dzieci warszawskich" w okolicy Grójca, atoli kolumna kapitana Czystiakowa

wysłana z Nowego Miasta zniszczyła zarodek oddziału. Czystiakow miał wziąć 50 do niewoli, oraz zabrać zapasy nagromadzone w lesie, które na drugi dzień Żychliński miał rozdzielić między powstańców.

Następnego dnia inne oddziały moskiewskie miały pojmać jeszcze pięciu ludzi.

14. 8. 63. **Walewice,** M., ob. rawski; 3 km. płd. od Soboty. (Dębowa Góra, Łowicz, Sobota, Stary Młyn).

Oddział kawaleryi gostyńskiej Syrewicza, zaatakowany w lesie przez kozaków, silną szarżą zmusił moskali do cofnięcia się. Straty moskali wynosiły 7 zabitych, w czem 1 oficer i 10 rannych, z Polaków 1 zabity, a jeden zmarł z ran. Ścigać moskali dowódzca nie mógł, gdyż nadjeżdżająca na wozach kompania piechoty moskiewskiej zasłaniała odwrót swojej jazdy. Nie chcąc narażać oddziału, tylko ze 100 jazdy złożonego, cofnął się Syrewicz przez Stary Młyn, koło Soboty do lasu, odstrzeliwając się od słabo nacierających kozaków, którzy sformowawszy się z tyłu za piechotę, znowu rozpoczęli harce, lecz spotkani pod lasem rzęsistym ogniem sztucerowym, cofnęli się niezwłocznie. Odznaczyli się w tej potyczce szeregowcy Kuźmiński Franciszek, Bielski Władysław, Kosiński Walenty, Kędzierski Paweł, wachmistrz Józef Konarzewski, przedstawiony do stopnia oficera, oficerowie Linde, Mrozowski i Krajewski. Dowiedziawszy się o zdążających z Łowicza posiłkach moskiewskich, oddział przez Dębową Górę przeszedł do powiatu gostyńskiego nie napotykając nigdzie moskali.

14. 8. 63. **Sompolno,** M., ob. kujawski; miasto. (Sempolin).

Oddziałek powstańców podsunął się pod Koło (p. t.), a gdy moskale, którzy przybyli do Koła z transportem bagaży, wybiegli za powstańcami, zostawiając w mieście bagaże, powstańcy uszli czemprędzej do lasu; moskale dopędziwszy oddziałek koło Sompolna rozbili, poczem wrócili do Koła.

18. 8. 63. **Kutno,** M., ob. gostyński; miasto. (Pniewo).

Jazda gostyńska pułkownika Syrewicza starła się pod Kutnem z kozakami, którzy stracili 17 ludzi i zmuszeni zostali do ucieczki.

19. 8. 63. **Fułki,** M., ob. łęczyński; 26 km. płd.-zchd. od Łęczycy. (Poddębice, Chodaki, Tarnów, Golice).

Jeden z oddziałów Klodta, pod dowództwem rotm. Waljaminowa-Zernowa w połączeniu z Baumgartenem zaatakował jazdę łęczycką Parczewskiego we wsi Fułki. Parczewski, straciwszy 5 rannych cofnął się wobec zbliżania się piechoty, wysłanej przez Klodta.

29. 8. 63. **Pękoszewska Wola,** M., ob. rawski; 18 km. wsch. od Skierniewic.

Zebrawszy rozbitków oddziału *Grabowskiego,* Ludwik Brzozowski pod Pękoszowską Wolą rozbił secinę kozaków i pomknął ze swoją jazdą ku Tomaszowu.

30. 8. 63. **Krośniewice,** M., ob. gostyński; miasto. (Kłodawa, Kutno, Ostałów, Pniewo).

Dowódzca kolumny ruchomej powiatu brzesko-kujawskiego, porucznik Sokołowski, stanąwszy w 105 koni 29. sierpnia w Imielnie, wieczorem tegoż dnia udał się do Kutna, gdzie zabrał kasę powiatową 2.720 złp. w gotówce i banknotach. Dowiedziawszy się, że szosą z Kłodawy ku Krośniewicom przejeżdżać ma jenerał pod eskortą 45 kozaków, odkomenderował 16 żołnierzy pod dowództwem wachmistrza Brockiego do lasu na zasadzkę, z resztą oddziału zaś stanął w Krośniewicach. Nad ranem, gdy skutku zasadzki jeszcze żadnego nie było, pomaszerował Sokołowski na zachód i stanąwszy w lasku o 7 wiorst od Krośniewic,

ustawił jeden pluton przy szosie. Gdy atoli w trakcie formowania reszty oddziału zbliżył się powóz z Kostandą, eskortowany przez 50 kozaków, Sokołowski z uformowanym już plutonem rozpoczął ogień sztucerowy na szosie, poczem przypuścił szarżę na eskortujących kozaków. Wtem nadbiegła druga połowa seciny a za nią około 2 rot piechoty wysunęło się z lasu w tyraliery, co zmusiło oddział do cofnięcia się w porządku przy nieustannem odstrzeliwaniu się następującym kozakom i piechocie. Przy przejściu przez szosę pod Ostałowem spotkał się Sokołowski z ogniem piechoty, którą sprowadzili kozacy z Kutna na pomoc. Pierwszy pluton, który jedyny jeszcze posiadał ładunki, umieszczony jako tylna straż, wstrzymał gwałtowny atak nieprzyjaciela i ubił kilku kozaków. Gdy ostatecznie moskale natarli całą siłą z tyłu i z boków, rozpoczęła się walka na pałasze i bagnety, i Sokołowski musiał zrejterować ku Łaniętom. W odwrocie, przy utrzymaniu aryergardy szczególnie odznaczył się podoficer Fijałkowski, który kilka razy zsiadał z konia i odpierał nacierających kozaków. Moskale mieli tylko kilkunastu rannych. Polacy 1 zabitego, Józefa Brzezińskiego, 2 ciężko rannych i 3 wziętych do niewoli.

1. 9. 63. **Tomaszów Maz.,** M., ob. rawski; miasto (Lubochnia).

Między Tomaszowem a Lubochnią, otoczony przez kilkakroć liczniejszego nieprzyjaciela, Brzozowski przebił się przez szeregi nieprzyjacielskie i zemknąwszy ku Brzezinom połączył się z *Szumlańskim* i *Skowrońskim.*

4. 9. 63. **Wola Cyrusowa,** M., ob. rawski; 10 km. płn. od Brzezin (Brzeziny, Dmosin, Cyrusowa Wola, Łódź, Rogów, Rokiciny, Stryków).

Kapitan Szumlański, dowódzca oddziału 4-go woj. kaliskiego, sformowawszy, stosownie do rozkazu jenerała *Taczanowskiego,* oddział pieszy w powiecie kaliskim, zmuszony był opuścić 30. sierpnia Kaliskie, aby uniknąć starcia z daleko większemi siłami moskiewskiemi, koncentrującemi się przeciw niemu. Miał wtedy Szumlański 130 strzelców, 90 kosynierów, 18 kawaleryi nowosformowanej a tegoż dnia przybył mu zasiłek ze 160 jazdy. Ponieważ w danej chwili w Kaliskiem prawie że nie było oddziałów pieszych, udał się Szumlański w Mazowieckie, gdzie 1. września połączył się z nowosformowanym oddziałem łęczyckim, z którym wspólnie wyruszył w Rawskie. Dnia 4. sierpnia stanęli pod Wolą Cyrusową: Szumlański w Sierznicach, oddział łęczycki we Woli Cyrusowej a szwadron kawaleryi rawskiej pod dowództwem porucznika Sokołowskiego w Skoszewcach. O godzinie 1. w południe spostrzeżono podjazdy moskiewskie; wysłany przez Szumlańskiego rekonesans z kilkunastu jazdy, zaatakowany przez huzarów, po żwawej utarczce, żadnych strat nie poniósłszy, zdążył połączyć się ze swoim szwadronem. Tymczasem nadciągała główna siła moskiewska: 4 kompanie piechoty, 2 szwadrony huzarów, 1 secina kozaków tudzież 2 działa, idąc przez Stryków na Sierżnię. Zawiadomiwszy o tem Sokołowskiego i majora Skowrońskiego, Szumlański począł się cofać o godzinie 2. na Lipki, Niesiełków do Woli Cyrusowej, celem przeszkodzenia moskalom przeprowadzeniu artyleryi. Pod lasem Woli Cyrusowej stał już uszykowany do boju oddział łęczycki w sile 600 piechoty i 150 jazdy — Sokołowski połączył się był ze Szumlańskim już w drodze do Woli Cyrusowej.

Dowództwo nad połączonymi oddziałami objął major Skowroński. Pozycya powstańców była nader niekorzystna, — gdyż stojąc na otwartem polu, zmuszeni byli atakować moskali wychodzących z gęstego lasu. Głównodowodzący major Skowroński nie chciał się zgodzić na propozycyę Szumlańskiego zmiany stanowiska i bój rozpoczął się na brzegu lasu. Tyralierzy moskiewscy stali w ukryciu, powstańcy zaś na otwartem polu byli rozrzuceni, co spowodowało nierównomierne straty, tymbardziej, gdy dwa działa przy wyjściu z lasu ustawione, poczęły razić

ogniem kartaczowym. Położenie było rozpaczliwe: należało albo cofać się przez otwarte pole bez żadnego przykrycia, albo atakować moskali w obronnej i bezpiecznej pozycyi. Skowroński postanowił wykonać atak i posłał naprzód oddział kawaleryi rawskiej a za nią kolumnę piechoty. Szarżę tę na otwartem polu, pod rzęsistem ogniem kartaczowym i karabinowym, wykonali powstańcy z takiem męstwem, że pomimo obronnej pozycyi moskiewskiej dotarli do armat i zmusili nieprzyjaciela do cofnięcia się w głąb i pozostawienia jednej zagwożdżonej armaty. Utrzymać się na tej pozycyi było niepodobieństwem i dla tego powstańcy o godz. 8. wieczorem zaczęli się cofać w porządku, zwłaszcza, że od strony Rogowa nadciągały nowe posiłki moskalom. — Major Skowroński, który pod koniec walki nie był obecnym na placu boju, połączył się z oddziałem na drugi dzień w Domaniewicach.

W potyczce pod Wolą Cyrusową poległ mężny podporucznik ułanów Władysław Zaleski, walczący w szeregach od samego początku powstania, a szczególnie się odznaczyli, z kawaleryi: porucznik Szymborski, podoficerowie: Kobierzycki i Smogorzewski, szeregowy Iwan Michajłów i cały pluton porucznika Szymborskiego; ze strzelców celnych podoficerowie: Dąbski, Bartochowski, Pągowski; szeregowi: Sobieralski, Matuszewski, Błaszczykowski, Wieluchowski, Jachnicki; z kosynierów podoficer Tomasz Zieliński, sierżanci: Florenty Filipkowski, który sprzątnął majora i oficera z obsługi armat, Stanisław Janczykowski; szeregowi: Głowacki Hipolit, Gawłoski Hipolit, Zawodziński Józef, Wąsicki Kasper, Winnawer Karol, Błażej Monajda, Józef Włodarski i Piotr Karpniak oraz Suchorzewski, podof. jazdy, który w pięciu ludzi na armaty uderzył.

Straty oddziału w tym dniu wynosiły 28 zabitych, w liczbie których dzielny dowódzca kosynierów Ganier Paweł i 3 innych oficerów; rannych było 50 w tem 1 oficer.

7. 9. 63. **Oporów,** M., ob. gostyński; 6 km. płn.-zchd. od Żychlina (Wielkie).

Idąc z Oporowa mimo niewielkiego lasu w pobliżu wsi Wielkie (?) Szumlański niespodzianie zaatakowany został przez jazdę i piechotę moskiewską. Widząc przeważające siły nakazał odwrót ku oddziałowi łęczyckiemu pod dowództwem *Skowrońskiego*. Moskale strzelali gęsto z dział i karabinów, mimo to Szumlański nie poniósł prawie żadnych strat, a przeszedłszy przez drogę żelazną i szosę połączył się ze Skowrońskim, moskale zaś wrócili do Żychlina.

10. 9. 63. **Dalików,** M., ob. łęczycki; 20 km. płd.-zchd.-płd. od Łęczycy (Bardzin, Dalków, Gajówka, Poddębice, Sieradz, Kutno, Stryków).

Połączone oddziały Sokołowskiego, Szumlańskiego i Skowrońskiego pod dowództwem ostatniego stoczyły krwawą walkę z wojskami moskiewskiemi liczącemi 17 rot piechoty, 2 szwadrony dragonów i 67 czerkiesów. Bój otwarty silnym ogniem tyralierskim z obu stron, świetne z początku zapowiadał rozwiązanie.

Moskale zajęli pozycyę w lesie i pod lasem. Oddziały powstańcze stały w polu przy wsi i długi czas opierały się jeździe nieprzyjacielskiej. Dowództwo nominalne miał Skowroński, jazdę prowadził rotmistrz Magnuski, najczynniejszym był kapitan Szumlański. Gdy flankierzy pomyślnie odpierali natarcia kozaków liniowych, których wielu zostało na placu, za wsią, z boku pozycyi powstańczej ukazała się piechota rosyjska. Polacy zmienili front i za wsią wywiązała się krwawa kilkugodzinna potyczka, w której żołnierze polscy dobrze walczyli. Lecz wczesne odstąpienie majora Skowrońskiego ze swoim oddziałem zmusiło i Szumlańskiego do odwrotu z wyczerpanym od znurzenia żołnierzem. Od-

wrót zrazu odbywał się w porządku, w końcu, wobec naporu jazdy i piechoty nieprzyjacielskiej, zmienił się w rozsypkę. Straty w zabitych i rannych wynosiły przeszło 100, w czem 7 oficerów poległych oraz pewna liczba wziętych do niewoli. Broni nie stracono prócz przy rannych.

Część rozbitej piechoty zdołał Szumlański zebrać, a oddawszy 100 strzelców majorowi *Oxińskiemu*, z resztą połączył się z pułkownikiem *Matuszewiczem*. Jazdę z polecenia Skowrońskiego zebrał Sokołowski. Rząd Narodowy, przypisując winę klęski Skowrońskiemu, odebrał mu dowództwo zdając je *Luttichowi*.

12. 9. 63. **Bieliny,** M., ob. rawski; 18 km. płd.-zach. od Mogielnicy. (Biełow, Boniew).

Po klęsce pod Dalikowem porucznik Sokołowski z jazdą rzucił się w Rawskie. Tutaj, stojąc w Bielinach, w nocy z 12. 9. na 13. 9. zaatakowany przez słabszy oddziałek kozaków odparł go tylko, chociaż mógł znieść doszczętnie całą garstkę. W starciu tem poległ Zygmunt Korycki.

12. 9. 63. **Ciepliny,** M., ob. kujawski; 5 km. płd.-zach. od Przedcza. (Celinów).

Podpułkownik Michał Zieliński na czele jazdy mazowieckiej starł się w okolicy Grabowa z nieprzyjacielem. Wobec przewagi moskali nakazał majorowi Bronisławskiemu cofnąć się ku Umieniom, a moskale, widząc porządek w jakim kolumna postępowała, dalej nie ścigali.

20. 9. 63. **Pasieka,** M., ob. kujawski; 2 km. płn.-wsch. od Izbicy.

Objazd złożony z 8 huzarów i 4 kozaków pod dowództwem porucznika ks. Uszakowa, spotkał się koło Pasieki z oddziałem 30 powstańców, którzy rzekomo uszli przed 12 jazdy moskiewskiej, zostawiając obóz w ręku nieprzyjaciela.

23. 9. 63. **Żdżary,** M., ob. warszawski; 9 km. płn.-zchd. od Nowego Miasta.

Z okolic Kłodawy ruszył podpułkownik Zieliński w powiat gostyński, gdzie 17. 9. połączył się na stałe z majorem Orłowskim w Baranowiźnie. Na wiadomość o zbliżaniu się kolumny moskiewskiej z Kutna, połączone oddziały ruszyły ku Osiekowi w powiecie sochaczewskim, skąd wobec nadciągania od strony Warszawy silnego oddziału nieprzyjacielskiego w liczbie czterech rot piechoty, 300 kozaków i 2 szwadronów huzarów, prócz których jeszcze i z Łowicza i ze Skierniewic wyruszyły przeciw nim dwie inne kolumny — udały się w powiat warszawski, a następnie ku Pilicy pod Nowe Miasto.

Dochodząc do Żdżar, napotkali powstańcy 1 rotę piechoty z 40 kozakami, którzy pod dowództwem kap. szt. Monasienkowa szli z Nowego Miasta do Rawy. Moskale zajęli cmentarz we wsi, Zieliński zaś, nakazawszy kosynierom i strzelcom zsiąść z wozów, jeździe gostyńskiej polecił zająć pobliski lasek dla odcięcia drogi nieprzyjacielowi. Krakusom powierzył prawe, a piechocie lewe skrzydło i tył wsi i równocześnie rozpoczynając ogień, podsunął się ku środkowi wsi. Moskale zaczęli uchodzić za olszynkę, ale ich stamtąd piechota wyparła; poczęli więc pod zasłoną kozaków cofać się ku lasowi, lecz tam kozacy, przyjęci szarżą pierwszego plutonu krakusów, nie wytrzymali i pierzchnęli. Tymczasem piechota moskiewska rozpoczęła na krakusów silny ogień, od którego polegli Karol Segietyński i Podczaski Mieczysław, a ranieni zostali Podczaski Leopold, Antoni Łęgiewicz i Bloch. Krakusi cofnęli się, ale z drugiej strony Orłowski ze strzelcami i kosynierami przypuścili atak do moskali. Tymczasem Łukowski, dowodzący jazdą gostyńską, nie wypełnił polecenia i nie zajął lasu, a moskale już doń się zbliżali. Wobec tego Zieliński, stanąwszy na czele krakusów, powiódł ich na nieprzyjaciela, aby mu tył zająć i opanować lasek. Lecz już było zapóźno: piechota moskiewska silny rozwinęła do oddziału ogień, zanim Zieliński zdołał ten ruch wykonać. Pod Zielińskim i jego adjutantem Radkiewiczem ubito konie,

drugi adjutant Schmid położył trupem oficera kozaków, ale moskale uszli już do lasu. Kazał więc Zieliński cofnąć się krakusom, wstrzymał atak piechoty na las, bo i amunicyi zabrakło, a na wiadomość o nadciąganiu świeżych sił moskiewskich, cofnął się i pod Domaniewicami przeszedłszy przez Pilicę, zatrzymał się w Studziannej. Przez cały ten czas marszu tylna straż odstrzeliwała się kozakom. Moskale ponieśli znaczne straty zwłaszcza po stronie kozaków, a i piechota silnie została przerzedzona. Poległo między innymi 2 oficerów, a lekarz Łatynser i porucznik Lysander oraz felczer dostali się do niewoli powstańców. Polacy prócz wymienionych trzech mieli jeszcze jednego kosyniera zabitego, a 3 strzelców rannych.

25. 9. 63. **Gałków,** M., ob. rawski; 7 km. płd. od Brzezin (Bedowice).

Przekroczywszy Pilicę, Zieliński z Orłowskim ruszyli do Inowłodza, a mając za sobą nieprzyjaciela, zwrócili się do Studzianny, stamtąd do Woli Tarnowskiej, gdzie dla braku amunicyi Zieliński rozpuścił piechotę, ukrywszy broń, a obaj dowódzcy ruszyli z jazdą w powiat brzeziński. Pod Gałkowem zrana zaatakowała ich 1 rota piechoty, 60 kozaków i pół szwadronu huzarów. Piechota moskiewska poczęła razić ich silnym ogniem z lasu. Rozwinąwszy część jazdy w łańcuch flankierów, reszcie rozkazał Zieliński cofać się, przypuszczając, że atakujący są tylko przednią strażą większej kolumny. Po półtoragodzinnem odstrzeliwaniu się w marszu dotarł do Skoszew.

25. 9. 63. **Skoszewy,** M., ob. rawski; 8 km. płd. od Strykowa (Dobieszków, Stryków, Byszewy, Dubieszków).

Zieliński z Bronisławskim i Orłowski niewiele mieli czasu na spoczynek w Skoszewach, gdyż niebawem ukazała się awangarda moskiewska, złożona ze 100 kubańców i 40 dońców lotnego oddziału Zankisowa. Powstańcy wyruszyli ze Skoszew, lecz tuż za wsią uderzyli na nich kozacy, a gdy po chwili i piechota nadeszła i ogniem tyralierskim poczęła prażyć jazdę polską, ta zmuszona była zrejterować do Dobieszkowa, tracąc 3 zabitych i 2 rannych, których przez moskali obdartych z odzienia, później znaleziono i uniesiono.

Pod młynem w Dubieszkowie Zieliński zatrzymał się, aby stawić opór, lecz jazda zmieszana poczęła cofać się w nieładzie do Strykowa. Szesnastu legło pod Dubieszkowem, przeważnie dobitych, w tem trzech było z poderżniętemi kindżałem gardłami, 11 rannych nie zdołali moskale dobić. — W Strykowie dopiero udało się Zielińskiemu i Orłowskiemu wstrzymać część jazdy; flankierzy rozpoczęli ogień przeciw jeździe moskiewskiej, poczem powoli oddział począł się cofać do lasku, niedaleko od Woli Błędowej, skąd ruszył ku Sobocie, moskale zaś do Byszew, gdzie nad ranem przybyło jeszcze 5 rot piechoty i 400 jazdy.

Straty obustronne były znaczne. Prócz wymienionych poległ porucznik Dr. Szmid, adjutant Zielińskiego, ranny był Karol Kosiński; część oddziału poszła w rozsypkę. Niemniej dotkliwe ponieśli straty moskale, mając między innymi rannego sułtana Mahometa Gireja, ale odbili powstańcom pojmanych pod Żdżarami porucznika Lysandra, felczera i Dra Łatynsera. Lekarz ten własnemi piersiami zastawiał rannych powstańców i opatrywał podczas boju.

26. 9. 63. **Byszewy,** M., ob. rawski; 8 km. płd. od Strykowa (Sleszyn, Bydzew).

Major Orłowski, odłączywszy się po rozbiciu oddziału pod Skoszewami, jadąc wraz z adjutantem Tadeuszem Górą, napadnięty przez Zankisowa, został ostatecznie rozbity i sam poległ po dzielnej obronie wraz ze swoim adjutantem.

27. 9. 63. **Łanięta,** M., ob. gostyński; 13 km. płn. od Kutna (Sokołów).

W okolicy Łanięt i Sokołowa starła się kolumna ruchoma brzesko-kujawska, licząca 100 jazdy, ze szwadronem huzarów i seciną kozaków. Powstańcy zmuszeni

zostali do cofnięcia się głównie z powodu tego, iż konie przestraszyły się rac, puszczanych przez moskali.

29. 9. 63. **Łódź,** Maz., ob. łęczycki.

Oddziałek pieszych powstańców zaalarmował moskali w Łodzi. Powstańcy wpadli do miasta, zabili kilku moskali i cofnęli się bez strat.

30. 9. 63. **Przypki,** M., ob. warszawski; 3 km. płn. od Tarczyna (Piaseczno, Prace, Tarczyn).

W kilka dni po powrocie w Warszawskie, otrzymawszy do swoich stu koni jeszcze 20 jazdy od *Żychlińskiego,* ruszył Pawełek z rozkazu tegoż do Grodziska po broń. Tymczasem moskale, dowiedziawszy się o tym ruchu, wysłali z Warszawy Zankisowa z 1 szwadronem dragonów, 1 dońców i tyluż czerkiesów, aby wracających z bronią zaatakować. Równocześnie otrzymano wiadomość o dwóch innych oddziałach, maszerujących przeciw kawaleryi powstańczej. Pozostało jedno tylko wyjście, aby wydobyć się z otoczenia: przeprawienie się przez Wisłę pod Górą. Forsownym marszem przybywszy do wsi Przypki, chciał Pawełek urządzić krótki odpoczynek, lecz już nadbiegł Zankisow. Cofnięto się więc wzdłuż wsi między płotami i zabudowaniami gospodarskimi, lecz wyszedłszy na pole, napotkano na piechotę nieprzyjacielską. Nie mogąc mierzyć się z piechotą, rzucił się Pawełek na kozaków, a przełamawszy ich szeregi, wydobył oddział na czyste pole i rejterował ku lasowi, mając 11 ludzi w zabitych i rannych.

Przy przejściu mostku, we wsi Pracach przyszło do ręcznego starcia na pałasze, w którem moskale straciwszy wszelką nadzieję jakichkolwiek korzyści, odstąpili po ośmiogodzinnym boju, unosząc ze sobą 20 zabitych i kilkunastu rannych. — W starciu tem odznaczył się szczególniej dowodzący oddziałem adjutant Żychlińskiego porucznik Paweł Gąsowski (Pawełek), rotmistrz Glogier, były wojskowy pruski, który poległ i Kochanowski, uczeń Szkoły Głównej, znakomitego męstwa młodzieniec.

30. 9. 63. **Okóniew,** M., ob. stanisławowski; miasto.

O trzy mile od Warszawy oddział Jankowskiego miał stoczyć krwawą utarczkę.

7. 10. 63. **Chełmno,** M., ob. łęczycki; 18 km. płd.-zchd od Kłodawy (Bryniew).

Oddział kilkudziesięciu jazdy, sformowany na Kujawach, zaatakowany został przez secinę kozaków, którzy rzucili się w pościg za powstańcami. Pod Chełmnem powstańcy sformowawszy się, odparli kozaków, którym zabili 4, a zranili 2.

13. 10. 63. **Tarnowska Wola,** M., ob. rawski; 13 km. płn. od Tomaszowa.

Podporucznik Isajew 13. 10. w pobliżu Tomaszowa otrzymał wiadomość, że konny oddział przeszło 100 powstańców, ścigany od Sochaczewa przez oddział Sztejna, przeszedłszy Bzurę, udał się w kierunku wsi Ruda. Wysłał tam 70 kozaków, którzy dopędziwszy powstańców pod Tarnowską Wolą, zadali im rzekomo klęskę, zabrawszy 32 koni i 5 fur z rekwizytami.

16. 10. 63. **Kłobka,** M., ob. Kujawski; 26 km. wschd od Izbicy (Chodecz, Kłubki).

Od czerwca większy ruch wojenny przycichł na Kujawach. W danej chwili nie było pieszych oddziałów. *Miaskowski* rozpuścił zbierającą się piechotę i sam wyjechał zagranicę, a działały tylko konne oddziały. Jednym z nich dowodził *Okuniewski.* Drugi, liczący 60 koni, dnia 16. 10. stoczył małą utarczkę pod wsią Kłobką, o milę od Chodcza z 1 rotą piechoty pod dowództwem porucznika

Bohomolcewa i kozakami. Ułani polscy zaskoczeni zostali niespodzianie przy śniadaniu. Zerwawszy się do broni i wsiadłszy na koń, cofając się przed kilkakroć liczniejszym nieprzyjacielem, dawali skuteczny odpór. W odwrocie tym trzech, pod którymi konie padły, dostało się do niewoli. Oddziałek jednak wycofał się z niebezpieczeństwa, tracąc wspomnianych 3 i 2 zabitych. Po cofnięciu się powstańców moskale spalili dwór Klobki p. Orpiszewskiego, którego wraz z synem aresztowali. Ułani powstańczy, zmyliwszy pościg, następnego dnia w porządku ukazali się w innej okolicy.

27. 10. 63. **Kuflew,** M., ob. stanisławowski; 14 km. wschd od Siennicy (Piaseczno).

Oddział: 1 rota strzelców pułku moskiewskiego i secina kozaków dońskich, konwojujący generała Kostandę z Warszawy do Garwolina, otrzymawszy w Garwolinie 27. 10. wiadomość o przechodzie Jankowskiego ku Kałuszynowi, ruszył w tym kierunku i dopadł powstańców między Kuflewem a Piasecznem. Powstańcy wyparci z lasu, ścigani na przestrzeni 7 wiorst, zostali rzekomo rozbici i mieli stracić 80 zabitych i 24 wziętych do niewoli, a moskale — 2 kozaków zabitych i 2 ranionych.

27. 10. 63. **Rózin,** M., ob. łęczycki; 13 km. płd od Łęczycy (Rozym).

Dowódzca oddziału jazdy brzesko-kujawskiej Okuniewski, mający 80—100 koni, atakowany był przez 2 roty piechoty i 1 secinę kozaków pod wsią Rózinem, gdy cofając się, odciągnął jazdę od piechoty, natarł na nią i zmusił do ucieczki, kładąc 3 moskali.

29. 10. 63. **Grabów,** M., ob. łęczycki; miasto (Smolice).

Połączone dwa oddziały ułanów: gostyński i sochaczewski pod dowództwem Syrewicza, odebrawszy w Smolicach wiadomość, że oddział moskiewskich huzarów, w liczbie 60 wybranych na ochotnika, w połączeniu z 1 seciną kozaków, zamierza na nie uderzyć, stanęły natychmiast w szyku bojowym. Rotmistrz Kazimierz Grosman rozpoczął szarżę i wpadł ze swoim oddziałem do Grabowa, skąd wypędził kozaków, którzy uchodzili gubiąc i porzucając broń. W potyczce tej powstańcy nie mieli ani zabitych, ani rannych ludzi, tylko 1 koń został zraniony. Natomiast po przeciwnej stronie poległ 1 oficer kozacki i 4 szeregowych, rannych zaś od cięć pałaszy miało być według twierdzeń okolicznych mieszkańców około 30 moskali. W szarży tej i pościgu za kozakami odznaczyli się: wspomniany rotmistrz Grosman, baron Putkamer, porucznik Bielski i wachmistrz Bolechowski, z szeregowych Buchwic, Jakubowski i Głowacki. Zdobyto kozackich umontowanych koni 4, kilka janczarek, szaszek i lanc.

29. 10. 63. **Czerwonka,** M., ob. stanisławowski; 18 km. płn.-wsch.-płn. od Kałuszyna.

Dowódzca węgrowskiego oddziału, pułkownik Rambach 27. 10. ruszył ku Kosowu z Sokołowa, mając 2 roty, pół szwadrona ułanów, pluton artyleryi i 70 kozaków. Dnia 29. 10. przednie straże doścignęły oddział 100 powstańców we wsi Czerwonce. Powstańcy rozbici pierzchnęli w dwóch kierunkach, ku Nasierowicom i ku koloni Świdno, ścigani przez kozaków i jednę rotę piechoty. Straty powstańców miały być znaczne, a 29 dostało się do niewoli, podczas gdy po stronie moskiewskiej jeden tylko zabity (kozak zapewne) i 2 rannych.

1. 11. 63. **Pruszków,** M., ob. warszawski; 16 km. płd.-z. od Warszawy.

Pracując nad dalszą organizacyą „Dzieci warszawskich“ uformował *Żychliński* nowy oddział rawski ze 160 koni pod dowództwem *Sokołowskiego*, którą to jazdę połączył z już działającą swoją kawaleryą, powierzając dowództwo nad nią Pawłowi

Gąsowskiemu. W nocy na 1. listopada postanowił Żychliński zaalarmować swoimi oddziałami równocześnie stacye kolei żelaznej Pruszków, Rudę Guzowską, Radziwiłów i Grodzisk, z których pierwsze trzy miały słabe tylko załogi. Jakoteż jeden pluton jazdy zaalarmował Pruszków, położył pikietę moskiewską i ruszył śpiesznie na punkt zborny do Młochowa.

1. 11. 63. **Ruda,** M., ob. sochaczewski; 13 km. płd.-wschd. od Grodziska.

Część kawaleryi powiatu rawskiego i warszawskiego, majora Żychlińskiego napadła w nocy na 1. listopada na stacyę Ruda. Gdy atoli moskale zaparli się w budynkach i tam postanowili się bronić, oddział, zaniechawszy dalszej walki, ruszył ku Młochowu (p. t.).

1. 11. 63. **Grodzisk,** M., ob. warszawski; miasto.

Wysławszy naprzód na punkt zborny wszystkich oddziałów „Dzieci warszawskich“ do Młochowa jeden pluton pod dowództwem porucznika *Baczewskiego*, a po jednym do Rudy Guzowskiej, Pruszkowa i Radziwiłłowa, z resztą oddziału ruszył Pawełek na Grodzisk, gdzie stały 2 roty piechoty i secina kozaków. Cicho i w porządku przejechali powstańcy przez miasto i podsunęli się pod dom zajmowany przez kozaków. Na odgłos strzału, którym porucznik Smoliński położył pikietę, warty przy szosie kolejowej i koło koszar odpowiedziały strzałami i w jednej chwili cały garnizon stanął na nogach.

Piechota, zamknąwszy się w koszarach, oczekiwała ataku, a kozacy poczęli strzelać przez okna, dach i drzwi stajni, lecz nikogo nie zranili, powstańcy natomiast zabili kilku kozaków, wracających na odgłos walki z karczem. Gąsowski, obawiając się ataku piechoty, której nie mógłby sprostać wobec niemożliwości rozwinięcia kawaleryi we wąskich uliczkach miasteczka, dał hasło do odwrotu i przez Radoń i Książenice ruszył oddział w porządku do Młochowa.

1. 11. 63. **Młochów,** M., ob. warszawski; 7 km. płn. od Tarczyna (Stara Wioska).

Po całonocnym marszu stanął Gąsowski z 220 koni nad ranem d. 1. listopada w Młochowie, gdzie natknął się na pikietę kozacką kapitana Krasnowa; po daniu ognia pikieta pierzchnęła, chroniąc się do dworu, będącego niedaleko lasku. Natychmiast rotmistrz Sokołowski ruszył z dwoma plutonami pod las, aby kozakom odciąć odwrót, a Pawełek z resztą oddziału uderzył na dwór. Śmiały atak tak przeraził moskali, że w bezładnym popłochu secina rzuciła się do ucieczki, uchodząc w stronę lasu, gdzie ginęła z rąk żołnierzy Sokołowskiego. Krasnow sam w kilkanaście koni zdołał ujść ku Górze. Około 20 kozaków, pogubiwszy czapki i lance, uchodziło do Warszawy, głosząc o tysiącznym oddziele Pawełka. W potyczce tej zginęło 23 kozaków, 7 wzięto do niewoli, a ponadto koło Ojrzanowa znaleziono jeszcze w krzakach 11 moskali rannych. Pościg za nieprzyjacielem trwał prawie półtorej godziny. Po stronie polskiej nie było zabitych, lecz zaledwie 11 rannych, między nimi podporucznicy Makarowicz i Bylicki.

W tym samym dniu połączone znów wszystkie oddziały *Żychlińskiego* ruszyły ku Pilicy.

1. 11. 63. **Kiernozia,** M., ob. gostyński; miasto. (Czerniew).

Idąc z Grabowa Syrewicz zatrzymał się na noc z 1. 11. na 2. 11. w Kiernozi z jazdą gostyńską, dowodzoną przez Szenka i sochaczewską pod dowództwem rotmistrza Grossmana. Przeciw Syrewiczowi wyszła kolumna 4 rot piechoty tomskiego pułku i 50 kozaków, wysłana przez ks. Wittgensteina z Kutna. Pierwszy jednak podsunął się wśród ciemnej nocy pod miasto oddział 3 rot Kostromskiego z 60 kozakami, idący trop w trop za powstańcami. Syrewicz, zaalarmowany wystrzałem pikiety, uszykowawszy natychmiast oddział do boju, wysłał wachmistrza Kryzę z 8 jazdy gostyńskiej na podjazd. Kryza trzykrotnie tylko na-

kazawszy salwę w ciemny punkt kolumny nieprzyjacielskiej — która przez pół godziny odpowiadała ogniem rotowym — wrócił do oddziału. Wówczas Syrewicz, nie znając liczby przeciwnika ruszył z całym oddziałem ku Studzienicy. Moskale zaś, wciąż rotowym ogniem strzelając, rzucili się na Kiernozię i — zdobyli szturmem opuszczone przez powstańców miasto.

2. 11. 63. **Strzemeszna,** M., ob. gostyński; 6 km. płn.-wschd. od Gombina (Studzianna, Lwówek).

Podczas gdy moskale walczyli, bijąc rotowym ogniem, z budynkami Kiernozi, Syrewicz ze swoją jazdą posuwał się ku Studziannie, tu odpocząwszy, ruszył ku Strzemesznej, gdzie o 2-giej nad ranem 2. 11. napotkał na 50 kozaków i 1 rotę piechoty pułku tomskiego. Odciągnąwszy kozaków od piechoty, Grossman wykonał szarżę na nich w połączeniu z Szenkiem, kapitanem Puttkamerem i porucznikiem Bielskim i pędził przed sobą kozaków na przestrzeni półmilowej. W pościgu tym atoli wpadłszy niespodzianie na dalsze roty piechoty tomskiej, musiał cofnąć się.

2. 11. 63. **Wola Trębska,** M., ob. gostyński; 11 km. płd.-wschd od Gostynina.

Zwróciwszy się od Strzemeszny w kierunku południowo-wschodnim Syrewicz wraz z Szenkiem i Grossmanem koło Woli Trębskiej w południe natknęli się na 2 roty piechoty i 50 kozaków, pod dowództwem porucznika Piotrowskaho. Piechota moskiewska, widząc w porządku postępujący oddział, nie śmiała go atakować i odstrzeliwając się ogniem rotowym uchodziła do Woli Trębskiej, kozacy zaś, kryjąc się za piechotę, flankowali z daleka. Syrewicz nie mogąc jazdą atakować zatarasowanej we wsi piechoty, ruszył w porządku dalej.

4. 11. 63. **Mienia,** M., ob. stanisławowski; 9 km. w.-płd.-w. od Mińska, (Mińsk, Nowomińsk, Piaseczno, Siodło).

Po starciu pod Księżopolem starali się moskale otoczyć oddziały Kobylińskiego, lecz powstańcy, przemknąwszy się przez kolej, ruszyli w Stanisławowskie, a potem w Lubelskie. W Uścimowie przyłączył się do Kobylińskiego Kazimierz Narbutt w kilkanaście koni. W marszu otrzymawszy od pułkownika Zielińskiego rozkaz przyjścia mu w pomoc pod Mińsk, ruszyli ku Mieni, łącząc się po drodze z konnicą *Heidenreicha*. Przybywszy na miejsce, już zastali bój i żandarmeryę narodową ustępującą przed moskalami. Były to 4 seciny kozaków rotmistrza Stahl von Holsteina, które wraz z całym szwadronem huzarów oraz rotą piechoty wysłał był naczelnik wojenny mińskiego oddziału pułkownik Sokołowski przeciw powstańcom. Jazda powstańcza zaatakowała o 3 wiorsty od Mieni kozaków i huzarów, lecz ci zdążyli uformować się do ataku i zmusili wreszcie powstańców do rejterady. Wśród ciągłych harców uchodzili powstańcy na przestrzeni 5 mil w Łukowskie. W pierwszej części boju t. j. na pierwszych 2 milach stary Kobyliński spadł z konia. Syn jego z 6 towarzyszami pospieszył mu na pomoc, podając mu swego, lecz bohaterski dowódzca pomocy nie przyjął, a otoczony przez 50 kozaków poległ zarąbany.

8. 11. 53. **Włocławek,** M., ob. kujawski; miasto.

Oddział polski zaalarmował załogę, stojącą pod dowództwem ks. Wittgensteina we Włocławku. Powstańcy usadowili się na górze, pokrytej lasem i panującej nad miastem i zaczęli strzelać ze sztućców gwintowanych do domu, w którym mieszkał Wittgenstein. Strzelali tak celnie, że kule gwizdały po pokojach i przebijały jaszczyki, stojące przed domem. Moskale zatoczyli działa przed pałacem biskupim i strzelali, ale bezskutecznie. Powstańcy zaniepokoiwszy moskali cofnęli się z pod Włocławka.

14. 11. 63. **Sobota,** M., ob. rawski; miasto.

Pułkownik Burhard w 120 piechoty i 20 kozaków doścignął konny oddział Syrewicza koło miasta Soboty, gdzie zadał mu porażkę. Syrewicz, straciwszy kilku zabitych i rannych, ruszył ku Kiernozi rozdzieliwszy oddziałek na dwie partye, większą pod dowództwem Grossmana, mniejszą pod dowództwem Puttkamera.

20. 11. 63. **Łączewna,** M., ob. kujawski; 5 km. wschd. od Przedcza. (Łanczewnia, Przedecz).

Oddziałek jazdy, dowodzony przez Puttkamera, który koło Soboty odłączył się od Syrewicza, starł się z lotnym oddziałem porucznika Ponińskiego, liczącym 25 huzarów i 8 kozaków w nocy 20. 11. koło Łączewny. W potyczce tej 33 moskali miało zabić — 25 powstańców i zabrać 6 koni oraz różną broń, sami zaś mieli tylko — 1 zabitego kozaka.

22. 11. 63. **Lutoborz,** M., ob. kujawski; 8 km. płn.-wschd. od Chodcza.

Część oddziału *Syrewicza* dowodzona przez Puttkamera napadnięta ponownie przez moskali pod dowództwem rotmistrza szt. Winklera w sile 82 koni, straciwszy nieco rannych i 3 wziętych do niewoli, zemknęła w kierunku wschodnim.

22. 11. 63. **Szewo,** M., ob. kujawski; 14 km. płn.-wschd. od Chodcza.

Uchodząc z pod Lutoborza Puttkamer połączył się znowu z resztą oddziału Syrewicza, a nad wszystkimi — razem niespełna 100 ludźmi — objął dowództwo Grossman. Pod wsią Szewo natarł na nich pułkownik Abomelek w dwie setki jazdy. W krwawym, kilkakrotnie ponawianym oporze, powstańcy stracili 30 ludzi.

25. 11. 63. **Stępów,** M., ob. gostyński; 6 km. płd.-zachd. od Kiernozi. (Orłowo, Stemnowo).

Wysłany z Łowicza celem ścigania Puttkamera i Grossmana kapitan Poniński dopadł ich i rozbił koło wsi Stępowa. Polacy mieli stracić około 30 zabitych i rannych, a moskale — ani jednego.

27. 11. 63. **Jadów,** M., ob. stanisławowski; miasto.

Dnia 28. listopada przez rogatkę grochowską powrócił oddział moskali z wyprawy. Byli to huzarzy i kozacy, ale tak znędznieni i oberwani, że trudno było jednego od drugiego odróżnić. Ledwie na 10 jeden miał pikę lub pałasz. Za nimi na 30 podwodach jechali ranni i chorzy. Miała to być potyczka pod Jadowem blisko drogi żelaznej warsz.-wied.

8. 12. 63. **Balków,** M., ob. łęczycki; 15 km. płd.-wschd. od Kutna (Bielno).

Pułkownik Stanisław Becchi, mający objąć dowództwo nad oddziałami po *Syrewiczu, Puttkamerze i Grossmanie* oczekiwał przybycia oddziału we wsi Balkowie. Atoli moskale, wysłani z Gostynina pod dowództwem podpułkownika Skorupki obsadzili wcześniej wieś, a zmusiwszy zbliżających się powstańców do ucieczki, wzięli Becchiego do niewoli i rozstrzelali 17. grudnia we Włocławku.

10. 12. 63. **Rawa,** M., ob. rawski; miasto.

W pierwszych dniach grudnia do oddziału „Dzieci warszawskich" przybył w Łaskarzewie major Nadmiller, aby objąć dowództwo z rozkazu RN. *Pawełek* mający organizować dragonów w powiecie warszawskim, pozostał jednak jeszcze przy Nadmillerze, który nie znał okolicy, lecz gdy N. niezgodził się na urządzenie napadu na wojska konwojujące do Warszawy pojmanego w Michrowie pod Grójcem wraz z oficerem Maćkiewiczem *Żychlińskiego*, z powodu przewagi liczebnej przeciwnika, Pawełek opuścił oddział, aby zaraz zająć się poleconem so-

bie organizowaniem oddziału, pod ogólnem dowództwem *Ślepowicza*, w miejsce Żychlińskiego. Nadmiller natomiast ruszył ku Rawie i w okolicy tegoż miasta starł się z moskalami. Mimo zaatakowania w nocy, nie poniósł znacznych strat, mając z oficerów tylko porucznika Baczewskiego zabitego. Z pod Rawy ruszyła jazda warszawska na północ ku Wiśle.

13. 12. 63. **Życk,** M., ob. gostyński; 13 km. wschd. od Gombina. (Brzezie, Iłów, Szczuki, Czermno).

Parte przez kilka kolumn nieprzyjacielskich ku Wiśle oddziały konne dowódzcy III-go oddziału, Nadmillera, skoncentrowały się w okolicy Iłowa. Dnia 13. 12. o 1/26. rano stanął na czele oddziału Bartczak, adjutant Nadmillera wraz z porucznikiem Szokalskim w Słubicach. Ze wszystkich stron ściągnęły się przeciw jeździe polskiej oddziały Cytowicza, oddział sochaczewski majora Szteina, dwa z Łowicza kap. sztab. Poznańskiego i majora Kiryjewa. Odwrót był niemożliwy, gdyż wszystkie drogi w głąb Królestwa były zajęte przez moskali, pozostała tylko droga na Życk ku Wiśle. W tę też stronę uderzył Bartczak. Przy Życku przyszło do starcia między dragonami, huzarami i kozakami w sile około 700 ludzi z powstańcami, których było 200 strudzonych i źle uzbrojonych. Pierwsi dopędzili powstańców kozacy 4. pułku z kolumny łowickiej. Dowódzca major Nadmiller, wraz z adjutantem Mazarakim, pod którym konia ubito, odpierał nieprzyjaciela szarżami. Szokalski na prawem skrzydle został odcięty. Z dwoma pozostałymi plutonami, powstańcy dawali wytrwały odpór, aż zdołali się przeprawić przez odnogę Wisły i stanęli w Juliszewie nad Wisłą o 3 wiorsty od placu boju, skąd wysłano rannych do Gombina. Wysłany rekonesans powrócił niebawem z dowódzcą Nadmillerem i przez Grabie ruszono do Łącka, gdzie już znajdował się Szokalski ze swoim oddziałem. Z całego oddziału, który się bił pod Życiem, zostało zaledwie 150 koni: poległo około 30 powstańców, 13 dostało się do niewoli a reszta rozproszyła się albo potonęła. Straty moskali, około 100 ludzi w rannych i zabitych, stąd były większe, że miejsce bitwy porozgradzane było licznymi płotami, z poza których powstańcy dogodnie mogli strzelać, gdy tymczasem konie moskali nie chciały sadzić przez płoty. Oddział powstańczy udał się na Kujawy.

15. 12. 63. **Rzeżewo,** M., ob. kujawski; 12 km. płd. zchd. od Kowala. (Kowal, Kuźnice, Lutoborz, Konin).

Z pod Życka Bartczak i Szokalski rzucili się na zachód i przeszli przez Kowal, ścigani przez oddział kapitana Szwarca. Znużony oddział, nie mający przytem należytej komendy — gdyż *Nadmiller* opuścił go i niebawem dostał się do niewoli wraz z adj. Józ. Szlenkierem — zaatakowany niespodzianie, aczkolwiek liczebnie silniejszy od atakujących, gdyż liczył jeszcze około 100 koni, zaczął się cofać w nieładzie ku Rzeżewu. Wreszcie udało się Bartczakowi cofnąć się w jakim takim porządku, a moskale mając tylko 42 konie, zaprzestali pościgu. W starciu tem poległ między innymi Maksymilian Pliwkiewicz, b. podoficer pruski.

Nie mogąc nadal utrzymać się razem, oddziały rozdzieliły się w ten sposób, że porucznik Nowicki objął dowództwo nad jedną częścią, a porucznik Grodzki nad drugą, przy której pozostał Bartczak.

Nowicki niebawem zaatakował pociąg z wojskiem i ubił kilku ludzi, Bartczak zaś zabrał kasę w mieście Lubieniu.

23. 1. 64. **Świdry,** M., ob. warszawski; 8 km. płn. od Warszawy. (Jabłonna).

Kozacy pojmali we wsi Świdrach 7 partyzantów. Jeden z nich tylko stawił dzielny opór, zabił 1 kozaka, 3 śmiertelnie ranił, aż sam poległ. Pojmanych osadzono we forcie na Pradze.

25. 1. 64. **Miłośna,** M., ob. warszawski; 14 km. wschd. od Warszawy.

Oddziałek powstańczy zaalarmował moskali pod Miłosną i uszedł. Moskale straciwszy 1 zabitego i kilku rannych wrócili na Pragę.

1. 2. 64. **Góra Kalwarya,** M., ob. warszawski; miasto.

W okolicach Góry Kalwaryi ucierał się w pierwszych dniach lutego oddziałek powstańców z moskalami.

16. 2. 64. **Grójec,** M., ob. warszawski.

Formujący się oddział Młochowskiego zaskoczony został znienacka przez moskali, którzy pomordowawszy 40 uzbrojonych niedostatecznie, przyprowadzili do Warszawy kilkudziesięciu jeńców.

17. 2. 64. **Włocławek**, M., ob. kujawski; miasto. (Kowal).

Rotmistrz Szokalski przerwał w dwóch miejscach drogę żelazną między *Kowalem* a Włocławkiem przez wyjęcie 16 szyn, wyrwanie podkład i przekopanie nasypu, poczem zaalarmował załogę włocławską i cofnął się ku Brześciowi. Ścigany i dopędzony w drodze, otoczony z 3 stron wykonał śmiały i trudny odwrót ze stratą Stanisława Zygmajłowskiego i Fingierskiego Ignacego i jeszcze 2 innych oficerów.

20. 2. 64. **Mogielnica,** M., ob. rawski; miasto. (Lubochnia, Góra Kalwarya, Piaseczno).

Z organizowanych przez *Młochowskiego* oddziałków rozproszyli moskale w lutym większą część pod Lubochnią, Mogielnicą, Grojcem, Górą, Piasecznem i t. d. Kilka dni jeszcze trzymała się garstka rozbita niebawem pod Kurdwanowem.

21. 2. 64. **Miedzeszyn,** M., ob. warszawski; 12 km. płd.-wsch. od Warszawy. (Mioduszyn, Mieronice, Miłośna).

Pięciu niedobitków powstańczych, którzy przybyli do wsi wykonać egzekucyę na ekonomie, spotkali moskale w Miedzeszynie i 4 z nich pojmali, piąty zaś po dłuższej obronie poległ.

28. 2. 64. **Kurdwanów,** M., ob. sochaczewski; 12 km. płd. od Sochaczewa. (Borzymówka, Sochaczew).

W lutym kapitan Młochowski naczelnik woj. powiatów warszawskiego i sochaczewskiego, zorganizował oddziałki jazdy w Mazowieckiem, i niepokoił nimi moskali w obwodzie warszawskim mianowicie pod Grojcem, Lubochnią i Piaseczną, zmuszony za każdym razem do rejterady. Dnia 28. 2. oddziałek 60 koni pod dowództwem adjutanta, Sokołowskiego (Pioruna), przechodząc przez trakt sochaczewsko-brzeski spotkał się z oddziałem kozaków, których zmusił do odwrotu, przyczem moskale stracili 13 w zabitych i rannych, Polacy 11. Atoli wzmocnieni świeżym oddziałem majora Szczebrina, moskale pognali Sokołowskiego ku Borzymówce i rozbili ostatecznie.

W tym samym czasie koło Kutna ukazał się jeszcze dosyć silny oddział powstańczy, przeciw któremu wyszedł podpułkownik Rentow. Oddziałek ten 1. marca wpadł do Zagórowa, spędził straże nocne i zabrał kasę.

15. 3. 64. **Salomea,** M., ob. warszawski; 14 km. płd.-zchd. od Warszawy.

Oddziałek 10 powstańców zaatakował straż wiejską w kolonii Salomea i rozpędziwszy ją, zaopatrzył się w prowiant.

14. 4. 64. **Dąbie,** M., ob. łęczycki; miasto.

Oddziałek powstańczy z kilkunastu ludzi złożony bił się koło Dąbia w powiecie łęczyckim.

20. 4. 64. **Czarny las,** M., ob. warszawski; 8 km. od Góry Kalwaryi. (Chinów).

Przechodzących przez Chinowską Wolę niedobitków w liczbie pięciu dopadł essauł Miłanow przy Czarnym lesie i w starciu z nimi wziął 2 do niewoli, mianowicie Antoniego Czawłajtisa i siedmnastoletniego Stanisława Pałczyńskiego.

15. 6. 64. **Piaseczno,** M., ob. warszawski; miasto.

Około 15 czerwca oddziałek powstańców stoczył potyczkę z moskalami w okolicy Piaseczna.

Województwo Podlaskie.

23. 1. 63. **Radzyń,** P., ob. radzyński; miasto.

W grudniu 1862 Komitet Centralny mianował naczelnikiem wojennym województwa podlaskiego pułkownika Walentego *Lewandowskiego*, który powrócił z emigracyi do kraju. Lewandowski przybywszy na Podlasie, powyznaczał naczelników powiatowych. Radzyński powiat objął Bronisław Deskur w randze majora, mając do pomocy Teodora Jasińskiego. W radzyńskim powiecie wojsko moskiewskie rozlokowane było w ten sposób: w Radzyniu baterya artyleryi ciężkiej, 12 dział, pod komendą generała Kanabicha, batalion piechoty, którym dowodził major Borozdyn, secina kozaków i miejscowi żandarmi. W Ostrowie stały 3 kompanie piechoty, we Włodawie dywizyon kawaleryi pod dowództwem majora Kwiecińskiego, w Międzyrzeczu pułk ułanów pod komendą pułkownika Papaafanasopuło, w Białej baterya artyleryi konnej i inwalidzi. Kodeń, Siedlce, Węgrów, Garwolin, Łuków, Ryki, Dęblin obsadzone były razem przez niespełna 20.000 wojska, wliczając w to i załogi Brześcia oraz Mińska.

Deskur otrzymał rozkaz uderzenia na Radzyń, *Krasucki* Rajmund na Ostrów, *Krysiński* Karol na Międzyrzecz, a *Rogiński* Roman na Białą.

Trzema kolumnami dowodzonemi przez Bronisława Deskura i Teodora Jasińskiego, Pyrkosza oraz Michałowskiego, powstańcy, z małymi wyjątkami Rusini podlascy, uderzyli na Radzyń. Zdobywając poszczególne zabudowania stojącej w mieście załogi moskiewskiej, położyli trupem kilkunastu moskali i ranili śmiertelnie gener.-porucznika Kanabicha. Atoli bardzo źle uzbrojeni, wyparci zostali ostatecznie z miasta, straciwszy około 20 ludzi, w tej liczbie Pyrkosza.

23. 1. 63. **Stok Lacki,** P. ob. siedlecki; 4 km. wsch. od Siedlec. (Stoczek, Stok, Stok Moryc, Siedlce).

Oddział powstańców dowodzony przez Walentego Lewandowskiego w połączeniu z Czarkowskim, przybyłym z Łosic, maszerujący na Siedlce, zaatakował pod wsią Stok Lacki 1 kompanię kostromskiego pułku piechoty, strzegącą magazynów wojskowych we wsi i pobił ją; lecz niebawem nadeszły moskalom posiłki, tak, iż razem liczyli moskale 400 piechoty i 100 kozaków. Walczono wytrwale kilka godzin i dopiero po utracie 10 poległych i 26 rannych oraz 40 wziętych do niewoli, powstańscy ustąpili ze wsi.

23. 1. 63. **Łuków,** P., ob. łukowski; miasto.

Około godziny 2-giej w nocy powstańcy, przeważnie włościanie, w sile około 350 ludzi, dowodzeni przez ks. Stanisława Brzózkę i Gustawa Zakrze-

wskiego, zaatakowali 5-tą kompanię kostromskiego pułku. W walce, która toczyła się głównie na ulicy Międzyrzeckiej, poległo 4 moskali a 20 było rannych; powstańcy stracili 3 zabitych i tyluż rannych. Nad ranem przybyła moskalom w pomoc 8-ma rota, przed którą powstańcy cofnęli się, zabrawszy znaczną ilość broni i amunicyi.

23. 1. 63. **Biała,** P., ob. bialski; miasto (Rozkosz).

W zamiarze uderzenia na załogę w Białej, będącą w liczbie 500 pod dowództwem gen. majora Mamajewa, zebrał Roman Rogiński koło siebie około 80 powstańców, z którymi ustawiwszy się na probostwie, oczekiwał zapowiedzianych posiłków. Mamajew, przestrzeżony o gotującym się napadzie, już o godzinie 9 wieczorem ustawił całą załogę na rynku. Rogiński, nie doczekawszy się znikąd zwiększenia oddziałku, postanowił opuścić miasto i o godz. 1 w nocy zuchwale przedefilował przed wojskiem, nie zaczepiając go i nie zaczepiany. Dopiero gdy garstka straceńców dotarła miarowym krokiem do końca miasta, opamiętał się Mamajew i rzucił secinę kozaków za Rogińskim, lecz ten, zatrzymawszy oddziałek, kazał swoim 11 strzelcom — bo więcej broni palnej nie było — wziąć kozaków na cel i kozacy pierzchnęli, ale niebawem wrócili, przez całą milę aż do wsi Rozkoszy uwijając się koło oddziałku i rażąc nieszkodliwym ogniem.

W Rozkoszy zszedł się Rogiński z ks. *Rozwadowskim* i *Wolaninem*, wiodącymi 300 ochotnika.

Przenocowawszy w Rozkoszy, zwrócił się Rogiński na południo-wschód ku Zalesiu w celu połączenia się z oddziałem Kazimierza *Bogusławskiego*, którego atoli nie znalazł. Pod Zalesiem zatrzymał się chwilę celem zburzenia mostu na rzece Cnej. W trakcie tej czynności przejeżdżał z Brześcia pocztą Czerkasow, wyższy urzędnik kancelaryi namiestnika; Rogiński zatrzymawszy pocztę, Czerkasowa położył trupem, a ważne papiery znalezione przy nim zabrał. Ze Zalesia udawszy się do Tuczny, połączył się tu z oddziałem *Nęckiego*, idącym z Kodnia oraz *Czapińskiego* i *Szaniawskiego* z Łomaz. Wzmocniony do 500 ludzi, pomaszerował Rogiński do Janowa, gdzie 26. stycznia zabrał konie z tamtejszej stadniny i uformował oddział 70 jazdy pod komendą *Radowickiego* Adama. Z Janowa poszedł na Białą, którą zajął 30. stycznia po opuszczeniu miasta przez Mamajewa.

23. 1. 63. **Kodeń,** P., ob. bialski; miasto.

Nęcki, b. podoficer wojsk moskiewskich, uderzył na czele 250 powstańców, wraz z Mikietym na ruchomy park artyleryi w Kodniu, będący pod komendą podpł. Kazańskiego. Wyciąwszy do nogi warty, rzucili się powstańcy na odwach. Wśród moskali zapanował popłoch i uchodzili jak mogli ze swoim ciężko ranionym komendantem, zostawiając w rękach powstańców broń i amunicyą; 50 dostało się do niewoli w tem porucznik Antonienkę; 5 legło zabitych, 15 było rannych.

23. 1. 63. **Łosice,** P., ob. bialski; miasto (Stara Wieś).

Okręgowy miasta Łosic, Czarkowski Władysław, (Pióro), zorganizowawszy oddział ochotników, pochwycił pięciu ułanów przybyłych do Łosic jako kwatermistrzów, a wziąwszy cekhaus i zaopatrzywszy się w broń, ruszył ze swoim oddziałem tejże nocy pod Stok Lacki.

23. 1. 63. **Sokołów,** P., ob. bialski; miasto.

Stojącą w Sokołowie secinę kozaków mieszczanie w nocy rozbroili. Gdy jednak nad ranem 23-go stycznia nie nadeszły im posiłki, zwrócili broń kozakom, którzy swobodnie ruszyli do Siedlec.

23. 1. 63. **Łomazy,** P., ob. bialski; miasto. (Rossosz).

Aleksander Szaniawski wraz z ks. Nawrockim i Czapińskim wpadli w nocy na 23 stycznia na czele oddziałku z 250 powstańców złożonego do Łomaz. Ułani pułku smoleńskiego, którzy w sile 200 koni stali w miasteczku, nieprzygotowani, zostali tak nagle wśród ciemnej i dżdżystej nocy zaatakowani, że nie zdążywszy nawet osiodłać koni, zbiegli się na rynku. Tu powstańcy uderzyli na nich z kosami, co taki wśród jazdy popłoch wywołało, że pędem w rozsypce wymknęła się z miasta i uciekła do Międzyrzecza. Szaniawski zabrał do niewoli wachmistrza i trzech żołnierzy, wziął rzędy na 70 koni oraz broń i amunicyę. Strat w ludziach po obu stronach nie było.

25. 1. 63. **Garwolin,** P., ob. łukowski; miasto. (Aleksandrówka, karczma).

W Żelechowie przez 3 dni miejscowy aptekarz zbierał i poił powstańców. Dopiero gdy przybył Gustaw Zakrzewski zdecydował się poprowadzić oddział, złożony z 400 ludzi uzbrojonych w strzelby i kosy, ku Garwolinowi i tam, przy karczmie Aleksandrówce, na szosie warszawskiej pobił kozaków. Po tej potyczce Zakrzewski zboczył ku Łukowu i po drodze zetknął się z *Borelowskim* (Lelewelem).

26. 1. 63. **Łomazy,** P., ob. bialski; miasto. (Łomża).

Formujący się oddziałek powstańczy, liczący pół setki ochotników, zatrzymał się przed kościołem. Tutaj, oczekując błogosławieństwa, napadnięty przez 60 ułanów pod dowództwem rotmistrza Zjachtanowa, wysłanego celem zabrania rzeczy po ułanach, którzy pierwszej nocy byli uciekli, powstańcy, wytrzymawszy dwie salwy, ustawili się poza ogrodzeniem cmentarnem i stamtąd poczęli prażyć moskali ogniem tyralierskim. Moskale, nie mogąc zdobyć cmentarza, odpędzeni celnym ogniem, pierzchnęli w nieładzie zostawiając na placu boju 7 trupów i amunicyę oraz broń w budynku, w którym się byli zebrali. — Zjachtanow na drugi dzień, mszcząc się za porażkę, napadł na procesyę.

28. 1. 63. **Łaskarzew,** P., ob. łukowski; miasto (Maciejowice).

Po nieudanym napadzie na Stok Lacki udał się Lewandowski na objazd województwa a objąwszy dowództwo zbierających się koło Maciejowic ochotników, postanowił uderzyć na rotę piechoty, stojącą w Łaskarzewie. Skoro atoli zbliżył się ze swymi 130 powstańcami do Łaskarzewa, moskale będąc uprzedzeni, już przed miastem zastąpili mu drogę. Ponieważ inny oddziałek miał się zbierać równocześnie z drugiej strony Łaskarzewa, okrążył Lewandowski miasto, aby wspólnemi siłami wtargnąć w ulice miasta. Ale i tu przywitani ogniem karabinów moskiewskich, powstańcy rozproszyli się a Lewandowski z pozostałą garstką kilkudziesięciu pomaszerował do Białej, mając rannego niejakiegoś Olszewskiego, oraz 1 zabitego: sołtysa z Dłużniewa.

1. 2. 63. **Białka,** P., ob. bialski; 3 km. wschd od Białej. (Biała).

Pod Białą, zajmowaną przez Rogińskiego, zbliżyły się wojska moskiewskie w sile 7 kompanii piechoty z działami oraz kozakami pod dowództwem generała Nostitza, i rozłożyły się opodal przy karczmie zwanej Białką. Rogiński widząc, że Nostitz szykuje się do ataku na następny dzień, postanowił uprzedzić go i uderzyć natychmiast; jakoteż zostawiając obóz w mieście, wyruszył o godz. 10. wieczorem do wsi Woskrzenice poza karczmą leżącej. Nieprzyjaciel był rozlokowany na polance, wprost karczmy, otoczonej wielkim lasem. Podszedłszy pod obóz nieprzyjacielski, Rogiński rozdzielił swoich w ten sposób: lewe skrzydło pod dowództwem Szaniawskiego a przy nim Czapińskiego, około 230 ludzi miało zająć szosę między Białką a mostem dla odcięcia od głównego obozu zajętych naprawą mostu saperów i nieco piechoty; z prawego skrzydła 50 strzel-

ców pod dowództwem Bogusławskiego miało rozpocząć fałszywy ogień od strony miasta, podszedłszy pod nieprzyjaciela lasem, sam zaś Rogiński z całą siłą miał uderzyć na Nostitza bokiem.

Bogusławski, wyprzedziwszy główną siłę o 400 kroków, rozpoczął ogień. Nieprzyjaciel jak oparzony zaczął strzelać na oślep do lasu. Wtedy i z gros oddziału Wolanin ze strzelcami, zajmując rów szosowy naprzeciw polanki, rozpoczął strzelać, Nencki zaś z kosynierami zdobywał karczmę, wypierając z niej moskali, kładąc i raniąc kilkunastu a 2 oficerów biorąc do niewoli. Moskale cofnęli się na polankę, skąd należało ich wyprzeć i wpakować w błota. Rzucili się za nimi kosynierzy, ale przyjęci kartaczami dwóch armat, musieli się cofnąć. Nęcki, zebrawszy szybko swoich kosynierów, po raz drugi uderzył na armaty ale już z mniejszym impetem, lecz i tym razem zmuszony był cofnąć się. Wtedy Rogiński, biorąc 80 jazdy dowodzonej przez Radowickiego, rzucił się na nieprzyjaciela, ale gdy kartacz zabił pod nim konia, powstało zamieszanie w szeregach jazdy z którą Radowicki cofnął się, sądząc, że Rogiński poległ. Równocześnie i Nęcki cofnął się z kosynierami, a po nim powoli rozpoczął odwrót Wolanin ze strzelcami. Za Białką zebrał Rogiński cały oddział w zamiarze ponownego ataku, atoli w tym czasie nadeszły moskalom posiłki, które, słabo tylko atakowane przez Szaniawskiego, zdołały połączyć się z Nostitzem i Rogiński cofnął się do Białej, nie atakowany już przez moskali. Szaniawski, w czasie ataku na świeży oddział nieprzyjacielski, oddzielił się od reszty i zapędził się do Janowa, gdzie się później złączył ponownie z Rogińskim, który następnego dnia w południe ruszył na Janów.

Moskale w tej potyczce stracili, prócz wspomnianych 2 oficerów pojmanych przez kosynierów — 25 zabitych i 23 ranionych, po stronie polskiej legło 11 a rannych było kilku w tem Czapiński i Rogiński.

3. 2. 63. **Mokobody,** P., ob. siedlecki; miasto (Sarantów, Szaruty).

Z kolumną siedlecką, idącą na Węgrów, spotkał się oddział powstańczy 1000 ludzi liczący, wysłany z Węgrowa (p. t.) przez *Sokoła,* celem powstrzymania rzeczonej kolumny między Mokobodami a *Szarutami.* Moskale, zaskoczeni niespodzianie po północy przez 800 kosynierów i 200 strzelców, pod dowództwem Muchy, zanim się spostrzegli, już przednie straży potracili. Wtedy Polacy, pozornym słabym atakiem w bok kolumny zmyliwszy nieprzyjaciela, ściągnęli w ten sposób całą siłę moskali w tę stronę na garstkę swoich, gdy tymczasem oddział strzelców, zostający w dogodnej pozycyi, natarł jednocześnie na bok i tyły nieprzyjacielskie, sprawiając popłoch, zamieszanie i największy nieporządek w szykach moskiewskich. Ostatecznego pogromu dopełniły kosy. Moskale bronili się dobrze, walka trwała do godz. 5. rano d. 3. 2., poczem bój przerwano i powstańcy pozbierawszy rannych — w tem swego dowódcę prowadzącego ich w zastępstwie Muchy, — w porządku powoli ruszyli w kierunku Grochowa. Moskale straciwszy 100 zabitych, więcej rannych, około 9. godziny rano przybyli do Węgrowa. Oddział polski, którego straty nie były znaczne, pozostawiwszy 200 ludzi w odwrocie w Szarutach, udał się do Grochowa, który był wyznaczony jako punkt zborny. Na oddział pozostawiony w Szarutach napadła konnica nieprzyjacielska i zarąbawszy około 15 ludzi wzięła nieco jeńca. Powstańcy w nieładzie musieli się cofnąć do głównego oddziału.

3. 2. 63. **Węgrów,** P., ob. siedlecki; miasto.

Czterema kolumnami maszerowały na Węgrów wojska moskiewskie, by osaczyć i zdusić żwawy ruch powstańczy w Podlaskiem, który już kilku szczęśliwemi potyczkami się był zaznaczył. Szli moskale z Warszawy, Modlina, Pułtuska, Ostrołęki, Łomży, Mińska i Siedlec, gwardya, ułani, kozacy, piechota i arty-

lerya. Mińsko-kałuszyńska kolumna, złożona z 1 batalionu piechoty, trzech dział i seciny kozaków, szła przez miasto Dobre i wieś Jornice; druga, siedlecka, pod dowództwem pułkownika Papaafanasopuło idąca przez Mokobody, składała się z 2 rot piechoty, 3 szwadronów ułanów, 100 kozaków i 3 dział; trzecią, mającą 1 batalion gwardyi, 300 kozaków i 2 działa, prowadził przez Łochów pułkownik Bontemps; czwarta posuwała się przez Sterdyń i Miedznę.

Dowodzący wojskiem powstańczem Józef Matliński (Sokół) wraz z Władysławem Jabłonowskim, nie byłby mógł tak przeważającym siłom podołać, więc pozostawiwszy w Węgrowie 2000 kosynierów, 500 strzelców i nieco konnicy, wysłał po 1000 ludzi do Mokobod i do Ludwinowa na powstrzymanie kolumn od Siedlec i Łochowa idących, kolumnę przez Stredyń i Miedznę iść mającą powstrzymał inny oddział powstańców za Bugiem.

Pierwsza przybyła pod Węgrów we wtorek o 3 po północy kolumna mińsko-kałuszyńska, gdyż nie stawiano jej żadnych przeszkód w pochodzie. Na niedostępnem dla powstańców stanowisku, trzymając się przez kilka godzin, dopiero o 8. rano przypuściła szturm do miasta. Wśród huku dział, połowa kolumny z bagnetem rzuciła się do ataku, rażona przez strzelców, ustawionych w ogrodach i przy budynkach, a gdy wskutek celnego ognia powstańców szeregi moskiewskie zaczęły się przerzedzać, kosynierzy, w liczbie 500, rzucili się na całą kolumnę i wśród okrzyków: Jezus, Marya!, rąbiąc i siekąc na wszystkie strony, aż do samych armat się zapuścili, poczem cofnęli się do miasta. O godzinie 9. moskale powiększeni kolumną siedlecką, przetrzebioną pod Mokobodami (p. t.), przypuścili drugi szturm, z tem samem co przedtem niepowodzeniem. Za trzecim atakiem dopadli kosynierzy samych armat, których atoli nie zdołali zdobyć, zmuszeni do cofnięcia się wobec nadciągającej z Łochowa gwardyi moskiewskiej. Kolumna ta, wstrzymywana skutecznie pod Ludwinowem (p. t.), zamiast o północy, dopiero w południe dotarła pod Węgrów i w bitwie udziału już nie brała.

Wobec zbliżania się tej kolumny i ponieważ oddziały polskie po długiej walce były zupełnie wyczerpane, niemniej z obawy, że moskale zechcą palić miasto, Sokół, wstrzymawszy walkę, opuścił Węgrów, dążąc do Grochowa. Odwrót odbył się w zupełnym porządku, ucierpiał tylko nieco zastęp, pozostawiony w Szarutach, napadnięty przez ułanów. — W bitwie pod Węgrowem mieli stracić moskale przeszło 300 zabitych, po stronie polskiej miało poledz we wszystkich czterech potyczkach stukilkudziesięciu. Po wycofaniu się powstańców moskale zbombardowali i zrabowali miasto, nie zapominając przy tej sposobności, jak zwykle, o wymordowaniu pewnej ilości spokojnych mieszkańców.

3. 2. 63. **Ludwinów,** P., ob. siedlecki; 4 km. płn. od Węgrowa.

Dążącą od Łochowa na Węgrów gwardyę kilkakrotnie atakował oddział, wysłany przez *Sokoła;* ataki te kosynierów odniosły ten skutek, że cała kolumna rosyjska: 1 batalion piechoty, 300 kozaków i 2 działa pod dowództwem Bontemps, zamiast po północy, przybyła do Węgrowa (p. t.) dopiero w południe i już w walce udziału brać nie mogła.

14. 2. 63. **Konstantynów,** P., ob. bialski; miasto.

Garstka 10 powstańców schroniła się przed pościgiem do stodoły w pobliżu Konstantynowa. Otoczeni przez kozaków, po krótkiej, ale bezskutecznej obronie, zostali wyrznięci, a pałac właściciela Aleksandrowicza spalony.

17. 2. 63. **Woskrzenice,** P., ob. bialski; 10 km. wschd od Białej (Biała, Zalesie, Waśkrzewice).

Odłączywszy się od *Rogińskiego,* wrócił Lewandowski z Szaniawskim w 80 ludzi z Grodzieńskiego na Podlasie, i tu w okolicach Białej i Łosic

począł powiększać swój zastęp i niepokoić nieprzyjaciela. W pobliżu Białej rozlokowana była kompania rewelskiego pułku, strzegąca trzech mostów i szańców podmostowych pod Woskrzenicami i Zalesiem dla zachowania komunikacyi między Białą a Brześciem. Lewandowski, odbiwszy wprzód 6 rekrutów z gminy Łosic, uderzył na ową rotę, okopaną między wałami. Przeszedłszy w oddalenin przez rzekę, zaszedł Lewandowski od strony Białej pod same szańce i z okrzykiem, wśród ciemnej nocy, powstańcy rzucili się na nieprzyjaciela. Napad był tak dzielny, że cała prawie rota została zniesioną i zaledwie 30 ludzi ocaliła kompania kostromskiego pułku, zdążająca z pomocą. Wśród rannych ciężko moskali było 3 oficerów. Lewandowski poniósł bardzo małe tylko straty, a zyskał prawie całą broń rozbitej kompanii.

21. 2. 63. **Wola Okrzejska**, P., ob. łukowski; 19 km. wsch.-płd.-wsch. od Żelechowa (Gułowski las, Okrzeja, Serokomla, Żelechów).

Nowoutworzony w okolicach Stoczka oddział powstańców, złożony z 300 ludzi, napadnięty został za Żelechowem, koło Woli Okrzejskiej, przez 2 kompanie piechoty i 50 kozaków, pod dowództwem pułkownika Reutlingera. Walka była gorąca. Polacy stracili 16 w zabitych i 6 rannych, głównie dla tego, że część oddziału została odciętą i nie zdołała równocześnie z resztą cofnąć się w lasy. Nieodżałowaną stratę poniósł oddział w dowódzcy piechoty, Antonim Trzaskowskim, wybornym instruktorze, uwielbianym przez cały oddział. Strzelcy z poza drzew sprzątnęli 19 kozaków i kilkunastu pieszych. W lasach powstańcy skompletowali się na nowo i połączyli z oddziałem, idącym od Zbuczyna, a nad obydwoma dowództwo objął Marcin *Borelowski* (Lelewel).

21. 2. 63. **Sycyna**, P., ob. bialski; 13 km. zchd od Białej (Waśkrzenice, Woskrzenice).

Po zwycięskiej potyczce pod Woskrzenicami Lewandowski, zwiększywszy oddział do 120 ludzi i przerzuciwszy się w okolice Międzyrzecza, dowiedział się o 2 rotach moskiewskich pod dowództwem Aleksiejewa, przybyłych z Radzynia, a mających się udać podwodami do Białej. Z Aleksandrem Szaniawskim, naczelnikiem wojskowym powiatu bialskiego, urządził zasadzkę w lesie pod Sycyną. Zasadzka przedwcześnie odkryta skutkiem niedoświadczenia pikiet, które posnęły, nie osiągnęła zamierzonego skutku. W tej ekspedycyi padł Szaniawski, 2 żołnierzy, a 1 był ranny. Miejsce poległego Szaniawskiego objął Krysiński. Powstańcy z pod Sycyny ruszyli na południe w Łukowskie, gdzie zajęli Wojcieszków.

1. 3. 63. **Siwe Bagno**, P., ob. siedlecki; 9 km. płd. zchd od Sokołowa.

Przeciw Matlińskiemu formującemu w okolicy Sokołowa nowy oddział, wyruszył z Siedlec Papaafanasopuło z 2 rotami piechoty, 1 szwadronem ułanów, 50 kozakami i 2 działami. Pod Siwem Bagnem koło Kudelczyna odkrywszy oddziałek, zmusił go Papaafanasopuło do ucieczki.

4. 3. 63. **Patrykozy**, P., ob. siedlecki; 11 km. płd. od Sokołowa (Szydłowina).

We folwarku Szydłowinie 16 konnych, jadących za rekwizycyami, zatrzymało się we folwarku obywatela Szydłowskiego, Szydłowinie przy Patrykozach. Zmęczeni rozłożyli się na spoczynek w oborze. Naprowadzeni wieczorem kozacy wysłani z Węgrowa w znacznej liczbie, oborę ze wszystkich stron podpalili; jeden tylko wypadł strzał z płomieni, poczem zażądali moskale poddania się i złożenia broni, który to warunek pod grozą spalenia się powstańcy przyjęli i z ufnością bezbronni wyszli z płomieni. Wtedy kozactwo z dzikością rzuciło się na nich i 2 zamordowało, w tem dowodzącego oddziałkiem Józefa Żukowskiego, a 3 stra-

sznie poraniło, jeden zaś spalił się. Z ranionych Burzyński, rymarz, i Lewandowski, mieszczanin z Mokobod, niebawem umarli.

4. 3. 63. **Jedlanka,** P., ob. radzyński; 6 km. wsch. od Ostrowa (Brzeźnica).

Oddział podlaski pod komendą Marcina Lelewela, który w okolicy Łukowa zebrał 400 źle uzbrojonych ochotników, przeszedłszy w Lubelskie pod Baranowem przez most na Wieprzu, w pochodzie ku kordonowi po broń, przybył do Baranowa, gdzie zabrał kasę miejską. Następnie udał się 2. marca do Rudzienka, stamtąd do Firleja, gdzie zabrał również kasę miejską, poczem z Leszkowic (p. t.) wysłał 15 koni do Kocka dla zrobienia tam porządku, a inny oddziałek do Lubartowa, celem zabrania ludzi podejrzanych. Oddziałek wysłany do Kocka dogonił Lelewela pod Babianką. Dnia 4. marca stanął Lelewel w Jedlance, gdzie powiadomiony o zbliżaniu się nieprzyjaciela, zajął pozycyę za wsią pod lasem; w krótkiej walce pod ogniem 2 dział moskiewskich, powstańcy zrzucili most, wozy wysłano ku Lejnie, a oddział pomaszerował ku Białce pod Jezioro, nie mając ani jednego zabitego lub rannego, podczas gdy nieprzyjaciel miał ponieść znaczne straty.

4. 3. 63. **Sosnowica,** P., ob. radzyński; 15 km. wschd od Ostrowa (Brzeznica).

Gdy drugi oddział podlaski pod dowództwem pułkownika W. Lewandowskiego, powiększony oddziałkami Krysińskiego i ks. Brzózki, kierując się drogą między Parczewem a Włodawą, znajdował się o 2 kilometry od Sosnowicy w pobliżu oddziału Lelewela, natenczas w nocy z 4. na 5. marca 2 kompanie piechoty z 2-ma działami i 50 kozakami, pod dowództwem pułk. Cwiecińskiego maszerując od Kurowa, stanęły w tejże Sosnowicy na nocleg. Mała kolumna jazdy, dowodzona przez Zakrzewskiego oraz kosynierów i strzelców wysłana przeciw nieprzyjacielowi, nagle zaatakowała go na noclegu. Moskale cofnęli się do Kurowa a powstańcy wrócili do oddziału, który pomaszerował dalej, nie będąc niepokojonym przez nieprzyjaciela. Ks. Brzózka, ranny w potyczce tej, opuścił oddział w celu wyleczenia się.

7. 3. 63. **Adamki,** P., ob. radzyński; 9 km. płd.-zchd.-płd. od Włodawy.

Po potyczce pod Jedlanką oddział Lelewela, pozrzucawszy mosty na Włodawce, zaatakowany został 7. marca o 10. rano przez moskali w sile 400 piechoty i 120 kozaków pod dowództwem Jołszyna. Lelewel rozstawił strzelców z boku grobli, oddział piechoty i jazdę ustawił na pozycyi poza groblą. Gdy moskale doszli do połowy grobli, rozpoczął Lelewel ogień tyralierski. Po dwugodzinnym ogniu, nieprzyjaciel, podsunąwszy się prawem i lewem skrzydłem, krzyżowym ogniem począł razić powstańców, ale bez znacznej dla oddziału szkody. Po dzielnej obronie cofnął się Lelewel lasami do Lutej.

7. 3. 63. **Luta,** P., ob. radzyński; 12 km. płd.-zchd od Włodawy (Hańsk, Chańsko, Włodawa).

Zaledwie Lelewel z pod Adamek zdążył dotrzeć do Lutej, gdy napotkał na trakcie kozaków, a piechotę od Okoniewa idącą. Zawrzała walka, która trwała 3 godziny; Lelewelowi szczęśliwie udało się cofnąć przed silniejszym o wiele nieprzyjacielem, lecz bagaże, odcięte, pod Hańskiem dostały się w ręce moskali, przyczem moskale zamordowali 16 bezbronnych, pastwiąc się nad nimi przez sypanie piasku i liści w usta okazującym jeszcze znak życia. Lelewel z rozbitkami ruszył w lasy lubartowskie. W starciu tem padło 27 powstańców, między nimi: Konkowski Bronisław, dowódzca piechoty, były oficer rosyjski, Zagoździński, geometra z Żelechowa, Karol Cempel ze wsi Gróżki, Franciszek Wasilewski ze Serocka, Franciszek Majewski z Łukowa, Łaski z Krzywdy.

14. 3. 63. **Stanin,** P., ob. łukowski; 13 km. płd.-zchd od Łukowa (Grzęzówka, Stanisławów, Kopina).

Oddział pułkownika Lewandowskiego we wsi Staninie, gdzie stał obozem, zaatakowany został przez pół batalionu strzelców i 50 kozaków, dowodzonych przez Jołszyna. Zająwszy pałac i oficyny, razili powstańcy nieprzyjaciela bliskim i rzęsistym ogniem, moskale zaś usiłowali podczołgać się pod bramę pałacową i zdobyć ją szturmem. Ogień trwał do 12. godziny; Lewandowski odparłszy 3 ataki, za czwartym wypadł z kosynierami, którzy rzuciwszy się na moskali, spędzili nieprzyjaciela na wszystkich punktach i zmusili do ucieczki, w której, strzałami powstańców dościgani, bardzo znaczne moskale ponieśli straty; 12 furmanek z rannymi odesłali do Łukowa, część zaś umieścili we wsi o pół kilometra od pałacu, zabitych pochowali w 2 wielkich dołach od ziemniaków oprócz 6 zabitych i 2 rannych, których zostawili na placu boju przed pałacem. Tylko 15 karabinów dostało się w ręce powstańców, gdyż moskale zabierali broń poległym i albo unieśli ze sobą, albo potopili w stawie. Z polskiej strony ranionych było 9, z których 2 ciężko, mianowicie kapitan Kutkurowski, towarzysz dowódzcy Szaniawskiego poległego pod Sycyną, jeden z najdzielniejszych oficerów Lewandowskiego. Odznaczyli się także w tej potyczce porucznik Michałowski, podporucznik Kamiński, sierżant Cymbalewicz, podoficer Majkowski, podporucznik Podczaszkiewicz, podoficerowie Matulewicz, Borkowski i Ptaszyński, wachmistrz Borkowski, który przeszedł od ułanów moskiewskich i porucznik Krysiński.

W potyczce tej oddział Lewandowskiego składał się z 70 strzelców, 50 kosynierów i 12 jazdy. Jazdę tę przed walką wysłał był Lewandowski pod dowództwem adjutanta swego Krysińskiego do pobliskiego lasu z poleceniem ukazywania się po kilku w różnych punktach, gdyby kozacy chcieli odciąć Lewandowskiego od lasu. Kozacy wysunąwszy się ze wsi, gdy ujrzeli kawaleryę, pchnęli kilku ludzi przeciw niej, ale szarżowani przez jedną część oddziałku, umknęli do wsi. Tu jednak chłopi, zatarasowawszy wrota, przywitali ich drągami i zmusili do dalszej ucieczki za wieś.

15. 3. 63. **Osiny,** P., ob. łukowski; 21 km. płd.-zchd od Łukowa (Lisie).

Pobiwszy moskali pod Staninem ruszył Lewandowski ku Osinom, gdzie w małej utarczce odpędził nieprzyjaciela ze stratą 9 ludzi, mając sam 3 zabitych.

18. 3. 63. **Dziecinów,** P., ob. łukowski; 24 km. płn. zch od Garwolina (Karczew, Osiek).

Jankowski z Zielińskim oraz Matliński wróciwszy ze swoimi oddziałami, liczącymi około 250 ludzi, posunęli się pod Karczewem ku Wiśle. Tutaj, pod Dziecinowem, dopadł ich major Kreuz, mający 2 seciny kozaków, szwadron ułanów i rotę piechoty i zmusił do cofnięcia się. Oddziały powstańcze skierowały się przez Sobienie ku Zambrzykowu, podczas gdy moskale w Dziecinowie wyrznęli pozostawionych tam rannych oraz zajętego niesieniem im pomocy lekarza Stanisława Savarego z Krośniewic.

18. 3. 63. **Zambrzyków,** P., ob. łukowski; 18 km. zchd od Garwolina (Łucznica, Natolin, Uścienice).

Pod Zambrzykowem zatrzymały się połączone oddziały Sokoła, Jankowskiego i Zielińskiego, aby stawić opór ścigającemu ich majorowi Kreuzowi. Moskale, wiedząc o lichem uzbrojeniu i słabej liczbie przeciwnika, śmiało uderzyli w las. Po mężnej obronie, powstańcy zostali rozbici, zostawiając na placu boju 60 zabitych, których moskale obdarli do naga. W rozsypce uchodzili powstańcy częścią ku Łucznicy, częścią ku Uścienicom.

22. 3. 63. **Garwolin,** P., ob. łukowski; miasto.

Odłączywszy się z oddziałem jazdy od głównej siły Lewandowskiego, przebiegał Zakrzewski Łukowskie, niepokojąc moskali. Pod Gończycami dopadł dyliżans z Lubelskiego, zabierając z niego wszystkie przesyłki rządowe. Następnie połączywszy się znowu z Lewandowskim, wspólnie z nim zaalarmował załogę Garwolina, a zniósłszy w tym nagłym napadzie wartę z 5 ludzi, uszedł ze stratą jednego ochotnika.

23. 3. 63. **Wola Wodyńska,** P., ob. siedlecki; 4 km. w. od Wodyń (Wodynie).

Oddział Lewandowskiego starł się ponownie z moskalami pod Wolą Wodyńską, ale wycofał się ze stratą 1 zabitego ku Róży.

24. 3. 63. **Róża,** P., ob. łukowski; 7 km. wsch. płn. wsch. od Stoczka (Jagodne, Stoczek, Zielonka).

Około Stoczka dopędzony przez 2 roty saperów i 2 roty piechoty kostromskiego pułku, otoczony pod Różą, Lewandowski mając tylko 200 ludzi, z nieustraszoną odwagą rzucił się na nieprzyjaciela. Oddział prowadzony przez odważnego dowódzcę, przerznął się przez szeregi nieprzyjacielskie i połączył częściowo z oddziałem *Sokoła*, straciwszy 18 zabitych i 24 rannych, wśród których znajdował się Lewandowski, wzięty do niewoli i zesłany później na Sybir. Między innymi polegli: kapitan Konstantynowicz, oficer Wielhorski, podoficer Ptaszyński, strażnik z Białej, Dr. Maszadro, były okręgowy organizacyi narodowej i Zawadzki z Łukowa.

24. 3. 63. **Kobyla Wola,** P., ob. łukowski; 7 km. płd.-wsch. płd. od Garwolina.

Oddział konny Gustawa Zakrzewskiego, odłączywszy się znowu od *Lewandowskiego,* po zaalarmowaniu Garwolina (p. t.), napadł pod Kobylą Wolą na kozaków, pilnujących naprawiania telegrafów i zabił 8, nie straciwszy ani jednego powstańca.

25. 3. 63. **Blizocin,** P., ob. łukowski; 4 km. z. od Łysobyk (Michów).

Z okolic Żelechowa rzucił się Zakrzewski ku Wieprzowi. Pod Blizocinem spotkawszy kozaków Reintala, przeszedł w Lubelskie na drugi brzeg Wisły i rozpoczął ogień przeciw przeprawiającym się przez rzekę, wreszcie cofnął się do Michowa. Ścigany przez Reintala i Cwiecińskiego, przerzucił się znowu przez Wieprz i pognał do Krzywdy.

27. 3. 63. **Krzywda,** P., ob. łukowski; 18 km. płd. od Łukowa (Wnętrzne, Ruda).

Wymknąwszy się Reintalowi i Cwiecińskiemu pod Blizocinem, wrócił Zakrzewski na Podlasie. Tu pod Krzywdą starł się z innym oddziałem kozackim pod dowództwem kap. Krasnowa, a porażony przez kozaków, ścigany był aż do Wnętrznego. W potyczce tej polegli w obronie dowódzcy oficer Łaski Karol z Mystowa, rotmistrz Stefanowicz, koncercista Lapczyński Emil, i szeregowiec Hermanowski.

15. 4. 63. **Wólka Plebańska,** P., ob. bialski; 4 km. płd. od Białej.

Nad oddziałem po Walentym *Lewandowskim* objął czasowo dowództwo szef sztabu tegoż Karol Krysiński, a po nim Czarnecki. Na Czarneckiego, organizującego się w dalszym ciągu w okolicach Białej i mającego pod swoją komendą około 300 ludzi, napadł pod Wólką Plebańską kapitan Dörflinger, idący z Białej i zadał mu porażkę.

23. 4. 63. **Grzęzówka,** P., ob. łukowski; 8 km. płn.-zchd. od Łukowa (Topór, miejsce leśne, Królowa Niwa).

Dowódzca oddziału Rudolf Różański, dowiedziawszy się dnia 21. kwietnia o wyjściu na niego moskali z Siedlec i Radzynia, wsadził swoich ludzi na 105 furmanek i udał się do Łukowa, a następnie w lasy łukowskie, w miejsce leśne, Topór zwane. Tam dnia 23. wyprowadziwszy ludzi na musztrę, o godz. 10. rano dowiedział się, że 60 kozaków z oddziału pułkownika Fofanowa przybyło do Grzęzówki, o milę od obozu oddalonej i pozsiadawszy z koni, oddało się pijaństwu i rabowaniu wsi. Pospiesznym marszem więc wyruszył natychmiast celem zaatakowania nieprzyjaciela, lecz na brzegu lasu spotkał 3 silne oddziały piechoty, trzech rot kostromskiego pułku i ułanów, które wyszły z Siedlec, Radzynia i Garwolina, wraz z wyżej wspomnianymi 60 kozakami, z zamiarem otoczenia obozu powstańczego. Po pierwszej salwie strzelców i szarży kawaleryi, którą trudno było dowódzcy wstrzymać, piechota moskiewska cofnęła się, lecz następnie z powiększonemi siłami, razem z kozakami, uderzyła na Różańskiego, który ulegając przeważającym siłom, zmuszony był cofnąć się, trzy razy formując się pod ogniem nieprzyjacielskim, ścigany od godziny 1. do 6. na przestrzeni 2 mil. Przez czas całego odwrotu strzelcy i kosynierzy mężnie odpierali moskali; dopiero ciemność nocy i gąszcz lasu położyły tamę morderczej walce. Po stronie powstańców poległo 20, rannych było 7, do niewoli dostało się 2. Jednego z rannych, wracający na drugi dzień moskale z domu księdza wywlekli i zabrali. Moskali znaleźli włościanie zabitych 13, pochowali zaś sami 7 i tyluż wzięli ze sobą rannych. Strat w broni, ani żadnej rzeczy obozowej powstańcy nie ponieśli, przeciwnie zdobyli 1 konia kozackiego. — Polegli pod Grężówką między innymi: Pomorski Jan, oficer tylnej straży strzelców, który, będąc rannym i widząc dopadające go żołdactwo, wystrzałem z pistoletu życie sobie odebrał; Janiszewski Konstanty 16-letni młodzieniec, Turkiewicz Władysław, Okniński i Przygodzki. Dalej odznaczyli się: Werner Bronisław podoficer I. sekcyi strzelców, od tygodnia dopiero będący w powstaniu, który sam jeden, odcięty chwilowo od reszty, odpierał strzałami atakujących go kozaków i kilku zabił, względnie zranił; Werner awansowany został na podporucznika; Władysław Guczkowski, adjutant, Świątkowski Franciszek, rotmistrz szwadronu, Walc Władysław i Synkalski Piotr, którzy na czele szwadronu dotarli pod rażącym ogniem do samych szeregów moskiewskiej piechoty. Do niewoli dostał się między innymi Micewicz Konstanty, którego moskale wzięli za dowódzcę. Różański za niewłaściwe prowadzenie boju otrzymał od R. N. dymisyę.

28. 4. 63. **Włodawa,** P., ob. radzyński; miasto.

Organizując z własnego popędu w Chełmskiem oddział powstańczy, Izbiński (Kuźma) zebrał rozbitków *Neczaja* i *Bohdanowicza* i kilkakrotnie w drobnych utarczkach ścierał się z kozakami. Dnia 28. kwietnia wpadł nocą do Włodawy ze swoim oddziałkiem, liczącym 70 ludzi, w tem 7 jazdy i zabrał z kasy solnej 1300 rubli w papierach. W pierwszych dniach maja, Kuźma, zapuściwszy się aż pod Uściług, zaalarmowawszy w ten sposób siły moskiewskie na Wołyniu, sprawił, że głównodowodzący Rzewuski nie śmiał wyprawiać się za daleko w Królestwo, lecz strzegł Wołynia. W połowie maja, Izbiński, nie mogąc doczekać się przybycia *Ruckiego* Józefa Władysława, który miał objąć dowództwo, oddziałek swój rozpuścił.

6. 5. 63. **Międzyrzecz,** P., ob. radzyński; miasto.

Oddział powstańców z pod Konstantynowa, zrobiwszy 8 mil drogi, zamierzał uderzyć na kompanię piechoty i 25 kozaków w Międzyrzeczu dnia 5. maja. Rozdzieliwszy się na dwie kolumny, połowa ruszyła szosą pod dowództwem Krysińskiego, druga zaś boczną drogą. O godzinie 1. w nocy

obie kolumny miały się zejść w Międzyrzeczu przy szpitalu, który moskale zajęli na koszary. Kolumna Krysińskiego przybyła na miejsce o wpół do 1. i podała sygnały dla dowiedzenia się, czy druga kolumna już nadciągnęła. Zbudzeni sygnałami moskale porozstawiali czaty, których przedtem nie było i poczęli strzelać z rowów, lecz spędzeni stamtąd, rozpoczęli ogień z okien szpitala. Powstańcy odpowiedzieli ogniem i pod dowództwem odważnego Elżanowskiego poszli do szturmu. Pięciu dostało się do samych drzwi, lecz zostali odparci przez moskali. Wtedy nadszedł oddział Czarneckiego, a kosynierzy z tegoż podpalili chlewiki. Obawiając się jednak znacznych strat w ludziach, zaprzestano dalszego szturmu do lazaretu i ostrzeliwano tylko moskali w oknach do godz. 4. rano. Po trzygodzinnem strzelaniu powstańcy odstąpili od Międzyrzecza, zabrawszy kilka sztucerów i zabiwszy 8 moskali, a raniwszy 5. Po stronie polskiej poległo 8, w tej liczbie podporucznicy Kamiński i Podczaszkiewicz.

6. 5. 63. **Dołha,** P., ob. radzyński; 7 km. wschd od Międzyrzecza.

Kiedy w odwrocie z Międzyrzecza oddział Krysińskiego i Czarneckiego dochodził do wsi Dołhy, spotkał tam moskali, nadciągających z Radzynia w sile 2 kompanii piechoty i znacznej liczby kozaków i zajął stanowisko pod lasem. Po krótkiej utarczce, oddział straciwszy 15 zabitych i 4 rannych oraz ośmiu wraz z Czarneckim wziętych do niewoli, rozsypał się, a następnie zebrał się w innej miejscowości. Moskali padło pod Dołhą 21.

10. 5. 63. **Węgrów,** P., ob. siedlecki; miasto.

W pobliżu Węgrowa stoczył Lutyński potyczkę z moskalami około 10 maja. Powstańcy rozstawili się na bagnie, w krzakach ukryci. Moskale wpakowali się za nimi w bagno, a wówczas powstańcy z krzaków dawali do nich strzały i zabili 10, nie straciwszy nikogo od kul, tylko jednego, który utonął.

23. 5. 63. **Środa,** P., ob. łukowski.

Jazda Gustawa Zakrzewskiego stoczyła potyczkę z moskalami pod Środą (?) w pow. łukowskim. W starciu tem poległ Godlewski, b. ułan czwartaków.

26. 5. 63. **Mazanówka,** P., ob. bialski; 19 km. płd.-zchd od Kodnia.

Uchodząc z pod Małkini, party przez majora Antoszewicza, idącego z Siedlec z 4 rotami piechoty, szwadronem ułanów i seciną kozaków i z dwiema armatami, stanął Stasiukiewicz pod Mazanówką, mając wówczas około 350 ludzi pod swoją komendą. Tutaj, gdy oddział zbierał się do gotowania jedzenia, zaatakowali go moskale, lecz Stasiukiewicz wymknął się czemprędzej z pod strzałów armatnich i ruszył ku Bugowi, moskale zaś zrabowali wieś.

8. 6. 63. **Stoczek,** P., ob. radzyński; miasto.

Żandarmerya narodowa we województwie podlaskiem, pod dowództwem Łaskiego, wielką rozwijała ruchliwość, ciągle niepokojąc moskali, sprzątając im pikiety, przecinając odwroty, albo zręcznym a niespodziewanym napadem zmuszając nieraz silniejszego nieprzyjaciela do ucieczki. Z ważniejszych czynów straży było zaalarmowanie moskali pod Stoczkiem. Kilkudziesięciu ludzi przez całą noc alarmowało nieprzyjaciela, znajdującego się w tem miasteczku; zabili im dwóch kozaków i ranili kucharza przy kotle. Cały batalion podczas nocy był w ciągłym niepokoju i dopiero nad ranem opuścił Stoczek w powrocie do Mińska.

9. 6. 63. **Międzyrzecz,** P., ob. radzyński; miasto.

W Bialskiem, w okolicy Piszczaca, Grzymała począł organizować oddział z jazdy i piechoty i w nocy z 8/6 na 9/6 zaalarmował rotę kostromskiego

skiego pułku pod dowództwem porucznika Romanowa, stojącą załogą w Międzyrzeczu, a zniósłszy patrol kozacki i zabrawszy mu konia oraz broń, ruszył w 70 jazdy ku Radzyniowi, piechotę wysyłając w stronę Łukowa.

10. 6. 63. **Korytnica,** P., ob. łukowski; 12 km. płd. od Żelechowa.

Pułkownik Lelewel, przybyły z Lubelskiego, powziąwszy d. 9/6 wiadomość, że moskale mają prowadzić znaczniejszy transport pieniędzy z Dęblina pod osłoną czterech rot piechoty, połączywszy się z oddziałem majora Zielińskiego, operującego w Łukowskiem, postanowił wciągnąć nieprzyjaciela w zasadzkę, i ruszył d. 10. 6. o 10. z rana w las pod Korytnicę. Niestety strzał zawcześnie dany, ostrzegł moskali o grożącem niebezpieczeństwie. Moskale, rozsypawszy się szybko w tyraliery, po krótkim ogniu z bagnetem w ręku uderzyli na jednę kompanię strzelców i kosynierów, uszykowanych w rzadkim, młodym lesie, nie stanowiącym dostatecznej osłony dla powstańców. Wobec jednak bohaterskiej obrony strzelców i dowódcy kosynierów, kapitana Kucza, zdobyli wreszcie moskale wspomniany lasek — po trupach większej części broniących go powstańców. Wtedy Borelowski nakazał odwrót do większego lasu, polecając zasłanianie odwrotu oddziałowi strzelców pod dowództwem Kaliksta Ujejskiego. Kucz jeszcze raz próbował atakować moskali, ale tym razem kosynierzy nie dotrzymali placu, zwłaszcza gdy poległ mężny ich dowódzca. Obok niego ze strzaskaną nogą, dobity potem przez moskali, padł Ujejski, brat Kornela, przybyły do powstania z Algieru. Straciwszy 27 zabitych, między nimi Wierzbickiego i Posuchowskiego i 20 rannych, cofnął się Lelewel do większego lasu, gdzie go już moskale nie atakowali.

10. 6. 63. **Sokołów,** P., ob. bialski; miasto.

Oddział Lutyńskiego, operującego w 200 ludzi w okolicach Węgrowa, starł się w pobliżu Sokołowa z kolumną moskiewską, a gdy nadszedł w pomoc generał Drajer z Siedlec, Lutyński wobec przewagi liczebnej przeciwnika, mającego 5 kompanii piechoty z dwoma działami i konnicą, musiał ustąpić.

10. 6. 63. **Zbilitów,** P., ob. radzyński; 6 km. wsch.-płd.-wsch. od Radzynia (Wiechoń, Wohyń, Zbulitów, Zbylitów, Radzyń).

Połączywszy się z jazdą Grzymały, Krysiński w nocy z 10/6 na 11/6 urządził pod Zbilitowem zasadzkę w lesie na dwie roty piechoty i zadał im porażkę.

11. 6. 63. **Żelechów,** P., ob. łukowski; miasto.

Po nieszczęśliwej bitwie pod Korytnicą *Borelowski* wszedł do Żelechowa, gdzie pozostał na noc. Lelewel prócz swego oddziału miał jeszcze rozbitków *Lewandowskiego,* zebranych przez ks. *Brzózkę,* tudzież ułanów z dobrze uzbrojoną piechotą po majorze Zygmuncie *Koskowskim.* Następnego dnia Borelowski, a za nim *Zieliński* opuścili miasto, w którem pozostał tylko oddział konnej żandarmeryi, około 50 ludzi pod dowództwem Zdzisława Łaskiego. Tegoż dnia jeszcze przybyli do Żelechowa moskale w sile 2 rot piechoty i 48 kozaków. Oddziałek Łaskiego śmiało rzucił się na kozaków i dwa razy szarżując dwukrotnie odpędził, ustępując dopiero przed piechotą, która ukryta w życie, poczęła go obsypywać gradem kul. W szarży tej, z której Łaski nie poniósł żadnych strat, odznaczyli się szczególnem męstwem Michał Krakowski (Krukowski), pocztylion z Warszawy i Antoni Oziemek. Odpędziwszy kozaków, Łaski podążył za Borelowskim, aby się z nim połączyć.

19. 6. 63. **Dubów,** P., ob. bialski; 8 km. płd.-wsch.-płd. od Białej (Dobów, Bialskie lasy, Biała).

Krysiński, mający 180 piechoty pod dowództwem b. oficera mosk. Miłkowskiego, tyluż kosynierów dowodzonych przez Etnera i 50 jazdy pod

dowództwem Borowskiego b. junkra ułanów i Kamińskiego, mieszczanina z Mohobod, zdążając ku Białej, zaatakowany został w bialskich lasach koło Dubowa przez moskali idących z Białej. Po krótkiej utarczce oddział został rozproszony z niewielką stratą, ale tegoż dnia jeszcze zebrał się na nowo.

23. 6. 63. **Róża,** P., ob. łukowski; 7 km. wsch.-płn.-wsch. od Stoczka (Łuków, Stoczek).

Z Kałuszyna wyruszył w nocy na 23. czerwca gen. major Drejer na czele 4 rot piechoty z plutonem dział, pół szwadronem ułanów i 70 kozakami przeciw oddziałowi Borelowskiego Ten przez Stany i Żebrak, gdzie zniszczył za sobą most na Kostryni, cofnął się pod Różę. Tutaj, zająwszy las, przyjął ogniem kawaleryę moskiewską, która go dognała o godzinie 8. rano. Natarcie moskali było tak silne, że oddział począł się cofać, tracąc kilkudziesięciu, ku Róży. Najgorętsza walka wrzała przy obronie furgonów, zaatakowanych gwałtownie przez całą kawaleryę moskiewską. Garstka broniła się tak długo, dopóki piesi strzelcy i maroderzy nie znaleźli się poza doniosłością strzałów. Przy obronie tej odznaczyli się walecznością kawalerz.: Lisowski, Wróblewski i Schwarz, oraz szef sztabu Mieczkowski, który żonę, znajdującą się przypadkowo na jednym z furgonów, porwał z otoczenia moskali i uprowadził szczęśliwie. Oddział w rozsypce cofał się, ostrzeliwając się, szybko do lasu. W starciu tem stracili Polacy kilkudziesięciu ludzi.

Lelewel z garstką jazdy ruszył w kierunku kordonu i niebawem przeszedł na terytoryum austryackie.

Ksiądz *Brzózka* część rozbitego oddziału doprowadził tegoż dnia do *Krysińskiego.*

Oddział Lelewela pod Różą wynosił, nie licząc niezaopatrzonych w broń, około 450 ludzi, na którą to cyfrę składały się między innymi rozbitki z oddziału Rudolfa i oddział zebrany przez Zygmunta Koskowskiego. Klęska Lelewela byłaby jeszcze większą, gdyby nie męstwo Bardeta, dowodzącego I. kompanią strzelców po Ujejskim.

Rotmistrz Rylski w 18 żandarmeryi konnej ruszył ku Radzyniowi, a stamtąd pomknął w Lubelskie, niepokojąc moskali w różnych punktach, gdzie mogąc zabierając kasy, jak w Turobinie 1. 7., w Biłgoraju itd.

29. 6. 63. **Parczew,** P., ob. radzyński; miasto.

Oddziały Krysińskiego i Etnera, wzmocnione 230 rozbitkami z pod Róży, przyprowadzonymi przez Bardeta i *Brzozkę,* podsunęły się pod Parczów. Jazda powstańcza zaniepokoiła miasto, chcąc wywabić załogę ku lasom, obsadzonym przez piechotę, lecz moskale, po krótkiej wymianie strzałów, ruszyli w przeciwną stronę ku Radzyniowi.

5. 7. 63. **Wyryki,** P., ob. radzyński; 14 km. zchd. od Włodawy (Sachowa, Włodawskie lasy, Sucha Wola).

Kapitan Krysiński, naczelnik wojskowy V-go oddziału radzyńskiego, znajdując się w lasach włodawskich nad Bugiem, otrzymawszy wiadomość o wyruszeniu przeciw niemu 4 rot z kozakami z Włodawy, stanął za Suchą Wolą pod Wyrykami na brzegu lasu w dogodnej pozycyi, wyczekując ataku nieprzyjaciela. Jakoteż niebawem dały się słyszeć strzały pikiet w odległości 3 wiorst. Natychmiast Krysiński wysłał 60 ułanów na rekonesans, a sam ruszył na spotkanie nieprzyjaciela. Ten w dwa szwadrony ułanów, których skrzydło zajmowały 2 roty piechoty i secina kozaków, usiłował wedrzeć się do lasu, zajmowanego przez powstańców. Atoli celny ogień strzelców i nadzwyczaj śmiały atak kosynierów, do-

wodzonych przez Grundmana, spędził ułanów z pola i odebrał moskalom ochotę do dalszego ataku. Moskale, straciwszy 15 zabitych, cofnęli się na wzgórze o 1000 kroków odległe. — Pod Wyrykami odznaczył się zimną krwią pułkownik szwajcarski Erlach, znajdujący się przy oddziale jako sprawozdawca wojenny z ramienia władzy wojskowej szwajcarskiej.

7. 7. 63. **Urszulin,** P., ob. radzyński; 32 km. płd.-zach. od Włodawy (Andrzejów, Świerszczów, Sawin, Ossowa, Hańsk, Majdan Urszuliński, Wereszczyn, Wola Wereszczyńska).

Opuściwszy jazdę Ruckiego, Zieliński i Jankowski ruszyli przez Łowczę na Wereszczyn. Za Wereszczynem koło Andrzejowa doścignęły ich kolumny, z któremi dnia poprzedniego ucierał się Rucki. Wywiązała się żwawa walka, w trakcie której pospieszył z pomocą zagrożonym oddziałom Rucki i rozwijając swoich w szyk bojowy pod ogniem dział, szykował się z kosynierami, których miał przy sobie, do ataku. Lecz w chwili stanowczej Jankowski cofnął się, cały ogień obrócił się na Ruckiego, a równocześnie nadeszły moskalom posiłki w sile 3½ rot piechoty, 150 kozaków z 2-ma działami, wysłane z Lublina przez Chruszczewa pod dowództwem Szelkina. Swieże zastępy nieprzyjacielskie uderzyły na prawe skrzydło Ruckiego, lecz rażone celnym ogniem strzelców, zawahały się na chwilę i cofnęły, z czego korzystając Rucki, wobec trzykroć liczniejszego nieprzyjaciela, rozpoczął odwrót i ruszył ku Chełmowi.

Za cofającymi się poszli w pogoń moskale. W tej chwili Zawadzki, stojąc z kawaleryą na boku, dał do nieprzyjaciela ognia, a Witkowski porwawszy kilkudziesięciu kosynierów wyszedł z nimi z lasu. To wstrzymało moskali; nie śmiąc atakować lasu cofnęli się co żywo do wsi. Atoli reszta oddziału, widząc cofającego się dowódcę a awansujących moskali, nie czekając wyniku, rozbiegło się. Przy Ruckim zostało tylko 20 piechoty i nieco jazdy z Zawadzkim. Jeszcze tego samego dnia jednak wrócił Piotrowski, prowadząc ze sobą kilkudziesięciu strzelców, z którymi zaszedł był aż do Świrszczewa, inną partyę kilkudziesięciu przywiódł Witkowski, a w kilku dniach zdołał Rucki zebrać znowu około 600 ludzi. Straty w ludziach nie były znaczne: u Jankowskiego było 2 zabitych i kilku rannych, u Ruckiego 7 zabitych i 13 rannych, za to szkody poniósł oddział z powodu straty broni i mundurów, rozrzucanych po lesie podczas bezładnej rozsypki.

W tym czasie powstał samorzutnie nowy oddział włościan — chłopów z Tymen — w liczbie 280 ludzi. Ludzie ci przystąpili do powstania „na próbę". Otrzymawszy instruktorów od Ruckiego, czekali, jak się powstańcy bić będą. Po rozbiciu oddziałów pod Kanią Wolą chłopi przyszli do przekonania, że „z takiej wojny nic nie będzie" i rozeszli się, a tylko niespełna 30 przeszło do oddziału Ruckiego.

11. 7. 63. **Sławetycze,** P., ob. radzyński; miasto. (Janówka, Romanów, Sajówka, Czajówka, Pniowa, Lubartów, Janów, Parczew, Włodawa, Łomazy, Wereszczyn, Wola Wereszczyńska).

W dniu 11. lipca oddziały Jankowskiego i Zielińskiego, składające się z 350 strzelców i 400 kosynierów, Krysińskiego zaś ze 180 kosynierów i 220 strzelców spotkały się w okolicy Sławetycz i stanęły obozem w następującym porządku: oddział Krysińskiego pod Sajówką, Zieliński i Jankowski w lesie między Sajówką, Janówką i Romanowem. O godzinie 10 rano dano znać, że kolumna moskiewska z 6 rotami piechoty, dwoma działami, seciną kozaków i szwadronem ułanów zbliża się ku zajętej przez powstańców pozycyi, kierując się przez Romanów. Poinformowawszy co do zajęcia pozycyi pobojowej majorów Jankowskiego i Zielińskiego, którzy wyciągnęli linię bojową po obu stronach drogi

wiodącej ze Sajówki do Romanowa i Janówki, kapitan Krysiński ze swym oddziałem uderzył na lewe skrzydło i tył nieprzyjaciela, atakującego oddziały Zielińskiego i Jankowskiego. Na prawe zaś skrzydło wysłał swoją kawaleryę w sile 50 koni, dla zajęcia moskalom tyłu od strony Janówki. Bitwa ta, jedna z najznaczniejszych na Podlasiu, byłaby uwieńczona daleko pomyślniejszym skutkiem, gdyby oddziały Zielińskiego i Jankowskiego zdołały wytrzymać ogień półgodzinny, to jest do chwili, ażby Krysiński uderzył na skrzydła i tył nieprzyjaciela. Niestety, oddziały Jankowskiego i Zielińskiego cofnęły się, Krysiński natomiast, będąc ciągle w kontakcie z oddziałem Zielińskiego, uchronił go od szwanku, a podczas cofania się wspomnianych oddziałów, szybkim zwrotem kompanii strzelców na lewe skrzydło nieprzyjaciela, pod dowództwem samego Krysińskiego, a następnie kompanii dowodzonej przez Bardeta, na prawo i tył moskali, nie dopuściwszy nieprzyjacielowi możności zmienienia frontu, sprawił w jego szeregach zamieszanie i nieład. Tu dopiero kosynierzy, ustawieni między dwoma skrzydłami, rzucili się w sam środek moskali zbitych w kupę przez obiedwie kompanie strzelców. Kosynierzy biegli ze strasznym rozmachem, czyniąc ogromne spustoszenie w szeregach nieprzyjacielskich. Działa moskiewskie były już prawie w rękach powstańców i tylko szybkie pierzchnięcie moskali uratowało je. Plac boju, który otrzymali powstańcy, zasłany był 176 trupami moskali; rannych 44 wozami odwieźli do Sławetycz, 76 ze sobą zabrali, 30 zaś rannych na placu boju zebranych powstańcy odesłali do Sławetycz. Zabrano nieprzyjacielowi 20 sztucerów, amunicyi do 4000 ładunków i 80 ładownic. W liczbie zabitych moskali znajdowało się 12 oficerów, Pod Sławetyczami poległ między innymi Zdzisław Dmochowski, młodzieniec pełen odwagi i poświęcenia, który z polecenia *Kruka* sformował był oddziałek kilkunastu koni i przyprowadził do Krysińskiego; między rannymi znajdował się porucznik Miłkowski. Za odznaczenie się w tej bitwie kapitanami mianowani zostali porucznikowie: Miłkowski, Etner i Grundmann, porucznikiem podporucznik Schoen, podporucznikami podoficerzy: Jan hr. Rostworowski, Rejzner, Izbicki, Bełżyński, Deputowski, Radziwinowicz, Orzechowski, Tyr, Sienkiewicz; majorem z oddziału kapitana Krysińskiego Żebrowski; do sztabu zaś jenerała *Kruka* powołano szefa Jelitę i obożnego Malinowskiego.

Po stronie polskiej poległo 70 zabitych, w tej liczbie porucznik Witkowski, kapitan Wacław Rydecki, podporucznik Piotr Piotrowski, Tomasz Rowicki, obywatel z Łukowskiego, Władysław Ostrowski, obywatel ze Stanisławowskiego, Jan Nagraba, gospodarz z Międzylesia, podoficer strzelców, który od początku powstania był w tym oddziele dzielnym żołnierzem; z szeregowych: Saturnin Koskocki, Jan Ambrożewicz, milicyant z Warszawy, Łucyan Szczepkowski, syn gospodarza z Korytnicy województwa Lubelskiego, Józef Kosioradzki, oficyalista z Mińska, Koltemberg Antoni, Cichocki Aleksander, strażak z Warszawy, Zembrzycki Stefan, stolarz z Warszawy, Żułkowski Walenty ze wsi Lelowa, Kozicki, dozorca rewirowy z Warszawy, feldfebel kosynierów. Wśród rannych ciężko znajdowali się: Lucyan Rowiński i Stanisław Wołowski.

31. 7. 63. **Uścimów,** P., ob. radzyński; 6 km. płd.-wschd od Ostrowa.

Opuściwszy połączone pod Kaniowolą oddziały, major Rucki stoczył drobną utarczkę podjazdową z kozakami pod Uścimowem, skąd podsunął się pod Lublin w zamiarze zaniepokojenia tamtejszej załogi. Z pod Lublina marszem flankowym przez Mełgiew, Łańcuchów i Puchaczew skierował się ku Chełmowi.

19. 8. 63. **Sosnowica,** P., ob. radzyński; 15 km. wschd od Ostrowa (Rutka).

Około 18. 8. ukazał się Krysiński ze swoim oddziałem na Podlasiu w lasach Sosnowicy. Przeciw niemu wyruszył z Radzynia kapitan Zabłockij w $4^1/_2$

roty, 2-ma z działami i setką kozaków i spotkał Krysińskiego pod Sosnowicą. Wobec przewagi nieprzyjaciela Krysiński musiał się cofnąć w las i tam pod Rutką dopędziła go kawalerya moskiewska. Wtedy Krysiński wydał jeźdźcie, — 50 koni pod dowództwem Kamińskiego — rozkaz powstrzymywania kawaleryi moskiewskiej tak długo, aż piechota i furgony nie przejdą przez trzęsawiska, co się też udało. Kamiński, umożliwiwszy piechocie przejście i uchroniwszy ją od pościgu, rzucił się w inną stronę i w trzech dniach połączył się z głównym oddziałem.

25. 8. 63. **Sarnaki,** P., ob. bialski; miasto (Konstantynów Podlaski).

Przeciw Grzymale, mającemu 500 ludzi, wyprawili moskale 24. sierpnia trzy kolumny z Białej i Konstantynowa Podlaskiego. Na pierwszą z tych kolumn, dowodzoną przez majora Hryniewieckiego, uderzył Grzymała 25. sierpnia między Sarnakami a Konstantynowem i odparł ją. Ale równocześnie prawie druga kolumna, pod dowództwem pułkownika Papaafanasopuło, zaszedłszy z tyłu, zaatakowała tylną straż oddziału i zabrała mu bagaże, gdy trzecia kolumna, pułkownika Antoszewicza z boku natarłszy, zmieszała część oddziału Grzymały i zabrała nieco powstańców do niewoli. Straty po obustronach były prawie równe, w pierwszej kolumnie nawet większe po stronie nieprzyjaciela. Lecz Grzymała, chociaż przeważającemi siłami atakowany z tyłu i z boku, cofnął się w porządku, ze stratą bagaży i kilkunastu jeńców.

Do niewoli dostali się między innymi: Więckowski, b. oficer pułku dragonów twerskich i kapitan z pułku anchagiełogrodzkiego Obniński, wysłany z Krakowskiego dla objęcia dowództwa nad oddziałem Grzymały.

25. 8. 63. **Żelazna,** P., ob. łukowski; 8 km. płn.-z. od Paryszewa (Czersk, Dąbrówka, Garwolin, Huta Żelazna, Lubice, Parnawka, Paryszew, Puznówka, Żelechów).

Wróciwszy do powiatu warszawskiego zajął się Żychliński reorganizacyą oddziału, który doprowadził w kilku tygodniach do liczby 300 uzbrojonych w sztucery, 400 kosynierów oraz 300 bezbronnych. Kawalerya, dowodzona przez Pawełka a składająca się z resztek porozbijanych oddziałów jak *Bajera* i *Grabowskiego* liczyła 350 koni. Otrzymawszy rozkaz pójścia na pomoc *Krukowi*, przeprawił się Żychliński z całym oddziałem na prawy brzeg Wisły i stanął obozem w Dąbrówce dnia 24. sierpnia rano w celu pomnożenia ładunków i uregulowania świeżo zaciągniętych ochotników.

Porozsyławszy gońców na wszystkie strony celem zasięgnięcia informacyi o siłach nieprzyjacielskich, nazajutrz rano wyruszył ku Bugowi. Przechodząca przez szosę aryergarda spostrzegła nieprzyjaciela idącego od strony Miłośny. Natychmiast Żychliński kazał cofnąć furgony do lasu ku Wiśle, sam zaś rozwinął linię tyralierską, na prawem i lewem skrzydle ukrywszy na brzegu lasu poza strzelcami kosynierów. Ponieważ centrum moskiewskie przeważnie złożone było z kawaleryi, rozkazał Żychliński, by jazda, przypuściwszy szarżę, stanowczo przechyliła zwycięstwo; lecz gdy kawalerya zwlekała z wykonaniem rozkazu, wtedy sam usiłował przykładem zachęcić do ataku, przyczem raniony kulą w piersi, spadł z konia. Wsiadłszy ponownie na koń, wskutek upływu krwi, gdy go siły zaczęły opuszczać, zmuszony był Żychliński ustąpić z placu boju i pozostać przez 4 godziny bez opatrunku. Zdana tylko na oficerów, po utraceniu dowódzcy, piechota, przez kilka godzin dzielnie się broniła. Po długiej i uporczywej walce lewe skrzydło, pod kapitanem strzelców Fabianim, który objął dowództwo po rannym kapitanie Ślepowiczu, dowodzącym piechotą, cofnęło się w porządku ku Wiśle, a następnie, ścigane wciąż przez moskali, zmuszone było coprędzej w nocy przeprawić się przez rzekę, zakopać broń i rozrzucić się na kwatery, kozacy bowiem tuż za niemi przebyli wpław Wisłę, armaty zaś i resztę oddziału moskiew-

skiego przeprawiono promem. Prawe skrzydło cofnęło się w las i następnie, na rozkaz Żychlińskiego, przyłączyło się do oddziału majora *Zielińskiego*.

Potyczka ta odbyła się po obu stronach traktu lubelskiego pomiędzy Żelazną (Lubelskie) a Lubicami (Mazowieckie). Po stronie moskiewskiej walczyło 9 rot piechoty, 1 szwadron ułanów, 1 szwadron dragonów i 1 secina kozaków z dwoma działami. Straty moskali były znaczne: ciężko ranny został płk. Kulgaczew, a poległo 19 oficerów i około 80 szeregowców; Polacy stracili 46 (?) zabitych i kilkunastu rannych, natomiast broni ani koni nie stracili, przeciwnie, zdobyli 5 kozackich. Połowę trupów wydobyto z płomieni wsi Wólka Starogardzka, której chałupy po kolei kozacy podpalali. Gdyby nie konieczność ustąpienia dowódzcy w stanowczej chwili, starcie to nie zakończyłoby się porażką powstańców.

1. 9. 63. **Białka,** P., ob. siedlecki; 4 km. płd. od Siedlec.

Dwie kolumny moskiewskie wyszłe z Siedlec i Węgrowa starły się pod Białką z oddziałami Jankowskiego i Zielińskiego połączonymi z częścią oddziału *Żychlińskiego*, dowodzonego przez Pawełka.

4. 9. 63. **Mysłów,** P., ob. łukowski; 6 km. płn.-wsch. od Żelechowa (Żelechów, Jarczew).

Pod Mysłowem oddziały Jankowskiego i Zielińskiego, otoczone przeważającemi siłami piechoty moskiewskiej rzuciły się na jednę część kolumny nieprzyjacielskiej, i przerznęły się ze stratą 30 zabitych i pewnej ilości rannych, wśród których znajdował się oficer Bronisław Stanisław Michnowicz - Dołęga Dziakiewicz (Franciszek Dąbkowski) wzięty później, w lutym, do niewoli przez moskali; w poległych straciły oddziały 60 piechoty i 19 kawaleryi. Pawełek niebawem wrócił w 100 jazdy do powiatu warszawskiego, gdzie *Żychliński* organizował nowy oddział.

7. 9. 63. **Chotycze,** P., ob. bialski; 4 km. wsch.-płd.-wsch. od Łosic.

Partya majora Lutyńskiego, od kilku tygodni wciąż ścigana po różnych powiatach województwa, schowała się d. 7. września do powiatu bialskiego niedaleko Chotycz. Tam uwiadomiony, że 2 roty piechoty i półseciny kozaków mają przechodzić przez las, postanowił Lutyński przyjąć walkę i ustawiwszy strzelców nad drogą w zasadzce, część kawaleryi i furgony wysłał w drugą stronę. Ta właśnie część oddziału, zmyliwszy drogę, wpadła na moskali a zawróciwszy, śpiesznie wróciła do tyralierów, donosząc, że moskale otaczają oddział. Wiadomość ta spowodowała popłoch między strzelcami, którzy natychmiast miejsca swe opuścili i rzucając broń i mundury, zaczęli uciekać mimo komendy i błagania dowódzcy, który pozostawszy z 20 kawalerzystami i kilkudziesięciu strzelcami, wyszedł w pole i przez kilka godzin ucierał się z nieprzyjacielem. Mimo to straty w ludziach były ostatecznie nie wielkie: kilku zabitych i kilkunastu rannych, natomiast broni zebrali moskale 50 sztuk i pozbierali 100 mundurów.

20. 9. 63. **Korczew,** P., ob. bialski; 18 km. z.-płn.-z. od Sarnak.

Po starciu pod Brzeznicą (d. 7/9), Kwapiszewski, odłączywszy się ze swym szwadronem, wszedł w Bielskie, celem powiększenia oddziału. Lecz spotkawszy się z *Ejtminowiczami* i dowiedziawszy się o ściganiu ich przez moskali, cofnął się do Królestwa. Pod Korczewem napadnięty wymknął się i mimo całodziennego pościgu, zatraciwszy ślad, stanął napowrót pod Korczewem. Tu ponownie napadnięty, zmuszony był znowu uchodzić na Litwę, skąd wszedł w Augustowskie.

24. 9. 63. **Konstantynów,** P., ob. bialski; miasto.

Połączone oddziały Ejtminowiczów i Barancewicza, przeszedłszy pod Mielnikiem (p. Łukawica 17/9) rzekę Bug, posunęły się pod Konstantynów. Ponieważ moskale nagle zajęli pięć okolicznych punktów i utrzymanie się w tej okolicy było niemożliwe, rozpuszczono część oddziału i tylko w ośmdziesięciu i kilku przedarli się E. i B. między placówkami moskiewskiemi i połączyli się z *Krysińskim.*

26. 9. 63. **Wola Okrzejska,** P., ob. łukowski; 19 km. wschd.-płd.-wschd. od Żelechowa (Okrzeja).

Oddział konny Grzymały, stanowiący właściwie eskortę jego jako naczelnika sił zbroj. województwa podlaskiego, stojący w okolicy Okrzei, rozbił pod Wolą Okrzejską kilkudziesięciu kozaków, zabiwszy im kilku ludzi, a zanim nadeszła piechota moskiewska, cofnął się w porządku.

26. 9. 63. **Dęblin,** P., ob. łukowski; miasto.

Kilku jeźdźców Grzymały, odciętych od oddziału w czasie starcia pod Wolą Okrzejską, zaalarmowało przypadkowo twierdzę Dęblin i uszło następnie pogoni silniejszego liczebnie nieprzyjaciela.

6. 10. 63. **Przyłęk,** P., ob. łukowski; 5 km. płd.-wschd. od Łaskarzewa.

Na czele garstki powstańców z oddziału *Krysińskiego,* ścigany przez kilka dni, starł się Bardet z majorem Domainen pod Przyłękiem, w lasach Chotyni. Oddział, straciwszy wielu zabitych i wziętych do niewoli, między nimi Kozyrskiego, emigranta, poszedł w rozsypkę. Nieznaczne szczątki rozbitków, spotkane przez inną kolumną moskiewską, która na odgłos strzałów wyszła z Garwolina, zostały ponownie rozprószone.

11. 10. 63. **Żabianka,** P., ob. łukowski; 28 km. płd.-wsch. od Żelechowa.

Oddział konny powstańców, liczący około 100 ludzi, zabrał kasę pocztową w Żabiance i zatrzymał się na odpoczynek we dworze obywatelskim. Na wiadomość o tem pułkownik Ćwieciński, maszerujący w 4 roty piechoty i stu kozaków z Garwoina wysłał do Żabianki kozaków pod dowództwem starszyny Greczanowskiego. Kozacy, dopadłszy powstańców we dworze, po krótkiej strzelaninie zmusili do ucieczki, kładąc, według raportu moskiewskiego, 2 ludzi i raniąc 5.

15. 10. 63. **Włodawa,** P., ob. bialski; miasto.

Stojący we Włodawie pułkownik Ertel, wzmocniony oddziałem, przysłanym mu przez generała Kazlannikowa, wyruszył przeciw powstańcom w kierunku Radzynia. Korzystając z osłabienia załogi włodawskiej, konny oddział powstańczy uderzył na Włodawę, lecz został odparty według raportu moskiewskiego ze stratą — kilku szabel i karabinów.

19. 10. 63. **Raczyny,** P., ob. bialski; 8 km. płn.-zchd od Łosic.

Jedna rota piechoty z jazdą, pod dowództwem pułkownika Blumentala, wysłana z Białej, celem konfiskowania koni poczty powstańczej, przeszedłszy przez Raszyny spotkała się z konnym oddziałem powstańczym. Blumental, pozostawiwszy część ludzi przy zabranych koniach, w 75 strzelców i 25 jazdy zaatakował powstańców, którzy uszli w kierunku Mord, gdzie znajdował się większy oddział.

7. 11. 63. **Wytyczno,** P., ob. radzyński; 26 km. płd.-zachd. od Włodawy.

Na wiadomość, otrzymaną w obozie w Lipniaku, że oddział kozaków przybył do Wytyczna, wysłał *Krysiński* kilka oddziałków jazdy, aby z różnych stron za-

atakowały moskali. Pierwszy wpadł do Wytyczny Jan Nałęcz Rostworowski z 14 ludźmi. Kozacy, których było pół seciny, pierzchnęli, lecz spostrzegłszy się, że tylko 15 ludzi ich atakuje, opamiętali się i zwrócili się przeciw garstce Rostworowskiego, która zabarykadowawszy się w stajni, broniła się zawzięcie. Dopiero gdy nadbiegły inne dwa oddziałki, kozacy umknęli do Włodawy.

8. 11. 63. **Finkówka,** P., ob. łukowski; 20 km. płd. zchd od Łukowa (Krzywda, Serokomla, Garwolin, Białka, Końskowola).

Po walkach w okolicach Mińska (p. Mienia 4. 11.) oddział poległego *Kobylińskiego*, dowodzony przez Szajbę i Kwapiszewskiego, połączył się z oddziałami Jankowskiego, występującego odtąd pod pseudonimem Szydłowskiego oraz nowoutworzonym przez majora Lenieckiego Józefa, tudzież z jedną kompanią oddziału po *Zielińskim*, którym to oddziałem, po zamianowaniu Z. naczelnikiem wojennym woj. podlaskiego, dowodził kap. Wysocki (Żaczek) i Kruka.

Idąc w kierunku południowym ku Serokomli, połączone oddziały zmuszone były przyjąć walkę z kolumną majora Malinowskiego, składającą się z 3 rot piechoty z 2-ma działami. Szydłowski, idąc w przedniej straży, zajął lewem skrzydłem pozycyę pod Krzywdą, Leniecki prawem skrzydłem stanął pod Finkówką i na tych pozycyach oddziały wytrzymały ataki wojska moskiewskiego do późnej nocy. Najzawziętsza walka toczyła się pod Finkówką, gdzie widząc zgromadzonych w jedno miejsce kozaków, przedzielonych od oddziału powstańców błotem, wysłał Leniecki pluton piechoty, która znacznie przerzedziła szeregi nieprzyjacielskie. — Wśród ciemności nocy połączone oddziały polskie skierowały się ku Żelechowu — moskale zaś pobici cofnęli się do Serokomli. W potyczce tej odznaczyli się z oddziału Lenieckiego kapitan Grothus i adjutant porucznik Mickiewicz oraz plutony Szajby i Kwapiszewskiego, stratę zaś główną poniósł oddział przez śmierć poruczników Ludwika Lnińskiego i Styczyńskiego. Do niewoli miał się dostać oficer piechoty regularnej(?) Kek v. Stuckenfeld.(?)

9. 11. 63. **Włodawa,** P., ob. bialski; miasto.

W czasie pobytu na Lipniaku *Krysiński* kilkakrotnie urządzał wyprawy konne na Włodawę. Raz konny oddziałek Rostworowskiego wpadł nocą traktem od Suchawy i zraniwszy 2 piechurów, zaalarmowawszy całą załogę, zniknął.

10. 11. 63. **Uścienice,** P., ob. łukowski; 13 km. płd. zchd od Garwolina (Garwolin).

Po potyczce pod Finkówką podpułkownik Szydłowski dla słabości i innych powodów opuścił obóz i zdał dowództwo na majora Lenieckiego, który zatrzymał się na noc w Uścienicach koło Garwolina gdzie w pół godziny zaatakowany został przez 2 roty żmudzkiego pułku grenadyerów i 25 kozaków pod dowództwem kapitana Szamina. — Leniecki zajmował dwór, poza którym w odległości 800 kroków znajdowała się góra na obie strony pochyła, rozciągająca się półokręgiem, wysokością dominująca nad dworem, końcami półokręgu wpierająca się w las. Korzystając z tego, po krótkiem tyralierskiem strzelaniu koło dworu, zajął Leniecki ową górę rozstawiwszy 1 kompanię Szydłowskiego strzelców i 1 swoją na środku góry. Inna komp. Lenieckiego zabezpieczała lewe, 1 komp. Szydłowskiego prawe skrzydło, resztę rozstawił w drugiej linii w rezerwie. Jeździe rozkazał uformować się na pochyłości góry gdzie strzały nie dochodziły, lecz mając zabezpieczone skrzydła i tył, chciał użyć jazdy do obejścia lasem tyłu moskalom, a sam ze strzelcami i kosynierami uderzyć z przodu. Atoli jazda samowolnie oddaliła się z pozycyi, wobec czego musiał się ograniczyć na boju ogniowym do późnej nocy, poczem ruszył w dalszą drogę, nie poniósłszy znacznych strat.

13. 11. 63. **Kisielsk,** P., obw. łukowski; 4 km. płn. od Stoczka.

Z Siedlec wyruszył major Morozow z 3 rotami piechoty i 2-ma działam oraz $^1/_2$ szw. ułanów i seciną kozaków przeciw oddziałowi powstańczemu znaj-

dującemu się w okolicy Stoczka i Seroczyna. Pod Kisielskiem jazda moskiewska pod dowództwem setnika Jermołowa spotkała się z oddziałem przeszło 100 kawaleryi powstańczej, miała zadać powstańcom poważne straty i zmusić do ucieczki.

14. 11. 63. **Stulno,** P., ob. radzyński; 21 km. płd. od Włodawy (Zabuże).

Oddziałek 60 jazdy przerzucił się przez Bug pod Młynem (?) a ukarawszy przez powieszenie strażnika karczmy na drodze do Rymaczy i spaliwszy sadybę setnika we Wólce (?) wrócił z powrotem na Podlasie; ścigany przez dragonów i patrol kozacki, przeprawił się przez rzekę pod Zabużem i uszedł szczęśliwie pościgowi ze stratą jednego tylko — konia.

17. 11. 63. **Rossosz,** P., ob. bialski; miasto (Łomazy, Dubica).

Oddziały podpułkownika Krysińskiego i piechota litewska majora Bogusława Ejtminowicza, liczące razem 400 strzelców, 200 kosynierów i 100 jazdy, stanęły 16. listopada w Dubicy. Odebrawszy wiadomość, że moskale wyszli z Białej do Łomaz, wyruszył Krysiński do Rossoszy i zająwszy pozycyę w mieście z I-szym batalionem pod dowództwem majora Bardeta, a w lesie dla zabrania tyłu nieprzyjacielowi z batalionem II-gim poddowództwem Ejtminowicza, oczekiwał moskali. Około 8 rano ukazał się pod Rossoszą szwadron ułanów, jako awangarda, lecz ostrzeżony rżeniem koni, zemknął czemprędzej. Wtedy Krysiński wysłał pluton jazdy pod dowództwem Cetnarskiego celem zwabienia moskali do miasta, ale za pokazaniem się powstańców nieprzyjaciel wciąż uchodził. Widząc, iż moskale boju przyjąć nie chcą, udał Krysiński odwrót, cofnął się z lasu do miasta i zostawiwszy 1 kompanię zakrytą w tyralierach z obu stron mostu, a obsadziwszy pierwsze domy Rossoszy, ściągnął wszystkie siły na rynek. Tymczasem moskale, odebrawszy posiłki z Białej ruszyli w sile 3 rot piechoty, szwadronu ułanów i 1 seciny kozaków na miasto. Przed nacierającem skrzydłem kapitana Leszczyńskiego cofnęli się moskale, tylko rota strzelców, która zajęła pierwsze domy w mieście, nie mogła już umknąć, mając lewem skrzydłem powstańczem przecięty odwrót. Tym manewrem zniesiono całą rotę broniącą się w domach: 16 moskali wzięto do niewoli, 65 zginęło w boju w szopach i stodołach. Zabrano moskalom 30 karabinów i wiele amunicyi, mundurów i t. d. Straty po stronie polskiej wynosiły tylko 13 zabitych i 14 rannych, między nimi był kapitan Tarasiewicz.

Odznaczyli się w tej potyczce porucznik Cetnarski, który ze swoim plutonem jazdy szarżował na ułanów moskiewskich i zmusił do ucieczki, kapitanowie Tarasiewicz i Leszczyński, podoficerowie Przemysław Sienkiewicz i Dominik Zumbrzycki.

18. 11. 63. **Kolano,** P., ob. radzyński; 11 km. płn.-wschd. od Parczewa (Hollendernia, Pachole, Parczew, Kodenice).

Pobiwszy nieprzyjacielela pod Rossoszą ruszyli Krysiński i Ejtminowicz rano do Połubicz, zabrawszy wszystkich rannych swoich i moskiewskich do szpitala. Dnia 18 listopada o godz. 8 z rana, połączywszy się z oddziałem 120 jazdy podpułkownika Wróblewskiego przybyłego z Opola, powstańcy udali się do Kolana. Tu zostawiwszy jazdę, pomaszerował Krysiński ku Pacholu i stanął o $^1/_2$ mili za Kolanem. W południe oddział Wróblewskiego zaatakowany został w Kolanie przez 4 roty piechoty, szwadron ułanów, 1 secinę kozaków i 2 armaty. Wróblewski cofając się w porządku, wprowadził nieprzyjaciela na piechotę Krysińskiego. Moskale, bijąc z dział, mimo strzałów kłusem podeszli pod las, co widząc Krysiński posłał dwie kompanie strzelców kapitana Leszczyńskiego, które ruszyły biegiem ku nieprzyjacielowi i tak dzielnym przyjęły go ogniem, że moskale umknęli najhaniebniej, zostawiwszy rannych, zabitych

i karabiny na pobojowisku. Stracili tu około 160 zabitych i rannych. Pościg za uchodzącymi odbywał się na przestrzeni pół mili i ustał dopiero na wiadomość o zbliżaniu się posiłków w sile 5 rot i 2 armat z Parczewa oraz innej kolumny od Brześcia. Krysiński nakazał odwrót w samą porę, bo gdy ostatni powstaniec zrejterował z lasku ku Pacholu, nadeszli moskale i rozpoczęli ogień działowy i salwy do — pustego już lasku.

Krysiński ze zmęczoną piechotą ruszył do Chorostyty, podczas gdy jazda Wróblewskiego zasłaniała odwrót i ucierała się aż do Kodeńca z wciąż świeżemi siłami nieprzyjacielskiemi. Wróblewski do samej nocy wstrzymywał pochód moskali nie dopuszczając ich naprzód, wreszcie dla odciągnięcia moskali od piechoty Krysińskiego udał się do Zamołodycz.

W obu tych potyczkach, pod Rossoszą i Kolanem, tak oficerowie jak żołnierze, bili się z równem męstwem i to w otwartem polu. Prócz wymienionych już odznaczyli się kapitan Julian Ejtminowicz oraz oficerowie Pirroferi i Osser.

20. 11. 63. **Żelechów,** P., ob. łukowski; miasto.

Wysłany z Siedlec pułkownik baron v. Brinken natarł w okolicy Żelechowa na oddział Jankowskiego. W krwawej utarczce piechota odcięta została od jazdy, lecz po kilku dniach udało się Jankowskiemu zebrać ponownie rozbity oddział, uszczuplony o kilkudziesięciu zabitych i podobno 39 wziętych do niewoli.

23. 11. 63. **Andrzejów,** P., ob. bialski; 31 km. płd.-zchd od Włodawy. (Wytyczno).

Krysiński, po bitwie pod Malinówką, zatrzymawszy przy sobie tylko jazdę, ruszył znowu na Podlasie, kierując się ku Radzyniowi. W marszu polecił Rostworowskiemu podsunąć się w 15 koni pod Andrzejów, gdzie stał jeden oddziałek jazdy powstańczej z kilkudziesięciu koni złożony. Zabrawszy po drodze we Wereszczynie 1 pluton jazdy, wszedł Rostworowski do Andrzejowa równocześnie z kozakami, którzy wpadli na wspomniany wyżej nieprzygotowany oddziałek. Przyjęci ogniem nadbiegającego Rostworowskiego, kozacy cofnęli się, a powstańcy ruszyli szybko ku Woli Wereszczyńskiej.

2. 12. 63. **Zastawie,** P., ob. łukowski; 15 km. zchd. od Łukowa (Kożuchówka, Żelechów).

Zebrawszy rozbity w okolicy Żelechowa oddział, zatrzymał się Szydłowski w Zastawiu. Tutaj doścignął go v. Brinken, wysłany znowu przeciw Szydłowskiemu z Siedlec do Stoczka. Powstańcy, którzy zabarykadowali się w zabudowaniach dworskich, wyparci z nich ruszyli ku Kopinie, lecz i tam porażeni cofnęli się do lasu ku Osinom. W lesie tym Brinken wysłał secinę kozaków dla okrążenia powstańców i przecięcia im odwrotu. Zjawienie się na tyłach kozaków i nagły ich atak zmusiły Jankowskiego do zmiany kierunku na południowowschodni ku Kożuchówce. Przy wyjściu z Kożuchówki na otwarte pole, zwrócił się Jankowski na północ ku Jarczówkowi, lecz napotkawszy rezerwę moskiewską, oskrzydlony z 3 stron, musiał przyjąć walkę. Bój zażarty trwał 7 godzin. Piechota powstańcza już była bliską poddania się, lecz otoczona przez jazdę powstańczą z oficerami na czele, musiała wyrzec się ochoty uciekinierstwa i walczyć. Mimo dzielnej obrony oddział został rozbity, mając zabitych kilkuset (!) a moskale — 2 (!) według raportu Brinkena.

9. 12. 63. **Wola Okrzejska,** P., ob. łukowski; 19 km. wschd.-płd.-wschd. od Żelechowa (Ryki, Łęg, Szosa chełmska, Łęg, Lendo Wielkie).

Junosza wspólnie z majorem Czyżewiczem, eskortujący piechotę Gozdawy ze 150 ludzi złożoną, zaatakowani pod Łęgiem przez majora Wasileńkę

w sile 3 rot, 1 szwadronu dragonów i seciny kozaków, zmuszeni byli do cofnięcia się do Woli Okrzejskiej, gdzie ponownie zostali odparci.

16. 12. 63. **Żebrak,** P., ob. siedlecki; 17 km. płd.-zchd od Siedlec. (Oleszyce).

Ścigany przez moskali oddział z pod Woli Okrzejskiej, dopadnięty przez podpułkownika Rambacha pomiędzy Żebrakiem nad Kostrzynią a Oleszycami, ze znaczną stratą w zabitych i ranionych oraz tych co potonęli w rzece, został rozproszony.

16. 12. 63. **Wola Osowińska**, P., ob. radzyński; 23 km. płd. od Łukowa.

Jazda Wróblewskiego napadnięta pod Wolą Osowińską przez kozaków, odparła moskali zabiwszy im 6 ludzi.

25. 12. 63. **Kock**, P., ob. radzyński; miasto. (Białobrzegi, Gołowo, Gutonówka, Gółowo, Samoklęski).

W nocy z 24. 12. na 25. 12. stojąc w Gułowie koło Adamowa z eskortą swoją i jazdą majora Lutyńskiego, razem w 240 koni, generał Kruk otrzymał wiadomość, że moskale, idąc z Siedlec w sile 2 rot piechoty, 4 szwadronów ułanów i 2 secin kozaków, 50 dragonów i oddziału rakietników maszerują przeciw niemu; nie mając dostatecznych sił do odparcia nieprzyjaciela, opuścił o godz. 7. z rana 25. 12. Gułów w kierunku Kocka, w zamiarze przerzucenia się przez Wieprz. Ledwo powstańcy opuścili wieś, już moskale zdążyli podejść do zabudowań dworskich, z któremi — rozpoczęli walkę na armaty. Wysławszy naprzód furgony i zabezpieczywszy się silną aryergardą ruszył Kruk kłusem przez las ku Charłejowu. Dwór gułowski, podpalony przez moskali, stał w płomieniach a za oddziałem powstańczym pędzili kozacy. Rozstawiwszy plutony Lutyńskiego na skrzydłach, cofał się Kruk dalej w porządku, wzmocniony w trakcie cofania się przez oddziały Pogorzelskiego i Grzymały w sile 160 koni. Przeprawa przez mosty i wsi oraz luzowanie rezerw odbywało się w dobrym porządku jak na niewyćwiczoną kawaleryę powstańczą. Porządek ten jednak nie dotrwał do samego Kocka, gdzie Kruk zamierzał zmienić front i stawić czoło ścigającym. Już o 3 km. od Kocka, koło Białobrzegów, pułkownik Grzymała, nie mogąc się utrzymać wobec kozaków i ułanów zabierających się do szarży, zażądał posiłków i wnet rozpoczęła się walka kawaleryi. Rezerwy nie dopisały i nie rozwinęły się na komendę Kruka, a szarża ułanów moskiewskich zmieszała szyki powstańcze. Wówczas kilku oficerów, stanąwszy przed szeregami, wezwało ochotnika do szarży i rzucili się na moskali, ale i ci nie ociągali się. Dopuściwszy szarżujących na 80 kroków, rzucili się do ataku i — powstańcy pierzchnęli w nieładzie. Popłoch raz rzucony nie dał się powstrzymać. Sformowane po obu skrzydłach plutony, rzucając się w rozmaitych kierunkach, uchodziły równocześnie z innymi. Przed samem miastem dopiero, zbytnio napierani przez ułanów zdołali się im oprzeć krakusi. Rozpoczęła się walka na szable, a cięto nieźle, kiedy przeszło 30 koni ułańskich dostało się w ręce powstańców a na moście kilku kozaków zepchnięto do Wieprza. Dziwny ten rodzaj ucieczki, gdy przeciwnicy walczyli piersią o pierś tak blisko siebie, że trudność nawet sprawiało wywijanie szablami i rażono się rękojeściami, — przeciągnął się przez cały Kock i dopiero na drugiej wiorście za miastem już krokiem zwyczajnym zdążano ku Kamionce.

Powstańcy stracili pod Kockiem w zabitych i rannych 79 ludzi, ale daleko większe straty ponieśli w demoralizacyi żołnierza, którego 160 poszło w rozsypkę, najwięcej z oddziału Lutyńskiego. Moskale mieli około 70 zabitych, w czem główną liczbę stanowił szwadron ułanów, przerzedzony w czasie pościgu. Między rannymi Polakami było kilku oficerów, jak Grochowski, dobijany w Charłejowie z konia przez kozaka szaszką tak długo, aż sam kozak kulą rewolwerową nie

został powalony na ziemię, dalej podpułkownik Pogorzelski, który wraz z pułkownikiem Grzymałą, rotmistrzem Rylskim i porucznikiem Dulębą na czele garstki żołnierzy sami z dobytemi szablami rzucili się na nieprzyjaciela. Ponadto odznaczyli się w tej walce kapitanowie Zdzisław Rojewski, Józef Domański, Leon Kossak, podporucznik Leon Rojewski, i podoficerowie Artur Trzebiński, W. Święcki i Wacław O., posunięci przez Kruka na podporuczników. Polegli nadto dwaj dzielni Krzyccy, ojciec i syn.

Po bitwie powstańcy zatrzymali się pod Wolą Serocką, a zrobiwszy następnie marsz forsowny szesnastu mil, pod Częstoborowicami rozdzielili się. Lutyński ruszył ku Urszulinowi, gdzie w tym czasie uwijali się *Poniński*, *Wróblewski* i *Szydłowski*.

31. 12. 63. **Ossowa,** P., ob. radzyński; 16 km. płd. od Włodawy (Andrzejów, Majdan, Wereszczyn, Wola Wereszczyńska, Zienki, Puchaczew, Pawłów).

Z Małej Bukowej oddziały Wróblewskiego, Ponińskiego, Krukowieckiego, Szydłowskiego i Ejtminowicza przeszły niedaleko Łukówka i kierując się zrazu ku Mszanom zwróciły się potem ku Majdanowi, do którego nie dochodząc, skręciły do Koszyna. Pod lasem rozwinął Wróblewski pluton Szajby i kazał mu przyjąć moskali ogniem: w pierwszej chwili konnica moskiewska trzymała się zdala, ale następnie uderzyła całą siłą w las i wszczął się bój na szable i strzały rewolwerowe w gąszczach, gdzie wśród kurzawy śnieżnej jedni zmieszali się z drugimi. Jazda powstańcza, broniąc się przeciw przewadze liczebnej konnicy moskiewskiej — podobno 1100 ludzi — cofała się mimo Ossowej, przez Hańsk, Andrzejów ku Woli Wereszczyńskiej, wszędzie ścigana i atakowana przez nieprzyjaciela. Na przestrzeni pięciomilowej bój trwał od godziny 6 z rana d. $^{31}/_{12}$ do 4 po południu, aż wreszcie nieprzyjaciel dał za wygraną i zaniechał dalszego pościgu. Poniński podczas boju starał się przedrzeć ku Małej Bukowej, ale wpadł na piechotę moskiewską, i gdy chciał cofnąć się, został przez kozaków odcięty. Zmuszony na nich szarżować, doścignął lasu prędzej niż oni i oddział ocalił. Piechota litewska z Ejtminowiczem zdołała wymknąć się szczęśliwie ku Żylinowi.

Walki pod Małą Bukową i rejterada z pod Ossowej kosztowała oddziały konne litewskie 12 zabitych i 12 rannych, a w Ponińskiego oddziale ruskim poległo 6. Polegli między innymi Juszkiewicz, Olszewski i Karwoski (Merle), ranni byli Stanisław Okińczyc, Dąbrowski, Rakowski, który wkrótce po opatrzeniu ran zmarł.

1. 1. 54. **Oziemkówka,** P., ob. łukowski; 10 km. wschd od Garwolina (Garwolin, Oziemka, Oziembłówka, Parysów, Paryszew, Żelechów).

Lotny oddział 100 czerkiesów pod dowództwem Zankisowa, wyszedłszy 23-go grudnia z Warszawy, spotkał się w Oziemkówce z oddziałkami 75 żandarmeryi konnej Bertrama i Pawła Landowskiego (Kosy), który bardzo dokuczał moskalom. Zankisow, przywitany ogniem oddziału, rzucił się na powstańców i wyparłszy z Oziemkówki, ścigał aż za Paryszew, gdzie Kosa dostał się do niewoli a adjutant jego poległ. Kosa dostawiony do Paryszewa, mimo ciężkich ran, zdołał jednak zbiedz. Według raportu mosk. z całego oddziału miało pozostać tylko 18 ludzi. Pod Paryszewem poległ między innymi Władysław Górski.

6. 1. 64. **Uścimów,** P., ob. radzyński; 6 km. płd. wschd od Ostrowa (Zezulin, Łubki, Łubek, Lubek).

Major Bogusław Ejtminowicz, odcięty pod Ossową, przybywszy z piechotą do Żylina, rozdzielił oddziałek na części, a zatrzymawszy jednę kompanię

przy sobie, ruszył z nią do Uścimowa, ochraniany przez oddział konny majora Ponińskiego i 2 plutony konnicy litewskiej i dnia 6. 1. stanął wraz z Leńieckim w Uścimowie. Przeciw Ejtminowiczowi wyruszył w lasy zezulińskie major Buchner i z rana tegoż dnia napadł na powstańców w Uścimowie. Napad tak był nagły, że konnica moskiewska wpadła do obozu razem z widetami polskiemi — i zastała powstańców jedzących. Jazda, której było około setki (piechoty było do 140) w tej chwili dosiadła koni i pod ogniem nieprzyjacielskim uformowała się koło kościoła, a kompania piesza zajęła furmanki. Okrywszy flankierami furmanki, ruszono pospiesznie do Jedlanki w las parczewski. Jednak dragoni rzucili się naprzód, by zastąpić powstańcom w marszu. Wtedy Poniński ściągnął flankierów i przypuścił szarżę na konnicę zachodzącą drogę; szarża powiodła się i zmusiła moskali do cofnięcia się aż do swojej piechoty, skąd sypnął się ogień ku powstańcom i nowy oddział jazdy wysunął się przeciw Ponińskiemu.

Dotarłszy do Jedlanki, sparli się powstańcy w ciasnem wejściu; moskale dopadli ich, rażąc ciężko. Jeszcze raz konnica ruszyła na nieprzyjaciela, ale wnet cofnęła się; jak kto mógł w kompanii pieszej, ratował się ucieczką do lasu. Poniński, spadłszy z konia, znajdując się czas niejakiś pod kopytami koni nieprzyjacielskich, cudownie prawie ocalał, a wydobywszy się, połączył się z oddziałem. Ejtminowicz, znajdując się na tyle konnicy, osłabiony cierpieniem fizycznem i moralnem, również spadłszy z konia, obskoczony przez dragonów moskiewskich, gdy konia dosiąść nie mógł — zginął — niewiadomo czyli się sam zastrzelił, czy też był zabity. O 5 wiorst pod Parczewem wstrzymał Buchner dalszy pościg, rozproszywszy powstańców, którzy stracili 17 zabitych i 20 rannych wziętych do niewoli. Poległ prócz Bogusława Ejtminowicza, Świeżyński, b. oficer wojsk moskiewskich. Nad niedobitkami piechoty litewskiej objął dowództwo Leniecki.

19. 1. 64. **Rutka Korybutowa,** P., ob. radzyński; 13 km. płd. od Parczewa. (Jedlanka, Ruda Korybutowska, Uścimów, Wojciechow).

Zaprzestawszy pościgu kozaków pod Wojciechowem, zwrócił się Wróblewski, nie mając więcej nad 40 koni, na północ. Przeszedłszy przez Wieprz pod Kockiem, stanął naprzód na noc w Siemieniu następnie w Tyśmienicy. Dnia 19. stycznia oddziałek posuwał się o świcie od Tyśmienicy ku Jedlance pod Uścimowem. Już powstańcy w pobliżu Rutki Korybutowej wyminęli chatę leśnika, gdy ukazała się secina kozaków kubańskich pod dowództwem Zankisowa. Tenże, ubrany biało, powiewał białym proporcem, więc powstańcy wzięli go za księdza jadącego z usługą duchowną. Toteż atak kozaków był nagły i niespodziewany i nim jeszcze zdążono się uszykować w szyku bojowym, już doskoczyli kubańcy. Wróblewski znajdując się najbliżej nieprzyjaciela, opadnięty przez kozaków, otrzymał dwa cięcia w głowę, potem jedno cięcie w lewe ramię, osunął się z konia, na szczęście ciężko rannego zdołano go unieść z placu i uratować. Obok rannego dowódzcy legło 12 zabitych, między nimi Pajewski, Staniszewski i Wysocki Michał. Gnani na przestrzeni kilku wiorst przez Jedlankę, Sosnowicę i Białkę, powstańcy zupełnie zostali rozproszeni i nieliczni tylko jak Barancewicz, Aramowicz, Kwapiszewski i Ejtminowicz Julian zdołali ujść cało.

6. 2. 64. **Lisia Wólka,** P., ob. radzyński; 10 km. wsch.-płn. od Radzynia.

W Lisiej Wólce oddziałek powstańców napadł na straż wiejską i żołnierzy kostromskiego pułku i zraniwszy 1 chłopa i 1 sołdata, wycofał się w lasy.

9. 2. 64. **Wólka Konopczana,** P., ob. łukowski; 17 km. płd.-wschd. od Siedlec. (Konopnica).

Kapitan sztabu Szweryn pod Wólką Konopczaną napadł na oddział Leńieckiego. Powstańcy mimo dzielnej obrony musieli ustąpić wobec przewagi

nieprzyjaciela a ścigani przez Zdany, Modrzejów i Radzików, zostali rozproszeni, tracąc — według raportu moskiewskiego — 30 w zabitych i rannych oraz 2 wziętych do niewoli, podczas, gdy moskale mieli — 1 kozaka ranionego.

9. 2. 64. **Mordy,** P., ob. siedlecki; miasto (Łosice, Zbuczyn).

Oddział kozaków, dowodzony przez uriadnika Jeremina w sile 27 ludzi, spotkał się z jazdą Neumana. Według raportu moskiewskiego powstańcy, których było rzekomo 70, mieli chronić się ucieczką do lasu, tracąc 4 wziętych do niewoli i 4 zabitych, a moskale stracili także 3 ludzi.

10. 2. 64. **Smolanka,** P., ob. łukowski; 11 km. płn. od Łukowa.

Wysłany 10. 2. z Łukowa chorąży Derewniski napadł w Smolance na oddział konny 70 ludzi, zmusił niespodziewanym napadem do ucieczki, zabijając 2 i biorąc do niewoli 1, oraz 3 konie, 10 sztućców i inną broń — według raportu rosyjskiego.

10. 2. 64. **Drupia,** P., ob. siedlecki; 12 km. płd.-zchd od Siedlec.

Nazajutrz po starciu koło Mord oddział 25 kozaków pod dowództwem Jeremina, napadł na oddziałek 40 powstańców w Drupii. Według raportu moskiewskiego powstańcy mieli stracić 6 zabitych i 1 wziętego do niewoli, tudzież 5 koni i kilka sztuk broni.

14. 2. 64. **Garwolin,** P., ob. łukowski; miasto.

Goło Garwolina miała zajść potyczka.

2. 4. 64. **Cisownik,** P., ob. łukowski; 14 km. wschd od Żelechowa (Borowo).

Wkroczywszy do Królestwa posuwał się Lewandowski w głąb Podlasia na czele oddziałku liczącego do 50 ludzi. Pod Cisownikiem zaatakował powstańców podporucznik Tatarzynow z 70 piechoty i jazdy i zadawszy mu porażkę, zmusił do ucieczki.

16. 4. 64. **Ulęże,** P., ob. łukowski; 24 km. zchd od Kocka.

Podpułkownik Krysiński (?) ucierał się d. 16. kwietnia z moskalami pod Ulężem.

1. 5. 64. **Chromna,** P., ob. siedlecki; 9 km. płd.-wschd od Siedlec.

Porucznik Aksentiew wykrywszy w Chromnej drobny oddziałek powstańców, otoczywszy folwark, wziął go do niewoli wraz z dowódzcą Strzyżewskim, według źródeł moskiewskich naczelnikiem wojennym powiatów łukowskiego i stanisławowskiego.

W tym czasie w obwodzie bialskim kręcił się jeszcze oddziałek, który miał zabrać kasę w Kodniu.

21. 5. 64. **Garwolin,** P., ob. łukowski; miasto.

W okolicy Garwolina ostatni raz miało posłużyć szczęście garstce niedobitków a moskale swoich rannych na kilku (11?) podwodach odstawiali do Garwolina.

29. 12. 64. **Przewuźki,** P., ob. bialski, 6 km. płd.-zch. od Sokołowa.

Przez cały rok 1864, w chwili gdy już nigdzie powstania nie było, ks. Stanisław Brzózka dowodził konnym oddziałem 40 ludzi z którym ukrywał się stale w lasach łukowskich w pośrodku t. zw. „błot Jackich" na wysepce — złączonej wązkiem przejściem z twardym brzegiem błota pokrytego zawsze wodą.

Raz po raz wyruszał na wyprawę, ukazując się to tu, to tam. I tak w połowie czerwca podsunął się o pół mili pod Siedlce, w nocy na 1. lipca widziano go z całym oddziałkiem w Drążgowie nad Wieprzem, aż 19. października wykryto jego schronienie i urządzono wyprawę na zatwardziałego partyzanta. Wyruszył z Warszawy Zankisów i znalazł schronienie — ale już opróżnione przez powstańców. Rozpoczęła się obława w całem Siedleckiem i wreszcie wychwytano większą część oddziałku.

Przy ks. Brzózce zostało czterech towarzyszy. Z garstką tą nocował Brzózka z 28. na 29. grudnia we wsi szlacheckiej Przewużkach w zagrodzie Adama Przewuskiego. Tutaj wyśledził ks. Brzózkę i otoczył zagrodę porucznik rewelskiego pułku Tołmasow z 35 kozakami i 11 żołnierzami.

Kozacy znaleźli powstańców ukrytych w szopie. Wykryci dali ognia do moskali, jednego, Popowa, zranili kolbą i wypadłszy z szopy uszli do pobliskiego lasu. Tolmasow spostrzegłszy ucieczkę, rzucił się za uchodzącymi, lecz raniony w bok, padł na ziemię. Podoficer Dembczanko ścigał dalej uchodzących, zabił dwóch, lecz Brzózka ocalał.

29. 4. 65. **Sypyłki,** P., ob. bialski; 5 km. płd.-wsch. od Sokołowa.

W początkach marca ukrywał się ks. Brzózka u sołtysa i kowala zarazem Ksawerego Bielińskiego w Sypyłkach wraz ze swoim adjutantem Franciszkiem Wilczyńskim. Liczne obławy moskiewskie pod wodzą Zankisowa pozostały bez skutku; dopiero z powodu denuncyacyi wykryto miejsce pobytu księdza-dowódzcy. Jakoż w d. 29. 4. 1865 naczelnik wojenny powiatu stanisławowskiego major v. Kremer i żandarm, sztabskapitan Czygrin udali się na czele 10 kozaków i 2 żandarmów do Sypyłek, gdzie podczas dokonywania rewizyi w domu Bielińskiego, przywitani zostali strzałami. Obaj rycerze drapnęli na dziedziniec a w tej chwili we drzwiach chaty ukazał się ks. Brzózka z rewolwerem w ręku a za nim Wilczyński, który nabijał i podawał swemu dowódzcy broń. Ciągle strzelając Brzózka począł biedz do lasu, ale nieszczęściem potknął się i upadł. Tu schwycił go wachmistrz żandarmów, a choć Brzózka przytknął mu do czoła pistolet, ten jednak spalił na panewce.

W 3 tygodnie później, d. 24. maja 1865 r. powieszono w Sokołowie ostatnich powstańców podlaskich, ks. Stanisława Brzózkę i Franciszka Wilczyńskiego.

Województwo Lubelskie.

21. 1. 63. **Kraśnik,** L., ob. zamojski; miasto.

Zbierający się w lasach ordynackich poborowi już 21. stycznia wstrzymali pod Kraśnikiem pocztę idącą z Janowa do Lublina, przyczem 1 żołnierz poległ a drugi umknął.

23. 1. 63. **Lubartów,** L., ob. lubelski; miasto.

Główne siły sprzysiężonych w Lubelskiem koncentrowały się w okolicy Lublina. Wojewódzki Lubelskiego, Gregorowicz, patron trybunału, postanowił nie atakować Lublina z powodu silnej załogi, natomiast zamierzał uderzyć na Lubartów i tam też poprowadził oddział zebrany pod Lublinem Krzymowski, geometra komisyi skarbu. Od strony Kozłówki zaś szedł oddział Ignacego Jasieńskiego.

W Lubartowie stała rota wołogodzkiego pułku pod komendą kapitana Tura, Polaka, oraz artylerya, rozkwaterowana po domach; działa znajdowały się w szopie poza miastem. Powstańcy, których zebrało się około 400, postanowili wprzód wziąć owe działa. Sprzątnąwszy straże, nie mogli jednak armat zabrać, gdyż były łańcuchami przymocowane do ścian. Chcąc przynajmniej zniszczyć broń artyleryi, postanowiono podpalić szopę, ale nim zamiar ten zdołano wykonać, już moskale, zaalarmowani, wyruszyli przeciw powstańcom. Ogień rotowy odpędził bezbronną prawie gromadę, która, zostawiwszy 5 rannych, ratowała się ucieczką. Tur zaś nad ranem ruszył niezaczepiany już do Lublina, zabierając kilku jeńców z których trzech: Barszczewskiego, Błońskiego i Kochańskiego stracono w Lublinie 4. lutego.

23. 1. 63. **Mała Bukowa,** L., ob. krasnostawski; 6 km. płn.-wsch. od Sawina (Bukowo, Bukowa Mała).

Do Małej Bukowej przybył nieznaczny oddział ułanów celem aresztowania Kazimierza Bohdanowicza, obwinionego o udział w zabiciu denuncyanta i zdrajcy Starczewskiego. Prócz Bohdanowicza pochwycili kozacy jeszcze 22 innych powstańców przybywających pojedyńczo do Małej Bukowej jako punktu naznaczonego na zebranie się oddziału, który miał wyruszyć na Chełm. Atoli reszta sprzysiężonych, dowiedziawszy się o nagłej wizycie moskali, uderzyła na nieprzeczuwających napadu kozaków, zmusiła do ucieczki i pojmanych oswobodziła. Kozacy uszli pieszo wśród ciemności nocy, konie bowiem spłoszone wystrzałami rozbiegły się na wszystkie strony. Dowódzca ich tylko, Witkowski

(Bidkowski), ranny kilka razy kosą w głowę, zdołał pochwycić konia i ujść, by zdać raport Emanowowi w Chełmie. Z powstańców poległ waleczny braciszek Reformat Bernard Banaś.

23. 1. 63. **Sawin,** L., ob. krasnostawski; miasto.

W Sawinie powstańcy starłszy się z moskalami zostali odparci.

23. 1. 63. **Hrubieszów,** L., ob. hrubieszowski; miasto.

Oddział zebrany przez Neczaja, lekarza z Dubienki, Rusina prawosławnego, liczący około 400 ludzi, zajął w nocy z 22-go na 23-go stycznia Hrubieszów, rozbroił inwalidów i zabrał kasę powiatową. Przy boku Neczaja znajdował się jako komisarz Rządu Narodowego Kukiel, uczeń uniw. warszawskiego, a komendę wojskową nad oddziałem przyjął Oswald Radziejowski, b. oficer z pułku strzelców pieszych w 1831 r.

23. 1. 63. **Kazimierz,** L., ob. lubelski; miasto.

Znany z pracy organizacyjnej Leon Frankowski, z oddziałem, którego rdzeń stanowili „Puławiacy", t. j. młodzież szkoły politechnicznej, miał uderzyć na Końską Wolę. Wobec braku przyrzeczonej broni Puławiacy odstąpili od tego zamiaru, więc Frankowski zajął Kazimierz i rozłożył się obozem w Kurowie, gdzie przez kilka dni, pod okiem silnych załóg moskiewskich, w okolicy organizował swój oddział, niepokojąc nieprzyjaciela zabieraniem poczt i patroli moskiewskich. Dnia 26. stycznia już miał 700 ochotników zorganizowanych.

23. 1. 63. **Janów,** L., ob. zamojski; miasto.

Powstańcy mieli zająć miasto które następnego dnia opuścili.

23. 1. 63. **Słupie,** L., ob. zamojski; 1 km. z. od Modliborzyc (Janów, Modliborzyce, Słupia Modliborowska).

Koło Słupi Modliborowskiej pod Janowem starł się mały oddział powstańców ze znacznemi siłami piechoty moskiewskiej. Moskale, mszcząc się na właścicielu wsi, napadli d. 28. 1. na dwór, poranili śmiertelnie właściciela Władysława Gorzkowskiego, a Solmana, właściciela sąsiedniej Wolicy, oraz brata Gorzkowskiego, zamordowali.

24. 1. 63. **Józefów Ordynacki,** L., ob. zamojski; 21 płd.-wsch. od Biłgoraja.

Piętnastu kozaków 10-go pułku dońskiego, wysłanych do Józefowa Ordynackiego, zaatakowali powstańcy, a zabiwszy im 3 ludzi i tyluż zraniwszy, zabrali wszystkie konie.

24. 1. 63. **Kurów,** L., ob. lubelski; miasto.

W Kurowie, połączony z oddziałem *Zdanowicza,* przez kilka dni organizował się Leon Frankowski, nie zaczepiany przez silne załogi miast pobliskich. Przeciwnie sam niepokoił moskali po okolicy; i tak d. 24. 1. w pobliżu Kurowa pochwycił furgon pocztowy wiozący 48.000 rubli, które skonfiskował Frankowski — za kwitem.

28. 1. 63. **Krzeszów,** L., ob. zamojski; miasto (Rzeplin, Kamionka, Podbielany).

Powstańcy natarli na oddziałek piątej roty, konsystujący w komorze celnej Krzeszowa i zraniwszy kilku, a 2 oficerów wziąwszy do niewoli, zabrali majątek komory celnej.

Inne oddziałki atakowały posterunki tejże roty w Rzeplinie, Podbielanach (?) i Kamionce (?).

30. 1. 63. **Szczebrzeszyn,** L., ob. zamojski; miasto.

W powiecie zamojskim na czele powstania stanął dzielny i ruchliwy leśnik Henryk Gramowski. Z garstką ludzi rzucił się na Szczebrzeszyn, walcząc z broniącymi się w gmachu szkolnym moskalami. Ze Szczebrzeszyna, straciwszy tam 3 poległych, ruszył Gramowski na Józefów.

31. 1. 63. **Józefów,** L., ob. zamojski; miasto.

Ze Szczebrzeszyna rzucił się Gramowski na Józefów, gdzie starłszy się z moskalami, kilkunastu pojmał a 3 położył trupem.

1. 2. 63. **Tomaszów,** L., ob. hrubieszowski; miasto.

Obawiając się napadu ruchliwego Henryka Gramowskiego, moskale przez ściągnięcie z różnych punktów celników powiększyli załogę, która składała się ze 150 kozaków i straży granicznej. Kasę komory wywieziono do Zamościa a załoga zamknęła się w koszarach. Oddziałek Gramowskiego 40 ludzi liczący zbliżył się pod miasto, a posprzątawszy przednie straże, podsunął się pod koszary i rozpoczął ogień, któremu gęsto odpowiadali moskale. Z powodu nocy tudzież nie znając sił przeciwnika, Gramowski wstrzymał strzelanie i rozłożył się pod miastem. W tej krótkiej rozprawie moskale mieli stracić kilkunastu kozaków zabitych i kilku rannych. Polacy ponieśli bardzo bolesną stratę, gdyż w liczbie 3 poległych był sam dowódzca Gramowski oraz Koziejewski i piekarz nieznany z nazwiska. Moskale po odejściu powstańców różnemi drogami wymknęli się i oparli się aż w Zdanowie, oddział zaś powstańczy, dowodzony teraz przez Piaseckiego, wkroczył na drugi dzień do miasta i ogłosił Rząd Narodowy.

1. 2. 63. **Tarnogród,** L., ob. zamojski; miasto.

Powstańcy napadli na oddziałek szóstej roty koło Tarnogrodu.

1. 2. 63. **Bukowo,** L.,...

Powstańcy napadli na posterunek bukowski szóstej roty.

5. 2. 63. **Tomaszów,** ob. hrubieszowski; miasto.

Dnia 5. lutego moskale na podwodach przybyli do Tomaszowa; siła ich składała się z 2 kompanii archangielskiego pułku, 200 kozaków z 1 działem pod dowództwem podpułkownika Emanowa. Przed Tomaszowem stało 100 powstańców przybyłych pod dowództwem Jana Czarneckiego z zaboru austryackiego. Czarnecki nie mogąc się mierzyć z tak przeważającemi siłami, po krótkim boju tyralierskim, w którym stracił 5 ludzi, zabiwszy kilku żołnierzy nieprzyjacielowi, pociągnął ku Pasiekom i wrócił za kordon. Emanow, nie mając odwagi ścigania go, wkroczył do miasta i urządził rzeź, której sam przywodził. Po skończonej rzezi następnego dnia ruszył do Zwierzyńca, aby powtórzyć te same gwałty i spalił tam między innymi archiwum ordynacyi Zamojskich.

6. 2. 63. **Kazimierz,** L., ob. lubelski; miasto.

Po krótkiej wymianie strzałów ze zbliżającą się kolumną moskiewską Miednikowa, Antoni Zdanowicz i Frankowski opuścili Kazimierz i przeszli przez Wisłę w Sandomierskie (patrz Zawichost).

8. 2. 63. **Zwierzyniec,** L., ob. zamojski; 9 km. płd. od Szczebrzeszyna.

Po mordach w Tomaszowie wojsko rosyjskie pod dowództwem Emanowa udało się do Zwierzyńca, gdzie spaliło zamek i folwark ordynacyi Zamoyskich. Dnia 8. 2. koło Zwierzyńca zaszła utarczka z oddziałem powstańców, których większa część poległa; 20 dostało się do niewoli.

14. 2. 63. **Tarnogród,** L., ob. zamojski; miasto.

W nocy na 14. lutego oddział powstańczy napadł na kozaków w Tarnogrodzie i zmusił ich do opuszczenia miasta.

17. 2. 63. **Rudka,** L., ob. krasnostawski; 15 km. wsch. od Sawina.

Po kilku dniach pobytu w Dubience Neczaj i Radziejowski Oswald ruszyli ku Świerżym, gdzie połączyła się z nimi kawalerya Bohdanowicza Kazimierza i oddział kawaleryi powiatu radzyńskiego, dowodzony przez Rembowskiego. Tak powiększony do 500 ludzi oddział rozłożył się obozem pod Rudką. Kolumna moskiewska wysłana z Lublina zająwszy wieś rozpoczęła ogień z za opłotków. Radziejowski postanowił uderzyć na nieprzyjaciela, poleciwszy Bohdanowiczowi obejść i rzucić się na lewe skrzydło moskiewskie, skoro on t. j. Radziejowski rozpocznie atak. Po odejściu Bohdanowicza ruszył R. ku moskalom przez groblę kilkaset sążni długą. Gdy już się zbliżył do pozycyi przeciwnika, moskale dali ognia plutonowego i ubili kilkunastu ludzi, mimo to powstańcy dotarli do wsi. Lecz Bohdanowicz ataku na skrzydło nie poparł i Radziejowski odparty, już nie mógł się cofać w porządku pod ogniem. Oddział poszedł w rozsypkę: pojedynczo, jak kto mógł, ratował się ucieczką. — Atak wykonany przez niewyćwiczonego żołnierza był dzielny i zuchwały, gdyż pod nieustannym ogniem posuwali się powstańcy niezachwianie naprzód po grobli, na którą nie odważyli się przedtem wejść moskale, a uczynili to dopiero, widząc uchodzących. Przeszedłszy przez groblę dopadli moskale niebronionych już furgonów a znalazłszy tam chorągiew Bohdanowicza oraz czerwone czapki, wrócili z niemi do Lublina jako zdobyczą na rzekomo poległych powstańcach. Czapki te dały im pozór do ogłaszania o 400 poległych i rannych (na 500), podczas gdy pod Rudką poległo tylko 11, a 14 było rannych, zaś jeńców nie było. Radziejowski w kilka dni po potyczce stawił się dobrowolnie w Zamościu przed Chruszczewem i został zesłany do gubernii północnych.

22. 2. 63. **Żalin,** L., ob. krasnostawski; 13 km. płn.-wsch. od Chełma (Zalin, Siedliszcze, Ruda).

Zebrawszy rozbitków z pod Rudki, Neczaj, stanął obozem na folwarku należącym do Żalina, wśród lasów i błot. Tutaj połączył się z nim Nęcki i Poznańczyk Niketty z kilkunastu ludzi, tropiony przez moskali po napadzie na Kodeń. Przeciw oddziałowi polskiemu, który podczas pochodu zabrał w Świerżych kasę gminną w sumie 693 rs. i 60½ kop. za pokwitowaniem Wojciecha Witkowskiego, nacz. siły zbrojnej, wyprawiono podpułkownika Reńskiego z 2 rotami piechoty, szwadronem kawaleryi i działami. Podpułkownik Reński, Polak, przed zbliżeniem się do powstańców, z dalekiej odległości rozpoczął ogień działowy, atoli Neczaj, mimo że miał możność wymknięcia się, postanowił przyjąć walkę. Po krótkiej wymianie strzałów piechota moskiewska zajęła folwark broniony przez powstańców, zabiła kilkunastu, a Neczaja i Nęckiego wzięła do niewoli. Oddani pod sąd wojenny: Neczaj został rozstrzelany a Nęcki skazany na kilka miesięcy więzienia.

26. 2. 63. **Zezulin,** L., ob. lubelski; 5 km. płn.-z.-płn. od Łęcznej (Grądy, Łęczna, Nadrybie, Żeżulin).

Z częścią rozbitków z pod Rudki ruszył Bohdanowicz na Puchaczew a proklamując w okolicy Rząd Narodowy w Łęcznej i Nadrybiu, dopadnięty został ostatecznie pod Zezulinem przez kozaków a pojmany po dłuższym oporze, odstawiony do Lublina, stracony został tamże d. 9. marca. Oddział Bohdanowicza, liczący 70 ludzi, napadnięty nazajutrz przez Rakuzę, rozpierzchł się zupełnie.

4. 3. 63. **Łuszczowa,** L., ob. lubelski, 5 km. płn.-wsch. od Firleja (Luszawa, Leszkowice, Kock).

Wysłany przez *Borelowskiego* (Lelewela) w marszu oddziałek 15 koni wpadł do Kocka, gdzie zabrawszy kasę, ruszył z powrotem do oddziału. W drodze napadnięty pod Łuszczową, oddziałek odparł atak i połączył się z Lelewelem pod Babianką.

20. 3. 63. **Potok,** L., ob. zamojski; 8 km. od Tarnogrodu (Krzeszów, Skrzyszew, Lipiny Dolne).

Pułkownik Leon Czechowski, przy którym znajdował się major Żalplachta, dnia 15. marca wkroczył z zaboru austryackiego na Tarnogród w Lubelskie na czele oddziału po większej części dobrze uzbrojonych strzelców i kosynierów w liczbie około 800 ludzi i 50 jazdy, również dobrze uzbrojonej. W tymże czasie z zaboru austryackiego w różnych okolicach Lubelskiego wkroczyły jeszcze inne oddziały: jeden z kosynierów i części strzelców o sile około 350 ludzi, drugi z 250, trzeci z 160 ludzi, z tymi atoli Czechowski nie mógł się połączyć. Dnia 19. marca obozował Cz. w Nakliku, gdy moskale w sile 7 kompanii piechoty, 1 szwadronu ułanów i 100 kozaków pokazali się we wsi Lipiny Dolne, o kilka kilometrów od Nakliku. Chcąc ich wyminąć, Czechowski w największym porządku opuściwszy stanowisko, przeszedł koło Lipin i stanął obozem w krzakach, koło bagien dotykających Potoku Dolnego. Następnego dnia moskale, zająwszy o 8. godz. rano wzgórza przy Potoku, usiłowali zająć prawe skrzydło Czechowskiego. Natychmiast wysłani strzelcy, przyjęci przez moskali rzęsistym ogniem karabinowym, odpowiedzieli celnymi strzałami, a jazda nacierając na prawe skrzydło nieprzyjaciela, nie pozwoliła mu obejść pozycyi wojsk powstańczych. Po jednogodzinnej walce nieprzyjaciel cofnął się zupełnie, poniósłszy ciężkie straty, Czechowski zaś posunął się ku północy i przeszedł rzekę Tanew.

Z tyralierów w tym boju nie poległ nikt, natomiast z kompanii karabinierów Matejki padło od razu czterech, gdy w zwartej kolumnie przechodzili przez otwartą polanę i wtedy ugodził także postrzał śmiertelny majora Englerta, oficera z 1831 roku oraz oficera Zarańskiego.

20. 3. 63. **Szuszki,** L., ob. zamojski; 12 km. płn.-wsch. od Krzeszowa (Brzózki, Jedlinki, Szyszki, Tanew, Ulanów, Suszki).

Idąc z pod Potoka na północ-zachód stanął Czechowski obozem w lesie koło wsi Szuszki, zburzywszy most na Tanwi. Moskale pod dowództwem Miednikowa, wzmocnieni nowymi posiłkami, uderzyli o godzinie 3. po południu na powstańców. Pierwsi rzucili się ułani a za nimi kozacy wpław, lecz przyjęci krzyżowym ogniem musieli się cofnąć. Wówczas piechota przeszedłszy wbród rzekę, zaczęła atakować pozycye powstańców, lecz podobnie jak konnica, zmuszona została do zaprzestania ataku. Wtedy moskale zaczęli rozwijać kolumny po skrzydłach powstańczego oddziału, aby go otoczyć, wobec czego Czechowski nakazał odwrót i oddział ku północy prowadząc, przeszedł wieś Szuszki, gdzie stoczył ponownie utarczkę. Ledwo bowiem wychyliła się awangarda z lasu, już huknęły strzały. Powstańcy zajęli okop leśny od pola a pokładłszy się w rowie tego okopu, z za tej ochronnej strzelnicy odpowiadali celnymi strzałami. Strzelanina ta, w której oddział miał jednego tylko rannego, Stanisława Podlewskiego, trwała do zmroku, poczem moskale znowu zatrąbili na odwrót a Czechowski ruszył dalej na północ-wschód.

W ciągu tego dnia pewna część oddziału zbiegła i pod Ulanowem przeszła przez kordon.

21. 3. 63. **Ciosmy,** L., ob. zamojski; 19 km. płd.-zach.-płd. od Janowa (Banachy, Gózd, Cesmeński las, Huta Krzeszowska, Janów, Ruda, Sola).

W dalszym pochodzie (patrz Szuszki) minąwszy wieś Banachy, stanął Czechowski między Ciosmami a Hutą Krzeszowską, gdzie na silnej, leśnej i bagnistej pozycyi zaatakowany był nad ranem przez moskali, będących w bardzo przeważającej liczbie. Bój trwał 3 godziny. Moskale poruszając się na bagnach, w najniedogodniejszej dla siebie pozycyi, rażeni zakrytym, silnym i skutecznym ogniem, musieli pierzchnąć, gdy ostatecznie kolumny ich, na tychże bagnach stojące, przez piechotę z bagnetem w ręku ze wszystkich pozycyi wyparte zostały. W największym nieładzie moskale cofnęli się do Huty Krzeszowskiej. W potyczce tej poległo 17 powstańców, między niemi Władysł. Jabłonowski, a około 40 rannych odesłano do Janowa.

Piechota moskiewska tak była rozbita i rozproszona po lesie, że w grupach z pod różnej komendy przez dwa dni zdążała do Janowa; z całego szwadronu dragonów ocalało podobno 35 a z jednej seciny kozaków tylko 20 moskali. Ale i oddział powstańczy wycieńczony dwudniowemi walkami i uszczuplony zaraz na początku bitwy odcięciem lewego skrzydła, które przerznęło się w głąb Lubelskiego, widział się zmuszonym cofnąć się za kordon wobec nagromadzonych przeciw niemu wiele liczniejszych liczebnie wojsk moskiewskich. Jakoteż, odpierając jeszcze raz pod Gozdem atak piechoty i kozaków, przeszedł Czechowski z resztkami oddziału do zaboru austryackiego, gdzie austryacy powstańców rozbroili.

24. 3. 63. **Krasnobród,** L., ob. zamojski; miasto (Ruda, Roża).

Z Hrubieszowa, gdzie 22. marca spalił magazyny moskiewskie, ruszył Borelowski pod Krasnobród i 23. marca wieczorem stanął na pagórkach porosłych lasem o wiorstę od Krasnobrodu. Wysłany natychmiast na rekonesans i pojmanie dwóch szpiegów do Krasnobrodu rotmistrz Stanisław Buchowiecki, zastępca Borelowskiego, z plutonem kawaleryi, wrócił niebawem bez rezultatu do folwarku, w którym tymczasem cały oddział rozłożył się obozem. Równocześnie prawie otrzymał Lelewel wiadomość o nadciąganiu nieprzyjaciela od strony Tomaszowa; opuścił więc folwark o 11. wieczorem i po dwugodzinnym marszu zatrzymał się na odpoczynek [pod Rożą?]. Nad ranem zbliżyli się od strony Krasnobrodu moskale. Był to major Ogolin, wysłany z Zamościa z dwiema rotami piechoty, szwadronem ułanów i seciną kozaków, Lelewel zaś miał tylko 80 uzbrojonych jako tako w broń palną, około 160 w kosy i piki, 20 jazdy i kilkudziesięciu uzbrojonych w kije. Nie mogąc ujść przed przeważającym liczebnie nieprzyjacielem, ponieważ las się kończył, postanowił Borelowski przyjąć bitwę. Z trudnością, z powodu gęstości lasu, usunąwszy furgony pod asekuracyą jazdy, rozsypał strzelców przy drożynie, prowadzącej przez las gęsty i zarosły, który zakrywał ich tak, że o kilka kroków z drogi nie byli widzialni; kosynierzy stanęli w linii o kilkadziesiąt kroków. Gdy awangarda doszła do lewego skrzydła tyralierów, dopiero się spostrzegli moskale, że dostali się w zasadzkę, a równocześnie przyjęci salwą zmięszali się i zbili w kłębek. Ośmieleni tem strzelcy z okrzykiem rzucili się naprzód, lecz tuż za dońcami postępująca piechota przyjęła ich również skutecznym ogniem na odległość sześciu kroków i rozpoczęła się walka garstki powstańców z kilkakroć liczniejszym nieprzyjacielem. Lelewel widząc nierówność walki, nakazał odwrót — na który kosynierzy kapitana Frankowskiego nie z łatwością się zdecydowali. W czasie odwrotu nieustanna walka powiększała się jeszcze, gdy oddział wyparty z lasu cofał się przez otwartą polanę. Bój trwał krótko, bo zaledwie 2 godziny, ale był zacięty, okropny. Z liczby 14 oficerów — 7 poległo: kapitanowie Frankowski Otton, Ring Antoni i Omieniecki Tomasz,

starzec białowłosy 60-letni z Podlasia, znany w obozie pod nazwiskiem Mojżesza, podporucznicy Płachecki, Sarnecki i adjutant Edmund Ulaniecki (v. Klaniecki, v. Hulaniecki) i Żmijewski, instruktor piechoty, tudzież Kapucyn z Warszawy Kropidło, który będąc otoczony, dwóch moskali z pistoletu położył, 2 zranił pałaszem aż sam poległ; w nogę ranny był oficer Świnarski. Wogóle zabitych miał Lelewel 42; 30 odciętych od reszty wyparli moskale na terytoryum austryackie. Ale i straty nieprzyjaciela nie były małe: nietylko własne ale i odebrane Lelewelowi furgony naładowane były zabitymi i rannymi moskalami, których jazda najwięcej ucierpiała. Między innymi poległ oficer ułanów Ferbelino.

16. 4. 63. **Borowe Młyny,** L., ob. zamojski; 14 km. płd. od Józefowa (Babice, Borów, Borowa, Borowce, Czarna rzeka, Głuch, Józefów, Łukowa, Łysa Góra, Majdan Sopocki, Olchowiec, Osucha, Różaniec, Rudka uroczysko, Tarnogród, Zamech).

Oddział pułkownika Borelowskiego, liczący 300 ludzi dobrze uzbrojonych, znajdując się w lasach między Borowcem a Majdanem Sopockim, napadnięty został przez prawie 1000 moskali wyszłych z Tarnogrodu pod dowództwem majora Szternberga. Lelewel zajmował silną pozycyę przy uroczysku Rudka (?), mając z jednej strony gęsty las, z drugiej zarosłe rzadkim lasem bagno. O godzinie 4. po południu moskale, rozdzieleni na kilka drobnych oddziałów, zaatakowali powstańców od strony Majdanu Sopockiego. Część oddzlału odcięta, wyparta została na terytoryum austryackie. Reszta atoli stawiła moskalom dzielny opór. Ogień strzelców z obu stron trwał blisko godzinę, poczem piechota kilkakrotnie z bagnetem w ręku rzuciła się na moskali i na wszystkich punktach odparła ze stratą podobno około 30 ludzi, i Lelewel przedarł się w głąb kraju, straciwszy 8 zabitych i pewną ilość rozproszonych i rannych, których odwieziono do Rzeszowa. Pod Borowymi Młynami polegli: Jan Opalaz Żelechowa, Józef Kurowski z Łukowa, Wojciech Topolski z Krasnego Stawu, Ignacy Pleszyński z Zamościa, Franciszek Andrzejewski z Garwolina, ks. Michał Żółtowski, kapelan oddziału oraz dwaj akademicy warszawscy: Remer i Rozwadowski.

24. 4. 63. **Józefów,** L., ob. zamojski; miasto. (Piskle, Pisklaki, Tanew rzeka, Osuchy).

Zebrawszy uszczuplony do 250 ludzi po starciu pod Borowymi Młynami oddział, wymykając się z ciągłej obławy nieprzyjaciela, znowu znalazł się Borelowski w pobliżu Józefowa, aby z rozkazu R. N. złączyć się z mającym wkroczyć do Królestwa *Jeziorańskim.* Na pomęczony marszami oddział, odpoczywający w lesie między Józefowem a wsią Osuchy, napadły wieczorem 24. kwietnia kolumny majora Ogolina i podpułkownika Tołmaczewa w sile 4 rot piechoty z 2-ma armatami i seciną kozaków. Po pierwszej salwie zaraz wezwał Borelowski ochotników do zakrycia odwrotu. Siedmdziesięciu z poetą Mieczysławem Romanowskim i Gustawem Wasilewskim, b. komisarzem woj. płockiego, a później kaliskiego i lubelskiego na czele, usłuchało apelu i krótki lecz bohaterski stawiało opór; niestety garstka ta parta masą napierającego nieprzyjaciela, częścią wyginęła, częścią zdołała się uratować za kordon, ale bohaterstwem swem umożliwiła Lelewelowi wymknięcie się z resztą. Rozbity oddział stracił w tem starciu 27 poległych, wśród których znajdowali się Wasilewski i Romanowski.

28. 4. 63. **Boby,** L., ob. zamojski; 7 km. płn.-zchd od Urzędowa. (Chruślina, Józefów, Kraśnik, Kraśnica, Opole, Zdziechowice).

W okolicach Bychawy sformował Czerwiński oddział z którym dnia 28. 4. stanął w Bobach. Przeciw powstańcom, których 200 tylko miało jaką taką broń a 400 na jakąkolwiek broń dopiero czekało, wyruszył z Kurowa z 2-ma

rotami i nieco kozaków pułkownik Kwieciński i dopadł go w Bobach. Atak piechoty przyjęli strzelcy polscy żywym ogniem, a wtedy na cofających się rzucił się z kosynierami kapitan Kisielnicki. Atoli bezbronna rezerwa, po większej części z włościan okolicznych składająca się, widząc padającego rannego Kisielnickiego, w popłochu rzuciła się do ucieczki i wprowadziła zamieszanie w resztę oddziału. Nie pomógł już ponowny atak chłopskich kosynierów, prowadzonych już teraz przez kapitana Podgórskiego, ani ogień trzech plutonów strzelców, kierowanych przez Czerwińskiego i jego adjutanta Czesława Łapińskiego, który poległ — moskale zmusili oddział do odwrotu. Nie licząc rannych, z których tylko 4 udało się oddziałowi zabrać ze sobą, 29 poległo powstańców, pochowanych na cmentarzu w Bobach. Straty moskali wynosiły 14 zabitych i 39 rannych. Prócz wymienionych oficerów odznaczył się tutaj kosynier Przegaliński, który sam kosą 3 moskali zabił.

1. 5. 63. **Kobylanka,** L., ob. zamojski; 18 km. połud. od Józefowa, między Borowymi Młynami a Tepiłami. (Borowe Młyny, Czosmy, Głuchowski las, Kobylówka, Litkowice, Tepiły, Tanew rzeka).

Mianowany naczelnikiem wojennym Lubelskiego generał Jeziorański na czele 704 ludzi wkroczył 27. kwietnia do Kongresówki i nie zapuszczając się wgłąb województwa, zajął pozycyę naprzeciw Tepił w głuchowskim lesie, zwanym Kobylówką. Oddziałem dobrze uzbrojonym i w broń dostatecznie zaopatrzonym dowodzili prócz Jeziorańskiego generałowie Waligórski i Śniechowski, szefem sztabu był Tomasz Winnicki, konnicą: 60 kozakami dowodzili atamani Jozef Leniecki i ukrainiec Wyleżyński Adam a 50 ułanami Maliszewski.

Już dnia 1. maja o godzinie 9. z rana zaatakowali obóz moskale w sile 4 rot piechoty, plutonu ułanów, seciny kozaków z 2-ma działami pod dowództwem pułkownika Sternberga. Po krótkiej walce moskale chwiać się poczęli. Wtedy major Grudziński z 2-ma kompaniami z boku uderzył na nieprzyjaciela, co do reszty popsuło szyki moskiewskie a zupełny wśród nich sprawiła popłoch kawalerya powstańcza. W bezładnej ucieczce uchodząc, musieli moskale zagwoździć jedno działo, straciwszy podobno 90 ludzi w rannych i poległych, z których 23 zostawili na placu boju, Polacy zaś mieli tylko 5 zabitych i 18 rannych.

Przez pięć dni moskale nie śmieli uderzyć na Jeziorańskiego, który tymczasem, zamiast ruszać w głąb kraju, pozostał w Kobylówce, ulepszając szańce i zasieki obozu, oraz powiększając oddział rozbitkami *Borelowskiego,* wśród których znajdował się i Kalikst Ujejski.

6. 5. 63. **Kobylanka,** L., ob. zamojski; 18 km. płd. od Józefowa. (Kobylówka, Tanew, Tepiły, Zamch).

Moskale koncentrowali znaczne siły wojska, około 2000 ludzi, przeciw Jeziorańskiemu, który wciąż pod Tepiłami stojąc, obwarowywał roztropnie obóz zasiekami i tp. zasłonami leśnemi. Dnia 6. maja z rana począł Miednikow, wiodąc ze sobą 6 dział i 2 moździerze, okrążać obóz powstańczy i to tak, że nawet część ludzi, kilkudziesięciu strzelców finlandzkich, wysłał na stronę austryacką. Strzelcy ci w gąszczach lasów terytoryum austryackiego, podsunąwszy się na kilkadziesiąt kroków, pierwsi rozpoczęli ogień i na ten przez nich dany znak rozpoczął się na całej linii bój ogniowy, trwający bez przerwy pięć godzin. Powstańcy stali nieustraszeni wśród gradu kul, wśród łamiących się i walących pni i gałęzi sosnowych od gęstych pocisków działowych, odpowiadając żwawą tyralierką przez cały czas na nieprzyjacielski ogień rotowy. Strzały z obozu polskiego szły tak celne, że prawie ani jeden z owych strzelców, którzy stali na terytoryum austryackiem, żyw nie wyszedł. Po trzygodzinnej walce ogniowej, w południe, po świe-

tnym ataku na bagnety, w którym Jeziorański, zdawszy naczelną komendę Waligórskiemu, osobiście z bagnetem w ręku śmiało poszczególne oddziały prowadził do ataku, — wyparto moskali na całej linii bojowej. Przez blisko godzinę zbierali się moskale, aż znowu ruszyli do ataku, z nielepszym atoli skutkiem. I następny atak odparto, a przy ostatnim szturmie, po 3. godzinie po południu odparci na całej linii, cofnęli się już bez walki ku Józefowu i Tomaszowu, zostawiając tylko patrole kozackie, które do 9. wieczora jeszcze niepokoiły powstańców. Około 400 ludzi w rannych i zabitych stracili moskale w tej bitwie leśnej, w której konnica ich mały tylko mogła brać udział.

Świetne to zwycięstwo kosztowało jednak wiele: 48 powstańców poległo na placu boju, do samego Cieszanowa do szpitala przywieziono 60 rannych, nie licząc tych których odesłano do Jasielska, Narola i Olszyc. Wogóle straty oddziału w zabitych oraz rannych i niebawem pomarłych z ran wynosiły przeszło 150. Nie było prawie oficera, któryby nie był rannym. Pomiędzy poległymi znajdował się syn generała Waligórskiego, w okrutny sposób domordowany przez moskali, kapitan Lampke, furyer Urbanowski; już w szpitalu w Cieszanowie zmarli z ran do 9. czerwca: kapitan Kazimierz hr. Tyszkiewicz z Litwy, major kosynierów Kazanecki, Józef Łucki ze Sarn, Tarnawiecki ze Lwowa. Wśród rannych znajdowali się major Dąbczański, Emilian Sokolnicki, Tomasz Winnicki, Wyleżyński, lekarz Stanisławski z Warszawy, porucznik Szubartowski z Cuneo, kapitanowie Wyszomirski, Zawadzki, Litwicki, Kurek, Wiśniewski, nad którego kompanią dowództwo objął Kalikst Ujejski. Jeziorański, kontuzyonowany również w tej bitwie, dobę całą pozostał jeszcze na dawnem stanowisku.

11. 5. 63. **Huta Krzeszowska,** L., ob. zamojski; 20 km. płd. od Janowa. (Dendrowice, Harasiuki, Derylaki).

Miednikow wyruszył z Tarnogrodu a idąc wzdłuż kordonu napotkał na dawny obóz powstańczy, który Jeziorański podpalił. Sądząc, że mają powstańców przed sobą, moskale rozpoczęli do owego obozu kanonadę, która ich samych o niemałe straty przyprawiła.

Tymczasem Jeziorański uchodząc z oddziałem stopniałym do niespełna 100 ludzi, dnia 11-go maja stanął w Hucie Krzeszowskiej. Nie przypuszczając, aby moskale tak daleko go ścigali, przeszło bowiem cztery mile uchodził wciąż nad kordonem, kazał konie rozsiodłać i ludziom gotować jedzenie. Atoli kolumny moskiewskie coraz ściślej go osaczały. Przednia straż Miednikowa dowodzona przez majora Ogolina obskoczyła nieprzygotowanych powstańców i po krótkiej walce powstańcy rozproszeni, małemi gromadkami uchodzili za kordon. Broń i amunicyę, której więcej było niż oddział Jeziorańskiego potrzebował, została zakopaną i zabraną później przez *Borelowskiego*. Śniechowski, któremu Jeziorański uciekając jak po Grochowiskach za kordon, zdał dowództwo, z resztą zdemoralizowaną tym „rekonesansem“ jenerała, wszedł również na terytoryum austryackie. Oddany pod sąd wojenny za zmarnowanie oddziału, z którym miał iść w Lubelskie a nie siedzieć nad kordonem, Jeziorański został uniewinniony, ale już dowództwa nie otrzymał.

18. 5. 63. **Turkowice,** L., ob. hrubieszowski; 5 km. płn. od Tyszowiec. (Tyszowce).

Pod dowództwem Jana Żalplachty (Zapałowicza) wkroczył d. 13. maja zorganizowany w zaborze austryackim i dobrze uzbrojony oddział powstańców, składający się z 300 piechoty, przeważnie akademików lwowskich i 32 jazdy obywatelskiej z Podola galicyjskiego. W głąb Lubelskiego podprowadził Żalplachtę *Borelowski*, znający doskonale okolicę. Połączywszy się w marszu z oddziałem Czerwińskiego, który obok 30 jazdy, około 150 kosynierów, włościan pod-

laskich pod dowództwem dzielnego chłopa majora Porady i do 350 różnie uzbrojonej piechoty znowu wiódł ze sobą przeszło 100 prawie bezbronnych — Zapałowicz odsadził się trzema marszami przez Krasnobród do Dzierzążni, gdzie nadciągnął ze 100 dobrze uzbrojonymi Podolakami galicyjskimi Leszek Wiśniowski wracający z Wołynia. W ten sposób przeszło 1000 ludzi liczący zastęp, nad którym główne dowództwo objął Zapałowicz, dnia 18. maja wkroczył do Tyszowiec. Tu doszła go wiadomość o zbliżaniu się moskali. Były to kolumny pułkowników Szarlotinga, Lubina i Janowowa, każdy po 2 roty piechoty i 2 działa z odpowiednią kawaleryą. Aby uchronić miasto od niehybnej zemsty moskali, opuszczono Tyszowce i pierwszy ruszył oddział Czerwińskiego w lasy turkowickie. Za nim postępował Zapałowicz ze swoimi ludźmi, chroniony przez łańcuch tyralierski, sformowany z 1-szej kompanii strzelców celnych, prażony gęsto kartaczami i granatami oraz nieustannym ogniem tyralierów moskiewskich. Osiągnąwszy las, obsadził oddział Zapałowicza tyralierami całe prawe skrzydło a kompania Wiśniowskiego i strzelcy Czerwińskiego obsadzili lewy brzeg lasu, furgony zaś, kosynierzy i bezbronni pociągnęli drogą w głąb lasu ku Turkowicom; kolumny moskiewskie, rażone celnym ogniem tyralierów, trzymały się na odległość 1500 kroków od lasu, nie podsuwając się dalej. Pomimo strasznego ognia działowego, straty powstańców były bardzo małe, bo wynosiły tylko 4 zabitych i 7 rannych, których częścią podczas odwrotu, częścią po odparciu nieprzyjaciela polskie rekonesanse z placu boju pozbierały.

Sformowawszy wszystkie kompanie tyralierskie o zmroku, wypoczął oddział w lesie turkowieckim. W ciągu nocy opuścił Wiśniowski ze swymi ludźmi stanowisko, udając się znowu na Wołyń.

O zmroku w zamieszaniu zabłąkały się w lesie konie juczne z amunicyą a kilka godzin straconych na szukanie ich spowodowało, że połączone oddziały nie zdołały natychmiast usunąć się z koła otaczających je i zwiększających się sił nieprzyjacielskich i dopiero o świcie wyruszyły drogami leśnemi ku Mołozowu.

19. 5. 63. **Tuczapy,** L., ob. hrubieszowski; 5 km. płd.-wsch. od Tyszowiec. (Małożew, Mołozów, Stara Wieś, Tyszowce).

O świcie d. 19. 5. Zapałowicz i Czerwiński stanęli między Starą Wsią a Tuczapami. Czerwiński zajął lasy tuczapskie; w południe jednak zmienił samowolnie stanowisko i skrył się o 1000 kroków za obozem Żalplachty. Natychmiast po rozstawieniu pikiet wywieziono rannych z dnia poprzedniego do pobliskiego dworu w Mołozowie, dokąd udał się z nimi lekarz Juwenal Niewiadomski. Zaledwie pierwszych rannych z wozów poznoszono do dworu, ostrzegły pobliskie straże o nadciągających moskalach; w oka mgnieniu moskale dwór zajęli, wymordowali złożonych tam rannych, dzierżawcę Kwiatkowskiego poranili śmiertelnie a rodzinę jego oraz powszechnie kochanego, pełnego poświęcenia Dra Niewiadomskiego zamordowali, a w godzinę później spalili dwór i chaty pobliskie.

Równocześnie ze wszystkich stron lasu dały znać pikiety o zbliżających się moskalach, na co Zapałowicz rozłożył kompanie 1-szą i 2-gą strzelecką na brzegach lasu, ku Mołozowu, 3-cia broniła prawego brzegu lasu, pół kompanii „gwardyjskiej" zaś lewego brzegu lasu od Starej Wsi, — wzywając Czerwińskiego, by bronił strzelcami swymi brzeg lasu ku Miętkim, resztę zaś siły zostawił w rezerwie.

Moskale, którzy na podwodach z 3 stron t. j. od Tyszowiec, Hrubieszowa i Tomaszowa nadciągnęli, ustawiwszy 4 działa we froncie od Mołozowa, 4 działa od Starej Wsi, oblegli las z 3 stron i ogniem tyralierskim, połączonym z kartaczami i granatami ostrzeliwali las. Po godzinnym nieustannym ogniu przypuścili moskale atak na bagnety u lewego skrzydła sił powstańczych; naczelnik oddziału posłał pozostawioną rezerwę kompanii gwardyjskiej w pomoc, wzywając równo-

cześnie kosynierów Czerwińskiego, którzy jednak na czas nie przybyli. Tu wszczął się bój okropny i rozpaczliwy; dzielna młodzież odparła ogniem rewolwerowym i bagnetem nieprzyjaciela, który napowrót nie odważył się przypuścić ataku.

Bój łańcuchów tyralierskich trwał bez przerwy do godziny 6. wieczór. Około godziny pół do 7-mej wieczór działa ucichły.

1-sza kompania i część gwardyjskiej opuściły bez rozkazu stanowiska, udając się na prawe skrzydło, gdzie nieprzyjaciel już doszedł do lasu. Tam Żalplachta, rzuciwszy kosynierów z Poradą na czele do ataku, odparł moskali. Po ustaniu ognia, zabrawszy część rannych, kawaleryę, część ludzi bezbronnych i przybyły 1 pluton gwardyi, Zapałowicz cofnął się zaraz nie czekając zebrania się całego oddziału, wysyłając na wszystkie stanowiska rekonesanse kawaleryi, adjutanta i pojedynczych konnych z rozkazem zboru. Rekonesans kawaleryi przybywający od Miętkiego doniósł, że świeża kolumna moskiewska złożona z kilku rot piechoty i kozaków, zagraża linii odwrotu. Inne rekonesansy nie wróciły. Adjutant przelatując dwakroć wyznaczone stanowiska, nie zastał na żadnem oddziałów, które nie słuchając sygnałów odwrotu, udawszy się na prawe skrzydło linii bojowej, po wyparciu moskali uchodziły przez pola tuczapskie ku kordonowi. Pozostawiony zaledwie z jednym plutonem gwardyi, kawaleryą i kilkudziesięciu źle uzbrojonymi ludźmi, zarządził Zapałowicz odwrót z rannymi, amunicyą i bagażami.

Podczas pochodu napadnięty przez kolumnę od Miętkiego nadciągającą, nie mając ku obronie prócz plutonu gwardyi ani jednego strzelca, zaledwie że zdołał wyratować jazdę i rozbitki piechoty Czerwińskiego, które połączone w nieładzie pierzchły. — Złamany furgon z amunicyą wstrzymał pochód kolumny. Kozacy i piechota moskiewska dopadli uchodzących, dobijali rannych i tylko chciwość łaknącego zdobyczy żołdactwa dała czas Żalplachcie uszykować jako tako kolumnę i inną drożyną leśną przejść pomiędzy rozstawione roty moskiewskie, uprowadzając ze sobą dwa wozy rannych, całą prawie konnicę i ze stu pieszych. Pomimo tak znacznych poniesionych strat i tak ogromnie przeważnych sił nieprzyjacielskich, dzielny zastęp Zapałowicza utrzymałby plac boju i tylko nieposłuszeństwu a raczej nieuwadze pojedynczych oficerów przypisać należy, że się oddział podzielił i że nie wiedząc o sobie, w małych siłach, ustępując przed ścigającym moskalem, kordon przestąpił. Część 120 w połowie tylko uzbrojonych, przeszła koło Bełza, część druga zaś w sile 180, uprowadzając rannych ze sobą, w okolicy Lisek.

Tak w ciągu jednej doby znikł z widowni silny, bo do tysiąca ludzi liczący, a dobrze uzbrojony oddział, uchodząc częścią za kordon, częścią rozpraszając się po województwie lub z dowódzcami na czele wymykając się od walki, a w rannych i zabitych tracąc do stu ludzi. Zniszczał oddział mimo dzielności pojedyńczych grup i osobników, wśród których odznaczyli się kapitan Aleksander Ubysz, Dr. Karol Lewakowski, adjutant Żalplachty oraz kawalerzysta W., który przy ataku na bagnety, położywszy kilku moskali, z rewolwerem w ręku rzucił się na bagnety, a otrzymawszy 3 pchnięcia, przez 36 godzin bez opatrunku postępował za drugimi i t. d.

24. 5. 63. **Sobolew,** L., ob. lubelski; 24 km. płn.-wsch. od Kurowa. (Kutusie bagno, Lubartowskie lasy, Majdan, Michów).

W różnych punktach Lubelskiego poczęły się tworzyć pod koniec kwietnia nowe oddziały powstańcze. W okolicach Sielca, koło Chełma, żwawy młodzieniec *Brzoza*, dawniejszy podkomendny *Langiewicza*, w Siedliszczach mechanik *Skawiński* i gorzelnik *Gembski*, koło Sawina Michał *Witkowski*, właściciel Łowczy, formowali oddziały, nad którymi miał objąć dowództwo major *Rucki*. W okolicy

Kraśnika, z powodu bliskości kordonu, łatwo szło tworzenie i uzbrojenie znacznego oddziału odważnemu leśnikowi *Wagnerowi*. Nad oddziałem tym, w którym oficerami było 2 włościan (z tych jeden *Rak*, włościanin ze wsi Struże, był człowiekiem strasznej odwagi i sprytnym partyzantem), miał objąć później dowództwo Tomasz *Wierzbicki*, major wojsk tureckich.

Inny oddział organizował od pierwszych dni maja w Lubartowskiem Zygmunt Koskowski, b. oficer rosyjski na Kaukazie. W okolicy Michowa zbliżył się do Koskowskiego, mającego wówczas już 315 ludzi, przeważnie włościan kosynierów, kapitan Krysiński z 400 swoimi, a równocześnie przeciw oddziałom powstańczym wyruszył z Michowa pułkownik Cwieciński w sile 4 rot piechoty z 4 działami i seciną kozaków.

Na wiadomość o zbliżaniu się nieprzyjaciela, oddział majora Koskowskiego wyruszył 23. maja z Kutusiego bagna wieczorem i w nocy zajął stanowisko na drodze prowadzącej z Majdanu do Sobolewa, kapitan zaś Krysiński 24. maja rano przeszedł z nadleśnego Majdanu do wsi Sobolewa i tam się zatrzymał. O godzinie 9. rano pikiety oddziału Koskowskiego zawiadomiły o zbliżaniu się przednich straży moskiewskich. Koskowski, nie czując się dość silnym do samodzielnego odparcia nieprzyjaciela, zaczął się cofać powoli ku Sobolewu i naprowadził w ten sposób moskali pod strzelców Krysińskiego, którzy przyjęli ich rzęsistym ogniem i zmusili do cofania się. Kosynierzy ukryci z boku nie dotrzymali kroku i nie uderzylii na uciekających, a atakiem swym mogli dopełnić porażki. Ośmieleni tem moskale wysunęli naprzód działa i rażąc kartaczowym ogniem, tak silnie natarli na strzelców Krysińskiego, że tenże, nie chcąc narazić oddziału na dotkliwsze straty, zaczął ustępować odstrzeliwając się. Walka trwała do godz. 4. popołudniu. Polaków poległo 57 a 12 rannych uniesiono z pola bitwy. Liczba zabitych, niestosunkowo wielka wobec liczby rannych, tłomaczy się tem, że moskale, jak zwykle, rannych dobijali. Nieprzyjaciel pochował swoich w 4 dołach, a było ich przeszło 100, według zeznań jeńca, w tem 4 oficerów.

Odznaczyli się pod Sobolewem porucznik strzelców Aleksander Miłkowski, awansowany na kapitana, porucznik Lewicki Józef, podporucznik Żukowski, adjutanci Bieniecki Antoni i Janczewski Antoni, porucznik Smulski Alojzy, dowódzca kosynierów porucznik Przybyłowski, porucznik Ryżewski, który wraz z chorążym Trzcińskim sztandar z rąk moskiewskich wyrwali, podoficer Karol Dworski, feldfebel Stanisław Rejmer, szeregowcy: Jan Bartosiewicz i Edward Łukasiewicz, awansowani na podporuczników, Kamiński Józef, Górski Jan, Michalski Piotr, Kowalski Franciszek, Dicoris Tomasz (Węgier), Korecki Władysław, Skierczyński Feliks, Głowacki, Siesicki Bazyli (ranny), Targoński Jan, Michałkowski Adam, Munatowicz Józef, Zakrzewski Julian, kuryer Emil Schwarz (Szwajcar), mianowany podporucznikiem. Poległ między innymi waleczny oficer Stawowski.

Oddział Koskowskiego zebrał przybywający właśnie w te strony Borelowski i wcielił do swego.

30. 5. 63. **Chruślina,** L., ob. lubelski; 11 km. wsch. od Józefowa. (Moniaki, Opole, Rachów, Zaklików, Zawichost).

Pułkownik Borelowski zebrawszy w zaborze austryackim nowy oddział, w okolicy Zamchu dnia 20. 5. wkroczył do Królestwa na czele 120 ludzi uzbrojonych w 18 karabinów. Idąc nad kordonem w kierunku Luchowa, następnie przez Księżopol mimo Tarnogrodu i Krzeszowa, pod Sierakowem dopiero zaopatrzył się w broń zakopaną przez inny rozbity oddział. Zabrawszy nadliczbową broń na furgony, już ze 150 ludźmi ruszył wzdłuż granicy ku Zaklikowu, gdzie zabrawszy sporo mundurów kozackich, rynsztunków i koni, pomaszerował lasami nad Wisłą i po kilku dniach marszów, wśród ciągłego deszczu, dnia 29. maja wieczorem stanął pod Chruśliną. Tutaj oddział Lelewela razem z rozbitkami *Koskowskiego*

liczył 180 strzelców i 30 jazdy. Moskale na wiadomość o pojawieniu się nowego oddziału wyruszyli przeciw niemu: podpułkownik Rahuza, wysłany z Lublina i pułkownik Miednikow, idący do Janowa. Połączone kolumny moskiewskie zaatakowały Borelowskiego o godzinie 7. zrana.

Lelewel, korzystając tak z ducha żołnierzy, jak z dogodności pozycyi na wzgórzu, obsadził ją zręcznie szczupłym swoim oddziałem. Część wojsk moskiewskich rozsypała się pod lasem w tyraliery, a część rzuciła się pod górę, kierując prawie całą siłę na prawe skrzydło powstańcze. Jednakowoż po godzinnym rzęsistym ogniu z obu stron celne strzały strzelców zmusiły nieprzyjaciela do odwrotu i skierowania się na lewe skrzydło, który to atak również po godzinnej walce odparty został. Z tej chwili Lelewel widząc przeważające siły nieprzyjaciela, bo 5 rot piechoty z 4-ma działami, skorzystał by, zwinąwszy tyralierów, ścieśnionemi kolumnami, przykrywając furgony kawaleryą, cofnąć się w lasy skokowskie.

Oddział stracił w tej potyczce 22 zabitych, między nimi starszego sierżanta Zybelmajera, głównie przy ściąganiu łańcucha tyralierskiego, gdy do zbiegłych w gromadę nieforemną moskale dali rotową salwę. Z 20 rannych 16 odwieziono do Opola. Przy Lelewelu pozostało tylko 80 ludzi, z którymi wymykając się moskalom, dotarł w lasy lubartowskie, zbierając tam dalszych rozbitków Koskowskiego i łącząc się chwilowo z *Ruckim* i *Krysińskim*. Pod Kockiem przekroczył Wieprz, paląc most za sobą, a stamtąd przez Serokomlę, Adamów i Miastków ruszył ku Garwolinowi na wiadomość o znacznym transporcie broni i pieniędzy.

W potyczce pod Chruśliną odznaczyli się szczególnie kapitan Kalikst Ujejski oraz porucznik Sokulski i Osten, ranni. Straty moskali, którzy znajdowali się w pozycyi mniej dogodnej, niż oddział powstańczy, miały być znaczniejsze niż Lelewela (do 100 rannych i zabitych).

27. 6. 63. **Sobieszczany.** L., ob. lubelski; 18 km. płn.-wsch. od Kraśnika (Kraśnik, Janów).

Oddział Wagnera urządził pod Sobieszczanami zasadzkę na 2 roty wojska moskiewskiego. W krótkiej lecz stanowczej walce moskale, straciwszy podobno 12 zabitych i przeszło 20 rannych, cofnęli się do Kraśnika. Jazdą w tej utarczce dowodził Deputowicz.

29. 6. 63. **Lublin.** L., ob. lubelski; miasto.

Major Rucki, objąwszy dowództwo nad oddziałkami uformowanymi przez *Brzozę, Skawińskiego, Gembskiego i Michała Witkowskiego* przez kilka tygodni, nie ruszając się z okolicy, powiększał oddział, który w połowie czerwca, powiększony jeszcze częścią rozbitków z pod Sobolewa przyprowadzonych przez *Koskowskiego*, doszedł do liczby 600 ludzi. Dopiero 1. czerwca począł się Rucki ruszać po województwie i tegoż dnia wszedł z muzyką Koskowskiego na czele do Chełma, poczem znowu dłuższy czas przerzucał się z miejsca na miejsce, oddając *Wasiutyńskiemu* dowództwo nad oddziałkiem Koskowskiego, któremu jego ludzie zarzucali ucieczkę pod Sobolewem. Na wiadomość o zamierzonej wyprawie *Wysockiego*, ruszył Rucki nad Bug, aby zajęciem moskali na tyłach ułatwić Wysockiemu wkroczenie na Wołyń.

W czasie zbliżania się nad Bug wysłał tak dla rozerwania sił moskiewskich i odwrócenia od siebie uwagi, jak dla wypróbowania energii owej kawaleryi — dwa rekonesanse, jeden pod dowództwem rotmistrza Niedźwiedzkiego w 20 koni, a drugi w 12 koni pod komendą porucznika *Ottona*, niedawno przybyłego z zaboru austryackiego do oddziału.

Porucznik Otto z powodów usprawiedliwionych nie mógł alarmować Krasnego stawu, za to zajął się przywracaniem porządku ze strony włościan w Hrubieszowskiem. Natomiast Niedźwiedzki zaalarmował Lublin w czasie, gdy właśnie

obok miasta przesuwał się *Rylski* w 18 żandarmeryi, ranił kilkunastu żołnierzy i napędziwszy załodze strachu, tak, że przez 3 dni stała pod bronią, odwrócił baczność jej od głównej siły Ruckiego.

2. 7. 63. **Krasnystaw,** L., ob. krasnostawski; miasto.

Po powrocie Niedźwiedzkiego i *Ottona* do obozu wysłał *Rucki* powtórnie Niedźwieckiego z komendą jazdy w celu zaalarmowania Krasnegostawu. Atak ten dzielnie wykonano, gdyż ubito 9 kozaków liniowych, 6 inwalidów, a raniono 7 bez żadnej dla rekonesansu straty, moskale bowiem ze strachu i dla braku czasu nawet strzału nie puścili. Niedźwiedzki pomknął szybko z powrotem do obozu.

6. 7. 63. **Wielka Bukowa,** L., ob. krasnostawski; 6 km. płn.-wsch. od Sawina (Bukowa Mała, Bukowa Wola, Mała Bukowa, Macoszyn, Sawin, Hańsk, Ossowa, Swirszczew, Malinówka).

Po kilkudniowym pobycie nad Bugiem, gdy *Wysocki* już był rozbity, wyruszył major *Rucki* ku Włodawie w celu połączenia się ze znajdującymi się na pograniczu Radzyńskiego i Chełmskiego oddziałami *Krysińskiego* oraz Jankowskiego i Zielińskiego. Dnia 6. 7. stanął Rucki opodal Sawina. Równocześnie moskale, chcąc znieść nie dające im spokoju, a znaczne oddziały wspomnianych dowódców, wysłali dwie silne kolumny przeciw nim: z Hrubieszowa 3 roty piechoty i 1 secinę kozaków pod dowództwem majora Kozłowskiego, a z Krasnegostawu $1^1/_2$ roty i 50 kozaków, 1 szwadron ułanów i 2 działa z pułkownikiem Baumgartenem. We Wielkiej Bukowej kolumny te złączywszy się 6. 7. ruszyły ku Macoszynowi. Tymczasem oddziały polskie już także były się zeszły, ale tegoż dnia rozdzieliły się znowu, idąc w różnych kierunkach. Odchodzące oddziały Jankowskiego i Zielińskiego dognali moskale tuż za Wielką Bukową o 3 wiorsty przed Macoszynem, a będąc w przewadze liczebnej, zmusiły do rejterady.

9. 7. 63. **Świerże,** L., ob. krasnostawski; 18 km. wsch-płd.-wsch. od Sawina. (Twierz, Bezek).

Wycofawszy się z pod Urszulina (P. 7. 7.) ruszył Rucki w lasy nadbużańskie celem dalszego organizowania oddziałów. Tutaj pod Świerżemi starł się z kolumną moskiewską wysłaną do Królestwa z Uściługa i zadawszy moskalom straty, zmusił do cofnięcia się. W kilka dni później t. j. 16. 7. z kolumny tej, liczącej 4 szwadrony ułanów, 3 szw. huzarów, 5 dział i 3 roty piechoty, która zatrzymała się na noc w Siedliszczach, wysłano 2 huzarów na wozach do Chełma po owies, huzarów tych wracających z owsem, napadli pod Bezkiem i zabrali wysłani przez Ruckiego żandarmi.

18. 7. 63. **Polichno,** L., ob. zamojski; 14 km. płd.-wsch. od Kraśnika. (Blinów, Kraśnik, Stróże, Urzędów).

Objąwszy dowództwo nad oddziałem zorganizowanym przez Wagnera, pułkownik Wierzbicki urządził dnia 18. lipca o godzinie 5. rano w lesie między Strużą a Polichnem zasadzkę na 4 roty piechoty i secinę kozaków, powracających z Lublina. Oddział, z którego część tylko wziął dowódzca na wyprawę, składał się z 4-ech kompanii piechoty z których jedna strzelców, z plutonu kosynierów (40 ludzi) i dwóch słabych plutonów kawaleryi, ogółem z 350 ludzi. Piechota doskonale uzbrojona i ubrana, obsadziła drogę spadzistą, na której znajdowały się dwa mostki, 3 kompanie pozostawił Wierzbicki na górze, jedna zaś najsłabsza, obsadziła mostki, aby wciągniętym w zasadzkę zamknąć drogę do Janowa. Na dany znak wszystko miało się ruszyć i biegiem wpaść na drogę, kosynierzy zaś stojący za trzecią kompanią uderzyć mieli na rozbitków. Wierzbicki spodziewał się zupełnego skutku, bo liczył na subordynacyę oddziału i poświęcenie ofi-

cerów. Powstańcy ukryci byli o 20 kroków od drogi. Awangarda, a potem cały oddział kozacki, przejeżdżając na tak małą odległość, nie mógł ich odkryć.

Po przejściu przez drogę kozaków i daniu znać przez tychże swojej piechocie, że las jest wolny, Wierzbicki czekał tylko z atakiem, aby piechota nadeszła na wysokość ukrytych kompanii dla wykonania ułożonego planu. Piechota nieprzyjacielska zaczęła już dochodzić do 4-tej kompanii powstańczej, która była na skrzydle, kiedy psy kozackie, idące przed oddziałem, zwietrzyły zasadzkę i szczekaniem zwróciły uwagę dotychczas spokojnego nieprzyjaciela. Kilka strzałów padło i ogień rozpoczął się przed daniem sygnału.

Pierwsza kompania strzelców i druga piechoty rzuciła się na bagnety, trzecia zajęła mostki i odcięła kozaków od piechoty, ubijając 3 i raniąc oficera. Pomiędzy piechotą powstańczą a moskiewską bój wrzał tak zacięty, że o 10 kroków strzelano do siebie. Kosynierzy pragnąc jak najprędzej wziąć udział w walce, zaawansowali tak prędko, że przeszli linię tyralierów i wpadli na bagnety moskiewskie, przyczem kilku kosynierów poległo, a kilku było rannych. Ogień z obu stron trwał przeszło półtorej godziny, a w rezultacie moskale zmuszeni zostali cofnąć się w nieładzie ku Kraśnikowi i zająć pozycyę o milę drogi dalej. Kawalerya ich odcięta pognała do Janowa po posiłki, które rzeczywiście przyszły pod wieczór, przyprowadzając działo, z którego do opuszczonego już przez Wierzbickiego lasu strzelano.

Straty z obu stron były znaczne: powstańcy stracili 14 zabitych i 29 rannych, większą połowę bardzo ciężko. Moskali zabitych, a nie uwiezionych przez nich na furach pozostało na placu bitwy 11, rannych było 50. Pomiędzy poległymi powstańcami znajdował się porucznik Adam Romiszewski, kasyer i adjutant oddziału. Między rannymi był kapitan Zygmunt Horn, raniony w głowę i dwa razy w nogę, porucznik kosynierów Lipski, porucznik strzelców Przepolski, kapitan Sawicki, który ze swoją kompanią (4-tą) nie przyłączywszy się do ogólnego ataku, sprawił, że zwycięstwo nie było stanowczem. Z pomiędzy oficerów najwięcej odznaczyli się kapitan Horn, porucznik Romiszewski, oraz adjutanci Wierzbickiego, Daniszewski i Stobój, tudzież Olszewski i Kaliszyński ze swemi kompaniami.

Dowiedziawszy się o nadchodzeniu oddziału z Janowa, idącego w pomoc piechocie stojącej pod Kraśnikiem, zabrawszy część rannych, swoich i moskiewskich poległych, których swoimi wozami odesłał moskalom, udał się Wierzbicki do Blinowa, aby tam skoncentrować swoje siły i przejść w Krasnostawskie. Duch pomiędzy żołnierzami był doskonały i w pierwszem spotkaniu z nieprzyjacielem okazali wielkie poświęcenie i męstwo.

Kawalerya w czasie potyczki w lesie stała na drodze od lasu ku Janowi i goniła tylko uciekających kozaków.

22. 7. 63. **Brzezno,** L., ob. krasnostawski; 11 km. płd.-wsch. od Chełma. (Żalin).

Wysłany przez gen. porucznika Kazlannikowa pułkownik Czyśladzew na czele 2 kompanii orelskiego pułku, szwadronu dragonów, seciny kozaków, wyruszył z Uściługa w Lubelskie. Na wiadomość, że w Brzeznie znajdują się powstańcy, Czyśladzew otoczył wieś kozakami, którym w pomoc posłał 1 rotę, z drugą zatrzymując się w rezerwie o $1^1/_2$ wiorsty od wsi od strony Żalina. Moskale otoczyli łańcuchem dwór i ogród, zajęty przez powstańców. Część powstańców, nocująca po stodołach we wsi, ujrzawszy znaczne siły moskiewskie, rzuciła się ku Żalinowi, ścigana przez kozaków i wymknęła się ze stratą 3 zabitych po-

dobno. Tymczasem nadbiegły moskalom posiłki t. j. jeszcze jedna rota strzelecka i otoczywszy stodoły, rozpoczęła ogień do znajdujących się tam jeszcze powstańców i wyparła ich do ogrodu. Tutaj powstańcy przez pewien czas stawiali opór, wreszcie zmuszeni byli ustąpić. Moskale zaś zabrali się do rozbijania drzwi chałup i niszczenia dworu, poczem zadowoleni ruszyli do Żalina, mając 2 rannych.

Dowodzący oddziałkiem Lipiński, który uformowawszy partyę z 36 jazdy, niepokojąc od dłuższego czasu moskali, zamierzał udać się na Wołyń, dostał się do niewoli; towarzyszowi jego, Jakóbowi Rajznerowi, udało się umknąć. Wśród poległych powstańców znajdował się kapelan oddziału ks. Marcinkowski.

24. 7. 63. **Kania Wola,** L., ob. krasnostawski; 6 km. płn.-wsch.-płn. od Puchaczewa. (Lejny, Krasnystaw, Załucze).

Celem lustracyi oddziałów operujących w danej chwili w obwodach radzyńskim, łukowskim i lubelskim, wezwał je pułkownik Michał Hejdenreich (Kruk) do stawienia się w okolicach Łęcznej. Kawalerya Kruka, w liczbie 130 koni, dowodzona przez Deskura, stanęła w Majdanie Smolarni między Kanią Wolą, Dratowem i Lejnem; następnego dnia nadszedł Krysiński z 400 piechoty i kawaleryi oraz Rucki z 500 dobrze uzbrojonej i umundurowanej piechoty i szwadronem kawaleryi, dowodzonym przez Niedźwiedzkiego. W tym samym czasie nadciągnął Wierzbicki z 350 ludźmi w czem 36 jazdy i stanął o $^3/_4$ mili od Kruka, koło Nadrybia. Przeciw Wierzbickiemu maszerowali moskale od Radzynia w 6 rot piechoty z 2-ma działami, mając 1 szwadron ułanów i secinę kozaków ze sobą. Nieprzyjaciela, który śmiało szedł przeciw Wierzbickiemu, nie wiedząc o owych innych oddziałach, postanowił Kruk zaatakować na trakcie z Łęcznej do Parczewa.

Wyruszono na trakt wzmiankowany, prowadzący między lasem a wielkiem jeziorem Dratowskiem. Połączonej pod dowództwem Deskura kawaleryi Krysińskiego, Ruckiego i swojej, razem 400 koni, polecił stanąć w Dratowie. Następnego dnia rano, nim jeszcze oddziały Kruka zdążyły zająć wyznaczone dnia poprzedniego stanowiska, kuryer doniósł, że moskale już się zbliżają. Oddziały zajęły wyznaczone stanowiska, a w dwie godziny potem usłyszano huk strzałów armatnich. To nieprzyjaciel zaatakował Wierzbickiego. Wierzbicki z tej strony nie spodziewając się moskali, spodziewając się raczej, że tam zajmuje pozycyę Rucki, a nie mając od Kruka żadnej wiadomości, wymaszerował z Nadrybia przez Kanią Wolę na lewe skrzydło oddziałów. W Kaniej Woli spotkał się w opłotkach wsi z kartaczami, którymi go przywitali moskale na dosyć bliską odległość w ściśniętą kolumnę i rozbili go; piechota wyłamała płoty i rozbiegła się, a Wierzbickiego rannego w nogę kartaczem, uprowadziła jego kawalerya, dowodzona przez Politalskiego. Gdy tak się ucierał oddział Wierzbickiego, 1200 ludzi stało bezczynnie, boć to miała być zasadzka, planowana przez Kruka, w którą atoli moskale właśnie z powodu nieświadomości nie weszli byli i zamiast być atakowanymi sami, stali się atakującymi. Ogień mierzony początkowo na Wierzbickiego, zwrócił się obecnie przeciw oddziałom Kruka, raczej tylko przeciw kawaleryi i jednej kompanii Ruckiego, które się były wysunęły przeciw kozakom, podsuwającym się pod stanowiska oddziałów. Kruk w tym czasie z resztą oddziału stał nieczynny, wreszcie ściągnął kawaleryę i cofnął się, a tylko owa jedna kompania Ruckiego jeszcze walczyła. Cały oddział Krysińskiego nie ruszył się z miejsca, dopiero po odstąpieniu Kruka wysłał Krysiński Bardeta na tyły moskali, wstrzymując ich pościg za Wierzbickim i ocalając jego oddział, który teraz znowu pod dowództwem majora Wagnera będąc, wycofał się szczęśliwie. W bitwie tej, która powinna była stać się zwycięstwem, stracili Polacy około 30 zabitych i tyluż rannych.

30. 7. 63. **Częstoborowice,** L., ob. krasnostawski; 22 km. zchd. od Krasnegostawu. (Rybczewice, Częstochowice).

Jankowski z Zielińskim, połączywszy się z oddziałem *Grzymały*, mając razem około 1000 ludzi, zatrzymali się we dworze w Rybczewicach. Niebawem Grzymała wyruszył dalej ze swoimi ludźmi, pozostałe zaś oddziały, lekceważąc doniesienie o nadciąganiu pułkownika Baumgartena z 3 rotami, szwadronem ułanów, seciną kozaków, z 2 działami, oddały się odpoczynkowi. Dopiero gdy już moskale zbliżyli się na strzał armatni, wymaszerowano ku Częstoborowicom. Dostrzegłszy ten ruch, nieprzyjaciel z przeciwległego wzgórza puścił kilkanaście granatów, ale bez szkody dla powstańców, aby zaś odciąć drogę, wysłał Baumgarten piechotę z kozakami drogą ukośną, ku Częstoborowicom, co mu się w części udało. Na drodze z Rybczewic do Częstoborowic jest kilka głębokich jarów i te należało przebyć, aby uniknąć spotkania. Ostatni wąwóz do przebycia był w samych Częstoborowicach. Znacznej części oddziału udała się ta przeprawa, część jednak została odcięta i obskoczona przez moskali. 106 położyli moskale trupem, a 150 ciężko ranili. Tych co odcięli, nie brali moskale do niewoli, chociaż mieli ich w swych rękach, ale na miejscu mordowali w sposób wyrafinowany, pastwiąc się nad nimi: wpierw zdejmowali z nich odzienie, składali najporządniej, a potem dopiero — prawidłowo ubijali. Mordami tymi dyrygował nie sam Baumgarten, który w tej chwili stał w Rybczewicach, lecz dowodzący jego piechotą, Büchner. Furgony, wysłane przez Jankowskiego i Zielińskiego naprzód, zdołały ocaleć. Moskale za ów straszny wąwóz nie przeprawili się i już dalej nie ścigali, z tego powodu, że Grzymała, który był udał się do Gardzienic, gdzie stał *Lutyński*, posłyszawszy strzały, zwrócił się w tę stronę i ruchem swoim zmusił Baumgartena do cofnięcia się.

Polegli pod Częstoborowicami między innymi: Domaracki Roman, porucznik strzelców z Radomia; Tylski Antoni z Pułtuska, podporucznik; Rubczewski Paweł; Potocki Wiktor urzędnik z Warszawy; Zambrzuski Wincenty, syn obywatela z Radzyńskiego; Dziąglewski Edward; Grabowski Jan; Pierzchalski Jan, dozorca z Warszawy; N. Jan, dorożkarz z Warszawy; N. Leopold z Warszawy; Wyszyński; Kropielnicki Mateusz; Karpiński Józef; Tylhoroski Józef, młynarz.

4. 8. 63. **Chruślina,** L., ob. lubelski; 11 km. wsch. od Józefowa (Boby, Chruślanki, Moniaki, Urzędów).

Dnia 4. sierpnia, stojąc z oddziałami Wierzbickiego, Krysińskiego, Lutyńskiego i Jarockiego i z eskortą pułkownika Grzymały we wsiach Chruślinie, Bobach i Moniakach i oczekując na broń, mającą nadejść z nad kordonu, jenerał Michał Kruk, otrzymawszy wiadomość o zbliżaniu się nieprzyjaciela od Urzędowa, wydał następujące dospozycye do boju: obozom pod pokryciem 50 jazdy odstąpić od Stanisławowa, gdzie miały czekać na dalsze rozkazy, wszystkim zaś oddziałom nakazał odstąpić za Chruślinę, dla zajęcia bojowej pozycyi na drodze z Chruśliny do Stanisławowa, gdzie miały czekać na dalsze rozkazy, oddziałowi majora Krysińskiego zająć 1 bojową linię na krańcu lasu, wszystkim zaś innym i całej kawaleryi stanąć w rezerwie na znakomitej pozycyi Lelewela, to jest na górze otoczonej z trzech stron wąwozem.

Oddział majora Krysińskiego dzielnie spotkał pierwszy atak nieprzyjaciela. Moskale odparci wzmocnili swoją linię bojową i wysłali część sił dla zajęcia prawego skrzydła Krysińskiego. Polecił więc Kruk majorowi Wagnerowi, który z powodu choroby Wierzbickiego dowodził oddziałem, częścią swojego oddziału posiłkować bezpośrednio oddział Krysińskiego, a drugą częścią wstrzymać atak nieprzyjaciela wymierzony w prawe skrzydło Krysińskiego. Moskale odparci po raz drugi, wprowadzili do boju wszystkie siły, prowadząc główny atak na obydwa

skrzydła powstańcze. Pozostawiwszy w rezerwie połowę strzelców z oddziałów Jarockiego i Lutyńskiego i prawie wszystkich kosynierów, licząc na wstrzymanie nieprzyjaciela na tej silnej pozycyi, na wypadek gdyby linia bojowa powstańcza nie wytrzymała tego trzeciego ataku, resztę strzelców tychże oddziałów posłał Kruk na podtrzymanie skrzydeł. Atoli moskale odparci po raz trzeci, nie mając żadnych rezerw, poczęli się cofać w największym nieładzie. Wysławszy kosynierów na obydwa skrzydła swoich dla zachodzenia tyłu moskalom, a całą kawaleryę przeciw lewemu skrzydłu nieprzyjacielskiemu, na którem secina kozaków przykrywała rejteradę, resztę strzelców prowadził w rezerwie. Napróżno moskale starali się wstrzymać pościg, zajmując budynki w Chruślinie, Bobach i Moniakach, rażeni ogniem sztucerników i zagrożeni szarżą kosynierów, którzy im nieustannie tyły zabierali; musieli uchodzić w największym nieładzie, nie zdążywszy nawet zabrać na furmanki, których mieli nie mało, wszystkich swoich rannych i zabitych. Bitwa ta rozpoczęta o 1/212. trwała do godz. 7. wieczór. Ścigano nieprzyjaciela na przestrzeni 12 kilometrów, aż do samego Urzędowa. Reszta strzelców (ptaszniki) użytą była na wepchnięcie moskali do miasta, w którego ulicach jeszcze przez kilka minut trwała walka.

Pod Chruśliną żołnierz polski bił się na odkrytem polu na przestrzeni 12 kilometrów z nieprzyjacielem mającym artyleryę i prawie równie silnym liczebnie. Straty powstańców były nieznaczne: 2 zabitych i przeszło 30 rannych, z których kilku niebawem zmarło. Moskale ponieśli straty ogromne: 14 oficerów i 100 furmanek rannych przywieziono do Lublina, według informacyi władz cywilnych powstańczych. Oddziały Krysińskiego i Wagnera (Wierzbickiego) najwięcej się odznaczyły, zaś z całej kawaleryi najbardziej odznaczyli się Krakusi, którzy pod dowództwem porucznika Łaskiego w 50 koni działając, na piechotę i konno, pędzili przed sobą całą secinę kozaków.

Wszystkie siły, które Kruk pod Chruśliną miał do rozporządzenia, składały się z 800 strzelców (600 sztucerników, a reszta ptaszników), 600 kosynierów i około 200 koni; moskale, pod dowództwem Miednikowa, mieli 6 kompanii piechoty, odpowiednią liczbę kozaków i 3 działa. — Po bitwie znaleźli powstańcy na placu 20 zabitych i rannych moskali, których w popłochu nie zdołał zabrać nieprzyjaciel.

Na drugi dzień po bitwie pod Chruśliną pragnął Kruk zaatakować nieprzyjaciela w Urzędowie i zmusić do złożenia broni. Popłoch i nieład w moskiewskich szeregach po klęsce dnia poprzedniego tak był wielki, że jenerał nie wątpił o pomyślnym skutku ewentualnego ataku, lecz nie mając nic amunicyi, kazał tylko zaalarmować moskali, którzy, będąc dostatecznie zaopatrzeni w amunicyę, mogliby znacznie powetować sobie straty. Atoli moskale przestraszeni, wylawszy jedzenie z kotłów, uciekli czemprędzej z pod Urzędowa do Kraśnika.

5. 8. 63. **Depułtycze,** L., ob. krasnostawski; 8 km. płd. od Chełma (Deputaty, Dubienka, Chełm, Pokrowka, Zdanne, Wierzchowiny).

Świeżo utworzony przez Cieszkowskiego (Ćwieka) oddział w połączeniu z oddziałem po *Czachowskim,* dowodzonym przez majora Eminowicza, zanocowawszy w Stawie, wyruszył wraz z oddziałem Ruckiego, który ze Święcicy nadciągnął i o godzinie 8. zajął Chełm. Ponieważ doniesiono, że moskale zbliżają się od Krasnegostawu, Uściługa, Włodawy i Dubienki, niepodobna było trzymać się w Chełmie, wobec niebezpieczeństwa zupełnego obsaczenia. O godzinie 10. rano dano znać, że nieprzyjaciel w sile 1 roty liniowej i seciny kozaków zbliża się do Depułtycz. Natychmiast sformowawszy się, ruszyli powstańcy do Pokrówki i tuż za tą wsią rozpoczął się bój tyralierski o godz. 1/211. przed południem. Moskale cofnęli się na wzgórek krzaczasty, powstańcy zaś rozstawili się w taki sposób: cały oddział Eminowicza w pierwszej linii, to jest jedna kompania strzelców pod kapita-

nem Rudowskim na prawem, druga pod p. o. kapitana Gromejką na lewem skrzydle, kosynierzy pod p. o. kapitana Sztokiem we środku; prócz tego stał w pierwszej linii na lewem skrzydle, do zajęcia moskwie tyłu przeznaczony, oddział naczelnika Ćwieka. Karabinierzy w drugiej linii stanowili rezerwę tegoż skrzydła, cały zaś oddział Ruckiego tworzył drugą linię dla środka i skrzydła prawego. Pierwszy moment boju udał się przez śmiałe postępowanie tyralierów. Moskale opuściwszy wzgórek, cofnęli się do karczmy depułtyckiej Poczekajka, dominującej nad prawem skrzydłem powstańców, a dominowanej przez lewe skrzydło i środek, gdyż powstańcy zaraz wzgórek krzaczasty zajęli. Moment drugi stanowiło wyparcie moskali z korzystnej pozycyi pod karczmą. Prawe skrzydło tyralierów śmiało podsunęło się pod górę i zajęło wiatrak, równocześnie armatka Eminowicza, dawszy 3 razy ognia, zmusiła nieprzyjaciela do cofnięcia się do Depułtycz po półtoragodzinnej walce, w której ludzie Gromejki i Ćwieka w pierwszej, karabinierzy zaś w drugiej linii oraz kapitan Rudawski, dobrze się sprawili, tylko oddział strzelców Ruckiego w tyraliery rozsypany, tyralierów innych oddziałów ogniem raził. W Depułtyczach moskale na nowo się usadowili, ale wnet powstańcy wieś zajęli i nieprzyjaciel ponownie ze swej pozycyi wyparty, nie zajął nawet pobliskiego lasku, tylko pędem uchodził ku Wierchowinom. Za lasem armatka, dobrze ustawiona, poraz drugi przyczyniła się do kompletnej ucieczki moskali, których ścigano poza Wierzchowiny aż do Zdannych. Z powodu bliskości Krasnegostawu dalszego pościgu zaniechano i wrócono do Depułtycz. — W tej walce stracili moskale 23 zabitych i kilkudziesięciu rannych. Polacy zaś 11 zabitych, ale rannych około stu, gdyż strzelając rozsypani, najwięcej sami siebie kaleczyli. Mimo wszystko, udało się Büchnerowi uratować cały tabor. Po bitwie Ćwiek i Eminowicz, porożniwszy się z Ruckim z powodu strat poniesionych przez ogień tyralierów Ruckiego, ruszyli w Krasnostawskie, podczas gdy Rucki pozostał w Chełmskiem.

Bój pod Depułtyczami trwał od 10. rano do 4. po południu. Odznaczyli się w oddziele Ćwieka: major Adolf Murdelio, kap. Roman Krasucki, adj. kap. Matkowski Julian i p. o. adjutanta Zakrzewski, podpor.: Korczyński Franciszek, Jaruszewski Wilhelm, Babicki Stanisław i Muszalski Zygmunt; od żuawów Żukowkowski Aleksander, Żebrowski Julian; od strzelców Ignacy Chojnowski, Ludwik Zaremba, Antoni Godziszewski; od kosynierów Wojciech Czajkowski. Z oddziału Eminowicza: Rudowski, Gromejko, p. o. adjutanta Rusiecki Henryk, podpor. Samborski, Dr. medycyny Henryk Kościesza, który dopełniwszy obowiązków żołnierza, opatrywał rannych, za co mianowany na placu boju p. o. podporucznika, podof. Jan Ożarowski z kawaleryi, który, znudzony bezczynnością jazdy, uwijał się ciągle przed łańcuchem tyralierskim, zagrzewając do boju, trębacz Wojciech Gawryl, który nie odstępując łańcucha, wciąż trąbił do ataku; podoficer Bogumił Becker, Telesfor Szczerba, Gustaw Herman, Antoni Nowakowski, Andrzej Kadler, Stanisław Ochyński, Dr. Grzybowski i ks. kapelan Pleszyński; lekarz i kapelan z zaszczytnem poświęceniem, dopełniwszy obowiązki żołnierza, jeden opatrywał rannych, drugi z pociechą szedł im duchową. Z oddziału majora Ruckiego: szef sztabu Białobłocki, kapitan Kulczycki, Zielonka, Witkowski, Kotowski Leon, Krasnowolski, adj. Piotrowski, Siniewicz podpor. 2-go plutonu jazdy, któremu Rucki podczas walki polecił pełnienie obowiązków adjutanta, Bronisław Zbyszewski, Jan Lipski, rotm. Niedźwiedzki, Hiketta, porucz. Otto, Jost, chorąży Majewski, podoficerowie: Klein, Gołębiewski, Djaczyński, Ruciński, Dymowski, Sienkiewicz, Dutkiewicz, Charaszewski, Szulakowski, Niomcewicz, wachm. Żebrowski, szeregowcy: Łaniewski, Grzesicki, awansowany na podporucznika, Kowalski, Strudzicki, Czajkowski, Tomaszewski, Gałęzowski, Depczyński, Sieszycki, Dmochowski. Wśród rannych byli: podporucznik Korczyński i Kaczorowski, wśród poległych Lipski, dow. kawaleryi i Józef Turczynowicz, były organizator pow. piotrkowskiego.

8. 8. 63. **Żyżyn,** L., ob. lubelski; 13 km. płn. od Kurowa (Moszczanka).

Przechodząc przez szosę warszawsko-lubelską koło Żyżyna, z korespondencyi szyfrowanej, zabranej na stacyi pocztowej, dowiedział się Kruk, że wojenna poczta z pieniędzmi, około 198.000 rubli pod eskortą 2 kompanii piechoty, z dwoma działami i 16 kozakami, wszystkiego do 500 ludzi, przechodzić ma dnia tego po szosie przez stacyę żyżyńską. Postanowił więc urządzić zasadzkę i zabrać moskalom pieniądze.

Ledwo koniec kolumny powstańczej, kierującej się od Boryszowa ku Baranowu minął szosę, strzał pikiety, postawionej na szosie, skąd nieprzyjaciel miał nadchodzić, uprzedził powstańców o zbliżaniu się moskali. Zatrzymawszy kolumnę z adjutantem porucznikiem Leonardem, kapitanem Miecznikowskim i majorami Jankowskim i Zielińskim, pobiegł Kruk coprędzej sprawdzić strzał i zrobić rekonesans miejscowości. Odjechawszy kilka wiorst, spotkali się z awangardą kozacką, której pewność siebie oznajmiała zbliżanie się piechoty. Powróciwszy do swojej piechoty, dał jenerał Lutyńskiemu rozkaz zajęcia bojowej pozycyi poprzek szosy, o wiorstę od całej kolumny. Lutyński miał wstrzymać marsz nieprzyjaciela wtenczas, kiedy głównemi siłami z oddziałów Jarockiego, Zielińskiego i Jankowskiego Kruk miał uderzyć na lewe skrzydło moskali, a oddziałami Wagnera i Krysińskiego zająć prawe skrzydło i tył moskalom. Przyszło jednak inaczej: moskale uderzyli najpierw na Jarockiego. Atoli stojące za Jarockim oddziały Zielińskiego i Jankowskiego, już uszykowane, podtrzymując bezpośrednio pierwszą linię bojową t. j. Jarockiego, dały innym oddziałom możność wykonania dyspozycyi głównodowodzącego, mianowicie, Lutyńskiemu uderzenia na prawe skrzydło, Wagnerowi na lewe i Krysińskiemu zabrania tyłów. W czasie uderzenia na prawe skrzydło, nieprzyjaciel zaczął się skupiać ku lewemu, od uderzenia na lewe — ku prawemu, a przy zajściu tyłu zupełnie stracił oryentacyę, skupiony w jedną masę, bronił się uporczywie, ale bez żadnego już porządku i dlatego ogromne poniósł straty.

Bitwę tę przyjął był Kruk, mając wszystkiego po 7 ładunków na 1400 strzelców, którzy walkę rozpoczęli i skończyli. Kosynierzy nie brali w niej udziału. Prawie każdy strzał był pewny, bo strzelcy podeszli do moskali skupionych na 30 kroków. Moskale na tyle byli nieoględni, że nawet swojego obozu i furgonu z pieniądzmi w tył nie odprawili i tylko napróżno wysłał Kruk w czasie bitwy część kawaleryi po szosie dla przytrzymania obozu. Straty moskali były tak wielkie, że wszystkiego 43 powróciło do Dęblina i nie więcej do Kurowa. Ogółem stracili moskale 150 jeńców, w tem 2 oficerów, 192 zabitych i rannych; kilkudziesięciu jeńców wstąpiło w szeregi powstańcze. Polacy mieli 10 zabitych i 50 rannych.

Polegli pod Żyżynem: Franciszek Czajkowski, agronom z Marymontu, podporucznik strzelców; podporucznik kosynierów Franciszek Kubańczyk, sekretarz cyrkułowy w Warszawie; podporucznik kosynierów Jan Koźniakowski, obywatel z Radzyńskiego; Aleksander Wiśniakowski, stolarz z Warszawy; Lublak Jan, gospodarz ze Śrewnicy; Marczewski Leon, Tyl Alojzy, Adam Jarczewski, policyant z Warszawy; Rudecki, gospodarz z Przeździatki; Ciechomski Józef z Warszawy; z ran umarli: Piotr Bryszkie oraz porucznicy kosynierów Jan Unrug i Wacław Rydecki.

Po zwycięstwie żyżyńskiem oddziały, gdy przeciw nim poczęły się koncentrować znaczne siły moskiewskie, rozdzieliły się ponownie. Jarocki i Zieliński rozpuścili swoich ludzi, a Jankowski, zatrzymawszy przy sobie tylko 100 strzelców, przeszedł z nimi przez Wisłę. W ten sposób razem około 1000 piechoty znikło z widowni.

18. 8. 63. **Lublin,** L., ob. lubelski; miasto.

Dążąc do połączenia się z podpułkownikiem *Ruckim*, wskutek rozkazu tegoż, oddział V. woj. lubelskiego, pod dowództwem Walerego Kozłowskiego, częścią kawaleryi zaalarmował załogę Lublina i uszkodził most.

24. 8. 63. **Fajsławice,** L., ob. krasnostawski; 17 km. płn.-zchd. od Krasnegostawu. (Biskupice, Dorohucz, Oleśniki).

Pełniący obowiązki naczelnika województwa lubelskiego major Rucki, otrzymawszy od jenerała *Waligórskiego* wezwanie do posunięcia się ku kordonowi w celu ułatwienia przejścia do Królestwa nowemu oddziałowi, marszami pospiesznymi stanął wraz z oddziałem pułkownika *Wierzbickiego*, pod dowództwem Wagnera, w Krzczonowie; stamtąd musiał zwrócić się na Żuków i Gardzienice, gdyż od strony Wysokiego już moskale nadciągali, a pułkownik Krysiński po starciu pod Sosnowicą (p. t.) nieustannie przez 13 rot ścigany, potrzebował jego pomocy; nadto pragnął Rucki ściągnąć na siebie moskali od Krasnegostawu, by ułatwić pułkownikowi *Grekowiczowi* oraz *Ostoi, Zakrzewskiemu* i *Lelewelowi* formowanie oddziału. Po jedenastogodzinnym marszu stanął Rucki w Łysołajach, a z powodu ponownego wezwania Krysińskiego o pomoc, wyruszył, mimo znużenia żołnierzy, o godzinie 4-tej z rana ku Siedliszczom, gdzie zastał jenerała Kruka.

Przeciw siłom powstańczym maszerował Emanow z Janowa z 8-miu rotami i 4-ma działami, Sołłohub z Lublina z 6 rotami i 2-ma działami, razem około 2500—3000 żołnierza.

Powstańcy byli znużeni, walkę przyjąć było niepodobieństwem i jedyne wyjście było w przerznięciu się między poszczególnymi oddziałami i napadzie na moskali z tyłu. Już w drodze z Łysołaj do Siedliszcza wielu padało ze znużenia i dla tego porządku nie można było utrzymać, a nadobitek Rucki, chory, musiał zdać dowództwo na szefa sztabu Białobłockiego Stanisława. Przybywszy nad Wieprz, Kruk pomimo strasznego znużenia żołnierza, kazał iść dalej, przeprawić się za rzekę i most za sobą spalić pod Fajsławicami.

Zanim awangarda Ruckiego i Wagnera doszła do Oleśnik, moskale już ukazali się od Fajsławic. Kruk rozkazał zająć niewielki lasek, sam zaś z oddziałem Krysińskiego zajął pozycyę z drugiej strony lasu. Zaledwie jednak Rucki i Wagner doszli do brzegu lasku, od frontu zaatakowani zostali przez kozaków, którzy zabiegali od drugiego końca lasku, aby ich okolić. Część kolumny, która z powodu znużenia musiała postępować wolniej, została skłuta przez kozaków. Na prędce rozciągnięta linia tyralierów za brzegiem lasku powstrzymała moskali, którzy przyjęci rzęsistym ogniem, musieli się cofnąć. Równocześnie, t. j. o godz. 12. w południe, Krysiński rozpoczął walkę, ustępując ku Biskupicom, a działa moskiewskie, ustawione w dogodnej pozycyi, ogromne zadawały straty oddziałom, którym wspomniany, niewielki lasek nie mógł dać dostatecznego przykrycia. Kawalerya, widząc niebezpieczeństwo, zaczęła się przebijać częściowo, szarżując to na ułanów, to na dragonów.

Ostatecznie Rucki i Wagner ściśniętą kolumną piechoty, postanowili przerznąć się przez zastępy moskiewskie, piechota jednak tak była znużoną, że gdy po wystąpieniu z lasu napotkała na rzęsisty ogień działowy i karabinowy, nie dotrzymała kroku i napowrót do lasku wrócić musiała. O zmierzchu moskale zaprzestali strzelać i przypuścili szturm do lasu, urządzając rzeź formalną, gdyż znużeni powstańcy nawet bronić się nie mogli z powodu wyczerpania.

Podczas bezładnego cofania się część tylko oddziału Wagnera najwytrwalej się trzymała i wszyscy prawie polegli, a między nimi nieodżałowany major Wagner, który napierany przez swych kawalerzystów, aby zszedł z placu, wołał po-

zostać i poległ śmiercią walecznego. Ocalenie jazdy zawdzięczał Kruk męstwu i roztropności obywatela Leona Podoskiego. Walka pod Fajsławicami była nierówna, gdyż przeciw 1400 piechoty i 150 jazdy powstańczej, walczyło 14 rot piechoty moskiewskiej, 4 seciny kozaków i po 2 szwadrony huzarów i dragonów. Mała eskorta konna Kruka przerznęła się już po skończonym boju przez nieprzyjaciela, a Rucki zajął się zbieraniem zniszczonych oddziałów Wierzbickiego i swego.

Pogrom Fajsławicki przysporzył moskalom 634 jeńców — w tem 50 ranych, na placu zostało około 200, około 170 było rannych.

W tej walce rozpaczliwej wiele najdzielniejszej młodzieży poległo: Zawadzki, Biernadzki, obaj jedynacy zamożnych rodziców, Białobłocki, tak dzielny oficer, że żołnierze moskiewscy, poznawszy go, niechcąc dobijać, prosili aby się poddał, podporucznicy Sienkiewicz, syn księdza unickiego, Dyaczyński, Bachowicki, pułkownik Nikietty; między rannymi znajdował się Jasiński syn właściciela z Puhaczewa, okryty 27 ranami.

Z pogromu tego ocalały wszystkie furgony z 300 ludźmi przy nich będącymi, i poszły ponad Wieprzem na Dorohucz i stanęły koło Białki; tam Piotrowski zbierał, co mógł ludzi. W okolicy Pawłowa znowu Kulczycki, of. z wojska austryackiego, zbierał także kilkudziesięciu ludzi, a po kilku dniach przybył Rucki celem formowania nowego oddziału, co już szło opornie, tak samo jak *Grekowiczowi* formowanie oddziału w lasach Dubienki; Grekowiczowi udało się zebrać tylko kilkudziesięciu ludzi, którzy, gdy z nimi doszedł do kordonu, rozproszyli się.

29. 8. 63. **Irena,** L., ob. zamojski; 5 km. zch. od Zaklikowa. (Huta Bankowa Janów, Zaklików).

Oddział Ćwieka, przeszedłszy Wisłę pod Puławami w połączeniu z Dolińskim wrócił w Lubelskie i spotkał się 29. sierpnia z oddziałem moskiewskim, 2 roty liczącym i odpowiednią liczbą kozaków w okolicy Zaklikowa pod Ireną. Potyczka wypadła pomyślnie, a moskale mieli ponieść wielkie straty.

2. 9. 63. **Biłgoraj,** L., ob. zamojski; miasto.

Z pod Zaklikowa (p. Irena) pociągnął oddział Ćwieka przez lasy pod Biłgoraj, a za nim pułkownik Miednikow posłał 2 roty z 2-ma armatami i 1 secinę kozaków. Dnia 2-go 9-go oba oddziały spotkały się i rozpoczęła się utarczka pod Biłgorajem.

Tymczasem właśnie nadciągnął wysłany przez Lelewela, który o oddziale Ćwieka nie wiedział, patrol dowodzony przez Skłodowskiego. Moskale zaskoczeni z tyłu przez Skłodowskiego, przypuszczając, iż mają z przednią strażą innego oddziału do czynienia, zostawiwszy część wojska przeciw Ćwiekowi, z resztą zwrócili się przeciw Skłodowskiemu. Szczęściem ogień kartaczowy jeździe najmniejszej szkody nie wyrządził. Tymczasem Ćwiek, zobaczywszy pomoc, której ani nie przypuszczał, ani się nie spodziewał, uwolniony od nacisku przez rozdzielenie sił nieprzyjacielskich, w zupełnym porządku zaczął się cofać w las i połączył się z oddziałem Lelewela, gdyż moskale nie mieli odwagi ścigać go w nocy po lesie.

3. 9. 63. **Panasówka,** L., ob. zamojski; 11 km. płn.-wsch. od Biłgoraja. (Poręba, Terespol, Zwierzyniec).

Po dwudniowem organizowaniu się opuścił Lelewel z podpułkownikiem Grudzińskim przy boku terytoryum zaboru austryackiego i przerzynając się przez liczne kolumny moskiewskie i niepokojąc po drodze nieprzyjaciela, jak wy-

słaniem 40 konnych z adjutantami Szydłowickim i Zdzitowieckim do Tomaszowa, gdzie 1. września zabrali moskalom kasę i znieśli komorę, stanął pod Biłgorajem koło wieczora o 6. godz. 2. 9., mając już z tyłu za sobą moskali, którzy nie zdążyli się jeszcze skoncentrować i uderzyć na powstańców. Wysłany z obozu rekonesans w sile 30 koni pod dowództwem poruczników Stępnickiego i Skłodowskiego, spotkał moskali następujących na cofający się z miasta ku lasom oddział Cwieka, dowodzony przez Kozłowskiego. Pokazanie się z boku całej konnicy Lelewela, wysłanej przez tegoż pod dowództwem rotmistrza Rylskiego, powstrzymało moskali w pościgu, co pozwoliło Cwiekowi, przy którym był Doliński z częścią dawnego oddziału po *Czachowskim* cofnąć się w zupełnym porządku, by następnego dnia połączyć się z Lelewelem, i oba oddziały ruszyły już wspólnie do Panasówki. Tu dowiedziawszy się, że moskale w sile 5 rot piechoty, 200 kozaków i 2 dział ciągną za nimi, zajął Lelewel pozycyę bojową na wzgórzach przylegających do Panasówki, tak, że oddział Lelewela 560 piechoty i 150 koni liczący, miał bój rozpocząć, a oddział Cwieka stanowić rezerwę. O godz. 5. po popołudniu moskale podstąpili pod stanowiska powstańcze w liczbie 9 rot piechoty, 300 kozaków i 5 dział. Na czystem polu strzelcy rozsypawszy się w tyraliery, podjęli energiczną walkę z nieprzyjacielem. Bitwa trwała 5 godzin na wzgórzach bezleśnych, aż w końcu wyprowadził Lelewel do boju wszystkie rezerwy prócz $1^1/_2$ kompanii strzelców. Najzawziętszy bój wrzał przy folwarku Terespola, Poręba; powstańcy, podpaliwszy folwark, przy łunie pożaru w otwartem polu walczyli z nieprzyjacielem do godz. 10. wieczorem, aż moskale, spędzeni ze wszystkich pozycyi, pierzchnęli w popłochu ścigani na przestrzeni dwuwiorstowej. — W czasie bitwy kawalerya dwa razy szarżowała, a jakkolwiek szarże te nie przyniosły pożądanego skutku, jednak pomogły wiele przez zajęcie nieprzyjaciela, osłabiając ogień działowy. W drugiej szarży kawalerya przedarła się przez wszystkie linie bojowe i dotarła aż do rezerw moskiewskich, gdzie starła się z kozakami.

W boju tym świetnym odznaczyli się polegli: major Nyary (Węgier), kapitan gwardyi strzelców Remberger, rotmistrz Roller, porucznik Lambert Neumark i podporucznik Horodyński Władysław; z rannych: rotmistrz Valentin, podporucznik Józef Cieszkowski, porucznik Wróblewski, rotmistrz Rotony (Węgier), adjutanci oddziału Skłodowski Zdzisław i Stopnicki Aleksander. Straty powstańców ogółem wynosiły 35 zabitych i 100 rannych, moskali 360 zabitych i rannych.

6. 9. 63. **Żółkiewka,** L., ob. krasnostawski; miasto (Wierzbica).

Idący od Zamościa z 3 rotami finlandzkich strzelców i przecinający drogę *Borelowskiemu,* Suchonin, nim jeszcze spotkał się z całym oddziałem, starł się w lesie między Żołkiewką, a Wierzbicą z częścią tegoż, dowodzoną przez podpułkownika Grudzińskiego, który jednak zdołał się przedrzeć i połączyć znowu z Lelewelem.

6. 9. 63. **Batorz,** L., ob. krasnostawski; 22 km. płn.-wsch. od Kraśnika. (Batowskie lasy, Otrocz, Turobin, Studzianka, Wola Studziańska).

Od zwycięskiej potyczki pod Panasówką parli moskale bezustannie oddziały Borelowskiego i Cieszkowskiego. Siły otaczający Lelewela moskali powiększyły się 5-ma rotami i seciną kozaków podpułkownika Gołubiewa, z Lublina, ciągnących pod dowództwem Jełszyna, od Zamościa zaś 5 rot i secinę kozaków kolumny Emanowa wiódł Suchonin. Od boju pod Panasówką nie mógł zmylić Lelewel nieprzyjaciela, z którego podjazdami ciągle ucierać się był zmuszony. Kierowano się w głąb kraju, aby moskale nie odcięli i nie wyparli oddziałów z powrotem do zaboru austryackiego. Licząc razem 600 piechoty, w tej liczbie 50 kosynierów i przeszło 150 jazdy, oddział Lelewela i Cwieka z oddziałem Grudzińskiego ścieśniane coraz natarczywiej przez koło prze-

ważnych sił nieprzyjacielskich, stanęły dnia 6-go września o godzinie 9-tej rano w Otroczu.

Zaledwo rozstawiono pikiety i straże obozowe, gdy widety dały znać o zbliżaniu się nieprzyjaciela. Kozacy, poprzedzający kolumny piechoty, zaatakowali łańcuch widet. Lelewel dobiegł do 3-ciej kompanii, dowodzonej przez kapitana C. i kazał jej rozwinąć się w łańcuch tyralierów, a furgonom i oddziałowi Cwieka kazał cofać się ku wsi Batorzu. Tyralierzy odegnali kozaków i wstrzymali atak moskali, umożliwiając oddziałowi wycofanie się z niedogodnej pozycyi na stromą górę po nad Batorzem leżącą. Kompania 3-cia formując straż tylną, utrzymywała ciągle ogień tyralierski i w ten sposób oddział doszedł do wsi Batorza, położonej w kotlinie między dwoma wzgórzami.

Lelewel i szef sztabu Walisz za radą Kozłowskiego, szefa sztabu Ćwieka, chcąc uniknąć walki i cofnąć się w porządku, postanowili zaatakować z czoła częścią oddziału nieprzyjaciela w wąwozie, którym moskale mieli przechodzić. Pierwszą i trzecią kompanią więc obstawiono wąwozy, będące jedyną komunikacyą między Otroczem a Batorzem, furgony zaś zasłonięto częścią oddziału Ćwieka, jazda Rylskiego i Zakrzewskiego stanęły w Batorzu. Wtem dały się słyszeć strzały armatnie; strzelcy powitali rzęsistym ogniem przednie straże moskiewskie. Kapitan Ć., dowodzący 3-cią kompanią strzelców, padł ugodzony kulą w nogę, a równocześnie zaczęły się pokazywać przed całym frontem i z boków oddziały piechoty moskiewskiej, rozpoczynając silny ogień. Niebawem Lelewel został lekko ranny w nogę, wskutek czego zaczęła się mieszać część jazdy Ćwieka stojąca na prawem skrzydle, lecz kompanie 1. i 3., zajmując lewe skrzydło, walczyły dalej niewzruszone. W tem druga kula ugodziła Lelewela w brzuch, a przeszywszy żołądek, wyrwała część kości pacierzowej. Śmierć dowódzcy rzuciła popłoch w waleczne kompanie i zwiększyła zamieszanie w całym oddziele. Znajdujący się w pobliżu Walisz począł szykować na nowo mieszających się, lecz wkrótce także padł śmiertelnie ugodzony kulą. Mimo usiłowań oficerów zamieszanie wzmagało się w otoczonem przeważającemi siłami oddziele, który cofał się w coraz większym popłochu. Część moskali zabrała się zaraz do zwykłego rabunku, druga parła cofających się: było to już koło godz. 1. w południe.

Oddział Ćwieka, furgony i jazda cofały się ku Woli Studziańskiej i Studzianie, parte przez piechotę, a z bliska ścigane przez kozaków.

Zakrzewski, który objął komendę nad kawaleryą, gdy Skłodowski ranny musiał ustąpić z placu, na czele 60 ludzi wykonał szarżę, odpędzając kozaków i ocalając furgony prócz czterech, które dostały się w ręce moskali. Oddział Ćwieka wyszedł dosyć obronną ręką i ocalał. Część rozbitego oddziału Lelewela połączyła się z nim zaraz, resztę zebrali podpułkownik Grudziński i kapitan Tomicki i ruszono ku Studziannej; pewna ilość odciętych zaś przeszła kordon pod Lublińcem.

Zaraz po boju o godz. 2. po południu zaczęto zbierać rannych, a 30 poległych, odartych do naga przez zwycięzców, pochowano na miejscowym cmentarzu; ciała Lelewela i Walisza złożono w jednym grobie. Z oficerów sztabowych pułkownika pozostał tylko kapitan Stempkowski, na którego rękach skonał Lelewel, a i ten wkrótce otrzymał kontuzyę. Prócz wspomnianych zginęli oficerowie Kalita, Mrozowski, Mieszkowski, rotmistrz Bolba i inni. Straty powstańców, ściganych aż do Woli Studziańskiej, wynosiły prócz zabitych, 47 rannych.

24. 9. 63. **Puchaczew,** L., ob. krasnostawski; miasto. (Łęczna).

Z pod Batorza oddział *Ćwieka*, dowodzony przez Kozłowskiego, wymykając się pościgowi, dnia 9. przybył na noc do Markuszewa. Dla zakrycia marszu wysłał Kozłowski rotmistrza Zawadzkiego do Puław, aby sprzedał tam sól z magazynu rządowego, co też Zawadzki uskutecznił, sprzedając 540

beczek. Moskale ścigający Kozłowskiego, stojąc w Kurowie, w przypuszczeniu, iż mają z dwoma oddziałami do czynienia, nie odważyli się atakować Ćwieków. Kozłowski, zabrawszy 40 pudów tytoniu w Markuszewie, dnia 10. września opuścił miasto. Ścigany i otaczany zewsząd przez nieprzyjaciela, znalazł się oddział powstańczy 24-go września pod Puchaczewem. Moskale, w liczbie 13 rot, z trzech stron otoczyli lasy puchaczewskie i kozakami zaalarmowali jazdę powstańczą. Porucznik Antoszewski, działając zręcznie przy ściąganiu placówek, potrafił odciągnąć ich w inną stronę. Wachmistrz, ukazawszy się na ich froncie, zaalarmował straż przednią, zmusił do pogoni za sobą, a udawszy się w gęstwinę, dał mu do mniemania, że tam się znajdował obóz powstańczy, wobec czego moskale zaczęli ostrzeliwać z armat owo miejsce. Kozłowski, odczekawszy wieczora, tym samym co moskale gościńcem, lecz w przeciwną stronę, ruszył do Łęczny.

25. 9. 63. **Nowy Staw,** L., ob. lubelski; 10 km. płd. od Lubartowa. (Niemce, Kozłówka).

Przeszedłszy Łęczną i zniszczywszy most za sobą, spocząwszy ruszył Kozłowski z Ćwiekami przez Kijany ku Zawieprzycom, niszcząc za sobą w obu miejscowościach mosty. Ze Zawieprzyc przez Niemce udał się do Nowego Stawu, gdzie się zatrzymał na odpoczynek.

Gdy oddział gotował obiad na górze, od lasu pokazali się kozacy, a za nimi piechota, przybyła niebawem w sile 2 rot. Przedzielony od nieprzyjaciela małą rzeczką, ustawił się oddział w szyku bojowym o 1000 kroków od kozaków. Pierwszy atak ogniowy odparli powstańcy, w tym czasie jednak nadeszły moskalom posiłki z trzema armatami. Celne strzały powstańcze odparły nowy szturm, dopiero dobrze skierowany ogień działowy, rzucający granaty na wozy, zmusił oddział do ustąpienia. Wśród ciągłego odstrzeliwania się, trzema drogami ruszyli powstańcy ku oznaczonemu punktowi zbornemu. Pierwsza część jazdy przybyła z wozami do Wólki Krasińskiej, skąd ruszono w lasy Kazimierzowskie, gdzie przybyła niebawem druga część, dowodzona przez porucznika Steckiego i trzecia z porucznikiem Podolskim na czele. Straty polskie wynosiły 13 zabitych i 11 rannych, a 4 dostało się do niewoli. Moskalom ubito 9 koni przy działach oraz zabito i raniono pewną ilość żołnierzy.

30. 9. 63. **Zakrzew,** L., ob. krasnostawski; 17 km. z. od Żółkiewki.

Oddział żandarmów krasnostawskich napadł pod Zakrzewem na kozaków, ubił im 6 ludzi, a sam bez straty pomknął dalej.

3. 10. 63. **Łęczna,** L., ob. krasnostawski; miasto.

Z oddziału *Ruckiego* w Chełmskiem wysłano 25 koni w celu przeprowadzenia ochotników. Oddziałek ten napadnięty, straciwszy 1 zabitego, rozproszył się zupełnie.

6. 10. 63. **Salomin,** L., ob. zamojski; 15 km. płd.-zch. od Kraśnika (Agatówka, Gościradów).

Część oddziału, formowanego przez *Wierzbickiego* w lasach Gościradowa między Agatówką a Salominem, napadnięta przez przeważające siły moskiewskie, naprowadzone przez chłopa z Olbiencina, przebranego za kozaka, dnia 6. października o godz. 8. zrana poniosła porażkę, straciwszy 20 ludzi w zabitych i rannych; ponadto zabrali moskale kilkadziesiąt sztuk broni i furgon. Przytomność dowodzącego tą częścią oddziału, kapitana Mycielskiego, uratowała resztę, gdyż Mycielski rozdzielił ich na 4 części, które się później znowu zebrały, prócz siedmiu ludzi, schwytanych przez Austryaków i odstawionych do Rzeszowa.

18. 10. 63. **Lublin,** L., ob. lubelski; miasto.

Kapitan Kozłowski z oddziałem *Ćwieków* przeszedł przez Piaski z rozkazem zaalarmowania Lublina, a podpułkownik *Rucki* szedł przez Kanie, by równocześnie zaniepokoić Krasnystaw. Wieczorem podsunęła się jazda Kozłowskiego pod miasto, którego załogę zaalarmowawszy, za pomocą rakiet zamierzała zniszczyć most, lecz musiała uchodzić przed kozakami i połączyła się z piechotą. W ciągu 14 dni, odbywając marsze i kontrmarsze, łącząc się z różnymi oddziałkami, dnia 2. 11. stanął Kozłowski w pobliżu Chełma.

22. 10. 63. **Łążek,** L., ob. zamojski; 7 km. płn. zch. od Zaklikowa. (Borów, Borowa, Gościradów, Irena, Wólka Szczecińska, Potoczek, Huta Szczecińska).

Oddział majora Ślaskiego, wkroczywszy w Lubelskie, połączył się z oddziałem generała Waligórskiego. Po pięciu dniach ustawicznych marszów dniem i nocą, powstańcy, w łącznej liczbie do 500 ludzi, znużeni na śmierć, zatrzymali się w gęstych lasach gościradowskich. Przeciw Waligórskiemu i Ślaskiemu wyruszył Ogolin z 6 rotami i 2 działami oraz seciną kozaków, a połączywszy się wieczorem 21. 10. z majorem Proniewskim, wyszłym z Kraśnika na czele 5 rot z 2-ma działami i również seciną kozaków, dopadł powstańców koło Łążka. Wyczerpani powstańcy po większej części spali, gdy posłyszano z jednej strony strzały armatnie nagłego napadu. Zerwała się pierwsza kompania Ślaskiego i rzuciła się w tyraliery naprzód, druga poszła jej z pomocą z bagnetem w ręku, a za nimi formował się oddział. Moskale cofnęli się na chwilę, a druga kompania wciąż maszerowała do szturmu, nie strzelając, gdy naraz przywitał ją z prawego i lewego skrzydła gęsty ogień rotowy. Szybko rozwinięto się prawem skrzydłem w łańcuch tyralierów. Lecz gdy Ślaski, ciężko ranny, z konia spadł, powstał popłoch w szeregach powstańczych, ogień nieprzyjacielski wzmógł się, a Waligórski w gąszczach nie mogąc działać ze swoją strażą przyboczną i resztą kawaleryi, cofnął się co tchu. Prawe skrzydło zostało porwane prądem cofających się bezładnie. Zaledwie trzydziestu usłuchało głosu dowodzącego kapitana, i zatrzymawszy się, stanęli za drzewami, a cofając się zwolna wśród ciągłego odstrzeliwania się, powstrzymywali jako tako napór nieprzyjaciela. W ten sposób cofali się do kordonu, zastając tam już pewną część rozbitych oddziałów. Usiłowania oficerów sformowania na nowo oddziałów i stawienia oporu, spełzły na niczem — i przekroczono kordon, składając broń Austryakom.

Rozproszone zupełnie oddziały straciły przeszło 30 w zabitych, przeszło 40 rannych i 8 wziętych do niewoli. Ale i straty moskali mogły być niemałe, jeżeli sami się przyznają do 2 zabitych i 11 rannych.

Pod Łążkiem polegli między innymi kapitanowie Klisz, Rychter, Bogdański, Horender i Francuz Blond; podoficerowie Dzbański, Żaboklicki, Błędowski, Kaszyński; sierżanci Malnowski, Stroka, Tasiński oraz szeregowcy Tyralewski, Pirazzi, Szubski, Lorenz, Czaparowski i Kułaczkowski. Wśród rannych był Ślaski, który tegoż dnia zmarł w Chwałowicach, porucznicy Biłłek i hr. Stadnicki, sierżant Mumowski i szeregowiec Zajączkowski.

22. 10. 63. **Zezulin,** L., ob. lubelski; 5 km. płn. zch.-płn. od Łęcznej (Zyzulin Żeżulin).

Wobec zbliżania się nieprzyjaciela do Lipniaka, gdzie się organizowały nowe oddziały, wyruszył stamtąd Krysiński, aby odciągnąć moskali. Wysławszy piechotę lasami, na konnicę swoję ściągnął pościg nieprzyjacielski. Pod Zezulinem starł się z jazdą nieprzyjacielską, odpierając kozaków szarżami swej kawaleryi, piechotę bowiem, bardzo licho uzbrojoną, ukrył w lesie. Gdy już piechota, dowodzona przez Klimaszewskiego, zdążyła się oddalić zupełnie, wtedy

Krysiński cofnął się do Łęcznej. Nieliczna jazda moskiewska nie śmiała go ścigać, a piechota nie mogła. W małem tem starciu powstańcy mieli tylko 1 rannego, a moskale 2 kozaków.

25. 10. 63. **Lublin,** L., ob. lubelski; miasto.

Zdążając ku Turobinowi zaalarmował Krysiński podjazdem 30 koni miasto Lublin. Powstańcy wpadłszy z dwóch stron zranili pikiety i sprawiwszy zamieszanie wśród załogi moskiewskiej, uszli szybko do obozu, nieścigani przez nieprzyjaciela.

25. 10. 63. **Jarczów.** L., ob. hrubieszowski; miasto.

W nocy z 24. na 25. października sformował się w Hrubieszowskiem na pograniczu zaboru austryackiego oddziałek 64 koni pod dowództwem majora Czyżewicza i ruszył w głąb województwa w celu połączenia się z żandarmeryą Ottona (Junoszy). Nie dochodząc do Jarczowa, przednia straż spotkała silny patrol kozacki. Dowodzący przednią strażą, oficer Jan Mięta, w 12 koni uderzył na moskali. Kozacy w przeważnej liczbie będąc, przyjęli szarżę, lecz widząc zbliżającą się wyciągniętym galopem resztę oddziału, pierzchnęli, zostawiając w ręku powstańców 3 rannych i 1 trupa, po których broń i konie zabrano.

25. 10. 63. **Mołozów,** L., ob. hrubieszowski; 7 km. wsch. od Tyszowiec.

Ruszywszy w głąb Hrubieszowskiego spotkał się major Czyżewicz z oddziałkiem żandarmeryi Junoszy, liczącym 30 koni. Pod Mołozowem otrzymano wiadomość o zbliżaniu się dragonów z Hrubieszowa z kolumny Szachowskoja. Natychmiast Junosza wysłał silny patrol pod dowództwem majora Rokitnickiego, swego szefa sztabu na spotkanie moskali. Rokitnicki, spotkawszy się z dziesięciokroć liczniejszym nieprzyjacielem, rozpoczął walkę nierówną, ale reszta oddziału pospieszyła na pomoc: Czyżewicz z prawego, Junosza z lewego boku zachodząc nieprzyjaciela. Od moskali, bijących ze wszech stron na Rokitnickiego, oddzielała nadbiegłą odsiecz szeroka fosa, na którą nie bacząc, rzucono się Rokitnickiemu na pomoc. Oswobodzono oddziałek od dragonów, ale w tej chwili od lasu ukazały się dwie seciny kozaków. Junosza, widząc zbyt przemagające siły nieprzyjaciela, nakazał odwrót i pod ogniem 2 szwadronów dragonów i 200 kozaków poczęto się cofać; moskale nie ścigali już oddziałku, lecz z daleka posyłali za nim kule. W potyczce tej stracili powstańcy 3 zabitych: sierżanta Więckowskiego, podoficera Kulikowskiego i jednego niewiadomego nazwiska, tudzież 4 rannych; u moskali 22 konie biegały bez jeźdźców. Pod Mołozowem odznaczyli się między innymi porucznik Jan Mięta i podporucznik Żelazowski.

25. 10. 63. **Żulin,** L., ob. krasnostawski; 6 km. płd.-zch. od Rejowca.

Naczelnik moskiewski obwodu krasnostawskiego wyruszył z 2-ma rotami, ½ szwadronem ułanów i 20 kozakami przeciw oddziałkowi 50 jazdy powstańczej, których spotkał pod Żulinem i zmusił do ucieczki. Powstańcy mieli stracić 1 zabitego i 6 rannych.

28. 10. 63. **Goraj,** L., ob. zamojski; miasto (Turobin).

Kiedy siły moskiewskie w południowej części Lubelskiego koncentrowały się ku Wiśle, równocześnie pod Turobinem od dnia 28. do 29. 10. gromadziły się oddziały *Wierzbickiego, Kozłowskiego, Szydłowskiego, Ejtminowicza,* Krysińskiego i *Lenieckiego.* Pułkownik Wierzbicki, jako tymczasowy naczelnik sił woj. lubelskiego, odbył 29. 10. w Turobinie przegląd zebranych oddziałów, poczem powstańcy tegoż dnia wyruszyli ku Groszcze Wielkiej, gdzie się rozdzielili

na kilka części, dążąc w Hrubieszowskie, dokąd szedł również major *Rucki*, będąc o 4 godziny marszu od głównych oddziałów.

Moskale dowiedziawszy się o koncentrowaniu się oddziałów w Turobinie, wyruszyli tam różnemi kolumnami. Miednikow, dowodzący jedną z kolumn, otrzymawszy w Janowie wiadomość o przemarszu Krysińskiego przez Sobieszczany, wysłał za nim do Goraja 60 kozaków, którzy starli się z tylnemi strażami oddziału, ale po krótkiej półgodzinnej walce do zmierzchu d. 28. 10., zmuszeni zostali cofnąć się, podczas gdy Krysiński podążył już do Turobina.

31. 10. 63. **Radków,** L., ob. hrubieszowski; 22 km. wsch.-płn.-wsch. od Jarczowa. (Liski, Nowosiółki).

Z organizujących się w zaborze austryackim w nocy z 29. na 30. równocześnie 3 partye miały wkroczyć na teren walki, mianowicie na Wołyń i w Lubelskie. Jedna z nich rzeczywiście też przeszła kordon i ruszyła pod Poryck (p. t.), druga pod Brodami nie zeszła się, trzecia, dowodzona przez P a l l f y e g o (Alladara), w dwóch partyach pod Liskami i Nowosiółkami wkroczyła w Lubelskie, aby się posunąć ku Mirczom celem połączenia się z *Krukiem,* stojącym niedaleko Kryłowa. Już 30. października jedna z tych dwu partyi po kilku strzałach danych do kozaków, rozsypała się i uciekła z powrotem za kordon. Na wiadomość o przejściu oddziału przez kordon, wyruszył z Łaszczowa major Kozłowski na czele 3 rot pułku aleksopolskiego, plutonu dragonów i 18 kozaków w kierunku Radkowa, gdzie 31. 10. o godz. 9. rano, złączywszy się z seciną kozaków, zaczepioną poprzedniego dnia przez rozpierzchły oddział, przywitany został w lesie pod Radkowem ogniem piechoty powstańczej, która jednak, nie wytrzymawszy ataku, pierzchnęła w głąb lasów i za kordon bez komendy — a z nią Pallfy. Z nielicznej konnicy 8 odkomenderowano na rekonesans, ale i z tych 6 uciekło zaraz, a 2 tylko, Wiktor i Aleksander Zdanowicze, odstrzeliwając się pewien czas podjazdowi kozackiemu, ostatecznie uszli także do zaboru austryackiego, gdzie większą część niefortunnych powstańców austryacy rozbroili.

2. 11. 63. **Mołoduszyn,** L., ob. krasnostawski; 9 km. płd.-wsch. od Chełma. (Małoduszno, Strachosław).

Opuściwszy 30. października Turobin nad ranem, wieczorem tegoż dnia znowu połączył W i e r z b i c k i wszystkie oddziały, poczem wysłał je różnemi drogami ku Chełmowi. Następnego dnia oddziały znajdowały się w następujących punktach: *Szydłowski* i *Leniecki* w Tuczapach w Hrubieszowskiem, *Krysiński* we Wojsławicach, Wierzbicki w Czechówce, *Kozłowski* w Hołucznie, żandarmerya W a g n e r a w Białowodach, Ś w i d z i ń s k i e g o w Komorochach, zaś *Junoszy* polecił Wierzbicki posunąć się ku kordonowi. — Powziąwszy w nocy na 1. listopada dokładne wiadomości, że moskale zdążają ze wszystkich stron na niego w sile 32 rot, w czem 17 rot odciągniętych od kordonu, wydał Wierzbicki oddziałom rozkaz natychmiastowego wyruszenia i zajęcia stanowiska w Turowie, Krasnem i Wygnanem. Podpułkownik Krysiński przez Chełm skierował się na Podlasie, *Rucki* zamiast dojść do Zdżannej, jak miał przepisane, stanął w Chełmie, a dowiedziawszy się o zbliżaniu się moskali, cofnął się na dawne stanowisko. Pozostawszy tylko z trzema oddziałami, żandarmeryą i swoim, a nie mogąc już liczyć na Krysińskiego i Ruckiego, polecił Wierzbicki Szydłowskiemu i Lenieckiemu, aby przez Leszczany, Mołoduszyn i Stryjne, Kozłowskiemu, aby przez Wolę Sielecką i Depułtycze ruszyli do Chełma.

Oddziały wyruszyły natychmiast, atoli Kozłowski z powodu błota i deszczu opóźnił się o 3 godziny, wobec czego Wierzbicki, doszedłszy ze swoją jazdą i żandarmeryą, razem 120 koni, do Mołoduszyna, zatrzymał się, aby utrzymać połączenie między oddziałami. Z powodu tej zwłoki już w Mołoduszynie dopadli

go moskale, mianowicie przednie straże Emanowa, mającego 8 rot piechoty z 2-ma działami, 2 szwadrony ułanów i 3 seciny kozaków. Krótka utarczka jazdy kosztowała Wierzbickiego 20 koni w zabitych, rannych i zaginionych. Wobec ogromnych sił nieprzyjaciela Wierzbicki zmuszony był cofnąć się przez Depułtycze, Dobrzymów, Suchodoły i Bychawę a w Strzyżewicach połączył się ze Szydłowskim i Lenieckim, którzy mając ciągle za sobą Emanowa, również musieli skierować się w tę stronę. Podszedłszy do Borowa, pozostał tam Wierzbicki, a Lenieckiemu i Szydłowskiemu poleciwszy rozdzielić się chwilowo, rozkazał ruszyć w stronę Lubartowa.

Cel zamierzony tymi kilkudniowymi utrudniającymi marszami został osiągnięty: ożywienie ducha w tych stronach, gdzie już dawno powstańców nie widziano, gdyż oddziały przeszły o 6 wiorst od Zamościa, ciągnąc za sobą 32 roty moskiewskie.

2. 11. 63. **Chełm,** L., ob. krasnostawski; miasto. (Siedliszcze).

Dotarłszy do Chełma rozłożył się oddział Kozłowskiego na cmentarzu, gdy z przeciwnej strony ukazała się jazda z kolumny Emanowa. Pragnąc pierwej zająć miasto, aby nie być wpędzonym w bagno, wysłał Kozłowski rakietników, którzy odpędzili kawaleryę. Jedna kompania zajęła chwilowo miasto, inne tymczasem, przeszedłszy przez Chełm, rozstawiły się w tyraliery w odległości 500 kroków. W tym czasie otrzymał od Krysińskiego wiadomość o zbliżaniu się 14 rot piechoty, 2 szwadronów huzarów, 2 sotni kozaków i 2 armat i że *Rucki* i Krysiński spieszą mu na pomoc. Wobec tego wytrzymał walkę przez 2 godziny, aż otrzymał rozkaz cofnięcia się, co uskutecznił w porządku do Siedliszcza. Straty wynosiły kilku szeregowców i podporucznika jazdy, który ranny pod Ireną, na nowo przybył, aby poledz śmiercią walecznych.

4. 11. 63. **Bojanówka,** L...

Z rozkazu *Wierzbickiego*, dowodzący częścią jego kawaleryi, rotmistrz Ludwik hr. Mycielski, na czele garstki kawaleryi urządzając rekonesans, natknął się na oddział dragonów moskiewskich, sam dostawszy się w pozycyę niedogodną; z tyłu miał błota, przez które odwrót był niemożliwy, a przed sobą silny zastęp nieprzyjaciela. Pragnąc przebić się przez szeregi moskiewskie, rzucił się Mycielski na czele swych kilku ludzi na dragonów, lecz cięty dwukrotnie pałaszem, spadł z konia, dorąbany przez dragonów, a obok niego legł drugi dzielny oficer, Finke.

9. 11. 63. **Chełm,** L., ob. krasnostawski; miasto.

Kruk, zgromadziwszy kilka oddziałów, miał zadać moskalom porażkę w okolicy Chełma.

10. 11. 63. **Łączna,** L., ob. krasnostawski; miasto.

W okolicy Łącznej starł się Kozłowski z moskalami.

11. 11. 63. **Ciotusza,** L., ob. zamojski; 7 km. płd. od Krasnobrodu.

Dnia 10. listopada oddziałek żandarmeryi Świdzińskiego, podsunąwszy się w 25 koni pod Chodowańce i ułatwiwszy przejście kilku ochotnikom konnym, ruszył z powrotem w głąb województwa, a złączywszy się z 25 żandarmeryi konnej z Ottonem na czele, na noc tegoż dnia stanął w Ciotuszy. Tutaj o 3. godz. rano napadł na powstańców major Przewalińskij, mający ze sobą 2 roty piechoty, 1 szwadron ułanów, 10 objeszczyków i 1 działo. Powstańcy zaskoczeni nagle, ratowali się ucieczką; Otto i Świdziński, Orlicki i jeszcze ze 40 zdołało ujść, 7 zaś poległo, między nimi młody zarządca Ciotuszy Rogowski, Orlanowski, subjekt składu bławatnego Kwiatkowskiego z Warszawy i inni, 9 moskale wzięli do nie-

woli, z tego 6 ciężko poranionych, jak: Zdanowicz Aleksander, Krotke, chłopak wiejski, Lipski i t. d.

12. 11. 63. **Annopol,** L., ob. zamojski; 24 km. zchd. od Kraśnika (Rachów, Zalesie).

Wysłany 9. listopada z Janowa podpułkownik Krzywobłocki z $4^1/_2$ roty, z dwoma działami, seciną kozaków i 35 objeszczykami, spotkał przy folwarku Zalesie (?) oddział podobno 120 piechoty i 25 jazdy pod dowództwem Różka(?). Zaatakowani przez jazdę powstańcy wyparci zostali na terytoryum austryackie ze stratą 1 zabitego i 5 wziętych do niewoli.

18. 11. 63. **Puchaczew,** L., ob. krasnostawski; miasto. (Bogdanka, Brzeziny, Łęczna).

Idąc z Uścienic spotkał się Leniecki prowadzący swój oddział i *Szydłowskiego* dnia 17. 11., z majorem Mareckim i stanął 18. listopada na noc w folwarku Bogdance pod Puchaczewem. Na wiadomość o zbliżaniu się wysłanego z Lublina pułkownika Ćwiecińskiego z 4 rotami piechoty i 2 secinami kozaków od Puchaczewa, wyruszył przeciw nim major Marecki, zajmując lewe skrzydło a Leniecki prawe pozycyi powstańczej. Wysłany przez Lenieckiego oddział po Szydłowskim, celem zajęcia folwarku z tyłu i zabezpieczenia Lenieckiemu lewego boku, wrócił bez skutku, nie mogąc z powodu bagien dotrzeć do folwarku, a tymczasem moskale, po godzinnym tyralierskim ogniu przed miastem, poszli do ataku na bagnety. Widząc jednak, że powstańcy śmiało idą na ich spotkanie, zaniechali ataku i dawszy tylko ognia rotowego, prawie nic nie szkodzącego, cofnęli się do miasta pod ogniem tyralierów powstańczych. Wtedy Leniecki i Marecki uderzyli na miasto i wyrugowali moskali do dworu Brzezin. Odpocząwszy nieco w Puchaczewie, zaatakowali powstańcy moskali ponownie we dworze w Brzezinach, wyparli i przepędzili aż do Łęcznej, nie mogąc ich jednak dalej ścigać z powodu wielkiego zmęczenia koni i ludzi. O godzinie 10. wieczorem wróciły oddziały na dawne stanowisko (w Bogdance), gdzie też zanocowały, mając tego dnia kilkunastu zabitych i rannych, wśród ostatnich kapelana oddziału ks. Leszczyńskiego.

18. 11. 63. **Łańcuchów,** L., ob. lubelski; 25 km. wsch. od Lublina.

Nocując z 17. 11. na 18. 11. w Jaszczowie, dowiedział się Kozłowski, że moskale znajdują się w Łańcuchowie. Wyprawił się więc na nich, ale nie zastawszy już nieprzyjaciela we wsi, ruszył w lasy łańcuchowskie, gdzie pod wieczór 18. 11. miał małą utarczkę. Moskale ostrzeliwali rzęsiście las, ale oddziałowi szkody nie wyrządzili. Wiedząc o siłach nieprzyjaciela w Puchaczewie, tejże nocy opuścił Kozłowski las i nad ranem stanął w Siedliszczach, skąd przez Syczyn ruszył do Chudcz, gdzie zatrzymał się na nocleg 19. 11. Tu usłyszawszy huk strzałów armatnich, dowiedział się, że to oddział *Krysińskiego* bił się w Rudce. Wysłał więc wachmistrza Weissa na rekonesans do Rudki, a sam ruszył za nim z całym oddziałem, w celu połączenia się z Krysińskim.

19. 11. 63. **Tarnawka,** L., ob. krasnostawski; 15 km. zchd. od Żółkiewki (Tarnów, Żółkiewka, Wierzbica).

Odłączywszy się z jazdą od głównej siły *Krysińskiego* stanął Szumski na noc w Tarnawce; żołnierze nocowali w stajni, a oficerowie rozłożyli się we dworze. Wysłany przez generała Kostandę essauł Apostołow, po 3 dniach krążenia dowiedział się o oddziale Szumskiego i otoczył Tarnawkę. Znajdujący się w stajni

żołnierze we większej części wyginęli a 24 dostało się do niewoli. Szumski z oficerami zdołał się wymknąć z dworu i ujść cało. Wśród pojmanych miał się znajdować major (?) włoski Pizani.

19. 11. 63. **Rudka,** L., ob. krasnostawski; 10 km. płn. od Sawina. (Hudcza, Chutcze, Rutka, Rudnia).

Po dwóch dniach walk cała piechota Krysińskiego, mając na piętach nieprzyjaciela, który nie dał się zmylić dywersyą jazdy Wróblewskiego, ruszyła ku Łowczy, aby połączyć się z „Ćwiekami", dowodzonymi przez *Kozłowskiego*. Zgłodniali i zmęczeni żołnierze zaledwie spoczęli opodal Rudki, już o godz. 4. po południu ukazali się moskale nad rzeką przy wsi. W tej chwili Bogusław Ejtminowicz rzucił strzelców litewskich ku rzece, aby powstrzymać nieprzyjaciela, a tymczasem obóz i reszta piechoty cofnęła się do lasu. Moskale, ostrzeliwając kartaczami powstańców, z powodu ciemności nocy prawie żadnego nie odnieśli sukcesu raniąc tylko jednego, któremu granat oderwał rękę.

19. 11. 63. **Rudka,** L., ob. krasnostawski; 10 km. płn. od Sawina.

Na odgłos strzałów armatnich wysłał *Kozłowski*, który w nocy na 20. 11. stanął w Chudczach, wachmistrza Weissa z 6 ludźmi do Rudki. Tutaj Weiss, zamiast obozu polskiego zastał już moskiewski, w którego sam środek wpadł przez podstęp pikiety moskiewskiej. Widząc się w obozie nieprzyjacielskim, puścił się Weiss na przebój, aby się ratować ucieczką, lecz raniony ciężko dostał się do niewoli, obok niego poległo dwóch innych, szeregowiec zaś Gajowczyk z trzema towarzyszami zdołał się przerznąć przez cały obóz moskiewski i chociaż 3 razy ranny bagnetem, dotarł do Kozłowskiego, który tejże nocy jeszcze połączył się z *Krysińskim*.

20. 11. 63. **Malinówka,** L., ob. krasnostawski; 5 km. płn. od Sawina. (Łowcza, Sawin, Ruda).

Cofając się z Rudki w ciemnościach nocy ku Łowczy oddziały Krysińskiego rozdzieliły się i część zaszła do Bukowej, aż odszukana przez rekonesans Rostworowskiego, połączyła się znowu z Krysińskim. W nocy z 19. 11. na 20. 11. przyłączył się do Krysińskiego major Kozłowski z Ćwiekami i ruszono ku Malinówce. Postępujący za powstańcami Borozdin nie zostawił ich długo w spokoju i niebawem zaatakował natarczywie. Odrazu kolumny moskiewskie z bagnetem w ręku poszły na piechotę powstańczą. Na prawem skrzydle jazdy ucierały się z sobą.

Po za jazdą ustawiony był przyrząd do rzucania rac, które mieszały szyki ułanów rosyjskich. Nieprzyjaciel otworzył ogień kartaczami z czterech dział, od których poległ rakietnik, miejsce jego zajął ktoś inny.

Tymczasem Ejtminowicz poprowadził krzakami kosynierów i rzucił się na armaty. Kosynierzy, zachęceni przykładem dzielnego dowódzcy, szli dobrze, wytrzymali jeden wystrzał kartaczami z czterech dział; po drugim pierzchli, właśnie w chwili, kiedy nieprzyjaciel nie miał już czasu dać trzeciego i nie mógł skutecznie bronić swych dział, bo ze wszystkich stron był zaatakowany. Uciekając, ponieśli większą klęskę, bo omal nie zostali porąbani przez jazdę, która się za nimi puściła. Ejtminowicz zdołał ich jednak w czworobok uszykować i cofać się z nimi do lasu, a tymczasem Kozłowski polecił Rostworowskiemu biedz, aby rakiet użyto. Rostworowski zastał znów posadę rakietnika wakującą i sam zabrał się do rzucania rakiet i kilka rac udało mu się rzucić w sam środek dragonów, których

konie, spłoszone dziwnym świstem i szumem, jakie wydawały rakiety, trzaskiem pękających granatów i sypiącemi się wokoło iskrami, zupełnie złamały szeregi.

Wnet jednak „artylerya“ Rostworowskiego umilkła, gdy kartacze nieprzyjacielskie zmiotły stolik, z którego puszczano race, a tymczasem bój wrzał coraz gorętszy. Borozdin z atakującego stał się atakowanym. Powstańcy wyparli go z lasku i prażyli na otwartym polu.

Przybycie nowych sił nieprzyjacielskich, które szły od Lublina za Kozłowskim, zmieniło stan rzeczy. Należało zmienić pozycyę, bo nowy nieprzyjaciel był na tyłach i znów przeszedł oddział na broniących się.

Po kilkugodzinnem usiłowaniu nieprzyjaciel, lubo świeżo wzmocniony, wyparty został z lasu na tem samem prawie miejscu gdzie przedtem. Nie tu jednak był koniec tej upartej bitwy. Nowo przybyłe z Dubienki posiłki nieprzyjacielskie zsiadły z furmanek, szykowały się i zmierzały na powstańców. Myśleć o zwycięztwie już nie było można, chodziło tylko o to, aby się nie dać zgnieść.

Polacy byli zupełnie otoczeni. Dziesięć do dwunastu dział i przeszło trzy tysiące ludzi świeżych ściskało dwa, około 1.500 ludzi liczące oddziały, od kilku dni w ciągłych utarczkach będące. Każdy widział, że się trzeba przerznąć lub zginąć. Dla dopięcia tego należało opanować wzgórze, leżące przy drodze do Sawina, zarosłe lasem wysokopiennym, i pod zasłoną oddziału tam się odstrzeliwającego cofnąć na Sawin, przejść błotnistą rzeczkę Uher i wejść w lasy na prawym jej brzegu położone.

O wzgórze to od tej chwili głównie się walka toczyła, lecz nieprzyjaciel rozumiał dobrze, że jeżeli je utrzyma, wszystkich mieć będzie. Rozpoczął się więc trzeci akt tej walki, najuparciej toczony. Ogień obustronny był niezmiernie silny. Naczelnicy i oficerowie z karabinami w ręku stali na czele swych kompanii. Nie było okrzyków ani zachęcań, każdy szeregowiec pojmował, że mały ten lasek musi być jego cmentarzem lub portem, w którym znajdzie ocalenie. Trzy razy wydarł się z piersi naszych okrzyk radości, gdy dotykali tych sosen, tyloma kulami podziurawionych, i tyleż razy słyszano grzmiące „hurra“ nieprzyjaciela, gdy wzgórze to odzyskał.

Już późnym wieczorem po raz czwarty stanęli Polacy na tem wzgórzu. Kompania wyborowa z oddziału Kozłowskiego, strasznie zdziesiątkowana kompania Leszczyńskiego, naczelnicy, oficerowie, część Litwinów z krwią okrytym Ejtminowiczem na czele, komenda Rostworowskiego, wszystko w poszarpanych o krzaki łachmanach, czarne od dymu, z ostatkiem sił wtargnęło znów w lasek, Bardet, Pirroteri, Osser i część oddziału Kozłowskiego ostrzeliwali się innym kolumnom nieprzyjaciela.

Zaczęła się w samym lasku mordercza walka, strzałów już nie było, bo nabijać broni nikt nie miał czasu, kilka tylko dział sypnęło kartaczami i kilkanaście rewolwerowych strzałów huknęło. Zamieszanie coraz większe, mrok zapadał, zgrzyt kos i bagnetów, krótkie wykrzykniki i szelest przyspieszonych oddechów, a wśród tego z początku jeden, potem kilka głosów, potem las cały ozwał się bezładnym chórem: Święty Boże! Święty mocny!... Już nie żadna manifestacyjna ani polityczna pieśń. Lud polski w godzinę śmierci przypomniał sobie śpiew, z którym od dzieciństwa przed ołtarzami co niedzielę na kolana padał.

Już ciemno było prawie, gdy powstańcy zostali panami wzgórza i lasku. Nieprzyjaciel ustępujący, jeszcze z własnych swych armat dostał grad kartaczy, które powstańcy za nim sypnęli, a potem nietylko działa zagwoździli, lecz koła u nich porąbali, bo brać ich z sobą ani myśleć nie można było.

Cała reszta ludzi Kozłowskiego, Pissaferi, Osser itd., zatrąbiwszy na odbój, ruszyli w porządku ku Rudzie nad Uhrem.

W krwawym tym boju największe straty poniósł Kozłowski, na największe ataki moskali narażony, straciwszy 83 ludzi w zabitych i rannych oraz 10 koni; sam zaś dowódzca ocalenie swoje zawdzięczał tylko kapitanowi Mroczkowskiemu z oddziału pułkownika *Wierzbickiego*, który mu szybko podał własnego konia, gdy pod nim rumaka ubito. Między gęsto rozsianemi wojskami moskiewskiemi, których razem 17 rot piechoty z artyleryą i prawie 500 jazdy w bitwie tej brało udział, przesunęły się oddziały powstańcze nad Uher. Zastępy Krysińskiego straciły 29 zabitych i 26 rannych. Moskale ponieśli większe straty, bo prawie 300 w zabitych i rannych.

Doszedłszy do Rudy, Krysiński wobec zupełnego wyczerpania żołnierza, zmuszony był rozdzielić swoje siły na 5 oddziałów.

Uprowadzający furgony, oficer Lerbass, padł od kuli Gromejki, który ujął się za swoimi maruderami, napędzanymi przez dzielnego Lerbassa do pośpiechu.

26. 11. 63. **Garbów,** L., ob. lubelski; 12 km. wsch. płd. wsch. od Kurowa. (Starościn).

Wróblewski z jazdą z pod Kolana zwrócił się na północ i niebawem w Ostrowie zszedł się z Krysińskim, również tylko jazdę mającym przy sobie. Połączone oddziały ruszyły wspólnie przez Starościn. Nie dochodząc do Garbowa spotkano nieprzyjaciela. Krysiński cofnął się, natomiast Wróblewski przyjął bój z moskalami, których siły wynosiły 2 szwadrony dragonów, 50 kozaków z piechotą. Konnica moskiewska ruszyła szarżą na jazdę Wróblewskiego, podczas gdy piechota skradała się bokiem. Wróblewski dla uniknięcia szarży przeszedł na grunt pokryty karczami, gdzie powstańcy, zsiadłszy z koni, powitali nieprzyjaciela ogniem, poczem przekłusowawszy przez Garbów, zatrzymali się na wzgórzu, moskale zaś, wszedłszy do Garbowa, już nie ponowili ataku.

29. 11. 63. **Nowosiółki,** L., ob. hrubieszowski; 24 km. płn.-wsch. od Jarczowa. (Radków).

Między Radkowem a Nowosiółkami powstańcy mieli rozbić secinę kozaków przybyłych z Dołhobyczowa.

30. 11. 63. **Huta Krzeszowska,** L., ob. zamojski; 14 km. płn.-zch. od Krzeszowa. (Kąty, Gródek, Szwajcary).

W okolicy Biłgoraja krążyły nad kordonem oddziałki *Kozłowskiego* i *Krysińskiego*, ścigane przez kap. sztabowego Graufelda. Na jeden z takich oddziałków, liczący 32 ludzi, napadł w lesie pod Hutą Krzeszowską porucznik v. Bach, wysłany z Janowa z 42 dragonami dla przecięcia drogi powstańcom i zadawszy im poważne straty, zmusił do ucieczki.

1. 12. 63. **Momoty,** L., ob. zamojski; 11 km. płd.-zchd.-płd. od Janowa.

W odpowiedzi na nocny napad w Hucie Krzeszowskiej wpadli Krysiński i Kozłowski niespodzianie nad ranem na część owego oddziału moskiewskiego, znajdującego się w Momotach. Kozacy i dragoni spali po chałupach i nie mieli czasu nawet ubrać się. Rzucając broń, pierzchali w nieładzie, straciwszy kilku zabitych, podczas gdy oddział powstańczy wyszedł bez żadnych strat.

Po tym szczęśliwym napadzie obaj dowódzcy z małą eskortą udali się do zaboru austryackiego.

1. 12. 63. **Groyec,** Lub. ...

W Groycu Lutyński w 30 koni i 50 piechoty w czasie noclegu napadnięty został przez kozaków. Na huk strzałów własna jego piechota nadbiegła

i zmuszając kozaków do ucieczki, oswobodziła zagrożoną jazdę. W napadzie tym Polacy stracili pikiety z 4 ludzi i żyda karczmarza.

2. 12. 63. **Siedliszcze,** L., ob. krasnostawski; 22 km. zch. od Chełma. (Chełm).

W gminie Siedliszcze mieli moskale rozbić znaczny oddział powstańców, którzy mieli stracić 39 zabitych i 33 rannych.

10. 12. 63. **Korbutowa Wola,** L., ob. krasnostawski; 17 km. płd.-wsch. od Łęcznej. (Białka, Wola Korbutowska, Łęczna).

W okolicy Korbutowej Woli skoncentrowało się kilka oddziałów powstańczych, mianowicie majorów Lenieckiego, Mareckiego, Etnera oraz piechota Kozłowskiego i Lutyńskiego. Przeciw powstańcom, których liczba dochodziła do 1200 piechoty i jazdy, wyruszyły kolumny moskiewskie w łącznej sile 28 rot piechoty, 4 szwadronów jazdy, i 8 dział z Lublina, Łęcznej i Parczewa pod głównem dowództwem podpułkownika Antosiewicza. Napadnięci gwałtownie i niespodzianie, powstańcy stawili dzielny opór, lecz bezładny i oddziały poszły w rozsypkę straciwszy 34 zabitych, między nimi kapitana Hubrecha, porucznika Songina i Stanisława Mickiewicza oraz 50 rannych, wśród których znajdowali się porucznik Czyżewicz Antoni i Skotnicki. 50 dostało się do niewoli. Straty moskali były nieznaczne.

11. 12. 63. **Dubienka,** L., ob. hrubieszowski; miasto (Kryszka).

Major Zaremba, wsparty przez hufiec konny Ponińskiego, udał się ku Dubience, którą obsadził dnia 11. grudnia. Załoga tego miasta, licząca 40 ludzi, opuściła Dubienkę na wiadomość o zbliżaniu się powstańców. Jeszcze jednak tej nocy zaatakowany został przez majora Hryniewieckiego, który na czele batalionu piechoty i silnego oddziału kawaleryi nadciągnął z Chełma. Po krótkiej walce zmuszony był Zaremba do cofnięcia się za most pod Dubienką.

14. 12. 63. **Cyców,** L., ob. krasnostawski; 12 km. wsch. od Puchaczewa.

Pod Cycowem moskale otoczyli piechotę Ejtminowiczów z dwóch stron, lecz napadnięci z tyłu przez jazdę Wróblewskiego pierzchnęli ze stratą 5 ludzi, których powstańcy pochowali. Po stronie polskiej nie było strat.

19. 12. 63. **Przybysławice,** L., ob. lubelski; 2 km. płd.-w. od Markuszowej. (Markuszewo, Morleszów, Wola Przybysławska, Amelinowski las).

W połowie grudnia połączone oddziały majorów Lenieckiego, Mareckiego i Gozdawy przedsięwzięły ekspedycyę na południe Lubelskiego w Kazimierzowskie, celem zaopatrzenia się w efekta wojskowe, jakoteż zabrania ochotników, od dawna zgromadzonych w tych stronach. Do tej wyprawy użyto tylko trzecich części oddziałów, aby nie tracić czasu. Dnia 18. grudnia oddziały przeszły szosę warszawsko-lubelską pod Bogucinem i na noc stanęły w Krężnicy. Moskale zawiadomieni o tym ruchu, dwiema kolumnami wyruszyli przeciw powstańcom, mianowicie z Kraśnika szedł major Zawadzki a z Lubartowa podpułkownik Raguza, którzy połączyli się celem wspólnej operacyi. Już w Krężnicy zaatakowani, rzucili się powstańcy z powrotem na północ, aby połączyć się ze swemi rezerwami. Popołudniu 19. 12. wyruszyły oddziały przez Wywolnicę, Piotrowice i Przybysławice celem przebycia szosy, lecz moskale ścigali je na podwodach i za lasem piotrowickim zaatakowali powstańców huzarzy. Będącym w pośrodku trzech kolumn nieprzyjacielskich kilkakroć silniejszych, powstańcom nie pozostało nic innego, jak przyjąć walkę i przebić się. Na 4 wiorsty przed Przybysławicami Leniecki wysłał na pierwszą linię 2 kompanie, w drugiej linii i na skrzydłach stanęła konnica, w rezerwie pozostały cztery kompanie. Na wzgórzach

przed Przybysławicami trzymał się ze dwie godziny, utrzymując po górach nieprzerwany ogień tyralierski i nie poruszając kawaleryi, aż do zbliżenia się kolumn nieprzyjacielskich. Dłużej przed wsią trzymać się nie mógł, zwłaszcza, że od lewego boku ukazali się dragoni, którzy poczęli zachodzić tyły. Piechotę z trudem udało się nakłonić do cofania się i rozpoczęto rejteradę przez Przybysławice. Pod Wolą zatrzymali się powstańcy na drugiej pozycyi i wytrwali aż do nadejścia artyleryi, przed którą cofnięto się w las ku Amelinowi ze stratą 6 zabitych, kilku rannych i 14 wziętych do niewoli, wśród których znajdował się Oser, b. oficer austryacki.

21. 12. 63. **Bratoszowiec,** L., ob. zamojski; 14 km. płd.-z. od Janowa (Kochany, Potok Wielki).

Po kilkutygodniowem organizowaniu się przeszedł pułkownik Lucyan Dąbrowski w nocy na 21. 12. z oddziałem liczącym 78 piechoty i 11 jazdy kordon pod Kochanymi. W oddziele tym znajdowało się niemało oficerów, jak kapitan Antoni Drążkiewicz, Pióro, major Babski, Grzymała i inni. Poprzedzali oddziałek ten *Ćwiek* z eskortą i *Krysiński* w 12 koni. Z Janowa i z Zaklikowa wysłano równocześnie 2 kolumny moskiewskie przeciw Dąbrowskiemu. Ten, doszedłszy w okolice Polichny, uważał za stosowne cofnąć się, mając już tylko ową garstkę jazdy i 50 piechoty, gdyż reszta zdążyła uciec, nim jeszcze nieprzyjaciel się zbliżył. Gdy oddział dotarł z powrotem w pobliże Bratoszowca, naprzeciw Kochan, skąd był wyszedł, silny patrol kozacki zaatakował powstańców, którzy nie stawiając znacznego oporu, bo 6 tylko broniło się, uciekli na terytoryum austryackie.

22. 12. 63. **Brzeźnica Książęca,** L., ob. lubelski; 19 km. wsch. od Firleja.

Oddział Ćwieków, dowodzony przez Gromejkę, zaskoczony przez przeważne siły nieprzyjacielskie, pod gradem kul i kartaczy zmuszony był uchodzić do lasu. Podczas strzelaniny tej ranny był Hipolit Obrycki.

24. 12. 63. **Żołkiewka,** L., ob. krasnostawski; miasto.

Krysiński i Kozłowski po cofnięciu się *Dąbrowskiego*, ruszyli spiesznym marszem ze swoim drobnym oddziałkiem konnicy w Podlaskie, ucierając się w czasie marszu kilkakrotnie z jazdą nieprzyjacielską. W tych starciach stracili dwóch ludzi, między nimi Kańskiego z oddziału Rostworowskiego pod Żołkiewką. — Oddziałek ten wyruszył był o świcie z Kochan nad kordonem, a wieczorem już był w Brussie we Włodawskiem, kilka razy starłszy się z moskalami.

25. 12. 63. **Łęczna,** L., ob. lubelski; miasto.

Major Marecki we święta Bożego Narodzenia miał zabrać w mieście Łęcznie do niewoli 33 dragonów z uzbrojeniem i końmi.

30. 12. 63. **Majdan,** L., ob. krasnostawski; 10 km. wsch. od Puchaczewa.

W kolonii niemieckiej Majdanie w Lubartowskiem napadli kozacy na oddziałek Rostworowskiego, wystawiony na pikietach oddziału Krysińskiego i równocześnie prawie z nim wpadli do wsi. Mimoto oddziałkowi udało się ujść bez strat.

31. 12. 63. **Syrniki,** L., ob. lubelski; 5 km. płd.-wsch. od Lubartowa. (Serniki).

Oddziałek jazdy, przy którym znajdował się Krysiński, napadnięty został przez silny oddział jazdy i piechoty moskiewskiej w Syrnikach. Po krótkiem starciu udało się Krysińskiemu ze stratą czterech ludzi przebić się przez chmarę atakujących moskali i ujść pogoni. Między innymi został tutaj ranny i wzięty do niewoli Paszkowski, ułan austryacki.

31. 12. 63. **Mała Bukowa,** L., ob. krasnostawski; 6 km. płn.-wschd. od Sawina. (Sawin, Bukowa Mała).

Po bitwie pod Kockiem podpułkownik Heins wyruszył w sile przeszło 1000 ludzi przeważnie jazdy ku Sawinowi przeciw znajdującym się w tych okolicach oddziałom Wróblewskiego, Ponińskiego, Krukowieckiego, Ejtminowiczów i przybyłego niedawno Szydłowskiego. Oddziały polskie stały niedaleko Małej Bukowej, w samym zaś dworze znajdował się Wróblewski ze 146 jazdy, mając przy boku między innymi majora Kwapiszewskiego, porucznika Szajbę i Barancewicza. Na wiadomość o zbliżaniu się dwóch oddziałów kawaleryi, wysłanych przez Hejnsa, mianowicie podporucznika Federowskiego i rotmistrza szt. Zjachtanowa Wróblewski opuścił dwór i wycofał się ku lasowi, aby według umówionego planu, że jazda będzie atakowała nieprzyjaciela, a piechota w razie niebezpieczeństwa dzielić się będzie na drobne oddziały — ściągnąć na siebie cały napór jazdy moskiewskiej, a uchronić tym sposobem piechotę litewską. Moskale zajęli Małą Bukowę, a dragoni zeskoczywszy z koni, przypuścili szturm do pustego lasu, w którym spodziewali się zasadzki, poczem cały oddział moskiewski rzucił się na cofającą się jazdę powstańczą. Wróblewski zdołał wycofać się z matni i drobnemi partyami skierował się w Podlaskie. W utarczce tej poległ 18-letni Bielski, syn właściciela M. Bukowej.

3. 1. 64. **Dołhobyczew,** L., ob. hrubieszewski; 25 km. płd.-wsch.-płd. od Hrubieszowa.

Krysiński, wezwany do stawienia się do zaboru austr., postanowił przejść drugi raz kordon, polecając swojemu oddziałkowi jazdy rozdzielić się i uczynić to samo. Jazda, krążąc nad kordonem, napadnięta została przez dragonów z Dołhobyczewa. Powstańcy, straciwszy jednego zabitego, uszli do lasku niedaleko Posadowa i nocą przeprawili się przez kordon. Wśród nich znajdowali się Rostworowski i Etner.

8. 1. 64. **Krasnobród,** L., ob. zamojski; miasto.

O świcie dnia 8. stycznia mały oddział żandarmeryi, 22 konie, pod dowództwem Świdzińskiego, zatrzymał sie w gęstym lesie pod Krasnobrodem. Wypocząwszy cały dzień, mając się puścić w głąb województwa, pościągał Świdziński pikiety, ale w tej chwili, gdy nie wszyscy jeszcze byli na koniach, zaatakowani zostali nagle przez rotę piechoty, 50 kozaków i 50 dragonów. Powstańcy, odstrzeliwając się z karabinków, rozproszyli się w gęstwinach, straciwszy 5 czy 6 ludzi, bądź zabitych na miejscu, bądź zmarłych tego dnia jeszcze. Moskale stracili 1 zabitego i 2 ranionych. Zabitych Polaków obrabowali moskale, a rannych obdarłszy do naga, porzucili na mrozie, na cmentarzu, gdzie nieszczęśliwi zmarli.

13. 1. 64. **Stary Zamość,** L., ob. zamojski; 11 km. płn.-zchd.-płn. od Zamościa.

Kossowski, zebrawszy nieco rozbitków z oddziału *Świdzińskiego* Karola w Ciotuszy, kręcił się w 20 koni, gromadząc ochotników. Gdy moskale wyruszyli przeciw niemu trzema kolumnami, rzucił się ku Chełmowi, rosnąc wciąż liczebnie, powiększony pod koniec grudnia oddziałem 16 koni, który eskortował pułkownika (podpułkownika *Krysińskiego*?) do kordonu austryackiego. Nie mogąc przedrzeć się z 60 końmi w Chełmskie wobec gęstej sieci wojsk moskiewskich, ruszył, niszcząc po drodze telegrafy, w Krasnostawskie, gdzie pod Starym Zamościem zaatakowali go moskale od strony Zamościa w sile 80 piechoty, 60 dragonów i 36 kozaków. Kossowski cofnął się kłusem, ale w porządku do lasu, podczas gdy kapitan Władysław Przemyski, mimo, że od kilku dni był cierpiącym, z kilku ludźmi zasłaniał odwrót. Gdy reszta oddziału ukryta w lesie z za drzew raziła moskali, Przemyski, obskoczony przez nieprzyjacicla, poległ po dzielnej

obronie. Po półgodzinnej walce kozacy cofnęli się, unosząc z sobą kilka trupów i kilkunastu rannych.

13. 1. 64. **Kierz,** L., ob. lubelski; 23 km. płd.-wsch. od Kazimierza.

Po wyjeździe naczelnika wojennego obu województw *Kruka* oraz *Krysińskiego* i *Kozłowskiego*, oddziały ich małemi partyami kryły się rozrzucone. R. N. polecił wtedy Wróblewskiemu objąć w zarząd wojenny województwa, opuszczone przez Heydenreicha. Otrzymawszy to zlecenie, Wróblewski zostawił na marszu w Krasnostawskiem kapitana *Karolyego*, dla zbierania wszelkiej tułającej się piechoty oraz formowania kawaleryi, *Rylskiego* zaś wysłał w Zamojskie, dla zbierania piechoty, szczególnie rozsypanych *Cwieków*, obu zalecając znoszenie wart włościańskich. Innemu oficerowi dał Wróblewski rozkaz zbierania podkomendnych Krysińskiego i Bogusława *Ejtminowicza*, sam zaś z Ponińskim, spiesznie maszerując, ukazywał się moskalom w Lubelskiem.

Nie wiedząc o nieprzyjacielu, w nocy na 14. 1. spotkali Wróblewski i Poniński moskali, obozujących w Krzu. Po rozbrojeniu widety nieprzyjacielskiej i zabraniu tuż obok warty włościańskiej, mając konie i żołnierzy nazbyt zmęczonych, ruszyli do pobliskich Łubek, gdzie stanęli we dworze.

14. 1. 64. **Łubki,** L., ob. lubelski; 19 km. płd. wsch. od Kazimierza. (Łask, Łuski, Kazimierz, Opole, Wojciechów, Lubka).

Oddziały Wróblewskiego i Ponińskiego przybywszy do Łubek, stanęły we dworze. Za nimi w ślad idąc od Krza, posuwała się ruchoma kolumna porucznika Zagórskiego, wysłana z Kazimierza. Zaledwo podjazd powstańczy wyszedł z dworu, napotkał moskali zbliżających się przeciw oddziałowi. Natychmiast oddziały opuściły dwór, rozłączając się. Poniński ruszył ze swoimi na południe i dotarł wreszcie do kordonu, który przekroczył, Wróblewski zaś podszedł do Wojciechowa, a widząc dla zmęczenia i głodu żołnierzy i koni niepodobieństwo dalszego marszu, stanął we dworze. Ledwo zaczęło świtać d. 14. stycznia, otoczyli kozacy zewsząd dwór, pochwyciwszy nagle widetę. Wnet powstańcy opuściwszy dwór, uformowali się i rzucili się na kozaków, kozacy poczęli uciekać, porzucając wziętego na widecie żołnierza oraz pozostawiając swego dowódzcę na lichym koniu, ścigani przez Wróblewskiego aż pod samą piechotę, która już zdążała ku dworowi.

14. 1. 64. **Sucholipie,** L., ob. krasnostawski; 7 km. wsch.-płd.-wsch. od Żółkiewki.

Aby nie być narażonym na drugie spotkanie z moskalami, Kossowski bez odpoczynku ruszył ku Sucholipiu oddalonemu o trzy mile od Starego Zamościa, gdzie postanowił przenocować. Nad ranem, gdy się szykował do dalszego pochodu, otoczony został przez dragonów i kozaków. Dzielnem natarciem, w ręcznej walce, oddział przebił się przez nieprzyjaciela, nieścigany przez moskali, którzy tymczasem zabrali się do rabowania wsi. Pod Sucholipiem siły moskiewskie wynosiły około 250 ludzi, z których poległo 8 a 13 było ciężko rannych, podczas gdy straty Kossowskiego były małoznaczne. Odznaczył się między innymi porucznik Chmielowski, który sam z rewolweru położył 2 kozaków. Oddział Kossowskiego po tem starciu połączył się z *Rylskim*, stojącym o pół mili. Moskale nie atakowali już połączonych oddziałów, które niebawem znowu się rozdzieliły.

14. 1. 64. **Skromowska Wola,** L., ob. lubelski; 23 km. wsch. od Baranowa. (Wola Skromowska, Pożarów, Tarkowice, Terkowice, Turkowice).

W zamiarze alarmowania załogi lubartowskiej podsunęli się Marecki i Leniecki d. 13. stycznia w okolice Lubartowa. Atoli wprowadzeni w błąd

przez przewodnika, musieli zmienić kierunek marszu i przez Sobolów ruszyli na Kock. W ślad za powstańcami postępował major Didienko, wysłany przez podpułkownika Antoszewicza w lasy lubartowskie z 4 rotami i seciną kozaków. Didienko pod Skromowską Wolą dognał powstańców i zmusił do przyjęcia boju. Po sześciogodzinnej walce, parci przez przeważające siły nieprzyjacielskie, cofali się Polacy w porządku ku Pożarowu, gdzie ponowny stawiwszy opór, zmuszeni byli uchodzić w dalszym ciągu, aż w Turkowicach po dzielnej obronie, w której odznaczył się i poległ mężny kapitan Zawadzki, pokonani, rozdzielili oddziały: Marecki rzucił się na południe-wschód, Leniecki na południe zachód. Na placu boju legło 20 powstańców a 15 przeważnie rannych, dostało się do niewoli; prócz tego dotkliwe straty poniosły oddziały w broni i amunicyi, której część zabrali kozacy na 2 furgonach: kilka tysięcy ładunków i 60 sztucerów.

16. 1. 64. **Rudnia,** L., ob. krasnostawski; 7 km. wsch. od Sawina.

Na wiadomość o krzątaniu się oddziałku jazdy 50 ludzi Lutyńskiego między Chełmem a Świerzemi wyruszył przeciw niemu przybyły z za Buga do Chełma kapitan Burdyan w sile 150 dragonów. Napadnięci niespodzianie pod Rudnią powstańcy, mimo przewagi liczebnej przeciwnika, bronili się zawzięcie, gdyż pozycya sama zmuszała ich do rozpaczliwej walki: rów szeroki, do którego moskale przyparli powstańców, nie pozwalał ratować się ucieczką. Prawie połowa, bo 20 ludzi, poległa lub odniosła rany a pogromowi dopiero zapobiegł major Gromejko. Ten wracał właśnie z Litwy, dokąd podobno wraz z *Wróblewskim* i *Ponińskim* z rozkazu R. N. chadzali, aby zwiększyć swoje oddziały nowymi zaciągami i niepokoić moskali w tych okolicach, gdzie powstanie już było zamarło.

Gromejko, na odgłos strzałów nadbiegłszy w 150 koni, silnym atakiem na tyły nieprzyjacielskie, przerwał szyki moskiewskie i do jednego wyrąbał tych, którzy się pastwili nad rannymi. Lutyński, zaopatrzony teraz w konie po poległych dragonach, szczupłą swoją garstkę niebawem podwoił.

16. 1. 64. **Sitaniec,** L., ob. zamojski; 4 km. płn. od Zamościa. (Sietańce, Zamość, Zamojskie lasy).

Aby ułatwić *Komorowskiemu* wkroczenie do Królestwa, podsunął się Rylski pod sam Zamość, celem odciągnięcia uwagi moskali od jazdy Komorowskiego. Wywabieni w lasy zamojskie moskale, pod Sitańcem porażeni, zmuszeni zostali do cofnięcia się do twierdzy.

18. 1. 64. **Starawieś,** L., ob. hrubieszowski; 10 km. wschd.-płd.-wsch. od Tyszowiec. (Nowosiółki, Tyszowce).

Wśród 19° mrozu, zrobiwszy w 61 jazdy 5-milowy marsz, stanął podpułkownik hr. Komorowski w Starejwsi pod Tyszowcami, gdzie miał go oczekiwać pułkownik *Rokitnicki*, który tegoż dnia w 20 koni wkroczył w Lubelskie. Rokitnickiego w Starejwsi nie było, natomiast od strony Wiszniowa szła rota piechoty i secina kozaków. Komorowski szybkim obrotem pragnąc odciąć kozaków od piechoty i rozbiwszy, schronić się w lasy tyszowieckie, wydał rozkaz odwrotu kłusem, lecz odwrót ten prawie natychmiast zamienił się w ucieczkę. Wreszcie udało się dowódzcy powstrzymać oddział i urządzić szarżę na ścigających kozaków, atoli tylko kilkunastu poszło za dowódzcą, co widząc kozacy, którzy już byli pierzchnęli, zostawiając lance i jańczarki, zawrócili i wspólnie z piechotą otoczyli oddział. Powstańcy cofnęli się a Komorowski z kilku tylko ludźmi, z których 4 poległo, szarżując zasłaniał odwrót. Dopiero o 1½ mili, w Nowosiółkach, zdołał dowódzca dogonić część oddziału, który tymczasem stopniał już był do 20 koni,

reszta bowiem bądź poległa, bądź ranna lub z koni pospadawszy z powodu nieumiejętności jeżdżenia, zarąbaną została lub wzięta do niewoli. Za Nowosiółkami zaczęła się już prawdziwa rzeź: tu kozacy rąbiąc umierających, powstrzymali się dopiero, gdy pozostali przy Komorowskim ludzie, chcąc drogo opłacić życie, żwawo na nich natarli. Jedynie tylko maszerując stępo i co chwila udając szarżę, zdołały niedobitki dotrzeć do kordonu.

W starciu tem odznaczył się najbardziej Julian Sekutowski, awansowany przez *Strusia* do rangi kapitana — przez cały czas zachęcał do walki, a przeważnym siłom kozackim sam opierając się, własną ręką essaułę kozaków i drugiego kozaka zarąbał.

Polegli pod Starą wsią: Banaszkiewicz, Szarkiewicz, Zaremba v. Szkarłat, Wedeman, Dębicki, major armii tureckiej, Held, który w obronie kolegi 6 razy cięty został w głowę i w dwie godziny zmarł. Z rannych dostali się do niewoli: Czyżewicz Antoni, Booss Władysław, Kalinowski, Raguzin Karol, Massalis Julian, Francuzi; Szekely Ludwik, Węgier; Fidler Albin, Niemiec; Cieczkiewicz Baltazar, Klein Franciszek, Schaeffel Ferdynand, Sidor Mikołaj, K..... Tytus, Gniewosz Władysław, Piekosiński Jan Kanty dr., Krajewski Ignacy, Machnowski Bronisław, Łopatyński Mieczysław, Adwentowski Tomasz, Kormecki Wincenty, Bielecki Bronisław, Szarkiewicz Maksymilian, Nowotarski Tomasz, Parasiewicz Szczęsny, Warecki Michał, Sienkiewicz Władysław, wszyscy ze zaboru austryackiego i wszyscy po większej części lekko ranni, oraz ciężko ranni: Hawalewicz Aleksander, Dufrain Gustaw, Stör Karol, Stolarczyk Stefan i Tarasiewicz Ludwik.

20. 1. 64. **Brzostówka,** L., ob. lubelski; 12 km. płd.-wsch. od Lubartowa.

Garstkę *Ćwieków*, zbieranych przez *Gromejkę*, dowodzonych przez kapitana Nowakowskiego (Kaczyńskiego?), napadł z nienacka Zankisow ze swoimi czerkiesami pod Brzostówką. Większa część oddziałku została wybita, reszta połączyła się z *Rylskim*.

20. 1. 64. **Rudka,** L., ob. lubelski; 18 km. wsch. od Lubartowa. (Lubartów).

Z pod Skromowskiej Woli uchodząc, rzucił się Leniecki w 40 koni w okolice Lubartowa. Tutaj pod Rudką dopadł go major Sychra, mający szwadron dragonów i secinę kozaków. W zaciętej walce, w której i moskale ponieśli niemałe straty, oddziałek został rozproszony, straciwszy 4 zabitych i 2 wziętych do niewoli.

21. 1. 64. **Samoklęski,** L., ob. lubelski; 18 km. wsch.-płn.-wsch. od Kurowa. (Kurów, Starościn).

Kapitan moskiewski Biron, idąc z Kurowa w celu zajęcia Starościna, będącego własnością *Ćwieka*, starł się z oddziałkiem powstańczym 25 ludzi, z których 5 miało poledz, a 4 dostać się do niewoli.

22. 1. 64. **Wierzbica,** L., ob. krasnostawski; 7 km. płd.-wsch. od Żółkiewki.

Oddział kapitana Rylskiego, składający się z 50 jazdy i 160 piechoty stanął 21. stycznia we Wierzbicy, gdzie nazajutrz o świcie zaatakowany został przez kozaków i szwadron dragonów. Moskale nie spodziewając się, iż zastaną tak znaczną ilość piechoty, za pierwszym wystrzałem śmiało wpadli na dziedziniec, lecz tu przywitani gęstymi strzałami piechoty, pierzchnęli w zupełnym nieładzie i jeszcze większym galopie niż przybyli, zostawiając 4 zabitych i kilku rannych. Popłoch atoli kawaleryi powstańczej, która za pojawieniem się kozaków pierzchnęła, nie pozwolił korzystać z zamieszania w szeregach moskiewskich i ścigać nieprzyjaciela. Strat powstańcy nie ponieśli żadnych.

23. 1. 64. **Zakrzówek,** L., ob. krasnostawski; 13 km. wsch. od Kraśnika.

Z Wierzbicy zwrócił się Rylski na zachód, a w ślad za nim wysłali moskale ze wszystkich stron obławy. Jedna z kolumn moskiewskich w sile 4 rot piechoty i seciny kozaków zaatakowała Rylskiego pod Zakrzówkiem. Tutaj w sześciogodzinnym boju zmusił Rylski nieprzyjaciela do odwrotu. Moskale mszcząc się, spalili Zakrzówek.

24. 1. 64. **Sucholipie,** L., ob. lubelski; 7 km. wsch.-płn.-wsch. od Żółkiewki. (Lipie, Chłaniow, Chlumów, Wierzbica, Żółkiewka).

Zrejterowawszy z pod Skromowskiej Woli, Marecki odsadził się na południe, a wymykając się obłowom moskiewskim, dnia 24. 1. o świcie przybył, po 48-godzinnem forsownym marszu, w 60 koni do Chłaniowa, gdzie zastawszy garść kozaków, przepędził ich do Wierzbicy i stanął o 3 km. opodal w Sucholipiu ze strasznie pomęczonymi ludźmi i końmi. Zaledwie oddział rozlokował się w zabudowaniach folwarcznych, a powstańcy zabierali się do odpoczynku, jedna z kolumn moskiewskich, dow. przez majora Kuzimowa, krążąca za *Rylskim*, natknęła się na pikietę powstańczą. Moskali było kilka rot, szwadron dragonów i secina kozaków. Na odgłos „do broni" zrywano się coprędzej, lecz zmęczenie i niewywczas opóźniło wyjście ze stajni, a moskale tymczasem gęstym poczęli sypać ogniem. Zamieszanie i popłoch wszczął się wśród garstki powstańców i kto mógł i jak mógł, uchodził. Pełen poświęcenia waleczny Marecki, po dzielnej obronie, legł ciężko ranny, nie mogąc ratować się ucieczką z powodu tchórzostwa sztabu i ordynansa, który pierwszy wraz z koniem umknął. Prócz Mareckiego, który wzięty do niewoli, w kilka godzin po tem wyzionął ducha, obrabowany poprzednio z kosztowności przez sołdatów do spółki z oficerem, poległo jeszcze czterech, do niewoli dostało się 11, w tem 5 rannych, a 2 spalili moskale w zabudowaniach, które wraz z całym inwentarzem puścili z dymem.

25. 1. 64. **Stawce,** L., ob. krasnostawski; 20 km. zch. od Żółkiewki. (Piaski, Sławka).

Wymykając się wciąż z koła otaczających go kolumn moskiewskich, stanął Rylski dnia 25. 1. w Stawcach. Tutaj zaatakowały go 2 roty i secina kozaków z Lublina. Dwa razy uderzyli powstańcy śmiało na jazdę nieprzyjacielską i zmusili do cofnięcia się. Lecz wobec piechoty moskiewskiej wreszcie musiał się Rylski cofnąć, a ścigany przez świeży oddział kraśnicki, przytem ładunków posiadając mało, zmuszony był piechotę swoją rozpuścić. W utarczce tej ciężko raniony został Aleksander hr. Krukowiecki, który wstąpił do oddziału Rylskiego jako ochotnik.

25. 1. 64. **Rudnik,** L., ob. zamojski; 9 km. płn.-wsch. od Kraśnika. (Boża Wola, Ostrów, Wielkotary, Rudnicki las, Kraśnik).

Wracający z Lublina do Kraśnika porucznik Kulikow napotkał w lesie rudnickim oddział Jagmina. Walka była zacięta; Kulikow cofnął się do Ostrowa, gdzie połączył się z majorem Bussowem, wezwanym na pomoc w Kraśniku. Połączone oddziały moskiewskie rzuciły się w pościg za powstańcami, którzy wobec zwiększenia się sił przeciwnika wymknęli się z okolicy.

Prócz tego uwijał się w tym czasie w okolicy oddziałek konny *Kozuba*.

27. 1. 64. **Żulin,** L., ob. krasnostawski; 6 km. płd.-zch. od Rejowca.

Rotmistrz Antałajew na czele ½ szwadronu ułanów i plutonu dragonów, starł się z Lutyńskim i Grzymałą pod Żulinem, i miał rzekomo rozbić zupełnie powstańców, których było 100 (!) i ścigać ich na przestrzeni 25 wiorst.

30. 1. 64. **Majdan,** L., ob. krasnostawski; 9 km. płn.-zchd-płn. od Sawina. (Kopina, Włodawa).

Kapitan moskiewski Połubiński, tropiąc powstańców w okolicy Hańska, Kuleżyna i Tarnowa, dnia 30. 1. pod Majdanem napotkał na dosyć silny oddział, dowodzony przez Sienkiewicza i Mioduszewskiego, wyparł ze zajmowanych stanowisk i ścigał na przestrzeni 20 wiorst. Powstańcy mieli stracić 15 zabitych, 30 rannych, 5 wziętych do niewoli, a moskale — ani jednego kozaka, a przy stracie po stronie polskiej 45-ciu ludzi zdobyli — 10 sztuk broni.

30. 1. 64. **Wola Grodecka,** L., ob. hrubieszowski; 14 km. wsch. od Tomaszowa. (Wólka Grodecka).

Maszerujący z Tomaszowa do Łaszczowa moskale, napadnięci znienacka pod Wolą Grodecką i rozbici przez oddziałek powstańczy, zmuszeni zostali do ucieczki. Do Tomaszowa przywieziono następnego dnia 8 moskali ciężko rannych, z których 3 zmarło. Powstańcy mieli tylko 3 zabitych.

31. 1. 64. **Wygoda,** L., ob. lubelski; 14 km. płd.-wsch. od Markuszowa. (Lubartów).

Kapitan szt. Cewłowski w 120 piechoty, 24 dragonów i 20 kozaków, wyszedłszy z Lubartowa, dopędził pod Wygodą dnia 31. stycznia oddział powstańców, których w krwawej trzygodzinnej blisko walce zmusił do odwrotu.

3. 2. 64. **Wielkopole,** L., ob. krasnostawski; 9 km. płd.-zch. od Krasnegostawu (Gorzków, Krasnystaw, Żółkiewka).

Koło Wojsławic zgromadziły się 1. i 2. lutego oddziały Sieńkiewicza, Mioduszewskiego i Lutyńskiego — działające wraz z *Krysińskim* (?) i innymi pomniejszymi oddziałkami w Lubelskiem pod naczelnem dowództwem pułkownika *Sawy*. Moskale sądząc, że to drobne oddziałki, wysłali przeciw nim jedną rotę piechoty i 50 kozaków, Polacy zaś nie znając również sił nieprzyjacielskich, cofnęli się ku Gorzkowu, gdzie pod Wielkopolem dnia 3-go lutego przyjęli bój, w którym pobili moskali na głowę, poczem udali się w lasy koło Żółkiewki.

4. 2. 64. **Uchanie,** L., ob. hrubieszowski; miasto (Jarentów, Jurentów, Wojsławice).

Oddziałek Rokitnickiego, który 18. stycznia w 20 koni wkroczył był do Królestwa, uwijając się po Hrubieszowskiem, zaatakowany został przez 1 rotę piechoty, 40 kozaków i 25 dragonów zrana około godziny 9. między Uchaniami a Jarentowem (?). W pierwszem zaraz starciu jazdy moskale, straciwszy 6 dragonów, cofnęli się, z czego korzystając Rokitnicki, uszedł przed piechotą nieprzyjacielską ze swoim szczupłym oddziałkiem.

7. 2. 64. **Sucha Wola,** L., ob. krasnostawski; 5 km. płn.-wsch. od Rachowa. (Wólka Bachowska, Wólka Rachowska, Kraśnik, Rachów).

Major Jagmin, dowodzący pozbieranymi przez siebie rozbitkami z wyprawy poryckiej, w połączeniu z kapitanem Karolym, mającym rozbitków różnych oddziałów jazdy, dnia 7. lutego stanął w Suchej Woli. Konie i ludzie strasznie pomęczeni spoczywali w oborach folwarku. Około godziny 10. przed południem nadjechali moskale na saniach z dragonami i ułanami. Część powstańców, zabaryka-

dowawszy się w zabudowaniach gospodarczych, odpierała moskali, którzy podpalali budynki. Piechota powstańcza, widząc niepodobieństwo dalszej obrony, postanowiła przerznąć się i zrobiła wycieczkę z bagnetem w ręku. Moskale nie dotrzymali placu i cofnęli się, a szczupły zastęp powstańczy, połączywszy się z resztą oddziału, ruszył w głąb lasu i częściowo przeszedł na terytoryum austryackie. Według raportu moskiewskiego zginęło 5 powstańców, w tem 3 w podpalonych przez moskali zabudowaniach gospodarczych, a 8 rannych dostało się do niewoli. Według zeznań mieszkańców, w oborach miało się spalić 40 powstańców.

13. 2. 64. **Dubienka,** L., ob. hrubieszowski; miasto.

Zrejterowawszy pod Uchaniami, w kilka dni później, t. j. 13. lutego, starł się Rokitnicki na czele swego szczupłego oddziałku jazdy z moskalami pod Dubienką, poczem przerzuciwszy się przez Bug, ruszył w kierunku Lubomla.

16. 2. 64. **Kumów,** L., ob. chełmski; 12 km. płd.-w. od Chełma.

W pościg za Rokitnickim wyruszyło z Rymacz pół seciny kozaków pod dowództwem Gniłogrybowa, który dopadł powstańców pod Kumowem. Powstańców 7 miało poledz, 5 było rannych, a 2 dostało się do niewoli.

7. 3. 64. **Majdan,** L., ob. krasnostawski; 17 km. płd.-zch. od Sawina. (Zalesie, Chojno, Chełm, Majdan Siedlecki).

Oddziałek jazdy Etnera ucierał się z moskalami pod Majdanem. W tym czasie w okolicy Jawidza (17 km. płd.-w. od Lublina) ukazał się oddziałek pod dowództwem niejakiegoś *„Śmierci“*, który w nocy na 7. 3. nocował w Jawidzu. Wyprawiony przeciw niemu patrol moskiewski, powstańców w Jawidzu już nie znalazł.

9. 3. 64. **Wygnańce,** L., ob. krasnostawski; 7 km. płn.-zchd od Uchań.

Pod Wygnańcami oddziałek około 60 ludzi rozbity został przez moskali dowodzonych przez junkra Karłaszowa. W starciu tem miało poledz 7 powstańców a 3 było ranionych. Przy poległym dowódzcy znaleźli moskale pieczęć organizatora wojskowego województw lubelskiego i podlaskiego tudzież naczelnika V-go oddziału.

10. 3. 64. **Olchowiec,** L., ob. krasnostawski; 13 km. zchd-płd.-zch. od Sawina. (Siedliszcze, Kania, Olchowski las, Korbutowski las, Siedliński las).

Jazda Niedźwiedzkiego i Zawadzkiego ucierała się z moskalami.

11. 3. 64. **Radków,** L., ob. hrubieszowski; 10 km. płd.-wsch. od Łaszczowa. (Ranków, Rybołowieckie lasy).

W lasach rybołowieckich koło Radkowa powstańcy starli się wieczorem 11. marca z moskalami. Walka przeciągnęła się do świtu, poczem oddziałek ruszył podobno w głąb województwa.

15. 3. 64. **Chruślina,** L., ob. lubelski, 11 km. wsch. od Józefowa.

W lasach chruślińskich patrol moskiewski napadł na 3 powstańców i zabił. Jeden z nich, według papierów przy nim znalezionych był kapitanem Ostenem, który miał formować w lasach zamojskich I. batalon I. korpusu *Sawy*.

16. 3. 64. **Chojno,** L., ob. krasnostawski; 25 km. płd.-zach. od Sawina.

Oddziałek konny Etnera starł się z moskalami.

5. 4. 64. **Janów,** L., ob. zamojski; miasto.

W pierwszych dniach kwietnia uwijał się jeszcze Gozdawa w pobliżu kordonu i w 10 koni zaalarmował Janów.

5. 4. 64. **Krupy,** L., ob. lubelski; 15 km. wsch. od Baranowa. (Krupki).

Party przez przeważające siły nieprzyjacielskie, uchodził Lewandowski ze swoją zmniejszoną pod Cisownikiem do 40 ludzi garstką ku Wieprzowi. Tutaj koło Krup dopadł go porucznik Bałtow na czele kozaków i zadał mu porażkę.

6. 4. 64. **Krupy,** L., ob. lubelski: 15 km. wsch. od Baranowa (Krupki).

Lewandowski po porażce poprzedniego dnia, ponownie starł się 6. 4. z oddziałem 50 strzelców kapitana Hryncewicza i został ostatecznie rozproszony. Dowodzący tego dnia oddziałem kapitan Bicz został raniony, a w ręce moskali wpadli Bogusz i Strycharz.

15. 4. 64. **Momoty,** L., ob. zamojski; 11 km. płd.-zchd.-płd. od Janowa.

Czterech kozaków z Momot, idąc drogą z Krzeszowa do Janowa po furaż, zaatakowanych zostało przez powstańców, ukrytych w lesie strzałami, od których poległ jeden kozak ugodzony kulą w piersi. Pozostali trzej byli podobno tak odważni, iż rzucili się w las szukać powstańców, ale ich nie znaleźli.

21. 4. 64. **Zawieprzyce,** L., ob. lubelski; 10 km. płn.-zch. od Łęcznej. (Wieprz rzeka).

Nieliczny oddziałek konny Krysińskiego (?), party trzema rotami i seciną kozaków, znajdował się 21. kwietnia nad Wieprzem, niedaleko Lublina. Uchodząc przed kilkakroć liczniejszym nieprzyjacielem, zmuszony był rzucić się wpław przez rzekę, przyczem jeden z oficerów utonął, adjutant Borkowski zginął od kuli, reszta przeprawiwszy się przez Wieprz, ruszyła w głąb lasów Łęcznej.

22. 4. 64. **Tarnogóra,** L., ob. krasnostawski; miasto (Rejowiec).

Uwijający się jeszcze w Lubelskiem z rozbitkami *Lenieckiego* oddziałek pod dowództwem Józefa Przychańskiego (Chaimka), starozakonnego (?), spotkał się 22. 4. w Rejowcu ze seciną kozaków Popowa, ale nie mogąc mu stawić czoła, zrejterował ku Tarnogórze, gdzie przyszło do starcia z ułanami i dragonami moskiewskimi.

24. 4. 64. **Zaklików,** L., ob. zamojski; miasto.

Oddziałek powstańców ucierał się z moskalami pod Zaklikowem.

28. 4. 64. **Rachów,** L., ob. zamojski; miasto.

Niedobitki oddziałów powstańczych usiłujące zebrać się w okolicy Rachowa, otoczone przez kolumny wysłane z Zaklikowa i Zawichostu, zostały rozgromione, rozproszone i wyparte za kordon.

1. 5. 64. **Zamość,** L., ob. zamojski; miasto. (Narol).

Resztki jazdy dowodzonej przez majora Rokitnickiego zniesione zostały w okolicy Zamościa, przyczem dowódzca miał się dostać do niewoli. Ścigane ku kordonowi szczątki oddziałku, w tem także ranni, naprzeciw Narola schroniły się na terytoryum austryackie.

4. 5. 64. **Łęczna,** L., ob. krasnostawski; miasto. (Krasnystaw).

Kręcący się wciąż jeszcze po Lubelskim oddziałek Przychańskiego d. 4. maja starł się, podobno pomyślnie, z moskalami między Łęczną a Krasnymstawem.

29. 5. 64. **Lubartów,** L., ob. lubelski; miasto.

Rotmistrz Mansztein wysłany do lasów lubartowskich wytropił tam 10 konnych powstańców, z których podczas dwumilowego pościgu 3 tylko ocalało, gdyż 3 miało poledz, a 4 wpaść w ręce Manszteina.

Województwo Sandomierskie.

22. 1. 63. **Suchedniów,** S., ob. opoczyński; miasto.

Partya powstańców złożona z górników, urzędników i mieszczan, pod dowództwem Aleksandra i Jana Dawidowiczów, nie czekając północy, napadła już w południe 22. stycznia na kasę górniczą i zabrawszy 30.000 rubli ruszyła na Bodzentyn.

23. 1. 63. **Bodzentyn,** S., ob. opoczyński; miasto.

W Bodzentynie stała kompania smoleńskiego pułku piechoty. Na nią, o godzinie 1. w nocy, przy odgłosie dzwonów uderzyli miejscowi spiskowi, wśród których znajdowali się Szadkowski kwatermistrz i Bogdański kupiec, wzmocnieni przybyłym oddziałem 400 ludzi Dawidowiczów. Zniósłszy straże, wpadli powstańcy na nieprzygotowanych moskali, część załogi zmusili do ucieczki, lecz ostatecznie nad ranem cofnęli się do lasu, zabiwszy moskalom 1 oficera, 3 żołnierzy, a zraniwszy 40. Moskale w obawie ponownego napadu uszli do Kielc.

23. 1. 63. **Jedlnia,** S., ob. radomski; miasto.

O godzinie 2. w nocy Narcyz Figietty na czele 140 ludzi napadł na czwartą kompanię 2-go pułku saperów stojącą w Jedlni. Napad powiódł się powstańcom: zabili 9 ludzi, zranili 11 w tem dowodzącego kapitana Witkowskiego, połowę rozbroili, a tylko 60 pod dowództwem podoficera zdołało umknąć do Radomia, kilku zaś uszło do Kozienic.

23. 1. 63. **Szydłowiec,** S., ob. opoczyński; miasto.

Na Szydłowiec, w którym stały 2 roty mohilewskiego pułku piechoty, około godziny 2. w nocy uderzył Jasiński August, b. kapitan sztabu moskiewskiego i pułkownik Maryan Langiewicz, któremu Komitet Centralny polecił zorganizowanie Sandomierskiego. Moskale, dowodzeni przez majora Rüdigera, cofnęli się pod miasto. Atoli nad ranem, około godziny 7, zebrawszy się znowu, ruszyli do Szydłowca, zmuszając powstańców do ustąpienia. Według raportów moskiewskich stracili moskale 24 ludzi w zabitych, rannych oraz pojmanych przez powstańców. Polaków poległo 5: Buchowski, podaptekarz ze Szydłowca, Kamionowski, uczeń gimnazyalny z Radomia i trzech innych. Rannych swoich zabrali Polacy ze sobą, prócz 3, którzy wpadli w ręce moskali: Jasińskiego, którego moskale rozstrzelali 4. marca w Radomiu i Józefa Burhardta, ucznia 6 klasy gimnazyum radomskiego.

Cofnąwszy się z Szydłowca ruszył Langiewicz do Wąchocka, gdzie zajął się formowaniem kadr regularnego wojska, dzieląc w tym celu oddział na 4 bataliony.

piesze pod *Dąbrowskim, Moreau, Dawidowiczem* i *Dyonizym Czachowskim*, i 300(?) jazdy pod dowództwem *Jana Prędowskiego* oraz tworząc bateryę „artyleryi“ z 3 armat drewnianych i 2 śmigownic, odlanych w zakładach suchedniowskich. Generał Uszakow, postanowiwszy rozbić obóz Langiewicza, równocześnie z trzech stron: od Radomia, Kielc i Opatowa, wysłał kolumny na Wąchock. Langiewicz, chcąc się zabezpieczyć, rozłożył 3 oddziały, około 1000 ludzi w okolicy, przy sobie zatrzymując resztę (400?).

W nocy na 23. stycznia snuły się także oddziałki w okolicy Iłży, Kozienic i Ostrowca, lecz do walk nie przyszło, tylko w Ostrowcu, gdzie wojska nie było, zabrano kasę 27 rubli, tudzież próbowano wziąć kasę w Kozienicach.

1. 2. 63. **Błoto,** S., ob. opoczyński; 3 km. płd.-zch. od Suchedniowa. (Łosienica rzeka, Suchedniów).

Oddziały Czachowskiego i Dawidowicza, wysłane przez *Langiewicza*, zajęły Suchedniów, psując w ten sposób komunikacyę między kolumnami jenerała Marka z Szydłowca wzgl. Radomia a kolumną kielecką. Jedna z dwóch sztafet wysłana do Kielc przez gen. Marka, mianowicie porucznik Łuskin z dwoma żołnierzami, wpadł w ręce patrolu 8 ułanów i odstawiony został przez Czachowskiego do głównej kwatery do Wąchocka. Pod wieczór awangarda kolumny kieleckiej, złożona z 2 szwadronów dragonów pod dowództwem pułkownika Krasińskiego zbliżyła się do Suchedniowa, atoli między Berezowem a Błotem, wstrzymani zniszczeniem mostu na Łosienicy i rażeni ogniem oddziału Czachowskiego, dragoni cofnęli się ku Kielcom.

2. 2. 63. **Bzin,** S., ob. opoczyński; 6 km. płn. od Suchedniowa (Milica).

Odparłszy dragonów Krasińskiego pod Błotem, opuścił Czachowski z oddziałem swym, liczącym 300 ludzi, Suchedniów, który następnego dnia, t. j. 2. 2. rano, zajęła kielecka kolumna majora Bentkowskiego w sile 3 rot pułku smoleńskiego i pół seciny kozaków. Drugi oddział *Dawidowicza*, w równej sile ruszył w tym samym czasie ze Suchedniowa do Bodzentyna. Bentkowski pozostawszy w mieście, wysłał naprzód znowu dragonów Krasińskiego do kolumny gen. Marka. Pod Bzinem dragoni wpadli w zasadzkę urządzoną przez Czachowskiego. Zaczajony w wąwozie, gdy czwarty szwadron kapitana Czuti, dowodzony przez Romana Bocheńskiego, który przeszedł później do powstania, zbliżył się do stanowisk powstańczych, przyjął go Czachowski ogniem; drugi szwadron zsiadłszy z koni, rzucił się Czutiemu na pomoc, przez co wywiązała się walka leśna, przechodząca kilkakrotnie w starcia ręczne. Na odgłos strzałów ruszył Bentkowski dragonom na pomoc, Czachowski rozbiwszy dragonów i wpakowawszy ich w bagna, nie czekając nadejścia piechoty, cofnął się do Parszowa.

2. 2. 63. **Suchedniów,** S., ob. opoczyński; miasto.

Bentkowski ruszając na pomoc swoim dragonom ku Bzinowi, pozostawił w Suchedniowie tabór z półplutonem strzelców pod dowództwem porucznika Krupskiego. Na Krupskiego uderzyła część jednego z oddziałów *Langiewiczowskich (Dawidowicza?)*. Krupski zabarykadował się w kuźni na skraju miasta, aż mu nie przybiegł na pomoc Bentkowski i odparł powstańców biorąc 2 ludzi do niewoli, których natychmiast powiesił, a miasto podpalił.

3. 2. 63. **Wąchock,** S., ob. opatowski; miasto (Parszów, Bodzentyn).

Na wiadomość o spaleniu Suchedniowa wysłał tam Langiewicz oddział *Dąbrowskiego*, który zajął dnia 3. 2. nad ranem ocalałe domy opuszczonego już przez Bentkowskiego miasteczka, Langiewicz zaś z resztą, złączywszy się z Czachowskim, postanowił wstrzymać pochód połączonych już kolumn moskiewskich,

wynoszących razem 7 rot z dwoma działami i 2 szwadrony dragonów oraz secinę kozaków, 2 bowiem roty pozostały w Milicy dla osłony taboru. Langiewicz obsadził głębokim wąwozem ciągnący się od Parszowa gościniec z prawej strony batalionem kosynierów Moreau z lewej batalionem Czachowskiego, razem 600 ludźmi, sam zaś zajął z pozostałymi 400 ludźmi wylot wąwozu pod samym Wąchockiem. Zrazu szczęście było po stronie powstańców, gdyż oddział Czachowskiego dzielnie wstrzymywał prącą ku Wąchockowi kolumnę, broniąc wąwozu. Wtedy Mark, zasłaniając się od Czachowskiego łańcuchem tyralierów, całą siłą począł przeć na kosynierów Moreau. Gdy kosynierzy, z winy dowódzcy swego Moreau, zachwiali się i poczęli pierzchać, Langiewicz, w obawie zupełnego rozbicia, rozpoczął odwrót w porządku ku Bodzentynowi. Moskale tymczasem wpadłszy do Wąchocka, zrabowali miasto, poczem wrócili ku Milicy. Marek, w drodze zdawszy część kolumny Zwierowowi, d. 6. (?) 2. stanął w Radomiu.

Między poległymi znajdowali się dowodzący kompaniami kosynierów oficer Kozicki oraz Karol Ziembiński, który głównie przyczynił się do zwycięstwa nad dragonami pod Bzinem. Moreau, który złą komendą spowodował zachwianie się kosynierów, oddany został pod sąd wojenny; ranny był Prędowski, dowodzący jazdą.

4. 2. 63. **Opoczno**, S., ob. opoczyński; miasto.

Oddział Łakińskiego zajął 4. lutego Opoczno, lecz niebawem wyparła go stamtąd kolumna Dońca-Chmielińskiego. Łakiński na wiadomość o porażce pod Wąchockiem, rozpuścił oddział, za co oddano go pod sąd. Część powstańców połączyła się z *Jeziorańskim*.

8. 2. 63. **Zawichost**, S., ob. sandomierski; miasto.

Zdanowicz i Frankowski d. 6. lutego, po małoznacznej strzelaninie opuściwszy Kazimierz, ruszyli ku Wąchockowi w celu połączenia się z *Langiewiczem*. Dowiedziawszy się o porażce pod Wąchockiem, skierowali się ku Sandomierzowi i stanęli w Zawichoście d. 8. 2. W godzinę po nich podszedł pod miasto Miednikow w sile 3 rot piechoty i 40 kozaków. Zdanowicz zostawiwszy nieco jazdy w Zawichoście, udał się ku Sandomierzowi. Po krótkiej kanonadzie, jazda powstańcza, straciwszy 2 ludzi, udała się za głównym oddziałem.

8. 2. 63. **Słupcza**, S., ob. sandomierski; 8 km. płn.-wsch. od Sandomierza. (Annopol, Rachów, Winiary, Zaklików).

Uchodząc przed Miednikowem ku Sandomierzowi, aby połączyć się z tamtejszym oddziałem, Zdanowicz dopadnięty został przez nieprzyjaciela pod Słupczą, gdzie oddział, zająwszy budynki i wzgórza, krótki stawiwszy opór, poszedł w rozsypkę. Zdanowicz, zostawiając oddział na łasce Bożej, uciekł z pod Sandomierza i w kilka dni później, t. j. 13. 2. oddał się dobrowolnie w ręce nacz. woj. lubelskiego generała Chruszczewa. (Zesłano go później na Sybir, gdzie zmarł). Wśród rannych znajdował się i Frankowski, którego moskale pojmali w szpitalu w Sandomierzu i wyleczywszy, powiesili w Lublinie. Rozbitków wprowadził do Sandomierza Ulatowski. Straty w ludziach pod Słupczą wynosiły 75 zabitych, rannych i pojmanych.

9. 2. 63. **Sandomierz**, S., ob. sandomierski; miasto.

Część oddziału, rozbitego w Słupczy, połączyła się ze stojącym w Sandomierzu oddziałem Jana Nepomucena Rayskiego. Gdy jednak moskale szykowali się do zajęcia miasta, Rayski opuścił Sandomierz i rano 9. lutego ruszył ku Koprzywnicy. Nieprzyjaciel uderzywszy na puste miasto i wszedłszy do niego, oswobodził 3 oficerów i 60 szeregowców, którzy byli jeńcami Rayskiego.

10. 2. 63. **Studzianna,** S., ob. opoczyński; 8 km. wsch. od Inowłodza. (Opoczna, Korytków).

Dnia 10. lutego stanął Jeziorański obozem w Studziannie z oddziałem liczącym już 466 strzelców, 197 kawaleryi i 885 kosynierów. Tutaj poczęły ściągać rozbitki z innych oddziałów, między innymi Józef Leniecki z kilku ludźmi rozproszonego oddziału *Strojnowskiego*. Wreszcie Jeziorański rozdzielił chwilowo oddział na kilka drobniejszych części. Dnia 10. lutego na wzgórzach, otaczających Studziannę, ukazali się kozacy z połączonych kolumn Dońca-Chmielińskiego i Zwierowa, którzy poczęli ostrzeliwać obóz z odległości. Wobec tego wysłał Jeziorański przeciw nim kawaleryę, która w dwóch kolumnach podsunąwszy się pod górę, niespodzianie ich zaatakowawszy, zmusiła do spiesznej a bezładnej ucieczki i ubiła im w tem małem starciu dwóch ludzi.

12. 2. 63. **Święty Krzyż,** S., ob. opatowski; 11 km. płd. w. płd. od Bodzentyna. (Łysa Góra, Słupia Nowa).

Przez Bodzentyn, gdzie zabrał ze sobą oddział Dawidowicza, ruszył Langiewicz na południowy stok Łysogór, i tam zajął dwie pozycye: u podnóża gór, koło Słupi Nowej rozłożył się Czachowski, drugą na szczycie gór, na Św. Krzyżu obsadzajac klasztor pobenedyktyński 50 kosynierami i 30 strzelcami. Na tych pozycyach pozostał Langiewicz przez kilka dni, zbierając rozproszonych podczas walk wąchockich ochotników i organizując na nowo swe siły. Przeciw Langiewiczowi, który wówczas miał przeszło 1000 ludzi, wyruszyli Gołubiew z 6 rotami i 60 kozakami oraz Czengiery z 5 rotami i 2-ma działami, półszwadronem dragonów i przeszło 50 kozakami. Pierwszy dotarł do stoku gór Czengiery o godz. 9. z rana. Rozdzieliwszy siły swe, wysłał Czengiery dla zaatakowania klasztoru z dwiema rotami podpułkownika Sorniewa, prowadzonego przez chłopa wązką drożyną na szczyt gór, sam zaś Czengiery z resztą swej kolumny zaatakował Czachowskiego pod Słupią Nową.

Zaskoczona znienacka załoga klasztoru zoryentowała się szybko i rzęsistym ogniem wstrzymała na chwilę zapęd moskali, aż nie nadbiegł z dołu wysłany przez Langiewicza batalion strzelców i kosynierów, który gęstym ogniem począł prażyć moskali. Tymczasem na dole moskale z armat i rotowym ogniem uderzyli na artyleryę powstańczą i na obóz, który się zapalił. Strzelcy, dopuściwszy nieprzyjaciela na odległość strzału, rozpoczęli ogień: kapitan i kilkunastu kozaków spadło z koni, reszta uciekła. Wówczas Langiewicz zajął dogodną pozycyę pod lasem, skąd strzelcy skutecznie razili wroga. Po zapaleniu się obozu, moskale wpadli do Słupi Nowej, gdzie nie było powstańców, lecz tylko odwach z 8 więźniami i tych pomordowali, między nimi oficera Moreau, aresztowanego przez Langiewicza po bitwie pod Wąchockiem.

Walka trwała ogółem 4 godziny, szczególnie zaś zaciętą była na górze. Z powodu dogodnej pozycyi w klasztorze i pod lasem, straty powstańców były mniejsze niż moskali: 18 zabitych, prócz wymordowanych w Słupi Nowej.

Wśród poległych pod Św. Krzyżem był młody Dobrycz i Gustaw Lazzarini. Nazajutrz Langiewicz opuścił Św. Krzyż i udał się przez Raków do Staszowa.

Chłop, sołtys z Krajnego, z którego usług skorzystali moskale już przed 20 laty, przysłużył się był moskalom, wydając im ks. Ściegiennego. Tym razem moskale wywdzięczyli mu się podobno zakłuciem bagnetami.

15. 2. 63. **Przedbórz,** S., ob. opoczyński; miasto.

Ze Studzianny ruszył Jeziorański do Przedborza, który zajął. Wobec zbliżania się silnego oddziału nieprzyjacielskiego opuścił miasto i tylko tylne straże powstańcze starły się z moskalami.

17. 2. 63. **Staszów,** S., ob. sandomierski; miasto.

Nie mogąc utrzymać się na Św. Krzyżu wobec koncentrujących się przeciw niemu kolumn z Radomia, Kielc i Opatowa, ruszył Langiewicz z uszczuplonym dezercyą do 600 ludzi oddziałem do Rakowa, gdzie połączyli się z nim ochotnicy lubelscy, idący ze Sandomierza. Wymykając się kolumnom nieprzyjacielskim, wszedł Langiewicz d. 14. 2. wieczorem do Staszowa. Tutaj zaatakował go d. 17. lutego z rana major Zagriażski 2-ma rotami piechoty i dragonami. W krótkiem starciu odparłszy atak, mając 4 zabitych i 7 ranionych, przy równych prawie stratach przeciwnika, opuścił Langiewicz Staszów rano 18. lutego i ruszył w Krakowskie, a omijając Kielce, posunął się ku Włoszczowej, by połączyć się z *Jeziorańskim*. W ciągu marszu oddział zwiększał się szybko przybywającymi ze wszystkich stron na skutek przesadnych wiadomości o zwycięstwach generała ochotnikami oraz zastępami z miechowskiej wyprawy.

25. 3. 63. **Świerze,** S., ob. radomski; 9 km. płn. zchd. od Kozienic. (Kozienice, Chinów).

Dłuższą przerwę w działaniach wojennych, od czasu opuszczenia Sandomierskiego przez *Langiewicza*, przerwało wystąpienie nowozorganizowanego w okolicy Chinowa oddziału Turkiettego, liczącego kilkuset ludzi. Przeciw oddziałowi temu wyruszyły 3 kolumny moskiewskie, mianowicie: 2 kompanie piechoty z 3-ma armatami z Dęblina, 2 kompanie piechoty z Radomia, oraz 1 kompania piechoty, 1 szwadron huzarów i 150 kozaków ze Zwolenia. Oddział powstańczy, silną zajmując pozycyę, tak dzielnie przyjął pierwsze natarcie, że nieprzyjaciel, dawszy tylko 9 strzałów z dział, zaprzestać musiał dalszego ognia armatniego, gdyż stracił dwóch oficerów i większą część obsługi dział z powodu celnego ognia strzelców polskich. Nastąpił bój zacięty, który trwał przez 3 godziny, wskutek którego moskale uciekli w nieładzie, to przerzedzani skutecznym ogniem strzelców, to nacierani przez nieustraszonych kosynierów, chłopów z pod Wilanowa i Piaseczna. Moskale stracili w tej potyczce blisko 50 ludzi, których zdążywszy tylko zebrać na jednem miejscu, zostawili na pobojowisku. Rannych na 8 furgonach zawieźli do Kazimierza. Po stronie powstańców poległo 6 ludzi, między nimi jeden z najdzielniejszych strzelców Babski, obywatel miasta Warszawy, który sam obu oficerów artyleryi strzałami z koni pozsadzał. Rannych mieli powstańcy 3, z tych 1 zmarł.

2. 4. 63. **Skaryszew,** S., ob. radomski; miasto.

Na jadącego z silną eskortą dragonów generała Uszakowa uderzyli powstańcy pod Skaryszewem i zabiwszy, względnie raniwszy 10 dragonów, resztę wraz z generałem zmusili do ucieczki.

9. 4. 63. **Staszów,** S., ob. radomski; miasto (Połaniec).

O świcie dnia 8. kwietnia przeprawił się przez Wisłę oddział majora Andrzeja Łopackiego, b. kapitana austryackiego. Oddział ten, dobrze uzbrojony, liczył 200 strzelców, 30 kosynierów i 30 jazdy. Strzelcy podzieleni byli na dwie kompanie dowodzone przez kapitanów Czesława Tabaczyńskiego i Witołda Rogojskiego, obu oficerów z wojska austryackiego. Między oficerami znajdowali się: Stanisław Tabaczyński, brat kapitana, baron Aleksander Brückman, b. oficer

papieski; kawaleryą dowodził rotmistrz Bertoli, wojskowy austryacki, którego porucznikiem był Gąsiorowski; kapitanem kosynierów był Olszewski, adjutantem Łopackiego Giebułtowski, a szefem sztabu Żelichowski Franciszek, furyerem Kisielewski (Wujek), kapelanem oddziału ks. Serafin Szulc.

Po krótkim postoju w Połańcu, gdzie przyjmowali go gościnnie starozakonni, ruszył Łopacki w lasy staszowskie. W marszu ku górom Świętokrzyskim, przechodząc obok Staszowa, wysłał Łopacki w nocy na 9. kwietnia podjazd złożony z kilku jazdy pod dowództem Czesława Tabaczyńskiego i Bertolego, celem zaalarmowania tamtejszej załogi. Podjazd wpadł do Staszowa, podsunął się prawie pod samo mieszkanie komendanta Zwierowa i rzuciwszy popłoch wśród moskali, którzy przez całą noc stali pod bronią, cofnął się do obozu.

16. 4. 63. **Grabowiec,** S., ob. opatowski; miasto (Solec).

Oddział Czachowskiego wkroczywszy do woj. sandomierskiego, zaalarmował załogę Radomia, która mimo, iż była silna i posiadała 12 dział, nie śmiała wychylić się z miasta. Po tej demonstracyi, ruszył Czachowski z oddziałem Kononowicza i Grylińskiego ku Grabowcowi, który zajął 15. kwietnia, wzmocniony jeszcze zrana tegoż dnia w Cieciórówce oddziałem majora Łopackiego. Tymczasem moskale z trzech stron: z Radomia, Opatowa i Staszowa szli na Grabowiec, aby Czachowskiego otoczyć. Gdy jedna z kolumn zbliżyła się pod miasto, Czachowski z częścią oddziałów opuścił Grabowiec 16. kwietnia z rana, nie chcąc bić się, czy jak twierdził, mając od władz cywilnych zakaz staczania walki w mieście. Mimo to przyszło do krótkiej walki, gdy kozacy uderzyli na miasto. Spotkani jednak szarżą ułanów przed miastem, zmuszeni zostali do cofnięcia się, a gdy Czachowski wyszedł zupełnie z Grabowca, wpadł do miasta Rüdiger, mszcząc się na mieszkańcach, mordując 5 bezbronnych, w tem 3 urzędników magistratu.

18. 4. 63. **Brody,** S., opatowski; 13 km. płd.-wsch. od Wąchocka. (Lubinie, Staruchowice, Budy).

Odłączywszy się ze swym oddziałem od *Czachowskiego*, Gryliński pod Brodami opuścił oddział, który zaatakowany został niebawem przez jednę z kolumn Czengierego. Moskale podszedłszy pod drzemiące widety, nagle napadli na oddział. Kapitan żuawów Bogdan, b. oficer moskiewski, zastępujący Grylińskiego, czynił wszelkie starania, aby stawić skuteczny opór, lecz wśród zaskoczonego oddziału taki panował popłoch, że wszyscy coprędzej, odstrzeliwając się, w tył uchodzili, a mało kto do szeregu stawał. Bogdan sam ciężko ranny, uniesiony został z placu boju w głąb lasu. Oddział został rozbity, a około 80 ludzi zdołało połączyć się z Czachowskim.

19. 4. 63. **Grzybowa Góra,** S., ob. opatowski; 7 km. płn.-zach.-płn. od Wąchocka. (Mircze, Mirzec, Wąchock).

W Grzybowej Górze oddział *Kononowicza*, dowodzony przez Ludwika Michalskiego (ponieważ Kononowicz oddalił się był z oddziału), spotkał się z kolumną moskiewską trzy razy liczniejszą. Ogień moskiewski wśród ciemnej nocy oświecił powstańcom drogę i ukazał z ilu mają do czynienia. Strzelcy na komendę Michalskiego rzucili się przez płoty wioski i za chałupami biegnąc, z za budynków zaczęli celnymi strzałami razić ściśniętą kolumnę nieprzyjacielską. Kapitan Michalski po ustąpieniu strzelców, mając plac otwarty do ataku, rzucił się wraz z ks. Agrypinem Konarskim z kosynierami do ataku. Z atakującego widząc się atakowanym, do tego z trzech stron masakrowany kosami, nieprzyjaciel zaczął się spiesznie cofać. Gdy zaś dowodzący podpułkownik padł raniony, cofanie to zamieniło się w bezładną ucieczkę do Radomia. Michalski zabrawszy broń po

moskalach, wyszedłszy zwycięsko z rozprawy z trzykroć liczniejszym przeciwnikiem, szczęśliwie doprowadził oddział do *Czachowskiego*, do którego niebawem przybył także Kononowicz.

20. 4. 63. **Jedlnia,** S., ob. opatowski; 18 km. płd.-zch. od Kozienic. (Brucz, Brzuza, Brzóza).

Forsownymi marszami oddziały Jankowskiego i kapitana Zielińskiego z Podlasia posuwały się w Sandomierskie, w okolice, gdzie znajdowały się większe zrzeszenia powstańców. Przez Kuflew, Stoczek, Goszczyce, Podzamcze idąc, przeprawiły się przez Wisłę, maszerując ku lasom kozienickim. Pomiędzy Jedlnią a Brzuzą marsz ich wstrzymany został ruchami dwóch kolumn z Radomia i Białobrzegów. Pierwszy spotkał się z powstańcami Meller-Zakomelski, idący od Warszawy z 3 rotami piechoty, artyleryą i jazdą. Aczkolwiek słabszy liczebnie Zieliński, dowodzący oddziałami, przygotował się do stanowczego oporu. Strzelcy przywitali ogniem piechotę moskiewską, która ze swej strony odpowiedziała rzęsistym ogniem rotowym a następnie, zawiadomiona o niewielkiej liczbie przeciwnika, usiłowała wtargnąć do lasu, ażeby cały oddział otoczyć. Wtedy kosynierzy i strzelcy po trzykroć z bagnetem i kosami w ręku rzucając się na tłumy nieprzyjaciela, w zupełności go odparli. Wedle zebranych informacyi, moskali poległo przeszło 70, między nimi 5 oficerów, powstańców padło 16 z kilkoma dobitymi na placu, lżej ranionych było 5. W walce tej odznaczył się między innymi kapitan Kar...., który dowodząc kosynierami, własną ręką położył dowódzcę szwadronu dragonów i 4 szeregowców i lubo ranny, z pola bitwy do samego końca nie schodził. W łupach dostało się powstańcom dwadzieścia kilka sztućców oraz 8 koni dragońskich.

21. 4. 63. **Czermno,** S., ob. opoczyński; 10 km. wschd.-płn.-wschd. od Przedborza. (Przedbórz, Kruszyna, Radomsk).

W okolicy Przedborza formował major Zawadzki, przy którym znajdowali się byli junkrowie wojska moskiewskiego, Gromejko i Rudowski, nowy oddział powstańczy. Kapitan sztabu Obuchow, wysłany z Radomska, przy pomocy szpiega odkrył obóz powstańczy i uderzył na Zawadzkiego, został atoli odparty ze stratą 9 rannych i 4 zabitych, sam będąc ranionym. Gromejko i Rudowski niebawem połączyli się z Czachowskim.

22. 4. 63. **Stefanów,** S., ob. opoczyński; 11 km. zach.-płn.-zach. od Szydłowca. (Chlewiska, Niekłań, Skłoby, Szczepanków, Bzin, Piekło, Przysucha, Ruda Malenicka, Stefanków).

Wchodząc do Stefanowa w lasach wsi Skłoby spotkał się Czachowski, którego siły wynosiły 180 strzelców, 200 kosynierów i 46 kawaleryi Stamirowskiego, która w czasie walki skryła się za piechotą, a potem uciekła zupełnie, — z 2-ma rotami piechoty moskiewskiej i 60 kozakami. Pierwsza rozpoczęła ogień kompania galicyjska majora Łopackiego, a w tym czasie Andrzej Dobrogojski (Grzmot) ze Staweckim zaszedł z kosynierami tyły nieprzyjacielowi, i wpadłszy nań niespodzianie, straszne wśród moskali spowodował spustoszenie, niestety sam w tym ataku poległ, ubiwszy przedtem 3 moskali. Śmierć kochanego dowódzcy spotęgowała tylko zawziętość kosynierów i garstki strzelców, którzy byli przy nich, i rozpoczęła się istna rzeź. Moskale rozgromieni na wszystkich punktach, w największym nieładzie uciekali z placu boju, zostawiając w ręku zwycięzców broń, amunicyę i furgony z zapasami żywności oraz mundurami, niemniej 8 jeńców. Pojmanych, między nimi oficera Nikeforowa, powiesił Czachowski tegoż dnia. Straty nieprzyjaciela wynosiły prócz jeńców, 60 zabitych, podczas gdy Czachowski stracił tylko 7 zabitych i miał 18 rannych, między nimi Łopackiego, kapitanów

Tabaczyńskiego i Olszewskiego, szeregowców Antoniego Mazura, Ożegalskiego, dowódcę jazdy Stamirowskiego i innych.

Czengiery, po dłuższem szukaniu Czachowskiego, dopadł wreszcie obozu powstańczego na wzgórzu, Piekłem zwanem, i rozpoczął ogień kartaczowy, zburzył obozowisko, ale — puste, gdyż powstańcy już byli opuścili Piekło.

Dowództwo nad oddziałem Łopackiego objął Żelechowski, a gdy ten w dwa dni później zachorował, Witołd Rogojski, na którego miejsce kapitanem został Brückman; miejsce rannego Czesława zajął brat jego Stanisław Tabaczyński, jako kapitan.

22. 4. 63. **Gielniów,** S., ob. opoczyński; miasto.

Pobita pod Stefanowem piechota moskiewska uszła w kierunku Opoczna. Bończa, który z nowo utworzonym oddziałem jazdy znajdował się o kilka mil od *Czachowskiego*, puścił się za nią w pogoń w 54 konie i dognał pod Gielniowem. Tu na ustawionych, w sile 300 ludzi przy cmentarzu w czworobok moskali, wykonawszy trzykrotną znakomitą szarżę, rozpędził, zabijając 8 ludzi, a 1 biorąc do niewoli. Po stronie powstańców było 3 lekko rannych.

24. 4. 63. **Michałów,** S., ob. opatowski; 3 km. płd. od Wierzbnika. (Mniów, Iłżeckie lasy).

Oddział *Łopackiego*, dowodzony przez Markowskiego, wraz z kawaleryą *Stamirowskiego*, wysłany przez Czachowskiego ku Wierzbnikowi, gdzie się miał znowu połączyć z Czachowskim, zaatakowany został z tyłu przez dragonów pod Michałowicami. Markowski odparł atak i zmusił moskali do cofnięcia się, zwłaszcza, gdy reszta oddziału Czachowskiego zagroziła tyłom moskali. W czasie tej utarczki kawalerya znowu drapnęła, by zebrać się w miejscu wskazanem przez poprzedniego swego dowódzcę.

W czasie dalszych marszów dnia 25. 4. połączył się z Czachowskim *Turkietty* ze szczątkami swego oddziału, gdyż reszta poszła pod komendę *Kononowicza* i *Jankowskiego*. Następnego dnia zszedł się Czachowski z Jankowskim, lecz tegoż dnia zaraz ruszył Jankowski w lasy myślenickie, podczas gdy Czachowski wypoczął w opuszczonych przez moskali Puławach. W dalszym marszu, zatrzymując się w Zwoleniu, Lipsku, Tarłowie i Ożarowie, stanął dnia 3. maja niedaleko Boryi.

27. 4. 63. **Przysucha,** S., ob. opoczyński; 23 km. wsch. od Opoczna.

Bończa miał utarczkę pod Przysuchą i pobił moskali.

27. 4. 63. **Wąchock,** S., ob. opatowski; miasto. (Ostrowskie lasy, Ostrów).

Jedna z kolumn, sformowanych przez Uszakowa a prowadzona przez majora Klewcowa, rozproszyła w lasach ostrowskich (!) oddział Grylińskiego,

3. 5. 63. **Limierze,** S., ob. opatowski; 11 km. płn. od Ćmielowa. (Borya).

Dnia 3. maja stanął Czachowski z oddziałami Łopackiego, Jankowskiego i Zielińskiego koło Boryi. Nad samym wieczorem spotkali się powstańcy przy folwarku Limierze z 2-ma rotami piechoty, szwadronem dragonów i 50 kozakami. Po mało znacznej strzelaninie, która stronom nieznaczne straty przyniosła, moskale cofnęli się, a Czachowski, obszedłszy w nocy stanowiska nieprzyjaciela, który usadowił się w silnej pozycyi, stanął pod Jeziorkami.

4. 5. 63. **Magnuszew,** S., ob. radomski; miasto.

Oddział pułkownika Kononowicza, wysłany przez *Czachowskiego* na północ, pod Magnuszewem w Kozienickiem atakował dwie roty piechoty, szwadron dragonów i 1 secinę kozaków, a przy dzielnem natarciu rozpędził moskali, zabrawszy pewną ilość broni.

4. 5. 63. **Jeziorki,** S., ob. opatowski; 9 km. płn. od Ćmielowa. (Bałtów, Bodziechów, Danków, Denków, Ostrowiec).

Czachowski, przy którego boku, jako szef sztabu, znajdował się Władysław Eminowicz, wymknąwszy się majorowi Klewcowowi, obszedł stanowisko moskali, a przeszedłszy Kamionnę stanął pod Jeziorkami, licząc na to, iż moskale dowiedziawszy się o siłach przeciwnika, cofną się, nie próbując ataku. Przewaga liczebna bowiem była po stronie powstańców: połączone oddziały Czachowskiego, Łopackiego, Jankowskiego i Zielińskiego liczyły 4 kompanie strzelców 500 ludzi, 3 kompanie kosynierów 280, szwadron kawaleryi 60 koni, oraz oficerów ze sztabem 24, ponadto 2 kompanie strzelców Jankowskiego, które w walce, jako rezerwy, udziału nie brały, Klewcow zaś miał tylko 2 roty piechoty, szwadron dragonów i pół seciny kozaków. W istocie Klewcow, idąc ku Ostrowcowi, wpadł na powstańców, którzy rozlokowani byli na drodze, do Ostrowca wiodącej. Moskale uderzyli na powstańców, którzy wciągnąwszy ich wprzód w głąb lasu, z furyą ruszyli na przeciwnika i rozbili zupełnie całą kolumnę. Klewcow, idący na przedzie wojsk moskiewskich, padł ugodzony kulą w brzuch, a obok niego poległo 3 oficerów i 90 żołnierzy; ponadto zabrano mu jaszczyk z amunicyą, kilkanaście sztuk kajdan na Polaków i 8 jeńców. W nieładzie uciekając od 8. rano do 3. po południu, przebijali się moskale przez gęste lasy, ścigani i rąbani przez powstańców, uchodząc do Ostrowca. Po tem rozgromieniu moskali Czachowski ruszył na Bałtów ku Osówce, mając w obu starciach, t. j. tutaj i pod Limierzami 8 zabitych i 22 rannych, między nimi majora Kicińskiego i Manowskiego, który dowodził kompanią po *Dobrogoyskim*.

5. 5. 63. **Rzeczniów,** S., ob. opatowski; 4 km. płn.-wsch. od Grabowca. (Chmielów, Grabowiec, Jawór, Osówka, Siennińska Wola, Sienno, Wola Siemieńska).

Zniósłszy pod Jeziorkami Klewcowa, cofał się Czachowski z Zielińskim i Łopackim na północ przed dążącemi przeciw niemu trzema innemi kolumnami moskiewskiemi. Atoli pod Osówką już ukazały się przednie straże majora Gołubiewa, prowadzącego 7 rot piechoty, 50 kozaków i 50 straży granicznej.

Powstańcy znużeni poprzedniemi walkami, postanowili unikać starcia z przeważającemi siłami i cofać się poczęli ku Rzeczniowu, odstrzeliwając się kawaleryi nieprzyjacielskiej. W Rzeczniowie samym moskale już całą masą dopędzili oddział i chcieli go okrążyć we wsi, powstańcy jednak wydobyli się z matni i dostali się do lasu, leżącego między drogą z Rzeczniowa do Grabowca, a między drogą „Linia“ zwaną, która prowadzi do Siennińskiej Woli. Strzelcy, na brzegu tego lasu rozstawieni, stawili nieprzyjacielowi silny opór, a tymczasem Czachowski dokonał swego. Atoli moskale, puściwszy się biegiem po „Linii“, zabiegli tył strzelcom polskim, wobec czego Czachowski znalazłszy się poza tyłami części linii moskala, zamierzał uderzyć na nich, ale kosynierzy nie dotrzymali placu. Musiał więc Czachowski cofnąć się ku lasom iłżeckim, Jankowski zaś, pod którego dowództwem walczyli strzelcy w lesie, widząc się otoczonym, poszedł na przebój małymi oddziałami, w czem mu pomogła gęstość lasu, i szczęśliwie wyprowadził wszystkich swoich. Straty polskie w tej potyczce wynosiły 17 zabitych i 28-miu rannych; moskali w Grabowcu pochowano 14.

W potyczce tej odznaczył się szczególnie kapitan Doliński, który z oddziałem strzelców zasłaniał odwrót. Odcięty chwilowo w małym lasku, bagnetem odparł nacierających moskali i rozpędziwszy przecinających mu drogę, następnego dnia połączył się z Czachowskim.

BIBLIOTEKA
Wyższej Szkoły Polit.-Wych.

14. 5. 63. **Rozniszew,** S., ob. radomski; 6 km. płn.-zchd. od Magnuszewa. (Brzoza).

Przebywając w gęstych lasach pomiędzy Pilicą a Wisłą w okolicach Magnuszewa, zwiększając swój oddział, major *Kononowicz* połączył się z dążącymi znowu na Podlasie Zielińskim i Jankowskim. Przeciw nim wysłano z Radomia pułkownika szt. gen. Ernrotha z 4 kompaniami piechoty i saperów. Dnia 14. maja w lesie pod Rozniszewem po krótkiej utarczce, Jankowski cofnął się, a Ernroth, nie spodziewając się ponownej walki, rozłożył się obozem w lesie. Wtedy powstańcy powtórnie i z taką siłą uderzyli na moskali, że część wojska w strasznej panice natychmiast się rozbiegła, a małą tylko część zdołał Ernroth skupić koło siebie i gnany przez Rozniszew, uchodził co tchu do Radomia. Przeszło 70 moskali zginęło, po stronie polskiej zaś straty były mniejsze: 22 zabitych i około 40 rannych, wśród nich Nałęcz, dowodzący oddziałem Kononowicza.

Zaopatrzone w broń po poległych oddziały powstańcze, rozdzieliły się niebawem. Pod Rozniszewem liczba powstańców wynosiła około 1000 ludzi, w tem 400 Jankowskiego.

16. 5. 63. **Ulów,** S., ob. opoczyński; 10 km. płn.-wsch. od Odrzywoła. (Borowiec, Nowe Miasto, Nowa Wieś).

Oddział rawski pod dowództwem majora Drewnowskiego, stojący obozem niedaleko Nowego Miasta, został zawiadomiony 15. maja o zbliżających się z trzech stron znacznych siłach moskiewskich. Pragnąc połączyć się z oddziałem *Kononowicza,* Drewnowski o 6. wieczorem zarządził odwrót przez Borowiec do Ulowa, a przenocowawszy tutaj, nazajutrz około 2. po południu miał wyruszyć w dalszą drogę. Wtedy właśnie wysunął się z lasu od strony Nowego Miasta oddział kozaków, zdążający ku Ulowu. Na spotkanie kozaków wyprawiono 10 ułanów na ochotnika, kozacy tył podali, a ułani goniąc ich, niebacznie wpadli w zasadzkę i przywitani rzęsistym ogniem piechoty moskiewskiej ukrytej w lesie, musieli uciekać, zostawiwszy na placu 3 zabitych i 2 rannych. Polegli tu ułani Lot, Ostrowski i Bajer.

17. 5. 63. **Stawiszyn,** S., ob. radomski; 6 km. płd.-zchd-płd. od Białobrzegów. (Bleszno, Branica, Jabłonna, Paprotnia, Smardzew, Warka, Stromiec, Stromle).

Uchodząc przed wojskami Meller-Zakomelskiego Drewnowski, pozostawiając 10 ułanów ochotników ich losowi pod Ulnowem zostawił za sobą aryergardę z 70 strzelców i 30 żuawów, pod dowództwem oficera strzelców *Majkowskiego.* Majkowski, dzielnie przez 3 godziny zasłaniał odwrót, stawiając opór moskalom, którzy tyralierskim łańcuchem posuwali się za kolumną Drewnowskiego.

Tymczasem dowódzca Drewnowski znikł bez śladu, zostawiając oddział na opatrzność Bożą. Na szczęście jednak moskale około godziny 6. zatrzymali się, wobec czego łańcuch tyralierski oddziału rozwinął się i cała kolumna powstańcza zatrzymała się w lasku niedaleko Jabłonny. Tutaj oficerowie zebrani na naradę, wybrali dowódzcą Ludwika Sieniawę, jednego z najbardziej szanowanych kolegów. Po półgodzinnym odpoczynku, Sieniawa poprowadził oddział do Paprotni, a niespokojny o los swojego poprzednika, na poszukiwanie go wysłał patrol z 6 ułanów, którzy znaleźli Drewnowskiego w Kostrzynie. Drewnowski oświadczył patrolowi, że zdaje dowództwo na Sieniawę, a sam jedzie, — po broń i za kilka dni wróci do oddziału.

Dnia 17. maja o godz. $^1/_2$3. z rana Sieniawa wyruszył z Paprotni i doszedł do Branicy, nie będąc wcale niepokojonym przez moskali. Po godzinnym wypoczynku, gdy już oddział uszykowany był do wymarszu, dano znać o zbliżających

się moskalach od strony Bleszna i Smardzewa. Ci sami strzelcy, którzy pokrywali odwrót od Ulowa do Paprotni, rozwinęli się w tyraliery, a główna kolumna z furmankami wyruszyła do Stawiszyn. Miejscowość zupełnie odkryta nie pozwalała przyjąć bitwy. Siły moskiewskie składały się z 8 komp. piechoty, 2 szwadronów jazdy, 100 kozaków i 2 dział. Pod samym Stawiszynem moskale zaczęli nacierać na aryergardę. Podczas ośmiogodzinnego cofania się, strzelcy i żuawi walczyli nadzwyczaj mężnie, zakrywając odwrót całej kolumny do Stromiec. W południe nagła słabość Sieniawy zmusiła go przelać naczelną komendę na dowódzcę kawaleryi Grabowskiego, a samemu zostać przy furgonach, postępujących na czele kolumny.

Grabowski objął po Sieniawie dowództwo nad oddziałem zbiegłego Drewnowskiego w najkrytyczniejszej chwili. Wojsko znużone ciągłym marszem (p. Ulów, p. Stawiszyn), niewywczasem, niemniej głodem, a najbardziej spiekotą dnia, padało ze znużenia; powstańcy byli pomęczeni do tego stopnia, że za przybyciem do Stromca, wielu trzeba było zabrać na podwody, a 30 pozostało we wsi, gdzie ich moskale pojmali. — W oddziele Drewnowskiego kapelanem był ks. Karol Mikoszewski, znany później na emigracyi, który krótko po starciu również opuścił oddział.

26. 5. 63. **Smardzew,** S., ob. radomski; 2 km. płd.-zch. od Białobrzegów. (Bukowno, Białobrzegi, Kamień, Odrzywole, Pierzchnia, Radzanin, Chruściechów).

Dnia 24. maja, przybywszy ze swoim już tylko oddziałem na nocleg do Kuźnicy, pułkownik Czachowski dowiedział się, że moskale w 2 roty saperów i szwadron dragonów przybyli do Szydłowca i połączywszy się z garnizonem tamtejszym, złożonym z 1½ roty piechoty i 50 huzarów, udali się za oddziałem powstańczym. Ruszył więc Czachowski o północy przez Michlin do Goździkowa, a stamtąd furmankami przez Rusinów, Potworów, Bukowno aż do Rakanowa, gdzie stanął 26. po południu. Stąd udał się do pobliskiego lasku dla wypoczynku i zgotowania jedzenia. Niebawem na strzały widet zwinąć musiał obóz i ruszył ku Smardzewu i Pierzchni. Już przed Pierzchnią zmuszony był przyjąć walkę z przeważającemi siłami moskiewskiemi, gdyż do wyżej wspomnianych przyłączyły się jeszcze 2 roty piechoty i nieco dragonów z Odrzywolu. Odwrotu dzielnie bronił major Doliński, mając tylko 50 strzelców w łańcuchu i trzy razy zdołał powstrzymać idących na bagnety moskali. Tymczasem kapitan Rudowski z kompanią swoją odganiał dragonów, przypierających na lewe skrzydło powstańcze. Równocześnie oddział galicyjski pod majorem Rogojskim odpierał na prawem skrzydle dragonów. Natarczywość ataków moskiewskich tak była silna, że prawie wszystkie siły powstańcze musiały bić się w pierwszej linii, słaby tylko oddział kosynierów i furgony stanowiły rezerwę. Podczas gdy moskale już tyły zabierać mieli, ruszył ostatek strzelców z dubeltówkami ku nim i oczyścił drogę z dragonów, przeszkadzających odwrotowi oddziału. W pierwszym momencie tego ataku powstał popłoch między furgonami i jeden wóz z kosami wywrócił się. Moskale, widząc to uderzyli na furgon: trzy razy powstańcy odbierali moskalom furgon, wreszcie ulegając przewadze, musieli go zostawić moskalom. — Odwrót uskutecznił Czachowski przez Jakubów, Kodłubek, gdzie oddział zebrał się kompletnie i ruszył dalej ku Goryniowi. Straty Czachowskiego pod Smardzewem wynosiły 23 ludzi w rannych i zabitych; wśród ostatnich znajdował się Konrad Górski, ugodzony kulą w piersi, oraz oficer Franciszek Łuszczewski.

27. 5. 63. **Szydłowiec,** S., ob. opoczyński; miasto.

Porucznik Wiśniewski na czele 15 konnych żandarmów wpadł do Szydłowca i tym nagłym napadem wypłoszył z miasta całą załogę moskiewską z pół

roty piechoty i 50 dragonów złożoną, która bez porządku rozbiegła się po lasach okolicznych.

27. 5. 63. **Kościuszków,** S., ob. radomski; 19 km. wsch. od Radomia. (Czarna).

Podpułkownik Kononowicz, zdążając ze swym oddziałem z rozporządzenia Rządu Narodowego w Sandomierskie, stanął 26. maja pod wsią Kościuszkowem pod Czarną i zajął pozycyę w lesie, przytykającą do osady. Nazajutrz rano ukazał się nieprzyjaciel. Kawalerya moskiewska w sile pół szwadronu dragonów, pomimo energicznej szarży, przyjęta rzęsistym ogniem strzelców na brzegu lasu rozwiniętych, została odpartą bez żadnej straty ze strony powstańców, zostawiając na placu 4 zabitych i unosząc z sobą kilkunastu rannych.

1. 6. 63. **Grabowska Wola,** S., ob. radomski; 8 km. płn.wsch.-płd. od Warki. (Warka, Rościszew, Rozniszew, Dębowa Wola, Wolka Grabowiecka).

W okolicy Warki, w lasach pod Rozniszewem, Kononowicz na czele oddziału z 300 ludzi złożonego otoczony został przez majora Meller-Zakomelskiego, dowodzącego 10 rotami piechoty i 4-ma szwadronami jazdy z 4-ma armatami. Porobiwszy zasieki, przez pół godziny bronił się Kononowicz przeciw przeważającym siłom. Ostatecznie jednak, widząc niemożliwość przedarcia się całą siłą przez szeregi nieprzyjaciela, rozdzielił oddział, a naznaczając punkt zborny, ruszył z garstką ludzi w stronę Jedlińska.

2. 6. 63. **Zawady,** S., ob. radomski; 3 km. płn. od Jedlińska.

Po rozsypce pod Grabowską Wolą, zebrał się tegoż samego dnia wieczorem na nowo oddział Kononowicza, lecz otoczony zewsząd, rozpuścił Kononowicz ludzi a broń zakopał, sam zaś z eskortą, napadnięty w Zawadach 2. 6. przez pułkownika Ernrotha, przybyłego z dragonami z Radomia, dostał się do niewoli, straciwszy w krótkiej walce adjutanta Komarnickiego. Prócz Kononowicza dostali się do niewoli adjutanci oficerowie Łabędzki, Sadowski, ks. Laurysiewicz, kapelan oddziału, oraz Brede i Jailler.

Moskale, wykrywszy zakopaną przez Kononowicza broń, wrócili 3. czerwca do Warki, gdzie następnego dnia rozstrzelano Kononowicza, Łabędzkiego i Sadowskiego.

5. 6. 63. **Koszary Iłżeckie,** S., ob. opatowski; 5 km. płd. od Iłży.

Stojąc w Koszarach Iłżeckich wysłał *Czachowski* wachmistrza Zacharczeńkę, przybyłego do szeregów polskich z Kaukazu, wraz z jednym kawalerzystą na podjazd w puszczę, w kierunku Lubiń. Zacharczeńko, obskoczony na krętej drożynie leśnej przez dragonów i kozaków, gdy postępujący za nim kawalerzysta w porę umknął, mężnie walcząc, a ubiwszy kilku moskali, poległ.

8. 6. 63. **Rusinów,** S., ob. opoczyński; 8 km. płn.-wsch. od Gielniowa. (Gielniów, Bąków, Przystałowice, Mechlin, Korytków).

Zaatakowany przez moskali pod Przystałowicami, odpierając kilkakrotnie szarże jazdy i ataki piechoty moskiewskiej w Bąkowej i Rusinowie, wymknął się Czachowski szczęśliwie ze swoim oddziałem, liczącym około 400 ludzi, z małemi stratami ku południowi.

9. 6. 63. **Niekłań,** S., ob. opoczyński; 18 km. płd. zach. od Szydłowca. (Huta Przysuska, Czarna, Ruda Przysuska).

Uchodząc przed otaczającym go zewsząd nieprzyjacielem, Czachowski 9. czerwca kilka razy zmuszony był odpędzać kozaków w ciągu marszu pod Hutą Przysuską, Niekłaniem i Czarną.

10. 6. 63. **Bobrza,** S., ob. opoczyński; 12 km. płn. zch. płn. od Kielc. (Blizin, Nowe Zakłady, Baraki, Samsonów, Ćmielów, Szwedy).

Cofając się wciąż przed przeważającemi siłami nieprzyjacielskiemi na zachód, zajął Czachowski opustoszone gmachy fabryki Banku Polskiego, i w tej improwizowanej twierdzy odpierał kilkakrotne ataki. Wreszcie, wymknąwszy się moskalom z twierdzy, ucierał się w dalszym pochodzie pod Samsonowem, Tumlinem i Szwedami.

11. 6. 63. **Rataje,** S., ob. opatowski; 2 km. płd. wsch. od Wąchocka. (Siekierzyńskie lasy, Wąchock).

Wymknąwszy się trzem rotom pułku smoleńskiego pod Bobrzą, spotkał się znowu Czachowski z nieprzyjacielem pod Ratajami, gdzie oddział poszedł w rozsypkę.

13. 6. 63. **Przysucha,** S., ob. opoczyński; 13 km. wsch. od Opoczna. (Rusanów).

Dnia 13. czerwca Bończa, operujący w Sandomierskiem, dążąc na czele oddziałku jazdy w Krakowskie, spotkał się w Rusinowie z oddziałem majora Pleskaczewskiego. Wyparty z Rusinowa, cofał się na południe; koło Przysuchy natarła na niego inna kolumna ruchoma, zmuszając go do odwrotu. Bończa zwróciwszy się na południe-zachód przez Chroberz i Pinczów ruszył do Góry w Krakowskiem.

27. 6. 63. **Przedbórz,** S., ob. opoczyński; miasto. (Podbórz).

Wzmocniony oddziałami piechoty Chabriolla i jazdy Dzianota (dawniej *Bończy),* zajął Oxiński z Littichem wieczorem 27. czerwca miasteczko Przedbórz, gdzie postanowił stawić czoło ścigającemu go od kilku dni Czengieremu. Siła oddziału polskiego wynosiła 1000 ludzi, podczas gdy Czengiery miał 2000 pod swymi rozkazami. Środek miasta, tj. most na Pilicy, zajął sam Oxiński, lewe skrzydło stanowili Dzianot i Chabriolle, prawe zaś trzeci batalion piechoty Oxińskiego pod dowództwem majora Bogusławskiego. Czengiery, nie znając pozycyi i rozłożenia sił powstańczych, wpakował artyleryę w bagna, a chcąc się ratować, rozpoczął ogień kartaczowy do miasta, a dla rozpoznania pozycyi przeciwnika, który raził rzęsistym ogniem rotowym, wysłał kozaków. Ci wpadli w pułapkę Dzianota i Chabriolla. Około północy jednak udało się Czengieremu obejść prawe skrzydło i zaatakował je całą siłą. Wtedy Oxiński szybkim marszem wycofał się ku Bąkowej Górze, nie zawiadomiwszy Chabriolla i Dzianota. Chabriolle walczył do rana, ostatecznie zręcznym obrotem wycofał się z pola walki i znikł Czengieremu z oczu, Dzianot zaś z jazdą puścił się za Oxińskim, a ostatecznie poszedł w Krakowskie, gdzie dowództwo nad oddziałem *Bończy* objął *Kosa.* Moskale, zostawszy panami gorejącego Przedborza, puścili się w pościg za Oxińskim. W potyczce tej odznaczył się Józef Turczynowicz, były organizator powiatu piotrkowskiego, który został ranny.

29. 6. 63. **Skotniki,** S., ob. opoczyński; 13 km. płn. od Przedborza. (Oleszno).

Wymknąwszy się szczęśliwie z Trzepnicy, ruszył Oxiński dalej forsownym marszem i nad wieczorem 29. czerwca zatrzymał się pod Skotnikami. Zaledwie chwilę odpoczęto, gdy pojawili się znów moskale i rozpoczęła się żwawa tyralierska strzelanina wśród lasu. Oddział uchodził w nieładzie, a tylko garść walecznych zasłaniała ucieczkę. Noc dopiero wstrzymała moskali od dalszego ścigania powstańców, którzy późną nocą dopadli Dobromierza, gdzie Oxiński rozpuścił oddział, prócz jazdy, która pod Littichem ruszyła w Piotrkowskie.

30. 6. 63. **Goździków,** S., ob. opoczyński; 19 km. wsch. od Opoczna. (Gwoździków, Opoczyńskie lasy).

Oddziałek żandarmeryi narodowej konnej Kazimierza Wiśniewskiego, cieśli z Jarzębowa, kilka tygodni niepokoił moskali w Opoczyńskiem, wymykając się szczęśliwie różnym kolumnom nań wyprawionym. W końcu jednak spotkał się pod Goździkowem w lasach opoczyńskich z kolumnami ruchomemi Assjewa i chorążego Schmita, przez których zupełnie został zniesiony. Wiśniewski sam wzięty do niewoli został rozstrzelany. Resztki oddziału zebrał adjutant Wiśniewskiego Nowacki (Junosza) i doprowadził do *Czachowskiego.*

7. 7. 63. **Białobrzegi,** S., ob. radomski; miasto. (Przybyszew).

Grabowski Władysław dowiedziawszy się, że w Białobrzegach znajduje się tylko 1 rota piechoty bez dowódzcy i 30 kozaków dońskich, rozdzielił po północy oddział na dwie części, jedną sam dowodząc, a dowództwo drugiej zdawszy adjutantowi, podporucznikowi Ludwikowi Brzozowskiemu, uderzył na miasto. Pierwszą szarżę przypuścił pluton ułanów pod dowództwem porucznika Szwajcera, który z lancą w ręku przebiegł wśród mas wojska zbitego na rynku na drugą stronę miasta. Następnie pluton strzelców, prowadzony przez Brzozowskiego, a pod morderczym ogniem rozstawiony w tyraliery przez dzielnego porucznika Smoleńskiego, dopóty celnymi strzałami raził formujących się w czworobok moskali, dopóki nie wrócił na wskazane miejsce po dzielnej szarży pluton Szwajcera. Wtedy Brzozowski cofnął oddział w las, o wiorstę, skąd był atak rozpoczął. W boju tym poległ szeregowiec Alfred Lot, a 2 było rannych. Moskali padło 10, a rannych było kilkunastu.

Czujność moskali i most rozebrany na Pilicy ograniczyły działanie drugiej części oddziału, prowadzonego przez Grabowskiego, do kilku podjazdów, które oddziałowi żadnych, a moskalom małe wyrządziły straty.

8. 7. 63. **Przysucha,** S., ob. opoczyński; miasto.

Oddział Dolińskiego, połączony z oddziałem Rudowskiego, uderzył nagle na moskali, gospodarujących w tamtejszych fabrykach, rewidujących i więziących ludzi, i o znaczną stratę ich przyprawił.

10. 7. 63. **Ossa,** S., ob. opoczyński; 16 km. od Inowłodza. (Inowłodz, Odrzywol, Studzianna, Załuczki).

Objąwszy obowiązki dowódzcy po *Bajerze,* który zbyt powolnie pracował nad organizacyą, przez dwa miesiące organizował major Ludwik Żychliński w okolicy Błoń oddział t. zw. „Dzieci Warszawskich". Gdy moskale dowiedzieli się o tworzeniu się oddziału, Żychliński, aby módz spokojnie dalej formować piechotę, wysłał całą kawaleryę liczącą 100 koni, dobrze zaopatrzoną w broń, pod dowództwem *Bajera* ku Pilicy. Bajer przeprawiwszy się przez Pilicę, po kilkudniowych marszach zniknął z oczu moskalom, którzy w tym czasie Żychlińskiego nie niepokoili. To też Żychliński niebawem mógł wyruszyć z całą piechotą, składającą się z 200 żuawów, 300 strzelców i 600 kosynierów oraz około 200 ludzi, nie posiadających jeszcze dostatecznej broni; jazdy do obsługi oddziału było około 50 koni. Po kilkudniowym marszu stanął Żychliński w Ossie, nie znalazłszy po drodze Bajera, z którym miał się połączyć w powiecie opoczyńskim.

Zaraz dnia następnego, po rozłożeniu się obozu w Ossie, podczas ćwiczeń, doniesiono o zbliżaniu się nieprzyjaciela. Była to kolumna majora Szukalskiego: 2 roty piechoty i secina kozaków. O godzinie 6. wieczorem, skoro tylko ukazali się moskale, przyjęci zostali przez żuawów, z których składała się pierwsza linia tyralierów. Parci przez żuawów moskale poczęli cofać się z wolna, a tymczasem

kosynierzy, przeważnie włościanie, wsparci strzelcami, obszedłszy oba skrzydła nieprzyjacielskie, z całą siłą uderzyli na powracającego do ponownego ataku nieprzyjaciela i sprawili w jego szeregach ogromne zamieszanie, wzmożone jeszcze zjawieniem się jazdy Grabowskiego, który w tym czasie znajdował się w Studziannie i na odgłos strzałów pospieszył na pomoc oddziałowi III. (t. j. Żychlińskiego) z trzema plutonami jazdy i półplutonem strzelców pieszych. Obszedłszy środek kolumny nieprzyjacielskiej, rozwinął na odkrytem polu jazdę, a 20 strzelców rozrzuciwszy w tyraliery na prawem skrzydle kawaleryi, przypuścił szarżę do jazdy moskiewskiej. Prawem skrzydłem dowodził sam Grabowski, lewe prowadził adjutant Ludwik Brzozowski. Z szarży tej ani jeden z tyralierów, ukrytych w zbożach i krzakach, nie wyszedł cało; wszyscy zostali wystrzelani lub wykłuci przez ułanów polskich.

Na otrzymanym placu boju zostało 28 trupów nieprzyjacielskich, gdyż resztę oraz rannych zdołali zabrać ze sobą uchodzący w stronę Nowego Miasta moskale; prócz tego wzięli Polacy 5 jeńców, w tem 1 oficera oraz kilkanaście sztuk broni, sami zaś mieli 4 zabitych i 16 rannych. Ciemność nocy nie pozwoliła ścigać nieprzyjaciela połączonym oddziałom, którym przybył w sukurs także oddział *Rudowskiego*, atoli już po skończonej walce. Czterodniowy żołnierz Żychlińskiego walczył pod Ossą na otwartem polu z regularnem wojskiem i zmusił je do ucieczki. Zwłaszcza kosynierzy Żychlińskiego trzymali się dzielnie, dowodzeni przez Pisaneckiego, lubianego i szanowanego powszechnie przez podkomendnych i kolegów, mężnie prowadzącego do ataku młodego żołnierza. Niestety, pozostawszy na placu, wskutek ciężkich ran, następnego dnia zabrany przez moskali i wieziony przez 48 godzin po odwiązaniu mu ran, Pisanecki po długich cierpieniach ducha wyzionął.

Z oddziału Grabowskiego, prócz Brzozowskiego, odznaczyli się porucznicy Erazm Zaleski, Zielkiewicz i Czerniewicz, wachmistrz Solbach, chorąży Kwaśniewski, podchorąży Piątkiewicz, podoficer Gołębiowski oraz szeregowcy Janowski i Władysław Zaleski.

12. 7. 63. **Bliżyn**, S., ob. opoczyński; 15 km. płd.-zch.-płd. od Szydłowca. (Bucniów).

Doliński i Rudowski napadli niespodzianie pod Bliżynem na partyzanta Assjewa, którego rozbili, zabierając sporo jeńców, koni, oraz cały tabor. W potyczce tej Rudowski został raniony w rękę.

18. 7. 63. **Końskie**, S., ob. opoczyński; miasto.

Doliński miał stoczyć pomyślną potyczkę pod Końskiemi.

18. 7. 63. **Białobrzegi**, S., ob. radomski; miasto.

Grabowski ucierał się z moskalami.

20. 8. 63. **Iłża**, S., ob. opatowski; miasto. (Lubieńce, Krzyżanowice).

Otrzymawszy rozkaz R. N. powrotu w Sandomierskie, major Eminowicz i dowodzący oddziałem po *Czachowskim* Ćwiek, wyruszyli z Jaszczowa i pospiesznymi marszami przez Piaski, Ossowę, Bychawę udali się do Kazimierza, zbałamuciwszy moskali ruchami jazdy swej, że idą na Puławy. W nocy z 14. na 15-go sierpnia, przeprawiwszy się przez Wisłę, dnia 17. wieczorem stanęli w Rzeczniowie, następnego w Kaniowie, a 19. ruszyli do Grabowca. Dowiedziawszy się 20., iż moskale ciągną od Opatowa, i że w Iłży są 3 roty piechoty i szwadron dragonów (do Iłży przybył 20. 8. na noc oddział Tichockija), ruszył Eminowicz do Iłży. Doszedłszy do Modrzejowa (?), nie chcąc czekać, aż moskalom przyjdą posiłki, wysłał Eminowicz jazdę, która zaalarmowała załogę od strony Krzyżano-

wic. Przy tej sposobności dostało się dragonom rekonesansowym, którzy na posłaną bez wiedzy Eminowicza piechotę, do Ćwieka się posunęli, przez co moskale siły oddziałów i kierunek marszu odkryli.

21. 8. 63. **Kowala Stępocina,** S., ob. radomski; 10 km. płd.-zch.-płd. od Radomia. (Stępociny, Radom, Przegorzała, Guzów).

W dalszym pochodzie dnia 21. sierpnia Ćwiek i Eminowicz stanęli w Kowali, ale wnet zbliżył się Tichockij, idący za nimi z Iłży, więc po godzinie 6., ściągnąwszy pikiety, ruszono dalej; lecz zaledwie oddziały zeszły z pozycyi, pojawili się dragoni i tuż za nimi piechota. Moskale zaraz podpalili wieś przez powstańców opuszczoną, Eminowicz zaś, posunąwszy się pod zasłoną dzielnego kapitana Makarskiego do bliskiej kolonii, zdołał przywrócić porządek w oddziałach i przygotować się do ataku, ustawiając oddziały w tym porządku, że Makarski z Ćwiekami zasłaniał środek oparty o kolonię, prawe skrzydło prowadził Rudawski, lewe zaś Ćwiek. Atak udał się zupełnie: rozwinięte w ten sposób oddziały, równocześnie ze wszystkich stron uderzyły na nieprzyjaciela na wszystkich punktach. Makarski pierwszy wpadł napowrót do wsi i bagnetem z niej wypędził moskali. Łuna palących się domostw przyświecała walczącym. Wyparci ze wsi, uchodzili moskale, ścigani ku Radomiowi, poczem powstańcy ruszyli do Krogulczy, zostawiając tam rannych i zabitych, pierwszych w liczbie 28 (z tego 20 z oddziału Rudowskiego), drugich w liczbie 15. Z rannych oficerów i kosynierów, którymi byli Jurkowski Seweryn i Ksawery Marcinkowski, ostatni niebawem zmarł. Moskale swoich zabitych po większej części spalili, a 17 wozów z rannymi zawieźli do Radomia. Ogółem stracili do 100 ludzi, a tak znaczna strata pochodzi stąd, że oświetleni byli łuną pożaru, podczas gdy powstańcy byli w cieniu. Moskali pod Kowalą było 5 rot piechoty i 2 szwadrony dragonów, prócz kozaków.

Z Kowali do Krogulczy, przechodząc szosą, jeszcze tej nocy wysłał Eminowicz podjazd, który zaalarmował skutecznie Radom, staczając krótką utarczkę przy cmentarzu, gdzie mieli moskale stracić 11 ludzi.

23. 8. 63. **Wir,** S., ob. radomski; 14 km. płn.-wsch.-płn. od Przysuchy. (Rusinów, Goszczowice).

Zaalarmowawszy w pochodzie załogę Radomia, oddziały Ćwieka i Eminowicza o godzinie 5. rano dnia 23. sierpnia stanęły pod Wirem. Spostrzegłszy rozlokowanych we wsi moskali, major Eminowicz wyprawił Ćwieka na lewe skrzydło, a sam z Rudowskim uderzył na wieś i wyparł nieprzyjaciela ze wsi na pole, które z jednej strony przylegało do bagna, a z drugiej strony do lasu, w którym oddział Ćwieka był rozlokowany. Moskale widząc się prawie otoczonymi, uderzyli rozpaczliwie na Ćwieka, lecz skutecznie napadnięci z tyłu przez Rudowskiego, musieli zmienić kierunek szyku i uderzyć całemi siłami na oddział Eminowicza i jego drewnianą artyleryę. Trzy godziny trwała walka, podczas której Ćwiek, zamiast przyjść z pomocą Eminowiczowi, zrejterował na Przytyk i Kaszowską Wolę do lasów bobrownickich. Strzelcy z oddziału Gromejki, w czworobok ściśnięci, przez 3 godziny trzymali się dzielnie, lecz gdy tylne szeregi spostrzegły, że nikt na odsiecz nie przybywa, uszli z pola. Dragoni silną szarżą złamali resztę, i Rudowski został wparty w błota. Raz złamane szeregi już się sformować nie zdoławszy, uciekały w popłochu, rąbane przez kawaleryę moskiewską. Klęska była zupełna. Gromejko został ranny i musiał się ukrywać.

Walka pod Wirem i pościg za rozproszonymi kosynierami trwały do godziny 10. wieczorem. Straty oddziałów głównie polegały na rozsypce i rozbiciu się, gdyż kosynierzy włościanie prawie wszyscy rozbiegli się, zaś Ćwiek rejterując nad Wisłę, zabrał ze sobą 200 ludzi z oddziału Eminowicza. Według

raportu Eminowicza 60 mieli rannych Polacy, a 25 zabitych. Moskali było w boju 9 rot piechoty, 4 szwadrony dragonów i 4 działa, a dowodzili nimi Tichockij i Protopopow, od Kielc zaś zdążała kolumna Czengierego.

Protopopow po rozprawie pod Wirem wrócił do Radomia, a pościg podjęła kolumna z Szydłowca, dowodzona przez majora Knorriga: 2 roty piechoty i pół seciny kozaków, którzy koło Goszczowic dopadli część oddziałów polskich.

24. 8. 63. **Mroczków,** S., ob. opoczyński; 14 km. płd.-zch. od Szydłowca.

Na wiadomość o tworzeniu się nowych oddziałów w lasach opoczyńskich wysłał Czengiery z Końskich w różnych kierunkach 2 kolumny, lewą sam dowodząc, prawą zaś pod dowództwem majora Szokalskiego. Ten w Mroczkowie napadł na drobny oddziałek Maryana Maryanowskiego i rozproszył go, zabijając 6 wraz z dowódzcą i 4 biorąc do niewoli.

25. 8. 63. **Grzybowa Góra,** S., ob. opatowski; 7 km. płn.-zchd-płn. od Wąchocka.

Czengiery połączywszy się 24. sierpnia w Bzinie ze Szokalskim, wysłał znowu tegoż na Wąchockie Lipy, a sam d. 25. 8. z 3 rotami piechoty, szwadronem huzarów i 2 secinami kozaków ruszył na Grzybową Górę i Mirzec. O 2 wiorsty przed Grzybową Górą starła się awangarda z pikietą powstańczą. Powstańcy cofnęli się do dworu obywatelskiego, który moskale otoczyli. W zaciętej obronie 11 miało poledz, 2 było rannych a 103 (!) mieli moskale wziąć do niewoli, zabierając jeszcze 91 sztuk broni, 18 koni i cały obóz. „Powstańcy silne dawali strzały", mimo to moskale — żadnych strat nie ponieśli!

Miał to być oddział Dolińskiego (!) z pod Wiru.

26. 8. 63. **Klikawa,** S., ob. radomski, 25 km. wsch. od Zwolenia. (Bobrownickie lasy, Puławy, Góra Puławska, Puławska Góra).

Zrejterowawszy pod Wirem ze swoim oddziałem i zabrawszy do tego 200 ludzi *Eminowiczowi,* przez Przyłęk ruszył Ćwiek w lasy bobrownickie i uchodził dalej ku Wiśle. Aby przeszkodzić mu w przejściu przez rzekę puścił się za nim Zenger i dopadł go z dragonami o 4 wiorsty przed Puławami, lecz Ćwiek rozbił dragonów i spokojnie przeszedł Wisłę, zanurzając się w Lubelskie. Przy odparciu ataku poległ kapitan Sztok, dowódzca kosynierów Rudowskiego. Sztok, raniony już śmiertelnie, położył trupem oficera dragonów Stanikiewicza, który pod Wirem rozbił był *Gromejkę.*

3. 9. 63. **Przedbórz,** S., ob. opoczyński; miasto. (Rudec, Oleszno, Świętokrzyskie lasy).

Po dwutygodniowym pobycie spędzonym na ciągłej mustrze w Chlewskiej Woli, gdzie ukarał śmiercią herszta bandy rozbójników, rabujących pod firmą powstańców, burmistrza Dowbora, wyruszył Chmieleński w kierunku Przedborza, cofając się przed nadciągającym z Kielc nieprzyjacielem, który przy Rudce dopędził go dnia 3. września. Kawalerya moskiewska w pełnym galopie przypuściła szarżę celem odcięcia tylnej straży, lecz piechota powstańcza celnym ogniem przywitawszy moskali, kilkunastu zwaliła z koni i zmusiła do ucieczki. Niebawem nadciągnęły posiłki z kilku działami, a wtedy piechota Chmieleńskiego rozsypała się w tyraliery i rozpoczął się obustronny żywy ogień, podczas którego raniony został adjutant Wiśniewski. Mając atoli przeciw sobie przeważające siły nieprzyjacielskie, i obawiając się wparowania w Pilicę, rozpoczął Chmieleński odwrót w porządku ku Przedborzowi, gdzie przeprawiającego się przez Pilicę jeszcze silnie moskale ostrzeliwali ogniem działowym, lecz zaatako-

wać go nie śmieli. Odpocząwszy kilka godzin w Przedborzu, ruszył Chmieleński ku puszczy Świętokrzyskiej, a zatrzymawszy się w lasach skotnickich, otoczony zewsząd, idąc nocą w szyku bojowym, wymknął się szczęśliwie bez starcia.

17. 10. 63. **Przedbórz,** S., ob. opoczyński; miasto. (Oleszno).

Oddział powstańczy między Przedborzem a Olesznem miał zmusić kolumnę Redena do cofnięcia się ku Koniecpolowi ze stratą 40 ludzi.

20. 10. 63. **Rybnica,** S., ob. sandomierski; 17 km. wsch. od Staszowa. (Klimontów, Robowa, Rubawa, Rudawa).

W nocy z 19. na 20. października, stojąc na czele nowo utworzonego oddziału, liczącego 500 piechoty i 150 jazdy, pułkownik Czachowski przeprowadził go do Królestwa, zwyciężając opór stawiony przez straż graniczną austryacką. W Rybnicy czekali już w dogodnej pozycyi moskale, zawiadomieni przez oficera austryackiego Martynowicza o wkroczeniu oddziału. Wchodzące do wsi oddziały przyjęte zostały rzęsistym ogniem. Mimo niespodzianego ataku, oddziały szybko sformowane przez kapitanów Popowskiego i Rosnera (Różę), z bagnetem w ręku rzuciły się na moskali, a wyparłszy ich z dogodnej, dominującej pozycyi, po półtoragodzinnej walce, zmusiły do bezładnej ucieczki. Zwycięstwo to kosztujące moskali 40 zabitych (z których tylko 13 zostawili na placu, resztę zabierając ze sobą) i tyluż prawie rannych, wyłącznie prawie spowodowała piechota Rosnera, kawalerya bowiem rotmistrza Prędowskiego, zostająca pod dowództwem Czachowskiego, zaraz na początku walki odłączyła się celem zajęcia nieprzyjacielowi tyłów i doszła do Klimontowa, a w boju udziału nie brała. Nie mniej major Liwocz, któremu zdał Czachowski dowództwo, nie mógł brać udziału w bitwie, gdyż w czasie walki odciętym został z 30 ludźmi.

W potyczce tej poległ dzielny kapitan ksiądz (?) Wojciech Wieniawa, prowadząc do boju kosynierów oraz porucznik jego Jezierski.

21. 10. 63. **Jurkowice,** S., ob. sandomierski; 12 km. płn.-zach. od Osieka. (Bogorya, Iwaniski, Staszów).

Na krótkiej naradzie dowódzców w Dziękach, po potyczce pod Rybnicą, wybrany dowódzcą piechoty, wyruszył kapitan Rosner w kierunku północno-zachodnim ku Bogoryi, celem połączenia się z jazdą *Czachowskiego*, który z Klimontowa udał się na Goźlice i Słoptów do Konar. W Jurkowicach powstańcy zaatakowani zostali przez kolumny moskiewskie, wysłane przeciw Czachowskiemu, mianowicie: trzy roty, wysłane ze Staszowa przez pułkownika Zwierowa, 2 z Sandomierza, 1 z Zawichostu i 1 z Opatowa oraz 1 szwadron dragonów tudzież znaczny oddział kozaków i straży granicznej. Kapitan Popowski z jedną kompanią obsadził koniec wsi, a głównie karczmę, Rosner zaś i kapitan N. rozwinęli resztę oddziału na brzegu lasu tuż przy Jurkowicach. Trzy kompanie moskiewskie atakowały oddział, który zajął karczmę, reszta moskali uderzyła na Rosnera. Podczas zawziętej walki o karczmę, a potem w pobliskim domu murowanym, padł ciężko ranny kapitan moskiewski Pleskaczewski oraz kilkudziesięciu szeregowców, lecz po dwugodzinnej obronie zabrakło ładunków broniącym się we wsi powstańcom, których wielu poległo, między innymi także dowódzca Popowski. Reszta z bagnetami w ręku poczęła się cofać, by się połączyć z walczącemi pod lasem kompaniami.

Bój pod lasem podczas walki we wsi był również zawzięty. Poległ tu kapitan Rosner, porucznik Seweryn Zwoliński oraz wielu innych, zadawszy znaczne straty moskalom, którzy jednak część oddziału, około 50 ludzi odciętych przez jazdę, zdołali pochwycić do niewoli. Dopiero na mylną wiadomość o rzekomem

zbliżaniu się *Eminowicza* i *Rudowskiego*, który w 130 koni d. 20. 10. wkroczył w Lubelskie, zaprzestali moskale walki i cofnęli się do Staszowa. Polaków poległo 90, a 54 rannych na ogólną liczbę 140 oraz 50 wyżej wspomnianych wziętych do niewoli, zabrali moskale do Staszowa. Reszta rozbitego oddziału połączyła się z majorem *Liwoczą*.

Moskale, będący pod dowództwem Gułubiewa i Czystiego, pod Jurkowicami stracili według raportu Uszakowa 28 zabitych i 77 rannych, w czem 2 oficerów: Pleskaczewskiego, znanego z rozbicia oddziału w Górach i kapitana Gulajewa.

29. 10. 63. **Jeziorko,** S., ob. opatowski; 7 km. płd.-wsch. od Bodzentyna. (Bodzentyn, Iłżeckie lasy, Pokrzywnica rzeka, Słupia Nowa, Św. Krzyż, Witosławice, Cisów, Daleszyce).

Oddziały *Rębaiły* i *Chmieleńskiego*, liczące razem około 700 ludzi, połączywszy się 28. 10. koło Tarnoskały, pociągnęły ku Bodzentynowi, gdzie Chmieleński, wobec zbliżania się przeważnych sił moskiewskich, odłączywszy się znowu, wyruszył na podwodach w inną okolicę. Pozostałe oddziały, t. j. oddział pieszy stopnicki, dowodzony w zastępstwie chorego Rębaiły przez kapitana Lewandowskiego, liczący 180 ludzi, przy którym znajdował się Bosak z eskortą 70 jazdy pod dowództwem majora Szemeta, zajął w nocy z 28. na 29. 10. klasztor Świętokrzyski. Z powodu znacznej ilości jazdy, niemniej z powodu braku żywności w opustoszałym klasztorze, obrona przed wojskami Czengierego, które już się były podsunęły pod Słupię Nową u stóp góry, była niepodobną, wobec czego powstańcy nad ranem ruszyli dalej, zatrzymując się w Jeziorku w drodze do lasu iłżeckiego. O godzinie $7^1/_2$ z rana nadciągnął Czengiery z 8 rotami piechoty, 2 szwadronami dragonów, oddziałem kozaków i 2-ma działami. Pierwszy nacisk dragonów odparł pluton ułanów pod dowództwem majora Szemeta, który przy tej szarży poległ. Piechota natomiast i reszta kawaleryi poczęła się cofać, odstrzeliwając się piechocie moskiewskiej, która raziła ogniem rotowym, a później kartaczowym przy równoczesnem oskrzydlaniu oddziału, co im się ostatecznie udało. Część jazdy polskiej cofnęła się spiesznie do lasu po północnej stronie, a tylko 13 jazdy pozostało z Bosakiem przy piechocie, która odstrzeliwując się, cofnęła się ku rzeczce Pokrzywnicy, szarżowana ciągle przez dragonów. Wnet Bosak wraz z adjutantem swoim Władysławem R. i owymi 12 jazdy odcięci zostali od piechoty, która spostrzegłszy to, popadła w nieład, mimo usiłowań podpułkownika Habicha (i jeszcze innego oficera), którzy bronili się z garstką piechoty, która tutaj straciła 20 zabitych i rannych, oraz 10 jeńców.

Prócz wymienionego już majora Szemeta odznaczyła się pod Jeziorkiem owa trzynastka z adjutantem Władysławem R. na czele oraz porucznik Tepfer, którego Bosak w raporcie swym do R. N. przedstawił do rangi porucznika, przedstawiając Habicha do rangi pułkownika. Kawalerzyści, którzy pozostali przy Bosaku nazywali się: Ludowski Klemens, wachmistrz; Truszkowski, Serweryn Norbert, Czyrliński, Wicki, Majewicz, Wierucki, Romanowski, Fijałkowski, Chłopicki, Chwalibóg i Buczyński. W siedm godzin po bitwie dotarł Bosak z ową trzynastką do swojej kawaleryi i ruszył ku Kunowu, gdzie się złączył z Chmieleńskim.

Straty po stronie powstańczej pod Jeziorkiem wynosiły ogółem 20 zabitych, 17 rannych i 50 wziętych do niewoli; wśród tych znajdował się i Habich. W miejsce Habicha szefem sztabu mianował Bosak Chmieleńskiego, a dowództwo kawaleryi — po poległym Szemecie — która teraz połączona liczyła 130 koni, powierzył rotmistrzowi Rzepeckiemu, pod którym znowu „gwardyą przyboczną“ Bosaka dowodził Belardi.

2. 11. 63. **Magnuszew,** S., ob. radomski; miasto.

Rozbity pod Młochowem Krasnow, otrzymawszy z Warszawy posiłki w sile seciny kozaków i 2 szwadronów huzarów pod dowództwem podpułkownika Leonowa, puścił się przez Prażmów, Pieczyska, Chojnowską Wolę, Żelazną i Ostrołękę za jazdą *Żychlińskiego*. Gąsowski mając awans przed moskalami, przeprawił się przez Pilicę i ruszył ku Wiśle, aby się przeprawić w Lubelskie. Atoli zaledwie awangarda weszła do Magnuszewa, już moskale byli za nią i rozwijając się w tyraliery rozpoczęli ogień mimo dalekiej odległości. Nie było już czasu myśleć o przeprawie przez Wisłę. Pawełek polecił więc Sokołowskiemu z 2-ma plutonami pozostać przed miastem i powstrzymywać nieprzyjaciela wolną rejteradą, a sam z resztą oddziału kłusem przebiegłszy przez miasto, zajął prawe wzgórza pod lasem, oczekując Sokołowskiego, który strzelając, zwolna cofał się ku niemu. Widząc to moskale wysłali część jazdy do lasu, chcąc powstańcom zająć tyły, lecz Pawełek uderzył na nich i po krótkiej utarczce zmusił do odwrotu, poczem połączywszy się ze Sokołowskim, wszedł w las, mając tylko 2 zabitych i 4 rannych. Moskale nie będąc dokładnie powiadomieni o siłach oddziału, nie ścigali go już i dopiero po 4 godzinach, wzmocnieni świeżemi siłami piechoty i kozaków, postanowili dążyć za Pawełkiem. Otaczany z trzech stron w trójkącie, który tworzy Wisła z uchodzącą tutaj do niej Pilicą, o 11. w nocy puścił się Pawełek ku Pilicy, którą przebyto wpław, a nad ranem pod Konarami przeprawił się oddział przez Wisłę, moskale zaś dopiero o 3. z rana spostrzegłszy zniknięcie oddziału, zaniechali pościgu, dowiedziawszy się, że Gąsowski przeszedł w Lubelskie.

Po kilkutygodniowem krążeniu po województwie zszedł się Gąsowski na krótki czas z *Jankowskim* (cofającym się właśnie po walce pod Zastawiem).

6. 11. 63. **Wierzchowiska,** S., ob. opatowski; 20 km. wsch. od Iłży. (Krępa, Jawór Solecki).

Część jazdy Czachowskiego w liczbie 30 została w Krępej 6. 11., a on z 10 towarzyszami udał się do wsi swej córki, Wierzchowisk, odległej o pół mili od Krępy. Tu otoczył go oddział dragonów i piechoty czternaście razy liczniejszy. Czachowski wskoczył jednak jeszcze na koń i usiłował przedrzeć się ku tuż za Wierzchowiskami leżącemu tartakowi Jawór. Lecz ranny ciężko zsunął się z konia, a leżącego dobijali moskale, porucznicy Miedniakow i Asiejew oraz inni. Porąbanego, bez opatrzenia ran, zabrali na wóz i wieźli ku Radomiowi, przed karczmami po wsiach zatrzymując się i pokazując „Patrzcie, oto wasz król" itd. W walce we Wierzchowiznie i w Krępej ranni byli Prędowski, Adolf Czachowski, Jarosław Skotnicki, Podhaluzin (Uragan), oficer kozaków, który przeszedł był do powstania, Józef hr. Męciński i inni.

8. 11. 63. **Szydłowiec,** S., ob. opoczyński; miasto. (Solec).

Rudowski na czele oddziału uwijając się zręcznie po Sandomierskiem, kilka razy wymykał się z obławy, jak pod Solcem, gdzie d. 20. 10. wywiódł w pole Tichockiego, nie ponosząc żadnych strat. W kilka tygodni później, d. 8. listopada, dowiedziawszy się, że w Szydłowcu, po wyjściu stamtąd oddziału moskiewskiego, pozostało tylko 50 żołnierzy, wpadł do miasta, rozbroił moskali i zabrawszy przygotowany transport korzuchów, oddalił się.

16. 11. 63. **Opoczno,** S., ob. opoczyński; miasto. (Opoczyńskie lasy, Solec).

Rudowski nie przestawał niepokoić wojska, zatrzymywał dyliżansy, przejmował poczty, a gdy przeciw niemu wyruszyły wyprawy, przepadał gdzieś jak kamień w wodę. O nim nie mogli moskale dostać języka, gdyż wszyscy wiedzieli,

jak okrutny los czeka zdrajców. Mimo to, po kilku nieudanych wyprawach major Tichockij, wysłany z Radomia z ruchomą kolumną, dnia 16. listopada spotkał się z Rudowskim w lasach opoczyńskich, wyparł go stamtąd i pędził do miasteczka Solca, przez kraj górzysty, poprzerzynany parowami, na przestrzeni 250 wiorst. Stanowczego jednak rezultatu nie osiągnął. Część oddziału Rudowskiego w ucieczce rozproszyła się, on sam zaś z resztą oddziału przeprawił się przez Wisłę do województwa lubelskiego.

23. 11. 63. **Wólka,** S., ob. opatowski; 5 km. płn. zch. od Rakowa. (Cisów, Huta Nowa).

Jeden z oddziałów wysłanych przeciw *Bosakowi* i *Chmieleńskiemu*, dowodzony przez kapitana szt. Akamejowa, starł się pod Wólką, niedaleko Cisowa, z oddziałem 100 ochotników ze zaboru austryackiego. Powstańcy mieli stracić 30 zabitych i 3 jeńców.

25. 11. 63. **Opatów,** S., ob. opatowski; miasto.

Dowiedziawszy się 20. listopada, że moskale w znacznych siłach wystąpili z Radomia i Opatowa w okolice lasów iłżeckich, gdzie znajdowały się nowoformujące się oddziały powstańcze, Bosak w nocy z 22. na 23. 11. skoncentrował 210 koni około Wierzchowisk, Lipy i Krępy, tak dla dywersyi ruchom nieprzyjacielskim, jak dla atakowania kawaleryi moskiewskiej, będącej koło Ostrowca. Ponieważ moskale pociągnęli ku Wierzbnikowi, a oddziały piesze powstańcze przedwczesnem rozporządzeniem posunęły się ku Bałtowu, udał się Bosak z jazdą forsownym marszem i po północy stanął pod Bodziechowem w celu zaatakowania Opatowa, w którym znajdowała się jedna kompania piechoty, 17 kozaków i żandarmów oraz 40 inwalidów. Podsunąwszy się o 5. z rana pod miasto, wydał oddziałowi rotmistrza Turskiego, przy którym znajdował się pułkownik Chmieleński, polecenie objechania miasta z lewej strony i zabrania kasy powiatowej. Oddział jazdy po *Czachowskim*, dowodzony przez rotmistrza Prędowskiego, miał zaatakować komendę żandarmów, trzeci oddział, majora *Rudowskiego*, w jego nieobecności dowodzony przez Solbacha, przy którym to oddziele znajdował się sam Bosak, przeznaczony był do alarmowania miasta z prawej strony. Atak powiódł się zupełnie. Kasa powiatowa w ilości 35.000 złp. została zabraną a pięciu żandarmów wzięto do niewoli. Oprócz tego przy wejściu do miasta zniesiono pikietę pieszą, składającą się z 4 ludzi, i konną z trzech kozaków, ponadto zabrano 5 koni, 5 karabinów, pałasze i rewolwery. Po stronie polskiej poległ dzielny porucznik Tyszkiewicz, a ranny był podporucznik Morze. Najwięcej odznaczyli się rotmistrz Prędowski i czasowo stojący pod jego komendą podporucznik Bromirski. Prędowski dzielnym i szybkim atakiem wykonał trudne polecenie bez najmniejszej straty, gdy na czele oddziału pierwszy wpadł do koszar i wziął do niewoli 5 żandarmów. Z szeregowców odznaczył się Wójcik oraz wachmistrze Strzelbicki i Józef Wysocki.

26. 11. 63. **Iłża,** S., ob. opatowski; miasto.

Alenicz, wysłany z Radomia w lasy iłżeckie, zaatakował za Iłżą i miał rozbić oddział Piotrowskiego rzekomo 300 jazdy i pieszych liczący i miał zabrać 7 koni, 15 strzelb, 32 kosy. Sam nic nie stracił, powstańców zaś miał wziąć do niewoli 15, a 22 zabić!

28. 11. 63. **Ociesęki,** S., ob. opatowski; 8 km. płn.-zch.-płn. od Rakowa. (Rembów).

Przeciw stojącemu pod Ociesękami Bosakowi szły od strony Cisowa 3 roty piechoty z dwoma działami i pół seciny kozaków. Jenerał, poleciwszy pułkowni-

kowi Chmieleńskiemu ściągnąć będące w pobliżu 2 kompanie piechoty i dodawszy do nich 50 dragonów na pieszo, zostawić je pod dowództwem majora Bogdana, — w odległości trzech wiorst przeciw zbliżającemu się nieprzyjacielowi wyprawił jazdę, prócz zatrzymanych jako eskortę 50 ludzi, ku Rembowu. Strzelcy kapitana Tylmana, po silnym i żwawym ogniu rzucili się na bagnety, przyczem zabrali moskalom 24 karabiny. Po godzinnym boju, w którym nieprzyjaciel poniósł wielkie straty, nakazał Bosak odwrót ku Rembowu z powodu zbliżania się posiłków moskalom w sile 3 rot piechoty.

W czasie tego odwrotu moskale, którzy zostali na miejscu, zaatakowani zostali przez 3. kompanię oddziału majora Rudowskiego, pod tegoż osobistem dowództwem, który na odgłos strzałów pospieszył na plac boju i niespodzianie uderzył z tyłu na moskali, zadał im poważne straty i zmusił do cofnięcia się. Straty moskali w ogólności wynosiły w zabitych i rannych około 80 ludzi. Po stronie polskiej poległo 20, a rannych było 17. W pomyślnym tym dla piechoty boju, poniósł oddział nieodżałowaną stratę w osobie kapitana Tylmana, uważanego przez Chmieleńskiego, nacz. sił zbrojnych woj. krakowskiego, za jednego z najdzielniejszych dowódzców kompanii.

Po skończonym boju skoncentrowane kompanie powróciły na swoje stanowiska, Bosak natomiast, dowiedziawszy się o marszu 12 rot od Kielc, Kunowa i Opatowa ku lasom szczecińskim, ruszył ku Chmielnikowi. — W potyczce pod Ociesękami raniono pod Bosakiem dwa konie.

2. 12. 63. **Brody,** S., ob. opatowski; 13 km. płd.-wsch. od Wąchocka. (Iłża).

Piechota *Bosaka*, przenocowawszy na pobojowisku ociesęckiem, ruszyła pod dowództwem Bogdana na północ, aby tam operować w połączeniu z *Rudowskim*. W marszu natknął się Bogdan, jeszcze przed świtem 2. grudnia, w Brodach na kolumnę kapitana Steina, wysłanego z Radomia. Powstańcy natarli żywo na obozujących na dziedzińcu i gotujących jedzenie moskali i zranili 2 oficerów oraz kapitana sztabowego Masłowskiego. Atoli Steinowi udało się wnet zebrać swoich ludzi i po krótkiej walce wśród ciemnej nocy odparł powstańców, którzy mieli stracić 6 zabitych i 30 rannych.

15. 12. 63. **Makoszyn,** S., ob. opatowski; 16 km. płd. od Bodzentyna. (Lechów, Cisów, Raków, Kielce).

Jeden z drobnych oddziałków *Bosaka* i *Chmieleńskiego* zaatakował Czengiery pod Makuszynem, przyczem miało poledz 8 powstańców, 12 dostać się do niewoli i kilku było rannych.

16. 12. 63. **Janik,** S., ob. opatowski; 4 km. płn.-wsch. od Kunowa. (Iłża, Brody, Jańsk).

Idąc za *Bosakiem* na Bodziechów posunął Czengiery równocześnie pułkownika Macniewa z trzema kolumnami, w łącznej sile $9^1/_2$ rot pułku tobolskiego, na obławę w lasy iłżeckie. W tym samym czasie, gdy Czengiery bił się pod Bodziechowem, Macniew przeważającemi siłami otoczył pod Janikiem piechotę Łady, liczącą około 300 ludzi i rozbił go. Polaków dostało się do niewoli rzekomo 68, 200 (!!) poległo, 4 było rannych, straty zaś Macniewa miały wynosić — 2 zabitych i 3 rannych, pozatem miał zdobyć 128 sztuk broni i inne rzeczy!

16. 12. 63. **Bodziechów,** S., ob. opatowski; 11 km. płn. od Opatowa. (Gramatczyce, Zuchów, Iłżanka, Ostrów, Sowia Góra).

Jazda Bosaka zaatakowana została przez dwa szwadrony dragonów, 50 kozaków i 5 kompanii piechoty. Po otrzymaniu pierwszej wiadomości o zbliżaniu się nieprzyjaciela, odstąpił Bosak ku wsi Gramatczyce, zająwszy wzgórza linią flankierów, główną kolumnę posunął przez Zuków ku Bodziechowu. Po półgodzinnym

ogniu z flankierami nieprzyjacielskimi nakazał odwrót. Mimo natarczywości dragonów i rzęsistego ognia, flankierzy cofali się stępo prawie milę drogi pod osobistem dowództwem Bosaka, wstrzymując nieprzyjaciela. Gdy piechota nieprzyjacielska nie mogła podążyć za kawaleryą, polecił jenerał pułkownikowi Chmieleńskiemu, aby główną kolumną zaatakował nieprzyjaciela, który to atak nie powiódł się z powodu niedogodnej pozycyi. Flankierzy lewego skrzydła, dochodząc do wąwozu, pokrytego wysokimi krzakami, nie wytrzymali nacisku nieprzyjaciela, wobec czego i prawe skrzydło zachwiało się chwilowo, ostatecznie jednak wraz z centrum wstrzymało w walce na pałasze napór nieprzyjaciela, przyczem padło 8 dragonów. Atoli lewe skrzydło w dalszym ciągu ustępując, pociągnęło za sobą nieprzyjaciela na czoło kolumny, co zadecydowało o wyniku walki i cała kawalerya, parta przez masy wojsk nieprzyjacielskich, uchodziła w rozsypce wśród ciągłego odpierania naporu moskali, ścigana na przestrzeni jednej mili. Walka bodziechowska skończyła się zupełnem rozgromieniem jazdy, której tutaj zebrało się 5 szwadronów, czyli 450 koni pod dowództwem Prędowskiego, Turskiego, Rzewuskiego, Wysockiego Antoniego i Wielobyckiego Piotra wraz z kozakami Denisewicza. Wielobycki, który o świcie tego dnia dopiero był się połączył z Bosakiem, mając świeżo utworzony i dobrze uzbrojony szwadron, poległ podczas rejterady, ugodzony kulą w skroń, Prędowski, ciężko ranny, ustąpił z placu boju, Chmieleński, w aryergardzie odcięty od reszty, po dzielnym oporze, gdy w jego obronie kilkunastu poległo, ciężko ranny, dostał się do niewoli kozaków z oddziału Assjewa, a przewieziony do Radomia, stracony został tamże 23. grudnia. Markowski, ciężko ranny, zdołał się ocalić jak też ranni porucznik Vigier de Latour i D. Montegu; Michalczewski Stefan, syn obywatela z Mierzwina, Michałowski Julian, adjutant *Ganiera* Michalski Franciszek i wielu innych legło na placu, a 4 dostało się do niewoli.

Zrejterowawszy w lasy iłżeckie, Bosak, nie mogąc jazdy narażać na zupełne zniszczenie przez otaczające go zewsząd wojska nieprzyjacielskie, rozdzielił niedobitków na 3 oddziały, wcielając do nich resztki szwadronów rannego Prędowskiego i poległego Wielobyckiego, wysyłając z jednym Rzewuskiego w Kieleckie, Turskiego w powiat opoczyński, a Wysockiego w sandomierski.

Straty moskali w tej potyczce, według raportu Bosaka, miały wynosić tylko 22 ludzi. Czengiery, wracając z jeńcami i rannymi swymi do Radomia przez lasy iłżeckie, po drodze rozpraszał gromadki niedobitków, jak pod karczmą (?) Iłżanką, gdzie z 17-go na 18-go jeszcze rozbił oddziałek, z którego 15 wziął do niewoli, a 4 zabił.

Piechota powstańcza, licząca w Sandomierskiem i Krakowskiem w tym czasie do 2000 ochotników, rozdzielona na kilka oddziałów, dowodzonych przez *Liwoczę*, *Rębałłę*, *Ładę* i *Rudowskiego*, rozeszła się na zimowe leże.

18. 12. 63. **Czarna,** S., ob. opatowski; 13 km. płn.-zch. od Rakowa. (Cisów).

Załatwiwszy się z powstańcami pod Bodziechowem udał się Czengiery z rannymi do Radomia, a Bentkowskiemu i Suchoninowi polecił posunąć się z Opatowa przez Łagów i Pierzchnię. W czasie marszu Bentkowski dowiedziawszy się, że w Czarnej znajduje się oddział jazdy dowodzonej przez Rosenbacha, oficera austryackiego, zaatakował i rozbił go, rzekomo zabijając i raniąc 24, a 19 biorąc do niewoli podczas pościgu przez Holendry i Ujny. Prócz tego miał zdobyć wiele różnej broni i 24 sztucery. Wśród pojmanych znajdował się Francuz Logier.

18. 12. 63. **Potok,** S., ob. sandomierski; 22 km. płn.-wsch. od Opatowa. (Potoczek, Tarłów).

Na wiadomość, że część oddziałów z pod Bodziechowa rzuciła się na Tarłów, wysłano w tę stronę dwa oddziały kozaków z objeszczykami ze Sandomierza

i Zawichostu dnia 18. stycznia. Kolumna sandomierska wykryła oddziałek w Potoku i rozproszyła ścigając (22. 12.) przez Lipową Wólkę, Brzezową, Potoczek, Retkowice i Okół. „Wielu" powstańców miało poledz, ale do niewoli dostało się tylko 2 i — 6 koni.

2. 1. 64. **Przedbórz,** S., ob. opoczyński; miasto.

Patrol kozacki z kolumny piotrkowskiej kapitana Oposzyńskiego starł się z konnym oddziałkiem powstańczym niedaleko Przedborza. Polaków miało poledz 12, a 1 dostał się do niewoli, tudzież mieli moskale zabrać 3 konie.

15. 1. 64. **Radom,** S., ob. radomski; miasto.

Oddział powstańczy zaalarmował w nocy z 15-go na 16-go stycznia załogę moskiewską w Radomiu.

17. 1. 64. **Lubinie,** S., ob. opatowski; 12 km. płd. od Iłży. (Brody, Maziarze).

Otrzymawszy doniesienie, że pułkownik Suchonin idzie z Opatowa do Kielc, wysłał *Bosak* dnia 14. stycznia piechotę majora Rębaiły w celu zaniepokojenia Suchonina. Zwinąwszy obóz, ruszył Rębaiło z całym swoim oddziałem, t. j. 400 strzelcami i 40 kosynierami z lasów szczecieńskich i na noc stanął w Orłowinie, stąd przez Słupią Nową idąc, zatrzymał się na noc 15. 1. w Chylicach, a następnego dnia stanął w Brodach. Nad ranem o godz. 8. dnia 17. 1. otrzymawszy wiadomość, że Suchonin z 2 rotami już był w Iłży i wraca do Opatowa na Brody, a już się znajduje o 4 km. od jego oddziału, wysłał Kalita natychmiast I. i II. kompanię w tyraliery pod kapitanem Jagielskim na głównym trakcie od Iłży do Brodów, III. kompanię z kapitanem Bezdziedą na prawe swoje skrzydło na drugą boczną drogę pod Iłży; V. i VI. kompanię pod kapitanem Postawką i IV. pod osobistem dowództwem, zatrzymał w rezerwie.

W tak rozwiniętym szyku bojowym zdążał Rębaiło do Lubień, gdzie łańcuchem tyralierów obstawił wszystkie chałupy, mając rezerwy ukryte za pagórkami. Moskale zauważywszy te ruchy, zboczyli z drogi i ukazali się naraz na prawem skrzydle powstańczem, na które uderzyli gwałtownie całą kolumną, by części rezerw uniemożliwić branie udziału w walce. Atoli w tej chwili nadbiegł ze swemi kompaniami Postawka, którego Rębaiło natychmiast wysłał w łańcuch, równocześnie dając rozkaz ataku na całej linii. Moskale zmieszani nagłością ruchu i odważnem parciem powstańców, do tego wzięci w krzyżowy ogień, gdyż Bezdzieda począł im już tyły zabierać, poczęli uchodzić w las. Pierwsza kompania rzuciła się również w las, by odciąć nieprzyjacielowi odwrót do Iłży, Rębaiło z Bezdziedą i kosynierami zajęli centrum, a tylko kapitan Ruszkowski, dowodzący drugą kompanią i będący na lewem skrzydle, pozostał bezczynny (gdyż odcięty od reszty tułał się przez 3 dni, poczem dopiero połączył się znowu z Rębaiłą). Moskale brzegiem lasu zdążali na wzgórze i tam sformowawszy się w dogodnej pozycyi, oczekiwali ataku. Widząc jednak, że powstańcy bez wystrzału idą do szturmu, opuścili moskale korzystną pozycyę i linią krzyżową cofnęli się do Iłży, straciwszy furgon, 11 zabitych i rannych i 1 wziętego do niewoli, podczas gdy Rębaiło miał tylko 1 zabitego.

17. 1. 64. **Iłża,** ob. opatowski; miasto. (Koszary iłżeckie).

Uchodzący przed Rębaiłą Suchonin ze swemi 2-ma rotami, wysławszy kozaków do Lipska po posiłki, odganiając się kilkudziesięciu ochotnikom z kompanii Jagielskiego, którzy zdołali go dognać i usiłowali przeciąć drogę, zemknął do Iłży, gdzie stało załogą 1½ roty i zajął wyniosłe wzgórze miasta. Mając nieprzyjaciela tylko z jednej strony, mógł Rębaiło dać rozwinąć się oddziałowi i tak:

w centrum szły I. i IV. kompania z Jagielskim na czele, III. kompanię, jako lewe skrzydło, prowadził Bezdzieda, V. VI., jako prawem, dowodził Postawka, Rębaiło zaś z kosynierami pozostał w rezerwie. Z bagnetem w ręku rzucili się powstańcy na nieprzyjaciela i o godzinie 6. wieczorem spędziwszy z dominującej pozycyi, gnali bez wytchnienia mimo, iż od godz. 8. rano byli w marszu i ostatecznie wparli do miasta.

Pierwszy z 16 ludźmi na sam rynek wpadł Jagielski, za nim inną drogą Rębaiło i Bezdzieda z 14 ludźmi, niebawem od przeciwnej strony Postawka. Tu wielu moskali padło w ucieczce po ulicach i na rynku, większa część zaś uciekła do Radomia. Zająwszy domy, poczęli powstańcy ostrzeliwać zabudowania, w których się zabarykadował ranny Suchonin z częścią żołnierzy. Nie mogąc podpalić domu, gdzie był Suchonin, gdy i powstańcy sami zaczęli się razić strzałami, biorąc swoich za nieprzyjaciela, o godzinie 1/29. wieczorem nakazał Rębajło odwrót, zabierając przytem kancelaryę batalionową i pozbierawszy swoich rannych. Doszedłszy do Prędocina, odesłał stąd rannych do Wąchocka. W tym czasie przybyły moskalom posiłki z Lipska w sile 1 roty piechoty i 50 jazdy, które zaatakowały Postawkę, lecz po pierwszym rotowym ogniu cofnęły się do miasta, Rębaiło zaś o godz. 12. w nocy ruszył ku wsi Lipie.

W samej Iłży odznaczyli się dzielnością przedewszystkiem kapitan Jagielski, porucznik Werkuder Mondon i szczególniej Łopaciński, którzy z pałaszami wpadli na dom burmistrza, dokąd był się schronił Suchonin, lecz strzałami i bagnetami przyjęci, wszyscy ranni, musieli odstąpić od szalonego zamiaru wdarcia się do środka. Dzielny porucznik kosynierów Mondon oraz ich sierżant Markowski, tudzież 3 szeregowych poległo, rannych miał Rębaiło 15 szeregowych i 4 oficerów. Z moskiewskiej strony ranieni byli podporucznik Suchonin, major Sudianow, porucznik Aleksiejow i jeszcze 4 oficerów; wogóle straty nieprzyjaciela w zabitych i rannych były znaczne.

20. 1. 64. **Radkowice,** S., ob. opatowski; 10 km. płd. od Wąchocka. (Ostre Górki, Wierzbnik, Siekierzyńskie lasy).

Dążąc z Iłży ku górom Świętokrzyskim stanął Rębaiło, dnia 19. stycznia na Ostrych Górkach o 4 km. na północ.-zachód od Radkowic. Tymczasem z Iłży szykowało się na niego 14 rot i tyleż stało w Bodzentynie. Żołnierz nie zdążył jeszcze odpocząć po trudach walk i marszów, gdy następnego dnia w czasie gotowania pożywienia, nagle o godzinie 10 1/2. z rana zaatakowany został przez kolumny Alenicza. Gwałtowny i nagły atak uniemożliwił Kalicie działanie wszelkimi oddziałami, rozkazał więc Rębaiło, by kapitani operowali swojemi kompaniami, każdy osobno, sam zaś, z rewolwerem w ręku podsunął się wraz z adjutantem i trębaczem tylko na 10 kroków przed najbliższą kolumnę moskiewską. Adjutant padł, a Rębaiło, na wołanie kapitana Jagielskiego, spostrzegł dopiero teraz, że sam był tylko z trębaczem, ale kompanii swej nie miał za sobą. Udało mu się jednak szczęśliwie cofnąć się w wąwóz, gdzie z kilkunastu ludźmi odstrzeliwał się ścigającym go moskalom. W ten sposób trwała walka tylko godzinę, w której każda kompania działała osobno. Moskale, nie zdając sobie sprawy z tego, co się dzieje, mając 7 rot piechoty i 200 konnicy, przeciw sobie zaś 600 i kilkudziesięciu powstańców, zatrąbili na odwrót.

Polacy stracili 8 szeregowych zabitych, 7 rannych, a prócz tego poległ kapitan kosynierów, adjutant zaś Rębaiły, Leon, został ranny. Moskali poległo 2 oficerów, których w Bodzentynie pochowali, a 5 zabitych i 12 rannych przywieźli do wsi.

Na drugi dzień Rębaiło zebrał swój oddział, w którym brakło 100 ludzi, i ci jednak znaleźli się również niebawem, tak, że R. miał 23. 1. 64. znowu oddział w komplecie.

20. 1. 64. **Kunów,** S., ob. opatowski; miasto.

Major Butkiewicz napotkał w okolicy Kunowa dosyć silny oddział majora Dąbrowskiego i zadał mu porażkę, biorąc rzekomo 25 powstańców do niewoli, w czem 8 rannych, sam mając rannego 1 kozaka! Dąbrowski z resztą oddziału ruszył w lasy kunowskie.

21. 1. 64. **Chocimów,** S., ob. opatowski; 22 km. płd.-wsch. od Wąchocka. (Kocimów).

W Woli Szczygiełkowej obozował oddział miechowski, będący pod dowództwem kapitana Waltera, do którego d. 20. stycznia przybył Kurowski, udający się z polecenia *Bosaka* w Sandomierskie dla lustracyi tamtejszych oddziałów. Wieczorem o godzinie 10. o ćwierć mili od obozu powstańczego, stanęło na noc w Bodzentynie 4 roty piechoty, 80 dragonów i 30 kozaków. Przypuszczając, że kolumna ta uderzy na *Rębałtę*, pozostał oddział na miejscu, aby odciągnąć moskali od Rębajły i dopiero o 6. zrana ruszył ku Kunowu, a za nim trop w trop moskale. Już pod Chocimowem awangarda kozacka dopędziwszy powstańców, dała ognia i cofnęła się, aby wprowadzić oddział na piechotę. Gdy manewr ten się nie udał, wystąpili dragoni. Wtedy dopiero cały oddział, zszedłszy z podwód, sformował się i w szyku bojowym dalej postępując, w samym Chocimowie dopiero na chwilę się zatrzymał i dał ognia, od którego 6 dragonów i 3 konie na miejscu padły, a następnie w największym porządku postępował dalej ku lasom iłżeckim, ciągle się odstrzeliwając. Gdy powstańcy dotarłszy do lasu, sposobili się do przyjęcia boju, kawalerya moskiewska rozpoczęła odwrót a za nią i piechota cofnęła się, kierując się ku Opatowu. Straty oddziału nie były wielkie: w zabitych dzielny porucznik Aleksander Eustachowicz i 2 szeregowych, prócz tego 1 ciężko i 15 lekko rannych. Straty moskiewskie wynosiły do 20 zabitych, nie licząc rannych, a ponadto stracili moskale 3 zabite konie i 6 w ręku powstańców pozostałych.

W potyczce tej odznaczyli się nadzwyczajną przytomnością i odwagą dowódzca oddziału kapitan Walter, kapitan I. kompanii Stanisław Nowicki, poległy w boju porucznik Eustachowicz, podporucznicy: Fürganetz, Domański, Józef Dobor, sierżanci: Karol Krynicki i Leśkiewicz, podoficerowie: Konarski, Furyer, Szwajcarski i szeregowi: Kowalczyk, Rozalski, Bober i 15-letni Adam Mazurek.

23. 1. 64. **Przedbórz,** S., ob. opoczyński; miasto.

Z pod Kunowa posunął się Dąbrowski aż pod Przedbórz. Tutaj jednak napadnięty przez porucznika Chudiakowa, wysłanego z Gorzkowic, stracił oddział i sam miał poledz z 25 towarzyszami, 2 rzekomo wzięli do niewoli moskale, których straty i tym razem wynosiły 1 rannego (scil. kozaka).

23. 1. 64. **Łagów,** S., ob. opatowski; 24 km. z. od Opatowa. (Zbylutka).

Mały oddział powstańczy, 70 jazdy, poniósł porażkę pod Zbylutką(?) koło Łagowa.

25. 1. 64. **Szczeglice,** S., ob. sandomierski; 15 km. płn.-w. od Staszowa. (Iwaniska, Ujazd, Szczyglice).

Oddział 40 kozaków patrolujący w okolicach Opatowa, Klimontowa i Iwanisk otrzymał wiadomość, że oddział Wysockiego w połączeniu z rotmistrzem Turskim, razem 100(!) koni, nocował w Ujeździe. Idąca śladem powstańców w kierunku Szczeglic przednia straż starła się z pikietą 3 ludzi, z których 2 zarąbała a trzeci uciekł do oddziału. Przypuściwszy w galopie atak przez wąwóz, moskale przyjęci zostali we wrotach wsi (Szczeglic?) ogniem sztucerowym powstańców, lecz wyparli ich i ścigali na przestrzeni 14 wiorst, rozbijając zupełnie. Ciężko rannych dowódzców zdołano uwieźć do zaboru austryackiego.

25. 1. 64. **Zychowa Wólka,** S., ob. opoczyński; 19 km. zch. od Szydłowca.

Idący z Opoczna kapitan Oposzyński wykrył oddział okopany w lesie pod Zychową Wólką. Zaatakowawszy go, praporszczyk Konakow wdarł się w środek obozu bez wystrzału i ścigał przez gęste zarośla na przestrzeni wiorsty. Po walce znaleziono w zdobytym obozie 28 poległych i 10 koni zabitych, zabrano 6 sztuk broni, piki, 3 konie itd. W ich wojsku był 1 ranny!

27. 1. 64. **Kozienice,** S., ob. radomski; miasto.

Oddziałek powstańców wpadł do miasta, uwolnił pozostających we więzieniu i zabrał kasę.

1. 2. 64. **Bryzgów,** S., ob. opoczyński; 9 km. płd. od Przysuchy.

Kapitan Oposzyński napadł na obozujący w okolicy Bryzgowa oddziałek powstańczy i po dość żywej wymianie strzałów zdobył 6 siodeł i nieco furażu po powstańcach, którzy cofnęli się do lasu.

2. 2. 64. **Iłża,** S., ob. opatowski; miasto.

W okolicy Iłży podpułkownik Zaremba napadł na oddziałek 55 powstańców, będących pod dowództwem Górskiego. W krwawej utarczce 10 powstańców poległo, 5 było rannych, 3 dostało się do niewoli, a reszta zdołała ujść.

8. 2. 64. **Zwoleń,** S., ob. radomski; miasto.

W nocy z 7. na 8. lutego wysłał podpułkownik Fedjanow setnika Pietrowa i podchorążego Szyłowa w 33 (?) konie: 16 dragonów i 17 kozaków przeciw oddziałkowi powstańczemu, stojącemu w karczmie o 7 wiorst od Zwolenia. Jazda moskiewska zmusiła rzekomo oddział do ucieczki, kładąc trupem 4, raniąc 1, a zabierając do niewoli 4 i zdobywając 2 wozy taboru, 4 konie i 2½ puda ołowiu.

10. 2. 64. **Cencelów,** Sand....

Porucznik Assjew napadł na oddziałek Piwnickiego (?) w lesie niedaleko Cencelowa (?) rozbił go i miał zabrać 6 do niewoli, a 17 położyć trupem.

14. 2. 63. **Białobrzegi,** S., ob. radomski; miasto.

Podjazd *Rudowskiego* rozpędził pod Białobrzegami kozaków, eskortujących pocztę, zabrał ją i połączył się z resztą oddziału, który niebawem starł się z nieprzyjacielem pod Orońskiem.

15. 2. 64. **Lipa,** S., ob. radomski; 21 km. wsch. od Białobrzegów. (Głowaczewo, Mogielnica, Zwoleń).

Gdy starania *Ślepowicza* sformowania na nowo oddziału dzieci warszawskich nie odniosły skutku, zdał dowództwo Gąsowskiemu i opuścił Królestwo. Pawełek, zorganizowawszy jazdę, rzucał się, tropiony wciąż przez nieprzyjaciela, to w Radomskie, to w Lubelskie, to w Warszawskie. Dnia 9. lutego wreszcie wyruszył z okolic Piaseczna, mając około 220 ludzi, w tem nieco jazdy, w Radomskie, w celu połączenia się z *Malinowskim,* który z dosyć silnym oddziałem po *Michalskim,* operując w lasach kozienickich, kilka razy niepokoił załogę Zwolenia. Wysłany za Pawełkiem Zankisow po kikudniowym pościgu, dopędził go w Lipie pod Głowaczewem i nad ranem 15. lutego zaatakował zmęczony oddział w 140 kozaków i pluton strzelców, który sprowadził sobie na po-

moc ze Zwolenia i odciął od lasu. Atak kozaków zrazu odparto, lecz nie wytrzymano naporu piechoty. Mimo, że piechota powstańcza, rozwinąwszy łańcuch tyralierski, broniła się zażarcie, Zankisow rozbił ją zupełnie. Jazda, ścigana na przestrzeni 25 wiorst, uległa temuż losowi. Zaledwie 76 zdołało się ocalić. Zabitych było przeszło 40, w tem porucznik Ślepowicz Józef, brat majora, rannych 87, a wziętych do niewoli 14, wśród nich niejaki Wilkoszewski, uważany przez moskali za jednego z dowódzców. Po stronie moskiewskiej poległ uriadnik Okołów, rannych miało być tylko 10, między nimi Zankisow. — Resztki oddziału zaczęły pojedynczo przedzierać się za kordon.

17. 2. 64. **Orońsk,** S., ob. radomski; 17 km. płd.-zch. od Radomia.

Pod Orońskiem, powstańcy, dowodzeni przez Rudowskiego, otoczyli oddział moskiewski, biorąc 60 (?) do niewoli, w tem 3 oficerów. Rudowski po stosownej przemowie do jeńców, wypuścił ich na wolność.

20. 2. 64. **Borów,** S., ob. radomski; 18 km. płd.-zch. od Zwolenia.

W nocy z 19. na 20. lutego porucznik Assjew, wyruszywszy z Radomia ku Skaryszewu, a stamtąd do Kozienic, starł się z konnym oddziałem Daniszewskiego. Powstańców ocalało rzekomo tylko 5, poległo 17, do niewoli dostało się 19, prócz tego zdobyli moskale 30 koni, a nie mieli ani jednego żołnierza rannego!

21. 2. 64. **Opatów,** S., ob. opatowski; miasto.

W celu umniejszenia sił moskiewskich, które dnia 22. lutego miały skoncentrować się w Cisowie i uderzyć ze wszystkich stron na organizującą się tam dywizyę krakowską II-go korpusu pod dowództwem naczelnika tejże dywizyi Zwierzdowskiego (Topora), postanowili Topór i Kurowski, naczelnik sztabu II-go korpusu, działający według instrukcyi *Bosaka,* uderzyć na jedną z zagrażających im kolumn moskiewskich i wybrali w tym celu Opatów, gdzie dowodził moskalami major Butkiewicz mający 5 rot piechoty, pół szwadr. huzarów oraz 100 kozaków. Na wyprawę tę postanowiono użyć wszystkich zorganizowanych batalionów i kompanii czterech pułków dywizyi krakowskiej, zostawiając niezorganizowane i niekompletne w bezpiecznych, przez Bosaka na ten cel przeznaczonych punktach. W nocy z 19. na 20. ściągnięto oddziały: I. batalion pułku *Chmieleńskiego,* zostający pod rozkazami majora Rosenbacha, III. batalion pułku miechowskiego, czasowo dowodzony przez kapitana Waltera, V. batalion pułku stopnickiego pod majorem Jagielskim, i VI. batalion pułku stopnickiego, dowodzony czasowo przez kapitana Bandrowskiego, tudzież 25. i 26. kompanię VII. batalionu olkuskiego, prowadzone przez kapitana Karweckiego — do Cisowa. Na naradzie wojennej w głównej kwaterze powstańców w Oziębłowie rozdano dowódzcom szczegółowy plan ataku i postanowiono uderzyć na Opatów o godzinie 5. wieczorem 21. lutego; główne dowództwo wyprawy objął pułkownik Topór.

Rozpoczął atak major Jagielski, a przywitany gęstym ogniem mimo to śmiało i w największym porządku pobiegł zająć wyznaczone stanowisko w mieście i w tej chwili zawrzał bój na wszystkich prawie punktach. Kompania 25. rozsypana w tyraliery, mając postępującą w rezerwie 26. kompanię, rozpoczęła ogień od traktu ostrowieckiego, zaś oddziały Rosenbacha i Waltera, na chwilę zachwiane z powodu ognia, którym ich przyjął usadowiony na cmentarzu nieprzyjaciel, oprzytomniały wnet, i przebiegając przeszło wiorstę w czystem polu, rzęsiście rażone przez moskali, rzuciły się na nieprzyjaciela. W tym czasie Jagielski i zastępca jego Eminowicz (który za niedopełnienie obowiązków otrzymawszy dymisyę, walczył tutaj jako szeregowiec, a któremu za waleczność w Opatowie przywrócił Bosak stopień pułkownika), ranni, wyniesieni zostali z miasta, a na ich miejsce pospieszył sam Topór,

by w mieście kierować dalszymi ruchami. W tej chwili miasto równocześnie prawie zaczęło się palić od strony północnej w bliskości kolegiaty i od południo-zachodu, tj. od strony Iwanisk, a ogień podsycany silnym zachodnim wiatrem, szerokim pasem rozległ się przez całe środkowe miasto. W środku miasta wszystkie oddziały z niesłychanym zapałem i odwagą walcząc, o godzinie 8. wieczorem wyparły nieprzyjaciela ze wszystkich zajmowanych pozycyi, tj. najprzód ze szpitala, następnie z magazynów, z których powstańcy zabrali kilkadziesiąt sztuk broni, wiele prochu, bielizny, obuwia itd., ile na cztery fornalki, które się pod ręką znalazły, pomieścić było można. Atoli moskale, wyparci z warownych swych pozycyi, rozsypali się po mieście i zatarasowawszy się grupami w domach, ciągłym ogniem razili napierających, tak, iż niemal każdy dom z osobna zdobywać trzeba było, z którego, gdy się powstańcy doń dobijali, moskale tyłem uchodzili, aby się w następnych zamknąć. Walka w tych warunkach była nader niekorzystna, bo kiedy moskale w ciemnościach ukryci byli, powstańcy łuną pożaru byli oświetleni. Mimo to bój ten trwał jeszcze do 1/2 11. godziny. Ostatecznie, widząc znużenie żołnierza tą sześciogodzinną nieprzerwaną walką, osłabiwszy wprawdzie załogę opatowską, ale pożądanej klęski jej nie zadawszy, rozpoczął Topór szybki odwrót, zwłaszcza, że zewsząd nadciągały moskalom posiłki.

W walce tej, oprócz pułkownika Topora, który z karabinem w ręku poszedł na czele jednej kompanii na bagnety i tam głębokie pchnięcie bagnetem otrzymał, odznaczyli się major Jagielski, kapitan Izydor Karlsbad ze szkoły w Cuneo, kapitan Bezdzieda i major Eminowicz ranni, porucznicy Alfons, Bella, Batory i Starzyński wszyscy zabici, oraz kapitanowie Dunajczyk, Burzyński, Rejmund, Wiśniewski, Ziembowicz i Lubicz. Ze szczególną czcią podnosił Kurowski w raporcie niezrównane męstwo księdza Przybyłowskiego, proboszcza z Modliborzyc, który z niesłychaną odwagą i poświęceniem sprawował obowiązek kapelana obozowego, niosąc pomoc duchowną w czasie walki, a gdy ujrzał kompanię, idącą na bagnety z Toporem na czele, chwycił karabin rannego szeregowca i z okrzykiem „w imię Boga, naprzód wiara“, rzucił się na moskali i w zaciętej walce, pchnięty bagnetem w piersi, poległ śmiercią walecznych. Ponadto polegli pomiędzy innymi porucznicy Górski, Lauszka v. Lauszkic. Ogółem stracili Polacy 50 zabitych i 70 rannych.

O północy oddziały powstańcze dwiema drogami ruszyły do Kobylanek, względnie do Oziębłowa, moskale tymczasem, prócz 27 rot z Kielc, Radomia i Staszowa, już przeciw powstańcom działającym lub będącym w pobliżu, jeszcze w 18 rot gwardyi z Warszawy wraz z pułkiem ułanów i pułkiem grodzieńskich huzarów spieszyli na Cisów i Opatów.

Pod Opatowem walczyło po stronie polskiej ogółem około 1000 piechoty i 40 jazdy, mianowicie oddziały:

Rębaiły	350,	dowodzony przez	majora	Jagielskiego,
Liwocza	200,	„ „	kap.	Bandrowskiego,
Bogdana	180,	„ „	kap.	Waltera,
Po *Chmieleńskim*	160,	„ „	majora	D** i Rosenbacha,
Denisewicza	117,	„ „	kap.	Karweckiego,

oraz wspomnianych 40 jazdy.

Nazajutrz po boju porucznik Manderstern z kolumny pułkownika Tatiszewa pochwycił w jednej z wsi rannego Zwierzdowskiego, którego już następnego dnia, tj. 23. lutego, kazał Czengiery rozstrzelać na rynku w Opatowie.

22. 2. 64. **Lechów,** S., ob. opatowski; 16 km. płd. od Bodzentyna (Łagów).

Spieszący pod Opatów na czele blisko 300 jazdy Ł a d a, nie zdążył przybyć na czas, a następnie zatrzymany pod Lechowem przez jednę z kolumn moskiewskich zmuszony został do odwrotu.

22. 2. 64. **Piórków,** S., ob. opatowski; 21 km. płd.-wsch. od Bodzentyna. (Witosławska Góra).

Pozbawione naczelnego dowództwa oddziały, gdyż *Eminowicz* i *Topór* byli ranni, a ostatni nawet wpadł w ręce moskali, cofały się pod dowództwem Bandrowskiego ku Witosławicom, staczając pojedyńczymi oddziałami utarczki z koncentrującemi się kolumnami moskiewskiemi; trzy kolumny pod dowództwem pułkownika Wilsona szły z Radoszyc, Końska i Szydłowca, z Kielc dążył Czengiery i major Szemiot, od Wodzisławia posuwały się 2 kolumny Erenrotha, z Miechowa maszerował pułkownik Daniłow a od Chmielnika major Bentkowski. Wszystko to razem do 10.000 wojska zdążało, jak było w planie, na Cisów, podczas gdy Topór, napadem na Opatów, starał się osłabić siły moskiewskie. Osaczane i rozbijane w różnych miejscach, pod Piórkowem, Witosławicami i t. d. przedzierały się oddziały w lasy iłżeckie do dywizyi *Bosaka*, lecz ścigane i gnane przez kilka dni, rozproszyły się w różnych kierunkach.

29. 2. 64. **Sieciechów,** S., ob. radomski; miasto.

Pod Sieciechowem starli się powstańcy w drobnem spotkaniu z moskalami i stracili 3 zabitych oraz 4 rannych.

7. 3. 64. **Jaroszki,** S., ob. radomski; 2 km. płn. od Jedlni.

W celu ostatecznego zniszczenia oddziałów *Bosaka* wysłano 4. marca z Warszawy pułkownika Kulgaczewa i jenerała hr. Krajca w Sandomierskie. Pierwszy z nich wykrył wśród błot wsi Jaroszki obóz 50 powstańców, stanowiących część pułku radomskiego, którym dowodził po *Michalskim* Malinowski, b. podoficer moskiewski. Napadnięci niespodzianie powstańcy zdołali się jednak wycofać ze stratą tylko 2 rannych i 2 zabitych. Nazajutrz atoli, doścignięci przez Kulgaczewa, zostali, według raportu moskiewskiego, zupełnie rozbici. Zrazu, według zeznań jeńców, oddziałek ten miał liczyć 100 ludzi, lecz rozdzielił się był na drobne partye i tylko połowa pozostała w obozie w okolicy Jaroszek.

10. 3. 64. **Częstocice,** S., ob. opatowski; 14 km. płn.-zach.-płn. od Opatowa. (Kaplica, Ostrów, Ostrowiec).

Po kilku dniach bezskutecznego błądzenia po lasach natknął się pułkownik Łaskarzew, wysłany w Opatowskie, przy osadzie Kaplicy koło Częstocic, na dwa plutony ze szwadronu opatowskiego, dowodzone przez porucznika Niewiarowskiego i Zarzyckiego (Sowę). Oddziałek ten jednak, liczący około 50 koni, zdołał wycofać się ze stratą 4 zabitych i 1 wziętego do niewoli, który zeznał, że w lesie znajdują się jeszcze 2 oddziałki po 15 do 30 koni, które mają się spotkać w lasach Świętokrzyskich; tam więc ruszyli dragoni.

Niewiarowski jeszcze do drugiej połowy kwietnia ruszał się po okolicy.

10. 3. 64. **Ostrowiec,** S., ob. opatowski; miasto (Ostrów).

Oddział lotny Assjewa, uprawiając partyzantkę z własnej ochoty, idąc z Opatowa ku Wąchockowi, spotkał prawie w tem samem miejscu, gdzie przedtem starł się Łaskarzew ze *Sową*, tj. przy osadzie Kaplicy, inny oddziałek powstańczy. Był to I. pluton żandarmeryi sandomierskiej konnej, dowodzony przez Węgra Szandora Szredera. Wyborowy hufczyk trzy razy ponawiał atak na secinę Assjewa i już moskale pierzchali, gdy ranny padł dzielny Szreder, a wtedy oddziałek musiał się cofnąć. Podczas pościgu ujęli moskale Tomasza Janickiego, dezertera z petersburskich ułanów, którego Łaskarzew kazał rozstrzelać tegoż dnia we Wąchocku, oraz trzech innych powstańców. Wieczorem tego dnia połączył się Assjew z Łaskarzewem we Wąchocku.

10. 3. 64. **Wąchock.** S., ob. opatowski; miasto.

Rozprawiwszy się ze *Zarzyckim* ruszył Łaskarzew ku Wąchockowi, gdzie jak się dowiedział, znajdował się silny oddział jazdy dowodzonej przez rotmistrza Solbacha i garść piechoty Szemiota. Na powstańców napadł znienacka partyzant Medyanow i po dłuższej walce, w której Solbach poległ, rozproszył powstańców. Trzydziestu ujęto, a 60 miało podobno poledz. Atoli straty moskali były również niemałe, bo wśród ranionych znajdowało się 2 oficerów: chorąży Umancew i junkier Kniażew.

Pod wieczór wszystkie oddziały moskiewskie tj. Medyanowa, Łaskarzewa, i Assjewa zeszły się w Wąchocku.

10. 3. 64. **Łagów,** S., ob. opatowski; 24 km. zch. od Opatowa.

Kilkunastu powstańców wpadło w nocy 8. marca do miasteczka i zniszczywszy herb państwa, umknęło z powrotem w lasy. Wysłana z Radomia ruchoma kolumna w dwa dni później tj. 10. marca starła się (w okolicy Łagowa) z oddziałkiem podkapitana Filipowskiego. Powstańców poległo 12, a 2 dostało się do niewoli.

10. 3. 64. **Opoczno,** S., ob. opoczyński; miasto.

Podczas, gdy Łaskarzew urządzał obławę w Opatowskiem, inne kolumny odkryły nowy oddział Bezkiszkina, który się cofnął przed nadciągającemi przeważającemi siłami.

15. 3. 64. **Łukawiec,** S., ob. sandomierski; 14 km płd.-zch. od Sandomierza. (Koprzywnica, Kamieniec, Sandomierz, Radowąż, Speranda, Dzików).

W celu ułatwienia przesunięcia się między załogami moskiewskiemi nadgranicznemu oddziałkowi na brzegu Wisły, resztki oddziałów po *Kalicie* i *Rosenbachu*, dowodzone przez kapitana B[?androwskiego] posunęły się nad Wisłę, gdzie zaatakowane przez straż graniczną, wspartą przez kozaków i piechotę ze Sandomierza, rozproszone zostały i po części wparte do Galicyi.

16. 3. 64. **Bliżyn,** S., ob. opoczyński; 15 km. płd.-zch-płd. od Szydłowca. (Blizno, Odrowąż).

Szukając w dalszym ciągu powstańców, stanął Kulgaczew dnia 14. marca na noc w Suchedniowie, a następnego dnia w Bliżynie, skąd wysłał rotmistrza von Wahla na podjazd ku Odrowążowi. Wahl wykrył tam wprawdzie obóz, ale opuszczony przez powstańców, i zniszczywszy go, zatrzymał się na noc w Odrowążu. Tymczasem podpułkownik Rudowski, dowodzący pułkiem opoczyńskim w sile 130 piechoty i 12 jazdy, stanąwszy tegoż dnia co Kulgaczew o 4 wiorsty od Bliżyna w lesie, postanowił zaatakować 2 seciny Kulgaczewa we wsi nim się z nim znowu połączy Wahl. O północy z 15. na 16. marca kapitan Ryszard Rząśnicki z 2-gą kompanią strzelców i 12 kawalerzystami, razem w liczbie 62, podsunął się o 50 kroków pod karczmę i raptownie rzucił się na moskali, tak, że pikieta nie zdążyła nawet ostrzedz wojska, a równocześnie reszta oddziału z Rudowskim i kapitanem Władysławem Ciepłym rzuciła się na pałac. W mgnieniu oka podpalono karczmę i stajnię, wyprowadzono konie, zakłuwszy kilku kozaków. Moskale rozbudzeni krzykiem i strzałami, rzucili się do drzwi i okien, ale spotkali się z bagnetami, od których kilku poległo. Główne straty poniosła secina w karczmie i stajni obozująca, podczas gdy kozacy w pałacu będący zdołali się uratować ucieczką, mając tylko oficera i kilku szeregowych rannych. Kompania Rudowskiego w tym nocnym napadzie poczęła ostrzeliwać własną jazdę, biorąc ją za ucieka-

jących kozaków, przez co działania Rząśnickiego przeciw pierwszej secinie zostały osłabione, a co zatem idzie, klęska moskali nie stała się zupełną. Popłoch wśród kozaków był ogromny i mało który z nich myślał o obronie, a wszyscy o ucieczce.

Straty moskali były dotkliwe: w zabitych i spalonych do 50 kozaków, a około 20 rannych, koni zaś tylko 32 pochwycono wobec niezręczności ochotników. Rudowski stracił 2 zabitych, 1 ciężko i trzech lżej rannych, ale prócz tego jeszcze zginęło 6 powstańców, którzy zabrawszy pojmanego Kubańca odłączyli się od oddziału, a upiwszy się, nad ranem w lesie wyrznięci zostali przez moskali.

Rudowski uwijał się jeszcze kilka tygodni po Sandomierskiem, aż rozpuścił oddział dnia 4. maja.

16. 3. 64. **Kamienna,** S., ob. opoczyński; 13 km. płd. od Szydłowca. (Żwirówka rzeka).

Przetrzepany w Bliżynie Kulgaczew, zebrawszy niedobitki swoich dwóch secin i połączywszy się z von Wahlem, ruszył ku Suchedniowu wzdłuż rzeki Kamiennej Żwirówki, ale *Rudowskiego* już nie znalazł. Natomiast Wahl, wysłany naprzód, starł się z oddziałkiem 50 ludzi pod dowództwem Sierki (?) i miał go rozbić.

17. 3. 64. **Przytyk,** S., ob. radomski; 19 km. płn.-zch. od Radomia.

Oddziałek, dowodzony przez krakowianina Walczaka, ucierał się z nieprzyjacielem, przyczem poległo 3 powstańców, a dowódca sam był ranny.

21. 3. 64. **Maruszów,** S., ob. opatowski; 17 km. wsch. od Grabowca. (Daniszew, Daszew, Tarłów).

Generał Bosak, wymykając się z obławy, urządzonej na niego przez różne partyzanckie oddziały moskiewskie, przebiegające Sandomierskie, dopiero 10. marca dotarł w okolicę Cisowa, gdzie zebrało się około 800 piechoty pod dowództwem *Rosenbacha*. Tutaj zamianowawszy *Markowskiego* naczelnikiem woj. sandomierskiego, a *Kalitę* nacz. woj. krakowskiego, nie tracąc nadziei utrzymania powstania, ruszył celem dalszego organizowania oddziałów ku Wiśle i dnia 15. marca przybył do Denisewicza w pobliżu Daniszewa na czele jeszcze około 250 ludzi, obozującego w okolicy. Atoli na tropie powstańców były już 2 kolumny ruchome moskiewskie, mianowicie Tytowicza i Assjewa, które z dwóch stron równocześnie zaatakowały powstańców pod Maruszową. W mgnieniu oka Moskale otoczyli powstańców, a dragoni zajęli las na tyłach oddziału. Denisewicz zwróciwszy się przeciw dragonom, przebił się ze stratą jednego powstańca i wymknął się na krótki czas od pościgu.

23. 3. 24. **Pasztowa Wola,** S., ob. opatowski; 8 km. wsch. od Iłży. (Ptasza Wola).

Z pod Maruszowej rzucił się Denisewicz ku Iłży. Tutaj atoli pod Pasztową Wolą przydybał go inny partyzant, mianowicie Medjanow i rozproszył, ścigając na przestrzeni 7 wiorst, przyczem wielu miało być zabitych i rannych, a 7 dostało się do niewoli.

23. 3. 24. **Raków,** S., ob. opatowski; 17 km. płn.-wsch. od Iłży.

Oddziałek powstańczy starł się z moskalami pod Rakowem.

4. 4. 64. **Mnichów,** S., ob. opatowski; 14 km. płn.-zch. od Opatowa. (Mychów, Wychów).

W pierwszych dniach kwietnia rozbito resztki oddziału Zarzyckiego pod Mychowem.

4. 4. 64. **Radkowice,** S., ob. opatowski; 10 km. płd. od Wąchocka. (Radków Sienno).

Denisewicz z garstką ludzi, około 50 powstańców, tułał się jeszcze pewien czas w lasach radkowickich. Tutaj napadł go major Butkiewicz i oddział zniósł zupełnie, biorąc do niewoli oficerów: Patka, Dąbrowskiego i Denisewicza; 30 powstańców miało ledz na placu. Denisewicza rozstrzelano w Radomiu dnia 14. 5. 64. Daniszewski, znajdujący się także w tym oddziele, poległ.

9. 4. 64. **Klinowo,** S., ob. opoczyński... (Opoczyński las).

W opoczyńskim lesie, pod wsią Klinowem, (?) spotkał się Zagjażski z oddziałkiem 60 ludzi Waltera. Moskale wzięli do niewoli rzekomo 42, a „wielu" zabili.

14. 4. 64. **Opatów,** S., ob. opatowski; miasto.

Koło Opatowa przesunął się oddziałek powstańczy, który sprzątnął 1 kozaka.

16. 4. 64. **Zawichost,** S., ob. opatowski; miasto.

Na północ od Zawichostu rozbito drobny oddziałek powstańców, z których 3 dostało się do niewoli, a część uszła w góry Świętokrzyskie.

17. 4. 64. **Jaroszki,** S., ob. radomski; 2 km. płn. od Jedlni.

Rozproszony dnia 8-go marca oddziałek zebrał Malinowski ponownie i trzymał się przez kilka tygodni w dawnem schronisku, w bagnach wsi Jaroszki. Dopiero 17. kwietnia napadł go tutaj Kiryjenko, zmuszając do opuszczenia okolicy.

19. 4. 64. **Radkowice,** S., ob. opatowski; 10 km. płd. od Wąchocka. (Rakowicki las, Wąchock).

W lasach radkowickich pewien czas jeszcze ukrywał się oddziałek Szemiota, aż go nie wykrył i nie zniósł major Bergman. W starciu tem poległ Szemiot wraz z czterema oficerami, z których 2 miało być Francuzami.

22. 4. 64. **Iłża,** S., ob. opatowski; miasto.

W lasach iłżeckich mieli powstańcy stoczyć zwycięską potyczkę.

24. 4. 64. **Nieskorzew,** S., ob. opatowski; 15 km. zch. od Opatowa.

Do Nieskorzewa przybył oddziałek 6 koni żandarmeryi narodowej w celu odbycia egzekucyi. Zawiadomieni o tem dragoni pospieszyli do Nieskorzewa, wpadli na powstańców i czterech z nich pojmali, gdy dwom tylko udało się ujść.

30. 4. 64. **Żeleźnica,** S., ob. opoczyński; 19 km. płd.-wsch. od Przedborza (Oleszno, Przedbórz, Włoszczowa).

Ruszywszy z Bebełna w Sandomierskie spotkał się Junosza pod Żeleźnicą z 40 dragonami, 40 ułanami i 50 kozakami pod dowództwem majora Przewalińskiego. W szarży na pałasze otrzymał Junosza plac boju, mając 2 zabitych i 3 ciężko rannych. Moskale stracili w zabitych dowódzcę i 5 szeregowych, czterech zaś rannych moskali pozostawił Junosza w pobliskiem Olesznie. Ponieważ piechota była w pobliżu, nie można było ścigać nieprzyjaciela. Odznaczyli się w tej potyczce porucznicy Olewiński i Krzyżanowski i podporucznik Lotkin.

4. 5. 64. **Gliniany Las,** S., ob. opoczyński; 15 km. płd. od Końskich. (Końskie).

W starciu pod Glinianym Lasem pojmali moskale Pilnego Juliana (Neumana).

17. 6. 64. **Kunów,** S., ob. opatowski; miasto. (Nadworów, Wielkołęka).

Jeszcze 17. czerwca kilku powstańców wyszło z lasu i zaniepokoiło moskali w Kunowie; w noc zbliżyli się do miasta, zranili pikiety i uszli znowu w las.

W kilka dni później, bo 22. czerwca widzieli jeszcze moskale grupkę 9 ludzi obozujących w gęstwinie lasu koło Nadworowa w Radomskiem, a nieco wcześniej w początku czerwca żandarmi napadli we Wielkołęce (?) o milę od Radomia czterech powstańców i ujęli ich z bronią w ręku, mianowicie: Hwardeckiego Mikołaja, Wiśniewskiego Józefa, Kulewskiego Jana i Jana Dąbrowskiego.

Województwo Krakowskie.

2. 2. 63. **Michałowice,** Kr., ob. miechowski; 11 km. płd. w. od Skały.

W Krakowskiem Komitet Centralny na wodza wyznaczył leczącego się za granicą *Czapskiego,* którego miejsce zajął tymczasowo Apolinary Kurowski, żołnierz z 1848 roku. Kurowski wraz z komisarzem województwa, *Biechońskim,* przygotowywali napad na Kielce i Jędrzejów, tudzież w porozumieniu z *Langiewiczem* na Bodzentyn w Sandomierskiem. Napady na Jędrzejów i Kielce nie przyszły do skutku z powodu opieszałości Kurowskiego. Zebrane tam oddziały, nie doczekawszy się dowódzcy, opuściły wyznaczone punkty i po części rozeszły się. Dopiero w kilka dni później zebrał Kurowski ochotników i ruszył z nimi do Ojcowa pod Skałę, gdzie rozłożył się obozem. Tutaj począł organizować oddział, zwiększający się szybko. Komendantami placu mianował Kurowski Winnickiego i Gniewosza, rzeczywiste kierownictwo organizacyi wojskowej powierzając Andrzejowi *Łopackiemu,* oficerowi wojska austryackiego, któremu pomagali Groblewski i Rose. Ustaliwszy porządek w obozie, zabrał się Kurowski do oczyszczania kordonu z małych załóg, zajmujących różne komory. I tak d. 2. lutego oddziałek, wysłany z obozu ojcowskiego, wpadł do Michałowic. Przywitani przez straż graniczną salwą karabinową, od której jeden tylko był ranny, niezrażeni, rzucili się powstańcy na koszary, straż graniczną bez wystrzału rozbroili, a zabrawszy kasę, wynoszącą 6000 rubli, wrócili do obozu.

4. 2. 63. **Szyce,** Kr., ob. olkuski; 9 km. płd. od Skały.

Zawiadomiony, iż w Szycach znajduje się tylko 7 objeszczyków, wysłał *Kurowski* do Szyc 10 ułanów pod dowództwem Franciszka Gaszyńskiego. Tymczasem skoncentrowano tam 50 objeszczyków; mimo to podporucznik Gaszyński rzucił się ze swoją garstką na nich, pokonał i przywiózł z tej wyprawy 27 koni, 45 karabinów, 17 pałaszy, 17 pistoletów i — 6 rubli kasy. Za tę wyprawę Kurowski mianował go porucznikiem.

4. 2. 63. **Maćki,** Kr., ob. olkuski; 9 km. wsch. od Modrzejowa. (Maczki, Modrzejów).

W tym samym czasie, gdy *Gaszyński* bił się w Szycach, inny oddział *Kurowskiego* napadł na straż graniczną w komorze Maćki i przepędził ją do Sosnowca.

4. 2. 63. **Dąbrowa,** Kr., ob. olkuski; 9 km. płn. od Modrzejowa.

Po napadzie na Płońsk udał się Młochowski do obozu *Langiewicza,* który go wysłał w okolicę Dąbrowy, celem organizowania oddziału i połączenia

się z *Rochebrunem*. Młochowski, nie mogąc dotrzeć do Rochebruna, w 140 ochotników uderzył na straż graniczną w Dąbrowie, zranił 18, czterech wziął do niewoli, a sam, straciwszy tylko 2 ludzi, połączył się z oddziałem *Czachowskiego* na Św. Krzyżu.

7. 2. 63. **Sosnowiec,** Kr., ob. olkuski; 4 km. płn.-z. od Modrzejowa. (Modrzejów, Granica, Sosnówka).

Ustanawiając w powiecie olkuskim władzę Rządu Narodowego, Kurowski, w nocy z 6. na 7. lutego podsunął się pod Sosnowiec, gdzie moskale skoncentrowani byli w sile 300 ludzi. Oddział polski liczył 50 jazdy, 50 strzelców i 50 kosynierów. Kurowski w centrum pozycyi ustawił kosynierów, na lewem i prawem skrzydle strzelców, pod dowództwem Edwarda Staweckiego i Nikeforowa, sam zaś z kawaleryą, będącą pod komendą Mięty, stanął nad kordonem pruskim, spodziewając się ucieczki moskali w tę stronę. Moskale uwiadomieni o zbliżaniu się powstańców, morderczym ogniem z komory i stacyi kolei przywitali pierwszy atak, około 1. godziny w nocy. Pod Cieszkowskim, dowódzcą kosynierów, padł koń, atoli Cieszkowski, aczkolwiek raniony, nie zszedł z placu, lecz trzy razy ponawiał atak na budynki, zajęte przez nieprzyjaciela, aż je zdobył, Kurowski zaś i Gaszyński, poparłszy atak, zmusili nieprzyjaciela do ucieczki. Jeden z uciekających ku granicy pruskiej oddziałów, liczący około 50 ludzi, wpadł na kawaleryę powstańczą i doszczętnie zniesiony został. Tymczasem ludzie Gaszyńskiego przetrząsali zdobyte budynki, a pochowanych po kątach moskali chwytali i rozbrajali. Zdobyczą tej szczęśliwej wyprawy było 600.000 złp. zabranych za kwitami z komory, 40 koni z całym przyrządem, 40 karabinów, 100 centnarów ołowiu i t. p. Po tym krwawym chrzcie Kurowski poszedł do Dąbrowy, gdzie znużonych ludzi i konie na wygodnych ulokował kwaterach. Niedobitki moskiewskie schroniły się na Szląsk. Mimo blisko 5-godzinnej walki oddział polski miał tylko 3 zabitych i 17 rannych. Straty moskiewskie były znaczne; rannych moskali ulokował Kurowski w szpitalu w Dąbrowie, około 30 jeńców moskiewskich, między nimi kapitana żandarmeryi, wypuścił na wolność, zaopatrzywszy nadto każdego z nich 2-ma złp. na drogę, kilku jednak pozostało w szeregach powstańczych i dobrze później się bili. Na terytoryum pruskie do Katowic schroniło się ze Sosnowca oraz innych punktów granicznych około 400 wojska moskiewskiego.

W Dąbrowie, dokąd przybył z 30 ochotnikami oficer z wojska moskiewskiego Antoni Kulesza, pozostał oddział przez dwa dni, w którym to czasie zbyto zapasy zabrane w Sosnowcu, a ranny Cieszkowski, mianowany pułkownikiem, zajął się nawet laniem dział, poczem przez Sławków i Olkusz ruszył Kurowski do Ojcowa, wszędzie z radością przyjmowany i zaprowadzając władze narodowe.

12. 2. 63. **Iwanowice,** Kr., ob. olkuski; 8 km. wsch. od Skały. (Słomniki).

Wróciwszy z wyprawy sosnowieckiej i zorganizowawszy w Ojcowie silną już partyę, Kurowski rozdzielił ją na 3 oddziały, aby złączyć się znowu pod Miechowem. Jeden z tych oddziałów, liczący 200 ochotników, ruszył pod dowództwem Wincentego Wanerta, majora wojsk moskiewskich na Kaukazie, ku Słomnikom. Pod Iwanowicami spotkał się Wanert z lewą kolumną wojsk moskiewskich idących na Skałę; po wymianie strzałów, zręcznym manewrem wywinął się dwa razy silniejszemu nieprzyjacielowi.

17. 2. 63. **Miechów,** Kr., ob. miechowski; miasto.

W głównej kwaterze w Ojcowie otrzymał Kurowski 14. lutego wiadomość, że na Ojców wyruszyło kilka kolumn nieprzyjacielskich, mianowicie: z Częstochowy 2 kompanie piechoty, 100 kozaków i 2 działa, z Radomska 1 kompania piechoty i 50 kozaków, następnie zaś 16. 2. pułkownik Bagration z 1600

piechoty, szwadronem huzarów, 100 kozakami i 2 działami wyruszył z Miechowa, w połowie sił na Michałowice w celu przecięcia oddziałom powstańczym komunikacyi z Krakowem i zabrania im tyłów, w połowie na Iwanowice do Skały będącej kluczem pozycyi. Ażeby nie pozwolić się otoczyć a o ile możności połączyć się z Langiewiczem, postanowił Kurowski rozbić moskali w takiem miejscu, gdzie jego siły rozdzielone zostały, i wybrał do tej operacyi miasto Miechów, gdzie właśnie garnizon, w ostatnich dniach do 3700 ludzi powiększony, teraz znacznie się oddziałem Bagrationa umniejszył. Wydawszy rozkaz skoncentrowania się w Miechowie innym oddziałom pod jego dowództwem stojącym w Pieskowej Skale, Wolbromie i Dąbrowie, Kurowski sam ze wszystkiemi siłami, mając żuawów, kosynierów, strzelców i jazdę dnia 16. 2. o g. 2½ po południu opuścił Ojców. Następnego dnia stanął o 3 km. od Miechowa, gdzie wszystkie inne oddziały były już na przyznaczonych sobie stanowiskach. Żuawi pod dowództwem pułkownika Rochbruna zajęli prawe skrzydło po obu stronach drogi od Bukowej Woli, naprzeciw południowo-wschodniej strony miasta, strzelcy po obu stronach bitego gościńca słomnickiego utworzyli lewe skrzydło, w środku poza żuawami i strzelcami stanęli kosynierzy pod dowództwem pułkownika Korytyńskiego, mniejszy oddział jazdy stanął za strzelcami na gościńcu słomnickim, a większy na prawem skrzydle żuawów, nieco za nimi, aby w razie potrzeby módz drogą od Bukowej Woli wykonać atak na miasto lub pierzchającemu nieprzyjacielowi przeciąć odwrót ku Kielcom. Oddział kaliski złożony z jazdy, strzelców i kosynierów pod dowódzcą Cybulskim zajął Biskupie, pozostając atoli w kontakcie z oddziałem głównym. Oddział kaliski składający się również z jazdy, kosynierów i strzelców pod dowództwem naczelnika wojskowego Grekowicza, stanowił na drodze słomnickiej rezerwę. Po pierwszym ogniu tyralierskim żuawów i strzelców i po natarciu jazdy na słomnickim gościńcu, moskale cofnęli się do miasta. Pierwsi za nimi wpadli żuawi, za nimi posypali się strzelcy i kosynierzy. Wtedy pod celnym i gęstym ogniem nieprzyjaciela ze zasłoniętych pozycyi wśród domów i ulic, rozpoczął się bój morderczy, a każdy dom stawał się dla powstańców nową twierdzą do zdobycia. Nieustraszeni żuawi dotarłszy do rynku pod najrzęsistszym ogniem, nie ustępowali kroku; kosynierzy i strzelcy walczyli w ulicach. Za towarzyszami pospieszyła do miasta od Bukowej Woli jazda pod wodzą porucznika Nałęcza i silnem natarciem zmieszała nieprzyjaciela, za jazdą rzuciły się Grekowicza rezerwy kaliskie, lecz pozycya moskali, którzy w zupełności zamknęli się za murami domów, pomimo nadludzkich wysiłków oddziałów i dowódzców, między którymi odznaczył się adjutant Gaszyński, w żaden sposób nie mogła być zdobyta i Kurowski musiał nakazać odwrót. Żuawi, którzy pierwsi wpadli do miasta, ostatni opuścili Miechów, zostawiwszy w nim najwięcej poległych. W ataku tym śmiercią walecznych polegli: Tomkowicz Jan Serafin i Moszyński Emanuel, oficerowie żuawów, oraz szeregowiec żuawów Horoch; od kosynierów porucznik Jan Wsuł; od jazdy porucznicy Stanisław Gejzler i Radoński; podoficer Makowiecki, Michał Dobrzański, b. oficer austryacki Kazimierz Straszewski i Izajasz Kryński; Władysław Kwiatkowski umarł z ran. Wogóle straty Kurowskiego, który w napadzie na Kurów miał około 1500 powstańców, miały wynosić według raportu dowódzcy 30 zabitych i 100 rannych, ale w rzeczywistości były znacznie większe. Moskali zabitych i rannych miało być około 80. — Moskale po odejściu powstańców postąpili z miastem jak zwykle.

20. 2. 63. **Żarnowiec,** Kr., ob. olkuski; miasto. (Radków).

Maszerując ku Kielcom stanął Jeziorański 19. lutego w Radkowie. Tutaj wezwany dnia 20. 2. na pomoc przez Nowaka, który ze swym oddziałem, liczącym 200 (?) ludzi osaczony był ze wszystkich stron przez moskali, wysłał kawaleryę w sile 60 koni pod dowództwem Bajera, aby dotarł do lasów

żarnowieckich. Piechota, nad ranem wysłana pod dowództwem Smiechowskiego, spotkała się pod Żarnowem z pikietami moskiewskiemi, które po krótkiej wymianie strzałów umknęły. Nowak, mając otwartą drogę, maszerując z wysłaną przez Jeziorańskiego kawaleryę przez Żarnowiec i Słupię, złączył się z Jeziorańskim. Był to oddział, który pod dowództwem Ignacego *Dobrskiego* wyszedł był z Ojcowa, a wśród marszów, ciągle wymykając się moskalom i przyjmując rozbitków miechowskich, dwa razy zmieniał dowódzcę: po oddaleniu się Dobrskiego, prowadził go *Nikeforów*, a po zniknięciu tegoż Nowak.

24. 2. 63. **Małogoszcz,** Kr., ob. kielecki; miasto.

W celu połączenia się z Jeziorańskim, mającym przeszło 1000 ludzi, ruszył Langiewicz do Małogoszcza, dokąd też przybył ze swoim oddziałem Jeziorański. Wzmocnione świeżymi ochotnikami zastępy Langiewicza w Małogoszczu doszły do liczby około 3000 ludzi.

Na wiadomość o zbliżaniu się kolumny Dobrowolskiego wysłał Langiewicz batalion Grudzińskiego na wzgórze na skraju miasta, na tyłach tegoż batalionu ustawiając rezerwę kosynierów, z boku, na oddzielnej górze batalion Czachowskiego; samo zaś miasto, ulice i rynek obsadziła reszta piechoty Langiewicza; między nią a Grudzińskim ustawiono jazdę generała, pod dowództwem Ulatowskiego, podczas gdy jazda Jeziorańskiego, dowodzona przez Jaszowskiego, i baterya armatek, zajęły górę cmentarną. Przed godziną 10. rozpoczął się nad Łośną ogień widet powstańczych z awangardą Dobrowolskiego, a wnet piechota moskiewska, wsparta ogniem artyleryi, uderzyła na Grudzińskiego. Ten bez wystrzału, nagle zsunął się z wyniosłego swego stanowiska na łańcuch tyralierów nieprzyjacielskich, lecz odparty, częścią batalionu cofnął się do miasta; rażeni jednak z boku silnie przez batalion Czachowskiego, nie odważyli się moskale rzucić się za Grudzińskim. O godzinie 11. nadbiegły na plac boju roty Gołubiewa i odrazu rzuciły się na miasto. Tutaj wywiązała się dalsza walka na ulicach i w rynku, z okien, ze drzwi, z za parkanów. Około godziny pierwszej, gdy całe miasto gorzało, Langiewicz nakazał odwrót w kierunku wschodnich wzgórz, na których biły się bataliony Grudzińskiego i Czachowskiego z Dobrowolskim. Widząc cofanie się Langiewicza, uderzył Dobrowolski całą siłą na Grudzińskiego, atoli jazda Jaszowskiego, wysłana przez Jeziorańskiego, z taką furyą wpadła na nieprzyjaciela, że atak Dobrowolskiego został odrzucony i odwrót otwarty dla armii Langiewicza, który cofał się przez błotnistą rzekę Łośnę. Na pozycyi pozostał tylko Czachowski i artylerya Dąbrowskiego, nieustannie bijąca kartaczami, które to dwa oddziały zasłaniały odwrót kolumny powstańczej do godziny 2-giej, W tym czasie zjawiła się na widowni kolumna Czengierego, która część cofających się wparła na Czachowskiego. Równocześnie Dobrowolski, widząc świeże zastępy wojska, ponowił energiczny atak na Czachowskiego i bateryę Dąbrowskiego, której załoga wyginęła. Wtedy Czachowski, nie mogąc wytrzymać naporu, opuścił wreszcie stanowisko i cofnął się za Łośnę. W pościgu za powstańcami już wiele szkody moskale im nie wyrządzili, gdyż cały odwrót znajdował się już pod zasłoną wielkiego lasu; za to powetowali sobie moskale na pobojowisku, rabując miasto. Pod osłoną nocy uchodził Langiewicz ku Włoszczowej, mając do 300 zabitych i około 500 rannych, nie licząc rozpierzchłych. Między rannymi znajdował się Ignacy Suryn, chłopiec jeszcze, gimnazyasta z Krakowa, wnuk poległego pod Sammo Sierrą Suryna. Wśród poległych znajdowali się: Zofia Dobronokówna, która walcząc do ostatka, padła przeszyta 8 kulami, Borejsza Paweł, Ressler Ferdynand, Kwiatkowski Zdzisław i t. d.

26. 2. 63. **Ewina,** Kr., ob. kielecki; 2 km. płd. od Włoszczowy. (Jewina, Ludynia).

Cofając się z Małogoszcza, tabor *Langiewicza* spotkał się z Czengierym pod Ewiną, a wprowadzony zdradziecko przez przewodnika w bagna, wpadł w ręce moskali, lecz oddział sam z małemi stratami, wymknął się nieprzyjacielowi.

28. 2. 63. **Uniejów,** Kr., ob. miechowski; 11 km. płn.-zch. od Miechowa. (Strzeżów, Sulisławice, Suleszowice).

Pod Sulisławicami koło Uniejowa przednie straże Jeziorańskiego, idącego z *Langiewiczem* ku Pieskowej Skale, starły się z forpocztami moskiewskiemi, które musiały cofnąć się do Miechowa.

1. 3. 63. **Mrzygłód,** Kr., ob. olkuski; miasto. (Myszków).

Cofając się z Paniek wrócił Cieszkowski do województwa krakowskiego i stanął 28. lutego na noc w Mrzygłodzie, wysyłając część oddziału do Myszkowa w celu zburzenia mostów kolejowych i przerwania w ten sposób komunikacyi z Częstochową. W ślad za Cieszkowskim posuwał się na podwodach znaczny oddział moskiewski z Częstochowy i napadł niespodzianie około północy na odpoczywających powstańców. Atoli Cieszkowski w tej chwili zebrał swoich ludzi, i zawrzała gorąca walka wśród łuny pożaru stodół, zapalonych przez moskali. Nieprzyjaciel, odparty dwa razy, próbował wedrzeć się do miasta, lecz za każdym razem został odpędzony, a zamieszanie w jego szeregach wzmogło się, gdy padł jeden z dowodzących oficerów. Gdy na odgłos strzałów nadbiegła ta część oddziału, która była w Myszkowie, i wpadła na tyły nieprzyjaciela, moskale w popłochu uszli ku Częstochowie, mając wśród zabitych 1 porucznika i feldfebla. Cieszkowski, mając przy boku Serwatowicza i Antoniego Kuleszę, ruszył z oddziałem, uszczuplonym o 7 zabitych i pewną ilość rannych, ku Pieskowej Skale, gdzie się połączył z Langiewiczem.

4. 3. 63. **Pieskowa Skała,** Kr., ob. olkuski; 14 km. wsch. płd. wsch. od Olkusza. (Suleszów).

Dnia 2. marca stanął Langiewicz obozem w Pieskowej Skale, aby dać odpoczynek znużonemu kilkudniowymi marszami żołnierzowi. Tutaj następnego dnia sekretarz Langiewicza, Tomczyński, wręczył oficerom nominacye generała. Trzy kolumny maszerowały przeciw obozowi polskiemu: ks. Szachowskoja, Medena i Stolzenwalda. Pierwszy podsunął się pod Pieskową Skałę idący od Olkusza Meden, którego forpoczty starły się z ułanami Jeziorańskiego pod Sułoszową, i niebawem rozpoczęła się walka kolumny Medena z całym oddziałem Jeziorańskiego a Czachowskiego z Szachowskojem, który na odgłos strzałów przybył szybko od strony Wielmoży. W zamku hr. Mieroszewskiego i na górze dłuższy czas bronili się strzelcy Grudzińskiego, na dole kosynierzy, dowodzeni przez Piórę i Dąbrowskiego, spędzali z pola piechotę moskiewską. Ostatecznie jednak Langiewicz przed połączonemi siłami moskiewskiemi, nie ścigany, podążył ku Skale, podczas gdy moskale rzucili się na starożytny zamek, niszcząc go i mordując kilka znajdujących się w nim jeszcze osób.

5. 3. 63. **Skała,** Kr., ob. olkuski; miasto.

Generał Langiewicz z Pieskowej Skały maszerując, dotarł koło północy do Skały, prowadząc 60 strzelców w awangardzie. W Skale dowiedział się, że na cmentarzu obozuje 1 rota piechoty, 1 rota celnych strzelców, 43 strażników granicznych i 50 kozaków, przybyłych z Miechowa. Była to kolumna Stolzenwalda, który spieszył się do Pieskowej Skały. Posławszy po więcej piechoty, zorganizował niespodziany napad z dwóch stron na obozujących. Tymczasem jedna z jego pikiet, podszedłszy na 100 kroków pikietę moskiewską, trzema strzałami położyła wszystkich 3 sołdatów i zaalarmowała w ten sposób zawcześnie obóz nieprzyjacielski. Moskale byli więc już przygotowani do odparcia ataku. Tyralierzy rozsypani w dwie linie, a kosynierzy z dwóch stron poszli do szturmu na cmentarz, zajęty przez moskali. Prowadzeni osobiście przez Langiewicza i pułkownika Antoniego Jeziorańskiego, powstańcy przez 1200 kroków biegli pod gradem kul

moskiewskich i z małemi stratami doszli pod mur cmentarny, lecz w ostatecznej chwili fałszywa wieść, że moskale zajmują tyły, odwróciła ich od muru. Rozpoczął się znowu bój strzelców. Po 3 godzinnej walce moskale, zostawiając tabor a nawet kotły do gotowania, uciekli, atakowani przez konne pikiety powstańcze, i zatrzymali się dopiero w Miechowie, Langiewicz zaś pomaszerował do Goszczy. Polaków poległo w Skale 23, między nimi akademik Stefan Zaleski. Rannych powstańców było 24.

Między poległymi powstańcami znajdował się Potiebnia, wysłany przez Herzena celem porozumienia się z Rządem Narodowym. Ugodzony kulą w piersi, zmarł wkrótce w domu cmentarnika. Wśród rannych byli uczniowie szkoły wojskowej w Cuneo, Reuth Gustaw i Aleksander Zdanowicz.

13. 3. 63. **Szczepanowice,** Kr., ob. miechowski; 6 km. płd. od Miechowa.

Podczas gdy *Langiewicz* stał obozem w Sosnówce, oddział żuawów Rochebruna, będący w przedniej straży, zaatakowany został w nocy na 13. marca, na polach wsi Szczepanowice. Około 40 kozaków z Miechowa wysłanych, podsunęło się cichaczem, zabijając jednego żuawa, stojącego na pikiecie, lecz gdy z placówki, złożonej z 25 ludzi, wystąpili żuawi i swymi strzałami zabili 9 kozaków, między nimi oficera, a 5 zranili — kozacy spieszuie uciekli, choć za nimi ukazały się 2 roty piechoty, ale i te również cofnęły się do Miechowa. Po stronie powstańców zginął wspomniany żuaw, a 2 było rannych, z których jeden tegoż dnia zmarł.

16. 3. 63. **Giebułtów,** Kr., ob. miechowski; 11 km. płn.-wsch. od Miechowa.

Opuściwszy Sosnówkę, pod Miechowem urządził *Langiewicz* zasadzkę na moskali, którzy atoli nie przyjmując walki, cofnęli się. Podczas obozowania w okolicy Miechowa, ochotnik Bielski, przybyły tegoż dnia do obozu, wymknął się z kilku towarzyszami na noc do Giebułtowa, do swego ojca. Tutaj o świcie 16. marca napadł na powstańców, idący z Miechowa za Langiewiczem oddział 2 rot i nieco kozaków pod dowództwem majora Bentkowskiego. Ułani napadnięci z nienacka, ratowali się ucieczką: Bielski zdołał ujść w przebraniu kobiecem, niemniej oficer Mięta, inni między nimi niejaki Arciszewski polegli. Langiewicz dowiedziawszy się o rzezi, ruszył coprędzej do Giebułtowa, lecz przybył już za późno i zdążył tylko zabrać ciężko poranionego przez moskali, żyda angielskiego Finkensteina, agenta broni, który poczas napadu znajdował się w Giebułtowie.

17. 3. 63. **Chroberz,** Kr., ob. stopnicki; 10 km. płd. od Pinczowa. (Zagoście).

Rozbiwszy Sztolzenwalda w Skale, ruszył Langiewicz do Goszczy, gdzie stanął 6. marca. Tutaj dnia 10. marca nastąpiło uroczyste ogłoszenie Langiewicza dyktatorem. W dalszym pochodzie z Goszczy stanął Langiewicz na kilka dni w Sosnówce, dokąd przybył Bentkowski Władysław, który objął szefostwo sztabu w korpusiku dyktatora. Na korpusik Langiewicza, liczący około 3000 ochotników, składały się oddziały Dyonizego Czachowskiego, Jeziorańskiego, rozbitki *Kurowskiego* i świeże zaciągi, jak Waligórskiego i innych. Brygadą piechoty dowodził Śmiechowski, I. pułkiem pułkownik Dąbrowski, II. pułkiem Czachowski, brygadą kawaleryi Józef Czapski, jednym pułkiem Ulatowski, żuawami, których było około 200 Rochebrune; szefem intendantury był Tomasz Winnicki, kapelanem naczelnym ks. Kamiński Paweł, późniejszy ksiądz starokatolików z ramienia rządu pruskiego. Dla utrzymnia komunikacyi z Krakowem stał dosyć silny posterunek w Michałowicach, pod komendą majora Zygmunta Koskowskiego, b. oficera wojsk moskiewskich.

Ściągnąwszy wszystkie oddziały ruszył Langiewicz ku Miechowu i stanął wreszcie 17. marca w Chrobrzu, majątku Wielopolskiego. Tegoż dnia o godz. 3. popołudniu, przeszedłszy przez Nidę, spalił most na rzece, aby w czasie spodzie-

wanego boju z nieprzyjacielem, idącym od Jędrzejowa i Kielc, zabezpieczyć sobie tyły od Miechowa i Działoszyc. Wkrótce ukazały się na wzgórzu od wschodu Zagościa przednie straże moskiewskie. W tej chwili kolumny polskie uszykowały się do boju, zajmując szybkim ruchem prawego skrzydła wzgórza, lewem opierając się o Nidę, a za frontem swojej rozwiniętej linii zostawiając obóz pod ochroną jazdy i małego oddziału strzelców. Moskale pod dowództwem Zwierowa i Czengierego liczyli około 3000 ludzi z 4 działami. Po bezskutecznym i krótkim ogniu artyleryi, która rozpoczęła bitwę, nastąpił ogień plutonowy moskiewskiej piechoty i celny ogień strzelców powstańczych; wówczas kozacy i dragoni, obszedłszy wzgórza prawego skrzydła, uderzyli z tyłu na obóz, wskutek czego niektóre wozy w chwilowym popłochu rzuciły się przez Nidę ku Opatowu, ostatecznie jednak napad ten przez strzelców, potem przez część jazdy, z wielkiemi stratami nieprzyjaciela został odparty. W tym samym czasie, na froncie linii bojowej powstańczej, pomyślne ataki kosynierów i żuawów Rochebruna na wszystkich punktach złamały nieprzyjaciela, który party ku Buskowi, ratował się szybką ucieczką. Zdobyto na nim 2 działa, około 500 karabinów z mnóstwem amunicyi i tornistrów, oraz zabito i raniono przeszło 300 ludzi, z których znaczna część pozostała na placu. Polacy stracili tu i pod Grochowiskami (p. t.) razem w rannych i zabitych około 300 ludzi. Między innymi poległ tu także adjutant dyktatora, idąc przy jego boku do ataku, kapitan Zachert Witołd.

18. 3. 63. **Grochowiska**, Kr., ob. stopnicki; 9 km. wsch. od Pińczowa. (Busk, Pinczów, Wełecz).

Nazajutrz po bitwie pod Chrobrzem (p. t.) Langiewicz, w pościgu za moskalami, dogonił ich za Buskiem, lecz ścigane i rozbite oddziały Czengerego i Zwierowa wzmocnione już były nowem wojskiem, przybyłem z Pińczowa i Chmielnika. Skoro przednie straże powstańcze zaczęły się wysuwać z lesistej pozycyi Grochowisk, przyjęte zostały kartaczowym i karabinowym ogniem czterech dział i licznej moskiewskiej piechoty, razem około 5.000 ludzi wynoszącej i ustawionej w szyku bojowym. Żuawi i strzelcy, to rozsypani, to uszykowani po laskach, odpowiadali rzęsistym ogniem, silnie i widocznie szeregi moskiewskie przerzedzając; następnie prowadzeni przez dyktatora, po kilku natarciach z bagnetem w ręku, spędzili z pozycyi przeważające siły moskiewskie i zmusili do zupełnej ucieczki ku Pińczowowi. — Gdy atak ten od północy odpierano, żuawi i strzelcy pułkownika Czachowskiego, z kosynierami, dowodzonymi przez majora Koskowskiego odparli inny oddział moskiewski, ze Stopnicy idący, rozbili w zupełności, ale ścigając go, odcięli się od reszty. W tej bitwie zabito i raniono moskalom przeszło 400 ludzi, wzięto do niewoli kilkunastu oficerów, w tem podpułkownika i majora oraz kilkudziesięciu żołnierzy, zdobyto znaczną ilość broni, amunicyi i tornistrów. Rozbitki moskiewskie, porzucając swoich rannych na placu boju, pierzchały po kilku lub kilkunastu w największym nieładzie ku Stopnicy. Pod Grochowiskami odznaczyli się między innymi szczególną walecznością kosynierzy, Stefan Koskowski i porucznik Emil, ciężko ranny, oraz pułkownik żuawów Rochebrune. Wojsko polskie na pobojowisku odpocząwszy, zanocowało o kilometr dalej pod Wełczem.

Pod Grochowiskami i pod Chrobrzem stracili powstańcy razem około 300 ludzi w poległych i rannych.

Następnego dnia po naradzie wojennej we Wełczu opuścił Langiewicz obóz w towarzystwie Bentkowskiego, Jeziorańskiego, Waligórskiego, Winnickiego, pułkownika Ulatowskiego i Borzysławskiego, Pustowójtówny, z eskortą ułanów, razem około 40 koni. Zdawszy dowództwo oddziału Śmiechowskiemu, którego mianował generałem, ruszył do zaboru austryackiego, gdzie dostał się do niewoli austryackiej.

20. 3. 63. **Potok,** Kr., ob. kielecki; 16 km. wsch.-płn.-wsch. od Chmielnika.

Pułkownik Dyonizy Czachowski, wyszedłszy z pod Grochowisk na czele 300 ludzi, spotkał moskali pod Potokiem i odparłszy, tym sposobem utorował sobie drogę w Radomskie.

21. 3. 63. **Igołomia,** Kr., ob. miechowski; 12 km. płd. od Proszowic. (Cło, Czernichów, Opatowiec, Baran, Wawrzeńczyce, Wiślica).

Brygadyer Śmiechowski, mając Miniewskiego Józefa jako szefa sztabu, objąwszy dowództwo reszty armii *Langiewicza,* zdziesiątkowanej przez dezercyę po oddaleniu się dyktatora, rozpoczął odwrót przez Wiślicę ku Opatowcowi, potem wzdłuż kordonu ku Igołomii, wśród ciągłego pościgu ze strony moskali, zasłaniany przez dwa bataliony piechoty pod dowództwem kapitana Stanisława Wierzbińskiego. Ścigani przez nieprzyjaciela, zaledwie w liczbie 800 przeszli powstańcy w różnych punktach, głównie pod Czernichowem, kordon graniczny. W Igołomii zatrzymała się garstka około 40 ludzi, którzy dognani przez moskali, częścią poranieni zostali, częścią pomordowani bez oporu.

22. 3. 63. **Kuźnica Masłowska,** Kr., ob. olkuski; 10 km. płd. od Mrzygłodu. (Zawiercie, Łazy).

Z Radomska ruszył oddziałek Cieszkowskiego ku Małuszynowi, a 21. marca, zawiadomiony o zbliżaniu się znacznych sił moskiewskich, cofnął się za Pilicę i osadził most w zamiarze bronienia go lub spalenia. Za zbliżaniem się kozaków jako przedniej straży, wymieniono z nimi kilka strzałów, poczem piechota rozpoczęła z daleka nieszkodliwy ogień rotowy. Wobec nadciągania świeżych posiłków nieprzyjacielowi, cofnął się Cieszkowski do Białej po Lelowem, gdzie zatrzymał się dzień, poczem ruszył ku kolei żelaznej, paląc za sobą mosty pod Zawierciem i Łazami, i stanął obozem w lesie przy Kuźnicy Masłowskiej. Tutaj napadły oddział, gotujący jedzenie, dwie roty piechoty, pod dowództwem majora Leo, wysłane przez Bagrationa z Częstochowy w pościg za Cieszkowskim. W krótkiem starciu Cieszkowski zmuszony był cofnąć się, tracąc kilku wziętych do niewoli, a wśród poległych ks. Benwenutę Mańkowskiego i Henryka Wodzyńskiego, obywatela z okolicy. Prócz powstańców zabili jeszcze, względnie ranili i obdarli moskale 3 robotników i 2 urzędników kolei, przybyłych w celu naprawy mostu.

5. 4. 63. **Szklary,** Kr., ob. olkuski; 15 km. płd.-wsch. od Olkusza. (Racławice, Olkusz).

Po upadku dyktatury generał *Kruszewski* począł organizować nowe oddziały powstańcze w Krakowie. Pierwszą taką partyę w sile 230 piechoty i 32 jazdy wysłał *Bentkowski,* który po aresztowaniu Kruszewskiego objął czynności tegoż, we wielkim tygodniu do Kongresówki. Oddział ten, dowodzony przez Grekowicza, po kilkudniowem krążeniu nad kordonem, starł się d. 5. kwietnia o pół do 7-mej z rana z moskalami pod Szklarami. Powstańcy zajmowali silną pozycyę nad lasem, będąc w części zakryci kamieniołomami a oddzieleni od przeciwnika głębokim jarem, za którym osadziła się 1 rota piechoty na przeciwległej górze, a część zajęła kilka chat wsi u stóp góry. Prawie cztery godziny trwał obustronny ogień; strzelcy, pod dowództwem Francuza żuawa, z bagnetem w ręku uderzyli na tę część, która zajmowała chaty i po zaciętej walce wyparli ją z tych stanowisk. Tymczasem druga część oddziału silnie prażyła usadowionych na górze moskali, których ogień mało szkodził powstańcom, będącym w ochronnej pozycyi, aż nieprzyjaciel spędzony ze wszystkich pozycyi, rozpoczął ku pobliskiemu lasowi odwrót, który niebawem zamienił się w ucieczkę w popłochu. Zaledwie atoli plac bitwy, uprzątnięty został z poległych i rannych, których powstańcy odstawili za kordon, zawrzała na nowo walka ze świeżą rotą piechoty przybywającą pobitym

z pomocą, lecz i tym razem nieprzyjaciel został odparty, powstańcy jednak, nie mając odwagi stawiania ponownie czoła przeciwnikowi, wrócili do Krakowa.

W potyczce tej straty moskali wynosiły około 40 zabitych, Polacy mieli 5 zabitych i 19 rannych, w tem 4 oficerów. Z rannych zmarli na drugi dzień w Krakowie Kurulski Lucyan i Ostrowski Bolesław, a w kilka tygodni później t. j. 27. 4. ks. Kapucyn Dominik Maryan Orłowski. Szczególnie odznaczyli się pod Szklarami oficerowie Rzechowski i Denisewicz oraz 18-letni szeregowiec Psarski.

Jazda pod Szklarami prawie że nie brała udziału w walce, gdyż z wyjątkiem 9, zaraz na początku uszła z pola.

22. 4. 63. **Golczewice,** Kr., ob. olkuski; 10 km. płn.-w.-płn. od Olkusza. (Pazurek, Siewierz, Rabsztyn).

Zorganizowany przez Wierzbińskiego i rotmistrza Józefa Miernickiego oddział pod dowództwem kapitana Mossakowskiego, wkroczył 20. kwietnia do Kongresówki w sile 317 ochotnika. Siły te podzielone były na 2 kompanie strzelców dowodzonych przez kapitanów Wiesnera i Franciszka Skąpskiego i półkompanię Kopecznego; kosynierami dowodził kapitan Miszewski, jazdą Miernicki Józef z oficerem Zarembą, adjutantami byli: Mossakowskiego, Pieniążek Odrowąż Czesław a Wierzbińskiego Wojciechowski. Przeszedłszy przez Rabsztyn stanął Mossakowski d. 22. kwietnia o g. 10. rano pod Golczewicami przy karczmie Pazurek. W południe zaatakowała Mossakowskiego wysłana z Olkusza kolumna złożona z 1 roty i jazdy. Odpędziwszy jazdę powstańcy rzucili się w tyraliery, odpowiadając rzadkim, lecz celnym ogniem piechocie a podsunąwszy się pod nieprzyjaciela, zagrozili obu jego skrzydłom. Wtedy moskale zaczęli się cofać i zajęli Golczewice, lecz wyparci stąd śmiałym atakiem na bagnety, przerzuceni zostali przez most i gnani do lasu, zostawiając 2 furgony z żywnością i mając 12 rannych i zabitych. Mossakowski, którego straty wynosiły 3 rannych, nie czekając nadejścia drugiej roty z Olkusza, o godzinie 7. wieczorem ruszył przez Ogrodzieniec do Poremby, gdzie następnego dnia rozłożył się obozem. W czasie walki pod Golczewicami i podczas marszu oddział zmalał o 40 maruderów.

24. 4. 63. **Jaworznik,** Kr., ob. Olkuski; 4 km. płd.-wsch. od Żarek. (Myszków, Żarki).

Dążąc do połączenia się z *Oxińskim* będącym w tych okolicach, doszedłszy w pobliże Żarek, zatrzymał się Mossakowski o wiorstę od Jaworznika, gdyż pomęczeni ludzie niezdolni byli do dalszego marszu. O świcie d. 24. kwietnia, gdy oddział dopiero 2 godziny odpoczywał, ukazały się 3 roty dowodzone przez pułkownika Alenicza, wysłane z Częstochowy. Natychmiast rozstawił Mossakowski oddział, liczący już tylko 250 ludzi, w szyku bojowym: kompanię Skąpskiego na prawo, Wiesnera na lewo, a kosynierów w pośrodku. Pierwsza zaczęła się odstrzeliwać kompania Skąpskiego, ale równocześnie prawie Wiesner odciągnął swoję kompanię i opuścił plac boju. Pozostało więc tylko 90 strzelców Skąpskiego i Kopecznego, który będąc na czatach przed obozem, zepchnięty przez nieprzyjaciela, musiał cofnąć się do głównego oddziału. Strzelcy pod strzałami nieprzyjacielskimi cofnęli się przez moczary, powstrzymując celnymi strzałami prących naprzód moskali. Parcie moskali było silne i śmiałe i nie zdołał ich powstrzymać atak 80 kosynierów, prowadzonych przez Miszewskiego, który w ataku tym ranny, dostał się do niewoli. Kosynierzy, widząc padającego dowódzcę, rozbiegli się częścią, resztę zabrał Mossakowski i jak Wiesner opuścił plac boju, salwując się ucieczką.

Moskale widząc znaczny ubytek w oddziele powstańczym, tym śmielej rzucili się do ponownego ataku na Wierzbińskiego, dowodzącego pozostałą setką Polaków. Pewni przewagi, uderzyli z frontu przez moczary i na lewo i zepchnęli całą linię w tył, chociaż nie bez znacznych strat ze swojej strony, niemniej oddziałek powstańczy poniósł bolesne straty: poległ podporucznik Franci-

szek Paleczka, student medycyny uniw. moskiewskiego, a obok niego legło 9 strzelców zabitych lub rannych. Skąpski został lekko ranny, lecz wytrwał do końca boju. Wyparty z korzystnej pozycyi nad moczarami, cofnął się Wierzbiński w głąb lasu. Ponowny atak na tę pozycyę odparłszy, cofał się Wierzbiński dalej ku łące. Tutaj tyralierzy moskiewscy, wsparci dwiema odwodowemi kompaniami, gromadnie uderzyli na Wierzbińskiego z frontu, lewego i prawego boku równocześnie. Powstańcy odstrzeliwając się, cofali się w głąb lasu, część strzelców już kłusem schodzić musiała z pozycyi za łąką, aby poza wyrębem między łąką a lasem się znajdującym, zająć więcej bezpieczne stanowiska poza sążniami drzewa. Mimo celnych strzałów powstańców moskale, będąc w przewadze liczebnej, parli wciąż naprzód i poczęli otaczać garstkę ze wszystkich stron, wobec czego Wierzbiński, zebrawszy co pozostało z rozgromionego oddziału, rzucił się na przebój i ocalił resztę.

Straty oddziału w walce tej wynosiły 30 zabitych i rannych oraz 6 wziętych do niewoli, pomiędzy którymi byli ranni Miernicki i Kopeczny; moskale ponieśli również dotkliwe straty, bo 62 zabitych i rannych. Klęska Jaworznicka pociągnęła za sobą rozproszenie oddziału i częściowy powrót w rozsypce za kordon. Przy Wierzbińskim i Skąpskim pozostało 47 strzelców, 10 kosynierów i 3 zdemontowanych kawalerzystów. Z tą garstką, zmniejszoną w czasie marszu jeszcze do 32, przeszedł także Wierzbiński następnego dnia wieczorem przez kordon.

25. 4. 63. **Łazy,** Kr., ob. olkuski; 12 km. płd. od Mrzygłodu.

Major Andrejew z 1 rotą witebskiego pułku i 10 kozakami starł się przy stacyi Łazy z oddziałem powstańczym Oxińskiego(?).

4. 5. 63. **Igołomia,** Kr., ob. miechowski; 12 km. płd. od Proszowic.

Mierosławski, nie tracąc nadziei uchwycenia rządów powstańczych, wysłał do Krakowa Jana *Kurzynę* celem organizowania na własną rękę, wbrew Rządowi Narodowemu, oddziału powstańczego dla przyszłego dyktatora. Do Krakowa przybyli również ofiarując pieniądze i gotowość pomocy w organizowaniu Stefan Malczewski z Poznańskiego, Józef *Miniewski* z Rawskiego i Piotr *Czarnecki* z Podola austryackiego. Po aresztowaniu przez austryaków Kurzyny i zastrzeleniu Bobrowskiego przez Adama Grabowskiego, zjechał Mierosławski sam do Krakowa, gdzie przez cały miesiąc organizowano mu oddziały. Mierosławski liczył na 1000 piechoty Miniewskiego i Malczewskiego, 100 jazdy Czarneckiego, 100 ludzi kompanii węgierskiej i 1000 legii zagranicznej; z tą siłą zamierzał wkroczyć do Kongresówki i tam objąć główne dowództwo nad oddziałami *Drewnowskiego* i *Czachowskiego*, liczącymi do 1000 ludzi, oraz 500 *Grekowicza*, któremu jednak w tym czasie już się byli ludzie rozeszli.

Atoli tej liczby ochotników nie zdołał zebrać Mierosławski; Miniewski ze swoim oddziałem oddał się władzy prawowitej, legii zagranicznej zebrało się nie więcej, jak pół setki, tak, że wszystkich ochotników zebrało się przy Mierosławskim około 400; nie zbrakło natomiast tornistrów i wozów pomysłu generalskiego oraz dwóch klejonych armatek.

Wkroczenie do Królestwa nastąpiło nagle; na wiadomość, że austryacy dowiedzieli się o składzie broni oddziału nad kordonem, zebrano w kilku godzinach 153 ochotników oraz kilkunastu z legii zagranicznej pod dowództwem kapitana Klepeta i oddziałek ten, prowadzony przez Malczewskiego, ruszył dnia 3. maja wieczorem za kordon. Z resztą ochotników miał przybyć za nim major *Brazewicz*. Doszedłszy do Igołomii spotkano się z nieprzyjacielem. Wysłani w tyraliery ochotnicy w liczbie 40, odpędziwszy przednie straże moskiewskie, wrócili do oddziału, który cofnął się w południe z powrotem do Igołomii i tam rozłożył się obozem, podczas gdy moskale spokojnie okrążyli stanowisko powstańców, zajmując Pobiednik i odcinając oddział od kordonu. O godzinie 4. po południu rozpoczął Mal-

czewski odwrót ku Pobiednikowi, aby wyparłszy stamtąd objeszczyków, wrócić na terytoryum austryackie; atoli w tej chwili od strony Proszowic i Nowego Brzeska ukazały się 2 roty piechoty i jazda nieprzyjacielska. Mając z jednej strony szeroką Wisłę, z trzech innych stron osaczeni przez kilka rot moskiewskich, zajęli powstańcy częścią strzelców Igołomię. Wyparci z opłotków formalnym atakiem, przenieśli się do pałacu, lecz i stąd spędzeni, poczęli się cofać ku Pobiednikowi za resztą, która z Malczewskim i Klepetem wpierw już była uszła. Przy Pobiedniku przywitany ogniem osadzonych tam moskali, rzucił się oddział w bok i przy mostku granicznym próbował jeszcze raz stawić opór. Bolesław Fanti przywlókł swoje dwie armaty, ustawił jednę, wymierzył i z przeraźliwym hukiem ryknęło działo i — rozsypało się, zabijając obsługującego je powstańca. Jakobi, oficer z wojska moskiewskiego i Dr. Ramlow starali się powstrzymać jeszcze i uszykować do boju pierzchający oddział, ale na próżno. W rozsypce wszystko uchodziło na terytoryum austryackie, gdzie 90 dostało się do niewoli wraz z drugą nie pękniętą jeszcze armatką. W zabitych i rannych straty oddziału nie były znaczne, bo tylko 19 zabitych i około 20 rannych. Wśród wziętych do niewoli przez austryaków znajdował się Eustachy Petyon, który uszedłszy jeszcze tego wieczora austryakom, dotarł do strapionego generała.

4. 5. 63. **Podlesie,** Kr., ob. olkuski; 8 km. płd.-wsch. od Sławkowa. (Czyżówka, Polesia, Porębka).

W tym czasie, gdy *Malczewski* pod Igołomią, wkroczył koło Czyżówki do województwa krakowskiego pułkownik Józef Miniewski na czele dobrze zorganizowanego oddziału ochotników polskich wraz z legią zagraniczną, dowodzoną przez pułkownika Nullo, Włocha, razem mając do 500 ludzi. O świcie 4. maja zajął Miniewski pozycyę pod wioską Podlesie. Już o godz. wpół do 9. zrana starły się przednie straże z jazdą moskiewską, która odpędzona, cofnęła się do głównej kolumny. Miniewski zaś zboczył w las, gdzie zajął górzystą pozycyę, wysyłając kapitana Wierzbickiego z dwoma plutonami żuawów na rekonesans. Tymczasem moskale poczęli zbliżać się do obozu: od lewej strony około 300 kozaków i objeszczyków, od prawej kozacy, a frontem posuwała się piechota. Na tę piechotę uderzył 1 pluton strzelców i pułk żuawów, a następnie na całej prawie linii bojowej rozpoczął się ogień, który trwał od godz. 2. do 5., podczas którego legia zagraniczna stanowiła rezerwę, aby strzedz tyłów oddziału. Miniewski i dowódzca strzelców podpułkownik Kazimierz hr. Czapski, przebiegając szeregi powstańcze, zachęcali do walki. Ostatecznie szarża żuawów, dowodzonych przez majora Lesińskiego, zadecydowała o wygranej: moskale w największym nieładzie pierzchnęli do Olkusza, nie zdoławszy zabrać ze sobą 10 zabitych na ogólną stratę 60 poległych i rannych, podczas gdy straty oddziału powstańczego były nieznaczne. Prócz wymienionych odznaczyli się szczególnie żuawi: Bogusz i Stanisław Załuski, który następnego dnia pod Krzykawką został rannym.

5. 5. 63. **Krzykawka,** Kr., ob. olkuski; 3 km. płn.-w. od Sławkowa. (Małobądź, Miłobędz, Olkuskie lasy, Sławków, Chechło).

Forsownym nocnym marszem ruszył Miniewski w głąb Krakowskiego i następnego dnia o 5. zrana stanął w Krzykawce, w lasach olkuskich. W godzinę później już uderzyli moskale, wysłani silną kolumną ks. Szachowskoja z Olkusza, na oddział powstańczy, który odparł pierwszą szarżę, poczem rozpoczął się obustronny ogień, trwający do godziny 2-giej po południu. Wśród tego ognia powstańcy z nieustraszoną odwagą rzucili się na piechotę moskiewską, która cofnęła się do pobliskiej wsi, skąd trudno ją było wypchnąć. Szczęśliwy bój w początkach, mniej pomyślny wziął obrót po długim niszczącym ogniu; szczególnie gdy poległ niezrównanej odwagi pułkownik Nullo, w szeregach powstańczych wszczął się

popłoch i poczęto uchodzić ku Błędowu i Chechłu. Party wciąż przeważającemi siłami oddział odstrzeliwając się, dostał się w bagna rzeczki Białej, gdzie pewna ilość potonęła, ale i pościg na chwilę został wstrzymany temi moczarami. Tutaj przy przejściu rzeczki 30 powstańców dostało się do niewoli, w tej liczbie 14 Francuzów i Włochów. Gnany aż do Chechła oddział, tutaj zupełnie się rozprószył: garstka rzuciła się na północ, reszta zawróciła ku kordonowi.

5. 5. 63. **Łazy,** Kr., ob. olkuski; 12 km. płd. od Mrzygłodu. (Dąbrowa, Mrzygłód, Sosnowiec).

Pod stacyą kolei Łazy ucierał się oddział powstańczy z moskalami.

6. 5. 63. **Wodzisław,** Kr., ob. kielecki; miasto.

Dnia 6. maja uderzył pułkownik Bończa na czele silnego oddziału jazdy na załogę Wodzisławia. Powstańcy przypuściwszy atak na miasto, po zaciętej walce wyparli nieprzyjaciela, który w nieładzie uchodził do Miechowa. Podczas walki spłonęło kilka domów we Wodzisławiu.

7. 5. 63. **Szyce,** Kr., ob. olkuski, 9 km. płd. od Skały. (Irena, Nowa Wieś).

Oddział *Jordana* z 300 ludzi złożony, pod dowództwem Józefa Romockiego, przeszedłszy kordon, zatrzymał się 7. maja pod Szycami. Po godzinnym wypoczynku wideta dała znać, że nieprzyjaciel zbliża się od Michałowic i rozwija linię tyralierską. Kawalerya Romockiego rozpoczęła bój od szarży, którą prowadził porucznik Topór, sam zaś dowódzca i Perret poprowadzili żuawów i strzelców. Tymczasem, na drodze z Olkusza, pokazały się 2 kompanie piechoty z oddziałem kawaleryi i armatami, a niebawem nadciągnęła jeszcze jedna kompania z oddziałem kawaleryi. Pod naciskiem przeważających sił, oddział wparty do lasu ku kordonowi, odstrzeliwując się, przeszedł do zaboru austryackiego, straciwszy 10 w poległych i 30 rannych. Straty moskiewskie były mniej znaczne. Odznaczyli się w tej potyczce: Perret, A. Denisewicz, ranny dwa razy, Rakowski, również ranny, podoficer Wiśniewski, Janowski, Francuz Wolgart i oficer Piotrowski. Polegli między innymi: Piątkowski Bohdan, Balicki Tytus, Pulitowski, Świderski Hipolit, Dudziak ze zaboru austryackiego, Łebiński Leopold z Poznańskiego, Federowicz Kazimierz z Warszawy, Popliński Feliks i inni.

30. 5. 63. **Skalmierz,** Kr., ob. miechowski: miasto.

Pod koniec maja zorganizował kapitan Zygmunt Chmieleński, b. oficer artyleryi moskiewskiej, a później instruktor szkoły wojskowej w Cuneo, w Krakowie oddział 40 jazdy, z którymi przeszedł kordon i niebawem spotkał pod Skalmierzem oddział kilkudziesięciu kozaków, których pobił i rozpędził. Na drugi dzień połączył się z oddziałem pułkownika *Bończy* i wszedł pod jego rozkazy, a w kilka dni później zdał komendę plutonu swego, stanowiącego kadrę szwadronu dragonów, rotmistrzowi *Rogalińskiemu.*

18. 6. 63. **Góry,** Kr., ob. miechowski; 10 km. płd.-z. od Pińczowa.

Z Przysuchy zmierzał Bończa do Góry pod Pińczowem. Major Pleskaczewski, śledzący wciąż ruchy Bończy, dowiedziawszy się o zapowiedzianem do Góry przybyciu Bończy, urządził nań zasadzkę, zajmując swemi dwiema rotami oraz dragonami i kozakami w nocy na 18. czerwca Górę, oraz obsadzając drogę, którą musiała iść jazda Bończy. Zbliżający się oddział powstańczy przyjęli ukryci w życie moskale rzęsistym ogniem; Bończa, który niezdrów będąc, jechał na wózku, zerwał się i rozkazał dwu pierwszym plutonom, złożonym z włościan, zuchwałą szarżą wyprzeć moskali z błota. Atoli plutony, prażone rzęsistym ogniem, poczęły się chwiać, a wówczas Tomaszewski dosiadł konia i sam poprowadził je na nieprzyjaciela. Przywitany straszliwym gradem kul, zachwiał się i padł przeszyty dwiema kulami, a plutony uciekły, natomiast drugie dwa z wściekłością rzuciły się na

moskali, lecz odparte uszły również. Prócz rannego pułkownika Bończy, który zmarł następnego dnia w Lubczy, polegli: Stanowski, Majewski, Semnodi, a z 37 rannych, wśród których znajdowali się Jan Mazaraki, rotmistrz i wachmistrz Kicki, wielu tego dnia jeszcze także zmarło. Objąwszy dowództwo nad rozbitkami, zrejterował z nimi Dzianot do Węchadłowa.

20. 6. 63. **Gace,** Kr., ob. stopnicki; 16 km. płd. wsch. od Stopnicy. (Maków, Maniów, Rataje, Żabiec, Szczucin).

W obwodzie tarnowskim zorganizowano silny oddział, który pod głównem dowództwem generała *Jordana* wkroczyć miał dwiema partyami do Królestwa. W nocy na 20. czerwca pod Maniowem przeprawiła się przez Wisłę jedna partya, około 300 piechoty, w broń gwintowaną z bagnetami uzbrojona, pod dowództwem majora Edwarda Dunajewskiego i Zaykowskiego. Zaraz po wkroczeniu na terytoryum województwa krakowskiego, o godzinie 8. z rana, zaatakowały Dunajewskiego 2 roty piechoty z objeszczykami.

Moskale stali za wałem wzdłuż Wisły się ciągnącym. Polacy szli między Wisłą a tym wałem, wybrzeżem, wiklami zarosłem. Część oddziału, około 140 ludzi, strzelając posunęła się naprzód pod wał, wskutek czego moskale cofnęli się na kilkaset kroków od wału, a po kilkagodzinnym boju ogniowym, w którym powstańcy zajęli stanowisko poza wałem, moskale cofnęli się w głąb kraju, obie zaś strony miały po kilku poległych i rannych.

Lecz druga część oddziału nie chciała posunąć się naprzód, wskutek czego Dunajewski musiał cofnąć się napowrót w zarośla nad Wisłę koło południa z częścią, która biła się z moskalami, lecz z części nad rzeką pozostawionej, większość już się rozeszła, tak, że ogółem pozostało 190 ludzi. Tymczasem moskale wrócili za wał. Dunajewski, czyto widząc przeważające siły nieprzyjaciela, czyto nie mogąc swego oddziału nakłonić do dalszej walki, mimo wszelkich usiłowań swoich i oficerów, około 4. po południu cofnął się wpław przez Wisłę na brzeg galicyjski do Maniowa. Przeprawę tę piechota wykonała szczęśliwie brodem, lecz nieco niżej przechodzący w straży tylnej czterej żołnierze oraz Dunajewski i jego adjutant Szymonowicz, tudzież inny oficer, wpadłszy w odmęt, utonęli. Wojska austryackie rozbroiły przechodzących w liczbie około 150, zabrały 100 karabinów i 3 konie i aresztowały ludzi.

20. 6. 63. **Komarów,** Kr., ob. stopnicki; 14 km. płd. wsch. od Stopnicy. (Słupce, Komorow).

Druga partya Jordana, przy której znajdował się on sam, nieco silniejsza niż *Dunajewskiego,* bo licząca około 350 piechoty i 50 jazdy, dowodzona przez majora Popiela (Chościakiewicza), b. oficera papieskiego, przeszedłszy równocześnie Wisłę, postępując podobnie jak Dunajewski, między brzegiem Wisły a wałem nadbrzeżnym, zaatakowaną została o godzinie 8. z rana przez rotę piechoty, będącej za wałem. Oddział powstańczy, poprzedzony łańcuchem tyralierów, posuwał się naprzód, a wyparłszy moskali z za wału, pchał ich ku Komarowu. Wysławszy jazdę pod dowództwem rotmistrza St. J. St. w bok, celem utrzymania kontaktu z oddziałem Dunajewskiego, tudzież zagrożenia nieprzyjaciela na tyłach, rozpoczął Chościakiewicz atak na wieś, zajętą przez cofającą się rotę moskali i drugą jeszcze. Oddział tyralierów zajął koniec wsi a część oddziału, usadowiwszy się za domami, prowadziła nieszkodliwy ogień do przeciwległych domów; gdy strzelanie przedłużało się bez rezultatu, Chrościakiewicz wraz z adjutantem Juliuszem hr. Tarnowskim uderzył z bagnetem w ręku na czele 20 ochotników. Przywitani strzałami, ochotnicy w liczbie 13 zawrócili, a 7-miu tylko z bagnetem w ręku biegło na stodoły, skąd zamierzali wypędzić nieprzyjaciela. Już moskale zaczęli pierzchać, gdy od kul padło śmiertelnie ugodzonych 5 ochotników, a na ich czele Tarnowski, dalej Brokhausen, właściciel ziemski ze San-

domierskiego, i ksiądz, starzec z Przecława w obw. tarnowskim, który bez broni, z odkrytą piersią szedł na bagnety; w ataku tym ugodzony został bagnetem w piersi kapitan Broński. Moskale uciekający już, powrócili tym ochoczej, że nadciągnęły im z pomocą te roty, które wyparły Dunajewskiego. Wobec tego dowódzca wycofał się ze wsi i zajął lasek przy nieustannym ogniu tyralierskim, odpierając cztery szarże dragonów, których szwadron właśnie był nadciągnął. Atakujących przypuszczał Popiel na 40 kroków i dopiero wtedy dając rozkaz strzału salwą, odpierał ataki jazdy, która tracąc za każdym razem po kilku ludzi, pierzchała. Wysunąwszy się z lasku w otwarte pole, poza którem zaczynały się rozległe lasy staszowskie, do których oddział zamierzał dotrzeć, ujrzał się zaatakowany z trzech stron przez nieprzyjaciela w łącznej sile, wraz z posiłkami nadeszłymi w trakcie walki, 4 rot piechoty, 2 szwadronów dragonów, oddziału kozaków i objeszczyków. Część oddziału walczącego już od 7 godzin bez przerwy, bezładnie cofnęła się ku Wiśle, garstka przedarła się do lasów staszowskich. Ogółem poległo 80 ludzi, a 56 prócz rannych, dostało się do niewoli, jak Broński, kapitan Maciszkiewicz, b. porucznik wojsk austryackich, Mieczysław Darowski, student politechniki lwowskiej i inni; kilkudziesięciu tylko przebywszy wpław Wisłę, wpadło w ręce austryaków. Na drugi dzień jeszcze moskale wielu pochwycili.

Jazda tymczasem, odcięta od reszty oddziału, kilkakrotnie usiłowała połączyć się z Chościakiewiczem, lecz napróżno. Pod Komarowem polegli między innymi, Krajewski, Lewartowski i Władysław hr. Jabłonowski.

3. 7. 63. **Słomniki,** Kr., ob. miechowski; miasto.

Zebrawszy w Krakowie oddziałek z 60 jazdy ruszył z nim Mycielski d. 3. lipca do Królestwa. Rozpędziwszy objeszczyków nad kordonem i zabrawszy kasę, już o godzinie 10. z rana stanął w Słomnikach. Odpocząwszy chwilę, ruszył w dalszy pochód ku Sancygniowu, gdzie miał się połączyć z *Kosą*, dowodzącym oddziałem *Dzianota*. Nie zastawszy pod Sancygniowem Kosy, a dowiedziawszy się, że od Miechowa idą na niego moskale, rzucił się Mycielski w głąb kraju.

4. 7. 63. **Piotrkowice,** Kr., ob. kielecki; 3 km. wsch. od Wodzisławia. (Nawarzyce, Wodzisław).

Posunąwszy się w okolicę Wodzisławia spotkał Mycielski pod Nawarzycami garstę kozaków. Była to przednia straż kapitana Dobryszyna, idącego z 2½ roty pułku smoleńskiego z Jędrzejowa do Wodzisławia. Kozacy, uchodząc przed ścigającą ich jazdą powstańczą do Piotrkowic, wciągnęli oddział w zasadzkę piechoty, zaczajonej w zbożu. Przywitany rotowym ogniem oddziałek, zatrzymał się w rozpędzie, zmieszał się, i nie zdolny do sformowania się do boju pod gradem kul nieprzyjacielskich, rozbiegł się w części, częściowo wraz z rannym dowódzcą, wymykając się pościgowi, wrócił do zaboru austryackiego, gdzie austryacy rozbroili 30 i zabrali 40 koni. W rannych i zabitych stracił oddział pod Piotrkowicami kilkunastu.

6. 7. 63. **Książ,** Kr., ob. miechowski; miasto.

Wyleczywszy się za granicą z ran, otrzymanych pod Ciołkowem, udał się Rogaliński z rozkazu R. N. w Krakowskie celem organizowania oddziału w lasach sencygniowskich. Otrzymawszy pluton dragonów, wprowadzonych do Królestwa przez *Chmieleńskiego*, w kilkunastu dniach sformował Rogaliński oddział z 200 przeszło piechoty i 50 jazdy. Nad oddziałem tym objął dowództwo 20. czerwca w Secyminie major Zaborowski. Dnia 6. lipca jazda Zaborowskiego napadła w Książu na drobny oddział kozacki, transportujący chorych z Miechowa do Kielc. Kozacy rozbici, ratowali się ucieczką, Zaborowski zaś ruszył dalej wobec zbliżania się pomocy Miechowa.

6. 7. 63. **Igołomia,** Kr., ob. miechowski; 12 km. płd. od Proszowic.

Oddziałek konny, do 50 ochotników liczący, a przybywający z głębi województwa, uderzył na objeszczyków na komorze Igołomii i rozbiwszy ruszył dalej.

6. 7. 63. **Janów,** Kr., ob. olkuski; miasto. (Ponik, Przyrów).

Zdawszy dowództwo swego szwadroniku majorowi *Zaborowskiemu*, udał się kapitan Chmieleński w powiat olkuski, gdzie w dwóch tygodniach już stał na czele około 200 jazdy. Dowiedziawszy się o zajęciu Janowa przez 2 roty białozierskiego pułku i nieco kozaków, podsunął się Chmieleński w nocy na 6. lipca pod miasto, a korzystając z chwili, gdy większa część żołnierzy kąpała się w stawie, o godzinie 10. rano nagłym i śmiałym napadem uderzył na niespodziewających się ataku moskali, rozbił zupełnie, wrzucił niedobitków na cmentarz, skąd ich po żwawej utarczce wypędził. Moskale, straciwszy kilku oficerów, kapitana i kilkudziesięciu żołnierzy, pierzchnęli, Chmieleński zaś, zabrawszy kilkadziesiąt sztuk broni, kilkanaście koni kozackich, ładunków etc., ruszył w kierunku Przyrowa, gdyż moskalom nadciągały posiłki. W napadzie tym miał oddział tylko kilku zabitych i kilkunastu rannych. Nadeszłe moskalom posiłki powetowały sobie, rabując miasto, przyczem zabito 6 mieszkańców, oraz paląc domy w Janowie i Poniku. Z pod Przyrowa zwrócił się Chmieleński na południe i stanął obozem przy Złotym Potoku.

9. 7. 63. **Złoty Potok**, Kr., ob. olkuski; miasto. (Potok Złoty, Poskok, Julianka).

Pułkownik Ernroth, dowiedziawszy się o rozbiciu wojska w Janowie, pospieszył na pomoc, a wzmocniony innymi oddziałami, dopadł Chmieleńskiego pod Złotym Potokiem. Chmieleński po krótkiem starciu bez strat cofnął się w porządku i ruszył w lasy między Włoszczową a Koniecpolem i zatrzymał się obozem pod Rudnikami.

12. 7. 63. **Żarki,** Kr., ob. olkuski; miasto.

Dnia 12. 7. mieli stoczyć powstańcy pod Żarkami z nieprzyjacielem bój, który trwał od godz. 4. do 10. rano. Z obu stron walczono zacięcie. Moskale, pobici, cofnęli się ku Częstochowie, zabrawszy rannych i poległych swoich.

28. 7. 63. **Rudniki,** Kr., ob. kielecki; 7 km. płn. od Secemina. (Dąbrowa, Secemin, Zalesie, Załęże, Zaróg, Koniecpol).

Po walce w Janowie oddział Chmieleńskiego w kilkunastu dniach wzrósł do kilkuset, w tem jedna kompania Niemców, obrony krajowej pruskiej, która w liczbie 60, kompletnie umundurowana i uzbrojona, pod dowództwem kapitana i czterech innych oficerów, przybyła do oddziału zwycięskiego wodza. W ten sposób oddział Chmieleńskiego w dniu walki liczył 300 piechoty, która nosiła nazwę I-go oddziału piechoty wojew. krakowskiego, podzielonej na 4 kompanie i 2 plutony kawaleryi, niżej 50 koni, pod dowództwem rotmistrza Rzepeckiego. Przy oddziele przebywał jako instruktor major Władysław Żochowski, b. oficer wojsk moskiewskich. O godz. 10. rano powziąwszy wiadomość, że pułkownik Ernroth w 4 roty piechoty z 2 działami i 64 kozami i nieco dragonów zbliża się do Koniecpola, postanowił Chmieleński, wobec dogodności pozycyi, stoczyć bitwę. Około południa ukazała się awangarda nieprzyjacielska. Na jej spotkanie wysłał Chmieleński dwiema drogami na Zaróg dwa oddziały jazdy — jeden pod dowództwem rotmistrza Rzepeckiego, drugi dowodzony przez porucznika I. Gaszyńskiego, każdy oddziałek o sile 20 koni. Plan zniszczenia chybił, gdyż Rzepecki, przybywszy wcześniej, zaatakował moskali, a mając przeciw sobie 30 kozaków i nieco dragonów, nie otrzymawszy pomocy od Gaszyńskiego, cofnął się do głównej siły, mając 3 zabitych, w tem Aleksandra Komorowskiego, obywatela z tych stron. Ponadto podczas rejterady, Belardi z kilku

kawalerzystami odcięty został od reszty i już we walce nie brał udziału. Gaszyński, przybywszy z powodu niedogodnej i dłuższej drogi później, nie odważył się już na walkę z przeważającemi siłami i wrócił również do oddziału, a przyjęty przez Chmieleńskiego pałaszem, odchorować musiał kilka tygodni.

W tym samym czasie Chmieleński, pchnąwszy furgony w bezpieczne miejsce w głąb lasu, pod osłoną 5 ludzi z dzielnym Karolkiem — kobietą przebraną po męsku — na czele, ruszył przez Zaróg, gdzie już awangardy moskiewskiej nie było, ku Rudnikowi i tam przy leśnictwie Dąbrowa, na obszernem polu między Rudnikami, a Załężem i Zalesiem, uszykował oddział do ataku. Dla zmylenia powstańców wyprawili moskale od strony Załęża jazdę, a tymczasem piechota obchodziła las, celem zabrania tyłów oddziałowi. Chmieleński zrozumiawszy manewr, ukrył pół kompanii piechoty za płotami przy drodze, którą mieli iść moskale. Niebawem zniknęła kawalerya, a wysunęła się jazda moskiewska z działami. Armaty rozpoczęły ogień i kolumny piechoty rzuciły się przez Zaróg do Rudnik. Ale pół kompanii zostawionej w zasadzce, tyralierzy i rezerwy, równocześnie z trzech stron rozpoczęły ogień, a Chmieleński w tej stanowczej chwili rzucił prawe skrzydło na bagnety; gdy zaś żuawi pod dowództwem Francuza Chabriolle i kosynierzy posunęli się również ku nieprzyjacielowi, ten, nie spodziewając się zasadzki i takiego silnego natarcia, chwiać i mieszać się począł. W tej chwili lewe skrzydło, pod osobistem dowództwem Chmieleńskiego, wychyliło się z piasczystych wądołów i rozpoczęło na całej linii silny ogień. Nie ulegało wątpliwości, że działa dostaną się w ręce powstańców. W tem żuawi poczęli się cofać, co wpłynęło na niekorzystny wynik walki. Chmieleński pobiegł do nich, ale prawe skrzydło już się wolno cofało, ciągle się odstrzeliwając. Żuawi byli już o 20 kroków od armat, ale ostatecznie cofnęli się, bo żołnierz Chmieleńskiego zebrany był albo z młodzieży, która pierwszy raz w boju była, albo też ochotników przybyłych z upadłych oddziałów i przez złe kierownictwo dowódzców, nieprzyzwyczajonych do zwycięstw, i zdemoralizowanych. Ponieważ siły moskiewskie liczniejsze były od powstańczych, nie pozostało Chmieleńskiemu nic innego, jak cofnąć się, co uskutecznił, cofając się w porządku bojowym ku Załężu, skąd przez Teodorów ruszył ku Szczekocinom, gdzie przyłączyła się znowu jazda Krzywdy. Ten przed bitwą jeszcze wysłany w kilkanaście koni na rekonesans, wracając, zastał już moskali w dawnym obozie Chmieleńskiego. Aby odciągnąć uwagę nieprzyjaciela od będącego w pobliżu taboru, garstka ta dała kilkanaście strzałów do obozu, a ściągnąwszy na siebie bezskuteczny pościg, dobiła do głównej siły, ocalając równocześnie tabor.

Chmieleński, straciwszy w walce z dwa razy liczniejszym przeciwnikiem 30 zabitych, wliczając w to rannych, dobitych przez moskali, 27 rannych, a z wziętymi do niewoli razem do 80 ludzi — zadawszy przeciwnikowi według raportu trzy razy tak wielkie straty — mimo Szczekocin, ruszył do Chlewskiej Woli, gdzie obozował przez przeszło 2 tygodnie. — W potyczce pod Rudnikami szczególnie odznaczyli się dowódzcy żuawów: Władysław Żochowski i Charbriolle, którzy zginęli, pierwszy na placu boju, drugi w kilka dni później z ran, oraz również poległy Pietraszkiewicz, tudzież podporucznicy: Dąbrowski Leopold, Ropolewski Hipolit, Skąpski Franciszek, Szanecki Hipolit, Tylman Albin i Wiśniewski Julian; szeregowcy: Maksymow Jakób, Kosakowski Adam, Kurharski Leon, Siwczyk Wojciech, Rogalski Jan, Ront Michał, Kosiński Jan, Wziątek Józef, Weinert August, Mawski Paweł i Miżanowski Gustaw. — Po bitwie rudnickiej Rząd Narodowy awansował Chmieleńskiego na majora.

3. 8. 63. **Sobków,** Kr., ob. stopnicki; miasto.

Oddziałek żandarmeryi konnej Bogusza i Denisewicza, uwijający się w liczbie 60 po Krakowskiem, starł się pod Sobkowem z lotną kolumną poru-

cznika Popowa: 1 rotą galicyjskiego pułku i komendą kozaków, a ścigany całą dobę, stracił tylko 3 ludzi.

6. 8. 63. **Uniejów,** Kr., ob. miechowski; 10 km. płn.-z.-płn. od Miechowa. (Gorenice, Czaple Małe, Kępa, Szyce, Wolbrom).

Nowo sformowany w zaborze austryackim oddział, pod dowództwem majora Chościakiewicza, przeszedł do Królestwa Kongresowego niedaleko Gorenic w nocy z 5. na 6. sierpnia. W chwili przejścia liczył oddział 103 jazdy. Następnego dnia o godz. 10. stanął we Wolbromiu. Rozstawione po wszystkich drogach prowadzących do Wolbromia pikiety, doniosły o zbliżaniu się kozaków od Żarnowca, Olkusza i Miechowa. Celem uniknięcia boju ze znacznie liczniejszym przeciwnikiem, mogącym nadto z trzech stron atakować oddział, Chościakiewicz zmienił kierunek marszu i ruszył ku Kurzelewu. W ślad za nim puścili się kozacy i kiedy oddział stanął w Kępie, pikiety doniosły, że nadciąga piechota na wozach i dragoni od Miechowa. Unikając nierównej walki, Chościakiewicz uszykowawszy oddział we front do ataku, kłusem cofnął się ze wsi wzdłuż lesistych pagórków, ciągnących się ku Miechowu. Zaraz za wsią kilku ludzi spadło z koni. Po kwadransie drogi, żołnierze idący na przedzie, pojawieniem się moskali wystraszeni, cwałem uciekać poczęli, a za ich przykładem poszła kolumna. Rzucano lance i karabinki. Za Uniejowem moskale rozpoczęli ogień, który trwał przeszło 15 minut. I tym razem przednia straż dała przykład ucieczki, a za nią poszedł oddział.

Resztki oddziału, zebrawszy się pod wsią Czaple Małe, przeszły pod Szycami do zaboru austryackiego. Broń i konie ukryto. Pomimo tchórzostwa oddziału odznaczyli się w tem starciu męstwem i przytomnością umysłu porucznik Przyłuski, podoficer Ujejski, szeregowiec Morawski Wojciech, Chościakiewicz, brat dowódzcy i Pacewicz.

13. 8. 63. **Bugaj,** Kr., ob. stopnicki; 9 km. płd.-z. od Pińczowa. (Chroberz).

Na Bogusza, odpoczywającego ze swymi 50 żandarmami narodowymi w wąwozie, gęstym lasem porosłym, pod Bugajem, napadł podpułkownik Zagrjażski z pół szwadronem dragonów noworosyjskich i 15 kozakami. Wyparci z wąwozu powstańcy uchodzili przez las i ostatecznie poszli w rozsypkę, tracąc — według raportu moskiewskiego — 20 zabitych i 8 jeńców.

15. 8. 63. **Wąsów,** Kr., ob. miechowski; 8 km. płd.-wsch. od Proszowic. (Cło, Czernichów, Igołomia, Chlewce, Glewiec).

Drugi oddział, składający się z kilku partyj, jak Szamejta, Boremissy i t. d., pod dowództwem pułkownika Taniewskiego (Tetery), ruszył równocześnie z *Krukowieckim* (patrz Pieskowa Skała) do Kongresówki. W okolicy Wolicy i Cła zaczepiony przez wojska austryackie, odpowiadając na atak, uszczuplony o 50 odciętych i 2 zabitych, już tylko w liczbie 376, w tem 67 legii zagranicznej, wkroczył do województwa krakowskiego i zatrzymał się pod Wąsowem na wzgórzu, porosłem krzakami, gdzie zaatakowany został o godz. wpół do 12. przez 2 roty piechoty moskiewskiej i oddział objeszczyków konnych. Moskale uderzyli od północnego zachodu i północy na rozwiniętych na tym lesistym wzgórku Polaków, lecz po krótkim boju ogniowym uciekło z oddziału polskiego na terytoryum austryackie przeszło 150 ludzi, z których część pochwytali objeszczycy. Stu przeszło pozostałych, mianowicie 70 Polaków i 30 z legii wytrzymało przeszło 2-godzinny bój z 5 razy liczniejszym nieprzyjacielem. Na lewem skrzydle walczyła legia zagraniczna pod dowództwem dzielnego oficera węgierskiego i kapitana szwedzkiego Molborugе (pseud.), w środku i na prawem skrzydle walczyli Polacy. Ostatecznie szczupły ten oddział, położywszy 20 moskali, a sam straciwszy kilkunastu zabitych i kilkunastu rannych, cofnął się na południe do lasku czernichowskiego z powodu, iż moskale, wyparłszy lewe skrzydło i oskrzydliwszy oddział polski, zaczęli mu tył zachodzić.

Obsadziwszy brzeg lasku czernichowskiego walczyli tu Polacy jeszcze do godziny 3 po południu, z trzech stron osaczeni przez moskali, z czwartej przyparci do kordonu i zagrożeni przez oddział wojska austryackiego. O godzinie 3. oddział znużony i uszczuplony, cofnął się w liczbie pozostałych 50 za kordon i tam po większej części został rozbrojony. Moskale ścigali uchodzących w głąb terytoryum austr., na pola folwarku Rożanica, gdzie jeszcze kilku zranili i zabili, między innymi syna obywatela z Krakowa, Stacherskiego.

Wogóle w boju tym poległo 28 ze strony polskiej, licząc w to rannych, dobitych przez moskali. Poległ między innymi, dzielnie walczący żołnierz z 1831. r., hr. Mielżyński, dobity kilkudziesięciu pchnięciami bagnetów. 36 rannych, między nimi Kalitę Ludwika, podoficera strzelców, wzięli moskale do niewoli i takąż liczbę zdrowych. Moskali zginęło przeszło 30, tak pod Wąsowem, jak w lasku czernichowskim.

Pod Wąsowem odznaczyli się z oficerów: Stanisław Kwiatkowski i Psarski, który dawniej odznaczył się był pod Szklarami, a w czernichowskim lasku został raniony. Ranny został także dzielny oficer francuski, Latour.

15. 8. 63. **Pieskowa Skała,** Kr., ob. Olkuski; 14 km. w.-płd.-w. od Olkusza. (Szyce, Zagórów, Wielmoża).

Dwa oddziały równocześnie miały wkroczyć do Królestwa: pułkownika *Taniewskiego* i Aleksandra hr. Krukowieckiego (Brzeziński). Oddział wystawiony kosztem Krukowieckiego był dobrze uzbrojony i doskonale wyćwiczony, mając za dowódzców dwóch znakomitych oficerów artyleryi moskiewskiej, braci Edwarda i Gustawa Habichów, a liczył 600 ochotników, z których atoli wieczorem 14. sierpnia na punkcie zbornym znalazło się tylko 400 z powodu przeszkód, stawianych ze strony austryaków. Oddziały, przeszedłszy kordon, miały zdążać ku Żarnowcowi, aby tam się połączyć z *Chmieleńskim*. Nim oddział dotarł do kordonu, dwa razy zaczepiło go wojsko austryackie; pierwszym razem na zaczepkę nie odpowiedziano, dopiero pod samymi Szycami, podstępnie zaatakowany przez kompanię wojska austryackiego, rozrzucił Gustaw Habich ochotników w tyraliery a położywszy 1 oficera, 12 strzelców i 4 ułanów, tudzież 6 koni, wkroczył pod Szycami do Kongresówki z umniejszonym o 50 ludzi oddziałem, gdyż tylu w ciemności nocy rozsypało się w tej utarczce, w której niestety poległ jeden oficer, Tarczewski. Najwięcej ucierpiała w tej rozsypce kawalerya, której zrazu było 54, a którą dowodził Latasiewicz. Maszerując całą noc, stanęli Habichowie i Krukowiecki, mający przy boku adjutanta kapitana Andersena, nad ranem w Czajowicach w sile 350 ochotnika. Po godzinnym odpoczynku ruszono przez Pieskową Skałę ku Wielmoży. Atoli tuż za Pieskową Skałą ukazali się moskale: było ich 20 kozaków i 1 rota piechoty. Natychmiast Habich rozsypał 1 kompanię z Krukowieckim w tyraliery, drugą ustawiając w rezerwie na drodze do Wielmoży, trzecią kompanią zajmując wejście do budynków dworskich Pieskowej Skały. Nie mogąc ukrytym w jęczmieniu moskalom i czekającym na posiłki wiele szkodzić ogniem tyralierskim, uderzył na nich Krukowiecki, wygnał z jęczmienia i zmusił do bezładnej ucieczki, nie mogąc ich jednak ścigać wobec niedostatecznej liczby kawaleryi. Mając w śmiałym tym ataku 2 tylko zabitych, moskali zaś położywszy 11, ruszył Krukowiecki ku Wielmoży a stąd przez Tarnawę i Zagórowo do Glanowa.

15. 8. 63. **Imbramowice,** Kr., ob. olkuski; 13 km. płd.-zch. od Miechowa. (Ibramowice, Konowice, Ulińskie lasy).

Gdy cały oddział Krukowieckiego dotarł do Glanowa, już zbliżali się moskale: ks. Szachowskoj od Olkusza i druga kolumna od Miechowa. Nie mając nadziei dotarcia do lasu, odległego o godzinę drogi ze znużonym i głodnym od-

działem, nim moskale nadejdą, postanowił Habich przyjąć bitwę we wsi i w tym celu polecił Krukowieckiemu wziąć pluton saperów i obsadzić tyralierami wąwóz przy wejściu do wsi, którym musiała przechodzić kolumna Szachowskoja, sam zaś czynił przygotowania do bronienia wsi, lecz widząc niepodobieństwo walki we wsi, zmienił zamiar, zwrócił się z całą kolumną ku wzgórzu, znajdującemu się od strony Imbramowic i Ulina, aby w tem stanowisku przeszkodzić połączeniu się obu kolumn moskali. Ten ruch jego na prawo zakrywał z jednej strony łańcuch tyralierów przed Glanowem rozwinięty; z prawego boku atakujących dragonów i kozaków spędził szybko oddział polski i mimo ognia piechoty z kolumny olkuskiej posunął się ku Imbramowicom i zajął lasek na wzgórzu.

Pułkownik Habich z częścią odziału zajął zachodni brzeg lasu przeciw kolumnie olkuskiej; brat jego Gustaw z drugą częścią zajął wschodni brzeg lasu przeciw kolumnie miechowskiej. Zanim moskale z Miechowa przybyli i wysiedli z podwód, ubito ich wielu, lecz wkrótce uszykowali się i 4 roty moskiewskie oraz dragoni i kozacy rozpoczęli z dwóch stron las ten atakować, gdy piąta rota i nieco kozaków atakowała Krukowieckiego w Glanowie.

Zacięty bój po obu brzegach lasu trwał 3 godziny. Lecz, gdy wielu poległo od kul i ze znużenia, oddziały cofnęły się na wzgórze w środek lasu i po półgodzinnym boju tam jeszcze rzuciły się w liczbie 140 w gęsty las młody na południowej stronie starego będący. Widząc w tej stronie tylko dragonów, postanowił Habich przedrzeć się w tym kierunku ku lasom pieskowo-skalskim, skąd oddział przybył, lecz tylko 50 ludzi ruszyło za nim. Gromadka ta w porządku postępując, spędziła dragonów, którzy z daleka tylko razili ją strzałami nie szarżując, piechota zaś także z daleka tylko strzelała do niej, nie czyniąc żadnych szkód. W ten sposób wieczorem gromadka uszczuplona doszła do lasów pieskowo-skalskich.

Druga część, pozostała w lesie pod Ibramowicami, zdołała w liczbie około 70 przedrzeć się do *Chmieleńskiego*.

Straty ogólne tego dnia w Glanowie i pod Imbramowicami wynosiły do 80 ludzi poległych, w tem 30 rannych, dobitych przez moskali, a 22 rannych. Ponadto około 40 zdrowych wzięli moskale do niewoli. Po stronie moskiewskiej miało poledz 120, a drugie tyle było rannych, między nimi dowodzący ks. Szachowskoj raniony w nogę; kilku oficerów moskiewskich poległo.

15. 8. 63. **Glanów,** Kr., ob. olkuski; 10 km. płn. zach. płn. od Skały.

Podczas gdy *Habichowie,* ruszywszy ku Imbramowicom, na całej linii atakowani przez nieprzyjaciela, walczyli, Krukowiecki, odcięty od głównego oddziału seciną kozaków i szwadronem dragonów, przebojem przez szeregi jazdy nieprzyjacielskiej przedarł się do ogrodu glanowskiego, otoczonego grubym i mocnym płotem, dającym więc ochronę przed szarżami kawaleryi. Tu atoli zastał już rotę piechoty, rozrzuconą w tyraliery, a gdy ta rzuciła się na plutonik Krukowieckiego, a świeże roty z Olkusza nadciągały, ten celnem ogniem odparłszy ją, wpadł do dworu, gdzie mimo początkowego oporu dzierżawcy, Leona Rutkowskiego, postanowił bronić się. Zajął z 20 powstańcami, którzy przy nim zostali, wszystkie drzwi i okna dworu. O odparciu nieprzyjaciela bagnetem nie można było marzyć, gdyż prócz wspomnianej roty ukazały się w dali inne szeregi moskiewskie. Skoro tylko powstańcy zajęli dwór, rozpoczął się ogień plutonowy, od którego poległ waleczny Kaczorowski, były uczeń medycyny, jedynak, a równocześnie prawie zapłonęły zabudowania gospodarskie, o 100 kroków odległe od dworu.

Niebawem udało się moskalom zapalić dom, a wtedy wezwali kobiety do opuszczenia fortecy, zapewniając im wolne przejście, wywiązując się z przyrzeczenia w sposób honorowy moskiewski, tj. przyjmując bezbronne kobiety, niosące dzieci na rękach, salwą karabinową. Zawrzała krew w garstce obrońców, i kilka trupów moskiewskich było odpowiedzią Krukowieckiego. Rutkowski, który dotąd,

widząc całe mienie swe zrujnowane, boczył się na powstańców, naraz porwał za broń i od tej chwili kilkunastu moskali legło lub ranionych leżało od celnych strzałów szlachcica.

Skwar był piekielny, dom gorzał, pułapy trzeszczały; 9 powstańców, nie mogąc wytrzymać, wyskoczyło oknami; prócz jednego czy dwóch, którzy cudem ocaleli, wszyscy zginęli. Przy Krukowieckim pozostało dziesięciu: Leon Rutkowski, dzierżawca Glanowa, Adam Jaworski, porucznik, Ludomir Friedrich, podporucznik, Leon Staszewski, podoficer, Józef Górski, Karol Fierganek, Ferdynand Johne, Józef Dudasiński, Kajetan Borowiecki i Martini — jedenasty leżał już martwy, Kaczorowski. Moskale, ukryci za palącemi się domostwami i w zbożu, słali setki kul do dzielnych obrońców, raz po raz wzywając do poddania się, tymczasem oblężeni rzadkimi lecz celnymi strzałami słali jednego za drugim moskala. Co tylko który wychylił się, już ukazywał się w oknie to Krukowiecki, to Rutkowski lub Staszewski, równie jak dowódzca strzelec doskonały, i padał moskal zabity lub ranny. Nie mogąc doczekać się spalenia się oblężonych, chyłkiem moskale poczęli się podsuwać pod ścianę, która otworów nie posiadała, i powłaziwszy na dach, rozniecali silniejszy ogień. Na nic ten manewr się nie nadał, dach gorzał wciąż w równem tempie. W piekle tem już wytrzymać nie mogła garstka, i o godzinie 4. po południu poczęto prosić Komorowskiego, by pójść na bagnety. Jeszcze czas — odparł — godzina czwarta, cztery godziny jeszcze dom opierać się będzie ogniowi, zatem o godzinie ósmej, o ile do tego czasu nieprzyjaciel nie odstąpi, pójdziemy na bagnety, na śmierć pewną. Wyłożył zegarek, wskazujący godzinę czwartą, i zabrał się do dalszego polowania. Załogę zredukował Krukowiecki niebawem do dwóch, tj. siebie i Staszewskiego, spostrzegłszy mniejszą celność strzałów reszty obrońców. Pozostali nabijali broń i dostarczali wody usychającym z pragnienia strzelcom. W czasie tego pojedynku dwóch ludzi z rotą moskali, na miedzy, o 15 kroków od moskali, stał chłopek; ani jedna kula obrońców nie tknęła go, a on ze skrzyżowanemi rękoma w zachwycie wpatrywał się we fortecę, skąd zionęły śmiercionośne kule, ścieląc coraz potężniejsze kupki trupów, których nie sposób było zabrać, bo każda próba powiększała taką kupkę o trupa zuchwalca, który ją chciał zmniejszyć.

Położenie jednak stawało się coraz straszniejsze: z jednej strony trzeszczenie ognia, spadanie krokwi jednej po drugiej, z drugiej strony ciągły ogień plutonowy nieprzyjaciela i dzikie ich wycie zadowolenia, że powstańców spalą. Próżne nadzieje. Wreszcie moskale, widząc 64 trupów swoich, a skutku swej strzelaniny ani pożaru żadnego, odstąpili. Nie pomogło nawoływanie oficerów i podoficerów i płazowanie; żołnierze odmówili posłuszeństwa, dość im było tej rzezi. A mogli przecież byli z daleko mniejszemi stratami zwyciężyć garstkę, biorąc dwór szturmem.

Cofnięcie się moskali było pozorne; przypłacił to życiem Rutkowski, który wysunął się do ogrodu, aby zaczerpnąć świeżego powietrza i wypocząć. Salwą karabinową przywitany, zmarł tejże nocy. Ostatecznie jednak, po czterogodzinnem daremnem obleganiu, ustąpili moskale rzeczywiście, a dzielna dziesiątka, uprowadzając ze sobą rannego ciężko Martiniego, wymknęła się późnym wieczorem i dobiła szczęśliwie do Krakowa.

14. 8. 63. **Obiechów,** Kr., ob. olkuski; 6 km. płd.-wsch. od Szczekocin.

Na wiadomość o wejściu oddziału *Krukowieckiego* do Królestwa wyruszył Chmieleński w kierunku kordonu, by Krukowieckiemu ułatwić pochód. Atoli wojska pułkownika Szulmana zastąpiły mu drogę pod Obiechowem. W zaciętej walce, straciwszy 43 ludzi, zmuszony został Chmieleński do cofnięcia się za Pilicę.

18. 8. 63. **Biała,** Kr., ob. olkuski; 3 km. w. od Lelowa. (Podliszki, Siedliski).

Odparty pod Obiechowem, ruszył Chmieleński przez Siedliski ku Lelowu, przyjmując rozbitków Krukowieckiego, między nimi oficerów Andersena i Habi-

cha Gustawa. Z Białej, na wiadomość o zbliżaniu się moskali, wysłał Chmieleński rekonesans do Lelowa i przygotował oddział do walki. Atoli rekonesans wpadł w ręce moskali, którzy o świcie 18. 8. w sile 4 rot piechoty z jazdą wpadli na obóz Chmieleńskiego. Zaatakowani niespodzianie przez nieprzyjaciela, którego liczby nie znali i przyjęci rotowym ogniem, powstańcy zmieszali się i poczęli pierzchać na wszystkie strony, ratując się ucieczką. Chmieleński w kilkanaście jazdy, wśród których znajdowali się podoficer Rzewuski i porucznik Nejman, odpierając szarżę dragonów, przerżnął się w stronę Włoszczowy i stanął wieczorem w Kątach, gdzie w trzech dniach zebrał się cały oddział na nowo. Poza rozsypką w zabitych nie poniósł Chmieleński wielkich strat, mając tylko 6 poległych — w tem oficera Kuleszę i kilkunastu rannych.

16. 9. 63. **Małogoszcz,** Kr., ob. kielecki; miasto. (Bugaj, Lasochów, Sencygniów, Zarzyce).

Dnia 15. września Sokołowski (Iskra), nocując z oddziałem, liczącym 250 strzelców, 100 kosynierów i 50 kawaleryi, uwiadomiony został, że moskale w sile 2 rot piechoty, 160 dragonów i 1 seciny kozaków pod dowództwem pułkownika Bentkowskiego pociągnęli od Ossy ku Węgleszynowi. Iskra postanowił zaatakować ich i w tym celu ruszył przez Bugaj i Lasochów ku Zarzycom, spodziewając się, że uprzedzić nieprzyjaciela. Atoli moskale szybkim marszem zdołali ujść i zatrzymali się w Małogoszczy, gdzie wzmocnieni zostali znacznymi posiłkami. Powstańcy, stanąwszy w Zarzycach dla koniecznego wypoczynku, mimo wiadomości o powiększeniu się sił przeciwnika, ruszyli nań ku Małogoszczy i już między godziną 5. a 6. bili się z dwakroć liczniejszym nieprzyjacielem. Walka, w której młody żołnierz wzorowy utrzymywał porządek i bił się mężnie, trwała przeszło godzinę. Cofnięcie się kosynierów podczas ostatecznego ataku wpłynęło na niekorzyść oddziału i spowodowało dowódzcę do cofnięcia się. Straty Iskry polegały głównie na 30 kosynierach, wziętych do niewoli, gdy przedwcześnie uchodzili z pola. Moskali poległo 30 i tyluż było rannych. — Po stronie polskiej poległ między innymi oficer kawaleryi L'Oiseau.

21. 9. 63. **Ujny,** Kr., ob. stopnicki; 5 km. płn.-w. od Pierzchnicy.

Kolumna majora Czutiego, składająca się z 1 roty piechoty i 1 szwadronu dragonów, spotkała pod Ujnami konny oddział Bohusza, który zmusiła do ucieczki. Bohusz miał stracić 9 poległych i 7 wziętych do niewoli.

22. 9. 63. **Cierno,** Kr., ob. kielecki; 9 km. płn.-z. od Jędrzejowa. (Chorzewa, Czerty, Nagłowice, Szczekociny, Tarszawa).

Przeciw oddziałowi Chmieleńskiego, liczącemu już 500 ludzi, wyruszyło kilka kolumn wojsk moskiewskich z Kielc, Piotrkowa i Częstochowy, usiłując go otoczyć w okolicy Szczekocin. Lecz Chmieleński wysunął się zręcznie z pomiędzy otaczających go moskali. Gdy jednak kolumna Czengierego z Kielc zbyt była blisko, nie mógł uniknąć z nią spotkania, chcąc zapewnić sobie swobodny odwrót i starł się pod Ciernem między Nagłowicami a Warzynem. Siły moskiewskie wynosiły 5 rot piechoty, 2 szwadrony jazdy, 50 kozaków oraz 2 działa i oddział rakietników.

Chmieleński wywiódł swą piechotę z lasu na równinę między Ciernem a Jędrzejowem; zawrzała walka, nadzwyczaj krwawa i zażarta. Prażony kartaczami i granatami cofał się Chmieleński w żelaznym porządku krok za krokiem. Jazda moskiewska, sformowana w wielkie masy, próbowała kilkakrotnie szalonemi szarżami rozbić ustępującą piechotę Chmieleńskiego. Wówczas ta wstrzymywała się, formowała w czworobok i salwami ognia karabinowego rozpędzała chmary nieprzyjacielskiej kawaleryi. Około południa, po marszu w którym

Chmieleński uszedł niecałą milę, nieprzyjaciel wstrzymał się na pobojowisku zasianem trupami powstańców, moskali i koni; oddział miał 10 poległych a 20 rannych; między poległymi znajdował się żałowany ogólnie porucznik Skąpski, który w chwili, gdy odbierał polecenie od dowódzcy, padł ugodzony kulą w głowę oraz 16-toletni batiniolczyk Herman; wśród ciężko rannych był porucznik Ropolewski, zmarły w 2 miesiące później. W odwrocie, który się odbył w zupełnym porządku, nie stracono ani jednej sztuki broni. Przypadkiem tylko odciętych było kilkudziesięciu jazdy, ale ci niebawem znaleźli się znowu przy oddziele.

23. 9. 63. **Warzyn,** Kr., ob. kielecki; 9 km. zach. od Jędrzejowa. (Nawarzyn, Lubcza).

Ścigany od samego Cierna, odstrzeliwając się ciągle, stanął Chmieleński dnia 23. września we Warzynie. Tutaj ponownie zaatakowany został przez nieprzyjaciela. Pierwsi uderzyli nań dragoni i kozacy, lecz przyjęci plutonowym ogniem, cofnęli się w nieładzie i dopiero pod lasem zebrawszy się, rzucili się w długi łańcuch tyralierski. Wtedy Chmieleński na czele jazdy przypuścił dzielną szarżę, a wspierany przez celny ogień piechoty, zmusił nieprzyjaciela do ucieczki. Gdy jednak niebawem ukazała się piechota moskiewska, dowodzona przez samego Czengerego, i wśród ognia działowego poczęła otaczać powstańców, Chmieleński po kilkugodzinnej walce nakazał odwrót i zatrzymał się w Nieznanowicach. Straty w tem starciu nie były znaczne: kilku zabitych i kilkunastu rannych, wśród tych znajdowała się p. Biłkówna, służąca jako szeregowiec w jeździe. Biłkównę po wyleczeniu z ran zesłali moskale na Sybir.

24. 9. 63. **Czarnca,** Kr., ob. kielecki; 6 km. płd.-z. od Włoszczowy. (Nieznanowice, Secemin).

Po całonocnym marszu zatrzymał się Chmieleński około południa w Nieznanowicach w celu zgotowania obiadu, gdy w godzinę niespełna pokazał się znowu nieprzyjaciel. Zmęczony oddział począł się cofać, lecz napierany przez moskali, zatrzymał się w Czarncy i stoczył żwawą utarczkę. Cofającej się piechocie rozkazał Chmieleński udać się w inną stronę, a sam z jazdą ruszył ku Seceminowi. Lecz w drodze spotkał kozactwo i dragonów, przed którymi po lekkiem starciu począł ustępować. Cofając się w niespełna 80 koni, otoczona przeszło 200 moskalami, zachwiała się, zmęczona trzydniowymi marszami jazda i uchodziła, ścigana na przestrzeni 1½ mili przez Secemin, co chwila zatrzymując się i odpierając ścigających. W ucieczce tej zginął między innymi 16-to letni syn obywatela z Rudy, Saski. Chmieleński stracił kilku ludzi, lecz manewrem tym uratował całą piechotę.

W trzydniowych walkach oddział Chmieleńskiego, który przed potyczką pod Ciernem liczył około 300 ochotników, zmalał przeważnie przez rozsypkę do 50 jazdy i 160 piechoty.

24. 9. 63. **Drożejowice,** Kr., ob. miechowski; 4 km. płd. od Działoszyc. (Działoszyce, Skalmierz).

Oddział jazdy *Iskry*, dowodzony przez Bogusza, starłszy się z kolumną Gawryłowa, straciwszy 50 ludzi, zmuszony został do ucieczki.

30. 9. 63. **Mełchów,** Kr., ob. kielecki; 4 km. płn. od Lelowa. (Bystrzonowice, Drochlin, Lgota Błotna, Lelów, Lelunów, Mały Mełchów, Myszków, Lgocianka, Małachów, Świętokrzyskie lasy).

Po krwawych a zaciętych walkach pod Ciernem, Warzynem i Czarną, zebrawszy swój oddział, stanął Chmieleński w Drochlinie, aby zasłonić organizowanie się świeżego oddziału pod kierunkiem kapitana Esterhazego (Ottona),

Węgra, b. oficera austryackiego. Lecz już 26. (?) 9. otrzymawszy wiadomość, że Czengiery wysłał nań pułkownika Szulmana w 200 piechoty, 2 szwadrony dragonów, 1 secinę kozaków i 3 działa, oraz oddział rakietników, jak również, że wyruszyły na niego kolumny moskiewskie z Miechowa, Olkusza, Częstochowy i Piotrkowa, wezwał kapitana Otto, aby nie czekając dalszego wyrobienia się żołnierza, z tymi co miał, pospieszył ku niemu. Równocześnie wezwał do współdziałania Iskrę, stojącego w okolicach Jędrzejowa. Dnia 28. września stały już w Drochlinie połączone oddziały Chmieleńskiego i Iskry, tudzież 200 dobrze uzbrojonych, ale nie wyrobionych strzelców kapitana Otto. Tutaj, wskutek wyroku sądu wojennego wykonawszy karę śmierci na Iskrze za nadużycia, podpułkownik Chmieleński dowództwo jego oddziału powierzył pułkownikowi Władyczańskiemu Teofilowi (Zarembie), b. podpułkownikowi na Kaukazie, a dowiedziawszy się, że nieprzyjaciel już tylko o 10 wiorst oddalony był od obozu, z powodu niekorzystnej pozycyi, wyruszył do Mełchowa, gdzie postanowił przyjąć bitwę.

Nazajutrz rano uszykował Chmieleński oddziały w ten sposób, że Zaremba na prawem skrzydle zajął lasek o 200 kroków od folwarku Mełchowa, Otto na lewem skrzydle zajął wieś, centrum zaś stanowił oddział Chmieleńskiego, zajmujący dwór i zabudowania dworskie; kawalerya ustawiła się za lewem skrzydłem blisko lasu. Moskale rozpoczęli bój gęstym ogniem działowym, skierowanym na wieś, wykonując równocześnie manewr w celu zajęcia lasku naprzeciw lewego skrzydła powstańczego. Widząc to poruszenie polecił Chmieleński natychmiast zajęcie tej miejscowości kapitanowi Otto, który posunąwszy się w tę stronę, rozpoczął morderczy bój z nieprzyjacielem. Tymczasem główne siły powstańcze posuwały się naprzód, a przypuszczone na 600 kroków, tak dzielnym ogniem przywitane zostały, że musiały się zatrzymać. Wtedy oddział Chmieleńskiego z bagnetem uderzył na chwiejące się szyki moskiewskie, rozbił je, puścił się za uciekającymi w pogoń i z uzbieraną po drodze bronią moskiewską wrócił na dawne stanowisko. Widząc ogólny zamęt po stronie moskali, Chmieleński szybko powiódł swój oddział ponownie na bagnety, równocześnie, celem doszczętnego rozbicia moskali, kawaleryi nakazując energiczną szarżę. Niestety jazda, która, prażona granatami i racami, cofnęła się była, w chwili otrzymania rozkazu zajmowała stanowisko, z którego poleconej szarży wykonać nie mogła.

Tymczasem na lewem skrzydle, gdzie Esterhazy bronił zajętego przez siebie lasku, bój wrzał z całą zaciętością, dopóki śmierć dowódzcy nieprzerwała gorącej akcyi. Pozostali kapitanowie Borremis, Sokulicz i Szabo, widząc wzmagające się coraz silniejsze parcie moskali, rozdzieliwszy się na dwa oddziały, powoli ustępować poczęli, kierując się na główną pozycyę, gdzie ośmielony młody żołnierz poraz pierwszy może używał bagnetu. Atoli nieudanie się zamiaru wspomnianych kapitanów dla braku zimnej krwi i niewyrobienia niemal wczoraj dopiero zaciągniętego żołnierza, niemniej konieczność usunięcia z placu boju śmiertelnie rannego pułkownika Zaremby, co spowodować musiało zrozumiałe zamieszanie w szeregach walczących, czyniąc dalszy bój o widokach świetnie się zapowiadającego zwycięstwa niemożliwym, — zmusiły Chmieleńskiego do wykonania odwrotu. Przy odstrzeliwaniu się regularnem cofnięto się bez dalszych już strat przez Lgotę Błotną do Lgocianki, gdzie już moskale, zaprzestawszy dalszego strzelania, poszli szukać odwetu w doszczętnym rabunku Bystrzonowic.

Straty powstańców w tym boju wynosiły w zabitych i rannych 70 ludzi, w tem dwóch dowódzców, zmarłych z ran: Esterhazy i Władyczański.

Moskale ponieśli straty o wiele znaczniejsze, gdyż według raportów urzędowych kilka wozów z tornistrami i pałaszami po swoich poległych do Kielc odstawili. Nadto utracili wiele karabinów na korzyść powstańców.

Z Lgocianki idąc po kilku dniach marszu podpułkownik Chmieleński, stanąwszy w Rogunicach, po odbytym noclegu ruszył do Okszy, gdzie powziął wiadomość,

że w odległości kilku wiorst postępuje za nim 6 rot piechoty; postanowił więc przyjąć bitwę i zajął dogodną pozycyę. Ale moskale nie odważyli się na bój i oczekując posiłków, idących z różnych stron w sile 19 rot piechoty i odpowiedniej ilości dział i kawaleryi, poczęli się cofać w celu wprowadzenia Chmieleńskiego na nadciągające z Piotrkowa kolumny. Chmieleński atoli cofnął się na Maryanów i Chorzewę do Laskowa, a będąc od kilku dni chorym złożył dowództwo, wydawszy przedtem rozporządzenia, które pozwoliły oddziałowi wydobyć się z koła 6-ciu kompanii nieprzyjacielskich. Rozdzielony na chwilę oddział, wysyłając jazdę pod dowództwem Neumana w Pinczowskie, połączył się za kilka dni pod dowództwem Chmieleńskiego. Pod Mełchowem siły powstańców wynosiły 800 ludzi.

9. 10. 63. **Stawy,** Kr., ob. stopnicki; 8 km. płn. od Pińczowa.

Kawalerya *Chmieleńskiego*, udawszy się pod dowództwem Neumana w Pinczowskie, pod Stawami zaatakowaną została przez moskali podczas obiadowania. Moskale podczas walki wyprawili część kozaków przez las celem obejścia lewego skrzydła powstańczego, lecz manewr ten nie udał się, gdyż w tym czasie właśnie zbliżył się w te srony oddziałek 20 koni pod dowództwem Junoszy, który zająwszy moskali z tej strony, umożliwił oddziałowi Neumana zwrócenie się w przeciwnym kierunku. Podczas cofania się, które odbywało się w porządku wśród ciągłej walki, Neuman otrzymał niebezpieczny postrzał w nogę, a dowództwo po nim objął Bolesław Łącki, b. junkier moskiewski, który w samym początku powstania zdezertował był z Kielc w pełnym mundurze i uzbrojeniu moskiewskiem.

15. 10. 63. **Pińczów,** Kr., ob. stopnicki; miasto.

Patrol z oddziału *Markowskiego* starł się z 2-ma rotami piechoty i wrócił szczęśliwie do głównego oddziału.

20. 10. 63. **Oksza,** Kr., ob. kielecki; miasto. (Ossa).

Chmieleński — w którego zastępstwie dowodził zebranym znowu oddziałem major Markowski, — powróciwszy z Krakowa, dokąd się był udał w początkach października na kuracyę, objął na nowo komendę. Stojąc w pobliżu Okszy, a mając około 650 ludzi, postanowił zaatakować moskali, którzy w 6 rot piechoty z artyleryą, kozakami i dragonami stali w Rogienicach. Gdy jednak nieprzyjaciel, dowodzony przez majora Bentkowskiego, przeniósł się do Okszy, mniej nadającej się do napadu, Chmieleński postanowienia zaczepienia go nie zmienił i zaatakował go. Wywabieni z Okszy dragoni, przywitani rotowym ogniem piechoty, dowodzonej przez Walerego Nowickiego, zmieszani pierzchnęli za zabudowania wioski, straciwszy kilkunastu ludzi. Za nimi rzucił Chmieleński do ataku na bagnety piechotę, która w kwadransie już była w zabudowaniach folwarcznych. Zwycięstwo już było pewne i kilkuset moskalom zabarykadowanym w folwarku wraz z Bentkowskim groziło wzięcie do niewoli. Niestety, śmierć Nowickiego i zranienie Grylińskiego spowodowało zamęt w szeregach powstańczych i tak przez 9 godzin z męstwem i odwagą prowadzona walka skończyła się ucieczką.

21. 10. 63. **Kwilina,** Kr., ob. kielecki; 8 km. płd.-zach. od Okszy. (Kossów, Kuźnica).

Cofnąwszy się z Okszy do Kwiliny, gdzie stał jego tabor i podwody, na których zamierzał wyprawić piechotę, Chmieleński rozłożył się kwaterą w dworku. W nocy oddział, nie spodziewający się ponownej walki, zaatakowany został przez Bentkowskiego. Piechota moskiewska napadła w nocy na 21. 10. na obóz powstańczy od strony, gdzie stały podwody wraz z piechotą, dragoni zaś i kozacy skradli się z drugiej strony, gdzie stały konie odpoczywającego po 9-godzinnej

walce oddziału. Nagły atak oraz wspomniane wyżej blisko sto podwód udaremniały regularną obronę ze snu zbudzonych żołnierzy, z których część uszła w kierunku lasu, druga, rozkwaterowana po chatach, pierzchła w przeciwną stronę. Ostrzeliwany ciągle, z powodu ciemności nocy mało skutecznym ogniem, oddział zebrał się w lesie i po kilkugodzinnym marszu dotarł do Radkowa, gdzie się w ciągu dnia zebrał cały po rozsypce kwilińskiej.

4. 11. 63. **Drugnia,** Kr., ob. stopnicki; 8 km. płn.-wsch. od Chmielnika.

Stojąc w Strojnowie, niedaleko Chmielnika, *Bosak* i *Chmieleński* wysłali podjazd z kilku koni złożony do Drugni. Podjazd ten, napadłszy na kozaków, którzy w liczbie 50 znajdowali się w karczmie, zraniwszy jednego, szybko cofnął się do oddziału.

4. 11. 63. **Strojnów,** Kr., ob. stopnicki; 7 km. płn.-wsch. od Chmielnika. (Chmielnik, Pierzchnica, Słupla Nowa, Maleszów, Ujny, Wujny).

Przez Łagów i Drugnię ruszyli Bosak i Chmieleński do Strojnowa, skąd wysłano podjazd do Drugni. Wobec zbliżania się kolumny moskiewskiej Taubego wyruszył oddział ze wsi i zajął pozycyę między Strojnowem a Maleszowem. Jeden pluton rozsypany w tyraliery przeciw flankierom nieprzyjacielskim przez godzinę wstrzymywał pochód moskali, reszta zaś odpierała atak kozaków i dragonów. Tym sposobem walka trwała półtorej godziny, aż nareszcie, przekonawszy się, że cała siła moskiewska rusza na oddział, rozkazał dowódzca odwrót w porządku, nieatakowany już przez moskali i zwróciwszy się ku Pinczowu, stanął na noc w Lubczy. Podczas walki część jazdy, odcięta od reszty, zapędziła się przez Ujny w kierunku Słupi Nowej, lecz jeszcze wieczorem złączyła się z Chmieleńskim. Straty oddziału w tej potyczce wynosiły kilkunastu rannych i zabitych.

5. 11. 63. **Góry,** Kr., ob. miechowski; 10 km. płd.-zach. od Pińczowa.

Połączywszy się w Lipie z odciętym pod Strojnowem oddziałkiem, ruszyli Bosak i Chmieleński do Lubczy, gdzie wzmocnieni zostali nowoutworzonym oddziałkiem 100 ochotników Cywińskiego. Postępująca od Strojnowa awangarda Taubego rozłożyła się na noc w pobliskich Górach. O świcie uderzono na Góry, lecz moskale już byli wieś opuścili idąc ku Lubczy. Tam nie zastawszy powstańców, wrócili do Gór, gdzie przyszło do małego starcia forpocztowego, bitwy bowiem Bosak tutaj przyjąć nie mógł, gdyż moskali było trzy razy tylu, a oddział powstańczy składał się tylko z jazdy.

Wycofawszy się, udali się Bosak i Chmieleński w góry Świętokrzyskie i lasy łążeckie do rozlokowanej tam piechoty, Rzepeckiemu z kawaleryą polecając pozostać w Krakowskiem.

20. 11. 63. **Tarnoskała,** Kr., ob. stopnicki; 8 km. płn.-zach. od Chmielnika. (Chmielnik).

Pod Tarnoskałą zaszło krótkie starcie między patrolami konnymi powstańczymi a moskiewskimi.

24. 11. 63. **Strojnów,** Kr., ob. stopnicki; 7 km. płn.-wsch. od Chmielnika. (Łagów).

Rzepecki, któremu *Chmieleński*, udając się w góry Świętokrzyskie, zdał dowództwo nad pozostawionym oddziałkiem jazdy, po dwóch tygodniach, gnany ciągle przez moskali, otrzymał wezwanie stawienia się na oznaczony dzień do głównej kwatery w Bałtowie. Dążąc w tę stronę, w Strojnowie rozbity został zupełnie przez Zagrjażskego, straciwszy 20 ludzi. Garstkę tylko, 11 ludzi, doprowadził oficer Krzywda dnia 25. 11. do Chmieleńskiego, który z *Bosakiem* stał w Piór-

kowie już na czele 300 jazdy, z której 2 szwadrony należały do oddziału *Rudowskiego*, a 100 koni, dowodzonych przez rotmistrza *Prędowskiego*, stanowiły resztki oddziału *Czachowskiego*. Gdy Rzepecki z resztą rozbitków przybył do obozu koło św. Krzyża, w dwa dni później odjął mu Chmieleński dowództwo i zdał Edelsteinowi.

Rzepecki wkrótce schwytany w okolicach Częstochowy, zesłany został na Sybir.

4. 12. 63. **Sprowa**, Kr., ob. kielecki; 5 km. płd.-wsch. od Szczekocin. (Raszków, Szczekociny, Słupia).

Generał Bosak i Chmieleński po walce pod Ociesękami, odłączywszy od swoich oddziałów 350 jazdy, a zostawiwszy piechotę w górzystej i lesistej okolicy, ruszyli w Krakowskie i posunęli się 4-go grudnia rano pod Szczekociny, gdzie stał załogą generał Własow z 4-ma kompaniami piechoty, oddziałem dragonów i kozaków. Polacy zamierzali wywabić jazdę moskiewską z miasta, lecz moskale wraz z jazdą wysłali przeciw nim i piechotę. Pod Sprową powstańcy uderzyli na konnicę moskiewską, która gnana od Szczekocin przez Markowskiego, skryła się do lasu. Przeleciawszy jak wicher przez środek szeregów moskiewskich, szląc na prawo i na lewo kule, dotarła jazda polska, mając tylko 2 konie ubite i jednego oficera rannego, do Raszkowa, gdzie Chmieleński zatrzymawszy się, rozwinął łańcuch tyralierów. Moskale zatrzymali się pod ogniem karabinów powstańczych, który trwał z godzinę, aż moskalom nie przybyła w pomoc na podwodach piechota z Żarnowa. Mając teraz prawie 6 rot piechoty z 200 jazdy przeciw sobie, do tego będących w dogodnej pozycyi na wzgórzu, nakazał Chmieleński swoim 350 jazdy odwrót i stępo ustępując na znacznej przestrzeni polem wszedł do lasu, a moskale pozostali we wsi. Przybywszy do Słupi, pozostali tu Bosak i Chmieleński z połową oddziału, podczas gdy druga połowa, nie zatrzymując się, ruszyła dalej ku Rakoszynowi.

Kozacy postępując od Raszkowa za oddziałem, już za Słupią uderzyli na część powstańców, którzy ruszyli byli naprzód, sądząc, że to cały oddział. W zapędzie atoli wpadli na drugą część, która się była zatrzymała we wsi, a odparci, uchodzili spiesznie ku piechocie, na którą znowu wpadła ścigająca ich jazda powstańcza. Nie mogąc mierzyć się z piechotą, cofnęli się powstańcy, tracąc podczas tej rejterady rotmistrza Edelsteina, po którym dowództwo objął Rzewuski. Moskale pozostali na noc w Słupi, podczas gdy oddział powstańczy ruszył ku Rakoszynowi, mając w tym dniu tylko kilkunastu rannych, głównie pod Słupią.

5. 12. 63. **Rakoszyn**, Kr., ob. kielecki; 19 km. wsch. od Szczekocin.

W nocy na 5. grudnia moskale otrzymawszy w Słupi posiłki z Wodzisławia, w piechocie i dragonach, zaatakowali Bosaka i Chmieleńskiego w Rakoszynie. Podczas wymiany strzałów tylnych straży z awangardą moskiewską nieponiósłszy żadnych strat, oddział ruszył w porządku dalej, wciąż mając nieprzyjaciela na piętach i 8. grudnia zatrzymał się w Szczecnie w pobliżu piechoty *Rębaiły*.

5. 12. 63. **Mierzwin**, Kr., ob. kielecki; 11 km. płd.-wsch. od Jędrzejowa. (Szaniec, Tur, Widełki).

Na niedokładną wiadomość o nadciąganiu moskali, dowódzca III. oddziału krakowskiego, major Kalita (Rębaiło) odstąpił o wiorstę(?) od obozu pod Szańcem, w celu zaatakowania nieprzyjaciela, sam jednak napadnięty został na tyłach kolumny. Pięciu jazdy, pozostałych w tylnej straży, dało ognia, na który moskale odpowiedzieli rzęsistą tyralierką. Nie mogąc w gąszczu rozwinąć oddziału, Rębaiło dał rozkaz rzucenia się na bagnety. Żołnierz pierwszy raz w boju będący, powitany

rzęsistym ogniem na wąziutkiej drożynie i w najniekorzystniejszem miejscu, ruszył jednak śmiało naprzód, wiedziony osobiście przez Rębaiłę i jego oficerów aż do miejsca, gdzie rzadszy las pozwolił się rozwinąć w szyku bojowym a skąd moskale tylko o 50 kroków byli oddaleni i spędził moskali ze zajmowanej pozycyi. Trzy razy moskale usiłowali stawić opór, ale odparci, pędzeni byli aż do Mierzwina, zostawiając po drodze kilka trupów i furgon z żywnością, który powstańcy zabrali. Na wzgórzu pod Mierzwinem zebrał Kalita oddział i wrócił do obozu. Moskali w tej potyczce było 2 roty piechoty i 100 kozaków, oddział zaś Rębaiły składał się ze 120 piechoty i 14 jazdy. Odznaczyli się i polegli w tem starciu Chorwat Grzegorz Saint-Zegga, kapitan, porucznik Ludwik Kociupiński z Krakowa, podpodporucznik Antoni Zabierzowski i sześciu szeregowych, ponadto odznaczyli się: kapitan Stanisław Jagielski, podporucznik Józef Wysocki i sierżant Stankiewicz. Moskale, prócz kilku porzuconych w ucieczce, większą część poległych i rannych zabrali ze sobą na podwody.

9. 12. 63. **Huta Szczecieńska,** Kr., ob. stopnicki; 6 km. płn.-wsch. od Pierzchnicy. (Szczecno, Ujny, Chmielnik).

Po starciu pod Mierzwinem major Kalita udał się przez Pińczów w lasy szczecieńskie, gdzie stanąwszy 7. grudnia, dowiedział się, że moskale ściągają wojska przeciw niemu. Zostawiwszy w Ujnach podjazd, wyruszył Rębaiło do Huty Szczecieńskiej. O godzinie 2. uwiadomiony, że kozacy zjawili się w Ujnach, wysłał kilku jazdy pod dowództwem wachmistrza Troskolaskiego, który starłszy się na połowie drogi z podjazdem kozackim, wrócił do obozu. Wobec zbliżania się nieprzyjaciela rozkazał Rębaiło kompanii kapitana Stanisława Jagielskiego obsadzić łańcuchem tyralierskim zabudowania wioski, a kompanię kapitana Postawki przeznaczył jako rezerwę prawego i lewego skrzydła tyralierów, kompanię kapitana Huberta wysłał na lewą flankę, celem atakowania wrazie potrzeby prawego skrzydła moskali od strony Smykowa, sam zaś z rezerwą tj. kompanią kapitana Rząśnickiego stanął nad brzegiem lasu o 250 kroków za łańcuchem tyralierskim. W pół godziny ukazał się nieprzyjaciel, a przywitany ogniem rozsypał się w tyralierkę, zajmując brzeg lasu i rozpoczynając rzęsisty ogień, który trwał półtorej godziny. Nie widząc korzystnego wyniku tej walki, Rębaiło ze swoją rezerwą okrążył tyły i boki nieprzyjaciela, co widząc Jagielski ściągnął swoich tyralierów i zająwszy opuszczone przez Rębaiłę stanowisko, zakryty drzewami, celnie począł razić moskali. Moskale, wziąwszy posunięcie się Jagielskiego za cofanie się, zajęli opuszczone przez tegoż chałupy, lecz wzięci w krzyżowy ogień, niemniej zaatakowani przez Jagielskiego na bagnety, zmuszeni zostali do ucieczki i dopiero zupełna ciemność uratowała ich od cięższej porażki. — Plac boju pozostał przy powstańcach, którzy znaleźli ciężko rannych 9 szeregowców oraz sztab. kapitana Federowskiego ze smoleńskiego pułku i kozackiego oficera, ponadto znaleziono 20 moskali zabitych. Rębaiło miał 7 szeregowych zabitych, 2 ciężko i 7 lekko rannych. Po stronie polskiej walczyło 250 ludzi, moskale mieli 5 kompanii piechoty w liczbie 650 ludzi i 50 kozaków.

Odznaczyli się w tej potyczce wspomniani już Jagielski, Rząśnicki i Troskolaski, oraz porucznik Bandrowski, podporucznik Zawadzki i sierżant Piernikarski, podoficerowie Kowalski i Olszewski, z szeregowych Trylski, Narkowski i Husarz. — Z pod Huty Sz. ruszył Kalita do Cisowa, gdzie po przeglądzie wojsk przez *Bosaka* i *Chmieleńskiego* rozdzielił piechotę z powodu znacznych sił moskiewskich, skoncentrowanych w lasach Szczecna, gdzie nie niepokojony przebywał aż do Bożego Narodzenia. Wtedy moskale kilkunastu rotami urządzili na niego trzydniową obławę, lecz Kalita wywiódł nieprzyjaciela w pole, wrócił na dawne stanowisko, gdzie pozostał do połowy stycznia.

20. 12. 63. **Mątkowice,** Kr., ob. kielecki...

Pod wsią Mątkowicami napadli moskale na jazdę Junoszy, mieli zabrać 1 konia i zabić 5 powstańców. Tegoż dnia miał się ukazać w okolicy Zagościa oddział podobno 100 koni *Heydla* czy *Serwatowicza.*

19. 1. 64. **Imielno,** Kr., ob. kielecki; 11 km. płd.-wsch. od Jędrzejowa. (Małkowice).

Porucznik Hordeńko, wyszedłszy z Jędrzejowa, napadł pod Imielnem na oddziałek powstańczy, który ścigany za Małkowice, miał stracić 2 zabitych i 3 rannych.

20. 1. 64. **Chmielnik,** Kr., ob. stopnicki; miasto. (Kozłów, Gruszczyn).

Wkroczywszy d. 18. 1. w 110 jazdy dobrze uzbrojonej, składającej się przeważnie z dezerterów wojska austryackiego, a w pewnej liczbie z Węgrów, już w 2 dni później stoczył major Rumowski (Wagner) szczęśliwą potyczkę z oddziałem porucznika Dunaltetego, wysłanego ze Stopnicy, a odparłszy kozaków, przedarł się w Kaliskie.

21. 1. 64. **Lipno,** Kr., ob. kielecki; 11 km. zch. od Małogoszcza.

Na oddziałek 20 i kilku żandarmeryi konnej powiatu kieleckiego, obozującej pod dowództwem Belardiego w Lipnie, napadł major Paszczenko i zmusił go do ucieczki. Po odejściu moskali Belardi wrócił do Lipna, gdzie ponownie atakowany przez kap. sztabowego Kołpakowa i tym razem ratować się musiał ucieczką, straciwszy podobno w obu starciach 1 zabitego, 3 rannych i 6 pojmanych, 9 koni i 6 sztuk broni.

23. 1. 64. **Kielce,** Kr., ob. kielecki; miasto.

Pozostając wciąż w Kieleckiem, wzmacniany rozbitkami to *Belardiego* to *Wagnera,* stał Rzewuski na czele prawie 100 jazdy, którą podzielił na 3 plutony krakusów i 1 kozaków, dowodzonych przez *Lotkina.* W końcu stycznia otrzymał Krzywda rozkaz od *Bosaka,* aby dla upamiętnienia rocznicy powstania, jak również dla zwrócenia na siebie uwagi moskali, którzy gromadzili swe siły na Cisów, główną siedzibę piechoty powstańczej, na ich tyłach zaalarmował Kielce. Krzywda nie poprzestając na samych Kielcach, zaalarmował w nocy na 23. stycznia Kielce, a inne plutony wysłał do Włoszczowy, Jędrzejowa i Szczekocin, naznaczając na 24. stycznia punkt zborny w Rudzie.

23. 1. 64. **Jędrzejów,** Kr., ob. kielecki; miasto.

Porucznik Orzechowski, wysłany przez *Krzywdę,* zaalarmował załogę moskiewską w Jędrzejowie.

23. 1. 64. **Włoszczowa,** Kr., ob. kielecki; miasto.

Część oddziału *Krzywdy* zaalarmowała w nocy z 22-go na 23-go stycznia załogę moskiewską we Włoszczowej.

23. 1. 64. **Szczekociny,** Kr., ob. olkuski; miasto.

Oddziałek, wysłany przez *Krzywdę,* zaalarmował załogę moskiewską w Szczekocinach i wrócił na punkt zborny do Rudy.

23. 1. 64. **Ruda Fanisławicka v. Narodowa,** Kr., ob. kielecki; 6 km. płn.-wsch.-płn. od Małogoszcza. (Ruda).

Wysłany w nocy na 24. stycznia przez *Krzywdę* z Czartosowy oficer Lotkin z czterema ludzmi wpadł do obozujących w Rudzie moskali i zniósłszy wystrzałem pikietę, wrócił do oddziału.

24. 1. 64. **Czartosowy,** Kr., ob. kielecki; 10 km. płn. od Małogoszcza.

Z Rudy, gdzie stanął był po zaatakowaniu nieprzyjaciela w Kielcach ruszył *Krzywda*, o świcie 24. ku Czartosowom. Tutaj zaatakowali go moskale, goniący za nim z Kielc przez Rudę. Przywitawszy jazdę nieprzyjacielską plutonowym ogniem, rozsypał Rzewuski ludzi w tyraliery. Po półgodzinnem strzelaniu ukazała się piechota nieprzyjacielska. Wobec trzy razy większych sił przeciwnika, Krzywda cofnął się o pół mili w las, a moskale nie ścigając go, zawrócili do Czartosów.

24. 1. 64. **Złotniki,** Kr., ob. kielecki; 7 km. płd. od Małogoszcza.

Cofając się z pod Czartosowych połączył się Krzywda w Zarzycach z oddziałkiem Orzechowskiego, wysłanym do zaalarmowania Jędrzejowa i stanął w Złotnikach. Tutaj zaatakował go oddział Paszczenki, ścigający Orzechowskiego od Jędrzejowa. Po krótkiej obronie we wsi wycofał się Krzywda w pole, gdzie jeszcze raz stawił czoło nacierającemu i otaczającemu go nieprzyjacielowi i przy ciągłem odstrzeliwaniu się, cofnął się do lasu, straciwszy w tej dwugodzinnej potyczce tylko dwa konie i kilku rannych. Wymknąwszy się wreszcie z obławy na niego urządzonej, przez kilka tygodni niepokoił Rzewuski nieprzyjaciela, uwijając się wciąż w tejsamej okolicy między Pilicą a traktem kielecko-krakowskim.

31. 1. 64. **Sędziszów,** Kr., ob. kielecki; 10 km. płn.-z. od Wodzisławia. (Wodzisław).

Pod Sędziszowem objazd pół seciny kozaków napadł na garstkę 20 konnych rotmistrza Jana Mazarakiego w czasie obiadowania. Mazaraki, straciwszy kilku zabitych i rannych, uszedł kozakom, którzy mając także 2 rannych i 2 zabitych, wpadli do Sędziszowa, gdzie zamordowali bezbronnych dziedziców wsi: Romualda i syna jego Kwiryna Rusockich i Teodorę z Walewskich, jadących bryczką do Węgrzynowa.

2. 2. 64. **Kielce,** Kr., ob. kielecki; miasto.

Załoga moskiewska w Kielcach została zaalarmowana przez Rudowskiego, przyczem powstańcy pod samem miastem zabili 2 dragonów a 6 wzięli do niewoli.

3. 2. 64. **Krasocin,** Kr., ob. kielecki; 12 km. płn.-wsch. od Włoszczowy.

Przez kilka dni nie atakowany przez moskali wyruszył *Krzywda* ku Przedborzu, wysyłając równoległą drogą pluton „kozacki" pod dowództwem Lotkina, w celu zabezpieczenia sobie lewego skrzydła podczas marszu. Lotkin stanął na wypoczynek w Krasocinie. Nie zachowując niezbędnej ostrożności, zaledwie wjechał na podwórze folwarku, zaatakowany został przez kilkudziesięciu kozaków. Lotkin sformowawszy swój szczupły zastęp w dwójki, rzucił się z pałaszem w ręku w sam środek dwa razy liczniejszego nieprzyjaciela i nie straciwszy ani jednego żołnierza, przebił się; ścigany pewien czas, zdołał zmylić pogoń, dobiwszy się do lasu.

6. 2. 64. **Jakubów,** Kr., ob. kielecki; 10 km. płd.-wsch. od Jędrzejowa. (Działoszyn, Dzielszyn, Jędrzejów, Złota, Złotniki, Jakubowice, Gozno, Gorzno).

Zaalarmowawszy Jędrzejów, zmuszony uchodzić przed majorem Paszczenką, w starciach pod Goznem i Jakubowem stracił Belardi oddział, a sam ranny, wpadł w ręce moskali, którzy go rozstrzelali we Wodzisławiu 7. maja.

19. 2. 64. **Daleszyce,** Kr., ob. kielecki; miasto.

Aby odciągnąć idącą ku Cisowu kolumnę moskiewską, przez całą noc z 18. na 19. lutego niepokoił Uragan z polecenia *Bosaka* ze swoim oddziałkiem jazdy moskali w Daleszycach.

7. 3. 64. **Szczecno,** Kr., ob. stopnicki; 14 km. płn. od Chmielnika. (Huta szczecyńska).

Pod Szczecnem starł się z nieprzyjacielem oddziałek Zaremby.

10. 3. 64. **Pieskowa Skała,** Kr., ob. olkuski; 14 km. płd.-wsch.-płd. od Olkusza.

Garstka ochotników przedarłszy się ze zaboru austryackiego pod Pieskową Skałę, zmuszona do ucieczki, straciła kilku wziętych do niewoli.

18. 3. 64. **Kalina,** Kr., ob. miechowski; 7 km. płn.-wsch. od Miechowa.

Pod Kaliną miało zajść starcie z drobnym oddziałem konnym powstańców, przyczem moskale mieli spalić zabudowania dworskie.

19. 3. 64. **Krasocin,** Kr., ob. kielecki; 12 km. płn.-wsch. od Włoszczowy. (Włoszczowa).

Stojąc ze zwiększonym do 120 ludzi oddziałem jazdy między Lasocinem a Krasocinem, Krzywda, dowiedziawszy się o zbliżaniu się kozaków w małej liczbie, postanowił ich zaczepić. Pluton, dowodzony przez Anderliniego (Moroka), zaatakowawszy kozaków, pognał ich przed sobą. Gdy jednak za jazdą moskiewską ukazała się piechota, Anderlini, rozsypawszy swoich ludzi w tyraliery, po godzinnem strzelaniu wrócił do reszty oddziału, który cofnął się do Włoszczowy, podczas gdy nieprzyjaciel, opuszczając również plac boju, udał się do Krasocina.

25. 3. 64. **Mieronice,** Kr., ob. kielecki; 2 km. płd. od Małogoszcza. (Złotniki).

I w kilka dni po starciu pod Krasocinem, stojąc między Mieronicami a Złotnikami, zaatakowany został Krzywda przez szwadron dragonów z Kielc. Rzewuski, stawiwszy krótki opór, cofnął się w porządku do Małogoszcza, a rozdzieliwszy siły swe na pięć oddziałków, po kilku dniach zebrał je w Leśnicy.

26. 3. 64. **Stopnica,** Kr., ob. stopnicki; miasto.

Naczelnik powiatu stopnickiego wysłał w powiat 30 ludzi z dwoma oficerami na czele przeciw snującym się po wsiach powstańcom. Patrol ten dopędził oddziałek 9 powstańców, z których 7 ujęto, w tej liczbie porucznika Jaworskiego. Oddziałek składał się z ochotników ze zaboru austryackiego.

29. 3. 64. **Węgleszyn,** Kr., ob. kielecki; 10 km. płd.-zach. od Małogoszcza. (Zakrzów, Mieronice).

Zebrawszy znowu cały oddziałek, ruszył Krzywda z Węgleszyna w kierunku Zakrzowa. W czasie pochodu, napotkawszy wychylający się z lasu patrol 20 kozaków, uderzył na nich, zmusił do ucieczki i gnał ich aż do Nagłowic.

Po tem starciu, otrzymawszy od generała *Bosaka* żądaną dymisyę, zdał Rzewuski dowództwo oddziału Anderliniemu i opuścił kraj.

30. 3. 64. **Wodzisław,** Kr., ob. kielecki; miasto. (Pińczów).

Między Wodzisławiem a Pińczowem ucierał się drobny oddziałek z moskalami.

8. 4. 64. **Bebełno,** Kr., ob. kielecki; 11 km. wsch. od Secemina. (Oksza, Rudniki).

Anderlini, objąwszy dowództwo szwadronu *Krzywdy*, spotkał się pod Bebełnem ze szwadronem dragonów i kilkudziesięciu kozakami pod dowództwem kapitana Czerkuninowa i został rozbitym, straciwszy w zabitych, rannych i rozproszonych do 30 ludzi. Podporucznik Kowalski, będąc ze wszystkich stron otoczony przez kozaków, wystrzałem z rewolweru zranił się, chcąc się zastrzelić, i dostał się do niewoli.

8. 4. 64. **Ludynia,** Kr., ob. kielecki; 11 km. wsch. od Włoszczowy. (Włoszczowa).

Rozbitki Anderliniego w liczbie 20, dotarłszy do Ludyni, zostały zaatakowane przez kilkudziesięciu kozaków, wysłanych z Włoszczowy. Śmiałą szarżą zmusili powstańcy moskali do ucieczki, lecz pomoc nadeszła z Włoszczowy zmusiła ich do odwrotu. W potyczce tej poległo kilku ludzi, między innymi wachmistrz Kamiński, który uchodząc, wpadł do młyna, gdzie zatarasowawszy się, bronił się długo, na koniec położywszy 2 moskali, trzecią kulą odebrał sobie życie. Do niewoli dostał się podporucznik Wicki z byłego szwadronu *Szemiota.*

28. 4. 64. **Bebełno,** Kr., ob. kielecki; 11 km. wsch. od Secemina. (Włoszczowa, Oleszno).

Dnia 28. kwietnia o godz. 5. południu 60 dragonów i pół seciny kozaków zaatakowało w Bebełnie oddziałek jazdy Junoszy. Ustawiwszy jeden pluton za domami, Junosza wstrzymywał nim nieprzyjaciela, sam zaś z drugim plutonem poszedł w tyraliery na drodze, którą szli moskale. Po półgodzinnem strzelaniu, widząc, że nieprzyjaciel się waha, sformował Junosza oddział do szarży, lecz moskale, nie czekając ataku, cofnęli się za bagna, gdzie trudno było przypuścić szarżę. Znowu więc walka ograniczała się do wymiany strzałów, a gdy od lewej strony wsi poczęła zbliżać się piechota moskiewska, Junosza widział się zmuszonym cofnąć się, straciwszy 3 zabitych i 2 rannych.

3. 5. 64. **Pińczów,** Kr., ob. stopnicki; miasto. (Jędrzejów, Wodzisław).

Przez tydzień przeszło, po starciu pod Żeleźnicą, ścigany przez jazdę i piechotę moskiewską, wymykał się Junosza w okolicach Jędrzejowa, Wodzisławia i Pińczowa, straciwszy w tem uganianiu się tylko 1 podoficera. Ostatecznie na rozkaz *Markowskiego* rozpuścił oddział dnia 8. maja na dni 20, aby go już nie zebrać na nowo.

21. 6. 64. **Ojców,** Kr., ob. olkuski; 2 km. płd.-zach. od Skały. (Skała).

Jeszcze pod koniec czerwca oddziałek 30 powstańców, uformowany przez *Seyfryda* w zaborze austryackim, usiłował przedrzeć się w głąb Królestwa, lecz zaraz na wstępie rozbity został i rozproszony pod Ojcowem. Z wziętych do niewoli szeregowiec Stanisław Szum ze zaboru austryackiego powieszony został w Olkuszu 25. czerwca.

Województwo Kaliskie.

24. 1. 63. **Radomsk,** Kal., ob. piotrkowski; miasto.

Naczelnik wojenny województwa kaliskiego Józef Adam Grekowicz uderzył na czele pierwszego oddziału sformowanego w Kaliskiem na załogę Radomska, w nocy z 23. na 24. stycznia, lecz odparty, z resztą, która się nie rozproszyła, ruszył w lasy, gdzie trzymał się dłuższy czas, aż się nie połączył z *Kurowskim*.

Po tym chybionym napadzie moskale pochwycili z liczby oficerów wojska moskiewskiego, których więcej znajdowało się w oddziele Grekowicza, trzech, mianowicie: podporucznika Francewicza, Jerzego Rakowskiego, chorążego od saperów pułku witebskiego i Udymowskiego, których rozstrzelali w Piotrkowie 14 (11?) lutego.

28. 1. 63. **Kamieńsk,** Kal., ob. piotrkowski; miasto.

W Kamieńsku pod Radomskiem powstańcy oswobodzili 17 brańców.

30. 1. 63. **Zduńska Wola,** Kal., ob. sieradzki; miasto.

W nocy z 30. na 31. stycznia ks. Cent, z oddziałkiem przez siebie zorganizowanym, wpadł do wolnej od moskali Zduńskiej Woli i zabrał z magazynów 50 sztuk broni.

10. 2. 63. **Złoczew,** Kal., ob. sieradzki; 22 km. płd.-zach.-płd. od Sieradza.

W Kaliskiem organizacya oddziałów powstańczych szła opornie, a ekspedycye moskiewskie rozpraszały zbierające się i niezorganizowane gromadki. Tak n. p. Brunner, wyszedłszy 31. stycznia z Kalisza do Sieradza, w lasach rossoszyckich wyłapał 34 powstańców i niepowstańców, zebrawszy po różnych kątach 60 sztuk broni, a inny oddział, wysłany przez pułkownika Miaskowskiego z Łęczycy, idąc przez Poddębice do Prusinowa, uzbierał 26 strzelb i 50 ludzi i 5. 2. wrócił do Łęczycy.

Jedyny Drohomirecki Makary miał już oddziałek czynny, z którym przebiegał województwo, niepokojąc nieprzyjaciela, jak w Złoczewie. Do miasteczka tego w 5 koni tylko wpadłszy, rozbroił tam straż i ogłosił w Złoczewie R. N., poczem puścił się w dalszą drogę.

11. 2. 63. **Przysiedzie,** Kal...

Oddziałek powstańców zajął 9. lutego Uniejów, który po dwudniowym pobycie opuścił. Kilku oddzieliło się od reszty i tych obskoczyli kozacy i zmusili

do ucieczki. Z gromadki tej kilku zginęło, między nimi Adam Bolesław Jabkowski, który po dzielnej obronie, otoczony przez 5 moskali, jednego trupem położył, a drugiego zranił, aż widząc nadbiegających innych, sam się zastrzelił. Moskale, obrabowawszy trupów, udali się do Rudnik.

15. 2. 63. **Pyszków,** Kal., ob. sieradzki; 18 km. zch. od Widawy. (Nowa Wieś, Widawskie lasy, Pyszkowice, Złoczewo, Złotow, Brzeznio, Brzyzno).

Niedługo uwijał się Drohomirecki po Kaliskiem. Już 10. lutego wyprawili moskale przeciw niemu silną kolumnę z 3 rot i 40 kozaków pod dowództwem majora Hanczakowa, któremu udało się wytropić powstańców w lasach wsi Lipno. Otoczeni przygniatającą liczbą moskali, powstańcy bronili się bohatersko, ostatecznie jednak ulegli przemocy i — 500 moskali odniosło świetne zwycięstwo nad 32 Polakami, bo tylu liczył oddziałek. Pięciu legło na miejscu: dowódzca, ks. Jerzy (Jany) z Rychłocic, Hauke Aleksander, wnuk generała z 1831 r., malarz niewiadomego nazwiska z Częstochowy. Reszta oddziałku rozproszona, częścią wybita została w pobliskiem Brzeznie (5 km. płn. zch.).

17. 2. 63. **Koło,** Kal., ob. koniński; miasto. (Konin).

W nocy z 16. na 17. lutego oddział 30 kosynierów i 20 jazdy, wysłany przez Mielęckiego, zajął miasto i spalił most na Warcie, zabrał kasy skarbowe, pozrzucał orły dwugłowe i ogłosił Rząd Narodowy, poczem w największym porządku powrócił do obozu.

25. 2. 63. **Opatówek,** Kal., ob. kaliski; miasto.

Otrzymawszy rozkaz od *Rudzkiego* posunięcia się ku kordonowi po broń, oddział Litticha Aleksandra i Józefa Oxińskiego ze szkoły wojskowej w Cuneo, źle uzbrojony, składający się z mniej więcej 360 ludzi różnej broni, w marszu dnia 25. lutego wkroczył do Opatówka, gdzie zabrawszy nieco sukna i nieznaczną kasę publiczną, a na wychodnem spotkał się z 80 objeszczykami wysłanymi z Kalisza przez generała Brunnera. Objeszczycy, wpadłszy w zasadzkę, straciwszy 1 zabitego i 4 rannych, ratowali się ucieczką, Oxiński zaś nie poniósłszy strat, ruszył ku Kuźnicy Grabowskiej, gdzie się zatrzymał na noc.

26. 2. 63. **Kuźnica Grabowska,** Kal., ob. sieradzki, 27 km. płn.-z. od Złoczewa. (Grzyba, Kuźnica Grzybowska, Klonów, Michałów, Złoczew).

Z Opatówka oddział sieradzki Oxińskiego zwróciwszy się ku Wieluniowi, otoczony został przez 3 kolumny moskiewskie, idące od Wielunia, Sieradza i Kalisza, razem w liczbie około 1000 ludzi piechoty i kozaków. Główny oddział kozaków, przeciąwszy przejście między wsią a niedalekim lasem, podpalił najbliższe domy i rzucił się na ich rabunek; natenczas oddział powstańczy, początkowo za budynkami się broniący, widząc, że wobec przeważającej siły nieprzyjaciela nie mógłby się utrzymać, przerżnął się przez zajęte rabunkiem kozactwo i zaczął się cofać ku lasowi do pustkowia „Grzyba". Odwrót ten odbył się w największym porządku. Walka na przestrzeni 7 km. trwała przez 4 godziny, początkowo na czystem polu potem w lesie. Mały oddział nie zachwiał się ani na chwilę mimo ogromnej przewagi nieprzyjaciela i tylko odwadze zawdzięczył ocalenie, straciwszy 11 ludzi oraz 20 rannych maruderów spalonych przez nieprzyjaciela, tudzież cały tabor. Moskale powstańców nie ścigali już, lecz zadowolili się dobijaniem rannych, obcinając głowy i pastwiąc się nad nimi. Czterech kosynierów, którzy, odcięci od oddziału, schronili się do chaty, żywcem w niej spalili. Tadeusza Pikulskiego, ranionego na pikiecie, przywiązali do konia i tak długo ze sobą włóczyli, aż ducha nie wy-

zionął; zginęli także: adjutant dowódzcy Rolski i Kotnowski; między rannymi znajdował się kapelan oddziału ks. Mańkowski (Benwenuto), Bernardyn.

Większa część oddziału poszła w rozsypkę i tylko 180 ruszyło w jakim takim porządku ku Klonowskiej Górce.

26. 2. 63. **Pańki,** Kal., ob. wieluński; 26 km. zch.-płn.-zch. od Częstochowy.

Organizując z polecenia *Kurowskiego* przez kilkanaście dni oddział w Dąbrowie, wyruszył Cieszkowski z niespełna 200 ludźmi do Siewierza, stamtąd do Kozichgłów i 26. lutego zatrzymał się w Pańkach. Tutaj zaatakował powstańców pułkownik Alenicz, przybyły w 2 roty piechoty z 2 działami i 50 kozakami. Po krótkiej za budynkami i przy moście obronie, którą prowadził dowódzca strzelców Serwatowicz, cofnął się oddział do lasu, gdzie Cieszkowski, wracając na odgłos wystrzałów z wyprawy na straż graniczną, sformował oddział, który w strzelaninie tej żadnych strat nie poniósł, i wymknął się z obławy Alenicza.

1. 3. 63. **Biniszew,** Kal., ob. koniński; 3 kilometry płd.-wsch. od Kazimierza. (Konin).

Zreorganizowaszy silnie zdemoralizowany klęskami oddział, zbliżył się Mielęcki ze 180 strzelcami, 80 kosynierami i 40 ułanami do lasów kazimierzowskich i zajął obronną pozycyę przy kościele w Biniszewie, gdzie go zaatakowały 2 roty piechoty i secina kozaków. Mielęcki głównie za sprawą jazdy powstańczej, dowodzonej przez rotmistrza Władysława Miśkiewicza, który wykonał zuchwałą szarżę na piechotę nieprzyjacielską, rozbił zupełnie piechotę moskiewską, zmuszając do odwrotu, lecz wiedząc, że niedaleko znajdują się znaczniejsze siły nieprzyjacielskie, zaniechać musiał pościgu. Moskale w tej potyczce stracili 27 ludzi. Polaków padło kilkunastu, między nimi Rybiński, Suligowski i Kozłowski, uczeń Szkoły Głównej.

2. 3. 63. **Dobrosołów,** Kal., ob. koniński; 7 km. płn.-zch. od Kazimierza. (Mieczoławca, Mieczownica).

Oddział w Księstwie świeżo zorganizowany pod dowództwem pułkownika Antoniego Garczyńskiego, liczący 240 strzelców i 30 ułanów, dowodzonych przez Jana Glogiera, połączył się dnia 1. marca wieczorem, po starciu Mielęckiego pod Biniszewem, z tymże oddziałem. O świcie jednak Garczyński zwinął obóz i ruszył do Mieczownicy. Mielęcki przez kilka godzin błądził ze swoimi ludźmi, nim odnalazł Garczyńskiego. Doszedłszy do wsi Dobrosołowa, zajął chaty, lecz moskale zdążyli go ubiedz i obsadzić zabudowania folwarczne, równocześnie atakując wieś, zajętą przez strzelców Mielęckiego i usiłując ich spędzić. Garczyński stał po drugiej stronie jeziorka i błot w Mieczownicy, skąd wąska grobla prowadziła na prawo do wsi, zajętej przez Mielęckiego; jeziorko i błota oddzielały Mieczownicę od zabudowań folwarcznych Dobrosołowa, gdzie się prawe skrzydło moskali osadziło. Przez ową groblę wysłał Garczyński swoje dwa plutony jazdy, która z przodu i z boku rażona strzałami moskali, zawróciła i rozsypała się. Wtedy Garczyński wysłał tyralierów przez grząskie błota i głębokie rowy, aby wyparli moskali z zabudowań folwarcznych. Lecz powstańcy, na odkrytem polu wystawieni na rzęsisty ogień przeciwnika bezpiecznie zasłoniętego, nie mogąc dojść do zabudowań i straciwszy niemało w zabitych i rannych, musieli cofnąć się pod morderczym ogniem. Niemniej Mielęcki, nie mogąc się utrzymać we wsi, cofnął się i oba oddziały uchodziły ku kordonowi, ścigane przez moskali i oskrzydlane, tak, że o formowaniu się do obrony nie było mowy. Dla powstrzymania oporu nieprzyjaciela i uchronienia oddziałów od odcięcia od kordonu, obsadzono znajdujące się przy drodze zagajenie cmentarza 28 strzelcami, pod dowództwem Ne-

pomucena Marczyńskiego. Trzydziestka ta ofiarowana na stracenie, ani myśląc o ratowaniu się ucieczką, poczęła prażyć moskali gęstym ogniem z dubeltówek. Dragoni, zsiadłszy z koni, pieszo zaczęli atakować dzielną młodzież, zasypując ją gradem kul. Ostatecznie moskale zdobyli cmentarz, zastawszy na nim tylko zabitych i rannych, których z dzikością dobijali.

Dzięki poświęceniu tej garstki młodzieży, z której jeden tylko ocalał, wyniesiony ciężko ranny z placu boju, Klemens Winiewski, gimnazyasta z Trzemeszna, część oddziałów zdołała ujść z pogromu, ratując się ucieczką do Księstwa. Nad samym kordonem jeszcze kolumna kawaleryi moskiewskiej zaszła z lewej strony i odcięła kilkudziesięciu uczniów gimnazyum trzemeszeńskiego, których nielitościwie porąbano.

W kilkanaście dni później Mielęcki wkroczył do Królestwa na czele dwustukilkudziesięciu ochotników.

Moskali pod Dobrosołowem wystąpiło do boju 5 rot piechoty i 200 jazdy. — Polegli tutaj między innymi: Józef Poniński, bracia Władysław i Kazimierz Trąmpczyńscy z Trzemeszna, Ciesielski Władysław, Witold Ulatowski podoficer strzelców, porucznik Marczyński. Wśród rannych szeregowych odznaczył się Antoni Szulc, ogrodnik, a wogóle poległo do 100 powstańców.

3. 3. 63. **Jawór,** Kal., ob. sieradzki; 11 km. wsch. od Widawy. (Łęki, Wygiełzów, Wygnanów, Widawa).

Pragnąc wydostać się z niebezpiecznej okolicy między Sieradzem a Wieluniem, przeszedł Oxiński z Littichem Wartę, aby udać się w głąb województwa. Atoli przy Jaworze dopędził ich major Pisanko z niespełna półseciną kozaków i 85 strzelcami, pędzącymi na podwodach. Na linii odwrotu oddziału, ku lasowi, leżała równina grzęska i bagnista, tworząc niebezpieczny dla rejterady przesmyk. Pisanko ze swymi strzelcami zaatakowawszy powstańców z frontu, kozakom polecił obejść boki i odciąć Polaków od grobli. Wówczas Oxiński całej swej jeździe, 7 koni, rozkazał uderzyć na kozaków. Zuchwałą szarżą odegnawszy jazdę nieprzyjacielską, siódemka owa zapewniła oddziałowi odwrót, który uskuteczniono pośpiesznie lecz w porządku, ze stratą w tem starciu 15 powstańców w rannych i zabitych.

5. 3. 63. **Brodnia,** Kal., ob. sieradzki; 7 km. płd. wsch. od Łaska.

Ścigani uparcie, ze zmniejszonym do 166 ludzi oddziałem, znowu starli się Oxiński i Littich pod Brodnią, tym razem z oddziałem majora Pietrowa. Nie mając wprawdzie zabitych i rannych, lecz uszczuplony rozsypką pod Brodnią, zebrał się oddziałek dopiero koło Złotego Potoka, gdzie Oxiński począł się na nowo organizować.

W dniu rozsypki pod Brodnią przybył do Gruszczyn pod Błaszkami, celem naradzenia się nad zorganizowaniem województwa, Bronisław *Rudzki*, b. porucznik wojsk moskiewskich, mianowany naczelnym organizatorem wojennym Kaliskiego. Przez zdradę Bogatki, adjutanta organizatora, dowiedział się major żandarmów, Bergman, o tegoż zapowiedzianym do Gruszczyc przyjeździe, i wpadłszy z 50 kozakami do dworu, przyaresztował zebranych obywateli. Rudzki, nie chcąc żywcem wpaść w ręce moskali, zastrzelił się.

14. 3. 63. **Radomsk,** Kal., ob. piotrkowski; miasto.

Wysłany z Goszczy przez *Langiewicza* w celu formowania oddziału w Piotrkowskiem, Teodor Cieszkowski, zebrawszy mały oddziałek, wszedł do Radomska, rozbroił 8 inwalidów, zabrał kasę 6000 rubli oraz kilka koni, i ruszył ku Małuszynowi.

16. 3. 63. **Golina,** Kal., ob. koniński; miasto. (Konin).

Będący na czele silnego oddziału, Mielęcki, zaatakowany pod Goliną, zmuszony został do odwrotu ku Lądkowi.

17. 3. 63. **Lądek,** Kal., ob. koniński; miasto. (Konin).

Cofnąwszy się z Goliny do Lądka miał Mielęcki wyprzeć stamtąd nieprzyjaciela.

17. 3. 63. **Lubstowo,** Kal., ob. koniński; 19 km. płn. zach. od Konina.

Mały oddziałek jazdy, wysłany przez *Topora* z rozporządzeniem do *Mielęckiego*, pod dowództwem wachmistrza Czarneckiego, spotkał się pod Lubstowem z przeważającemi siłami moskali i został rozbity. Czterech powstańców wraz z dowódzcą poległo, a 2 wpadło w ręce nieprzyjaciela. Czarnecki bronił się dzielnie i poległ dopiero, sam położywszy kilku moskali trupem.

21. 3. 63. **Kleczew,** Kal., ob. koniński; miasto.

W lasach koło Kleczewa kolumna Wittgensteina stoczyła forpocztową utarczkę z 30 powstańcami z oddziału Mielęckiego, którzy po krótkiej strzelaninie cofnęli się do lasu, podczas gdy moskale pomaszerowali do Kazimierza.

22. 3. 63. **Pątnowo,** Kal., ob. koniński; 6 km. wsch. od Kazimierza. (Kazimierz, Kleczew, Olszak tartak, Olszówka, Tartak, Gosławice, Biniszew).

Organizując się od kilku dni w lasach kazimierzowskich i przyjmując drobniejsze oddziały, doprowadził Mielęcki oddział swój do 500 ludzi, mianowicie 250 strzelców, 145 kosynierów i 100 jazdy. Nad piechotą objął dowództwo pułkownik żuawów Edmud Callier, który znowu część oddał pod dowództwo Sikorskiego, a drugą kapitanowi Michałowi Zielińskiemu. Nad taborem miał dozór porucznik Gutkowski, komendę nad jazdą otrzymał Miśkiewicz.

W czasie marszu, dnia 22. marca o godzinie 4. z rana, zaatakowany został Mielęcki przez kolumnę Wittgensteina przy tartaku między jeziorami gosławickiem a pątnowskiem. Siły moskali więcej niż dwakroć przeważały liczbę powstańców. Moskale celnym ogniem strzelców przywitani, zachwiali się w pierwszych szeregach piechoty, której część schroniła się do tartaku. Strzelcy po krótkim celnym ogniu wyparłszy ich stamtąd, sami zajęli tartak i rażąc napierających moskali, o znaczne przyprawili ich straty i zmusili do cofnięcia się przez most i ucieczki przed ścigającymi ich powstańcami. Ani nieustający gęsty ogień piechoty moskiewskiej, ani natarcia konnicy nie zdolne były powstrzymać strzelców i kosynierów z taką natarczywością nacierających na nieprzyjaciela, że ten, po pięciogodzinnej walce, nie mogąc dłużej utrzymać się na moście, zaczął się mieszać, a nakoniec w popłochu pierzchnął. W ucieczce tej moskale wielu zabitych nie zdążyli zabrać ze sobą, a część ich rannych potonęła, spadając z mostu. Kilkadziesiąt karabinów dostało się w ręce powstańców. Straty moskali w ludziach były wielkie, jeżeli sami przyznają się do 6 zabitych, a 48 ranionych, oraz przyznają, iż powstańcy pod Pątnowem celnie strzelali. Po stronie polskiej poległo 11, między nimi Antoni Budziszewski, syn pułkownika; najdotkliwszą była strata zdolnego dowódzcy Calliera, który ranny, zaniesiony do Pątnowa, tam pojmany został przez moskali. (Niebawem udało mu się umknąć i znowu wrócić na pole walki).

22. 3. 63. **Slesin,** Kal., ob. koniński; miasto. (Zagórów).

Pobiwszy Wittgensteina pod Pątnowem ruszył Mielęcki ku Slesinowi. W tym czasie jednak moskale, wzmocnieni świeżym oddziałem majora Nelidowa, zaatakowali go ponownie tegoż jeszcze dnia po południu w okolicy Slesina. Po-

wstańcy, nie spodziewając się ataków od strony Włocławka, skąd szedł Nelidow, zostali rozbici, a niedobitków wepchnęli moskale za kordon na terytoryum pruskie. Mielęckiego ciężko rannego zdołano uwieźć do Gór, skąd go Julian Wieniawski przewiózł przez kordon; po kilku miesiącach Mielęcki zmarł z ran, nie przestając w czasie choroby kierować ruchem zbojnym w Kaliskiem.

27. 3. 63. **Radoszowice,** Kal., ob. wieluński; 18 km. wsch. od Wielunia. (Kiełczygłów, Rząśnia, Kuźnica).

Z Łaz cofnął się Cieszkowski przez Porębę Mrzygłodzką i po kilkugodzinnych marszach i kontrmarszach, alarmując we Wieluniu załogę oraz zabierając kasę rządową w Pajęcznie, stanął obozem pod Radoszowicami, zmęczywszy marszami tymi 11 rot moskiewskich i odciągając je od innych oddziałów powstańczych. Wysłany za Cieszkowskim z Wielunia major Pisanko z 2 kompaniami piechoty i seciną kozaków, napadł na powstańców pod Radoszowicami, atoli strzelcy pod dowództwem kapitana Skalskiego, uszykowawszy się natychmiast, w zaciętej walce odparli atak, a Pisanko nie mogąc dotrzymać placu, wezwał posiłków z Wielunia. Cieszkowski przy ciągłem odstrzeliwaniu się cofał się i dopiero pod Kiełczygłowem, odległym o 11 km. na wschód od Radoszowic, sformował się do ataku i tak silnie uderzył na moskali, że zmusił ich do cofnięcia się na północ do Rząśni, sam zaś zwrócił się na północ ku Kamykowi. — W potyczce tej po obu stronach było kilku zabitych i kilkunastu rannych. Odwagą odznaczyła się pod Rodoszowicami p. Niemojowska, która uratowała sztandar, wyrywając go z rąk rannego śmiertelnie kosyniera.

4. 4. 63. **Kuźnica,** Kal., ob. wieluński; 6 km. wsch. od Praszki. (Kuźmianka, Rudniki, Praszka).

Ze Zagórza, gdzie dnia 31. marca wykonał wyrok na dziedzicu Lemańskim, ustępując przed znacznemi siłami moskiewskiemi, stanął Oxiński z oddziałkiem, liczącym do 150 ludzi, niedaleko Rudnik pod wioską Kuźnicą. Tutaj zaatakowany przez prawie 200 piechoty moskiewskiej, przybyłej za nim na podwodach i secinę kozaków pod dowództwem majora Merlina, zmuszony był Oxiński cofnać się ze szczupłą swoją garstką i pod zasłoną strzelców ruszył do lasku praskiego. Zaledwie jednak zdążono wejść w gęstwinę zagajnika, z drugiej strony przybyły moskalom posiłki, które od strony Rudnik zaczęły sypać ogniem rotowym. Nie mogąc odważyć się na nierówną walkę, wśród gradu kul utorował sobie Oxiński odwrót w głąb gęstego lasu, tracąc przytem 11 zabitych i dobitych przez moskali. Między poległymi znajdowali się dzielni młodzieńcy Godlewski i Michalski, którzy już kilkakrotnie okazali dowody waleczności; Michalski zastępującym mu drogę kilku kozakom stawił silny opór i położył oficera wyższej rangi. Z rannych dobili moskale kleryka z klasztoru Reformatów w Lutomiersku, krzyż w rękach za całą broń mającego, oraz stolarza z Bolesławia, który od żony i sześciorga dzieci do szeregów pospieszył. Moskale mieli stracić 13 zabitych, w tem 2 oficerów. — Oxiński, przerznąwszy się na południe, obozował dnia następnego w Jaworznie.

10. 4. 63. **Broszęcin,** Kal., ob. sieradzki; 21 km. płd.-wsch.-płd. od Widawy. (Bożęcin, Kroszencin).

Pułkownik Teodor Cieszkowski, mając przy sobie tylko 28 konnych, którzy stanowili zawiązek nowego oddziału, napadnięty został przez 500 przeszło moskali, piechoty i kozaków. Cieszkowski z garstką swoich wystąpiwszy ze wsi, przy pierwszym zaraz ogniu piechoty moskiewskiej zachwiał się na koniu, ugodzony kulą w piersi i natychmiast przez towarzyszów broni uprowadzonym został z pola walki. Nie mogąc dalszej odbywać drogi, gdyż nieopatrzonym był zupełnie, zatrzymał się z 5-ma towarzyszami o kilometr od miejsca starcia, w dworze Le-

śniakach Kozłowskiego, gdzie przez kozaków doścignięty, leżący na łóżku, kilkoma strzałami i pchnięciami lanc został zamordowany. Wraz z nim zamordowało kozactwo kilku jego towarzyszy, między nimi Bykowskiego, studenta Szkoły Głównej i syna gospodarza, oficera Kozłowskiego, tudzież zrabowało gospodarstwo. Ponadto zginęli pod Broszęcinem: kapitan Krąkowski i Witkowski, tudzież student gimn. Bek i Piotrkowski.

11. 4. 63. **Praszka,** Kal., ob. wieluński; miasto.

Część oddziału moskiewskiego, uchodzącą z łupem, zrabowanym w domu gospodarza Kozłowskiego w Leśniakach, gdzie zamordowali Teodora *Cieszkowskiego,* 30 moskali dognał Oxiński pod Praszką i wyciął do nogi, pomściwszy w ten sposób Cieszkowskiego.

12. 4. 63. **Chojczyny,** Kal., ob. sieradzki; 14 km. płd. od Łaska. (Łask).

Dnia 12. kwietnia zebrało się około 250 ludzi nowoformującego się oddziału sieradzkiego, pod dowództwem Napoleona Urbanowskiego w Chojczynach koło Łaska. Tegoż dnia wieczorem moskale otoczyli oddział, który jednak potrafił wyjść z matni, a przez cztery dni ciągłego marszu, zręcznie manewrując, znużony pochodem i bezsennością, zatrzymał się wieczorem 15. kwietnia w Rychłocicach (p. t.).

14. 4. 63. **Walichnowy,** Kal., ob. wieluński; 15 km. płn. zch. od Wielunia.

W okolicy wsi Walichnowy oddział powstańców miał stoczyć zwycięską potyczkę z moskalami i odpędzić nieprzyjaciela do Wielunia.

15. 4. 63. **Kuźnica Grabowska,** Kal., ob. sieradzki; 27 km. płn. od Złoczewa. (Grabów).

W kaliskim powiecie od dnia 12. kwietnia począł formować oddział Franciszek Parczewski, mianowany naczelnikiem tegoż powiatu. W czasie organizowania, niepokojony w okolicy Grabowa, ruszył do Kuźnicy Grabowskiej, gdzie zatrzymał się do 18-go kwietnia, i tego dnia wyruszył z oddziałem, liczącym już przeszło 500 ochotników.

15. 4. 63. **Kalisz,** Kal., ob. kaliski; miasto.

W nocy na 15-go kwietnia powstańcy w pobliżu Kalisza w dwóch miejscach pomyślnie atakowali kozaków.

15. 4. 63. **Rychłocice,** Kal., ob. wieluński; 10 km. płd.-zch. od Widawy. (Rychłów).

Wieczorem 15. 4. stanął Urbanowski w Rychłocicach i 60-ciu uzbrojonymi w sztucery ludźmi obsadził most na Warcie, z resztą oddziału rozbił obóz w lasku, o kilkaset kroków dalej. O godzinie 8. wieczorem, w chwili wymarszu w dalszą drogę, gdy most podpalony zapłonął, uderzyły dwie roty moskiewskie, postępujące pod osłoną ciemnej nocy, za ściąganemi widetami powstańczemi, na oddział zajmujący most i zmusiły go do przejścia na drugą stronę rzeki, odcinając od reszty oddziału. Ten, niewielką ilość kos oprawnych tudzież broni palnej posiadając, skutecznej pomocy odciętym dać nie mógł i o godzinie 11. ruszył w dalszy pochód. Pół godziny trwał po drugiej stronie rzeki bój zajadły odciętego oddziału, któremu ciemna noc ułatwiła odwrót, a raczej ucieczkę, która przeszła w rozsypkę. Pod Rychłocicami polegli między innymi Kokowski Antoni, obywatel wiejski, Zakrzewski z Poznańskiego, Otto, syn obywatela z Sieradza i inni.

17. 4. 63. **Pyzdry,** Kal., ob. koniński; miasto.

W nocy z 15. na 16. kwietnia wkroczył do Królestwa Edmund Taczanowski, a zająwszy 17. 4. Pyzdry, rozbroił straż nadgraniczną w różnych punktach, wcielając część jej do szeregów powstańczych. W Pyzdrach pozostał Tacza-

nowski dłuższy czas, powiększając nowymi ochotnikami (między innymi partyą Adama Mieczkowskiego, dowodzoną później przez Berendesa (?) b. wojskowego pruskiego) oddział, który 20. kwietnia liczył już 500 ludzi. Szefem sztabu mianował Taczanowski majora Strzeleckiego, adjutantami swymi kapitana Murzynowskiego, Wacława Koszutskiego i Bolesława Malczewskiego; kosynierami dowodził Francuz Ganier, jazdą Miśkiewicz, artyleryą, złożoną z dwóch armatek wiwatowych i jednego dwufuntowego działka, Władysław Zakrzewski z Ziołkowa, strzelcami Lewiński i Kazimierz Unrug.

Spędzając czas na ćwiczeniu ochotnika, pozostał Taczanowski w Pyzdrach przez kilka dni. Tutaj przybyli do obozu jako ochotnicy poseł Władysław Niegolewski i Jan hr. Działyński. Tymczasem w pobliskiej Słupcy przebywał oddział Francuza *Faucheux*, który równocześnie z Taczanowskim wkroczył był do Królestwa.

20. 4. 63. **Ochędzyn,** Kal., ob. wieluński; 22 km. płn.-zch. od Wielunia.

Zwinąwszy obóz w Kuźnicy Grabowskiej ruszył Parczewski w kierunku południowo-wschodnim, aby w okolicach Działoszyna połączyć się z *Littichem* celem wspólnego działania. Nad ranem d. 20. kwietnia przybył Parczewski pod Ochędzyn. Gdy powstańcy wkraczali w las, ukazali się goniący za nimi moskale w sile tylko 200 piechoty. Parczewski, aczkolwiek miał silny oddział pieszy i do 50 jazdy, dowodzonej przez Miłkowskiego, nie mógł działać zaczepnie, wiedząc z przejętych depesz, że moskale zamierzają go wziąć we dwa ognie. Nie uniknął jednak walki, która przez półtorej godziny ogniem tyralierskim ze strony polskiej na brzegu lasu utrzymywaną była. Strzelcy odznaczyli się w tym boju odwagą i wytrwałością, natomiast kosynierzy, pomimo rozkazu, weszli do pobliskiego zagajenia, skąd podczas strzelania nie można ich było wyprowadzić. W potyczce tej poległ jeden tylko, Browarski, ekonom ze Szczytnik, a 2 strzelców było rannych, moskale zaś od celnych strzałów powstańczych stracili 4 zabitych. Parczewski, uważając, że może być doścignięty przez pułkownika Oranowskiego, który z silną kolumną moskiewską ślad w ślad za oddziałem postępował, dał rozkaz do dalszego marszu i stanął w niedalekiej odległości od placu boju w lesie na kilkugodzinny odpoczynek, gdy nieprzyjaciel już do Wielunia się cofnął.

22. 4. 63. **Kluski-Pustowo,** Kal., ob. wieluński; 16 km. wsch. od Praszki. (Cisowa, Pustowo-Kluski, Rudniki).

Z Ochędzyna ruszył Parczewski do Rudnik, gdzie stanął 21. kwietnia po południu, gdy moskale z dwóch stron dążyli przeciw niemu. Zawiadomiony, że *Littich* idzie mu na pomoc, rozłożył się Parczewski z rana 22. obozem w lesie koło pustkowia Kluski pod Ciszewem. W chwili, gdy żołnierzom gotowano strawę, o godzinie 9. przed południem doniosły sztafety o zbliżaniu się nieprzyjaciela. Parczewski przypuszczając, że jest to słaba kolumna, złożona z 2 rot piechoty i kilkudziesięciu kozaków, o której przybyciu dnia poprzedniego do Krzepic wiedział, postanowił rozprawić się z nią, nie wiedząc o tem, że inne kolumny z Sieradza, Kalisza i Wielunia koncentrują się przeciw niemu.

Przed rozpoczęciem boju sformował Parczewski linię tyralierską, której komendę prawego skrzydła powierzył majorowi Poleskiemu, a lewego majorowi Węglewskiemu; za tyralierami ustawił rezerwy strzeleckie, a za niemi 3 oddziały kosynierów, których sam zamierzał poprowadzić do boju. Na tyłach, w zakryciu, ustawił kawaleryę Miłkowskiego, przeważnie źle uzbrojoną.

Atak moskali, których znacznie więcej było, bo 11 rot piechoty z 6 działami oraz huzarami i kozakami, pod ogólnem dowództwem Oranowskiego, był natarczywy. Linia tyralierska celnym przyjęła ogniem nieprzyjaciela, lecz pod naporem przewagi liczebnej nie wytrzymała. Parczewski, chcąc przyjść strzelcom

w pomoc, dał rozkaz kosynierom do natarcia; kosynierzy nie ruszyli się! Kiedy ogień moskali coraz więcej począł przerzedzać szeregi powstańcze, powstał popłoch wśród kosynierów, a gdy na dobitek wystąpiły inne kolumny moskiewskie i z trzech stron wzięły Polaków w ogień, oddział poszedł w rozsypkę. Nieco tylko strzelców i garść kosynierów dotrzymała placu, i z tymi począł Parczewski cofać się powoli. Podczas tego odwrotu na małem polku spotkał się z kozakami, z czwartej strony tył oddziałowi zabierającymi, przebił się jednak i zatrzymał w pobliżu w lesie, do Parzymiech należącym. Tu na widok cwałującej jazdy nieprzyjacielskiej z artyleryą cały ów szczupły orszak rozbiegł się na wszystkie strony, a Parczewski do wieczora zdołał z rozbitego oddziału zebrać tylko 9 ludzi. Przeszło 30 legło na placu, a 40 było rannych, stu ludzi mieli moskale wziąć do niewoli. Wśród poległych znajdowali się Suchorski Teodor, właściciel Smeszkowa, Gałczyński Michał, właśc. Poniatówki, Jezierski Anastazy, właśc. Góry, Fornalscy Stanisław i Józef, włościanie z Zelisławia i inni.

23. 4. 63. **Więcki,** Kal., ob. wieluński; 8 km. płd. wsch. płd. od Działoszyna. (Działoszyn, Lis-Warta, Brzeziny, Parzymiechy, Popowo, Wąsosz, Wąszana, Wiącki las).

Naczelnik siły zbrojnej powiatu wieluńskiego, Aleksander Littich, dowiedział się 23. 4., że 2 roty piechoty i 50 kozaków pułkownika Suwarowa jest w Działoszynie i udaje się ku Parzymiechom, — niechcąc przyjąć bitwy, by nie być wziętym z trzech stron, wyruszył do lasu więckiego pod Wąsoszem. W drodze otrzymawszy wiadomość, że moskale nie do Parzymiech, lecz do Popowa maszerują, i że weszli w rembielskie lasy, posunął się naprzód i zajął stanowisko na brzegu więckiego lasu w szyku bojowym. O godzinie 4. po południu pikiety konne dały znać o zbliżaniu się moskali. Od wysłanego naprzód patrolu dowiedziawszy się, że kilkunastu kozaków objechało las, obawiając się ze strony moskali zamiaru otoczenia oddziału, cofnął się dalej w głąb lasu. Przedwczesny strzał moskiewski ostrzegł go, że piechota z boku ukryta stała w gąszczu leśnym. Ustawił więc na przestrzeni 100 kroków strzelców, by odpędzić kozaków, którzy ukazali się w liczbie 30, i razić z boku piechotę, dwa zaś plutony piechoty ustawił w pewnej odległości od gąszczu, gdzie była piechota moskiewska, frontem rozwiniętym, za niemi pluton kosynierów i 15 jazdy z prawego boku i o $4^1/_2$. rozpoczął walkę, strzelając plutonowym ogniem w gąszcz, podczas gdy celni strzelcy sprzątali kozaków i niekiedy pieszych. Moskale z gąszczu odpowiedzieli ogniem, a kozacy nacierali na strzelców. Walka trwała półtorej godziny; kosynierzy w niej udziału brać nie mogli, gdyż nieprzyjaciel z gąszczu nie wychodził. Widząc w końcu, że kosynierzy nie mogą wytrzymać ognia nieprzyjacielskiego, a wiedząc o nadciągających moskalom posiłkach, Littich zwolna zaczął się wycofywać. O godzinie $6^1/_2$. ustała walka, a oddział powstańczy zmuszony był cofnąć się, mając zabitych i rannych 30. W liczbie lekkorannych znajdował się de la Croix Juliusz. Między poległymi byli Kazimierz Michalski, obywatel z Czastar; lekko ranny był major R.

26. 4. 63. **Konin,** Kal., ob. koniński; miasto.

W czasie, gdy *Joung* walczył pod Nową Wsią, 40 kawalerzystów odłączyło się od oddziału i zaalarmowało załogę moskiewską w Koninie.

29. 4. 63. **Pyzdry,** Kal., obw. koniński; miasto.

Dnia 28. kwietnia wieczorem, Taczanowski dowiedział się, że moskale maszerują na niego od strony Konina. Postanowiwszy przyjąć bitwę posłał natychmiast po oddział, znajdujący się w Ratajach pod dowództwem Faucheux. Skoro tenże przybył na czele około 300 ludzi około godz. 3. z rana, cała kolu-

mna wyruszyła o 4-tej z Pyzdr i zajęła stanowisko o ćwierć mili od miasta. Około 8. ukazała się przednia straż nieprzyjacielska złożona z huzarów, a za nią wysunęła się piechota, która, rozrzuciwszy się w tyraliery, rozpoczęła silny ogień, poczem zaczęli moskale strzelać granatami i kartaczami z czterech dział. Przy pierwszem tem spotkaniu strzelcy chlubnie się odznaczyli i ani na chwilę nie zachwiali się. Po ośmiogodzinnym ogniowym boju rozstrzygnął walkę atak kosynierów; moskale natychmiast w nieładzie zaczęli się cofać i zostawili plac boju. Obronę miasta i mostu powierzył Taczanowski Władysławowi Niegolewskiemu, posłowi na sejm pruski pleszewskiemu. Niegolewski wywiązał się chwalebnie z danego mu polecenia, bo całą ludność do broni powoławszy, ustawił na moście. W bitwie pod Pyzdrami szczególnem męstwem odznaczył się major Strzelecki szef sztabu, który wśród gradu kul z najzimniejszą krwią obchodził pozycye, tudzież Jan Działyński, Faucheux dowódzca oddziału, Ganier, dowódzca kosynierów, Osten, kapitan strzelców, Skąpski, porucznik strzelców, Prądzyński, rotmistrz, Kaniewski, Stanisław Budziszewski, szeregowcy od ułanów i Lewiński z całą swą kompanią, Mańkowski, Norbert Szuman i inni. Siły powstańcze w tej bitwie wynosiły 1200 ludzi: 500 strzelców, 650 kosynierów i 50 jazdy, moskiewskie składały się z 9 kompanii piechoty, tudzież znacznej liczby kozaków i straży granicznej oraz 4 dział. Dzięki bardzo dobrej pozycyi straty Taczanowskiego były nieznaczne, bo tylko 8 zabitych i 27 rannych, między nimi dowódzca Faucheux, po którym objął dowództwo Turno. Straty moskali natomiast były wiele większe, gdyż przez cały czas walki moskale zakryci byli tylko rzadkimi krzakami, gdzie kule powstańców łatwo dosięgały.

1. 5. 63. **Olesiec,** Kal., ob. kaliski; 3 km. płd.-wsch. od Chocza.

Nazajutrz po bitwie pod Pyzdrami, dowiedziawszy się o znacznych siłach moskiewskich nadciągających z Kalisza, Konina i Słupcy, ruszył *Taczanowski* na Myszaków (w cztery godziny po wyjściu Taczanowskiego moskale zajęli Pyzdry), gdzie przenocował i pomaszerował dalej do Chocza. Tutaj powziąwszy wiadomość, że w Oleściu znajduje się podjazd z 20 objeszczyków, wysłał tam podporucznika X. z plutonem jazdy dodając mu Turnę z 10 strzelcami. Jazda wpadłszy na podwórze, zaczęła rąbać nieprzygotowanych moskali: 2 legło na miejscu, trzeciego, kapitana, kulą położył porucznik Żółtowski z komendy Turny. W pogoni zginął jeszcze jeden objeszczyk, reszta schroniła się do Prus prócz 3, którzy dostali się do niewoli.

3. 5. 63. **Baby,** Kal., ob. piotrkowski; 13 km. płn. od Piotrkowa. (Piotrków).

Wysłany w nocy z 2. na 3. maja przez *Oxińskiego* patrol 50 jazdy zburzył pod Babami most kolei warszawsko-wiedeńskiej i po krótkiej utarczce cofnął się do oddziału.

3. 5. 63. **Dąbroszyn,** Kal., ob. koniński; 4 km. płn. od Rychwału. (Rychwał, Tuliszków).

Z Chocza ruszył *Taczanowski* do Grojdzic, a dowiedziawszy się o zbliżaniu się znacznej kolumny nieprzyjacielskiej z Kalisza, cofnął się znowu do Myszakowa, tam przenocował, poczem ruszył do Grabieńca i Dąbroszyna. Już zbliżał się do Rychwału, gdy koło Dąbroszyna otrzymał wiadomość, że w mieście znajdują się moskale. Powstańcy więc przeszli niespostrzeżeni od nieprzyjaciela bokiem i stanęli w lesie. Zaledwie jednak zdołano się nieco pokrzepić, gdy wideta doniosła, że żwirówką od Konina idzie 30 objeszczyków. Dwa plutony jazdy otrzymały rozkaz wykonania szarży. Pluton Stefana Zakrzewskiego pocwałował naprzód, a za nim drugi w rezerwie. Moskale dali ognia z karabinków, zawrócili konie i pierzchnęli. Ułani powstańczy zarąbawszy 2, zraniwszy 4 i 9 zabrawszy do

niewoli, wrócili do obozu. Taczanowski przypuszczając słusznie, że rozbitki dadzą znać o jego oddziele, kazał rozpalić ognie obozowe, poczem bez zwłoki ruszył do Koła.

6. 5. 63. **Koło,** ob. koniński; miasto (Kościelec).

Oddział Taczanowskiego, znużony kilkudniowym pochodem, ścigany ze wszystkich stron przez kolumny nieprzyjacielskie, dnia 6. maja około godziny 3. po południu wkroczył do Koła, przyjęty z entuzyazmem przez mieszkańców. Już po półgodzinnym odpoczynku dano znać o zbliżaniu się moskali. Był to generał Brunner z 12 rotami piechoty, 4 działami i jazdą. Natychmiast powstańcy wybiegli za miasto w kierunku Kościelca, a zająwszy dogodne pozycye, po dwugodzinnej dziarskiej walce, w której i artylerya powstańcza brała udział, zmusili moskali do cofnięcia się. W zwycięskiej tej walce kapitan Kazimierz Unrug, strzelec zawołany, raniony został śmiertelnie, a zawieziony przez wiernego towarzysza Mielcarka do Koła, zmarł tamże w dwa dni później.

Około godziny 5. nad ranem 7. maja opuścił Taczanowski, mianowany przez R. N. naczelnikiem powiatów kaliskiego i konińskiego, miasto i pomaszerował ku Ignacewu.

8. 5. 63. **Ignacew,** Kal., ob. koniński; 8 km. wsch.-płn.-wsch. od Slesina. (Lubstow).

Stojąc pod Ignacewem, dnia 8. maja o godz. 4. zrana dowiedział się Taczanowski, że moskale opuścili Koło i przeszedłszy w bród rzekę (mosty bowiem w Kole były przez powstańców zniszczone), idą do Lubstowa, celem zaatakowania obozu. O kolumnie moskiewskiej, która ku Włocławkowi przez Sompolno się zbliżała, nie miał T. wiadomości. Pozostawały powstańcom dwie drogi do wyboru, albo uniknąć bitwy, cofając się do Przedcza, albo czekać na nieprzyjaciela i przyjąć bitwę. Będąc od czterech dni w ciągłych marszach, dnia tego Taczanowski dalej maszerować nie mógł i przyjął bitwę. Kazał więc naprędce posypać przedpiersia na prawem skrzydle i w środku pozycyi. Nim zdołano oszańcować lewe skrzydło, wysunęły się z lasu od strony Lubstowa kolumny moskiewskie i rozpoczęły ogień tyralierski. Równocześnie wjechała na pozycyę artylerya i zaczęła granatami ostrzeliwać powstańców. Tyralierzy moskiewscy, zbliżywszy się na 400 kroków od centrum i prawego skrzydła oddziału, widząc Polaków dobrze oszańcowanych, przestali postępować i rzucili się na brzuchy. Po jednogodzinnej walce, spostrzegłszy, iż od strony Ruszkowa posuwają się moskale w celu zajęcia lewego skrzydła, wysłał Taczanowski 3 kompanie strzelców dla stawienia im czoła, lecz gdy strzelcy nieprzyjaciela w pochodzie wstrzymać nie mogli, i ten przekroczywszy łąkę, już wdarł się do lasu zajętego przez powstańców, Taczanowski, zdawszy dowództwo prawego skrzydła majorowi Strzeleckiemu, udał się z 2 kompaniami kosynierów na lewe skrzydło i dał kosynierom rozkaz uderzenia na piechotę. W przeciągu kwadransa całe lewe skrzydło było oczyszczone z moskali, którzy rzucając broń, spiesznie przez łąkę do lasu uchodzili. Widząc tyły zabezpieczone, ruszył Taczanowski z kosynierami ku stanowiskom barykadowym swojego oddziału, lecz wśród drogi zamiast swoich, spotkał oddział piechoty moskiewskiej, który na kilkadziesiąt kroków przyjął powstańców morderczym ogniem. Tak więc ujrzał się odciętym od prawego skrzydła, które w tym czasie złamane zostało przez nieprzyjaciela i zmuszone do odwrotu. W odwrocie poległ major Strzelecki. Moskale zostawszy panami placu boju, swoim zwyczajem pastwili się nad rannymi. — W bitwie pod Ignacewem przeważającej sile moskali uległy zastępy powstańcze, które wynosiły 1200 ludzi; Brunner i Krasnokucki natomiast mieli 14 kompanii piechoty, 60 saperów, 4 szwadrony dragonów, 127 kozaków i objeszczyków oraz 6 dział. Straty Taczanowskiego wynosiły 160

ludzi w zabitych, licząc w to ranionych, których moskale pomordowali w okrutny sposób; prócz tego rannych powstańców, którzy się dostali do lazaretów, było 80. Straty moskiewskie łącznie z rannymi były znaczne.

Taczanowski, mianowany po tej klęsce naczelnikiem województwa kaliskiego, udał się z kilku towarzyszami do Kosmowa, aby zająć się organizowaniem nowego oddziału, nad niedobitkami zaś z pod Ignacewa objął dowództwo Działyński, którego męstwu zawdzięczał Taczanowski ocalenie resztek oddziału... Działyński niebawem, ściskany pierścieniem wojsk moskiewskich, musiał rozpuścić oddział.

Prócz wymienionych już, polegli pod Ignacewem Turno Witold, Sokolnicki Piotr, Jackowski, Ignacy Kożuchowski, Zaborowski, Dzierżanowski, Kozankiewicz Jan i Sawicki z Rybna, którzy do 10. maja zmarli; wśród rannych znajdowali się: Niegolewski, Gajewski, Sczaniecki Michał, Nowicki Tomasz, Borowski Ignacy, Marciniak, Rogowicz Feliks, Hoffman Wojciech, Kempczyński, Główczyński, Stasiński Wincenty, Ligniński Karol, Strzyżewski Władysław, Woydt Kazimierz, Haremza Jan, Mroczyński, Jańczak, Zaborowski.

W chwili, gdy pod Ignacewem wrzała walka, oddziałek kosynierów, prowadzony przez Michała Sokolnickiego, napadnięty w Licheniu (7 km. płd.-wsch. od Slesina) wyginął cały po rozpaczliwej obronie przy cmentarzu.

8. 5. 63. **Rychłocice,** Kal., ob. wieluński; 10 km. płd.-zch. od Widawy.

Dążąc do połączenia się z *Taczanowskim,* Oxiński i Littich dnia 8. maja o godz. 7. rano przebywszy most w Rychłocicach, zaatakowani zostali przez wojska moskiewskie, przybyłe od strony Niemirowa i Konopnicy. Most został rozebrany, a po silnym oporze piechota zdołała przejść po belkach, kozacy zaś wraz z oficerami wpław rzekę przebyli. Oddział powstańców, uszykowawszy się w polu, na górze panującej za wsią, silnie raził nieprzyjaciela z dwóch stron przybywającego. Mocniejszą kolumnę od Konopnicy idącą powstańcy po dwakroć wparli do lasu, a następnie przez las udali się ku Kamykowi, stamtąd ku Strobinowi. Moskali było w tej potyczce 4 kompanie piechoty i 100 kozaków, Polaków 600. Walka trwała 4 godziny. Po stronie powstańców poległo 38, między nimi porucznik Jan Zambrzycki, uczeń gimnazyum 2-go w Warszawie; rannych było 36.

13. 5. 63. **Kleczew,** Kal., ob. koniński; miasto.

W pobliżu Kleczewa stoczył hufiec Dąbrowskiego szczęśliwą potyczkę z oddziałami morumskiego pułku.

23. 5. 63. **Niewiesz,** Kal., ob. kaliski; 8 km. płd. wsch. od Uniejowa. (Dobra, Poddębice, Uniejów, Turek, Baby, Rokiciny, Chodecz).

Oddziały Oborskiego, Włodka i Szumlańskiego pod dowództwem Słupskiego, liczące 1400 ludzi, wkroczywszy z Mazowieckiego w Kaliskie, stoczyły koło Uniejowa we wsi Niewiesz potyczkę z moskalami. Siły moskiewskie: 2 roty piechoty, 70 huzarów pułkownika Bremsena, wyprawione na wozach z Uniejowa ku Poddębicom, wpadły w zasadzkę urządzoną przez pułkownika Oborskiego o godz. 7. rano. Po żwawem natarciu strzelców Oborskiego, moskale, nie czując się dosyć silnymi, by stawić czoło, z początku zaczęli się cofać regularnie, następnie uciekli w popłochu aż do wsi Niewiesz, gdzie zabarykadowani, spotkali ścigających silnym rotowym ogniem. O godzinie 2. popołudniu przypuszczono szturm do wsi, strzelców prowadził Włodek; zawzięta obrona moskali, a może nietrafna dyspozycya dowódzców spowodowała, że walka trwała do godziny 10. wieczorem, prawie bezowocnie. Po stronie moskiewskiej wprawdzie były znaczne straty, ale i powstańcy mieli 30 zabitych i 50 rannych. Zaraz w pierwszem starciu ranieni zostali Oborski i Włodek.

W tym czasie naczelnik kawaleryi powiatu rawskiego Władysław Grabowski, widząc koncentrujących się moskali dla uderzenia na oddział Słupskiego, przerwał komunikacyę na kolei żelaznej pod stacyą Rokiciny, spaliwszy do szczętu most na rzeczce Wolborce i dwa mosty z drugiej strony stacyi Rokicin ku Rogowu, tudzież poprzerywał i pościągał w znacznej na obie strony Rokicin przestrzeni druty telegraficzne.— Ciężko ranny Oborski, przywieziony 27. (!) 5. do Gór, własności naczelnika powiatu Juliana Wieniawskiego, odstawiony został przez tegoż do Trzemeszna.

25. 5. 63. **Koniecpol,** Kal., ob. piotrkowski; miasto.

Naczelnik siły zbrojnej powiatu piotrkowskiego, Oxiński, otrzymawszy za pośrednictwem pułkownika *Bończy* wiadomości o ruchach moskali z Olkusza i Miechowa w sile 4 kompanii piechoty, 100 kozaków i szwadronu dragonów, wysłał rekonesans w celu zbadania kierunku ruchów sił moskiewskich. Przekonawszy się, że moskale idą na Będziny przez okolice, nie mające warunków do stoczenia walki, cofnął się i zajął Koniecpol w celu wspólnego działania z oddziałem wieluńskim. Tutaj ustawił oddział w szyku bojowym ponad Pilicą, oparłszy się o miasto, a dotykając prawem skrzydłem głównego mostu na Pilicy, lewem podsunął się pod cmentarz miejscowy i kościół, zlecając dowództwo nad lewem skrzydłem naczelnikowi siły zbrojnej powiatu wieluńskiego. Oddział wieluński, pod dowództwem de la Croix, odkomenderowany został do zajęcia tyłów moskalom. O godzinie 4½, po starciach rekonesansowych, moskale całą siłą natarli na prawe skrzydło, lecz oddział strzelców, pod dowództwem kapitana Maśniewskiego, przez dwie godziny wytrzymywał napór nieprzyjaciela, tak, iż moskale ostatecznie cofnęli się, słaby tylko utrzymując ogień, a główne siły przerzucili na lewe skrzydło. Wobec tego manewru Oxiński posłał półtora plutonu strzelców, pod dowództwem kapitana Maśniewskiego, lewemu skrzydłu na pomoc, sam zaś przeszedł przez most z pierwszym plutonem strzelców, chcąc ogniem podłużnym szarpać lewe skrzydło nieprzyjacielskie, obronę mostu zostawiając drugiemu plutonowi. Teatr walki przeniósł się na lewe skrzydło, zostające pod dowództwem Littticha. Moskale, po kilkakrotnych bezowocnych atakach, w których znaczne ponieśli straty, rzucili się naraz ku prawemu skrzydłu i brodowi, znajdującemu się w pośrodku, gdzie mimo silnej obrony, przy atakach naraz w kilku miejscach, zdołali wedrzeć się do miasta. Atak na prawe skrzydło kosztował moskali 40 ludzi w zabitych i został odpartym, ponieważ zaś lewe skrzydło skutkiem wejścia moskali do miasta wyparte zostało ze swej pozycyi, wysłał Oxiński kosynierów, którym udało się wypędzić moskali z miasta, ale nie za rzekę. Moskale jednak całemi siłami rzucili się znowu ku miastu i opanowali je. Nie chcąc narażać się na nierówną walkę, Oxiński nakazał i uskutecznił odwrót na wszystkich punktach w kierunku Złotego Potoku, oddział zaś wieluński, działając na tyłach nieprzyjaciela, kilkakrotnie odbijał ataki dragonów, a po cofnięciu się oddziału piotrkowskiego, również wykonał odwrót. Moskale mieli stracić 146 zabitych i przeszło 100 rannych i cofnęli się do Chrzęstowa. Pod Koniecpolem odznaczył się przedewszystkiem rotmistrz Maleszewski, który dowodził kawaleryą, i kapitan Maśniewski, który towarzyszył Oxińskiemu od chwili wybuchu powstania i poległ pod Koniecpolem, oraz kapitan Bogusławski.

27. 5. 63. **Kruszyna,** Kal., ob. wieluński; 20 km. wsch. od Częstochowy. (Kłomnice, Janów).

Oxiński z pod Koniecpola ruszywszy w głąb Kaliskiego stanął dnia 27. maja pod Kruszyną, zaczepiwszy jeszcze w przechodzie moskali jadących koleją pod Kłomnicami. Ledwie rozłożył się obozem pod Kruszyną, gdy zaatakowały go 2 roty piechoty przybyłe z Częstochowy. Po krótkiem starciu Oxiński, przeszedłszy Wartę pod Kijowem, zniszczywszy most, podążył w powiat sieradzki.

30. 5. 63. **Grochowy,** Kal., ob koniński; 7 km. płd.-wsch.-płd. od Rychwału. (Gadówek, Grochowiska, Rychwał).

Wskutek rozkazu *Mielęckiego* objął pułkownik Callier dowództwo nad połączonym oddziałem *Włodka, Oborskiego* i *Szumlańskiego*. W miejsce rannych Włodka i Oborskiego dowodzili oddziałami ich: pierwszego major Gruszczyński, drugiego major Gałecki. Przybywszy do obozu objął Callier dowództwo nad całą piechotą, jazdę oddając Słupskiemu i zajął się reorganizacyą ochotników. Na czele tego zastępu przeprawiwszy się d. 28. maja przez Wartę, stanął Callier na krańcu lasu między wsiami Wakowy a Trześniowo. Stąd wysłał kawaleryę pod dowództwem pułkownika Słupskiego na zwiady do Konina; kawalerya, nie spotkawszy moskali, wróciła do obozu. Nazajutrz Callier wyruszył do Chylina a 30. maja o 7. godz. z rana do wsi Grochowy przez Rady i Grzymiszew, przed wymarszem odkomenderowawszy porucznika Okoniewskiego, dowodzącego 2-gim szwadronem wraz z podporucznikiem Dąbskim w stronę Paprotni, aby zniszczyli mosty na szosie niedaleko kolonii Genowefy położone (oddziałek ten już nie wrócił do Calliera). Przeszedłszy wieś Grochowy stanął na krawędzi lasu łączącego się z lasami zbierskimi, grudzieckimi, biskupskimi, a zaledwie rozłożył się obozem ukazały się w bliskości wsi Grochowy przednie straże moskiewskie. Pułkownik Słupski na czele dwóch plutonów jazdy wyruszył na prawe skrzydło dla zbadania nieprzyjacielskich zamiarów. Wtenczas właśnie kozacy i huzarzy rozpoczęli ogień flankowy, a piechota, która postępowała ściśniętą kolumną traktem do Grochowów, rozwinęła się w linię frontową pod zasłoną swej kawaleryi. Callier rozciągnął linię tyralierów z 2. kompanii strzelców poza brzegiem lasu. Kawalerya moskiewska, rażona przez tyralierów polskich, cofnęła się na skrzydła, odsłaniając całą swą linię bojową. Korzystając z tego, Słupski posunął się naprzód i zajął pozycyę pod wiatrakiem na wzgórzu. Kilkunastu ochotników zasłaniało przystęp do folwarku, a 3-cia komp. strzelców i dwa oddziały kosynierów stały na straży przy furgonach. Po trzygodzinnym ogniu Callier poprowadził pierwszą kompanię kosynierów do ataku, co widząc, moskale, cofnęli się, zapaliwszy kilka budynków w Grochowach i rozłożyli się obozem w lesie pod wsią Gadówek. Siły moskali w tej potyczce składały się z 4 kompanii piechoty, szwadronu huzarów i 100 kozaków. — Callier, utrzymawszy plac boju i pogrzebawszy poległych, po krótkim wypoczynku udał się w dalszy pochód do Lipicy. Powstańcy stracili i w tej walce 25 zabitych, wśród tych ks. Cieślaka, drugiego brata cioteczne ks. Benwenuty Mańkowskiego.

31. 5. 63. **Borowiec,** Kal., ob. koniński; 11 km. wsch. od Chocza. (Brudzew, Jarantów, Cieświna, Grodziec, Konary, Lipica, Cesowiec, Cetwice).

Niedaleko Lipicy Callier rozdzielił swoje siły i zostawił pułkownika *Słupskiego* wraz z dowódzcą 3-go oddziału *Szumlańskim* przy furgonach, sam zaś z resztą oddziału nocował w Konarach. Nad ranem 31. maja od wsi Grodziec ukazał się oddział moskiewski, składający się z 5 komp. piechoty i szwadronu kawaleryi i odrazu uderzył na oddział Słupskiego, odcinając go od Calliera. Wobec cofnięcia się Słupskiego wraz z taborem do Cieświcy, Callier kontrmarszem udał się przez Holendry ku Borowcowi. Wojsko po 36-godzinnych ciągłych marszach znużone potrzebowało odpoczynku; obrawszy przeto bezpieczną pozycyę między kilku wzgórzami, ciągnącemi się łańcuchem, wysłał dowódzca podjazd po żywność; zanim ten jeszcze powrócił, od Borowca wysunął się nowy oddział moskiewski z 4 rot piechoty, szwadronu kawaleryi i 2 dział złożony. Pragnąc wyzyskać pozycyę, Callier, nie czekając napadu, natychmiast sam wykonał atak, lecz w chwili najbardziej stanowczej kosynierzy nie dotrzymali placu i oddział poszedł w rozsypkę. Przy Callierze pozostało tylko przeszło 100 ludzi; Skrzyńskiemu udało się wycofać z kawaleryą.

Uchodząc ku Grodźcowi dowiedział się Callier, że siły moskiewskie, zdążające z Częstochowy, Piotrkowa, Kutna, Kłodawy, Łęczycy, Konina i Kalisza, w ilości 2 kompanii piechoty, 6 szwadronow jazdy, kilku secin kozaków oraz 8 dział otoczyły go ze wszystkich stron. Zakopawszy zatem broń rozpuścił oddział, naznaczając punkt zborny. -- W potyczce pod Borowcem Callier, ze 600 ludzi, których miał jeszcze 28. maja, tylko 200 prowadził do walki, gdyż oddział Słupskiego wraz z całym taborem oddzielił się był poprzednio.

9. 6. 63. **Ignacew,** Kal., ob koniński; 8 km. wsch. płn. wsch. od Slesina. (Kazubek, Ruda, Rudka, Ruszkowskie lasy, Sadlno).

Po rozpuszczeniu niedobitków swego oddziału, otrzymawszy dnia 1. czerwca od *Mielęckiego* rozkaz objęcia w zastępstwie obowiązków naczelnika wojennego woj. mazowieckiego, udał się pułkownik Callier do obozu Raczkowskiego, aby tam założyć swoję główną kwaterę. Zorganizowany przez Calliera oddział Raczkowskiego, po włączeniu doń dnia 7. 6. kolumny ruchomej po *Lipińskim,* liczył 2 kompanie piechoty po 110 ludzi, 2 oddziały kosynierów 148 ludzi, 2 plutony kawaleryi razem 80, i kolumnę ruchomą 50 koni pod dowództwem Skrzyńskiego. Kolumna ta miała polecone ciągłe krążenie w promieniu 2 mil od obozu i informowanie o ruchach nieprzyjaciela.

Dnia 8. czerwca zawiadomiono o zbliżaniu się nieprzyjaciela z trzech stron, a następnego dnia rano, że moskale zajmują stanowisko w Osieńcinach, Lubrańcu i w Świerczynie pod Izbicą. Ruszono więc w południe w stronę Ruszkowa — a o 5. po południu zajął Callier stanowisko przy osadzie Ruda. Wkrótce pikiety dały znać, że nieprzyjaciel postępuje od strony Konina w sile 2 rot piechoty i 120 huzarów z kozakami. Oddział powstańczy, z wyjątkiem 40 jazdy wraz z furgonami, które w tej chwili zemknęły i zatrzymały się dopiero koło Slesina, ruszył w kierunku strzałów forpocztowych.

Nie czekając ataku nieprzyjaciela, strzelcy i kosynierzy, dowodzeni przez Calliera i Raczkowskiego, uderzyli na moskali. Natarcie było śmiałe i tak silne, iż nieprzyjaciel zmuszony był cofnąć się. Ścigano moskali 3 kilometry aż do Ignacewa, gdzie oparli się i zabarykadowali w chałupach. Strzelcy pod wyłącznem dowództwem Raczkowskiego zdobyli chałupy, drugie zaś, po większej części zabarykadowane, spalili. Rozbitych zupełnie moskali ścigało lewe skrzydło Raczkowskiego, acz nieskutecznie, aż do Olszynek za Rudą, prawe zaś dowodzone przez Calliera, gnało jazdę moskiewską. Walka trwała do godziny $^1/_9$9. i w tym czasie oddział znalazł się przy mogiłach pomordowanych w pierwszej bitwie pod Ignacewem, a wspomnienie owej walki wzmogło w powstańcach zapał i chęć odwetu. Rezultatem tej zwycięskiej rozprawy było po stronie polskiej 10 rannych i 4 zabitych, po stronie moskiewskiej przeszło 70 zabitych, rannych i spalonych. Nelidow, który od Ruszkowa spieszył na pomoc rozgromionej kolumnie, przybył na plac boju za późno, zatrzymany skutecznie przez Skrzyńskiego.

W czasie walki pod Ignacewem w pobliżu znajdował się pułkownik *Matuszewicz.* Ten, mylnie poinformowany przez niejakiego Kozickiego (po bitwie za rzekome uciekinierstwo i rozgłaszanie fałszywych wieści powieszonego przez Calliera we Wilczynie) o rozbiciu Calliera, nie chcąc narażać swej garstki na takiż los, ruszył w inną stronę.

10. 6. 63. **Kleczew,** Kal., ob. koniński; miasto. (Jabłonna, Komorów, Ruszkowskie lasy, Slesin, Kopanica, Lubierz).

Mimo rozbicia nieprzyjaciela pod Ignacewem Callier i Raczkowski nie mogli pozostać w okolicy wobec przewagi liczebnej moskali, z trzech stron ich otaczających: w Sadlnie już stał Nelidow z 5-ma rotami i 2-ma działami, od

Łączny zaś szło 7 rot z 5-ma działami. Oddziały więc powstańcze ruszyły ku Kleczewu.

Przeszedłszy przez Kleczew, oddziały Calliera i Raczkowskiego zajęły pozycyę na wzgórzach w rzadkim lesie naprzeciw wsi Jabłonny i Komorowa. O godzinie 5. po południu d. 10. czerwca dwie salwy armatnie postępujących od Komorowa moskali dały hasło do boju. Lewe skrzydło powstańcze pod dowództwem pułkownika Raczkowskiego, a prawe pod majorem Gruszczyńskim, przyjęły nieprzyjaciela gęstym ogniem krzyżowym, tak, iż ten po godzinnym boju zmuszony był cofać się, ścigany na krótkiej przestrzeni przez lewe i prawe skrzydło. O godz. 8. wieczorem zwycięstwo byłoby zupełnem, gdy major Mierzyński doniósł, iż nowy oddział nieprzyjacielski zbliża się od strony Kazimierza. Natychmiast został odkomenderowany Gruszczyński z częścią prawego skrzydła swojej kompanii do wstrzymania pierwszego naporu nieprzyjaciela, a Callier uszykowawszy środek i prawe skrzydło, doprowadził je znów do placu boju. Pułkownikowi Raczkowskiemu z połową prawego skrzydła została w tej chwili obrona tyłów. Jednocześnie z wprowadzeniem w bój nowej linii, moskale całą siłą uderzyli na pozycye, z których uprzednio wyparci zostali, a Raczkowski, nie mogąc oprzeć się przeważającym siłom nieprzyjaciela, zmuszony był do ustąpienia. Cofnięcie się oddziału majora Gruszczyńskiego, sprawiło ogólne zamieszanie, którego następstwem musiał być nakaz odwrotu. Dzięki waleczności pułkownika Raczkowskiego, który do ostatniej chwili bronił odwrotu i z zadziwiającem męstwem wytrzymywał ataki kawaleryi i ogień kartaczowy, Callier sformował cały oddział do odwrotu, który nastąpił w kierunku Slesina ku lasom ruszkowskim.

Przed świtem 11. czerwca stanął Callier w Ruszkowie, mając tylko 40 strzelców, tyluż kosynierów i kawaleryi; stąd odesłał jazdę do *Skrzyńskiego*, strzelców zaś i kosynierów rozpuścił na trzydniowy urlop, zachowując broń. Furgony przed rozpoczęciem walki jeszcze oddane Andrzejowi *Boguszowi*, który miał z nimi pójść ku Kazimierzowi, po większej części dostały się na miejsce, atoli rotmistrz *Jankowski*, znający konwojować bagaże, przepadł gdzieś z całym swoim plutonem.

Pomiędzy rannymi pod Kleczewem znajdował się mężny major Henryk Mierzyński, oficer z 1831 r., znany pod nazwą „dziadusia kujawskiego“; prócz niego i rannego Raczkowskiego odznaczyli się tu i pod Ignacewem Swiderski Mikołaj włościanin kujawski, adjutanci Markiewicz Antoni i Franciszek Dąbski, dalej Jurkowski oraz dowódca drugiej kompanii strzelców Kranich, Niemiec rodowity, który poległ.

W tym czasie prócz Calliera, żaden inny oddział nie działał w tej okolicy, zwłaszcza, że major Michał Zieliński, któremu Callier polecił organizowanie oddziału w okolicy Kazimierza, napotkał na trudności ze strony władz cywilnych.

15. 6. 63. **Warta,** Kal., ob. kaliski; miasto.

Oddział żandarmeryi narodowej starł się pomyślnie z objeszczykami pod Wartą.

15. 6. 63. **Lutułów,** Kal., ob. wieluński; 14 km. płd.-zch. od Złoczewa. (Sutałów, Klonów, Augustowo).

W lasach węglewskich formował się oddziałek powstańczy. Przeciw niemu wyruszyły dwie kolumny moskiewskie, mianowicie pułkownika Tarasenkowa z Kalisza w sile 3 rot piechoty i 1 szwadronu jazdy z 4 działami, oraz pułkownika Pomarancowa z Wielunia: 4 roty piechoty, 50 kozaków i 30 objeszczyków. Oddziałek powstańczy dnia 14. czerwca, cofając się z Węglewic przed Tarasenkowem, cofnął się do Lutułowa. Po południu dnia następnego moskale zbliżyli się na strzał karabinowy pod obóz znużonego oddziału. Wtedy powstańcy rozdzielili się na dwie części: garść z Tatarem na czele, mając po 5 nabojów na żołnierza, postanowiła przebić się i ratować w ten sposób broń i ludzi. Jakoteż Tatar, rotowym

ogniem przywitawszy otaczającą już prawe skrzydło konnicę moskiewską, otworzył sobie przejście i przerznął się w głąb lasu.

Na miejscu pozostał Korytyński ze 120 ludźmi, głównie kosynierami, mając przeciw sobie 7 rot piechoty z 4 działami i jazdę. Korytyński rzucił się na szeregi moskiewskie, ale opór wszelki wobec dziesięćkroć liczniejszego nieprzyjaciela był niepodobieństwem. Część oddziału, rzuciwszy broń, prosiła o pardon. Odpowiedź oficerów dowodzących tłuszczą moskali była: wyciąć w pień.

Na placu boju, raczej rzezi, zostawili moskale 64 zamordowanych i 46 strasznie poranionych powstańcow, 4 wzięli do niewoli. Tak zabitych, jak rannych obdarto do naga. Ani jeden z trupów i rannych nie miał mniej niż 4 rany, nie licząc postrzałowych; u wszystkich były znaki uderzeń kolbami, wielu miało gardła poderznięte. Z rannych, przeniesionych do dworu p. Taczanowskiej, w pierwszych czterdziestu godzinach 11 zmarło, wśród nich był Korytyński. Między poległymi znajdował się jeden z Unrugów.

Zniesiony oddziałek składał się z włościan i mieszczan małych miasteczek.

Pogrzeb pomordowanych odbył się przy licznym udziale włościan okolicznych i asystencyi 40 księży.

18. 6. 63. **Giżyce,** Kal., ob. wieluński; 26 km. płd. od Kalisza. (Grabów).

Powstańcy wyparli oddziałek objeszczyków na terytoryum pruskie w okolicy Grabowa.

22. 6. 63. **Widawa,** Kal., ob. sieradzki; miasto. (Rudawa).

W początku czerwca wyruszył generał Taczanowski z Kosowa na czele 200 ułanów, których tamże zorganizował, powiększając po drodze hufiec swój oddziałkami jazdy z powiatów: kaliskiego, sieradzkiego, szadkowskiego i wieluńskiego. Unikając spotkań, niepokoił Taczanowski bezustannie moskali, niszcząc magazyny wojskowe, przejmując gońców i znosząc pomniejsze patrole moskiewskie. W jednem z takich starć poległ pod Widawą Burzyński.

24. 6. 63. **Koło,** Kal., ob. koniński; miasto.

Pod Kołem spotkali się powstańcy pomyślnie z moskalami, którzy mieli stracić 15 ludzi.

24. 6. 63. **Radomsk,** Kal., ob. piotrkowski; miasto.

Mały oddział strzelców konnych z sieradzkiego powiatu uderzył na 80-ciu piechoty moskiewskiej, konwojującej pociąg jadący z Warszawy do Granicy, zatrzymany za Radomskiem przez wyjęcie szyn. Prócz lokomotywy jeden wagon wiozący żołnierzy został zgruchotany, a równocześnie nadbiegająca jazda rozpoczęła ogień do wysiadającej piechoty moskiewskiej, z której padło 4 zabitych i 4 ranionych, a z polskiej strony zraniono 2 jeźdźców. Gdy piechota uszykowała się za wagonami, powstańcy nie mogąc jej stamtąd wyprzeć, odstąpili, a moskale wzięli jednego do niewoli, który padł z koniem zabitym, a którego miano za poległego.

28. 6. 63. **Trzepnica,** Kal., ob. piotrkowski; 22 km. płd. od Piotrkowa.

Uchodząc z Przedborza stanął Oxiński w południe dnia 28. czerwca w Trzepnicy w zamiarze ugotowania obiadu. Zaledwie się jednak zatrzymał, ukazał się nieprzyjaciel. Oxiński wysłał przeciw niemu pierwszy batalion piechoty, który rozsypawszy się w tyraliery między opłotkami, miał wstrzymać pochód moskali. Batalion ów, prażony kartaczami i salwami karabinowemi, po godzinnym boju począł cofać się wolno i w porządku ku oddziałowi, z którym połączył się nad wieczorem; moskale zaś zatrzymali się w Trzepnicy.

1. 7. 63. **Warta,** Kal., ob. kaliski; miasto. (Dobra).

Oddział kawaleryi sieradzko-wieluńskiej, podobno do 250 koni, pod dowództwem Rembowskiego, zniósłszy patrol kozacki z 25 ludzi, wszedł do do Warty. Atoli, wobec zbliżania się kolumny moskiewskiej, powstańcy opuścili miasto, do którego moskale dali kilkanaście strzałów armatnich, uszkodzili kilka domów, zabili dwóch mieszkańców i jednego zranili.

2. 7. 63. **Gościeńczyk,** Kal., ob. koniński; 14 km. płn.-zch. od Kleczewa. (Kleczew).

Drobny oddział przeważnie jazdy moskiewskiej około 40 ludzi liczący, wyparty z Gościeńczyka, przeszedł kordon i schronił się do Powidza, skąd po półgodzinnym odpoczynku ruszył do Strzałkowa, gdzie przyłączył się do niego przegnany ze Słupcy patrol.

3. 7. 63. **Piotrowice,** Kal., ob. koniński; 20 km. zch.-płd.-zch. od Kleczewa. (Słupca, Strzałkowo).

Dnia 3. lipca o godz. 7. rano wysłany ze Słupcy patrol 30 kozaków przegnany został między Piotrowicami a Słomczykami bez wystrzału na stronę pruską i schronił się do Strzałkowa, skąd oba oddziały t. j. ten oraz przybyły z Powidza, z bronią w ręku odprowadzone zostały tegoż dnia przez dragonów pruskich do Królestwa.

3. 7. 63. **Kaszewice,** Kal., ob. piotrkowski; 10 km. płd.-zch. od Bełchatowa. (Koszewice).

Oddziałek 60 koni po Oxińskim, dowodzony przez majora Litticha, stanął dnia 3. lipca w Kaszewicach. Na wiadomość o zbliżaniu się pół seciny kozaków z komendy Kadena, pod dowództwem setnika Krinkowa, wyruszył Littich o wiorstę przed wieś i zaatakowawszy kozaków, rozproszył zupełnie, zabierając im 1 furgon, 12 lanc, 3 janczarki i 5 koni. Sześciu kozaków zabitych oraz ciężko ranny oficer zostali na placu.

4. 7. 63. **Chorzenice,** Kal., ob. piotrkowski; 21 km. płd.-wsch.-płd. od Bełchatowa. (Bełchatów, Charzewice, Korszewice).

Rozpędziwszy kozaków pod Kaszewicami, ruszył Littich przez Wolę Grzymalińską i Łękińsko do Chorzenic. Tymczasem niedobitki Krinkowa, połączywszy się ze seciną porucznika Fiodorowa, ruszyli w pościg za oddziałkiem i wpadli niespodzianie na oddział obozujący w Chorzenicach. Powstańcy nie zdoławszy nawet sformować się, rozpierzchli się, tracąc 6 zabitych i 10 rannych, między nimi porąbanego śmiertelnie rotmistrza Romana Bocheńskiego. Littichowi z garstką ludzi udało się ujść cało.

7. 7. 63. **Nowa Wieś,** Kal., ob. koniński; 10 km. zch. od Kazimierza.

Po dłuższym marszu oddział 50 koni żandarmeryi narodowej przybył do Nowej Wsi i rozłożył się w podwórzu, by odpocząć. Tutaj zaatakował go niespodzianie major Trautfetter, dowodzący 22 objeszczykami i pół szwadronem huzarów. Zaskoczona garstka zerwała się i przerznęła przez nieprzyjaciela, a ścigana, po dwakroć w porządku zawróciwszy, uderzyła na moskali, wstrzymujac ich zapędy, poczem znikła pod Rudawnicami w lasach kazimierzowskich, straciwszy 3 zabitych i 6 rannych. Moskale 12 pochwytanych w okolicy przywieźli do Konina jako jeńców.

12. 7. 63. **Zagórów,** Kal., ob. koniński; miasto. (Lądzki klasztor, Ląd, Lądek, Kowalewo, Wola Lądzka, Turek, Chocz, Łądzki klasztor).

Przebiegając ze swoim oddziałem Kaliskie stanął Taczanowski w 480 jazdy dnia 10. lipca w Choczu, gdzie nazajutrz złączyło się z nim jeszcze 130 jazdy. Aby rozbić kawaleryę powstańczą, kilka kolumn maszerowało na Chocz: jedna kolumna posuwała się od Kalisza, druga silniejsza pod dowództwem Kostandy szła od Konina. Rozpoczął więc Taczanowski 11. lipca wieczorem odwrót ku Zagórowu, gdzie tylna straż oddziału, dowodzona przez Matuszewicza, zaatakowaną została przez Kostandę, mającego 1 pluton saperów, 1 rotę piechoty, 14 strzelców, 2 szwadrony huzarów i 1 pluton artyleryi. Matuszewicz poniósł tutaj znaczne straty, umożliwił jednak reszcie oddziału przebycie Warty. Taczanowski przeszedłszy most, zajął silną pozycyę w ogrodach i zabudowaniach klasztoru lądzkiego, aby wstrzymać moskali w przeprawie przez rzekę. Jazda moskiewska, wstrzymana gęstym ogniem, straciła 25 ludzi, ale moskale nie przestawali szturmować. Przez pół godziny flankierzy wytrzymywali napór przeciwnika. Gdy jednak nadeszła Kostandzie w pomoc druga część kolumny, którą pod dowództwem Moskwina wysłał był do Chocza, i gdy piechota z artyleryą zaczęły przeprawiać się przez Wartę, Taczanowski rozpoczął odwrót, znowu kryty przez jazdę konińską Matuszewicza, który pod Zagórowem stracił walecznego oficera Czermińskiego.

13. 7. 63. **Kleczew,** Kal., ob. koniński; miasto.

Ścigany przez moskali z Lądu, oddział Taczanowskiego, cofając się w lasy kazimierzowskie przez Kowalewo, Cienin i Przyjmę, rozdzielił się na 2 części, a złączywszy się znowu między Kleczewem a Powidzem, ponownie starł się następnego dnia z piechotą i artyleryą moskiewską.

15. 7. 63. **Ruda Wieczyńska,** Kal., ob. koniński; 16 km. płd.-zch. od Zagórowa. (Ruda Wenecka, Pyzdry, Lądek).

W nocy z 14. na 15. lipca wyruszył z okolic Miłosławia Ganier na czele silnego oddziału, aby pod Pyzdrami wkroczyć do Królestwa. Przed kordonem jeszcze wpadłszy w zasadzkę pruską, oddział poszedł w rozsypkę, a część tylko zdołała wkroczyć w Kaliskie, mianowicie 40 strzelców, uzbrojonych we wyborowe karabiny, ale nie zaopatrzone w naboje, stanowiących awangardę oddziału, a dowodzonych przez Francuza Henryka Soudeixa, dowódzcę kosynierów. Soudeix, przeszedłszy kordon między Cieślami a Pyzdrami, a okrążywszy miasto i przeszedłszy przez Wartę pod Tarnową, łącząc ze sobą jeszcze około 60 piechoty różnych oddziałków, przebywających nad kordonem, ruszył w lasy zagórowskie. Tutaj spotkał się Soudeix z 38 jazdy Ganiera, która nie wiedząc o rozbiciu oddziału, szła w głąb kraju. Moskale powziąwszy wiadomość o nieszczęśliwej wyprawie, ruszyli w pościg za oddziałkiem, który wobec tego we Wronowie rozdzielił się w zamiarze powrotu dwiema drogami do Księstwa. Jazda ruszyła ku Zagorowu, gdzie przeszła Wartę, a uchodząc do zaboru pruskiego, rozpierzchła się, chociaż bez strat.

Inny los spotkał piechotę Soudeixa. Cofającą się w Rudzie Wieczyńskiej dopadła kolumna kapitana Schwindta. Pierwsze dwa wozy (gdyż powstańcy uchodzili na podwodach), na których znajdował się dowódzca, wyprzedzające znacznie resztę, nie zdołały się już wycofać, i ledwo z nich powstańcy zdołali zeskoczyć i ukryć się w kukurudzy i owsie. Część z nich zdołała się ratować ucieczką, drudzy polegli, a między nimi Soudeix; otrzymawszy 22 pchnięć i odarty zupełnie z munduru, rzucony został przez moskali w kałużę. Czterech ukrytych w kukurudzy uszło, niemniej następne wozy, poległo zaś prócz dowódzcy 9, a 1 był ranny. Po odejściu moskali zebrano ciała pomordowanych i pochowano dnia 17. lipca w Szymanowicach.

19. 7. 63. **Kurek,** Kal., ob. sieradzki; 12 km. płd. od Błaszek. (Sieradz, Błaszki, Turek).

Z Konińskiego ruszył *Taczanowski* na południe, a wzmocniony po drodze jeszcze nowym oddziałem 50 jazdy, rozłożył się obozem dnia 18. lipca w Wojsławicach, gdzie tejże nocy przybył doń *Callier* po instrukcye. Następnego dnia część jazdy Taczanowskiego starła się z moskalami pod wsią Kurkiem i zmusiła ich do odwrotu.

2. 8. 63. **Chocz,** Kl., ob. kaliski; miasto.

W pierwszych dnia sierpnia oddziałek powstańców zabrał do niewoli placówkę rosyjską w Choczu z kilkunastu ludzi złożoną, którą rozbroiwszy, wypuścił.

13. 8. 63. **Wilczyn,** Kal., ob. koniński; miasto.

W okolicy Wilczyna kolumna majora Moskwina spotkała oddział, podobno 100 powstańców, przeważnie studentów poznańskich. Powstańcy rozsypali się w lesie, ścigani z niewielkim skutkiem przez nieprzyjaciela, który zabiwszy i zraniwszy rzekomo wielu, nikogo nie wziął do niewoli, a broni zdobył tylko kilka sztuk.

14. 8. 63. **Koło,** Kal., ob. koniński; miasto.

Podczas, gdy powstańcy wywabili wojsko z Koła i uchodzili ku Sompolnu, inny oddziałek zaczajony z przeciwnej strony miasta, wpadł do opuszczonego przez nieprzyjaciela Koła, rozbił tam w małej liczbie będących moskali i umknął, zabrawszy pozostawione bez opieki bagaże, t. j. broń i amunicyę.

15. 8. 63. **Zielęcice,** Kal., ob. sieradzki; 4 km. płd.-zch. od Łaska. (Łask, Zduńska Wola).

Opuściwszy Wojsławice skierował się Taczanowski na zachód i dnia 21. lipca stanął w Giżycach, nad kordonem; w dalszym pochodzie z rosnącym wciąż oddziałem, dnia 2. sierpnia stanął w Strzelczu pod Pajęcznem. W pierwszej połowie sierpnia miał już Taczanowski przeszło 1000 dobrze uzbrojonych ułanów, z którymi 10. 8. obozował w Sulimowie. Nazajutrz podzieliwszy oddział na dwie części pod dowództwem pułkownika Matuszewicza i Słupskiego, ruszył ku Rychwałowi. Nie mając piechoty, unikał Taczanowski starć z moskalami, mimo to niekiedy musiał ścierać się z nieprzyjacielem. Tak dnia 15. sierpnia przednia straż oddziału zaatakowała jazdę majora Stepanowa, dążącego z dwiema rotami i 70 kozakami do Szadka. Powstańcy zabiwszy moskalom 2 ludzi i zraniwszy 5, sami mając 3 rannych, ruszyli w dalszy pochód nim nadeszła piechota nieprzyjacielska.

20. 8. 63. **Turek,** Kal., ob. kaliski; miasto.

W Konińskiem organizował Bąkowski powstańców, których poduczywszy doprowadzał do *Taczanowskiego*. Mając już 90 ochotników, w tem wielu Poznaniaków, oraz kilku Niemców, Francuzów i Węgrów, zdążając do Taczanowskiego, od Słupcy już ścigany przez znaczny oddział nieprzyjacielski, starł się z nim w okolicy Turka, tracąc we walce przez 3 dni powtarzanej 7-miu zabitych i 13 rannych.

20. 8. 63. **Czepów,** Kal., ob. kaliski; 6 km. płn. od Uniejowa. (Borek, Cepów, Turek).

Cofnąwszy się z pod Fułek do Chodaków, a stamtąd zwróciwszy się na północ do Czepowa, znowu ujrzał za sobą Parczewski jazdę moskiewską, dowodzoną przez poruczników Grabbego i Grottena. Parczewski stawił opór w Czepowie i cofając się jeszcze raz w Borku, ale ostatecznie zmuszony był przejść

Wartę pod Lekaszynem, mając 5 ranionych w tej utarczce i 1 zabitego: Michałowicza. W potyczce tej Parczewski tylko dzięki poświęceniu się ośmnastoletniego Konicza uszedł niewoli.

21. 8. 63. **Pęcherzewek,** Kal., ob. kaliski; 7 km. płn.-wsch. od Turka. (Dobra).

Przeszedłszy Wartę, Parczewski pod Pęcherzewkiem starł się ponownie z Grottenem i Grabbem. Zmęczony dwudniową rejteradą oddział zmuszony był przyjąć bój krwawy w którym stracił 29 zabitych i rannych. Ale i po stronie przeciwnej straty były niemałe, a wśród rannych znajdowali się obaj dowódzcy. Parczewski z rozbitkami krążąc w okolicy Dobrej i Turka połączył się z *Taczanowskim.*

22. 8. 63. **Złoczew,** Kal., ob. sieradzki; 22 km. płd.-zch.-płd. od Sieradza.

W dalszym pochodzie starł się jeden z oddziałów Taczanowskiego w okolicy Złoczewa z kolumną wysłaną z Kalisza, dowodzoną przez podpułkownika Gesankowa. Taczanowski straciwszy 5 ludzi ruszył dalej nie czekając nadejścia piechoty moskiewskiej.

23. 8. 63. **Poprężnik,** Kal., ob. kaliski; 8 km. płn.-zch. od Warty. (Cielce, Równa, Błaszki, Socha, Stabierów, Strzałków).

Nie mogąc utrzymać się w okolicy Turka, rzucił się Bąkowski ze zmniejszonym o 20 koni oddziałem na południe i stanął w Strzałkowie. Tutaj zaatakowali go kozacy z huzarami w liczbie 250 koni, wsparci piechotą z Sieradza. Uchodząc przed moskalami, przy Poprężniku stawili powstańcy opór i ze stratą 3 ludzi uchodzili do Sochy, gdzie w ponownem starciu poległo 4 powstańców. Party przeważającemi siłami nieprzyjaciela, ostatnią i to najgorętszą walkę stoczył oddziałek o 2 mile na południe pod Równą (4 km. płd.-wsch. od Błaszek). Tutaj jeszcze 4 poległo, resztę 64 sformowawszy doprowadził Bąkowski do *Taczanowskiego* nieścigany już przez nieprzyjaciela. Wśród ciał okrutnie porąbanych rozpoznano Artakserksesa Pągowskiego, byłego ucznia Szkoły Głównej i Trąmpczyńskiego.

26. 8. 63. **Sędziejowice,** Kal., ob. sieradzki; 12 km. płd.-zch. od Łaska. (Łask, Sędzichów, Zduńska Wola, Szczerczów, Radomsk).

Przeciw Taczanowskiemu, z którym połączył się uchodzący przed ciągłym pościgiem oddziałek Bąkowskiego, koncentrowały się znaczne siły moskiewskie. Wśród tych był oddziałek ochotników, składający się z kwiatu młodzieży moskiewskiej, dowodzony przez porucznika Grabbego. Partyzanci owi moskiewscy, zapędziwszy się w pościgu za Bąkowskim, wpadli do Sędziejowic, gdzie stał obozem Taczanowski i tu po dzielnej obronie zostali doszczętnie zniesieni. Z 37 moskali ocalało tylko 4, którzy ranni dostali się do niewoli, mianowicie oficerowie Witmejer i książę Urusow oraz 2 szeregowych, reszta 33 poległa, między nimi von Grabbe.

28. 8. 63. **Borówno,** Kal., ob. wieluński; 18 km. płn.-wsch. od Częstochowy. (Brzeźnica).

Oddziały trzech powiatów województwa kaliskiego pod dowództwem pułkownika Kopernickiego, połączywszy się ostatecznie w Rząśni w ogólnej liczbie 260 strzelców i 142 kosynierów, zeszły się tutaj z idącymi od Sędziejowic na Częstochowę I. i II. pułkiem ułanów, w sile 640 koni Taczanowskiego. Połączone siły pomaszerowały wspólnie dnia 28. sierpnia do Borówna. Pierwszy pułk ułanów idąc z Taczanowskim o 2 godziny marszu przed resztą oddziału, wszedł pierwszy do Borówna, gdzie zastał 40 kozaków, którym wsku-

tek niedbałego ataku ujść pozwolono do Częstochowy z 1 tylko zabitym i 1 rannym.

29. 8. 63. **Nieznanice,** Kal., ob. wieluński; 19 km. płn.-wsch. od Częstochowy. (Baby, Borowno, Jackowo, Gidle, Kruszyna, Lgota, Witkowice, Zdrowa, Koniecpol).

Generał Taczanowski, będąc pewnym, że przepędzeni ze wsi kozacy zawiadomią konsystującą w Częstochowie załogę o pochodzie wojsk powstańczych, ruszył o godzinie 2. rano z Borówna ku Koniecpolowi na Skrzydłów. Przeszedłszy przez las o godz. 3. rano spostrzeżono pod Witkowicami z pod lasu wyjeżdżających flankierów kozackich i za nimi kolumny piechoty. Taczanowski wysłał flankierów i kazał szwadronom I. pułku rozwinąć się i stanąć w szyku bojowym, a niebawem nadchodząca piechota i jeden szwadron 2-go pułku zbliżyły się i zajęły również wyznaczone stanowiska. Mniej więcej w trzy kwadranse po wymianie strzałów tak się zrobiło ciemno, że niepodobna było ani rozpoznać pozycyi ani siły nieprzyjaciela. Skoro tylko zaświtało, szwadrony obu pułków zaczęły się cofać za Nieznanice i nie zatrzymując się, ruszyły dalej drobnym kłusem do Zdrowej. Flankierów zastąpili tyralierzy pierwszej kompanii strzelców, których rozwinął Kopernicki pod Nieznanicami. Moskale zajęli część Witkowic i krzaki naprzeciw Nieznanic silnym łańcuchem tyralierów z dwóch kompanii wysłanych; wtedy kolumny piechoty powstańczej cofnęły się ku Nieznanicom pod osłoną tyralierów, którzy do 5-tej godziny powstrzymywali nacisk kawaleryi i piechoty nieprzyjacielskiej.

O godzinie 5. rano zajął Kopernicki Nieznanice, pomieściwszy dwie kompanie strzelców przy krańcowych budynkach u wejścia, a kosynierów i 3-cią kompanię strzelców jako rezerwę we wsi, tyralierów 1-szej kompanii zaś cofnął ku wsi. Moskale blisko dwie godziny ostrzeliwali oddział ogniem tyralierskim bez żadnej dla szeregów powstańczych szkody. Część łańcucha nieprzyjacielskiego zbliżyła się na 400 kroków do lewego skrzydła powstańczego; wtedy Kopernicki wziął jednę kompanię kosynierów, aby ich odpędzić; kosynierzy przeszli ulicę, lecz zatrzymali się i nie chcieli iść dalej; na szczęście, część łańcucha nieprzyjacielskiego, posłyszawszy okrzyk „hura“ i ujrzawszy kosynierów, cofnęła się na linię do lewego swego skrzydła. Niebawem naprzeciw prawego skrzydła powstańczego pokazały się 2 kompanie piechoty z 2-ma działami, z Częstochowy idące, i nowym łańcuchem tyralierów poczęły oskrzydlać wieś; kosynierzy, posłyszawszy strzały armatnie, spiesznie zaczęli się cofać, kawalerya zaś kłusem uciekła ku Zdrowej, z wyjątkiem I. szwadronu, pułku 2-go, będącego pod dowództwem pułkownika Słupskiego. Wobec takiego obrotu sprawy Kopernicki cofnął strzelców, którzy odstrzeliwając się, cofali się w porządku, atoli kosynierzy za przykładem kawaleryi, zaczęli uciekać w popłochu i niepodobieństwem było zatrzymać ich.

Między Nieznanicami a Zdrową było wysokie wzgórze z cegielnią; chcąc się utrzymać na tej pozycyi, starał się Kopernicki powstrzymać uciekających za kosynierami strzelców, co mu się częściowo udało; tymi powstrzymanymi w ucieczce strzelcami zajął wzgórze i cegielnię, lecz strzelcy ci, widząc ogólną ucieczkę, wnet opuścili pozycyę i za drugimi rzucili się do ucieczki. Tyralierzy moskiewscy następując w ślad, zajęli Nieznanice, a później opuszczone wzgórze. Strzelcy w ucieczce zajęli w dole położony folwark Zdrową i tam jeszcze długi czas powstrzymywali napór piechoty moskiewskiej.

Widząc, że strzelcy pozostają bez żadnej pomocy, gdyż konnica znikła już była z oczu, rozkazał Kopernicki pułkownikowi Słupskiemu udać się za Taczanowskim, sam zaś zatrzymał przy sobie tylko 3-ci szwadron I-go pułku pod dowództwem Matuszewicza, który jak mógł trzymał się koło folwarku Baby.

Zapalona stodoła w Zdrowej, ucieczka kosynierów i bezład nią spowodowany, zmusił Kopernickiego do cofnięcia strzelców do Bab, gdyż sądził, że uda mu się powstrzymać uciekających. Przy odwrocie między Babami a Jackowem, od strony Kruszyny ku lewemu skrzydłu powstańczemu, ukazała się szybko nadciągająca jazda nieprzyjacielska złożona ze szwadronu huzarów, szwadronu dragonów i kilkudziesięciu kozaków liniowych; jednocześnie z tejże strony padło kilka strzałów działowych i rac, a za kawaleryą widać było kilka kolumn piechoty. Trzeci szwadron jazdy, dotąd powstrzymywany przez Matuszewicza, zaczął uciekać ku Lgocie, a kosynierzy i strzelcy poszli za jego przykładem. Ścigani zawzięcie powstańcy, rzucając broń i rąbani bez miłosierdzia przez moskali, zupełnie zostali rozbici. Z całej jazdy około 300 koni z Taczanowskim i Słupskim dotarło do Dubic niedaleko Brzeźnicy, piechota zaś rozbiegła się. Przeszło 60 poległo, a raczej było zarąbanych w tej bitwie, rannych mieli Polacy do 100, do niewoli dostało się 52, ponadto zabrali moskale furgony.

Po tej klęsce Taczanowski opuścił kraj.

11. 9. 63. **Lutomiersk,** Kal., ob. sieradzki; miasto. (Łask).

Pułkownik Matuszewicz, zebrawszy część rozbitków z pod Dalikowa (p. t.), ucierał się pomyślnie w okolicy Lutomierska z 3 rotami piechoty, 2 szwadronami huzarów z 2 działami.

18. 9. 63. **Sieradz,** Kal., ob. sieradzki; miasto.

Rotmistrz Miśkiewicz zaalarmował załogę moskiewską w Sieradzu i zabrał 7 moskali. Po jego odejściu moskale, wyszedłszy z miasta, strzelali z dział w kierunku, w którym odeszli powstańcy.

21. 9. 63. **Kościelna Wieś,** Kal., ob. kaliski; 7 km. płn.-zch. od Kalisza. (Wieś Kościelna).

Nad kordonem koło Kościelnej Wsi oddziałek polski spotkał się z patrolem kozackim, który straciwszy podobno 5 ludzi, uszedł przed pościgiem.

28. 9. 63. **Dzbów,** Kal., ob. wieluński; 8 km. płd.-zch.-płd. od Częstochowy.

We wrześniu rozdali moskale 12 chłopom z Dzbowa pod Częstochową 12 sztuk broni z poleceniem napadania na powstańców. Porucznik Kraszewski z oddziałem 60 ludzi otrzymał rozkaz 28. września odebrania broni i ukarania winnych. Dwóch chłopów, broniących się z chałup przez okna bronią palną, zostało zabitych, czterech powieszonych, a reszta ułaskawiona. Ci złożyli przysięgę na wierność Rządowi Narodowemu, a jeden, wstąpiwszy natychmiast w szeregi powstańcze, poległ niebawem pod Kocinem (p. t.).

27. 9. 63. **Skęczniew,** Kal., ob. kaliski; 7 km. płd.-wsch. od Dobry. (Miłkowice).

Na czele 2 rot piechoty z 2 działami i 60 kozakami wyruszył Kondrateńko z Kalisza w kierunku Koła, wysyłając w marszu kozaków na rekonesans. Kozacy ci starli się z plutonem flankierów pod dowództwem porucznika Błażeja Kowalskiego z kolumny Słupskiego. Ścigani na przestrzeni pół mili kozacy, straciwszy 8 rannych, 3 zabitych oraz 1 konia, połączyli się z Kondrateńką. Kowalski miał tylko 1 konia zabitego.

29. 9. 63. **Majaczewice,** Kal., ob. sieradzki; 8 km. zch. od Widawy.

Oddział moskali wysłany z Sieradza na egzekucyę podatków, dwa dni plądrował we wsi Majaczewicach. Dopiero pod wieczór podsunęli się żołnierze z małego pieszego oddziału, działającego w okolicy i zabiwszy 2 żołnierzy, stojących na pikiecie, przepłoszyli plądrujących.

30. 9. 63. **Kazimierz,** Kal., ob. koniński; miasto.

W okolicy Kazimierza stoczono małą utarczkę, w której garstka powstańców z dowódzcą na czele, by ocalić resztę świeżo organizującego się oddziału, po zaciętej walce z moskalami wysłanymi z Konina, legła na placu, uratowawszy główną siłę oddziału.

1. 10. 63. **Dobra,** Kal., ob. kaliski; miasto. (Warta).

Dnia 1. października o godz. 1. po południu, oddziałek piechoty złożony z 56 ludzi, pod dowództwem podporucznika Pütza, spotkał się pod Dobrą z 2-ma rotami piechoty, 1 szwadronem huzarów i 50 kozakami. Powstańcy cofnęli się, mając tylko 1 rannego i zdołali ujść pogoni.

3. 10. 63. **Chocz,** Kal., ob. kaliski; miasto. (Turek).

Oddziałki 2. i 4. województwa kaliskiego, licząc razem 80 ludzi, zaczepiły moskali w okolicach Chocza, a ubiwszy im 3 ludzi, cofnęły się w okolice Turka.

3. 10. 63. **Kocin,** Kal., ob. wieluński; 14 km. płn. od Częstochowy. (Dzbów, Kozin, Miedzno, Nowy Folwark, Ostrowy, Konin, Żarki).

Pod naczelnem dowództwem kapitana Jana Przybyłowicza zorganizowały się we Wieluńskiem trzy małe oddziałki po 30 ludzi. Przeciw dwom połączonym oddziałkom: porucznika Konstantego Kraszewskiego i podporucznika Ciszewskiego (Ciszkowskiego), liczącym razem 70 ochotników, wysłali moskale na wiadomość o egzekucyi w Dzbowie kilka kolumn, razem około 800 ludzi z Wielunia, Krzepic i innych miejscowości. Pomiędzy Kocinem, Ostrowami, a Nowym Folwarkiem przyszło do starcia z kolumną Pisanki: 130 kozakami i półtorej roty piechoty. Przez 2 godziny garstka powstańców mężny stawiała opór, lecz ostatecznie uledz musiała przewadze liczebnej nieprzyjaciela; 15 poległo na placu, 23 było rannych, a 17 dostało się do niewoli, między nimi podoficer (podporucznik?) Szefer (Feter), powieszony natychmiast przez moskali. Ciszewski, broniąc się do ostatka, poległ, okryty siedmnastu ranami; wogóle ciała poległych w okrutny sposób były zeszpecone, gdyż moskale rannym podrzynali gardła.

Niedobitki oddziału zdołały z bronią w ręku przedrzeć się przez szeregi moskiewskie, broniąc się kolbami i bagnetami.

Spieszącego z rozkazu naczelnika woj. powiatu wieluńskiego ku Kocinowi w celu połączenia się z Kraszewskim i Ciszewskim, Przybyłowicza tegoż dnia jeszcze pochwycili moskale w Nowym Folwarku, a następnego dnia pojmali w Zagórzu Kraszewskiego, gdy starał się zebrać rozproszony oddziałek. Obu dnia 12. października powieszono w Dzbowie wraz z szeregowcem Kondrateńką, moskalem, który walczył po stronie powstańców.

5. 10. 63. **Tokary,** Kal., ob. kaliski; 9 km. płd.-zch. od Dobry. (Leków).

Połączone oddziałki 2. 3. i 1. pod dowództwem Pütza zaatakowane zostały pod Tokarami przez 2 roty piechoty, 2 szwadrony huzarów, 1 secinę kozaków i 1 pluton rakietników. Odparłszy kawaleryę, przyprawiwszy ją o stratę 6 ludzi, powstańcy wycofali się do lasu, rozchodząc się znowu, nie poniósłszy strat w zabitych; tylko Pütz otrzymał lekką ranę.

6. 10. 63. **Wiewiec,** Kal., ob. piotrkowski; 6 km. płn.-wsch.-płn. od Brzeźnicy. (Krzywanice).

W powiecie piotrkowskim oddział kawaleryi pod dowództwem pułkownika Słupskiego w sile 240 koni, — pluton jeden z 40 koni był odkomenderowany dla zmylenia drogi, — spotkał się z oddziałem moskali z Kalisza, liczącym

150 kozaków, 1 szwadron huzarów, 3 roty piechoty i 2 działa, pod dowództwem podpułkownika Tarasienki. Pułkownik Słupski tak manewrował, że piechota moskiewska małoznaczny tylko udział wziąć mogła w walce; trzy razy Słupski szarżował z pałaszem na trzykrotnie formującą się konnicę moskiewską i trzy razy złamał i spędził z zajętego pola, straciwszy 5 zabitych i mając 6 rannych. Moskale swych poległych pochowali pod Krzywonicami, jednego tylko zabierając ze sobą dla pokazania, że więcej nie poległo; tymczasem w odkopanym przez powstańców grobie było 9 huzarów, 8 kozaków i 2 oficerów, w Radomsku zaś leżało 13 rannych, z których dwóch zmarło.

7. 10. 63. **Kamień,** Kal., ob. kaliski; 12 km. płn. wsch. od Kalisza.

Dnia 7. października połączone oddziałki 2. i 4. w sile 100 ludzi atakowane były przez 2 roty piechoty i 1 secinę kozaków w okolicy wsi Kamień, a położywszy 1 kozaka, cofnęły się w porządku i bez straty, poczem się rozłączyły.

8. 10. 63. **Slesin,** Kal., ob. koniński; miasto.

Koło Slesina poniósł oddział powstańczy porażkę, ale mimo przegranej zdołali powstańcy unieść swoich rannych.

11. 10. 63. **Bukowa Góra,** Kal., ob. piotrkowski...

Napadnięty niespodzianie przez moskali porucznik Rudzki, niedostatecznie w amunicyę zaopatrzony, niepomyślnie starł się z nieprzyjacielem pod Bukową Górą i stracił 1 szeregowca tudzież 2 rannych; moskale mieli tylko 2 konie ranne.

12. 10. 63. **Uniejów,** Kal., ob. kaliski; miasto. (Koziele, Kozijaty pod Izbicą, Izbica).

Dwie roty piechoty i dwie seciny kozaków spotkały się z oddziałem jazdy brzesko-kujawskiej w Kozielach. Powstańcy cofnęli się aż pod Uniejów, a mając już tylko z kozakami do czynienia, Okoniewski, dowodzący oddziałkiem, rozkazał zatrzymać się, i uderzywszy na nieprzyjaciela, odparł go, zabijając 3 kozaków. W starciu tem odznaczył się odwagą i przytomnością porucznik Mieczysław Znaniecki.

15. 10. 63. **Rudniki,** Kal., ob. wieluński; 12 km. płn. zch. od Krzepic. (Drupniki, Krzepice, Wieluń).

Przeglądając w powiecie wieluńskim oddział jazdy, polecił naczelnik wojenny województwa kaliskiego, *Kopernicki,* dowódzcy tegoż oddziału, pułkownikowi Słupskiemu, połączyć się z mniejszym oddziałem podpułkownika Matuszewicza. W połączeniu przybyły oba oddziały dnia 13. października do Działoszyna, gdzie wypoczęły. Tymczasem moskale, dowiedziawszy się o ruchach powstańców, wysłali z Wielunia 2 roty piechoty i 40 kozaków pod dowództwem kapitana szt. Wendorfa, który zaatakował powstańców dnia 15. 10. o godzinie 2. z rana w Rudnikach. Słupski, sądząc że ma tylko z drobnym oddziałem jazdy do czynienia, wystąpił ze wsi, lecz przywitany ogniem rotowym, rozpoczął odwrót traktem między Wieluniem a kordonem w powiat kaliski, zasłaniając się dwoma plutonami flankierskimi. Utarczka ta kosztowała Słupskiego tylko dwa konie. Wendorf, nie ścigając powstańców daleko, rozłożył się obozem pod Rudnikami.

15. 10. 63. **Kowale,** Kal., ob. wieluński; 2 km. płn.-zch. od Praszki.

Po 1½ milowym odwrocie oddziały Słupskiego i Matuszewicza zamierzały wypocząć pod Praszką. Atoli uwiadomiony, że w pobliskiej wsi Kowali znajduje się 25 objeszczyków, którzy zamierzali umknąć na podwodach, na wiadomość o zbliżaniu się jazdy powstańczej, — wyprawił Słupski na nich dwa

plutony flankierskie, które zsiadłszy z koni, ubiły kilku zabarykadowanych na podwórku objeszczyków. Atoli atakując objeszczyków we wsi, sami zaatakowani zostali powstańcy przez kolumnę idącą za nimi z Rudnik, wobec czego rozpoczęli ponowny odwrót.

15. 10. 63. **Starce,** Kal., ob. sieradzki; 20 km. płd.-zch. od Sieradza. (Skomlin, Swiątkowice, Złoczew, Sadokrzyce, Dymki, Kluczew).

O świcie 15. października ruszył Werndorf w pochód ze swemi 2-ma rotami i 40 kozakami oraz ze świeżą seciną kozaków, która co dopiero przybyła w pościg za Matuszewiczem i Słupskim. Oswobodziwszy atakowanych przez powstańców objeszczyków w Kowalach, puścili się moskale za oddziałem i gnali go przez Mokrsko, Piaski, Brzozę i Naramice, co chwilę wstrzymywani odporem ściganych. Od Naramic piechota moskiewska na podwodach pędziła za jazdą, która w Swiątkowicach ponownie musiała odpierać szarżę powstańców. W Dymkach Wendorf połączył się z kolumną podpułkownika Pisanki, który odesławszy Wendorfa do Wielunia, sam na czele swego świeżego oddziału, składającego się z 1 roty piechoty i prawie setki kozaków, kontynuował pościg zmęczonego oddziałku powstańczego. W Starcach Słupski jeszcze raz stawił opór ścigającym i uszedł ku Sadokrzycom, Pisanko zaś przenocowawszy w Starcach, ruszył o świcie 16. 10. do Sieradza.

Podczas tej rejterady z Rudnik do Sadokrzyc oddział stracił ogółem 50 w rannych i zabitych, wśród tych podporuczników Kowalskiego i Frydrycha, porucznik Ogiński był ciężko ranny, Słupski zaś poturbowany przez konia, opuścić musiał oddział, zdając dowództwo Matuszewiczowi.

16. 10. 63. **Dobra,** Kal., ob. kaliski; miasto.

Objąwszy po *Słupskim* dowództwo nad całym oddziałem, Matuszewicz do godziny 10. wieczorem pozostał w Sadokrzycach poczem ruszył dalej, ścigany przez świeży oddział moskiewski majora Esmana, który wyszedł z Sieradza natychmiast po przybyciu tamże Pisanki. Pod Dobrą starłszy się z Esmanem i znowu pobity, a widząc przemęczenie tak ludzi jak koni, rozdzielił Matuszewicz oddział na trzy części.

16. 10. 63. **Nowa Wieś,** Kal., ob. sieradzki; 17 km. płd.-zch. od Sieradza. (Debolsko, Dębołąka).

Pisanko, przybywszy do Sieradza, a dowiedziawszy się, że w okolicy Nowej Wsi znajduje się oddziałek 23 żandarmeryi narodowej, wysłał tam chorążego Awratnowa, który dostawszy powstańców w zasadzkę koło Debolska (?), otoczył ich i zniósł podobno do szczętu, kładąc trupem 4 a 19 biorąc do niewoli.

28. 10. 63. **Dłutów,** Kal., ob. piotrkowski; 18 km. w.-płd.-w. od Łaska.

Pod Dłutowem oddziałek porucznika Ignacego Kinla, który poprzednio walczył pod dowództwem *Oxińskiego* został rozbity a dowódzca sam ciężko raniony.

1. 11. 63. **Ner,** Kal., ob. kaliski; 16 km. wsch. od Uniejowa. (Czepów, Cepów).

Rotmistrz Okoniewski, po odparciu kozaków pod Rózinem (p. t.) chciał w kilka dni później wrócić do powiatu brzesko-kujawskiego. Nad Wartą we wsi Czepowie, gdzie zamierzał przeprawić się przez rzekę, spotkał kolumnę piechoty nieprzyjacielskiej i musiał cofnąć się ku rzece Ner i we wsi tegoż nazwiska na drugi dzień przyjąć atak 1 szwadronu huzarów, 1 seciny czerkiesów i 50 kozaków dońskich. Naprzód natarli kozacy, ale przyjęci rzęsistym ogniem zmieszali się i zaczęli się cofać; wstrzymani przez huzarów przypuścili wraz z nimi drugą

szarżę. W tem drugiem spotkaniu część powstańców poszła na pałasze, lecz druga część cofnęła się, wskutek czego i pierwsi, odparłszy atak, musieli się cofnąć; straty w tem starciu wynosiły 20 ludzi, a tyluż stracili moskale. Następnie oddział, ścigany w dalszym ciągu, poszedł w rozsypkę.

4. 11. 63. **Ceków,** Kal., ob. kaliski; 19 km. płn.-wsch. od Kalisza. (Koźminek, Prażuchy).

Koło Cekowa oddziałek 60 koni, dowodzony przez Wojciecha Korytkowskiego, zatrzymał pocztę idącą z Kalisza. Natychmiast wyruszył przeciw niemu podchorąży Winiarski z piechotą na podwodach oraz setnik Groszew z pół seciną kozaków dopadli powstańców, wparowali w błota i rozbitych ścigali na przestrzeni kilku mil. Prawie cały oddziałek miał być zniesiony: 30 poległo w tem Korytyński, 15 było rannych a 9 dostało się do niewoli.

15. 11. 63. **Małków,** Kal., ob. kaliski; 3 km. płd. od Warty. (Marta, Warta).

Na I. pluton strzelców, maszerujący z Dobry na południe, uderzył za miastem Wartą pod Małkowem wysłany z Sieradza z 2-ma rotami piechoty, szwadronem huzarów i seciną kozaków major moskiewski Esman. Po uporczywej obronie, wskutek śmierci dowódzcy, Nowickiego oraz 5 zabitych i 4 rannych, nastąpił popłoch w oddziałku, który poszedł w rozsypkę, tracąc jeszcze w ucieczce 34 ludzi, wziętych do niewoli.

15. 11. 63. **Strachanów,** Kal., ob. kaliski; 24 km. płd. od Turka. (Dobra, Zadąbrowie).

Tegoż dnia co pod Wartą 5-ty pluton dowodzony przez Jana Dębskiego zaatakowany został we wsi Strachanowie przez kompanię piechoty i 50 kozaków. Dębski cofnął się w stronę lasu i zająwszy wzgórze na jego krańcu położone, silnie utrzymywanym i celnie kierowanym ogniem nie dopuścił nieprzyjaciela do siebie. Moskale, 4 razy liczniejsi, rozdzielili się na dwie kolumny: jedna pod osłoną kozaków, pozostających u wzgórza, utrzymywała w szachu strzelców powstańczych, druga zaś rzuciła się w bok w celu zajęcia tyłu. Dębski spostrzegłszy ten manewr i obawiając się otoczenia, wykonał odwrót na lepszą pozycyę i w tym celu zajął dom w Zadąbrowiu, który postanowił uporczywie bronić. Moskale rażeni celnym ogniem, nie śmieli atakować zabudowań lecz racami zapalili dom. Wśród pożaru i nacierającego nieprzyjaciela ani dowódzcy, ani żołnierzy nie odstąpiła odwaga i przerżnęli się z bagnetami w ręku przez szeregi moskiewskie, a zmrok położył koniec walce. Rannych moskale dobijali. Strata oddziału wraz z dobitymi wynosiła 13 ludzi zabitych i 4 rannych, reszta ocalała. Straty moskali były znaczniejsze.

16. 11. 63. **Wrząca,** Kal., ob. sieradzki; 21 km. zch. od Sieradza. (Błaszki, Wierząca, Brąszewice).

W marszu od Goszczanowa na południe 6. pluton strzelców pod dowództwem Pągowskiego, liczący 45 ludzi, w połączeniu z garścią rozbitków z pod Małkowa, zaatakowany został przez huzarów, dowodzonych przez podp. Liworkę pod Wrzącą. Powstańcy z dwóch stron zaatakowani zostali rozbici, tracąc 11 zabitych w tem dowódzcę oraz 17-letniego Kaszuba Steina, tudzież 23 rannych.

4. 12. 63. **Jeżów,** Kal., ob. sieradzki; 16 km. płn.-zch. od Lutomierska. (Człańcznica, Plausznica, Szadek, Kłoniszów).

Oddziałki Jana Birtusa, oficera wojsk austryackich i Żuawa, liczące 62 jazdy, między Kłoniszewem a Jeżewem otrzymały wiadomość o zbliżaniu się 2 znacznych partyi moskiewskich, mianowicie Dmitrowa i Tilkowa. Nie mogąc uniknąć spotka-

nia z przeważającemi siłami nieprzyjaciela, postanowiono, że Żuaw ze swoim oddziałkiem cofnie się, zabierając bagaże, co też uczynił. Natomiast Birtus ze swemi 30 ludźmi stawił czoło nieprzyjacielowi. Zaraz przy pierwszem starciu padło pięciu powstańców, a 7 było rannych, i ci dostali się do niewoli; reszta walcząc cofnęła się. Birtus, ranny dostał się do niewoli, gdy ostatnia kula, którą zarezerwował dla siebie, odmówiła i powieszony został dnia 8. 12. w Sieradzu.

Niebawem przybył do obozu Żuawa pułkownik *Włodek*, który z polecenia R. N. zmienił oddziałek konny na pieszy (?) i oddał dowództwo nad nim Franciszkowi *Serafińskiemu*, w miejsce Żuawa, powołanego na inne stanowisko. Serafiński w kilka dni później poległ w Łęczyckiem, a oddziałek wrócił w okolice Szadka; połączywszy się na krótko z *Polkowskim*, przeszedł pod komendę *Nowickiego* a potem *Kozłowskiego*.

26. 12. 63. **Łęki szlacheckie,** Kal., ob. piotrkowski; 25 km. płd. od Piotrkowa. (Ręczno).

Pod Łękami Szlacheckimi spotkał się oddziałek 40 powstańców Heremskiego z patrolem moskiewskim podporucznika Petrowa a odparty, cofnął się do pobliskiego Ręczna. Tutaj wpadł na powstańców inny oddział moskiewski chorążego Popowa i rozbił ich ostatecznie. Pod Łękami Szlacheckimi i Ręcznem powstańcy mieli stracić 11 w poległych i 22 jeńców, a moskale 1 zabitego i 1 rannego!

28. 12. 63. **Turek,** Kal., ob. kaliski; miasto. (Grzymiszew).

Jeden z pieszych oddziałków żandarmów narodowych, uwijających się w Konińskiem, liczący 30 ludzi pod dowództwem D. miał pomyślne starcie z patrolem 24 kozaków na trakcie między Turkiem a Grzymiszewem.

31. 12. 63. **Boczki,** Kal., ob. kaliski; 16 km. wsch. od Warty.

Pod Boczkami jeden z oddziałków Kaliskiego, znajdujących się pod głównem dowództwem pułkownika *Kopernickiego*, stoczył nieponyślną utarczkę, w której było 9 poległych i tyluż wziętych do niewoli.

2. 1. 64. **Wiktorowo,** Kal., ob. kaliski; 18 km. płd.-wsch. od Warty.

Major Dłutowski rozbił pod Wiktorowem oddziałek 15 powstańców z których 13 miało dostać się do niewoli.

5. 1. 64. **Brudzew,** Kal., ob. kaliski; 20 km. płn.-zchd.-płn. od Kalisza. (Chocz).

Przechodząc przez Brudzew oddziałek powstańczy zniósł straże moskiewskie.

16. 1. 64. **Rozdziały,** Kal., ob. sieradzki; 16 km. płn.-wsch. od Sieradza. (Rodziały, Rodziety, Sieradz, Rożdżały).

W okolicach Sieradza w połowie stycznia ukazał się nowy oddziałek jazdy zorganizowany przez Józefa Kozłowskiego, b. woźnego sądowego z Szadka. Oddziałek ten nie długo jednak wiekował, gdyż już 16. stycznia rozbił go essauł Minenkow wysłany z Sieradza, przyczem 15 powstańców miało wpaść w ręce moskali. Dowódzca pojmany również, w kilka dni później 26. 1. 64. stracony został w Szadku.

21. 1. 64. **Rogaczówek,** Kal., ob. piotrkowski; 15 km. płn. od Koniecpola. (Dąbrowa, Radomsk).

Celem ożywienia ruchu w Kaliskiem udał się tam z rozkazu *Bosaka* dowódzca oddziału IV. olkuskiego, major Denisewicz z 200 piechoty, a przeszedłszy Pilicę pod Małuszynem, zatrzymał się dnia 21. stycznia rano na odpoczynek we folwarku Rogaczew. Około godziny 2. po południu major Serwatowski

idący za nim z 1 rotą piechoty i kozakami od Włoszczowy, zaatakował nieprzygotowany i nieprzyzwyczajony do ognia oddział, składający się przeważnie z rekrutów. Zmieszani rozpoczęli powstańcy odwrót w nieporządku, aż dopiero koło wsi Dąbrowa zdołał Denisewicz uporządkować oddział i stawić czoło nieprzyjacielowi. Moskale z początku całą swoją siłą uderzyli na centrum oddziału, ale odparci, uszli w lewo do lasu ze znacznemi stratami, mając między innymi rannego porucznika Toczałowa. W walce, która trwała 4 godziny, ubyło z oddziału 25 ludzi, między nimi podporucznik Przemyski. W starciu tem szczególnie odznaczył się Fiedor Worobijów, mianowany na miejscu z podoficera fedfeblem. — Odwrót wykonał Denisewicz ku Złotemu Potokowi.

22. 1. 64. **Rozprza,** Kal., ob. piotrkowski; 30 km. płn.-wsch.-płn. od Radomska (Kamieńsko).

Z pod Chmielnika rzuciwszy się w Kaliskie starł się Rumowski (Wagner) ponownie z moskalami przy przejściu przez kolej żelazną między Radomskiem a Rozprzą. Oddziałek został rozproszony, a kilkunastu zaledwie jazdy z jednym oficerem, Słowakiem, połączyło się z *Rzewuskim.*

22. 1. 64. **Prusiecko,** Kal., ob. piotrkowski; 6 km. płd. od Brzeźnicy. (Częstochowa, Jedlno, Prusiński las, Radomsk, Jelno).

W okolicy Brzeźnicy obozował oddziałek 22 pieszych powstańców, który pod dowództwem Konieczngo (Millera?) tropił bandy rabusiów, rabujące pod pozorem egzekucyi narodowej. Oddziałek ten, bardzo dobrze uzbrojony, około 19. stycznia zwiększył się przez przyłączenie się trzech żandarmów narodowych z Kaliskiego Daniłowicza (Dawidowicza?), Caezara Klemensa (Cuesra Władysława), który krótki czas dowodził oddziałkiem Żuawa, oraz podoficera Stanisława Palińskiego, zbiegłego w pełnem uzbrojeniu z szeregów moskiewskich. Nad ranem dnia 22. stycznia Konieczny spotkał się w lesie pod Prusieckiem z 60 kozakami, stanowiącemi przednią straż kolumny z dwóch rot złożonej, wysłanej z Częstochowy pod dowództwem majora Parskiego. Konieczny, odpędziwszy kozaków salwą karabinową, opuścił oddziałek, nad którym objął dowództwo Daniłowicz. Niebawem kozacy powróciwszy, przypuścili ponowny atak, ale i tym razem ze znacznemi stratami cofnęli się. Wnet jednak nadbiegła piechota. Mimo przewagi liczebnej przeciwnika garstka powstańców broniła się zawzięcie, ostatecznie jednak otoczona ze wszystkich stron, uległa po mężnej obronie. Dwóch tylko ocalało, którym z powodu niedostatecznej broni zaraz po pierwszej szarży kozaków Daniłowicz kazał był uchodzić. Dowódca wraz z 11 innymi poległ na placu, 4 innych skonało po przewiezieniu rannych, reszta tj. 6 ciężko rannych, wśród których znajdowali się Kowalski i Caezar, zabrali moskale do Jedlnej. Ci tylko wyleczyli się i pozostali przy życiu.

24. 1. 64. **Sieradz,** Kal., ob. sieradzki; miasto.

Oddziałek Gustowskiego, składający się z połączonych różnych partyjek, razem w sile 60 ludzi, starł się z 40 piechoty moskiewskiej i 10 kozakami w okolicy Sieradza.

10. 2. 64. **Konin,** Kal., ob. koniński; miasto.

Drobny oddziałek powstańczy, dążący w lasy widawskie, starł się z moskalami w okolicy Konina.

19. 2. 64. **Tuliszków,** Kal., ob. koniński; miasto.

Dębski, brat rozstrzelanego w Turku Jana, wpadł na czele 30 powstańców do Tuliszkowa, gdzie zabrał kasę miejską. Moskale puścili się w pogoń za oddziałkiem i mieli schwytać 1 powstańca.

25. 2. 64. **Chlewo,** Kal., ob. kaliski; 12 km. płn. zch. od Warty. (Koźminek, Waliszewice).

Krzątającemu się koło zorganizowania większych oddziałów, pułkownikowi *Kopernickiemu* udało się zebrać 20 jazdy i 60 pieszych w okolicy Koźminka. Oddziałek ten, dowodzony przez Oxińskiego, zaatakował kapitan Strauss, który wyruszył przeciw niemu z 2 rotami piechoty i 40 kozakami z Koźminka. Powstańcy, zabarykadowawszy się w zabudowaniach dworskich, tak celnym prażyli ogniem moskali, że ci straciwszy 29 pieszych i 10 jazdy, odstąpili i cofnęli się do Waliszewic. Powstańcy podczas walki stracili tylko 6 zabitych i 12 rannych.

4. 3. 64. **Kuźnica,** Kal., ob. piotrkowski; 10 km. płd.-zch. od Piotrkowa.

W powiatach wieluńskim i sieradzkim poczęły się formować nowe oddziały powstańcze. Celem zniszczenia organizacyi w zarodku wysłano kilka kolumn moskiewskich. Jedna z nich, dowodzona przez kapitana Kukowskiego napadła pod Kuźnicą na oddziałek Żubra, liczący 40 ludzi, rozbiła i przegnała przez Widawkę. W starciu tem kilku powstańców poległo, kilku utonęło w rzece, a 8 dostało się do niewoli.

8. 3. 64. **Kaszewice,** Kal., ob. piotrkowski; 10 km. płd.-zch. od Piotrkowa.

Niedobitków z oddziału Żubra w liczbie 11 dopadł ponownie kapitan Kukowski i zniósł do reszty: 2 zginęło a 9 dostało się do niewoli. Kukowski, okrążywszy powstańców, nie stracił nikogo ze swoich.

Tegoż dnia mała partya Poznaniaków, gnana przez prusaków, wpław rzuciła się przez Prosnę (gdzie?) i dostała się na terytoryum Królestwa. Inny oddziałek jazdy w północnym kącie województwa rozpędził wartę chłopską, składającą się z 15 ludzi.

21. 3. 64. **Krzepice,** Kal., ob. wieluński; miasto. (Częstochowa).

Między Krzepicami a Częstochową miało walczyć kilka małych partyi powstańczych z moskalami i ponieść porażkę.

22. 3. 64. **Ciążeń,** Kal., ob. koniński; 10 km. płn.-wsch. od Pyzdr. (Sączyn, Słupca).

W połowie marca ostatnia przygotowywała się wyprawa z Poznańskiego do Królestwa. Trzy oddziałki równocześnie miały przekroczyć kordon. Dwa z nich drobniejsze rozbili prusacy: jeden między Witkowem a Powidzem, drugi nad Gopłem we wsi Krummkure (?). Najsilniejszy z nich tylko, mianowicie oddział rotmistrza Franciszka Budziszewskiego, b. oficera pruskiego, a później francuskiego z legii zagranicznej w Algierze, liczący 99 koni, otrzymawszy od komisarza pełnomocnego zaboru pruskiego, działającego bez porozumienia z *Kopernickim*, naczelnikiem 3-ciej dywizyi II. korpusu *Bosaka*, polecenie wkroczenia do Królestwa — przeszedł szczęśliwie kordon dnia 22. marca o godz. 8. zrana. Oddziałek ten, zaopatrzony w dobrą broń, idąc w myśl instrukcyi wzdłuż kordonu ku lasom kazimierzowskim, gdzie miał połączyć się z pułkownikiem *Raczkowskim*, wzrósł w ciągu marszu do 110 koni.

Za Pyzdrami, otrzymawszy wiadomość o znajdujących się w Ciążniu 11 objeszczykach, wysłał tam Budziszewski porucznika Jełowieckiego, żołnierza z pod *Yuonga* i *Mielęckiego*, który patrol ten napadłszy znienacka, dziesięciu wziął do niewoli, jednego tylko raniąc lekko. Inny podjazd wysłany ku Słupcy zabił kozaka, wiozącego depesze.

22. 3. 64. **Ratyń,** Kal., ob. koniński; 21 km. wsch. od Pyzdr. (Ląd, Łądek, Dolany, Radolino, Tokarki).

Ledwo za Jełowieckim reszta oddziału Budziszewskiego przybyła po Ciążnia, gdy pikiety zawiadomiły o zbliżaniu się 2 kolumn nieprzyjacielskich: z Pyzdr w sile 1 roty piechoty i pół seciny kozaków, i ze Słupcy w sile tyluż piechoty i 30 kozaków. Nie chcąc walczyć z przewagą piechoty, ruszył Budziszewski ku Lądkowi, lecz już pod Ratyniem dopędziła go kolumna pyzderska. Budziszewski sformował oddział, lecz szarża z powodu znajdujących się po obu stronach drogi bagien była w tem miejscu niepodobna. Wobec tego dwa plutony, zsiadłszy z koni, raziły nieprzyjaciela z karabinków, zasłaniając odwrót reszcie szwadronu. Widząc jednak, że celne strzały piechoty moskiewskiej znacznie przerzedzają szeregi powstańcze, i że oddział słupecki już przybył swoim w pomoc, i ukośnie do prawego skrzydła powstańczego w tyraliery się rozwinął, nakazał Budziszewski odwrót przez Golinę i Głodowo. Ścigany przez kozaków i pędzącą za nimi na podwodach piechotę, pod Tokarkami zagrożony został przez dwa świeże szwadrony huzarów ze Słupcy i Kleczewa, wzmocnione piechotą ze Slesina, razem mając przeciw sobie 4 i pół roty piechoty i 3 szwadrony jazdy.

Dzięki odwadze Jełowieckiego, który w dwumilowej rejteradzie zasłaniał odwrót oddziału, przesunął się Budziszewski między dwoma szwadronami moskali ze stratą 10 zabitych i rannych oraz konia, na którym siedział.

22. 3. 64. **Kąpiel,** Kal., ob. koniński; 10 km. zch. od Kleczewa. (Ostrowite).

Nie otrzymując znikąd posiłków, na które liczył, zatrzymał się Budziszewski ze swoim — znużonym przeszło dziesięciomilowym marszem — oddziałkiem między Przesławiem a Ostrowitem. Atoli i stąd wyparty ze stratą 10 ludzi, ruszył do Kąpiela, gdzie po raz ostatni postanowił stawić opór. Rozwinąwszy się więc na polach między Ostrowitem a Kąpielem, po trzykroć rozpaczliwą przypuszczał szarżę do 9-kroć liczniejszego nieprzyjaciela ze wszystkich miast i miasteczek okolicznych przeciw niemu zbiegłego konno i na podwodach, — lecz został ostatecznie rozbity. Część oddziału dostała się do niewoli, część przeszła kordon i po większej części wpadła w ręce prusaków, Budziszewski zaś przez 36 godzin jeszcze w 7 koni tułał się po okolicy, aż i sam przeszedł do Poznańskiego. Straty oddziału, nie licząc pojmanych przez moskali i prusaków, wynosiły 15 zabitych i tyluż rannych, straty zaś moskali miały być nie mniejsze.

12. 4. 64. **Gozdy,** Kal., ob. kaliski; 8 km. płn.-wsch. od Dobrej.

Oddział żandarmeryi narodowej z 24 koni pod dowództwem D., od kilku miesięcy już niepokojącego moskali, starł się ze szwadronem dragonów w lesie pod Gozdami. Zapóźno zawiadomiony o zbliżaniu się nieprzyjaciela, zaskoczony oddziałek przez całą godzinę bronił się, aż uległ przemocy, zostawiając 14 zabitych, rannych i wziętych do niewoli. Dowódzca ciężko ranny, zmarł w kilka godzin po walce.

15. 4. 64. **Sławęcin,** Kal., ob. koniński; 4 km. płd.-wsch. od Kleczewa.

Pod Sławęcinem ucierał się oddziałek powstańców z nieprzyjacielem.

27. 4. 64. **Częstochowa,** Kal., ob. wieluński; miasto.

W pobliżu Częstochowy oddziałek powstańczy poniósł porażkę ze strony wojsk nieprzyjacielskich.

Drobniejsze grupki niedobitków jeszcze tu i ówdzie ukazywały się we województwie, niepokojąc zwłaszcza straże wiejskie, których dwie mieli powstańcy znieść 17. maja w pobliżu kordonu.

18. 6. 64. **Sieradz,** Kal., ob. sieradzki; miasto.

Resztki tułających się po powiecie powstańców starły się 18. czerwca z moskalami pod Sieradzm.

1. 7. 64. **Częstochowa,** Kal., ob. wieluński; miasto.

Jeszcze w ostatnich dniach czerwca przedarło się ze zaboru austryackiego do Królestwa 20 powstańców. Oddziałek ten, zaatakowany pod Częstochową dnia 1. lipca przez 2 roty piechoty i secinę kozaków, został zniesiony; jeden powstaniec dostał się do niewoli.

Województwo Płockie.

21. 1. 63. **Płock,** Pł., ob. płocki; miasto.

„Dzieci warszawskie", młodzież poborowa, uchodząc przed branką, poszła w lasy serockie, kampinoskie i wyszogrodzkie. Niespodziane zjawienie się w Wyszogrodzkiem związkowych zaniepokoiło okolicę. Szlachta chciała widzieć w nich ludzi chroniących się przed poborem, włościanie z kolonistami niemieckimi dawali wiarę pogłoskom przez agentów moskiewskich puszczanym, jakoby szlachta sprowadziła Warszawiaków, celem ich wyrznięcia i wymordowania. We wielu wioskach, przez które przyszli powstańcy przechodzili, włościanie, nie wiedząc jeszcze co to jest wszystko, przyjmowali ich z widoczną obawą i podejrzliwością, — noc przepędzali w lesie, w dzień tylko wracając na robotę do domów. Niemcy uzbroili się w cepy, widły i siekiery, gromadząc się w celu obrony, a do władz wysyłali deputacye o udzielenie pomocy.

Dnia 22. stycznia przybył do lasów serockich wyznaczony przez Komitet Centralny na naczelnika wojennego Płockiego Zygmunt *Padlewski* i powiódł dzieci warszawskie w głąb województwa.

W Płocku w końcu 1862 r. stały załogą 3 roty piechoty pułku morumskiego, niespełna secina wicepodoficerów i tyluż kozaków, oraz 200 ludzi miejscowej komendy inwalidów.

Na pierwszą wiadomość o zbieraniu się „Dzieci warszawskich" w puszczy kampinoskiej, generał Mengden, zastępujący naczelnika wojskowego okręgu w Płocku, generała Semekę, będącego podówczas na urlopie, wysłał część tych sił w stronę Wyszogrodu, Płońska, Bielska i wsi Seceny a mianowicie: do Wyszogrodu i Płońska majora Sławina z komendą wicepodoficerów, w stronę Bielska kapitana Stefanowskiego z półkompanią piechoty, zaś do wsi Seceny majora Radjonowa, któremu dodał 40 ludzi piechoty.

Co tylko wyszły owe kolumny, gdy Mengeden otrzymał wiadomość o zbieraniu się powstańców pod Ciołkowem, wysłał więc i tam pułkownika Kozlaninowa z niespełna rotą piechoty. W ten sposób pozostały w mieście: secina kozaków, rota piechoty liniowej oraz komenda inwalidów.

Dnia 21. stycznia przewożono z powiatu lipnowskiego kilka osób schwytanych przez Drozdowa, naczelnika żandarmów. Organizacya miejska postanowiła ich odbić. Wyznaczeni do tego związkowi dali kilka strzałów przy rogatce, więźniów nie odbili, a napadowi, na drugą noc nastąpić mającemu, odjęli całą siłę, tj. nieprzygotowanie nieprzyjaciela. Korzystając z tej przestrogi, generał Semeka rozesłał wspomniane silne patrole w okolicę.

22. 1. 63. **Ciołkowo,** Pł., ob. płocki; 12 km. płn.-w. od Płocka. (Całków, Celkowskie lasy, Starozręby).

Jeden z oddziałów wysłanych przez Semekę z Płocka, dowodzony przez pułkownika Kozlaninowa, wychwytawszy kilkunastu uzbrojonych studentów pło-

ckich tułających się w pobliskim lesie, natknął się przy wsi Dąbrusku na oddział Warszawiaków, dążących z Aleksandrem Rogalińskim pod Płock. Rogaliński, będąc w niedogodnej pozycyi, cofnął się na odległość strzału, aż do wsi Ciołkowa, gdzie się zatrzymał i uszykował. Moskale sądząc, że się poddaje, ruszyli na zabranie plonu. Wtem Rogaliński wystrzałem z fuzyi, którym zabił Kozlaninowa, dał hasło. Oddział rzucił się naprzód, a moskale zmieszani tym nagłym napadem, tył poddali i rozproszyli się ścigani i rąbani kosami. Dowódca Kozlaninow zginął a z nim 18 żołnierzy nie licząc rannych. Rozbitków wojska doprowadził porucznik Pomarancew do kolumny Stefanowskiego, znajdującej się o kilka wiorst od Bielska. Powstańcy zdobyli 40 karabinów; rannych było po stronie oddziałku tylko 3, między nimi sam dowódzca.

22. 1. 63. **Gołębie,** Pł., ob. pułtuski; 23 km. zch. od Nasielska. (Nasielsk).

Pod Gołębiami stoczył Robert Skowroński z moskalami małą utarczkę, z której wyszedł bez strat.

23. 1. 63. **Płock,** Pł., ob. płocki; miasto. (Czarny Dwór).

Wyznaczony przez Zygmunta *Padlewskiego* do napadu na Płock, Tomaszewski (Bończa), nie wiedząc o starciu pod Ciołkowem, w naznaczonej do napadu chwili z oddziałkiem 80 ludzi wszedł do miasta i szturm do koszar kozackich przypuścił. Równocześnie związkowi płoccy z ruchliwymi Żegrzdą, Postrychem i Rolskim Edwardem na czele, uderzywszy w dzwony, poczęli strzelać do odwachu na drugim końcu miasta leżącego. Załoga licząca około 500 ludzi odparła ostatecznie powstańców, których poszczególne oddziały uchodząc z miasta, wpadały na wracające do Płocka kolumny Stefanowicza i Radionowa. Z pierwszym starł się oddziałek Kowalewskiego, nie zdążywszy jeszcze dojść do Płocka i został rozbity, a dowódzca dostał się do niewoli. Partyę idącą od Dobrzynia rozbili kozacy pod Sikorzem o 13 km. na płn.-zach. od Płocka. W dniu 23. stycznia rozegrał się nowy dramat: moskale, dowiedziawszy się, że w kościele Reformatów znajdują się ranni powstańcy, wpadli do kościoła, rąbiąc winnych i niewinnych. Tegoż dnia Wojciech Żegrzda, patron Trybunału, zrozpaczony niepowodzeniem napadu, strzeliwszy wprzód do szyldwacha, drugim wystrzałem życie sobie odebrał. Tegoż dnia moskale poaresztowali w Płocku przeszło 150 osób za współudział w napadzie. Projektowane w Płockiem napady na Lipno i Prasnysz nie przyszły do skutku.

23. 1. 63. **Małkinia,** Pł., ob. ostrołęcki; 10 km. wsch. od Broku.

Powstańcy uderzywszy na przejeżdżających oficerów, pojmali ich i rozbroiwszy, wypuścili znowu na wolność.

24. 1. 63. **Płońsk,** Pł., ob. płocki; miasto.

W nocy z 23. na 24. Grothus, naprawiając błąd swój t. j. niewzięcia udziału w napadzie na Płock, zebrawszy związkowych z okręgu zakroczymskiego i płockiego, wraz z Młochowskim napadli w sile 425 ludzi na 3-cią kompanię pułku morumskiego i 40 kozaków, stojących w Płońsku. Zabrawszy 43 karabiny i 2800 ładunków, zabiwszy 2 moskali a zraniwszy 14, musieli jednak cofnąć się ze stratą 4 ranionych i 3 zabitych; Nowińskiego, Belkiewicza i Axamitowskiego.

27. 1. 63. **Czyżew,** Pł., ob. ostrołęcki; miasto. (Dmochy-Glinki).

Silny oddział powstańców, dowodzony przez Zameczka, przybył do stacyi Czyżewa, gdzie starł się ze seciną dragonów 24-go pułku. W potyczce tej poległ Konstanty Szaniawski, b. naczelnik wydziału w organizacyi miasta Warszawy, oficer legionów polskich na Węgrzech, Sybirak.

28. 1. 63. **Słomino,** Pł., ob. płocki; 12 km. płn. od Wyszogrodu. (Smolino, Ciuśkowo).

Po nieudanym napadzie na Płock planował *Padlewski* ponowne uderzenie na miasto, atoli partye, które brały udział w pierwszym napadzie, zbyt były słabe licząc razem niespełna 200 ludzi, obozujących w lasach Bielska; w partyi tej znajdowały się „Dzieci warszawskie" pod dowództwem *Turkiettego*, drugi oddziałek kręcił się w okolicach Drobina, trzeci, *Wolskiego* w lasach radzanowskich koło Glinojecka. Prócz tego niewielki oddział Edwarda Chądzyńskiego dowodzony przez Przybyszewskiego znajdował się pod Bodzanowem, mając polecenie czuwania nad wybrzeżami Wisły. Razem siły tych oddziałków nie przechodziły 400 ludzi, licho uzbrojonych.

W tym czasie, tj. 25. stycznia, Semeka urządził z Płońska wielką obławę, celem wytępienia słabych oddziałków w zachodniej części województwa, lecz nie znalazłszy powstańców tam, gdzie ich się spodziewał, tj. w lasach między Strachowem, Idzikowicami, Nowem miastem i Sachocinem, wrócił do Płocka, Sierzputowski zaś z częścią wojsk do Płońska. Jeden z oddziałków, mianowicie Przybyszewskiego, niebawem, tj. 28. stycznia spotkał się pod Słominem z seciną kozaków essauła Krasnowa, który wyruszył był z Wyszogrodu i rozbił oddziałek, część powstańców biorąc do niewoli, między nimi Chądzyńskiego, któremu później udało się zbiedz.

28. 1. 63. **Unieck,** Pł., ob. mławki; 12 km. wsch.-płn.-wsch. od Raciąża. (Glinojecko, Krajków, Onieck, Raciąż).

Pułkownik Sierzputowski, pozostawiony przez Semekę w Płońsku, dość rychło dowiedział się o obozowiskach oddziałków i ruszył z 2 secinami kozaków i 50 piechoty morumskiego pułku ku Drobinowi, przybył d. 28. stycznia do Glinojecka, gdzie właśnie maszerował oddziałek około 100 ludzi, dowodzony przez Kazimierza Wolskiego, byłego żołnierza pod Garibaldim. Wolski wymknął się szczęśliwie i spiesznie posuwał się ku Krajkowu, poczem zwrócił się na północ i stanął w Uniecku. Tutaj jednak dopadł go już Sierzputowski. Rozdzieliwszy kozaków na prawo i lewo, otoczył wieś, a piechota z częścią kozaków uderzyła od czoła. Powstańcy zamknęli się w dwóch wielkich domach i uparcie bronili się z nielicznych strzelb, jakie posiadali. Kilkakrotnie z wielką odwagą, z kosynierami na czele, wypadali z domów, usiłując przedrzeć się, lecz przyjmowani gęstym ogniem karabinowym, za każdym razem zmuszeni byli cofać się. Gdy nakoniec sąsiednia stodoła zapaliła się, a z niej ogień przeskoczył na domy, w których dzielna garstka tak waleczny stawiała opór, wybiegli na zewnątrz i poddali się; moskale zaś pod pozorem, iż jeden z poddających się rzekomo miał strzelić do Sierzputowskiego, rzucili się na bezbronnych, poczęli mordować i dobijać rannych; 75 wziął Sierzputowski do niewoli, między nimi Wolskiego.

Zniechęcony klęskami w Uniecku i pod Słominem, *Padlewski* odstąpił od zamiaru ponownego uderzenia na Płock i napisał nawet odezwę, znoszącą powstanie w tej części Płockiego, pod wpływem jednak Zbigniewa *Chądzyńskiego* (Ludwika Białego), naczelnika powiatu pułtuskiego, nie ogłosił jej i przeciwnie wezwał do energicznego organizowania się, sam jednak udał się między Narew a Bug, gdzie część oddziałów podlaskich szukała schronienia.

2. 2. 63. **Maków,** Pł., ob. pułtuski; miasto.

Na rozkaz *Padlewskiego* ruszył Zbigniew Chądzyński z 20 ludźmi zebranymi przez Tytusa Szteinkelera w Balkach na Maków. Krótko przed napadem moskale opuścili miasto pozostawiając tylko 40 weteranów i 10 kozaków. Za wejściem do miasta powstańców dowodzonych przez Chądzyńskiego i Wacława Szteinkelera kozacy uciekli, a weteranów rozbrojono. Zabrawszy broń i kasy oraz ogłosiwszy Rząd Narodowy, oddział opuścił miasto.

2. 2. 63. **Dąbrowa,** Pł., ob. prasnyski, 5 km. płn. od Myszyńca. (Rozogi).

Powstańcy w przeważającej sile 140 ludzi pod dowództwem Roberta Skowrońskiego napadli na 36 straży granicznej i 12 kozaków w Dąbrowie i pobili w przeciągu kwadransu. Moskali padło 18, rannych było 5, a 4 dostało się do niewoli, reszta uciekła do Rozóg za kordon. Prócz tego zdobyto 3 konie, 18 karabinów, 2 pistolety i 2 pałasze. Powstańcy stracili 4 rannych i jednego zabitego: Stępkowskiego z Warszawy. — Oddział pomaszerował następnie w lasy, gdzie w nieobecności Skowrońskiego, który się udał rzekomo do sztabu (!) po amunicyę, opuszczony także przez jego zastępcę Gintowta, rozszedł się, i później dopiero na nowo został zebrany. Skowroński za lekkomyślność oddany pod sąd wojenny uszedł do Prus.

3. 2. 63. **Chorzele,** Pł., ob. prasnyski; miasto.

W Chorzelach stała jedna rota piechoty pod dowództwem majora Ruseńki z komendą straży granicznej. Na załogę tę uderzył Tomasz Kolbe i przepędził moskali, którzy poszli po gościnę do Opalenca na Mazowszu pruskiem.

4. 2. 63. **Janów,** Pł., ob. prasnyski; miasto.

Z Chorzel ruszył Kolbe z oddziałkiem swoim nieliczącym 100 ludzi na Janów i przepędził objeszczyków za kordon, przyprawiwszy ich o stratę kilku ludzi. Odbiwszy kilka sztuk broni i zrównawszy z ziemią dom kapitana straży granicznej, znanego z zaciętości przeciw Polakom, cofnął się, podczas gdy moskale wrócili w towarzystwie żandarmów pruskich.

4. 2. 63. **Rypin,** Pł., ob. lipnowski; miasto.

Wskutek polecenia *Padlewskiego,* Waleryan (Jan?) Ostrowski, b. junkier moskiewski, zebrawszy do 800 ludzi w okolicy Rypina, zaatakował załogę moskiewską tamże stojącą i zajął miasto.

6. 2. 63. **Karniew,** Pł., ob. pułtuski; 8 km. z.-płd.-z. od Makowa. (Maków).

Zatrzymawszy się cztery dni w Makowie ruszył Wacław Szteinkeler, który otrzymał dowództwo nad oddziałem liczącym 200 ludzi do Karniewa. Tam, zaniechawszy rozstawienia pikiet, wszedł z całym oddziałem. Tymczasem Wałujew, dążący na odbicie Makowa, wszedł do wsi z 2-ma rotami i 150 kozakami. Na wiadomość o tem Szteinkeler schronił się z oddziałem do lasu, gdzie przyszło do starcia, któremu dopiero noc położyła koniec. W starciu tem straty były nieznaczne. Połowa oddziału rozeszła się, z drugą połową — 70 ludźmi, — Szteinkeler zajął stanowisko pod Podosiem.

8. 2. 63. **Sierpc,** Pł., ob. mławski; miasto.

Opuściwszy Rypin zajął Ostrowski miasto Sierpc, gdzie 8. 2. atakowali go Manturow i Drozdow i wyparłszy powstańców, wzięli dowódzcę do niewoli.

8. 2. 63. **Żuromin,** Pł., ob. mławski; miasto.

W pierwszych dniach lutego rekonesans polski z 30 ludzi złożony spotkał się z rekonesansem moskiewskiej piechoty i jazdy pod Żurominem. Po pierwszych strzałach, od których 3 moskali było rannych, powstańcy, będąc w niedogodnej pozycyi, rzucili się przez Wkrę, przyczem trzech dostało się do niewoli: Stanisław Kunkowski, Ostrowski Jan i Kaczkowski, których odstawiono do Zielunia.

8. 2. 63. **Podoś,** Pł., ob. mławski; 13 km. płn. od Makowa.

Po rozproszeniu się oddziałku pod Karniewem ruszył Wacław Szteinkeler z pozostałymi 66 powstańcami, posiadającymi wszystkiego 32 strzelby my-

śliwskie, w lasy Podosia, gdzie z powodu choroby zdał chwilowo dowództwo bratu Tytusowi Szteinkelerowi. Wałujew, nie spuszczając z oka oddziałku, dążył w ślad za nim i napadł na biwakujących na małej polance, przytykającej do błot gęsto zarosłych, pod Podosiem. Właśnie zamierzano wyruszać, gdy nagle ukazali się kozacy. W straszliwym popłochu chwycono za broń i walczono zawzięcie, lecz garstka musiała uledz przewadze moskali, których było pół tysiąca. Szesnastu poległo na miejscu, między nimi dowódzca Tytus Szteinkeler, pchnięty w głowę dzidą kozacką i dobity wystrzałem z rewolweru z ręki adjutanta Wałujewa, dalej Marceli Pomaski, uczeń szkoły wojskowej w Cuneo, Łempicki, urzędnik kolei żelaznej, Daniel Bebłoszyński; z ciężkich ran zmarł w Modlinie Ignacy Goldmann, starozakonny; 36 było rannych wziętych do niewoli, między nimi Władysław Sikorski, rzeźnik, Emilian Kostecki, Tłochoski, Stempnowski Karol, Pudelski, Tomasz Bzowski, Maryan Dzieciński i inni; prócz tego 7 zdrowych wpadło w ręce moskali. Z rannych wyleczyło się tylko dziewięciu.

14. 2. 63. **Kleczków,** Pł., ob. ostrołęcki; 19 km. w. od Ostrołęki. (Krzeszów).

W okolicy Kleczkowa oddział powstańczy pobity został przez wojska, wysłane przez Biedragę. Powstańcy, mając kilku rannych, między nimi kapelana oddziału, uszli w lasy ku Księżopolowi. Kilku rannych wpadło w ręce moskali.

15. 2. 63. **Dębsk,** Pł., ob. mławski; 9 km. wsch. od Mławy. (Mława, Niemyje).

W drugiej połowie lutego Kolbe przeszedł w Mławskie i stanął obozem w Dębsku, kosynierów rozstawiwszy w zabudowaniach, sam zaś ze strzelcami stanąwszy we dworze. Oddział K. liczył 100 ludzi. Napadnięci nagle przez pół seciny kozaków i 90 piechoty, kosynierzy poszli w rozsypkę. Kolbe z 15 strzelcami wypadłszy z dworu uformował się w ogrodzie i odstrzeliwając się krok za krokiem, powoli cofnął się w szerokie, zarosłe krzewiną bagno, zwane Niemyjami. Przez małą, ogołoconą z wszelkiej zasłony grzęską łączkę, kozacy inaczej jak pieszo dotrzeć nie mogli do ściganych, a straciwszy kilkunastu od celnych strzałów oddziałku, musieli zaniechać dalszej pogoni. W potyczce tej trzynastoletni chłopiec rannemu Kolbemu życie uratował, zmiatając z za krzaka, gdzie był ukryty, kosą głowę kozakowi, który wymierzył był na Kolbego. Oddział Kolbego po tej potyczce rozbiegł się, a Kolbe ranny musiał się ukrywać. Z Polaków zginęli Smoleński, Prasnyski oraz jeszcze jeden; rannych było kilku. Moskali poległo 12 a 15 było rannych.

20. 2. 63. **Zieluń,** Pł., ob. mławski; 14 km. płn.-z. od Kuczborka. (Dzicz, Dziwy, Bieżuń).

Wiozący z komory Zieluń do Prus kasę objeszczycy starli się z powstańcami, którzy po krótkiem starciu cofnęli się bez strat, moskale zaś mieli 1 zabitego.

20. 2. 63. **Łukowe,** Pł., ob. pułtuski; 14 km. z. od Makowa. (Podoś, Maków).

W okolicy Łukowego starli się powstańcy z 1 rotą piechoty i kozakami, którzy, wciągnięci w błota i wzięci we dwa ognie, musieli ratować się ucieczką.

25. 2. 63. **Skrwilno,** Pł., ob. lipnowski; 16 km. płd.-w. od Rypina. (Blizne, Lipno, Orszulewo).

W niedostępnych prawie bagnach Skrwy, między jeziorami Skrwilna i Szczutowa — Blizna, organizował się oddziałek powstańczy z Mławskiego i Rypińskiego, który w dzień starcia liczył 51 ochotników. Przeciw garstce tej wysłał generał — porucznik Semeka pułkownika Riediczkina z 2-ma rotami piechoty, 50 kozakami i 60 objeszczykami. Obóz powstańczy znajdował się niedaleko pola w lesie świer-

kowym, obarykadowany; z tyłu obozu bagna, słabym tylko lodem pokryte, nie dawały nieprzyjacielowi dostępu. Jedna tylko drożyna leśna prowadziła do obozu i ta zatarasowana była dwoma furgonami. Właśnie miano wyruszyć na polko celem wypróbowania broni składającej się z 8 dubeltówek, 7 pojedynek, 9 kos nowych i 10 starych nieoprawnych, gdy nastąpił napad o godz. 10. z rana.

Na wiadomość o zbliżaniu się moskali prawie połowa oddziału pierzchnęła, i ci prawie wszyscy bądź wyginęli (14), bądź dostali się do niewoli. Przy dowódzcy, byłym adjutancie Rybińskiego z 1831 r., pozostało 28 ochotników. Tych sformowawszy, oczekiwał dowódzca ataku na placu przedzielonym od dróżki wąskim lecz dosyć gęstym lasem. Tą drożyną zajechało półseciny kozaków, którzy dali ognia do powstańców. Ci celnym ogniem odpowiadając, zwalili 12 z koni. Po tem przywitaniu kozacy cofnęli się, lecz w kilka minut natarli po raz drugi, atoli znowu ze stratą 13 ludzi zostali odpędzeni. Trzeci raz nie próbowali już szczęścia, dowódzca powstańczy zaś, wiedząc, że za jazdą zbliżyć się musi piechota, rzucił się z garstką swą za kozakami i w ten sposób ocalił wszystkich 28 ludzi.

28. 2. 63. **Przetycz,** Pł., ob. pułtuski; 30 km. w. od Pułtuska. (Długosiodło, Wiśniowek, Poremba).

Po klęsce siemiatyckiej większa część oddziałów Zameczka ruszyła w Płockie; tutaj pozostawał przez dłuższy czas Cichorski z 700 ludźmi, uwijając się między Wyszkowem a Ostrowiem. Ćwicząc nieustannie oddział, niepokoił wciąż nieprzyjaciela i tak d. 22. lutego zabrał pieniądze z magazynu solnego w Wyszkowie, w kilka dni później pieniądze magistrackie w temże mieście, dwukrotnie napadł na pocztę i pieniądze skonfiskował.

Dnia 26. lutego obozował w lesie Wiśniewa. Wobec zbliżania się moskali, opuścił okolicę udając się w kierunku zachodnim. We Wiśniewie w domu leśnika Zewalda zostało tylko 3 z oddziału. Awangarda moskiewska z 40 kozaków złożona, wpadłszy do Wiśniewa, poczęła przeszukiwać dom Zewalda. Jeden z powstańców, porucznik Adolf Skarzyński, zabiwszy kozaka wystrzałem z rewolweru, po krótkiej obronie sam poległ, dwaj inni zdołali ocalić się ucieczką. Kozacy, mszcząc się na leśniku, zrabowali i spalili dom. Zewalda zaś zamordowawszy a żonę jego śmiertelnie poraniwszy, ruszyli ku Przetyczy, gdzie zatrzymali się tegoż dnia wieczorem wraz z rotą piechoty Golicyna, do której należeli.

Tutaj jednak dopędził ich Zameczek i ze świtem d. 28. lutego zaatakował gęstym ogniem z ukrycia z lasu. Moskale, broniący się za stodołami, po półgodzinnej walce, pierzchnęli w nieładzie porzucając na miejscu kilka karabinów, nie zdążywszy zjeść jedzenia, które gotowali. Zabitych mieli 8 a kilkunastu rannych, podczas, gdy Zameczek miał tylko 3 rannych. Brak jazdy nie pozwolił oddziałowi ścigać uchodzącego ku Pułtuskowi nieprzyjaciela.

8. 3. 63. **Dąbrowa,** Pł., ob. prasnyski; 5 km. płn. od Myszyńca.

Udawszy się do wschodniej części województwa płockiego objął Padlewski, naczelnik wojsk woj. płockiego z polecenia R. N. w Kuninie dowództwo nad oddziałem 700 ochotników, będących dotąd pod rozkazami Cichorskiego. Padlewski zamierzał powiększyć oddział do 1000 ludzi i połowę ze Zameczkiem zwrócić z powrotem za Narew, z drugą połową udać się w zachodnią część województwa. W tym celu wysłał *Malinowskiego* w okolice Ciechanowa, aby przygotował magazyny i t. d. dla wojewody. Generał Semeka, postanowiwszy zgnieść jedyny ten znaczniejszy oddział w Płockiem, polecił garnizonowi stojącemu w Płońsku, ażeby część sił wysłał do Pułtuska i w połączeniu z tamtejszym garnizonem wyruszył przeciw Padlewskiemu. Dowództwo nad temi siłami objął Wałujew, który też wyruszył z Pułtuska dnia 4. marca równocześnie z kolumną Ulianowa, wyszłą

z Łomży, aby operować na tyłach i na skrzydłach powstańców. Padlewski, poleciwszy *Deskurowi* i *Mystkowskiemu* organizowanie oddziału na Kurpiach, rzucił się dnia 4. marca ze Sulęcina, gdzie obozował, na północ ku Śniadowu, a ominąwszy Ulianowa stanął w Zalesiu, mając w ten sposób i Ulianowa i Wałujewa już za sobą, a przed sobą tylko załogę Ostrołęki. Doszedłszy do Miastkowa, przeprawił się Padlewski w nocy na 6. marca przez Narew pod Kępą koło Miastkowa, poniszczywszy wszystkie promy i mosty za sobą i maszerując w dalszym ciągu forsownie, dnia 7. marca przebył Rozogę, most na niej zepsuł i stanął w Myszyńcu, gdzie przyjmowano uroczyście znużony oddział powstańczy. Z Myszyńca dnia 8. marca zrobiono wyprawę na komorę celną w Dąbrowie, z której zabrano nieco amunicyi i broni, kilka koni, mundurów itd., pozostawionych przez strażników granicznych, oraz ujęto 5 strażników, reszta bowiem schroniła się do Prus.

9. 3. 63. **Myszyniec,** Pł., ob. prasnyski; miasto.

Wróciwszy z wycieczki do Dąbrowy, dowiedzieli się Padlewski i Zameczek o zbliżaniu się Wałujewa, który z 4-ma rotami, 300 kozakami i 2-ma armatami postępował za nimi. Opuścili więc Myszyniec i zajęli pozycyę o kilometr pod miastem, gdzie zaatakował ich Wałujew. Podczas walki ogniowej doszła Padlewskiego wiadomość o zbliżaniu się nowej kolumny z Ostrołęki, wobec czego wysłał jedyną swą rezerwę z podpułkownikiem Fryczem na drogę do Ostrołęki, a osłabiony w ten sposób liczebnie, począł cofać się pod ogniem dział moskali, którzy zauważywszy wysłanie rezerw, z całą siłą natarli na pozostałą część oddziału, ku Surowemu, party przez kozaków na przestrzeni 3 kilometrów. Zająwszy wreszcie dogodną pozycyę, porwał Padlewski kosynierów i pochwyciwszy ich sztandar, poprowadził do ataku. Kosynierzy żwawo rzucili się naprzód, dobiegli na 20 kroków do nieprzyjaciela, lecz ostatecznie byli zmuszeni cofnąć się, a z nimi cały oddział ruszył ku Chorzelom, nie ścigany przez Wałujewa. Straty w tej walce, która trwała około 6 godzin, wynosiły 10 zabitych, wśród których znajdował się dzielny dowódzca 2-go batalionu kosynierów, Wilkoszewski, tudzież 20 rannych. Odznaczyli się między innymi Edward Rolski, adjutant Padlewskiego i Adam Motylewski, okręgowy organizacyi narodowej, mianowany za waleczność podoficerem.

9. 3. 63. **Rydzewo,** Pł., ob. prasnyski; 13 km. z. od Ciechanowa. (Radziejów).

W okolicy Ciechanowa organizował Jurkowski oddział, z którym miał oczekiwać *Padlewskiego*. Jurkowski, wbrew rozkazowi *Malinowskiego*, przysłanego przez naczelnika województwa, zamiast ukrywać się w lasach, wychylił się z nich i obozował w Rydzewie. Tutaj napadł go znienacka essauł Dukmasow, wysłany 12. marca z Mławy na czele 120 piechoty i 40 kozaków i zmusił do bezładnej ucieczki, zabił 12 ludzi i 1 oficera, a resztę rozproszył.

Resztki oddziału Jurkowskiego w liczbie 40 ludzi ściągnął Malinowski pod wieś Zeńbok, gdzie wogóle zebrało się 180 piechoty i 40 jazdy, oraz znaczna ilość koni zapasowych. Miał także Malinowski dwie armatki zabrane z ordynacyi Krasińskich i z tą siłą oczekiwał na pojawienie się w tych stronach Padlewskiego.

12. 3. 63. **Drążdżewo,** Pł., ob. prasnyski; 18 km. wsch.-płn.-w. od Prasnysza. (Orzyca, Płaska Góra).

Po kilkudniowych marszach i kontrmarszach po starciu pod Myszyńcem, pośród krążącego nieprzyjaciela doszedł Padlewski do Drążdżewa, gdzie postanowił spocząć. Dwie kolumny moskiewskie, mianowicie dwie kompanie piechoty z dwoma działami z nad Narwi i 4 kompanie piechoty z dwoma działami pod dowództwem Tolla, połączywszy się, zaczęły otaczać wieś i gotować się do napadu. Zaledwie Padlewski zdążył wydać rozporządzenia, gdy nagle na ty-

łach i na prawem skrzydle ukazała się trzecia kolumna Gołubiewa, z 2 kompanii piechoty złożona, która wyszła z Chorzel, manowcami przez szpiega prowadzona. Mimo tak groźnego otoczenia oddział, acz ze znacznemi stratami, zdołał się ocalić w przyległym lesie, gdzie uszykowawszy się, oczekiwał napadu, który atoli już nie nastąpił. W odwrocie tym oddział dotkliwą poniósł stratę przez śmierć Edwarda Rolskiego, komisarza wojewódzkiego, oraz podof. Adama Motylewskiego, zamordowanego przez moskali, którzy ranionego pochwycili w karczmie.

14. 3. 63. **Chorzele,** Pł., ob. prasnyski; miasto.

Otrzymawszy mylną wiadomość, że w Chorzelach znajduje się broń przeznaczona dla powstańców, udał się Padlewski do Chorzel, rozpędził straż graniczną, ale zapowiedzianej broni nie znalazłszy, ruszył dalej.

15. 3. 63. **Zeńbok,** Pł., ob. prasnyski; 12 km. płn. od Ciechanowa. (Ząbki, Leinbok).

Padlewski, po drążdżewskiej porażce, zatoczył wielki łuk ku północy i puszczą myszyniecką ruszył do Chorzel, Semeka zaś na wiadomość o jego marszu, wysłał przeciw niemu z Prasnysza pułkownika Gorielowa na czele 3 rot piechoty i seciny kozaków, celem zabieżenia powstańcom drogi. Gnając na podwodach, dopadł zmęczonych forsownymi marszami powstańców w Zeńboku. Kozacy wysłani przodem, obiegli wieś i rozpoczęli strzelaninę z głównemi siłami Padlewskiego i Zameczka, którzy już rozpoczęli odwrót; piechota zaś uderzyła na wieś, gdzie tylna straż w liczbie około setki, osadziwszy się po domach i stodołach, i porobiwszy w nich strzelnice, uparty stawiła opór. Wkrótce wieś stanęła w płomieniach i prawie cała ta aryergarda bohaterską śmierć znalazła, ale ocaliła resztę oddziału, który wysunął się na zachód ku wsi Klice, ścigany krótko aż do zapadnięcia zmroku. Gorielów zajął na noc Lekowo, stając w ten sposób między Padlewskim a *Malinowskim*, który nazajutrz dopiero połączył się z wojewódzkim.

21. 3. 63. **Radzanów,** Pł., ob. mławski; miasto. (Bieżuń, Poniatowo, Mława, Gorczew, Olszowa, Raciąż, Nadratow, Szreńsk, Wróblewo).

Wymknąwszy się moskalom pod Zeńbokiem, skierował się Padlewski, wzmocniony oddziałem 220 ludzi Malinowskiego w lasy Mławy i odpędziwszy pod Strzygowem podjazd 30 kozaków, przeprawił się przez Wkrę. Znużony do niewypowiedzenia oddział zatrzymał się w Kosemine, gdzie odpocząwszy dwa dni, zajął się Padlewski reorganizacyą oddziału. Piechotę podzielił na dwa bataliony, oddając dowództwo pierwszego Sicińskiemu, staremu żołnierzowi z wojska moskiewskiego, kaukazczykowi; drugiego Kowalkowskiemu, również b. oficerowi rosyjskiemu, jazdę Engielskiemu. Do Kosemina tłumnie napływali ochotnicy, dla których niestety nie było broni, po którą posunięto się nad granicę pruską ku Brudnicy, skąd stojący tam w liczbie 180 objeszczycy uciekli przed zbliżającymi się powstańcami. Z Brudnicy, gdzie nie otrzymał broni, lecz gdzie przyłączyło się do niego 200 (?) ochotników z Prus, ruszył Padlewski 20. marca ku Nadratowu. Tu dowiedziawszy się tegoż dnia wieczorem, że do pobliskiego Poniatowa przybył wysłany przez Semekę podpułkownik Żewachow na czele kolumny, złożonej z 2 rot piechoty i 80 kozaków, postanowił na nią uderzyć w nocy. Naznaczony na północ marsz opóźnił się z powodu nieprzewidzianych okoliczności, tak, że dopiero między g. 4. a 5. rano, wyruszono na Poniatów. Gdy jednak moskale równocześnie rozpoczęli ruch przeciw oddziałowi, cofnął się Padlewski, a w godzinę później rozpoczęła się walka, trwająca do godziny 4. po południu, w odwrocie w największym porządku podtrzymywana. Z Nadratowa, gdzie padły pierwsze strzały, cofał się Padlewski do Szreńska, a stąd ku Radzanowu. Pod Wróblewem dłuższy stawiono opór, a potem pod Radzanowem kosynierzy dowo-

dzeni przez Brzozowskiego, po dwakroć ruszyli przeciw kozakom, a to zastępując strzelców, którym ładunków zabrakło, mimo iż 6 pudów prochu i znaczna ilość ołowiu znajdowała się na furgonach. Ucieczka podczas walki oficerów Kowalkowskiego i Zdziarskiego spowodowała popłoch w szeregach, a temsamem i ucieczkę w nieładzie, rozpoczętą w lesie. Wszelkie usiłowania do przywrócenia porządku i obsadzenia brzegów lasu okazały się daremne, około 400 ludzi się rozbiegło, a z resztą do 600 ludzi liczącą wraz z całą kawaleryą pod dowództwem Plucińskiego, przepędziwszy noc w lesie, ruszył Padlewski w lasy skępskie. We wsi Champoń, pod Skrwilnem d. 22. marca spotkała się jazda powstańcza z jedną z trzech świeżo wysłanych kolumn, mianowicie z 2-ma rotami piechoty i 40 kozakami z Lipna pod dowództwem majora Drozdowa, lecz po krótkiej wymianie strzałów cofnęła się do głównej siły, a Drozdow ruszył w inną stronę.

W lasach skępskich piechota, zdemoralizowana przykładem Zameczka, który chyłkiem uszedł z obozu, gdy moskale w znacznej sile poczęli otaczać obóz, — lecz przytrzymanym został — rozbiegła się. Padlewski straciwszy na dobitek furgony w błotach, na które podstępnie wprowadził oddział kolonista niemiecki, doszedłszy do Gorczewa, rozpuścił resztę piechoty dnia 22. marca. Ochotnicy z Pułtuskiego jednak i cała kawalerya, obrawszy sobie za dowódzcę Roszkowskiego, poszli za Narew i tam stali się zawiązkiem formującego się oddziału *Wawra*.

16. 4. 63. **Koziołek,** Pł., ob. lipnowski; 10 km. zch. od Sierpca. (Kwaśniew, Kwaśno, Skępskie lasy, Kozi Róg, Kościelno).

Na Jurkowskiego, organizującego ponownie oddziałek w lasach skępskich na t. zw. Koziołku w dogodnej i obronnej pozycyi, napadli niespodzianie kozacy wraz z rotą piechoty pod dowództwem kapitana Prawolskiego, naprowadzeni przez szpiega. W obozie, w którym znajdowało się około 150 ochotników źle uzbrojonych, powstał popłoch. Mimo silnego ognia zdołano się jeszcze sformować, ale już w pozycyi niezbyt korzystnej. Przytem żołnierz, pierwszy raz w boju będący i do tego znienacka zaskoczony, nie wytrzymał silnego natarcia. Najprzód kosynierzy poczęli się chwiać, a za nimi poszła w rozsypkę piechota i kawalerya. Furgony z zapasami amunicyi oraz żywności i ubrań dostały się w ręce moskali. Siedmnastu powstańców poległo, między nimi kapelan, a kilkunastu było ranionych. Po kilku dniach rozbity na Koziołku oddział zebrał się znowu na temsamem miejscu i począł się na nowo organizować. — Pod Koziołkiem walczyła także kobieta, panna Julia Preibiszówna z Poznania, której udało wymknąć się moskalom. Poległ tutaj między innymi Bogucki Stefan.

18. 4. 63. **Kossemin,** Pł., ob. mławski; 17 km. wsch. od Sierpca.

Wyleczywszy się z ran otrzymanych pod Radzanowem, formując oddział po lasach powiatu mławskiego i doprowadziwszy go do liczby 100 ochotników, przybył Seweryn Siemieński dnia 17. kwietnia w lasy kossemińskie. Zostawiając oddziałek obozem w lesie, dowódzca wraz z dwoma towarzyszami Ojrzanowskim i Jakóbem Witkowskim, starozakonnym, udali się na noc do dworu w Kosseminie. Tutaj następnego dnia o g. 8. zrana napadli ich kozacy z komendy Wałujewa, przebiegającego Mławskie w poszukiwaniu za powstańcami. Wdzierających się do mieszkania kozaków powstańcy przyjęli strzałami z rewolwerów, lecz gdy zabrakło ładunków, musieli uledz przewadze i wszyscy trzej zginęli. Oddział, obozujący opodal w lesie, w walce udziału nie brał.

21. 4. 63. **Borzymin,** Pł., ob. lipnowski; 5 km. płd.-z. od Rypina.

Rozpuściwszy oddział udał się Padlewski do Warszawy, aby otrzymać misyę w Lubelskie. Rząd atoli odmówił mu i nakazał niezwłoczny powrót w Płockie.

Przyjęciem w Warszawie dotknięty, wrócił Padlewski w Płockie, rozwijając teraz ogromną czynność. Planem jego było utworzenie, o ile możności najspieszniejsze, jak najwięcej oddziałów, opanowanie drogi żelaznej, łączącej Petersburg z Warszawą, a tem samem przecięcie komunikacyi armii moskiewskiej w Kongresówce z głównym jej sztabem i szpichlerzem, następnie przez wywołanie ogólnego ruchu wpędzenie załóg moskiewskich do Modlina, zwłaszcza, że moskale w danej chwili mieli w Płockiem nie wiele nad 5000 żołnierza.

Zawiązkiem nowej organizacyi powstania miał być oddział za staraniem Eustachego *Grabowskiego*, komisarza cywilnego woj. płock. w Prusach Królewskich utworzony. Na spotkanie owej partyi, dowodzonej przez *Szermętowskiego*, b. kapitana wojsk moskiewskich, wyruszył Padlewski dnia 16 kwietnia z Podosia, własności swego adjutanta Strzegockiego, aby dnia 21. kwietnia o godz. 11. wieczorem spotkać się z Szermętowskim w Małych Radzikach. Nim jednak Padlewski zdążył dotrzeć do Radzik, tegoż dnia w południe wpadł pod Borzyminem w zasadzkę naczelnika żandarmeryi Drozdowa. Schwytany, odstawiony został do Płocka, gdzie go rozstrzelano 15. maja. Razem z Padlewskim schwytano i zesłano później na Sybir towarzyszących mu Konstantego Sicińskiego, b. kapitana wojsk moskiewskich, Jana Sokołowskiego, właściciela dóbr z Lipnowskiego, Jana Jodłowskiego, b. ucznia uniwersytetu warszawskiego i Kuczborskiego, syna rejenta z Warszawy.

Plany Padlewskiego poczęli wprowadzać w czyn Mystkowski i Kolbe.

22. 4. 63. **Nietrzeba,** Pł., ob. lipnowski; 16 km. płd.-z. od Rypina. (Chojnicki las, Chojno, Biała Wieś, Chrostków, Nowa Wieś, Rypin, Sikorze, Skępskie lasy, Lubianki).

Zebrany w Prusach Królewskich przez młodego Zygmunta Działowskiego oddział b. kapitana wojsk moskiewskich, emigranta z 1831 r. Szermętowskiego (majora Henryka Łowińskiego), w nocy na 22-go kwietnia wkroczył w sile 87 ludzi w tem 16 jazdy do Królestwa. Przy przeprawie wbród przez Drwęcę broń powstańców zamoczyła się i w przeważnej części stała się niezdolną do użycia. Mimo to, nietracąc odwagi, garstka powstańców żywo ruszyła na południe ku lasom skępskim, aby tam połączyć się z powstańcami miejscowymi i razem przejść pod komendę *Padlewskiego*, o którego aresztowaniu jeszcze nie wiedziano. Około południa stanął Szermętowski przy folwarku Nietrzeba. Tutaj w południe 22. kwietnia nagle zaatakowali go moskale. Z powodu zamoczenia większej części broni prawie bezbronni, zrazu zamierzali powstańcy nieprzyjmować walki w tem miejscu, ale do odwrotu już było zapóźno, gdyż z dwóch stron piechota moskiewska w liczbie około 200, a od strony Lubianki kozacy, żywy rozpoczęli ogień. Konnica zajęła prawe skrzydło a połączona z awangardą przedarła się, to prażąc celnie moskali z palnej broni, to pikami ułańskiemi — zwłaszcza Działowski, na dzielnym koniu trzy razy z krucicy tureckiej zmierzywszy, żadnym razem nie chybił, — i przedarto się szczęśliwie przez szeregi moskiewskie. Piechota zaś, zmęczona podwójnym krokiem, odpierając, ile było suchych ładunków, z broni palnej, wreszcie bagnetami, mimo zaciętej walki, ściśniona między stawem a jeziorkiem, przez most przy młynie przedarła się w las skąd przybyli moskale. Tu powtórnie atakował nieprzyjaciel, bezustannie puszczając rotowy ogień, lecz do lasu nie mając odwagi wedrzeć się, a gdy wreszcie zdobył się na odwagę, już powstańców nie zastał, gdyż ci wsunęli się w dogodne wąwozy, gdzie ich już moskale nie zdołali wytropić. Tylną straż oddziałku odważnie prowadził I. G., który mężnie osłaniając odwrót piechoty, okropnie porąbany, dostał się do niewoli. Prócz niego wpadli w ręce nieprzyjaciela ciężko ranny kucharz Modzelewski, Radziwiłł, Jan Bodziński i inni.

Prócz wymienionych odwagą i walecznością odznaczyli się ranni Teodor Karczewski i Nowo..., Walery Owsiński oraz polegli: nieustraszony Stanisław Bronisz, Górewicz, emigrant z Królestwa, Pawłowicz, majster szewski z Golubia, Romanowicz, uczeń prymy gimnazyum chełmińskiego, Owsiński Aleksy, Melin, Starorypiński tudzież emigrant z Wołynia Ślaski, który wraz z *Suzinem* szedł na spotkanie oddziału. Ogółem poległo 9; Szermętowski z Działowskim i jazdą zdołał się ocalić.

24. 4. 63. **Chrzanowo,** Pł., ob. pułtuski; 7 km. płd.-z. od Rożana.

Świeżo utworzona żandarmerya narodowa rozwinęła żywą działalność, przebiegając powiat, utrzymując porządek i pilnując wykonania rozkazów R. N. W trakcie tych czynności raz po raz natykała się na drobne komendy moskiewskie jak pod Chrzanowem, gdzie zabiwszy 1 kozaka, oddaliła się z jednym jeńcem.

24. 4. 63. **Rożan,** Pł., ob pułtuski; miasto.

Tegoż dnia co pod Chrzanowem napadła żandarmerya narodowa o 4 wiorsty od Rożana patrol kozacki, zraniła 5 i zabiła 1 moskala; drugi patrol, napadnięty na manowcu na trakcie do Prasnysza, uszedł ze stratą 1 rannego i 1 zabitego.

25. 4. 63. **Kołaki,** Pł., ob. prasnyski; 10 km. płn.-w. od Ciechanowa.

Pod Kołakami żandarmerya narodowa napadła na patrol jazdy moskiewskiej i zraniła 2 huzarów.

26. 4. 63. **Krzelmy,** Pł., ob. pułtuski;...

Na prowadzących amunicyę z Prasnysza do Ostrołęki 30 kozaków napadła żandarmerya powiatu pod Krzelmami (?); 1 oficer i 2 kozaków poległo, 5 było ranionych, reszta pierzchnęła, a powstańcy zabraną amunicyę odstawili do obozu.

5. 5. 63. **Rydzewo,** Pł., ob. mławski; 12 km. z. od Ciechanowa. (Giżyńskie lasy, Hościsławskie lasy, Ościsławskie lasy, Sulerzyckie lasy, Ojczeńskie lasy).

Młody i pełen poświęcenia uczeń Szkoły Głównej, Feliks Rzempołuski z Płońskiego, własnymi siłami zbierał oddziałek, a połączywszy się z organizującym się również na nowo kapitanem Kolbem, stanął koło Rydzewa. W lasach otaczających Rydzewo zamierzał Kolbe, który objął dowództwo nad połączoną garstką 72-ch ochotników, powiększyć szczupły zastęp powstańców. Zaledwie jednak rozłożył się obozem, gdy, naprowadzeni przez kolonistę niemieckiego z Ojżenia moskale, zbliżyli się do oddziału. Był to Wałujew z 600 piechoty i saperów i 250 jazdy, tropiący Kolbego. Z trzech stron równocześnie uderzyli moskale na garstkę straceńców — czwartą bowiem stronę stanowiły bagna. Wobec położenia bez wyjścia Kolbe wraz z wszystkimi oficerami rzucił się w tyraliery, by zasłonić odwrót reszty oddziału, który też przebijając się przez jednę z kolumn Wałujewa, bagnami zdołał ujść ku Radzanowu nieścigany przez moskali.

Tyralierzy natomiast dopuściwszy nieprzyjaciela na 150 kroków, dali ognia: kilkunastu moskali padło i napierająca kolumna zrazu zachwiała się, lecz wnet uderzyła całą siłą na ośmnastu towarzyszy Kolbego. Garstka odstrzeliwając się, cofała się powoli przez dwie i pół godziny, zaprzątając sobą masy nieprzyjaciela, aż żadnego prawie z nich nie stało (ocalał tylko ciężko ranny Józef Prus Trębicki) wszyscy polegli. Prócz Rzempołuskiego i Kolbego, okrytego 30 ranami, padli Grothus, piętnastoletni Ignacy Kuczborski, Żarnowski, szewc ze Suchocina, Hanke i dwaj bracia Getzowie z Warszawy, dwóch księży Kapucynów i siedmiu innych. Pogrzeb bohaterów odbył się z całą okazałością na jakie okoliczności pozwalały. Straty moskali były znaczniejsze.

5. 5. 63. **Stok,** Pł., ob. ostrołęcki; 7 km. płn.-z. od Ostrowia. (Jelenie, Komorów).

Mimo ujęcia *Padlewskiego* szybko i z pomyślnym skutkiem postępowało tworzenie nowego oddziału pod kierunkiem Mystkowskiego, który od kwietnia do połowy maja zebrał pod swoją komendą 1200 ochotników, dzieląc oddział ten na cztery części pod dowództwem zdolnego partyzanta Karola Fryczego, Jana Podbielskiego, b. kapitana sztabu gen. mosk. i kapitana Władysława Ostaszewskiego, czwartym oddziałem dowodził sam Mystkowski, a jazdą liczącą 80 koni Bronisław Deskur. Aby zachęcić młodego żołnierza, którego w danej chwili miał około 800, chociaż drobnem zwycięstwem, postanowił Mystkowski urządzić zasadzkę na nieprzyjaciela. Sposobność zdarzyła się niebawem. Dowiedziawszy się dnia 4. maja, że 1 rota piechoty i 80 kawaleryi pod dowództwem Rynarzewskiego, (późniejszego dowódzcy oddziału powstańczego Kurpiów), wyruszyła z Ostrołęki celem aresztowania w Gostkowie Józefa Małowiejskiego, naczelnika powiatu ostrołęckiego, rozstawił oddział między wsiami Stok i Jelenie. Jakoż około 2. w nocy na 5. maja nadeszła kolumna nieprzyjacielska. Moskale, przywitani przez strzelców wzdłuż linii rzęsistym ogniem, rzucili się naprzód w głąb lasu na drugą stronę szosy i zaczęli odstrzeliwać się, lecz zaatakowani przez kosynierów, rozsypali się i uciekli w największym nieporządku. W tej krótkiej, bo jednogodzinnej walce, stracili moskale 31 żołnierzy i podoficerów w zabitych, oraz 2 oficerów i 6 szeregowych rannych, których zabrano ze sobą po udzieleniu pomocy lekarskiej, oraz 4 wziętych do niewoli, których jakoto: majora żandarmów Denisewicza, (ojca dowódzcy powstańców), oraz dwóch oficerów Puchałów-Cywińskich, kazał Mystkowski powiesić. Zdobycz powstańców była pokaźna: 15 sztucerów, 6 par pistoletów i 6 pałaszy, 3 rewolwery, 3 konie i 3 furmanki z bagażami, 3 wielkie kotły, oraz wiele innych materyałów, a nad ranem włościanie poznosili do obozu jeszcze znaczną ilość broni. Ale i straty oddziału były znaczne: 6 zabitych w tem Dmochowski i Trzciński i 14 rannych, z których niebawem zmarł ogólnie lubiany w oddziele porucznik Adam Pisarzewski z Karniewa. Prócz wymienionych już dowódzców odznaczyła się szczególnie 4. i 17. sekcya drugiego batalionu, dowodzona przez śmiałego kapitana Ostaszewskiego, zwłaszcza podoficer Łazowski, mianowany oficerem, oraz oficer Leopold Pluciński. — Mystkowskiego po tem zwycięstwie R. N. mianował podpułkownikiem i naczelnikiem powiatów: pułtuskiego, ostrołęckiego i ostrowskiego.

13. 5. 63. **Kietlanka,** Pł., ob. ostrołęcki; 12 km. płd.-z. od Czyżewa. (Czyżew, Małkinia, Wólka, Zaręby).

Po zwycięstwie pod Stokiem, wzmocniony do 1200 ludzi oddziałem 300 ochotników, zorganizowanym w ostrołęckim powiecie przez Polikarpa Dąbkowskiego, przygotowywał Mystkowski, czując się obecnie już dosyć silnym do systematycznego wprowadzania w czyn pierwotnych zamiarów zerwania komunikacyi między Warszawą a Petersburgiem, wyprawę przeciwko jenerałowi Tollowi, obserwującemu drogę warszawsko-petersburską. Siły moskiewskie przewyższały siły Mystkowskiego: w Czyżewie stał Toll z około 1200 piechoty i odpowiednią liczbą jazdy oraz artyleryą, w Małkini stały dwie seciny kozaków. Otwartym bojem niepodobna było wyprzeć Tolla z Czyżewa, urządzono więc znowu zasadzkę. W tym celu powyjmowano podkłady na torze kolejowym pod Kietlanką i tu urządzono zasadzkę. Frycze z drugim batalionem miał rozkaz zaatakowania Małkini i wywabienia tym sposobem Tolla z Czyżewa.

Koło toru ustawił Mystkowski 10 strzelców, którzy strzałami do pociągu osobowego zaalarmowali nieprzyjaciela. Wnet też wysunęli się kozacy w kilkadziesiąt koni, a przyzwyczajeni do małej doniosłości broni powstańczej, śmiało ruszyli pod las. Tu jednak strzelcy Fryczego przywitali ich ogniem ze sztucerów pod Stokiem zdobytych, a Frycze widząc zamieszanie wśród kozaków, rzucił się

BIBLIOTEKA
Wyższej Szkoły Polit. - Wrocł.

na czele 7 ułanów za uchodzącymi i gnał ich na przestrzeni dwóch wiorst, poczem wróciwszy do swego batalionu z dwiema sekcyami strzelców i kilku jazdy, wyruszył w pole, kozaków pod samą Małkinię odpędził, a zostawiwszy jazdę na obserwacyi, cofnął się ku głównemu oddziałowi o którego losach żadnej nie miał wiadomości.

W czasie tych działań Fryczego z Czyżewa, wskutek strzałów do pociągu osobowego, wyjechał natychmiast generał Toll z 3-ma rotami grenadyerów i kilkudziesięciu kozakami. Uwiadomiony przez budnika o zepsuciu toru, Toll nakazał zwolnienie biegu i pociąg posuwał się powoli i tak dojechał do zepsutego miejsca. Pierwszych kilka wagonów wykoleiło się a znajdujące się w nich konie kozackie powyskakiwały z kawałkami desek z wagonu, do których były przywiązane, i wpadły między powstańców. Reszta wagonów ocalała a żołnierze rzucili się na stronę nieobsadzoną przez powstańców, — gdyż Mystkowski, wbrew radom Podbielskiego, tylko z jednej strony toru urządził zasadzkę, — i z za tej improwizowanej fortecy poczęli prażyć powstańców. Toll zaraz w pierwszej chwili z dwunastu kozakami uszedł bohatersko do Czyżewa, niewstrzymany przez pluton kawaleryi, dowodzony przez Kozłowskiego.

Pierwsi, którzy rzucili się do wagonów, byli Podbielski, Pluciński i Ostaszewski, i ci od pierwszych zaraz strzałów polegli. Mystkowski, ranny w obie nogi, wsadzony spiesznie na konia Stanisława Osmolskiego, adjutanta Deskura, zebrawszy ludzi jakich miał w pobliżu, objechał pociąg, aby z drugiej strony uderzyć na moskali, lecz i on ugodzony kulą w piersi, poległ. Kosynierzy, po zabiciu dowódzcy, nie dotrzymali placu i rzucili się do ucieczki, ścigani w czystem polu przez wojsko strzelające bez przerwy. Garstka tylko jazdy, ustępując stępo do Zaręb Kościelnych, powstrzymywała zapędy kozaków. Dopiero, gdy ukazał się wracający z Małkini Frycze, moskale zaprzestali pościgu, a wsiadłszy na pociąg spiesznie wrócili do Czyżewa, powstańcy zaś, nad którymi objął dowództwo Frycze, wrócili na plac boju, aby zebrać swoich rannych, których było 25 i przeszło 40 zabitych. Największą i niepowetowaną stratę poniósł oddział przez śmierć dowódzcy i wspomnianych wyżej oficerów.

Klęska Mystkowskiego w kilka tygodni później została pomszczoną. W niewielkiej odległości od lasku, w którym moskale rozbili oddział powstańczy, na torze kolejowym był nasyp na małej przestrzeni błot, porosłych olszyną. Tu jeden z budników kolejowych, należący do organizacyi, urządził sam zasadzkę dnia 1. czerwca. Odbił szyny na nasypie, połączył je długą linewką, której koniec trzymał, ukryty w olszynie i tak czekał pociągu z wojskiem. Wówczas sprowadzano gwardyę z Petersburga, i jednym z pociągów jechało około 600 żołnierzy. Maszyna z wagonem rekonesansowym, które dla pewności wysyłano zwykle 10 minut przed właściwym pociągiem, przeszły bez przeszkód po odbitych szynach, ukryty zaś budnik, po przepuszczeniu tego rekonesansu, ściągnął w bok szyny z nasypu, a wskutek tego, gdy nadjechał pociąg z wojskiem, spadł z nasypu, druzgocąc się w kawałki. Pozostała tylko jedna masa z ciał i szczątków wagonów. Obywatel, który tak pomścił klęskę Mystkowskiego, uszedł szczęśliwie.

17. 5. 63. **Małkinia,** Pł., ob. ostrołęcki; 24 km. płd.-zch. od Czyżewa. (Czyżew).

Były kleryk Stasinkiewicz, który w końcu marca począł organizować w powiecie bielskim oddział z Kobryńczuków, Brzeszczan, a głównie Podlasiaków, dążąc w połowie maja na czele 350 powstańców do połączenia się z *Mystkowskim,* po kilkudniowych forsownych marszach z powiatu bialskiego przybył w Ostrołęckie i stanął obozem między Małkinią a Czyżewem. Tutaj, otrzymawszy wkrótce wiadomość, że dwie roty mają przejeżdżać pociągiem nadzwyczajnym, postanowił zaatakować nieprzyjaciela i rozstawił strzelców po obu stronach toru. Gdy

maszynista na wystawiony przez drożnika, trzymanego przez podoficera Laskowskiego, znak bezpieczeństwa zatrzymał pociąg, przyjęto moskali celnym ogniem, od którego zginęło kilkudziesięciu moskali bądź zabitych, bądź rannych. Po stronie polskiej poległ tylko nieodżałowany podoficer Topczewski, a 2 było rannych. W zasadzce tej odznaczyli się adjutanci Kazimierz Narbutt i Staniszewski oraz oficerowie Michał i Stanisław Bogusławscy.

17. 5. 63. **Pułtusk**, Pł., ob. pułtuski; miasto.

Patrol z czterech żandarmów narodowych złożony, podsunąwszy się pod Prasnysz, zaalarmował załogę tamtejszą, która na pierwsze strzały powstańców stanęła pod bronią i przez całą noc strzelała z dział do przeciwnika, który już dawno znikł był w lesie.

23. 5. 63. **Łączka**, Pł., ob. ostrołęcki; 20 km. płd.-zch. od Ostrowa. (Długosiodła, Ostrów, Osucha, Poręba, Zielona).

Po starciu pod Kietlanką Frycze i Dąbkowski, przeszedłszy szosę ostrowsko-wyszkowską, pomaszerowali w przeciwnych kierunkach: Dąbkowski ku Zambrowu, a Frycze ku Długosiodłom i rozłożył się obozem pod Łączką w pozycyi trudno dostępnej, w pośrodku ogromnych błot; do suchego miejsca, gdzie znajdował się obóz, prowadziła wąska grobelka, na której tylko 2 konie mogły zmieścić się obok siebie. W tydzień po rozdzieleniu się oddziałów przybył do Łączki Dąbkowski, ciągnąc za sobą moskali. Frycze pod Łączką tak się czuł bezpiecznym, że chociaż wiedział o zbliżaniu się nieprzyjaciela, idącego za Dąbkowskim, mimo przedstawień oficerów sztabu, jak Lasockiego, żołnierza z kampanii węgierskiej, Deskura i innych, zaniedbał środków ostrożności. Toteż moskale, — była to kolumna Emanuela: 3 roty, szwadron huzarów i 30 kozaków, — uderzyli na oddział nieprzygotowany i wpadli do obozu równocześnie prawie z podoficerem jazdy Józefem *Kubickim* (późniejszym dowódzcą oddziałku Kurpiów), zmieniającym właśnie pikiety. Jazda powstańcza zdołała ocaleć, uchodząc dwójkami po wspomnianej grobelce, ze stratą tylko 3 ludzi, między nimi instruktora Walewskiego.

Piechota bez tornistrów zaledwie zdołała chwycić za broń, gdy część moskali była już w obozie, przez błota przeszedłszy. Oficer Hilary Drozdowski, niedawno z wojsk moskiewskich przybyły i w mundurze moskiewskim jeszcze będący, chwycił jeden pluton uzbrojony w karabiny z bagnetami i z nim uderzył na bagnety, przez zapomnienie komenderując po moskiewsku „na sztyki“, lecz padł od kuli jednego z powstańców, któremu się zdawało, że to zdrada. Frycze, uszykowawszy na prędce na prawem skrzydle kosynierów, trzymał się jakiś czas, lecz gdy otrzymał kulę w brzuch i padł, kosynierzy rozpierzchli się, a za nimi reszta oddziału. Rannego Fryczego porwano ze sobą i uniesiono do Poręby, gdzie nazajutrz zmarł. Straty oddziału były znaczne nie tyle w rannych i zabitych, co w rozsypce i stracie furgonów. Drozdowskiego ciężko rannego pojmali moskale i rozstzelali 15. czerwca, na miejscu zginęli między innymi Lasocki Ludwik, dowódzca 3-go oddziału strzelców, Mieszkowski Władysław, kosynier Ostrowski Antoni i inni. Mimo poniesionej klęski zdołał Dąbkowski przy pomocy porucznika kosynierów Kirchnera, kapitana Broniewskiego i porucznika strzelców Lipowskiego zebrać ponownie tegoż dnia jeszcze rozbitą piechotę. W kilka dni później opuścił Dąbkowski powstańców, rzekomo z powodu słabości, a dowództwo po nim objął Maksymilian Broniewski, b. uczeń szkoły wojskowej w Cuneo, niedawno z więzienia moskiewskiego zbiegły.

26. 5. 63. **Pułtusk**, Pł., ob. pułtuski; miasto.

W nocy o godzinie 12. moskale zaalarmowani zostali przez kilka strzałów, danych za miastem, wskutek czego odkomenderowany został na rekonesans do-

wódzca 2-go szwadronu pawłogrodzkiego pułku huzarskiego. Nieznalazłszy powstańców, moskale zemścili się na okolicznych mieszkańcach.

2. 6. 63. **Wyszogród,** Pł., ob. płocki; miasto.

Oddział żandarmeryi narodowej rozbił pod Wyszogrodem patrol kozacki.

3. 6. 63. **Naguszew,** Pł., ob, ostrołęcki; 9 km. płd.-zach. od Ostrowia. (Nagoszyn, Niegoszew, Ostrowskie lasy, Wiśniew, Osucha, Laskowizna, Małkinia, Poręba, Łączka, Brańszczyk).

Oddziały po *Fryczem* i *Dąbkowskim*, będące pod dowództwem Broniewskiego, w połączeniu z oddziałem zabużańskim Ludwika Lutyńskiego, obozując w Jarzębcu, d. 2. czerwca zawiadomione zostały, że moskale w sile 3 rot piechoty, szwadronu huzarów i 50 kozaków wyruszyli z Ostrołęki i zbliżają się ku stanowisku oddziału. Natychmiast Broniewski pomaszerował nocą w stronę lasów ostrowskich, a oddaliwszy się o 2 mile od nieprzyjaciela, stanął w lesie pod Naguszewem. Tutaj, nie rozstawiwszy pikiet, wkrótce wytropiony i zaatakowany został przez kozaków. Mając jednę drożynę tylko wolną do Naguszewa, tąż cofnął się w ściśniętej kolumnie, i wpadł w silną zasadzkę piechoty, rozłożonej w zbożach i zaroślach. Za ukazaniem się powstańcow na wysokości zasadzki, moskale sypnęli niespodzianie krzyżowym ogniem rotowym; Broniewski poddawszy tył z kawaleryą, uszedł do lasu, pozostawiając strzelców i kosynierów własnemu przemysłowi. Kosynierzy zachwiali się zrazu, lecz parci przez miejscowych chłopów, kurpiów, którzy w kije uzbrojeni przybyli z pomocą, dziarsko rzucili się w zboża na moskali. Równocześnie Feliks Szymański, świeżo zbiegły z Ostrołęki do oddziału trębacz od huzarów, zatrąbił sygnał moskiewski na odwrót. Wówczas kapitan moskiewski poddał tył, a kosynierzy, prowadzeni przez Masłowskiego i Zdunczyka, z krzykiem poczęli rąbać uchodzących, kładąc mnóstwo trupa. Za uchodzącymi rzucił się rotmistrz Kożuchowski z kosynierami Lutyńskiego i wpadł na broniących się w Naguszewie moskali, lecz ranny ciężko (zmarł później z ran), wyniesiony został z pola walki przez świeżo zaciągniętego 18-letniego ochotnika, Michała Wilhelma; tymczasem kosynierzy, dowodzeni teraz przez księdza Rostkowskiego, Bernardyna z Pułtuska, nie zaprzestali walki. Ponieważ zaś moskale zawzięcie bronili się, zapalono budynki, a podpalili je sami tychże sadyb właściciele, gospodarze z Naguszewa: Maciej Kozieł, Łukasz i Jan Stelmachczykowie i Sobieski, którzy, niszcząc własne mienie, wraz ze zabarykadowanymi moskalami chlubną śmierć ponieśli. Prawdziwą rzeź przerwało dopiero przybycie kolumny generała Tolla z Małkini oraz drugiej kolumny z Ostrowa; świeże siły nieprzyjacielskie zmusiły powstańców do opuszczenia pola bitwy po świetnym ataku na lewe skrzydło moskiewskie, które, złamane, otworzyło powstańcom krwawe przejście ku Bugowi, gdzie się na nowo poczęli zbierać, podczas gdy moskale ruszyli do Ostrowia.

Krwawa ta walka, która trwała od godziny 12½ do 5-tej po południu, kosztowała powstańców 110 zabitych i 20 rannych, oraz pewną ilość wziętych do niewoli, wśród których znajdował się Szumski, b. podoficer artyleryi moskiewskiej(?).

Prócz wymienionych odznaczyli się pod Naguszewem porucznik Lipowski, który wraz z całym swoim plutonem poszedł w tyraliery ze sztucerami, wziętymi pod Stokiem; z plutonu tego wielu wyginęło; Lipowski, rannych swoich i broń moskiewską pozbierawszy, doprowadził resztę plutonu do punktu zbornego; to samo uczynił porucznik Szablowski ze swoim plutonem strzelców.

4. 6. 63. **Kotowy,** Pł., ob. lipnowski; 12 km. w. od Rypnia.

Zniknąwszy pod Radzanowem z szeregów walczących, sformował Kowalkowski na własną rękę oddziałek dochodzący do 30 ludzi, z którymi pod pseudonimem „Franciszka“ grasował w zachodniej części województwa, dopuszczając

się nadużyć. Na oddziałek Franciszka napadł pod wsią Kotowy wysłany z Mławy essauł Dukmasow i zniósł go doszczętnie. Sam Kowalkowski poległ, rozsiekany w kawałki, a obok niego 6 innych, 12 dostało się do niewoli a reszta rozbiegła się pieszo, zostawiając konie w rękach nieprzyjaciela.

4. 6. 63. **Bątkowo,** Pł., ob. lipnowski; 28 km. płd.-wsch. od Lipna.

Pod Bątkowem napadli moskale na zbierający się znowu oddział Jurkowskiego i rozbili go.

13. 6. 63. **Kawalewo,** Pł., ob. mławski; 10 km. płn.-zch. od Bielska. (Gozdowo).

Na ledwo uformowany oddział 120 jazdy pod dowództwem Józefa Tłuchowskiego, b. ucznia szkoły w Cuneo, uderzyli moskale pod Kowalewem i rozproszyli powstańców.

22. 6. 63. **Woźniki,** Pł., ob. płocki; 13 km. w.-płn.-w. od Płocka.

Pod Woźnikami zaszła drobna utarczka jazdy, w której obustronne straty były mało znaczne.

22. 6. 63. **Popowo,** Pł., ob. pułtuski; 8 km. płn.-w. od Serocka. (Serock).

Między Popowem a Serockiem żwawą stoczono utarczkę, w której tłumnie wzięli udział włościanie. Na wiadomość o posiłkach idących w pomoc moskalom, powstańcy cofnęli się.

25. 6. 63. **Zegrze,** Pł., ob. pułtuski; 6 km. płd.-zach.-płd. od Serocka.

Oddział jazdy powstańczej, dowodzony przez Józefa Sołowieja, uderzył pod Zegrzem na patrol kozacki, który zniósł, zanim przybyła na pomoc rota piechoty ze Serocka.

27. 6. 63. **Kuczbork,** Pł., ob. mławski; 4 km. płn.-wsch. od Żuromina.

Formujący się dopiero oddział Ignacego Zembrzyckiego-Strzeleckiego, b. oficera wojsk moskiewskich, liczący 46 ochotników, uderzył znienacka na silniejszy oddział objeszczyków, których, zmieszanych nagłym napadem, zmusił do ucieczki, kładąc 8 i zabierając nieco karabinów i pałaszy.

27. 6. 63. **Drążdzewo,** Pł., ob. prasnyski; 18 km. płn.-wsch. od Prasnysza. (Orzyca, Płaska Góra, Baraki).

Kapitan Trąmpczyński, b. porucznik pułku niżnogrodzkiego piechoty, stojącego w Prasnyszu, utworzył w Prasnyskiem oddział, zwany czwartym, który doszedł niebawem do liczby 240 ochotników. Mając tylko 103 strzelców z bronią palną, a 93 ludzi zaopatrzonych w kosy, postanowili Trąmpczyński i podporucznik Palemon Nowicki, którzy stanęli na czele oddziału, wyszukać taką pozycyę, któraby z natury obronna, była trudną do zdobycia, i osłaniając od nagłego napadu, dawała tem samem możność spokojnego dalszego organizowania się. Taką pozycyą była „Płaska Góra“ pod Drążdżewem, zatem niedaleko granicy pruskiej, skąd Trąmpczyński spodziewał się łatwiejszego uzyskania broni. Pod Drążdżewem w głuchym ostępie leśnym rzeka Orzyca tworzy obszerny staw, długości pięciu, a prawie kilometra szerokości, zarosły trzciną, bardzo bagnisty, z kępą, zwaną „Płaska Góra“, pośrodku. Dostęp do tej wysepki był nadzwyczaj trudny; tylko ludzie, znający miejscowość, mogli się do niej przedrzeć wąską drożyną, brodząc w wodzie i zapadając po kolana w bagna. Przez nagły napad pozycya ta była prawie niepodobną do wzięcia i tylko formalne ostrzeliwanie i oblężenie mogło zmusić załogę do poddania się. Przypuszczając możliwość oblężenia zaopatrzył się Trąmpczyński w znaczne zapasy żywności i amunicyi. Ponieważ zaś strona zachodnia kępy tylko 500 kroków oddalona od stałego lądu najtrudniejszą była do obrony, zaopatrzył ją Trąmpczyński szańcami ziemnymi, które w razie spuszczenia wody i osuszenia błota bronićby mogły od głównego ataku. Prócz tego, celem niepokojenia nieprzyjaciela, oblegającego wyspę, oddzielił około 40 ludzi, w części uzbrojonych w broń palną, w części w kosy, pod dowództwem porucznika Bo-

gusławskiego, z poleceniem nieustannego krążenia w koło obozu i uderzenia niezwłocznie na tyły nieprzyjaciela w razie ataku. Ponadto uwiadomił dowódzcę oddziału ostrołęckiego, majora Jakóba Jasińskiego, aby się zbliżył do Drążdżewa i w danym razie, zająwszy tyły nieprzyjaciela, albo go rozbił, albo zmusił do zaniechania oblężenia.

Dnia 26. czerwca wieczorem zbliżył się pułkownik Gorielow z Prasnysza i Riedeczkin z Ostrołęki z 5 rotami piechoty, seciną kozaków, 1 szwadronem huzarów i 3 działami ku stanowisku Trąmpczyńskiego, a pokonawszy garstkę Bogusławskiego, nazajutrz rano o godzinie 4. rozpoczął ogień do Płaskiej Góry, lecz wnet zaniechał go i dopiero o godzinie 10., okrążywszy wyspę, skierowali moskale na załogę silny ogień karabinowy i kartaczowy, trwający bez przerwy aż do nocy. Z powodu jednak dobrze usypanych szańców szkody ogień ten znacznej nie wyrządził, gdyż tylko 1 powstaniec został zabity, a 4 było rannych, i to tylko dlatego, że nieostrożnie wysunęli się z poza wału.

28. 6. 63. **Drążdżewo,** Pł., ob. prasnyski; 18 km. płn.-w. od Prasnysza.

Z zaprzestania ognia ze strony nieprzyjaciela korzystając, wzmacniał Trąmpczyński uszkodzone podczas całodziennego bombardowania szańce. Pracowano całą noc, a tymczasem Riedeczkin, spuściwszy wodę i podsunąwszy się jaknajbliżej pod wyspę, o świcie znowu rozpoczął ogień karabinowy i armatni. Była ta niedziela; powstańcy około południa, gdy w kościołach uroczyste odbywało się nabożeństwo, wśród huku dział, świstu kul i grzmotu pękających granatów, na wysepce swej zaśpiewali hymn: „Z dymem pożarów". Pomimo słabego i niedalekonośnego ognia powstańców, moskale nie próbowali wzięcia szturmem wyspy. Poprzestali tylko na gwałtownem ostrzeliwaniu przez całą noc wyspy, zwłaszcza górzystego jej miejsca, gdzie się znajdowały zapasy żywności, tak, iż powstańcy, chcąc się tam dostać, musieli dopiero świeże kopać rowy. W dniu tym oblężeni mieli tylko jednego rannego.

29. 6. 63. **Drążdżewo,** Pł., ob. prasnyski; 18 km. płn.-w. od Prasnysza.

Przez całą noc z 28-go na 29-go czerwca trwał silny ogień moskiewski. Gdy wreszcie Riediczkinowi poczęło braknąć naboi, rzucił żołnierzy do szturmu. Po kolana brnąc przez grząskie błota, ruszyli moskale ku wyspie, co widząc Trąmpczyński, ustawił trzy czwarte swoich sił na zagrożonym punkcie, a mając już nieprzyjaciela na doniosłość broni powstańczej, zasypał go gradem kul, które poważne szczerby uczyniły w szeregach szturmujących. Wśród tego nagle odezwały się sygnały do odwrotu i cała kolumna moskiewska poczęła się cofać. Żołnierz, zagrzebany w błocie, z trudnością tylko cofał się, rażony kulami powstańców i w tym odwrocie Riediczkin poniósł największe straty, mając 38 zabitych i 80 rannych.

Powodem tego odwrotu było nagłe zjawienie się na tyłach nieprzyjacielskich Jasińskiego.

Jasiński, przysłany w Płockie, objął był z początku czerwca dowództwo nad rozbitkami oddziałów po *Mystkowskim*, i mając przy boku Dąbkowskiego, jako szefa sztabu, chował się bezczynnie po lasach z oddziałem, z powodu formowanego wówczas w Płockiem pospolitego ruszenia do liczby 2000 ochotników dochodzącego.

Na wezwanie Trąmpczyńskiego o pomoc, przybył z odsieczą dopiero trzeciego dnia oblężenia dzielnej załogi na Płaskiej Górze. Przybywszy pod Drążdżewo, z jednego tylko punktu zaatakował nieprzyjaciela, dając mu możność odwrotu. Po niedługiej wymianie strzałów, cofnął się Jasiński w Łomżyńskie, moskale zaś, upatrując w tem jakiś manewr, a obawiając się odcięcia odwrotu, spiesznie cofnęli się pozostawioną przez Jasińskiego luką. Oddział kosynierów, widząc nieład w czasie cofania się moskali, rzucił się do ataku, celem zabrania armat, jednak mimo małej odległości cofnął się; z polskiej strony stracono 4 zabitych i 3 rannych.

Za nadejściem nocy Trąmpczyński, nie słysząc już strzałów, opuścił Płaską Górę na której ostatecznie mogliby go moskale wygłodzeniem oddziału zmusić do poddania się i ruszył ku Różanowi. Opuszczając spiesznie twierdzę drążdżewską uniknął Trąbczyński spotkania się z Wałujewem, który nakoniec nadciągnął z Płońska, ale już powstańców nie zastał.

3. 7. 63. **Rozwoziny,** Pł., ob. mławski; 7 km. z. od Żuromina. (Cieszki, Czeski, Dąbrowice).

Z Zielunia wyruszył 2. lipca przeciw Kuszabie, naczelnikowi sił zbrojnych powiatu mławskiego, essauł Dukmasow z 1 rotą piechoty i 45 kozakami i objeszczykami. Z kolumną tą starł się Kuszaba pod Rozwozinami, mając tylko 94 ludzi uzbrojonych w broń palną w ilości 64 sztucerów z bagnetami, resztę w dubeltówki i pojedynki oraz 40 licho uzbrojonych ochotników, przybyłych świeżo pod dowództwem Ignacego Zambrzyckiego. Przez kilka godzin opierali się powstańcy nieprzyjacielowi, aż wreszcie ustąpili ze zajmowanej w olszynie pozycyi i w porządku, odstrzeliwając się, przeszli dwuwiorstową przestrzeń szczerego pola, dzielącą ich od większego lasu, do którego już moskale nie zapuścili się za nimi. W utarczce tej jak i w odwrocie poległo 15 powstańców, a rannych było również kilkunastu; moskale mieli stracić 40 ludzi. Pod Rozwozinami polegli między innymi: Romuald Ostrowski, który służył wprzód we włoskiej jeździe oraz Samuel Posner, starozakonny, syn obywatela z Płockiego.

6. 7. 63. **Kuczbork,** Pł., ob. mławski; 4 km. płn.-w. od Żuromina. (Mostowo, Szreńsk, Zieluń).

W dniu 6. lipca o godzinie 6. wieczorem część oddziału *Kuszaby*, wynosząca 65 ludzi, uzbrojona częścią w sztucery z bagnetami, częścią w dubeltówki i pojedynki, dowodzona przez Ignacego Zambrzyckiego, urządziła pod Kuczborkiem zasadzkę na secinę objeszczyków prowadzących wozy z sianem z Mostowa do Zielunia. Zasadzka nie udała się z powodu czujności psów, prowadzonych przez moskali. Ostrzeżeni szczekaniem psów objeszczycy, z poza wozów rozpoczęli strzelaninę. W utarczce tej ogniowej, trwającej 3 godziny, stracili powstańcy kilku rannych, objeszczycy zaś mieli stracić 7 zabitych i 9 rannych.

9. 7. 63. **Szczutowo-Blizno,** Pł., ob. lipnowski; 11 km. płn.-z. od Sierpca. (Blizno, Koziołek, Sierpc, Skępskie lasy, Pręczki, Czumsk, Urszulów, Szczechów, Szczatowo).

Wysłana z Lipna 1 rota piechoty i pół seciny kozaków pod dowództwem kapitana sztabowego Kerstowicza rozbiła pod Szczutowem-Bliznem oddział Jurkowskiego, który na Koziołku przy pomocy Gustawa Dückerta ponownie zorganizował około 300 powstańców. Rozproszeni i ścigani na przestrzeni 7 wiorst, stracili powstańcy 34 zabitych i 8 rannych, z których Józef Rumiński z Cisewa zmarł niebawem, a Władysław Ładyński otrzymał 18 ran. Polegli tutaj między innymi: Kruszyński, oficer kosynierów z Golubia; Józef Szycholda ze wsi Babca, wyrobnik; Wojciech Mieszkowski ze Sierpca, wyrobnik; Teofil Wiśniewski z Warszawy, oficer; Michał Dawidzki z Tłuchowa, gospodarz; Józef Stankiewicz, oficyalista z Prus; Szymański, szewc z Płocka; Ignacy Tarnowski, cieśla z Dobrzynia; Walenty Wiśniewski z Sierpca; Maksymilian Konopacki z Prus; Maryan Karszewski z Golubia; Józef Ludwiński z Dobrzynia; Bramberger, piekarz z Prus; Stanisław Godlewski z Lipna, syn urzędnika; Kruszka, b. guwerner z Chocza; Edward Buse z Sierpca, b. właściciel dóbr; Kinka Jan z Sierpca, parobek; Antoni Nowakowski z Sierpca, wyrobnik; Antoni Wiśniewski z Sierpca, syn wyrobnika; Sapieha August z Prus „niewiadomego stanu, bardzo ładnie ubrany"; Stanisław Sadowski z Hornówka; Franciszek Portecki z Płocka, subjekt kupiecki; Dechman Michał z Włok, parobek; Tomasz Kurządkowski z Sierpca, parobek.

Jurkowski niebawem, nie czując się zdolnym do dowodzenia oddziałem, zrzekł się dowództwa na rzecz Piotra *Czarlińskiego* b. oficera wojsk pruskich.

12. 7. 63. **Kuczbork**, Pł., ob. mławski; 4 km. płn.-w. od Żuromina. (Mława).

Na wiadomość, że do Kuczborka przybył podpułkownik Dobrowolski z 2-ma rotami piechoty, pół seciną kozaków i 35 objeszczykami podsunął się Kuszaba (Zgliczyński) dowodzący połączonymi oddziałami *Zambrzyckiego*, który dla osobistych interesów opuścił oddział, Suleckiego i Polaczka liczącymi do 500 piechoty i 60 jazdy, pod wieś, i zaatakował obiadującego właśnie nieprzyjaciela. Zrazu zachwiani, wnet uszykowali się moskale do boju i rozpoczęli ogień rotowy. Po krótkiej walce wszczął się popłoch wśród młodego żołnierza, który po większej części jeszcze w ogniu nie był, tak że nie można go było zniewolić do ponownego ataku. Moskale jednak widząc znaczny zastęp powstańców nie wyszli ze wsi, i tylko Dukmasew z kozakami i strażą graniczną puścił się za jazdą powstańczą, którą ścigał na przestrzeni 7 wiorst. Zuchwały ten napad kosztował Kuszabę około 30 zabitych i tyluż rannych oraz kilkunastu wziętych do niewoli; moskale według swego raportu mieli stracić 6 rannych!

13. 7. 63. **Wąsewo**, Pł., ob. pułtuski; 17 km. płn.-z. od Ostrowia. (Brudki, Goworowo, Trynosy).

Na wiadomość o koncentrowaniu się znacznych sił powstańczych i napadzie pod Brzeźnicą postanowili moskale uczynić na nich walną obławę. Ze samej Warszawy wysłano dwie kolumny: jednę pod dowództwem generał majora Kawcewa, złożoną z 3 rot piechoty, szwadronu ułanów gwardyi, seciny kozaków, dwu dział i dwu rakietnic; drugą pod komendą gen. majora Ralla z 5 rotami, 2-ma działami i półseciną kozaków; dalej z Czyżewa wystąpił gen. major Toll z 2-ma rotami i seciną kozaków, z Pułtuska pułkownik Emmanuel z 3-ma rotami, szwadronem huzarów i 30 kozakami; razem więc ze wszystkich stron wyruszyło przeciw 2200 licho uzbrojonym powstańcom Wawra, 14 rot piechoty, 280 kozaków, 2 szwadrony huzarów i ułanów oraz 4 działa i 2 kozły rakietnicze, czyli ogółem przeszło 2600 wojska, nie licząc kolumny Wittgensteina, ciągnącej z Augustowskiego. Dnia 11. lipca kolumny moskiewskie, prócz oddziału Ralla, zeszły się w Borku, skąd Kawcew następnego dnia wysłał Tolla dla pilnowania kolei, sam zaś z 7 rotami, 2 szwadronami jazdy i seciną kozaków ruszył do Białobłot. Tu rozdzielił siły na 3 kolumny: Kawcew na czele 4 rot, 1 szwadronu ułanów i sekcyi artyleryi ruszył ku Trynosom i Sokołowu, Wałujew z 200 kozakami i 50 ochotnikami grenadyerów gwardyi przez Bossewo ku Brudkom i Wąsowu, Emmanuel z 3-ma rotami, szwadronem huzarów i nieco kozaków udał się na Szczawin.

W tym samym czasie Wawer, przerżnąwszy się między Zambrowem a Łomżą, osłabiony poprzedniemi potyczkami i marszami a mając wiadomość, że nieprzyjaciel ciągnie za nim od Białego Stoku, zbliżył się pod Czerwony Bór, gdzie stali Tyszka i Grzymała i z nimi razem ruszył do Głębocza, gdzie połączył się z Jasińskim. Objąwszy dowództwo nad połączonymi oddziałami, mając razem do 2200 powstańców źle uzbrojonych, ruszył w lasy ostrowskie w celu zajęcia lepszych pozycyi i psucia toru kolei żelaznej. Dowiedziawszy się teraz o koncentracyi wojsk moskiewskich przeciw niemu, pragnął Wawer zająć stanowisko, w któremby mógł spotkać się z jedną tylko z kolum moskiewskich, atoli dnia 13. lipca wieczorem znalazł się w pośrodku kolumn Wałujewa od strony Brudek i Kawcewa od strony Trynos, które za pomocą rac poczęły się porozumiewać. Nie chcąc być ściśniętym przez obie kolumny, spiesznym marszem począł Wawer zdążać ku Narwi manowcami przez Wąsowo na Kunin. Atoli pojawienie się Wałujewa, idącego wprost na Wąsowo, spowodowało popłoch i nieład wśród furmanek chłopskich wiozących furaż i żywność. Połowa taboru wraz z częścią oddziału rzuciła się na północ ku Malinowu i Laskom, Wawer zaś parł dalej ku Kuninowi.

14. 7. 63. **Rząśnik,** Pł., ob. pułtuski; 18 km. w. od Pułtuska. (Budy rząśnickie, Cygany, Goły Stok, Dąbrowa, Sadykierz, Komorów, Zastawie, Wrząśnik, Zatory).

Przybywszy nadzwyczajnie pospiesznym marszem pod Kunin, zastał Wawer bród przez Narew pod Dzbądzem zajęty przez nieprzyjaciela. Gdy i drugie przejście przez Narew było obserwowane przez moskali, nie pozostawało Wawrowi, jak ze znużonym swym i zmniejszonym już oraz ogłodzonym po rozproszeniu się taboru oddziałem, zanurzyć się w lasy Przetyczy, i tam albo uderzyć na nieprzyjaciela, albo zmylić pościg. Lecz w okolicy Rząśnika pod wsią Cygany doścignął go nieprzyjaciel. Były to kolumny Ralla i Emmanuela. Rall bowiem w pojedynkę szukając powstańców, natknąwszy się na Wałujewa i dowiedziawszy się, że ściga powstańców, ruszył za nimi, poleciwszy Wałujewowi przeprawić się przez Narew i przeszkodzić Wawrowi w przeprawie, czego jednak Wałujew nie uczynił, lecz rozłożył się obozem w lesie. Tymczasem Rall, mając 3 roty piechoty, 2 działa i 30 kozaków, maszerował dalej za powstańcami i w drodze pod Szarłatem połączył się z Emmanuelem mającym 3 roty piechoty i szwadron jazdy. Idąc wzdłuż Narwi, przeszedłszy przez Lubiel, zwrócił się Rall na południe ku Bielinu i dognał Wawra pod Cyganami.

Dalsze cofanie się wobec zmęczenia żołnierza było niemożliwem i Wawer zmuszony był przyjąć walkę. Przednia straż, złożona z kozaków i huzarów, natarła na jazdę Jasińskiego idącą w aryergardzie i silnym atakiem odciąwszy 40 kawaleryi powstańczej, za resztą wdarła się do lasu. Tutaj Wawer naprędce uporządkował cofających się i całą resztę w ten sposób, że sam ze swoim oddziałem zajął prawe, Jasiński lewe skrzydło, w pośrodku zaś stanął Tyszka z Grzymałą. Moskale szybko oskrzydlili powstańców i wzięli w krzyżowy ogień. Środek nie dotrzymał placu i pierwszy pierzchnął za Bug, a moskale wdarli się między Jasińskiego i Wawra, którzy teraz zmuszeni byli bić się każdy oddzielnie. Niebawem kosynierzy poszli za przykładem Tyszki i tylko strzelcy jakiś czas się trzymali, odpierając ataki. Brak dobrej broni oraz zmordowanie i wycieńczenie żołnierza i ten opór utrudniał i utrzymać się na pozycyi było niepodobna, klin bowiem wąski lasu nie zabezpieczał tyłów od ognia kartaczowego; pod osłoną więc nocy Wawer i Jasiński poczęli się cofać ku Porządziowi.

15. 7. 63. **Porządzie,** Pł., ob. pułtuski; 21 km. w.-płd.-w. od Pułtuska. (Dzbądz, Gródek, Przetycz, Białobłoto).

Rozbite pod Rząśnikiem oddziały Wawra i Jasińskiego zebrały się znowu w lasach Porządzia. Tutaj, gdy zabierano się do odpoczynku i posiłku, znowuż zaatakowali tylne straże powstańcze kozacy, tym razem z kolumny Wałujewa, gdyż Rall ruszył był już ku Warszawie a Emmanuel do Pułtuska. Po krótkiej wymianie strzałów, pragnąc przeprawić się wreszcie przez Narew, poczęli powstańcy cofać się łukiem przez Przetycze zdążając, mając na piętach Wałujewa. Żołnierze siłą moralną tylko utrzymywali się i padali już pod samym ciężarem broni i z głodu. Wreszcie dnia 16. lipca udało się Dąbkowskiemu przeprowadzić pod Dzbądzem niedobitków Wawra w liczbie podobno 200 tylko. W marszu ku lasom porębskim jazda Jasińskiego, na odgłos strzałów Trąmpczyńskiego pod Szygami pod koniec walki wpadła na tyły Wałujewowi, a pod wieczór oddziały posunęły się ku Gutom i stanęły o kilka wiorst od Glinek, gdzie Wawer odłączył się od Jasińskiego, który oddział swój prócz jazdy rozpuścił; Wawer natomiast pomaszerował dalej.

16. 7. 63. **Szygi,** Pł., ob. pułtuski; 4 km. płn.-w. od Różana. (Rożan, Załęże, Sygi, Ponikiew Wielka).

Trąmpczyński, opuściwszy Płaską Górę, połączył pod swoją komendą kilka oddziałów jak płocki Chądzyńskiego Zbigniewa, prasnyski Wiktora

Dobrosielskiego (Dobrowolskiego), płoński Teofila Witkowskiego (Kolbego II.) dowodzącego oddz. po Tomaszu. Stojąc na Kurpiach w Brodowych Łąkach i Zawadach w 500 ochotnika, otrzymał Trąmpczyński wezwanie od Wawra do przyjścia mu w pomoc, wobec czego podsunął się pod Różan. Tutaj, pod Szygami spotkał się z Wałujewem, który w 5 rot piechoty z 2-ma działami, szwadronem ułanów i seciną kozaków przeprawił się był przez Narew pod Różanem. Wałujew, nie przypuszczając, że ma z nowym oddziałem do czynienia, lecz sądząc, że to oddział *Wawra*, zawahał się, atoli Trąmpczyński, wysunąwszy się nieco z lasu, rozpoczął żwawy ogień. Wtedy Wałujew rozsypał w gęstem i bujnem zbożu w tyraliery piechotę, która powoli posuwała się do lasu. Wysłani przeciw piechocie kosynierzy, dowodzeni przez Witkowskiego, żywo rzucili się do ataku, wyparli moskali z lasu, wycięli kilkudziesięciu, przyczem zraniony został ciężko kosą w głowę Wałujew, który z huzarami rzuciwszy się na kosynierów, znalazł się sam w pośrodku nich. Natomiast strzelcy prasnyscy nie dotrzymali placu. Mimo to oddział trzymał się przez kilka godzin i dopiero po złamaniu lewego skrzydła, dowodzonego przez Dunina, poszedł w rozsypkę ze stratą 80 rannych i tyluż zabitych, wśród których znajdował się Józef Klat, niedawno wezwany z Gdańska, celem objęcia obowiązków naczelnika wojennego województwa po Janie *Turowskim* (Sokolnickim), Klat, mając krótki wzrok, biorąc jazdę Jasińskiego za kozaków a obawiając się otoczenia, odebrał sobie życie. Między pojmanymi znajdował się Narcyz Wojciechowski (Kosobudzki), adjutant przybyłego z jazdą już pod koniec walki Jasińskiego. Ciężko ranny Trąmpczyński, złożony na plebanii, na wiadomość o zbliżaniu się kozaków, kulą rewolweru życie sobie odebrał. Nad częścią rozbitków objął dowództwo Palemon Nowicki.

17. 7. 63. **Radzanów,** Pł., ob. mławski, miasto.

Oddział z miejscowych ludzi złożony starł się z moskalami stojącymi w Radzanowie w liczbie stukilkudziesięciu żołnierzy.

29. 7. 63. **Dziwy,** Pł., ob. mławski; 11 km. z. od Kuczborka. (Lubowidz, Zieluń).

Część rozbitków z pod Szyg ruszyła w okolice Mławy, gdzie niebawem na nowo zorganizowały się w oddziałki Witkowskiego (Kolbego), Wolskiego Antoniego (Dunina), Majera Romualda (Pałacyka) i Bolesława Gasztowtta. Nad oddziałkami tymi, do których przyłączył się niebawem z kilku ludźmi Mieczysław Brzozowski, liczącymi razem około 500 ochotników, objął główne dowództwo Ludwik Navonne, Włoch. Przeciw Navonnemu, ruszającemu się skrzętnie po Mławskiem i wybierającemu w okolicy rekruta, wyruszył niebawem z Lipna rotmistrz sztabu Rutkowski z 1 (!) rotą piechoty i 30 kozakami. W morderczej czterogodzinnej walce nieprzyjaciel zmusił powstańców do odwrotu; dowództwo nad oddziałami po rannym Navonne objął kapitan Szmajc. W starciu tem odznaczyli się oficerowie kapitan Gasztowtt i Delagrange; polegli między innymi oficerowie Tabęcki Franciszek i Toporski, syn obywatela ziemskiego z nad kordonu. Brzozowski, ciężko ranny, zmarł niebawem w Dziwach.

3. 8. 63. **Lipno,** Pł., ob. lipnowski; miasto.

Niewielki, zaledwie kilkunastu jazdy powiatu płockiego liczący oddziałek, uzbrojony w rewolwery i szaszki, zorganizował się w początku sierpnia pod dowództwem Tadeusza Kopytki. Oddziałek ten, który miał stanowić kawaleryę większego, projektowanego oddziału, zręcznie i walecznie zaznaczył się zaraz w pierwszych dniach sierpnia. Partya ta zajmowała się transportowaniem broni przez kordon. Przy drugim transporcie już napadli na powstańców kozacy. Widząc przewagę nieprzyjaciela liczebną a żadnego wyjścia z matni, Kopytko rzucił się śmiało na

moskali. Walka była krótka lecz zacięta. Śmiałym tym atakiem powstańcy odparli moskali, którzy zostawili na placu 11 zabitych i kilku rannych a ponadto odebrano im 4 konie, 13 pojedynek, 12 szaszek, 2 pistolety i około 360 ładunków. Straty Kopytki były małe: 3 rannych: Aleksander z Rawskiego i Stanisław z Płockiego lżej, a ciężko ranny Konstanty S.

Kopytko, zabrawszy zdobycz, trzy godziny jeszcze ścigany był przez oddział objeszczyków, ale zdołał im się wymknąć.

4. 8. 63. **Wiśniew,** Pł., ob. ostrołęcki; 13 km. płd.-z. od Ostrowia.

Zbierający rozbitków swego oddziału Jasiński, w okolicach Wiśniewa zmuszony był cofnąć się ze stratą 6 ludzi.

10. 8. 63. **Chromaków,** Pł. ob. mławski; 10 km. płn.-z.-płn. od Bieżunia. (Bieżuń, Chamsko, Poniatowo, Szreńsk, Wróblewo).

Po starciu pod Dziwami kapitan Szmajc, objąwszy dowództwo nad oddziałem rannego pułkownika *Navonne*, dnia 9. sierpnia o godzinie 8. wieczorem zawiadomiony został przez żandarmeryę, że trzy kolumny moskiewskie maszerują przeciw jego obozowi pod Bieżuniem, mianowicie z Mławy, Lipna i z Płocka. W porozumieniu z dowódzcą drugiego oddziału porucznikiem *Witkowskim* ruszył Szmajc ku nieprzyjacielskiej kolumnie, która nocowała była pod Szreńskiem. W czasie marszu dowiedziawszy się, że kolumna już rozkwaterowała się w samym Szreńsku, postanowił rozlokować się na brzegu lasu, aby dać wojsku odpocząć, a o świcie uderzyć na nieprzyjaciela. O drugiej godzinie rano wyruszył z obydwoma oddziałami na Bieżuń. Przybywszy do Bieżunia pomaszerował ze swoim oddziałem w prostej linii na Szreńsk, Kolbego zaś wysłał do Chamska, skąd miał się udać również do Szreńska i zaatakować moskali z tyłu. W Szreńsku Szmajc nie zastał już nieprzyjaciela, który w tym samym czasie, co powstańcy z pod Bieżunia, wyruszył ze Szreńska ku Poniatowu. Skoro Kolbe, sprowadzony natychmiast, przybył do Szreńska, polecił mu Szmajc pomaszerować do Poniatowa i zaatakować moskali skoro ich tylko spotka, sam zaś ruszył na Chromaków drogą boczną w zamiarze zajęcia nieprzyjacielowi tyłów. W drodze dowiedziawszy się, że moskale opuścili już Poniatowo i zatrzymali się w Chromakowie, wysłał gońców do Kolbego z poleceniem bezzwłocznego opuszczenia Poniatowa i udania się do Chromakowa.

Odpocząwszy 20 minut, w którym to czasie spodziewał się, że Kolbe mógł już otrzymać rozkaz, wyruszył naprzeciw moskali, którymi dowodził Dukmasow, a w odległości 1000 kroków rozkazał połowie kompanii postępować w szyku tyralierskim, kawaleryą zaś niepokoił nieprzyjaciela ze strony przeciwnej, a z resztą oddziału postępował w odległości 500 kroków za tyralierami, jednocześnie zabezpieczając na tyłach bagaże na wypadek porażki. Zaledwie oddział w takim szyku posunął się 100 kroków, gdy kozacy wypadli z Chromakowa i zaatakowali kawaleryę, która ich atoli odparła i zmusiła do odwrotu, tyralierzy zaś, śmiało postępując naprzód, zabili kilku kozaków, ci jednak, zebrawszy się znowu, zaatakowali strzelców, którzy również atak odparli. Jednocześnie ukazała się piechota moskiewska w szyku tyralierskim; wtedy ruszyli na nią kosynierzy pod ochroną ognia tyralierskiego. Ogień nieprzerwany trwał przez dwie godziny, wszakże nie ustąpiono nieprzyjacielowi ani na krok, atak jednakże kosynierów nie udał się, bo mimo dzielności oficerów, kosynierzy nie mieli odwagi wyprzeć nieprzyjaciela. Obawiając się, aby moskale nie odcięli im odwrotu, kazał dowódzca zająć małą wioskę położoną na lewo, rezerwa jednak na 500 kroków od wsi wstrzymaną została. Bronili powstańcy wioski przez pół godziny, kiedy jednak moskale przypuścili szturm, kosynierzy rozpierzchli się, wówczas piechota pod ogniem nieprzyjacielskim w zupełnym porządku była zmuszoną cofać się. Spostrzegłszy to kozacy,

zajęli natychmiast pozycyę pod lasem, chcąc oddziałowi odciąć odwrót, wobec czego Szmajc rzucił 20 strzelców do ataku na kozaków, przyczem sam został raniony w nogę. Przestraszeni tem powstańcy poczęli się rozpierzchać, kiedy jednak zobaczono dowódzcę znów na koniu, nabrali otuchy i porządek szybko udało się powrócić. Niezadługo jednak dowódzca drugi strzał otrzymał w lewy bok, co spostrzegłszy jego ludzie, cofnęli się do lasu.

Podczas boju stracił Szmajc mało poległych i rannych, bo oddział w lesie formował się i skuteczny moskalom stawiał opór. Odznaczyli się pod Chromakowem przedewszystkiem kapitanowie Pałacyk i Gasztowtt, oraz adjutant dowódzcy Kurpiński, którzy dzielnością swą podtrzymywali odwagę całego oddziału. Pod Chromakowem oddział nie byłby zmuszony cofnąć się, gdyby Kolbe był zdążył przybyć w porę i zaatakować nieprzyjaciela z tyłu (p. Poniatowo).

10. 8. 63. **Poniatowo,** Pł., ob. mławski; 10 km. płn. od Bieżunia.

W myśl rozkazu kapitana Szmajca, porucznik Kolbe zdążał do zajęcia tyłów moskalom pod Chromakowem (p. t.), lecz napotkane przeszkody stanęły na zawadzie wykonaniu tego planu. Oddział bowiem potknął się w Poniatowie o zasadzkę moskiewską, poza opłotkami ukrytą. Sądząc, że to jest główna siła, Kolbe nie śmiał nacierać stanowczo, a tylko niepokoił nieprzyjaciela ostrzeliwaniem, wreszcie cofnąwszy się ze strzelcami, zostawiając bez osłony 50 kosynierów, których moskale wyrznęli, za co oddano Witkowskiego pod sąd wojenny.

12. 8. 63. **Drobin,** Pł., ob. płocki; miasto.

Oddział jazdy Cetkowskiego, uwijający się od kilku dni na pograniczu powiatów płockiego i prasnyskiego i ciągle powiększający się, zmęczony ciągłem przebieganiem powiatów, zatrzymał się dla wypoczynku w Drobinie. Wysłanych kilku ludzi na zwiady doniosło, że po drodze z Drobina ku Pucharom nadciąga oddział moskiewski w sile 4 rot piechoty, 2 dział, 2 szwadronów kawaleryi i 1 seciny kozaków. Mając tylko 80 ludzi, Cetkowski nie mógł przyjąć walki; uciekać, gdy konie kilkudniowym marszem były zmęczone, także było niełatwem, atoli zimna krew i odwaga dowódzcy wybawiła oddział z trudnego położenia. Zaledwie zdążył wydać rozkazy, by obóz pod przykryciem cofnął się do lasu i rozwinął swą awangardę w tyralierkę, już się jazda moskiewska podsunęła na odległość strzału. Cofając się powoli, odstrzeliwał się ciągle na otwartem polu. Powolne cofanie się do lasu wprowadziło moskali w błąd. Sądzili, że ta drobna garstka chce ich tylko wprowadzić w zasadzkę i dlatego nacierali słabo, wciąż wysyłając podjazdy w stronę lasu, celem zbadania sił powstańczych. Brak ten energii w działaniu nieprzyjaciela dał oddziałowi możność zyskania na czasie i wtedy właśnie, gdy moskale rozwinęli piechotę w szyku bojowym i zamierzali szturm przypuścić do lasu, powstańcy nagle zniknęli im z oczu. — Po tej szczęśliwej rejteradzie oddział Cetkowskiego zwiększył się znacznie i przeszedłszy między Modlinem i Zakroczymiem, zwrócił się do powiatu prasnyskiego, gdzie we wsi Nasierowie zatrzymał się do 20. sierpnia na spoczynek.

12. 8. 63. **Magnuszewo,** Pł., ob. pułtuski; 16 km. płd.-zch. od Rożana. (Gostkowskie lasy, Sielc, Zimnowoda, Strachocin, Rożan).

Zreorganizowawszy swój oddział, stał Jasiński dnia 10. 8. z 250 ludźmi w pobliżu Sielca, gdy przybyła do Rożana kolumna moskiewska i przeprawiła się przez Narew. Zawiadomiony o przybyciu nieprzyjaciela, Jasiński kazał swemu oddziałowi przejść na prawy brzeg rzeki. Oddziałowi podlaskiemu przyszły na pomoc oddziały Tolla z Czyżewa i kolumna z Ostrołęki, składająca się z 1 roty piechoty i 170 kozaków. Kolumna ostrołęcka zaczęła robić 12-go przygotowania do przeprawy. Na własne żądanie dał Jasiński kapitanowi Karolemu

50 strzelców do bronienia nieprzyjacielowi przeprawy z okopów usypanych jeszcze w 1830 r. Wtedy pikiety doniosły, że jeszcze w dwóch innych miejscach moskale się przeprawiają, wobec czego Jasiński wysłał kapitana Masłowskiego na zagrożone punkty. Liczba ludzi, których zatrzymał przy sobie, była zbyt małą do odparcia kilkakroć liczniejszego nieprzyjaciela, polecił więc oddziałom naprzód wysłanym, aby nie zaprzestając ognia, cofały się ku głównej pozycyi. Walka trwała blisko dwie godziny. Kawalerya nie brała w niej udziału, ustawiona na brzegu lasów myszynieckich, aby nie była narażona na ogień armatni. Straty oddziału w samem starciu liczebnie małe, były jednak dotkliwe: polegli bowiem kapitan Karoli, oficer wielkiego męstwa, który niedawno był opuścił szeregi moskiewskie, porucznik Adolf Zduńczyk, żołnierz wielkiego poświęcenia i waleczności, prócz tego poległo 14 szeregowców, ale największe straty poniósł oddział podczas ucieczki ku Zimnejwodzie z powodu rozsypki. W odwrocie tym zabity został między innymi Dąbkowski w Przeradowie, ranny był porucznik Gromczewski, tudzież 4 szeregowców. Moskale zabitych swoich pochowali w dwóch dołach, ponadto Narew wyrzuciła niebawem 14 trupów. — Moskalami, których tutaj było 4 roty piechoty, szwadron huzarów i oddział artyleryi z 2-ma działami, dowodził generał-lejtnat Boggowutow.

17. 8. 63. **Radzimowice,** Pł., ob. mławski; 9 km. wsch.-płd. od Radzanowa. (Rzewin).

Porucznik Witkowski z niedobitkami piechoty z pod Chromakowa i Błociszewski, dowodzący jazdą po rannym *Szmajcu,* napadnięci przez pół roty piechoty, pół seciny kozaków i szwadron ułanów, dowodzonych przez majora Solomachę pod Radzimowicami, po kilkugodzinnej walce zmuszeni zostali do odwrotu. W starciu tem ciężko ranny został oficer Chocimski, który od kilku dni zaledwie przebywał w oddziele.

17. 8. 63. **Cierpięty,** Pł., ob. prasnyski; 25 km. płn.-wsch. od Prasnysza. (Budy Przysieki, Chorzele, Drążdżewo, Dynak, Myszyniec, Zromek).

Dnia 14. sierpnia oddział Dobrosielskiego, naczelnika wojennego powiatu prasnyskiego, znajdując się we wsi Łazach pod Chorzelami, otrzymał wiadomość o nadciągających 2 rotach piechoty z 2-ma działami i 50 kozakami. Aby uniknąć spotkania w otwartem polu z przeważającemi siłami nieprzyjacielskiemi, oddział wmaszerował w puszczę i zajął pozycyę pod wią Dynak, gdzie pozostał do 16. 8. Kolumna prasnyska, połączywszy się w tym czasie z ostrołęcką, liczącą półtorej roty piechoty i 50 jazdy, zajęły Brodowe Łąki.

Dnia 17. 8. o godz. 7. rano dowiedział się Dobrosielski, że nieprzyjaciel idzie w stronę Cierpięt. Oddział znajdował się o milę od Brodowych Łąk; dowódzca postanowił urządzić zasadzkę. W tym celu zajął pozycyę na drodze, idącej z Cierpięt do Drążdżewa, gdzie moskale przechodzić musieli. Siły powstańcze wynosiły 163 strzelców, 150 kosynierów i 40 jazdy. Tymczasem moskale rozdzielili się i kolumna ostrołęcka przez Budy-Przysieki szła na Drążdżew, oddział prasnyski zaś w inną stronę. W obawie aby go nie zaskoczono, oddział powstańców cofnął się. Około godziny 2. wracając się na Dynak, zaatakowani zostali powstańcy. Natychmiast 1. pluton strzelców Lenartowicza dał ognia do moskali i rozsypał się w linię tyralierską. Niestety reszta sądząc, że to był ogień nieprzyjacielski, zaczęła się mieszać w gęstym lesie, a jazda zaczęła spiesznie uchodzić, mieszając kosynierów. Cofał się więc dowódzca na mniej zakrytą pozycyę, aby oddział doprowadzić do porządku i wstrzymać uciekających, którzy w nieładzie przeszli Cierpięty, za któremi 1000 kroków oddział sformował się na nowo. Moskale zajęli Cierpięty i zaczęli otaczać oddział jazdą, która zachodziła z lewego boku. Atak ten odparła kawalerya. W tej chwili rozstawieni strzelcy Różyckiego rozpoczęli znów na linii tyralierskiej rzęsisty ogień, ale spłoszonych raz kosynierów nie można było uporządkować i do boju popro-

wadzić. Nakazał więc dowódzca odwrót, który uskuteczniono pod osłoną strzelców Różyckiego. O godz. 7. stanął oddział w Ziomku o pół mili od nieprzyjaciela, który zaniechał pogoni. Od Ziomka spiesznym marszem ruszono do Brodowych Łąk. Zmęczenie było ogromne, natomiast straty w boju małe: 5 zabitych i kilku rannych, atoli wielu uciekinierów.

18. 8. 63. **Oborzyska,** Pł., ob. prasnyski; 31 km. wsch.-płd.-wsch. od Chorzel. (Brodowe Łąki, Długi Kąt, Kierzek, Piaseczno).

Dnia 18. sierpnia o godz. 1. w nocy popsuwszy most na rzece, oddział powiatu prasnyskiego, dowodzony przez Dobrosielskiego, wyszedł z Brodowych Łąk, przeszedł wbród Omulew i stanął w Oborzyskach; podjazd wysłany zetknął się z podjazdem nieprzyjacielskim. Widząc, że moskale ścigają go po lewej stronie Omulwi, a nie po prawej, jak przypuszczano, przeprawił się znowu i stanął we wsi Kierzek. Po godzinie 5. rano zaczęli się moskale zbliżać od Brodowych Łąk, wobec czego cofnął się oddział przez Karaskie błoto i spiesznym marszem przybył do Piaseczna w ostrołęckim powiecie. Tu nie zatrzymując się, pomaszerował w stronę Myszyńca, gdzie spodziewał spotkać się z oddziałem *Tyszki*.

Z Piaseczna przybył oddział o godz. 2. do pewnej wsi, gdzie zmęczeni i głodni postanowili odpocząć, lecz wobec zbliżania się pościgu kozackiego udali się dalej ku Łomżyńskiemu i forsownym marszem o godz. 6. stanęli we wsi Grale, gdzie znowu w pół godziny po przybyciu nadeszła wiadomość, że moskale są o 3 wiorsty. Ruszono więc w dalszy pochód i przez Czarną w Łomżyńskiem dostali się powstańcy do Plewk, gdzie znużony marszem i dwudniowym prawie brakiem pożywienia, oddział postanowił przenocować. Atoli od Nowogrodu zbliżały się 2 roty moskali, którzy o g. 10. wieczorem, już tylko o 5 wiorst byli oddaleni. Wobec tego o północy wsiadłszy na furmanki, ruszono dalej i 19. 8. o g. 6. rano był już Dobrosielski w Surowem o 4 mile od nieprzyjaciela.

20. 8. 63. **Drozdowo,** Pł., ob. płocki; 8 km. płd.-wsch. od Raciąża.

Starszyna wojskowy Kuleszew ze seciną kozaków w marszu z Raciąża do Płońska spotkał koło Drozdowa oddział powstańczy, który miał pobić na głowę, zabierając 6 do niewoli, 68 sztuk broni, 5 koni, wóz z bagażami etc. Powstańców miało być 200 (!), z których wielu miało zginąć, podczas gdy Kuleszew miał tylko 3 rannych!

21. 8. 63. **Rożan,** Pł., ob. pułtuski; miasto. (Narew rzeka, Zatorów, Załęże).

Resztki oddziału Jasińskiego rozproszył w błotnistej okolicy nad Narwią pod Różanem essauł Stocki ze seciną kozaków dońskich, należących do kolumny pułkownika Zeltuchina, urządzającego obławę na Jasińskiego. Powstańców miało poledz 10, a 4 dostać się do niewoli; prócz tego moskale mieli zabrać 36 koni, broń etc., a sami nie ponieść żadnych strat.

22. 8. 63. **Mieszki,** Pł., ob. prasnyski; 7 km. płd. od Ciechanowa. (Nasierów, Osiek, Osięki).

Po szczęśliwej rejteradzie z pod Drobina, oddział Cetkowskiego Dyonizego zwiększył się znacznie i przeszedłszy między Modlinem a Zakroczymiem, zwrócił się w Prasnyskie, gdzie we wsi Nasierowie do dnia 20. sierpnia zatrzymał się na wypoczynek. Nazajutrz ruszył ku Mieszkom. W drodze spotkawszy oddział 60 kozaków, sądził, że starczy mu czasu na rozprawienie się z nimi, zanim nadciągnie piechota moskiewska. Przypuściwszy więc natychmiast atak, rozpędził kozaków, ale nie ścigał, obawiając się zasadzki piechoty. Zaledwie Cetkowski miał czas powstrzymać swoich ludzi od pościgu i doprowadzić do porządku oddział,

gdy szwadron ułanów uderzył nań z boku i zmusił do cofania się. Kamienista okolica utrudniała rejteradę. Powstrzymawszy więc cofających się, sam uderzył na jazdę moskiewską. Rozpoczął się bój zażarty; nie była to już walka regularna dwóch oddziałów, ale pojedyńcze zapasy jeźdźców powstańczych z ułanami moskiewskimi. Dwa oddziały zlały się w jedną masę, każdy żołnierz walczył na swoją rękę, nie wiedząc co się z towarzyszami dzieje. Rzeź ta trwała blizko godzinę. Powstańców poległo 20, między nimi adjutanci Filiborn i Zegrzda, ranionych było 9 — z okrzykiem: wiara w porządku, bez popłochu, trzymajcie się ostro! — poległ także dowódzca, ugodzony kulą w piersi.

24. 8. 63. **Rzęgnowo,** Pł., ob. prasnyski; 16 km. płn.-zch. od Prasnysza. (Zęgnów, Żabokliki).

Niewielki oddziałek jazdy prasnyskiej z 52 koni złożony, przebiegając powiat w różnych kierunkach i niepokojąc moskali, koło Rzęgnowa stoczył żwawą utarczkę z kozakami, których miało poledz 9-ciu. Po stronie polskiej zginął Klimkiewicz z Płocka.

3. 9. 63. **Czarnostowo,** Pł., ob. pułtuski; 9 km. płd.-zch. od Makowa.

Jazda Ziembińskiego została rozproszoną pod Czarnostowem.

8. 9. 63. **Rydzewo,** Pł., ob. mławski; 13 km. zch. od Ciechanowa. (Czarnocin, Gumów).

W początku września naczelnik wojenny województwa płockiego usiłował podnieść powstanie na całym obszarze województwa, aby jednocześnie wystąpić na różnych punktach. I tak w puszczy myszynieckiej przygotowywali się do wystąpienia kapitanowie wojsk mosk. *Rynarzewski* z Kurpiami i *Nowicki,* w Pułtuskiem Walenty *Lasocki,* b. marynarz i *Jaskołowski* (Radwan), w Mławskiem *Gasztowtt* i *Cielecki,* w Prasnyskiem Wiśniewski, b. oficer kawaleryi moskiewskiej, w Lipnowskiem Piotr *Czarliński.* Naczelnikiem wojennym po kilku zmianach, mianowanym został Jaskołowski, który pod koniec października zdał obowiązki b. kapitanowi moskiewskiemu Apolinaremu *Romanowi* (Sawie).

Jaskołowski zorganizowawszy oddział kawaleryi, urządzony i uzbrojony znakomicie, oddał go b. oficerowi moskiewskiemu Ziembińskiemu, który to oddział jednak, zwany „złotymi ułanami", w trzy dni po wystąpieniu rozproszony został przez kozaków pod Czarnostowem.

Po zebraniu rozbitków udał się Ziembiński do powiatu prasnyskiego. Tutaj dnia 8. września w czasie mustry zaatakował go wysłany przez Wałujewa z Płocka Szczerbaków w 180 kozaków. Wskutek ucieczki plutonu Wacława Szteinkelera powstał popłoch w oddziele, który cały poddał się bezładnej ucieczce w stronę Czarnocina. Uchodzący oddział Ziembińskiego wpadł na szykującego się do boju oddziałek Wiśniewskiego, stojący o 2 wiorsty dalej, zmieszał go i pociągnął w popłochu za sobą. Przytomność Jana Mościckiego, dowódzcy oddziału żandarmeryi konnej, na czele której potrafił zasłaniać odwrót uciekających, uchroniła oddział od większych strat, choć i tak poległo 13, między nimi Mościcki, Ludwik Frycze, brat Karola i Ganczewski (Granczewski). Ziembiński z wielu podkomendnymi wyjechał do Prus.

16. 9. 63. **Rybitwy,** Pł., ob. płocki; 14 km. w. od Raciąża.

Pod Rybitwami Witkowski na czele resztek swego oddziałku stoczył niepomyślną potyczkę, w której stracił w zabitych 19 ludzi, między nimi niejakiego Czyczewskiego.

17. 9. 63. **Żurawino,** Pł., ob. lipnowski; 10 km. płd.-z. od Sierpca. (Choczeń, Chocznie, Żurawinek Czarny, Zuchów, Kwaśne, Nakwaśno).

Oddziałek lipnowski, dowodzony przez Piotra Czarlińskiego, a liczący około 300 ludzi, starł się pod Żurawinem z kolumną lipnowską Tegerstetta, mającego pod swoją komendą 2 roty piechoty i 150 jazdy. Powstańcy pobici po trzykroć stawiali nieprzyjacielowi opór pod Choczniem, Kwaśnem i Zuchowem, ostatecznie jednak zostali rozproszeni.

19. 9. 63. **Zapanie,** Pł., ob. pułtuski. (Zanany)...

Resztki „złotych ułanów" rozbił wysłany z Pułtuska z 75 kozakami kapitan Suleszkin.

12. 10. 63. **Księżopole,** Pł., ob. ostrołęcki; 23 km. płd.-w. od Ostrołęki. (Kleczków, Piski, Wiśniew, Zochy, Żochy).

Po starciu pod Brzeźnicą oddział jazdy usunął *Nadmillera* i oddał dowództwo całego oddziału Kobylińskiemu, po *Zdziechowskim* zaś objął dowództwo jego szwadronu Szajba. Z nimi niebawem połączył się Kwapiszewski, zemknąwszy szczęśliwie pod Korczewem. Tak połączone siły spotkały się z kolumną majora Chorbiewicza, mającego w awangardzie essaułę Suchowa. Powstańcy dobrze się sprawili zadając porażkę nieprzyjacielowi, który stracił 38 ludzi; po stronie polskiej straty były mniejsze: 5 było rannych a 6 zabitych między nimi Białobrzeski Karol, Zieliński Mieczysław z Wołynia, Boniewski Józef, Łukianowicz Łukasz, a prócz tego zabili moskale rządzcę dóbr Księżopole, Retkiego Andrzeja. W starciu tem odznaczył się Seweryn Komornicki, który dziewięciu ranami okryty, wyniesiony został z pola walki.

10. 10. 63. **Gałomin,** Pł., ob. mławski; 9 km. płn.-z. od Kuczborka. (Gałumin Górny, Galomin, Gołomin, Gołymin, Lubowidz).

Dowodzący organizującymi się na nowo oddziałkami Cieleckiego (Orlika), Czarlińskiego i Gasztowtta, major Leneizo, stał dnia 10. października nad Działdówką w pobliżu Gałomina, mając prócz wspomnianych oddziałków także Cichorskiego, razem 300 piechoty i 60 ułanów. Tutaj zaatakowała go kolumna Kuleszowa, składająca się z 1½ roty piechoty i pół szwadronu ułanów.

Dzięki męstwu przedniej straży, złożonej z 32 ludzi z oddziału majora Orlika pod dowództwem Karola Millera, moskale, którzy cicho podsunęli się pod obóz, nie zastali powstańców nieprzygotowanych. Uszykowawszy się do boju major Orlik otworzył ogień w las, skąd ukazywać się począł nieprzyjaciel, wkrótce jednak zaprzestał strzałów, widząc ich bezskuteczność. W kilka chwil potem ułani z kozakami przypuścili szarżę z tym skutkiem, iż całe lewe skrzydło oddziału bez wystrzału haniebnie pierzchnęło z pola, mimo wysiłków dowódzcy i oficerów. Przeszedłszy przez rzekę i zebrawszy jako tako oddział, dowódzca widząc zupełne rozprzężenie w szeregach, cofnął się w las, gdzie ocalił resztki skołatanego oddziału z którym zapuścił się w powiat lipnowski. Straty tego dnia wynosiły 60 zabitych i rannych, nadto kilkunastu w bezładnej ucieczce wziętych do niewoli. Ocalenie reszty zawdzięczali powstańcy męstwu Karola Millera i jego oddziału, który przy przeprawie przez mostek, sam prawie wytrzymywał parcie moskali, jakoteż dzielności oficerów Orlika i Gasztowtta. Moskale stracili tylko 7 ludzi, między którymi 1 oficera. Zameczek zaraz na początku walki ze swoim oddziałem, zajmującym prawe skrzydło, zrejterował.

14. 10. 63. **Osówka,** Pł., ob. mławski; 5 km. płn.-z. od Kuczborka. (Gałumin Górny, Lubowidz, Stok, Stok Orli, Wylazłów).

Rozbite oddziały Leneizy i Cichorskiego ruszyły w powiat lipnowski, niesprzyjający powstaniu jako przepełniony kolonistami niemieckimi i nie po-

siadający w danej chwili żadnego oddziału powstańczego. Wnet więc wróciły w to samo miejsce, gdzie co dopiero doznały porażki, aby ponownie ponieść klęskę. Trzy kolumny równocześnie wyruszyły przeciw uszczuplonemu gałomińską rozsypką oddziałowi: z Sierpca, Lipna i Mławy i między Stokiem a Osówką, na lewym brzegu Działdówki przyszło do krwawej rozprawy. Siły moskiewskie, pod głównem dowództwem podpułkownika Dobrowolskiego miały wynosić do 1500 (?) ludzi. Nieustraszony major Leneizo i kapitan Gasztowtt poprowadzili garstkę swą na bój tak nierówny. Żołnierze bili się z odwagą choć z przeświadczeniem o niższości sił swoich. Nic ich zachwiać nie mogło dopóki widzieli na czele dzielnego Leneizę, który przez kilkanaście dni dowództwa potrafił ich przywiązać do siebie i natchnąć ufnością prawie bez granic. Również waleczny Gasztowtt zawsze na przedzie zachęcał do boju głosem i czynem. Lecz niestety nieustraszony Gasztowtt, powaliwszy kilku moskali, sam padł śmiertelnie ugodzony (przewieziony do Ciborza pod Lidzbarkiem, zmarł tamże 19. 11.), poległ także dzielny Leneiza i zamieszanie wdarło się w szeregi. Dzięki jednakże poświęceniu się pozostałych oficerów, oddział po 4-ro godzinnej walce nie poszedł w rozsypkę lecz w porządku zdołał się przebić i cofnąć. — Oprócz Gasztowtta, Żmudzina z matki Francuzki, i dowódzcy oddziału Leneizy, padli jeszcze oficerowie: Potkański z Rawskiego, Zawadzki z Lipnowskiego i pełen nadziei szeregowiec Bolewski, syn urzędnika a synowiec oficera tegoż nazwiska z r. 1831. Razem poległo 31. Ranionych cofnęło się wraz z resztą 9 między nimi porucznik Kosso, który w tym boju 3 moskali własną ręką trupem położył. Do niewoli dostało się 26, między nimi ciężko ranny Cielecki, którego stracono 14. listopada w Prasnyszu. — Niedobitki oddziałków uszły częścią ku Skrwilnu, dokąd za nimi wyruszył pułkownik Dryzen.

29. 10. 63. **Sokowo,** Pł., ob. pułtuski; 16 kl. płn.-w. od Pułtuska. (Czarna).

Aleksander Trentowski na czele oddziałku kawaleryi uderzył na kilkudziesięciu piechoty moskiewskiej, ktora straciwszy kilku ludzi ocaliła się ucieczką przez przeprawienie się na drugą stronę Narwi.

6. 11. 63. **Żeleźnia,** Pł., ob. prasnyski; 28 km. płn.-wsch. od Prasnysza. (Ostrołęka, Żelazna, Rzodkiewnica, Pościenie).

Podczas gdy na zachodzie województwa oddziały w okolicach Lubowidza porozbijane nie mogły już nabrać sił, w środku i na wschodzie województwa organizowały się świeże oddziały, zwłaszcza w puszczy myszynieckiej Kurpiowie pod Rynarzewskim i Nowickim i *Kubickim*, tudzież inne oddziały, jak kapitana Lenartowicza, Ziembińskiego, Nemetyego (Dunettiego), Lasockiego i Edwarda Grabowskiego (Czarnego). Oddziały te, uwijając się blisko siebie, spotkały się pod Żeleźnią z kolumną kapitana barona Arnshofa: 4-ma rotami piechoty, 130 objeszczykami i 40 kozakami. Powstańców było niewiele więcej, mianowicie oddział IV. płocki Lenartowicza, liczący 200 strzelców, 100 kosynierów i 76 jazdy Nemetyego, oddział Kurpiów Rynarzewskiego, prowadzony przez majora Felickiego, 250 strzelców, 150 kosynierów i 30 jazdy, tudzież oddział III. jazdy Ziembińskiego 78 koni. Ogólne dowództwo nad temi siłami objął Rynarzewski. Walka była zacięta a zwycięska, a moskale zmuszeni do cofnięcia się, stracili 2 oficerów rannych, 2 zabitych, tudzież 40 szeregowych rannych i zabitych. Po stronie polskiej poległo 17, w tem podporucznik z oddziału Lenartowicza Antoni Łazowski, oraz 15 rannych.

Powstańcy zabrali kilka koni, kilkanaście szaszek kozackich i karabinów. Żołnierz młody, ale dzięki pracy i dobrym rozporządzeniom Rynarzewskiego, kapitana Lenartowicza, porucznika Koźmińskiego i Ciesielskiego, w największym porządku prowadził pięciogodzinny bój. Zwycięstwo nie stało się świetniejszem

z powodu, że Rynarzewski ciężko ranny, musiał być usunięty z placu boju (i zmarł w kilka dni później), niemniej ranni niezdolni byli do walki adjutanci dowódzcy Józef Bogucki i Niecierkiewicz. Poległ także dzielny oficer Oskar Wolski z Poznańskiego. Objąwszy dowództwo po Rynarzewskim, kapitan Ostaszewski przeszedł z oddziałem przez Omulew, oczekując ponownego ataku, który jednak nie nastąpił.

12. 11. 63. **Poręba,** Pł., ob. ostrołęcki; 20 km. płn.-wsch. od Wyszkowa. (Białobłota, Łączka, Bjenduga).

Dnia 12. listopada Walenty Lasocki, b. oficer marynarki moskiewskiej, dowódzca oddziału I. w Pułtuskiem zorganizowanego, będąc zaatakowanym przez 2 roty i jazdę, dowodzone przez pułkownika Borowskiego z Ostrowia, nie wydawszy żadnych rozporządzeń swym podwładnym, uszedł z placu boju. Z ludźmi w ten sposób zdemoralizowanymi Józef Zduńczyk, b. oficer moskiewski, przeprawił się przez Bug, a nie mając żadnego poparcia, widział się zmuszonym rozkwaterować oddział.

16. 11. 63. **Tyczek,** Pł., ob. prasnyski; 12 km. wsch. od Myszyńca. (Drążek, Niedźwiedź).

W kilka dni po starciu pod Żeleźnią wyruszył przeciw oddziałom *Rynarzewskiego* podpułkownik Gorielow z Prasnysza z 4-ma rotami i pół seciną kozaków; znaczne także siły nieprzyjacielskie strzegły przepraw przez Narew i Pisnię. W danej chwili siły powstańcze wynosiły 450 strzelców, 280 kosynierów i 180 strzelców t. j. oddziały IV. Lenartowicza i VII. Ostaszewskiego po Rynarzewskim; oddział bowiem V. wymaszerował za Narew celem rozerwania sił nieprzyjacielskich. Napierani ze wszystkich stron przez 5 dni, starali się powstańcy wywinąć z matni, aż 16. listopada musieli wytrzymać atak kolumny Gorielowa. Oddział VII. i jazda *Ziembińskiego* oddaliły się jeszcze przed spotkaniem, pozostał więc tylko oddział Lenartowicza, a z pod Rynarzewskiego kapitan Ostaszewski, porucznik Koźmiński i jazda Nemetyego. Zaatakowana niedaleko Tyczka piechota powstańcza, przeprawiła się szczęśliwie przez Rozogę, zabiwszy moskalom 10 ludzi, a sama bez strat ruszyła ku Niedźwiedziowi. Jazda natomiast nie znając miejscowości, uchodząc ku Drążkowi wpadła w błota, przyczem straciła 35 koni, mając podczas przeprawy 4 ludzi rannych. Lenartowicz, widząc niemożność stawienia czoła moskalom, zakopawszy broń, rozpuścił oddział i dopiero pod koniec grudnia na nowo począł się krzątać koło organizowania świeżych szeregów.

21. 11. 63. **Cyk,** Pł., ob. prasnyski; 11 kilometrów zch. od Myszyńca. (Surowe, Cikow).

Garstka niedobitków jazdy *Ostaszewskiego,* 30 koni, dopadnięta przez Kornela Kietnatowa, dowodzącego 20 piechoty i 20 kozakami wymknęła się pod Cykiem, uchodząc do Suchorowic na terytoryum pruskiem. W pościgu tym zginęło 9 powstańców, między nimi Ciesielski (Czeżelski), b. junkier wojsk moskiewskich, a później dowódzca strzelców pod *Rynarzewskim,* Żarski, urzędnik pocztowy z Warszawy i Marcinkowski, strzelec lasów rządowych, ulubieniec Kurpiów. Wśród ciężko rannych znajdował się ks. Libiński z Gaworowa.

25. 11. 63. **Warmiak-Brzeziny,** Pł., ob. prasnyski; 11 km. płn.-wsch. od Myszyńca.

Patrol kozacki rozbił pod Warmiakiem-Brzezinami jazdę powstańczą, zasłaniającą piechotę, która zdołała ujść na terytoryum pruskie.

16. 12. 63. **Wyszków,** Pł., ob. pułtuski; miasto. (Trojanka, Trzcianka).

Jedna z ustawicznie przebiegających Płockie kolumn ruchomych, dowodzona przez podchorążego Sobolewskiego, mającego pod swoją komendą piechotę sym-

birskiego pułku, dognała pod Trojanką (?) w pobliżu Wyszkowa oddział żandarmeryi narodowej konnej Józefa Sołowieja (Słowika). Dowódzca, zaraz na początku walki raniony, w kilkanaście koni zdołał ujść. Pozostali żandarmi zsiadłszy z koni, zajęli dwie oddzielnie stojące chałupy. Jedną z nich wraz z 5 powstańcami spalili moskale, trzej pozostali w drugiej chałupie poddali się. Nieprzyjaciel miał — jednego rannego.

24. 12. 63. **Janów,** Pł., ob. prasnyski; miasto. (Chorzele, Pniowa, Prasnysz, Sienno).

Nowicki Palemon, zorganizowawszy w Prusach oddziałek niespełna 20 konnych strzelców i wkroczywszy z nimi do Kongresówki, zaatakował pod Chorzelami pocztę kozacką z kilkunastu koni i po krótkiej utarczce zmusił moskali do ucieczki ku Chorzelom. Wysłany natychmiast z Prasnysza setnik Aleksiejew z 25 (?) kozakami, dopędził Nowickiego koło Janowa i po żwawej walce rozproszył oddziałek, którego część uszła na terytoryum pruskie, 2 dostało się do niewoli, a Nowicki wraz z 9 towarzyszami legł na placu boju. Ciało Nowickiego moskale z tryumfem zabrali do Prasnysza.

16. 1. 64. **Kołaki,** Pł., ob. mławski; 12 km. zch.-płd.-zch. od Janowa. (Kułaki, Pepłowek).

Wysłanego z Chorzel do komory w Pepłowku z korespondencyą pieniężną porucznika Sołowiewa z eskortą 15 objeszczyków zaatakował w Miecznikowie-Kołakach oddziałek konny Myszyckiego, liczący podobno 30 koni. Powstańcy, dawszy ognia do kozaków, zatarasowali się w chałupach, skąd prażyli nieprzyjaciela. Podczas strzelaniny tej raniony został Myszycki. Mimo dogodnej pozycyi i przewagi liczebnej, mieli powstańcy stracić 7 wziętych do niewoli i 9 osiodłanych koni, reszta zaś powstańców miała ujść, nieścigana z powodu ciemności nocy.

14. 2. 64. **Łączki,** Pł., ob. prasnyski; 16 km. płn.-wsch. od Myszyńca. (Myszyniecka puszcza, Łączyk).

Porucznik Kazigrodzki (C. Nowina), sformowawszy w Łomżyńskiem mały lecz dobrze uzbrojony oddziałek, przeważnie z włościan złożony, przerzucił się przez Narew i w nocy na 15. lutego stanął w lesie wsi Łączki, gdzie urządził zasadzkę. Zaledwie zdążył ustawić ludzi w czwórki, gdy nadciągnął silny patrol moskiewski, który wpuszczony w sam środek zasadzki i zaatakowany niespodzianie, straciwszy 2 oficerów zabitych i 2 konie, a mając sporo rannych, rzucił się do bezładnej ucieczki. Kazigrodzki, nie poniósłszy żadnych strat, maszerując zręcznie, wymknął się z okolicy, dokąd wysłana niebawem ekspedycya moskiewska powstańców już nie znalazła.

20. 2. 64. **Mława,** Pł., ob. mławski; miasto.

Wysłany przez naczelnika powiatów ostrołęckiego, pułtuskiego i prasnyskiego oddziałek podobno 50 ludzi, napadł w okolicach Mławy na dwa pograniczne posterunki, a zadawszy moskalom pewne straty, sam z dwoma zabitymi i 3 rannymi cofnął się. W starciu tem odznaczył się porucznik I. Sz.

8. 3. 64. **Brok,** Pł., ob. ostrołęcki; miasto.

Kilku konnych powstańców, wysunąwszy się z lasu, napadło na pikietę stojącą tuż przy Broku, a zraniwszy żołnierza, cofnęło się do lasu.

29. 3. 64. **Łapinóżek,** Pł., ob. lipnowski; 10 km. płn. od Rypina. (Rypin).

W Prusach Królewskich organizowało się kilka oddziałów, które pod główną komendą pułkownika *Calliera,* dnia 29. marca miały wkroczyć do wojewódz-

twa płockiego. Przed wkroczeniem jednak do Królestwa większa część ochotników rozeszła się, gdy 2 dowódzców *Czarlińskiego* Piotra i Calliera Prusacy aresztowali, trzeci *Olszewski* opuścił oddział, zachorowawszy, a czwarty *Bednarski* upił się. Weszły więc tylko dwa oddziały. Pierwszy z nich, dowodzony przez Kossakowskiego, liczący 70 ochotników, rozproszywszy nad kordonem garstkę objeszczyków, koło Łapinóżka zaatakowany przez znaczne siły moskiewskie, został rozbity i wyparty z powrotem do Prus, gdzie częściowo wpadł w ręce Prusaków. Na placu boju stracił oddział 6 zabitych, między którymi znajdował się dowódzca, 9 rannych oraz 17 pojmanych przez moskali.

31. 3. 64. **Gnojno,** Pł., ob. mławski; 10 km. płn.-w. od Kuczborka. (Przełęk, Przyłęk, Kieńczewo).

Drugi oddział, dowodzony przez Jana Fryderyka Edwarda Wandla (Brudra), liczący 200 ochotników, niepokojony przez Prusaków pod Przyłękiem, przeszedł Działdowkę i przez Gruszki udał się ku Gnojnu, gdzie zastąpiły mu drogę wojska z kolumny mławskiej podpułkownika Dobrowolskiego, dowodzone przez Dukmasowa i Aksentjewa. Oddziałek odparty uchodził do Kieńczewa; tu ponownie zaatakowany, zupełnie został rozbity, a dowódzca ranny dostał się do niewoli. Pod Kieńczewem poległ między innymi ks. Reformat Julian Dutkiewicz.

3. 4. 64. **Szemplino,** Pł., ob. prasnyski; 5 km. płd. od Janowa. (Semplin).

Oddziałek powstańców liczący kilkudziesięciu ludzi wdarł się do Królestwa, lecz dopadnięty przez kapitana Aksentjewa na bagnach koło wsi Szemplina, poszedł w rozsypkę tracąc podobno 10 ludzi w zabitych i rannych oraz 7 wziętych do niewoli.

5. 4. 64. **Kapuśnik,** Pł., ob. mławski; 12 km. płn.-w. od Mławy.

W pościgu za oddziałkiem pięciu powstańców pochwycił kapitan Aksentjew jednego z nich Wasilewskiego, który bity przez moskali, wskazał miejsce gdzie były zakopane 22 karabiny.

9. 5. 64. **Szarłat,** Pł., ob. ostrołęcki; 10 km. płd.-w. od Rożana. (Szczawin, Stary Miechów).

Patrol z oddziału rożańskiego, dowodzony przez kapitana Chmarskiego, napadł pod Szarłatem na garstkę pięciu powstańców, z których jeden poległ a reszta dostała się do niewoli.

Przez kilka tygodni jeszcze grupki niedobitków tułały się po Ostrołęckiem, raz poraz ukazując się moskalom, jak dnia 20. maja we Wyszkowie, gdzie zabrano remanent kasy leśnictwa, wynoszący 170 rubli.

Województwo Augustowskie.

23. 1. 63. **Łapy,** A., ob. łomżyński; 23 km. w.-płn.-w. od Wysokiego Mazowieckiego.

W północno-wschodniej części Królestwa, w tychże stronach województw mazowieckiego, płockiego i augustowskiego, pierwsze dni powstania zaznaczyły się wprawdzie nie znacznemi walkami, za to częstem niszczeniem dróg żelaznych, telegrafów, mostów i napadami połączonymi z rozbrajaniem drobnych komend żandarmskich.

Jeden z oddziałów powstańczych zburzył tor kolejowy pod Suraże mi napadł na stacyę kolei Łapy skąd przepędziwszy żandarmów, pobił ich i zburzył stacyę. Następnego dnia wysłano z Białegostoku wojska celem naprawienia szkód poczynionych na torze i przy telegrafie.

23. 1. 63. **Jabłonka,** A., ob. łomżyński; 10 km. płn.-z. od Wysokiego Mazowieckiego.

W Jabłonce powstańcy rozbroili kilku żandarmów, ale puścili ich na wolność.

23. 1. 63. **Sokoły,** A., ob. łomżyński; 14 km. płn.-w. od Wysokiego Mazowieckiego.

W Sokołach rozbrojono kwatermistrza i kilku żołnierzy i jak wszędzie, bezbronnym darowano wolność.

23. 1. 63. **Stelmachów,** A., ob. łomżyński; 5 km. płd. od Tykocina. (Jeżewo).

Pod Stelmachowem rozbroili powstańcy pewną ilość żołnierzy majora Felknera idącego z Tykocina do Łomży. Felkner cofnąwszy się do lasu, posłał po posiłki do Tykocina, które otrzymawszy, po dłuższej strzelaninie pozostał w lesie, aż do nadejścia silniejszej kolumny z odsieczą.

24. 1. 63. **Wysokie Mazowieckie,** A., ob. łomżyński; miasto.

Silny oddział kosyniérów — podobno 400 ludzi liczący — pod dowództwem Cichorskiego w nocy z 23. 1. na 24. 1. zaatakował czwartą secinę 36-go pułku kozaków dońskich. Kozacy zabarykadowani zrazu w domach, ostatecznie opuścić musieli schroniska i w większej części zdołali się przebić do Mężenina ze stratą rzekomo jednego tylko zabitego i 3 rannych.

24. 1. 63. **Tykocin,** A., ob. łomżyński; miasto.

Nad ranem 24. stycznia oddział powstańców uderzył na 1 rotę stojącą załogą w Tykocinie. Moskale przez cały dzień aż do rana 25. 1. odpierali natarcia

powstańców, którzy ustąpili dopiero, gdy moskalom nadszedł z pomocą batalion wysłany z Białegostoku.

25. 1. 63. **Mężenin,** A., ob. łomżyński; 17 km. płd.-z. od Tykocina.

Młodzież szlachty zagonowej łomżyńskiej w liczbie około setki pod dowództwem Władysława Wilkoszewskiego i Józefa Szepietowskiego, (Korwina), dążąc do połączenia się ze *Zameczkiem*, uderzyła na rotę piechoty w Mężeninie. Bój był zacięty i krwawy a gdy moskalom przybył w pomoc major Felkner pobity pod Stelmachowem, przedłużyła się walka, która zakończyła się pogromem garstki walecznych. Przeszło 40 powstańców zginęło, wliczając w to rannych dobijanych przez moskali. Ale i straty nieprzyjaciela były dotkliwe, gdyż samych rannych było 20 w tem 3 oficerów, z których jeden, Niepokojczycki, zmarł zaraz z ran a inny na drugi dzień. Bolesną stratę ponieśli Polacy w Szepietowskim, który ugodzony kulą poległ, oraz niemniej walecznym drugim dowódzcy Wilkoszewskim, który ranny, niezdolnym był chwilowo do dalszej walki.

27. 1. 63. **Łapy,** A., ob. łomżyński; 23 km. w.-płn.-w. od Wysokiego Mazowieckiego.

Do stacyi Łapy, którą zajęli byli powstańcy, wysłano dowódzcę pieszego pułku libawskiego pułkownika Surkowa. Moskale zaatakowali powstańców w lasach wsi Płonka, Kościelna, Strumianka (?) i Kozły. Powstańcy po słabym oporze uciekli, straciwszy 38 jeńców, w tem księdza. Moskale żadnych strat nie ponieśli!

2. 2. 63. **Czysta Buda,** A., ob. Maryampolski; 12 km. płd.-w.płd. od Pilwiszek. (Dębowa Buda, Nowa Buda, Pilwiszki).

W okolicy Czystej Budy formował od 27. stycznia oddziałek powstańczy Żukowski, profesor z maryampola. Dnia 1. lutego przybyli do oddziału komisarz Kom. Centr. Józef *Piotrowski* (Piotrowicz) i pomocnik jego Walery *Kamiński-Mroczkowski* (Ostroga) wraz z Karolem Jastrzębskim, dymisyonowanym oficerem moskiewskim, który objął dowództwo nad oddziałem liczącym 130 ochotników. Już następnego dnia podczas mustry zaatakowali go moskale naprowadzeni przez Niemca karczmarza. Jastrzębski odważnie rzucił się na nieprzyjaciela i poległ. Świeży żołnierz w nędzną broń zaopatrzony, — niektórzy siekiery tylko posiadali, — po śmierci dowódzcy, widząc przed sobą rozwijające się 2 roty piechoty i 2 szwadrony kawaleryi z kolumny gen. majora Suchodolskiego, nie mogąc dotrzymać placu, poszedł w rozsypkę zostawiając 22 poległych, między nimi Eugeniusza Znatowicza i Żylińskiego Stanisława. W starciu tem odznaczył się Tomasz Pogroszewski, szeregowiec, który otrzymał 14 ran. Wśród pojmanych znajdował się Wyszkowski, którego moskale uważali za dowódzcę.

15. 2. 63. **Warele,** A., ob. łomżyński; 14 km. płd. od Wysokiego Mazowieckiego. (Czyżew, Łapy, Wyliny).

Część oddziału *Zameczka*, prowadzona przez adjutanta Antoniego Tyszkę, a licząca 60 ludzi, spotkała się w Warelach z patrolem 18 kozaków idących z Czyżewa pod dowództwem rotmistrza Tetisowa. Przy pierwszym starciu padło dwóch kozaków i żyd szpieg przebrany po kozacku. Kozacy unosząc swoich rannych, pierzchnęli czemprędzej do Czyżewa ścigani w 16 koni przez Pisankę, Małorusa, lecz z powodu wynędzniałych koni nie mogła dopędzić uciekających jazda, a tym mniej kosynierzy, którzy w pojedynkę gnali przez pola. Z Warel udał się Tyszka w lasy brokowskie, gdzie połączył się z innym oddziałem również z pod Siemiatycz.

Inny oddział siemiatycki zniósł w tym czasie drobny patrol kozaczy z 6 ludzi.

8. 3. 63. **Podlipki**, A....

Część rozbitków z pod Czystej Budy zebrał Żukowski i ruszył w lasy preńskie, a niebawem objął nad nimi dowództwo i począł organizować na nowo oddziałek Władysław Cybulski (Kochański). Pod koniec lutego przybył do oddziału do Podlipek Kamiński, a w początku marca Błoński Rafał, Iwaszkiewicz, b. porucznik wojsk moskiewskich i inni. Cztery komendy moskiewskie z Grodna, Suwałk, Sejn i Maryampola wyruszyły przeciw oddziałkowi, który liczył tylko 67 powstańców i poczęły go okrążać. Pierwsi zbliżyli się kozacy z kolumny sejneńskiej Felknera. Cybulski wysłał przeciw nim Kamińskiego z 7 strzelcami, którzy tak celnym ogniem przywitali uwijających się po drodze kozaków, że ci straciwszy 6 ludzi, czemprędzej pomknęli do swojej kolumny. Wtedy Cybulski wyprowadził cały oddział, lecz moskale, mając przesadne informacye, jakoby powstańców było kilka tysięcy, nie atakowali już oddziału.

Mimo to Cybulski, zagrożony zewsząd, musiał rozpuścić oddziałek; jedni przeszli tej nocy jeszcze Niemen, lecz zaraz wrócili znowu w Augustowskie, aby połączyć się znowu koło Balwierzyszek.

26. 3. 63. **Nowogród**, A., ob. łomżyński; miasto. (Morgowniki, Dobrylas).

W okolicy Komorowa pod Ostrowiem w Ostrołęckiem organizował Konstanty Ramotowski (Wawer), żołnierz Czwartaków, który później bił się w Algierze we wojsku francuskiem, oddział powstańczy. Ramotowski walczył pierwotnie pod *Zameczkiem* i *Padlewskim*, a udał się z garstką małą w te strony z poleceniem sformowania nowej partyi powstańczej. Powoli ściągali doń rozbitki Padlewskiego i innych, tak, iż pod koniec marca miał Wawer pod swoją komendą 200 ludzi, podzielonych na 2 kompanie piesze i 10 jazdy. Ochotnik ten był niekarny, bo zdemoralizowany porażkami i źle uzbrojony; unikając starcia, kręcił się Ramotowski z miejsca na miejsce, wreszcie rozłożył się obozem we wsi Borowo koło Ostrołęki. Tutaj dowiedział się 25. marca, że ze Sokół wyruszyła wyprawa nieprzyjacielska w celu poszukiwania powstańców, pod dowództwem majora Zeissa. Wobec niemożliwości stawienia czoła, postanowił Wawer rzucić się w lasy augustowskie, zwłaszcza, że otrzymał od R. N. nominacyę na dowódzcę siły zbrojnej południowej części tegoż województwa, z rozkazem niezwłocznego udania się tam i ożywienia ruchu.

Ruszył więc Wawer 25. marca w niebezpieczny i daleki pochód. Posiłkując się podwodami, maszerując całą dobę przez lasy Czerwonego Boru, Chomontowo, Szczepankowo i Chojny, omijając Łomżę, stanął o świcie w Nowogrodzie. Moskale nieustannie byli mu na piętach, tak, że gdy doszedł do Nowogrodu, już się ukazali kozacy. Celem uzyskania chwilowego odpoczynku spalił Wawer most na Narwi, ruszył do Morgownik i zabrał się do psucia mostu na Ciśni, czego jednak nie zdołał dokończyć. Moskale bowiem zająwszy Nowogród, rozpoczęli ogień do powstańców i przez pół dnia z za rzeki strzelali do nich, nie czyniąc im jednak żadnej szkody. Obawiając się, aby kozacy nie puścili się za nim wpław przez rzekę, zmienił Wawer nagle kierunek i przez Dębniki i Zbojno poszedł na Osowiec. Przepędziwszy na 27. marca w Osowcu, a wciąż mając kozaków zaledwie o jeden do dwóch kilometrów za sobą, udał się Wawer przez Laski i Gawrychy, gdzie zabrał kasę leśną do Dobregolasu, gdzie rozebrawszy most na Piśni, ruszył przez Żelazną Rudę, Kąty i Rakowo do Korzenistego. Doszedłszy do Korzenistego (pod Porytem) dnia 29. marca o godzinie 11. w nocy, odpoczął tutaj kilka godzin, a zaopatrzywszy się w żywność, odzież, obuwie i znaczną ilość broni palnej, a nadto zwiększywszy oddział kilkunastu ochotnikami, ruszył dalej, zmieniając nagle kierunek marszu.

31. 3. 63. **Białaszewo,** A., ob. augustowski; 11 km. płn.-w.-płn. od Radziłowa. (Bałaszewo, Stawiszki).

Odpocząwszy w Korzenistem ze zwiększonym oddziałem ruszył teraz Wawer o świcie 30. marca w zmienionym kierunku a idąc przez Piardy, Orlikowo i Niecki, stanął pod wieczór w Przytułach. Równocześnie prawie z oddziałem powstańczym ukazali się na wzgórzach wsi kozacy, stanowiący przednią straż essauły Matniejewa, wysłanego z Łomży z rotą pułku sofijskiego i 80 kozakami i objeszczykami w pościg za Wawrem. Unikając walki ruszył Wawer natychmiast w dalszy pochód przez Kubrę, Konopki, Brodowo, Racibory i Karwową Wysę, gdzie kilka godzin wytchnął, poczem, party wciąż przez Matniejewa, szedł przez Mścichy i Klimaszewice i stanął o godzinie 8. rano d. 31. marca w Białaszewie.

Tutaj Ramotowski postanowił spotkać się z nieprzyjacielem; pozycya nie była wprawdzie dogodna, bo wieś położona w dole i naokoło lesistemi wzgórzami otoczona. Atoli dowódzca przyjąć ją musiał, gdyż żołnierze nieustannym i forsownym marszem tak byli znużeni, że dalej prawie już iść nie mogli. W godzinę po przybyciu oddziału moskale ukazali się wśród lesistego wzgórza na drodze do Przytuł i rozpoczęli ogień do placówek powstańczych. W tej chwili Ramotowski wysłał bagaże do lasu ciągnącego się między Białaszewem a Ossowcem, a kosynierów wycofawszy z pierwszego ognia, zastąpił strzelcami, którzy po zabudowaniach dworskich rozstawieni, nieustannym i celnym ogniem utrzymywali nieprzyjaciela w takiem oddaleniu, iż cały oddział w zupełnym porządku mógł wykonać odwrót do ossowieckiego lasu, gdzie połączył się z obozem. Strzelcy, którzy w tym odwrocie zasłaniali cały oddział, dali dowody wielkiej odwagi i wytrawności starych żołnierzy.

Poległo w tej utarczce 2 powstańców: Henryk Komornicki z Wołynia, który na samym przedzie strzelców idąc, wspierany przez towarzysza nabijającego mu strzelbę, padł ugodzony dwiema kulami. Rannych mieli Polacy 8, w tem 2 uczniów gimnazyum łomżyńskiego.

1. 4. 63. **Kozłowa Ruda,** A., ob. maryampolski; 16 km. w. od Pilwiszek. (Koźliszki, Maryampol).

W okolicach Balwierzyszek począł Walery Kamiński gromadzić ponownie oddziałek po *Cybulskim*. W drugiej połowie marca przybył do obozu Leon Kulczycki z Grodna i zajął się energicznie organizacyą i musztrowaniem ochotników, których liczba pod koniec miesiąca doszła do przeszło 200 przeważnie urzędników, dawnych wojskowych oficyalistów, mieszczan i kilku młodej szlachty. Dnia 1. kwietnia zbliżając się do stacyi kolei, powstańcy ujrzeli kompanię moskali ustawioną w szyku bojowym. Wywiązała się utarczka ogniowa trwająca godzinę. Kulczycki, b. kapitan wojsk moskiewskich, widząc bezskuteczność walki, zakomenderował „kosynierzy naprzód“, na co moskale czemprędzej pierzchnęli, ścigani przez powstańców. Z całej kompanii moskiewskiej tylko kilkunastu przybyło do stacyi kolei, reszta rozbiegła się po lesie. Moskale stracili 5 zabitych i kilkunastu rannych, po stronie powstańców był tylko jeden ranny, szeregowiec Cieśliński Wawrzyniec, cukiernik z Warszawy, który odwieziony do Koźliszek, tam znaleziony przez kozaków, zamordowany został. Tegoż dnia Mroczkowski urządził niedaleko toru kolejowego zasadzkę na moskali, przybyłych świeżo z Kowna, lecz nieprzyjaciel ruszył w przeciwną stronę.

Po tej potyczce przybył pułkownik Aleksander *Andruszkiewicz*, zamianowany naczelnikiem wojennym woj. aug., były żołnierz z powstania listopadowego. Kamiński zdawszy mu dowództwo udał się pod Tykocin nowy formować oddział.

9. 4. 63. **Lokajcie,** A., ob. maryampolski; 29 km. w. od Szak. (Kretkumpie, Sapieżyszki, Gryszkabudzie, Szytejki, Poligwojskie lasy).

Po utarczce pod Kozłową Rudą objąwszy dowództwo po *Kamińskim*, kilka dni ścigany przez znaczniejsze siły moskiewskie, przeniósł Andruszkiewicz obóz na północ bliżej Niemna i ominąwszy Wysoką i Karczową Rudę 7. 4. stanął pod Lokajciami. Tutaj już o 8. wieczorem znaleźli się moskale, wobec czego Andruszkiewicz przesunął się z obozem ku Szytejkom, a postanowiwszy przyjąć walkę, zatrzymał się o godzinie 10. rano 9. kwietnia w lesie, na wzgórku między bagnami, przy osadzie strzelca Poliwajtysa w leśnictwie Gryszkabudzie, gdzie naprędce poczęto sypać szańce od strony z której się spodziewano nieprzyjaciela.

Zaledwie jednak rozpoczęto sypanie bocznych szańców, pikieta dała znać o zbliżaniu się nieprzyjaciela. Awangarda, składająca się z 50 kawaleryi straży granicznej, ruszyła na obóz powstańczy, lecz ustawieni za szańcami strzelcy, przywitawszy moskali rzęsistym ogniem, zmusili do odwrotu. Cała tedy kawalerya, składająca się z 2 szwadronów straży granicznej i kozaków, usiłowała szarżować powtórnie, atoli strzelcy usuwając się poza szańce i tym razem celnym ogniem usiłowania moskali zniweczyli. Mając jednak poza sobą 3 roty piechoty i pozycyę dosyć obronną, moskale zajęli prawe i lewe skrzydło garstki karabinierów polskich i krzyżowym ogniem usiłowali owładnąć pozycyę. Po trzygodzinnym ogniu, widząc przewagę liczebną nieprzyjaciela, a nie mogąc tutaj użyć kosynierów, gdy moskale usiłowali otoczyć obóz przez bagna, zmuszony był Andruszkiewicz cofnąć się, co udało mu się szczęśliwie, gdyż już o zmierzchu, około godziny 7. uskutecznił w porządku odwrót, nie naciskany już przez nieprzyjaciela.

Pod Sapieżyszkami Andruszkiewicz z 200 powstańcami miał przeciw sobie 2 i pół roty piechoty i 120 straży granicznej dowodzonych przez podpułkownika Karpowa. Straty oddziału nie były znaczne: ogółem poległo około 15 w tem oficerowie Denel Bolesław, Staniszewski, mężny kapral Władysław Grabowski, oraz Kulczycki, który ciężko ranny, odniesiony na bagno, tu długo się jeszcze bronił, aż pojmany i zawieziony do szpitala w Kownie, zmarł tamże w dwa dni później. Męstwem odznaczyli się w potyczce tej między innymi huzar, dezerter z wojska nieprzyjacielskiego, Sokołowski, stolarz z Wilna, który powrócił z Sybiru, prawosławny oficer Gaube, dezerter z wojska rosyjskiego i szesnastoletni student Swierczewski.

Po starciu tem Andruszkiewicz posunął się na południe w Sejneńskie, aby zbliżyć się do oddziału *Wawra*. W tym czasie w Kalwaryjskiem Wacław Akord począł organizować oddział powstańczy, z którym wszedł 11. 4. do Kalwaryi.

10. 4. 63. **Olszanka,** A., ob. augustowski; 14 km. płd. od Suwałk. (Suwałki).

Pod Olszanką oddziałek powstańczy miał stoczyć zwycięską potyczkę.

14. 4. 63. **Augustowo,** A., ob. augustowski; miasto.

W lasach augustowskich silny patrol moskiewski napadł na oddziałek 80 powstańców, który zniósł, przyczem 55 miało zginąć, a tylko 25 ujść.

19. 4. 63. **Jastrzębna,** A., ob. augustowski; 12 km. zch. od Lipska. (Lipsk, Augustowskie lasy, Giedzie, Hańcza, Zaletniki).

Zanużywszy się w lasy sztabińskie, rozbił Ramotowski ze zmniejszonym do połowy oddziałem obóz w okolicy miasta Lipska, w miejscowości zwanej Kozi Rynek, a stanowiącej podobnie jak Płaska Góra pod Drążdżewem, naturalną fortecę. W tym czasie Andruszkiewicz po starciu pod Lokajciami zwrócił się ku południowi i przybył również w te strony. Wawer w czasie kilkutygodniowego pobytu w Kozim Rynku, wzmocniony świeżymi ochotnikami, niebawem miał znowu do 250 powstańców pod swoją komendą, a złączony z Andruszewiczem w łączącej sile 400 ludzi, starł się między Jastrzębą a Lipskiem z kolumną 3 rot pie-

choty i pół szwadrona ułanów, wysłaną z Grodna pod dowództwem pułkownika Pęcherzewskiego. Piechota moskiewska rozsypawszy się w tyraliery, mając za sobą jazdę nieczynną w tej walce, starała się okolić lewe i prawe skrzydło powstańcze. Ustawieni za drzewami, niedostępni byli moskale działaniu kosynierów, zato strzelcy przez dwie godziny utrzymywali ciągły ogień z lichej swej broni — jeden tylko był karabin nowoczesny, z którym niejaki Szulc, prusak, zbiegł był z wojska pruskiego do powstańców. Mimo przewagi liczebnej i doskonałości broni, moskale ostatecznie musieli odstąpić. Po stronie polskiej rannych było 5, a 3 poległo: dowódzca strzelców Górski, dowódzca kosynierów Iwaszkiewicz, tudzież szeregowiec Racisz.

23. 3. 63. **Czarny Bród,** A., ob. augustowski; 15 km. wsch. od Augustowa. (Balinka, Kolety, Czarny Bór).

Dnia 23. kwietnia stanęli Andruszkiewicz i Wawer między Balinką a Czarnym Brodem, gdzie dopędził ich wysłany ze Suwałk podpułkownik Artemiew. Kilku strzelców wstrzymało awangardę kozaczą, wnet jednak piechota w sile około 4 rot oskrzydliła oddział z trzech stron. Strzelcy w liczbie 20 przez godzinę wytrzymywali napór nieprzyjaciela. I tutaj było trudno rozwinąć kosynierów, wobec czego Andruszewicz zmuszony był zrejterować przed przeważającemi siłami nieprzyjacielskiemi, pozostawiając w ręku moskali część bagaży. Wśród poległych znajdowali się dowódzca kosynierów Andruszkiewicza, kapitan Gaube, feldfebel Borzysławski i furyer Jaworski; dowódzca strzelców, kapitan Michał Pilichowski, ranny w nogę, gdy ucieczką ratować się nie mógł, napadnięty przez moskali, odebrał prócz razów kolb, 18 pchnięć bagnetem i ledwo przez oficera moskiewskiego od śmierci ocalonym został; ponadto poległ, okryty 28 ranami, były leśny Damski, który spieszył do obozu z bagażami. Wśród ciężko rannych uniesionych z pola walki znajdował się Feliks Mianowski, uczeń VI. klasy gimnazyum łomżyńskiego, dowodzący cząstkowym oddziałem kosynierów pod Tadeuszem Wojczyńskim.

9. 5. 63. **Średnica,** A., ob. łomżyński; 6 km. płd.-zch. od Wysokiego Maz.

W bliskości stacyi kolejowej „Średnica" dnia 9. maja patrol powstańczy zetknął się z patrolem moskiewskim. Za danym ogniem kozacy pierzchnęli, zostawiwszy 3 rannych, których jednakże powstańcy zabrać nie mogli, gdyż kozaków było kilkunastu, a Polaków tylko 5 pieszych. Rannych moskale zawieźli 10. maja koleją do Warszawy.

21. 5. 63. **Kadysz,** A., ob. augustowski; 8 km. płn. od Sopoćkiń. (Czortek, Dąbrowa, Dąbrówka, Podliszki, Podlipki, Rygały, Gruszki, Hruszki, Lipiny, Ihorka, Kodzie, Stara Hańcza, rzeka, Hańcza, rzeka, Pudliszki, Kalety).

Objąwszy po *Andruszkiewiczu* dowództwo w Augustowskiem uwijał się Ramotowski między Augustowem a Sejnami, trzymając oddziały tej okolicy w bliskości siebie. Moskale długo niepozwolili czekać na siebie, i niebawem zorganizowali wyprawę przeciw Wawrowi równocześnie z Augustowa, Sejn, Suwałk i Białegostoku. Dnia 20. 5. piechota moskiewska w sile 7 rot, oraz objeszczycy i kozacy, t. j. wojska z Augustowa i Suwałk, dowodzone przez majora Karlstätta, zajęły Jastrzębnę, Krasne, Jasionów i Mikaszówkę, zaś 2 roty piechoty i pluton huzarów, pod dowództwem kapitana Kułakowa, wysłane przez Kopciów i Wejsele dwiema kolumnami, złączyły się na noc w Podlipkach, aby zaatakować następnie Wawra od Sopoćkiń.

Wawer wówczas stał na południe od kanału Augustowskiego, między Gruszkami a Lipinami, po drugiej stronie kanału nad Igorką stały: oddział I. województwa t. j. oddział po Andruszkiewiczu pod dowództwem kapitana Brandta, po prawej stronie drogi z Kopciowa do Sopoćkiń, oddział V., dowodzony przez Wi-

ktora Hłaskę, po lewej stronie drogi z Mocewicz do Kadysza. Na wiadomość o ruchach nieprzyjaciela połączyli się Brandt i Hłasko i podsunęli się ku Kadyszowi, celem niedozwolenia zajęcia mostów pod Czortkiem na kanale i pod Kadyszem na Czarnej Hańczy. Tymczasem kolumna sejneńska w nocy na 21. maja, opuściwszy Podlipki, ruszyła na południe i zajęła Kadysz. Brandt i Hłasko postanowiwszy zaatakować Kułakowa w Kadyszu, zajęli obronną pozycyę przy drodze z Kopciowa do Sopoćkiń: oddział Hłaski zajął prawe skrzydło, rozsypując strzelców na brzegu lasu, Brandt ze swymi strzelcami panował nad szosą z lewej strony, a kosynierzy obu oddziałów, ustawieni między wzgórzami, stanowili środek.

Podjazd wysłany przez Hłaskę, z 3 kawalerzystów złożony, zaatakował przednią straż moskiewską i wnet rozpoczął się bój na całem prawem skrzydle, gdzie moskale rzucili huzarów, pragnąc wysadzić strzelców Hłaski ze zajmowanych pozycyi. Dwukrotną szarżę opłacili huzarzy stratą oficera i kilku szeregowych i cofnęli się, lecz równocześnie łańcuch tyralierów, uderzając na środek pozycyi powstańczej, zmusił kosynierów do ustąpienia ku lewemu skrzydłu, odcinając 18 strzelców pod dowództwem oficera Józefa Hłaski. Główne siły oddziałów zmuszone były cofnąć się ku Podlipkom, zostawiając odciętych losowi. Drobna ta garstka, po godzinnej walce potrafiła przedrzeć się do przybywającego z pomocą Wawra, zostawiając na placu 7 zabitych: Hłaskę, Pronaszkę, Butkiewicza, Werpachowskiego i trzech innych, ogółem zaś straty Brandta i Hłaski wynosiły 14 zabitych, oraz 2 wziętych do niewoli, Kozłowskiego, żołnierza Napoleońskiego i drugiego, nieznanego z nazwiska.

W tym czasie Wawer, zawiadomiony o zamiarze Brandta i Hłaski stawienia czoła nieprzyjacielowi, forsownym marszem przeszedł kanał i Czarną Hańczę i zatrzymał się dla wypoczynku strudzonego 18-to godzinnym marszem żołnierza. Lecz zaatakowany o godzinie 7. z rana przez rotę piechoty i oddział kozaków (?) po kilkuminutowej utarczce zmusił ich do cofnięcia się ku Kadyszowi, wpierając uchodzących na lewe skrzydło walczących z Brandtem i Hłaską moskali i w ten sposób uwalniając tychże od pościgu, poczem ruszył ku Kodziom.

W marszu zatrzymał się nad Igórką, gdzie ponownie spotkał się z moskalami. Podjazd konnicy zwabił nieprzyjaciela na rozwiniętych szybko przez Wawra w lesie tyralierów, i rozpoczęła się nowa walka ogniowa między dwoma łańcuchami tyralierów na 500, a potem na 200 kroków. Bój taki, mało szkodliwy dla powstańców, ukrytych za sosnami, trwał $1^1/_2$ godziny, gdy zaś moskale chwiać się poczęli, wtedy kosynierzy pod dowództwem Tadeusza Wojczyńskiego i Orechwy rzucili się na chwiejące się szeregi moskiewskie i zmusili je do bezładnej ucieczki ku Kadyszowi, poczem oddział, o godzinie 7. wieczorem, ruszył za rzekę Marychę.

W walkach tych Wawra odznaczyli się szczególnie wspomniany już Wojczyński, dalej Wincenty Reklewski, 65-letni dowódzca kawaleryi, oraz kawalerzyści: Jan Koncewicz, Jan Puciatycki, Adolf Wróblewski, Józef Szajba, Bronisław Muczyński, Stanisław Orechwa, dowódzca drugiej kompanii kosynierów, Adam Gawroński, Artur Bieńkowski, Władysław Białkowski, Tomasz Krzywiec, Eugeniusz Kuczewski, Felicyan Klimkiewicz i Karol Jagielski.

22. 5. 63. **Poszławanty**, A., ob. maryampolski; 14 km. w. od Pren. (Bolwerskie lasy, Tartupie, Fartupie).

Zorganizowawszy oddziałek w Łomżyńskiem koło Tykocina przybył z nim Kamiński w okolice Balwierzyszek, gdzie połączył się około 15. 5. ze Suzinem, gromadzącym w tych okolicach od kilku tygodni ochotników. W tym czasie także *Piotrowski* począł formować kawaleryę. Kamiński i Suzin, mając razem 265 ludzi pod bronią i 40 bezbronnych, rozłożyli się obozem pod Budą. Na wiadomość o zbliżaniu się nieprzyjaciela — był to pułkownik Manowski idący od Pren z $2^1/_2$ rotami piechoty, kozakami, szwadronem dragonów i 2-ma działami — wysłał

Suzin o 9. godzinie wieczorem rekonesans konny ku Tarpupiom. Przed Tarpupiami jeszcze, pod Poszławantami, spotkał się podjazd ów z kolumną Manowskiego, a odpędzony ogniem artyleryi wrócił do obozu, straciwszy jednego rannego, Albina Krausego, ucznia gimnazyum suwalskiego i jednego ciężko rannego; Manowski, który w spotkaniu tem miał 4 ranionych, wysyłając naprzód część kolumny pod dowództwem kapitana sztabowego Diaczkowa, sam ruszył ku Miedzwiedziskom.

23. 5. 63. **Buda,** A., ob. maryampolski; 20 km. z.-płd.-z. od Pren. (Balwierzyszki, Fartupie, Iwaniszki, Michaliszki, Nowa Huta, Płutyszki, Preńskie lasy, Tartupie).

Gdy rekonesans wysłany ku Poszławantom powrócił, oddziały Suzina i Mroczkowskiego, w oczekiwaniu ataku nieprzyjaciela stanęły gotowe do boju, usunąwszy poprzednio bagaże pod osłoną 40 ludzi bezbronnych. W pozycyi przy osadzie gospodarza Dragina oczekiwano całą noc ataku bezskutecznie. Dopiero o godzinie pół do drugiej połączone znowu oddziały Diaczkowa i Manowskiego zaatakowały Suzina zajmującego z przednią strażą złożoną z 15 strzelców i 50 kosynierów stanowisko przy osadzie Buda, podczas, gdy Kozłowski z resztą oddziału stał na wzgórzu poza osadą na skraju lasu, w odległości 400 kroków.

Zaledwie moskale pokazali się z lasu w dość znacznej liczbie, przednia straż powstańcza powitała ich sztucerowym ogniem na odległość 200 kroków i wywiązała się żwawa walka. Moskale ustawili na pozycyi dwa działa i zaczęli strzelać kartaczami, które jednak szkody nie wyrządzały ani strzelcom ani kosynierom ustawionym za budynkami. Po krótkim ogniu cofnął się Suzin do głównego oddziału. Moskale, zająwszy opustoszone budynki osady, zapalili je, a zakryci dymem i łuną, uszykowali się i rozpoczęli rzęsisty ogień sztucerowy, strzelając niekiedy z dział granatami; ogień i tym razem, z powodu dobrego zakrycia powstańców, był nieszkodliwy. Z powodu znacznej odległości po stronie powstańczej czynni byli tylko sztucernicy, których było 70, gdyż reszta posiadała dubeltówki i pojedynki. Ogień ze strony powstańców był celny. Kosynierzy uszykowani w lesie, również dobrze się trzymali, dwukrotnie zmieniając stanowisko pod gradem kartaczy. Po trzygodzinnem strzelaniu, w którem oddział 6 tylko miał lekko rannych, moskale, korzystając z przewagi liczebnej, opuścili pozycyę i poczęli otaczać powstańców; wówczas Suzin rozpoczął odwrót w porządku a ustąpiwszy o pół wiorsty w las, i odczekawszy zmroku, wrócił na dawne stanowisko, moskale zaś, nie mając odwagi zapuszczenia się w głąb lasu, zaprzestali walki. Na początku boju kilkunastu kosynierów rozbiegło się i tych moskale zarąbali a kilku pojmali. Dzięki gęstości kolumn moskiewskich nieprzyjaciel poniósł znaczniejsze straty, bo 15 zabitych i dwudziestu kilku rannych. Pod Budą odznaczył się znowu Tomasz Pogroszewski, niedawno wyleczony z ran pod Czystą Budą otrzymanych, i tutaj nowemi okryty ranami.

28. 5. 63. **Lipno,** A., ob. łomżyński; 18 km. z.-płn.-z. od Wysokiego Mazow. (Dembniki, Stare Lipno, Wykno Stare, Rutki, Zambrów, Lipno Stare).

W okolicach Tykocina przy wsiach Łopuchowo, Zawady i Wieczorki zebrał się dnia 27. 5. nowy oddział około 400 ludzi liczący, uzbrojonych po większej części w kosy i stare fuzye; wielu nie miało jeszcze żadnej broni. Jedną częścią oddziału dowodził Dzwonkowski, młody i pełen poświęcenia, drugą niejaki Szajecki, b. oficer moskiewski przybyły z Białegostoku, który zręcznem udawaniem patryoty umiał zyskać zaufanie niedoświadczonych ludzi, którzy mu tytuł naczelnika dali.

Nazajutrz ruszył oddział ku Czerwonemu Borowi i Śniadowu, aby się tam połączyć z oddziałem *Wodzińskiego* (Wodzyńskiego). Szajecki rozłożył się obo-

zem pod wsią Szłasy-Lipno w gminie rutkowskiej, i rozdawszy tylko po 3 ładunki, rozkazał broń ustawić w kozły. Mimo, że przybył konny szlachcic z uwiadomieniem o zbliżaniu się moskali i z radą cofnięcia się do korzystnej pozycyi z poprzedniego dnia pod Wieczorkami, Szajecki nie cofnął się, lecz złajawszy informatora, rozkazał ludziom udać się na spoczynek, nie rozstawiwszy pikiet. Niebawem też 2 kompanie piechoty moskiewskiej, dowodzonej przez kapitana Archarytowa i Fitingowa oraz secina kozaków, dowodzona przez essaułę Matwiejewa, napadli na śpiących prawie powstańców. Podczas gdy Szajecki uciekł, moskale otoczyli obozujących, którzy bezbronni, nie widząc ratunku, prosili o życie. Moskale jednak nie zważali na prośby i rozpoczęli prawidłową rzeź z wszelką rafinadą i okrucieństwem, w którem odznaczyli się przedewszystkiem dowódzcy. Nazajutrz w Rutkach odbył się pogrzeb 55 wymordowanych, a w Kuleszach 6. Prócz tego znaleziono jeszcze później w zaroślach innych wymordowanych tak że liczbę rannych można określić na 100. Dzięki roztropności i odwadze oficera Ignacego Lustańskiego i podoficera Serafina część oddziału potrafiła się wymknąć.

Dzwonkowski obozujący niedaleko, spostrzegłszy zdradę i przemagające siły nieprzyjaciela, zdołał ujść bez szwanku.

14. 6. 63. **Zawełtyszki,** A....

Otrzymawszy polecenie tworzenia oddziału kawaleryi w Augustowskiem major Kazimierz Dahlen stoczył w 40 koni potyczkę pod Zawełtyszkami.

20. 6. 63. **Olita,** A., ob. kalwaryjski; miasto. (Preńskie lasy).

Po starciu pod Kadyszem *Brandt* i *Hłasko* połączyli się z oddziałami Suzina i *Kamińskiego,* który niebawem, zdawszy dowództwo swego oddziału Suzinowi, udał się znowu w Łomżyńskie. Dnia 13. czerwca powstańcy wyruszyli ku kolei i Kownu, naciskani przez 5 rot piechoty z dwiema armatami i 2 szwadrony huzarów, a z Kowna wysłano również silną kolumnę przeciw Suzinowi. Wobec tego przeszedł Suzin ze swoimi dwoma oddziałami pod Puniami przez Niemen, pod Olitą zaś wrócił z powrotem do Augustowskiego ścigany przez 1 rotę gwardyi i nieco jazdy pod dowództwem kapitana Sztern v. Gwiazdowskiego. Suzin ukrywszy swoich strzelców nad rzeką, przyjął idących wzdłuż Niemna moskali z zasadzki żwawym ogniem. W krótkiej jednogodzinnej utarczce pod Olitą moskale stracili 3 kozaków i jednego oficera. Suzin uwolniony na chwilę od pościgu ruszył ku Serajom.

20. 6. 63. **Preny,** A., ob. maryampolski; miasto.

Po opuszczeniu przez powstańców okolicy Sapieżyszek, poczęły się tam formować samoistnie oddziały z włościan złożone. Zawiadomiony o zebraniu się nowego oddziału z kilkudziesięciu ludzi złożonego, wysłał *Suzin* do lasów sapieżyskich swojego pomocnika Glazera, aby ich doprowadził do jego oddziału. Glazer, zabrawszy włościan na podwody, powiózł ich ku Balwierzyszkom. Napadnięty w lasach preńskich, zginął, zabiwszy z dubeltówki 2 kozaków, a włościanie, żadnej nie mając broni, zmuszeni byli uciekać.

21. 6. 63. **Stragiszki,** A., ob. sejneński; 6 km. płn.-zch. od Seraj. (Duś jezioro, Iwaniszki, Seraje, Staciszki, Statyszki, Stawiszki).

Odparty pod Olitą kapitan Stern v. Gwiazdowski, połączywszy się z pułkownikiem Skordulą, dowodzącym 3 rotami i kozakami, ruszył za oddziałami Suzina, który tymczasem złączywszy się znowu z Hłaską i Brandtem, przez Mankuny ruszył ku Serajom i zajął pozycyę nad jeziorem Duś pod Stragiszkami.

Około 3. po południu ukazali się moskale przy osadzie leśnika. Awangarda powstańcza w liczbie 12 strzelców pod komendą oficera Adama Hermana, ukryta

w karczmie, rozpoczęła ogień ze sztucerów. Oddział karabinierów pod osobistem dowództwem Suzina wystąpił z lasu przed osadę Strzelce i rzęsistym ogniem przyjął nieprzyjaciela. Strzelanie trwało pół godziny i sprawiło zamieszanie w szeregach moskiewskich, co widząc Suzin, rozkazał kosynierom z prawego skrzydła pod dowództwem Szymona Katyla okrążyć moskali i zająć im tyły. Atoli kosynierzy cofnęli się przed gęstym ogniem piechoty nieprzyjacielskiej. Wtedy Suzin z 12 karabinierami rzucił się na czoło kosynierów, pragnąc z kosą w ręku pociągnąć ich za sobą; lecz tylko 20 poszło za nim: padł dzielny Orzechowski przy boku dowódzcy i cofnął się Suzin, lecz nie doszedł jeszcze do lasu, gdy przeszyty kulą, wyzionął ducha na rękach nieodstępnych adjutantów Wacława Akorda i Budzyńskiego. Zachęcony śmiercią dowódzcy przeciwników, moskale ruszyli na bagnety i w ostateczności rozproszyli oddział, mimo energicznych nawoływań Szeligowskiego Tadeusza, który po śmierci Suzina objął dowództwo i przy pomocy karabiniera Tadeusza Joachimowicza usiłował doprowadzić rozbite wojska do porządku. W czasie walki tej Suzinowskiego oddziału, Hłasko stał bezczynny, a oficerowi Radłowskiemu, gdy ten żądał, aby oddział zaszedł tyły moskalom, dał tylko 12 ludzi do rozporządzenia, z którymi Radłowski nie mógł podołać nieprzyjacielowi i musiał się cofnąć.

Zamiast więc zwycięstwa, które było możliwe, poniosły oddziały klęskę. Poległ Suzin i 32 szeregowców, rannych było 30. Moskale stracili 1 majora, 1 oficera, 2 oficerów rannych i podobno 80 żołnierzy zabitych i rannych.

Następnego dnia pochowano poległych w lasku koło Stragiszek, ciało zaś Suzina odwieziono do Seraj i pochowano 23. czerwca. Osierocone oddziały zebrał Szeligowski, którego sobie Suzin życzył był następcą, i doprowadził do pułkownika *Wawra*.

23. 6. 63. **Janczyki,** A., ob. kalwaryjski; 6 km. płn. od Simna.

Oddział konny Dahlena, wzrósłszy do 70 ludzi, starł się z nieprzyjacielem pod Janczykami.

25. 6. 63. **Berżniki,** A., ob. sejneński; 9 km. wsch.-płd.-wsch. od Sejn. (Jeleniewo, Bereźniki).

Idący za Wawrem Wiktor Hłasko, w połączeniu z oddziałem po *Suzinie*, dowodzonym teraz przez Liczbińskiego, do których przybył z Wileńskiego Feliks Kołyszko, spotkał się pod Berżnikami z kolumną majora Karlstedta, tracąc w starciu tem tabor.

28. 6. 63. **Gruszki,** A., ob. augustowski; 15 km. płn. od Lipska. (Grudek, Mikaszewka).

Wawer przez kilka tygodni reorganizował oddział w lasach Sztabina.

Wobec przesadnych wiadomości o siłach powstańców w Augustowskiem, których obliczano na 10—12000, przysłano w drugiej połowie czerwca do Suwałk księcia Emila Sayn-Wittgensteina de Berleburg, znanego ze swoich operacyi na Kujawach, zaopatrując go, jako głównodowodzącego, szerokiemi pełnomocnictwami. Siły moskiewskie, które wynosiły 23 roty piechoty, 600 straży granicznej pieszej, 4 szwadrony huzarów, 300 kozaków, 700 objeszczyków i 8 armat, rozstawił Wittgenstein w Augustowie, Seynach, Suwałkach, Kalwaryi i Rajgrodzie; z tych pierwsze trzy garnizony stale miały wysyłać kolumny, celem śledzenia powstańców i utrzymywania komunikacyi z Łomżą i Kownem. Dowiedziawszy się wreszcie o pobycie Wawra, który tymczasem złączył się z Hłaską, wysłał Wittgenstein dnia 24. i 25. czerwca w różnych kierunkach 4 kolumny, mianowicie majorów Karlstedta z 4-ma, Jermolińskiego z 3 i pół, k. Szachowskoja z 1 i pół roty, oraz pułkownika Makarowskiego z 2-ma rotami piechoty; ponadto z Grodna szła piąta

kolumna. Wawer, nie chcąc rozdzielać oddziału na mniejsze partye, postanowił z całem wojskiem wymknąć się z otoczenia. Ale już 25. czerwca starły się tylne straże z Karlstedtem pod Berżnikami (p. t.) i Wawer uchodził dalej, mając na piętach tegoż dowódzcę moskiewskiego.

Forsownym marszem ruszywszy na południe, przeprawił się pułkownik Ramotowski przez Czarną Hańczę, tudzież pod Mikaszówką przez kanał Augustowski i na noc dnia 27. czerwca stanął w lesie pod Gruszkami. Tejże nocy przybyła do Mikaszówki inna kolumna moskiewska, mianowicie Makarewskiego: 2 roty i około 60 kozaków, podczas gdy Karlstedt pozostał ze swemi 4-ma kompaniami o 2 mile dalej w Kodziach. Na wiadomość o zbliżeniu się nieprzyjaciela pomaszerował Wawer na drugi koniec lasu i tu zająwszy dogodną pozycyę nad błotnistą rzeczką, oczekiwał ataku nieprzyjaciela. O godzinie $^1/_2$1. cały oddział już był w szyku bojowym: prawem skrzydłem, złożonem z oddziałów po *Suzinie*, Hłaski i 26 ludzi Kołyszki dowodził Liczbiński, środek zajmował pułkownik Wawer, lewego skrzydła bronił Brandt. W półtorej godziny później t. j. o godz. 2. zrana, dnia 28. czerwca uderzyli moskale na środek, lecz karabinierzy Wawra odparli ich z za rzeczki gęstym ogniem, gdy ci pokazali się na 40 kroków z drugiej strony strumyka. Nieprzyjaciel zmieszany nagłym ogniem, zaczął cofać się, pozostawiając trupów na placu boju, a powstańcy, przeszedłszy strugę wbród, postępowali za nimi. Lecz moskale niebawem zdwoili ogień, usiłując wbić się klinem między oddziały. Wówczas Brandt silnem natarciem na prawe skrzydło nieprzyjacielskie zmusił je do cofnięcia się w lewo, major Liczbiński zaś dzielnie uderzył na moskali z boku i tym sposobem wyparto nieprzyjaciela na pola pod wieś Gruszki, gdzie obsadził zabudowania i opłotki. Tutaj Wawer, nie chcąc atakować moskali i narażać oddziału na nieproduktywne straty, niemniej zmuszony chronić się przed będącemi w pobliżu kolumnami, które zwycięstwo pod Gruszkami mogły przemienić na klęskę, nakazał odwrót ku południowi, aby wydobyć się z obławy moskiewskiej. Nieprzyjaciel w tej walce stracił około 100 zabitych i rannych, powstańcy 18 zabitych i 25 rannych; tak strzelcy, jak kosynierzy dzielnie się prowadzili. W potyczce tej siły Wawra wynosiły przeszło 600 ludzi.

29. 6. 63. **Krasne**, A., ob. augustowski, 6 km. płn.-z.płn. od Lipska. (Kozi Rynek, Hruski, Balinka, Studzienniczna, Sopoćkinie, Sapochiny).

Zostawiwszy pobitą kolumnę Makarowskiego w Gruszkach ruszył pułkownik Ramotowski ku Krasnemu i po całodniowym forsownym marszu stanął w Kozim Rynku, gdzie zamierzał odpocząć kilka dni, aby potem udać się w dalszy pochód w Łomżyńskie. Atoli Karlstedt, połączywszy się w Gruszkach z rozbitym Makarowskim, podążał trop w trop za Wawrem na czele 6 rot piechoty i nieco jazdy i otoczył ze wszystkich stron fortecę powstańczą. O godzinie 3. z rana 29. czerwca, po wysłaniu rannych w bezpieczne miejsce, usłyszeli powstańcy pierwsze strzały od strony Krasnego, a w pół godziny później moskale z całej siły uderzyli na sformowany do wyjścia i zajęcia odpowiedniej pozycyi oddział. Natarcie tak było silne, że żołnierz zaledwie miał czas rozwinąć się w gęstym lesie, prażony rzęsistym ogniem. Mimo to strzelcy odważnie rzucili się naprzód i dzielnie nieprzyjacielowi odpowiadali, lecz miejscowość nie pozwalała rozwinąć się. Oddział w popłochu począł się cofać przez ogromne ostępy, pokryte drzewem i bagnami, poprzecinane parowami. Rozproszywszy się w różnych kierunkach dopiero następnego dnia zebrali się powstańcy w liczbie około 400 rozbitków koło swego dowódzcy. Jazda tylko wyszła obronną ręką; w sile 48 koni przedarła się bowiem, prowadzona przez majora Reklewskiego, przez bagna, wśród niewypowiedzianych trudów, ruszyła na zachód i przeprawiła się przez Narew w Łomżyńskie.

W tem niepomyślnem spotkaniu stracił oddział 14 zabitych, w tej liczbie Kazimierza Wasilewskiego, Władysława Staszewskiego i Bronisława Suszyckiego. Ranni w liczbie 17 dostali się w czasie transportu do niewoli: waleczny Stanisław Orechwa, który w drodze życie zakończył, jako też ochotnik Wojtaszkiewicz, który żyjąc jak anachoreta, w każdej bitwie szedł z obrazem Matki Boskiej na kule nieprzyjacielskie, zabrany i wieziony do Suwałk, zakończył życie w bliskości Studziennicznej, dalej Sztukowski, Łapiński, Ejsmond, Wiszniewski i inni.

2. 7. 63. **Mikaszówka,** A., ob. augustowski; 19 km. z.-płn.-z. od Sopoćkiń. (Sarnotki).

Podczas gdy *Ramotowski* z częścią rozbików ruszył na południe, Feliks Kołyszko, objąwszy dowództwo po *Hłasce* i Szukiewicz, dowódzca VI. oddziału, starli się pod Mikaszówką z majorem Kubem, poczem udali się pod Wiejsieje. Tam Szukiewicz, zabrawszy swoich adjutantów i kilka koni, opuścił swój oddział, zostawiając go Kołyszce, który w ten sposób jako dowódzca trzech oddziałów, mianowicie swego, po *Hłasce* i Szukiewiczu miał pod sobą 370 ludzi. Niebawem Szukiewicz odebrał swój oddział a Kołyszko ze swoim i Hłaskowym, razem w 160 ludzi wyruszył do Seraj a stamtąd pod Zywulciszki, gdzie otrzymał wezwanie ułatwienia przeprawy przez Niemen oddziałom dążącym z Trockiego.

5. 7. 63. **Radziłów,** A., ob. augustowski; miasto.

Zebrawszy rozbite pod Krasnem oddziały pułkownik Ramotowski sformował je i ruszył w kierunku Tobolewa idąc między Głębokim Brodem a Serwelkami. Zostawiwszy następnie złączone z nim oddziały augustowskie na miejscu, ruszył w lasy sztabińskie, gdzie stanął 2. lipca. Stąd, kierując się ku Wiźnie, aby przebyć Narew i dostać się znowu w Łomżyńskie, przeszedł Nettę i kanały spokojnie i dopiero dnia 4. lipca, przy przejściu rzeki Jegrzny pod Woźną Wsią zauważył pościg moskali. Chcąc coprędzej dostać się do Wizny, wsadził znużony oddział na 200 podwód i zmieniając je wciąż po południu 5. lipca stanął w Radziłowie. Odpocząwszy przez pół dnia w miasteczku, pod wieczór ruszał w dalszy pochód, gdy nagle na rynek wpadła secina kozaków wysłana przez Maniukina z Białegostoku i ścigająca uparcie powstańców. Po krótkiej wymianie strzałów kozacy cofnęli się zostawiając na rynku kilka jańczarek i konia zabitego, Wawer tymczasem ruszył spiesznie ku Narwi.

6. 7. 63. **Szeburczyn,** A., ob. augustowski; 6 km. płn.-w.-płn. od Wizny. (Chyliny, Sambory, Sieburczyn, Szambory, Szymbory, Wizna, Biebrza rzeka, Burzyn).

Z Radziłowa ruszył Ramotowski na południe ku Wiznie, mając wciąż za sobą kozaków, którzy już o świcie d. 6. lipca w sile 3 secin z objeszczykami, niedaleko za Chylniami poczęli niepokoić oddział a między Szeburczynem a Szamborami na dobre poczęli atakować Wawra. Ramotowski był w obawie, że nie uda mu się przejść przez Narew z powodu ciągnącej od Łomży piechoty nieprzyjacielskiej. Atoli żandarmerya narodowa, wobec zatopienia promów, przygotowała tratwy, a Wawer przyspieszywszy marszu, przeszedł rzekę, gdy strzelcy ucierali się z moskalami. Jedna kompania strzelców, dowodzona przez Czempińskiego (Liczbińskiego, dowódzcę oddziału po Suzinie), zasłaniała przeprawę. Zrazu Czempiński celnym ogniem skutecznie odpierał natarczywe ataki kozaków, ale gdy poległ, kompania zmieszała się i otoczona przez nieprzyjaciela, straciła około 30 ludzi w rannych i poległych. Natomiast kosynierzy, wysłani przez Wawra, napędzili kozakom strachu i zmusili ich do cofnięcia się, umożliwiając oddziałowi przejście rzeki. Ogółem stracił Wawer podczas tego cofania się 27 zabitych i 18 rannych oraz część oddziału, która się rozproszyła. W tych potyczkach polegli między innymi

Ewelina Maksymilian i Pietraszewski Maciej. Wawer, przeszedłszy przez Narew, zatrzymał się w Grzędach o 5 km. na południe od Wizny.

7. 7. 63. **Brzeźnice,** A., ob. łomżyński; 6 km. płn.-z. od Zambrowa. (Łomża, Poryte, Zambrów, Ząbków, Zbrzeźnica).

W pobliżu Zambrowa zgromadziło się kilka oddziałów powstańczych, tak z województwa płockiego jak augustowskiego, mianowicie Tyszki i Grzymały, Skarżyńskiego i Chądzyńskiego, a z Płockiego zdążał Jasiński w celu połączenia się z *Wawrem*. Jasiński, dowódzca oddziałów pułtuskich i ostrołęckich, dowiedziawszy się o wysłaniu przez Zajcowa z Czyżewa do Łomży kolumny nieprzyjacielskiej, polecił stojącemu pod Maliszewem Skarżyńskiemu posunąć się na trakt ze Zambrowa do Łomży. Skarżyński wskutek tego wezwania ruszył z oddziałem swoim, t. zw. oddziałem dziewiątym augustowskim, liczącym 230 ludzi, d. 6. 7. rano ku Czerwonemu Borowi i stanął w Głębocku (v. Głęboczku) a będąc na noc blisko szosy z Zambrowa do Łomży, wezwał znajdujących się w pobliżu Tyszkę i Grzymałę do współdziałania, gdy 2 roty idące od Zambrowa, parte będą przez Jasińskiego. Tyszka i Grzymała, połączywszy się ze Skarżyńskim, ustawili strzelców w lasku po obu stronach szosy, za nimi ukryli kosynierów, a tyralierów wysunęli przed lasek między zboże. O godzinie 6. z rana dały się słyszeć strzały na tyłach zbliżającej się od Zambrowa kolumny, zaatakowanej przez część oddziału Jasińskiego, a niebawem główna siła wojska zwróciła się przeciw Skarżyńskiemu, który zanadto się wysunął ze swojego ukrycia. Strzelcy po obu stronach szosy zachwiali się i cofnęli się w olszynkę, lecz ogień nie ustawał, aż wreszcie moskale, rażeni celnymi strzałami, parci ponadto przez gros oddziału Jasińskiego, rzucili się do ucieczki. W oddziele Skarżyńskiego, stanowiącego front ataku, poległo 3 powstańców a 6 było rannych, odznaczył się zaś szczególniej podoficer kosynierów I-go plutonu Paweł Bielski. Wśród poległych, których było do 32 ludzi, znajdowali się Chądzyński i Gorski. Rannych mieli powstańcy 18.

Po starciu tem złączył się w Czerwonym Borze z oddziałami Jasińskiego pułkownik Wawer, który objął dowództwo nad wszystkimi powstańcami w liczbie około 2200.

11. 7. 63. **Łapy,** A., ob. łomżyński; 23 km. wsch.-płn.-wsch. od Wysokiego Mazow. (Dąbrowa).

Dowódzca żandarmeryi narodowej powiatu łomżyńskiego Górski, mający za zadanie niepokojenia moskali w rozmaitych punktach kolei żelaznej warszawsko-wileńskiej, postanowił przejść na południe toru w celu łatwiejszego wyekwipowania oddziałku i ciągłego niepokojenia nieprzyjaciela. Pod Łapami stał oddział kozaków, który należało wyprzeć. W tym celu wypuścił Górski naprzód strzelców, pieszo, z jazdą i rezerwą posuwając się z boków. Strzelcy uderzyli na domek strażniczy przy przejeździe Dąbrowa, i mimo silnego ognia zmusili patrol kozacki do ucieczki. Na placu zostało dwu zabitych i dwu rannych kozaków.

15. 7. 63. **Miastkowo,** A., ob. łomżyński; 17 km. zch. od Łomży. (Łomża, Ostrołęka).

Oddziałek żandarmeryi narodowej zaatakował z zasadzki pod Miastkowem patrol 15 kozaków, jadących żwirówką i położywszy 3, resztę zmusił do ucieczki. Wysłany na poszukiwanie powstańców silniejszy oddział już ich nie zastał na miejscu napadu.

17. 7. 63. **Łapy,** A., ob. łomżyński; 23 km. wsch.-płn.-wsch. od Wysokiego Mazow. (Dąbrowa, Ząbki).

Konnica Kazimierza Kobylińskiego z Wielkiego Uhła zdążała do Wólki Markowskiej, a tu połączywszy się z oddziałami konnymi: bielskim Kwapi-

szewskiego i łomżyńskim Górskiego, przeszła do obwodu łomżyńskiego, gdzie wspólnie z Górskim poczęła niepokoić moskali nad torem kolejowym. Przeszedłszy kolej żelazną, połączone oddziały stanęły o 2 wiorsty od toru pod Łapami. W nocy wysłano 20 kawalerzystów pieszo pod stacyę, na przejazd Dąbrowa, przeciw kozakom, patrolującym nad torem. Wyprawa się udała: gdy patrol nadszedł, powstańcy dali ognia na 30 kroków i 10 zwalili z koni, a spaliwszy w mgnieniu oka budkę strażniczą, powrócili do reszty oddziału.

18. 7. 63. **Łapy,** A., ob. łomżyński; 23 km. wsch.-płn.-wsch. od Wysokiego Mazow. (Ciechanowice).

W nocy 18-go lipca Górski, Kobyliński i Kwapiszewski ponownie wysłali do Łap 20 kawalerzystów, którzy zabiwszy moskalom 4, a zraniwszy 3 kozaków, wrócili z wyprawy bez szwanku; po napadzie tym powstańcy urządzili wyprawę ku Ciechanowcowi na kolonistów, aby ich ukarać za wydawanie moskalom rannych. Załogi jednak moskiewskiej nie mogli atakować z powodu słabej liczby jazdy powstańczej.

20. 7. 63. **Wesołe Oko,** A., ob. maryampolski; 16 km. płn.-wsch. od Maryampola.

Major Wanin z 2-ma rotami piechoty miał rozbić oddziałek powstańczy pod Wesołem Okiem. Powstańcy mieli stracić 30-tu zabitych i rannych, a moskale — nic!

21. 7. 63. **Łomża,** A., ob. łomżyński; miasto.

W lasach niedaleko Łomży napadniętym został przez moskali, pod dowództwem essauły kozackiego Zawistowskiego, oddział złożony z 50-ciu młodych ludzi, prawie wszystkich uczniów ze szkół, dążących do formującego się oddziału. Mimo, iż żaden z nich broni nie posiadał, moskale wymordowali ich w najokrutniejszy sposób. Obnażonych i przywiązanych do drzewa zabijano powolnymi razami, innym wyłupiono przed śmiercią oczy, drugim połamano kości, innym nakoniec wydzierano wnętrzności.

21. 7. 63. **Kozłowa Ruda,** A., ob. maryampolski; 16 km. w. od Pilwiszek. (Czysta Buda, Pilwiszki, Wysoka Ruda).

Po opuszczeniu przez powstańców okolic Sapieżyszek począł tam zbierać samodzielnie organizujących się włościan Szpak, z którym połączył się Telesfor Nieszokoć (Antoni Budrys), który przybywszy z Krakowskiego, walczył pod Budą 23. 5., poczem sam zaczął formować oddział, aż złączył się ze Szpakiem. Szpak zuchwale uwijał się po Maryampolskiem, niemało sprawiając kłopotu moskalom. Od 5. 7. dowodził już Szpak sam połączonymi oddziałkami liczącymi kilkudziesięciu włościan, gdyż dnia tego podczas rekonesansu Nieszokoć wpadł w ręce nieprzyjaciela i rozstrzelany został w Dynaburgu 15. 3. 1864. Dnia 21. lipca, dążąc do przerwania komunikacyi kolejowej, zaatakowany został Szpak przez kapitana sztabu Graffa, któremu niebawem przyszły z pomocą wojska z Pilwiszek, Rudy i Maurucian i po dłuższej żwawej walce musiał ustąpić, straciwszy 12 poległych i 4 rannych, których moskale dobili.

23. 7. 63. **Krykształty,** A., ob. sejneński; 10 km. w. od Seraj. (Sejny, Krzeksztuny).

Przeprawiając się przez Niemen, cofający się z Pomusa przed pułkownikiem Kowalewskim, dowodzącym 2-ma rotami gatczyńskiego pułku i seciną kozaków, Sędek i Lubicz starli się z nim ponownie pod Krykształtami. Na wieść o za-

atakowaniu Lubicza, *Kołyszko* i *Gleb* w godzinie przebiegli 10 wiorst od swego stanowiska pod Straczunami, lecz mimo pospiechu przybyli już w czasie, gdy walkę przerwała noc. Połączone oddziały wróciły pod Straczuny, gdzie rozłożyły się obozem.

23. 7. 63. **Średnica,** A., ob. łomżyński; 6 km. płd.-w. od Wysokiego Mazowieckiego.

Celem zaopatrzenia się w konie przeszli Górski, Kwapiszewski i Kobyliński przez tor i w nocy na 24-go lipca uderzyli na stacyi Średnica na dwa razy liczniejszego nieprzyjaciela, lecz zostali odparci.

24. 7. 63. **Siodmaki,** A., ob. łomżyński; 16 km. płd.-w. od Wysokiego Maz. (Krasowo-Siodmaki, Skłody, Szczodruchy, Piekuty, Składy).

Po niepomyślnym ataku na plant kolejowy pod Średnicą Górski, Kobyliński i Kwapiszewski cofnęli się do Siodmaków, gdzie stanęli o godz. 2. w nocy. Obawiając się lada chwili ataku, rozstawili pikiety i nie pozwolili koni rozsiodłać, będąc każdej chwili w pogotowiu. Jakoż o godzinie 5-tej rano ukazała się piechota z kozakami. Uformowawszy się w szóstki powstańcy poczęli wychodzić ze wsi do znajdującego się o 200 kroków lasu. Ponieważ we wsi walka była niemożliwa, Górski pozornem cofaniem się wywabił kozaków w pole, śmiałym zwrotem natarł na zapędzonych w pogoni i po blisko półgodzinnej walce zmusił do ucieczki, gnając aż do wsi Skłody, gdzie moskale mieli swoje rezerwy. Poległo w tej utarczce 2 powstańców: Jan Terlikowski i Franciszek Szenyc (Szmyc), rannych było również 2.

25. 7. 63. **Zywulciszki,** A., ob. sejneński; 11 km. płd.-w. od Seraj. (Balwierzyszki, Sewultyszki, Zewultyszki).

Pod Straczunami zebrało się około 800 powstańców, mianowicie oddziały Sędka, Lubicza, Feliksa Kołyszki, Gleba, oraz jazda Dahlena i Kudawskiego (?). Dnia 25. lipca jedna z kolumn moskiewskich z Wileńskiego poczęła przeprawiać się przez Niemen pod Zywulciszkami. Oddziały zawiadomione o tem przez jazdę Dahlena biegiem rzuciły się ku rzece, aby niedopuścić nieprzyjaciela do przeprawy. Po dwugodzinnej wymianie strzałów moskali z Zywulciszek w Trockiem a Polaków w Zywulciszkach w Augustowskiem — moskale zaniechali przeprawy; strat żadna strona nie poniosła prócz jednego konia ranionego we wojsku moskiewskiem. — Dnia 29. lipca wszystkie oddziały powstańcze przybyły do Seraj, gdzie pułkownik *Andruszkiewicz* odbył przegląd wojsk. Z oddziałami tymi połączyli się Paradowski (Ostroga) i *Lenkiewicz*, który z polecenia R. N. objął nad niemi główne dowództwo.

5. 8. 63. **Bombiniki,** A., ob. kalwaryjski; 6 km. płn.-z. od Simna. (Simno, Zimno, Szose).

Odłączywszy się z rozkazu R. N. od *Lenkiewicza* udał się *Gleb* z 500 ludźmi ku wsi Szose (?) dla zabrania broni; czekając kilka dni w okolicy, napadnięty został pod Bombinikami przez podpułkownika Artemiejewa w sile 1 1/2 roty piechoty z 2-ma działami i 1/2 szwadronem jazdy. W starciu tem oddział powstańczy poszedł w rozsypkę.

7. 8. 63. **Straczuny,** A., ob. sejneński; 14 km. w.-płd.-w. od Seraj. (Strocz, Stroczany, Stroczyn, Stoczany).

Feliks Kołyszko ze 185 ludźmi odłączywszy się od reszty oddziałów, pozostających pod głównem dowództwem *Lenkiewicza*, krążąc po powiecie, raz po raz stykając się z innymi oddziałami, niespodzianie zaatakowany został przez 2

szwadrony huzarów i 100 kozaków majora Ryztowa we wsi Straczunach. Huzarzy raz tylko dali ognia, na który Kołyszko odpowiedział salwą w zbitą masę jazdy moskiewskiej, zsadzając 30 huzarów z koni. Nie zważając na przykład dowódzcy, oddział pierzchnął, zostawiając na placu 2 oficerów zabitych i lekarza z oddziału *Lubicza*, Błażewicza, emigranta z r. 1848 Marcelego Augustowskiego, oraz 10 kosynierów, którzy uciekali polem.

Po tem starciu Kołyszko na pewien czas połączywszy się z innymi oddziałami, ruszył wraz z Lenkiewiczem do Wawra na południe, aż ostatecznie zdał dowództwo Kijańskiemu około 1. września, a po wyleczeniu się opuścił Augustowskie pod koniec listopada. Inne oddziały zaś ruszyły z rozkazu R. N. w Maryampolskie.

10. 8. 63. **Dumbele,** A., ob. sejneński; 4 km. płd. od Łozdziej.

Przebiegając ze swoją jazdą środkową i północną część województwa, przybyli Dahlen i Reklewski dnia 10. lipca o godzinie 6. rano do Dumbel. Moskale, dowiedziawszy się o pobycie kawaleryi powstańczej, natychmiast wysłali silną kolumnę, której zbliżenie zaanonsowały pikiety o godzinie 2. po południu. W jednej chwili cały oddział wyruszył ze dworu, aby się sformować w dogodnej pozycyi i w danym razie zaatakować nieprzyjaciela. Przy ściąganiu pikiet pozostało we dworze tylko kilku ludzi; zajęcie to wymagało nieco czasu, tymczasem moskale wpadli do dworu, gdzie zastali jeszcze czterech ludzi, których zasiekli na miejscu, mianowicie wachmistrza Ludwika Micewicza oraz żołnierzy Romanowskiego z Jedwabna, Zaleskiego ze Swicuka (?) i oficyalistę miejscowego Szerkszniewskiego. Awangarda moskiewska składała się ze szwadronu huzarów, za którymi zdążała piechota na podwodach. Reklewski, nie mogąc przyjąć walki w otwartem polu z przeważającemi siłami nieprzyjacielskiemi, zmuszony był uchodzić.

21. 8. 63. **Mazuryszki,** A., ob. maryampolski; 15 km. płn.-z. od Pren. (Budka, Olkieniki, Pilwiszowskie lasy, Olkieniszki, Zyplowskie lasy, Żarstwy, Czysta Buda, Wejwery).

Objąwszy wskutek rozkazu naczelnika woj. województwa dowództwo nad połączonymi znowu oddziałami Lubicza, Sędka, Ostrogi i innymi, Leonowicz (Strumiłło?) dnia 17. sierpnia przedsięwziął wyprawę w lasy pilwiszowskie i zyplowskie, celem przerzucenia się na zachodnią stronę drogi żelaznej, co ze względu na ogólny rozwój powstania było koniecznem. Siły powstańcze składały się z 600 piechoty i 20 konnej służby obozowej, która wraz z całym obozem pozostała w bezpiecznem miejscu, przewidywano bowiem niezmierne trudności tej wyprawy, gdyż powodzenie jej zależało od utrzymania w tajemnicy, a tymczasem moskale mieli się na baczności, ponieważ kilka dni przedtem już urządzane wycieczki w tę stronę objaśniły ich o zamiarach powstańców. Pewna zwłoka w wykonaniu powziętego planu dała moskalom sposobność do zmienienia postawy z opornej na zaczepną i dnia 21. sierpnia oddział zaatakowany został między stacyami pocztowemi Budką a Wejwerami pod Mazuryszkami. Moskale mieli 3 kompanie strzelców gwardyi gatcz. pułku pod dow. kap. Karteszowa, 3 kompanie rezerwy i 1 secinę kozaków. Powstańcy uszykowali się do boju w następującym porządku: środek, ze sztucerników złożony, zostawał pod dowództwem Gleba, na prawem skrzydle uszykowali się Sędek i Lubicz, na lewem Leonowicz, Ostroga stanowił rezerwę. Moskale potężną szarżą kawaleryi uderzyli na środek, lecz celnym ogniem sztucerników po dwakroć odparci, zostawiwszy rezerwy dla odstrzeliwania się środkowi i lewemu skrzydłu powstańczemu, przerzucili kawaleryę na prawe skrzydło i wsparli jej działanie dwiema kompaniami piechoty.

Oddziały Sędka i Lubicza walczyły rozpaczliwie, prawie otoczone przez trzykroć przeważające siły nieprzyjacielskie, lecz mimo bohaterstwa żołnierzy po godzinnej walce skrzydło prawe chwiać się zaczęło. Wtedy wyruszył na odsiecz oddział Ostrogi i na pół godziny powstrzymał walkę nierówną. Moskale rzucili się na bagnety. Większa część strzelców Sędka i Lubicza przybyłych z Litwy uzbrojona była w fuzye myśliwskie bez bagnetów, bój był przeto wcale nierówny i straty oddziałów ogromne. Polegli w tej walce również dowódzcy Lubicz, Sędek i Leonowicz (?). Bohaterska walka na skrzydle prawem dała możność Glebie, Ostrodze i kapitanowi Laudańskiemu ocalenia reszty oddziału. Straty powstańców w tej bitwie wynosiły 60 zabitych i 20 rannych. Moskale, którzy wedle zwyczaju, dobijali rannych, stracili o połowę mniej. Między zabitymi moskalami był kapitan.

22. 8. 63. **Białogrondy,** A., ob. augustowski; 17 km. płn.-wsch. od Radziłowa. (Szczuczyn, Biała).

Kapitan straży nadgranicznej Kowalewskij z 1 rotą mirowskiego pułku i 25 objeszczykami spotkał się w błotnistych lasach Białogrond z oddziałem Micewicza, który miał rozproszyć.

24. 8. 63. **Stankuny,** A., ob. sejneński; 10 km. płd.-wsch. od Łoździej. (Bławanty, Szławanty, Słowanty).

Z rozbitkami z pod Mazuryszek rzucił się kapitan Laudański na południe. W tym samym czasie wyruszyły z Wilna 22. sierpnia dwie kolumny preobrażeńskiego pułku gwardyi w Augustowskie. Pierwsza z nich, dowodzona przez generała Bariatyńskiego, przeprawiwszy się przez Niemen pod Mereczem, udała się w kierunku Seraj. Część kolumny tej w sile 1 roty oraz dragonów dopadła Laudańskiego pod Szławantami przy Stankunach. Laudański po krótkiej żwawej utarczce, w której stracił 12 ludzi w zabitych, cofnął się w porządku i mimo nieustannego pościgu przeszedł cało do powiatu augustowskiego, gdzie połączył się z *Wawrem* i *Lenkiewiczem*.

25. 8. 63. **Kartimoksle,** A., ob. sejneński; 7 km. płn. od Łoździej. (Kurdomokszty, Łoździeje, Simno, Zimno).

Druga kolumna wysłana z Wilna dnia 22. sierpia w sile 2 rot preobrażeńskiego pułku gwardyi i szwadronu ułanów, pod dowództwem pułkownika Dena, przez Olitę skierowała się ku Simnu. W okolicach tych stała jazda Reklewskiego i Dahlena, razem 190 koni; część oddziału powstańczego, mianowicie Dahlen w 70 koni, starł się z ułanami rotmistrza barona Hana, idącymi w awangardzie kolumny moskiewskiej. Po krótkiej utarczce, w której oddział stracił 2 zabitych, a moskale 3, Dahlen i Reklewski ruszyli ku Urdominowi.

26. 8. 63. **Krasnopol,** A., ob. sejneński; 9 km. wsch. od Sejn. (Sejny).

Parci wciąż przez kolumnę Dena, ruszyli Reklewski i Dahlen przez Urdomin na południe, ku Pelelom, gdzie zdążającego do oddziału komisarza Rządu N. Artura Awejdę, krótko po opuszczeniu folwarku przez jazdę powstańczą, dopadli moskale 25. 8. i położyli trupem; dziewięciu natomiast maruderów zdołało się wymknąć i podążyć za oddziałem, który ruszył ku Krasnopolowi. Tutaj dnia 26. sierpnia, zatrzymawszy się w zaroślach i bagnach między Sejnami a Krasnopolem dla chwilowego odpoczynku, ujrzeli się Dahlen i Reklewski o godzinie 3. po południu otoczeni znacznemi siłami moskiewskiemi. Była to kolumna Bariatyńskiego, która się biła pod Stankunami. Powstańcom pozostawała tylko jedna droga do cofnięcia się, mianowicie przez groblę, przechodzącą przez trzęsawiska. Niespodziany napad zmieszał zrazu szeregi powstańcze, lecz wnet dowódzcy zdo-

łali sformować oddział i pomimo nader niekorzystnej pozycyi przebili się, tracąc część ludzi, którzy się rozbiegli oraz pewną ilość rannych, wśród tych kapitana Redla.

Po starciu tem Dahlen, mianowany 8. 9. podpułkownikiem jazdy, udał się z rozkazu R. N. w Krakowskie, oficerowie Baranowski i Matusiewicz zaś poczęli formować na miejscu małe oddziały jazdy, atoli bez korzyści.

3. 9. 63. **Strzelcowizna,** A., ob. augustowski; 8 km. wsch.-płn.-wsch. od Augustowa. (Zielony las).

Przebywając w okolicy Augustowa z oddziałem 300 ludzi, tak świeżych ochotników, jak też rozbitków z innych oddziałów, pułkownik Ramotowski, przy którym znajdował się Lenkiewicz, zaatakowany został w straży Zielony las pod wsią Strzelcowizną przez 2 roty piechoty i jazdę pod dowództwem majora Egera. Zaskoczony znienacka nie mogąc utrzymać się, począł oddział cofać się, odpowiadając ogniem, atoli ścigany od południa do późnej nocy rozproszył się zupełnie i tylko Glindzicz i Dzikowski zdołali uprowadzić i zebrać około 30 ludzi. Moskale mieli rannego porucznika Kuzimowa i 3 inych oficerów, ale zato odbili Ostragradzkiego, oficera znajdującego się jako jeniec w obozie polskim. Wawer i Lander po tej rozsypce wyjechali zagranicę.

3. 9. 63. **Sanie,** A., ob. łomżyński; 12 km. płn.-zch. od Wysokiego Mazow. (Jabłonka, Zambrów, Szczodruchy).

Przeprawiwszy się przez Narew Kobyliński, Górski i Kwapiszewski weszli do Tykocina, skąd ruszyli do Wiszniowka, gdzie przybył Nadmiler, który objąwszy dowództwo nad całym oddziałem, podzielił go na 2 szwadrony pod komendą Kwapiszewskiego i Zdziechowskiego, mianując Kobylińskiego swoim adjutantem. Krążąc po Łomżyńskiem dnia 3. września, otrzymawszy wiadomość o zbliżaniu się kolumny, wysłanej przez Tolla od Wysokiego i Kulesz, ruszył Nadmiler do Jabłonny, a stamtąd do Sań, gdzie napadnięty przez ułanów, kozaków i objeszczyków, 2 godziny stawiał opór przewadze liczebnej nieprzyjaciela. Trzy razy tak powstańcy, jak moskale szli do ataku, aż wreszcie Nadmiller musiał zrejterować, straciwszy dzielnego oficera Apolinarego Łagunę, Michalskiego Antoniego, Damazego Bargielskiego (Borgielskiego), Toczyskiego, Wojtkowskiego i 3 innych zabitych oraz 7 rannych. Odznaczyli się w tem starciu Łaguna, który poległ, podporucznik Antoni Arciszewski i Jan Cieślikowski, wachmistrz Józef Szajba, podoficerowie Wojna i Karol Jankowski; straty moskali w poległych i rannych wynosiły 35.

7. 9. 63. **Brzeźnice,** A., ob. łomżyński; 6 km. płn.-zch. od Zambrowa. (Jabłoń, Łabędź, Zambrów, Zbrzeźnica, Ząbków, Łomża).

Stojąc obozem ze swoimi szwadronami Kwapiszewskiego i Zdziechowskiego t. j. z oddziałami Górskiego, Kwapiszewskiego i Kobylińskiego pod Tabądziem-Kałęczynem, zawiadomiony został Nadmiller, że do odległej o 2 wiorsty od obozu Brzeźnicy przybyło 36 kozaków po siano. Natychmiast wysłano z oddziału Kwapiszewskiego 20 ludzi pieszo i 15 konno pod dowództwem wachmistrza Szajby; patrol ten, zaskoczywszy kozaków, 4 na miejscu położył, a 3 zranił; reszta umknęła przez Slednie do pobliskiego Zambrowa. Gdy Szajba wracał do obozu pod lasem, już poczęli nadbiegać kozacy i objeszczycy, spieszący rozbitym na pomoc z Zambrowa, a wtedy Kwapiszewski z resztą swego szwadronu pobiegł z pomocą Szajbie. Nadmiller w tym czasie z 2-gim szwadronem obszedł wieś i zaszedł kozakom z tyłu. Po kilkakrotnych szarżach powstańcy odstrzeliwając się, w porządku dokonywali odwrotu, mając 8 ludzi ranionych i 4 konie. Straty po stronie przeciwnej były znaczniejsze. W starciu tem

odznaczyli się podoficerowie Wasilewski Stefan, Paszkiewicz i Szczuka oraz wachmistrz Józef Władyczański.

10. 9. 63. **Augustów,** A., ob. augustowski; miasto.

Przy lekarzu Glindziczu i oficerach Andrzejkiewiczu i Dzikowskim 5. 9. zebrało się 50 ludzi z rozbitego pod Strzelcowizną oddziału. Rozbitków tych przyłączył do swego oddziału, wynoszącego 150 ludzi, Klimkiewicz, który mając rozkaz podniesienia ducha w pow. augustowskim, ruszył z całym oddziałem przez Lipsk i Sopoćkinie w lasy augustowskie. Lecz tu, otoczony zewsząd przez moskali w sile 11 rot, 2 szwadronów ułanów i 1 seciny kozaków, zdołał wymknąć się szczęśliwie z matni, poczem otrzymawszy rozkaz połączenia się z *Glebem*, zdał dowództwo Lencewiczowi. Ten, zdążając ku Niemnowi w celu dopełnienia wspomnianego rozkazu, zmuszony był przyjąć walkę w najniedogodniejszej dla siebie pozycyi i oddział został rozproszony, a Lencewicz poległ.

18. 9. 63. **Wincenta,** A., ob. łomżyński; 8 km. płn.-zch.-płn. od Kolna. (Bielinka, Kozioł).

Celem ukarania straży pogranicznej powiatu biebrzańskiego, nieustannie napastującej ludność okoliczną, major Brandt, który z polecenia R. N. zorganizował oddział kurpiowski wspólnie z majorem Micewiczem, nacz. sił zbrojnych wojew. augustowskiego i grodzieńskiego, po odmówieniu pomocy ze strony *Nadmillera,* wyruszyli dnia 17. września z lasów nowogródzkich ku Wincencie, gdzie stanęli nazajutrz o godz. 4. rano. Mimo znużenia żołnierza postanowili dowódzcy zaatakować komorę w obawie, by moskale nie otrzymali posiłków. Rozstawiwszy 1 pluton strzelców uzbrojonych w sztućce, pod dowództwem kapitana Lustańskiego Ignacego i 3 sekcye kosynierów z kapitanem Bonifacym Dziadulewiczem na czele od strony Kolna przez ogrody, kapitanowi Adamowiczowi z 2-gim plutonem strzelców i 3-ma sekcyami kosynierów z porucznikiem Bugielskim od traktu Kolna do Wincenty zalecił Brandt atak na główne siły moskiewskie. Mimo rzęsistego ognia Lustański, Dziadulewicz i Adamowicz przypuścili atak, zajęli komorę i wyparli moskali na terytoryum pruskie, skąd moskale, zdaje się wspólnie ze strażą pruską, poczęli ich obsypywać ogniem. Atak ten wykonany został tylko przez oddział Brandta, gdyż Micewicz, który oddział swój powiększył był 2-ma sekcyami kosynierów Brandta, z powodu znaczniejszej odległości nie mógł od strony południowo-zachodniej przybyć wczas. — Po przejściu moskali do Prus Lustański, zaprzestawszy ognia, cofnął się w inną stronę, by nie dopuścić przez rzekę zajęcia lewego skrzydła. Dziadulewicz z kosynierami stał przy szlabanie, celem ewentualnego przeszkodzenia szarży, Adamowicz zaś z kosynierami niszczył komorę, zabierając co potrzebniejsze. Po spaleniu komory, powstańcy cofnęli się do wsi Kozioł w należytym porządku, pomimo przypuszczanej kilkakrotnie szarży, dzielnie odpieranej przez Lustańskiego i kapitana Seweryna z oddziału Micewicza. Strat do wsi Kozioła nie poniósł oddział żadnych, mimo ciągłego ognia i szybkiego cofania się spowodowanego tem, iż chciano czemprędzej przejść przez most na Pisi. Powstańcy wytrzymawszy przeszkody ze strony ścigających przy przejściu mostu, przebiegłszy szmat otwartego pola, rozsypali strzelców w tyraliery; na przestrzeni półmilowej blisko godzinę trwał bój, w którym strzelcy zmusili moskali do cofnięcia się. Wogóle walka trwała 4 i pół godziny z małemi stratami po stronie polskiej: poległo 3, rannych było 5. Straty moskali były znaczniejsze, mianowicie około 30 zabitych, w tem 1 oficer i tyluż mniejwięcej rannych; prócz tego zdobyli powstańcy nieco sztucerów, pistoletów, pałaszy i 2 konie, a zranili kilka. — Z oddziału Brandta odznaczyli się pod Wincentą feldwebel Adam Środa (Rode), szeregowcy ze strzelców: Antoni Dumblewski i Julian Zawadzki, tudzież kosynier

Mikołaj Majewski; z oddziału Micewicza kap. Gustaw Seweryn, podoficer Piotr Zacharewicz i szeregowiec Józef Janiszewski.

Moskale rozporządzali pod Wincentą 210 piechoty i 100 jazdy, siły powstańcze wynosiły 304 ludzi z oficerami i kawaleryą. Podczas walki pod lasem stali Kurpie uzbrojeni w cepy i widły gotowi do ataku na wypadek, gdyby moskale zrejterowali w ich stronę.

Po potyczce szły za Brandtem przez następne 5 dni znaczne siły moskiewskie: 1500 piechoty i 500 jazdy; nie widząc możności uniknięcia starcia z przeważającym nieprzyjacielem bez narażenia się na klęskę, rozpuścił Brandt piechotę a z jazdą ruszył w inną stronę.

19. 9. 63. **Długa wieś,** A., ob. sejneński; 29 km. płn.-w. od Sopoćkiń. (Druskieniki, Łajpuny, Mizery, Ryngaliszki, Owiernica rzeka).

Połączone oddziały Ostrogi i Gleba liczące 230 ludzi, stojąc pod Długą-wsią i Mizerami, zawiadomione 19. września, że moskale w sile 2 rot piechoty, 50 kozaków i 60 objeszczyków kap. Nikityna zbliżają się ku nim od Lejpun, posunęły się ku północy. Gleb ruszył na lewo w las a Paradowski na prawo, i zajął dogodną pozycyę nad rzeczką Owiernicą, mając od strony nieprzyjaciela górzyste pola odkryte a za sobą wielką górę pokrytą lasem. Moskale nadciągnąwszy wypuścili przeciw oddziałowi kozaków, którzy po pierwszych zaraz strzałach cofnęli się. Następnie piechota, zapuściwszy się w wąwóz płytki, na końcu którego stały oddziały powstańcze, rozpoczęła na nowo walkę z nielepszym skutkiem jak kozacy. Strzelcy, ani na chwilę nie zmieszani, celnymi strzałami przyprawili nieprzyjaciela o dotkliwe straty, padło bowiem 20 szeregowców oraz porucznik Szuleszkin i chorąży Czereszukin. Polacy stracili 6, między nimi oficera Ilcewicza Antoniego, człowieka niezwykłej odwagi; rannych mieli 5, z których 2 moskale zarżnęli, piłując trzymanego za głowę i nogi rannego pałaszem po gardle. Po skończonej walce oddziały w zupełnym porządku ustąpiły z placu boju. Poległych pochowano w Ryngaliszkach.

23. 9. 63. **Nowa Buda,** A..... (Długie).

Kapitan Makareńko na czele 2 rot piechoty i 70 kozaków napadł na oddziałek 15 jazdy (po) *Reklewskim* który rozbił, biorąc 3 do niewoli.

25. 9. 63. **Skiebłowo,** A., ob. augustowski; 4 km. płn. od Lipska.

Podpułkownik estlandzkiego pułku Sztewen z 2½ rotami piechoty i seciną kozaków wykrył oddział Augustowskiego pod Skiebłowem i zmusił do ucieczki. Oddział miał liczyć 150 powstańców z których stracił 14.

29. 9. 63. **Szaki,** A., ob. kalwaryjski; 20 km. płd.-z. od Wyłkowyszek.

Resztki oddziałku jazdy z pod Nowej Budy starły się ponownie z moskalami pod Szakami.

30. 9. 63. **Średnica,** A., ob. łomżyński; 6 km. płd.-wsch. od Wysokiego Mazow.

Oddział polski dał ognia do moskali, konwojujących pociąg na kolei petersburskiej za stacyą Średnicą w zamiarze odbicia jeńców.

7. 10. 63. **Dzierże,** A., ob. sejneński; 26 km. płn.-wsch. od Sopoćkiń. (Rytnica, Rotnica).

Porucznik Klokaczew z 70 szeregowcami semenowskiego pułku i 17 kozakami zaatakował powstańców nad brzegiem Niemna naprzeciw Rotnicy. Po krótkiej strzelaninie przez Niemen, gdy moskale chcieli przeprawić się przez rzekę, powstańcy cofnęli się.

9. 10. 63. **Szławanty,** A., ob. sejneński; 12 km. płd.-w. od Łoździej. (Ilgieniki, Paserniki jezioro).

Generał major książę Barjatyński, ścigający od tygodnia oddziały Ostrogi i Gleba (III. województwa augustowskiego), liczące około 200 ludzi, spotkał je pod Igielnikami, skąd uchodząc ku Szławantom, tutaj na czystem polu powstańcy stawili czoło nieprzyjacielowi, lecz osaczeni z jednej strony przez rotę preobrażeńskiego pułku pod kapitanem Fultonem, z 2-giej strony przez szwadron dragonów kapitana Luego (?) i zagrożeni rezerwami nieprzyjacielskiemi, rozbili się na kilka oddziałów, by po trzech dniach, t. j. 12. października, znowu się zebrać.

10. 10. 63. **Borowa Karczma,** A., ob. sejneński; 5 km. płd.-wsch. od Seraj. (Seraje).

Po rozdzieleniu oddziałów pod Szławantami, porucznik Brocki z partyą 18 ludzi, nie stosując się do danej mu przez *Gleba* instrukcyi, spotkał się z kolumną Barjańskiego pod Borową Karczmą, gdzie stracił 8 ludzi w zabitych i jednego rannego, sam zaś będąc rannym wraz z 2-ma szeregowymi wpadł w ręce moskali.

10. 10. 63. **Piotrowicze,** A., ob. sejneński; 10 km. płn.-wsch. od Łoździej.

Pełniący obowiązki oficera Korralewski (Kowalewski?), który wyszedł z pod Szławant z 10 ludźmi, w starciu pod Piotrowiczami stracił z nich 6.

12. 10. 63. **Buchujańskie błota,** A., ob. kalwaryjski...

Rota izmailskiego pułku i secina kozaków gen. majora Dubelta napotkała koło Buchujańskiego błota oddziałek 50 ludzi, który rozproszyła. Polaków miało poledz 12 a 8 dostać się do niewoli. Moskale — nic nie stracili!

30. 10. 63. **Wiłkowyszki,** A., ob. kalwaryjski; miasto. (Kalwarya).

W okolicy Wiłkowyszek starł się oddział powstańczy z moskalami.

9. 11. 63. **Żywawoda,** A., ob. augustowski; 10 km. płn.-z.-płn. od Suwałk.

Dowódzca Jaskołd na czele drobnego oddziałku podsunąwszy się pod Suwałki, otoczony pod Żywąwodą przez moskali, po długiej obronie, gdy już zbrakło naboi, ujęty został wraz z towarzyszem Piotrowskim i zginął na szubienicy w Suwałkach 2. grudnia. Reszta towarzyszy w liczbie 8 zdołała przedrzeć się do Prus.

10. 11. 63. **Lemany,** A., ob. łomżyński; 23 km. z.-płn.-z. od Kolna. (Wincenta, Nowogrodzkie lasy).

Oddziałek pieszy porucznika Szaniawskiego napadł pod Lemanami na patrol 14 objeszczyków wyprawionych po drzewo, a zaatakowawszy ich z zasadzki zmusił do ucieczki, raniąc 1 a zabijając 4.

Pod koniec listopada krzątały się jeszcze w Łomżyńskiem niedobitki, raz po raz rozpraszane przez moskali, jak pod Nabatkami 25. 11. Dłuższy czas trzymał się Brandt ze zorganizowanym przez siebie oddziałkiem 40 Kurpiów. W początkach grudnia rozbił Brandt patrol objeszczyków na Srebrnym Borku, którym bez żadnej straty dla siebie zabrał nieco koni, lecz w trzy dni później rozbity został nad samym kordonem. Rozpuściwszy piechotę Kurpiów, tułał się jeszcze Brandt przez kilka dni po województwie, aż przeszedł do Prus.

W końcu grudnia drobne jeszcze napady urządzały oddziałki pod Olitą, Sopoćkiniami i Szypliszkami.

W styczniu *Władysław* Kulwicz i Tomasz *Tongino* utworzyli w Sejneńskiem drobne partye z któremi ukazując się to tu to tam, nieustannie niepokoili moskali przyprawiając ich o straty przeważnie w materyałach wojennych.

24. 2. 64. **Poryte,** A., ob. augustowski; 11 km. płd.-w. od Kolna.

W powiecie łomżyńskim potworzyły się drobne oddziałki, po większej części z miejscowych włościan złożone, przerzucające się z miejsca na miejsce i wpadające na małe komendy moskiewskie, znosząc je częściowo lub w całości. Jeden z takich oddziałków porucznika *Kazigrodzkiego* zapuścił się w Myszynieckie pod Łączki, inny, dowodzony przez porucznika Wolskiego, w lesie koło Porytego urządził zasadzkę na 60 objeszczyków konnych, wracających z Łomży do Wincenty. Powstańcy tylko dwa razy zdołali dać ognia, gdyż objeszczycy coprędzej umknęli, zostawiając trzy konie zabite i mając kilku ludzi rannych. W braku kawaleryi Wolski nie mógł ich ścigać.

26. 2. 64. **Jedwabno,** A., ob. augustowski; miasto.

Rozproszywszy objeszczyków pod Porytem podsunął się porucznik Wolski wieczorem 26. lutego pod Jedwabno i ubił 2 żołnierzy, stojących na pikiecie. Moskale z hałasem poczęli formować się do odparcia powstańców, lecz Wolski spełniwszy zadanie zaalarmowania załogi, zniknął czemprędzej.

26. 2. 64. **Szczuczyn,** A., ob. augustowski; miasto.

Równocześnie, gdy *Wolski* alarmował Jedwabno, połączone oddziałki Obuchowicza, obywatela z Mińskiego i Ujazdowskiego zaalarmowały w nocy na 27. lutego załogę Szczuczyna, która zostawiwszy 1 zabitego, wyszła z miasta, podczas gdy powstańcy cofnęli się w las.

3. 3. 64. **Radziłów,** A., ob. augustowski; miasto.

Po zaalarmowaniu Szczuczyna Obuchowicz, uwijający się stale w Rudzkiej puszczy koło Grajewa, ucierał się ponownie z moskali pod Radziłowem.

12. 3. 64. **Grajewo,** A., ob. augustowski; miasto.

Wynurzywszy się znowu z Rudzkiej puszczy Obuchowicz wpadł na kordon objeszczyków pod Grajewem i zniósł go zupełnie, sam mając tylko jednego lekko rannego.

9. 4. 64. **Jedwabno,** A., ob. augustowski; miasto.

Ruchliwy porucznik Obuchowicz wpadł ze swoim oddziałkiem do Jedwabna, uderzył na maszerujący przez rynek patrol moskiewski, kładąc na miejscu 3 moskali, a sam zostawiwszy na placu 1 zabitego, cofnął się w las.

14. 4. 64. **Gątorze,** A., ob. łomżyński; 10 km. płd.-z. od Nowogrodu. (Gontara).

Z polecenia R. N. pułkownik Jan Kozieło *Poklewski* (Skała) nacz. 2 województw augustowskiego i grodzieńskiego, przy pomocy swego szefa sztabu majora *Dembskiego* począł organizować na północy Królestwa korpus III. wojsk narodowych. Zawiązek tego korpusu, mianowicie kompanie 1. 2. i 3. „I-go pułku strzelców" zaatakowały dnia 14. lutego wojska stojące w $1^1/_2$ roty piechoty i 40 kozaków w Gątorzach. Kompanie 1. i 2., dowodzone przez kapitana Antoniego Wolskiego (Miecza) i porucznika Kazigrodzkiego (Nowinę), uformowały od strony wschodniej dwie kolumny do szturmu, 3-cia kompania dowodzona przez porucznika Polikarpa Bugielskiego (Pragę), b. urzędnika z Suwałk, stanęła od strony północno-zachodniej dla przyjęcia uciekającego nieprzyjaciela. Niespodziewany a rezolutny atak sprawił, że moskale w popłochu opuścili wieś, ale przeważając liczbą, przebili się przez kompanię Bugielskiego i zrejterowali do

pobliskiego lasu ścigani przez Wolskiego i Kazigrodzkiego, straciwszy 6 zabitych i 2 ciężko ranionych. Ponadto zdobyli powstańcy 8 sztucerów, 2 konie i nieco bagaży. Powstańców poległo 2, zaś 7 było rannych.

16. 4. 64. **Kuzie,** A., ob. łomżyński, 20 km. płd.-z. od Kolna. (Cieciory).

Rozpędziwszy załogę w Gątorzach ruszyli Wolski, Kazigrodzki i Bugielski ku Nowogrodowi, a stamtąd pod Kuzie, gdzie spotkali się z 5 (?) rotami piechoty moskiewskiej. Pozycya sprzyjała powstańcom, atoli niestosowne rozstawienie pierwszej linii bojowej i przewaga liczebna nieprzyjaciela sprawiły, iż centrum dowodzone przez Wolskiego i Kazigrodzkiego, silnie zaatakowane, po krótkim boju zostało rozbite. Trzecia kompania, t. j. Bugielskiego, stanowiąca lewe skrzydło, zrejterowała, straciwszy 3 ludzi. Trzech oficerów z 1. i 2. kompanii wzięli moskale do niewoli i rozstrzelali 3-go maja w Lemanach, Łasze (?) i Łączkach.

17. 4. 64. **Jedwabno,** A., ob. augustowski; miasto.

Zrejterowawszy pod Kuziami Bugielski przeszedł do powiatu biebrzańskiego, gdzie zaalarmował słabą załogę miasta Jedwabna.

5. 5. 64. **Milewo,** A., ob. augustowski; 12 km. płd.-z. od Szczuczyna. (Grabowo).

Pod Milewem oddziałek Rodego, otoczony przez znaczne siły moskiewskie, zręcznym obrotem dowódzcy wywinął się i połączył z *Obuchowiczem.*

9. 5. 64. **Mały Płock,** A., ob. łomżyński; 16 km. płn.-z.-płn. od Łomży.

Pod Małym Płockiem oddziałek Góralczyka stoczył z moskalami potyczkę, w której ranny został Szumowski, obywatel z Rud Żelaznych, oraz 4 innych powstańców. Strat w zabitych powstańcy nie ponieśli. Moskale cofnęli się przed oddziałkiem.

10. 5. 64. **Grabowo,** A., ob. augustowski; 14 km. płn.-w. od Kolna.

Po rozproszeniu 1. i 2. kompanii trzeciego korpusu Bugielski ze swoją garstką kręcił się po okolicy, ściągając podatki, aż go dopadli moskale niedaleko Grabowa, wykrywszy go podobno za sprawą właściciela F. W. Po zaciętej obronie ujęty, stracony został 14. maja w Szczuczynie. Obok dowódzcy poległo 3 powstańców a jeden był ciężko rannym. Moskale stracili 2 zabitych i 3 rannych. Oddziałek powstańczy rozproszył się, a niektórzy połączyli się z *Obuchowiczem.*

12. 5. 64. **Dzierzbia,** A., ob. łomżyński; 11 km. w.-płd.-w. od Kolna.

W okolicy Dzierzbi oddziałek „oznaczony literą W" stoczył żwawą utarczkę, w której miało być rannych kilkunastu powstańców.

15. 5. 64. **Dobrzyjałowo,** A., ob. łomżyński; 12 km. płn.-w. od Łomży. (Dobrzałów, Mikołajki).

Między Dobrzyjałowem a Mikołajkami, otoczony przez nieprzyjaciela oddziałek Obuchowicza, został rozproszony; 2 poległo, pięciu, w tem 2 rannych, oraz dowódzcę pojmali moskale, a 5 zdołało ujść.

15. 5. 64. **Szczuczyn,** A., ob. augustowski; miasto.

Jeszcze 15. maja w okolicy Szczuczyna starły się niedobitki powstańców z nieprzyjacielem.

W połowie roku, w lipcu, jeszcze ukrywały się w sejneńskim, kalwaryjskim i maryampolskim powiecie grupki powstańców.

Województwo Wileńskie.

6. 2. 63. **Troki,** Wil., p. trocki; miasto.

Już 6. lutego ukazali się we wileńskiem województwie powstańcy, odbijając w liczbie 6 partyę 27 rekrutów, nocującą w karczmie w pobliżu Trok.

W powiecie trockim 8., 9. i 10. lutego poczęły się formować oddziały powstańcze w okolicy Butrymańców, Jezna i Puń. Jeden z tych oddziałków odbił partyę rekrutów, prowadzonych ze Stokliszek do Wilna, inne miały tę zasługę, że ściągnęły niemało wojska do powiatu. Jenerał Płaksin, wojenny naczelnik powiatu trockiego, uwiadomiony o zbieraniu się powstańców, wyruszył przeciw nim i dnia 10. 2. po całonocnem strzelaniu z armat, wziął wstępnym bojem pod Jeznem — pusty gaj i nad ranem dopiero spostrzegł się, że wiele drzew nakaleczył, a żadnego powstańca, gdyż tych już dawno nie było.

W powiecie lidzkim, po odczytaniu manifestu w parafiach, poczęli się gromadzić powstańcy, zwłaszcza w lesie Zabłocia koło Dubicz. Oddziałek tutaj z włościan sformowany ruszył w kilkudziesięciu po trzech dniach od chwili zebrania się tj. 11. lutego ku Marcinkańcom, gdzie 16. lutego odbił transport rekrutów, wieziony koleją z Kongresówki.

17. 2. 63. **Rakanciszki,** Wil., p. wileński; 8 km. w.-płn.-w. od Wilna. (Rakimiszki).

Nieliczny oddział powstańców natarł w Rakanciszkach na rotę piechoty, postawioną tam na straży mostu. Korzystając z ciemnej nocy rozpędzili powstańcy moskali, nie mogli jednak zniszczyć mostu wobec zbliżenia się z miasta drugiej roty, przed którą musiano schronić się do lasu.

17. 2. 63. **Niemenczyn,** Wil., p. wileński; 21 km. płn.-w. od Wilna.

Przez dwa dni ucierał się oddziałek powstańców ze seciną kozaków w okolicy Niemenczyna i potrafił bez strat przedrzeć się w Święciańskie w celu połączenia się z tamtejszymi powstańcami.

22. 2. 63. **Daukszyszki,** Wil., p. oszmiański; 10 km. płn.-w. od Oszmiany. (Soły, Gierwiaty, Smorgonie, Zadauszkirski las, Drapcza, Olginiany).

Dnia 15. i 16. lutego w Żeladzinie, w powiecie święciańskim, zebrała się po odczytaniu manifestu przed kościołem gromadka powstańców i ruszyła w powiat oszmiański, przyjmując po drodze gromadki wyprawione z Wilna, Święcian, Michaliszek i innych miejscowości. Atakując po drodze posterunki w Ignalinie i Podbrodziu, przedarł się oddziałek mimo Wornian brzegiem Żejmiry w okolice Smorgoń.

W pogoń za oddziałkiem tym wysłano ze Święcian ku Smorgoniom pluton newskiego pieszego pułku i 1/2 szwadronu kozaków gwardyi. Kolumna nie znalazłszy powstańców w Żeladzinie, spaliwszy tam chaty, ruszyła na podwodach w ślad za oddziałkiem, który dopadła w daukszyskim lesie między Gierwiatami a Sołami. Oddziałek wycofał się szczęśliwie ze stratą jednego zabitego i ruszył dalej ku Smorgoniom, wreszcie dowódzcy Feliks Wisłouch i Buchowiecki nie zastawszy nic przygotowanego, rozpuścili ludzi. Wisłouch ruszył w Trockie.

1. 3. 63. **Kruszany,** Wil., p. trocki; 34 km. w. od Kowna.

Już 20. lutego począł się organizować, pod dowództwem Kleta *Korewy* (Skirmunta), naczelnika woj. pow. trockiego, oddział powstańców w lasach Szyłosiad koło Niepraksz. Niebawem Korewa, udając się na organizowanie powiatu, zdał dowództwo Kuczewskiemu Edmundowi b. oficerowi kaukazkiemu, którego oddział wybrał w zarządzonem przez Korewę głosowaniu. Kuczewski rozłożywszy się ze swoją garstką, 60 ludźmi, w Kruszanach, zaatakowany został przez kilka rot celnych strzelców ze Żyzmor. Przyjęci ogniem plutonu Francezona, nie śmieli moskale zapuszczać się w las i odstąpili szybko, nie zadawszy powstańcom strat; niemniej oddziałek uszczuplał przez dezercyę podczas tej strzelaniny.

9. 3. 63. **Rudniki,** Wil., p. trocki; 29 km. płd.-z.-płd. od Wilna. (Olkieniki, Jaszuny).

Naczelnik wojenny powiatu lidzkiego Ludwik Narbutt, zebrawszy 15 ochotników ruszył 20. lutego przez Naczę do Ejszyszek, w której to okolicy przyłączyło się do niego 80 ludzi z kapelanem oddziału ks. Horbaczewskim z Ejszyszek. Z lasów ejszyskich wysłał Narbutt drobne oddziały dowodzone przez *Skawińskiego,* Kraińskiego i Bolesława *Narbutta,* sam zaś udał się z coraz więcej rosnącym oddziałem do puszczy rudnickiej. Pod Rudnikami nad Mereczanką zaatakował go Wimberg w sile 3 kompanii piechoty i seciny kozaków. Kozacy pierwsi przypuścili atak, ale cofnęli się przed celnymi strzałami Litwinów. Nie była szczęśliwszą piechota nieprzyjacielska, która cofając się po nieudanym ataku starała się wewabić Narbutta w zasadzkę. W tej chwili nadciągnął Kraiński ze swoim oddziałkiem i wpadł na zaczajone za drzewem towarowem 2 kompanie moskali. Nieprzyjaciel sądząc, że wpadł sam w zasadzkę, pierzchnął w nieładzie, Narbutt zaś atakującą go jednę kompanię i kozaków odparł. Powstańcy zyskali znakomite uzbrojenie, zdobywając znaczną ilość broni zwłaszcza sztucerów.

22. 3. 63. **Mitkiszki,** Wil., p. trocki; 35 km. płn.-z. od Wilna. (Mytkiszki, Baby, Mukliszki, Jewie, Jawa).

Dnia 20. marca wybrało się 54 młodzieży wileńskiej pod dowództwem Pasierbskiego do powstania, w tej liczbie malarz Elwiro Andrioli. Oddział ten dążył do połączenia się z *Korewą,* o którego rozbiciu jeszcze nie wiedziano. Dźwigając na plecach wielkie zapasy broni i narzędzi polowych nietylko dla siebie, ale i dla oddziału Korewy, przedzierała się ta garstka przez lesiste wzgórza wybrzeżem Wilii, przez Białuny, Kapliczniki i Mszuryczki, gdzie przenocowano. Nazajutrz o godzinie 4. z rana wyruszył za nimi z Wilna 1 szwadron lejbgwardyi i 1 rota finlandzkiego pułku pod dowództwem Ałchazowa. Tymczasem powstańcy przeprawiwszy się tegoż dnia o świcie przez Wilię, dopiero o godzinie 9. wieczorem stanęli we dworze Mitkiszki, należącymi do obywatela Górskiego. Przybył tu tej samej nocy Rymkiewicz były dozorca kwartalny, za którego niestosowną radą znużona młodzież wpadła w pułapkę, rzucając się do długiego snu i nie słuchając rady przybyłego również w tym czasie Proha, by o świcie ruszyć dalej. To też nagle napadnięci o godzinie 10-tej, zostali przez żołdactwo zmasakrowani. Pierwszy poległ Mazurkiewicz, uczeń 6 klasy gimnazyalnej, który stojąc na

czatach, wystrzałem z rewolweru dał znać o zbliżaniu się moskali. Zaalarmowani młodzieńcy wypadli na dziedziniec i pierwszą salwą spowodowali cofnięcie się na chwilę kozaków co dało możność młodzieńcom opuszczenia dziedzińca. Dwóch tylko, Malinowski, urzędnik biurowy, który kulą rewolwerową strzaskał oficerowi Żukowi szczękę i jeszcze jeden, wpadłszy do ogrodu, tam ciężko zranieni, skonali. Tymczasem Proh uszykowawszy naprędce oddział wydał rozkaz, ażeby odwracali się i strzelali tylko, gdy moskale będą nacierali. W ten sposób w porządku cofała się garstka przez $1^1/_2$ wiorsty, a za każdą salwą kozacy się cofali. Atoli w lesie zaszła im z tyłu piechota, mimo to oddział zostawiwszy na placu 16 zabitych, przerżnął się do lasu. Moskali zabitych zostało 12. Prócz owych 16 zdołało się uratować a także 6 rannych powstańców. Poległ między innymi Jacuński, b. ucz. szkoły mierniczej.

Proh z częścią ocalonej garstki połączył się ze swoim oddziałem i zdał następnie dowództwo *Wisłouchowi*. Andrioli wróciwszy z kilkunastu towarzyszami do Wilna, po świętach udał się do *Narbutta*.

4. 4. 63. **Świeczki,** Wil., p. wilejski; 17 km. płn.-z.-płn. od Radoszkowicz. (Śnieczki, Radoszkowice).

W majątku obywatela Rajmunda Kurowskiego w Świeczkach organizował się oddziałek powstańczy pod dowództwem Świętołdysza (Szukszty). Przeciw garstce tej, liczącej kilkunastu ludzi, wyruszył prowadzony przez Sabosia, starszynę mołodoczańskiego i zgraję chłopstwa, pułkownik Kołokokow z Mołodeczna i napadł na powstańców w Świeczkach. Powstańcy bronili się w dworze rozpaczliwie, lecz musieli uledz przemocy; Świętołdysz, Kurowski, Julian Bokszański, syn sybiraka i jeszcze jeden polegli, ośmiu, w tem 3 obywateli i 1 wójta moskale pojmali, reszta zdołała się ocalić ucieczką. Po tem zwycięstwie moskale zrabowali i spalili dwór.

11. 4. 63. **Dubicze** (nowodworskie), Wil., p. lidzki; 56 km. z.-płd.-z. od Lidy. (Berszty, Kotra rzeka, Porzecze, Starzyn, Głębokie, Nowe Dwory, Lida, Podubicki las, Brzecz, Olkieniki, Nikieniki, Staszyn, Piłownia).

Pobiwszy nieprzyjaciela pod Rudnikami, ruszył Ludwik Narbutt do puszczy nackiej, podczas gdy moskale, wysławszy obławę do puszczy rudnickiej, dłuższy czas szukali tam powstańców bezskutecznie. Narbutt myląc zręcznie pościgi, ciągle zmieniając pozycye, korzystał z nieatakowania go przez nieprzyjaciela, ćwicząc oddziałek powstańczy. Na wiadomość o rzekomym transporcie rekrutów ze Szczuczyna (do Grodna) szybkim marszem podsunął się Narbutt ku Bersztom i stanął koło Nowego Dworu między Głębokiem a Dubiczami nowodworskimi. Wysłany oddziałek jazdy ruszył ku Bersztom, gdzie zburzył 10. 4. most na Kotrze i wrócił przez Piłownię do obozu. Tymczasem Timofiejew wyruszywszy dnia 11. kwietnia ku Bersztom z 2-ma rotami gwardyi przybocznej pawłowskiego pułku i pół seciną kozaków, zastawszy most zburzony, mimo to zdołał się szybko przeprawić, kozaków rzucając brodem a piechotę przeprawiając po belkach, i ruszył ku Piłowni. Tu dowiedziawszy się, że powstańcy ruszyli lasem ku Dubiczom, puścił się za nimi. Aczkolwiek mając tylko 150 ludzi i w niedogodnej będąc pozycyi, tudzież nie mając dokładnych wiadomości o siłach przeciwnika, zmuszony był Narbutt przyjąć walkę, atoli napierany ostro przez Timofiejewa, musiał nakazać odwrót, który mu się w zupełności udał, bo na przestrzeni prawie 6 wiorst oddziałek odstępował polem, przyczem stracił tylko 1 zabitego i 5 rannych. Timofiejew tegoż dnia wrócił do Nowych Dworów.

16. 4. 63. **Antokolce,** Wil., p. trocki; 8 km. płn.-z. od Żyżmor. (Janowska puszcza, Dąbrowa, Giegużyn, Szosły, Zośle, Żyżmory).

W okolicy Trok organizował Feliks Wisłouch, naczelnik oddziału I-go powiatu trockiego oddział, który zwiększony rozbitkami *Korewy*, względnie *Ku-*

czewskiego, doprowadzony do Wisłoucha przez Proha, w połowie kwietnia liczył 130 ludzi. Dnia 14. kwietnia wystąpił ze Zosiel ku wsi Giegużynowi pułkownik Skorduli z 2 rotami i 27 kozakami i zawrócił w las żyżmorski dwiema kolumnami. Prawą kolumną sam dowodząc nie spotkał powstańców, natomiast kapitan Fietow, idąc z 1 rotą i 17 kozakami, starł się pod Antokolcami z Wisłouchem, lecz odparty został ze stratą 36 zabitych i rannych.

17. 4. 63. **Merecz,** Wil., p. trocki; miasto.

W nocy na 18. kwietnia oddziałek 30 powstańców przeprawił się z Augustowskiego na prawy brzeg Niemna, a zabiwszy akcyźnika wpadł do Merecza, lecz przez stojącą tamże komendę dońskich kozaków Nr. 42, odparty ze stratą jednego zabitego, cofnął się za Niemen.

19. 4. 63. **Naliboki,** Wil., p. oszmiański; 45 km. płn.-w. od Nowogródka.

W okolicy miasta Stołowicz w Nowogródzkiem zorganizował się oddziałek 46 powstańców, który na podwodach podążył w Oszmiańskie, aby się złączyć z tamtejszymi powstańcami. Pod Nalibokami zeszło się kilka drobnych partyi, z tych najsilniejsza, 60 ludzi licząca, była to partya księdza Łaszkiewicza, który z Niesiutycz idąc 18. kwietnia wkroczył do powiatu oszmiańskiego. Za pierwszą partyą, z pod Stołowicz, rzucił się w pościg z Nowogrodu major Sleszyński z 1 rotą strzelców i 10 kozakami, a zabierając po drodze do Mira dwóch braci Klukowskich Konstantego i Wawrzyńca i Szalewicza, zbliżył się 19. kwietnia pod Naliboki, gdzie już się było zebrało około 150 powstańców. Moskale, naprowadzeni przez leśnika rządowego, niespodzianie uderzyli na oddział. Niedoświadczeni powstańcy w pierwszej chwili rzucili się naprzód, lecz pod gęstym ogniem karabinowym zmuszeni byli uchodzić do lasu, zostawiając na placu 20 zabitych i 5 wziętych do niewoli, w tem syna obywatelskiego Pusławskiego. Wziętych do niewoli mordowano okrutnie, przyczem odznaczył się kapitan moskiewski Masalski. Przy pomocy chłopów pochwycili moskale jeszcze przeszło 30 rozbitków. Ks. Łaszkiewicz z rozbitkami ruszył w Grodzieńskie.

20. 4. 63. **Kowalki,** Wil., p. lidzki; 18 km. płd.-z. od Ejszyszek. (Dubicze, Dumbel, Łakiciany, Łaksztubiany, Ruda, Rudniki, Nacza).

Cofnąwszy się z pod Piłowni ku Zubrowu, wrócił Narbutt znowu do puszczy nackiej, tutaj wciąż zmieniając stanowisko. Timofiejew nie mogąc odnaleść go, wrócił znowu do Nowego Dworu dnia 16. kwietnia po czterodniowem bezskutecznem tropieniu — Narbutt bowiem na sposób kaukazki, dla zmylenia pogoni, miał zwyczaj cofania się stąpając wstecz tudzież zmiatania za sobą śladów. Niedługo atoli obozował w okolicach Naczy. Z Grodna bowiem wyruszył na czele 3 rot piechoty i 1 szwadronu dragonów pułkownik Werner, który dopadł wreszcie powstańców koło uroczyska Łaksztuciany pod Kowalkami.

Mimo niekorzystnego położenia zmuszony był Narbutt przyjąć bitwę. Moskale idąc do ataku musieli schodzić z małej pochyłości, co ich odkrywało przed powstańcami, rozstawionymi przez Narbutta trójkami. Moskale, biegnący grupami po sześciu, przypuszczeni na kilkadziesiąt kroków i przywitani gęstym ogniem, zmięszali się i musieli się cofać, lecz niebawem ponowili atak — z tym samym skutkiem. Wtedy na formujących się do trzeciego ataku sam już natarł Narbutt i szyki ich rozbił. Atoli lewe skrzydło powstańcze nie wytrzymało ataków nieprzyjaciela i poczęło się chwiać. Wtedy Narbutt, zmieniając front, wsparłszy chwiejące się lewe skrzydło, odparł moskali i odszedł o kilka wiorst w boki przyprawiwszy nieprzyjaciela o stratę 42 zabitych i wielu rannych. Powstańcy stracili, kilkunastu rannych i 7 zabitych, między którymi znajdował się siedmnastoletni Wojciech Narbutt, krewny Ludwika i Władysław Nowicki, b. oficer inżynieryi.

Party przez Wernera, niemniej zagrożony przez kolumny Timofiejewa i Ałchazowa widział się Narbutt zmuszonym do rozdzielenia swoich sił na drobne oddziałki.

21. 4. 63. **Staniunki,** Wil., p. lidzki; 21 km. w.-płd.-w. od Ejszyszek. (Pakuliszki).

W czasie gdy Werner bił się pod Kowalkami, w Dajnowie połączyły się dwie inne kolumny moskiewskie, mianowicie pułkownika Ałchazowa i Timofiejewa, który ponownie wyruszył był z Nowego Dworu w puszczę nacką. Połączone kolumny ruszyły ku Szummie, aby przeciąć *Narbuttowi* odwrót do puszczy grodzieńskiej. Pod Staniunkami starły się wojska moskiewskie z jednym z oddziałów Narbutta dowodzonym przez Kraińskiego, rozbijając garstkę powstańców, którzy ze stratą 12 ludzi poszli w rozsypkę. Wśród ciężko rannych, a wziętych do niewoli znajdowali się Konopacki, który zmarł nazajutrz, oraz Frąckiewicz i Cymerman, uczeń 6 klasy gimnazyum wileńskiego.

30. 4. 63. **Szeszole,** Wil., p. wileński; miasto. (Sleszole, Szyrwinty, Kiwańce, Czabiszki).

Oddział Horodeńskiego (Kieżgajłły), naczelnika wojskowego pow. wileńskiego, liczący 140 ludzi, połączył się z I. oddziałem trockim pod dowództwem Wisłoucha, który, wymykając się zręcznie moskalom, dnia 29. kwietnia pod Czabiszkami przeprawiwszy się przez Wilię, przybył nad granicę powiatu wiłkomierskiego. Główne dowództwo nad 240 strzelcami i 80 kosynierami połączonych oddziałów objął Kieżgajłło. Moskale, nadciągający od strony Wilna pod dowództwem pułkownika Kremera w sile 5 rot piechoty, oddziału dragonów i kozaków, przyjęci gęstym ogniem lewego skrzydła, straciwszy kap. Kuszakiewicza i kilkunastu szeregowców, cofnęli się. Powtórny atak skierowali w prawe skrzydło, tu atoli spotkawszy się z jeszcze rzęsistszym ogniem Wisłoucha, znowu się cofnęli. Wtedy Kieżgajłło uderzył na chwiejących się moskali i zupełna klęska nieprzyjaciela była pewną, gdy padł mężny Kieżgajłło a przy nim powszechnie lubiany podoficer Jankowski; Polacy cofnęli się i część obozu wpadła w ręce moskali. Wisłouch w największym porządku ze swym oddziałem podążył w stronę Wiłkomierza, oddział po Kieżgajlle ku Wysokiemu Dworowi. Mimo to straty moskali były znaczniejsze niż powstańców, wynosiły bowiem przeszło 100 (?) zabitych i znaczną liczbę rannych, podczas gdy Polaków padło 23, rannych zaś było 19.

Prócz wymienionych polegli między innymi: Paweł Sielawa, niepospolitego męstwa oficer 3. plutonu strzelców, Józef Butrymowicz, Justyn Birełło, Nikodem Kowalewski, Kazimierz Parcielewicz, Adam Lutkiewicz, Michał Bohdanowicz, Antoni Bielski dobity przez moskali, Bielecki Czesław, Borowski Benedykt, Franciszek Stefanowicz, kucharz, feldfebel Folhowski, dobity kolbami. — Odznaczyli się męstwem między innymi podoficer Leon Dmuchowski i 16-to letni żołnierz Julian Flocht. Moskale pastwili się nad rannymi i trupami, ucinając głowy, łupiąc oczy i smaląc włosy i ciała.

5. 5. 63. **Dubicze,** (nackie) Wil., p. lidzki; 39 km. płd. od Olkienik. (Romanów, Poliasy jezioro, Polasa, Podubicki las).

Przybywszy pod Dubicze, uwiadomiony o nadciąganiu wielkich sił moskiewskich, zręcznym obrotem zmienił Narbutt stanowisko, a myląc nieprzyjaciela rozpalonemi ogniskami, które moskale wzięli za obóz powstańczy, przeprawił się przez Kotrę i na drugim brzegu nad jeziorem Pelasia w pozycyi prawie niedostępnej rozłożył prawdziwy obóz ze swoimi 120 ochotnikami. Ale dowodzący 2-ma rotami moskali Timofiejew, zawiadomiony przez szpiega o obrocie Narbutta, przebrany za rybaka podpłynął na łódce pod samo obozowisko, a rozpoznawszy pozycyę, urządził zasadzkę, alarmując powstańców z przeciwnej strony. Niebawem

oddział ujrzał się otoczony ze wszech stron. Bój był zacięty. Narbutt na czele swoich zagrzewał do walki, gdy raniony został w nogę. Sześciu towarzyszy, jakkolwiek wszyscy ranni, pochwycili dowódzcę i wynieśli z pola walki, gdy druga kula ugodziła go śmiertelnie; konającego wkrótce musieli towarzysze złożyć, bo sami ranni byli po kilkakroć wreszcie dobici zostali. Jeden tylko dr. Piasecki, trzy razy ranny w piersi i okrutnie zbity kolbami wraz z 8 innymi rannymi dostał się do niewoli. Ogółem rannych wraz z wziętymi do niewoli było 25.

Prócz Narbutta polegli w tej krwawej walce: Kraiński Leon, jeden z najzdolniejszych oficerów w tym oddziele; Jankowski, właściciel ziemski; Potemkiewicz (Pokempinowicz) ucz. uniw. krakowskiego, 22-letni młodzieniec, który poprzednio był w oddziele dyktatora; Hubarewicz Stefan, były wojskowy; dwaj bracia Brzozowscy: Franciszek, właściciel ziemski i Aleksander, lekarz; Zakowski Władysław (Żukowski Wandalin), uczeń wileńsk. instytutu; Taraszewicz, felczer z Lidy; dwaj włościanie niewiadomego nazwiska; Skirmont Tomasz, właściciel ziemski z Pińskiego; Jan Jodko, właściciel ziemski, liczący lat 22.

9. 5. 63. **Dźwinosy,** Wil., wilejski; 9 km. płd.-w. od Dołhinowa. (Tarakanówka, Konotopki).

W powiecie wilejskim powstanie wybuchło 2. maja.

Dnia 7. maja połączyły się nad Dźwinosą oddziały: miński Czyżyka, mającego 78 Borysowczyków i wilejski Suchockiego, liczący 40 ludzi. Komendę nad całym oddziałem objął Wincenty Kozieł, nacz. wojenny powiatu wilejskiego, dzieląc oddział na 3 plutony pod dowództwem Czyżyka, Żołnierkiewicza i Leopolda Osiecimskiego. Niebawem nadciągnęły 2 kompanie moskali. Powstańcy ustawiwszy się przy Tarakanówce o 500 kroków od rzeki Dźwinosy, stali na tej pozycyi przeszło godzinę pod nieustającym, ale małoszkodliwym ogniem. Od kuli moskiewskiej poległ jedyny Ignacy Kozłowski, lekarz, a lekko ranny był Połoński. Powstańcy nie strzelali, widząc, iż strzelby ich nie niosą na 500 kroków. Jedyny Osiecimski Leopold, posiadając sztucer, wystrzelił raz z niego, zabijając jednego moskala i raniąc drugiego śmiertelnie. Po tej strzelaninie moskale spalili dwór Dźwinosy.

12. 5. 63. **Kotra,** rzeka; Wileńskie....

Wysłana z Lidy kolumna lejbgwardyi pod dowództwem pułkownika Ałchazowa wykryła „w błotach grodzieńskiej puszczy“ nowoorganizujący się oddział powstańczy pod dowództwem brata poległego Narbutta, Bolesława, i miała go rozpędzić; powstańcy mieli stracić wielu zabitych i rannych, a moskale jednego.

19. 5. 63. **Polimsza,** Wil., p. trocki; 5 km. płd.-z. od Zyżmor. (Proweniszcze, Strawienniki, Rumszyszki).

Między puszczami jeźmińską, duśmienicką i ginejciską organizował się oddział powstańczy Aleksandra Stabrowskiego (Lubicza), Bolesława Kołyszki, Czudowskiego, Piotrowskiego, Wilczyńskiego i t. d. Do połączonych partyi przybył naczelnik wojenny powiatu trockiego Kazimierz *Dahlen*, który doprowadziwszy oddział do 230 ludzi, nie mogąc zgodzić się ze Stabrowskim, opuścił Wileńskie i ruszył w Augustowskie, gdzie 17. maja, porozumiawszy się z *Andruszkiewiczem*, otrzymał polecenie formowania kawaleryi. Następca w urzędzie Dahlena, t. j. naczelnik woj. pow. trockiego, Łada, objąwszy dowództwo oddziałów zwiących się oddziałem II, ruszył ku Żyżmorom w celu połączenia się z operującym w tych okolicach oddziałem I, dowodzonym przez *Wisłoucha*.

W lasach Polimszy nad Limszą spotkały się oddziały powstańcze z 5 kompaniami piechoty pod dowództwem Wedemajera, który już od kilku dni szedł za powstańcami; kilka razy odpierali powstańcy ataki moskiewskie, ostatecznie jednak zostali roz-

proszeni i uchodzili w największym nieładzie, rozdzieleni na cztery grupy, które rozsypane po lasach ścierały się z grupkami nieprzyjaciela. W starciu tem stracili powstańcy 16 zabitych i tyluż rannych, kilkunastu dostało się do niewoli; straty moskiewskie wynosiły 24 zabitych i rannych. Po stronie polskiej polegli między innymi kapitan Wilczyński, oficer Florkowski, wachmistrz Szychowski, szeregowi: Łyko Józef, Minkiewicz i Wojna, studenci uniwersytetu: Ułasewicz, Obalewicz i Baranowski. Dla ułatwienia zebrania się rozbitkom przybył nazajutrz Wisłouch i posunął się ze swoim oddziałem na południe do Hanuszyszek.

19. 5. 63. **Stokliszki,** Wil., p. trocki; 38 km. z. od Trok.

Wysłany przez generała Płaksina z Oran setnik Ełatoncow z 12 kozakami duńskiego pułku nr. 42, celem dowiedzenia się, gdzie się znajduje Wedemajer, starł się koło Stokliszek z 80 (!) rozbitkami z Polimszy i — miał ich pobić!

21. 5. 63. **Łabonary,** Wil., p. święciański; 37 km. płn.-zach. od Święcian. (Święciany, Kołtyniany, Łukna).

Mianowany naczelnikiem wojennym powiatu wileńskiego po poległym *Horodeńskim* (Kieżgajlle), Albertyński (Albertus) pod koniec kwietnia zebrał w lasach łabonarskich pozostały po Horodeńskim oddział piechoty, 80 ludzi. Dnia 17. 5. po walce pod Mińczą połączył się z Albertyńskim Kasper Malecki (Kasperowicz), naczelnik woj. pow. wiłkomierskiego, z oddziałem 300 ludzi, po większej części włościan. Objąwszy dowództwo nad całym oddziałem, liczącym w ten sposób około 400 ludzi, stoczył Albertyński potyczkę z 3-ma rotami piechoty, 30 strzelcami, pod dowództwem pułkownika Półtorackiego, i 100 jazdy kozaków, gward. przybocznej moskiewskiej, dowodzonej przez porucznika Kazarkina i Aleksiewa. Moskale rozciągnęli łańcuch tyralierów nad Łukną i rzucili się na mostek, który atakowali 3 razy, lecz za każdym razem odparci, musieli poprzestać na strzelaniu przez rzekę. Albertyński ustawił był jednę sekcyę z 30 ludzi w rezerwie przy kładce, skąd zamierzał zająć tył moskalom podczas boju. Lecz rezerwa ta uciekła do lasu, co było przyczyną, że moskale uniknęli zupełnej klęski. W dwugodzinnej walce, od 7-mej z rana do 9-tej, moskale stracili 25 zabitych i 50 rannych, Albertus zaś 10 zabitych, 5 rannych i 8 wziętych do niewoli, zdobył za to nieco koni, 20 karabinów i amunicyę oraz kocz hr. Szuwałowa, który znajdował się przy wojsku moskiewskiem. W potyczce tej odznaczył się porucznik Bukowski i b. student uniw. petersburskiego, Braun, którzy polegli.

28. 5. 63. **Władyki,** Wil., p. wilejski; 4 km. wsch. od Ilii. (Stajkowski las, Starzynki, Ilija, Wilejka).

Od starcia pod Dźwinosami przez kilkanaście dni krążył Koziełł po powiecie wilejskim, głosząc wszędzie manifest Rządu Narodowego i zbierając ochotników. Doprowadziwszy oddział do 200 ludzi, napierany coraz natarczywiej przez ścigające go wojska nieprzyjacielskie gen.-porucznika Golgojewa, mianowicie 5½ roty pod dow. pułkownika Galla, postanowił pod Władykami przeprawić się przez wezbraną Ilię, mimo oporu Czyżyka, który trudną przeprawę, wobec bliskości moskali, uważał za zgubną. Na rozkaz Kozielły poczęto zbijać tratwy i przeprawiać się przez rzekę. Gdy już ostatni pluton z Żołnierkiewiczem i Czyżykiem był na środku rzeki, z prawej i lewej strony zarośli posypały się strzały moskiewskie, kierowane do Czyżyka i jego towarzyszy. Tratwy cofnęły się z powrotem do brzegu rzeki. Większa część oddziału, która już z Kozielłą była się przeprawiła, zaledwo zdołała się uszykować do boju, już ujrzała o 10 kroków przed sobą w zaroślach gromadę moskali, którzy byli się podsunęli pod oddział. Położenie bez wyjścia, gdy jedyny odwrót stanowić mogły rozlane wody rzeki, uzbroiły żołnierzy w męstwo rozpaczliwe; powstańcy z taką siłą rzucili się na

moskali, że ci, odparci z lewego skrzydła, dopiero we wsi się zatrzymali. Gdy stamtąd gęstym i ciągłym ogniem obrzucali zarośla, w ich środku i prawym boku rzeż obustronna była w całej pełni.

Walka trwała krótko. Po dwugodzinnym nierównym boju z 200 ludzi 54 tylko uszło cało, 53 znikło bez wieści, 25 dostało się w ręce nieprzyjaciela, prócz 2, wszyscy ranni, 58 poległo na placu boju. Wśród tych znajdowali się: skłuty 16 pchnięciami bagnetu Zdzisław Ratyński, który podczas bitwy z drugim towarzyszem, jak on z kosą w ręku, utrzymywał długo moskali w odwodzie, Domanowski, Dauksza, b. oficer wojsk moskiewskich, dwóch Odyńców, Konopacki, Kopeć, Ratyński Alfred, Rodziewicz Strzeżysław z synowcem i siostrzeńcem, (Szafkowski Witold (Władysław) ranny dostał się do niewoli, jak i August Kozieł), Tyszkiewicz Henryk, Walicki Aleksander, dowódzca Kozieł Wincenty i inni.

31. 5. 63. **Rudniki,** Wil., p. trocki; miasto. (Olkieniki).

Połączone oddziały Wisłoucha, Sędka i Lubicza, którymi dowodził Łada, w sile 500 ludzi stoczyły pomyślną potyczkę między Rudnikami a Olkienikami. Wskutek dobrej pozycyi powstańców moskale, którzy mieli kilka rot, nie mogli atakować naraz więcej, jak jedną kompanią. Po długiej a bezowocnej walce moskale cofnęli się, straciwszy w czterech atakach sporo zabitych, w tem podobno pułkownika Andrejewa.

5. 6. 63. **Lubki,** Wil., p. wilejski; 18 km. płn.-z. od Wilejki. (Lubań, Iża, Narocz, Ilia).

Oddział powiatu święciańskiego pod dowództwem Gustawa Czechowicza (Ostoi), przechodząc do lasów lubańskich w powiecie wilejskim, zaatakował wysłane z Wilejki 1½ kompanii piechoty nowoingermanlandzkiego pułku i 20 kozaków pod dowództwem kapitana Dmitrewa koło wsi Lubki niedaleko Iży. Mimo zmęczenia długim marszem i mimo niedogodnej pozycyi, trzy godziny walczono. Kosynierzy dwa razy odpierali ataki moskali zdobywając przytem 12 sztucerów. Ostatecznie jednak powstańcy musieli się cofnąć straciwszy 6 zabitych i 8 rannych, wśród tych dowódzcę kosynierów Konstantego Kościeleckiego; moskali poległo 17 a 23 było rannych. — Część oddziału, 30 ludzi pod dowództwem Leona Ostoi, odcięta od reszty, udała się w powiat dziśnieński.

12. 6. 63. **Zyliny,** Wil., p. trocki; 33 km. z.-płd.-z. od Rudnik. (Rudniki).

Po starciu pod Olkienikami wyruszył Feliks Kołyszko pod Merecz, aby zbierać rozproszonych powstańców i broń. Znalazłszy tylko 6 ludzi i 10 sztuk broni udał się na zbieranie rozbitków z potyczki polimskiej, a doprowadziwszy oddziałek do 36 ludzi starł się pod Zylinami z rotą gwardyi przybocznej pod dowództwem porucznika Wilkiena. Po krótkiej wymianie strzałów, straciwszy jednego wziętego do niewoli, ruszył Kołyszko ku Olkienikom. Dowiedziawszy się o porażce połączonych oddziałów, pociągnął w lasy nadniemeńskie, gdzie przyłączyło się do niego 20 ludzi (z pod Zygmuntyszek?).

15. 6. 63. **Rosoliszki,** Wil., p. oszmiański; 65 km. płd.-w. od Oszmiany. (Baksztański las, Rozalinki).

Oddział 100 piechoty nowoingermanlandzkiego pułku i 6 kozaków pod dowództwem kapitana szt. Józefowicza, wysłany z Oszmiany napadł i rozbił oddziałek powstańczy, który stracił w zabitych Połońskiego, urzędnika z Oszmiany i drugiego, niewiadomego nazwiska, 6 rannych i 1 wziętego do niewoli. Moskale rzekomo strat nie ponieśli żadnych.

16. 6. 63. **Szarkowszczyzna,** Wil., p. dziśnieński...

Pod Szarkowszczyzną zaszła drobna utarczka.

16. 6. 63. **Pokierniów,** Wil., p. wileński; 7 km. płd. od Rudnik. (Rudniki).

Kolumna porucznika gwardyi przybocznej finlandzkiego pułku Wilkiena, złączywszy się po rozprawie rudnickiej z rotą pawłowskiego pułku gwardyi kapitana Władimirowa, starła się pod Pokierniowem z oddziałami Wisłoucha i Lubicza, które zmusiła do cofnięcia się.

16. 6. 63. **Zygmuntyszki,** Wil., p. trocki; 16 km. płd.-z. od Rudnik. (Olkieniki).

Na wiadomość o starciu Wilkiena i Władimirowa z oddziałami Lubicza i Wisłoucha wystąpił z Rudnik pułkownik Kramer z 4-ma rotami i 15 kozakami, rozdzielając wojsko swe na dwie kolumny. Jedna z nich pod dowództwem kapitana Zassa, w sile 2 rot, dopadła powstańców pod Zygmuntyszkami i rozproszyła; straty oddziału w ludziach nie były znaczne, gdyż 3 tylko poległo a 3, w tem dwóch rannych, dostało się do niewoli.

17. 6. 63. **Peleniszki,** Wil...

Uchodzące z pod Zygmuntyszek oddziały Wisłoucha i Lubicza dopadł z 1 rotą pułkownik Ałchazew, połączywszy się w drodze z dwiema rotami Własewa i rozproszył pod Peleniszkami (Poniszkami?), biorąc podczas pościgu 7 do niewoli.

21. 6. 63. **Rudniki,** Wil., p. trocki; 29 km. płd.-z.-płd. od Wilna. (Rudziszki, Radziszki).

Wysłana przez porucznika astrachańskiego pułku Tistrowa z Rudziszek kolumna, dowodzona przez porucznika Rudeńkę, rozproszyła pod Rudnikami (?) oddział, podobno 100 ludzi liczący, Narbutta; w starciu tem miało poledz 30 powstańców, w tem Antoszewski i Teofil Chmielewiec.

24. 6. 63. **Gedrojcie,** Wil., p. wileński, miasto; 20 km. płd.-w. od Szeszol. (Lelekanty).

Z lasów łańskich wyruszywszy ze swoim tylko oddziałem 100 ludzi i łącząc się na krótki czas z innymi oddziałami, które brały udział w potyczce sesickiej, jak z jazdą Benedykta *Olszewskiego*, 30 koni i *Adryana*, 80 koni, stanął Albertyński, ścigany przez kilka dni i zmyliwszy pogonie, pod Gedrojciami z powiększonym do 120 ludzi oddziałkiem. W pościgu za Albertyńskim 3 kompanie gwardyi przybocznej pawłowskiego pułku i 15 kozaków pod dowództwem pułkownika Timofiejewa spotkały oddziałek w lasku pod miastem. Albertus, otoczony polem, bez sztucerów, ze znużonym oddziałem, nie mógł cofać się i musiał przyjąć walkę, aczkolwiek w niedogodnej pozycyi. Nierówny bój trwał 2 godziny. Po rozpaczliwej obronie Albertus został rozbity: 15 poległo, a 47 dostało się do niewoli; sześćdziesięciu już bez Albertyńskiego, który poległ, zdołało ujść z pogromu.

24. 6. 63. **Szumma.** Wil., p. lidzki; 28 km. płd.-z. od Ejszyszek. (Daciszki, Korkuniaty).

Na błotach między Daciszkami a Korkuniatami, niedaleko Szummy pułkownik Własow z 2 rotami pawłowskiego i 1 rotą staroingermanlandzkiego pułku, tudzież 35 kozakami napadł i rozproszył oddział Paradowskiego (Ostrogi).

25. 6. 63. **Łoktiany,** Wil., p. święciański; 20 km. płd. od Święcian. (Łokmiany, Łokaniany).

Pułkownik Mazancew z 1 rotą grenadyerów i 13 kozakami rozbił w Łoktianach niewielką partyę powstańców, których ścigał na przestrzeni 4 wiorst.

26. 6. 63. **Postawy,** Wil., p. dzieśnieński, miasto; 42 km. w. od Święcian, (Kropiwniki).

Odcięty pod Lubką z 30 ludźmi Leon Ostoja, rozbity został niedaleko Postaw, przyczem 3 powstańców poległo, a 8 dostało się do niewoli, między nimi dowódzca.

11. 7. 63. **Klaryszki,** Wil., p. trocki; 32 km. z.-płn.-z. od Trok. (Podtroczany, Łojcie, Szklaryszki, Klawszyńskie lasy, Klaryński, Żyżmory).

Przeciw połączonym oddziałom Wisłoucha, Lubicza i Sędka wyruszył w kierunku Klaryskich lasów pułkownik Tisdel na czele 4 rot piechoty i z kozakami. Napadnięci o godzinie $5^1/_2$ z rana przez jednę rotę na brzegu lasu przy Łojciach, odparli powstańcy w kilkugodzinnej walce nieprzyjaciela, straciwszy 18 ludzi w zabitych i rannych, a zadawszy moskalom poważne straty, cofnęli się dalej w lasy Klaryskie ku Żyżmorom, lecz o godzinie $3^1/_2$ po południu wpadli na pozostałe 3 roty Tisdela. Sędek i Lubicz, nie zrozumiawszy komendy, ruszyli w inną stronę, Wisłouch z 250 (?) ludźmi rzucił się na bagnety i kolby, gdyż nabojów nie było i po dwugodzinnej walce przebił się ze stratą 25 ludzi, sam ranny będąc w bok.

14. 7. 63. **Macele,** Wil., p. trocki; 7 km. z. od Rudnik. (Rudniki).

Podpułkownik kostromskiego pułku Czerkiesow, dowiedziawszy się u ukazaniu się nad Mereczanką oddziału powstańczego, wyszedł (z Rudnik?) z 2-ma rotami piechoty i 10 kozakami, doścignął powstańców pod Macelami i rozbił. Powstańców miało poledz 22, a moskali 3 rannych.

15. 7. 63. **Pomusie,** Wil., p. trocki; 22 km. od Olkienik. (Orny).

Wycofawszy się pod Klaryszkami, ruszyli Sędek i Lubicz na południe i dotarli dnia 15. lipca o godzinie 9. wieczorem do Pomusia, gdzie ogłosiwszy manifest R. N., zabrali rekruta, lecz starłszy się z przedniemi strażami pułkownika Kowalewskiego, który z 2-ma rotami gatczyńskiego pułku i kozakami szedł za nimi, musieli się cofać ku Niemnowi do powiatu sejneńskiego.

17. 7. 63. **Markowszczyzna,** Wil., p. trocki; 17 km. płn. od Olkienik. (Olkieniki, Rudniki).

W lasach olkienickich napotkał kapitan Szlachtow ze 120 strzelcami oddział Sosinowicza liczący 200 (!) ludzi, rozbił go i ścigał do Markowszczyzny. Polaków miało poledz 30 wraz z dowódzcą, a 4 dostało się podobno do niewoli.

20. 8. 63. **Antopojce,** Wil., p. trocki; 6 km. płn.-w. od Kruszan. (Antonojcie, Szilańskie lasy).

W lasach szilańskich pod Antopojcami starł się Wisłouch z 1 rotą pułkownika Tisdela. W starciu tem miało poledz dwudziestu i kilku moskali oraz tyluż rannych, Polacy zaś mieli stracić tylko 5 zabitych i 7 jeńców.

21. 8. 63. **Petraszyszki,** Wil., p. trocki; 9 km. płn. od Kruszan. (Pietraszyszki).

Cofnąwszy się do Petraszyszek, tutaj dopadnięty ponownie przez pułkownika Tisdela, Wisłouch został rozbity, tracąc podobno 17 jeńców, podczas gdy Tisdel tu i pod Antopojciami miał rzekomo jednego rannego (kozaka?). Wisłouch z niedobitkami zdołał ujść.

27. 8. 63. **Szyrwinty,** Wil., p. wileński; 14 km. płd. od Szeszol. (Gedrojcie).

Między Szyrwintami a Gedrojciami starli się powstańcy z nieprzyjacielem.

28. 8. 63. **Ławaryszki,** Wil., p. wileński; 35 km. płn.-z. od Oszmiany. (Ławarzyszki, Dubnickie lasy).

Oddział święciańskiego powiatu, pod dowództwem Gustawa O s t o i, napadnięty został przez 2 roty piechoty, 80 dragonów i 40 kozaków w lasach dubnickich pod Ławaryszkami. Dzięki waleczności dowodzącego tylną strażą Karola Jasiewicza powstańcy tak dzielnie odpierali natarcia nieprzyjaciela, że moskale mimo przeważających sił, nie śmieli ich ścigać. W starciu tem poległo 2 żołnierzy i plutonowy Karol Jasiewicz, rannych było 3.

1. 9. 63. **Boruny,** Wil., p. oszmiański; 18 km. płd.-w. od Oszmiany.

Pod Borunami stoczyli powstańcy drobną utarczkę z moskalami, którzy mieli stracić kilku rannych i zabitych.

15. 9. 63. **Klewica,** Wil., p. oszmiański, 20 km. płd.-z. od Oszmiany.

Zmniejszony do 100 ludzi oddział Gustawa O s t o i natknął się w klewickich lasach na dwie roty moskali, lecz po godzinnym tyralierskim boju, korzystając z ciemności nocy, zdołał zrejterować bez strat, podczas gdy moskale mieli kilku rannych.

Ostoja, nie mogąc się utrzymać w tych stronach, ruszył na zachód, część oddziału jednak wróciła w okolicę miasta Krewo, gdzie po kilku tygodniach 11 z nich pojmał naczelnik wojenny powiatu oszmiańskiego pułkownik Kołodziejew, na czele 20 kozaków patrolujący koło Krewa.

30. 9. 63. **Rudziszki,** p. trocki; 14 km. płd.-z.-płd. od Trok. (Zerańce).

Oddział powstańców starł się z moskalami pod Zerańcami (?) w pobliżu stacyi Rudziszek i wycofał się ze stratą jednego zabitego.

19. 10. 63. **Rudniki,** Wil. p. trocki; miasto (Rudnicka puszcza).

Forsowne marsze, brak żywności i obuwia zmniejszyły oddział Gustawa O s t o i do liczby 40-tu. Garstkę tę okrążyli moskale w lasach rudnickich, powiatu trockiego. Powstańcy, mężnie uderzywszy na nieprzyjaciela, przerznęli się, zostawiając 2 zabitych i 3 rannych i 9 wziętych do niewoli; moskale stracili 5.

20. 10. 63. **Żyżmory,** Wil., p. trocki; 36 km. płn.-z. od Trok.

Pod Żyżmorami uderzył W i s ł o u c h na rotę piechoty i pół seciny kozaków i miał ich rozbić.

10. 5. 64. **Landwerowo,** Wil., p. trocki; 8 km. w. od Trok.

Dosyć liczny oddziałek powstańczy pod dowództwem M a t u s z k i e w i c z a starł się z moskalami pod Landwerowem.

Jeszcze w lipcu w okolicy Żyżmor tułał się jakiś oddziałek powstańczy.

Województwo Kowieńskie.

16. 3. 63. **Buda,** Kow., p. kowieński; 23 km. płn.-w. od Kowna. (Giegużyn, Lewinta, Użusola, Janów, Budy).

Naczelnik wojenny powiatu trockiego, Klet Korewa, który objeżdżając ciągle powiat, przybył znowu do oddziału, aby łagodzić niesnaski między niezdolnym dowódzcą, Edmundem Kuczewskim, a kłótliwym pretendentem do dowództwa, Edwardem X., popieranym przez Francezona, stanął wraz z oddziałem w Użusoli, gdzie ogłosił Rz. N., atoli z powodu choroby zmuszony był Korewa opuścić oddział; w drodze schwytany przez moskali, rozstrzelany został w Kownie 21-go marca.

Równocześnie z Korewą i oddział zmuszony był opuścić Użusolę, uchodząc w przeciwnym kierunku przed wysłanemi przeciw niemu oddziałami z Kowna, Janowa i Proweniszek. Po przeprawie przez potok przy wsi Buda powstańcy zaatakowani zostali przez moskali, mianowicie przez kolumnę płk. Bożerjanowa, wysłanego przez jen. maj. Suchodolskiego. Kuczewski, straciwszy zupełnie przytomność, rzucił się za częścią oddziału, która przy pierwszych strzałach zbiegła wbok do pobliskiego wąwozu i dostał się do niewoli. Inna część oddziału z Grzegotowiczem, Edwardem X. i Laskarysem Jerzym przez pewien czas stawiała czoło dragonom i zmusiła ich do ucieczki. Wnet jednak nadbiegła rota pułku narwskiego z kapitanem Chodunowem na czele. Powstańcy przed przeważającemi siłami nieprzyjaciela zmuszeni byli pierzchnąć, zostawiając 5 zabitych. Ukrywszy się w lesie, część oddziałku, który liczył 70 ludzi, następnego dnia przedarła się przez Kowno ku Kiejdanom, w okolicy zaś pozostał tylko Paweł Sielawa (Proh) z 20 ludźmi i trzymał się pewien czas w lesie Tyszkiewiczowskim, zanim przybył do niego z polecenia Wydziału litewskiego *Wisłouch.*

27. 3. 63. **Megjany,** Kow., p. szawelski; 23 km. zch.-płn. od Kiejdan. (Podbrzezie, Kiejdany, Datnów, Nowobirze, Migiany, Megajny, Dolejkinie, Pujdak, Pojdok).

Dnia 6. marca począł ks. Antoni Mackiewicz organizować oddział powstańców w lasach wsi Megjany koło Podbrzezia, a opodal u leśnika na Szałnie tworzyła się samodzielnie inna partya. Do oddziałów tych przybył Bolesław Dłuski (Jabłonowski) mianowany w końcu lutego naczelnikiem wojennym woj. kowieńskiego. Oddziały znajdujące się w lasach megjańskich zasilone zostały 27. 3. młodzieżą, przybyłą z Poniewieża. Równocześnie prawie zaatakowane zostały o godzinie 8. z rana przez dwie kolumny moskiewskie, jednę w sile 2 rot, drugą czterech pod dowództwem Dellinghausena. Zrazu powstańcy szli żwawo naprzód, wnet jednak kosynierzy pierzchęli, ale Dłuski manewrując 120 strzelcami, zdołał wyprzeć nieprzyjaciela z lasu i nie pozwolił połączyć się obu kolumnom. Kilku-

dziesięciu ochotników pędziło moskali na przestrzeni 2 wiorst w pole. Dłuski stracił w tej potyczce tylko 2 zabitych i 3 rannych, moskale około 30 zabitych i rannych, — jak wogóle w potyczkach pilnował, aby strzelcy dobrze się przykrywali za drzewami itp. ochronę naturalną. Moskale odstąpili, ale i powstańcy doliczyli się tylko 300 obecnych, gdyż prawie połowa nieobytego z walką włościaństwa pierzchnęła. Z tych 300 rozpuścił Dłuski większą część, zaś 120 oddał ks. Mackiewiczowi a sam wybrawszy 40 najdzielniejszej młodzieży, ruszył do Krok, zapowiadając, że mogą z nim iść tylko tacy, którzy zdolni są robić dziennie po 8 mil i 3 dni żyć o chlebie i wodzie.

28. 3. 63. **Wilki,** Kow., p. kowieński; miasto. (Niewieża rzeka).

Oddział powstańców tuż nad Niemnem w pobliżu Wilków napadł na rotę pierwszego batalionu, t. zw. carskiej rodziny, celnych strzelców i rozbił ją zupełnie. Powstańcy stali w pozycyi bardzo korzystnej, strzelając ze stromej, piaszczystej, lasem porosłej góry na drogę; moskale mieli po prawej stronie ową stromą górę a po lewej rzekę, żadnej zatem zasłony; straciwszy 36 ludzi, zmuszeni byli uchodzić, a powstańcom dostały się w ręce doskonałe sztucery.

29. 3. 63. **Wysoki Dwór,** Kow., p. kowieński; 14 km. płd.-wsch.-płd. od Ejragoły. (Czekiszki, Ejragoła, Poszilska Buda, Łapkalnie, Czerkiszki, Średnik).

Pod Wysokim Dworem rozłożyła obóz garstka młodzieży, przybyła z Kowna pod dowództwem Żarskiego. Dnia 21. marca objął nad nią dowództwo Bolesław Kołyszko i w dziewięciu dniach oddział liczył już 400 powstańców, podzielonych na 3 plutony: Rodowicza, Żarskiego i B., b. oficera mosk. Po przybyciu ks. Antoniego Narwojsza poczęli i włościanie tłumnie przybywać do obozu. Moskale, dowodzeni przez majora kaporskiego pułku Stepanowa, napadli na oddział 29. marca prawie niespodzianie, gdyż Kołyszko, mimo, iż wiedział o bliskości nieprzyjaciela, zaniedbał zarządzenia odpowiednich ostrożności. Powstańcy bezładnie cofnęli się do lasu, odstrzeliwając się; w lesie jednak Kołyszko szybko uszykował strzelców i za nimi kosynierów i na czele swej garstki ruszył do ataku, po niewczasie, i nie mogąc spędzić nieprzyjaciela z silnej pozycyi, musiał uchodzić przed napierającym przeciwnikiem. Odwrót ten odbył się w największym nieładzie. Powstańcy stracili 16 zabitych, nie licząc rozpierzchłych. Straty moskiewskie wynosiły tylko kilku rannych. Poległ między innymi pełen talentu i odwagi młodzieniec Dombrowicz, przeszło 200 powstańców rozproszyło się, a broń i amunicya dostała się w ręce moskali.

1. 4. 63. **Leńcze,** Kow., p. kowieński; 23 km. płn.-wsch.-płn. od Ejragoły. (Ławków, Leczele, Krokowski las, Ożytany, Bortkoniszki, Iłgów).

W lasach krokowskich, w pobliżu majątku Tomasza Kuszłejki, Borkuniszki, poczęli gromadzić powstańców Ciszkiewicz (Kiliński), Szulc, dr. Szylling i Kurnatowski. Gdy oddział przekroczył już liczbę 800 wybrano dowódzcą Tomasza Kuszłejkę, b. majora wojsk moskiewskich. Z obozu swego wysłał Kuszłejko włościanina Adama *Bitisa,* który, mając wzięcie i poważanie u ludu, zbierał ochotników po okolicy. Oddziałkowi Bitisa dał Kuszłejko do pomocy *Gedgowda* Mamerta, b. oficera moskiewskiego. Rozbity pod Wysokim Dworem Bolesław Kołyszko, na wezwanie nacz. woj. województwa Dłuskiego, połączył się również z powstańcami krokowskimi.

Przeciw Kuszłejce wyruszył batalion piechoty i szwadron huzarów z Rosień, a z Kiejdan Dellinghausen z 3-ma rotami piechoty i szwadronem dragonów. Zmieniwszy stanowisko i stanąwszy pod Leńczami, Kołyszko zajął prawe skrzydło, Kiliński lewe, środkiem dowodził Baczkiewicz, a nieliczną kawaleryą Lewgowd. Zbyt długa, a słaba linia tyralierów sprawiła, że po dwugodzinnem strze-

laniu powstańcy poczęli się chwiać. W tej chwili zjawił się Dłuski, który po starciu pod Megjanami, zdawszy dowództwo ks. *Mackiewiczowi*, zabrawszy 40 najdzielniejszych ludzi, ruszył do Kuszłejki, powiększając oddziałek swój przyprowadzonymi przez Wincentego Białozora 60-ciu ochotnikami. Obszedłszy Dellinghausena, z tyłu uderzył Dłuski na lewe skrzydło nieprzyjacielskie. Natarcie było gwałtowne i stanowcze: moskale pobici zupełnie, wystąpili z lasu i pierzchnęli w nieładzie. W boju tym poległ oficer Ambrożewicz z oddziału Dłuskiego, prowadząc mężnie swój pluton na nieprzyjaciela.

Moskale cofnęli się ku Kiejdanom, lecz i szeregi niezaprawionych do boju żołnierzy Kuszłejki zmniejszyły się przez ucieczkę w pierwszej fazie walki. Część oddziału, 120 ludzi, pod dowództwem Kilińskiego, połączyła się na drugi dzień rano w lasach szydłowskich z oddziałem cytowiańskim.

7. 4. 63. **Cytowiany,** Kow., p. rosieński; 26 km. płn. od Rosień. (Lidowiany).

Naczelnik woj. powiatu rosieńskiego, Zygmunt Cytowicz, zgromadził pod Cytowianami oddział około 250 ludzi. Moskale, zawiadomieni o organizującym się oddziele, wyruszyli nań 3-ma kolumnami z Lidowian i Szydłowa. Dowódzca powstańczy wysłał w zasadzkę Pawła Cytowicza przeciw jednej z kolumn. Moskale, po krótkiej wymianie strzałów, cofnęli się, lecz wnet zawrócili i uderzywszy na lewe skrzydło, dowodzone przez Ciszkiewicza, który ze swoim oddziałem połączył się był z Cytowiczem, rozproszyli je i wdarli się do środka obozu powstańczego. Cytowicz rzucił się z kosynierami na nieprzyjaciela, ale ogień moskiewski rozproszył kolumnę, dowódzca zaś sam poległ, przeszyty kilkunastu kulami. Z rozproszonego oddziału dowódzca kawaleryi, włościanin Pujdok, zebrał 30 ludzi i doprowadził do *Kuszłejki* i *Gedgowda*. Ciszkiewicz zdołał ujść i już w ruchu zbrojnym nie brał udziału.

Dłuski, który będąc o półtorej mili, pragnął przyjść Cytowiczowi na pomoc, musiał niestety zdać dowództwo swego oddziału Kuszłejce, gdyż wezwany był do natychmiastowego stawienia się osobiście w Wilnie. Moskalami pod Cytowianami dowodzili major Łowszyn i płk. Bożerjanow, mający razem 4 roty piechoty i 3 szwadrony huzarów.

11. 4. 63. **Misiuny,** Kow., p. kowieński; 12 km. płd.-z. od Ejragoły. (Ejragoła, Kajsarowskie lasy, Miessuny, Średnik).

Bolesław Kołyszko, zebrawszy 150 ludzi swego oddziału, który zrejterował pod Leńczami, ruszył w okolice Czekiszek. Teraz znowu jak pod Wysokim Dworem, rozdzielił oddział. Żarski z częścią oddziału robił krąg forsownym marszem uwodząc moskali, Kołyszko zaś rozłożył się w lasach Kajsarowskich (t. j. należących do pani Kajsarowej). Moskale w sile $2^1/_2$ kompanii pod dowództwem pułkownika Bożerjanowa uderzyli na garstkę 70-ciu ludzi, których w danej chwili miał pod swoją komendą Kołyszko. Oskrzydlani poczęli się cofać powstańcy i dotarli szczęśliwie w głąb puszczy, straciwszy jednego tylko: Tadeusza Niemczynowskiego, z zakładu wojskowego Konstantynowskiego podchorążych. W trakcie strzelaniny nadszedł Żarski i urządził zasadzkę, lecz moskale ominąwszy go, ruszyli do Rosień.

Kołyszko przemykając się zręcznie, dotarł do obozu *Sierakowskiego,* przy którym pozostał już do końca.

12. 3. 63. **Bielaniszki,** Kow., p. szawelski; 10 km. płd.-w. od Tryszek. (Baleniszki, Tryszki, Giełonojskie lasy).

Naczelnikiem wojskowym powiatu szawelskiego mianowany został b. oficer kaukaski Jan Staniewicz (Pisarski), który z dwoma braćmi brał udział w powstaniu poznańskiem 1848 r. W oznaczonym terminie zebrało się przy Staniewiczu,

w Bielaniszkach, folwarku Warzyńskiego, 98 ochotników, między nimi brat dowódzcy Paweł Staniewicz. Zaopatrzywszy większą część oddziałku w konie, rozesłał Staniewicz w powiat na rekwirowanie ochotników i zabieranie kas. Na wiadomość o zbieraniu się powstańców w Bielaniszkach wystąpił z Szawel major Świrski z 2 rotami narwskiego pułku, szwadronem dragonów i ruszył 11. kwietnia ku Tryszkom. Staniewicz wystąpił o 1½ wiorsty od Bielaniszek z pozostałymi przy nim ludźmi i rozstawił ich nad drogą, którą moskale musieli przechodzić. Dubeltówki nabite grankulkami, rozsypując się, wyrządzały wielką szkodę w szeregach moskali, którzy spodziewając się, iż zostaną powstańców nieprzygotowanych, postępowali w zwartych kolumnach. Dragoni, idący na przedzie, najwięcej ucierpieli, do piechoty zaś zaledwie kilka razy dano ognia i musiano ustąpić pod jej naporem, unosząc ze sobą kilku rannych, a zostawiwszy na placu 2 zabitych. Moskale po odstąpieniu powstańców zajęli folwark Bielaniszki, który puścili z dymem wraz ze swoimi zabitymi, powrzucawszy ich w płomień, aby nie okazać ilości straty, a konie oddziału pozostałe we folwarku zabrali.

21. 4. 63. **Ginietyny,** Kow., p. Wiłkomierski; 20 km. płd.-w.-płd. od Poniewieża. (Gejtany, Ginejtyny, Rogowskie lasy, Rogów, Gentany, Rogoźno).

Na granicy powiatu kowieńskiego w Kremenciskim lesie poczęły się zbierać oddziałki żmudzkie, nad któremi główne dowództwo objął Zygmunt Sierakowski (Dołęga), mianowany nacz. woj. województwa po *Dłuskim*. Szefem sztabu Dołęgi był Stanisław Laskowski (Ignacy z Górszczyzny). Dnia 18. kwietnia, po kilkudniowym marszu wśród ciągłych pościgów, przybył do obozu Bolesław Kołyszko, a w nocy z 18-go na 19-go kwietnia ks. Mackiewicz ze swoim oddziałem złożonym z samych prawie włościan. Na czele razem około 300 ludzi ruszył Sierakowski przez Trusków, Okajnie, Anciszki i Wodakle do puszczy rogowskiej, gdzie pod Ginietynami rozłożył się obozem.

Na wiadomość, że oddział moskiewski, składający się z kilku kompanii piechoty, szwadronu ułanów i pewnej liczby kozaków, pod dowództwem majora Kawra zbliża się do lasów rogowskich, Sierakowski, uprzedzając nieprzyjaciela, wystąpił na jego spotkanie. Tuż koło wsi Ginietyny, poza błotnistą drogą w gąszczu krzaków rozciągnął linię strzeleckiej zasadzki, poruczając lewe skrzydło Kołyszce, sam obejmując środek, prawe oddając Mackiewiczowi, który z kosynierami zająć miał tył i odciąć drogę nierzyjacielowi. Zasadzka powiodła się, moskale bezpiecznie posuwali się błotnistą drogą; awangardę kozaków puszczono bez wystrzału, natomiast piechotę, jadącą na wozach, przyjęto gęstym ogniem całej linii. W szeregach moskiewskich powstało zamieszanie; nieprzyjaciel odstrzeliwał się nieśmiało, a ciągle prażony ogniem, musiał rzucić się na prawe skrzydło powstańców, gdzie starł się z ks. Mackiewiczem. Tu była najgorętsza walka, bo moskale doprowadzeni do ostateczności, torowali sobie drogę bagnetem. Sześć razy żmudzcy kosynierzy odpierali nacisk nieprzyjaciela, zagrzani przykładem i zachętą księdza-dowódzcy. Nie mogąc przełamać Mackiewicza, moskale w zupełnym już nieładzie zaczęli uciekać na błota, gdzie ich ścigano, zabijając pojedyńczo ugrzęzłych po kolana i odbierając sztucery i ładunki. W potyczce tej, która trwała kilka godzin, poległo 40 moskali; około 60 było rannych; ponadto zabrali Polacy obóz nieprzyjacielski i kilkadziesiąt sztuk broni, sami wskutek dogodniejszych warunków straciwszy tylko 2 zabitych i 4 rannych.

26. 4. 63. **Korsakiszki,** Kow., p. poniewieski; 15 km. płn.-w. od Poniewieża. (Karpiowska Puszcza, Zielonka).

Zmieniwszy pozycyę po zwycięstwie pod Ginietynami, Sierakowski z Mackiewiczem dnia 23-go kwietnia obozował w rogowskim lesie pod Jasną Górką skąd przez Marienborg i Meżyszki ruszył ku Karpiowskiej puszczy,

przelegającej do Korsakiszek. Tutaj zastał dwie partye z Zielonki t. j. Elizeusza Lutkiewicza (Ludobrońskiego) i Jasińskiego, a niebawem przybył z partyą wiłkomierską Stanisław Kozakowski. We wzmiankowanej puszczy dnia 26. kwietnia miał Sierakowski znowu starcie z nieprzyjacielem. Po obustronnem strzelaniu, rozpoczętem mianowicie przez Kołyszkę, moskale, zostawiszy na placu 9 poległych, zrejterowali pospiesznie, nie zabiwszy ani jednego powstańca.

Walczyły tu połączone kolumny Kawra i majora Chitrowa.

27. 4. 63. **Szakwicie,** Kow., p. rosieński; 17 km. płn.-w.-płn. od Taurog. (Batoki, Pogromońcie, Rawdań, Taurogi, Karopol, Rotokowo, Tauros).

Nie mogąc pójść z pomocą do oddziału cytowiańskiego z powodu mandatu stawienia się w Wilnie, i gdy i *Kołyszko* wypowiedział mu posłuszeństwo, Jabłonowski zabrawszy 85 ludzi, ruszył z nimi nad kordon pruski po broń. Nastraszywszy całą pograniczną straż na linii od Taurog do Kretyngi, zmusiwszy moskali zuchwałym pochodem do kupienia się w większe oddziały, zabrał nad kordonem przeznaczoną na Żmudź broń i połowę amunicyi i wrócił, aby rozdzielić zapasy między oddziały żmudzkie. Moskale dowiedziawszy się, iż tylko w liczbie 85 transportuje broń w głąb kraju, ścigali go przez kilka dni, atoli bez skutku. Wreszcie 27. kwietnia zaatakowali go niespodzianie w lesie pod Szakwiciami we 2 roty piechoty, oddział strzelców i straży granicznej. Dzięki obronnej pozycyi, Dłuski nietylko potrafił wytrzymać czterogodzinny atak przeważających sił, lecz nadto wyprzeć moskali z lasu i zmusić do ucieczki. Jabłonowski w walce tej stracił 2 zabitych na miejscu, 3 śmiertelnie rannych — między tymi był dzielny Karol Sawicki — i 11 lekko rannych. Moskale nie zdołali zabrać z placu boju 7 trupów i 2 rannych, resztę 11 uwieźli do Taurog.

28. 4. 63. **Bielaniszki,** Kow., p. szawelski; 10 km. płd.-w. od Tryszek. (Tryszki).

Krążąc po powiecie i powiększając oddział wrócił Staniewicz znowu na pierwotne stanowisko pod Bielaniszki, gdzie na sposób czerkieski ufortyfikował się w spalonym folwarku, oczekując ataku nieprzyjaciela, który też nie dał na siebie długo czekać. Pierwsza zbliżyła się kolumna moskiewska idąca od Telsz, przed którą pikiety, odstrzeliwając się, poczęły się cofać do obozu. W tym czasie inny oddział moskiewski począł zbliżać się od Wiekszń, tam więc wysłał Staniewicz kilkudziesięciu ludzi celem zrobienia zasadzki i wstrzymania kolumny, aby nie dostać się we dwa ognie. W chwili, gdy kolumna telszewska zaczęła nacierać, zawiadomiono Staniewicza o nowym oddziele od Kurszan idącym, tam więc znowu wysłał kilkudziesięciu ludzi a sam wrócił do oddziału, gdzie już się toczyła walka z pierwszą kolumną. Moskale mieli do przebycia dosyć trudne moczary w których grzęźli, lecz z powodu niezakrycia tej drogi z winy oficera, przedostali się przez nią, wpadli do obozu i wyparli powstańców. Ci cofnąwszy się poza zawały, stąd zaczęli prażyć moskali, którzy coraz liczniej poczęli kupić się w byłej fortecy oddziału, i wnet powstańcy z zaatakowanych stali się atakującymi. A gdy Paweł Staniewicz zakomenderował „kosynierzy naprzód“ — kosynierów nie było — moskale tak się zmieszali, że napowrót przez moczary pierzchnęli, tracąc niemało ludzi w bagnach i od kul powstańczych. Niebawem jednak przybyła im z pomocą kolumna z Wiekszń, która atoli, przyjęta ogniem z zasadzki na prędce przez Staniewicza urządzonej, cofnęła się z pośpiechem. — W starciu tem miał Staniewicz 200 ludzi; straty prócz rannych wynosiły 2 zabitych.

7. 5. 63. **Medejki.** Kow., p. poniewieski; 10 km. płn. od Birż. (Madejki, Birże).

Po starciu pod Korsakiszkami ruszył Sierakowski na południe wschód przez Subocz, Peliszy, Okmianę i zatrzymał się w lasach wsi Androniszki w za-

ścianku Teresborze przy Kneblach, o 12 wiorst od miasta Onikszt. Jeden *Ludkiewicz* z 60 ludźmi, otrzymawszy nominacyę na organizatora, odłączył się od armijki Sierakowskiego i ruszył do puszczy Zielonej. W Teresborze oczekiwał już Dołęgi Dominik Malecki ze znaczną partyą. Tutaj, w głównym punkie zboru wojsk powstańczych, z któremi Sierakowski zamierzał ruszyć na Kurlandyę, aby zbliżywszy się do morza podać rękę zapowiedzianej wyprawie morskiej, zebrało się w ciągu kilku dni obozowania około 2500 powstańców. Pragnąc jak najprędzej wprowadzić porządek i postawić partyzantów na stopie regularnego wojska, Sierakowski wszystkie zebrane tu partye podzielił na t. zw. bataliony, jako zawiązki przyszłych rzeczywistych batalionów; bataliony te dzieliły się każdy na 6 plutonów, jako przyszłych kompanii, t. j. na 4 strzeleckie i 2 kosynierów. Żaden z batalionów nie przewyższał liczby 300. Pluton dzielił się na dwie sekcye, któremi dowodzili podoficerowie pod zwierzchnictwem plutonowego.

Dowódzcą 1. batalionu był Żarski, drugiego Rodowicz, oficer ze szkoły Konstantynowskiej w Petersburgu; dwa te bataliony stanowiły partyę Kołyszki Bolesława. Ks. *Mackiewicz* był komendantem batalionu 3.; dymisyonowany oficer moskiewski, żołnierz kaukaski Antoniewicz dowodził 4-tym; piątym plutonem X.; 6-tym oficer moskiewskiej artyleryi *Kozakowski* Stanisław, 7-mym Dominik Malecki, także oficer artyleryi; 8-mym inżynier Kasper *Malecki* (Kasperowicz); dziewiątym wreszcie batalionem, posiadającym tylko strzelców, dowodził Staniszewski, dymisyonowany oficer piechoty gwardyi. Na dowódzców kawaleryi, która w Teresborze liczyła niespełna 30 koni, a później dopiero podzieloną została na 3 oddziały, wyznaczeni byli Łabanowski, *Bielewicz* i *Olszewski* Benedykt. Sztab Dołęgi miał w swoim składzie Ignacego Laskowskiego (Ignacego z Gorszczyzny) jako szefa, b. kapitana z artyleryi rosyjskiej, którego adjutantem był Jan Kupść, Jarosława hr. Kossakowskiego, jako adjutanta Dołęgi i Dr. Ignacego Trzaskowskiego, lekarza i kasyera zarazem. Instruktorem kosynierów był dzielny Wiwulski Paweł.

W dzień przed wyruszeniem z Teresboru wykomenderował Sierakowski ks. Mackiewicza do okolicznych wsi na niszczenie kancelaryi i archiwów gminnych etc. Wieczorem tegoż dnia już wrócił batalion Mackiewicza z powrotem, spełniwszy polecenie i prowadząc w dodatku asesora i leśniczego, których zabrał w miasteczku Onikształch, oraz pieniądze z kas powiatowych.

Dnia 3. maja, wysławszy Kaspra Maleckiego w powiat wiłkomierski celem obserwowania Ganeckiego, ruszył Dołęga w pochód do Kurlandyi. Zrazu wszystkie oddziały maszerowały wspólnie na wschód, niby na Dynaburg. W południe jednak przed Świadością odłączył się Kołyszko ze swoimi tj. 1. i 2. batalionem, i ruszył wprost na Birże, stanowiąc w ten sposób lewe skrzydło. Dołęga z batalionami 4., 5., 7. i 9., zatem Antoniewicza, X., Maleckiego Dominika i Staniszewskiego, tworząc centrum pochodu, ruszył na Soły, Kopiszki, Ponedel, Poniemuń i Popiel, zaś Mackiewicz z Kozakowskim, którzy szli z Dołęgą aż do Świadości, poszli stąd jako prawe skrzydło na Komaje do Rakiszek, aby stanąć za Birżami w Medejkach, miejscowości wyznaczonej na punkt zborny całej armii.

Nazimow, uwiadomiony o koncentracyi powstańców w Teresborze, dał rozkaz Ganeckiemu, mającemu już zamiar wrócenia do Wilna, ruszenia za Sierakowskim. Ganecki, mając przesadne wiadomości o rzekomo 20.000 powstańców, wrócił jeszcze do Wiłkomierza, gdzie wzmocniwszy swoje 3 roty strzelców finlandzkich, $^1/_2$ szwadronu kozaków gwardyi i półseciny dońców, 2-ma rotami liniowego pułku sofijskiego i narwskiego, szwadronem ułanów i seciną kozaków, dowodzonymi przez majora Hilsebacha, ruszył 5. maja do Onikszt, gdzie wieczorem tegoż dnia połączyły się z $1^1/_2$ roty pułku kaporskiego i 70 kozakami z Rogowa pod dowództwem majora Merlina. Ganecki dowiedziawszy się w marszu o rozdziale

oddziałów powstańczych, w obawie, aby go nie otoczono, rozdzielił również swoje wojsko na 3 kolumny, jedną sam dowodząc, drugą wysyłając pod dowództwem Hilsebacha, a trzecią pod komendą Merlina. Kolumna środkowa polska, doszedłszy do Komaj, zwróciła się nagle na północny-zachód, tak że w ten sposób lewe skrzydło pochodu, tj. bataliony Kołyszki, które miały najkrótszą przestrzeń do przebieżenia, znalazły się pierwsze pod Medejkami tu doścignięte przez kolumnę Merlina.

Powstańcy umieścili się w niewielkim lasku i rozpoczęła się walka ogniowa w trakcie której z kolumny środkowej nadszedł batalion Antoniewicza, a niebawem poczęły się zbliżać inne bataliony kolumny Sierakowskiego. Wzięty we dwa ognie w półtoragodzinnej walce, straciwszy 65 zabitych i 75 rannych, cofnął się Merlin do wsi Medejek, zaś Sierakowski zajął w głębi lasu mocne stanowisko, aby wbrew radzie Kołyszki uderzenia zaraz na Ganeckiego, odczekać przybycia Mackiewicza, mającego najdłuższą drogę do przebycia, i posunął się ku Hudyszkom, aby być bliżej oddziału Mackiewicza.

8. 5. 63. **Świrpleny,** Kow., p. poniewieski; 8 km. płd.-z. od Birż. (Swierszcze, Woliczewskie lasy, Wojtgielski las).

Lutkiewicz i Jasiński zbliżając się również ku Birżom, zaatakowani przez majora Hilsebacha pod Świrplenami i rozbici cofnęli się z powrotem do puszczy Zielonki.

8. 5. 63. **Hudyszki,** Kow., p. poniewieski; 3 km. płd.-w. od Medejek. (Birże, Gudyszki, Gaweniszki).

Wezwany przez Merlina na pomoc pospieszył Ganecki ze swoją kolumną ku Hudyszkom i około godziny 11. zdecydował się zaatakować Sierakowskiego, który zamiast spodziewanego *Mackiewicza,* ujrzał przed sobą kolumny Ganeckiego i musiał rozpocząć walkę. Zrazu bój był nader pomyślny. Gdy moskale już na strzał podeszli, przyjęci celnymi strzałami Żmudzinów, cofnęli się czemprędzej. Z lewego skrzydła wypadł Kołyszko z kosynierami, a z prawego rzucił się również z kosynierami z okrzykiem „naprzód wiara" Wiwulski Paweł, kosynier-poeta i pognali za uciekającym nieprzyjacielem. Ostatecznie jednak bagnetami przeważających sił moskiewskich wyparci, musieli się cofnąć. Bój na nowej pozycyi, gdy i rezerwy, przy których znajdował się Sierakowski, wystąpiły do walki, trwał kilka godzin. Powstańcy z zapamiętałością wdzierali się na bagnety. Niestety około godziny 5-tej Dołęga został ranny, gdy klęcząc pod drzewem wydawał rozkazy. Wśród walczących powstał popłoch. Nadciągnął wprawdzie w tym czasie Mackiewicz, ale już było zapóźno; moskale już mieli przewagę, a Mackiewicz, zastawszy szyki zmieszane i popłoch, nie wiedział gdzie i skąd atakować i pozostał bezczynny na stanowisku w gąszczach. Ciężko rannego Sierakowskiego wyniesiono z placu boju, dwaj z najdzielniejszych komendantów batalionów majorowie Antoniewicz i Żarski polegli, a obok nich 200 było zabitych i rannych. Wśród pierwszych Giejsztor, Okulicz i Stoma, pomiędzy rannymi był Paweł Wiwulski, który wzięty do niewoli, zmarł w więzieniu 1864 r. Sierakowski jeszcze na placu boju mianował Laskowskiego swoim następcą.

9. 5. 63. **Sznurkiszki,** Kow., p. poniewieski; 18 km. płd.-w. od Birż. (Skrobiszki, Birże, Kroszty, Spaliszki, Stawiszki).

Przez całą noc z 8-go na 9-go maja Laskowski, mianowany przez rannego generała dowódzcą, zbierał rozbitków z pod Hudyszek. Nad ranem zajął pozycyę przy folwarku Sznurkiszki koło Skrobiszek. W południe, po sprzątnięciu pikiety konnej, znienacka zaatakowali go moskale. Powstał popłoch. Sierakowski z wozu wydawał rozkazy, ale żołnierz na duchu upadł. Napróżno Mackiewicz zagrzewał swych kosynierów, broniąc z nimi przez godzinę prawie

wozów, na których leżało kilkunastu rannych. Wszystko cofało się bezładną kupą. Laskowski wskazywał rejterującym kierunek i objął nad nimi dowództwo, podczas gdy w drugą stronę przez 10 wiorst w kierunku Kurlandyi pędzili moskale Kozakowskiego i Mackiewicza. Tejże nocy moskale wzięli w *Krosztach* do niewoli Sierakowskiego, tudzież Kołyszkę, Kozakowskiego Stanisława, Stanisszewskiego Michała, Kossakowskiego i 18 innych z eskorty rannego wodza żmudzkiego.

Laskowski, zebrawszy wreszcie rozbitków w liczbie przeszło 400, ruszył z Mackiewiczem w powiat poniewieski, gdzie w okolicy Podbrzezia niebawem stanęli znowu na czele tysiąca ludzi.

11. 5. 63. **Sztemple,** Kow., p. rosieński; 12 km. w. od Szwekszń. (Judrany, Gruździewskie lasy, Ambikowski las, Dempel, Legskie lasy).

Wysłane z Nowego Miasta, Taurog i innych miejscowości wojska moskiewskie, które miały zgnieść garstkę Dłuskiego, nie przeszkodziły temuż złączyć się z Bronisławskim. Powiększony w ten sposób do 150 ludzi oddział stanął 9-go maja w lesie pod Sztemplami. Ledwo odpoczął oddział po forsownym marszu, kiedy nazajutrz po południu został napadnięty z dwóch stron przez 3 roty piechoty i 100 objeszczyków. Nie mając dokładnych wiadomości o sile przeciwnika, nic stanowczego Jabłonowski przedsięwziąć nie mógł; moskale przez $3^1/_2$. godziny, nie szczędząc kul, ostrzeliwali wierzchołki drzew. Jednego tylko stracił Dłuski: poległ ogólnie lubiany zdolny oficer, b. student uniwersytetu moskiewskiego, Leon Daraszkiewicz.

12. 5. 63. **Sztemple,** Kow., p. rosieński; 12 km. w. od Szwekszń.

Z rana o godz. $7^1/_2$. Dłuski, wydawszy rozkaz wymarszu, otrzymał wiadomość o ukazaniu się awangardy nieprzyjaciela, który w ciągu nocy otrzymał 5 świeżych rot posiłków, o czem dowódzca powstańców nie wiedział. Ściągnął więc Dłuski pikiety do obozu, pogasił ogniska i ukrywszy strzelców za pniami drzew i łomami, wydał rozkaz strzelania tylko na komendę. Moskale nie znalazłszy pikiet, pewni, że Jabłonowski i Bronisławski opuścili wczoraj zajmowane stanowisko, nie obawiając się zasadzki, z nieodwiedzionymi nawet kurkami podeszli aż pod linię gęsto rozstawionych strzelców. Przypuszczeni na 20 kroków, przyjęci świetną salwą, czemprędzej zmieszani poczęli uciekać i dopiero w pół godziny uszykowawszy się, przypuścili atak — ale manewrując na wszystkie strony, nie zdołali wyciągnąć Dłuskiego z dogodnej pozycyi. Powstańcy, poukrywani za naturalnemi fortecami, do godziny pierwszej odpierali ataki, przypuszczając moskali za każdym razem na 50 kroków, aż wreszcie nieprzyjaciel widział się zmuszonym zaprzestać dalszej walki; Dłuski zaś, obawiając się stracenia dobrej pozycyi, i w obawie przewagi liczebnej moskali, ścigać odstępujących nie mógł.

14. 5. 63. **Mażoli,** Kow., p. poniewieski; 12 km. z.-płn.-z. od Bejsagoły. (Możoły, Białozoryszki, Dychtoryszki, Żyłajcie).

Oddzieliwszy się od *Kuszłejki* z obozu pod Dychtoryszkami *Gedgowd* w 250 piechoty i 30 jazdy rozbity został pod Mażolami, stracił całą amunicyę i ruchomości wojskowe, a sam z kilkunastu ludźmi połączył się z ks. *Mackiewiczem* i *Laskowskim,* obozującymi po klęskach birżańskich w lasach krokowskich.

16. 5. 63. **Mincze,** Kow., p. jezioroski; 33 km. płd. od Jezioros. (Łodzie).

Wysłany przez *Sierakowskiego* z obozu w Teresborze, idąc przez Taurogieny, stanął Kasper Malecki ze swoim oddziałem, liczącym 300 ludzi, dnia 16. maja w pobliżu Mincz. Około godziny 5. wieczorem zbliżyła się kolumna pułkownika Półtorackiego w sile $2^1/_2$ roty grenadyerów i $^1/_2$ szwadronu gward. uralskich koza-

ków. Malecki, uszykowawszy do boju strzelców oraz kosynierów, których miał 49, wysłał ku Minczy podjazd 5 koni. Patrol ten wpadłszy na część kolumny Półtorackiego, dążącą z tej strony do zaatakowania boków oddziału, zuchwałym i nagłym napadem zmieszał nieprzyjaciela; Malecki tymczasem natarł dzielnie na główną siłę kolumny, która straciwszy 8 poległych i 12 rannych cofnęła się, podczas gdy powstańcy ruszyli ku Łabonarom.

21. 5. 63. **Tryszki,** Kow., p. szawelski; miasto. (Fryszki, Balki, Malaki, Biliniszki, Telsze).

Oszczędzając liczący już 366 ludzi oddział swój, aby być gotowym do wyruszenia w danej chwili ku Połądze w celu zabrania broni będącej wciąż w drodze wyprawy morskiej, trzymał się Staniewicz ciągle w pobliżu Tryszek, unikając spotkania, co trzy dni zmieniając stanowisko. Osaczony ze wszystkich stron przez kolumny kapitana Russeau oraz pułkownika Fischera z Telsz, tropiącego bezskutecznie znajdującego się o $2^1/_2$ mili od Staniewicza pułkownika *Dłuskiego,* postanowił Pisarski opuścić okolicę, przyczem o dwie wiorsty od Tryszek natknął się na kapitana Russeau, mającego $2^1/_2$ roty estlandzkiego pułku i pluton dragonów. Fałszywa trwoga ludzi przy taborze, którzy w popłochu uszli, pozostawiła oddział prawie bez amunicyi, bo tylko z 60 ładunkami na żołnierza. Moskale, ostrzeżeni tym popłochem, chwycili za broń, i Staniewicz, który już był pewny, że mu się uda wymknąć niespostrzeżenie z otoczenia kolumn nieprzyjacielskich, zmuszony był przyjąć walkę, formując spiesznie czworobok strzelców i jazdy, której konie puszczono na wolność.

W środku czworoboku zatrzymał brata, Pawła, z 40 najlepszymi strzelcami i kawaleryą, dając tymi kilkudziesięciu ludźmi pomoc stronom zagrożonym, tak dla odpierania nieprzyjaciela, jak też szukając miejsca do przebicia się i uniknięcia zupełnej zagłady. Walka trwała kilka godzin bez znaczniejszych strat. Kilka razy udawało się Staniewiczowi z garstką dwudziestu i kilku młodzieży przebić się przez szeregi nieprzyjacielskie, nie mogąc jednak pociągnąć za sobą całego oddziału, za każdym razem wracał do reszty. Zaledwie po południu udało mu się ostatecznie przebić się i pociągnąć za sobą cały oddział, cofając się dość szczęśliwie pod krzyżowym ogniem, straciwszy jednak 48 ludzi i kilku tylko zdoławszy uprowadzić lżej rannych. Zrejterowawszy do lasów józefowskich, już w powiecie telszewskim położonych, tam następnego dnia urządził zasadzkę na jeden z transportów rannych pod Tryszkami moskali, spóźniwszy się jednak, zaledwie nieco aryergady tylko urwał. Wśród poległych pod Tryszkami znajdowało się dwóch Pietrzkiewiczów, mianowicie Józef, syn Maurycego Pietrzkiewicza, dzierżawcy Tryszek i drugi syn Lucyana Pietrzkiewicza, brata Maurycego oraz młody Burka.

Ponieważ Dłuski nie uważał za wskazane połączenie się obu oddziałów, ruszył Staniewicz w inną okolicę, tj. ku Użwencie.

25. 5. 63. **Żemelany,** Kow., p. telszowski; 9 km. płd. od Tryszek. (Jemieliński, Telsze).

Major Posniakow, wyszedłszy z 1 rotą narwskiego pułku z Telsz, spotkał się w lasach żemelańskich z oddziałem powstańczym, liczącym rzekomo 200 ludzi. Powstańcy mieli stracić 20 zabitych, prócz wielu rannych oraz 15 jeńców, moskale — jednego rannego!

26. 5. 63. **Szawkiany,** Kow., p. szawelski; 10 km. zch.-płd.-z. od Kurtowian.

Po walkach birżańskich zetknął się Paweł Szymkiewicz, który w okolicach Kroż wraz z Krasowskim organizował był oddziały, przebiegając wsi i miasteczka, *19. 5.* z *Laskowskim,* aby mu zdać ludzi, których zebrał. Atoli Laskowski oddziału nie odebrał i polecił Szymkiewiczowi, aby nadal dowodził. W tydzień potem

Szymkiewicz starł się pod Szawkianami z dwiema kompaniami piechoty. Nie znając sam wojskowości, polegał na instruktorach; lecz w pierwszej zaraz chwili walki padli dwaj najdzielniejsi oficerowie, Załęski i Składowski, zaś instruktor Zienkiewicz spowodował bezładne cofanie się. Moskale stracili 13 zabitych, ale zaniechali pogoni, obawiając się zasadzki. Skoro jednak powstańcy wyruszyli w marsz, poszli ich śladem, lecz znowu zniszczenie przez powstańców za sobą mostu na Wencie uniemożliwiło nieprzyjacielowi dalszy pościg.

29. 5. 63. **Rogów,** Kow., p. wiłkomierski. 23 km. płd.-wsch. od Poniewieża. (Jasna Góra, Rogowskie lasy, Możany).

Dwie roty piechoty, stojące w Rogowie, wzmocnione rotą, przybyłą z Poniewieża, i seciną kozaków, zaatakowały o godz. 5. po południu oddział powstańczy, obozujący w lesie rogowskim, będący pod dowództwem Żukowskiego (Wykładnika), który objął dowództwo po Lugajle Bronisławie (Czarnoskalskim), b. poruczniku moskiewskim. Powstańcy, późno zawiadomieni o zamierzonym przez moskali natarciu, nadto fałszywymi atakami w błąd wprowadzeni, zrazu zmieszali się i poczęli się rozpraszać. Atoli Żukowski, zrozumiawszy zamiary nieprzyjaciela, spiesznie uszykował strzelców, którzy tak stanowczy stawili opór, że 83 moskali mieli położyć trupem. Niestety, sam dowódzca, raniony w nogę podczas walki i odniesiony na stronę, znaleziony później, skłutym był do niepoznania. Z nim razem 16 innych powstańców poległo.

W czasie walki jeden z żołnierzy w szeregach moskiewskich, zabiwszy towarzysza i zabrawszy 6 sztucerów, przeszedł z nimi do oddziału powstańczego, mimo otrzymanej w tem przejściu rany.

2. 6. 63. **Użwenty,** Kow., p. szawelski; 30 km. płd. od Tryszek. (Potamsza, Rochtowiańskie lasy).

Z pod Tryszek ruszył Staniewicz ku Użwencie, gdzie przyprowadził mu *Bohdanowicz* Paulin (Nieczuj), organizator wojskowy powiatu szawelskiego, stu ludzi nieźle uzbrojonych i zaraz wyruszył z 25 ludźmi w powiat, Pisarski zaś złączył się z oddziałem naczelnika wojennego woj. żmudzkiego Laskowskiego i ks. Mackiewicza, którzy po walkach birżańskich, pomaszerowawszy w powiat poniewieski a potem do Taurog po broń, teraz wracali z tej wyprawy, nie otrzymawszy broni. Śledzony i osaczany wymykał się Laskowski ze swoimi 800 powstańcami, maszerując nocami, niekiedy po 12 mil drogi robiąc. Niedostatek i znużenie rozprężały oddział i uszczuplały. W lasach Użwenty, dowiedziawszy się o zbliżaniu się czterech rot nieprzyjacielskich, postanowił Laskowski urządzić zasadzkę, Pisarskiemu polecając ochronę tyłów. Zasadzka się nie udała, gdyż zbyt wcześnie cała linia strzelców dała ognia do niewielkiej awangardy kozackiej, której zabito jednego konia. Po pół godzinie wystąpił z lasu oficer z kilku żołnierzami i znowu cała linia strzelców dała ze swej broni myśliwskiej ognia, który szkody moskalom nie wyrządził. Ci widząc przygotowanych do walki powstańców, cofnęli się do Użwent, Laskowski zaś, pozostawszy na miejscu, ruszył następnego dnia ku lasom kurtowiańskim, a stamtąd ku Cytowianom, mając w aryergardzie Staniewicza.

4. 6. 63. **Sesiki,** Kow., p. wiłkomierski; 16 km. z.-płn.-z. od Wiłkomierza. (Łany, Lańska puszcza, Łańskie lasy, Siesiki, Grusze, Graża, Łukień).

Po potyczce pod Łabonarami oddział Albertyńskiego i Kaspra Maleckiego, wzrósłszy w lasach ulżyckich do 450 ludzi, przeszedł w lasy szeszolskie, gdzie połączył się z nim Dominik Malecki z 60 jazdy i tyluż piechoty, uprowadzonych z bitew birżańskich. Na czele 570 ludzi ruszył Albertus do lasów

łańskich. Tutaj przybył do niego Olszewski Benedykt (Piorun) w 30 koni, tudzież 370 ludzi z Władysławem Suzinem, Kończą Medardem i Siawrymowiczem na czele, a pod głównem dowództwem Ibiańskiego Wacława (Robaka), następcy poległego Żukowskiego (Wykładnika).

Po kilkudniowym pobycie w łańskich lasach zaatakowani zostali powstańcy pod Sesikami przez 2 kompanie gwardyi przybocznej finlandzkiego pułku pod dowództwem pułkownika Michajłowskiego. Siły powstańcze rozdzielone zostały przed bitwą na dwie części: jedną dowodził Kasper Malecki, drugą Albertyński. Moskale złamawszy Maleckiego, chwilowem zachęceni powodzeniem, rzucili się na Albertyńskiego, który im jednak zadał porażkę. Walka trwała — na wielkim obszarze lasu — od godziny 5-tej rano do 2-giej po południu. Albertyński otrzymał plac boju, mając tylko 3 zabitych i 7 rannych, (?) lecz 60 rozbiegło się w czasie boju; moskale, odstąpiwszy, ruszyli za Maleckim Kasprem, mając 2 zabitych i 15 rannych i — 90 „zaginionych". Wśród rannych znajdował się sam dowódzca Michajłowskij i kapitan Wasiljew.

6. 6. 63. **Cytowiany,** Kow., p. rosieński; 26 km. płn. od Rosień. (Szawle, Toniany).

W trzy dni po nieudanej zasadzce pod Użwentami stanęli Laskowski, Mackiewicz i Staniewicz pod Cytowianami. Tutaj dopędził ich pułkownik Narbutt, który z 1 rotą narwskiego pułku, 1 rotą carskich strzelców i ½ szwadronem dragonów wyruszył był 5. czerwca z Szawel (w pościgu za *Szymkiewiczem ?*). Piechota moskiewska tak nagle zaatakowała aryergardę, gdy główna kolumna powstańcza zatrzymała się już we wsi na nocleg, że część tylko oddziału Staniewicza mogła rozsypać się w tyraliery i wstrzymać napór nieprzyjaciela. Wnet i reszta sformowała się i tak rzęsistym ogniem sypnęła na moskali, którzy żytem ciągnęli, że ci po niespełna godzinnym boju musieli ustąpić z niemałemi stratami, mając wśród rannych kapitana sztabowego Kosicza. Powstańcy, straciwszy 3 zabitych i 3 rannych, obozowali na miejscu. Na drugi dzień Pisarski wrócił w stronę Kurlandyi ku Zagórom, Mackiewicz zaś i Laskowski poszli w lasy żogińskie.

7. 6. 63. **Rogów,** Kow., p. wiłkomierski; 23 km. płd. w. od Poniewieża. (Rogowskie lasy).

Pułkownik Tenner na czele 2 kompanii pułku pawłowskiego gwardyi i pół szwadronu kozaków gwardyi stoczył w powiecie wiłkomierskim potyczkę w lasach rogowskich.

9. 6. 63. **Worniany,** Kow., p. szawelski; 16 km. płn.-z. od Bejsagoły. (Białozieryski las).

Po odłączeniu się Mamerta *Gedgowda* i Bitisa, który ruszył w Szawelskie oraz *Pujdoka*, przez dłuższy czas tułał się Kuszłejko z 200 ludźmi po puszczy aż 9. 6. spotkał się z pułkownikiem Narbuttem, ścigającym oddziały z pod Cytowian. Kuszłejko musiał uchodzić, mimo, iż w trakcie walki wpadł moskalom na tyły Bitis. Wśród poległych znajdował się oficer Dauksza, którego moskale wzięli za Kuszłejkę.

11. 6. 63. **Bojany,** Kow., p. rosieński; 18 km. płd.z. od Kiejdan. (Bobijany, Kiejdany).

Przeciw oddziałowi ks. Narwojsza, zbierającemu się za wsią Komny (Kumpy ?), wyszedł podpułkownik Kurnaków z 2-ma rotami kaporskiego pułku piechoty i półszwadronem gwardyi przyb. atamańskiego pułku kozaków, uderzył

na oddziałek pod Bojanami, wyparł z brzegu lasu, potem z okopów i ostatecznie zmusił do ucieczki, ścigając całą dobę (?). Powstańcy mieli stracić 50 (?) zabitych i rannych, moskale — jednego rannego podoficera!

12. 6. 63. **Woszokiany**, Kow., p. wiłkomierski.... (Traszkuny, Woszkinie).

Pułkownik Michajłowskij idąc za Kasprem Maleckim, który posunął się był ze swoim oddziałem na północ od traszkuńskiego lasu, napadł nań o godzinie 10. wieczorem przy folwarku Woszokiany i po utarczce z kawaleryą ścigał do godziny 11. nazajutrz do brzegu rzeki Świętej mając 1 (!) rannego, podczas gdy Malecki miał stracić 7 zabitych.

WYPRAWA MORSKA.

Z upoważnienia i środkami Rządu Narodowego agent R. N. w Anglii Ćwierczakiewicz i komisarz R. N. w Szwecyi Demontowicz zorganizowali wyprawę morską na Żmudź w celu dostarczenia amunicyi i broni. Zebrali oni stu kilkudziesięciu ochotników, wśród których znajdowało się 22 Francuzów, 16 Włochów, 3 Anglików, 3 Niemców, 2 Szwajcarów, 2 Belgów, 2 Węgrów, 1 Holender, 1 Kroat i 2 moskali, w tem kilkunastu oficerów, zakupili 1000 sztuk karabinów, 750 pałaszy kawaleryjskich, 200 lanc, 100.000 ładunków karabinowych, 50 centnarów prochu, 2 miliony kapiszonów, 3 działa gwintowane i wynajęli statek parowy „Ward Jackson“, którego kapitan, Anglik Weatherley, zobowiązał się za 25.000 złp. dostawić wyprawę do wybrzeży kurlandzkich lub żmudzkich.

Dowództwo nad wyprawą objął pułkownik Łapiński, który na Kaukazie wsławił się, walcząc pod nazwiskiem Tefik-beja.

Dnia 25-go marca 1863 roku wyruszył Łapiński w drogę i przy sprzyjającej pogodzie na trzeci dzień stanął w Sundzie pod Helsingborgiem, dokąd przybył w zamiarze wzięcia udziału w wyprawie Bakunin, przy którym znajdował się Waleryan Kalinka.

Tymczasem moskale, a niemniej i prusacy, rozwinęli czujność, obsadzając wybrzeża i patrolując po morzu — z wyprawą morską bowiem nie ukrywano się. Równocześnie niezbyt odważny Weatherley począł działać na przekór, aby udaremnić niebezpieczne lądowanie na wybrzeżach litewskich.

Z Helsingborgu, wstrzymany 24-ro godzinną burzą, popłynął Łapiński do Kopenhagi, lecz na wiadomość o nagłem puszczeniu lodów, a co za tem idzie, uruchomieniu całej floty moskiewskiej przeciw jedynemu statkowi polskiemu, gdy i Weatherley ostatecznie odmówił posłuszeństwa, postanowił Łapiński wylądować na brzegach szwedzkich; jakoteż d. 30-go marca wysadził załogę na ląd w porcie Malmö na wyspie Oland, o 145 km. od brzegów Żmudzi; tu Weatherley, zabrawszy swoich majtków, ulotnił się.

W Malmö, korzystając z entuzyastycznego przyjęcia i sympatyi Szwedów dla sprawy polskiej, postanowił Łapiński odczekać stosownej chwili do wyruszenia na brzeg litewski. Ponieważ „Ward Jackson“ zbyt już był znany, wynajął inny statek, „Emilie“, aby, puściwszy „Ward Jacksona“ do Anglii celem ściągnięcia nań uwagi, na „Emilie“ dobić do brzegów Żmudzi. Tymczasem zastępca pułkownika Tyszkiewicz, nie wiedząc o zamiarach Łapińskiego, wypłynął z „Ward Jaksonem“ do portu wewnętrznego w obawie, aby mu nowa załoga angielska, przygotowująca się do przenosin na „Emilie“, nie uciekła. Rząd szwedzki, nie mogąc w porcie wewnętrznym, a więc wewnątrz granic Szwecyi, dozwolić, aby okręt gotował się do zbrojnej wyprawy i ściągnąć na siebie złości Rosyi, zmu-

szony był przyłożyć nań areszt. Łapiński już tylko z 42 karabinami i tyluż pałaszami opuścił 28. 5. Malmö, gdzie nabywszy nieco świeżej broni, wsiadł ze 120 ludźmi na „Emilie“ i puścił się na brzeg polski, aby wylądować naprzeciw Kłajpedy. Wieczorem dnia 15-go czerwca stanęła „Emilie“ opodal Kłajpedy w pobliżu zakładu kąpielowego, oddalonego o ćwierć mili od wybrzeża. Na nieszczęście z zapadnięciem mroku niebo, dotąd pogodne, pokryło się chmurami i gdy dwie łodzie z samym Łapińskim i pierwszym transportem kilkudziesięciu ludzi, odpłynęły od okrętu, zerwała się burza, która jednę łódź wywróciła, przyczem 19 ludzi utonęło. Łapiński, przygnębiony niepowodzeniem, zawrócił z powrotem do wyspy Gothland i wrócił do Anglii.

* * *

W czerwcu 1863 r. ks. Władysław Czartoryski zakupił dwa statki i począł je uzbrajać, powołując na dowódzcę floty narodowej Francuza Magnana, którego miejsce zajął b. dowódzca korwety moskiewskiej, Władysław Zbyszewski (kapitan Feliks Karp). Atoli władze hiszpańskie przyaresztowały w Maladze statek narodowy „Kiliński“ (dawniej Princess) dnia 12. lutego 1864, a znalazłszy na nim broń i amunicyę, uwięziły załogę. Zbyszewski mimo niepowodzenia pracował dalej nad utworzeniem floty, ostatecznie jednak rzecz rozbiła się o brak funduszów.

18. 6. 63. **Żoginie,** Kow., p. rosieński; 18 km. płn.-wsch. od Rosień. (Koterla, Burbiszki).

Major Sorger, idąc z 2-ma rotami 3-go batalionu strzelców z Szydłowa do Wasiliszek, dowiedział się o obozowaniu Laskowskiego i Mackiewicza koło Bordziszek; ruszył więc w tę stronę i dopadł powstańców o 6. wiorst od dworu Koterli w lesie. Zaskoczony przez nieprzyjaciela oddział w części poszedł w rozsypkę, część jednak z rozpaczliwą śmiałością odpierała nacierające dwie kompanie nieprzyjacielskie. Na czele tej garstki, wśród gradu kul, walczył Laskowski, aż wreszcie zdołał wycofać się w porządku. Strata kilku oficerów zmusiła moskali do zaniechania pogoni.

Powstańców miało być 520 piechoty i 80 jazdy.

20. 6. 63. **Kielmy,** Kow., p. rosieński; 31 km. płn.-z.-płn. od Rosień. (Pojurze, Szawkiany, Kurtowiany).

Z Szawkian udał się Szymkiewicz pod Retów po broń, której jednak nie śmiał podjąć, obawiając się starcia z przeważającemi siłami nieprzyjacielskiemi, rozłożonemi w tych stronach. Ruszył więc z powrotem w stronę Kroż, gdzie wspólnie z Matuszewiczem (Krakowskim) stoczył potyczkę z majorem Tryzmą w pobliżu Kielm. Tryzma wyszedł z 2-ma rotami estońskiego pułku i oddziałem konnych objeszczyków z miasta (?) Poszensk (?). Po starciu tem Szymkiewicz pomaszerował znowu ku Retowu.

22. 6. 63. **Draginie,** Kow., p. szawelski; 6 km. wsch. od Popielan. (Popielany, Okmiana, Gruździewskie lasy).

Zmuszeni do ucieczki pod Stemplami (12. 5.), moskale, sądząc, że mają z silnym liczebnie oddziałem do czynienia, zostawili Dłuskiego w spokoju. Tymczasem połączone oddziały Dłuskiego i Bronisławskiego, już nawet po przyłączeniu się Aleksandrajtisa, naczelnika woj. pow. telszewskiego, dnia 16. maja, nie liczyły więcej jak 220 piechoty i 30 jazdy, i to uzbrojonych tylko w strzelby myśliwskie lub sztucery, na nieprzyjacielu zdobyte.

Drugą połowę maja i pierwszą czerwca przebył Dłuski w Poniewieskiem, chcąc tam wywołać powszechne powstanie, lecz wobec obojętności ze strony Wy-

działu Litwy musiał powrócić do okolic, w których dotąd operował. W chwili udawania się w Telszewskie i Rosieńskie przyłączył się do niego pułkownik wojsk moskiewskich Jasiński (Jastrzębiec) z 120 ludźmi, tak, że Dłuski z oddziałem 400 dobrze uzbrojonych ludzi wyruszył pod Okmianę, gdzie dnia 21. 6. pomiędzy tem miastem a Popielanami rozłożył się obozem.

Korzystając z niezgorszej pozycyi i dobrego usposobienia oddziału, postanowił tutaj odczekać nieprzyjaciela i w danym razie działać zaczepnie. Gdy rozesłane podjazdy wróciły, nie znalazłszy nieprzyjaciela, uszykował Dłuski z rana dnia następnego oddział do wymarszu, wysyłając nowe rozjazdy. Nagle dały się słyszeć strzały pikiet. Moskale, dobrze poinformowani o stanowisku oddziału, byli już w pobliżu, prowadzeni przez Łotyszów. Ponieważ obóz Dłuskiego jedną stroną przypierał do przepaścistego bagna, zatem już z samego początku bitwy prawem swem skrzydłem przyparli moskale do bagna, zaś środkiem i lewem skrzydłem natarczywie atakując, starali się wpędzić oddział w bagna, a tem samem oddać na salwę prawego skrzydła. Na te zamiary strzelcy odpowiadali z rzadka, lecz celnymi strzałami ze swoich myśliwskich dwururek. W ten sposób trwał ogień przeszło godzinę, kiedy dowódzca moskiewski, spostrzegłszy niedogodność podobnego działania, bo już stracił z secinę carskich strzelców, a żadnego prawie nie widział powstańca, postanowił działać stanowczo. Było to około 7-mej rano, gdy zaciągnąwszy lewe skrzydło, ściągnąwszy część rezerwy i połączywszy to wszystko z centralną siłą, uformował jedną wielką kolumnę i przy odgłosie trąb, bicia bębnów, ruszył pospiesznym krokiem na obóz. Chwila była stanowcza. Dłuski nie mógł na miejscu wyczekiwać ataku, i tylko krok ryzykowny mógł ocalić obóz. Wezwał więc pierwszą kompanię, zostającą w rezerwie, a korzystając z nieznajomości oddziału znaczenia sygnałów moskiewskich, pchnął trzecią kompanię, na którą skierowany był atak, i pierwszą kompanię spiesznym krokiem naprzód. Minut tylko kilka piekielnego ognia — a już nie było śladu moskali. Atak strzelców na kolumnę moskiewską tak był natarczywy, że prawe skrzydło nieprzyjacielskie, bezczynne prawie od samego początku bitwy, a teraz przejęte strachem panicznym, poza bagna rzuciło się do ucieczki, lecz już było za późno. Tak bowiem szybko i głęboko w las posunął się Dłuski, goniąc za szczątkami kolumny, że potrzebował tylko wstrzymać pościg i w tył się zwrócić, żeby owemu prawemu skrzydłu moskiewskiemu przeciąć drogę do ucieczki, co też uczynił.

Tymczasem nie próżnowały plutony 4-tej kompani, krok w krok postępując za pierzchającem skrzydłem. W ten sposób, gdy mu Dłuski zagrodził drogę do odwrotu, a czwarta kompania coraz goręcej nacierała, moskale rzucili się na niebronione bagno, sądząc, iż tą drogą unikną pogoni, lecz bagno było zanadto głębokie, a strzały bez „pudła“ — żadnemu nie udało się wyjść z bagna. W taki sposób znikły z kretesem 2 roty dzielnych carskich strzelców, pierwszych w Rosyi z celnego strzelania i niepohamowanej odwagi, w ten sposób zginęło marnie kilka secin moskiewskiej piechoty — z rąk tych samych chłopów żmudzkich, którzy przed miesiącem jeszcze nie wiedzieli co to broń, co ładunek.

Zostawiwszy dwa plutony dla obserwowania rozbitków, wrócił Dłuski z resztą do obozu. Zwycięstwo było świetne, lecz smutne dla zwycięzcy, bo chociaż co do liczby dziwnie mało stracił, bo tylko 7 zabitych, 3 ciężko i 3 lekko rannych, lecz byli to najdzielniejsi oficerowie, najodważniejsi żołnierze. Tutaj legli: lekarz Aleksander Szyling, dowódzca kawaleryi, Janczewski, b. student Wszechnicy Jagiellońskiej, lekarz Lipski, Węckiewicz ze szkoły wojskowej [w Cuneo], Proniewski Oton, podoficer kawaleryi, Linkowski, Cierpiński itd.

O godzinie 11-tej pluton obserwacyjny doniósł o zbliżaniu się nieprzyjaciela. Były to nowe siły, które spóźniły się z przybyciem na pole bitwy. W dziesięciu minutach ozwały się strzały i grad kul posypał się na obóz, ale tym razem moskale nie mieli ochoty zapuścić się za blisko, nie podchodząc bliżej nad 500 do

600 kroków. Po godzinnem strzelaniu, spotkawszy celne strzały sztucerów, — bo już zdążył był Dłuski uzbroić dwie pierwsze kompanie w broń zdobytą — wrócili do Popielan. I tym razem nie obeszło się bez strat: poległ jeden z najdzielszych, oficer Borkowski Wojciech, b. student uniw. dorpackiego; prócz niego 1 jeszcze poległ, a 2 było rannych. Z powodu znacznego oddalenia, moskale stracili w tem drugiem starciu tylko 20 ludzi.

24. 6. 63. **Montwidów,** Kow., p. rosieński; 19 km. płn.-z. od Kiejdan. (Mendendów).

Wzmocniwszy kolumnę swoję trzech rot jedną rotą narwskiego pułku gen. major Czertkow ruszył z Poniewieża do Rosień przeciw oddziałom ks. Mackiewicza i Laskowskiego. Dnia 22. 6. pod Konopajciami przednie straże kolumny moskiewskiej spotkały się na brzegu lasu z wystrzałami oddziału powstańczego, lecz dopiero 24. 6. przyszło do starcia pod Montwidowem, w którem powstańcy zmuszeni zostali do ucieczki. Ks. Mackiewicz, oddzieliwszy się z 200 ludźmi, począł teraz działać jako samodzielny dowódzca.

24. 6. 63. **Linków,** Kow., p. poniewieski; miasto. (Salaty, Konstantynów).

Połączywszy w Poswolu 2 roty białozierskiego pułku, które wyszły z Bowska i 1 rotę szliselburskiego pułku wysłaną z Szönberga, ruszył pułkownik Manteuffel ku Linkowu, gdzie się zbierały oddziały ks. Jachimowicza i hr. Tyszkiewicza, został jednak odparty, kolumny moskiewskie rozdarte, a jedna z nich ścigana przez Konstantynów, cofnęła się do Salat, gdzie na drugi dzień znalazły się i inne rozbite oddziały.

26. 6. 63. **Wornie,** Kow., telszewski; miasto, 27 km. płd.-w.-płd. od Telsz.

Organizując powiat szawelski, Bohdanowicz Paulin (Nieczuj) zbierał ochotników i wyćwiczywszy doprowadzał ich *Staniewiczowi,* zatrzymując zawsze tylko około 30 doborowej młodzieży, z którą w dalszym ciągu objeżdżał powiat. Dnia 26-go czerwca, dowiedziawszy się, że do Worń przybyło 80 dragonów, ruszył Bohdanowicz na miasto z 50 ochotnikami — w tej chwili oddział jego składał się już znowu z przeszło 80 powstańców — ukryty za furgonami żydów, dążącymi na jarmark; sprzątnąwszy dwie pikiety jednę po drugiej, wpadł do miasta. Przerażeni dragoni bez mundurów i broni uchodzili w pola. Wysłana w pościg za uchodzącymi kawalerya, nagle na rynku miasta zeszła się z dwiema kompaniami piechoty narwskiego pułku, przybyłej z Rosień pod dowództwem kapitana Trunkowskiego równocześnie z powstańcami. Nieczuj w tej chwili część swoich z Palczewskim wysłał na drugą stronę Worniank, z resztą zajął karczmę nad brzegiem rzeki położoną. Cztery razy kolumny moskiewskie szły do ataku, za każdym razem odparł je Nieczuj. Pod wieczór udało się nieprzyjacielowi podpalić karczmę, a Bohdanowicz, ranny, przeniesiony na barkach przez rzekę, połączył swoją garstkę na drugim brzegu z oddziałkiem Palczewskiego. Osłabiony raną opuścił oddział, nad którym, przyszedłszy nieco do zdrowia, już po miesiącu znowu objął dowództwo.

27. 6. 63. **Gargi,** Kow., p. rosieński...

Rota narwskiego pułku miała rozbić oddział powstańców w Gargach.

30. 6. 63. **Pojurze,** Kow., p. rosieński; 27 km. płd.-w. od Szwekszń. (Pożwery, Kiejdany, Chwejdany).

Okrążany przez moskali, dla zmylenia pościgu wysłał Dłuski kapitana drugiej kompanii *Alekandrajtysa* ku Telszom, sam zaś przerzucił się znowu w okolice Batok i Taurog. Po 11-to milowym marszu, od 30 godzin nic w ustach nie

mając, przybył oddział dnia 30-go czerwca do lasu pożwirskiego o 4 wiorsty od Pojurza. Chwila spoczynku, marsz tylko jeden, a byłby w niedostępnych lasach. Ledwo jednak Dłuski miał czas rozłożyć się obozem w lesie wyciętym, formując czworobok, broniony tylko drzewem z sągów, już moskale uderzyli nań z dwóch stron równocześnie. Była to kolumna podpułkownika Puszkina z 2-ma rotami narwskiego pułku, 1 rotą estońskiego, szwadronem dragonów i 40 kozakami. Puszkin w pościgu za Staniewiczem dowiedział się, że Jabłonowski z czterystu niespełna ludźmi w nocy na 30. 6. szedł przez Tepele (Telsze?), puścił się za nim i dopadł pod Pojurzem. Po dłuższym oporze powstańców nieprzyjaciel wdarł się na bagnety do obozu; rozbite plutony cofnęły się do ostatniej linii i odstępowały w porządku odstrzeliwając się. Moskale zaprzestali pościgu, co uchroniło oddział od rozbicia.

Po tej potyczce Dłuski opuścił kraj, a oddział połączył się w części ze Staniewiczem.

1. 7. 63. **Petyszki,** Kow., p. poniewieski; 20 km. płd.-z. od Birż. (Petryszki).

Wysłany z Kurlandyi do Birż baron Budberg otrzymał wiadomość o pobycie znacznego oddziału (Łukaszewicza?) w okolicach wsi Auksztele i Petyszki. Wyruszył więc w tę stronę z rotą szliselburskiego pułku i napadł na oddział między wsiami Petyszki i Liczuny. Po krótkiej walce cofnęli się powstańcy do Sketer, gdzie ponownie stawili opór.

4. 7. 63. **Wobolniki,** Kow., p. poniewieski; 24 km. płd. od Birż. (Bobelniki, Birże, Druciszki).

Pułkownik Budberg, przyłączywszy do swojej roty w Druciszkach (?) kolumnę kapitana szt. Czernego, składającą się z 2 rot i 1 plutonu petersburskich ułanów, puścił się na poszukiwanie oddziału Łukaszewicza (Pomiana), a wykrywszy go w Szukianach, dopadł powstańców w lesie koło wsi Wobolniki i zmusił do ucieczki.

6. 7. 63. **Tryszki,** Kow., p. szawelski; miasto (Fryszki).

Pod Tryszkami miała zajść utarczka.

12. 7. 63. **Komaje,** Kow., p. jezioroski; miasto. (Dusiaty).

Z powodu ukazania się konnego oddziału 120 (?) powstańców w okolicach Wieszynty powiatu jezioroskiego wysłano tam pułkownika Bielicę, który starł się koło Komaj z oddziałem Łukaszewicza i miał go zmusić do ucieczki.

12. 7. 63. **Ławków,** Kow., p. rosieński; 16 km. płd.-z. od Worń. (Łuków, Lewków, Łowków).

Przejąwszy nad kordonem nieco broni i amunicyi, zaatakowany został Szymkiewicz znienacka na czystem polu przez majora Sztewerna. Bezładna walka trwała dwie godziny i skończyła się rozproszeniem oddziału. Niecelność strzałów moskiewskich sprawiła, iż powstańców poległo tylko 30; do niewoli dostało się 17. Szymkiewicz lekko ranny zdołał ocalić się ucieczką i połączyć się wieczorem z Krasowskim, który zebrał kilkudziesięciu rozbitków. Po tygodniu, rozpuściwszy piechotę, z 30 jazdy ruszył w głąb kraju.

12. 7. 63. **Modroga,** Kow., p. szawelski; 16 km. płd.-w. od Tryszek. (Mordoga).

Po starciu pod Cytowianami (6. 6.) ruszywszy ku Kurlandyi wrócił Staniewicz niebawem na południe, aby pójść po broń, która miała się znajdować w pow. rosieńskim. W drodze, spotkawszy *Bitisa*, który zręcznie rekrutując samych włościan, co kilka tygodni połowę oddziału rozpuszczał do domów, a drugą zaciągał do służby — dodał mu oficera i ruszył dalej, potykając się raz po raz z moskalami.

Kolumna 2 rot strzeleckiego batalionu, 1 roty narwskiego pułku, 24 dragonów i 10 kozaków, dowodzona przez kapitana Lewaszowa starła się z oddziałem

170 (?) powstańców (Staniewicza ?) koło wsi Modrogi i miała go rozbić; po stronie moskiewskiej wśród rannych znajdował się podchorąży dragonów Czertek — Staniewicz w dalszym pochodzie na południe zlustrował w Rosieńskiem oddział *Kuszłejki*, rozproszony na drobne grupki, poszedł pod Taurogi, ale i tam nie zastawszy broni, udał się w okolice Lidowian.

17. 7. 63. **Róże,** Kow., p. kowieński; 8 km. płn. od Kowna. (Bobty, Eigiergolskie lasy).

Robak, dążąc do połączenia się z *Mackiewiczem* i *Kończą* w celu wspólnej wyprawy po broń nad kordon, zaatakowany został przez kapitana szt. Kozakiewicza, mającego 1 rotę kaporskiego pułku, 15 kozaków i 70 uzbrojonych staroobrzędowców. Walka toczyła się w pobliżu Róży w lasach eigiergolskich, gdzie powstańcy usadowieni byli za zasiekami i zawałami.

19. 7. 63. **Poniewież,** Kow., p. poniewieski; miasto.

Oddział ks. Mackiewicza uderzył na rotę fanagoryjskiego grenadyerskiego pułku, transportującą zapasy wojenne z Wiłkomierza do Poniewieża. Napad miał być odparty, a 4 powstańców miało zginąć. Generał major Jażwił uważając Tołłoczkę jako dowódzcę napadającego na ów obóz oddziału, ruszył do Tołłoczkińskiego lasu, starł się ponownie z powstańcami i zniszczył majątek Tołłoczki.

20. 7. 63. **Lidowiany,** Kow., p. rosieński; 15 km. płn. od Rosien. (Dubisa rzeka).

Wróciwszy z pod Taurog starł się Staniewicz pod Lidowianami nad Dubisą z nieprzyjacielem, a wymknąwszy się bez żadnych prawie strat, ruszył ku Tryszkom. Tam staczając drobne utarczki, rozdzielił wreszcie oddział, liczący 285 ludzi na 5 partyi, z tych jednę pod dowództwem Pawła Staniewicza. Łącząc czasowo oddziałki te, to schodząc się i działając z innymi dowódzcami, przetrwał do końca listopada, przebiegając całe województwo, aż w ostatnich dniach listopada z niedobitkami opuścił Żmudź.

25. 7. 63. **Klikole,** Kow., p. szawelski; 14 km. płn. od Okmiany.

Rota strzelców rodziny carskiej i 10 kozaków, pod dowództwem kapitana Nikitina, starła się z drobnym oddziałem powstańczym, który rozbity, miał stracić 9 zabitych, 1 jeńca, broń i obóz.

25. 7. 63. **Lewinta,** Kow., p. kowieński; 28 km. w. od Kowna. (Leninty).

Pułkownik gatczyńskiego pułku Tisdel, idąc od dworu Połomen z 1 rotą napadł pod Lewintą, na granicy Kowieńskiego i Trockiego, na oddział *Wisłoucha*, dowodzony przez Pasierbskiego (Poserbskiego) i zmusił go do ucieczki, biorąc podobno 4 do niewoli.

26. 7. 63. **Paszuwie,** Kow., p. kowieński; 26 km. w. od Kowna. (Poszuwsk).

Rozpocząwszy ściganie oddziału Pasierbskiego (po *Wisłouchu*) od wsi Wszam (?), rozproszył go Tisdel ponownie pod Paszuwiem, przyczem miał poledz 1 powstaniec, a 3 wpaść w ręce moskali.

26. 7. 63. **Hrynkiszki,** Kow., p. kowieński; 38 km. płn.-w. od Rosień. (Grynkiszki, Komarowski las).

Oddział podpułkownika Narańskiego po długiem ściganiu napadł i rozbił w Komarowskim lesie koło Hrynkiszek drobny oddział powstańców, którzy mieli stracić 10 zabitych.

27. 7. 63. **Mażany,** Kow., p. wiłkomierski ..; (Marzany, Morzany).

Oddział majora Kawra, wyszedłszy z Rogowa, starł się pod Mażanami z konnym oddziałem Pomernackiego i Ludkiewicza, którzy mieli stracić 18 zabitych i 5 jeńców.

28. 7. 63. **Szyrwuciany,** Kow., p. szawelski... (Szuszwa rzeka, Szymsza rzeka, Szyrwucie).

W miesiąc po starciu w Worniach, wyleczony z rany, połączył się Bohdanowicz na czele kilkunastu ludzi z oddziałem księdza Dębskiego, mającego około 60 Żmudzinów pod swoimi rozkazami, i ze Staniewiczem. Dowiedziawszy się, że Szeremetjew ciągnie z zaciężnymi kozakami, by pomścić śmierć brata (?) pod Draginami, urządzili powstańcy zasadzkę w niedalekim gaiku nad rzeką Szuszwą pod Szyrwuciami. Przepuścili bez strzału kilkunastu kozaków, a dopiero główne siły przyjęli celnym ogniem. Jazda moskiewska zeskoczyła z koni, które tratowały zabitych i rannych i moskale rzucili się w przeciwną stronę, niezdolni do stawienia oporu. Rozbita zupełnie jazda pierzchnęła. Niestety za konnicą zdążała piechota, która szybkim zwrotem, oskrzydliwszy powstańców, zostawiła im tylko bagno do odwrotu. Powstańcy przebyli bagno, a ciężka piechota zmuszona była zaprzestać pogoni.

28. 7. 63. **Wobolniki,** Kow., p. poniewieski; 37 km. płn.-w. od Poniewieża.

Pułkownik Szuwałow na czele 2 rot strzelców carskich, 1 roty narwskiego pułku, 1 szwadronu ułanów i oddziału kozaków, (?) starł się koło (!?) karczmy Wobolniki z oddziałem Bohdanowicza (!??).

29. 7. 63. **Meckuny,** Kow., p. szawelski!...

Podpułkownik Grenhagen rozbił pod wsią Meckuny oddział 80 powstańców, nie stracił nic, a miał wziąć 6 do niewoli!

31. 7. 63. **Szawrucie,** Kow., p. szawelski...

Podczas marszu do szawelskiego powiatu pułkownik Nowosiełow z dwiema secinami dońskich kozaków wpadł w zasadzkę oddziału powstańczego, który go przyprawił o znaczne straty.

31. 7. 63. **Bystropole,** Kow., p. poniewieski; 14 km. płd. od Poniewieża. (Bystrampolskie lasy).

W lasach bystropolskich spotkał się ks. Mackiewicz z kozakami gwardyi i piechotą. Było to nocą. Powstańcy ukryci w zasadzce razili nieprzyjaciela, sprawiając popłoch. Pozbawieni koni, uchodzili kozacy, a piechota szukała schronienia w karczmie. Jedynym środkiem zabrania jeńców bez strzału było podpalenie karczmy. Ale ksiądz naczelnik nie zezwolił na niszczenie dobytku żyda arendarza, sprzyjającego powstaniu i ustąpił.

1. 8. 63. **Birbiliszki,** Kow., p. szawelski; 10 km. płn.-z. od Tryszek. (Barwiliszki).

Pułkownik Nowosiełow na drugi dzień po starciu pod Szawruciami miał drugą utarczkę pod Barbiliszkami, gdzie został ranny.

1. 8. 63. **Leluny,** Kow., p. wiłkomierski; miasto.

Pod Lelunami miał się bić Łukaszewicz.

1. 8. 63. **Ibiany,** Kow., p. kowieński; 18 km. płn. od Kowna. (Ubiany, Szbiany).

Przeciw oddziałkowi, znajdującemu się w drzedziejewskim (?) lesie, wysłano 31. 7. kolumnę, która rozbiła powstańców pod Ibianami, przyczem odebrano 2 jeńców, urzędników moskiewskich, skazanych przez powstańców na śmierć.

Ponieważ w Ibianach rzekomo mieli organizować oddział powstańczy ks. *Piotrowicz* i *Dugajło*, moskale okolicę zrównali z ziemią, ludność zapędzili na Sybir, na miejscu zniszczonej, wznieśli nową osadę, którą uroczyście poświęcili 21. maja 1864 roku, obdarzając nią kacapów. Ks. Piotrowicz walczył później w oddziele ks. *Mackiewicza*, zimą przebywał w lesie pod Datnowem, poczem opuściwszy Żmudź udał się do Szwajcaryi.

3. 8. 63. **Rakiety,** Kow., p. rosieński... (Rekiety).

W nocy na 3. sierpnia chorąży moskiewskiego pułku dragonów Wendt z $^1/_2$ plutonem strzelców, 9 dragonami i 8 kozakami, miał rozbić oddziałek 50 powstańców koło wsi Rekiety, powiatu rosieńskiego, odbić broń etc. i pojmać 4-rech powstańców.

12. 8. 63. **Kiejdany,** Kow., p. kowieński; miasto. (Kielany).

W pobliżu Kiejdan ksiądz Mackiewicz miał stoczyć zwycięską potyczkę.

13. 8. 63. **Strumiła,** Kow., p. rosieński...

Oddział Jasińskiego, wykonawszy dnia 12. 8. wyrok śmierci na dziesiętniku Gabryelu Babtusie w Misiunach, starł się następnie pod Strumiłą z podporucznikiem orenburskiego pułku Barbowiczem, mającym 18 żołnierzy i 15 straży chłopskiej, i uchodził rzekomo 20 wiorst, ścigany przez moskali.

15. 8. 63. **Mażoli,** Kow., p. poniewieski; 12 km. z.-płn.-z. od Bejsagoły.

W początkach sierpnia Bitis, zawiadomiony o przemarszu oddziału nieprzyjacielskiego, wciągnął go w zasadzkę pod Mażolami. Z przejętego raportu dowiedziano się, że 20 moskali poległo, a kilku było rannych. Bitis w tej zasadzce posiadał zaledwie 40 koni.

20. 8. 63. **Buda,** Kow., p. poniewieski; 15 km. płn.-w. od Kiejdan. (Chrapowicki las, Chrzepowicki las, Upita).

Na czele 120 ludzi, zaatakowany pod Budą przez 2 roty piechoty, szwadron dragonów i pół szwadronu ułanów pod dowództwem pułkownika Kopeckiego, cofnął się ks. Mackiewicz ze stratą podobno 24 poległych i 3 jeńców.

21. 8. 63. **Dziesiukiszki,** Kow., p. wiłkomierski; 14 km. płd.-w.-płd. od Onikszt.

Pod Dziesiukiszkami miał walczyć Łukaszewicz.

30. 8. 63. **Kalwarya,** Kow., p. telszewski; miasto. 20 km. płn.-z. od Telsz.

Rozbici pod Ławkowem 12. 7. Szymkiewicz i Krasowski w sierpniu doprowadzili oddział do 80 konnych, wciąż uganiając się po powiecie, nieustannie ścigani przez nieprzyjaciela. Pod Kalwaryą (w sierpniu?) przyszło do starcia z moskalami, po którem rozdzielił Szymkiewicz oddziałek swój na 3 części: jedna niebawem połączyła się ze Staniewiczem, druga, pod Krasowskim wnet złączyła się ponownie z Szymkiewiczem. W pierwszych dniach października Szymkiewicz opuścił Żmudź i udał się do Paryża, zaś resztki w liczbie 40, na wiosnę wystąpiły na nowo na widownię i trzymały się z Krasowskim aż do maja 1864.

1. 9. 63. **Piłwele,** Kow., p. wiłkomierski; 14 km. płd.-w. od Świadościa.

Po szczęśliwej zasadzce pod Szyrwuciami krążyli po województwie nierozłączeni Bohdanowicz i ks. Dębski aż do jesieni. Pod koniec sierpnia zaatakowani przez moskali pod Piłwelami zręczny stawili opór a moskale ratowali się szybkim odwrotem. W kilka dni potem rozpuścił Nieczuj piechotę.

18. 9. 63. **Krakinów,** Kow., p. poniewieski; 24 km. płd.-z. od Poniewieża. (Krokinow).

W drugiej połowie września ks. Mackiewicz w drobnem starciu ucierał się z moskalami pod Krakinowem, sam ponosząc małe straty.

22. 9. 63. **Troupie,** Kow., p. wiłkomierski; 30 km. płn. od Wiłkomierza.

Pod Troupiem miał walczyć Malecki Kasper.

24. 9. 63. **Puszałaty,** Kow., p. poniewieski; 25 km. płn. od Poniewieża. (Ejmuliszki, Poszałaty).

Tropiąc oddziałek konny w lesie ejmulskim spotkali się moskale pod Puszałatami z ks. Mackiewiczem. Ponieważ z rana ks. M. miał wiadomość, że nieprzyjaciel nigdzie się nie rusza, więc sądził, że odkryto jego kryjówkę i że chcą mu odciąć odwrót. Nieśmiało więc walczył, ale nie pierzchał. Moskale zaś, nie spodziewając się, że spotkają piechotę, gdy szukali jazdy, poczęli się mieszać a w końcu cofać. Nim Mackiewicz zdołał rozpoznać dobrze siły przeciwnika, moskale byli już w zupełnej bezładnej ucieczce. W starciu tem poległ 1 powstaniec, nieprzyjaciel zaś zostawił 10 zabitych i 3 rannych. Odznaczyli się tutaj oficerowie: Dalewski i Jankowski oraz szeregowcy Wincenty Pietraszewski i Henryk Bukowski.

5. 10. 63. **Tyrkszle,** Kow., p. telszowski; 26 km. z. od Okmiany.

W kilka dni po potyczce pod Piłwelami, Bohdanowicz i ks. Dębski rozpuścili piechotę i sformowali mały oddział jazdy kalwaryjskiej. Niespodziany napad w lasach tyrszklewskich pozbawił ich koni i jeden tylko ks. Dębski ratował się konno.

Niebawem jednak znowu stworzyli nieliczny oddział kawaleryi. Atoli ks. Dębski, zaniemógłszy w początkach listopada, opuścił oddział, Bohdanowicz zaś niedługo potem pojmany, rozstrzelany został w Szawlach 28. grudnia.

7. 10. 63. **Zoliszki,** Kow., p. poniewieski; 24 km. płn.-w. od Poniewieża. (Zielońki las, Sodoliszki).

Generał-porucznik Ganecki II., ścigając oddziałek 50 ludzi Pusławskiego, miał go znieść przy zaścianku Zoliszki w Zielońskich lasach; tylko pięciu powstańców, którzy pierzchnęli, miało ocaleć.

8. 10. 63. **Onikszty,** Kow., p. wiłkomierski; miasto. (Uszpole, Wazgiele).

Małecki Aleksander (Czajka) i Czerwiński Paweł (Sawa), który przybywszy z Mohilewskiego, objął dowództwo oddziału po Edwinie *Wrześniewskim*, odłączywszy się od partyi strzelców konnych włościanina Kazimierza *Łukaszunasa*, udał się do powiatu jezioroskiego w celu zbierania ochotników do partyi, gdzie ściągnął 50 ludzi. Dowiedziawszy się 8. października o pochodzie z Onikszt do Uszpola oddziału moskali, urządził o milę od Onikszt zasadzkę przy drodze. Moskale zaatakowani znienacka, w połowie rzucili się do ucieczki, druga połowa schroniła się do rowów obok gościńca w celu bronienia się, lecz prędko ją stamtąd wyparto, położywszy 4 żołnierzy trupem. Powstańcy pędzili uciekających na przestrzeni 2 wiorst, nie poniósłszy straty żadnej, podczas gdy moskali poległo 6, rannych było 2, a 2 wzięto do niewoli. Ponadto odebrano im 5 sztucerów, zapasy bielizny i odzienia na wozach, 20 kożuchów i kilku pudów chleba.

Niebawem nadeszły moskalom posiłki, lecz powstańcy sami w gęstym lesie stojąc, przepuścili ich przez ogień. Wogóle zabitych było 40 i kilku w moskiewskim oddziele, który był 1-szą strzelecką kompanią kaporskiego pułku.

9. 10. 63. **Kiejdany,** Kow., p. poniewieski; miasto. (Poniewież, Keiserlingowskie lasy, Szyłagoła, Szytojcie, Remigoła).

W lesie Keiserlingowskim między Kiejdanami a Remigołą urządził ks. Mackiewicz zasadzkę na idącego z nieznaczną komendą 60 strzelców i 10 kozaków podpułkownika Trofimowa. Moskale straciwszy 3 zabitych i 2 ranionych uszli nieścigani daleko z powodu bliskości Kiejdan i Remigoły. Ks. Mackiewicz miał tylko 2 rannych. W starciu tem odznaczyli się oficerowie Dyrmont i Pawłowicz, oraz szeregowi Pietraszewski, Dołembowski, Mackiewicz, Obakiewicz, Bukowski i Rodowicz; z jazdy Bolkowski i Brzeski. Jazda przez cały czas pozostawała pod ogniem i tylko na rozkaz dowódzcy cofnęła się nieco z pola.

9. 10. 63. **Kroże,** Kow., p. rosieński; miasto.

W pobliżu Kroż zatrzymała się garstka powstańców — pięciu — w stodole o 3 wiorsty od miasta. Na wiadomość o tem moskale otoczyli stodołę; powstańcy bronili się przyczem zranili podoficera, lecz wreszcie wszystkich pojmano.

19. 10. 63. **Świętobrość,** Kow., p. kowieński; 16 km. płn. od Kiejdan. (Daniliszki, Kiejdany, Surwiliszki).

Podczas marszu kolumny Ganeckiego II. przez powiat poniewieski część oddziału, dowodzona przez kapitana sztab. Rudanowskiego, napadła koło dworu Daniliszki pod Świętobrościem na połączone oddziałki ks. Mackiewicza, Kończy i Pawła Staniewicza. Moskale wpadli znienacka na nieprzygotowany do walki oddział. Powstańcy rzucili się do ucieczki, lecz napotkali na drugą część kolumny. Ks. Mackiewicz z kawaleryą, a Kazimierz Jankowski, Aleksander Domaszewicz, Zacharzewski i inni przebili się i uszli na piechotę szczęśliwie na 2-gą stronę Niewiaży. Rozbity oddział w krwawej walce stracił 25-ciu zabitych, wśród których znajdował się Paweł Staniewicz, 11 rannych i 8-miu wziętych do niewoli.

Ks. Mackiewicz w kilka dni później, dnia 3. listopada w Zielonkowskim lesie (?) napadł na oddział moskali i bez wystrzału zabrał 20 pudów prochu, sukna i t. d.

27. 10. 63. **Noteniszki,** Kow., p. szawelski; 16 km. z. od Bejsagoły. (Skele, Białozieryszki, Mażoli).

W początku października posiadał Bitis 150 piechoty i 20 jazdy. W tym czasie urządził pod Noteniszkami z jazdą ostatnią zasadzkę na transport rzeczy pułku gwardyi dragonów, wyprawiony z Szawel do Kowna. W zasadzce tej zabiwszy 6 moskali, zabrał transport, żydów furmanów wypuścił na wolność, sam zaś nie poniósł żadnych strat.

Odtąd kawalerya Bitisa alarmowała do późnej jesieni moskali, lecz potyczek nie staczała. I tak jeden z oddziałów zaalarmował Szawlany. Moskale wyruszyli do lasów szukać powstańców, zostawiając w mieście 20 ludzi. Wtedy Bitis wpadł do miasta, a służba moskiewska na jego rozkaz wydała broń i amunicyę. Załoga skryła się bez śladu, a Bitis zrejterował. Poczem później jeszcze (?) zburzył pocztę w Radziwiliszkach, spalił papiery, zniszczył kancelaryę i zabrał 9 koni.

Ostatecznie, polecając oddział Wincentemu Powilańskiemu, powędrował do Paryża przekonać się osobiście, co słychać z przyrzeczoną pomocą Francuzów.

27. 10. 63. **Hermaniszki,** Kow., p. wiłkomierski...

Wincenty Łukaszewicz, starłszy się z nieprzyjacielem pod Hermaniszkami, stracił 1 zabitego i 5 rannych.

28. 10. 63. **Waldenka**, Kow., p. poniewieski;

Kapitan Twierdochlebow z oddziałem 130 piechoty i 10 kozakami doścignął koło wsi Waldenki (?), powiatu poniewieskiego konny oddziałek 25 powstańców, który pierzchnął, tracąc podobno 1 zabitego, 2 konie, 3 fuzye i t. d.

28. 10. 63. **Wieszynty**, Kow., p. wiłkomierski; 20 km. płn.-z.-płn. od Onikszt. (Wiszynsza, Wyszynie).

Chorąży dońskiego pułku Nesladyczew z 30 kozakami rozproszył koło Wieszynt, powiatu wiłkomierskiego, oddziałek powstańców, który miał stracić 4 zabitych i 2 rannych.

6. 11. 63. **Skorowody**, Kow., p. poniewieski...

Pod Skorowodami (?) miała zajść potyczka.

7. 11. 63. **Traszkuny**, Kow., p. wiłkomierski; 38 km. płn. od Wiłkomierza.

W pobliżu Traszkun oddział lotny, złożony z roty strzelców rodziny carskiej i pół szwadronu gwardyi przybocznej ułanów, pod dowództwem Lewaszowa, starł się z oddziałem b. podporucznika gwardyi konnej artyleryi Dominika Maleckiego, który stracił kilku zabitych i 1 jeńca.

Niebawem (?) podoficer Dymow z 8 strzelcami rodziny carskiej pojmał koło tegoż miasta 5 powstańców, między nimi Maleckiego, którego rozstrzelano 21. listopada we Wiłkomierzu.

11. 11. 63. **Darszyszki**, Kow., p. poniewieski; 32 km. płd. od Birż. (Zielonka puszcza).

Podpułkownik Karpow z czwartą rotą strzeleckiego pułku i 20 kozakami napadł pod Darszyszkami na konny oddział Lutkiewicza, liczący 92 powstańców. W krwawej walce 30 powstańców poległo, reszta poszła w rozsypkę. Dowódzca ranny, zmarł podczas transportu.

12. 11. 63. **Dobejki**, Kow., p. wiłkomierski; 15 km. płn.-w. od Onikszt.

Oddział Czerwińskiego (Sawy) zniósł 12. 11. posterunek moskiewski w Dobejkach, wobec czego wysłali tam moskale oddział kozaków na rekonesans. Lecz gdy powstańcy przywitali ich ogniem i kilku zwalili z koni, kozacy zawrócili do piechoty, która jednak wobec przesadnego wyobrażenia o liczbie oddziału powstańczego nie śmiała go atakować.

14. 11. 63. **Uszpole**, Kow., p. jezioroski; miasto.

W kilka dni po starciu pod Dobejkami zaatakował Sawa oddział moskiewski pod Uszpolem i położył kilku moskali trupem, sam nie poniósłszy strat.

20. 11. 63. **Białozoryszki**, Kow., p. wiłkomierski; 18 km. z. od Wiłkomierza.

Oddział 60 grenadyerów strzeleckiego pułku i 10 kozaków doścignął oddziałek 40 jazdy powstańczej w lesie koło Białozoryszek i miał go rozproszyć, zabijając 4, tudzież odbijając broń i 7 koni.

26. 11. 63. **Gojżewka**, Kow., p. poniewieski: 13 km. płd.-z. od Kiejdan. (Powiatówka, Tyszkinie, Kiejdany).

Po porażce ks. Mackiewicza pod Świętobrościem przybyli do niego z plutonów rozdzielonych przez *Kuszłejkę*, *Jagiełłowicz* z 40 piechoty i 30 jazdy, *Jurewicz* z 48 piechoty i 26 jazdy i Aleksander *Domaszewicz* ze 100 piechoty i 30 jazdy. Wtedy nad jazdą objął dowództwo ks. Mackiewicz, a nad piechotą *Rutkowski*.

Dnia 26. listopada, przemykając się z częścią oddziału z Poniewieskiego do Kowieńskiego, Mackiewicz, dopadnięty przez pułkownika Goriełowa, mającego 90

piechoty, pluton sumskich huzarów i pół seciny kozaków, w Powiatówce pod Gojżewką został rozbity. Czterdziestu powstańców miało poledz, między nimi Szulc, kapitan jazdy. Wśród rannych, których pojmano 6, znajdował się Domaszewicz, któremu w marcu 1864. udało się zbiedz do Paryża.

17. 12. 63. **Wilki,** Kow., p. kowieński; 25 km. płn.-z. od Kowna. (Średnik, Wilkija).

Przeprawiając się przez Niemen między Wilkami a Średnikiem, ks. Mackiewicz wraz z adjutantem D' Artuzzim i kasyerem Rodowiczem dostali się do niewoli. Ks. Mackiewicza powieszono dnia 28. grudnia o godz. 11. rano w Kownie.

20. 12. 63. **Girniki,** Kow., p. kowieński; 21 km. płd.-z. od Kiejdan. (Gerniki).

Oddziałek wojewody Ignacego Laskowskiego starł się z moskalami w Tyszkini pod Girnikami, a straciwszy 3 zabitych zrejterował ku Ibianom.

1. 1. 64. **Jaswojnie,** Kow., p. kowieński; 9 km. płd.-z. od Kiejdan.

Kapitan Sorger, goniąc za oddziałkiem, dopadł go pod Jaswojniami i rozproszył, tracąc sam 1 zabitego i 1 rannego, podczas gdy po stronie powstańczej miało poledz 11 a 1 dostał się do niewoli.

2. 1. 64. **Ibiany,** Kow., p. kowieński; 18 km. płn. od Kowna. (Orłowskie lasy, Bobty).

Uszedłszy z Tyszkini pod Girnikami w lasy orłowskie, dopadnięty ponownie pod Ibianami, oddziałek Laskowskiego został rozproszony, tracąc trzech jeńców. Wojewódzki udał się za granicę, a część oddziału, do którego należeli Wacław Ibiański, ks. Piotrowicz, Józef Jankowski, Iliasiewicz i Selens udała się do lasów pod Datnowem.

2. 1. 64. **Cytowiany,** Kow., p. rosieński; 26 km. płn. od Rosień. (Bejnarowskie lasy).

Podporucznik Domaczew z 30 piechoty dopadł w lesie cytowiańskim oddziałek powstańców, których poległo rzekomo 6 a 3 dostało się do niewoli.

W tym czasie, uganiając się za innym oddziałkiem, pochwycili moskale w lasach bejnarowskich Prąckietysa Jerzego i Sungajłę Konstantego, żandarmów narodowych z oddziału pow. szawelskiego *Kobylińskiego* (Goluba). Obu stracono w Szawlach 20. 2. 1864.

3. 1. 64. **Lipagiry,** Kow., p. jezioroski; 6 km. płd.-w. od Świadościa. (Uciany, Lipagiry).

Kolumna kozaków dońskich 42. pułku, dowodzona przez essaułę Grekowa, napadła pod Lipagirami na oddział Czerwińskiego (Sawy) d. 3. 1. 64. Cały oddziałek miał wyginąć a ocalało tylko trzech rannych, między nimi Sawa, którego na drugi dzień pojmało 16 żołnierzy ufimskiego pułku. Odstawionego do Ucian, powieszono Sawę dnia 19. marca.

15. 1. 64. **Kowno,** Kow., p. kowieński; miasto.

W okolicy Kowna stoczył Kognowicki szczęśliwą potyczkę.

20. 1. 64. **Mierzyszki,** Kow., p. wiłkomierski; 11 km. płd.-wsch. od Poniewieża.

Pod Mierzyszkami napadli moskale na oddziałek dowodzony przez Ambrożewicza, który po uporczywej obronie dostał się do niewoli wraz z trzema towarzyszami.

20. 1. 64. **Rogówek,** Kow., p. wiłkomierski; 20 km. płd.-w. od Wiłkomierza. (Rogów, Rogowsk).

Pod Rogówkiem w pobliżu Rogowa starł się oddziałek powstańczy z moskalami.

12. 10. 64. **Poniewież,** Kow., p. poniewieski; miasto.

Przez całą zimę trzymały się na Żmudzi drobne oddziałki powstańcze, przeważnie konne, po kilku i kilkudziesięciu ludzi jak *Grossa, Piekarskiego, Kognowickiego, Krasowskiego,* który objął komendę po *Szymkiewiczu* i egzekwował kontrybucye nie zawsze dla kasy narodowej, — trzymając się po wsiach, od wiosny kwaterując po lasach i alarmując nieprzyjaciela. Nie mając dowódzców, którzyby ich zorganizowali, powstańcy oczekiwali wciąż zapowiedzianego przyjazdu *Jabłonowskiego.* Lecz ani Dłuski nie przybył, ani broń nie nadchodziła, więc drobnemi partyami poczęto przedzierać się za Niemen, aby przez Maryampolskie dostać się zagranicę. Nierzadko spotykali się przy tych przeprawach z nieprzyjacielem, jak w czerwcu jeszcze niedaleko Wilk, wymykając się, jak się dało. W kwietniu jeszcze jakiś oddziałek miał rozprawę z moskalami.

W jesieni 1864 roku ukrywał się na północ od Poniewieża w lasach wsi Styczyn (?) i Zemnierów (?) oddziałek 42 ludzi, dowodzony przez Kazimierza Pusłowskiego i Głuchowskiego Ignacego, który napadnięty d. 12. października przez secinę kozaków i 48 piechoty, został rozbity; dowódzcy wraz z 25 towarzyszami dostali się do niewoli, a 5 powstańców poległo.

Województwo Witebskie.

25. 4. 63. **Krasław,** Witebskie, p. dynaburski; 42 km. w. od Dynaburga. (Krzesław, Krzesławka, Wyszki).

Na skutek rozkazów Wydziału Litwy naznaczył komisarz Województwa *Poncet* wybuch powstania we Witebskiem na dzień 31. kwietnia, polecając dowództwo nad tworzyć się mającymi oddziałami hr. Leonowi Zyberk-Platerowi. Atoli na wiadomość, że z Dynaburga do Dzisny do sztabu morumskiego pułku ma wyruszyć transport broni i amunicyi, wskutek nalegania Zygmunta Bujnickiego, przyspieszono wybuch. Plater, zebrawszy około 50 ochotników: 20 młodzieży szlacheckiej, resztę służby dworskiej i strzelców, napadł w lesie o milę od Krasławia na wspomniany transport, eskortowany przez 8 żołnierzy pod dowództwem oficera. W napadzie tym nagłym i niespodzianym 3 moskali poległo, 1 żołnierz został raniony, reszta uszła wraz z woźnicami do Krasławia, skąd wyruszył natychmiast przeciw powstańcom porucznik Bortniewicz z 47 wojska, a nie znalazłszy powstańców, „zdobył“ i zniszczył 26. 5. dwór Skajśty, zabierając kilku obywateli jako jeńców, zaś z Dynaburga na wiadomość o tym napadzie pospieszył do Krasławia pułkownik Ozierow z 2-ma rotami piechoty i 15 kozakami. Powstańcy tymczasem ze zdobyczą ruszyli w kierunku Wyszek. W ciągu następnych dni przy pomocy burłaków wychwytali moskale większą część uczestników napadu między nimi Platera, a burłacy, zachęceni przez władze, pofolgowali swej naturze moskiewskiej rabując i niszcząc dwory polskie oraz chwytając szlachtę i ich rodziny i pastwiąc się zwierzęco, odstawiali wdzięcznym władzom jako „jeńców“.

Przy pomocy tychże burłaków dnia 5. maja rota kostromskiego pułku i komenda artyleryi, pod dowództwem porucznika Protopowa, rozproszyła między Siebierzem a Drysą resztki powstańców witebskich, których miało poledz 21 a 14 wpaść w ręce moskali; nieprzyjaciel miał stracić podobno 1 zabitego i 2 rannych.

Województwo Mohilewskie.

6. 5. 63. **Horki,** Mohilewskie, p. orszański, miasto; 44 km. płd.-w. od Orszy. (Górki, Hory-Horki).

Na czele oddziałku około 90 młodzieży wpadł Ludwik Zwierzdowski (Topór) o godzinie 2. w nocy na 6. 5. do miasteczka Horki. Podzieliwszy oddziałek na cztery części, równocześnie w kilku punktach zaatakował załogę, która liczyła 200 ludzi. Załoga, rozlokowana po mieście, została pokonana, przyczem dostał się do niewoli komendant inwalidów, broniący się uparcie oraz 30 żołnierzy. Przy ataku na koszary poległ przywódca młodzieży instytutu agronomicznego w Horkach, Domaradzki. Zabrawszy 15.000 rubli, konie i t. d. opuścił Zwierzdowski miasto o godzinie 2. po południu z oddziałem zwiększonym zastępem młodzieży z miejscowego instytutu.

8. 5. 63. **Niższa Toszczyca,** Mohilewskie, p. rochaczewski; 23 km. płn. od Rochaczewa. (Nowe Toszczyce).

Przez dwa dni t. j. 7-go i 8-go maja ucierał się z dwiema rotami rezerwowego batalionu smoleńskiego piechoty pod dowództwem kapitana Jegorowa oddziałek Hryniewicza i ostatecznie został rozbity. Niedobitków chwytano po okolicy. Między innymi wpadli w ręce moskali ks. Bugień z Ciecierska i Stanisławowicz, b. oficer bateryjny piątej artyleryjskiej brygady. Moskale w tych utarczkach mieli stracić tylko 2 rannych żołnierzy oraz 1 chłopa zabitego i 2 rannych.

Jeszcze w innych okolicach województwa mohilewskiego ucierały się oddziałki powstańcze, a moskale przy pomocy chłopów wyłapywali powstańców, z których wybitniejszych jak Ancypę, Jana i Michała Mancewiczów oraz Korsaka Włodzimierza stracili w Mohilewie 16. czerwca.

11. 5. 63. **Liciagi,** Mohilewskie, p. starobychowski; 22 km. płd. od Czaus. (Lutiagi, Oziery).

Po opuszczeniu Horek ruszył Zwierzdowski w kierunku południowo-wschodnim ku Czausom i Czerykowu, po drodze puszczając pojmanych w Horkach żołnierzy, zaopatrując każdego z nich w pieniądze. Idąc krajem nieprzyjaznym, gdzie ludność wiejska przez władze moskiewskie już zorganizowana była w bandy tropiące powstańców, oddziałek nie wzrastał lecz topniał. Wreszcie zbliżywszy się do wsi Jeziór pod Czerykowem zwrócił się na zachód w celu przedarcia się do województwa mińskiego. Tymczasem moskale już go osaczali. Dwa oddziały moskiewskie z Czaus i Czerykowa

z artyleryą, wzmocnione czterema setkami uzbrojonego chłopstwa, dopadły powstańców o 4 wiorsty od Liciag. Zwierzdowski zdołał wymknąć się dość szczęśliwie ze stratą 1 zabitego tudzież 5 jeńców i wstrzymać pościg przez zniszczenie za sobą przeprawy przez rzekę Proń. Widząc jednak niepodobieństwo ani utrzymania się w okolicy ani dotarcia do Mińskiego, oddziałek wysłał deputacyę do Prepojska, gdzie 13. maja trzydziestu złożyło broń. Sam Topór przez Mohilew uszedł za granicę.

Województwo Mińskie.

26. 2. 63. **Borki,** Mń., p. słucki; 70 km. płn.-w.-płn. od Pińska. (Borek, Horki).

Osłabiony przez odłączenie się *Rylskiego* i *Sągina*, poszedł Rogiński ku Pińskowi w 85 ludzi. Dwa dni stał oddział o 10 wiorst od Pińska, ale w braku organizacyi w mieście i poparcia ze strony obywatelstwa nie odważył się zaatakować miasta, którego załoga składała się z 1 roty piechoty, seciny kozaków oraz 1 roty inwalidów. W czasie postoju pod Pińskiem zabrał Rogiński z poczty idącej z Pińska do Kobrynia 4300 rubli. Ostatecznie opuścił Rogiński stanowisko pod miastem i rzucając się to w tę to w ową stronę, stanął na noc we futorze Borkach. Tutaj nocą zaatakowany został przez moskali. Siły nieprzyjacielskie siedmkroć przewyższały garstkę Rogińskiego: 3 roty rewelskiego pułku i secina kozaków. Pierwsza rota, która uderzyła na powstańców, została zdziesiątkowana celnymi strzałami, ale i szeregi powstańców przerzedziły się. Nie mogąc myśleć o skutecznym oporze przewadze liczebnej, Rogiński sformowawszy oddział w klin, począł się cofać. Kozaków, chcących otoczyć uchodzących, odpędzono celnym ogniem i podczas, gdy piechota rzuciła się do rabowania obozu składającego się z 18 wozów, reszta oddziału miała czas rozproszyć się w lesie i ratować się w pojedynkę. Przez błota pińskie bronią torując sobie drogę wśród wrogiego chłopstwa, dotarł Rogiński do Turowa, gdzie dnia 3. marca przez chłopów pojmany wraz z adjutantem Juraszkiewiczem, wydany został w ręce ścigającego go kapitana Albertowa.

2. 5. 63. **Przyłuki,** Mń., p. miński; 14 km. płd.-z. od Mińska. (Kojdanów).

W Mińskiem wybuch powstania naznaczono na 1. maja. W Przyłukach stawiło się w oznaczonym czasie tj. z 30. 4. na 1. 5. zamiast zapowiedzianych 80 tylko 18 powstańców, wyprowadzonych z Mińska przez dzielnego setnika D. Szczupły ten oddziałek, dowodzony przez Wołodźkę (Piłeczkę), b. wojskowego moskiewskiego, zniósłszy stacyę pocztową w Przyłukach i zabrawszy konie i wozy pocztowe, posunął się ku Wiazyniowi, gdzie przyłączyło się do niego 10 powstańców. Posuwając się ku Ruszczy, o ćwierć mili od Kojdanowa zabrał do niewoli kilku piechurów i posunął się do Stankowa, gdzie objął dowództwo nad oddziałem naczelnik wojenny powiatu Paweł *Dybowski* (Zaremba). Stąd powstańcy udali się w puszczę.

3. 5. 63. **Ozierce,** Mń., p. ihumeński; 18 km. płd.-z. od Szacka. (Hryćkowszczyzna, Łosza, Łoszor, Ozierany).

Powiat słucki wystawił w dniu oznaczonym t. j. z 30. kwietnia na 1. maja 50 powstańców, którzy pod dowództwem Maszewskiego, b. oficera artyleryi gwardyi i adjutanta tegoż, Feliksa Klukowskiego z Kijowa, ruszyli przez Słuck

i Hresk do puszczy hreskiej. Przeprawiwszy się przez rzeczkę Łoszę, niedaleko karczmy tegoż nazwiska rozłożyli się obozem. W ślad za powstańcami postępowały 2 kompanie moskiewskie. Naprowadzeni przez szpiega moskale wpadli na obozujących. Na strzał widety świeżo zorganizowani i nieprzygotowani poczęli powstańcy pierzchać. Niewielu pozostało na miejscu wraz z Maszewskim i Klukowskim i ci po długiej obronie padli niemal wszyscy, a w liczbie ich dowódzca i jego adjutant.

10. 5. 63. **Lady,** Mińs., p. ihumeński; 18 km. płd.-w od Ihumenia. (Sucina, Sutyn, Czuryłowo).

Oddział ihumeński Stanisława Laskowskiego (Sobka), przy którym znajdował się Bolesław Świętorzecki i Korkożewicz Wiktor, zebrał się we dworze Bohuszewicz w sile 30 ludzi i wzrósł niebawem do prawie dwustu. W pierwszych dniach maja, obozując w głuchych ostępach koło zaścianka Sucina, został Laskowski napadnięty przez 2 kompanie piechoty. Ukryci w dobrej pozycyi powstańcy tak celnie razili nieprzyjaciela, że po 3-godzinnym boju wybili 100 (?) ludzi, nie ruszając się z miejsca. Zmylony fałszywą wiadomością, że moskale tył zabierają, adjutant Laskowskiego spowodował, iż oddział cofnął się, straciwszy 6 zabitych i kilku rannych. Odwrót odbył się w zupełnym porządku i jakaś część tylko obozu dostała się przez nieoględność w ręce moskali.

10. 5. 63. **Piotrowszczyzna,** Mińs., p. miński; 6 km. płd.-z. od Mińska. (Piotrowicze, Borowlany, Sinieło).

W nocy z 30. kwietnia na 1. maja z czterech oddziałów, które miały się zebrać, stanęły w pewnym komplecie tylko dwa. Oddział Antoniego Trusowa, b. studenta uniw. moskiewskiego, zgromadził się koło Cholawszczyzny w pokaźnej liczbie 300 ludzi; oddziałek zaś, którym mieli dowodzić oficerowie z Mińska *Romiszewski* Lucyan i *Elczaninow*, zebrał się w tak małej liczbie, że ci, rozpuściwszy zebranych, wrócili do Mińska.

Pod Piotrowszczyzną starł się Trusow z kilku kompaniami nieprzyjacielskiemi. Zrazu zwycięstwo było po stronie powstańców, lecz gdy padł jeden z dowodzących oficerów, oddział poszedł w rozsypkę. Trusow zdołał utrzymać kilkunastu ludzi i z tymi na Nowosiółki i Cielaki, leżące w puszczy ihumeńskiej, podążył do *Laskowskiego* Stanisława. Z trzech rannych, których pojmali moskale, Samkowicz zmarł w drodze, Wierzbicki w trzy dni po przybyciu do Mińska, a tylko Pinkiewicz został przy życiu.

11. 5. 63. **Porucz,** Mińs., p. borysowski... (Poruck, Porycz, Perucz, Borysowska puszcza).

Na czele nielicznego oddziału starł się z moskalami Henryk Dmochowski (Sonders), który jako rzeźbiarz dłuższy czas bawił w Filadelfii. Pierwszy strzał ugodził go śmiertelnie, a po stracie dowódzcy oddział poszedł w rozsypkę.

14. 5. 63. **Waleryany,** Mińs., p. ihumeński; 13 km. z.-płd.-z. od Szacka. (Janówka).

Wstąpiwszy do puszczy z oddziałem Wołodźki, krążył Dybowski po lasach i bagnach. Po tygodniu takiego krążenia przybyło do niego 40 ludzi, dowodzonych przez starego wojskowego B., a za nim przybywali pojedynczo ochotnicy jak Koszczyc Wacław i Romiszewski Lucyan (Ruszczyc) z Elczaninowem Teodorem, których oddział miński w nocy wyznaczonej na wybuch nie zebrał się był. Tym dwom Dybowski poruczył dowództwo nad oddziałkiem.

Obóz Dybowskiego był rozłożony w ostępie niedaleko Waleryanów w pozycyi wyśmienitej. Mimo to, gdy wideta dała znać o zbliżaniu się nieprzyjaciela, część oddziału poczęła uciekać, mimo usiłowań oficerów. Widety, niezawiadomione choćby wystrzałem przez Dybowskiego o rejteradzie, wpadły w ręce moskali, między innymi kasyer oddziału Paszkowski Mikołaj. Na drugi dzień prawie cały oddział zebrał się ponownie. — Dybowski po tem starciu pozostał jeszcze jakiś czas w Mińskiem, poczem opuścił oddział, do którego niebawem przyłączyła się partya Apolinarego *Świętorzeckiego*.

19. 5. 63. **Podberezie,** Miń., p. borysowski; 12 km. płn. od Borysowa. (Podrzecze).

Oddział kremeńczuckiego pułku rezerwowego napadł i rozbił przy wsi Podberezie partyę, która się uformowała w borysowskich lasach. Straty powstańców miały wynosić 11 zabitych, 29 jeńców, obóz zabrany, oraz wiele broni i t. d., tudzież 40 koni. Moskale stracili rzekomo jednego rannego.

19. 5. 63. **Chłopienicze,** Miń., p. borysowski; 43 km. płn.-w. od Borysowa. (Sienna, Szawry, Szczawry, Wołowa Góra, Ślepce).

Rota kremeńczuckiego pułku, wysłana do Chłopienicz przez kapitana szt. Francewicza, rozbiła w lesie zwanym Wołową Górą, między Szczawrami a Chłopieniczami oddziałek S z l a g i e r a, który 5. maja począł formować się w Śleńcu, własności Tomasza Chmurowicza. Powstańcy mieli stracić 1 zabitego i 4 jeńców w tem jednego rannego a niebawem chłopi wychwytali jeszcze 24 w tem Nitosławskiego, kadeta korpusu połockiego i Chmurowicza.

21. 5. 63. **Marcjanówka,** Miń., p. ihumeński; 23 km. płn.-w. od Ihumenia. (Berezyna, Ihumeń, Jurewicze).

Kolumna majora Grygoryewa, złożona z 3 rot wielkołuckiego pułku i 60 kozaków, dopadła pod Marcyanówką oddział Ś w i ę t o r z e c k i e g o i L a s k o w s k i e g o, liczący już 300 ochotników. Powstańcy za zasiekami walczyli mężnie, zadając nieprzyjacielowi poważne straty; według raportu moskiewskiego poległo 10 moskali w tem oficer Iwanow, a 33 było rannych; Polacy mieli stracić 19 zabitych i 5 rannych.

21. 6. 63. **Krzywoszyn,** Miń., p. nowogródzki; 56 km. płd.-z. od Nieświeża. (Kryszyn).

Pod Krzywoszynem dopadł M i ł a d o w s k i e g o i Ł u k a s z e w i c z a porucznik Belenkow z komendą 64 strzelców i uzbrojonem chłopstwem i zadał im porażkę.

23. 6. 63. **Woronie,** Miń., p. piński; 7 km. płd. od Stolina. (Stolin, Stalin, Haliw).

W lesie bielińskim T r a u g u t t objął znowu dowództwo nad pozostałymi po przegranej pod Horkami ochotnikami. Tutaj połączył się z nim W a ń k o w i c z, powracający z okolic Koreczyna, tudzież, niedaleko Porzecza Skirmuntowskiego, Dr. D o m a n o w s k i z 20-tu Kobryńczukami. Traugutt ze wszystkimi ruszył do Stolina, gdzie zatrzymał się przez jeden dzień, poczem przeprawił się przez Horyń i stanął w pobliskim lasku Woroń, gdzie przyłączyło się do oddziału 15-tu Pińczuków.

Na trzecią dobę obozowania pod Woroniami podjazd konny natknął się na moskali o dwie wiorsty od obozu. Natychmiast Traugutt urządził zasadzkę. Do lasu obozowego szła droga objęta przed lasem łozą; w tej to łozie rozstawił

pułkownik swoich ludzi. Moskale w 3 roty, dowodzone przez majora Kemmera (Kammera) o godzinie 4-tej rano weszli na linię zasadzki; niezrażeni celnymi strzałami wnet uformowali się moskale i natarli w łozę. Powstańcy cofnąwszy się do olchowego lasu i wsparci rezerwą, przyjęli moskali gęstym ogniem. Zmieszany pierzchnął nieprzyjaciel, zostawiając na placu boju 19 trupów i 17 rannych, tracąc między innymi dowodzącego oficera, 4 podoficerów i dobosza. Powstańcom zabito dwóch: Kuleszę Stanisława i Krzyńskiego, a raniono jednego.

25. 6. 63. **Łoczyn,** Mń., p. ihumeński; 23 km. płd.-w. od Ihumenia. (Łohy, Łogi, Domowiecko, Horki, Mikuliszki, Sutyń).

Generał porucznik Zabołockij, dowiedziawszy się o obozowaniu oddziałów Laskowskiego, Swiętorzeckiego i Korkozewicza w lasach między wsiami Rawanice, Łogi, Mikulicze, Marcyanówka, Jurewicze, Prudek, Domowiecko i Wołoduta, ściągnął tam znaczne siły pod głównem dowództwem gen. majora Rusanowa. Ten podzieliwszy wojsko na 5 kolumn, dowodzonych między innymi przez generała Jaźwiła i pułkownika Zukowa rozpoczął w 14 rot piechoty z 40 (!!) kozakami dnia 20. lipca poszukiwania za powstańcami. Atoli Laskowski wymknął się z obławy, rozdzielając również siły swoje na drobne partye, z których jedna pod Łogami starła się 21. 6. z rotą idącą od Mikulicz, Laskowski zaś z 120 ludźmi stoczył potyczkę z kolumną podpułkownika Zukowa pod Łoczynem, w której stracił 4 zabitych i 18 jeńców. Przy pomocy chłopstwa udało się moskalom pochwycić około 50 powstańców, w tem Wiktora Korkozewicza i Kiełczewskiego.

Z pod Łoczyna ruszyli Laskowski i Swiętorzecki do Sutyna, dokąd wysłali moskale dnia 27. 6. oddział wojska, który zniszczył Sutyn, majątek żony Swiętorzeckiego. Od 28. 6. generał Rusanow puścił się na przeszukiwanie powiatu bezskutecznie, a Laskowski powrócił do matecznika, skąd urządzał znowu wycieczki, niepokojąc swoją obecnością nieprzyjaciela. I tak dnia 3. 8. napadł i pojmał jadącego pocztą generała Grunta, lecz przekonawszy się, że to nie Rusanow, którego chciał pojmać, wypuścił na wolność. Zasadzka ta sprowadziła nową wyprawę na oddział — i tym razem bezskuteczną, bo Laskowski się wymknął.

1. 7. 63. **Pińsk,** Mń., p. piński; miasto.

Uwijający się z oddziałkiem jazdy po Pińszczyźnie, Kazimierz Narbutt, napadnięty o 2 mile od Pińska przez majora v. Keka w przeważającej sile, rozdzieliwszy oddziałek na szóstki wymknął się, aby znowu z połączonym oddziałem wypłynąć w okolicach Ratna (patrz Mokranie).

1. 7. 63. **Bodzinki,** Mń., p. borysowski; 44 km. płn. od Mińska. (Brodzinki, Gromica, Borodzinki).

Oddziałek powstańców, rzekomo 50 ludzi liczący, miał spalić wieś Gromice (?) za karę, iż chłopi tej miejscowości pojmali powstańca Żołnierkiewicza. Wysłany z niewielkim oddziałem porucznik Ryze dognał powstańców w lesie zaścianka Bodzinki i według raportu, rozbił, gnał 9 wiorst, położył trupem 20 a sam nie miał żadnych strat!

11. 7. 63. **Ignatów,** Mń., p. nowogródzki; 11 km. płd.-z. od Nowogródka. (Dragiłowo).

Z pod Krzywoszyna rzucili się Łukaszewicz i Miładowski z uszczuplonym oddziałem pod Nowogródek. Tutaj pod Ignatowem dopadł ich i rozbił major Sleszyński z 2-ma rotami i 18 kozakami, ścigając rozbitków jeszcze następnego dnia.

12. 7. 63. **Kołodno,** Mińsk., p. piński; 31 km. płd.-w. od Pińska.

Po kilkudniowem wymykaniu się moskalom udało się Trauguttowi przejść przez Horyń pod Stolinem, skąd kierując się ku Pińskowi, dotarł pod Kołodno i rozbił obóz obok drogi na polanie otoczonej lasem. Ale moskale pospieszali trop w trop za oddziałkiem; była to druga kolumna wysłana przeciw Trauguttowi, dowodzona przez majora Semiganowskiego. I tym razem nieprzyjaciel zjawił się nagle naprowadzony przez chłopów od lasu, nie zaś od drogi. Strzały nieprzyjacielskie rozległy się między odpoczywającymi, mierzone o 30 kroków. Oddział zerwał się i prowadzony przez Traugutta poszedł w las, przyczem 30 ludzi oderwało się od oddziału.

13. 7. 63. **Kołodno,** Mińsk., p. piński; 31 km. płd.-w. od Pińska.

Nazajutrz po napadzie (p. Kołodno 12. 7.) stanął Traugutt tuż pod Kołodnem o półgodziny od dworu. Tutaj znowu napadł major Semiganowski na wypoczywających. Rzucono się do ucieczki w różne strony. Pułkownika Traugutta, zupełnie wyczerpanego głodem i marszami, wzięli towarzysze pod ręce i wyprowadzili z placu boju. Siedmiu powstańców w tym boju zginęło, między nimi Domanowski. Chociaż oddział rozerwał się, jednak tegoż wieczora nieopodal stanęli wszyscy. Nie mogąc przeprawić się przez Styr z całym oddziałem, Traugutt rozdzielił go na dziesiątki, zalecając przebijanie się w Pińszczyznę, sam zaś, zupełnie osłabiony, z 20-tu towarzyszami ruszył w inną stronę, aż chorobą złożony, opuścił wybranych swoich. Część rozbitków przerżnęła się do Kongresówki, 27 ludzi zaś połączyło się w Puszczy Świsłockiej z *Duchyńskim.*

16. 8. 63. **Skryl,** Mińsk., p. ihumeński; 21 km. płn.-w. od Szacka. (Borowa, Horelec, Gorzelec).

Po opuszczeniu oddziału Piłeczki przez *Dybowskiego,* przybył komisarz R. N. Michał Oskierko z rozkazem połączenia się z oddziałem *Laskowskiego.* Ruszył więc Ruszczyc, wybrany dowódzcą oddziału, z pod Tołkaczewicz dłuższą, lecz bezpieczniejszą drogą na Horelec i Borową. Pod Skrylem moskale w sile pół kompanii regularnego wojska, oraz kompanii milicyi i kozaków, spędziwszy do tego włościan, urządzili na powstańców obławę. Garstka powstańców, których było 33 ludzi, wprowadziła moskali w zręczną zasadzkę. Cała pierwsza linia tyralierów za ukazaniem się na grobli prowadzącej przez błota sprzątnięta została celnymi strzałami powstańców. Moskale tak niespodzianie przywitani pierzchnęli w popłochu, ścigani ogniem fuzyi powstańczych, straciwszy kilkudziesięciu ludzi. Powstańcy zaś, wśród których odznaczył się zimną krwią Harap, wśród zamieszania w szeregach nieprzyjaciela, wymknąwszy się bez żadnych strat, wrócili na dawne stanowisko pod Tołkaczewiczami, uchodząc przed kilku batalionami, które pod dowództwem generała Rusanowa wyruszyły znowu z Ihumenia w celu przetrząsania puszczy.

30. 8. 63. **Kowalewicze,** Mińsk., p. ihumeński; 4 km. płn.-w. od Szacka. (Szack).

Dążąc ponownie pod koniec sierpnia do obozu *Laskowskiego* oddział Ruszczyca i Piłeczki, otoczony przy Kowalewiczach pod Szackiem przez moskali, rozdzielił się na kilka piątek i wrócił z powrotem. Jedna tylko grupka starła się z moskalami, których przyprawiła o stratę 2 ludzi, sama straciwszy 2 wziętych do niewoli, a pozostali połączyli się z resztą. Po kilku tygodniach Ruszczyc rozpuścił oddział a moskale do późnej jesieni szukali powstańców. Jeszcze 22. października pochwycił porucznik Richter z małojarosławskiego pułku 10 niedobitków niedaleko okolicy Reticy (?).

Województwo Grodzieńskie.

23. 1. 63. **Suraż,** Gr., p. białostocki; miasto.

Napadłszy nocą na 23. stycznia na miasto, — zniósłszy naprzód dwie placówki, jednę z 6 a drugą z 8 ludzi złożoną — starli się powstańcy, dowodzeni przez Cichorskiego (Zameczka), z rotą pułku przybocznego, dowodzoną przez kapitana Maługę. Większa część wojska pierzchnęła i tylko 60 ludzi zgromadziwszy koło siebie, cofnął się Maługa do Zabłudowa, powstańcy zaś zaopatrzyli się w broń i amunicyę.

31. 1. 63. **Rudka,** Gr., p. bielski; 15 km. w.-płn.-w. od Ciechanówca. (Rądka).

We wsi Rudce stanęła na nocleg komenda kozaków złożona z 40-tu ludzi. Na oddziałek ten napadli powstańcy w nocy z 31. 1. na 1. 2. i rozpędzili go zabijając 3 ludzi, w tem chorążego, a raniąc 4 i biorąc 6 do niewoli. Za powstańcami generał Maniukin wysłał pościg bezskuteczny.

4. 2. 63. **Mielejczyce,** Gr., p. bielski; 22 km. płn.-w. od Siematycz.

Znaczny oddział powstańców napadł na transport rekrutów wiezionych z Mielejczyc do Wysokiego Litewskiego i oswobodził brańców. W pościg za oddziałem tym wysłano 6. 2. z Brześcia do Wysokiego Litewskiego 1 rotę piechoty z 2-ma armatami i 40 kozakami.

4. 2. 63. **Niemirów,** Gr., p. bielski; miasto. (Bóble, Bubel, Janów).

Cofając się z pod Białej przez Janów, Rogiński, w celu wzniecenia powstania na Litwie ruszył ku Bugowi, ścigany przez Wimberga, wysłanego za nim do Janowa przez Nostitza. Odstrzeliwając się dążył Rogiński mimo Bubla do Niemirowa. Aby ułatwić przeprawę licznemu taborowi zatrzymał się Rogiński nad rzeką, ustawiając na wzgórzu na lewem skrzydle kawaleryę Radowickiego, środek zajęli strzelcy z Baltazarem Wolaninem na czele, prawe skrzydło strzelcy Szaniawskiego, a w rezerwie stali kosynierzy z Golianem. Kozacy zaatakowali strzelców. Wtedy Radowicki szóstkami ruszył z kopyta na nich i wsparty przez Szaniawskiego rozbił w dziesięciu minutach. W ten sposób przyprawiwszy nieprzyjaciela o stratę 18-tu ludzi, sami mając także kilku rannych, swobodniej mogli przeprawić się powstańcy przez Bug, zdala tylko ostrzeliwani przez zbliżającą się już piechotę moskiewską. Już na drugim brzegu będącego z całym oddziałem, błędna jakaś kula położyła na miejscu trupem Wolanina.

6. 2. 63. **Siemiatycze**, Gr., p. bielski; miasto.

W Siemiatyczach od dziesięciu dni stał z silnym liczebnie oddziałem Cichorski (Zameczek), ściągając do tego punktu oddziały z różnych stron. Na

Siemiatycze wysłali moskale kilka kolumn, mianowicie od Ciechanowca szedł gen. Maniukim w sile 7 rot z kozakami i 4-ma działami, od Węgrowa posuwał się Krywonosow. Około godziny 4-tej ukazali się kozacy i piechota Maniukina, która rozpoczęła kanonadę z dział, małoskuteczną. Wtedy Mystkowski na czele kosynierów uderzył na nieprzyjaciela; moskale nie mogąc wytrzymać siły tego ataku, cofnęli się, zostawiwszy kilkunastu zabitych i rannych, oraz 2 armaty w błocie; powstańcy ze stratą 14 zabitych, między którymi znajdowali się Mikołaj Śnieżyński i Adam Wolman i 13 rannych, wrócili do miasta.

Cichorski, mimo, iż wezwane przez niego do Siemiatycz oddziały wszystkie już były w pobliżu, nie chcąc stawiać czoła nieprzyjacielowi, który tego dnia był jeszcze słabszy liczebnie od połączonych oddziałów powstańczych, odesłał jazdę i tabor pod dowództwem Plucińskiego ku Drohiczynowi, a sam zamierzał opuścić Siemiatycze.

7. 2. 63. **Siemiatycze,** Gr., p. bielski; miasto.

Gdy Zameczek wysyłał tabor ku Drohiczynowi, inne oddziały polskie podsuwały się pod Siemiatycze. O godzinie 8-mej z rana wszedł do miasta Rogiński, który już dnia poprzedniego o godz. 10. wieczorem był o 10 wiorst od Siemiatycz. Niebawem zjawił się *Matliński* z zawiadomieniem, że *Jabłonowski* Władysław, uchodząc z Węgrowa z 800 ludźmi, stoi o 6 wiorst od miasta. Nadszedł także Lewandowski z Dr. Czarkowskim w sile 400 ochotników. Na naradzie wojennej zdał Cichorski dowództwo Lewandowskiemu, jako wyznaczonemu na głównodowodzącego na Podlasiu. W przewidywaniu ataku ze strony moskali, których siły tymczasem wzmogły się nowymi posiłkami, gotowano się do obrony, rozstawiając siły w następujący sposób: Zameczek stanął od strony Bielska, umocowawszy strzelców na cmentarzach, poza których murem stanęli kosynierzy oddziału. Środek miasta, rynek, zajął Lewandowski, a lewe skrzydło, t. j. pałac Fenshava miał zająć Rogiński, Jabłonowski zaś w trakcie walki miał wpaść na tyły nieprzyjaciela.

Rogiński, który stanął był obozem tuż pod miastem, wróciwszy do swego oddziału, oddawszy dowództwo nad strzelcami Golianowi, a część strzelców Szaniawskiemu, z resztą wszedł do miasta i zajął wskazane miejsce tj. pałac.

Około południa Maniukin zaatakował pozycyę Rogińskiego. Moskale pod osłoną granatów miotanych na pałac, rozwiniętym szeregiem posuwali się do ataku, oblężeni zaś zmuszeni byli czekać, aż się zbliżą na metę strzałów dubeltówek, a wówczas przywitawszy ich celnym ogniem, po którym zaraz wysunęli się do ataku kosynierzy i zachwiawszy szeregi moskiewskie, zmusili do cofnięcia się, ale i sami musieli wrócić za pałac, by nie być wystawionymi na strzały, na które nie było czem odpowiadać z dwururek. W tym czasie od strony Bielska Zameczek, wyparty z cmentarza, cofnął się i wielu potracił w błotach.

Szaniawski, zajmujący ze strzelcami pozycyę między Rogińskim a Lewandowskim, dwukrotnie odparł ataki strzelców, zmuszając ich do cofnięcia się przed jego strzałami; atoli Lewandowski, okrążany i atakowany przez nowe siły moskali, nie mogąc wytrzymać parcia, zmuszony był wycofać się ze swojej pozycyi na rynku.

Wobec wyparcia innych oddziałów ze wszystkich pozycyi, Rogiński opuścił pałac i cofając się przez rynek wśród ciągłego ucierania się, wydostał się rozbity na kilka oddziałów poza miasto. Po rozbiciu powstańców w Siemiatyczach moskale zrabowali i spalili pałac, a także część miasta zgorzało w płomieniach.

Straty Polaków tego dnia wynosiły w samych poległych przeszło 100, między nimi Teleśnicki z Warszawy, wielu dostało się do niewoli, i zostało osadzonych w Grodnie jak Bielawski Roman, Topolski Karol, Wojciechowski Cezary, Iwanowski Edward, Stapowicz Napoleon, Werpachowski Wojciech, Rokiciński Hipolit i inni.

8. 2. 63. **Suraż,** Gr., p. białostocki; miasto.

Jeden z oddziałów wyszłych z pod Siemiatycz, zniósł w bliskości Suraża patrol kozacki z 6 ludzi, zabiwszy im trzech.

11. 2. 63. **Królowy Most,** Gr., p. prużański; 30 km. płn.-w. od Wysokiego Litewskiego. (Dołhów, Dołbizna).

Rogiński po wyjściu z Siemiatycz połączywszy się z *Lewandowskim,* ruszył ku Białowieskiej puszczy przez Dołbiznę, którą to wieś tegoż samego wieczora po opuszczeniu jej przez powstańców zaatakowali moskale artyleryą pod pozorem, że znajdują się w niej powstańcy, przyczem zrabowali majątek i zastrzelili właściciela Śnieżkę (dnia 9. 2.). Gdy oddział powstańczy dochodził do puszczy, odłączył się od niego Lewandowski ze swymi ludźmi, natomiast Rogiński ze 150 ludźmi, w tem z garstką, wyszłych z Siemiatycz Litwinów pod dowództwem Bronisława Rylskiego i Sągina, posuwał się dalej ku rzece Leśnej.

Przy przeprawie przez rzekę pod strażą Królowy Most garstkę tę dognał Nostitz w sile 2 rot piechoty z 2 działami i kozakami. Uchodząc spiesznie, powstańcy musieli przeprawiać się przez groblę pod rzęsistym ogniem dwóch rot. Cofając się i strzelając dotarł wreszcie Rogiński do skraju lasu i zanurzył się w puszczy z uszczuplonym oddziałem, gdyż kilkunastu poległo przy przeprawie przez groblę, część zaś wraz z adjutantem Rogińskiego Stasiukiewiczem, uszła w stronę Królestwa. Kilkunastu zginęło od wybuchu prochu w strażnicy, w której pewna ilość powstańców stawiała opór, niemniej kilku wpadło w ręce nieprzyjaciela.

13. 2. 63. **Prużany,** Gr., p. prużański; miasto.

Zebrawszy po rozbiciu pod Królowym Mostem 85(?) ludzi, ruszył Rogiński skrajem puszczy dalej na wschód, a zaopatrzywszy się w żywność, a przedewszystkiem w amunicyę w Szereszowie posunął się pod Prużany, gdzie stała załoga inwalidów składająca się z 250 ludzi. Nocą wpadłszy do samego miasta powstańcy rzucili się wprost na koszary i po kilkunastu strzałach senni inwalidzi, straciwszy 3 zabitych i 9 rannych, poddali się o połowę słabszemu oddziałowi. Zabrawszy jeszcze 12000 rubli pieniędzy skarbowych i zaopatrzywszy się dostatecznie w broń i amunicyę, wypuściwszy wszystkich jeńców na wolność, w południe opuścił Rogiński miasto kierując się ku Kobryniowi.

W połowie drogi Sągin i Rylski odłączyli się ze swoimi ludźmi, aby wrócić znowu w okolice Siemiatycz, Rogiński zaś tak liczebnie osłabiony doszedł do Lubieszowa.

15. 2. 63. **Rzeczyca,** Gr., p. prużański; 13 km. w.-płd.-w. od Kamieńca Litewskiego. (Czeniery).

Odłączywszy się od *Rogińskiego,* Rylski i Sągin ruszyli w kierunku zachodnim. Pod Rzeczycą napadła na nich wysłana przez Nostitza, który szedł od Prużany ku Kobryniowi, kolumna podpułkownika Wimberga: 3 roty i 40 kozaków. Garstka 38 ludzi, zaatakowana z nienacka przez tak przeważające siły, została zupełnie rozbita: 11 poległo, w tem Rylski i Sągin, a 14 dostało się do niewoli. Straty moskiewskie wynosiły tylko 2 zabitych i 3 rannych.

1. 3. 63. **Czarnowieś,** Gr., p. sokólski; 20 km. płn.-wsch. od Białegostoku. (Supraśl).

W końcu lutego celem ożywienia ducha w Grodzieńskiem R. N. wprost z Warszawy posłał tam Walentego Parczewskiego, poruczając mu dowództwo nad oddziałkiem kilkudziesięciu ludzi, którzy się z własnego popędu ze-

brali w powiecie bielskim. Parczewski działając w powiecie sokólskim, w okolicach Supraśla, napadł na transport wieziony przez 50 kozaków, których rozpędził, kładąc 8 trupem.

Wktótce potem miał niedaleko Czarnowsi małe z inwalidami spotkanie, w którem zabrał 40 sztuk broni palnej, lecz sam raniony, rozpuściwszy oddziałek, udał się do Wilna.

14. 3. 63. **Grodno,** Gr., p. grodzieński; miasto.

Dnia 14. 3. wieczorem Leon Kulczycki, b. kapitan moskiewski, później zawiadowca stacyi w Grodnie, na czele kilkudziesięciu młodzieży grodzieńskiej zajął gotowy do wyjazdu pociąg na stacyi grodzieńskiej, celem odjazdu do oddziału *Narbutta,* i wyruszył rzeczywiście w kierunku Porzecza, lecz tylko z jednym towarzyszem na lokomotywie, którą maszynista podstępnie odczepił od reszty wagonów.

Rota stojąca na dworcu uderzyła na pozostałą młodzież, która straciwszy 2 rannych i dwóch wziętych do niewoli na miejscu: Samulińskiego i Tołłoczkę, rozpierzchła się po mieście i w ciągu nocy została prawie w komplecie wychwytana.

2. 4. 63. **Wielkie Jaszwile,** Gr., ob. białostocki; 14 km. w. od Goniądza. (Goniądz, Górce, Górzec, Penski).

Wymknąwszy się Matniejewowi pod Białaszewem pospiesznym marszem podążył Ramotowski do Ossowca, gdzie stanąwszy około 5. po południu d. 31. marca powziął myśl przedostania się przez Grodzieńskie do lasów augustowskich. W tym celu przeszedł Biebrzę i zatopiwszy za sobą promy zanocował w Downarach już we województwie grodzieńskiem. W ten sposób wymknął się wprawdzie Wawer na razie Matniejewowi, lecz niebawem ujrzał się ściganym przez świeżą kolumnę moskiewską mianowicie majora Dewela, który z rotą symbirskiego pułku, liczącą 243 ludzi, secinę kozaków i 150 objeszczykami wyruszywszy ze Szczuczyna, część kozaków wysłał prawym brzegiem Biebrzy a z resztą ruszył za Wawrem na Ossowiec. Dnia 1. kwietnia przez Budę i Dobrany, następnego dnia o 3. rano przez Budy, Owieczki, Białoskalnie i Gronostaj ruszył Wawer w dalszy pochód. Dnia 2. kwietnia dopadł Dewel oddział, maszerujący bezleśną okolicą, między Wielkimi Jaszwilami a Mikiczynem. Kozacy rozrzuciwszy się po obu stronach drogi w odległości, na którą licha broń powstańcza nie donosiła, rozpoczęli skuteczny ogień przeciw powstańcom. Przy pierwszych zaraz strzałach wszczął się popłoch w oddziele, lecz niebawem udało się Wawrowi przy pomocy dowódzcy kompanii Grzymały, dowódzcy kosynierów Tadeusza Wojczyńskiego, oficera Klimkiewicza i adjutanta Rządkowskiego, zaprowadzić ład w oddziele i poprowadzić go dalej w porządku. Przez cały dzień trwał pochód pod ogniem nieprzyjacielskim, bez możności zatrzymania się dla posiłku lub odpoczynku. Kto stracił siły i nie mógł iść, ginął mordowany przez kozaków; na szczęście piechota moskiewska, zdążając na podwodach, nie mogła podejść do oddziału, który zszedłszy z drogi szedł polami. Przez 7 godzin na przestrzeni półtorej mili odganiając się kozakom, dotarł Wawer do Suchowoli, gdzie poznosiwszy mosty przy młynie uwolnił się od pościgu, gdy żołnierz zupełnie już był wyczerpany, zrobiwszy w ciągu niespełna doby około 10 mil drogi błotnej i grząskiej. W długim tym pochodzie pod kulami kozackiemi, w którym szczególną wytrwałością odznaczyli się wachmistrz szwadronowy Jagielski i szeregowiec konnicy Łapiński, zdaje się jedyni kawalerzyści, którzy pozostali z jedenastu, stracił Wawer wielu maruderów, którzy zmęczeni lub zniechęceni opuszczali szeregi, porzucając broń. Przeszedłszy Suchowolę zanurzył się Wawer w lasy Sztabina, w leśnictwo Balinka.

29. 4. 63. **Walile,** Gr., p. sokólski; 22 km. wsch. od Białegostoku. (Wasile, Komotowszczyzna, Osródek, Starzynek, Pierociosy, Waliły, Sokólska puszcza, Krynki, Sokółki, Supraśl, Pilatowszczyzna).

Dnia 24. kwietnia stanęło na punkcie zbornym w Kamionce 70 ochotników białostockich z oficerami tamtejszymi Ejtminowiczem, Julianem Barancewiczem, Romanem, Micewiczem i Brandtem; do nich przyłączył się w ostępie Starzynki Edward Kiersnowski ze 130 powstańcami powiatu bielskiego. Podzielili się na sekcye, rozebrali broń i już 26. kwietnia weszli do wsi Sokołdy, gdzie ogłosili R. Narodowy. Tutaj nadciągnęło do nich 32 Sokolszczan z Huściłłą, stary Kobyliński z dorosłą młodzieżą swojej rodziny, żywnością i bronią. We wsi Lipowym Moście objął dowództwo nad całym oddziałem Onufry Duchyński, naczelnik woj. grodz. i mianowany przez niego na szefa sztabu Walery Wróblewski, inspektor szkoły strzeleckiej w Sokółce. Adjutantem swoim mianował Duchyński Ignacego Aramowicza. — Nazajutrz oddział powiększył się jeszcze o zastęp 48 Swisłoczan.

Nad ranem 29. kwietnia stanęli w ostępie Komotowszczyzny na wzgórzu Pierociosy pod wsią Walilami w puszczy Sokólskiej. Tutaj oddział zmuszony był przyjąć pierwszą bitwę.

Przed frontem obozu powstańcy mieli ruczaj, a za nim wzgórza Piereciosy, z boków i w tyle błotne łąki, poza któremi ciągnęły się inne ostępy, ponadto z prawego boku płynęła wśród błota rzeczka Stójka. W tył obozu, gdzie było najsuchsze miejsce, wysłano 1-szą kompanię Romana na musztrę. Na odgłos zbliżającego się nieprzyjaciela wysunięto przed obóz strzelców 3-ciej kompanii, Kiersnowskiego i część 1-szej, pozostałych ludzi Kiersnowskiego rozsypano na załamanem prawem skrzydle, a strzelców 2-giej, Barancewicza, na załamanem lewem; wozy ustawiono w środku, a kosynierzy ze wszystkich kompanii, połączeni pod dowództwem Kobylińskiego, utworzyli rezerwę w tyle obozu. Około godz. 4. po południu moskale uderzyli na kąt załamania od lewego skrzydła; ogień strzelców wnet zmusił ich do cofnięcia się, lecz niebawem moskale jednocześnie objęli front i oba skrzydła. Wreszcie prawe skrzydło ustąpiło, lewe trzymało się dłużej ale i ono wnet musiało się cofnąć, popadłszy w krzyżowy ogień. Wozy i znajdująca się na nich żywność i odzież, około 1800 rubli srebrem i pieczęć wojenna wojewódzka dostały się w ręce nieprzyjaciela. — Polegli pod Walilami między innymi obożny Puchalski i Radziwinowicz Jan, Makarewicz i kleryk Malinowski; ranieni byli Radziwinowicz Izydor i Kobyliński Adolf. We walce, która trwała tylko godzinę, odznaczyli się szczególnie strzelec Jan Sobolewski, przedstawiony R. Narodowemu na stopień podporucznika, kapitan Walery Wróblewski i Wincenty Huściłło.

2. 5. 63. **Hornów,** Gr., p. bielski; 15 km. płn.-w.-płn. od Siemiatycz.

Druga część bielskiej organizacyi zbierała się w lasach dziatkowickich pod dowództwem Latkowskiego. Przeciw oddziałkowi temu generał-major Beklemiszew wystąpił z Kliszczel z 1 rotą z kozakami i napotkał Latkowskiego pod Hornowem. Powstańcy ukryci za wałami w wybornej pozycyi w lesie, przez 2 godziny wytrzymywali ogień moskiewski, raz po raz tylko odpowiadając celnymi strzałami z ukrycia, aż po 2-godzinnem strzelaniu Bekleniszew uznał za stosowne zaprzestać ognia, mając 11 zabitych i prawie tyluż rannych, podczas gdy powstańcy w swej dogodnej pozycyi strat nie ponieśli żadnych.

2. 5. 63. **Stroble,** Gr., p. bielski; 16 km. płn. od Bielska. (Strabla).

Major Bajkowski, wysłany z 2-ma rotami i pół szwadronem dragonów miał rozbić o świcie d. 2. 5. w lesie pod wsią Stroble część oddziału, wyszłego rzekomo z pod Walil.

3. 5. 63. **Brześcianka,** Gr., p. bielski; 12 km. z. od Bielska.

Dążąc z pod Hornowa do połączenia się z ochotnikami białostockimi, którzy w tym czasie doznawszy porażki opuścili już byli swoje stanowisko pod Walilami, Latkowski pod Brześcianką napadnięty przez przeważające siły, został rozbity, a moskale dla uwieńczenia zwycięstwa spalili w Brześciance dwór hrabiego Poletyły i wieś Lubin obywatela Pietraszkiewicza. Wśród poległych znajdował się 22-letni Niwiński z Niwina.

3. 5. 63. **Jeziory,** Gr., p. Grodzieński; miasto. (Tołoczki).

Naznaczony na naczelnika wojennego powiatów grodzieńskiego i wołkowyskiego pułkownik Lenkiewicz Aleksander (Lander) zebrał koło Tołoczek pod Jeziorami w nocy z 1. 5. na 2. 5. 36 ochotników z powiatu grodzieńskiego, zaopatrzonych w — 5 strzelb. Z tą garstką ludzi, ufając w zaręczenie, że w Jeziorach w kwaterze leśniczego podpor. Delpace znajduje się przeszło 60 strzelb leśnictwa grodzieńskiego, napadł Lenkiewicz na Jeziory i zabrał wszystką broń jaką tam zastał, tj. 20 pojedynek. Gdy po tym napadzie przybyło do oddziału około 100 bezbronnych włościan, ruszył Lenkiewicz na Święte Błota.

4. 5. 63. **Sklanek,** Gr., p. grodzieński; 12 km. w. od Jezior. (Święte Błota).

Przeciw oddziałowi Lenkiewicza wysłano z Grodna ku Jeziorom podporucznika Manteuffla w 2 roty piechoty i 30 kozaków. Moskale dopadli oddział koło Sklanka. Powstańcy zajęli silną pozycyę na górze „Świętych Błot", otoczonej dokoła prawie nieprzebytemi bagnami. Moskale rozdzieliwszy się na dwie kolumny zaatakowali i rozbili zupełnie powstańców, mimo ich dobrej pozycyi, z powodu braku broni w oddziele: na 136 ochotników było 25 strzelb. Część oddziału zginęła w błotach; tegoż losu obawiając się dla swoich ludzi Manteuffel wstrzymał pościg, chwytając tylko 2 do niewoli, powetowawszy sobie jednak tę małą liczbę jeńców aresztowaniem obywatela Walickiego, podejrzanego o współudział w powstaniu.

Lenkiewicz, przy którym z pogromu na Świętych Błotach zostało tylko 25 ludzi, ruszył w Wołkowyskie.

9. 5. 63. **Piaski,** Gr., p. słonimski; 16 km. w.-płd.w. od Berezy-Kartuskiej.

Skupiwszy koło siebie 32 prużańczyków Szczęsny Włodek (Samucha) udał się w Kobryńskie. Przekonawszy się, że Kobryńskie się jeszcze nie ruszyło, wrócił pod Berezę Kartuską, nie bijąc się wprawdzie z moskalami, lecz trapiąc ich swymi pochodami. Między Piaskami a Berezą-Kartuską, spaliwszy most na Żygulance, napadł Włodek na oddziałek zwoszczyków pod dowództwem feldfebla, konwojujących wielki transport płótna i zabrał transport, który jednak musiał zniszczyć, nie wiedząc co z nim począć.

10. 5. 63. **Janin,** Gr., p. słonimski; 6 km. płd.-w. od Łyskowa.

Idąc ze Świętych Błot z pozostałymi 25 ludźmi w celu połączenia się z oddziałem wołkowyskim, Lenkiewicz, napadnięty w marszu pod Janinem przez 3 roty moskali, straciwszy tylko furgon, umknął szczęśliwie i połączył się 17. 5. ze *Strawińskim.*

13. 5. 63. **Smolarka,** Gr., p. słonimski; *6 km. płn.-wsch. od Berezy Kar.* (Huta Szklana, Bereza Kartuska).

Z pod Berezy rzucił się Włodek ze swoimi 42 ludźmi pod Michalin do *Huty Szklanej,* aby się połączyć ze Strawińskim. Na wiadomość o nadciąganiu czterech rot nieprzyjacielskich, które uniknęły starcia ze *Strawińskim,* przeszedł Włodek do Smolarki. Zaledwie rozstawił pikiety, już moskale poczęli obsypywać kartaczami karczmę, w której się zmęczony oddziałek skupił na odpoczynek.

W tej chwili Włodek wystąpił z karczmy i na czystem wzgórzu rozstawił oddział, lecz gdy moskale zaczęli otaczać boki, cofnął się rozsypując oddział, a za kilka dni połączył się koło Prochowni z oddziałami dowodzonymi przez *Lenkiewicza*.

14. 5. 63. **Michalin,** Gr., p. słonimski; 18 km. płn.-z. od Berezy Kartuskiej.

Miejscem zbornem wołkowyskiej wojennej organizacyi był las pod Hutą-Bychowca, gdzie 5. 5. zebrało się 150 powstańców pod dowództwem Gustawa Strawińskiego (Młotka). Stamtąd oddział przeszedł do ustępu Wielki Uhoł w lesie Hundyusów pod Łyskowem. W trzech dniach liczba ochotników wzrosła do 200, podzielonych na 2 kompanie strzelców, 1 kosynierów i 12 konnych. Przyłączywszy do swego oddziału 70 ochotników, zebranych w Olchowem Błocie przez Samulskiego, pozostających bez dowódcy, ruszył Strawiński pod Hutę Michalina, mając razem 292 ludzi pod swoimi rozkazami. Od Michalina trop w trop szedł Strawiński za moskalami, którzy w lesie Alby wymknęli się znowu do Michalina, ścigani przez Strawińskiego.

Moskale, których ścigał, poprzedniej nocy starłszy się z *Włodkiem*, stali obozem koło karczem wsi Michalina. Strawiński zbliżywszy się o godzinie 1-szej po południu do stanowiska nieprzyjacielskiego, zajął brzeg lasu pod polaną: na lewo od drogi 1-szą kompanią, a w prawo 2-gą kompanią strzelecką Okińczyca, załamując ją od drogi wiodącej do Szczytna; rezerwę za rzeczułką stanowili Sasulicz z 3-cią kompanią strzelecką i Jelski z kosynierami.

Walkę rozpoczęli kozacy, a równocześnie prawie piechota moskiewska sypnęła ogniem z lasu i rzuciła się na bagnety. Powstańcy cofnęli się w gęstwinę; tam odważyli się moskale atakować ich, ale przyjęci wszędzie celnym ogniem, zmuszeni zostali do ucieczki ku Sielcowi, zostawiając na placu swoich zabitych, rannych, 30 sztucerów i t. d. Tymczasem świeże roty uderzyły z tyłu na powstańców, a zmęczony ochotnik nie mógł już wydołać i oddział rozerwał się na dwie części, jednę z Okińczycem, 80 ludzi, która ruszyła ku Ściercieżowi, drugą ze Strawińskim, która poszła ku Brzozowemu Błotu. Straty tego dnia wynosiły 5 zabitych: Hryniewicz, Hlebowicz i Strawiński i 4 rannych, między tymi Antoni Władyczański. Moskale zabrali oddziałowi 2 furgony i 6 koni.

Rozdzielone oddziały t. j. Okińczyca i Strawińskiego połączyły się znowu w ustępie Wielki Uhoł, gdzie przybył 17. 5. ze swoimi 25 ochotnikami Lenkiewicz, który objął dowództwo nad całym oddziałem, powiększonym 42 ludźmi *Włodka*.

17. 5. 63. **Horki,** Gr., p. kobryński; 90 km. płd.-wsch. od Kobrynia. (Baładycze, Bieliński las, Borki, Odryżyn, Derewin).

Między szosą brzesko-bobrujską a traktem kobryńsko-pińskim koło Antopola, dnia 26. kwietnia zgromadziło się około 160 powstańców, do których pod wieczór przybyło 32 urzędników z Kobrynia. Nad oddziałem, który składał się z obywateli ziemskich powiatu kobryńskiego, ich oficyalistów i służby, urzędników powiatowych i małej liczby włościan rządowych, objął dowództwo b. pułkownik saperów Romuald Traugutt. Nazajutrz oddział ruszył ku błotom poleskim, do miejsca, gdzie się zbiegają granice województw grodzieńskiego, mińskiego i wołyńskiego, i stanął na ostrowicach, błotami otoczonych o 5 wiorst za Horkami.

Dnia 9. maja w pogoń za urzędnikami kobryńskimi wysłano 1 rotę piechoty i 20 kozaków pod komendą porucznika Prokofiejewa. Ten doszedłszy do Derewny, zastał tamże w karczmie dwóch miejscowych ludzi i trzech z sąsiednich wsi i zostawiając połowę swych podkomendnych, z resztą powrócił do Kobrynia, prowadząc ze sobą wspomnianych jeńców. Dnia 11. maja wysłano z Kobrynia 1 rotę piechoty i 40 kozaków pod komendą kapitana Kiersnowskiego, który zabrawszy pozostałych w Derewnej ludzi, do 17. maja szukał Traugutta, rabując

okolicę. Powziąwszy wreszcie wiadomość gdzie się obóz powstańczy znajduje, ruszył ku niemu na furmankach.

Traugutt stanął ze swoim oddziałem w zasadzce przy grobli pod Horkami, polecając przepuścić nieprzyjaciela w sam środek grobli. Jedna rota moskali jechała na furmankach, eskortowanych przez 15 kozaków. Skoro moskale znaleźli się w środku zasadzki, nagle powstańcy, niewidzialni dla nieprzyjaciela, bo ukryci za drzewami w nader dogodnej pozycyi, przywitali moskali na całej linii rzęsistym a celnym ogniem, a równocześnie pułkownik Traugutt zamknął im odwrót, rzucając drugą kompanię strzelców i nakazując jej również dać ognia. Moskale rzucili się wstecz po grobli, ale Traugutt zakomenderował „jedenasty pluton kosynierów naprzód" i wtedy pierwszy pluton strzelców wypadł na groblę, dał ognia i rzucił się w kosy.

Moskale, jak który umiał i mógł, uciekali w bagna i po grobli, ubijani przez powstańców jak kaczki. Dwa razy tylko w ciągu całej sprawy zdołał nieprzyjaciel dać ognia. Straty jego w tej rozprawie wynosiły 70-ciu ludzi, w tem Kiersnowski, oraz ranni oficer piechoty i kozaków, a tylko 63 ocalało, Traugutt natomiast, którego pozycya była wyśmienita, miał tylko jednego zabitego.

21. 5. 63. **Horki,** Gr., p. kobryński; 90 km. płd.-wsch. od Kobrynia.

Po dojściu do Kobrynia wiadomości o zniesieniu oddziału Kiersnowskiego pod Horkami wysłano natychmiast na podwodach 2 roty 3-go batalionu strzelców celnych pod dowództwem pułkownika Ehrnberga. Traugutt po szczęśliwej zasadzce przeszedłszy na inne miejsce, również nieopodal Horek, dnia 21. 5. o godz. 8. rano zaatakowany został przez Ehrnberga. Garstę Kobryńczyków przedzielała od moskali polana w środku lasu. Nieprzyjaciel z lasu ze sztucerów godził do powstańców, lecz wysunąć się nie śmiał, nawet nie zbliżał się na odległość strzału z dubeltówki. A gdy 14 ochotników rzuciło się na prawe skrzydło nieprzyjacielskie, cała kolumna moskiewska cofnęła się, utraciwszy w tej sprawie 12 ludzi. Powstańcy mieli 4 zabitych, między nimi Apolinarego Radowickiego, dziedzica Dziatkowic, i Antoniego Laskowskiego oraz 6 rannych: Bogurskiego Adolfa, dziedzica Drohiczyna, Niwińskiego, Babińskiego, Barbica i Jana, urzędnika z Kobrynia.

25. 5. 63. **Horki,** Gr., p. kobryński; 90 km. płd-wsch. od Kobrynia. (Bieliński las, Porzecze Skirmuntowskie, Biała Góra, Woronie, Zielona Wyspa, Wyspa Zielona, Chełmskie jezioro, Zielony Kąt).

Odparłszy Ernberga pod Horkami, wykonał pułkownik Traugutt marsz trzymilowy obchodem i stanął nie więcej jak 6 wiorst od poprzedniego stanowiska. Miejscowość obozu przedstawiała ostęp okryty młodym gąszczem, otoczony wkrąg błotem, przez które wiodła doń grobelka.

Przeciw Trauguttowi wysłano jenerała Eggera, tym razem ze znaczniejszemi siłami 3 roty: rewelskiego pułku piechoty z kozakami do Odryżyna. Kolumna ta w połączeniu z odpędzonym Ernbergiem zaatakowała powstańców 25. 5. o godz. 3-ciej po południu. Naprzód uderzyli moskale po grobelce, a następnie całą siłą na garstkę Traugutta od lewego jego skrzydła. Kobryńczycy utworzyli linię za grobelką na skraju gąszczu a potem drugą linię przeciw atakującym z tyłu. Trzy razy moskale rzucali się na obóz i trzy razy byli odparci. Po trzygodzinnej na miejscu walce, powstańcy rozsypali się pojedynczo, odstrzeliwając się jeszcze do wieczora.

Strata oddziału wynosiła 13 zabitych; Kuźmiński, Łazarz stolarz, Pierzchalski, p. Wołkowowa, Dr. Pawłowski, dalej dwaj przed pięciu dniami ranieni: Niwiński, Bogurski, Jan z Kobrynia, Ostrowski Michał oraz inni ranni: dwaj Mickiewicze, Sikorski i Szemetyło, obaj wzięci do niewoli; ponadto wpadli w ręce moskali: Radowicki Gustaw, Wereszczaka, Grodzki, Siemaszko, Dr. Hornicz, Ossow-

ski i Szyrajew, wszyscy pochwyceni przez chłopów i wydani moskalom, również jak trzech, którzy ruszyli byli w Pińszczyznę. Obóz złożony z 20 wozów i 50 koni dostał się w ręce moskali. Nieprzyjaciel pomimo zgniecenia garstki, a z powodu zawziętej obrony w dobrej pozycyi, poniósł dotkliwsze straty. Generał Egger z narażeniem własnego życia kilku rannym ocalił życie, wydzierając ich z rąk rozbestwionego żołdactwa.

Rozproszonemu oddziałowi naznaczył Traugutt punkt zborny w głębi lasu bielińskiego, nakazując czekać na siebie i nie rozgłaszać, że żyje (moskale bowiem sądzili, że poległ). W lesie bielińskim zeszło się niebawem 43 rozbitków, a po 10 dniach przybył *Wańkowicz* (Leliwa) ze 101 ochotnikiem z brzeskiego powiatu.

27. 5. 63. **Czersk,** Gr., p. brzeski; 7 km. w.-płd.-w. od Sławetycz. (Sławetycze).

Przeprawiwszy się przez Bug pod Sławetyczami, Stasiukiewicz zatrzymał się pod wsią Czerskiem i kazał nastawić kotły do małego choć odpoczynku i nakarmienia zgłodniałego żołnierza. Wkrótce atoli dano znać, że major Andruszkiewicz, przeprawiwszy się przez Bug, zdąża ze swym oddziałem a za nim wojsko wysłane w pomoc z Włodawy. Mimo dobrej pozycyi jaką zaraz zajął pod lasem, nie mógł Stasiukiewicz przyjąć boju z powodu przeważającej liczby nieprzyjaciela, tymbardziej, gdy rekonesans wysłany w stronę Brześcia doniósł, że i stamtąd oddział wojska wyruszył i już jest blisko, powstańców zaś było niespełna 350 ludzi.

Stasiukiewicz przy pierwszym ataku opuścił oddział, który począł ratować się ucieczką, prócz 70-ciu strzelców. Ci, kierowani przez oficerów, działających już po swojej myśli, rozstawili się przy grobli i spotkali nieprzyjaciela ogniem ze swoich strzelb myśliwskich i tak dwie godziny walczyli, aż wreszcie rozsypali się po lesie, zostawiając na placu boju 11 ludzi i 17 wziętych do niewoli; jaszczyk z amunicyą i kilka furmanek z bagażami dostało się również w ręce nieprzyjaciela.

Rozbitki, po większej części kosynierzy, wymykali się do Królestwa, jako stamtąd pochodzący. Adjutant starszy odziału, Kazimierz Narbutt, zdołał zebrać 160 rozproszonej piechoty i 37 jazdy (z tego połowa wróciła niebawem do Kongresówki); 80 piechoty doprowadził do *Wańkowicza*, który od 8. 5. zbierając się w lasach Rudzkich, zgromadził 101 ochotnika. Z jazdą 37 koni Narbutt przez dwa miesiące ruszał się w różnych okolicach Polesia i doprowadził oddział do stukilkudziesięciu ludzi.

28. 5. 63. **Ludwinowo,** Gr., p. wołkowyski; 33 km. płn.-z.-płn. od Prużany. (Karczmy Sawickie, Sawickie Karczmy, Kotra, Nowy Dwór, Janin, Janów, Litwinowo).

Objąwszy we Wielkim Uhle dowództwo nad oddziałami Strawińskiego i Okińczyca, pułkownik Lander, wzmocniony oddziałkiem 42 ludzi Włodka (Samuchy), który objął dowództwo nad resztą Prużańczyków zebranych przy Samulskim pod Prochownią, wyruszył przez Nowy Dwór do Wielkich Hrynek, gdzie przez 4 dni ćwicząc się pozostał oddział. Stamtąd przez Popielów, Pieniaszki podszedł pod Sawicką i posunął się do Ludwinowa.

O godzinie 7. z rana wideta dała znać, że moskale posuwają się od karczem Sawickich i oddział wystąpił do brzegu lasu na spotkanie. Nieprzyjaciel we 2 roty i 15 kozaków zdążył już wyjść z błota do lasu. Powstańcy, mając z lewej strony drogi kompanię grodzieńską Sasulicza a z prawej wołkowyską Strawińskiego, zaś za nią w rezerwie kompanię prużańską Włodka i kosynierów Jelskiego — wzięli moskali w krzyżowy ogień i wyparli na brzeg lasu. Tam nieprzyjaciel uderzył na prawe skrzydło powstańcze, ale wnet z pod ognia przerzucił się na lewe i również z pod ognia zbiegł na mostek na drodze prowadzącej przez błota, a stamtąd wreszcie, popadłszy w krzyżowy ogień, uciekł

ku Sawickim karczmom, zrywając po drodze 3 mostki. Cały bój trwał 15 minut; moskali zginęło 12-tu a powstańców 2.

2. 6. 63. **Pogorzele,** Gr., p. słonimski; 5 km. płd.-w. od Łyskowa. (Pohoreło).

W ucząstku Pogorzele, w lesie różańskim, między Ustroniem a Janinem, pułkownik Kramer na czele 2 rot piechoty i 20 kozaków miał walczyć z powstańcami w liczbie 700 (!) przyczem miał stracić 4 zabitych i 8 rannych.

3. 6. 63. **Mołowidy,** Gr., p. słonimski, 40 km. płd.-w. od Słonima. (Mołowy, Miłowidy, Małowidz).

Rotmistrz Czerniawski, przyjąwszy obowiązki organizatora powiatu słonimskiego, zdał je niebawem Jundziłłowi, który przy pomocy dymisyonowanego oficera mosk. Izydora Łukaszewicza (Hołoski) począł tworzyć oddział pod Mołowidami w lesie przy szosie bobrujsko-brzeskiej. Liczba ochotników wzrastała dosyć szybko i już pod koniec maja liczono przeszło 300 słonimczuków.

Po szczęśliwym starciu pod Ludwinowem, obozując pod Janinem, otrzymał Lenkiewicz wezwanie o pomoc: od dowódzcy oddziału kobryńskiego *Traugutta* i od Jundziłła, dowodzącego oddziałem słonimskim. W drodze ku oddziałowi Traugutta, dowiedziawszy się o rozbiciu tegoż, zmienił Lander kierunek i złączył się 1. 6. pod Mołowidami z Jundziłłem, mającym 300 słonimczuków.

Tegoż dnia przybyło do obozu 136-ciu nowogrodczan pod dowództwem Miładowskiego i ks. Łaszkiewicza. Przeciw oddziałowi powstańczemu posuwał się w sile 3 rot piechoty z 4-ma armatami pułkownik Bułharin częścią kolumn od Słonima.

Na przyjęcie nieprzyjaciela pułkownik Lenkiewicz urządził zasadzkę, rozstawiając na prawo od drogi do szosy kompanie Strawińskiego i Chodakowskiego, Włodka i część Jundziłła, około 180 strzelców, załamawszy ich od drogi do pobliskiej smolarni, a z tyłu za nimi kosynierów z Jelskim, w lewo zaś od obozu do szosy 130 kosynierów z ks. Łaszkiewiczem i kompanię z Sasuliczem. W obozie pozostała reszta strzelców Jundziłła, około 120 ludzi. Poza strzelaniną Włodkowych ludzi z dwoma patrolami moskiewskimi, przyczem dwóch szeregowców moskiewskich poległo, a dwóch, w tem 1 oficer zostało rannych — tegoż dnia t. j. 2. 6. nie przyszło do poważniejszej walki.

W nocy na 3. 6. oddział uszczuplony został przez odłączenie się Włodka, który nie godząc się na plan bitwy, ruszył na Myszankę ku Kobryniowi do Traugutta i złączył się na krótki czas z *Wańkowiczem.*

Moskale, wzmocnieni w nocy dwiema świeżemi rotami, od Berezy Kartuskiej około południa uderzyli na 60 ludzi, pozostawionych na załamaniu drogi. Garstka ta wnet cofnęła się ku konnicy i oddziałowi ks. Łaszkiewicza i Jelskiego.

Wszczął się bój zajadły. Kosynierzy, z ks. Łaszkiewiczem i Jelskim na czele, trzykrotnie odparli atakujących. Tymczasem armaty nieprzyjacielskie ostrzeliwały kartaczami powstańców, szkodząc więcej swoim i lasowi, niż Polakom. Niebawem jednak, wobec dzielnego odporu, moskale musieli zaniechać walki i cofnęli się o wiorstę.

W potyczce tej, która trwała od południa do 9-tej wieczorem, Polacy utracili 18-tu, moskale przeszło 200(?) głównie od własnych kartaczów. Lenkiewicz z oddziałem wołkowyskim, przemknąwszy się mimo Ossowca [Ostrowa?], przeszedł Szczarę i na piąty dzień stanął w ostępie Repiszcza, gdzie dowództwo objął znowu Duchyński.

7. 6. 63. **Sielec,** Gr., p. słonimski; 7 km. płd.-z. od Mołowid. (Myszanka, Góra).

Z pod Mołowid ruszył *Lenkiewicz* w celu połączenia się z *Duchyńskim,* Jundziłł zaś z 40-tu ochotnikami Lenkiewicza, 40-tu słonimczukami oraz z no-

wogrodczanami Miładowskiego i ks. Łaszkiewicza posunął się ku rzece Myszance w błota i stanął tuż nad rzeczką, w miejscu zwanem Góra. Po trzech dniach już go moskale tam wytropili. Z rana zbliżył się nieprzyjaciel pod obóz. Nie czekając ataku, Jundziłł przeprawił się przez rzekę. Jeszcze aryergarda nie zdołała przeprawić się na drugi brzeg, gdy moskale poczęli strzelać i ścigać przeprawiających się, aż do rzeki, za którą Jundziłł urządził zasadzkę, czekając bezskutecznie do godziny 1-szej po południu, poczem skierował się ku powiatowi nowogrodzkiemu.

Już w cztery godziny później, podczas odpoczynku, oddział napadnięty w lesie, poszedł w rozsypkę, przyczem 40 ochotników Lenkiewicza zupełnie się rozproszyło. Łukaszewicz i Miładowski z częścią oddziału: 60 ludźmi ruszyli ku Krzywoszynowi, a Jundziłł ku kanałowi Ogińskiego, skąd posunął się 17. (?) 7. ku pińskim błotom, zebrawszy rozbitków Łukaszewicza (patrz Lwowszczyzna). Na błota pińskie przybył Jan *Kołłupajło*, któremu z rozkazu naczelnika wojennego woj. grodzieńskiego Jundziłł zdał dowództwo nad 190 ludźmi.

8. 6. 63. **Mereczowszczyzna,** Gr., p. słonimski; 5 km. płn.-z. od Kosowa. (Rożana, Rożańska puszcza, Ściercież rz., Brzozowe Błoto, Kossów, Rużanna, Sieradowski las, Moraczewszczyzna).

Rozproszeni pod Walilami powstańcy rozeszli się partyami w różnym kierunku; główna część oddziału poczęła gromadzić się przy Duchyńskim i Ejtminowiczu w dzikim ostępie Budzisku, w puszczy sokólskiej. Tutaj przybyły także garstki rozbitków z pod Hornowa i Brześcianki, dalej z Bielskiego Waszkiewicz z 50 ludźmi, ze Sokolskiego Zaremba ze 120, tudzież gromadki Huwalda i Zawistowskiego. W czasie 17-dniowego pobytu Duchyńskiego w Budziskach Kobyliński, wyprawiony w 16 koni w okolicę, odwiedzał różne miejscowości, jak Piszczanki, Krynki, Mostowlany, głosząc Rząd Narodowy, karając szpiegów i t. d., a ścigany przez znaczniejsze siły moskiewskie, uchodził do obozu.

Gdy moskale poczęli ściągać przeciw Duchyńskiemu znaczne siły, około 12 rot piechoty z odpowiednią konnicą, powstańcy opuściwszy Budzisk, ruszyli na płd.-wschód przez Dworzyska, Wielkie Hrynki, Perejeździk ku Berezowemu Błotu. Dnia 8. czerwca, właśnie gdy oddział miał się przeprawiać przez Ściercież (?), strzały od lewego skrzydła flankierów konnych zwiastowały bliskość nieprzyjaciela.

Napad był nagły. Pułkownik Duchyński, pozostawszy nieco w tyle z kilku ludźmi, został przez kozaków odcięty od głównej kolumny i Wróblewski objął dowództwo. Mając miejscowość leśną, wśród której płynął Ściercież i równolegle doń szła droga holsko-różańska, a nieco skośnie obie linie przecinała tryba — gdy moskale od drogi po trybie dążyli ku rzece, rozrzucił Wróblewski 2 kompanie w gąszczach nad rzeką: kompanię Huwalda w prawo, a Zawistowskiego w lewo od tryby; kompania Tołkina i kosynierzy stanęli za rzeczką w rezerwie. Moskale uderzyli na sam środek kompanii Zawistowskiego: wnet Ejtminowicz kazał Huwaldowi zajść prawem ramieniem, ale któryś ze strzelców rzucił mylny alarm, że moskale tył zajmują i cała kompania cofnęła się oprócz 11 z Huwaldem, którzy zaraz z nadbiegłą kompanią Tołkina przymknęli do prawego skrzydła Zawistowskiego. Ogień moskiewski był gęsty i celny. Powstańcy z dubeltówek odpowiadali, ale zmuszeni byli cofnąć się do rzeki.

Wtedy Wróblewski poprowadził kosynierów w ogień: trzy razy moskale zajmowali gąszcza rzeczki, trzy razy kosynierzy następując na nich wśród piekielnego ognia, spędzali ich z gąszczów. Powstańcy zmęczeni, musieli wreszcie zaprzestać walki i cofnęli się opodal, a moskale posunęli się nieco naprzód, ale wnet zawrócili i zupełnie cofnęli się w las, powstańcy zaś weszli na pobojowisko, gdzie

lekarz Kalinowski opatrzył rannych, którzy jak i zabici, odarci z odzienia, strasznie okaleczeni, zalegali plac boju.

W potyczce tej, mając przeciw sobie 3 roty piechoty, utracili powstańcy 13 zabitych i 8 rannych; wśród ostatnich znajdowali się Sowiński, Jasiński, Mancewicz i Kamieniecki.

Konnica przed bitwą na rozkaz Wróblewskiego wymknęła się w bok za linią bojową i zanocowała o 2 wiorsty w lesie, gdzie przyłączył się do niej Duchyński, piechota zaś przeprawiwszy się wśród ognia przez Ściercież, stanęła obozem pod Ostrówkiem i w 2 dni później zeszła się z konnicą.

Na jednem ze stanowisk, opuścił oddział na czas jakiś kapitan Zawistowski, którego moskale zaraz pochwycili i rozstrzelali dnia 22-go lipca w Wołkowysku.

9. 6. 63. **Królowy Most,** Gr., p. prużański; 30 km. płn.-w. od Wysokiego Litewskiego.

Oddział Kiersnowskiego, liczący 400 (!) ludzi, stoczył krwawą utarczkę z moskalami przy Królowym Moście. Powstańcy kilka razy rzucali się na moskali, atoli pobitym nadeszły znaczne posiłki, tak, że Kiersnowski od razu z trzech stron był atakowany. Przerżnął się jednak ze stratą 22 zabitych i zajął dogodną pozycyę, na której już go moskale nie atakowali. Polegli pod Królowym Mostem między innymi Stanisław Żelaski, niezmordowany instruktor, żołnierz z kampanii węgierskiej, Gliński, Księżopolski, Porębski, Tomasz Więckowski, ciężko ranny był Tomaszewski Stanisław.

9. 6. 63. **Rudka,** Gr., p. bielski; 15 km. płn.-w. od Ciechanowca.

Oddział V. województwa grodzieńskiego stoczył pod Rudką potyczkę z silną eskortą moskiewską, odbił jeńców, zdobył kilka karabinów, miał zabić 5 moskali i zranić kilkunastu.

10. 6. 63. **Sieradów,** Gr., p. słonimski; 8 km. płd.-w. od Kosowa. (Borki, Popielarnia).

W dwa dni po starciu pod Mereczowszczyzną stanął Duchyński z piechotą — gdyż nieliczna jazda udała się ku Prużanie — w osadzie Popielarni. Stąd do Sieradowa prowadziła grobelka. Spodziewając się nadejścia moskali znajdujących się w pobliżu na szosie, pułkownik Duchyński wysłał Zarembę i Huwalda z 31 strzelcami w błoto nad grobelkę na zasadzkę. O godzinie 3-ciej po południu nadeszli moskale we 2 roty z kozakami. Przepuściwszy 5 kozaków naprzód jadących, powstańcy dali ognia do piechoty. Zmieszani w pierwszej chwili moskale zachwiali się, a wtedy dano drugi raz ognia i cofnięto się o 15 kroków. Niebawem moskale, zachęceni przez oficerów, rzucili się naprzód na błota w zamiarze obejścia zasadzki. Wtedy powstańcy niezaopatrzeni w bagnety, dwa razy jeszcze strzeliwszy, poszli w głąb lasu.

W obozie na wzgórzu Popielarni kozacy przywitani zostali strzałami, atoli tuż za kozakami posuwała się piechota, która całą siłą uderzywszy na powstańców otoczyła ich wokoło. Wówczas Wróblewski podprowadził część powstańców gąszczami pod nieprzyjaciela i kazał dać ognia, powtarzając ten manewr dwa razy, zawsze w odpowiedzi moskale przyjmowali go ogniem, lecz niebawem opuścili swoje stanowisko niszcząc po drodze żywność i garnki popielarzy. Po ich odejściu weszli na swe stanowisko powstańcy z dwoma rannymi, B. strzelcemi Piotrem Kucharzem, mając 1 zabitego: Podhajeckiego.

Z Popielarni ruszył Duchyński ku ostępowi Repiszcze, pomiędzy Szczytnem a Ostrówkiem, gdzie 12. 6. złączył się z obozującym tamże oddziałem prużańsko-

słonimskim Gustawa *Strawińskiego* (Młotka), przy którym znajdował się *Lenkiewicz*. Stąd wyruszył oddział do Wielkiego Uhła (patrz Łysków).

13. 6. 63. **Koreczyn,** Gr., p. słonimski; 18 km. w. od Berezy Kartuskiej. (Czarne Jezioro).

Łącząc się to z tym to z owym oddziałem i opuszczając go po krótkim czasie, stanął *Włodek* ostatecznie wraz z Wańkowicza oddziałem kobryńsko-brzeskim o 1½ wiorsty od Piasek, lecz niebawem z częścią swego oddziału odłączył się od Wańkowicza, który tutaj postanowił stoczyć walkę z dwiema rotami przybyłemi do Piasek pod dow. pułkownika Hesselberga. Nie doczekawszy się jednak ataku, ruszyli powstańcy dalej w puszczę koreczyńską i zatrzymali się o 3 wiorsty na ostrówku otoczonym błotem. Tymczasem moskale zaatakowali patrol wysłany po żywność tuż pod stanowiskiem. Moskale doszedłszy do ostrówka nie śmieli zapuszczać się za daleko w głąb bagien za cofającym się Wańkowiczem, który zająwszy dogodniejszą jeszcze pozycyę, gotował się do przyjęcia walki. Włodek zaś nie chcąc bić się, ruszył z prużańczykami ku Hucie-Michalińskiej. W tym odwrocie Wańkowicz stracił 2 ludzi, mianowicie Holendra z domaczewskiej kolonii i dziewczynę przebraną za powstańca, moskale również 2 mieli poległych.

15. 6. 63. **Bojary,** Gr., p. wołkowyski; 8 km. płd.-z. od Porozowa.

Julian Ejtminowicz, wyszedłszy z obozu we Wielkim Uhle d. 15. 6. z 96 ludźmi celem zorganizowania powiatów bielskiego, białostockiego i sokólskiego, przeszedłszy do Sokólskiej puszczy, w pochodzie ścigany, pod wsią Bojary wymknął się moskalom. Obrawszy sobie stanowisko w supraskiej straży pod wsią Skrobacinką, tam po pewnym czasie zdał dowództwo bratu Bogusławowi Ejtminowiczowi, również b. oficerowi białostockiemu.

16. 6. 63. **Różana,** Gr., p. słonimski, miasto.

Wysłany z obozu we Wielkim Uhle Kobyliński na czele 56 jazdy wpadł do Różany, gdzie zastał 47 inwalidów, którzy na strzał swego szyldwacha, a następnie na ukazanie się powstańców, wyrzucając karabiny przez okno, uciekli na strych koszar. Trzej tylko stawiali słaby opór, ale ranieni — ulegli. Zabrawszy 23 karabiny, 2 dubeltówki i 2 pałasze, wrócił Kobyliński w południe do obozu.

16. 6. 63. **Huta,** Gr., p. wołkowyski; 8 km. płd. od Łyskowa. (Guty, Ustroń, Azerota).

Po krótkim odpoczynku w obozie we Wielkim Uhle (patrz Różana), Kobyliński wysłany z jazdą ku Ustroniowi, natknął się na kolumnę podpułkownika Blumentala pod Hutą. Po krótkiem odstrzeliwaniu się Kobyliński zmuszony był pierzchnąć do obozu, straciwszy jednego zabitego: Deramera i jednego wziętego do niewoli, tudzież kilku którzy, straciwszy konie, rozbiegli się. Ścigany przez moskali wpadł Kobyliński do obozu, a tuż za nim ukazała się jazda nieprzyjacielska.

16. 6. 63. **Łysków,** Gr., p. wołkowyski; miasto. (Wielki Uhoł, Wielki Węgieł, Michalinka, Długi Kąt, Głęboki Kąt).

W nocy z dnia 14. na 15. 6. stanął Duchyński we Wielkim Uhle na dawnem stanowisku oddziału wołkowyskiego. Stąd dnia następnego wysłał *Ejtminowicza* Juliana z 96 ochotnikami na zachód województwa, a dowództwo nad pozostałymi Sokólszczanami objął Huwald, zaś 16. 6. o świcie opuścił obóz *Lenkiewicz* z 56 ludźmi, aby działać nad Rosią, Szczarą i Zelwianką.

Na strzały widet i tuż za nimi ogień moskali, gnających od Ustronia garstkę Kobylińskiego, Wróblewski rozsypał strzelców w tyraliery, po bokach

jazdę pieszo, a za nimi ustawił kosynierów. Moskale przez łąkę uderzyli na środek linii bojowej. Przyjęci ogniem wnet starali się obejść lewe skrzydło, lecz i tu przyjęci ogniem wrócili napowrót ku środkowi i stąd ostatecznie uciekli, porzucając swoich zabitych i rannych oraz 29 sztucerów.

Dwie kolumny moskali walczyły pod Łyskowem: podpułkownika Blumentala i 2 roty z 40 kozakami majora Skorobatowa. Po stronie nieprzyjacielskiej było, według źródeł moskiewskich, 11 zabitych, w tem podchorąży Daniszew i 17 rannych. Z Polaków zginął śmiały i wytrwały Piotr Radowicki, ugodzony kulą w samo czoło, w chwili, gdy wychylił się z lasu, aby zabrać sztucer po moskalu, którego zastrzelił; raniono zaś 3: Sokołowskiego, Pawłowskiego i adjutanta Nowosielskiego.

16. 6. 63. **Janin,** Gr., p. słonimski; 6 km. płd.-w. od Łyskowa.

Lenkiewicz ze swoimi 56-ma ludźmi, wyszedłszy 16. 6. z obozu we Wielkim Uhle, tegoż dnia w czasie odpoczynku na trakcie pod Janinem napadnięty został przez 2 roty moskali. Cofając się z ognia utracono jednego partyzanta, 3 konie i wóz z amunicyą, ale też zginęło moskali 3 zabitych i 2 rannych. Następnie przerzynając lasy wołkowyskie, mimo Piasek, przeszedłszy przez Niemen do puszczy grodzieńskiej, gdzie koło Szczuczyna grodzieńskiego zszedłszy się z oddziałem liczącym 150 ludzi Paradowskiego (Ostregi) i objąwszy dowództwo nad wszystkimi, ruszył 20. 7. do lasów jeziorańskich.

21. 6. 63. **Żarkowszczyzna, straż,** Gr., p. wołkowyski; 12 km. płd. od Świsłoczy.

Po różnych zwrotach z Wielkiego Uhła Duchyński i Wróblewski przybyli przez Bojary pod Wielkie Hrynki. W drodze z Wielkich Hrynek do straży Żarkowszczyzny, dokąd ruszyli na wiadomość o zbliżaniu się 3 rot piechoty, napotkali 34 urlopowanych żołnierzy, których jednak puścili cało, nie wiedząc co z nimi zrobić. Przed południem dnia 21. 6., gdy oddział odpoczywał przy domostwie straży, zaatakowali go moskale. Strawiński wtedy zajął ze swoją kompanią brzeg lasu, Tołkin zaś, dowodzący w miejsce ranionego przypadkowo w drodze Huwalda, nie zrozumiawszy rozkazu pospiesznie danego, poprowadził swoich drożką w głąb lasu. Wszczął się bój krótkotrwały, w którym moskale zmusiwszy ostatecznie oddział do cofnięcia się w głąb ostępu, rzucili się za powstańcami, ale przeszedłszy kilkanaście kroków, również cofnęli się i nagle zawróciwszy odstąpili zupełnie, spaliwszy doszczętnie i zrabowawszy zabudowania strażnika. Zabitych swych, w liczbie 2, i 12 rannych, z których 3 niebawem zmarło, odwieźli do Świsłoczy; powstańcy stracili również 2 zabitych: Wiktora Zdzitowieckiego i Pachniewskiego, oraz 5 rannych.

Przeciw oddziałowi, zapuszczającemu się w głąb Białowieskiej Puszczy, szło kilka kolumn, mianowicie z Dobrowoli Kazanlego z 4-ma rotami, który już pod Żarkowszczyzną ucierał się z Duchyńskim, od Białegostoku Bohdanowicza z 4-ma rotami i szwadronem ułanów, od Narewki tyluż ludzi, oraz secina kozaków; od Świsłoczy zaś posuwał się Werner, wysłany z Grodna z batalionem piechoty i szwadronem ułanów. Otoczony zewsząd, doszedłszy do Popielowa, straciwszy w drodze wysłanego na rekonesans Deramera, rozdzielił Duchyński swoich ludzi w ten sposób, że Waszkiewicz z 60 ludźmi ruszył w powiat bielski, Tołkin z tyluż ochotnikami na pogranicze sokolskiego pow., Sasulicz ze 120 ludźmi w południową a Strawiński, Duchyński i Wróblewski udali się na czele również 120 ludzi w północną część powiatu wołkowyskiego do Puszczy Swisłockiej, gdzie po dwóch tygodniach, zająwszy stanowisko na Paszkowskich Ostrówkach, połączyli się naprzód z oddziałem Sasulicza, a potem Szczęsnego *Włodka*.

23. 6. 63. **Mosty,** Gr., p. wołkowyski; 32 km. płn. od Wołkowyska.

Pułkownik Kramer z 2-ma rotami I-go pułku finlandzkiego gwardyi miał rozbić o 4 wiorsty od Mostów oddziałek 100 powstańców, przyczem moskale mieli rzekomo 2 rannych.

8. 7. 63. **Mokrany,** Gr., p. kobryński; 38 km. płd. od Kobrynia. (Ratno).

Śledzący oddział konny Narbutta Kazimierza, liczący 80 ludzi, kapitan Chmołowski i porucznik Dziuba z 1 rotą i 20 kozakami urządzili w nocy z 7. 7. na 8. 7. zasadzkę na powstańców, którzy zaatakowani niespodzianie, rozsypali się, straciwszy 6 zabitych i 4 wziętych do niewoli.

Mimo pościgu, dowodzonego przez podporucznika Grozmana i porucznika Dziubę, Narbutt swoim zwyczajem zebrał znowu cały oddział, z którym, wobec rozbicia *Traugutta,* udał się do Królestwa.

11. 7. 63. **Domaczewo,** Gr., p. brzeski; 3 km. w. od Sławetycz.

Krysiński, który w Romanowie połączył się z *Jankowskim* i *Zielińskim,* wyznaczony został do uderzenia na Domaczewo, po drugiej stronie Bugu, gdzie stała silna banda milicyi z drobnym oddziałem wojska regularnego, wynoszącym 50 ludzi. Krysiński, podsunąwszy się nocą pod wieś z oddziałem 600 ludzi, zdobywając domy w których się moskale zabarykadowali, zniósł do szczętu niewielką załogę moskiewską, ale sam poniósł znaczne straty: 18 zabitych i rannych. Z milicyi moskiewskiej, która zrazu broniła się, poległo 12. Zaopatrzywszy się w broń i amunicyę, przeprawił się Krysiński z powrotem przez Bug i stanął w Sajówce na krótki tylko odpoczynek, gdyż niebawem rozpoczął się bój Zielińskiego i Jankowskiego.

15. 7. 63. **Topczewo,** Gr., p. bielski; 20 km. płn.-z. od Bielska.

Oddział wojska pod dowództwem kapitana Mamyłowa, idąc ku Topczewu, starł się na brzegu lasu topczewskiego z niewielką partyą powstańców, która zaatakowana, ze stratą 2 zabitych i 4 wziętych do niewoli, wymknęła się do Królestwa.

18. 7. 63. **Lwowszczyzna,** Gr., p. słonimski; 22 km. płn.-w. od Słonima. (Chorubowicze, Choniewicze, Derewna).

Ścigani ze wszystkich stron Łukaszewicz i Miładowski dopadnięci wreszcie zostali przez porucznika staroingermanlandzkiego pułku Azulewicza, mającego 29 żołnierzy i bandę sformowanej przez siebie straży wiejskiej. Powstańcy straciwszy 7 zabitych, w tem dowódcę Łukaszewicza (Hołoskę) i 4 wziętych do niewoli, rozpierzchli się. Niedobitków doprowadził szczęśliwie do *Jundziłła* wysłany przez tegoż mały oddziałek jazdy.

20. 7. 63. **Brzozowe Błoto,** Gr., p. słonimski; 32 km. z. od Kosowa. (Berezowe Błoto).

Włodek, ofiarowawszy się na dywersyę, odłączył się od *Duchyńskiego* w Paszkowskich Ostrówkach i ruszył ku Brzozowemu Błotu. Tutaj napadnięty przez 1 rotę strzelców pod dow. kapitana Steckera został rozbity i z 16 ludźmi schronił się do Puszczy Białowieskiej przed pościgiem wojska i chłopów.

Niedobitków Włodkowego oddziału doprowadził do Duchyńskiego Jan Geniusz, Włodek zaś niebawem opuścił puszczę i udał się za granicę.

25. 7. 63. **Jeziory,** Gr., p. grodzieński; miasto.

Oddziały Lenkiewicza i Ostrogi dnia 20. 7. w liczbie przeszło 200 ludzi przeszły w okolicę Jezior. Tutaj napadli ich moskale w przemagającej sile

BIBLIOTEKA

Powstańcy, zmuszeni rejterować, wykonali odwrót w porządku tracąc 7 zabitych. Mimo porażki pozostał oddział jeszcze 2 dni w lasach jeziorańskich, poczem Lenkiewicz z dwustu kilkunastu ludźmi udał się z rozkazu R. N. w Augustowskie w celu połączenia się z *Wawrem*, którego nie zastawszy, objął dowództwo nad oddziałami *Gleba, Lubicza, Sędka* i *Kołyszki*, czyli razem nad 800 ludźmi, wliczając w to oddział Lenkiewicza.

27. 7. 63. **Wielkie Bagno,** Gr., p. wołkowyski...

Kapitan Stecker z 1 rotą piechoty rozbił ponownie szczątki oddziału Włodka w liczbie 70 (!) ludzi pod (?) Wielkiem Bagnem. Moskale wzięli 3 powstańców do niewoli i oswobodzili 7 chłopów, pojmanych przez oddział (?)

30. 7. 63. **Markowo,** Gr., p. bielski; 22 km. płd.-z. od Suraża. (Markowska Wólka, Wola Markowska, Markowa Wola, Ciechanowice).

Na wezwanie nacz. cywilnego *Nadmillera* oddziały Kobylińskiego, Kwapiszewskiego i Górskiego stawiły się we Wólce Markowskiej, gdzie otrzymały broń i amunicyę a Nadmiller, przyjąwszy naczelne dowództwo, odjechał, nakazując oddziałowi czekać na siebie. Tymczasem pułkownik Dobrowolski dowiedziawszy się w Białymstoku o ukazaniu się w tej okolicy powstańców, wysłał przeciw nim dwa oddziały. Jeden z nich pod dowództwem barona Liwiena dopadł powstańców pod Markowem. Po krótkiej utarczce wobec zbliżania się posiłków, umknął oddział, mając jednego zabitego: Józefa Zadarnowskiego i 1 rannego; moskale stracili 2 zabitych i 5 rannych.

31. 7. 63. **Ihnatki,** Gr., p. bielski; 9 km. płd. od Suraża.

Druga kolumna wysłana przez płk. Dobrowolskiego pod dow. porucznika Iskanderecka z Białegostoku dopadła pod Ihnatką oddziałek Kobylińskiego, Kwapiszewskiego i Górskiego, rejterujących z Markowej i zmusiła do ponownej rejterady, zabierając 4 do niewoli.

2. 8. 63. **Gródek,** Gr., p. białostocki; miasto. (Lipniki, Łapniki, Zabłudów).

Waszkiewicz i Tołkin, wysłani w końcu czerwca, pierwszy do powiatu bielskiego, drugi do sokolskiego, szli razem w sile 120 ludzi aż pod Topolany, gdzie się rozdzielili: Waszkiewicz stanął obozem pod Rudnią w zabłudowskim lesie a niebawem stawił się na wezwanie *Ejtminowicza* Juliana ze swoimi 60 ludźmi w Skrobaciance. Tołkin zaś udał się do Piłatowskiego lasu pod Gródek, gdzie napadnięty przez 1 rotę piechoty i 9 kozaków pod dow. kapitana Stepanowa wysłanego z Zabłudowa o świcie, ratował się ucieczką straciwszy 4 zabitych między nimi Huściłłę, Abazę i Wróblewskiego. Resztę przeprowadził Tołkin do Skrobacianki, gdzie został przydzielony do oddziału *Ejtminowicza* Bogusława.

5. 8. 63. **Rychły,** Gr., p. bielski; 24 km. płn.-w. od Bielska. (Puchły, Ruchły, Orla).

Po kilkudniowem krążeniu po powiecie Kobyliński, Górski i Kwapiszewski stanęli na noc d. 4. 8. we folwarku Puchły nad Narwią koło wsi Rychły, śledzeni przez pułkownika Tigerstetta, który z Bielska wyruszył d. 4. 8. w sile 1 roty piechoty, 75 ułanów i 35 kozaków. O godzinie 3. z rana powstańcy otoczeni zostali przez konnicę moskiewską, podczas gdy piechota stanęła w zasadzce przy pobliskim brodzie. Celnymi strzałami z za płotów powstańcy zrzucili z koni sporo moskali, którzy cofnęli się o 40 kroków, a Polacy wyszli w pole i przypuścili szarżę do konnicy moskiewskiej, a gdy ta cofnęła się jeszcze dalej, dopadli do dworu, zabrali bagaże swoje i umknęli. Nadbiegła konnicy z pomocą piechota moskiewska rzuciła się wspólnie z jazdą w pościg, ale

bezskuteczny i niedługi. Powstańcy zrejterowali w błota pod Supraśl, następnie zaś zniknęli w sokólskiej puszczy, a po kilkudniowem w niej krążeniu wrócili w lasy białostockie bezustannie nacierani przez moskali w ciągu 2 tygodni, prawie nie schodząc z koni. Potrzeba wypoczynku zmusiła ich ruszyć ku Narwi i przeprawili się w Łapach. Moskale jak chmura zalegli przeciwny brzeg, ale do rozprawy tym razem nie przyszło.

W sprawie rychlańskiej moskale stracili essauła Prusakowa i 19 innych zabitych oraz 14 rannych, Polacy zaś ponieśli straty małoznaczne.

7. 8. 63. **Bojary,** Gr., p. wołkowyski; 7 km. płn.-z. od Nowego Dworu.

Pułkownik Duchyński wymykając się nieprzyjacielowi dłuższy czas zatrzymywał się w straży Horbacza w ostępie zwanym Paszkowskie Ostrówki. Dnia 7. 8. znajdując się w okolicy Bojar wysłał oddział 50 ludzi pod dowództwem Chodakowskiego Ildefonsa, który dowodził rozbitkami *Włodka* przyprowadzonymi przez Geniusza — dla rozpędzenia milicyi w Porozowie. Należało wyprawionym przechodzić przez Bojary. Wszedłszy w nocy w sam środek wsi Bojar, natknęli się na pikietę moskiewską i zniósłszy ją rzucili się na stodołę, w której znajdowali się moskale, a nie mogąc jej zapalić, dali kilkanaście strzałów do środka. Na alarm uczyniony przez nieprzyjaciela rozkwaterowanego jeszcze w innych zabudowaniach wsi moskale rzucili się do obrony — ale powstańców już nie było we wsi: uszykowawszy się w życie dali jeszcze raz ognia i po umyślnie fałszywej komendzie Chodakowskiego ruszyli powstańcy w tył, a wyminąwszy zasadzkę moskiewską w lesie, po północy wrócili do obozu. Moskali było przeszło 3 roty, które straciły 4 zabitych i 5 rannych.

8. 8. 63. **Bojary,** Gr., p. wołkowyski; 7 km. płn.-z. od Nowego Dworu. (Ciemlewo straż).

O świcie dnia 8. 8. począł *Duchyński* wysyłać drobne patrole pod nieprzyjaciela, wreszcie wysłał Słubowicza z 30 ludźmi dla zaczepienia moskali i wprowadzenia ich na linię bojową oddziału. Podszedłszy pod straż Ciemlewo przywitany został Słubowicz rzęsistym ogniem i zwrócił się w las, ścigany przez moskali. Pędzeni przez otwartą łąkę musieli powstańcy przeprawić się przez rzekę i na drugiej stronie, w lesie, znowu wpadli w zasadzkę. Ze stratą 2 zabitych i 2 wziętych do niewoli wrócił Słubowicz do obozu — mając kilku rannych.

9. 8. 63. **Paszkowskie Ostrówki,** Gr., p. wołkowyski; 7 km. z. od Nowego Dworu. (Nowosiółki, Ostrów, Świsłocka puszcza, Paszkowszczyzna).

Dnia 9. 8. podsunął się Duchyński ku Nowosiółkom na dawne stanowisko, na Paszkowskich Ostrówkach. Tutaj o godz. $3^1/_2$. po południu zaatakowali go moskale. Powstańcy stali w ostępie, mając z tyłu i z lewego skrzydła zawały, z frontu i z prawego skrzydła las więcej zwarty. Moskale pod dowództwem majora Duchnowskiego w sile 2 rot piechoty z kawaleryą, naprowadzeni przez szpiegów, natarli od strony zawałów, skąd ich się najmniej spodziewano. Na pierwsze strzały ustawił Duchyński na lewem skrzydle prużańczyków, na prawem wołkowyszczan, a w środku garstkę kobryńczuków. Skoro z za drzew wychylili się moskale, przyjęto ich celnym ogniem, ale partyzant już znał nierówność boju, nie mając bagnetów, więc po krótkiej walce cofnęli się z linii prócz 40, po większej części kobryńczuków, którzy z Wróblewskim na czele dłuższy czas utrzymywali na miejscu nieprzyjaciela, chcącego ich otoczyć, wreszcie i oni poczęli odstępować z wolna co krok odstrzeliwając się. Po godzinie ustała zawzięta walka. — Z zabitych stracili Polacy Ksawerego Rodziewicza i Bułharyna; ciężko ranny był Cypryan Tabuński, a około 30 ludzi rozproszyło się, z tych moskale jednego poj-

mali. Straty nieprzyjaciela (według raportu moskiewskiego) wynosiły dziewięciu rannych.

Przenocowawszy opodal placu boju Duchyński i Wróblewski z częścią oddziału ruszyli ku Kołonnej, zaś Strawiński ku rzece Narwi; w drodze połączywszy się z 37 kobryńczukami z rozbitego oddziału *Traugutta*, przyprowadzonymi przez *Daszkiewicza*, wysłał do Duchyńskiego Kołłupajłę Czesława, który doprowadził oddział do Strawińskiego, obozującego pod Halenami.

Tutaj 15. 8. Duchyński zupełnie już z sił wyczerpany, otrzymawszy od R. N. uwolnienie od obowiązków, opuścił oddział, naznaczając na następcę szefa sztabu Wróblewskiego; Chodakowskiego mianowano naczelnikiem wojennym powiatu prużańskiego, oddział wołkowyski oddano Kołłupajle Czesławowi, a Strawińskiego mianowano naczelnikiem wojennym powiatu wołkowyskiego.

Chodakowski odszedł z Duchyńskim, a Wróblewski ruszył z oddziałem do Głębokiego Kąta.

23. 8. 63. **Ciechanowiec,** Gr., p. bielski; miasto.

W nocy z 22. 8. na 23. 8. oddział powstańców wszedł do Ciechanowca, zabrał broń i cofnął się przed zbliżającemi się wojskami moskiewskiemi, które spaliły miasto tak, iż tylko 90 domów uratowano.

30. 8. 63. **Głęboki Kąt,** Gr., p. prużański; 23 km. płn.-z.-płn. od Szereszowa (Hłuboki Kut, Wielki Kąt, Wielki Dąb).

Stanąwszy w ostępie pod wsią Głęboki Kąt Wróblewski zreorganizował oddział, wyznaczając na obożnego Stanisława Okińczyca i przydając mu do pomocy Geniusza, jako znającego doskonale puszczę; intendantem mianował Ostrоucha, a adjutantem swoim Aramowicza.

Z pod Głębokiego Kąta wysyłał Wróblewski małe oddziałki z 20 do 30 ludzi złożone, w różnych kierunkach celem niepokojenia moskali. I tak wyruszył „Janek z pod Grodna" do północnej części wołkowyskiego powiatu, „Józiuk od Białegostoku" do południowej części tegoż powiatu, „Hałaburda" do Białowieskiej Puszczy i „Morel" do Szereszowa. Wysłany ku Nowemu Dworowi na zasadzkę Czesław Kołłupajło, z trudem sam wydostawszy się z zasadzki, którą na niego urządzili moskale, wrócił niebawem do obozu; zjawił się także Morel, spaliwszy 27. 8. w Szereszowie domostwo żydowi, obwinionemu o szpiegostwo i powiesiwszy czterech szpiegów. Wnet też przybył do Głębokiego Kąta z oddziałem słonimskim Jan Kołłupajło ówczesny i Jundziłł uprzedni dowódzca, który oskarżony o zdemoralizowanie swojego oddziału przez unikanie bitew, przez sąd wojenny oczyszczony został z tego zarzutu.

Gdy już Wróblewski dwa tygodnie stał pod Głębokim Kątem, dnia 30. 8. zaatakowali go moskale, uderzając o świcie na placówkę Brasego. Natychmiast Brase rozsypał żołnierzy z placówki i wraz ze stojącymi na pikietach przyjął moskali dzielnym ogniem, cofając się następnie ku linii bojowej; atoli moskale cofnęli się i zrazu, mimo zachęty oficerów, nie chcieli wejść do lasu i uderzyć na powstańców. Dopiero po godzinnem wahaniu się uderzyli na prawe skrzydło, zajmowane przez słonimczuków, równocześnie prawie urządzając zasadzkę na prużańczyków, będących na lewem skrzydle, lecz tu i tam przywitani rzęsistym ogniem, spędzeni zostali z obu skrzydeł do środka. Nakoniec jednak nieprzyjaciel całą siłą uderzył na centrum i zmusił powstańców do cofnięcia się. W rozprawie tej zginął Czerniawski, a raniony został Zdanowicz.

Cofnąwszy się do Białowieskiej puszczy, przechodząc z ostępu na ostęp, wymykali się powstańcy moskalom, którzy w sile kilku rot ich otaczali. Z pod Czadziela, gdzie połączył się znowu z oddziałem Hałaburda, ukarawszy w swej ekspedycyi

karnej strzelców białowieskich za *Rogińskiego*, wieszając trzech i paląc czterem zagrody, ruszył Wróblewski do puszczy Świsłockiej. Przeszedłszy Narew między Borkami a Jałowikami, rozłączyli się Strawiński i Wróblewski: pierwszy z 280 ochotnikami ruszył ku ostępowi Mościszcza, drugi ze 150 ku straży Horbacz.

12. 9. 63. **Rudnia,** Gr., p. wołkowyski; 22 km. płd. od Świsłoczy. (Horbacz straż).

Mimo Dobrowoli ruszył Wróblewski (p. Głęboki Kąt) ku Kołonnej, Ostrouch tam zaopatrzywszy się w żywność, wrócił do oddziału, który na wiadomość, że moskale zewsząd go otaczają, pospiesznie cofnął się do puszczy, a idąc mimo młyna Piesca, a następnie przez rzadkie lasy stanął w ostępie straży Horbacz pod Rudnią. Pod wieczór, gdy pikiety dały znać o podejrzanym ruchu nieprzyjaciela, rozesłano rozjazdy, ale prawie równocześnie rozległy się wkoło oddziału strzały i pięć trąbek zagrało do ataku. Nie było czasu formować się do boju; 180 zmęczonych powstańców niemogło stawić oporu otaczającemu ich zewsząd nieprzyjacielowi. Przez jedno miejsce tylko wolne od moskali rzucili się wszyscy spiesznie, parci bagnetami. Geniusz z garstką ludzi znajdował się w najgorętszym ogniu i został odcięty. Przysłuchując się strzałom nieprzyjacielskim, rozproszeni krążyli między moskalami, starając się zebrać. O świcie, nawołując się głosem naśladującym wilka, zebrał się oddział w uroczysku Mościszczu na stanowisku *Strawińskiego*, również osaczonego zewsząd przez moskali, gdzie już się znalał i Geniusz, odcięty wieczorem. — Stąd Wróblewski ruszył ze swoimi ku Borkom, wzywając Strawińskiego, by nie rozpuszczał oddziału. Lecz Strawiński nie usłuchał, rozpuścił ludzi i wraz z Kołłupajłą Janem wyjechał za granicę.

Wróblewski, wróciwszy znowu do puszczy, ruszył na błota kobryńskiego powiatu, gdzie (około 18. 9., gdyż mniej więcej w 5 dni po wymknięciu się pod Rudnią) pod Iłoskiem w uroczysku „Turos“ rozesłał swój oddział drobnemi partyami w celu działania po całem województwie; po 2 dniach zdawszy pozostałych przy nim 40 ludzi Okińczycowi, udał się we dwóch z Aramowiczem na zreorganizowanie oddziałów bielsko-sokolskich. Nie znalazłszy ich śladów, udał się do Warszawy w zamiarze zebrania oddziałów litewskich na terytoryum Podlasia, dokąd przybył z nominacyą na naczelnika wojennego województwa.

19. 9. 63. **Łukawica,** Gr., p. bielski; 12 km. płd.-z. od Suraża. (Piątków, Piotków, Sokołów).

Pozostając dłuższy czas w obozie pod Skrobacianką, Ejtminowicz Julian powiększał swoje szeregi bądź ochotnikami zbieranymi na miejscu, bądź doprowadzanymi mu oddziałami, jak Waszkiewicza i Tołkina, lub ochotnikami zebranymi przez Barancewicza, a doprowadzonymi przez Kiersnowskiego. Niebawem przybył do oddziału Bogusław Ejtminowicz brat Juliana, również b. oficer mosk. i objął dowództwo nad całym oddziałem, podczas gdy Julian wyruszał w powiat, by organizować nowe oddziały, stykając się bądź z Kiersnowskim, bądź z Barancewiczem i wracał znowu do obozu. Ostatecznie wszystkie siły ruszyły na południe.

Dążąc do połączenia się z *Barancewiczem* Ejtminowicze na stanowisku pod wsią Łukawica zaatakowani zostali przez nieprzyjaciela. Na prawym brzegu brzeźniaka, w którym strudzeni wypoczywali, a który nie nadawał się do obrony, ze strony Łukawicy zajął pozycyę pluton Huwalda, z przeciwnej strony pluton Waszkiewicza, środek zaś zajmował Tołkin. Kozacy wyminąwszy Huwalda, wpadli na Tołkina, który ich przyjął ogniem. Nadbiegła wnet piechota z dwóch stron przeciwnych, a wtedy Waszkiewicz i Huwald przymknęli się do Tołkina i rozciągnięta linia bojowa powstańców poczęła się cofać, odstrzeliwając

się, ale niebawem rozerwała się: z kilkoma ludźmi poszedł w jedną stronę Ejtminowicz Bogusław, z całą zaś masą Julian w drugą stronę. Bój trwał od godz. 2. w południe do 5. Zginął w nim Tołkin ugodzony kulą a następnie dokłuty piką oraz 4 innych, ranionych zaś ciężko było pięciu.

Następnego dnia wymknął się Julian z zasadzki, w którą go chcieli wprowadzić moskale pod Łępicą i przeszedł w Mniu rzekę Nurzec, a we wieluńskim lesie połączył się z nim Bogusław. W kilka dni potem mimo pościgu moskali zeszli się z Barancewiczem i niebawem pod Mielnikiem wkroczyli na Podlasie a pod Kolanem połączyli się z *Krysińskim*.

20. 9. 63. **Boćki,** Gr., p. bielski; miasto.

W Bielskiem Barancewicz w połączeniu z *Kiersnowskim* (Gromem) organizował oddział, który doprowadziwszy do 90 ludzi, odesłał z Kiersnowskim *Duchyńskiemu*, sam będąc chory. Mimo niedomagania uformował nowy oddział, do 320 ludzi i znowu zdawszy go *Tyszce* wysłał w Łomżyńskie, a sam pozostał w Bielskiem w celu formowania nowego oddziału, z którym urządzał zasadzki w sile 109 strzelców; żadna jednak nie udawała mu się, gdyż albo ochotnicy nie ustali, albo zostali wyminięci przez nieprzyjaciela. Pod Boćkami nawet moskale, dowodzeni przez sztabskapitana Emalienowa, patrolującego w boćkowskich lasach, zabrali mu tył, poczem spalili dwór obywatela Popławskiego.

7. 10. 63. **Borki,** Gr., p. prużański; 20 km. płd. od Berezy Kartuskiej.

Essauł dońskich kozaków Ewstratow, patrolując na pograniczu powiatów kobryńskiego i prużańskiego, napotkał w lesie uroczyska Borki nieliczny oddziałek powstańczy, który dawszy ognia, pierzchnął. W pościgu kozacy zabili rzekomo pięciu i tyluż pochwycili.

10. 12. 63. **Brześć Litewski,** Gr., p. brzeski; miasto.

W pierwszych dniach grudnia miała zajść w okolicach Brześcia Litewskiego potyczka.

5. 2. 64. **Białystok,** Gr., p. białostocki; miasto.

W okolicy Białegostoku miała zajść potyczka, w której miał poledz dowódzca powstańców.

Województwo Wołyńskie.

8. 5. 63. **Trojanów,** Woł., p. żytomierski; 16 km. płd. od Żytomierza.

Wybuch powstania na Rusi naznaczono na dzień 8. maja. Naczelnym wodzem województwa lubelskiego i ziem ruskich mianował R. N. generała Józefa *Wysockiego,* który na czele sił zorganizowanych w zaborze austryackim miał wkroczyć w tym czasie na Wołyń, aby podać rękę dowodzącemu powstaniem na miejscu generałowi Edmundowi *Różyckiemu.* Równocześnie pułkownik Zygmunt *Miłkowski* (Teodor Tomasz Jeż), mianowany naczelnikiem siły zbrojnej południowej części Podola, miał poprzeć powstanie na Podolu, — gdzie wpaść miał z zaboru austryackiego *Gołuchowski,* — wkraczając na ziemie polskie z oddziałem, mającym się zorganizować w Mołdawii. Dla podania pomocy Ukrainie miał wylądować w Odessie z legią włoską syn Garibaliego, Menotti i przez „Dzikie Pola" ruszyć na Ukrainę. Wyprawa Garibaldiego nie przyszła do skutku.

Oddziały, tworzące się w powiecie żytomierskim, miały zgromadzić się o g. 11. w nocy z 8. na 9. maja. Atoli jedna z drobnych grup, siedmiu ludzi, którzy się zebrali w domu rządzcy Makarewicza, wyruszyła przed południem na punkt zborny i wpadła w ręce chłopów i moskali, którzy już dnia poprzedniego śledzili ruchy gromadzącej się garstki.

9. 5. 63. **Lubar,** Woł., p. zwiahelski; miasto.

Jeden z trzech większych oddziałów, formujących się na Wołyniu, mianowicie generała Edmunda Różyckiego, zebrał się dnia 8. kwietnia w sile 170 jazdy w uroczysku Pustocha między Karpowcami i Troszczą powiatu żytomierskiego. Plan operacyi wojennych Różyckiego polegał na tem, by szybkimi marszami zbliżyć się kordonowi, celem podania ręki wkroczyć mającemu *Wysockiemu.* Już następnego dnia idąc na Połonne, zajął Różycki Lubar. W mieście znajdowało się tylko kilkunastu inwalidów, strzegących etapu t. j. aresztantów. Awangarda przyjęta została strzałami kilkunastu karabinów, lecz gdy żołnierz, prowadzący konia oficera dowodzącego awangardą, najbliższego żołnierza położył trupem, moskale pierzchnęli, tracąc 3 ludzi wziętych do niewoli. Różycki z łatwością zajął etap i magazyn ze skromnymi zapasami żywności i nieco lichej broni.

Za Lubarem na błoniu nad Słuczem rozłożył się Różycki obozem przyjmując ochotników, a część oddziału pod dowództwem oficera Stanisława Dunina wysłał w powiat na głoszenie Złotej Hramoty. Na błoniach pod Lubarem pozostał Różycki do wieczora dnia 10. maja.

10. 5. 63. **Iwnica,** Woł., p. żytomierski; 28 km. płd.-w. od Żytomierza. (Charlejówka, Jaropowce).

W powiecie skwirskim na Ukrainie zorganizował Henszel Władysław oddziałek powstańców, nad którym objął dowództwo Piotr Chojnowski, b. oficer

akademii sztabu generalnego. Oddziałek liczył około 90 konnych i kilkunastu pieszych. Z garstką tą przeszedł Chojnowski do lasów jaropowickich, by tu ostatecznie zorganizować się. Tu już zaatakował go rezerwowy batalion białostockiego pułku, przyczem większość jazdy rozpierzchła się. Rozbici na 2 części, nie mogąc się już połączyć, postanowili dowódzcy oddzielnie przejść do powiatu żytomierskiego. Henszel rozrzuciwszy kilkunastu ludzi w tyraliery na brzegu lasu pod Iwnicą, postanowił zasłaniać odwrót Chojnowskiego, lecz zaraz na początku walki zwalony z konia strzałem, dobity został przez moskali, Chojnowski zaś już w samej Iwnicy, pomimo obrony, w której strzałami kilku przeciwników powalił, został ujęty i niebawem rozstrzelany w Żytomierzu.

12. 5. 63. **Połonne,** Woł., p. zwiahelski; miasto.

Z Lubara wyruszył Różycki ku Połonnemu, które mała załoga moskiewska opuściła przy zbliżaniu się powstańców, pozostawiając magazyny wojskowe. Różycki zająwszy dawny obóz artyleryi, pozostał w Połonnem 5 dni, uzupełniając, organizując i ćwicząc rosnący wciąż oddział. Siły oddziału wynosiły wówczas 190 jazdy wołyńskiej, 50 kosynierów i 40 strzelców. W Połonnem przybyły posiłki z oddziału Ciechońskiego, z którym miał się połączyć *Chranicki*.

12. 5. 63. **Samowola,** Woł., p. włodzimirski; 5 km. płd.-z. od Porycka. (Iwanicze, Poryck).

Z oddziałem niespełna stu ludzi, zorganizowanym w obwodzie żółkiewskim, wkroczył Leszek Wiśniowski dnia 11. maja na Wołyń w lesie łuczyckim, gdzie miało się połączyć z nim 80 wołyniaków. Partyę tę atoli niezorganizowaną jeszcze, lecz zbierającą się dopiero, napadł z pół seciny kozaków 27. pułku, essauł Jeżow, który przy pomocy chłopów pięćdziesięciu powstańców wziął do niewoli w lesie pod Iwaniczami; z pozostałych 30, tylko 7, w tem trzech braci Cieszkowskich połączyło się z Wiśniowskim. Wobec tego, iż główne siły moskiewskie północnego Wołynia zwaliły się na jego oddziałek, postanowił Wiśniowski przedrzeć się w Hrubieszowskie i forsownym marszem 12. maja, rozbijając po drodze kilkunastu kozaków w Samowoli, których pokonał oraz znosząc drobne komendy objeszczyków, dotarł do Lutomierza, gdzie przeszedł wbród Bug, aż dnia 18. rano pod Dzierzążnią zszedł się z oddziałem *Żalplachty* i *Czerwińskiego*.

15. 5. 63. **Zieleńce,** Woł., p. owrucki...

Z dwóch oddziałków zorganizowanych w powiecie owruckim jeden, liczący 30 ochotników, zniósł pod Zieleńcami (?) podoficer Koroszyłow na czele 30 kozaków dońskich 37-mego pułku. Polaków miało poledz dziewiętnastu, moskali — żaden.

16. 5. 63. **Miropol,** Woł., p. zwiahelski; miasto. (Kamionka).

Celem połączenia się z Janem *Chranickim* wyruszył dnia 15-go maja Różycki z Połonnego do Miropola, dokąd przybyły prawie równocześnie z powstańcami 3 seciny kozaków kapitana Kaznakowa, mającego prócz tego 2 roty piechoty. Doszedłszy do Kamionki wysunął Różycki piechotę w szyku bojowym przeciw kozakom, ukazującym się na przedmieściu.

Kozacy cofnąwszy się czemprędzej zajęli wzgórze na prawym brzegu Słuczy i koło kościołka i poczęli prażyć ogniem nadchodzących powstańców, lecz gdy zobaczyli, że ci w największym porządku, ciągle strzelając, idą ku grobli i łatwo usunąwszy barykady poczynione przy mostkach przez cofających się kozaków zajmują groble — pierzchnęli do miasteczka parci wciąż przez Polaków aż za Stary Miropol. Atoli Różycki, widząc chęć wciągnięcia piechoty w zasadzkę, wstrzymał pochód i nie ścigając kozaków, zostawił placówkę konną z 6 ludzi

złożoną za cmentarzem oraz 20 piechoty pod dowództwem oficera Puchalskiego w ogrodzie probostwa, i z główną siłą cofnął się za Słucz, gdzie za Kamionką rozłożył się obozem.

17. 5. 63. **Miropol,** Woł., p. zwiahelski; miasto.

Kapitan Kaznakow, wkroczywszy z 3-ma rotami piechoty do Miropola, o świcie d. 17-go maja wyruszył przeciw Różyckiemu, który cofnął się był do Kamionki. Puchalski, pozostawiony w ogrodzie probostwa, aby wpaść na tyły nieprzyjaciela, gdy ten zaatakuje główne siły Różyckiego, w zbytnim zapale rozpoczął z poza płotów strzelanie do moskali, zanim jeszcze ci minęli jego stanowisko. Strzelcy moskiewscy, zmieszani niespodzianą zaczepką, zmieniwszy kierunek marszu, zajęli przeciwległe wzgórze i rozpoczęli kanonadę do kościoła i plebanii.

Tymczasem Różycki, słysząc strzały, których się nie spodziewał, sądząc, że to oddział *Chranickiego* walczy z moskalami, wysłał dla przekonania się rekonesans z całego szwadronu z oficerem Maurycym Prozorem na czele a za jazdą oddział piechoty pod dowództwem oficera Stanisława Dunina. Strzelcy widząc zbliżających się z za Słuczy a słaby ogień od plebanii, zmienili front przeciw nowonadchodzącym, przyjmując ich silnym ogniem, od którego zaraz na wstępie poległo kilku, między nimi Horbkowski, a oficer kawaleryi Pongowski ciężko został ranny. Cofających się nie ścigali moskale, lecz rzuciwszy się na garstkę będącą na plebanii, znieśli ją po zaciętej walce, w której odznaczyli się zwłaszcza szeregowiec Skirgiełło, który poległ, i wzięty do niewoli ranny Puchalski.

Cofającemu się rekonesansowi pospieszył na pomoc Różycki z resztą oddziału. Poza palącą się mieściną wywiązał się bój zawzięty. Różycki z zimną krwią pod gradem kul wydawał rozkazy. Wreszcie dla braku stosownej ilości piechoty począł się cofać w porządku. Pułkownik Gołubiew, dowodzący kozakami, sądząc, że odwrót powstańców będzie bezładną ucieczką, spiesznie wysypał kawaleryę z miasteczka. Wtedy generał rzucił na nią cztery szwadrony swej jazdy wołyńskiej, i po chwili kozacy byli rozbici, stratowani, zarąbani, zasypując wejście do gorejącego miasteczka licznymi trupami. Kaznakow nie śmiał już przeszkadzać Różyckiemu, który spokojnie kontynuował odwrót.

17. 5. 63. **Miropol,** Woł., p. zwiahelski; miasto.

Pierwszy występ nieprzyjazny chłopów pod Trojanowem ochłodził zapał gromadzących się powstańców żytomierskich. Z wielkim wysiłkiem zdołał atoli Jan Chranicki zebrać w nocy na 9-go maja oddział i ruszył ku Szałaszowi; na punkt zborny dotarło jednak tylko 119 ludzi z 40 strzelbami, 2 kosami i 25 toporami, większa część oddziału zbłąkawszy się w lesie wśród ciemnej i dżdżystej nocy, wpadła częścią w ręce moskali, częścią wróciła do domu. Pod Płaszowem (?) przystąpiono do zorganizowania oddziału, na który prócz Chranickiego złożyły się partye Jarockiego, Duvala z pod Połonnego i Justyna Faszowicza, razem 382 ludzi, z czego około 300 jako tako uzbrojonych, a 100 bez broni.

Stosownie do porozumienia z *Różyckim* ruszył Chranicki na Miropol, gdzie miał stanąć 18-go (?) maja. Zmyliwszy drogę, stanął oddział na noc ćwierć mili od Miropola nad drogą z Romanowa. O północy zawiadomiono o zbliżaniu się na podwodach moskali z Miropola i Chranicki zmuszony był przyjąć bitwę nie mając możności połączenia się z Różyckim. Poprzedzany akcyą strzelców posuwał się oddziałek naprzód z bronią w ręku i pieśnią na ustach. Tylną straż tworzył Jarocki. Po półgodzinnej walce pod ogniem nieprzyjacielskim oddział podsunął się pod Miropol.

Powstańcy zachowywali się z zimną krwią, a żytomierzanie, strzelcy i część kosynierów postawą swoją dodawali odwagi szlachcie zagonowej. Niestety część kosynierów, odmawiając posłuszeństwa, oraz setka ludzi bezbronnych spowodowali zamięszanie i po godzinnej pomyślnej walce powstańcy poczęli się cofać pod zdwojonym ogniem strzelców, napierani przez piechotę i kozaków idących kolumną do ataku. Nieliczna jazda, 16 ludzi, przy odwrocie tym wyginęła prawie zupełnie. Oddział Jarockiego uchodził w popłochu wprost na zasadzkę moskiewską, Chranicki z Zagórskim cofali się w porządku, a chociaż kozacy zdołali objechać i zagrażali tyłom, dotarli do lasu, gdzie uszykowawszy się, w porządku ruszyli ku Słuczy, a przeszedłszy rzekę, po półgodzinnym odpoczynku o godz. 10. rano ruszyli ku Połonnemu. Po zlustrowaniu oddziału okazało się, że liczył jeszcze 262 ludzi: 10 uciekło jeszcze przed bitwą, 20 podczas walki z doktorem z Romanowa na czele, 13 poległo, a 77 dostało się do niewoli.

17. 5. 63. **Moskalówka,** Woł., p. owrucki; 18 km.-w. od Owrucza. (Kłoczki, Chrystynowskie lasy).

W dzień przed wybuchem powstania na Rusi wyruszył Leonard Wiszniewski z 20 ochotnikami do Chrystynowskich lasów, gdzie złączyło się z nim 30 zebranych tamże powstańców. Oddziałek ten, składający się ze samej prawie szlachty, odparłszy 16. 5. jazdę kolumny majora Przewalińskiego w Babim lesie (?) pod Dawidówką (?), ruszył na podwodach ku Moskalówce. O 2 wiorsty od Moskalówki zaatakował powstańców major Przewalinskij w sile 1 roty piechoty liniowej, 1 plutonu karabinierów kremenczuckiego pułku i 40 kozaków, wzmocniony stadem uzbrojonego chłopstwa. Oddział pragnął cofać się, lecz odwaga oficera Franciszka Bajkowskiego pociągnęła wszystkich: Bajkowski rzucił się na moskali, a za nim poszli inni i wyginęli po większej części. Wiszniewski zdołał przeciąć się przez linię bojową. Na miejscu polegli: Franciszek Bajkowski, Bolesław Pląskowski, dwaj bracia Giżyccy; kilkunastu rannych, jak Romuald i Gustaw Polikowscy, Adam Pląskowski, Stanisław Wiszniewski dostało się do niewoli, a w kilka dni później schwytali jeszcze moskale Wróblewskiego, którego wzięli za dowódzcę.

19. 5. 63. **Worobijówka,** Woł., p. zwiahelski; 11 km. płn.-z. od Ostropola. (Worobijowskie Karczmy, Ostropole, Kustowce).

Niedoczekawszy się posiłków udał się Różycki na południe, aby zbliżyć się ku kordonowi austryackiemu, spodziewając się wciąż zapowiedzianego kilkakrotnie wkroczenia *Wysockiego*. Pod *Kustowcami* dwie roty przybyłe ze Starego Konstantynowa podsunęły się pod obóz Różyckiego, lecz przesadnie poinformowane o siłach jazdy wołyńskiej, spiesznie wróciły na podwodach, a Różycki ruszył dalej i następnego dnia stoczył przy Karczmach Worobijowskich małą utarczkę, w której wziął do niewoli 39 moskali, broniących się w Karczmach. Z Worobijowskich Karczem już bez przeszkody przemaszerował przez Ostropol i zatrzymał się za Słuczą, już we województwie podolskiem, pod Ihnatką, na uroczysku Hańczarychy.

22. 5. 63. **Minkowce,** Woł., p. zasławski; 9 km. w.-płn.-w. od Sławuty. (Cwet puszcza, Sławuta).

W lasach między Onyszkowcami (?) i Pieńkami formował się oddział zasławski pod dowództwem Józefa Machczyńskiego, dymisynowanego rotmistrza kawaleryi mosk. Okrążając Zasław stanęli powstańcy pod Minkowcami, gdzie rozłożywszy się obozem doszli do liczby 250 piechoty i 150 jazdy. Machczyński, nie mogąc utrzymać karności w oddziele, poprosił *Różyckiego* o innego dowódzcę na swoje miejsce i zdał dowództwo przysłanemu przez Różyckiego z Połonnego Ciechońskiemu Władysławowi. W Minkowcach przyłączył się do

Ciechońskiego Chranicki z około 100 ludźmi. Sztab Ciechońskiego składał się z Krajewskiego, kasyera Łabędzkiego i dwóch adjutantów.

Dnia 22-go maja moskale w sile 5 secin kozaków i 300 finlandzkich strzelców pod dowództwem pułkownika gwardyi Durnowo i przy pomocy tłumów uzbrojonego chłopstwa, zaatakowali obóz w niedogodnej dla Polaków pozycyi. Siły powstańców składały się z 4 oddziałów piechoty razem 480 ludzi, 100 kosynierów dowodzonych przez oficera Dra Stefana Kraszewskiego i 2 szwadronów kawaleryi pod kapitanami Krajewskim i Klukowskim po 60 koni oraz około 80 ludzi bez broni.

Otoczywszy powstańców żelaznym pierścieniem rozpoczęli moskale morderczy ogień. Zawrzała walka zażarta, trwająca kilka godzin. Pierwszy przykład męstwa dali kapelan oddziału ks. Tarkowski i dowódzca kosynierów Kraszewski, tamten z krzyżem, ten z pałaszem w ręku wiodąc szeregi na nieprzyjaciela. Wobec mężnego natarcia Tarkowskiego i Kraszewskiego moskale poczęli się chwiać i ściągać pomoc z innych punktów, co dało możność kawaleryi wycofania się pod wodzą dzielnego Klukowskiego i przebicia się bez strat na punkcie osłabionym i mniej strzeżonym. Niestety równoczesna śmierć ks. Tarkowskiego i Dra Kraszewskiego sprawiła popłoch w szeregach. Oddział w nieładzie uchodził, lecz Chraniecki i Ciechoński osobistą odwagą i przytomnością umysłu zdołali skupić koło siebie znaczną część oddziału i wyprowadzić cało z pogromu. Około 100 (?) ludzi udało się ocalić Grünbaumowi i poprowadzić pod Ostróg. Pod Minkowcami, prócz wymienionych, polegli w dzielnej obronie: Witold Kownacki, Jakób Czuzel, Kazimierz Chorbnowski i wielu innych. Chraniecki i Ciechoński, ocaliwszy część oddziału, zdołali wraz z Kostrowickim, b. oficerem artyleryi, ujść za granicę. W potyczce tej 78 powstańców poległo, a 56 dostało się do niewoli.

25. 5. 63. **Makoty,** Woł., p. ostrogski; 16 km. płd. od Ostroga. (Miakota, Dartka, Dertka).

Około 100 (?) ludzi, prowadzonych przez inżyniera technologii Grünbauma Leona, starozakonnego, wydobywszy się z pod Minkowiec uszło pod Ostróg. Dowiedziawszy się o tym oddziale, który uważał za nowo utworzony w tej okolicy, kapitan Czuprunowski wyruszył przeciw Grünbaumowi z 12-tą rotą pułku orłowskiego i odpowiednią nagonką chłopstwa na Makotę i Siekierzyńce. Stanowisko oddziału Grünbauma, przy którym pozostało już tylko 23 ludzi, znajdujące się na północ od Makot na wysepce, otoczonej błotami i rzeką błotnistą, na którą powstańcy przedostali się wąską ścieżką wyłożoną gałęziami, wskazał moskalom chłop, który tam poprzednio powstańców zdradliwie był poprowadził. Czuprunowski częścią roty zamknął od strony Chotnia przejście, na które mu chłopi zwrócili uwagę, a podporucznik Jeżowski z kilkunastu żołnierzami i częścią chłopów, pełzając począł podsuwać się pod stanowisko powstańców. Rozpoczął się ogień obustronny. Oddziałek nie mógł wytrzymać naporu, gdy i reszta roty przyszła Jeżowskiemu w pomoc.

Grünbaumowi (który później jeszcze bił się w Lubelskiem i tam poległ) oraz jego przyjacielowi Lubienieckiemu, udało się wraz z 16 towarzyszami wydobyć z otoczenia, z którego innego wyjścia nie było, prócz tego, które moskale zajmowali; czterech jednak z oddziału poległo, a 3 innych rannych moskale na rozkaz Jeżowskiego, który sam jednego dobił, zamordowali.

25. 5. 63. **Laszki,** Woł., p. zasławski; 18 km. płn.-z. od St. Konstantynowa. (Łaszki, Lisińce, Medwedówka, Lesińce).

Z uroczyska Hańczarychy (patrz Worobijówka) posunął się Różycki aż pod Ułanów na Podolu, gdzie koło Mytyniec przyłączył się do jazdy wołyńskiej wzorowy zastęp 60 Podolaków powiatu lityńskiego, prowadzonych przez dziel-

nego Włodzimierza Szaszkiewicza. Nie dochodząc do Chmielnika Różycki, mający jedyny w danej chwili oddział zbrojny na całą Ruś, otaczany przez 15 tysięcy wojska moskiewskiego, nagle zwrócił się znowu na płn.-zachód ku Lubarowi, który przeszedł szybko. Następnego dnia przy Onackowcach na tyłach oddziału pokazali się moskale, ale wstrzymali się od natarcia. Minąwszy Hriców, mając jazdę podolską w aryergardzie, znużony oddział za Lisińcami zamierzał rozłożyć się obozem między Łaszkami a Medwedówką. Tu jednak zaatakowali powstańców kozacy kapitana Michna, którzy następowali im na pięty przez cały dzień, wzmocnieni 2-ma rotami piechoty przybyłej na podwodach. Dość wielki ogień tyralierski małą wyrządził szkodę powstańcom, raniąc tylko 2 ludzi i kilka koni. Różycki, będąc w niedogodnej dla działania jazdy pozycyi, wycofał się do Medwedówki Wielkiej, gdzie zanocował, zrobiwszy tego dnia 10 mil drogi, moskale zaś zajęli Lisińce.

W dzień potyczki powiększył się zastęp generała dzielną garstką Kl u k o w s k i e g o, który cały swój szwadron wyprowadził z walki pod Minkowcami, przedzierając się przez ogień nieprzyjacielski; straciwszy kilkunastu ludzi, 45 doprowadził do Różyckiego, zabierając podczas 3-dniowego szukania jazdy wołyńskiej jeszcze 3 rozbitków.

26. 6. 63. **Salicha,** Woł., p. zasławski; 26 km. zch.-płn. od Starego Konstantynowa.

Po starciu pod Laszkami przenocowawszy w Medwedówce Wielkiej, ruszył R ó ż y c k i 26. maja traktem, prowadzącym ze Starego Konstantynowa do Jampola. Gdy po kilkugodzinnym marszu oddział znajdował się w Salisze Małej, widety tylnej straży dały znać o pojawieniu się kozaków, za którymi ujrzano piechotę moskiewską, pędzącą na wozach. Siły nieprzyjaciela wynosiły 3 roty piechoty i 120 kozaków, wysłanych ze Starego Konstantynowa, razem 720 ludzi. Pułkownik Różycki kazał oddziałowi kłusem przejść przez wieś. Za wsią trakt jampolski zwracał się na prawo, wobec czego dowódzca zatrzymał konnicę na tym trakcie o 1500 kroków od wsi i uszykował w 2 linie z rezerwą, która jednocześnie bronić miała bagażów. Pierwsza linia stała w szyku rozwiniętym, 2-ga o 300 kroków za nią w kolumnach plutonowych. Cały oddziała Różyckiego składał się z 5 szwadronów, z których tylko 1-szy i 2-gi były ostatecznie uformowane, t. j. składały się każdy z 4 plutonów, w każdym plutonie 15 szeregowców, 2 podoficerów i 1 oficer dowodzący. Szwadrony 3-ci i 5-ty składały się tylko z 3 plutonów, a 4-ty liczył nie więcej nad 20 ludzi uzbrojonych. Razem wziąwszy, wszystkie siły Różyckiego wynosiły 284 ludzi wraz z oficerami, że jednak każdy szwadron miał chorych ludzi i konie, przeto w dzień walki było tylko 260 ludzi na koniach, prócz 60 ludzi bezbronnych i bez koni, którzy siedzieli na wozach. Uzbrojenie oddziału było niewyśmienite: składało się z lanc, kilkunastu pałaszy, kilkudziesięciu pistoletów, dubeltówek i pojedynek. Palna broń zresztą nie była w użyciu; podczas całego marszu dano tylko kilka strzałów, z czego 7 na widetach. Lance były bardzo złe, zrobione po większej części w kuźniach włościańskich podczas noclegów oddziału; często w miejsce pik były zęby od bron itd., pałasze przeważnie były tępe, niekiedy bez pochew, broń palna nieraz powiązana sznurkami, zardzewiała.

W pierwszej linii bojowej stał I. i II. szwadron, a III. i V. w drugiej; rezerwa składała się z jednego plutonu II. szwadronu i ze szwadronu IV., który później przyłączył się do III. szwadronu. Lewe skrzydło opierało się o wąwóz, którego dno okazało się potem błotnistem, prawe zaś było zupełnie odkryte. Moskale w ślad za oddziałem wyszli ze wsi i rozsypali łańcuch tyralierów z jednej kompanii, który zaczął obsypywać powstańców gradem kul; pod zasłoną tyralierów moskale zaczęli się ustawiać w szyku bojowym. Na lewem ich skrzydle stało 120

kozaków, na prawem zaczęli formować czworobok z piechoty; za kozakami znajdował się niewielki las. Trzy boki czworoboku nieprzyjacielskiego były już uformowane, czwarty przypierał do wsi, a kilkadziesiąt wozów, z których jeszcze nie powysiadała piechota, stało na placu, gdy Różycki dał rozkaz pierwszej linii, złożonej ze 120 jazdy, aby poszła do ataku.

Jak stara regularna konnica, w największym porządku, trzymając się szeregu, z miejsca całym pędem ruszyły całe szwadrony; musiały przebiedz 1200 kroków pod morderczym ogniem tyralierów, nim uderzyły na czworobok, który o kilkadziesiąt kroków spotkał ich ogniem rotowym. Lecz nic nie zdołało zatrzymać jazdy wołyńskiej. Kozacy uciekli do lasu, tyralierzy stratowani końmi, a czworobok został rozbity. Strzały ustały zupełnie, a lanca, ulubiona broń jazdy polskiej, zaczęła być czynną. Ci, którzy nie zaopatrzeni w lance, tępymi pałaszami rąbać musieli, aż płakali, bo tracili czas poprawiając kilkakrotnie razy zadawane nieprzyjacielowi. Strach paniczny ogarnął moskali, szczególnie gdy spostrzegli zbliżający się II-gi szwadron posłany dla podtrzymania pierwszej linii. Wszystko, co pozostało przy życiu, zaczęło uciekać do wsi i do lasu, rzucając broń, oficerowie moskiewscy, jak kapitan Michnow, dowodzący drugą kompanią, ocaleli, pochowawszy się pod mostem będącym we wsi. Plac boju literalnie zasłany był trupami. Powstańcy, rozochoceni powodzeniem, zsiadali z koni i w lance tylko uzbrojeni wdzierali się do wsi, gdzie jeszcze kłuli moskali. Chciał Różycki jeszcze obejść wieś z tyłu i w tym celu posłał trzeci szwadron, ale błotnista rzeka stanęła temu na przeszkodzie.

Tymczasem moskalom nadeszły posiłki w sile 3 rot piechoty orłowskiego pułku, wobec czego Różycki kazał atakującym szwadronom zebrać się, zabrał z placu boju rannych, cofnął ich na drugą linię i czekał, czyli nowoprzybyły nieprzyjaciel nie wyjdzie ze wsi. Atoli moskale po bezskutecznej próbie obejścia lewego skrzydła, nie śmieli już atakować powstańców, którzy teraz ruszyli w porządku ku Teofilpolowi i zatrzymali się na noc w Olejniku.

Straty moskali pod Salichą były wielkie. Poległo około 200 żołnierzy, 3 oficerów, między nimi kapitan Łomonosow i 1 podchorąży. Z tych wojsk do Starego Konstantynowa przywlokło się 53 ludzi w porządku, reszta przez kilka dni zbierała się, tak się byli rozpierzchli. W ręce powstańców dostało się niemało karabinów i innej broni, porzuconej przez moskali, ale nie było dosyć czasu, aby ją zbierać. Straty oddziału były bez porównania mniejsze: 12 zabitych i 21 rannych, wśród ostatnich Mażewski, rotmistrz I. szwadronu, składającego się z młodzieży zasławskiej. Polegli między innymi: Dobrzycki, dwaj Niepokojczyccy, z których jeden jako podoficer chlubnie się odznaczył, Hołubski, Pawłowski, Podgórski oraz ciężko ranni, którzy zmarli niebawem, Prewal i Stanisław Żółkiewski, młody akademik kijowski.

W pierwszej szarży odznaczyli się: rotmistrz Klukowski i podoficerowie: Czerwiński, Krzyżanowski, Monasterzyski, Stecki, Hartman i Niepokojczycki.

Krótka ta a zwycięska walka trwała tylko 2 godziny, od 9. do 11. rano.

Okrążany ze wszystkich stron przez wojska nieprzyjacielskie Różycki łamaną linią szedł ku kordonowi i 28. maja w Szczasnówce pod Pałczyńcami wszedł na terytoryum austryackie idąc ku Koźlakom na Toki, lecz wprowadzony przez przewodnika znowu na terytoryum Wołynia w miejscu, gdzie siły moskiewskie właśnie były najliczniej skoncentrowane i otrzymawszy wiadomość, że nie może liczyć na wkroczenie *Wysockiego* na Wołyń, ujrzał się zmuszonym rozpuścić swój nieliczny już zastęp jazdy wołyńskiej.

26. 6. 63. **Dąbrowice,** Woł., p. łucki; miasto.

Po rozprawie pod Woroniami postanowił Traugutt wrócić przez Horyń, przez który można było się przeprawić albo pod Stolinem albo pod Dąbrowicami, bo tylko tam były promy. Ponieważ główna siła moskali stała w Stolinie, ruszyli

powstańcy na Dąbrowice. Tam jednak nie zastali promu, który moskale wczas zatopili. Gdy, nie zważając na przeszkody, Traugutt zamierzał przebyć wpław rzekę, wszczął się z drugiej strony ogień ku oddziałowi. Strzelała policya miejscowa i milicya zorganizowana przez asesora Hotra, z którą Hotr w łozach na przeciwnym brzegu urządził zasadzkę. Powiększała jeszcze przeszkody spadzistość prawego brzegu rzeki więc Traugutt, nie odpowiadając na strzały, cofnął się nie poniósłszy żadnych strat.

29. 6. 63. **Żadyn,** Woł., p. rówieński; 12 km. od Udrycka. (Żadeń, Almanowski las).

Szukając dogodnego miejsca do przejścia Horynia przeszedł Traugutt przez Żadyn, gdzie oddział zaopatrzywszy się w żywność rozłożył się za wsią obozem. Tymczasem zbliżyła się jedna z kolumn, wysłanych przeciw niemu, mianowicie porucznik Pietrowskij z 2-ma rotami rez. pułku połtawskiego i napadła niespodzianie na wypoczywających. Tracąc 4 wozy, 8 koni wierzchowych i zapasy żywności oraz kilkunastu ludzi, którzy odbili się od oddziału, cofnął się Traugutt do lasu.

2. 7. 63. **Radziwiłłów,** Woł., p. krzemieniecki; miasto.

Przygotowywana od kwietnia walna wyprawa na Wołyń dopiero pod koniec czerwca poczęła przybierać formy określone. W ostatnich dniach czerwca nad kordonem od Łuczyc do Sieńkowa poczęły się zbierać oddziały powstańcze. W planie było uderzenie na słabą, bo 500 żołnierza liczącą załogę Radziwiłłowa. Cała wyprawa rozpadała się na trzy oddziały: lewem liczącym 360 ochotników, dowodził pułkownik Franciszek Horodyński, środkiem generał Józef Wysocki, prawem skrzydłem pułkownik *Miniewski*. Wysocki, którego oddział organizujący się w lasach berlińskich, liczył 800 piechoty i 200 jazdy, miał zaatakować miasto od południa t. j. przedmieście Lewiatyn. Horodyński otrzymał rozkaz zaatakowania Radziwiłłowa od strony Krzemieńca przy pierwszych strzałach oddziału Wysockiego, zaś Miniewski uderzyć miał na miasto od północy. Aby dać możność skoncentrowania się oddziałom Miniewskiego i Horodyńskiego, ruszył Wysocki drogą okólną. Z powodu przeszkód ze strony wojsk austryackich, burzy i stąd rozmokłych dróg, oraz niedołężnego zaprowiantowania oddziału, Wysocki przybył pod Radziwiłłów dopiero o godzinie 7. rano 2. lipca.

Atak na Radziwiłłów nie udał się, Horodyński który stanął na miejscu o godzinie 4. z rana, w oznaczonym czasie zaatakował miasto od strony wyznaczonej. Oddział Horodyńskiego rzucił się odważnie naprzód i walczył mężnie, lecz gdy dowódzca poległ, ugodzony dwiema kulami, gdy padło także kilku oficerów ranionych, oddział bardzo przerzedzony cofnął się i poszedł w rozsypkę.

Wysocki, przybywszy pod miasto, wysłał do Horodyńskiego i Miniewskiego sztafety z zawiadomieniem o swem przybyciu i uderzył na przedmieście Lewiatyn, który według ułożonego planu miał być wzięty niespodzianie, a który Wysocki zastał silnie zajęty przez moskali, przestrzeżonych napadem Horodyńskiego. Zaraz przy pierwszym ataku dowódzca piechoty major Mroczkowski, ranny w nogę, spadł z konia a około niego padło około 40 innych. Młode wojsko cofnęło się, lecz Wysocki rzucił 2 kompanie strzelców Krzyżanowskiego na bagnety. Strzelcy, wzmocnieni oddziałkiem 25 kosynierów, zdobyli Lewiatyn. W tej chwili atoli otrzymał jenerał wiadomość o rozbiciu Horodyńskiego i wysłał Strusia do majora Ordęgi po piechotę, która, składając się z ludzi, co nigdy w boju nie byli, iść nie chciała. Ostatecznie po pięciogodzinnym boju, o godzinie 2. po południu Wysocki i Struś, mianowany szefem sztabu w miejsce ciężko rannego Domagalskiego, cofnęli się z oddziałem uszczuplonym do 500 ludzi i pod wieczór zatrzymali się w pozycyi obronnej oczekując ataku nieprzyjaciela. Zupełne znie-

sienie oddziału było dla moskali nietrudnem, gdyż wśród zdemoralizowanego a znużonego żołnierza zupełne zapanowało rozprężenie. Atoli Moskale, którzy w znacznej sile szli ku oddziałowi, nie zaatakowali go na tej pozycyi. Wobec przewagi nieprzyjaciela i dezorganizacyi oddziału powstańczego, Wysocki nie mógł pozostać na obranej pozycyi i przeszedł z powrotem kordon austryacki.

W nieudałym ataku na Radziwiłłów poległ między innymi Gliszczyński, oficer a Sulikowski został ciężko ranny. Miniewski w napadzie na Radziwiłłów nie wziął udziału; nie mogąc zdążyć na czas pod Radziwiłłów, z winy organizacyi cywilnej, po kilkudniowem błąkaniu się wzdłuż kordonu, niepokojony ustawicznie przez Austryaków, wrócił z oddziałem, liczącym około 500 ochotników do zab. aust. dnia 4. lipca.

15. 7. 63. **Kostangalia** w Rumunii; 1 milę płd. od Kagula, płd.-w. od Gałaczu (Kagul).

Mianowany naczelnikiem siły zbrojnej południowej części Podola, pułkownik Zygmunt Miłkowski począł organizować oddział powstańczy w Turcyi, aby wkroczyć z nim na Podole. Organizacya trwała od 17-go maja do 11-go lipca w mieście Tulczy. Dnia 12-go lipca wyruszył Miłkowski z Tulczy na czele 213 ludzi dobrze uzbrojonych, w tem 7 jazdy. Między Tulczą a Iskaczą, zająwszy statek parowy na Dunaju, przeprawił się oddział powstańczy przez rzekę i ruszył w kierunku Kagula. Śledzący ruchy oddziału pułkownik rumuński Kalinesko zastąpił Miłkowskiemu drogę pod wsią Etjulikej, gdzie jednak do starcia nie przyszło. Dopiero pod Kostangalią zwarli się powstańcy z Rumunami. Pułkownik Kalinesko, mający 7 kompanii piechoty czyli 1260 piechoty i około 60 jazdy przeciw 213 powstańcom, zaproponował Miłkowskiemu złożenie broni i powrót bez przeszkód do Turcyi, gdyż rząd rumuński ks. Kuzy nie mógł dozwolić na przemarsz powstańców przez terytoryum państwa bez narażenia się Rosyi.

Miłkowski propozycyę odrzucił i postanowił przyjąć walkę — i zaraz też dał rozkaz majorowi Józefowi Jagminowi rozsypania tyralierów, którzy zająwszy całą dolinę w poprzek, natychmiast posunęli się naprzód; na prawem skrzydle porucznik Wojna zajął chałupy, na lewem obsadzono wierzby. Wozy pod przykryciem jazdy odesłano za ogród. Wkrótce po wystąpieniu tyralierów rozpoczął się ze strony wojska rumuńskiego gęsty ogień. Powstańcy z odwagą rzucili się naprzód. Jazda rumuńska posunąwszy się naprzód, nie doszła nawet do polskiej linii tyralierskiej i pierzchnęła. Jedna z kolumn piechoty mołdawskiej zawróciła na prawo, aby obejść stanowisko oddziału. Wtedy Miłkowski z kompanią Karola Brzozowskiego rzucił się na bagnety i cała kolumna uszła, a równocześnie Jagmin złamał środek wojska rumuńskiego. Nieład i zamieszanie uchodzących zakomunikowało się rezerwom i wszystko, prócz lewego skrzydła rumuńskiego, rzuciło się do ucieczki, porzucając broń, amunicyę i tornistry. Lewe tylko skrzydło śmiało podeszło ku łańcuchowi tyralierskiemu, lecz i ono przed celnym ogniem powstańców musiało uchodzić.

Przeszło 40 rannych, w tem 24 ciężko i 18 zabitych stracili Rumuni, nie licząc rozbiegłych; po stronie polskiej padło 6, mianowicie: podporucznik Piotr Stankiewicz, podoficer Krewniak Jan, oraz szeregowi Stancler Leon, Piwowarski Paweł, Jackowski Jan i Swaryczewski Mikołaj. Ciężko rannych było 13: dowódzca 3-ciej kompanii kapitan Karol Brzozowski, porucznicy Antoni Sikorski, Aleksander Olszewski i Jan Jurkowski, podoficerowie Andrzej Wróblewski, Michał Wojciechowski, Jan Rogoziński i Piotr Olszewski, oraz szeregowi Walenty Kluczny, Grzegorz Nitkowski, Felicyan Żółkiewski, Kazimierz Piotrowski i Wiktor Szydłowski; z tych Nitkowski, Olszewski i Wojciechowski zmarli z ran w Galaczu. Prócz tego 12-tu było lżej rannych, między nimi dzielny major Franciszek Zima. Szczególnie odznaczyli się w tej potyczce dowódzcy Miłkowski, Zima, Jagmin i Brzozowski.

Wieczorem tegoż dnia zwrócił Miłkowski Kalinesce 60 sztuk zabranej broni rumuńskiej, Kalinesko zaś odstawił do Galaczu rannych powstańców, którymi się władze rumuńskie i ludność serdecznie zaopiekowały.

Nie widząc możności przedostania się na Podole, dnia 17. lipca Miłkowski z całym oddziałem złożył broń Kalinesce pod Rynzesztami.

28. 7. 63. **Korytnice,** Woł., p. włodzimirski; 22 km. w. od Porycka. (Lisienice, Szelwowskie lasy, Łuczyce, Boremla).

Dnia 27. lipca 193 ludzi pod dowództwem Leszka Wiśniowskiego przeszło pod wsią Łuczyce kordon austryacki, udając się ku lasom poleskim przez Raczyn, Kołpytów i Korytnice. W korytnickim lesie ujrzano rekonesans huzarów moskiewskich, który po kilkunastu strzałach ze strony oddziału polskiego znikł z oczu. Po przejściu lasu oddział zatrzymał się na drodze ku lasom szelwowskim, w celu przełożenia amunicyi z fury na juki. Wtem spostrzegła aryergarda zbliżających się kozaków, a wkrótce potem przednie straże ujrzały dragonów, którzy zbliżywszy się, zsiedli z koni i zaatakowali powstańców. Wiśniowski rozsypał w tyraliery pół plutonu strzelców od strony dragonów i jeden pluton od strony kozaków, chcąc zyskać czas potrzebny dla opakowania juk, aby módz później cofać się w korytnickie lasy. Lecz gdy piechota nadciągnęła na pomoc dragonom, prawe skrzydło oddziału nie mogąc wytrzymać silnego natarcia, cofnęło się, dając dragonom możność zabrania juk z amunicyą. Wtedy Wiśniowski dał znak do odwrotu, lecz mimo wszelkich wysileń jego i oficerów nie można było utrzymać porządku w oddziele, gdyż żołnierze idąc za przykładem pierwszych zbiegów, uciekali w największym nieładzie. Po tak bezładnem dojściu w głąb lasu zatrzymali się wreszcie, a gdy Wiśniowski zdążył zaledwie rozstawić pikiety, nadeszli moskale od strony Drużkopola, tudzież zbliżyły się te oddziały, przed któremi powstańcy uchodzili. Wogóle było moskali 3 roty piechoty, 2 szwadrony dragonów, 1 szwadron ułanów, kilkudziesięciu kozaków i dwa oddziały artyleryi. Moskale otoczyli powstańców. Wtedy sformowawszy się w dwójki, ruszono ku zachodniej stronie lasu, lecz w przejściu przez gęste zarośle znikł wszelki porządek. Doszedłszy do skraju lasu, Borkowski śmiałym atakiem chciał się przedrzeć przez nieprzyjaciela, lecz została przy nim tylko przednia straż i komisarz cywilny z 2-ma kawalerzystami. Wtedy udał się Wiśniowski napowrót do lasu po resztę oddziału, lecz ciężko raniony wpadł w ręce moskali. Na krańcu lasu pozostał komisarz cywilny z porucznikiem Cieszkowskim i sierżantem Cieszkowskim, oraz z 5 żołnierzami piechoty i 4-ma jazdy, którzy ciągłym ogniem wstrzymywali nieprzyjaciela. Powoli zaczęli nadciągać pojedyńczo żołnierze, a w godzinę zebrało ich się 47. W krótkim czasie oczyściła sobie ta garstka jeden róg lasu i przylegające doń pola od moskiewskiej piechoty, która 4 razy zapuszczała się do ataku na bagnety, lecz zawsze na odległość 25—30 kroków pierzchała przed celnymi strzałami powstańców, wobec których bezskutecznymi były także manewry konnicy nieprzyjacielskiej. O godz. pół do 9-tej wieczorem, po ostatnim ataku oddalili się moskale, powstańcy zaś pozostali na miejscu aż do godz. pół do 10-tej, poczem ruszyli na Kołpytów ku kordonowi, częścią prowadzeni przez przewodników, częścią na zarekwirowanych furmankach.

Nad samym kordonem w pobliżu Łuczyc starli się jeszcze raz ze seciną kozaków i kilkudziesięciu objeszczykami, nie straciwszy ani jednego żołnierza, a ubiwszy moskalom 9 ludzi i 2 konie. O godz. pół do 9-tej zrana przeszli kordon, gdzie przez huzarów austryackich rozbrojeni zostali. Przednia straż przeszła była już przedtem 2 godziny. Wogóle przedostało się przez kordon 76 ludzi, między tymi 6 rannych. W wyprawie tej stracili Polacy 30 ludzi w zabitych na miejscu, oraz kilkudziesięciu jeńców. Niedobitki wyprawy wróciły do Lwowa.

Odznaczyli się w tej wyprawie niepospolitą odwagą wspomniani już bracia Cieszkowscy i kawalerzysta Węgrzynowski, oraz adjutant Wiśniowskiego Józef Rulikowski, który poległ.

2. 11. 63. **Poryck,** Woł., p. włodzimirski; miasto. (Skomorochy, Samowola, Baranie Peretoki, Porajek).

Ośm oddziałów przez kilka miesięcy formowali *Różycki* i *Struś* we wschodniej części zaboru austryackiego, aby je wysłać równocześnie na Ruś. Nakoniec zlano cztery z nich, mianowicie IV. *Pallfyego,* V. Roberta *Sienkiewicza,* VI. *Rochebruna* i VII. *Komorowskiego,* w łącznej sile 2000 ochotników. Oddziały te miały wyruszyć 1. listopada za kordon, gdy atoli oddział Pallfyego rozproszył się (patrz Radków), pozostały tylko trzy oddziały, po 300 mniej więcej ludzi, wliczając w to kilkadziesiąt jazdy. Wyprawą kierować miał generał *Heidenreich,* który jednak z powodu niesubordynacyi Sienkiewicza i oficerów jego Gerlicza i Zagórskiego opuścił obóz. Gdy i Rochebrune z podobnych powodów opuścił powstańców, a dowództwo jego oddziału objął Zapałowicz, na czele wyprawy stanął Komorowski. Ustawiwszy oddział Sienkiewicza w aryergardzie, ruszył Komorowski w południe 1. listopada wprost na Poryck i stanął następnego dnia około godziny 2. po południu w opuszczonej przez moskali mieścinie. Natychmiast rozesłał Komorowski drobne rozjazdy, celem zasięgnięcia języka co do zamiarów moskali. Jeden z takich podjazdów napadli kozacy: 5 powstańców, w tem stary żołnierz Ksawery Bolewski, zostało zabitych, a dwóch tylko ocalało.

Powziąwszy wiadomość o ściąganiu się wojsk moskiewskich pod Poryck celem zaatakowania go, zajął Komorowski obronne stanowisko na cmentarzach, gdzie też niebawem zaatakowali go moskale. Napadnięci około godziny 4-tej odpierali powstańcy skutecznie ataki moskali, którzy o zmierzchu zaprzestawszy walki, cofnęli się; powstańcy natomiast pozostali w mieście.

O godzinie 4. zrana dnia 3. listopada jednak opuścił Komorowski Poryck, aby na Samowolę cofać się do Baraniego Peretoku w zaborze austryackim. Wśród ciągłych utarczek ze ścigającymi i osaczającymi moskalami dotarł oddział jeszcze w sile 400 przeszło ludzi do kordonu, gdzie większą część Austryacy rozbroili. Podczas odwrotu Komorowski stanowczej walki z nieprzyjacielem staczać nie chciał.

12. 12. 63. **Kładniów,** Woł., p. włodzimirski; 25 km. płd.-z.-płd. od Lubomli. (Kłodzie).

Cofnąwszy się przez most z Dubienki Zaremba i Poniński zatrzymali się w Kładniowie, gdzie ponownie atakowani, musieli uchodzić dalej na południe.

13. 12. 63. **Wremba,** Woł., p. włodzimirski; 32 km. płd. od Lubomli. (Werba).

Z Kładniowa uszedłszy do Wremby, Poniński i Zaremba, wzmocnieni posiłkami z Królestwa (oddz. *Kozłowskiego?),* znowu atakowani przez Hryniewieckiego i Rakuzę, odparli zwycięsko nieprzyjaciela, a zabrawszy 9 ludzi do niewoli i zagwoździwszy podobno jedno działo, unikając dalszej walki, ruszyli w lasy hrubieszowskie.

14. 2. 64. **Bendjuga,** Woł., p. włodzimirski; 18 km. płd.-z. od Lubomli. (Lubówka).

Po starciu pod Dubienką, ruszywszy przez Bug, napadł Rokitnicki w Bendjudze na patrol kozacki z 6-ciu ludzi i zmusił go do ucieczki, poczem cofnął się w Lubelskie.

Województwo Ukraińskie.

9. 5. 63. **Sołowijówka**, Ukr., p. radomyski; 40 km. płd.-w. od Radomyśla.

Wymordowanie bezbronnych powstańców w Sołowijówce.

W celu wyłącznie agitacyjnym t. j. poruszenia ludu ruskiego, wyruszyło z Kijowa 7. maja 21 młodzieńców pod dowództwem Antoniego Jurjewicza, b. studenta uniwersytetu kijowskiego i członka Zarządu Rusi. Głosząc po drodze Złotą Hramotę, osaczona zewsząd przez wojsko i chłopów, zmęczona kilkudniowemi przygotowaniami, po przebyciu stukilkudziesięciu kilometrów forsownym marszem, dotarła owa garstka do wsi Sołowijówki. Tutaj już była zorganizowana obława. Tysiączne tłumy chłopów uzbrojonych w kosy, koły i drągi czekało na dwudziestu i jednego znękanego i zmęczonego trzydniową tułaczką młodzieńca.

Zawiadomiono o zbliżaniu się wojska moskiewskiego. Powstańcy ustawili się pod płotem, w pozycyi obronnej, zdecydowani przyjąć nierówną walkę, a temsamem ponieść śmierć bohaterską. Uzbrojeni doskonale, mogli uniknąć śmierci — idąc poprzez trupy chłopstwa, lecz nie uczynili tego. Nie z mieczem szli do chłopa, lecz ze słowem pokoju i wolności.

Znużenie do tego stopnia opanowało ich, że stojąc zasypiali. Mniej znużeni starali się tłomaczyć ludowi znaczenie powstania i przekonać go, że to właśnie o jego dolę i przyszłość oni dziś do walki wystąpili. Wysunęło się nareszcie kilku starszych włościan oświadczając, że nic im złego nie zrobią, ale wypuścić ze wsi nie mogą, bo ich moskale będą mordować za to. Wreszcie wskazali im na życzenie chatę do której powstańcy mogli się udać, aby oczekiwać moskali bezbronni, gdyż wprzód, na warunek postawiony im przez chłopów, złożyli broń na wozie.

Tymczasem jeden z wtajemniczonych w zamiary policyi, dążącej do tego, aby lud rzucił się na bezbronną garstkę, porwał strzelbę leżącą na wozie i wystrzelił. Zdziwieni powstańcy wybiegli przed chatę — pod cepy, koły i kosy podbechtanej czerni.

Dramat nie trwał długo.

Zginęli na miejscu: Biesiadowski Józef, Izbiński (Izbicki) Konrad, Krypski Bolesław, Peretiatkowicz (Pretiatkowicz) Adolf, Kostko Jan (Kosko, Kostka), Bobowski (Badowski) Franciszek, Przedpełski Gotfryd (albo Stefan), Wasilewski Aleksy, Wołoncewicz Lucyan, Przedrzymirski Walery z bratem, *Rusiecki (v. Rudzki)* i Abramowicz piętnastoletni chłopiec.

Resztę ciężko rannych zabrali moskale, mianowicie Kościuszkę Antoniego, Wyhowskiego (Wykowskiego) Stefana, Kurzańskiego (Kurzeńskiego) Wacława (Wieńczysława, Mieczysława), Jurjewicza Antoniego, Peszyńskiego (Perzyńskiego, Cyszyńskiego) Bolesława, Szaramowicza Władysława, *Strelczeńkę* Aleksego, mieszczanina z Odessy, Wasilewskiego Wincentego, Dorożyńskiego Józefa. Dwóch powstańców zdołało zbiedz (Jelicz i Strzemeczny ?).

Z tych Dorożyński umarł z ran w szpitalu żytomierskim, na Sybir zesłano Wasilewskiego Wincentego, Peszyńskiego, Wyhowskiego, Kurzańskiego i Kościuszkę; Szaramowicz uciekł z Kazania, zaś Jurjewicz z twierdzy kijowskiej.

9. 5. 63. **Borodzianka,** Ukr., p. kijowski; 46 km. płn.-z. od Kijowa. (Borowlany, Borowianka).

W nocy dnia 8-go maja powstańcy kijowscy kilku partyami wyruszyli w kierunku Borodzianki. Najpierw wyszedł oddział około 300 ludzi, przeważnie młodzieży akademickiej i gimnazyalnej, w części uzbrojonych, w części mających otrzymać uzbrojenie w pobliskich lasach. Pieszym oddziałem dowodził b. oficer saperów moskiewskich Borowski, głównym dowódzcą był b. kapitan artyleryi moskiewskiej Władysław Rudnicki (Sawa). Przodem wysunęło się około 100 jazdy, prowadzonej przez *Olszańskiego*. Niebawem za temi dwiema partyami wyruszyło około 150 ludzi, prawie bez żadnego uzbrojenia. Ludzie ci, wśród ciemnej nocy źle prowadzeni, gdy im jeszcze znikł dowódzca, wrócili do Kijowa przed świtem i wpadli po większej części w ręce władz moskiewskich i chłopów.

Punkt zborny dla wszystkich spiskowych wyznaczony był na szosie berdyczowskiej o milę od Kijowa. Tam jednak oddział główny nie powiększył się (p. Romanówka) i sam ruszył ku Borodziance, spaliwszy za sobą most pod Romanówką, wstrzymując tym sposobem o kilka godzin pościg. Zmęczeni i zgłodniali zatrzymali się powstańcy w Borodziance.

Tutaj przyszło do nierównej, ale zaciętej walki ze ścigającą kolumną, dowodzoną przez płk. Tyzenhausena, składającą się z 2 rot połtawskiego pułku piechoty, dwóch szwadronów dragonów i seciny kozaków, zatem z dwa razy tak licznym nieprzyjacielem, gdyż przed utarczą drobny oddział piechoty i cała jazda ruszyła przodem.

Kordon kozaków i dragonów otoczył miasteczko a piechota rozpoczęła atak. Opór powstańców był energiczny. Gdy zdołano przełamać łańcuch tyralierów, powstańcy rozproszyli się po domach, gdzie bronili się zawzięcie. Dom po domu, jak fortecę, musieli moskale zdobywać a ostatecznie poczęli podpalać domy, w których bronili się Polacy. W ten sposób około 30 zginęło w płomieniach, tyluż poległo od kul, 70 dostało się do niewoli, a tylko 30 zdołało umknąć i częściowo połączyć się z Olszańskim. W Borodziance polegli między innymi Baraniecki, Połtowicz, Orzeszko, Brzozowski, Pierożyński Teofil, Wincenty Burczak-Abramowicz i Szymanowski.

9. 5. 63. **Romanówka,** Ukr., p. kijowski; 14 km. z. od Kijowa.

Powstańcy kijowscy pod dowództwem Rudnickiego (Sawy) i Borowskiego, zaatakowani przez dońców, wysłanych za nimi w pogoń, przywitawszy ich pod Romanówką gęstym i skutecznym ogniem, zmusili kozaków do ucieczki i ruszyli w dalszy pochód za *Olszańskim*.

9. 5. 63. **Kisłówka,** Ukr., p. taraszczański; 5 km. w. od Taraszczy. (Kierdany, Taraszcza).

Zorganizowany w powiecie wasilkowskim w okolicy Rokitna i Zytnych Gór oddziałek udał się na południe w powiat taraszczański, lecz dognany został przez porucznika ułanów Szweryna między Kierdanami a Kisłówką. Do zwycięstwa moskali nad garstką powstańców przyczynili się głównie chłopi pod dowództwem sędziego pokoju, osławionego Masłowa. Powstańców, dowodzonych przez Jasińskiego (?) miało poledz 18 z dowódzcą na czele, a 6 było rannych. Po stronie moskiewskiej raniony był Szweryn, po którym dowództwo nad pościgiem niedobitków objęli kapitan Minkowicz i Kunicki.

10. 5. 63. **Rozalówka,** Ukr., p. wasilkowski; 34 km. płn.-w. od Białej Cerkwi. (Uzin, Spendówka, Mirówka).

W powiecie wasilkowskim tworzyło się kilka oddziałów powstańczych: jeden złożony przeważnie z urzędników fabryki cukru w Szarmajówce, w lasach wsi Truszki, inny w okolicach Rokitna, dalej koło Mirówki, dokąd podążał oddziałek szarmajowiecki. Czestiakow, na czele nielicznej garstki żołnierzy i dwóch tysięcy chłopów, dopędził oddział pod Rozalówką i chłopstwo pohulało urządzając rzeź. Poledz tutaj miał adjutant dowódzcy Łapiński, sam zaś dowodzca Święcicki z pułku wielkopołowskiego, dostał się do niewoli. W całej okolicy, zwłaszcza, w Uzinie, Spendówce i Mirówce zgłodniali i wymęczeni powstańcy, tak z oddziału zniszczonego w Rozalówce, jak z organizujących się w tych okolicach grup, ginęli marnie nie od broni moskiewskiego wojska, lecz z wyczerpania sił i pod razami kołów i siekier hajdamackich. W ten sposób znikały małe oddziałki powstańców.

10. 5. 63. **Łuka,** Ukr., p. taraszczański; 14 km. w.-płd. w. od Taraszczy. (Koszowata, Baranie pole, Isajki, Tulczyn).

Śladem powstańców, którzy pod dowództwem b. porucznika saperów Adama Łukasza Zielińskiego (Łukiana Woli) (i Chojeckiego?) gromadzili się koło Taraszczy między Koszowatą, Łukawicą a Stepkiem, wyruszyły dwie roty czwartego batalionu podolskiego rezerwowego pułku i trzy roty praskiego rezerwowego pułku czwartego batalionu, jakoteż oddział saperów, pod dowództwem pułkownika Zerdziewa. Siły te rozdzieliły się na dwie części: Zerdziew z 3-ma rotami praskiego batalionu świtem d. 10. 5. ruszył na Koszowatą przez Sinicę i Łukę, pułkownik Żukow zaś z $2^1/_2$ rotą szedł drogą na Baranie Pole także do Łuki. Za Łuką Żukow spotkał się z oddziałem zdążającym ku południowi. Zmobilizowane chłopstwo zwartą masą stanęło w poprzek drogi. Naciskani przez masy przemożne i zaatakowani przez moskali, powstańcy — 187 jazdy i 68 piechoty — po zaciętej obronie poszli w rozsypkę. Trzecia część legła w walce między Łuką a Baraniem Polem pod kulami żołnierzy lub z ręki hajdamaków. Dwudziestu powstańców, między nimi Zieliński, dostało się do niewoli. Zielińskiego rozstrzelali moskale w Kijowie 30. 5. — Przez kilka dni ścigali moskale resztki oddziału. Niedobitków rozproszył major Hesse w dwa dni później w lasach Tulczyna (?) pod Isajkami w powiecie kaniowskim, biorąc 11 do niewoli, a kładąc trupem podobno 19.

10. 5. 63. **Hrebenki,** Ukr., p. wasilkowski; 22 km. płn. od Białej Cerkwi.

Jeden z oddziałków powiatu wasilkowskiego, przeszedłszy przez Winnickie Stawy, wychwytany i wymordowany został przez chłopów wsi Hrebenek, prowadzonych przez starszynę Iwana Szadurę.

11. 5. 63. **Owsianiki,** Ukr., p. berdyczowski; 34 km. płd.-w. od Machnówki. (Samorodek, Berdyczów).

Pod Błażejówką w powiecie berdyczowskim zebrało się 72 powstańców, nieźle uzbrojonych, pod dowództwem Leona Czekońskiego, naczelnika powiatu, Platona Krzyżanowskiego, oficera z 1831 r. i Władysława Padlewskiego. Głosząc Złotą Hramotę i powiększając się nowymi ochotnikami przez Samorodek zdążali powstańcy w powiat lipowiecki. Pod Wiktorówką otrzymano 11. 5. wiadomość o zbliżaniu się moskali na podwodach. Mimo chęci do walki postanowiono udać się w stronę powiatu winnickiego, ażeby połączyć się z powstaniem podolskiem. Wśród dżdżystej nocy na 12. 5. zatrzymali się powstańcy pod Owsianikami gdzie zetknęli się z patrolem moskiewskim, a nad ranem ruszyli do Szandorówki.

12. 5. 63. **Biała,** Ukr., p. lipowiecki; 20 km. płn.-z. od Lipowca. (Konstantynówka, Wachnówka, Machnówka).

W pochodzie ku Wachnówce oddział Krzyżanowskiego, Czekońskiego i Padlewskiego natknął się w Białej na patrol kozacki, który po krótkiej obronie został rozbrojony — 24 kozaków dostało się do niewoli. Za Wachnówką postanowiono zaatakować idących na pomoc kozakom huzarów, lecz ci za zbliżeniem się powstańców czemprędzej pierzchnęli.

12. 5. 63. **Rotmistrzówka,** Ukr., p. lipowiecki; 18 km. płn.-z.-płn. od Lipowca.

Idąc z Owsianik przez Szanderówkę oddział berdyczowski Krzyżanowskiego, Czekońskiego i Padlewskiego zatrzymał się w Rotmistrzówce, gdzie Tadeusz Rakowski z polecenia dowódzcy zaatakował stacyę pocztową, pojmał 5 urzędników wraz z pocztmistrzem Taksem, którego jako szpiega powiesił, tudzież zabrał 6 koni pocztowych dla oddziału.

13. 5. 63. **Wercholewsk,** Ukr., p. radomyski; 64 km. płd.-w. od Owrucza. (Worobij).

Olszański skierował się z jazdą swoją ku Radomyślowi, a potem ku Owruczowi; z nim złączyła się część rozbitków z Borodzianki.

Przeciw powstańcom wyruszył (z Radomyśla) major Krasznicew z rotą kremenczuckiego pułku, dognał koło Wercholewska i rozbił oddział, liczący około 250 ludzi, po upartym oporze ze strony Polaków, którzy stracili 30 zabitych i rannych oraz 12 wziętych do niewoli. Trzej dowódzcy Rudnicki, Borowski i Olszański Romuald, tudzież Lipoman, Tonberg, Kopernicki, Narcyz Koczorowski, Julian Kędrzycki i inni zostali przewiezieni do Radomyśla, a potem do Kijowa. Rudnickiemu udało się niebawem umknąć z więzienia i dostać się do zaboru austryackiego.

15. 5. 63. **Bułaj,** Ukr., p. berdyczowski; 21 km. płn. od Lipowca. (Bułhaje, Spiczyńce, Malinnki, Pohrebyszcze, Chropowicze).

Z Białej, odpocząwszy pod Turbowem, ruszył oddział berdyczowski na Bryckie do Bułaja. Oddział, składający się wówczas z 200 konnych i 36 pieszych powstańców, nie licząc oficerów i służby, i mający 14 bryk z bagażami, napierany był silnie przez moskali. Pozycya była groźną, gdyż Krzyżanowski, stary i chory, okazał się człowiekiem pozbawionym energii i inicyatywy. O godzinie 3. zrana 15-go maja, gdy oddział obozował jeszcze pod Bułajem, rekonesans doniósł, że piechota moskiewska zbliża się na podwodach. Nie można więc było już wykonać zamiaru cofnięcia się i połączenia z powstaniem powiatu taraszczańskiego i skwirskiego, tembardziej, że już otrzymano wiadomości o rozbiciu tamtejszych oddziałów. Między Czeremoszem a Bułajem dopędziła powstańców piechota nieprzyjacielska w sile 2 rot. Gdy oddział począł szykować się do boju, nadciągnęły jeszcze dwa szwadrony dragonów, a za nimi ciągnęły tłumy chłopstwa uzbrojonego. Postanowiono ruszyć ku Pohrebyszczom celem zajęcia lepszej pozycyi. Atoli Czekońskiemu niesłusznie wydawało się, że oddział unika walki, i przyjęto bój.

Poczęto się więc formować do walki, wysyłając przeciw rozsypującej się w tyraliery piechocie plutony Bnińskiego Romana i Tanajewskiego pod dowództwem b. oficera moskiewskiego Szostaka. Plutony te zrazu dzielnie wytrzymały ogień nieprzyjacielski, atoli z głównej kolumny część poczęła uchodzić, reszta jednak, zebrawszy się w jedną gromadę, po odsunięciu się od piechoty nieprzyjacielskiej, śmiało uderzyła na dragonów. Dwukrotnie szarżowano na jazdę nieprzyjacielską. W pierwszem starciu odparto dragonów, drugie skończyło się rozbiciem oddziału powstańczego. Ogólny rezultat potyczki był: 27 zabitych, między nimi Kalikst Jasiński, — 43 było rannych, z tych Rakowski zdołał ujść

i ukryć się w Kijowie, gdzie go jednak aresztowano, rannego zaś Bnińskiego schwytano w Pohrebyszczach. Dragoni moskiewscy mieli 49 zabitych; major ciężko raniony, zmarł; zastępca jego, młody oficer, padł na placu od cięcia pałasza plutonowego oficera Tyszkiewicza.

Rozbitki chroniły się do Pohrebyszcz, a za nimi pędziły tłumy chłopstwa, rabując konie, obdzierając powstańców i znęcając się nad nimi.

Część znaczna oddziału, bo 82 konnych, zebrała się za Pohrebyszczami w Szeranowieckim lesie. W Niemirzyńcach Platon Krzyżanowski odjechał i oddał się w ręce władz moskiewskich, Padlewskiego pochwycili chłopi w Pohrebyszczach. Czekoński resztę oddziału doprowadził do lasu Błażejowskiego, gdzie ostatecznie rozpuścił powstańców.

* * *

W czerwcu 1866 roku zesłani za Bajkał powstańcy z Rusi: Celiński, dr. Gustaw Szaramowicz, Arcimowicz i Leopold Iljaszewicz, zebrawszy kilkuset towarzyszy zesłańców, z bronią w ręku postanowili przedrzeć się do Chin, atoli po kilku starciach moskale zgnietli zupełnie owo „powstanie za Bajkałem".

IV.

Spis chronologiczny potyczek.

Rok 1863.

Styczeń.

21. Kraśnik L.
Płock Pł.
22. Żychlin M.
Suchedniów S.
Gołębie Pł. (Nasielsk)
Ciołków Pł. (Całków, Cełkowskie lasy, Staroźręby)
23. Mogielnica M.
Grójec M. (Błędowo, Mogielnica)
Łomazy P. (Rossosz)
Sokołów P.
Łosice P.
Kodeń P.
Biała P.
Łuków P.
Stok Lacki P.(Stoczek, Stok, Stok Moryc, Siedlce)
Radzyń P.
Słupie L. (Janów, Modliborzyce, Słupia Modliborowska)
Janów L.
Kazimierz L.
Hrubieszów L.
Sawin L.
Mała Bukowa L. (Bukowa Mała, Bukowo)
Lubartów L.
Szydłowiec S.
Jedlnia S.
Bodzentyn S.
Małkinia Pł.
Płock Pł. (Czarny Dwór)
Stelmachów A. (Jeżewo)
Sokoły A.
Jabłonka A.
Łapy A.
23. Suraż Gr.
24. Kurów L.
Józefów Ord. L.
Radomsk Kal.
Płońsk Pł.
Tykocin A.
Wysokie Mazow. A.
25. Grójec M.
25 Garwolin P. (Aleksandrówka karczma)
25. Mężenin A.
26. Gombin M.
Strzyboga M. (Skierniewice)
Łomazy P. (Łomża)
27. Czyżew Pł.(Dmochy-Glinki)
Łapy A.
Łochów M. (Łachów)
Góra Kalwarya M.
28. Gostynin M. (Soczewka)
Łaskarzew P. (Maciejowice)
28 Krzeszów L. (Kamionka, Podbielany, Rzeplin)
28. Kamińsko Kal.
Unieck Pł. (Glinojecko, Krajków, Onieck, Raciąż)
Słomino Pł. (Ciuśkowo, Smolino)
30 Szczebrzeszyn L.
30. Zduńska Wola Kal.
31. Łódź M. (Zgierz, Aleksandrów)
31. Józefów L.
31. Rudka Gr. (Rądka)

Luty.

1. Białka P. (Biała)
1. Bukowo L.
1. Tarnogród L.
1. Tomaszów L.
1. Błoto S. (Łosienica rzeka, Suchedniów)
2. Suchedniów S.
Bzin S. (Milica)
Michałowice Kr.
Maków Pł.
Czysta Buda A. (Dębowa Buda, Nowa Buda, Pilwiszki)
3. Ludwinów P.
Węgrów P.
Mokobody P. (Sarantów, Szaruty)
Chorzele Pł.
Wąchock S.
Dąbrowa Pł. (Rozogi)
4. Rawa M.
Opoczno S.
Dąbrowa Kr.
Maćki Kr. (Maczki, Modrzejów)
Szyce Kr.
Rypin Pł.
Janów Pł.
Niemirów Gr. (Bóble, Bubel, Janów)
Mielejczyce Gr.
5. Tomaszów L.
6. Lubochnia M.
Kazimierz L.
Karniew Pł. (Maków)
Troki Wil.
Siemiatycze Gr.
7. Bolimowskie Budy M. (Bolimów, Budy Bolimowskie, Skierniewicki las, Wiskitki)
Sosnowiec Kr. (Granica, Modrzejów, Sosnówka)

7. Siemiatycze Gr.
8. Przedecz M.
Zwierzyniec L.
Słupcza S. (Annopol, Rachów, Winiary, Zaklików)
Zawichost S.
Podoś Pł.
8. Żuromin Pł.
8. Sierpc Pł.
Suraż Gr.
9. Sandomierz S.
10. Ciepliny M. (Babiak, Izbica, Modzelów, Przedecz)
Studzianna S. (Korytków, Opoczno)
Złoczew Kal.
11. Przysiedzie Kal.
Królowy Most Gr. (Dołbizna, Dołhów)
12. Św. Krzyż S. (Łysa Góra, Słupia Nowa)
Iwanowice Kr. (Słomniki)
13. Prużany Gr.
14. Konstantynów Podlaski P.
Tarnogród L.
Kleczków Pł. (Krzeszów)
15. Przedbórz S.
Pyszków Kal. (Nowa Wieś, Brzeznów, Brzyzno, Pyszkowice, Widawskie lasy, Złoczewo, Złotów)
Dębsk Pł. (Mława, Niemyje bagno)
Warele A. (Czyżew, Łapy, Wyliny)
Rzeczyca Gr. (Czemery)
16. Nieporęt M. (Krubki, Okóniew)
17. Woskrzenice P. (Biała, Waśkrzenice, Zalesie)
Rudka L.
Staszów S.
Miechów Kr.
Koło Kal.
17. Niemenczyn Wil.
17. Rakanciszki Wil. (Rakimiszki)
19. Krzywosądz M.
20. Żarnowiec Kr. (Radków)
Łukowe Pł. (Maków, Podoś)
20 Zieluń Pł. (Bieżuń, Dzicz, Dziwy)
21. Nowa Wieś M. (Głuszyn, Skólsk, Trojaczek)
Sycyna P. (Waśkrzenice, Woskrzeniec)
Wola Okrzejska P. (Gułowski las, Okrzeja, Serokomla, Żelechów)
22. Żalin P. (Ruda, Siedliszcze, Zalin)
22 Daukszyszki Wil. (Gierwaty, Olginiany, Drapcza, Smorgonie, Soły, Zadauszkirski las)
23. Wielgolas M. (Drozdówka)
24. Dobra M. (Brzeziny, Łagiewniki, Łódź, Stryków)
Małgoszcz Kr.
25 Marki M.
25. Opatówek Kal.
Skrwilno Pł. (Blizne, Lipno, Orszulewo)
26. Zezulin L. (Grądy, Łęczna, Nadrybie, Żeżulin)
Ewina Kł.
Pańki Kal.
Kuźnica Grabowska Kal. (Grzyba, Kuźnica Grzybowska, Klonów, Michałów, Złoczew)
Borki Miń. (Borek, Horki)
28. Uniejów Kr. (Strzeżów, Sulisławice, Suleszowice)
Przetycz Pł. (Długosiodło, Poremba, Wiśniowek)

Marzec.

1. Siwe Bagno P.
Mrzygłód Kr. (Myszków)
Biniszew Kal. (Konin)
Kruszany Wil.
1. Czarna Wieś Gr. (Supraśl)
2. Dobrosołów Kal. (Mieczoława, Mieczownica)
3. Otwock M. (Karczew)
Glinianka M. (Karczew, Wiązownia)
Jawór Kal. (Łęki, Widawa, Wygiełzów, Wygnanów)
4. Góra Kalwarya M. (Grójec)
Sosnowica P. (Brzeźnica)
Jedlanka P. (Brzeźnica)
Patrykozy P. (Szydłownia)
Łuszczowa L. (Kock, Leszkowice, Luszawa)
Pieskowa Skała Kr. (Suleszów)
5. Skała Kr.
Brodnia Kal.
6. Gwizdały M. (Świnotopy)
7. Chojenko M. (Chojno, Gostynin, Huta Chojecka, Huta Solecka, Krzywie, Rataje)
Luta P. (Chańsko, Hańsk, Włodawa)
Adamki P.
8. Jeżyska M.
Dąbrowa Pł.
Podlipki A.
9. Rydzewo Pł. (Radziejów)
Myszyniec Pł.
Rudniki Wil. (Jaszuny, Olkieniki)
12. Fidesty M. (Słubowska Wólka, Wólka Słubowska)
Gaśno M. (Gombin, Lucin)
Drążdzewo Pł. (Orzyca, Płaska Góra)
13. Szczepanowice Kr.
14. Stanin P. (Grzązówka, Kopina, Stanisławów)
Radomsk Kal.
Chorzele Pł.
Grodno Gr.
15. Praga M.
15. Osiny P. (Lisie)
15. Zeńbok Pł. (Leinbok, Ząbki)
16. Giebułtów Kr.
Golina Kal.
Buda Kow. (Giegużyn, Budy, Lewinta, Użusola, Janów)
17. Chroberz Kr. (Zagoście)
17. Lubstowo Kal.
17. Lądek Kal.
18. Zambrzyków P. (Łucznica, Natolin, Uścienice)
Dziecinów P. (Karczew, Osiek)
Grochowiska Kr. (Busk, Pińczów, Wełecz)
20. Międzylesie M.
Potok L. (Lipiny Dolne, Skrzyszew, Krzeszów)
Szuszki L. (Brzozki, Jedlanki, Szyszki, Suszki, Tanew rzeka, Ulanów)
Potok Kr.
21. Ciosmy M. (Banachy, Cesmeński las, Gózd, Huta Krzeszowska, Janów, Ruda, Sola)
Igołomia Kr. (Cło, Czernichów, Opatowiec, Baran, Wiślica, Wawrzeńczyce)
Kleczew Kal.
Radzanów Pł. (Bieżuń, Gorczew, Mława, Nadratów, Poniatowo, Olszowa, Raciąż, Łaszewo, Szreńsk, Wróblewo)
22. Garwolin P.
Kuźnica Masłowska Kal. (Łazy, Zawiercie)
Slesin Kal. (Zagórów)
Pątnowo Kal. (Kazimierz, Kleczew, Olszak tartak, Olszówka, Tartak, Gosławice, Biniszew)
Mitkiszki Wil. (Baby, Jawa, Jewie, Mikliszki, Mytkiszki)
23. Wola Wodyńska P. (Wodynie)
24. Kobyla Wola P.
Róża P. (Jagodne, Stoczek, Zielonka)
Krasnobród L. (Róża, Ruda)
25. Blizocin P. (Michów)
Swierze S. (Chinów, Kozienice)
26. Nowogród A. (Dobrylas, Morgowniki)
27. Krzywda P. (Ruda, Wnętrzne)

27. Radoszowice Kal. (Kiełczygłów, Kuźnica, Rząśnia)
Megjany Kow. (Datnów, Dolejkinie, Kiejdany, Megajny, Nowobirże, Podberezie, Pojdok, Pujdok, Migiany).
28. Wilki Kow.
29. Wysoki Dwór Kow. (Czekiszki, Czerkiszki, Ejragoła, Łapkalnie, Poszilska Buda, Średnik)
31. Białaszewo A. (Bałaszewo, Stawiszki)

Kwiecień.

1. Kozłowa Ruda A. (Koźliszki, Maryampol)
Leńcze Kow. (Leczele, Leńczany, Ławków, Bortkoniszki, Krokowski las, Iłgów, Ożytany)
2. Skaryszew S.
Wielkie Jaszwile Gr. (Goniądz, Górce, Górzec, Penski)
3. Mingosy M.
Huta M. (Kuflew)
4. Sulejów M. (Salewój)
4. Łódź M.
4. Kuźnica Kal. (Kuźmianka, Praszka, Rudniki)
Świeczki Wil. (Śnieczki, Radoszkowice)
5. Szklary Kr. (Olkusz, Racławice)
7. Cytowiany Kow. (Lidowiany)
9. Staszów S. (Połaniec)
Lokajcie A. (Gryszkobuda, Kretkumpie, Poligwojskie lasy, Szytejki, Sapieżyszki)
10. Ruszkowo M. (Ciechocinek, Jadlno, Kazimierz, Nykiel, Raszków, Sadlno)
10. Okóniew M.
10. Broszęcin Kal. (Bożęcin, Kroszencin)
Olszanka A. (Suwałki)
11. Praszka Kal.
Dubicze nowodworskie Wil. (Berszty, Brzecz, Piłownia, Głębokie, Kotra rzeka, Lida, Porzecze, Podubicki las, Olkieniki, Nowodwory, Starzyn, Staszyn, Nikieniki)
Misiuny Kow. (Ejragoła, Kajsarowskie lasy, Miessuny, Średnik)
12. Góra Kalwarya M.
12. Golędzinów M. (Nieporęt, Pelcowizna)
Chojczyny Kal.
12. Bielaniszki (Baleniszki, Giełonojskie lasy, Tryszki)
14. Budy Zaborowskie M. (Babice, Buda Zaborowska, Wolskie rogatki, Zaborowska Buda)
Walichnowy Kal.
Augustowo A.
15. Mińsk Mazow. M.
Kowal M. (Ostrowie)
Wólka Plebańska 15. 4. 63.
Rychłocice Kal. (Rychłów)
Kalisz Kal.
Kuźnica Grabowska Kal. (Grabów)
16. Borowe Młyny L. (Babice, Borów, Borowa, Czarna rzeka, Głuch, Józefów, Łukowa, Łysa Góra, Majdan Sopocki, Olchowiec, Osucha, Różaniec, Rudka uroczysko, Tarnogród, Zamch)
Grabowiec S. (Solec)
Koziołek Pł. (Kościelno, Kozi Róg, Kwaśniew, Kwaśno, Skempskie lasy)
Antokolce Wil. (Dąbrowa, Giegużyn, Janowska puszcza, Szosły, Zośle, Żyżmory)
17. Pyzdry Kal.
Merecz Wil.
18. Kampinos M. (Błonie)
Brody S. (Budy, Lubinie, Staruchowice)
Kossemin Pł.
19. Grzybowa Góra S. (Mircze, Mirzec, Wąchock)
Jastrzębna A. (Lipsk, Augustowskie lasy, Giedzie, Żaletniki)
Naliboki Wil.
20. Jedlnia S. (Brucz, Brzoza, Brzuza)
Ochędzyn Kal.
Kowalki Wil. (Dubicze, Dumbel, Łakiciany, Łaksztubiany, Nacza, Ruda, Rudniki)
21. Czermno S. (Kruszyna, Przedbórz, Radomsk)
Borzymin Pł.
Staniuki Wil. (Pakuliszki)
Ginietyny Kow. (Gejtany, Gentany, Ginejtyny, Rogów, Rogowskie lasy, Rogoźno)
22. Gielniów S.
Stefanów S. (Bzin, Chlewiska, Niekłań, Piekło, Przysucha, Skłoby, Stefanków, Szczepanków, Ruda Malenicka)
Golczewice Kr. (Pazurek, Rabsztyn, Siewierz)
22. Kluski-Pustowo Kal. (Cisowa, Pustowo-Kluski, Rudniki)
Nietrzeba Pł. (Chojnicki las, Chojno, Biała-Wieś, Chrostków, Lubianki, Rypin, Sikorze, Skempskie lasy)
23. Grzęzówka P. (Królowa Niwa, Topór miejsce leśne)
Więcki Kal. (Brzeziny, Działoszyn, Lis-Warta, Parzymiechy, Popowo, Wąsosz, Wąszana, Więcki las)
Czarny Bród A. (Balinka, Czarny Bór, Kolety)
24. Rogów M.
Józefów L. (Osuchy, Pisklaki, Piskle, Tanew rzeka)
Michałów S. (Iłżyckie lasy, Mniów)
Jaworznik Kr. (Myszków, Żarki)
Różan Pł.
Chrzanowo Pł.
25. Łazy Kr.
Kołaki Pł.
Krasław Witebskie
26. Nowa Wieś M. (Babiak, Kleczew, Lubstów, Łuszczew, Piotrków Żydowski, Radziejów, Raszków, Ruszków, Slesin)
Warka M.
Konin Kal.
Krzelmy Pł.
Korsakiszki Kow. (Karpiowska puszcza, Zielonka)
27. Wąchock S. (Ostrów, Ostrowskie lasy)
Przysucha S.
Szakwicie Kow. (Batoki, Pogromońcie, Karopol, Rawdań, Taurogi, Tauros, Rotokowo)
28. Włodawa P.
Boby L. (Chruślina, Józefów, Kraśnica, Kraśnik, Opole, Zdziechowice)
28 Bielaniszki Kow. (Tryszki)
29. Brdów M. (Osieckie lasy, Osowa, Osowie, Osowskie lasy)
29. Pyzdry Kal.
Walile Gr. (Komotowszczyzna, Krynki, Ośródek, Pierociosy, Pilatowszczyzna, Sokólska puszcza, Sokółki, Supraśl, Starzynek, Waliły, Wasile)
30. Szeszole Wil. (Czabiszki, Kiwańce, Sleszole, Szyrwinty)

Maj.

1. Kobylanka L. (Borowe Młyny, Czosmy, Głuchowski las, Kobylówka, Litkowice, Tanew rzeka, Tepiły)
   Olesiec Kal.
2. Przyłuki Miń. (Kojdanów, Łuki)
   Stroble Gr. (Strabla)
   Hornów Gr.
3. Limierze S.
   Dąbroszyn Kal. (Rychwał, Tuliszków)
   Baby Kal. (Piotrków)
   Ozierce Miń. (Hryćkowszczyzna, Łosza, Łoszor, Ozierany)
   Jeziory Gr. (Tołoczki)
   Brześcianka Gr.
4. Jeziorki S. (Bałtów, Bodziechów, Danków, Denków, Ostrowiec)
   Magnuszew S.
   Podlesie Kr. (Czyżówka, Polesia, Porębka)
   Igołomia Kr.
   Sklanek Gr. (Święte Błota)
5. Rzeczniów S. (Chmielów, Grabowiec, Jawór, Osówka, Siemińska Wola, Sienno, Wola Siemieńska)
   Łazy Kr. (Dąbrowa, Mrzygłód, Sosnowice)
   Krzykawka Kr. (Chechło, Małobądź, Miłobędz, Olkuskie lasy, Sławków)
   Stok Pł. (Jelenie, Komorów)
   Rydzewo Pł. (Giżyńskie lasy, Hościstowskie lasy, Ościsławskie lasy, Ojczeńskie lasy, Suierzyckie lasy)
   Dubicze nackie Wil. (Pelasa, Poliasy jezioro, Podubicki las, Romanów)
6. Międzyrzecz P.
   Dołha P.
   Kobylanka L. (Kobylówka, Tanew rzeka, Tepiły, Zamch)
   Wodzisław Kr.
   Koło Kal. (Kościelec)
   Horki Mohilewskie (Górki, Hory-Horki)
7. Szyce Kr. (Irena, Nowa Wieś)
   Medejki Kow. (Birże, Madejki)
8. Rychłocice Kal.
   Ignacew Kal. (Lubstów)
   Hudyszki Kow. (Birże, Gaweniszki, Gudyszki)
   ŚwirplenyKow.(Świerszcze, Wojtgielskie lasy, Woliczewskie lasy)
8. Niższa Toszczyca Mohilewskie (Nowe Toszczyce)
   Trojanów Woł.
9. Średnica A.
   Dźwinosy Wil. (Konotopki, Tarakanówka)
   Sznurkiszki Kow. (Birże, Kroszty, Skrobiszki, Spaliszki, Stawiszki)
9. Piaski Gr.
9. Kisłówka Ukr. (Kierdany, Taraszcza)
   Romanówka Ukr.
   Borodzianka Ukr. (Borowlany, Borowianka)
   Sołowijówka Ukr.
   Lubar Woł.
10. Węgrów P.
10. Piotrowszczyzna Miń. (Borowlany, Sineło, Piotrowicze)
    Lady Miń. (Czuryłowo, Sucina, Sutyn)
10. Janin Gr.
10. Hrebenki Ukr.
10. Łuka Ukr.(Baranie pole, Isajki, Koszowata, Tulczyn)
    Rozalówka Ukr. Mirówka, Spendówka, Uzin)
    Iwnica Woł. (Charlejówka, Jarpowce)
11. Huta Krzeszowska L. (Dendrowice, Derylaki, Harasiuki)
    Sztemple Kow. (Gruździewskie lasy, Ambikowski las, Dempel, Judrany, Legskie lasy)
    Liciagi Mohilewskie (Lutiagi, Oziery)
    Porucz Miń. (Borysowska puszcza, Perucz, Poruck, Porycz)
    Owsianiki Ukr. (Berdyczów, Samorodek)
12. Kotra rzeka Wil.
12. Sztemple Kow.
    Rotmistrzówka Ukr.
    Biała Ukr. (Konstantynówka, Machnówka, Wachnówka)
    Samowola Woł. (Iwanicze, Poryck)
    Połonne Woł.
13. Kleczew Kal.
13. Kietlanka Pł. (Czyżewo, Małkinia, Wólka, Żaręby)
    Smolarka Gr. (Bereza Kartuska, Huta szklanna)
    Wercholewsk Ukr.(Worobij)
14. Szczawin Kościelny M. (Kłodawa)
    Rozniszew S. (Brzoza)
14. Małoli Kow. (Białozoryski las, Dychtoryszki, Możoły, Żyłajcie)
14. Waleryany Miń. (Janówka)
    Michalin Gr.
15. Kunki M. (Gombin, Lenięty, Łanięta, Łąck)
    Bułaj Ukr. (Bułhaje, Spiczyńce, Malinniki, Pohrebyszcze,Chropowicze)
15. Zielenice Woł.
16. Ulów S. (Borowiec, Nowa Wieś, Nowe Miasto)
    Mińcze Kow. (Łodzie)
    Miropol Woł. (Kamionka)
17. Babsk M. (Bubole)
    Stawiszyn S. (Bleszno, Branica, Jabłonna, Paprotnia, Smardzew, Stromiec, Stromle, Warka)
    Pułtusk Pł.
    Małkinia Pł. (Czyżew)
    Horki Gr. (Baładycze, Bieliński las, Borki, Derewin, Odrzyżyn)
    Moskalówka Woł. (Chrystynowskie lasy, Kłoczki)
    Miropol Woł.
    Miropol Woł.
18. Nowa Wieś M. (Boże, Lechanice, Warka)
    Turkowice L. (Tyszowce)
19. Chojnów M. (Góra Kalwarya, Piaseczno)
    Tuczapy L. (Małożew, Mołozow, Stara Wieś, Tyszowce)
    Polimsza Wil. (Prowenischa, Rumszyszki, Strawienniki)
    Stokliszki Wil.
    Chłopienice Miń. (Ślepce, Szawry, Szczawry, Wołowa Góra)
    Podberezie Miń.
    Worobijówka Woł. (Kustowce, Ostropole, Worobijowskie karczmy)
20. Radziwiłłów M.
21. Kadysz A. (Czortek, Dąbrowa, Dąbrówka, Podlipki, Podliszki, Rygały, Gruszki, Hruszki, Lipiny, Ihorka, Kodzie, Stara Hańcza, Hańcza rzeka, Pudliszki, Kalety)
    Łabonary Wil. (Kołtyniany, Łukna, Święciany)
    Tryszki Kow. (Balki, Biliniszki, Fryszki, Malaki, Telsze)
    Marcyanówka Miń. (Berezyna, Ihumeń, Jurewicze)
    Horki Gr.
22. Poszławanty A. (Bolwerskie lasy, Fartupie, Tartupie)
    Minkowce Woł. (Cwet puszcza, Sławuta)
23. Środa P.

23. Niewiesz Kal. (Baby, Dobra, Chodecz, Poddębice, Rokiciny, Turek, Uniejów)
Łączka Pł. (Długosiodła, Ostrów, Osucha, Poręba, Zielona)
Buda A. (Balwierzyszki, Fartupie, Iwaniszki, Michalinki, Nowa Huta, Płutyszki, Preńskie lasy, Tartupie)
24. Sobolew L. (Kutusie bagno, Lubartowskie lasy, Majdan, Michów)
25. Ruda M. (Górki, Rudka, Rudniki, Stara Wieś, Wiązownia)
Koniecpol Kal.
Żemelany Kow. (Jemielińsk, Telsze)
Horki Gr. (Bicliński las, PorzeczeSkirmuntowskie, Biała Góra, Woronie, Wyspa Zielona, Zielona Wyspa, Zielony Kąt, Chełmskie jezioro)
Laszki Woł. (Lesińce, Lisińce, Łaszki, Medwedówka)
Makoty Woł. (Dartka, Dertka, Miakoty)
26. Mazanówka P.
Smardzew S. (Białobrzegi, Bukowno, Kamień, Odrzywol, Chruściechów, Pierzchnia, Radzanin)
Pułtusk Pł.
Szawkiany Kow.
Salicha Woł.
27. Kościuszków S. (Czarna)
Szydłowiec S.
Kruszyna Kal. (Janów, Kłomnice)
Czersk Gr. (Sławetycze)
28. Michałów M. (Duchnów, Okóniew)
Lipno A. (Dembniki, Lipno Stare, Rutki, Stare Lipno, Wykno)
Władyki Wil. (Ilia, Stajkowski las, Straszynki, Wilejka)
Ludwinowo Gr. (Janin, Janów, Karczmy Sawickie, Kotra, Nowy Dwór, Litwinów, Sawickie Karczmy)
29. Rogów Kow. (Jasna Górka, Możany, Rogowskie lasy)
30. Chruślina L. (Moniaki, Opole, Rachów, Zaklików, Zawichost)
30 Skalmierz Kr.
30. Grochowy Kal. (Gadówek, Grochowiska, Rychwał)
31. Borowiec Kal. (Brudzew, Cieświce, Cesowiec, Cetwice, Jarantów, Grodziec, Konary, Lipica)
Rudniki Wil. (Olkieniki)

Czerwiec.

1. Płowki M. (Broniew, Czamanin, Świeszewy)
1. Grabowska Wola S. (Dębowa Wola, Rościszew, Rozniszew, Warka, Wólka Grabowska)
2. Zawady S.
Wyszogród Pł.
Użwenty Kow. (Potamsza, Rochtowiańskie lasy)
Pogorzele Gr. (Pohoreło)
3. Naguszew Pł. (Nagoszyn, Niegoszew, Brańszczyk, Łączka, Laskowizna, Ostrowskie lasy, Osucha, Poręba, Małkinia, Wiśniew)
Mołowidy Gr. (Małowidz, Miłowidy, Mołowy)
4. Kotowy Pł.
Sesiki Kow. (Lańska puszcza, Łany, Łańskie lasy, Łukień, Siesiki, Graża, Grusza)
Bątkowo Pł.
5. Koszary Iłżeckie S.
Lubki Wil. (Ilia, Iża, Lubań, Narocz)
6. Cytowiany Kow. (Szawle, Toniany)
7. Rogów Kow. (Rogow. lasy)
Sielec Gr. (Góra, Myszanka)
8. Stoczek P.
8. Rusinów S. (Bąków, Gielniów, Korytków, Mechlin, Przystałowice)
Mereczowszczyzna Gr. (Brzozowe Błoto, Różana, Różańska puszcza, Rużanna, Kosowo, Ściercierz, Sieradowski las, Moraczewszczyzna)
9. Międzyrzecz P.
Niekłań S. (Czarna, Huta Przysuska, Ruda Przysuska)
Ignacew Kal. (Kazubek, Ruda, Rudka, Ruszkowski las, Sadlno)
Worniany Kow. (Białozorski las)
9. Rudka Gr.
9. Królowy Most Gr.
10. Zbilitów P. (Radzyń, Wiechów, Wohyń, Zbulitów, Zbylitów)
Sokołów P.
Korytnica P.
Bobrza S. (Blizin, Nowe Zakłady, Baraki, Ćmielów, Samsonów, Szwedy)
10. Kleczew Kal. (Jabłonna, Komorów, Kopanica, Lubierz, Ruszkowskie lasy, Slesin)
Sieradów Gr. (Borki, Popielarnia)
11. Żelechów P.
Rataje S.
Bojany Kow. (Bobijany, Kiejdany)
12. Zyliny Wil. (Rudniki)
Woszokiany Kow. (Traszkuny, Woszkinie)
13. Przysucha S. (Rusanów)
Koreczyn Gr. (Czarne jezioro)
Kowalewo Pł. (Gozdowo)
14. Wola M. (Wolskie rogatki)
Zawełtyszki A.
15. Lutułów Kal. (Augustowo, Klonów, Sutałów)
Warta Kal.
Rosoliszki Wil. (Bakształński las, Rozaliszki)
Bojary Gr.
16. Zygmuntyszki Wil. (Olkieniki)
Pokierniów Wil. (Rudniki)
Szarkowszczyzna Wil.
Janin Gr.
Łysków Gr. (Długi Kąt, Głęboki Kąt, Wielki Uhoł, Wielki Węgieł)
Huta Gr. (Azerota, Guty, Ustroń)
Różana Gr.
17. Peleniszki Wil.
18. Łódź M.
Góry Kr.
Giżyce Kal. (Grabów)
Żoginie Kow. (Burbiszki, Koterla)
19. Dubów P. (Bialskie lasy, Biała, Dobów)
20. Komarów Kr. (Komorów, Słupce)
Gace Kr. (Maków, Maniów, Rataje, Szczucin, Żabiec)
20 Preny A.
Olita A. (Preńskie lasy)
Kielmy Kow. (Kurtowiany, Pojurze, Szawkiany)
21. Stragiszki A. (Duś jezioro, Iwaniszki, Seraje, Staciszki, Statyszki, Stawiszki)
Rudniki Wil. (Radziszki, Rudziszki)
Krzywoszyn Miń. (Kryszyn)
Żarkowszczyzna Gr.
22. Groszki M. (Graszki, Kałuszyn, Kuflew)
Włodawa Kal. (Rudawa)
Popowo Pł. (Serock)
Woźniki Pł.
Draginie Kow. (Popielany, Okmiana)
23. Róża S. (Łuków, Stoczek)
Janczyszki A.

23. Woronie Miń. (Haliw, Stalin, Stolin)
23 Mosty Gr.
24. Radomsk Kal.
Koło Kal.
Szumma Wil. (Daciszki, Korkuniaty)
Gedrojcie Wil. (Lelekanty)
Linków Kow. (Salaty, Konstantynów)
Montwidów Kow. (Mendendów)
25. Zegrze Pł.
Berźniki A. (Bereźniki, Jeleniewo)
Loktiany Wil. (Lokaniany, Łokmiany)
Łoczyn Miń. (Domowiecko, Horki, Łochy, Mikuliszki, Sutyn)
26. Postawy Wil. (Kropiwniki)
Wornie Kow.
26 Dąbrowice Woł.
27. Sobieszczany L. (Janów, Kraśnik)
Przedbórz S. (Podbórz)
Drążdżewo Pł. (Baraki, Orzyca, Płaska Góra)
Kuczbork Pł.
Gargi Kow.
28. Barłogi M.
Trzepnica Kal.
Drążdżewo Pł.
Gruszki A. (Grudek, Mikaszówka)
29. Izbica M.
Parczew P.
29 Lublin L.
29. Skotniki S. (Oleszno)
Drążdżewo Pł.
Krasne A. (Balinka, Kozi Rynek, Hruszki Studzienniczna, Sapochiny, Sopoćkinie)
Żadyn Woł. (Almanowski las, Zadeń)
30. Goździków S. (Gwoździków, Opoczyńskie lasy)
Pojurze Kow. (Kiejdany, Chwejdany, Pożwery)

Lipiec.

1. Kutno M.
Nieszawa M.
Warta Kal.
Petyszki Kow. (Petryszki)
1. Bodzinki Miń. (Borodzinki, Brodzinki, Gromica)
1. Pińsk Gr.
2. Kutno M.
Krasnystaw L.
Gościeńczyk Kal. (Kleczew)
Mikaszówka A. (Sarnotki)
Radziwiłłów Wol.
3. Słowików M.
Słomniki Kr.
Kaszewice Kal. (Koszewice)
Piotrowice Kal. (Słupca, Strzałkowo)
Rozwoziny Pł. (Cieszki, Czeszki, Dąbrowice)
4. Kaski M.
Piotrkowice Kr. (Nawarzyce, Wodzisław)
Chorzenice Kal. (Bełchatów, Charzewice, Korszewice)
Wobolniki Kow. (Birże, Bobelniki, Druciszki)
5. Wyryki P. (Sachowa, Sucha Wola, Włodawskie lasy)
Radziłów A.
6. Wielka Bukowa L. (Bukowa Mała, Bukowa Wola, Mała Bukowa, Macoszyn, Sawin, Hańsk, Ossowa, Swirszczew, Malinówka)
Janów Kr. (Ponik, Przyrów)
Igołomia Kr.
Książ Kr.
Kuczbork Pł. (Mostów, Szreńsk, Zieluń)
Szeburczyn A. (Chyliny, Sambory, Sieburczyn, Szambory, Szymbory, Wizna, Biebrza rzeka, Burzyn)
Tryszki Kow. (Fryszki)
7. Urszulin P. (Andrzejów, Sawin, Swierszczew, Ossowa, Hańsk, Majdan Urszuliński, Wereszczyn, Wola Wereszczyńska)
Białobrzegi S. (Przybyszew)
Nowa Wieś Kal.
Brzeźnice A. (Łomża, Poryte, Zambrów, Ząbków, Zbrzeźnica)
8. Walewice M. (Bielawy, Łowicz, Piotrowice, Sobota)
Przysucha S.
Mokrany Gr. (Ratno)
9. Ktery M. (Bałków, Jaktory, Kteradz, Strzegocin, Piątek, Zieleniec)
Swierze L. (Bezek, Twierz)
Złoty Potok Kr. (Julianka, Poskok, Potok Złoty)
Szczutowo-Blizno Pł. (Blizno, Koziołek, Sierpe, Skempskie lasy, Pręczki, Czumsk, Szczechów, Szczatowo, Urszulów)
10. Kołacin M. (Dmosin, Rogów)
Rokitnica M. (Nowostawy)
Ossa S. (Inowłodz, Odrzywol, Studzienna, Załuczki)
11. Ździary M.
Sławetycze P. (Janówka, Romanów, Sajówka, Czajówka, Pniowa, Lubartów, Janów, Parczew, Włodawa, Łomazy, Wereszczyn, Wola Wereszczyńska)
Łapy A. (Dąbrowa)
Lawaryszki Wil. (Podtroczany, Łojcie, Klawszyńskie lasy, Klaryszki, Szklaryszki, Żyżmory)
Ignatów Miń. (Dragiłowo)
Domaczewo Gr.
12. Tomaszów Mazow. M.
Kłodawa M.
Buczek M.
Bliżyn S. (Bucniów)
Żarki Kr.
Zagorów Kal. (Ląd, Lądek, Lądzki Klasztor, Kowalewo, Wola Lądzka, Chocz, Turek, Łądzki Klasztor)
Kuczbork Pł. (Mława)
Modroga Kow. (Mordoga)
Ławków Kow. (Lewków, Łuków, Łowków)
Komaje Kow. (Dusiaty)
Kołodno Miń.
13. Kleczew Kal.
Wąsewo Pł. (Brudki, Goworowo, Trynosy)
Kołodno Miń.
14. Brenica M. (Brynica, Budziszewice, Inowłodz, Lubochnia, Krynica)
Rząśnik Pł. (Budy Rząśnickie, Cygany, Goły Stok, Dąbrowa, Sadykierz, Komorów, Wrząśnik, Zatory, Zastawie)
Macele Wil. (Rudniki)
15. Jadów M. (Straszków)
Ruda Wieczyńska Kal. (Lądek, Ruda Wenecka, Pyzdry)
Porządzie Pł. (Dzbądź, Gródek, Przetycz, Białobłoto)
Miastkowo A. (Łomża, Ostrołęka)
Pomuse Wil. (Orny)
Topczewo Gr.
Kostangalia Rumunia.
16. Szygi Pł. (Różan, Sygi, Ponikiew Wielka, Załęże)
17. Radzanów Pł.
Łapy A. (Dąbrowa, Ząbki)
Markowszczyzna Wil. (Olkieniki, Rudniki)
Róże Kow. (Bobty, Ejgiergolskie lasy)
18. Polichno L. (Blinów, Kraśnik, Stróże, Urzędów)
Białobrzegi S.
Końskie S.
Łapy A. (Ciechanowiec)
Lwowszczyzna Gr. (Choniewicze, Chorubowicze, Derewna)
19. Łódź M.

19. Kurek Kal. (Błaszki, Sieradz, Turek)
Poniewież Kow.
20. Ciechomice M. (Czermno, Dobrzyków)
Wesołe Oko A.
20 Lidowiany Kow. (Dubisa rzeka)
20. Brzozowe Błoto Gr. (Berezowe Błoto)
21. Kozłowa Ruda A. (Czysta Buda, Pilwiszki, Wysoka Ruda)
Łomża A.
22. Dobrzelin M. (Oporów, Sobota)
Sobota M.
Brzezno L. (Żalin)
23. Średnica A.
Krykształty A. (Krzekształty, Sejny)
24. Sobota M.
Walewice M.
Kania Wola L. (Krasny staw, Lejny, Załucze)
Siodmaki A. (Krasowo-Siodmaki, Piekuty, Składy, Skłody, Szczodrochy)
25. Złaków Kościelny M. (Różyce, Zawady)
Zywulciszki A. (Balwierzyszki, Sewultyszki, Zewultyszki)
Lewinta Kow. (Lenienty)
Klikole Kow.
Jeziory Gr.
26. Łowicz M.
Hrynkiszki Kow. (Grynkiszki, Komarowski las)
Paszuwie Kow. (Poszuwsk)
27. Mażany Kow. (Marzany, Morzany)
Wielkie Bagno Gr.
28. Kołacin M.
Brzozowie M. (Płyćwia)
Rudniki Kr. (Dąbrowa, Koniecpol, Secemin, Zaróg, Zalesie, Załęże)
Wobolniki Kow.
28 Szywruciany Kow. (Szuszwa rzeka, Szymsza rzeka)
Korytnice Woł. (Lisienice, Łuczyce, Boremla, Szelwowskie lasy)
29. Dziwy Pł. (Lubowidz, Zieluń)
Meckuny Kow.
30. Radzymin M.
Częstoborowice L. (Częstochowice, Rybczewice)
Markowo Gr. (Ciechanowice, Markowska Wólka, Markowa Wola)
31. Uścimów P.
31. Bystropole Kow. (Bystrampolskie lasy)
31. Szawrucie Kow.
Ihnatki Gr.

Sierpień.

1. Ibiany Kow. (Szbiany, Ubiany)
Leluny Kow.
Birbiliszki Kow. (Barwiliszki)
2. Chocz Kal.
2. Gródek Gr. (Lipniki, Łapniki, Zabłudów)
3. Sobolew Kr.
3. Lipno Pł.
3. Rakiety Kow. (Rękiety)
4. Chruślina L. (Boby, Chruślanki, Moniaki, Urzędów)
Wiśniew Pł.
5. Racibory M. (Grójec, Prażmów, Tarczyn)
Kałuszyn M. (Kuflew)
Depułtycze L. (Chełm, Deputaty, Dubienka, Pokrówka, Wierzchowiny, Zdanne)
Bombiniki A. (Simno, Szose, Zimno)
Rychły Gr. (Orla, Puchły, Ruchły)
6. Osuchów M.
Uniejów Kr. (Goreniec, Czaple Małe, Kępa, Szyce, Wolbrom)
7. Milanówek M. (Grodzisk, Łazy Mazow., Nowe Budy, Kampinos, Płochocin, Rokitno, Błonie, Zaborów)
Babice M.
Straczuny A. (Stoczany, Strocz, Stroczany, Stroczyn)
Bojary Gr.
8. Miłośna M.
Włochy M. (Raszyn)
Żyżyn L. (Moszczanka)
Bojary Gr. (Ciemlewo straż)
9. Trębki M. (Kiernozia, Słup)
Paszkowskie Ostrówki Gr. (Nowosiółki, Ostrów, Paszkowszczyzna, Świsłocka puszcza)
10. Poniatowo Pł.
Chromaków Pł. (Bieżuń, Chamsko, Poniatowo, Szreńsk, Wróblewo)
Dumbele A.
12. Magnuszewo Pł. (Gostkowskie lasy, Sielc, Strachocin, Różan, Zimna woda)
Drobin Pł.
12. Kiejdany Kow.
13. Błędowo M.
Bugaj Kr. (Chroberz)
13. Wilczyn Kal.
Strumiła Kow.
14. Sompolno M. (Sempolin)
Walewice M. (Dębowa Góra, Łowicz, Sobota, Stary Młyn)
Obiechów Kr.
Koło Kal.
15. Glanów Kr.
Imbramowice Kr. (Ibramowice, Konowice, Uliński las)
Pieskowa Skała Kr. (Szyce, Wielmoża, Zagorów)
Wąsów Kr. (Chlewce, Glewice, Igołomia)
Zielęcice Kal. (Łask, Zduńska Wola)
15. Mażoli Kow.
16. Skryl Miń. (Borowa, Gorzelce, Horelec)
18. Cierpięty Pł. (Budy Przysieki, Chorzele, Drążdżewo, Dynak, Myszyniec, Zromek)
Radzimowice Pł. (Rzewin)
18. Kutno M. (Pniewo)
Lublin L.
Biała Kr. (Podliszki, Siedliski)
Oborzyska Pł. (Brodowe Łąki, Długi Kąt, Kierzek, Piaseczno)
19. Fułki M. (Chodaki, Golice, Poddębice, Tarnów)
Sosnowica P. (Rutka)
20. Iłża S. (Lubieńce, Krzyżanowice)
Czepów Kal. (Borek, Cepów, Turek)
Turek Kal.
Drozdowo Pł.
Antopojce Wil. (Antonojce, Szilańskie lasy)
Buda Kow. (Chrapowicki las, Chrzepowicki las, Upita)
21. Kowala Stępocina S. (Guzów, Przegorzała, Radom, Stępociny)
Pęcherzewek Kal. (Dobra)
Różan Pł. (Narew rzeka, Zatorów, Załęże)
Mazuryszki A. (Budka, Czysta Buda, Olkieniki, Olkieniszki, Pilwiszowskie lasy, Wejwery, Zyplowskie lasy, Żarstwy)
Petraszyszki Wil. (Pietraszyszki)
Dziesiukiszki Kow.
22. Złoczew Kal.
Mieszki Pł. (Nasierów, Osiek, Osięki)
Białogrondy A. (Biała, Szczuczyn)

23. Wir S. (Goszczowice, Rusinów)
Poprężnik Kal. (Cielce, Błaszki, Równa, Socha, Stabierów, Strzałków)
Ciechanowiec Gr.
24. Fajsławice L. (Biskupice, Dorohucz, Oleśniki)
Mroczków S.
Rzęgnowo Pł. (Zęgnów, Żabokliki)
Stankuny A. (Bławanty, Słowanty, Szławanty)
25. Żelazna P. (Dąbrówka, Garwolin, Huta Żelazna, Czersk, Lubice, Parnawka, Paryszew, Puznówka, Żelechów)
Sarnaki P. (Konstantynów Podlaski)
Grzybowa Góra S.
Kartimoksle A. (Kurdomoksty, Łoździeje, Simno, Zimno)
26. Klikawa S. (Bobrownickie lasy, Góra Puławska, Puławy, Puławska Góra)
Sędziejowice Kal. (Łask, Radomsk, Sędzichów, Szczerców, Zduńska Wola)
Krasnopol A. (Sejny)
27. Szyrwinty Wil. (Gedrojcie)
28. Borowno Kal. (Brzeźnica)
Ławaryszki Wil. (Dubnickie lasy, Lawaryszki)
29. Pękoszowska Wola M.
Irena L. (Huta Bankowa, Janów, Zaklików)
Nieznanice Kal. (Baby, Borowno, Jackowo, Gidle, Kruszyna, Lgota, Koniecpol, Witkowice, Zdrowa)
30. Krośniewice M. (Kłodawa, Kutno, Ostałów, Pniewo)
30 Kalwarya Kow.
30 Kowalewicze Miń. (Szack)
30. Głęboki Kąt Gr. (Hłuboki Kut, Wielki Dąb, Wielki Kąt)

Wrzesień.

1. Tomaszów Mazow. M. (Lubochnia)
Białka P.
Boruny Wil.
1. Piłwele Kow.
2. Biłgoraj L.
3. Panasówka L. (Poręba, Terespol, Zwierzyniec)
Przedbórz S. (Oleszno, Świętokrzyskie lasy, Rudec)
3. Czarnostowo Pł.
3. Sanie A. (Jabłonka, Szczodrochy, Zambrów)
3. Strzelcowizna A. (Zielony las)
4. Wola Cyrusowa M. (Brzeziny, Cyrusowa Wola, Dmosin, Łódź, Rogów, Rokiciny, Stryków)
Chotycze P.
Mysłów P. (Jarczów, Żelechów)
Żółkiewka L. (Wierzbica)
Batorz L. (Batowskie lasy, Otrocz, Studzianka, Turobin, Wola Studziańska)
7. Oporów M. (Wielkie)
Brzeźnice A. (Jabłoń, Łabędź, Zambrów, Zbrzeźnica, Ząbków, Łomża)
8. Rydzewo Pł. (Czarnocin, Gumów)
10. Dalików M. (Bardzin, Dalków, Gajówka, Kutno, Poddębice, Sieradz, Stryków)
10. Augustów A.
11. Lutomiersk Kal. (Łask)
12. Ciepliny M. (Celinów)
Bieliny M. (Biełów, Boniew)
12. Rudnia Gr. (Horbacz straż)
15. Klewica Wil.
16. Małogoszcz Kr. (Bugaj, Lasochów, Sencygniów, Zarzyce)
Rybitwy Pł.
17. Żurawino Pł. (Choczeń, Chocznie, Kwaśne, Nakwasno, Zuchów, Żurawinek Czarny)
18. Sieradz Kal.
Wincenta A. (Bielinka, Kozioł)
18. Krakinów Kow. (Krokinów)
19. Zapanie Pł. (Zanany)
Długa Wieś A. (Druskieniki, Łajpuny, Mizery, Owiernica rzeka, Ryngaliszki)
Łukawica Gr. (Piątków, Piotków, Sokołów)
20. Pasieka M.
Korczew P.
20 Boćki Gr.
21. Ujny Kr.
Kościelna Wieś Kal. (Wieś Kościelna)
22. Cierno Kr. (Chorzewa, Czerty, Nagłowice, Szczekociny, Tarszawa)
Troupie Kow.
23. Żdżary M.
Warzyn Kr. (Lubcza, Nawarzyn)
Nowa Buda A. (Długie)
24. Konstantynów P.
Puchaczew L. (Łęczna)
Drożejowice Kr. (Działoszyce, Skalmierz)
24. Czarnca Kr. (Nieznanowice, Secemin)
Puszałaty Kow. (Ejmuliszki, Poszałaty)
25. Skoszewy M. (Byszewy, Dobieszków, Dubieszków, Stryków)
Gałków M. (Bedowice)
Nowy Staw L. (Kozłówka, Niemce)
Skiebłowo A.
26. Byszewy M. (Bydzew, Sleszyn)
Dęblin P.
Wola Okrzejska P. (Okrzeja)
27. Łanięta M. (Sokołów)
Skęczniew Kal. (Miłkowice)
28. Dzbów Kal.
29 Łódź M.
29. Majaczewice Kal.
Szaki A.
30. Okóniew M.
Przypki M. (Piaseczno, Prace, Tarczyn)
30 Zakrzew L.
30. Mełchów Kr. (Bystrzonowice, Drochlin, Lelów, Lgota, Błotna, Lelunów, Mały Mełchów, Mała chów, Myszków, Lgocianka, Świętokrzyskie lasy)
Kazimierz Kal.
Średnica A.
Rudniki Wil. (Zerańce)

Październik.

1. Dobra Kal. (Warta)
3. Łęczna L.
Kocin Kal. (Dzbów, Kozin, Miedzno, Konin, Nowy Folwark, Ostrowy, Żarki)
Chocz Kal. (Turek)
5. Tokary Kal. (Ceków)
5. Tyrszkle Kow.
6. Przyłęk P.
Salomin L. (Agatówka, Gościradów)
Wiewiec Kal. (Krzywanice)
7. Chełmno M. (Bryniew)
Kamień Kal.
Dzierże A. (Rotnica, Rytnica)
Zoliszki Kow. (Zielonkowskie lasy)
Borki Gr.
8. Slesin Kal.
Onikszty Kow. (Uszpole, Wazgiele)
9. Stawy Kr.
Szławanty A. (Ilgieniki, Paserniki jezioro)
9. Kroże Kow.
9. Kiejdany Kow. (Kejserlingowskie lasy, Poniewież, Remigoła, Szyłagoła, Szyłojcie)

10 Gałomin Pł. (Galumin Górny, Galomin, Gołomin, Gołymin, Lubowidz)
Borowa Karczma A. (Seraje)
11. Żabianka P.
Bukowa Góra Kal.
Piotrowicze A.
12. Uniejów Kal. (Izbica, Koziele, Kozijaty pod Izbicą)
Księżopole Pł. (Piski, Wiśniew, Zochy, Żochy)
12. Buchujańskie Błoto A.
13. Tarnowska Wola M.
14. Osówka Pł. (Gałumin Górny, Lubowidz, Stok, Stok Orli, Wylazłów)
15. Włodawa P.
Pińczów Kr.
Starce Kal. (Dymki, Kluczew, Skomlin, Świątkowice, Sadokrzyce, Złoczew)
Kowale Kal.
Rudniki Kal. (Drupniki, Krzepice, Wieluń)
16. Kłobka M. (Chodecz, Kłubki)
Nowa Wieś Kal. (Debolsko, Dębołąka)
Dobra Kal.
17. Przedbórz S. (Oleszno)
18. Lublin L.
19. Raczyny P.
Rudniki Wil. (Rudnicka puszcza)
Świętobrość Kow. (Daniliszki, Kiejdany, Surwiliszki, Swentobrosin)
20. Rybnica S. (Klimontów, Robowa, Rubawa, Rudawa)
Oksa Kr. (Ossa)
Żyżmory Wil.
21. Jurkowice S. (Bogorya, Iwaniski, Staszów)
Kwilina Kr. (Kossów, Kuźnica)
22. Zezulin L. (Zyzulin, Żeżulin)
Łążek L. (Borów, Borowa, Gościradów, Irena, Wólka Szczecińska, Huta Szczecińska, Potoczek)
25. Żulin L.
Mołozów L.
Jarczów L.
25 Lublin L.
27. Rózin M. (Rozym)
Kuflew M. (Piaseczno)
Hermaniszki Kow.
Noteniszki Kow. (Białozieryszki, Mażoli, Skele)
28. Goraj L. (Turobin)
Dłutów Kal.
Wieszynty Kow. (Wyszynie, Wiszynsza)
28 Waldenka Kow.
29. Czerwonka M,
Grabów M. (Smolice)
29 Jeziorko S. (Bodzentyn, Iłżeckie lasy, Pokrzywnica rzeka, Słupia Nowa, Św. Krzyż, Cisów, Daleszyce, Witosławice)
Sokołów Pł. (Czarna)
30. Wiłkowyszki A. (Kalwarya)
31. Radków L. (Liski, Nowosiółki)

Listopad.

1. Kiernozia M. (Czerniew)
Młochów M. (Stara Wioska)
Grodzisk M.
Ruda M.
Pruszków M.
1. Ner Kal. (Cepów, Czepów)
2. Wola Trębska M.
Strzemeszna M. (Lwówek, Studzianna)
Chełm L. (Siedliszcze)
Mołoduszyn L. (Małoduszno, Strachosław)
Magnuszew S.
Poryck Woł. (Baranie Peretoki, Porajek, Samowola, Skomorochy)
4. Mienia M. (Mińsk, Nowomińsk, Piaseczno, Siodło)
Bojanówka L.
Strojnów K. (Chmielnik, Maleszów, Pierzchnia, Słupia Nowa, Ujny, Wujny)
Drugnia Kr.
Ceków Kal. (Koźminek, Prażuchy)
5. Góry Kr.
6. Wierzchowiska S. (Krępa, Jawór Solecki)
Żeleźnia Pł. (Ostrołęka, Pościenie, Rzodkiewnica, Żelazna)
Skorowody Kow.
7. Wytyczno P.
7. Traszkuny Kow.
8. Włocławek M.
Finkówka P. (Białka, Garwolin, Konstantynówka, Krzywda, Serokomla)
Szydłowiec S. (Solec)
9. Włodawa P.
9. Chełm L.
Żywawoda A.
10. Uścienice P. (Garwolin)
Łęczna L.
Lemany A. (Nowogródzkie lasy, Wincenta)
11. Ciotusza L.
Darszyszki Kow. (Zielonka puszcza)
12. Annopol L. (Rachów, Zalesie)
Poręba Pł. (Białobrzegi, Bjenduga, Łączka)
12. Dobejki Kow.
13. Kisielsk P.
14. Sobota M.
Stulno P. (Zabuże)
Uszpole Kow.
15. Strachanów Kal. (Dobra, Zadąbrowie)
Małków Kal. (Marta, Warta)
16. Opoczno S. (Opoczyńskie lasy, Solec)
Wrząca Kal. (Błaszki, Brąszewice, Wierząca)
Tyczek Pł. (Drążek, Niedźwiedź)
17. Rossosz P. (Dubica, Łomazy)
18. Kolano P. (Hollendernia, Pachole, Parczew, Kodenice)
Łańcuchów L.
Puchaczew L. (Bogdanka, Brzeziny, Łęczna)
19. Rudka L. (Chutcze, Hudcza, Rudnia, Rutka)
Rudka L.
Tarnawka L. (Tarnów, Wierzbica, Żółkiewka)
20. Łączewna M. (Lanczewnica, Przedecz)
Żelechów P.
Malinówka L. (Łowcza, Ruda, Sawin)
20 Tarnoskała Kr. (Chmielnik)
20 Białozoryszki Kow.
21. Cyk Pł. (Cików, Surowe)
22. Szewo M.
Lutoborz M.
Andrzejów P. (Wytyczno)
23. Wólka S. (Huta Nowa, Cisów)
24. Strojnów Kr. (Łagów)
25. Stępów M. (Orłowo, Stemno)
Opatów S.
Warmiak-Brzeziny Pł.
26. Garbów L. (Starościn)
Iłża S.
Kiejdany Kow. (Powiatówka, Tyszkinie)
27. Jadów M.
28. Ociesęki S. (Rembów)
29. Nowosiółki L. (Radków)
30. Huta Krzeszowska L. (Gródek, Kąty, Szwajcary)

Grudzień.

1. Grojec L.
Momoty L.
2. Zastawie P. (Kożuchówka, Żelechów)
Siedliszcze L. (Chełm)
Brody S. (Iłża)
4. Sprowa Kr. (Raszków, Słupia, Szczekociny)

4. Jeżów Kal. (Clancznica, Kłoniszew, Plausznica, Szadek)
5. Mierzwin Kr. (Szaniec, Tur, Widełki)
   Rakoszyn Kr.
8. Balków M. (Bielno)
9. Wola Okrzejska P. (Lęg, Łęk, Lendo Wielkie, Ryki, Szosa Chełmska)
   Huta Szczecińska Kr. (Chmielnik, Szczecno, Ujny)
10. Rawa M.
10. Korbutowa Wola L. (Białka, Wola Korbutowska, Łęczna)
10. Brześć Litewski Gr.
11. Dubienka L. (Krynka)
12. Kładniów Woł. (Kłodzie)
13. Życk M. (Brzezie, Czermno, Iłów, Szczuki)
13. Wremba Woł. (Werba)
14. Cyców L.
15. Rzeżewo M. (Konin, Kowal, Kuźnica, Lutoborz)
    Makoszyn S. (Lechów, Cisów, Kielce, Raków)
16. Wola Osowińska P.
    Żebrak P. (Oleszyce)
    Bodziechów S. (Gramatczyce, Iłżanka, Ostrów, Sowia Góra, Zuchów)
    Janik S. (Brody, Iłża, Jańsk)
    Wyszków Pł. (Trojanka, Trzcianka)
17. Wilki Kow. (Średnik, Wilkija)
18. Potok S. (Potoczek, Tarłów)
18. Czarna S. (Cisów)
19. Przybysławice L. (Markuszewo, Morleszów, Wola Przybysławska, Amelinowski las)
20. Matkowice Kr.
    Girniki Kow. (Gerniki)
20. Bratoszowiec L. (Kochany, Potok Wielki)
22. Brzeźnica Książęca L.
24. Żółkiewka L.
    Janów Pł. (Chorzele, Pniowa, Prasnysz, Sienne)
25. Kock P. (Białobrzegi, Gołowo, Gutonówka, Gółowo, Samoklęski)
    Łęczna L.
26. Łęki Szlacheckie Kal. (Ręczno)
28. Turek Kal. (Grzymiszew)
30 Majdan L.
31. Ossowa P. (Andrzejów, Majdan, Wereszczyn, Pawłow, Puchaczew, Wola Wereszczyńska, Zienki)
    Mała Bukowa L. (Bukowa Mała, Sawin)
    Syrniki L. (Serniki)
    Boczki Kal.

Rok 1864.

Styczeń.

1. Oziemkówka P. (Garwolin, Oziemka, Oziembłówka, Parysów, Paryszew, Żelechów)
   Jaswojnie Kow.
2. Przedbórz S.
   Wiktorowo Kal.
   Cytowiany Kow. (Bejnarowskie lasy)
   Ibiany Kow. (Bobty, Orłowskie lasy)
3. Dołhobyczew L.
3. Lepogiry Kow. Lipagóry, Uciany)
5. Brudzew Kal. (Chocz)
6. Uścimów P. (Lubek, Łubek, Łubki, Zezulin)
8. Krasnobród L.
13. Kierz L.
    Stary Zamość L.
14. Skromowska Wola L. (Pożarów, Tarkowice, Terkowice, Turkowice, Wola Skromowska)
    Sucholipie L.
    Łubki L. (Łask, Łuski, Lubka, Kazimierz, Opole, Wojciechów)
15. Radom S.
    Kowno Kow.
16. Sitaniec L. (Sietańce, Zamojskie lasy, Zamość)
16. Rudnia L.
    Rozdziały Kal. (Rodziały, Rodziety, Rożdżały, Sieradz)
16. Kołaki Pł. (Kułaki, Pepłówek)
17. Iłża S. (Koszary Iłżeckie)
    Lubinie S. (Brody, Maziarze)
18. Stara Wieś L. (Nowosiółki, Tyszowce)
19. Rutka Korybutowa P. (Jedlanka, Ruda Korybutowska, Uścimów, Wojciechów)
    Imielno Kr. (Małkowice)
20. Rudka L. (Lubartów)
    Brzostówka L.
    Kunów S.
    Radkowice S. (Ostre Górki, Siekierzyńskie lasy, Wierzbnik)
    Chmielnik Kr. (Kozłów, Gruszyn)
    Rogówek Kow. (Rogów, Rogowsk)
    Mierzyszki Kow.
21. Samoklęski L. (Kurów, Starościn)
    Chocimów S. (Kocimów)
    Lipno Kr.
    Rogaczówek Kal. (Dąbrowa, Radomsk)
22. Wierzbica L.
22. Prusieck Kal. (Częstochowa, Jedlno, Jelno, Prusiński las, Radomsk)
    Rozprza Kal. (Kamieńsko)
23. Świdry M. (Jabłonna)
    Zakrzew L.
    Przedbórz S.
    Łagów S. (Zbylutka)
23. Ruda Fanisławicka v. Narodowa Kr. (Rudec)
    Szczekociny Kr.
    Włoszczowa Kr.
    Jędrzejów Kr.
    Kielce Kr.
24. Sucholipie L. (Chlumów, Chłaniew, Lipie, Wierzbica, Żołkiewka)
    Złotniki Kr.
    Czartosowy Kr.
    Sieradz Kal.
25. Miłośna M.
    Rudnik L. (Boża Wola, Kraśnik, Ostrów, Rudnicki las, Wielkotary)
    Stawce L. (Piaski, Sławka)
    Zychowa Wólka S.
    Szczyglice S. (Iwaniska, Szczyglice, Ujazd)
27. Żulin L.
    Kozienice S.
30. Wola Grodecka L. (Wólka Grodecka)

30. Majdan L. (Kopina, Włodawa)
31. Wygoda L. (Lubartów)
Sędziszów Kr. (Wodzisław)

Luty.

1. Góra Kalwarya M.
1. Bryzgów S.
2. Iłża S.
Kielce Kr.
3. Wielkopole L. (Gorzków, Krasnystaw, Żółkiewka)
3. Krasocin Kr.
4. Uchanie L. (Jarantów, Jurentów, Wojsławice)
5. Białystok Gr.
6. Lisia Wólka P.
Jakubów Kr. (Działoszyn, Dzielszyn, Jędrzejów, Jakubowice, Gozno, Górzno, Złota, Złotniki)
7. Sucha Wola L. (Kwaśnik, Rachów, Wólka Bachowska, Wólka Rachowska)
8. Zwoleń S.
9. Mordy P. (Łosice, Zbuczyn)
Wólka Konopczana P. (Konopnica, Wólka Konoplańska)
10. Drupia P.
Smolanka P.
10. Cencelów S.
10. Konin Kal.
13. Dubienka L.
14. Garwolin P.
Białobrzegi S.
Łączki Pł. (Łączyk, Myszyniecka puszcza)
Bendjuga Woł. (Lubowla)
15. Lipa S. (Głowaczewo, Mogielnica, Zwoleń)
16. Grojec M.
Kumów L.
17. Włocławek M. (Kowal)
Orońsk S.
19. Daleszyce Kr.
Tuliszków Kal.
20. Mogielnica M. (Góra Kalwarya, Lubochnia, Piaseczno)
Borów S.
Mława Pł.
21. Miedzeszyn M. (Mieronice, Miłośna, Mioduszyn)
Opatów S.
22. Piórków S. (Witosławska Góra)
Lechów S. (Łagów)
24. Poryte A.
25. Chlewo Kal. (Koźminek, Waliszewice)
26. Szczuczyn A.
Jedwabno A.
28. Kurdwanów M. (Borzymówka, Sochaczew)
29. Sieciechów S.

Marzec.

3. Radziłów A.
4. Kuźnica Kal.
7. Majdan L. (Chełm, Chojno, Majdan Siedlecki, Zalesie)
Jaroszki S.
Szczecno Kr.
8. Kaszewice Kal.
Brok Pł.
9. Wygnańce L.
10. Olchowiec L. (Kania, Korbutowski las, Olchowski las, Siedliński las, Siedliszcze)
Opoczno S.
Łagów S.
Wąchock S.
Ostrowiec S. (Ostrów)
Częstocice S. (Kaplica, Ostrów, Ostrowie)
Pieskowa Skała Kr.
11. Radków L. (Raszków, Rybołowicki las)
12. Grajewo A.
15. Salomea M.
15. Chruślina L.
15. Łukawiec S. (Kamieniec, Koprzywnica, Dzików, Radowąż, Speranda, Sandomierz)
16. Chojno L.
Kamienna S. (Żwirówka rzeka)
Bliżyn S. (Blizno, Odrowąż)
17. Przytyk S.
18. Kalina Kr.
19. Krasocin Kr. (Włoszczowa)
21. Maruszów S. (Daniszew, Daszew, Tarłów)
Krzepice Kal. (Częstochowa)
22. Kąpiel Kal. (Ostrowite)
Ratyń Kal. (Dolany, Ląd, Lądek, Radolino, Tokarki)
Ciążeń Kal. (Sączyn, Słupca)
23. Raków S.
Pasztowa Wola S. (Ptasza Wola)
25. Mieronice Kr. (Złotniki)
26. Stopnica Kr.
29. Węgleszyn Kr.
Łapinóżek Pł. (Rypin)
30. Wodzisław Kr. (Pinczów)
31. Gnojno Pł. (Kieńczewo, Przełęk, Przyłęk)

Kwiecień.

2. Cisownik P. (Borowo)
3. Szemplino Pł. (Semplin)
4. Radkowice S. (Radków, Sienno)
4. Mnichów S. (Mychów, Wychów)
5. Krupy L. (Krupki)
5. Janów L.
5. Kapuśnik Pł.
6. Krupy L. (Krupki)
8. Ludynia Kr. (Włoszczowa)
Bebełno Kr. (Oksza, Rudniki)
9. Klinowo S. (Opoczyński las)
Jedwabno A.
12. Gozdy Kal.
14 Dąbie M.
Opatów S.
14. Gątorze A. (Gontara)
15. Momoty L.
15. Sławęcin Kal.
16. Ulęże P.
Zawichost S.
Kuzie A. (Cieciory)
17. Jaroszki S.
Jedwabno A.
19. Radkowice S. (Rakowicki las, Wąchock)
20 Czarny las M. (Chinów)
21. Zawieprzyce L. (Wieprz rzeka)
22. Tarnogóra L. (Rejowiec)
Iłża S.
24. Zaklików L.
Nieskorzew S.
27. Częstochowa Kal.
28. Rachów L.
Bebełno Kr. (Oleszno, Włoszczowa)
30. Żeleźnica S. (Oleszno, Przedbórz, Włoszczowa)

Maj.

1. Chromna P.
1. Zamość L. (Narol)
3. Pińczów Kr. (Jędrzejów, Wodzisław)
4. Łęczna L. (Krasnystaw)
Gliniany Las S. (Końskie)
5. Milewo A. (Grabowo)
9. Szarłat Pł. (Stary Miechów, Szczawin)

9. Mały Płock A.
10. Grabowo A.
Landwerowo Wil.
12. Dzierżbia A.
15. Szczuczyn A.
Dobrzyjałowo A. (Dobrzałów, Mikołajki)
21. Garwolin P.
29. Lubartów L.

Czerwiec.

15. Piaseczno M.
17. Kunów S. (Nadworów, Wielka Łąka)
18. Sieradz Kal.
21. Ojców Kr. (Skała)

Lipiec.

1. Częstochowa Kal.

Październik.

12. Poniewież Kow.

Grudzień.

20. Przewuźki P.

Rok 1865.

Kwiecień.

29. Sypyłki P.

V.

Spis alfabetyczny potyczek.

A.

Adamki 7. 3. 63. P.
(Agatówka 6. 10. 63. ob. Salomin L.)
(Aleksandrówka 25. 1. 63. ob. Garwolin P.)
(Aleksandrowo 31. 1. 63. ob. Łódź M.)
(Almanowski las 29. 6. 63. ob. Żadyn Woł.)
(Ambikowski las 11. 5. 63. ob. Sztemple Kow.)
(Amelinowski las 19. 12. 63. ob. Przybysławice L.)
(Andrzejów 7. 7. 63. ob. Urszulin L.)
Andrzejów 22. 11. 63. L. (Wytyczno)
(Andrzejów 31. 12. 63. ob. Ossowa P.)
(Annopol 8. 2. 63. ob. Słupcza S.)
Annopol 12. 11. 63. L. (Rachów, Zalesie)
Antokolce 16. 4. 63. Wil. (Dąbrowa, Giegużyn, Janowska puszcza, Szosły, Zośle, Żyżmory)
(Antonojcie 20. 8. 63. ob. Antopojce Wil.)
Antopojce 20. 8. 63. Wil. (Antonojcie, Szilańskie lasy)
Augustowo 14. 4. 63. A.
(Augustowo 15. 6. 63. ob. Lutułów Kal.)
Augustowo *10.* 9. 63. A.
(Augustowskie lasy 19. 4. 63. ob. Jastrzębna A.)
(Azerota 16. 6. 63. ob. Huta Gr.)

B.

(Babiak 10. 2. 63. ob. Ciepliny M.)
(Babiak 26. 4. 63. ob. Nowa Wieś M.)
(Babice 14. 4. 63. ob. Budy Zaborowskie M.)
(Babice 16. 4. 63. ob. Borowe Młyny L.)
Babice 7. 8. 63. M.
Babsk 17. 5. 63. M.
(Baby 22. 3. 63. ob. Mitkiszki Wil.)
Baby 3. 5. 63. Kal. (Piotrków)
(Baby 23. 5. 63. ob. Niewiesz Kal.)
(Baby 29. 8. 63. ob. Nieznanice Kal.)
(Baksztański las 15. 6. 63. ob. Rosoliszki Wil.)
(Baleniszki 12. 4. 63. ob. Bielaniszki Kow.)
(Balinka 23. 4. 63. ob. Czarny Bród A.)
(Balinka 29. 6. 63. ob. Krasne A.)
(Balki 21. 5. 63. ob. Tryszki Kow.)
(Balwierzyszki 23. 5. 63. ob. Buda A.)
(Balwierzyszki 25. 7. 63. ob. Zywulciszki A.)
(Baładycze 17. 5. 63. ob. Horki Gr.)
(Bałaszewo 31. 3. 63. ob. Białaszewo A.)
(Bałków 9. 7. 63. ob. Ktery M.)
Bałków 8. 12. 63. M. (Bielno)
(Bałtów 4. 5. 63. ob. Jeziorko S.)
(Banachy 21. 3. 63. ob. Ciosmy L.)
(Baraki 10. 6. 63. ob. Bobrza S.)
(Baraki 27. 6. 63. ob. Drążdżew Pł.)
(Baran 21. 3. 63. ob. Igołomia Kr.)
(Baranie Pole 10. 5. 63. ob. Łuka Ukr.)
(Baranie Peretoki 2. 11. 63. ob. Poryck Woł.)
(Bardzin 10. 9. 63. ob. Dalików M.)
Barłogi 28. 6. 63. M.
(Barwiliszki 1. 8. 63. ob. Birbiliszki Kow.)
(Batoki 27. 4. 63. ob. Szakwicie Kow.)
Batorz 6. 9. 63. L. (Batoskie lasy, Otrocz, Studzianna, Turobin, Wola Studziańska)
(Batorskie lasy 6. 9. 63. ob. Batorz L.)

(Bąków 8. 6. 63. ob. Rusinów S.)
(Bąkowa 23. 3. 64. ob. Raków S.)
Bątkowo 4. 6. 63. Pł.
Bebełno 8. 4. 64. Kr. (Oksza, Rudniki)
Bebełno 28. 4. 64. Kr. Oleszno, Włoszczowa)
(Bedowice 25. 9. 63. ob. Gałków M.)
(Bełchatów 4. 7. 63. ob. Chorzenice Kal.)
(Bejnarowskie lasy 2. 1. 64. ob. Cytowiany Kow.)
Bendjuga 14. 2. 64. Woł. (Lubowla)
(Berdyczów 11. 6. 63. ob. Owsianiki Ukr.)
(Bereza Kartuska *13.* 5. 63. ob. Smolarka Gr.)
(Bereźniki 25. 6. 63. ob. Berźniki A.)
(Berezowe Błoto 20. 7. 63. ob. Brzozowe Błoto Gr.)
(Berezyna 21. 5. 63. ob. Marcyanówka Miń.)
(Berszty 11. 4. 63. ob. Dubicze nowodworskie Wil.)
Berźniki 25. 6. 63. A. (Jeleniew, Bereźniki)
(Bezek 9. 7. 63. ob. Swierze L.)
(Bialska puszcza 19. 6. 63. ob. Dubów P.)
Biała 23. 1. 63. P. (Rozkosz)
(Biała 1. 2. 63. ob. Białka P.)
(Biała 17. 2. 63. ob. Woskrzenice P.)
Biała 12. 5. 63. Ukr. (Konstantynówka, Machnówka)
(Biała 19. 6. 63. ob. Dubów P.)
Biała 18. 8. 63. Kr. Siedliski, Podliszki)
(Białagóra 25. 5. 63. ob. Horki Gr.)
Białaszewo 31. 3. 63. A. (Bałaszewo, Stawiszki)
(Biała wieś 22. 4. 63. ob. Nietrzeba Pł.)
Białka 1. 2. 63. P.
Białka 1. 9. 63. P.
(Białka 10. 12. 63. ob. Korbutowa Wola S.)
Białobłoto 15. 7. 63. ob. Porządzie Pł.)
(Białobłoto 12. 11. 63. ob. Poręba Pł.)
(Białobrzegi 26. 5. 63. ob. Smardzew Sand.)
Białobrzegi 7. 7. 63. S. (Przybyszew)
Białobrzegi 18. 7. 63. S.
(Białobrzegi 25. 12. 63. ob. Kock P.)
Białobrzegi 14. 2. 64. S.
Białogrondy 22. 8. 63. A. (Szczuczyn)
(Białozieryski las 9. 6. 63. ob. Worniany Kow.)
(Białozieryszki 27. 10. 63. ob. Noteniszki Kow.)
(Białozoryszki 14. 5. 63. ob. Mażoli Kow.)
Białozoryszki *20.* 11. 63. Kow.
Białystok 5. 2. 64. Gr.
(Biebrza, rzeka 6. 7. 63. ob. Szeburczyn A.)
Bielaniszki 12. 4. 63. Kow. (Baleniszki, Giełonojskie lasy, Tryszki)
Bielaniszki 28. 4. 63. Kow. (Tryszki)
(Bielaniszki 21. 5. 63. ob. Tryszki Kow.)
(Bielawy 8. 7. 63. ob. Walewice M.)
(Bielinka 18. 9. 63. ob. Wincenta A.)
(Bieliński las 17. 5. 63. ob. Horki Gr.)
(Bieliński las 25. 5. 63. ob. Horki Gr.)
Bieliny 12. 9. 63. M. (Biełów, Boniew)
(Bielno 8. 12. 63. ob. Bałków M.)
(Biełów 12. 9. 63. ob. Bieliny M.)
(Bienduga 22. 11. 63. ob. Poręba Pł.)
(Bieżuń *20.* 2. 63. ob. Zieluń Pł.)
(Bieżuń 21. 3. 63. ob. Radzanów Pł.)
(Bieżuń 10. 8. 63. ob. Chromaków Pł.)
(Bilniszki 21. 5. 63. ob. Tryszki Kow.)
Biłgoraj 2. 9. 63. L.
Biniszew 1. 3. 63. Kal. (Konin)
(Biniszew 22. 3. 63. ob. Pątnów Kal.)
Birbiliszki 1. 8. 63. Kow. (Barwiliszki)
(Birże 7. 5. 63. ob. Medejki Kow.)
(Birże 8. 5. 63. ob. Hudyszki Kow.)
(Birże 9. 5. 63. ob. Sznurkiszki Kow.)
(Birże 4. 7. 63. ob. Wobolniki Kow.)
(Biskupice 24. 8. 63. ob. Fajsławice L.)
(Bleszno 17. 5. 63. ob. Stawiszyn S.)
(Blinów 18. 7. 63. ob. Polichno L.)
(Blizin 10. 6. 63. ob. Bobrza S.)
(Blizne 25. 2. 63. ob. Skrwilno Pł.)
(Blizno 16. 3. 64. ob. Bliżyn S.)
(Blizno 9. 7. 63. ob. Szczutowo - Bliżno Pł.)
Blizocin 25. 3. 63. P. (Michów)
Bliżyn 12. 7. 63. S. (Bucniów)

Bliżyn 16. 3. 64. S. (Blizno, Odrowąż)
(Błaszki 19. 7. 63. ob. Kurek Kal.)
(Błaszki 23. 8. 63. ob. Poprężnik Kal.)
(Błaszki 16. 11. 63. ob. Wrząca Kal.)
(Bławanty 24. 8. 63. ob. Stankuny A.)
(Błędowo 23. 1. 63. ob. Grójec M.)
Błędowo 13. 8. 63. M.
(Błonie 18. 4. 63. ob. Kampinos M.)
(Błonie 7. 8. 63. ob. Milanówek M.)
Błoto 1. 2. 63. S. (Łosienica rzeka, Suchedniów)
(Bobelniki 4. 7. 63. ob. Wobolniki Kow.)
(Bobijany 11. 6. 63. ob. Bojany Kow.)
(Boble 4. 2. 63. ob. Niemirów Gr.)
(Bobrownickie lasy 26. 8. 63. ob. Klikawa S.)
Bobrza 10. 6. 63. S. (Baraki, Blizin, Ćmielów, Nowe Zakłady, Samsonów, Szwedy)
(Bobty 17. 7. 63. ob. Róża Kow.)
(Bobty 2. 1. 64. ob. Ibiany Kow.)
Boby 28. 4. 63. L. (Chruślina, Józefów, Kraśnik, Kraśnica, Opole, Zdziechowice)
(Boby 4. 8. 63. ob. Chruślina L.)
Boćki *20.* 9. 63. Gr.
Boczki 31. 12. 63. Kal.
Bodzentyn 23. 1. 63. S.
(Bodzentyn 3. 2. 63. ob. Wąchock S.)
(Bodzentyn 29. 10. 63. ob. Jeziorko S.)
(Bodziechów 4. 5. 63. ob. Jeziorko S.)
Bodziechów 16. 12. 63. S. (Gramatycze, Iłżanka, Ostrów, Sowia Góra, Zuchów)
Bodzinki *1.* 7. 63. Miń. (Borodzinki, Brodzinki, Gromica)
(Bogdanka 18. 11. 63. ob. Puchaczew L.)
(Bogorya 21. 10. 63. ob. Jurkowice S.)
Bojanówka 4. 11. 63. L.
Bojany 11. 6. 63. Kow. (Bobijany, Kiejdany)
Bojary 15. 6. 63. Gr.
Bojary 7. 8. 63. Gr.
Bojary 8. 8. 63. Gr. (Ciemlewo, straż)
(Bolimów 7. 2. 63. ob. Bolimowskie Budy M.)
Bolimowskie Budy 7. 2. 63. M. (Bolimów, Budy Bolimowskie, Grabina, Skierniewski las, Wiskitki)
(Bolwerzskie lasy 21. 5. 63. ob. Poszławanty A.)
Bombiniki 5. 8. 63. A. (Simno, Szose, Zimno)
(Boniew 12. 9. 63. ob. Bieliny M.)
(Borek 26. 2. 63. ob. Borki Miń.)
(Borek 20. 8. 63. ob. Czepów Kal.)
(Boremla 28. 7. 63. ob. Korytnice Woł.)
Borki 26. 2. 63. Miń. (Borek, Horki)
(Borki 15. 5. 63. ob. Horki Gr.)
(Borki 10. 6. 63. ob. Sieradów Gr.)
Borki 7. 10. 63. Gr.
Borodzianka 9. 5. 63. Ukr. (Borowiany, Borowlanka)
(Borodzinki *1.* 7. 63. ob. Bodzinki Miń.)
(Borów 16. 4. 63. ob. Borowe Młyny L.)
(Borów 22. 10. 63. ob. Łążek L.)
Borów 20. 2. 64. S.
(Borowa 16. 4. 63. ob. Borowe Młyny L.)
(Borowa 16. 8. 63. ob. Skryl Miń.)
(Borowa 22. 10. 63. ob. Łążek L.)
Borowa karczma 10. 10. 63. A. (Seraje)
(Borowce 16. 4. 63. ob. Borowe Młyny L.)
Borowe Młyny 16. 4. 63. L. (Babice, Borów, Borowa, Borowce, Czarna rzeka, Głuch, Józefów, Łukowa, Łysa Góra, Majdan Sopocki, Olchowiec, Osucha, Różaniec, Rudka uroczysko, Tarnogród, Zamech)
(Borowe Młyny 1. 5. 63. ob. Kobylanka L.)
(Borowianka 9. 5. 63. ob. Borodzianka Ukr.)
(Borowiec 16. 5. 63. ob. Ulów S.)
Borowiec 31. 5. 63. L. (Cesowiec, Cetwice, Cieświca, Brudzew, Grodziec, Jarantów, Konary, Lipica)
(Borowlany 9. 5. 63. ob. Borodzianka Ukr.)
(Borowlany 10. 5. 63. ob. Piotrowszczyzna Miń.)
Borówno 28. 8. 63. Kal. (Brzeźnica)
(Borówno 29. 8. 63. ob. Nieznanice Kal.)
(Borowo 2. 4. 64. ob. Cisownik P.)
(Bortkoniszki 1. 4. 63. ob. Leńcze Kow.)

Borzyszkia Puszcza 11.5.63 Pomn. Mik.

Boruny 1. 9. 63. Wil.
(Borya 3. 5. 63. ob. Limierze S.)
Borzymin 21. 4. 63. Pł.
(Borzymówka 28. 2. 64. ob. Kurdwanów M.)
(Boża Wola 25. 1. 64. ob. Rudnik L.)
(Boże 18. 5. 63. ob. Nowa Wieś M.)
(Bożęcin 10. 4. 63. ob. Broszęcin Kal.)
(Branica 17. 5. 63. ob. Stawiszyn S.)
(Brańszczyk 3. 6. 63. ob. Naguszew Pł.)
Bratoszowiec 21. 12. 63. L. (Kochany, Potok Wielki)
(Brąszewice 16. 11. 63. ob. Wrząca Kal.)
Brdów 29. 4. 63. M. (Osieckie lasy, Osowa, Osowie, Osowskie lasy).
Brenica 14. 7. 63. M. (Brynica, Budziszewice, Inowłodz, Krynica, Lubochnia)
(Bród 17. 1. 64. ob. Lubinie S.)
Brodnia 5. 3. 63. Kal.
(Brodowe Łąki 18. 8. 63. ob. Oborzyska Pł.)
Brody 18. 4. 63. S. (Budy, Lubinie, Staruchowice)
Brody 2. 12. 63. S. (Iłża).
(Brody 16. 12. 63. ob. Janik S.)
(Brodzinki *1.* 7. 63. ob. Bodzinki Miń.)
Brok 8. 3. 64. Pł.
(Broniew 1. 6. 63. ob. Płowki M.)
Broszęcin 10. 4. 63. Kal. (Bożęcin, Kroszencin)
(Brucz 20. 4. 63. ob. Jedlnia S.)
(Brudki 13. 7. 63. ob. Wąsewo Pł.)
(Brudzew 31. 5. 63. ob. Borowiec Kal.)
Brudzew 5. 1. 64. Kal. (Chocz.)
(Brynica 14. 7. 63. ob. Brenica M.)
(Bryniew 7. 10. 63. ob. Chełmno M.)
Bryzgów 1. 2. 64. S.
(Brzecz 11. 4. 63. ob. Dubicze nowodworskie Wil.)
Brześcianka 2. 5. 63. Gr.
Brześć Litewski *10.* 12. 63. Gr.
(Brzezie 13. 12. 63. ob. Życk M.)
(Brzeziny 24. 2. 63. ob. Dobra M.)
(Brzeziny 23. 4. 63. ob. Więcki Kal.)
(Brzeziny 4. 9. 63. ob. Wola Cyrusowa M.)
(Brzeziny 18. 11. 63. ob. Puchaczew L.)
(Brzeźnica 4. 3. 63. ob. Jedlanka P.)
(Brzeźnica 5. 3. 63. ob. Sosnowica P.)
(Brzeźnica 28. 8. 63. ob. Borówno Kal.)
Brzeźnica Książęca 22. 12. 63. L.
Brzeźnice 7. 7. 63. A. (Łomża, Poryte, Zambrów, Ząbków, Zbrzeźnica)
Brzeźnice 7. 9. 63. A. (Jabłoń, Łabędź, Zambrów, Ząbków, Zbrzeźnica)
(Brzeźnio 15. 2. 63. ob. Pyszków Kal.)
Brzezno 22. 7. 63. L. (Zalin).
Brzostówka 20. 1. 64. L.
(Brzoza 14. 5. 63. ob. Rozniszew S.)
(Brzóza 20. 4. 63. ob. Jedlnia S.)
(Brzózki 20. 3. 63. ob. Szuszki L.)
(Brzozowe Błoto 8. 6. 63. ob. Mereczowszczyzna Gr.)
Brzozowe Błoto 20. 7. 63. Gr. (Berezowe Błoto)
Brzozowie 28. 7. 63. M. (Płyćwa)
(Brzuza 20. 4. 63. ob. Jedlnia S.)
(Brzyzno 15. 2. 63. ob. Pyszków Kal.)
(Bubel 4. 2. 63. ob. Niemirów Gr.)
(Bubole 17. 5. 63. ob. Babsk M.)
(Bucniów 12. 7. 63. ob. Bliżyn S.)
Buchujańskie błoto *9.* 10. 63. A.
Buczek 12. 7. 63. M.
Buda 16. 3. 63. Kow. (Budy, Giegużyn, Janów, Lewinta, Użusola)
Buda 23. 5. 63. A. (Balwierzyszki, Fartupie, Iwaniszki, Michaliszki, Nowa Huta, Płutyszki, Preńskie lasy, Tartupie)
Buda 20. 8. 63. Kow. (Chrapowickie lasy, Krzepowicki las)
(Buda Zaborowska 14. 4. 63. ob. Budy Zaborowskie M.)
(Budka 21. 8. 63. ob. Mazuryszki A.)
(Budy 16. 3. 63. ob. Buda Kow.)
(Budy 18. 4. 63. ob. Brody S.)
(Budy Bolimowskie 7. 2. 63. ob. Bolimowskie Budy M.)
(Budy-Przysieki 17. 8. 63. ob. Cierpięty Pł.)
(Budy Rząśnickie 14. 7. 63. ob. Rząśnik Pł.)
Budy Zaborowskie 14. 4. 63. M. (Babice, Buda Zaborowska, Wolskie rogatki, Zaborowskie Budy)
(Budziszewice 14. 7. 63. ob. Brenica M).
Bugaj 13. 8. 63. Kr. (Chroberz)
(Bugaj 16. 9. 63. ob. Małogoszcz Kr.)
Bukowa Góra 11. 10. 63. Kal.
Bukowa Mała 23. 1. 63. ob. (Mała Bukowa L.)

(Bukowa Mała 6. 7. 63. ob. Wielka Bukowa L.)
(Bukowa Mała 31. 12. 63. ob. Mała Bukowa L.)
(Bukowa Wola 6. 7. 63. ob. Wielka Bukowa L.)
(Bukowno 26. 5. 63. ob. Smardzew L.)
Bukowo 1. 2. 63. L.
(Bukowo 23. 1. 63. ob. Mała Bukowa L.)
Bułaj 15. 5. 63. Ukr. (Bułhaje, Chropowicze, Malinki, Pohrebyszcze, Spiszyńce)
(Bułhaje 15. 5. 63. ob. Bułaj Ukr.)
(Burbiszki 18. 6. 63. ob. Żoginie Kow.)
(Burzyn 6. 7. 63. ob. Szeburczyn A.)
(Busk 18. 3. 63. ob. Grochowiska Kr.)
(Bydzew 26. 9. 63. ob. Byszewy M.)
(Bystrampolskie lasy *31.* 7. 63. ob. Bystropole Kow.)
Bystropole *31.* 7. 63. Kow. (Bystrampolskie lasy)
(Bystrzonowice 30. 9. 63. ob. Mełchów Kr.)
(Byszewy 25. 9. 63. ob. Gałków M.)
Byszewy 26. 9. 63. M. (Bydzew, Śleszyn)
Bzin 2. 2. 63. S. (Milica)
(Bzin 20. 4. 63. ob. Stefanów S.)

C.

(Całków 22. 1. 63. ob. Ciołków Pł.)
(Ceków 5. 10. 63. ob. Tokary Kal.)
Ceków 4. 11. 63. Kal. (Koźminek, Prażuchy)
(Celkowskie lasy 22. 1. 63. ob. Ciołków Pł.)
Cencelów *10.* 2. 64. S.
(Cepów 20. 8. 63. ob. Czepów Kal.)
(Cepów 1. 11. 63. ob. Ner. Kal.)
(Cesmeński las 21. 3. 63. ob. Ciosmy L.)
(Cesowiec 31. 5. 63. ob. Borowiec Kal.)
(Cetwice 31. 5. 63. ob. Borowiec Kal.)
(Chamsko 10. 8. 63. ob. Chromaków Pł.)
(Chańsko 7. 3. 63. ob. Luta P.)
(Charlejówka 10. 5. 63. ob. Iwnica Woł.)
(Charzewice 4. 7. 63. ob. Chorzenice Kal.)
(Chechło 5. 5. 63. ob. Krzykawka Kr.)
(Chełm 5. 8. 63. ob. Depułtycze L.)
Chełm 2. 11. 63. L. (Siedliszcze)
Chełm 9. 11. 63. L.
(Chełm 2. 12. 63. ob. Siedliszcze L.)
(Chełm 7. 3. 64. ob. Majdan L.)
Chełmno 7. 10. 63. M. (Bryniew)
(Chełmskie jezioro 25. 5. 63. ob. Horki Gr.)
(Chinów 25. 3. 63. ob. Świerze S.)
(Chinów *20.* 4. 64. ob. Czarny las M.)
(Chlewce 15. 8. 63. ob. Wąsów Kr.)
(Chlewiska 22. 4. 63. ob. Stefanów S.)
Chlewo 25. 2. 64. Kal. (Koźminek, Waliszewice)
(Chlumów 24. 1. 64. ob. Sucholipie L.)
(Chłaniew 24. 1. 64. ob. Sucholipie L.)
Chłopienicze 19. 5. 63. Miń. (Ślepce, Szawry, Szczawry, Wołowa Góra)
(Chmielnik 4. 11. 63. ob. Strojnów Kr.)
(Chmielnik *20.* 11. 63. ob. Tarnoskała Kr.)
(Chmielnik 9. 12. 63. ob. Huta Szczecieńska Kr.)
Chmielnik 20. 1. 64. Kr.
(Chmielów 5. 5. 63. ob. Rzeczniów S.)
Chocimów 21. 1. 64. S. (Kocimów)
(Chocz 10. 7. 63. ob. Zagórów Kal.)
Chocz 2. 8. 63. Kal.
Chocz 3. 10. 63. Kal. (Turek)
(Chocz 5. 1. 64. ob. Brudzew Kal.)
(Choczeń 17. 9. 63. ob. Żurawino Pł.)
(Chocznie 17. 9. 63. ob. Żurawino Pł.)
(Chodaki 19. 8. 63. ob. Fułki M.)
(Chodecz 23. 5. 63. ob. Niewiesz Kal.)
(Chodecz 17. 10. 63. ob. Kłobka M.)
Chojczyny 12. 4. 63. Kal. (Łask)
Chojenko 7. 3. 63. M. (Chojno, Gostynin, Huta Chojecka, Huta Solecka, Krzywie, Rataje)
Chojna 16. 3. 64. L.
(Chojnicki las 22. 4. 63. ob. Nietrzeba Pł.)
(Chojno 7. 3. 63. ob. Chojenko M.)
(Chojno 22. 4. 63. ob. Nietrzeba Pł.)
(Chojno 7. 3. 64. ob. Majdan L.)
Chojnów 19. 5. 63. M. (Góra Kalwarya, Piaseczno)

(Chombowicze 18. 7. 63. ob. Lwowszczyzna Gr.)
(Choniewicze 18. 7. 63. ob. Lwowszczyzna Gr.)
(Chorubowicze 18. 7. 63. ob. Lwowszczyzna Gr.)
Chorzele 3. 2. 63. Pł.
Chorzele 14. 3. 63. Pł.
(Chorzele 17. 8. 63. ob. Cierpięty Pł.)
(Chorzele 24. 12. 63. ob. Janów Pł.)
Chorzenice 4. 7. 63. Kal. (Bełchatów, Charzewice, Korszewice)
(Chorzewa 22. 9. 63. ob. Cierno Kr.)
Chotycze 7. 9. 63. P.
(Chrapowickie lasy 20. 8. 63. ob. Buda Kow.)
Chroberz 17. 3. 63. Kr. (Zagoście)
(Chroberz 13. 8. 63. ob. Bugaj Kr.)
Chromaków 10. 8. 63. Pł. (Bieżuń, Chamsko, Poniatowo, Szreńsk, Wroblewo)
Chromna 1. 5. 64. P.
(Chropowicze 15. 5. 63. ob. Bułaj Ukr.)
(Chrostków 22. 4. 63. ob. Nietrzeba Pł.)
(Chruściechów 26. 5. 63. ob. Smardzew S.)
(Chruślanki 4. 8. 63. ob. Chruslina L.)
(Chruslina 28. 4. 63. ob. Boby L.)
Chruślina 30. 5. 63. L. (Moniaki, Opole, Rachów, Parszywa Góra, Zaklików, Zawichost)
Chruślina 4. 8. 63. L. (Boby, Chruślanki, Moniaki, Urzędów)
Chruslina *15*. 3. 64. L.
(Chrystynowskie lasy 17. 5. 63. ob. Moskalówka Woł.)
Chrzanów 24. 4. 63. Pł.
(Chutcza 19. 11. 63. ob. Rudka L.)
(Chwejdany 30. 6. 63. ob. Pojurze Kow.)
(Chyliny 6. 7. 63. ob. Szeburczyn A.)
(Ciałków 22. 1. 63. ob. Ciołków Pł.)
Ciążeń 22. 3. 64. Kal. (Sączyń, Słupca)
(Ciechanowiec 18. 7. 63. ob. Łapy A.)
(Ciechanowiec 30. 7. 63. ob. Markowo Gr.)
Ciechanowiec 23. 8. 63. Gr.
(Ciechocinek 10. 4. 63. ob. Ruszkowo M.)
Ciechomice 20. 7. 63. M. (Czermno, Dobrzyków, Gombin)
(Cieciory 16. 4. 64. ob. Kuzie A.)
(Cielce 23. 8. 63. ob. Poprężnik Kal.)
(Ciemlewo, straż 8. 8. 63. ob. Bojary Gr.)
Ciepliny 10. 2. 63. M. (Izbica, Babiak, Modzelów, Przedcza, Żarnów)
Ciepliny 12. 9. 63. M.
Cierno 22. 9. 63. Kr. (Chorzewo, Czerty, Nagłowice, Szczekociny, Tarnawa)
Cierpięty 17. 8. 63. Pł. (Budy, Przysieki, Chorzele, Drążdżewo, Dynak, Myszyniec, Zromek)
(Cieświca 31. 5. 63. ob. Borowiec Kal.)
(Cieszki 3. 7. 63. ob. Rozwoziny Pł.)
(Cików 21. 11. 63. ob. Cyk Pł.)
Ciołków 22. 1. 63. Pł. (Celkowskie lasy, Ciałków, Starożręby)
Ciosmy 21. 3. 63. L. (Banachy, Huta Krzeszowska, Cesmeński las, Gózd, Janów, Ruda, Sola)
Ciotusza 11. 11. 63. L.
(Cisów 29. 10. 63. ob. Jeziorko S.)
(Cisów 23. 11. 63. ob. Wolka S.)
(Cisów 15. 12. 63. ob. Makoszyn S.)
(Cisowa 22. 4. 63. ob. Kluski Kal.)
Cisownik 2. 4. 64. P. (Borowo)
(Ciuśkowo 28. 1. 63. ob. Słomino Pł.)
(Cłancznica 4. 12. 63. ob. Jeżów Kal.)
(Cło 21. 3. 63. ob. Igołomia Kr.)
(Cło 15. 8. 63. ob. Wąsów Kr.)
(Ćmielów 10. 6. 63. ob. Bobrza S.)
(Cwet, puszcza 22. 5. 63. ob. Minkowce Woł.)
Cyców 14. 12. 63. L.
(Cygany 14. 7. 63. ob. Rząśnik Pł.)
Cyk 21. 11. 63. Pł. (Cików, Surowe)
(Cyrusowa Wola 4. 9. 63. ob. Wola Cyrusowa M.)
Cytowiany 7. 4. 63. Kow. (Lidowiany)
Cytowiany 6. 6. 63. Kow. (Toniany, Szawle)
Cytowiany 2. 1. 64. Kow. (Bejnarowskie lasy)
(Czabiszki 30. 4. 63. ob. Szeszole Wil.)
(Czajówka 11. 7. 63. ob. Sławetycze P.)
(Czamanin 1. 6. 63. ob. Płowki M.)
(Czaple Małe 6. 8. 63. ob. Uniejów Kr.)
(Czarna 9. 6. 63. ob. Niekłań S.)
(Czarna 27. 7. 63. ob. Kościuszkowo S.)
(Czarna 29. 10. 63. Pł. ob. Sokołów)
Czarna 18. 12. 63. S.

(Czarna rzeka 16. 4. 63. ob. Borowe Młyny L.)
Czarna Wieś *1.* 3. 63. Gr. (Supraśl)
Czarnca 24. 9. 63. Kr. (Nieznanowice, Secemin)
(Czarne jezioro 13. 6. 63. ob. Koreczyn Gr.)
(Czarnocin 8. 9. 63. ob. Rydzewo Pł.)
Czarnostowo 3. 9. 63. Pł.
(Czarny Bór 23. 4. 63. ob. Czarny Bród A.)
Czarny Bród 23. 4. 63. A. (Balinka, Czarny Bór, Kolety)
(Czarny Dwór 23. 1. 63. ob. Płock Pł.)
Czarny Las *20.* 4. 64. ob. Chinów M.)
Czartosowy 20. 1. 64. Kr.
(Czekiszki 29. 3. 63. ob. Wysoki Dwór Kow.)
(Czemery 15. 2. 63. ob. Rzeczyca Gr.)
Czepów 20. 8. 63. Kal. (Borek, Cepów, Turek)
(Czepów 1. 11. 63. ob. Ner. Kal.)
Czermno 21. 4. 63. S. (Kruszyna, Radomsk, Przedbórz)
(Czermno 20. 7. 63. ob. Ciechomice M.)
(Czermno 13. 12. 63. ob. Życk M.)
(Czernichów 21. 3. 63. ob. Igołomia Kr.)
(Czernichów 15. 8. 63. ob. Wąsów Kr.)
(Czerniew 1. 11. 63. ob. Kiernozia M.)
Czersk 27. 5. 63. Gr. (Sławetycze)
(Czersk 25. 8. 63. ob. Żelazna P.)
(Czerty 22. 9. 63. ob. Cierno Kr.)
Czerwonka 29. 10. 63. M.
(Czeski 3. 7. 63. ob. Rozwoziny Pł.)
Częstoborowice 30. 7. 63. L. (Częstochowice, Rybczewice)
(Częstochowa 22. 1. 64. ob. Prusiecko Kal.)
(Częstochowa 21. 3. 64. ob. Krzepice Kal.)
Częstochowa 27. 4. 64. Kal.
Częstochowa 1. 7. 64. Kal.
(Częstochowice 30. 7. 63. ob. Częstoborowice L.)
Częstocice 10. 3. 64. S. (Kaplica, Ostrów, Ostrowie).
(Czortek 21. 5. 63. ob. Kadysz A.)
(Czosmy 1. 5. 63. ob. Kobylanka L.)
(Czumsk 9. 7. 63. ob. Szczutowo-Bliźno Pł.)
(Czuryłowo 10. 5. 63. ob. Lady Miń.)
Czysta Buda 2. 2. 63. (Dębowa Buda, Nowa Buda, Pilwiszki)
(Czysta Buda 21. 7. 63. ob. Kozłowa Ruda A.)
(Czysta Buda 21. 8. 63. ob. Mazuryszki A.)
Czyżewo 27. 1. 63. Pł. (Dmochy-Glinki)
(Czyżewo 15. 2. 63. ob. Warele A.)
(Czyżewo 13. 5. 63. ob. Kietlanka Pł.)
(Czyżewo 17. 5. 63. ob. Małkinia Pł.)
(Czyżówka 4. 5. 63. ob. Podlesie Kr.)

D.

(Daciszki 24. 6. 63. ob. Szumma Wil.)
(Daleszyce 29. 10. 63. ob. Jeziorko S.)
Daleszyce 19. 2. 64. Kr.
Dalików 10. 9. 63. M. (Bardzin, Dalków, Gajówka, Kutno, Poddębice, Sieradz, Stryków)
(Dalików 10. 9. 63. ob. Dalków M.)
(Danieliszki 19. 10. 63. ob. Świętobroście Kow.)
(Daniszew 21. 3. 64. ob. Maruszowa S.)
(Danków 4. 5. 63. ob. Jeziorki S.)
Darszyszki 11. 11. 63. Kow. (Zielonka puszcza)
(Dartka 25. 5. 63. ob. Makoty Woł.)
(Daszew 21. 3. 64. ob. Maruszowa S.)
(Datnów 27. 3. 63. ob. Megjany Kow.)
Daukszyszki *22.* 2. 63. Wil. (Drapcza, Gierwiaty, Olginiany, Soły, Smorgonie, Zadauszkirski las)
Dąbie 14. 4. 64. M.
Dąbroszyn 3. 5. 63. Kal. (Rychwał, Tuliszków)
Dąbrowa 2. 2. 63. Pł. (Rozogi)
Dąbrowa 4. 2. 63. Kr.
Dąbrowa 8. 3. 63. Pł.
(Dąbrowa 16. 4. 63. ob. Antokolce Wil.)
(Dąbrowa 5. 5. 63. ob. Łazy Kr.)
(Dąbrowa 21. 5. 63. ob. Kadysz A.)
(Dąbrowa 11. 7. 63. ob. Łapy A.)
(Dąbrowa 14. 7. 63. ob. Rząśnik Pł.)
(Dąbrowa 17. 7. 63. ob. Łapy A.)
(Dąbrowa 23. 7. 63. ob. Średnica A.)
(Dąbrowa 21. 1. 64. ob. Rogaczewek Kal.)
Dąbrowice *26.* 6. 63. Woł.
(Dąbrowice 3. 7. 63. ob. Rozwoziny Pł.)

(Dąbrówka 21. 5. 63. ob. Kadysz A.)
(Dąbrówka 25. 8. 63. ob. Żelazna P.)
(Dąbrowo 28. 7. 63. ob. Rudniki Kr.)
(Debolsko 16. 10. 63. ob. Nowa Wieś Kal.)
(Dembniki 28. 5. 63. ob. Lipno A.)
(Dempel 11. 5. 63. ob. Sztemple Kow.)
(Dendrowice 11. 5. 63. ob. Huta Krzeszowska L.)
(Denków 4. 5. 63. ob. Jeziorki S.)
Depułtycze 5. 8. 63. L. (Chełm, Deputaty, Dublenka, Pokrówka, Wierzchowiny, Zdanne)
(Deputaty 5. 8. 63. ob. Depułtycze L.)
(Derewin 17. 5. 63. ob. Horki Gr.)
(Derewna 18. 7. 63. ob. Lwowszczyzna Gr.)
(Dertka 25. 5. 63. ob. Makoty Woł.)
(Derylaki 11. 5. 63. ob. Huta Krzeszowska L.)
Dęblin 26. 9. 63. P.
(Dębołąka 16. 10. 63. ob. Nowa Wieś Kal.)
(Dębowa Buda 2. 2. 63. ob. Czysta Buda A.)
(Dębowa Góra 14. 8. 63. ob. Walewice M.)
(Dębowa Wola 1. 6. 63. ob. Grabowska Wola S.)
(Dębsk 15. 2. 63. Pł. (Mława, Niemyje)
Długa wieś 19. 9. 63. A. (Druskieniki, Łajpuny, Mizery, Owiernica rzeka, Ryngaliszki)
(Długie 23. 9. 63. ob. Nowa Buda A.)
(Długi Kąt 16. 6. 63. ob. Łysków Gr.)
(Długi Kąt 18. 8. 63. ob. Oborzyska Pł.)
(Długosiodło 28. 2. 63. ob. Przetycz Pł.)
(Długosiodło 23. 5. 63. ob. Łączka Pł.)
Dłutów 28. 10. 63. Kal.
(Dmochy-Glinki 27. 1. 63. ob. Czyżew Pł.)
(Dmosin 4. 9. 63. ob. Wola Cyrusowa M.)
(Dmosin 10. 7. 63. ob. Kołacin M.)
Dobejki 12. 11. 63. Kow.
(Dobieszków 25. 9. 63. ob. Skoszewy M.)
Dobra 24. 2. 63. M. (Brzeziny, Łagiewniki, Łódź, Stryków)
(Dobra 23. 5. 63. ob. Niewiesz Kal.)
Dobra 1. 7. 63. Kal. (Warta)
(Dobra 21. 8. 63. ob. Pęcherzowek Kal.)
Dobra 1. 10. 63. Kal. (Warta)
Dobra 16. 10. 63. Kal.
(Dobra 15. 11. 63. ob. Strachanów Kal.)
Dobrosołów 2. 3. 63. Kal. (Mieczoławca, Mieczownica)
(Dobrylas 27. 3. 63. ob Nowogród A.)
(Dobrzałów 15. 5. 64. ob. Dobrzyjałowo A.)
Dobrzelin 22. 7. 63. M. (Sobota, Oporów)
Dobrzyjałowo 15. 5. 64. A. (Dobrzałów, Mikołajki)
(Dobrzyków 20. 7. 63. ob. Ciechomice M.)
(Dolany 22. 3. 64. ob. Ratyń Kal.)
(Dolejkinie 27. 3. 63. ob. Megjany Kow.)
(Dołbizna 11. 2. 63. ob. Królowy Most Gr.)
Dołha 6. 5. 63. P.
Dołhobyczew *3.* 1. 64. L.
(Dołków 11. 2. 63. ob. Królowy Most Gr.)
Domaczew 11. 7. 63. Gr.
(Domowiecko 25. 6. 63. ob. Łoczyn Miń.)
(Dorohucz 24. 8. 63. ob. Fajsławice L.)
(Dragiłowo 11. 7. 63. Ignatów Miń.)
Draginie 22. 6. 63. Kow. (Okmiana, Popielany)
(Drapcza *22.* 2. 63. ob. Daukszyszki Wil.)
Drążdżewo 12. 3. 63. Pł. (Orzyca, Płaska Góra)
Drążdżewo 27. 6. 63. Pł. (Orzyca, Płaska Góra, Baraki)
Drążdżewo 28. 6. 63. Pł.
Drążdżewo 29. 6. 63. Pł.
(Drążdżewo 17. 8. 63. ob. Cierpięty Pł.)
(Drążek 16. 11. 63. Pł. ob. Tyczek Pł.)
Drobin 12. 8. 63. Pł.
(Drochlin 30. 9. 63. ob. Mełchów Kr.)
Drozdowo 20. 8. 63. Pł.
(Drozdówka 23. 2. 63. ob. Wielgolas M.)
Drożejewice 24. 9. 63. Kr. (Skalmierz, Działoszyn)
Drugnia 4. 11. 63. Kr.

Drupia 10. 2. 64. P.
(Drupniki 15. 10. 63. ob. Rudniki Kal.)
(Druskieniki 19. 9. 63. ob. Długa Wieś A.)
(Druciszki 4. 7. 63. ob. Wobolniki Kow.)
(Dubica 17. 11. 63. ob. Rossosz P.)
(Dubicze nowodworskie 11. 4. 63. ob. Piłownia Wil.)
(Dubicze nackie 20. 4. 63. ob. Kowalki Wil.)
Dubicze nackie 5. 5. 63. Wil. (Romanów, Poliasy jezioro, Pelasa)
(Dubienka 5. 8. 63. ob. Depułtycze L.)
Dubienka 11. 12. 63. L. (Krynka)
Dubienka 13. 2. 64. L.
(Dubieszków 25. 9. 63. ob. Skoszewy M.)
(Dubnickie lasy 28. 8. 63. ob. Ławaryszki Wil.)
Dubów 19. 6. 63. P. (Biała, Bialska puszcza, Dobów)
(Duchnów 28. 5. 63. ob. Michałów M.)
(Dumbel 20. 4. 63. ob. Kowalki Wil.)
Dumbele 10. 8. 63. A.
(Dubisa *20.* 7. 63. ob. Lidowiany Wil.)
(Dusiaty 12. 7. 63. ob. Komaje Kow.)
(Duś jezioro 21. 6. 63. ob. Stragiszki A.)
(Dychtoryszki *14.* 5. 63. ob. Mażoli Kow.)
(Dymki 15. 10. 63. ob. Starce Kal.)
(Dynak 17. 8. 63. ob. Cierpięty Pł.)
(Dzbądz 15. 7. 63. ob. Porządzie Pł.)
Dzbów 28. 9. 63. Kal.
(Dzbów 3. 10. 63. ob. Kocin Kal.)
(Działoszyce 24. 9. 63. ob. Drożejewie Kr.)
(Działoszyce 6. 2. 64. ob. Jakubów Kr.)
(Działoszyn 23. 4. 63. ob. Więcki Kal.)
(Dziełoszyn 6. 2. 64. ob. Jakubów Kr.)
(Dzicz *20.* 2. 63. ob. Zieluń Pł.)
Dziecinów 18. 3. 63. P. (Karczew, Osiek)
Dziesiukiszki 21. 8. 63. Kow.
Dzierze 7. 10. 63. A. (Rytnica, Rotnica)
Dzierzbia 12. 5. 64. A.
(Dzików 15. 3. 64. ob. Łukawiec S.)
(Dziwy *20.* 2. 63. ob. Zieluń Pł.)
Dziwy 29. 7. 63. Pł. (Lubowidz, Zieluń)
Dźwinosy 9. 5. 63. Wil. (Konotopki, Tarakanówka)

E.

(Ejgiergolskie lasy 17. 7. 63. ob. Róża Kow.)
(Ejmule 24. 9. 63. ob. Puszałaty Kow.)
(Ejragoła 29. 3. 63. ob. Wysoki Dwór Kow.)
(Ejragoła 11. 4. 63. ob. Misiuny Kow.)
Ewina 26. 2. 63. Kr. (Jewina, Ludynia).

F.

Fajsławice 24. 8. 63. L. (Biskupice, Oleśniki, Dorohucz)
(Fartupie 22. 5. 63. ob. Poszławanty A.)
(Fartupie 23. 5. 63. ob. Buda A.)
Fidesty 12. 3. 63. M. (Słubowska Wólka, Wólka Słubowska).
Finkówka 8. 11. 63. P. (Krzywda, Serokomla, Garwolin, Końskowola).
(Fryszki 21. 5. 63. ob. Tryszki Kow.)
(Fryszki 6. 7. 63. ob. Tryszki Kow.)
Fułki 19. 8. 63. M. (Poddębice, Tarnów, Chodaki, Golice)

G.

Gace 20. 6. 63. Kr. (Maków, Maniów, Żabiec, Rataje, Szczucin)
(Gadówek 30. 5. 63. ob. Grochowy Kal.)
(Gajówka 10. 9. 63. ob. Dalików M.)
(Galomin 10. 10. 63. ob. Gałomin Pł.)
Gałomin 10. 10. 63. Pł. (Gałumin Górny, Galomin, Gołomin, Gołymin, Lubowidz)
(Gałumin Górny 10. 10. 63. Gałomin Pł.)
(Galumin Górny 14. 10. 63. ob. Osówka Pł.)
Gałków 25. 9. 63. M. (Bedowice)
Garbów 26. 11. 63. L. (Starościn)
Gargi 27. 6. 63. Kow.
Garwolin *25.* 1. 63. Podl. (Aleksandrówka)
Garwolin 22. 3. 63. P.
(Garwolin 25. 8. 63. ob. Żelazna P.)
(Garwolin 8. 11. 63. ob. Finkówka P.)

(Garwolin 10. 11. 63. ob. Uścienice P.)
(Garwolin 1. 1. 64. Oziemkówka P.)
Garwolin 14. 2. 64. P.
Garwolin 21. 5. 64. P.
Gaśno 12. 3. 63. M. (Luciń, Gombin)
(Gaweniszki 8. 5. 63. ob. Hudyszki Kow.)
Gaworychy 27. 3. 63. A.
Gątorze 14. 4. 64. A. (Gontara)
Gedrojcie 24. 6. 63. Wil. (Lelekanty)
(Gedrojcie 27. 8. 63. ob. Szyrwinty Wil.)
(Gejtany 21. 4. 63. ob. Ginietyny Kow.)
(Gerniki 20. 12. 64. ob. Girniki Kow.)
(Gidle 29. 8. 63. ob. Nieznanice Kal.)
Giebułtów 16. 3. 63. Kr.
(Giedzie 19. 4. 63. ob. Jastrzębna A.)
(Giegużyn 16. 3. 63. Buda Kow.)
(Giegużyn 16. 4. 63. ob. Antokolce Wil.)
Gielniów 22. 4. 63. Sand.
(Gielniów 9. 6. 63. ob. Rusinów Sand.)
(Giełonojskie lasy 12. 4. 63. ob. Bielaniszki Kow.)
(Gierwiaty *22*. 2. 63. ob. Daukszyszki Wil.)
(Ginejtynie 21. 4. 63. ob. Ginietyny Kow.)
Ginietyny 21. 4. 63. Kow. (Gejtany, Giniejtynie, Rogów, Rogowskie lasy, Gontany, Rogoźno)
Girniki 20. 12. 63. Kow. (Gerniki)
Giżyce 18. 6. 63. Kal. (Grabów)
(Giżyńskie lasy 5. 5. 68. ob. Rydzew Pł.)
Glanów 15. 8. 63. Kr.
(Glewiec 15. 8. 63. ob. Wąsów Kr.)
Glinianka 3. 3. 63. M. (Karczew, Wiązownia)
Gliniany las 4. 5. 64. S. (Końskie)
(Glinojecko 28. 1. 63. ob. Uniecko Pł.)
(Głębokie 11. 4. 63. ob. Dubicze nowodworskie Wil.)
(Głęboki Kąt 16. 6. 63. ob. Łysków Gr.)
Głęboki Kąt 30. 8. 63. Gr. (Hłuboki Kut, Wielki Dąb, Wielki Kąt)
(Głowaczewo 15. 2. 64. ob. Lipa S.)
(Głuch 16. 4. 63. ob. Borowe Młyny L.)
(Głuchowski las 1. 5. 63. ob. Kobylanka L.)
(Głuszyn 21. 2. 63. ob. Nowa Wieś M.)
Gnojno 31. 3. 64. Pł. (Przełęk, Przyłęk, Kieńczewo)
Gojżewka 26. 11. 63. Kow. (Powiatówka, Tyszkinie, Kiejdany)
Golczewice 22. 4. 63. Kr. (Pazurek, Rabsztyn, Siewierz)
Golędzinów 12. 4. 63. M. (Pelcowizna, Nieporęt)
(Golice 19. 8. 63. ob. Fułki M.)
Golina 16. 3. 63. Kal. (Lądek, Konin)
Gołębie 22. 1. 63. Pł. (Nasielsk)
(Gołomin 10. 10. 63. ob. Gałomin Pł.)
(Gołowo 25. 12. 63. ob. Kock P.)
(Gołymin 10. 10. 63. ob. Gałomin Pł.)
(Goły Stok 14. 7. 63. ob. Rząśnik Pł.)
Gombin 26. 1. 63. M.
(Gombin 12. 3. 63. ob. Gaśno M.)
(Gombin 15. 5. 63. ob. Kunki M.)
(Goniądz 2. 4. 63. ob. Wielkie Jawile Gr.)
(Gontany 21. 4. 63. ob. Ginetyny Kow.)
(Gontara 14. 4. 64. ob. Gątorze A.)
(Góra 7. 6. 63. ob. Sielec Gr.)
Góra Kalwarya 27. 1. 63. M.
Góra Kalwarya *4*. 3. 63. M. (Grójec)
Góra Kalwarya *12*. 4. 63. M.
(Góra Kalwarya 19. 5. 63. ob. Chojnów M.)
Góra Kalwarya *1*. 2. 64. M.
(Góra Kalwarya 20. 2. 64. ob. Mogielnica M.)
(Góra Puławska 26. 8. 63. ob. Klikawa S.)
Goraj 28. 10. 63. L. (Turobin)
(Gorczew 21. 3. 63. Pł. ob. Radzanów Pł.)
(Gorenice 6. 8. 63. ob. Uniejów Kr.)
(Górki 6. 5. 63. ob. Horki Moh.)
(Górki 25. 5. 63. ob. Ruda M.)
Góry 18. 6. 63. Kr.
Góry 5. 11. 63. Kr.

(Górzec 2. 4. 63. ob. Wielkie Jaszwile Gr.)
(Gorzelec 16. 8. 63. ob. Skryl Miń.)
(Gorzków 3. 2. 64. ob. Wielkopole L.)
(Górzno 6. 2. 64. ob. Jakubów Kr.)
(Gozno 6. 2. 64. ob. Jakubów Kr.)
Gościeńczyk 2. 7. 63. Kal. (Kleczew)
(Gościradów 6. 10. 63. ob. Salomin L.)
(Gościradów 22. 10. 63. ob. Łążek L.)
(Gosławice 22. 3. 63. ob. Pątnów Kal.)
(Gostkowskie lasy 12. 8. 63. ob. Magnuszew Pł.)
Gostynin 28. 1. 63. M. (Soczewka)
(Gostynin 7. 3. 63. ob. Chojenko M.)
(Goszczowice 23. 8. 63. ob. Wir. S.)
(Goworowo 13. 7. 63. ob. Wąsewo Pł.)
(Gózd 21. 3. 63. ob. Ciosmy L.)
Gozdy 12. 4. 64. Kal.
(Gozdowo 13. 6. 63. ob. Kowalewo Pł.)
Goździkow 30. 6. 63. S. (Gwoździków, Opoczyńskie lasy)
(Grabina 7. 2. 63. ob. Bolimowskie Budy)
(Grabów 15. 4. 63. ob. Kuźnica Grabowska Kal.)
(Grabów 18. 6. 63. ob. Giżyce Kal.)
Grabów 29. 10. 63. M. (Smolice)
Grabowiec 16. 4. 63. (Solec)
(Grabowiec 5. 5. 63. ob. Rzeczniów S.)
Grabowska Wola 1. 6. 63. S. (Warka, Rościszew, Rozniszew, Dębowa Wola, Wolka Grabowiecka)
(Grabowo 5. 5. 64. ob. Milewo A.)
Grabowo 10. 5. 64. A.
Grajewo 12. 3. 64. A.
(Granica 7. 2. 63. ob. Sosnowiec Kr.)
(Gramatczyce 16. 12. 63. ob. Bodziechów S.)
(Graszki 22. 6. 63. ob. Groszki M.)
(Graża 4. 6. 63. ob. Sesiki Kow.)
(Grądy 26. 2. 63. ob. Zezulin L.)
(Grężówka 14. 3. 63. ob. Stanin P.)
Grężówka 23. 4. 63. P. (Topór miejsce leśne, Królowa Niwa)
Grochowiska 18. 3. 63. Kr. (Busk, Wełecz, Pińczów)
(Grochowiska 30. 5. 63. ob. Grochowy Kal.)
Grochowy 30. 5. 63. Kal. (Gadówek, Rychwał, Grochowiska)
(Gródek 15. 7. 63. ob. Porządzie Pł.)
Gródek 2. 8. 63. Gr. (Lipniki, Łapniki, Zabłudów).
(Gródek 30. 11. 63. ob. Huta Krzeszowska L.)
Grodno 14. 3. 63. Gr.
(Grodziec 31. 5. 63. ob. Borowiec Kal.)
(Grodzisk 7. 8. 63. ob. Milanówek M.)
Grodzisk 1. 11. 63. M.
Grójec 23. 1. 63. M. (Mogielnica, Błędowo)
Grójec 25. 1. 63. M. (Lesznowola)
(Grójec *4*. 3. 63. ob. Góra Kalwarya M.)
(Grójec 5. 8. 63. ob. Racibory M.)
Grójec 1. 12. 63. L.
Grójec 16. 2. 64. M.
Groszki 22. 6. 63. M. (Graszki, Kałuszyn, Kuflew)
(Gromnica *1*. 7. 63. ob. Bodzinki Miń.)
(Grudek 28. 6. 63. ob. Gruszki A.)
(Gruździewskie lasy 11. 5. 63. ob. Sztemple Kow.)
(Gruździewskie lasy 22. 6. 63. ob. Draginie Kow.)
(Gruszki 21. 5. 63. ob. Kadysz A.)
(Grusze 4. 6. 63. ob. Sesiki Kow.)
Gruszki 28. 6. 63. (Grudek, Mikaszówka)
(Grynkiszki, 26. 7. 63. ob. Hrynkiszki Kow.)
(Gryszkabudzie 9. 4. 63. ob. Lokajcie A.)
(Grzyba, pustkowie 26. 2. 63. ob. Kuźnica Grabowska Kal.)
Grzybowa Góra 19. 4. 63. S. (Mircze, Mirzec, Wąchock)
Grzybowa Góra 25. 8. 63. S.
(Grzymiszów 28. 12. 63. ob. Turek Kal.)
(Gudziszki 8. 5. 63. ob. Hudyszki Kow.)
(Gułowo 25. 12. 63. ob. Kock P.)
(Gułowski las 21. 2. 63. ob. Wola Okrzejska P.)
(Gumów 8. 9. 63. ob. Rydzewo Pł.)
(Gutonówka 25. 12. 63. ob. Kock P.)
(Guty 16. 6. 63. ob. Huta Gr.)
(Guzów 21. 8. 63. ob. Kowala Stępocina S.)
Gwizdały 6. 3. 63. M. (Świnotopy)
(Gwoździków 30. 6. 63. ob. Goździków S.)
(Haliw 23. 6. 63. ob. Woronie Miń.)

(Hańcza 19. 4. 63. ob. Jastrzębna A.)
(Hańcza 21. 5. 63. ob. Kadysz A.)
(Hańsk 7. 3. 63. ob. Luta P.)
(Hańsk 6. 7. 63. ob. Wielka Bukowa L.)
(Hańsk 7. 7. 63. ob. Urszulin P.)
(Harasiuki 11. 5. 63. ob. Huta Krzeszowska L.)
Hermaniszki 27. 10. 63. Kow.
(Hłuboki Kut 30. 8. 63. ob. Głęboki Kąt Gr.)
(Hollendernia 18. 11. 63. ob. Kolano P.)
(Horbacz straż *12.* 9. 63. ob. Rudnia Gr.)
(Horelec 16. 8. 63. ob. Skryl Miń.)
(Horki 26. 2. 63. ob. Borki Miń.)
Horki 17. 5. 63. Gr. (Baładycze, Bieliński las, Borki, Odryżyn, Derewin, Biała Góra)
Horki 21. 5. 63. Gr.
Horki 25. 5. 63. Gr. (Biała Góra, Bieliński las, Porzecze Skirmuntowskie, Woronie, Zielony Kąt, Chełmskie Jezioro, Wyspa Zielona, Zielona Wyspa)
Horki 6. 5. 63. Moh. (Górki, Hory-Horki)
(Horki 25. 6. 63. ob. Łoczyn Miń.)
Hornów 2. 5. 63. Gr.
(Hory-Horki 6. 5. 63. ob. Horki Moh.)
(Hościsłowskie lasy 5. 5. 63. ob. Rydzew Pł.)
Hrebenki *11.* 5. 63. Ukr.
Hrubieszów 23. 1. 63. L.
(Hruski 29. 6. 63. ob. Krasne A.)
(Hruszki 21. 5. 63. ob. Kadysz A.)
(Hryćkowszczyzna 3. 5. 63. ob. Ozierce Miń.)
Hrynkiszki 26. 7. 63. Kow. (Grynkiszki, Komarowski las)
(Hudcza 19. 11. 63. ob. Rudka L.)
Hudyszki 8. 5. 63. Kow. (Gudziszki, Birże, Gaweniszki)
Huta 3. 4. 63. M. (Kuflew)
Huta 16. 6. 63. Gr. (Guty, Ustroń, Azerota)
(Huta Bankowa 29. 8. 63. ob. Irena L.)
(Huta Chojecka 7. 3. 63. ob. Chojenko M.)
(Huta Krzeszowska 21. 3. 63. ob. Ciosmy L.)
Huta Krzeszowska 11. 5. 63. L. (Dendrowice, Harasiuki, Derylaki)
Huta Krzeszowska 30. 11. 63. L. (Kąty, Gródek, Szwajcary)
(Huta Nowa 23. 11. 63. ob. Wólka S.)
(Huta Przysuska 9. 6. 63. ob. Niekłań S.)
(Huta Solecka 7. 3. 63. ob. Chojenko M.)
Huta szczecieńska 9. 12. 63. Kr. (Szczecno, Ujny, Chmielnik)
(Huta szczecieńska 7. 3. 64. ob. Szczecno Kr.)
(Huta szczecińska 22. 10. 63. ob. Łążek L.)
(Huta szklana *13.* 5. 63. ob. Smolarnia Gr.)
(Huta Żelazna 25. 8. 63. ob. Żelazna P.)

I.

Ibiany 1. 8. 63. Kow. (Ubiany, Szbiany)
Ibiany 2. 1. 64. Kow. (Bobty, Orłowskie lasy)
(Ibramowice 15. 8. 63. ob. Imbramowie Kr.)
Ignacew 8. 5. 63. Kal. (Lubstów)
Ignacew 9. 6. 63. Kal. (Ruda, Kazubek, Rudka, Ruszkowskie lasy, Sadlno)
Ignatów 11. 7. 63. Miń. (Dragiłowo).
Igołomia 21. 3. 63. Kr. (Czernichów, Opatowiec, Cło, Baran, Wawrzeńczyce, Wiślica, Łuka)
Igołomia 4. 5. 63. Kr.
Igołomia 6. 7. 63. Kr.
(Igołomia 15. 8. 63. ob. Wąsów Kr.)
Ihnatki 31. 7. 63. Gr.
(Ihorka 21. 5. 63. ob. Kadysz A.)
(Ihumeń 21. 5. 63. ob. Marcyanówka Miń.)
(Ilgieniki 9. 10. 63. ob. Szławanty A.)
(Illja 28. 5. 63. ob. Władyki Wil.)
(Ilia 5. 6. 63. ob. Lubka Wil.)
(Iłów 13. 12. 63. ob. Życk M.)
(Iłgów 1. 4. 63. ob. Leńcze Kow.)
Iłża 20. 8. 63. S. (Lubieńce, Krzyżanowice)
Iłża 26. 11. 63. S.
(Iłża 2. 12. 63. ob. Brody S.)
(Iłża 16. 12. 63. ob. Janik S.)
Iłża 17. 1. 64. S. (Koszary Iłżeckie)
Iłża 2. 2. 64. S.
Iłża 22. 4. 64. S.
(Iłżanka 16. 12. 63. ob. Bodziechów S.)

(Iłżeckie lasy 24. 4. 63. ob. Michałów S.)
(Iłżeckie lasy 29. 10. 63. ob. Jeziorki S.)
Imbramowice 15. 8. 63. Kr. (Ibramowice, Konowice, Ulińskie lasy)
Imielno 19. 1. 64. Kr. (Małkowice)
(Inowłodz 10. 7. 63. ob. Ossa S.)
(Inowłodz 14. 7. 63. ob. Brenica M.)
(Irena 7. 5. 63. ob. Szyce Kr.)
Irena 29. 8. 63. L. (Huta Bankowa, Janów, Zaklików)
(Irena 22. 10. 63. ob. Łążek L.)
(Isajki 10. 5. 63. ob. Łuka Ukr.)
(Iwanicze 12. 5. 63. ob. Samowola Woł.)
(Iwaniska 21. 10. 63. ob. Jurkowice S.)
(Iwaniska 25. 1. 64. ob. Szczeglice S.)
(Iwaniszki 23. 5. 63. ob. Buda A.)
(Iwaniszki 21. 6. 63. ob. Stragiszki A.)
Iwanowice 12. 2. 63. Kr. (Słomniki)
Iwnica 10. 5. 63. Woł. (Charlejówka, Jarpowce)
(Izbica 10. 2. 63. ob. Ciepliny M.)
Izbica 29. 6. 63. M.
(Izbica 12. 10. 63. ob. Uniejów Kal.)
(Iża 5. 6. 63. ob. Lubka Wil.)

J.

(Jabłoń 7. 9. 63. ob. Brzeźnice A.)
Jabłonka 23. 1. 63. A.
(Jabłonka 3. 9. 63. ob. Sanie A.)
(Jabłonna 17. 5. 63. ob. Stawiszyn S.)
(Jabłonna 10. 6. 63. ob. Kleczew Kal.)
(Jabłonna 22. 1. 64. ob. Świdry M.)
(Jackowo 29. 8. 63. ob. Nieznanice Kal.)
(Jadlno 10. 4. 63. ob. Ruszkowo M.)
Jadów 15. 7. 63. M. (Straszków)
Jadów 28. 11. 63. M.
(Jagodne 24. 3. 63. ob. Róża P.)
Jakubów 6. 2. 64. Kr. (Jakubowice, Jędrzejów, Działoszyce, Dzielosżyn, Złota, Złotniki, Gozno, Gorżno)
(Jakubowice 6. 2. 64. ob. Jakubów Kr.)
(Jaktory 9. 7. 63. ob. Ktery M.)
Janik 16. 12. 63. S. (Brody, Iłża, Jańsk)
Janin 16. 6. 63. Gr.
Janczyki 23. 6. 63. A.
(Janin 28. 5. 63. ob. Ludwiniów Gr.)
Janin *10.* 5. 63. Gr.
Janczyki 23. 6. 63. A.
Janów 23. 1. 63. L.
(Janów 23. 1. 63. ob. Słupie L.)
Janów 4. 2. 63. Pł.
(Janów 4. 2. 63. ob. Niemirów Gr.)
(Janów 16. 3. 63. ob. Ruda Kow.)
(Janów 21. 3. 63. ob. Ciosmy L.)
(Janów 28. 5. 63. ob. Ludwinów Gr.)
(Janów 27. 6. 63. ob. Sobieszczany L.)
Janów 6. 7. 63. Kr. (Ponik, Przyrów)
(Janów 11. 7. 63. ob. Sławetycze P.)
(Janów 29. 8. 63. ob. Irena L.)
Janów 24. 12. 63. Pł. (Chorzele, Pniowa, Prasnysz, Sienno)
Janów *5.* 4. 64. L.
(Janówka 14. 5. 63. ob. Waleryany Miń.)
(Janówka 11. 7. 63. ob. Sławetycze P.)
(Janowska Puszcza 16. 4. 63. ob. Antokolce Wil.)
(Jańsk 16. 12. 63. ob. Janik S.)
(Jarantów 31. 5. 63. ob. Borowiec Kal.)
(Jarczew 4. 9. 63. ob. Mysłów P.)
Jarczów 25. 10. 63. L.
(Jarentów 4. 2. 64. ob. Uchanie L.)
(Jarpowce 10. 5. 63. ob. Iwnica Woł.)
Jaroszki 7. 3. 64. S.
Jaroszki 17. 4. 63. S.
(Jasna Górka 29. 5. 63. ob. Rogów Kow.)
Jastrzębna 19. 4. 63. A. (Augustowskie lasy, Giedzie, Hańcza, Lipsk, Zaletniki)
Jaswojnie 1. 1. 64. Kow.
(Jaszuny 9. 3. 63. ob. Rudniki Wil.)
(Jawa 22. 3. 63. ob. Mitkiszki Wil.)
Jawór 3. 3. 63. Kal. (Widawa, Wygiełzów, Wygnanów)
(Jawór 5. 5. 63. ob. Rzeczniów S.)
(Jawór Solecki 6. 11. 63. ob. Wierzchowiska S.)
Jaworznik 24. 4. 63. Kr. (Myszków, Żarki)
Jedlanka 4. 3. 63. P. (Brzeźnica)
(Jedlanka 19. 1. 64. ob. Rutka Korybutowa P.)
(Jedlinki 20. 3. 63. ob. Szuszki L.)
Jedlnia 23. 1. 63. S.
Jedlnia 20. 4. 63. S. (Brzuza, Brucz, Brzóza)

(Jedlno 22. 1. 64. ob. Prusiecko Kal.)
Jedwabno 26. 2. 64. A.
Jedwabno 9. 4. 64. A.
Jedwabno 17. 4. 64. A.
(Jelenie 5. 5. 63. ob. Stok Pł.)
(Jeleniewo 25. 6. 63. ob. Berżniki A.)
(Jelno 22. 1. 64. ob. Prusiecko Kal.)
(Jemielińsk 25. 5. 63. ob. Żemelany Kow.)
(Jerzyce 26. 4. 63. ob. Nowa Wieś M.)
(Jewie 22. 3. 63. ob. Mitkiszki Wil.)
(Jewina 26. 2. 23. ob. Ewina Kr.)
Jeziorki 4. 5. 63. S. (Bałtów, Bodziechów, Ostrowiec, Danków, Denków)
Jeziorko 29. 10. 63. S. (Iłżecki las, Pokrzywnica rzeka, Bodzentyn, Słupia Nowa, Św. Krzyż, Witosławice, Cisów, Daleszyce)
Jeziory 3. 5. 63. Gr. (Tołoczki)
Jeziory 25. 7. 63. Gr.
(Jeżewo 23. 1. 63. Stelmachów A.)
Jeżów 4. 12. 63. Kal. (Cłancznica, Plausznica, Kłoniszów, Szadek)
Jeżyska 8. 3. 63. M.
Jędrzejów 23. 1. 64. Kr.
(Jędrzejów 6. 2. 64. ob. Jakubów Kr.)
(Jędrzejów 3. 5. 64. ob. Pińczów Kr.)
Jozefów 24. 1. 63. L.
Jozefów 31. 1. 63. L.
(Jozefów 16. 4. 63. ob. Borowe Młyny L.)
Józefów 24. 4. 63. L. (Tanew rzeka, Osuchy, Piskle, Pisklaki)
(Jozefów 28. 4. 63. ob. Boby L.)
(Judrany 11. 5. 63. ob. Sztemple Kow.)
(Julianka 9. 7. 63. ob. Złoty Potok Kr.)
(Jurentow 4. 2. 64. ob. Uchanie L.)
(Jurewicze 21. 5. 63. ob. Marcyanówka Miń.)
Jurkowice 21. 10. 63. S. (Bogorya, Staszów, Iwaniska)

K.

Kadysz 21. 5. 63. A. (Czortek, Dąbrowa, Dąbrówka, Podlipki, Podliszki, Pudliszki, Rygały, Gruszki, Hruszki, Lipiny, Ihorka, Kodzie, Stara Hańcza rzeka, Czarna Hańcza, Kalety)
(Kagul 15. 7. 63. ob. Kostangalia Rumunia)
(Kajsarowskie lasy 11. 4. 63. ob. Misiuny Kow.)
(Kalety 21. 5. 63. ob. Kadysz A.)
Kalina 18. 3. 64. Kr.
Kalisz 15. 4. 63. Kal.
(Kalwarya 30. 10. 63. ob. Wiłkowyszki A.)
Kalwarya *30.* 8. 63. Kow.
(Kałuszyn 21. 6. 63. ob. Groszki M.)
Kałuszyn 5. 8. 63. M. (Kuflew)
(Kamień 26. 5. 63. ob. Smardzew S.)
Kamień 7. 10. 63. Kal.
(Kamieniec 15. 3. 64. ob. Łukawiec S.)
Kamienna S. 16. 3. 64. (Żwirówka rzeka)
Kamieńsko 28. 1. 63. Kal.
(Kamieńsko 22. 1. 64. ob. Rozprza Kal.)
(Kamionka 28. 1. 63. ob. Krzeszów L.)
(Kamionka 16. 5. 63. ob. Miropol Woł.)
Kampinos 18. 4. 63. M. (Błonie)
(Kampinos 7. 8. 63. ob. Milanówek M.)
(Kania 10. 3. 64. ob. Olchowiec L.)
Kania Wola 23. 7. 63. L. (Leiny, Krasnystaw, Załucze)
(Kaplica 10. 3. 64. ob. Częstocice S.)
Kapuśnik *5.* 4. 64. Pł.
(Karczew 3. 3. 63. ob. Glinianka M.)
(Karczew 18. 3. 63. ob. Dziecinów P.)
(Karczmy Sawickie 28. 5. 63. ob. Ludwinów Gr.)
Karniew 6. 2. 63. Pł. (Maków)
(Karopol 27. 4. 63. ob. Szakwicie Kow.)
(Karpiowska puszcza 26. 4. 63. ob. Korsakiszki Kow.)
Kartimoksle 24. 8. 63. A. (Kurdomokszty, Łoździeje, Simno, Zimno)
Kaski 4. 7. 63. M.
Kaszewice 3. 7. 63. Kal. (Koszewice)
Kaszewice 8. 3. 64. Kal.
Kazimierz 23. 1. 63. L.
Kazimierz 6. 2. 63. L.
(Kazimierz 22. 3. 63. ob. Pątnow Kal.)
(Kazimierz 10. 4. 63. ob. Ruszkowo M.)
Kazimierz 30. 9. 63. Kal.
(Kazimierz 14. 1. 64. ob. Łubki L.)
(Kazubek 9. 6. 63. ob. Ignacew Kal.)
Kąpiel 22. 3. 64. Kal.
(Kąty 30. 11. 63. ob. Huta Krzeszowska L.)
(Kejserlingowskie lasy 9. 10. 63. ob. Kiejdany Kow.)

(Kępa 6. 8. 63. ob. Uniejów Kr.)
(Kiejdany 27. 3. 63. ob. Megjany Kow.)
(Kiejdany 11. 6. 63. ob. Bojany Kow.)
(Kiejdany 30. 6. 63. ob. Pojurze Kow.)
Kiejdany *12.* 8. 63. Kow. (Kielany)
Kiejdany 9. 10. 63. Kow. (Poniewież, Kejserlingowskie lasy, Szyłagoła, Szytojcie, Remigoła)
(Kiejdany 19. 10. 63. ob. Świętobrość Kow.)
(Kiejdany 26. 11. 63. ob. Gojżewka Kow.)
(Kielany *12.* 8. 63. ob. Kiejdany Kow.)
(Kielce 15. 12. 63. ob. Makuszyn S.)
Kielce 23. 1. 64. Kr.
Kielce 2. 2. 64. Kr.
Kielmy 20. 6. 63. Kow. (Pojurze, Szawkiany, Kurtowiany)
(Kiełczygłów 27. 3. 63. ob. Radoszewice Kal.)
(Kieńczewo 31. 3. 64. ob. Gnojno Pł.)
(Kiernozia 9. 8. 63. ob. Trębki M.)
Kiernozia 1. 11. 63. M. (Czerniew)
(Kierdany 9. 5. 63. ob. Kisłówka Ukr.)
Kierz 13. 1. 64. L.
(Kierzek 18. 8. 63. ob. Oborzyska Pł.)
(Kiwańce 30. 4. 63. ob. Szeszole Wil.)
Kisielsk 13. 11. 63. P.
Kietlanka 13. 5. 63. Pł. (Czyżewo, Małkinia, Zaręby, Wólka)
Kisłówka 10. 5. 63. Ukr. (Kierdany, Taraszcza)
(Klaryńsk 11. 7. 63. ob. Klaryszki Wil.)
Klaryszki 11. 7. 63. Wil. (Szklaryszki, Klawszyńskie lasy, Klaryńsk, Łojcie, Podtroczany, Żyżmory)
(Klawszyńskie lasy 11. 7. 63. ob. Klaryszki Wil.)
Kleczew 21. 3. 63. Kal.
(Kleczew 22. 3. 63. ob. Pątnów Kal.)
(Kleczew 26. 4. 63. ob. Nowa Wieś Kal.)
Kleczew *13.* 5. 63. Kal.
Kleczew 10. 6. 63. Kal. (Jabłonna, Komorów, Slesin, Ruszkowskie lasy, Kopanica, Lubierz)
(Kleczków 12. 10. 63. ob. Księżopole Pł.)
(Kleczew 2. 7. 63. ob. Gościeńczyk Kal.)
Kleczew 13. 7. 63. Kal.
Kleczków 14. 2. 63. Kal. (Krzeszów)
Klewice 15. 9. 63. Wil.
Klikawa 26. 8. 63. S. (Puławy, Bobrowieckie lasy, Puławska Góra, Góra Puławska)
Klikole 25. 7. 63. Kow.
(Klimontów 20. 10. 63. ob. Rybnica S.)
Klinowo 9. 4. 64. S. (Opoczyński las)
(Klonów 26. 2. 63. ob. Kuźnica Kal.)
(Klonów 15. 6. 63. ob. Lutułów Kal.)
(Kluczew 15. 10. 63. ob. Starce Kal.)
Kluski-Pustowo 22. 4. 63. Kal. (Cisowa, Rudniki)
Kładniów 12. 12. 63. Woł. (Kłodzie)
(Kłajpeda ob. Wyprawa morska str. 298)
(Kłoczki 17. 5. 63. ob. Moskalówka Woł.)
Kłobka 16. 10. 63. M. (Kłubki Chodecz)
(Kłodawa 14. 5. 63. ob. Szczawin Kość Maz.)
Kłodawa 12. 7. 63. M.
(Kłodawa 30. 8. 63. ob. Krośniewice M.)
(Kłodzie 12. 12. 63. ob. Kładniów Woł.)
(Kłomnice 27. 5. 63. ob. Kruszyna Kal.)
(Kłoniszów 4. 12. 63. ob. Jeżów Kal.)
(Kłubki 17. 10. 63. ob. Kłobka M.)
Kobyla Wola *24.* 3. 63. P.
Kobylanka 1. 5. 63. L. (Borowe Młyny, Czosmy, Głuchowski las, Kobylówka, Litkowice, Tepiły, Tanew rzeka)
Kobylanka 6. 5. 63. L. (Kobylówka, Tanew, Tepiły, Zamch)
(Kochany *21.* 12. 63. ob. Bratoszowiec L.)
(Kocimów 21. 1. 64. ob. Chocimów S.)
Kocin 3. 10. 63. Kal. (Kozin, Miedzno, Nowy Folwark, Ostrowy, Dzbów, Konin, Żarki)
(Kock 4. 3. 63. ob. Łuszczowa L.)
Kock 25. 12. 63. P. (Gołowo, Samokięski, Gułowo, Gutonówka, Białobrzegi)

Kodeń 23. 1. 63. P.
(Kodenice 18. 11. 63. ob. Kolano P.)
(Kodzie 21. 5. 63. ob. Kadysz A.)
(Kojdanów 2. 5. 63. ob. Przyłuki Miń.)
Kolano 18. 11. 63. P. (Hollendernia, Pachole, Parczew, Kodeniec)
(Kolety 23. 4. 63. ob. Czarny Bród A.)
Kołacin 10. 7. 63. M. (Rogów, Dmosin)
Kołacin 28. 7. 63. M.
Kołaki 25. 4. 63. Pł.
Kołaki 16. 1. 64. Pł. (Kułaki, Pepłówek)
Koło 17. 2. 63. Kal. (Konin)
Koło 6. 5. 63. Kal. (Kościelec)
Koło 24. 6. 63. Kal.
Koło 14. 8. 63. Kal.
Kołodno 12. 7. 63. Miń.
Kołodno 13. 7. 63. Miń.
(Kołtyniany 21. 5. 63. ob. Łabonary Wil.)
Komaje 12. 7. 63. Kow. (Dusiaty)
Komarów 20. 6. 63. Kr. (Komorów, Słupce)
(Komarowski las 26. 7. 63. ob. Hrynkiszki Kow.)
(Komotowszczyzna 29. 4. 63. ob. Walile Gr.)
(Komorów 5. 5. 63. ob. Stok Pł.)
(Komorów 10. 6. 63. ob. Kleczew Kal.)
(Komorów 20. 6. 63. ob. Komarów Kr.)
(Komorów 14. 7. 63. ob. Rząśnik Pł.)
(Konary 31. 5. 63. ob. Borowiec Kal.)
Koniecpol 25. 5. 63. Kal.
(Koniecpol 28. 7. 63. ob. Rudniki Kr.)
(Koniecpol 29. 8. 63. ob. Nieznanice Kal.)
(Konin 17. 2. 63. ob. Koło Kal.)
(Konin 1. 3. 63. ob. Biniszew Kal.)
(Konin 16. 3. 63. ob. Golina Kal.)
(Konin 17. 3. 63. ob. Lądek Kal.)
Konin 26. 4. 63. Kal.
(Konin 3. 10. 63. ob. Kocin Kal.)
(Konin 15. 12. 63. ob. Rzeżewo M.)
Konin *15.* 2. 64. Kal.
(Konopnica 9. 2. 64. ob. Wólka Konopczana P.)
(Konotopki 9. 5. 63. ob. Dźwinosy Wil.)
(Konowiec 15. 8. 63. ob. Imbramowice Kr.)
(Końska Wola 8. 11. 63. ob. Finkówka P.)
Końskie 18. 7. 63. S.
(Końskie 4. 5. 64. ob. Gliniany Las S.)
Konstantynów Podlaski 14. 2. 63. P.
(Konstantynów 25. 6. 63. ob. Linków Kow.)
(Konstantynów Podlaski 25. 8. 63. ob. Sarnaki P.)
Konstantynów Podlaski 24. 9. 63. P.
(Konstantynówka 12. 5. 63. ob. Biała Ukr.)
(Kopanica 10. 6. 63. ob. Kleczew Kal.)
(Kopina 14. 3. 63. ob. Stanin P.)
(Kopina 30. 1. 64. ob. Majdan L.)
(Koprzywnica 15. 3. 64. ob. Łukawiec S.)
Korbutowa Wola 10. 12. 63. L. (Białka, Wola Korbutowska, Łęczna)
(Korbutowski las 10. 3. 64. ob. Olchowiec L.)
Korczew *20.* 9. 63. P.
Korczyn 13. 6. 63. Gr. (Czarne jezioro)
(Korkuniaty 24. 6. 63. ob. Szumma Wil.)
Korsakiszki 26. 4. 63. Kow. (Karpiowska puszcza, Zielonka)
(Korszewice 4. 7. 63. ob. Chorzenice Kal.)
(Korytków 8. 6. 63. ob. Rusinów S.)
(Korytków 10. 2. 63. ob. Studzianna S.)
Korytnica 10. 6. 63. P.
Korytnice 28. 7. 63. Woł. (Szelwowskie lasy, Lisienice, Łuczyce, Boremla)
(Kościelec 6. 5. 63. ob. Koło Kal.)
Kościelna Wieś 21. 9. 63. Kal. (Wieś Kościelna)
(Kościelno 16. 4. 63. ob. Koziołek Pł.)
Kościuszków 27. 5. 63. S. (Czarna).
Kossemin 18. 4. 63. Pł.
(Kossów 8. 6. 63. ob. Mereczowszczyzna Gr.)
(Kossów 21. 10. 63. ob. Kwilina Kr.)
Kostangalia 15. 7. 63. Rumunia (patrz Wołyń)
Koszary Iłżeckie 5. 6. 63. S.
(Koszary Iłżeckie 17. 1. 64. ob. Iłża S.)
(Koszewice 3. 7. 63. ob. Kaszewice Kal.)

(Koszowata *10.* 5. 63. ob. Łuka Ukr.)
(Koterla 18. 6. 63. ob. Żoginie Kow.)
Kotowy 4. 6. 63. Pł.
(Kotra, rzeka 11. 4. 63. ob. Dubicze nowodworskie Wil.)
Kotra, rzeka *12.* 5. 63. Wil.
(Kotra 28. 5. 63. ob. Ludwinów Gr.)
Kowal 15. 4. 63. M. (Ostrów, Ostrowie)
(Kowal 15. 12. 63. ob. Rzeżewo M.)
(Kowal 17. 2. 64. ob. Włocławek M.)
Kowala Stępocina 21. 8. 63. S. (Stępociny, Radom, Przegorzała, Guzów)
Kowale 15. 10. 63. Kal.
Kowalewicze 30. 8. 63. Miń. (Szack)
Kowalewo 3. 6. 63. Pł. (Gozdowo)
(Kowalewo 12. 7. 63. ob. Zagórów Kal.)
Kowalki 20. 4. 63. Wil. (Łakiciany, Łaksztubiany, Nacza, Rudniki, Dumbel, Dubicze, Ruda)
Kowno 15. 1. 64. Kow.
(Koziele 12. 10. 63. ob. Uniejów Kal.)
(Kozienice 25. 3. 63. ob. Świerże S.)
Kozienice 27. 1. 64. S.
(Kozijaty pod Izbicą 12. 10. 63. ob. Uniejów Kal.)
(Kozin 3. 10. 63. ob. Kocin Kal.)
(Kozioł 18. 9. 63. ob. Wincenta A.)
Koziołek 16. 4. 63. Pł. (Kwaśniew, Kwaśno, Skempskie lasy, Kozi Róg, Kościelno)
(Koziołek 9. 7. 63. ob. Szczutowo-Blizno Pł.)
(Kozi Róg 16. 4. 63. ob. Koziołek Pł.)
(Kozi Rynek 29. 6. 63. ob. Krasne A.)
(Koźliszki 1. 4. 63. ob. Kozłowa Ruda A.)
Kozłowa Ruda 1. 4. 63. A. (Koźliszki, Maryampol)
Kozłowa Ruda 21. 7. 63. A. (Czysta Buda, Pilwiszki, Wysoka Ruda)
(Kozłówka 25. 9. 63. ob. Nowy Staw L.)
(Koźminek 4. 11. 63. ob. Ceków Kal.)
(Koźminek 25. 2. 64. ob. Chlewo Kal.)
(Kożuchówka 2. 12. 63. ob. Zastawie P.)
(Krajków 28. 1. 63. ob. Uniecko Pł.)
Krakinów *18.* 9. 63. Kow. (Krokinów)
Krasław 25. 4. 63. Witebskie. (Krzesławka, Wyszki)
Krasne 29. 6. 63. A. (Kozi Rynek, Balinka, Studzienniczna, Hruski, Sapohiny, Sopoćkinie)
(Kraśnica 28. 4. 63. ob. Boby L.)
Kraśnik 21. 1. 63. L.
(Kraśnik 28. 4. 63. ob. Boby L.)
(Kraśnik 27. 6. 63. ob. Sobieszczany L.)
(Kraśnik 18. 7. 63. ob. Polichno L.)
(Kraśnik 25. 1. 64. ob. Rudnik L.)
(Kraśnik 7. 2. 64. ob. Sucha Wola S.)
Krasnobród 24. 3. 63. L. (Ruda, Róża)
Krasnobród 8. 1. 64. L.
Krasnopol 26. 8. 63. A. (Sejny)
Krasnystaw 2. 7. 63. L.
(Krasnystaw 23. 7. 63. ob. Kania Wola L.)
(Krasnystaw 3. 2. 64. ob. Wielkopole L.)
(Krasnystaw 4. 5. 64. ob. Łęczna L.)
Krasocin 3. 2. 64. Kr.
Krasocin 19. 3. 64. Kr. (Włoszczowa)
(Krasowo-Siodmaki 24. 7. 63. ob. Siodmaki A.)
(Kretkumpie 9. 4. 63. ob. Lokajcie A.)
(Krępa 6. 11. 63. ob. Wierzchowiska S.)
(Krokinów *18.* 9. 63. ob. Krakinów Kow.)
(Krokowski las 1. 4. 63. ob. Leńcze Kow.)
(Królowa Niwa 23. 4. 63. ob. Grzęzówka P.)
Królowy Most 11. 2. 63. Gr. (Dołhów, Dołbizna)
Królowy Most 9. 6. 63. Gr.
(Kropiwniki 26. 6. 63. ob. Postawy Wil.)
Krośniewice 30. 8. 63. M. (Kłodawa, Kutno, Ostałów, Pniewo)
(Kroszencin 10. 4. 63. ob. Broszęcin Kal.)
(Kroszty 9. 5. 63. ob. Sznurkiszki Kow.)
Kroże 9. 10. 63. Kow.
(Krubki 16. 2. 63. ob. Nieporęt M.)
(Krupki 5. 4. 64. ob. Krupy L.)
(Krupki 6. 4. 64. ob. Krupy L.)
Krupy 5. 4. 64. L. (Krupki)
Krupy 6. 4. 64. L. (Krupki)
Kruszany 1. 3. 63. Wil.
(Kruszyna 21. 4. 63. ob. Czermno S.)
Kruszyna 27. 5. 63. Kal. (Kłomnice, Janów)

(Kruszyna 29. 8. 63. ob. Nieznanice Kal.)
Kryksztany 23. 7. 63. A. (Krzeksztuny, Sejny)
(Krynica 14. 7. 63. ob. Brenica M.)
(Krynka *11.* 12. 63. ob. Dubienka L.)
(Krynki 29. 4. 63. ob. Walile Gr.)
(Kryszyna 21. 6. 63. ob. Krzywoszyn Mińsk.)
Krzelmy 26. 4. 63. Pł.
(Krzepice 15. 10. 63. ob. Rudniki Kal.)
Krzepice 21. 3. 64. Kal. (Częstochowa)
(Krzeksztuny 23. 7. 63. ob. Kryksztany A.)
(Krzesław 25. 4. 63. ob. Krasław Witeb.)
(Krzesławki 25. 4. 63. ob. Krasław Wit.)
Krzeszów 28. 1. 63. Lub. (Podbielany, Rzeplin, Kamionka)
(Krzepowicki las 20. 8. 63. ob. Buda Kow.)
(Krzeszów 14. 2. 63. ob. Kleczków Pł.)
(Krzeszów 20. 3. 63. ob. Potok L.)
Krzykawka 5. 5. 63. Kr. (Małobędź, Miłobędz, Olkuskie lasy, Sławków, Chechło)
(Krzywanice 6. 10. 63. ob. Wiewce Kal.)
Krzywda 27. 3. 63. Podl. (Wnętrzne, Ruda)
(Krzywda 8. 11. 63. ob. Finkówka P.)
(Krzywie 7. 3. 63. ob. Chojenko M.)
Krzywosądz 19. 2. 63. M.
Krzywoszyn 21. 6. 63. Mińsk. (Kryszyn)
(Krzyżanowice 20. 8. 63. ob. Iłża S.)
Książ 6. 7. 63. Kr.
Księżopole 12. 10. 63. Pł. (Kleczków, Piski, Wiśniew, Zochy, Żochy)
(Kteradz 9. 7. 63. ob. Zieleniec M.)
Ktery 9. 7. 63. M. (Jaktory, Strzegocin, Strzygów, Bałków, Kteradz, Piątek, Zieleniec)
Kuczbork 27. 6. 63. Pł.
Kuczbork 6. 7. 63. Pł. (Mostów, Zieluń, Szreńsk)
Kuczbork 12. 7. 63. Pł. (Mława)
(Kuflew 3. 4. 63. ob. Huta M.)
(Kuflew 22. 6. 63. ob. Groszki M.)
(Kuflew 5. 8. 63. ob. Kałuszyn M.)
Kuflew 27. 10. 63. M. (Piaseczno)
(Kułaki 16. 1. 64. ob. Kołaki Pł.)
Kumów 26. 2. 64. L.
Kunki 15. 5. 63. M. (Gombin, Łąck, Łanięta, Lenięty)
Kunów 20. 1. 64. S.
Kunów 17. 6. 64. S. (Nadworów, Wielkołęka)
(Kurdomokszty 25. 8. 63. ob. Kartimoksle A.)
Kurdwanów 28. 2. 64. M. (Borzymówka, Sochaczew)
Kurek 19. 7. 63. Kal. (Błaszki Sieradz, Turek)
Kurów *24.* 1. 63. L.
(Kurów 21. 1. 64. ob. Samoklęski L.)
(Kurtowiany 20. 6. 63. ob. Kielmy Kow.)
(Kustowce 19. 5. 63. ob. Worobijówka Ukr.)
Kutno 1. 7. 63. M.
Kutno 2. 7. 63. M.
Kutno 18. 8. 63. M. (Pniewo)
(Kutno 30. 8. 63. ob. Krośniewice M.)
(Kutno 10. 9. 63. ob. Dalików M.)
(Kutusie bagno 24. 5. 63. ob. Sobolew L.)
Kuzie 16. 4. 64. A. (Cieciory)
(Kuźmianka 4. 4. 63. ob. Kuźnica Kal.)
(Kuźnica 26. 2. 63. ob. Kuźnica Grabowska Kal.)
(Kuźnica 25. 3. 63. ob. Radoszowice Kal.)
(Kuźnica 22. 3. 63. ob. Kuźnica Masłowska Kr.)
Kuźnica 4. 4. 63. Kal. (Kuźmianka, Praszka, Rudniki)
Kuźnica 4. 3. 63. Kal.
Kuźnica Grabowska 26. 2. 63. Kal. (Grzyba, Kionów, Kuźnica Grzybowska, Michałów, Złoczów)
Kuźnica Grabowska 15. 4. 63. Kal. (Grabów)
Kuźnica Masłowska 22. 3. 63. Kr. (Łazy, Zawiercie, Kuźnica)
(Kuźnica Rudnicka 21. 10. 63. ob. Kwilina Kr.)
(Kuźnice 15. 12. 63. ob. Rzeżewo Kr.)
(Kwaśne 17. 9. 63. ob. Żurawino Pł.)
(Kwaśniew 16. 4. 63. ob. Koziołek Pł.)
(Kwaśno 16. 4. 63. ob. Koziołek Pł.)
Kwilina 21. 10. 63. Kr. (Kossów, Kuźnica)

L.

(Łady 10. 5. 63. ob. Lady Miń.)
Landwerowo 10. 5. 64. Wil.
(Lańska puszcza 4. 6. 63. ob. Sesiki Kow.)
(Laskowizna 3. 6. 63. ob. Naguszew Pł.)
(Lasochów 16. 9. 63. ob. Małogoszcz Kr.)
Laszki 25. 5. 63. Woł. (Łaszki, Lesińce, Lisińce, Medwedówka)
(Lawaryszki 28. 8. 63. ob. Ławaryszki Wil.)
(Ląd 12. 7. 63. ob. Zagórów Kal.)
(Ląd 22. 3. 64. ob. Ratyń Kal.)
(Lądek 16. 3. 63. ob. Golina Kal.)
Lądek 17. 3. 63. Kal. (Konin)
(Lądek 12. 7. 63. ob. Zagórów Kal.)
(Lądek 15. 7. 63. ob. Ruda Wieczyńska Kal.)
(Lądek 22. 3. 64. ob. Ratyń Kal.)
(Lądzki Klasztor 12. 7. 63. ob. Zagorów Kal.)
(Lechanice 18. 5. 63. ob. Nowa Wieś M.)
(Lechów 15. 12. 63. ob. Makoszyn S.)
Lechów 22. 2. 64. S. (Łagów)
(Leczele 7. 4. 63. ob. Leńcze Kow.)
(Legskie lasy 11. 5. 63. ob. Sztemple Kow.)
(Leinbok 15. 3. 63. ob. Zeńbok Pł.)
(Leiny 23. 7. 63. ob. Kaniawola L.)
(Lelekanty 24. 6. 63. ob. Gedrojcie Wil.)
(Lelów 30. 9. 63. ob. Mełchów Kr.)
(Lelunów 30. 9. 63. ob. Mełchów Kr.)
Leluny 1. 8. 63. Kow.
Lemany 10. 11. 63. A. (Wincenta, Nowogrodzkie lasy)
(Leńczany 1. 4. 63. ob. Leńcze Kow.)
Leńcze 1. 4. 63. Kow. (Leczele, Ławków, Krokowski las, Iłgów, Ozytany, Bortkoniszki, Leńczany)
(Lendo Wielkie 9. 12. 63. ob. Wola Okrzejska P.)
(Lenienty 25. 7. 63. ob. Lewinta Kow.)
(Leniętу 15. 5. 63. ob. Kunki M.)
Lepogiry 3. 1. 64. Kow. (Lipagiry, Uciany)
(Lesińce 25. 5. 63. ob. Laszki Woł.)
(Leszkowice 4. 3. 63. ob. Łuszczowa L.)
(Lesznowola 25. 1. 63. ob. Grójec M.)
(Lewinta 16. 3. 63. ob. Buda Kow.)
Lewinta 25. 7. 63. Kow. (Lenienty)
(Lewków 12. 7. 63. ob. Ławków Kow.)
(Lęg 9. 12. 63. ob. Wola Okrzejska P.)
(Lgocianka 30. 9. 63. ob. Mełchów Kr.)
(Lgota 29. 8. 63. ob. Nieznanice Kal.)
(Lgota Błotna 30. 9. 63. ob. Mełchów Kr.)
Liciagi 11. 5. 63. Moh. (Lutiagi, Oziery)
(Lida 11. 4. 63. ob. Dubicze nowodworskie Wil.)
(Lidowiany 7. 4. 63. ob. Cytowiany Kow.)
Lidowiany *20.* 7. 63. Kow. (Dubisa rzeka)
Limierze 3. 5. 63. S. (Borya)
Linków 25. 6. 63. Kow. (Salaty, Konstantynów)
Lipa 15. 2. 64. S. (Głowaczewo, Mogielnica, Zwoleń)
(Lipagiry 3. 1. 64. ob. Lepogiry Kow.)
(Lipica 31. 5. 63. ob. Borowiec Kal.)
(Lipie 24. 1. 64. ob. Sucholipie L.)
(Lipiny 21. 5. 63. ob. Kadysz A.)
(Lipiny Dolne 20. 3. 63. ob. Potok L.)
(Lipniki 2. 8. 63. ob. Gródek Gr.)
Lipno 28. 5. 63. A. (Dembniki, Lipno Stare, Wykno Stare, Rutki, Zambrów, Stare Lipno)
(Lipno 25. 2. 63. ob. Skrwilno Pł.)
Lipno 21. 11. 64. Kr.
Lipno *3.* 8. 63. Pł.
(Lipno Stare 28. 5. 63. ob. Lipno A.)
(Lipsk 19. 4. 63. ob. Jastrzębna A.)
Lisia Wólka 6. 2. 64. P.
(Lisie *15.* 3. 63. ob. Osiny P.)
(Lisienice 28. 7. 63. ob. Korytnice Woł.)
(Lisińce 26. 5. 63. ob. Laszki Woł.)
(Lis-Warta 23. 4. 63 ob. Więcki Kal.)
(Litkowice 1. 5. 63. ob. Kobylanka L.)
Lokajcie 9. 4. 68. (Gryszkabudzie, Kretkumpie, Sapieżyszki, Szytejki, Poligwojskie lasy)
(Lokaniany 25. 6. 63. ob. Łoktiany Wil.)
(Lubań 5. 6. 63. Wil. ob. Lubka Wil.)
Lubar 9. 5. 63. Woł.
Lubartów 23. 1. 63. L.
(Lubartów 11. 7. 63. ob. Sławetycze P.)
(Lubartów 20. 1. 64. ob. Rudka L.)
(Lubartów 31. 1. 64. ob. Wygoda L.)

Lubartów 29. 5. 64. L.
(Lubartowskie lasy 24. 5. 63. ob. Sobolew L.)
(Lubcza 23. 9. 63. ob. Warzyn Kr.)
(Lubek 6. 1. 64. ob. Uścimów P.)
(Lubianki 22. 4. 63. ob. Nietrzeba Pł.)
(Lubice 25. 8. 63. ob. Żelazna P.)
(Lubień 10. 6. 63. ob. Kleczew Kal.)
(Lubieńce 20. 8. 63. ob. Iłża S.)
(Lubinie 18. 4. 63. ob. Brody S.)
Lubinie 17. 1. 64. S. (Brody, Maziarze)
(Lubka 14. 1. 64. ob. Łubki L.)
Lubki 5. 6. 63. Wil. (Lubań, Iża, Narocz, Ilia)
Lublin 29. 6. 63. L.
Lublin 18. 8. 63. L.
Lublin *25.* 10. 63. L.
Lubochnia 6. 2. 63. M.
(Lubochnia 14. 7. 63. ob. Brenica M.)
(Lubochnia 1. 9. 63. ob. Tomaszów M.)
(Lubochnia 20. 2. 64. ob. Mogielnica M.)
(Lubowidz 29. 7. 63. ob. Dziwy Pł.)
(Lubowidz 10. 10. 63. ob. Gałomin Pł.)
(Lubowidz 14. 10. 63. ob. Osówka Pł.)
(Lubowla 14. 2. 64. ob. Bendjuga Woł.)
(Lubstów 26. 4. 63. Nowa Wieś M.)
(Lubstów 8. 5. 63. ob. Ignacew Kal.)
Lubstowo *17.* 3. 63. Kal.
(Luciń 12. 3. 63. ob. Gaśno M.)
Ludwinów 3. 2. 63. Podl.
Ludwinów 28. 5. 63. Gr. (Kotra, Litwinów, Karczmy Sawickie, Sawickie Karczmy, Nowy Dwór)
(Ludynia 26. 3. 63. ob. Ewina Kr.)
Ludynia 8. 4. 64. Kr. (Włoszczowa)
(Luszawa 4. 3. 63. ob. Łuszczowa L.)
Luta 7. 3. 63. P. (Hańsk, Chańsko, Włodawa)
Lutoborz 22. 11. 63. M.
(Lutoborze 15. 12. 63. ob. Rzeżewo M.)
Lutomiersk 11. 9. 63. Kal. (Łask)
(Lutiagi 11. 5. 63. ob. Liciagi Moh.)
Lutułów 15. 6. 63. Kal. (Sutałów, Klonów, Augustowo)
(Lwówek 2. 11. 63. ob. Strzemeszna M.)
Lwowszczyzna 18. 7. 63. Gr. (Chorubowicze, Choniewicze, Derewna)

Ł.

(Łabędź 7. 9. 63. ob. Brzeznica A.)
Łabonary 21. 5. 63. Wil. (Święciany, Skołtyniany, Łukna)
(Łachow 27. 1. 63. ob. Łochów M.)
Łady 10. 5. 63. Miń. (Sucina, Sutyń, Lady, Czuryłowo)
(Łagiewniki 24. 2. 63. ob. Dobra M.)
(Łagów 24. 11. 63. ob. Strojnów Kr.)
Łagów 23. 1. 64. S. (Zbylutka)
(Łagów 22. 2. 64. ob. Lechow S.)
Łagów 10. 3. 64. Sand.
(Łajpuny 19. 9. 63. ob. Długa Wieś A.)
(Łakiciany 20. 4. 63. ob. Kowalki Wil.)
(Łaksztubiany 20. 4. 63. ob. Kowalki Wil.)
Łańcuchów 18. 11. 63. L.
(Łanczewnia 20. 11. 63. ob. Łączewna M.)
(Łanięta 15. 5. 63. ob. Kunki M.)
Łanięta 27. 9. 63. Maz. (Sokołów)
(Łany 4. 6. 63. ob. Sesiki Kow.)
(Łańskie lasy 4. 6. 63. ob. Sesiki Kow.)
(Łańczewo 20. 11. 63. ob. Łączewna M.)
Łapinóżka 29. 3. 64. Pł. (Rypin)
(Łapkalnie 29. 3. 63. ob. Wysoki Dwór Kow.)
(Łapniki 2. 8. 63. ob. Gródek Gr.)
Łapy 23. 1. 63. A.
Łapy 27. 1. 63. A.
(Łapy 15. 2. 63. ob. Warele A.)
Łapy 11. 7. 63. A. (Dąbrowa)
Łapy 17. 7. 63. A. (Dąbrowa, Ząbki)
Łapy 18. 7. 63. A. (Ciechanowice)
(Łask 12. 4. 63. ob. Chojczyny Kal.)
(Łask 15. 8. 63. ob. Zielęcice Kal.)
(Łask 26. 8. 63. ob. Sędziejowice Kal.)
(Łask 11. 9. 63. ob. Lutomiersk Kal.)
(Łask 14. 1. 64. ob. Łubki L.)
Łaskarzew 28. 1. 63. P. (Maciejowice)
(Łaszewo 21. 3. 63. ob. Radzanów Pł.)
(Łaszki 25. 5. 63. ob. Laszki Woł.)
Ławaryszki 28. 8. 63. Wil. (Ławaryszki, Dubnickie lasy)
(Ławków 1. 4. 63. ob. Leńcze Kow.)
Ławków 12. 7. 63. Kow. (Łuków, Lewków, Łowków)
(Łazy 21. 3. 63. ob. Kuźnica Masłowska Kr.)

Łazy 25. 4. 63. Kr.
Łazy 5. 5. 63. Kr. (Dąbrowa, Sosnowice, Mrzygłód)
(Łazy 7. 9. 63. ob. Milanówek M.)
(Łąck 15. 5. 63. ob. Kunki M.)
Łączewna 20. 11. 63. M. (Łanczewnia, Przedecz)
Łączka 23. 5. 63. Pł. (Długosiodła, Ostrów, Osucha, Poręba, Zielona Łączka)
(Łączka 3. 6. 63. ob. Naguszew Pł.)
(Łączka 12. 11. 63. ob. Poręba Pł.)
Łączki 14. 2. 64. Pł. (Łączyk, Myszyniecka puszcza)
(Łączyk 15. 2. 64. ob. Łączki Pł.)
(Ładzki klasztor 12. 7. 63. ob. Zagórów Kal.)
Łążek 22. 10. 63. L. (Borów, Borowa, Gościradów, Irena, Wólka Szczecińska)
(Łęczna 26. 3. 63. ob. Zezulin L.)
(Łęczna 23. 9. 63. ob. Puchaczew L.)
Łęczna 3. 10. 63. L.
Łęczna 10. 11. 63. L.
(Łęczna 18. 11. 63. ob. Puchaczew L.)
(Łęczna 10. 12. 63. ob. Korbutowa Wola L.)
Łęczna 25. 12. 63. L.
Łęczna 4. 5. 64. L. (Krasnystaw)
(Łęg 9. 12. 63. ob. Wola Okrzejska P.)
(Łęki 3. 3. 63. ob. Jawór Kal.)
Łęki Szlacheckie 26. 12. 63. Kal. (Ręczno)
Łochów 27. 1. 63. M. (Łachów)
Łoczyn 25. 6. 63. Miń. (Horki, Łohy, Łogi, Domowiecko, Sutyń, Mikuliszki)
Łódź 31. 1. 63. M. (Aleksandrowo, Zgierz)
(Łódź 24. 2. 63. ob. Dobra M.)
Łódź *4*. 4. 63. M.
Łódź 18. 6. 63. M.
Łódź 19. 7. 63. M.
(Łódź 4. 9. 63. ob. Wola Cyrusowa M.)
Łódź *29*. 9. 63. M.
(Łohy 25. 6. 63. ob. Łoczyn Miń.)
(Łodzie 16. 5. 63. ob. Mincze Kow.)
(Łogi 25. 6. 63. ob. Łoczyn Min.)
(Łojce 11. 7. 63. ob. Klaryszki Wil.)
Łoktiany 25. 6. 63. Wil. (Lokaniany, Łokmiany)
Łomazy 23. 1. 63. P. (Rossosz)
Łomazy 26. 1. 63. Podl. (Łomża)
(Łomazy 11. 7. 63. ob. Sławetycze P.)
(Łomazy 17. 11. 63. ob. Rossosz P.)
(Łomża 26. 1. 63. ob. Łomazy P.)
(Łomża 7. 7. 63. ob. Brzeźnia A.)
(Łomża 15. 7. 63. ob. Miastkowo A.)
Łomża 21. 7. 63. A.
Łosice 23. 1. 63. Podl. (Stara Wieś)
(Łosice 9. 2. 64. ob. Mordy P.)
(Łosienica rzeka 1. 2. 63. ob. Błoto S.)
(Łosza 3. 5. 63. ob. Ozierce Miń.)
(Łoszor 3. 5. 63. ob. Ozierce Miń.)
(Łowcza 20. 11. 63. ob. Malinówka L.)
(Łowicz 8. 7. 63. ob. Walewice M.)
Łowicz 26. 7. 63. M. (Sobota)
(Łowicz 14. 8. 63. ob. Walewice M.)
(Łowków 12. 7. 63. ob. Ławków Kow.)
(Łoździeje 25. 8. 63. ob. Kartimoksle A.)
(Łubek 6. 1. 64. ob. Uścimów P.)
Łubki 14. 1. 64. L. (Łask, Łuski, Kazimierz, Opole, Wojciechów, Lubka)
(Łucznica 18. 8. 63. ob. Zambrzyków P.)
(Łuczyce *28*. 7. 63. ob. Korytnice Woł.)
Łuka 10. 5. 63. Ukr. (Koszowata, Baranie Pole, Isajki, Tulczyn)
(Łuka 21. 3. 63. ob. Igołomia Kr.)
Łukawica 19. 9. 63. Gr. (Sokołów, Piątków, Piotków)
Łukawiec 15. 3. 64. S. (Dzików, Speranda, Koprzywnica, Kamienice, Sandomierz)
(Łuki 2. 5. 63. ob. Przyłuki Miń.)
(Łukień 4. 6. 63. ob. Sesiki Kow.)
(Łukna 21. 5. 63. ob. Łabonary Wil.)
Łuków 23. 1. 63. P.
(Łuków 23. 6. 63. ob. Róża P.)
(Łuków 12. 7. 63. Ławków Kow.)
(Łukowa 16. 4. 63. ob. Borowe Młyny L.)
Łukowe 20. 2. 63. Pł. (Maków, Podoś).
(Łupki 6. 1. 64. ob. Uścimów P.)
(Łuski 14. 1. 64. ob. Łubki L.)
(Łuszczew 26. 4. 63. ob. Nowa Wieś M.)
Łuszczowa 4. 3. 63. L. (Luszawa, Leszkowice, Kock)
(Łysa Góra 12. 2. 63. ob. Święty Krzyż S.)
(Łysa Góra 16. 4. 63. ob. Borowe Młyny L.)

Łysków 16. 6. 63. Gr. (Wielki Uhoł, Wielki Węgieł, Michalinka, Długi Kąt, Głęboki Kąt)

M.

(Maciejowice 28. 1. 63. ob. Łaskarzew P.)
Macele 14. 7. 63. Wil. (Rudniki)
(Machnówka 12. 5. 63. ob. Biała Ukr.)
Maćki 4. 2. 63. Kr. (Maczki, Modrzejów)
(Macoszyn 6. 7. 63. ob. Wielka Bukowa L.)
(Maczki 4. 2. 63. ob. Maćki Kr.)
(Madejki 7. 5. 63. ob. Medejki Kow.)
Magnuszew 4. 5. 63. S.
Magnuszew 12. 8. 63. Pł. (Strachocin, Gostkowskie lasy, Sielc, Zimnowoda, Rożan)
Magnuszew 2. 11. 63. S.
Majaczewice 29. 9. 63. Kal.
(Majdan 24. 5. 63. ob. Sobolew L.)
Majdan 30. 1. 64. L. (Kopina, Włodawa)
Majdan *30.* 12. 63. L.
(Majdan 31. 12. 63. ob. Ossowa Podl.)
Majdan 7. 3. 64. L. (Chojno, Zalesie, Chełm, Majdan Siedlecki)
(Majdan Sopocki 16. 4. 63. ob. Borowe Młyny L.)
(Majdan Urszuliński 7. 7. 63. ob. Urszulin P.)
(Maków 6. 2. 63. Karniew Pł.)
Makoszyn 15. 12. 63. M. (Cisów, Lechów, Raków, Kielce)
Makoty 25. 5. 63. Woł. (Miakota, Dartka, Dertka)
Maków 2. 2. 63. Pł.
(Maków 20. 2. 63. ob. Łukowe Pł.)
(Maków 20. 6. 63. ob. Gace Kr.)
(Malaki 21. 5. 63. ob. Tryszki Kow.)
(Maleszów 4. 11. 63. ob. Strojnów Kr.)
(Malinki 15. 5. 63. ob. Bułaj Ukr.)
(Malinówka 6. 7. 63. ob. Wielka Bukowa L.)
Malinówka 20. 11. 63. L. (Łowcza, Sawin, Ruda)
(Malmö patrz Wyprawa morska str. 298)
Mała Bukowa 23. 1. 63. L. (Bukowa Mała, Bukowo)
(Mała Bukowa 6. 7. 63. ob. Wielka Bukowa L.)
Mała Bukowa 31. 12. 63. L. (Sawin, Bukowa Mała)
(Małachów 30. 9. 63. ob. Mełchów Kr.)
Małkinia 23. 1. 63. Pł.)
(Małkinia 13. 5. 63. ob. Kietlanka Pł.)
Małkinia 17. 5. 63. Pł. (Czyżewo)
(Małkinia 3. 6. 63. ob. Naguszew Pł.)
Małków 15. 11. 63. Kal. (Warta, Marta)
(Małkowice 19. 1. 64. ob. Imielno Kr.)
(Małobędz 5. 5. 63. ob. Krzykawka Kr.)
(Małoduszno 2. 11. 63. ob. Małoduszyn L.)
Małoduszyn 2. 11. 63. L. (Małoduszno, Strachosław)
Małogoszcz 24. 2. 63. Kr.
Małogoszcz 16. 9. 63. Kr. (Bugaj, Lasochów, Sencygniów, Zarzyce)
(Małowidz 3. 6. 63. ob. Mołowidy Gr.)
(Małożew 19. 5. 63. ob. Tuczapy Lub.)
(Mały Mełchów 30. 9. 63. ob. Małchów Kr.)
Mały Płock 9. 5. 64. A.
(Maniów 20. 6. 63. ob. Gace Kr.)
Marcyanówka 21. 5. 63. Mińsk (Berezyna, Ihumeń, Jurewicze)
Marki *25.* 2. 63. M.
(Markowa Wola 30. 7. 63. ob. Markowo Gr.)
Markowo 30. 7. 63. Gr. (Markowska Wólka, Markowa Wola, Wola Markowska, Ciechanowiec)
(Markowska Wólka 30. 7. 63. ob. Markowo Gr.)
Markowszczyzna 17. 7. 63. Wil. (Rudniki, Olkieniki)
(Markuszewo 19. 12. 63. ob. Przybysławice L.)
Maruszowa 21. 3. 64. S. (Daniszew, Daszew, Tarłów)
(Marta 15. 11. 63. ob. Małków Kal.)
(Maryampol 1. 4. 63. ob. Kozłowa Ruda A.)
(Marzany 27. 7. 63. ob. Mażany Kow.)
Mazanówka 26. 5. 63. P.
(Maziarze 17. 1. 64. ob. Lubinie S.)
Mazuryszki 21. 8. 63. A. (Budka, Olkieniki, Pilwiszowskie lasy, Olkieniszki, Zyplowskie lasy, Czysta Buda, Żarstwy, Wejwery)
Mażany 27. 7. 63. Kow. (Marzany, Morzany)

(Mażoli 27. 10. 63. ob. Naleniszki Kow.)
Mażoli 14. 5. 63. Kow. (Możoły, Białozoryszki, Dychtoryszki, Żytajcie)
Mażoli 15. 8. 63. Kow.
Mątkowice 20. 12. 63. Kr.
(Mechlin 8. 6. 63. ob. Rusinów S.)
Meckuny 29. 7. 63. Kow.
Medejki 7. 5. 63. Kow. (Madejki, Birże)
(Medwedówka 25. 5. 63. ob. Łaszki Woł.)
(Megajny 27. 3. 63. ob. Megjany Kow.)
Megjany 27. 3. 63. Kow. (Migjany, Podbrzezie, Kiejdany, Datnów, Nowobirze, Megajny, Dolejkinie, Pujdak, Pojdok)
Mełchów 30. 9. 63. Kr. (Bystrzonowice, Lelów, Lgocianka, Lgota Błotna, Drochlin, Lelunów, Mały Mełchów, Myszków, Małachów, Św. Krzyż)
(Mendendów 24. 6. 63. ob. Montwidów Kow.)
Merecz 17. 4. 63. Wil.
Mereczowszczyzna 8. 6. 63. Gr. (Brzozowe Błoto, Rożanna, Rużanna, Różańska puszcza, Sciercież, Kossów, Sieradawski las, Moraczewszczyzna)
Mężenin 25. 1. 63. A.
(Miakota 25. 5. 63. ob. Makoty Woł.)
Miastkowo 15. 7. 63. A. (Łomża, Ostrołęka)
Michalin 14. 5. 63. Gr.
(Michalinka 16. 6. 63. ob. Łysków Gr.)
(Michaliszki 23. 5. 63. ob. Buda A.)
(Michałów 26. 2. 63. ob. Kuźnica Grabowska Kal.)
Michałów 24. 4. 63. S. (Mniów, Iłżeckie lasy)
Michałów 28. 5. 63. M. (Duchnów, Okóniew)
Michałowice 2. 2. 63. Kr.
(Michów 25. 3. 63. ob. Kobyla Wola P.)
(Michów 24. 5. 63. ob. Sobolew L.)
Miechów 17. 2. 63. Kr.
(Mieczoławca 2. 3. 63. ob. Dobrosołów Kal.)
(Mieczownica 2. 3. 63. ob. Dobrosołów Kal.)
Mielejczyce 4. 2. 63. Gr.
Miedzeszyn 21. 2. 64. M. (Mioduszyn, Mieronice, Miłośna)
(Miedzno 3. 10. 63. ob. Kocin Kal.)
Mienia 4. 11. 63. M. (Mińsk, Piaseczno, Nowomińsk, Siodło)
(Mieronice 21. 2. 64. ob. Miedzeszyn M.)
Mieronice *25.* 3. 64. Kr. (Złotniki)
(Mieronice 29. 3. 64. ob. Węgleszyn Kr.)
Mierzwin 5. 12. 63. Kr. (Szaniec, Tur, Widełki)
Mierzyszki 20. 1. 64. Kow.
(Miessuny 11. 4. 63. ob. Misiuny Kow.)
Mieszki 21. 8. 63. Pł. (Nasierów, Osiek, Osięki)
Międzylesie 20. 3. 63. M.
Międzyrzecz 6. 5. 63. P.
Międzyrzecz 9. 6. 63. P.
(Migjany 27. 3. 63. ob. Megjany Kow.)
(Mikaszówka 28. 6. 63. ob. Gruszki A.)
Mikaszówka 2. 7. 63. A. (Sarnotki)
(Mikliszki 22. 3. 63. ob. Mitkiszki Wil.)
(Mikołajki 15. 5. 64. ob. Dobrzyjałowo A.)
(Mikuliszki 25. 6. 63. ob. Łoczyn Miń.)
Milanówek 7. 8. 63. M. (Grodzisk, Łazy Maz, Płochocin, Zaborów, Nowe Budy, Kampinos, Rokitno, Błonie)
Milewo 5. 5. 64. A. (Grabowo)
(Milica 2. 2. 63. ob. Bzin S.)
(Miłkowice 27. 9. 63. ob. Skęczniew Kal.)
(Miłobędz 5. 5. 63. ob. Krzykawka Kr.)
Miłośna 8. 8. 63. M.
Miłośna 25. 1. 64. M.
(Miłośna 21. 2. 64. ob. Miedzeszyn M.)
(Miłowidy 3. 6. 63. ob. Mołowidy Gr.)
Mincze 16. 5. 63. Kow. (Łodzie)
Mingosy 3. 4. 63. M.
Minkowce 22. 5. 63. Woł. (Cwet puszcza, Sławuta)
Mińsk mazow. 15. 4. 63. M.
(Mińsk 4. 11. 63. ob. Mienia M.)
(Mioduszyce 21. 2. 63. ob. Miedzeszyn M.)
(Mircze 19. 4. 63. ob. Grzybowa Góra S.)
Miropol 16. 5. 63. Woł. (Kamionka)

Miropol 17. 5. 63. Woł.
Miropol 17. 5. 63. Woł.
(Mirówka 10. 5. 63. ob. Rozalówka Ukr.)
(Mirzec 19. 4. 63. ob. Grzybowa Góra S.)
Misiuny 11. 4. 63. Kow. (Ejragoła, Miessuny, Średnik, Kajsarowskie lasy)
Mitkiszki 22. 3. 63. Wil. (Baby, Jewie, Mikliszki, Mytkiszki, Jawa)
(Mizery 19. 9. 63. ob. Długa Wieś A.)
(Mława 15. 2. 63. ob. Dębsk Pł.)
(Mława 21. 3. 63. ob. Radzanów Pł.)
(Mława 12. 7. 63. ob. Kuczbork Pł.)
Mława 20. 2. 64. Pł.
Młochów 1. 11. 63. M. (Stara Wioska)
Mnichów *4*. 4. 64. S. (Mychów, Wychów)
(Mniów 24. 4. 63. ob. Michałów S.)
(Modliborzyce 23. 1. 63. ob. Słupie L.)
Modroga 12. 7. 63. Kow. (Mordoga)
(Modrzejów 7. 2. 63. ob. Sosnowiec Kr.)
(Modrzejów 4. 2. 63. ob. Maćki Kr.)
(Modzelów 10. 2. 63. ob. Ciepliny M.)
(Mogielnica 23. 1. 63. ob. Grojec M.)
Mogielnica 23. 1. 63. M.
Mogielnica 20. 2. 64. M. (Lubochnia, Góra Kalwarya, Piaseczno)
(Mogielnica 15. 2. 64. ob. Lipa S.)
Mokobody 3. 2. 63. P. (Sarantów, Szaruty)
Mokrany 8. 7. 63. Gr. (Ratno)
Mołoduszyn 2. 11. 63. L. (Małoduszno, Strachostaw)
Mołowidy 3. 6. 63. Gr. (Mołowy, Miłowidy, Małowidz)
(Mołowy 3. 6. 63. ob. Mołowidy Gr.)
(Mołozow 19. 5. 63. ob. Tuczapy L.)
Mołożów 25. 10. 63. L.
Momoty 1. 12. 63. L.
Momoty *15*. 4. 64. L.
(Moniaki 30. 5. 63. ob. Chruślina L.)
(Moniaki 4. 8. 63. ob. Chruślina L.)
Montwidów 24. 6. 63. Kow. (Mendendów)
(Moraczewszczyzna 8. 6. 63. ob. Mereczowszczyzna Gr.)
(Mordoga 12. 7. 63. ob. Modroga Kow.)
Mordy 9. 2. 64. Podl. (Łosice, Zbuczyn)
(Morgowniki 26. 3. 63. ob. Nowogród A.)
(Morleszów 19. 12. 63. ob. Przybysławice L.)
(Morzany 27. 7. 63. ob. Mażany Kow.)
Moskalówka 17. 5. 63. Woł. Chrystynowskie lasy, Kłoczki)
(Mostów 6. 7. 63. ob. Kuczbork Pł.)
Mosty 23. 6. 63. Gr.
(Moszczanka 8. 8. 63. ob. Żyżyn L.)
(Możany 29. 5. 63. ob. Rogów Kow.)
(Możoły *14*. 5. 63. ob. Mażoli Kow.)
Mroczkowo 24. 8. 63. S.
Mrzygłód 1. 3. 63. Kr. (Myszków)
(Mrzygłód 5. 5. 63. ob. Łazy Kr.)
(Mychów *4*. 4. 64. ob. Mnichów S.)
Mysłów 3. 9. 63. P. (Żelechów, Jarczew)
(Myszanka 7. 6. 63. ob. Sielec Gr.)
(Myszków 1. 3. 63. ob. Mrzygłów Kr.)
(Myszków 24. 4. 63. ob. Jaworznik Kr.)
(Myszków 30. 9. 63. ob. Mełchów Kr.)
Myszyniec 9. 3. 63. Pł.
(Myszyniec 17. 8. 63. ob. Cierpięty Pł.)
(Myszyniecka puszcza 14. 2. 64. ob. Łączki Pł.)
(Mytkiszki 22. 3. 63. ob. Mitkiszki Wil.)

N.

(Nacza 20. 4. 63. ob. Kowalki Wil.)
(Nadratów 21. 3. 63. ob. Radzanów Pł.)
(Nadrybie 26. 2. 63. ob. Zezulin L.)
(Nadworów 16. 6. 64. ob. Kunów S.)
(Nagłowice 22. 9. 63. ob. Cierno Kr.)
(Nagoszyn 3. 6. 63. Naguszew Pł.)
Naguszew 3. 6. 63. Pł. (Nagoszyn, Niegoszew, Ostrowskie lasy, Wiśniew, Laskowizna, Osucha, Małkinia, Poręba, Łączka, Brańszczyk)
(Nakwasno 17. 9. 63. ob. Żurawino Pł.)
Naliboki 19. 4. 63. Wil.
(Narew rzeka 21. 8. 63. ob. Rożan Pł.)
(Narocz 5. 6. 63. ob. Lubki Wil.)
(Narol *1*. 5. 64. Zamość Lub.)
(Nasielsk 22. 1. 63. ob. Gołębie Pł.)
(Nasierów 22. 8. 63. ob. Mieszki Pł.)
(Natolin 18. 3. 63. ob. Zambrzyków P.)
(Nawarzyce 4. 7. 63. ob. Piotrkowice Kr.)
(Nawarzyn 23. 9. 63. ob. Warzyn Kr.)
Ner 1. 11. 63. Kal. (Cepów, Czepów)
(Niedźwiedź 16. 11. 63. ob. Tyczek Pł.)

(Niegoszew 3. 6. 63. ob. Naguszew Pł.)
(Niekłań 22. 4. 63. ob. Stefanów S.)
Niekłań 9. 6. 63. S. (Huta Przysuska, Czarna, Ruda Przysuska)
(Niemce 25. 9. 63. ob. Nowy Staw L.)
Niemenczyn 17. 2. 63. Wil.
Niemirów 4. 2. 63. Gr. (Bóble, Bubel, Janów)
(Niemyje, bagno 15. 2. 63. ob. Dębsk Pł.)
Nieporęt 16. 2. 63. M. (Krubki, Okóniew)
(Nieporęt 12. 4. 63. ob. Golędzinów M.)
Nieskorzew 24. 4. 64. S.
Nieszawa 1. 7. 63. M.
Nietrzeba 22. 4. 63. Pł. (Chojnicki las, Chojno, Biała Wieś, Chrostków, Nowa Wieś, Rypin, Sikorze, Skiempskie lasy, Lubianki)
(Niewiaża, rzeka 28. 3. 63. ob. Wilki Kow.)
Niewiesz 23. 5. 63. Kal. (Poddębice, Uniejów, Dobra, Turek, Baby, Rokiciny, Chodecz)
Nieznanice 29. 8. 63. Kal. (Baby, Jackowo, Kruszyna, Lgota, Wilkowice, Zdrowa, Gidle, Borówno, Koniecpol)
(Nieznanowice 24. 9. 63. ob. Czarnca Kr.)
(Nikieniki 11. 4. 63. ob. Dubicze nowodworskie Wil.)
Niższa Toszczyca 8. 5. 63. Moh. (Nowe Toszczyce)
Noteniszki 27. 10. 63. Kow. (Skele, Białozieryszki, Mażoli)
(Nowa Buda 2. 2. 63. ob. Czysta Buda A.)
Nowa Buda 23. 9. 63. A. (Długie)
(Nowa Huta 23. 5. 63. ob. Buda A.)
(Nowa Wieś 15. 2. 63. ob. Pyszków Kal.)
Nowa Wieś 21. 2. 63. M. (Skólsk, Głuszyn, Trojaczek)
(Nowa Wieś 22. 4. 63. ob. Nietrzeba Pł.)
Nowa Wieś 26. 4. 63. M. (Babiak, Jerzyce, Lubstów, Łuszczew, Kleczew, Piotrków Żydowski, Radziejew, Raszków, Ruszków, Ślesin)
(Nowa Wieś 7. 5. 63. ob. Szyce Kr.)
(Nowa Wieś 16. 5. 63. ob. Ulów S.)
Nowa Wieś 16. 10. 63. Kal. (Debolsko, Dębołąka)
Nowa Wieś 18. 5. 63. M. (Boże, Lechanice, Warka)
Nowa Wieś 7. 7. 63. Kal.
(Nowe Budy 7. 8. 63. ob. Milanówek M.)
(Nowe Miasto n. Pilicą 16. 5. 63. ob. Ulów S.)
(Nowe Toszczyce 8. 5. 63. ob. Niższa Toszczyca Moh.)
(Nowe Zakłady 10. 6. 63. ob. Bobrza S.)
(Nowobirze 27. 3. 63. ob. Megjany Kow.)
Nowogród 26. 3. 63. A. (Morgowniki, Dobrylas)
(Nowogrodzkie lasy 10. 11. 63. ob. Lemany A.)
(Nowomińsk 4. 11. 63. ob. Mienia M.)
(Nowosiółki 9. 8. 63. ob. Paszkowskie Ostrówki Gr.)
(Nowosiółki 31. 10. 63. ob. Radków L.)
Nowosiółki 29. 11. 63. L. (Radków)
(Nowosiółki 18. 1. 64. ob. Stara Wieś L.)
(Nowostawy 10. 7. 63. ob. Rokitnica M.)
(Nowy Dwór 11. 4. 63. ob. Piłownia Wil.)
(Nowy Dwór 28. 5. 63. ob. Ludwinów Gr.)
(Nowy Folwark 3. 10. 63. ob. Kocin Kal.)
Nowy Staw 25. 9. 63. L. (Niemce, Kozłówka)
(Nykiel 10. 4. 63. ob. Ruszkowo M.)

O.

Obiechów 14. 8. 63. Kr.
Oborzyska 18. 8. 63. Pł. (Kieszek, Piaseczno, Brodowe łąki, Długi Kąt)
Ochędzyn 20. 4. 63. Kal.
Ociesęki 28. 11. 63. S. (Rębów)
(Odrowąż 16. 3. 64. ob. Bliżyn S.)
(Odryżyn 17. 5. 63. ob. Horki Gr.)
(Odrzywol 26. 5. 63. ob. Smardzew S.)
(Odrzywol 10. 7. 63. ob. Ossa S.)
Ojców 21. 6. 64. Kr. (Skała)
(Ojczeńskie lasy 5. 5. 63. ob. Rydzew Pł.)

(Okmiana 22. 6. 63. ob. Draginie Kow.)
(Okóniew 16. 2. 63. ob. Nieporęt M.)
Okóniew *10.* 4. 63. M.
(Okóniew 28. 5. 63. ob. Michałów M.)
Okóniew 30. 9. 63. Maz.
(Okrzeja 21. 2. 63. ob. Wola Okrzejska P.)
(Okrzeja 26. 9. 63. ob. Wola Okrzejska P.)
Oksza 20. 10. 63. Kr. (Ossa)
(Oksza 8. 4. 64. ob. Bebełno Kr.)
(Olchowiec 16. 4. 63. ob. Borowe Młyny L.)
Olchowiec 10. 3. 64. L. (Kania, Korbutowski las, Olchowski las, Siedliński las, Siedliszcze)
(Olchowski las 10. 3. 64. ob. Olchowiec L.)
Olesiec 1. 5. 63. Kal.
(Oleśniki 24. 8. 63. ob. Fajsławice L.)
(Oleszno 29. 6. 63. ob. Skotniki S.)
(Oleszno 3. 9. 63. ob. Przedbórz S.)
(Oleszno 17. 10. 63. ob. Przedbórz S.)
(Oleszno 28. 4. 64. ob. Bebełno Kr.)
(Oleszno 30. 4. 64. ob. Żeleźnica S.)
(Oleszyce 16. 12. 63. ob. Żebrak P.)
(Olginiany *22.* 2. 63. ob. Daukszyszki Kow.)
Olita 20. 6. 63. A. (Preńskie lasy)
(Olkieniki 9. 3. 63. ob. Rudniki Wil.)
(Olkieniki *11.* 4. 63. ob. Dubicze nowodworskie Wil.)
(Olkieniki 31. 5. 63. ob. Rudniki Wil.)
(Olkieniki 16. 6. 63. ob. Zygmuntyszki Wil.)
(Olkieniki 17. 7. 63. ob. Markowszczyzna Wil.)
(Olkieniki 21. 8. 63. ob. Mazuryszki A.)
(Olkieniszki 21. 8. 63. ob. Mazuryszki A.)
(Olkuskie lasy 5. 5. 63. ob. Krzykawka Kr.)
(Olkusz 5. 4. 63. ob. Szklary Kr.)
(Olszak, tartak 22. 3. 63. ob. Pątnów Kal.)
Olszanka 10. 4. 63. A. (Suwałki)
(Olszowa 22. 3. 63. ob. Pątnów Kal.)
(Olszówka 22. 3. 63. ob. Pątnów Kal.)
(Oniek 28. 1. 63. ob. Uniecko Pł.)
Onikszty 8. 10. 63. Kow. (Uszpol, Wazgiele)
Opatów 25. 11. 63. S.
Opatów 21. 2. 64. S.
Opatów 14. 4. 64. S.
Opatówek 25. 2. 63. Kal.
(Opatówiec 20. 3. 63. ob. Igołomia Kr.)
Opoczno 4. 2. 63. S.
(Opoczno 10. 2. 63. ob. Studzianna S.)
Opoczno 16. 11. 63. S. (Opoczyńskie lasy, Solec)
Opoczno 12. 3. 64. S.
(Opoczyńskie lasy 30. 6. 63. ob. Goździków S.)
(Opoczyńskie lasy 16. 11. 63. ob. Opoczno S.)
(Opoczyńskie lasy 9. 4. 64. ob. Klinowo S.)
(Opole 28. 4. 63. ob. Boby L.)
(Opole 30. 5. 63. ob. Chruślina L.)
(Opole 14. 1. 64. ob. Łubki L.)
Oporów 7. 9. 63. M. (Wielkie)
(Oporów 22. 7. 63. ob. Dobrzelin M.)
(Orla 5. 8. 63. ob. Rychły Gr.)
(Orłów 25. 11. 63. ob. Stępów M.)
(Orny 15. 7. 63. ob. Pomusie Wil.)
(Orłowskie lasy 2. 1. 64. ob. Ibiany Kow.)
Orońsk 17. 2. 64. S.
(Orszulin 25. 2. 63. ob. Skrwilno Pł.)
(Orzyca 12. 3. 63. ob. Drążdżew Pł.)
(Orzyca 27. 6. 63. ob. Drążdżew Pł.)
(Ościsłowskie lasy 5. 5. 63. ob. Rydzew Pł.)
(Osie 8. 2. 63. ob. Podoś Pł.)
(Osieckie lasy 29. 4. 63. ob. Brdów M.)
(Osiek 18. 3. 63. ob. Dziecinów P.)
(Osiek 22. 8. 63. ob. Mieszki Pł.)
(Osięki 22. 8. 63. ob. Mieszki Pł.)
Osiny 15. 3. 63. Podl. (Lisie)
(Osowa 29. 4. 63. ob. Brdów M.)
(Osowie 29. 4. 63. ob. Brdów M.)
(Osowskie lasy 29. 4. 63. ob. Brdów M.)
Osówka 14. 10. 63. Pł. (Lubowidz, Stok Orli, Stok, Galumin Górny, Wylazłów)
(Ośrodek 29. 4. 63. ob. Walile Gr.)
Ossa 10. 7. 63. S. (Studzianna, Załuczki, Inowłodz, Odrzywol)
(Ossa 20. 10. 63. ob. Oksza Kr.)
(Ossowa 6. 7. 63. ob. Wielka Bukowa L.)
(Ossowa 7. 7. 63. ob. Urszulin P.)
Ossowa 31. 12. 63. P. (Andrzejów, Majdan, Wola Wereszczyńska, Wereszczyn, Zienki, Puchaczew, Pawłów)

(Osówka 5. 5. 63. ob. Rzeczniów S.)
(Ośrodek 29. 4. 63. ob. Walile Gr.)
(Ostałów 30. 8. 63. ob. Krośniewice M.)
(Ostre Górki 20. 1. 64. ob. Radkowice S.)
(Ostrołęka 15. 7. 63. ob. Miastkowo A.)
(Ostrołęka 6. 11. 63. ob. Żeleźnia Pł.)
(Ostropol 19. 5. 63. ob. Worobijówka Ukr.)
(Ostrów 15. 4. 63. ob. Kowal M.)
(Ostrów 27. 4. 63. ob. Wąchock S.)
(Ostrów 23. 5. 63. ob. Łączka Pł.)
(Ostrów 9. 8. 63. ob. Paszkowskie Ostrówki Gr.)
(Ostrów 16. 12. 63. ob. Bodziechów S.)
(Ostrów 25. 1. 64. ob. Rudnik S.)
(Ostrów 10. 3. 64. ob. Częstocice S.)
(Ostrów 10. 3. 64. ob. Ostrowiec S.)
(Ostrowie 15. 4. 63. ob. Kowal M.)
(Ostrowiec 4. 5. 63. ob. Jeziorko S.)
(Ostrowiec 10. 3. 64. ob. Częstocice S.)
Ostrowiec 10. 3. 64. S. (Ostrów)
(Ostrowite 22. 3. 64. ob. Kąpiel Kal.)
(Ostrowskie lasy 3. 6. 65. ob. Naguszew Pł.)
(Ostrowskie lasy 27. 4. 63. ob. Wąchock S.)
(Ostrowy 3. 10. 63. ob. Kocin Kal.)
(Osucha 16. 4. 63. ob. Borowe Młyny L.)
(Osucha 23. 5. 63. ob. Łączka Pł.)
(Osucha 3. 6. 63. ob. Naguszew Pł.)
Osuchów 6. 8. 63. M.
(Osuchy 24. 4. 63. ob. Józefów L.)
(Otrocz 6. 9. 63. ob. Batorz L.)
Otwock 3. 3. 63. M. (Karczew)
(Owiernica, rzeka 19. 9. 63. ob. Długa Wieś A.)
Owsianiki 11. 5. 63. Ukr. (Samorodek, Berdyczów)
(Oziembłówka 1. 1. 64. ob. Oziemkówka P.)
(Oziemka 1. 1. 64. ob. Oziemkówka P.)
Oziemkówka 1. 1. 64. P. (Paryszew, Parysów, Garwolin, Oziemka, Oziembłówka, Żelechów)
Ozierce 3. 5. 33. Miń. (Hryckowszczyzna, Łosza, Ozierany, Łoszor)
(Oziery 11. 5. 33. ob. Liciagi Moh.)
(Ozierany 3. 5. 63. ob. Ozierce Min.)
(Ozytany 1. 4. 63. ob. Leńcze Kow.)

P.

(Pachole 18. 11. 63. ob. Kolano P.)
(Paczkowski Ostrów 9. 8. 63. ob. Paszkowskie Ostrówki Gr.)
(Pakuliszki 21. 4. 63. ob. Staniuki Wil.)
Panasówka 3. 9. 63. L. (Poręba, Terespol, Zwierzyniec)
Panki 26. 2. 63. Kal.
(Paprotnia 17. 5. 63. ob. Stawiszyn S.)
Parczew 29. 6. 63. P.
(Parczew 15. 7. 63. ob. Sławetycze S.)
(Parczów 18. 11. 63. ob. Kolano P.)
(Parnawka 25. 8. 63. ob. Żelazna P.)
(Parszów 3. 2. 63. ob. Wąchock S.)
(Paryszów 25. 8. 63. ob. Żelazna P.)
(Parszywa Góra 4. 8. 63. ob. Chruślina L.)
(Parysów 1. 1. 64. ob. Oziemkówka P.)
(Paryszew 1. 1. 64. ob. Oziemkówka P.)
(Parzymiechy 23. 4. 63. ob. Więcki Kal.)
(Paserniki, jezioro 9. 10. 63. ob. Szławanty A.)
Pasieka 20. 9. 63. Maz.
Paszkowskie Ostrówki 9. 8. 63. Gr. (Bojary, Nowosiółki, Paszkowski Ostrów, Paszkowszczyzna)
(Paszkowszczyzna 9. 8. 63. ob. Paszkowskie Ostrówki Gr.)
Pasztowa Wola 23. 3. 64. S. (Ptasza Wola)
Patrykozy 4. 3. 63. P. (Szydłowina)
Paszuwie 26. 7. 63. Kow. (Poszuwsk)
(Pawłów 31. 12. 63. ob. Ossowa P.)
(Pazurek 22. 4. 63. ob. Golczewice Kr.)
Pątnowo 22. 3. 63. Kal. (Kazimierz, Kleczew, Gosławie, Olszak, tartak Olszówka, Tartak, Pętnów, Olszowa)
(Pelasy 5. 5. 63. ob. Dubicze Wil.)
(Pelcowizna 12. 4. 63. ob. Golędzin M.)
Peleniszki 17. 6. 63. Wil.
(Penski 2. 4. 63. ob. Wielkie Jaszwile Gr.)
(Pełw 4. 12. 63. ob. Sprowa Kr.)
(Perucz 11. 5. 63. ob. Porucz Wil.)
Petraszyszki 21. 8. 63. Wil. (Pietraszyszki)

(Petryszki 1. 7. 63. ob. Petyszki Kow.)
Petyszki 1. 7. 63. Kow. (Petryszki)
Pękoszowska Wola 29. 8. 63. M.
Pęcherzewek 21. 8. 63. Kal. (Dobra)
(Pepłówek 16. 1. 64. ob. Kołaki Pł.)
(Pętnów 22. 3. 63. Pątnów Kal.)
(Piaseczno 19. 5. 63. ob. Chojnów M.)
(Piaseczno 18. 8. 63. ob. Oborzyska Pł.)
(Piaseczno 30. 9. 63. ob. Przypki M.)
(Piaseczno 27. 10. 63. ob. Kuflew M.)
(Piaseczno 4. 11. 63. ob. Mienia M.)
(Piaseczno 20. 2. 64. ob. Mogielnica M.)
Piaseczno *15.* 6. 64. M.
Piaski *9.* 5. 63. Gr.
(Piaski 25. 1. 64. ob. Stawce L.)
(Piątek 9. 7. 63. ob. Ktery M.)
(Piątkowo 19. 9. 63. ob. Łukawica Gr.)
(Piekło 20. 4. 63. ob. Stefanów S.)
Piekuty 24. 7. 63. ob. Siodmaki A.)
(Pierociosy 29. 4. 63. ob. Walile Gr.)
(Pierzchnia 26. 5. 63. ob. Smardzew S.)
(Pierzchnia 4. 11. 63. ob. Strojnów Kr.)
Pieskowa Skała 4. 3. 63. Kr. (Suleszów)
Pieskowa Skała 15. 8. 63. Kr. (Szyce, Zagórów, Wielmoże)
Pieskowa Skała 10. 3. 64. Kr.
(Pietraszyszki 21. 8. 63. ob. Petraszyszki Wil.)
(Pilatowszczyzna 29. 4. 63. ob. Walile Gr.)
(Pilwiszki 2. 2. 63. ob. Czysta Buda A.)
(Pilwiszki 21. 7. 63. ob. Kozłowa Ruda A.)
(Pilwiszowskie lasy 21. 8. 63. ob. Mazuryszki A.)
Piłownia 11. 4. 63. W. (Brzecz, Kotra rzeka, Nikieniki, Olkieniki, Berszty, Porzecze, Starzyn, Dubicze nowodworskie, Głębokie, Nowy Dwór, Lida, Podubicki las)
Piłwele *1. 2.* 63. Kow.
(Pińczów 18. 3. 63. ob. Grochowiska Kr.)
Pińczów 15. 10. 63. Kr.
(Pińczów 30. 3. 64. ob. Wodzisław Kr.)
Pińczów *3.* 5. 64. Kr. (Jędrzejów, Wodzisław)
Pińsk 1. 7. 63. Miń.
Piórkowo 22. 2. 64. (Witosławska Góra)
(Piotków 19. 9. 63. ob. Łukawica Gr.)
(Piotrków Żydowski 26. 4. 63. ob. Nowa Wieś M.)
(Piotrków 3. 5. 63. ob. Baby Kal.)
Piotrkowice 4. 7. 63. Kr. (Nawawarzyn, Wodzisław)
Piotrowice 3. 7. 63. Kal. (Słupca, Strzałkowo)
(Piotrowice 8. 7. 63. ob. Walewice M.)
(Piotrowicze 10. 5. 63. Piotrowszczyzna Miń.)
Piotrowicze 11. 10. 63. A.
Piotrowszczyzna 10. 5. 63. Miń. (Piotrowicze, Sinieła, Borowlany)
(Piski 12. 10. 63. ob. Księżopole Pł.)
(Pisklaki 24. 4. 63. ob. Józefów L.)
(Piskle 24. 4. 63. ob. Józefów L.)
(Plausznica 4. 12. 63. ob. Jeżów Kal.)
(Płaska Góra 12. 3. 63. ob. Drążdżew Pł.)
(Płaska Góra 27. 6. 63. ob. Drążdżew Pł.)
(Płochocin 7. 6. 63. ob. Milanówek M.)
Płock 21. 1. 63. Pł.
Płock 23. 1. 63. Pł. (Czarny Dwór)
Płońsk 24. 1. 63. Pł.
Płowki 1. 6. 63. M. (Broniew, Czamanin, Swieszewy)
(Płutyszki 23. 5. 63. ob. Buda A.)
(Płyćwa 28. 7. 63. ob. Brzozowie M.)
(Pniewo 11. 7. 63. ob. Sławetycze P.)
(Pniewo 18. 8. 63. ob. Kutno M.)
(Pniowa 30. 8. 63. ob. Krośniewice M.)
(Pniewo 11. 7. 63. ob. Sławetycze P.)
(Pniowa 24. 12. 63. ob. Janów Pł.)
(Podbielany 28. 1. 63. ob. Krzeszów L.)
Podberezie 19. 5. 63. Miń. (Podrzecze)
(Podbórz 27. 6. 63. ob. Przedbórz S.)
(Podbrzezie 27. 3. 63. ob. Megjany Kow.)
(Poddębice 23. 5. 63. ob. Niewiesz Kal.)
(Poddębice 19. 8. 63. ob. Fulki M.)
(Poddębice 10. 9. 63. ob. Dalików M.)
Podlesie 4. 5. 63. Kr. (Czyżówka, Polesia, Porębka)
Podlipki *8.* 3. 63. A.
(Podlipki 21. 5. 63. ob. Kadysz A.)
(Podliszki 21. 5. 63. ob. Kadysz A.)

(Podliszki 18. 8. 63. ob. Biała Kr.)
Podoś 8. 2. 63. Pł. (Osie)
(Podoś 20. 2. 63. ob. Łukowe Pł.)
(Podrzecze 19. 5. 63. ob. Podberezie Miń.)
(Podtroczany 11. 7. 63. ob. Klaryszki Wil.)
(Podubicki las 11. 4. 63. ob. Dubicze nowodworskie Wil.)
Pogorzele 2. 6. 63. Gr. (Pohoreło)
(Pogromońcie 27. 4. 63. ob. Szakwicie Kow.)
(Pohoreło 2. 6. 63. ob. Pogorzele Gr.)
(Pohrebyszcze 15. 5. 63. ob. Bułaj Ukr.)
(Pojdak 27. 3. 63. ob. Megjany Kow.)
(Pojurze 20. 6. 63. ob. Kielmy Kow.)
Pojurze 30. 6. 63. Kow. (Pożwerski las, Kiejdany)
Pokierniów 16. 6. 63. Wil. (Rudniki)
(Pokrówka 5. 8. 63. ob. Depułtycze L.)
(Pokrzywnica rzeka 29. 10. 63. ob. Jeziorko S.)
(Polesia 4. 5. 63. ob. Podlesie Kr.)
(Poliasy jezioro 5. 5. 63. ob. Dubicze nackie Wil.)
Polichno 18. 7. 63. L. (Blinów, Stróże, Kraśnik, Urzędów)
(Poligwojskie lasy 9. 4. 63. ob. Lokajcie A.
Polimsza 19. 5. 63. Wil. (Proweniszcze, Strawienniki, Rumszyszki)
(Połaniec 9. 4. 63. ob. Staszów S.)
Połonne 12. 5. 63. Woł.
Pomusie 15. 7. 63. Wil. (Orny)
(Poniatowo 20. 3. 63. ob. Radzanów Pł.)
Poniatowo 10. 8. 63. Pł.
(Poniatowo 10. 8. 63. Chromiaków Pł.)
Poniewież 19. 7. 63. Kow.
(Poniewież 9. 10. 63. ob. Kiejdany K.)
Poniewież 12. 10. 64. Kow.
(Ponik 6. 7. 63. ob. Janów Kr.)
(Ponikiew Wielka 16. 7. 63. ob. Szygi Pł.)
(Popielany 22. 6 63. ob. Draginie Kow.)
(Popielarnia 10. 6. 63. ob. Sieradów Gr.)
(Popowo 23. 4. 63. ob. Więcki Kal.)
Popowo 22. 6. 63. Pł. (Serock)
Poprężnik 23. 8. 63. Kal. (Strzałków, Cielce, Równa, Błaszki, Socha, Stabierów)
(Porajek 2. 11. 63. ob. Poryck Woł.)
(Poręba 28. 2. 63. ob. Przetycz Pł.)
(Poręba 23. 5. 63. ob. Łączka Pł.)
(Poręba 3. 6. 63. ob. Naguszew Pł.)
(Poręba 3. 9. 63. ob. Panasówka L.)
Poręba 12. 11. 63. Pł. (Łączka, Bienduga, Białobłoto)
(Porębka 4. 5. 63. ob. Podlesie Kr.)
(Poruck 11. 5. 63. ob. Porucz Wil.)
Porucz 11. 5. 63. Wil. (Poruck, Porycz, Perucz)
(Poryck 2. 5. 63. ob. Samowola Woł.)
Poryck 2. 11. 63. Woł. (Porajek, Skomorochy, Barani Peretok, Samowola)
(Porycz 11. 5. 63. ob. Porucz Wil.)
(Poryte 7. 7. 63. ob. Brzeźnice A.)
Poryte 24. 2. 64. A.
Porządzie 15. 7. 63. Pł. (Przetycz, Dzbądz, Gródek, Białobłoto, Horki)
(Porzecze 11. 4. 63. ob. Piłownia Wil.)
(Porzecze Skirmuntowskie 25. 6. 63. ob. Horki Gr.)
(Poskok 9 7. 63. ob. Złoty Potok Kr.)
(Pościenie 6. 11. 63. ob. Żeleźnia Pł.)
Postawy 26. 6. 63. Wil. (Kropiwniki)
(Poszałaty 24. 9. 63. ob. Puszałaty Kow.)
(Poszilska Buda 29. 3. 63. ob Wysoki Dwór Kow.)
Poszławanty 22. 5. 63. A. (Bolwerżskie lasy, Fartupie)
(Poszuwsk 26. 7. 63. ob. Paszuwie Kow.)
(Potamsza 2. 6. 63. ob. Użwenty Kow.)
(Potoczek 22. 10. 63. ob. Łążek L.)
(Potoczek 28. 12. 63. ob. Potok S.)
Potok 20. 3. 63. L. (Lipiny Dolne, Krzeszów, Skrzyszew)
Potok 20. 3. 63. Kr.
Potok *18*. 12. 63. S. (Potoczek, Tarłów)
(Potok Wielki 21. 12. 63. ob. Bratoszowiec L.)
(Potok Złoty 9. 7. 63. ob. Złoty Potok Kr.)
(Powiatówka 26. 11. 63. ob. Gojżewka Kr.)
(Pożarów 14. 1. 64. ob. Skromowska Wola L.)

(Pożwerski las 30. 6. 63. ob. Pojurze Kow.)
(Prace 30. 9. 63. Przypki M.)
Praga 15. 3. 63. M.
(Prasnysz 24. 12. 63. ob. Janów Pł.)
(Praszka 4. 4. 63. ob. Kuźnica Kal.)
Praszka 11. 4. 63. Kal.)
(Prażmów 5. 8. 63. ob. Racibory M.)
(Prażuchy 4. 10. 63. ob. Ceków K.)
Preny 20. 6. 63. A.
(Preńskie lasy 20. 6. 63. ob. Olita A.)
(Preńskie lasy 23. 5. 63. ob. Buda A.)
(Proweniszcze 19. 5. 63. ob. Polimsza Wil.)
Prusiecko 22. 1. 64. Kal. (Częstochowa, Jedlin, Jedlno, Jelno, Prusiński las, Radomsk)
(Prusiński las 22. 1. 64. ob. Prusiecko Kal.)
Pruszków 1. 11. 63. M.
Prużany 13. 2. 63. Gr.
Przedbórz 15. 2. 63. S.
(Przedbórz 21. 4. 63. ob. Czermno S.)
Przedbórz 27. 6. 63. S. (Podbórz)
Przedbórz 3. 9. 63. S. (Oleszno, Rudec, Świętokrzyskie lasy)
Przedbórz 17. 10. 63. S. (Oleszno)
Przedbórz 2. 1. 64. S.
Przedbórz 23. 1. 64. S.
(Przedbórz 30. 4. 64. ob. Żeleźnica S.)
Przedecz 8. 2. 63. Maz.
(Przedecz 10. 2. 63. ob. Ciepliny M.)
(Przedecz 20. 11. 63. ob. Łączewna M.)
(Przegorzała 21. 8. 63. ob. Kowala S.)
(Przełęk 31. 3. 64. ob. Gnojno Pł.)
Przetycz 28. 2. 63. Pł. (Długosiodła, Wiśniew, Poremba)
(Przetycz 15. 7. 63. ob. Porządzie Pł.)
Przewuźki 29. 12. 64. P.
Przybysławice 19. 12. 63. L. (Wola Przybysł., Markuszewo, Morleszów, Amelinowski las)
(Przybyszew 7. 7. 63. ob. Białobrzegi S.)
Przyłęk 6. 10. 63. P.
(Przyłęk 31. 3. 64. ob. Gnojno Pł.)
Przyłuki 2. 5. 63. Miń. (Kojdanów, Łuki)
Przypki 30. 9. 63. M. (Prace, Piaseczno, Tarczyn)
(Przyrów 6. 7. 63. ob. Janów Kr.)
Przysiedzie 11. 2. 63. Kal.
(Przystałowice 8. 6. 63. ob. Rusinów S.)
Przysucha 27. 4. 63. S.
Przysucha 13. 6. 63. S. (Rusanów)
Przysucha 8. 7. 63. S.
(Przysucha 22. 4. 63. ob. Stefanów S.)
Przytyk 17. 3. 64. S.
(Ptasza Wola 23. 3. 64. ob. Pasztowa Wola S.)
Puchaczew 23. 9. 63. L. (Łęczna)
Puchaczew 18. 11. 63. L. (Bogdanówka, Brzeziny, Łęczna)
(Puchaczew 31. 12. 63. ob. Ossowa P.)
(Puchły 5. 8. 63. ob. Rychły Gr.)
(Pudliszki 21. 5. 63. ob. Kadysz A.)
(Pujdak 27. 3. 63. ob. Megjany Kow.)
(Puławy 26. 8. 63. ob. Klikawa S.)
(Puławska Góra 26. 8. 63. ob. Klikawa S.)
Pułtusk 17. 5. 63. Pł.
Pułtusk 26. 5. 63. Pł.
Puszałaty 24. 9. 63. Kow. (Ejmule, Poszałaty)
(Puznówka 25. 8. 63. ob. Żelazna P.)
Pyszków 15. 2. 63. K. (Nowa Wieś, Widawskie lasy, Złoczew, Złotowo, Pyszkowice, Brzeźnio, Brzyzno)
(Pyszkowice 15. 2. 63. ob. Pyszków Kal.)
Pyzdry 17. 4. 63. Kal.
Pyzdry 29. 4. 63. Kal.
(Pyzdry 15. 7. 63. ob. Ruda Wieczyńska Kal.)

R.

(Rabsztyn 22. 4. 63. ob. Golczewice Kr.)
(Rachów 8. 2. 63. ob. Słupcza S.)
(Rachów 30. 5. 63. ob. Chruślina L.)
(Rachów 12. 11. 63. ob. Annopol L.)
(Rachów 7. 2. 64. ob. Sucha Wola L.)
Rachów 28. 4. 64. L.
(Raciąż 28. 1. 63. ob. Uniecko Pł.)
(Raciąż 21. 3. 63. ob. Radzanów Pł.)
Racibory 5. 8. 63. M. (Prażmów, Tarczyn, Grójec)
(Racławice 5. 4. 63. ob. Szklary)

Raczyny 19. 10. 63. P.
(Radków 20. 2. 63. ob. Żarnówiec Kr.)
Radków 31. 10. 63. L. (Lisi, Nowosiołki)
(Radków 29. 11. 63. ob. Nowosiółki L.)
Radków 11. 3. 64. L. (Ranków, Rybołowicki las)
(Radków 4. 4. 64. ob. Radkowice S.)
Radkowice 20. 1. 64. S. (Ostre Górki, Wierzbnik, Siekierzyńskie lasy)
Radkowice 4. 4. 64. S. (Sienno, Radków)
Radkowice 19. 4. 64. S. (Rakowicki las, Wąchock)
(Radolino 22. 3. 64. ob. Ratyń Kal.)
(Radom 21. 8. 63. ob. Kowala Stępocina S.)
Radom 15. 1. 64. S.
Radomsk 24. 1. 63. Kal.
Radomsk 14. 3. 63. Kal.
(Radomsk 21. 4. 63. ob. Czermno S.)
Radomsk 24. 6. 63. Kal.
(Radomsk 26. 8. 63. ob. Sędziejowice Kal.)
(Radomsk 21. 1. 64. ob. Rogaczówek Kal.)
(Radomsk 22. 1. 64. ob. Prusiecko Kal.)
Radoszewice 27. 3. 63. Kal. (Kiełczygłów, Kuźnica, Rząśnia)
(Radoszkowice 4. 4. 63. ob. Świeczki Wil.)
(Radowąż 15. 3. 64. ob. Łukawiec S.)
Radzanów 20. 3. 63. Pł. (Bieżuń, Gorczew, Łaszewo, Mława, Nadratów, Poniatowo, Raciąż, Szreńsk)
(Radzanów 26. 5. 63. Smardzew S.)
Radzanów 17. 7. 63. Pł.
(Radziejów 9. 3. 63. ob. Rydzew Pł.)
(Radziejów 24. 4. 63. ob. Nowa Wieś M.)
Radzimowice 17. 8. 63. Pł. (Rzewin)
(Radziszki 21. 6. 63. ob. Rudniki Wil.)
Radziwiłłów 20. 5. 63. M.
Radziwiłłów 2. 7. 63. Woł.
Radziłów 5. 7. 63. A.
Radziłów 3. 3. 64. A.
Radzymin 30. 7. 63. M.
Radzyń 23. 1. 63. P.
(Radzyń 10. 6. 63. ob. Zbilitów P.)
Rakanciszki 17. 2. 63. Wil. (Rakiniszki)
Rakiety 3. 8. 63. K. (Rekiety)
(Rakieniszki 17. 2. 63. ob. Rakanciszki Wil.)
Rakoszyn 5. 12. 63. Kr.
(Raków 15. 12. 63. ob. Makuszyn S.)
Raków 23. 3. 64. S. (Bąkowa)
(Rakowicki las 19. 4. 64. ob. Radkowice S.)
(Ranków 11. 3. 64. ob. Radków S.)
(Raszków 10. 4. 63. ob. Ruszkowo M.)
(Raszków 26. 4. 63. ob. Nowa Wieś M.)
(Raszków 4. 12. 63. ob. Sprowa Kr.)
(Raszyn 8. 8. 63. ob. Włochy M.)
(Rataje 7. 3. 63. ob. Chojenko M.)
Rataje 11. 6. 63. S. (Siekierzyńskie lasy, Wąchock)
(Rataje 20. 6. 63. ob. Gace Kr.)
(Ratno 8. 7. 63. ob. Mokranie Gr.)
Ratyń 22. 3. 64. Kal. (Dolany, Ląd, Lądek, Radolino, Tokarki)
Rawa 4. 2. 63. M.
Rawa *10.* 12. 63. M.
(Rawdań 27. 4. 63. ob. Szakwicie Kow.)
(Rądka *31.* 1. 63. ob. Rudka Gr.)
(Rejowiec 22. 4. 64. ob. Tarnogóra L.)
(Rekiety 3. 8. 63. ob. Rakiety Kow.)
(Rembów 28. 11. 63. ob. Ociesęki S.)
(Remigoła 9. 10. 63. ob. Kiejdany Kow.)
(Ręczno 26. 12. 63. ob. Łęki Szlacheckie Kal.)
(Robowa 20. 10. 63. ob. Rybnica S.)
(Rochtowiańskie lasy 2. 6. 63. ob. Użwenty Kow.)
(Rodziały 16. 1. 64. ob. Rozdziały Kal.)
(Rodziety 16. 1. 64. ob. Rozdziały Kal.)
Rogaczowek 21. 1. 64. Kal. (Dąbrowa, Radomsk)
(Rogów 21. 4. 63. ob. Ginietyny Kow.)
Rogów 24. 4. 63. M.
Rogów 29. 5. 63. Kow. (Jasna Góra, Rogowskie lasy, Możany)
Rogów 7. 6. 63. Kow. (Rogowskie lasy)
(Rogów 10. 7. 63. ob. Kołacin M.)
(Rogów 4. 9. 63. ob. Wola Cyrusowa M.)
(Rogów 20. 1. 64. ob. Rogówek Kow.)
Rogówek 20. 1. 64. Kow. (Rogów, Rogowsk)
(Rogowsk 20. 1. 64. ob. Rogówek Kow.)

(Rogowskie lasy 21. 4. 63. ob. Ginietyny Kow.)
(Rogowskie lasy 29. 5. 63. ob. Rogów Kow.)
(Rogowskie lasy 7. 6. 63. ob. Rogów Kow.)
(Rogoźno 21. 4. 63. ob. Ginietyny Kow.)
(Rokiciny 23. 5. 63. ob. Niewiesz Kal.)
(Rokiciny 4. 9. 63. ob. Wola Cyrusowa M.)
Rokitnica 10. 7. 63. M. (Nowostawy)
(Rokitno 7. 8. 63. ob. Milanówek M.)
(Romanów 5. 5. 63. ob. Dubicze nackie Wil.)
(Romanów 11. 7. 63. ob. Sławetycze P.)
Romanówka 9. 5. 63. Ukr.
(Rościszew 1. 6. 63. ob. Grabowska Wola M.)
Rosoliszki 15. 6. 63. Wil. (Bakształski las, Rozalinki)
(Rossosz 23. 1. 63. ob. Łomazy P.)
Rossosz 17. 11. 63. P. (Dubica, Łomazy)
Rotmistrzówka 12. 5. 63. Ukr.
(Rotnica 7. 10. 63. ob. Dzierze A.)
(Rotokowo 27. 4. 63. ob. Szakwicie Kow.)
(Równa 23. 8. 63. ob. Poprężnik Kal.)
(Rozalinki 15. 6. 63. ob. Rosoliszki Wil.)
Rozalówka 10. 5. 63. Ukr. (Uzin, Spendówka, Mirówka)
Rozdziały 16. 1. 64. Kal. (Rodziaty, Rodziety, Rożdżały, Sieradz)
Rózin 27. 10. 63. M. (Rozym)
(Rozkosz 23. 1. 63. ob. Biała P.)
Rozniszew 14. 5. 63. S. (Brzoza)
(Rozniszew 1. 6. 63. ob. Grabowska Wola M.)
Rozprza 22. 1. 64. Kal. (Kamieńsko)
Rozwoziny 3. 7. 63. Pł. (Cieszki, Czeski, Dąbrowice)
(Rozym 27. 10. 63. ob. Rózin M.)
(Róża 24. 3. 63. ob. Krasnobród L.)
Róża 24. 3. 63. P. (Jagodne, Stoczek, Zielonka)
Róża 23. 6. 63. P. (Łuków, Stoczek)
Róża 17. 7. 63. Kow. (Bobty, Eigiergolskie lasy)
Różan 24. 4. 63. Pł.
(Różan 16. 7. 63. ob. Szygi Pł.)
(Różan 12. 8. 63. ob. Magnuszew Pł.)
Różan 21. 8. 63. Pł. Narew rzeka, Zatorów, Załęże)
(Różana 8. 6. 63. ob. Mereczowszczyzna Gr.)
Różana 16. 6. 63. Gr.
(Różaniec 16. 4. 63. ob. Borowe Młyny L.)
(Różańska puszcza 8. 6. 63. ob. Mereczowszczyzna Gr.)
(Rożdżety 16. 1. 64. ob. Rozdziały Kal.)
(Rozogi 2. 2. 63. ob. Dąbrowa Pł.)
(Różyce 25. 7. 63. ob. Złaków Kość. M.)
(Rubowa 20. 10. 63. ob. Rybnica S.)
(Ruchły 5. 8. 63. ob. Rychły Gr.)
(Ruda 22. 2. 63. ob. Żalin L.)
(Ruda 21. 3. 63. ob. Ciosmy L.)
(Ruda 24. 3. 63. ob. Krasnobród L.)
(Ruda 27. 3. 63. ob. Krzywda P.)
(Ruda 20. 4. 63. ob. Kowalki Wil.)
Ruda 25. 5. 63. M. (Górki, Rudka, Rudniki, Stara Wieś, Wiązownia)
(Ruda 9. 6. 63. ob. Ignacewo Kal.)
Ruda 1. 11. 63. M.
(Ruda 20. 11. 63. ob. Malinówka L.)
(Ruda 23. 1. 64. ob. Ruda Fanisławicka Kr.)
(Ruda 23. 1. 64. S. ob. Ruda Fanisławicka Kr.)
Ruda Fanisławicka 23. 1. 64. Kr. (Ruda)
(Ruda Korybutowska 19. 1. 64. ob. Rutka Korybutowa P.)
Ruda Krzeszowska 15. 7. 63. Kal. (Ruda Wieczyńska, Pyzdry, Lądek)
(Ruda Maliniecka 22. 4. 63. ob. Stefanów S.)
(Ruda Przysuska 9. 6. 63. ob. Niekłań S.)
(Ruda Wenecka 15. 7. 63. ob. Ruda Wieczyńska Kal.)
(Rudawa 22. 6. 63. ob. Widawa Kal.)
(Rudawa 20. 10. 63. ob. Rybnica S.)
(Rudec 3. 9. 63. ob. Przedbórz S.)
Rudka 31. 1. 63. Gr. (Rądka)
Rudka 17. 2. 63. L.)
(Rudka, uroczysko 16. 4. 63. ob. Borowe Młyny L.)
(Rudka 25. 5. 63. ob. Ruda Maz.)
(Rudka 9. 6. 63. ob. Ignacew Kal.)
Rudka 9. 6. 63. Gr.
Rudka 19. 11. 63. L.

Rudka 19. 11. 63. P. (Hudcza, Chutcze, Rutka)
Rudka 20. 1. 64. L. (Lubartów)
Rudnia *12.* 9. 63. Gr. (Horbacz)
(Rudnia 19. 11. 63. ob. Rudka L.)
Rudnia 16. 1. 64. L.
(Rudnicka puszcza 19. 10. 63. ob. Rudniki Wil.)
(Rudnicki las 25. 1. 64. ob. Rudnik L.)
Rudnik 25. 1. 64. L. (Boża Wola, Ostrów, Wielkotary, Rudnicki las, Kraśnik)
Rudniki 9. 3. 63. Wil. (Olkieniki, Jaszuny)
(Rudniki 4. 4. 63. ob. Kuźnica Kal.)
(Rudniki 20. 4. 63. ob. Kowalki Wil.)
(Rudniki 22. 4. 63. ob. Kluski Kal.)
Rudniki 31. 5. 63. Wil. (Olkieniki)
(Rudniki 25. 5. 63. ob. Ruda M.)
(Rudniki 12. 6. 63. ob. Zyliny Wil.)
(Rudniki 16. 6. 63. ob. Pokierniów Wil.)
Rudniki 21. 6. 63. Wil. (Rudziszki, Radziszki)
(Rudniki 14. 7. 63. ob. Macele Wil.)
Rudniki 28. 7. 63. Kr. (Secemin, Załęże, Zaróg, Dąbrowa, Zalesie, Koniecpol)
(Rudniki 17. 7. 63. ob. Markowszczyzna Wil.)
Rudniki 15. 10. 63. Kal. (Wieluń, Krzepice, Drupniki)
Rudniki 19. 10. 63. Wil. (Rudnicka puszcza.)
(Rudniki 8. 4. 64. ob. Bebełno Kr.)
(Rudziszki 21. 6. 63. ob. Rudniki Wil.)
Rudziszki 30. 9. 63. Wil. (Zerańce)
(Rumszyszki 19. 5. 63. ob. Polimsza Wil.)
(Rusanów 13. 6. 63. ob. Przysucha S.)
Rusinów 8. 6. 63. S. (Gielniów, Samsonów, Bąków, Przystałowice, Mełchów)
(Rusinów 23. 8. 63. ob. Wir S.)
Ruszkowo 10. 4. 63. M. (Jadlno, Raszków, Sadlno, Nykiel, Kazimierz, Ciechocinek)
(Ruszkowo 26. 4. 63. ob. Nowa Wieś M.)
(Ruszkowskie lasy 9. 6. 63. ob. Ignacew Kal.)
(Ruszkowskie lasy 10. 6. 63. ob. Kleczew Kal.)
(Rutka 19. 8. 63. ob. Sosnowica P.)
(Rutka 19. 11. 63. ob. Rudka L.)
Rutka Korybutowa 19. 1. 64. P. (Jedlanka, Ruda Korybutowska, Uścinów, Wojciechów)
(Rutki 28. 5. 63. ob. Lipno A.)
(Rużana 8. 6. 63. ob. Mereczowszczyzna Gr.)
(Rybczewice 30. 7. 63. ob. Częstoborowice L.)
Rybnica 20. 10. 63. S. (Klimontów, Robowa, Rubawa, Rudawa)
Rybitwy 16. 9. 63. Pł.)
(Rybołowiecki las 11. 3. 64. ob. Radków L.)
Rychłocice 15. 4. 63. Kal. (Rychłów)
Rychłocice 8. 5. 63. Kal.
(Rychłów 15. 4. 63. ob. Rychłocice Kal.)
Rychły 5. 8. 63. Gr. (Orla, Puchły, Ruchły)
(Rychwał 30. 5. 63. ob. Grochowy Kal.)
(Rychwał 30. 4. 63. ob. Dąbroszyn Kal.)
Rydzew 9. 3. 63. Pł. (Radziejów)
Rydzew 5. 5. 63. Pł. (Giżyńskie lasy, Hościsłowskie lasy, Sulerzyckie lasy, Ojczeńskie lasy)
Rydzew 8. 9. 63. Pł. (Czarnocin, Gumów)
(Rygały 21. 5. 63. ob. Kadysz A.)
(Ryki 9. 12. 63. ob. Wola Okrzejska P.)
(Ryngaliszki 19. 9. 63. ob. Długawieś A.)
Rypin 4. 2. 63. Pł.
(Rypin 22. 4. 63. ob. Nietrzeba Pł.)
(Rypin 29. 3. 64. ob. Łapinóżek Pł.)
(Rytnica 7. 10. 63. ob. Dzierże A.)
(Rząśnia 27. 3. 63. ob. Radoszowice Kal.)
Rząśnik 14. 7. 63. Pł. (Budy Rząśnickie, Goły Stok, Wrząśnik, Zastawie, Cygany, Dąbrowa, Sadykierz, Komorów, Zatory)
Rzeczniów 5. 5. 63. S. (Chmielów, Grabowiec, Jawór, Osówka, Siemińska Wola, Sienno, Wola Siemieńska)
Rzeczyca 15. 2. 63. Gr. (Czemery)
(Rzeplin 28. 1. 63. ob. Krzeszów L.)
(Rzewin 17. 8. 63. ob. Radzimowice Pł.)

Rzeżewo 15. 12. 63. M. (Kuźnica, Kowal, Lutoborz, Konin)
Rzęgowo 24. 8. 63. Pł. (Zęgnów, Żabokliki)
(Rzotkiewnica 6. 11. 63. ob. Żeleźnia Pł.)

S.

(Sachowa 5. 7. 63. ob. Wyryki P.)
(Sadlno 10. 4. 63. ob. Ruszkowo M.)
(Sadlno 9. 6. 63. ob. Ignacew Kal.)
(Sadokrzyce 15. 10. 63. ob. Starce Kal.)
(Sadykierz 14. 7. 63. ob. Rząśnik Pł.)
(Sajówka 17. 7. 63. ob. Sławetycze P.)
(Salaty 25. 6. 63. ob. Linków Kow.)
(Salewoj 4. 63. ob. Sulejów M.)
Salicha 26. 5. 63. Woł.
Salomea 15. 3. 64. M.
Salomin 6. 10. 63. L. (Agatówka, Gościradów)
(Sambory 6. 7. 63. Szeburczyn A.)
(Samoklęski 25. 12 63. ob. Kock P.)
Samoklęski 21. 1. 64. L. (Kurów, Starościn)
(Samorodek 11. 5. 63. ob. Owsianiki Ukr.)
Samowola 12. 5. 63. Woł. (Iwanicze, Poryck)
(Samowola 2. 11. 63. ob. Poryck Woł.)
(Samsonów 10. 6. 63. ob. Bobrza S.)
Sandomierz 9. 2. 63. S.
(Sandomierz 15. 3. 64. ob. Łukawiec S.)
Sanie 3. 9. 63. A. (Zambrów, Jabłonka, Szczodruchy)
(Sapieżyszki 9. 4. 63. ob. Lokajcie A.)
(Sapohiny 29. 7. 63. ob. Krasne A.)
(Sarantów 3. 2. 63. ob. Mokobody P.)
Sarnaki 25. 8. 63. P. (Konstantynów P.)
(Sarnotki 2. 7. 63. ob. Mikaszówka A.)
(Sawickie karczmy 28. 5. 63. ob. Ludwinów Gr.)
Sawin 23. 1. 63. L
(Sawin 6. 7. 63. ob. Wielka Bukowa L.)
(Sawin 7. 7. 63. ob. Urszulin P.)
(Sawin 20. 11. 63. ob. Malinówka L.)
(Sawin 31. 12. 63. ob. Mała Bukowa L.)
(Sączyn 22. 3. 64. ob. Ciążeń Kal.)
(Sciercież, rzeka 8. 6. 63. ob. Mereczowszczyzna Gr.)
(Secemin 28. 7. 63. ob. Rudniki Kr.)
(Secemin 24. 9. 63 ob. Czarnca Kr.)
(Sejny 23. 7. 63. ob. Krykszłany A.)
(Sejny 26. 8. 63. ob. Krasnopol A.)
(Semplin 3. 4. 64. ob. Szemplino Pł.)
(Sempolin 14. 8. 63. ob. Sompolno M.)
(Sencygniów 16. 9. 63. ob. Małogoszcz Kr.)
(Seraje 21. 6. 63. ob. Stragiszki A.)
(Seraje 10. 10. 63. ob. Borowa Karczma A.)
(Serniki 31. 12. 63. ob. Syrniki L.)
(Serock 22. 6. 63. ob Popowo Pł.)
(Serokomla 21. 2. 63. ob. Wola Okrzejska P.)
(Serokomla 8. 11. 63. ob. Finkówka P.)
Sesiki 4. 6. 63. Kow. (Łany, Lańska puszcza, Łukień, Łańskie lasy, Siesiki, Graża, Grusze)
(Sewultyszki 25. 7. 63. ob. Zywulciszki A.)
(Sędzichów 26. 8. 63. ob. Sędziejowice Kal.)
Sędziejowice 26. 8. 63. Kal. (Łask, Zduńska Wola, Sędzichów, Radomsk)
Sędziszów 31. 1. 64. Kr. (Wodzisław)
(Sieburczyn 6. 7. 63. ob. Szeburczyn A.)
Sieciechów 29. 2. 64. S.)
(Siedlce 23. 1. 63. ob. Stok Lacki P.)
(Siedliński las 10. 3. 64. ob. Olchowiec L.)
(Siedliski 18. 8. 63. ob. Biała Kr.)
(Siedliszcze 22. 2. 63. ob. Żalin L.)
(Siedliszcze 3. 11. 63. ob. Chełm L.)
Siedliszcze 2. 12. 63. L. (Chełm)
(Siedliszcze 10. 3. 64. ob. Olchowiec L.)
(Siekierzyńce 25. 5. 63. ob. Makoty Woł.)
(Siekierzyńskie lasy 11. 6. 63. ob. Rataje S.)
(Siekierzyńskie lasy 20. 1. 64. ob. Radkowice S.)
(Sielc 12. 8. 63. ob. Magnuszew Pł.)
Sielec 7. 6. 63. Gr. (Myszanka, Góra)
Siemiatycze 6. 2. 63. Gr.
Siemiatycze 7. 2. 63. Gr.
(Sienińska Wola 5. 5. 63. ob. Rzeczniów S.)

(Sienno 5. 5. 63. ob Rzeczniów S.)
(Sienno 24. 12. 63. ob. Janów Pł.)
(Sienno 4. 4. 64. ob. Radkowice S.)
Sieradów 10. 6. 63. Gr. (Popielarnia, Borki)
(Sieradowski las 8. 6. 63. ob. Mereczowszczyzna Gr.)
(Sieradz 19. 7. 63. ob. Kurek Kal.)
(Sieradz 10. 9. 63. ob. Dalików M.)
Sieradz 18. 9. 63. Kal.
(Sieradz 16. 1. 64. ob. Rozdziały Kal.)
Sieradz 24. 1. 64. Kal.
Sieradz 18. 6. 64. Kal.
Sierpc 8. 2. 63. Pł.
(Sierpc 9. 7. 63. ob. Szczutowo-Bliźno Pł.)
(Siesiki 4. 6. 63. ob. Sesiki Kow.)
(Sietańce 16. 1. 64. ob. Sitaniec L.)
(Siewierz 22. 4. 63. ob. Golczewice Kr.)
(Sikorze 22. 4. 63. ob. Nietrzeba Pł.)
(Simno 5. 8. 63. ob. Bombiniki A.)
(Simno 25. 8. 63. ob. Kartimoksle A.)
(Sinieła 10. 5. 63. ob. Piotrowszczyzna Miń.)
(Siodło 4. 11. 63. ob. Mienia M.)
Siodmaki 24. 7. 63. A. (Krasowo-Siodmaki, Skłody, Piekuty, Składy)
Sitaniec 16. 1. 64. L. (Sietańce, Zamość)
Siwe Bagno 1. 3. 63. P.
Skalmierz *30.* 5. 63. Kr.
(Skalmierz 24. 9. 63. Drożejowice Kr.)
Skała 5. 3. 63. Kr.
(Skała 21. 6. 64. ob. Ojców Kr.)
Skaryszew 2. 4. 63. S.
Skęczniew 27. 9. 63. Kal. (Miłkowice)
(Skempskie lasy 16. 4. 63. ob. Koziołek Pł.)
(Skempskie lasy 9. 7. 63. ob. Szczutowo-Blizno Pł.)
(Skempskie lasy 22. 4. 63. ob. Nietrzeba Pł.)
(Skele 27. 10. 63. ob. Noteniszki Kow.)
Skiebłowo 25. 9. 63. A.
(Skierniewice 26. 1. 63. ob. Strzyboga M.)
(Skierniewicki las 7. 2. 63. ob. Bolimowskie Budy M.)
Sklanek 4. 5. 63. Gr. (Święte błota)
(Składy 24. 7. 63. ob. Siodmaki A.)
(Skłody 22. 4. 63. ob. Stefanów S.)
(Skłody 24. 7. 63. ob. Siodmaki A.)
(Skólsk 21. 2. 63. ob. Nowa Wieś M.)
(Skomlin 15. 10. 63. ob. Starce Kal.)
(Skomorochy 2. 11. 63. ob. Poryck Woł.)
Skorowody 6. 11. 63. Kow.
Skoszewy 25. 9. 63. M. (Dobieszków, Stryków, Dubieszków, Byszewy)
Skotniki 29. 6. 63. S. (Oleszno)
(Skrobiszki 9. 5. 63. ob. Sznurkiszki Kow.)
Skromowska Wola 14. 1. 64. L. (Wola Skromowska, Pożarów, Tarkowice, Terkowice, Turkowice)
Skrwilno 25. 2. 63. Pł. (Blizne, Lipno, Orszulin)
Skryl 16. 8. 63. Miń. (Borowo, Horelec, Gorzelec)
(Skrzyszew 20. 3. 63. ob. Potok L.)
(Ślepce 19. 5. 63. ob. Chłopienicze Miń.)
Slesin 22. 3. 63. Kal. (Zagórów)
(Slesin 26. 4. 63. ob. Nowa Wieś M.)
(Slesin 10. 6. 63. ob. Kleczew Kal.)
Slesin 8. 10. 63. Kal.
(Sleszole 30. 4. 63. ob. Szeszole Wil.)
(Sleszyn 26. 9. 63. ob. Byszewy Maz.)
(Sławetycze 27. 5. 63. ob. Czersk Gr.)
Sławetycze 11. 7. 63. P. (Janówka, Romanów, Sajówka, Czajówka, Pniowa, Lubartów, Parczew, Włodawa, Łomazy, Wereszczyn, Wola Wereszczyńska, Janów)
Sławęcin *15.* 4. 64. Kal.
(Sławka 25. 1. 64. ob. Stawce L.)
(Sławków 5. 5. 63. ob. Krzykawka Kr.)
(Sławuta 22. 5. 63. ob. Minkowce Woł.)
Słomino 28. 1. 63. Pł. (Smolino, Ciuśkowo)
(Słomniki 12. 2. 63. ob. Iwanowice Kr.)
Słomniki 3. 7. 63. Kr.
(Słowanty 24. 8. 63. ob. Stankuny A.)

Słowików 3. 7. 63. M.
Słubowska Wólka 12. 3. 63. M. (Fidesty)
(Słup 9. 8. 63. ob. Trębki M.)
(Słupca 3. 7. 63. ob. Piotrowice Kal.)
(Słupca 22. 3. 64. ob. Ciążeń Kal.)
(Słupce 20. 6. 63. ob. Komarów Kr.)
Słupcza 8. 2. 63. S. (Annopol, Rachów, Winiary, Zaklików)
(Słupia 4. 12. 63. ob. Sprowa Kr.)
(Słupia Modliborowska *23.* 1. 63. ob. Słupie L.)
(Słupia Nowa 12. 2. 63. ob. Święty Krzyż S.)
(Słupia Nowa 29. 10. 63. ob. Jeziorko S.)
(Słupia Nowa 4. 11. 63. ob. Strojnów Kr.)
Słupie *23.* 1. 63. L. (Modliborzyce, Słupia Modliborowska, Janów)
(Smardzew 17. 5. 63. ob. Stawiszyn S.)
Smardzew 26. 5. 63. S. (Bukowno, Odrzywole, Pierzchnia, Radzanów, Białobrzegi, Kamień, Chruściechów)
Smolanka 10. 2. 64. P.
Smolarka *13.* 5. 63. Gr. (Huta szklana, Bereza Kartuzka)
(Smolice 29. 10. 63. ob. Grabów M.)
(Smolino 28. 1. 63. ob. Słomino Pł.)
(Smorgonie *22.* 2. 63. ob. Daukszyszki Wil.)
(Snieczki 4. 4. 63. ob. Swieczki Wil.)
Sobieszczany 27. 6. 63. L. (Krasnik, Janów)
Sobków 3. 8. 63. Kr.
Sobolew 24. 5. 63. L. (Kutusie bagno, Lubartowskie lasy, Majdan, Michów)
(Sobota 8. 7. 63. ob. Walewice M.)
Sobota 22. 7. 63. M.
(Sobota 22. 7. 63. ob. Dobrzelin M.)
Sobota 24. 7. 63. M.
(Sobota 26. 7. 63. ob. Łowicz M.)
(Sobota 14. 8. 63. ob. Walewice M.)
Sobota 14. 11. 63. M.
(Socha 23. 8. 63. ob. Poprężnik Kal.)
(Sochaczew 28. 2. 64. ob. Kurdwanów M.)
(Soczewka 28. 1. 63. ob. Gostynin M.)
(Sodoliszki 7. 10. 63. ob. Zoliszki Kow.)
(Sokólska puszcza 29. 4. 63. ob. Walile Gr.)
(Sokółki 29. 4. 63. ob. Walile Gr.)
Sokołów 23. 1. 63. P.
Sokołów 10. 6. 63. P.
(Sokołów 19. 9. 63. ob. Łukawica Gr.)
(Sokołów 27. 9. 63. ob. Łanięta M.)
Sokoły 23. 1. 63. A.
(Sola 21. 3. 63. ob. Ciosmy L.)
(Solec 8. 11. 63. ob. Szydłowiec S.)
(Solec 16. 11. 63. ob. Opoczno S.)
(Solec 16. 4. 63. ob. Grabowiec S.)
Sołowijówka 9. 5. 63. Ukr.
(Soły *22.* 2. 63. ob. Daukszyszki Wil.)
Sompolno 14. 8. 63. M. (Sempolin)
(Sopoćkiny 29. 6. 63. ob. Krasne A.)
Sosnowica 5. 3. 63. P. (Brzeźnica)
Sosnowica 19. 8. 63. P. (Rutka)
Sosnowiec 7. 2. 63. Kr. (Granica, Modrzejów, Sosnówka)
(Sosnowiec 5. 5. 63. ob. Łazy Kr.)
(Sosnówka 7. 2. 63. ob. Sosnowiec Kr.)
(Sosnówka 13. 3. 63. ob. Szczepanowice Kr.)
(Sowia Góra 16. 11. 63. ob. Bodziechów S.)
(Spaliszki 9. 5. 63. ob. Sznurkiszki Kow.)
(Spendowka 10. 5. 63. ob. Rozalówka Ukr.)
(Speranda 15. 3. 64. ob. Łukawiec S.)
(Spiczyńce 15. 5. 63. ob. Bułaj Ukr.)
Sprowa 4. 12. 63. Kr. (Szczekociny, Słupia, Raszków, Pełw)
Średnica 9. 5. 63. A.
Średnica 30. 9. 63. A.
Średnica 23. 7. 63. A. (Łapy)
(Średnik 29. 3. 63. ob. Wysoki Dwór Kow.)
(Średnik 11. 4. 63. ob. Misiuny Kow.)
(Średnik 17. 12. 63. ob. Wilki Kow.)
Środa 23. 5. 63. P.
(Stabierów 23. 8. 63. ob. Poprężnik Kal.)
(Staciszki 21. 6. 63. ob. Stragiszki A.)
(Stajkowski las 28. 5. 63. ob. Władyki Wil.)
(Stalin 23. 6. 63. ob. Woronie Mińs.)
Stanin 14. 3. 63. P. (Grężówka, Stanisławów, Kopina)
(Stanisławów 14. 3. 63. ob. Stanin P.)

Staniuki 21. 4. 63. Wil. (Pakuliszki)
Stankuny 24. 8. 63. A. (Bławanty, Słowanty, Szławanty)
(Stara Hańcza 21. 5. 63. ob. Kadysz A.)
(Stara Wieś 23. 1. 63. ob. Łosice P.)
(Stara Wieś 19. 5. 63. ob. Tuczapy L.)
(Stara Wieś 25. 5. 63. ob. Ruda M.)
Stara Wieś 18. 1. 64. L. (Nowosiółki, Tyszowce)
(Stara Wioska 1. 11. 63. ob. Młochów M.)
Starce 15. 10. 63. Kal. (Dymki, Sadokrzyce, Skomlin, Swiątkowice, Złoczew, Kluczew)
(Stare Lipno 28. 5. 63. ob. Lipno A.)
(Starościn 26. 11. 63. ob. Garbów L.)
(Starościn 21. 1. 64. ob. Samoklęski L.)
(Starożręby 22. 1. 63. ob. Ciołkowo Pł.)
(Staruchowice 18. 4. 63. ob. Brody S.)
(Stary Miechów 9. 5. 64. ob. Szarłat Pł.)
(Stary Młyn 14. 8. 63. ob. Walewice M.)
Stary Zamość 13. 1. 64. L.
(Starzyn 11. 4. 63. ob. Dubicze nowodworskie Wil.)
(Starzynek 29. 4. 63. ob. Walile Gr.)
(Starzynki 28. 5. 63. ob. Władyki Wil.)
Staszów 17. 2. 63. S.
Staszów 9. 4. 63. S. (Połaniec)
(Staszów 21. 10. 63. ob. Jurkowice S.)
(Staszyn 11. 4. 63. ob. Dubicze nowodworskie Wil.)
(Statyszki 21. 6. 63. Stragiszki A.)
Stawce 25. 1. 64. L. (Piaski, Sławka)
(Stawiszka 9. 5. 63. ob. Sznurkiszki Kow.)
(Stawiszki 31. 3. 63. ob. Białaszewo A).
Stawiszki 21. 6. 63. ob. Stragiszki A.)
Stawiszyn 17. 5. 63. S. (Bleszno, Branica, Jabłonna, Paprotnia, Smardzew, Warka, Stromica, Stromle)
Stawy 9. 10. 63. Kr.
(Stefanków 22. 4. 63. ob. Stefanów S.)
Stefanów 22. 4. 63. S. (Chlewiska, Niekłań, Szczepanków, Skłody, Bzin, Piekło, Przysucha, Ruda Maliniecka, Stefanków)
Stelmachów 23. 1. 63. A. (Jeżewo)
(Stemnowo 25. 11. 63. ob. Stępów M.)
(Stępociny 21. 8. 63. ob. Kowala Stępocina S.)
Stępów 25. 11. 63. M. (Orłowo, Stemnowo)
(Stoczany 7. 8. 63. ob. Straczuny A.)
(Stoczek 23. 1. 63. ob. Stok Lacki P.)
(Stoczek 24. 3. 63. ob. Róża P.)
Stoczek 8. 6. 63. P.
(Stoczek 23. 6. 63. ob. Róża P.)
(Stok 23. 1. 63. ob. Stok Lacki P.)
Stok 5. 5. 63. Pł. (Jelenie, Komorów.)
(Stok 14. 10. 63. ob. Osówka Pł.)
Stok Lacki 23. 1. 63. P. (Stok, Stoczek, Stok Moryc, Siedlce)
Stokliszki 19. 5. 63. Wil.
(Stok Moryc 23. 1. 63. ob. Stok Lacki P.)
(Stok Orli 14. 10. 63. ob. Osówka Pł.)
(Stolin 23. 6. 63. ob. Woronie Mń.)
Stopnica 26. 3. 64. Kr.
(Strabla 2. 5. 63. Stroble Gr.)
Strachanów 15. 11. 63. Kal. (Dobra, Zadąbrowie)
(Strachocin 12. 8. 63. ob. Magnuszew Pł.)
(Strachosław 2. 11. 63. ob. Mołoduszyn L.)
Straczuny 7. 8. 63. A. (Stoczany, Strocz, Stroczyn, Stroczuny, Iwaniszki, Duś jezioro)
Stragiszki 21. 6. 63. A. (Seraje, Staciszki, Statyszki, Stawiszki)
(Straszków 15. 7. 63. ob. Jadów M.)
(Strawieniki 19. 5. 63. ob. Polimsza Wil.)
Stroble 2. 5. 63. Gr. (Strabla)
(Stocz 7. 8. 63. ob. Straczuny A.)
(Stroczany 7. 8. 63. ob. Straczuny A.)
(Stroczyn 7. 8. 63. ob. Straczuny A.)
Strojnów 4. 11. 63. Kr. (Chmielnik, Pierzchnia, Słupia Nowa, Maleszów, Ujny, Wujny)
Strojnów 24. 11. 63. Kr. (Łagów)
(Stromiec 17. 5. 63. ob. Stawiszyn M.)
(Stromle 17. 5. 63. ob. Stawiszyn S.)
(Stróże 18. 7. 63. ob. Polichno L.)
Strumiła 13. 8. 63. Kow.
(Stryków 24. 2. 63. ob. Dobra M.)
(Stryków 5. 9. 63. ob. Wola Cyrusowa M.)
(Stryków 10. 9. 63. ob. Dalików M.)
(Stryków 25. 9. 63. ob. Skoszewy M.)
(Strzałków 23. 8. 63. ob. Poprężnik Kal.)
(Strzałkowo 3. 7. 63. ob. Piotrowice Kal.)
Strzelcowizna 3. 9. 63. A. (Zielony las)

(Strzegocin 9. 7. 63. ob. Ktery M.)
Strzemeszna 2. 11. 63. M. (Lwówek, Studzianna)
(Strzeżów 28. 2. 63. ob. Uniejów Kr.)
Strzyboga 26. 1. 63. M. (Skierniewice)
(Strzygów 9. 7. 63. ob. Ktery M.)
(Studzianka 6. 9. 63. ob. Batorz L.)
Studzianna 10. 2. 63. S. (Opoczno, Korytków)
(Studzianna 10. 7. 63. ob. Ossa S.)
(Studzianna 2. 11. 63. ob. Strzemeszna M.)
(Studzienniczna 29. 6. 63. ob. Krasne A.)
Stulno 14. 11. 63. P. (Zabuże)
(Suchawola 5. 7. 63. ob. Wyryki P.)
Suchawola 7. 2. 64. L. (Wólka Bachowska, Wólka Rachowska, Kwaśnik, Rachów)
Suchedniów 22. 1. 63. S.
(Suchedniów 1. 2. 63. ob. Błoto S.)
Suchedniów 2. 2. 63. S.
Sucholipie 14. 1. 64. L.
Sucholipie 24. 1. 64. L. (Lipie, Chłaniow, Chlumów, Wierzbica, Żółkiewka)
(Sucina 10. 5. 63. ob. Lady Miń.)
Sulejów *4.* 4. 63. M. (Salewój)
(Sulerzyckie lasy 5. 5. 63. ob. Rydzew Pł.)
(Suleszów 4. 3. 63. ob. Pieskowa Skała Kr.)
(Suleszowice 28. 2. 63. ob. Uniejów Kr.)
(Sulisławice 28. 2. 63. ob. Uniejów Kr.)
(Supraśl 29. 4. 63. ob. Walile Gr.)
(Supraśl *1. 3.* 63. ob. Czarnowieś Gr.)
Suraż 23. 1. 63. Gr.
Suraż *8.* 2. 63. Gr.
(Surweliszki 19. 10. 63. ob. Świętobrość Kow.)
(Suszki 20. 3. 63. ob. Szuszki L.)
(Sutałów 15. 6. 63. ob. Lutułów Kal.)
(Sutyn 10. 5. 63. ob Lady Min.)
(Sutyn 25. 6. 63. ob. Łoczyn Miń.)
(Suwałki 10. 4. 63. ob. Olszanka A.)
(Świątkowice 15. 10. 63. ob. Starce Kal.)
Świdry 23. 1. 64. M. (Jabłonna)
Świeczki 4. 4. 63. Wil. (Śnieczki, Radoszkowice)
Świerże 25. 3. 63. S. (Kozienice, Chinów)
Świerże 9. 7. 63. L. (Twierz, Berek)
(Świerszcze 8. 5. 63. ob. Świrpleny Kow.)
(Świeszewy 1. 6. 63. ob. Płowki M.)
(Święciany 21. 5. 63. ob. Łabonary Wil.)
(Święte Błota 4. 5. 63. ob. Sklanek Gr.)
Świętobrość 19. 10. 63. Kow. (Daniliszki, Kiejdany, Surweliszki)
(Świętokrzyskie lasy 3. 9. 63. ob. Przedbórz S.)
Święty Krzyż 12. 2. 63. (Słupia Nowa, Łysa Góra)
(Święty Krzyż 30. 9. 63. ob. Mełchów Kr.)
(Święty Krzyż 29. 10. 63. ob. Jeziorko S.)
(Świnotopy 6. 3. 63. ob. Gwizdały M.)
Świrpleny 8. 5. 63. Kow. (Świerszcze, Woliczewskie lasy, Wojtgielski las)
(Świrszczew 6. 7. 63. ob. Wielka Bukowa L.)
(Świsłocka puszcza 9. 8. 63. ob. Paczkowskie Ostrówki Gr.)
Sycyna 21. 2. 63. P. (Waskrzewice, Woskrzenice)
(Sygi 16. 7. 63. ob. Szygi Pł.)
Sypyłki 29. 4. 65. P.
Syrniki 31. 12. 63. L. (Serniki)
(Szack *30.* 8. 63. ob. Kowalewicze Miń.)
(Szadek 4. 12. 63. ob. Jeżów Kal.)
Szaki 29. 9. 63. A.
Szakwicie 27. 4. 63. Kow. (Batoki, Pogromońcie, Rawdań, Karopol, Taurogi, Rotokowo, Tauros)
(Szambory 6. 7. 63. ob. Szeburczyn A.)
(Szaniec 5. 12. 63. ob. Mierzwin Kr.)
Szarkowszczyzna *1. 6.* 63. Wil.)
Szarłat 9. 5. 64. Pł. (Stary Miechów, Szczawin)
(Szaruty 3. 2. 63. ob. Mokobody P.)
Szawkiany 26. 5. 63. Kow.
(Szawkiany 20. 6. 63. ob. Kielmy Kow.)
(Szawle 6. 6. 63. ob. Cytowiany Kow.)
Szawrucie 31. 7. 63. Kow.
(Szawry 19. 5. 63. ob. Chłopienicze Miń.)
(Szbiany 1. 8. 63. ob. Ibiany Kow.)

(Szczałowo 9. 7. 63. ob. Szczutowo-Blizno Pł.)
(Szczawin 9. 5. 64. ob. Szarłat Pł.)
Szczawin Kościelny 14. 5. 63. M. (Kłodawa)
(Szczawry 19. 5. 63. ob. Chłopienicze Miń.)
Szczebrzeszyn *30.* 1. 63. L.
(Szczechów 9. 7. 63. ob. Szczutowo-Blizno Pł.)
(Szczecno 9. 12. 63. ob. Huta Szczecieńska Kr.)
Szczecno 12. 3. 64. Kr. (Huta Szczecieńska)
Szczeglice 25. 1. 64. S. (Ujazd, Iwaniska, Szczyglice)
(Szczekociny 22. 9. 63. ob. Cierna Kr.)
(Szczekociny 4. 12. 63. ob. Sprowa Kr.)
Szczekociny 23. 1. 64. Kr.
(Szczepanków 22. 4. 63. Stefanków S.)
(Szczepanków 22. 4. 63. ob. Stefanów S.)
Szczepanowice 13. 3. 63. Kr. (Sosnówka)
(Szczodruchy 3. 9. 63. ob. Sanie)
(Szczucin 20. 6. 63. ob. Gace Kr.)
Szczuczyn 26. 2. 64. A.
(Szczuczyn 22. 8. 63. ob. Białogręd A.)
Szczuczyn 15. 5. 64. A.
(Szczuka 19. 12. 63. ob. Zyck M.)
Szczutowo-Blizno 9. 7. 63. Pł. (Szczałowo, Koziołek, Sierpc, Skempskie lasy, Urszulów, Blizno, Pręczki, Czumsk, Szczechów)
(Szczyglice 25. 1. 64. ob. Szczeglice S.)
Szeburczyn 6. 7. 63. A. (Chyliny, Sambory, Szambory, Szymbory, Sieburczyn, Wizna, Biebrza rzeka, Burzyn)
(Szelwowskie lasy 28. 7. 63. ob. Korytnice Woł.)
Szemplino 3. 4. 64. Pł. (Semplin)
Szeszole 30. 4. 63. Wil. (Sleszole, Szyrwinty, Kiwańce, Czabiszki)
Szewo 22. 11. 63. M.
(Szilańskie lasy 20. 8. 63. ob. Antopojce Wil.)
Szklary 5. 4. 63. Kr. (Olkusz, Racławice)
(Szławanty 24. 8. 63. ob. Stankuny A.)
Szławanty 9. 10. 63. A. (Ilgieniki, Paserniki jezioro)
Sznurkiszki 9. 5. 63. Kow. (Birże, Skrobiszki, Kroszty, Spaliszki, Stawiszka)
(Szosa Chełmska 9. 12. 63. ob. Wola Okrzejska P.)
(Szose 5. 8. 63. ob. Bombiniki A.)
(Szosły 16. 4. 63. ob. Antokolce Wil.)
(Szreńsk 21. 3. 63. ob. Radzanów Pł.)
(Szreńsk 6.7. 63. ob. Kuczbork Pł.)
(Szreńsk 10. 8. 63. ob. Chromaków Pł.)
Sztemple 11. 5. 63. Kow. (Judrany, Gruździewskie lasy, Ambikowski las, Dempel, Legskie lasy)
Sztemple 12. 5. 63. Kow.
Szumma 24. 6. 63. Wil. (Daciszki, Korkuniaty)
Szuszki 20. 3. 63. L. (Brzózki, Suszki, Szyszki, Jedlinki, Tanew, Ulanów)
(Szuszwa *28.* 7. 63. ob. Szywruciany Kow.)
(Szwajcary 30. 11. 63. ob. Huta Krzeszowska L.)
(Szwedy 10. 6. 63. ob. Bobrza S.)
Szyce 4. 2. 63. Kr.
Szyce 7. 5. 63. Kr. (Irena, Nowa Wieś)
(Szyce 6. 8. 63. ob. Uniejów Kr.)
(Szyce 15. 8. 63. ob. Pieskowa Skała Kr.)
Szydłowiec 23. 1. 63. S.
Szydłowiec 27. 5. 63. S.
Szydłowiec 8. 11. 63. S. (Solec)
(Szydłowina 4. 3. 63. ob. Patrykozy P.)
Szygi 16. 7. 63. Pł. (Załęże, Rożan, Sygi, Ponikiew Wielka)
(Szyłejki 9. 4. 63. ob. Lokajcie A.)
(Szyłojcie 9. 10. 63. ob. Kiejdany Kow.)
(Szymbory 6. 7. 63. ob. Szeburczyn A.)
(Szymsza rzeka 28. 7. 63. ob. Szyrwuciany Kow.)
(Szyszki 20. 3. 63. ob. Szuszki L.)
(Szyrwinty 30. 4. 63. ob. Szeszole Wil.)
Szyrwinty 27. 8. 63. Wil. (Gedrojcie)
Szyrwuciany *28.* 7. 63. Kow. (Szuszwa, rzeka, Szymsza rzeka)

T.

(Tanew rzeka 20. 3. 63. ob. Szuszki L.)
(Tanew rzeka 24. 3. 63. ob. Józefów L.)
(Tanew rzeka 1. 5. 63. ob. Kobylanka L.)
(Tanew rzeka 6. 5. 63. ob. Kobylanka L.)
(Taraszcza 9. 5. 63. ob. Kisłówka Ukr.)
(Tarakanówka 9. 6. 63. ob. Dźwinosy Wil.)
(Tarczyn 5. 8. 63. ob. Racibory M.)
(Tarczyn 30. 9. 63. ob. Przypki M.)
(Tarkowice 14. 1. 64. ob. Skromowska Wola L.)
(Tarłów 18. 12. 63. ob. Potok S.)
(Tarłów 21. 3. 64. ob. Maruszów S.)
Tarnawka 19. 11. 63. L. (Tarnów, Wierzbica, Żółkiewka)
Tarnogród *1.* 2. 65. L.
Tarnogóra 22. 4. 64. L. (Rejowiec)
Tarnogród 14. 2. 63. L.
(Tarnogród 16. 4. 63. ob. Borowe Młyny L.)
Tarnoskała *20.* 11. 63. Kr. Chmielnik)
(Tarnów 19. 8. 63. ob. Tulki M.)
(Tarnów 19. 11. 63. ob. Tarnawka L.)
Tarnowska Wola 13. 10. 63. M.)
(Tarszawa 22. 9. 63. ob. Cierno Kr.)
(Tartak Olszak 22. 3. 63. ob. Pątnów Kal.)
(Tartupie 23. 5. 63. ob. Buda A.)
(Tartupie 22. 5. 63. ob. Poszławanty A.)
(Taurogi 27. 4. 63. ob. Szakwicie Kow.)
(Tauros 24. 4. 63. ob. Szakwicie Kow.)
(Telsze 21. 5. 63. ob. Tryszki Kow.)
(Telsze 25. 5. 63. ob. Żemelany Kow.)
(Tepiły 1. 5. 63. ob. Kobylanka L.)
(Tepiły 6. 5. 63. ob. Kobylanka L.)
(Terespol 3. 9. 63. ob. Panasówka Lub.)
(Terkowice 14. 1. 64. ob. Skromowska Wola L.)
(Tokarki 22. 3. 64. ob. Ratyń Kal.)
Tokary 5. 10. 63. Kal. (Ceków)
(Tołoczki 3. 5. 63. Jeziory Gr.)
Tomaszów 1. 2. 63. L.
Tomaszów 5. 2. 63. L.
Tomaszów 12. 7. 63. M.
Tomaszów 1. 9. 63. M. (Lubochnia)
(Toniany 6. 6. 63. ob. Cytowiany Kow.)
Topczewo 15. 7. 63. Gr.
(Topiły 1. 5. 63. ob. Kobylanka L.)
(Topiły 6. 5. 63. ob. Kobylanka L.)
(Topór, miejsce leśne 23. 4. 63. ob. Grzówka P.)
(Traszkuny 12. 6. 63. ob. Woszokiany Kow.)
Traszkuny 7. 11. 63. Kow.
Trąbki 9. 8. 63. M. (Słup, Kiernozia)
(Trojaczek 21. 2. 63. ob. Nowa Wieś M.)
(Trojanka 16. 12. 63. ob. Wyszków Pł.)
Trojanów 8. 5. 63. Woł.
Troki 6. 2. 63. Wil.
Troupie 22. 9. 63. Kow.
(Trynosy 13. 7. 63. ob. Wąsewo Pł.)
(Tryszki 12. 4. 63. ob. Bielaniszki Kow.)
Tryszki 21. 5. 63. Kow. (Fryszki, Telsze, Balki, Malaki, Biliniszki, Bielaniszki)
Tryszki 6. 7. 63. Kow. (Fryszki)
(Trzcianka 16. 12. 63. ob. Wyszków Pł.)
Trzepnica 28. 6. 63. Kal.
Tuczapy 19. 5. 63. L. (Małożew, Mołożew, Tyszowce, Stara Wieś)
(Tulczyn 10. 5. 63. ob. Łuka Ukr.)
(Tuliszków 7. 5. 63. ob. Dąbroszyn Kal.)
Tuliszków 19. 2. 64. Kal.
(Tur 5. 12. 63. ob. Mierzwin Kr.)
(Turek 23. 5. 63. ob. Niewiesz Kal.)
(Turek 12. 7. 63. ob. Zagórów Kal.)
(Turek 19. 7. 63. ob. Kurek Kal.)
(Turek 20. 8. 63. ob. Czepów Kal.)
Turek 20. 8. 63. Kal.
(Turek 3. 10. 63. ob. Chocz)
Turek 28. 12. 63. Kal. (Grzymiszów)
Turkowce 18. 5. 63. L. (Tyszowce)
(Turkowice 14. 1. 64. ob. Skromowska Wola L.)
(Turobin 6. 9. 63. ob. Batorz L.)
(Turobin 28. 10. 63. ob. Goraj L.)
(Twierz 9. 7. 63. ob. Swierże L.)

Tyczek 16. 11. 63. Pł. (Niedzwiedź, Drążek)
Tykocin 24. 1. 63. A.
Tyrszkle *5*. 10. 63. Kow.
(Tyszkinie 26. 11. 63. Gojżewka Kow.)
(Tyszowce 18. 5. 63. ob. Turkowce L.)
(Tyszowce 19. 5. 63. ob. Tuczapy L.)
(Tyszowce 18. 1. 64. ob. Starawieś L.)

U.

(Ubiany 1. 8. 63. ob. Ibiany Kow.)
Uchanie 4. 2. 64. L. (Jarentów, Jurentów)
(Uciany 3. 1. 64. ob. Lepogiry Kow.)
(Ujazd 25. 1. 64. ob. Szczęglice S.)
(Ujny 4. 11. 63. ob. Strojnów Kr.)
(Ujny 9. 12. 63. ob. Huta Szczecyńska Kr.)
Ujny 21. 9. 63. Kr.
(Ulanów 20. 3. 63. ob. Szuszki L.)
Ulęże 16. 4. 64. P.)
(Ulińskie lasy 15. 8. 63. Imbramowice Kr.)
Ulów 16. 5. 63. S. (Borowiec, Nowe Miasto, Nowa Wieś)
Uniecko 28. 1. 63. Pł. (Krajków, Oniek Glinojecko, Raciąż)
Uniejów 28. 2. 63. Kr. (Strzeżów, Sulisławice, Suleszowice)
(Uniejów 23. 5. 63. ob. Niewiesz Kal.)
Uniejów 6. 8. 63. Kr. (Czaple małe, Gorenice, Kępa, Szyce, Wolbrom)
Uniejów 12. 10. 63. Kal. (Koziele, Kozijaty, Izbica)
Urszulin 7. 7. 63. P. (Andrzejów, Hańsk, Majdan Urszuliński, Ossowa, Sawin, Świerzczów, Wereszczyn, Wola Wereszczyńska)
(Urszulów 9. 7. 63. ob. Szczutowo Pł.)
(Urzędów 18. 7. 63. ob. Polichno L.)
(Urzędów 4. 8. 63. ob. Chruślina L.)
(Urzędów 5. 8. 63. ob. Chruślnia L.)
(Uścienice 18. 3. 63. ob. Zambrzyków P.)
Uścienice 10. 11. 63. P. (Garwolin)
Uścimów 31. 7. 63. P.
Uścimów 6. 1. 64. P. (Zezulin, Łubki, Łubek, Lubek)
(Uścimów 19. 1. 64. ob. Rutka Korybutowa P.)
(Ustronie 16. 6. 63. ob. Huta Gr.)
(Uszpole 8. 10. 63. ob. Onikszty Kow.)
Uszpole 14. 11. 63. Kow.
(Uzin 10. 5. 63. ob. Rozalówka Ukr.)
(Użusota 16. 3. 63. ob. Buda Kow.)
Użwenty 2. 6. 63. Kow. (Potamsza, Rochtowiańskie lasy)

W.

(Wachnówka 12. 5. 63. ob. Biała Ukr.)
Waldenka *28*. 10. 63. Kow.
Waleryany 14. 5. 63. Miń. (Janówka)
Walewice 8. 7. 63. M. (Łowicz, Sobota, Bielawy, Piotrowice)
Walewice 24. 7. 63. M.
Walewice 14. 8. 63. M. (Dębowa Góra, Łowicz, Sobota, Stary Młyn)
Walichnowy 14. 4. 63. Kal.
Walile 29. 4. 63. Gr. (Wasile, Komotowszczyzna, Ośródek, Starzynek, Pierociosy, Waliły, Sokólska puszcza, Krynki, Sokółki, Supraśl, Pilatowszczyzna)
(Waliły 29. 4. 64. ob. Walile Gr.)
(Waliszewice 25. 2. 64. ob. Chlewo Kal.)
Warele 15. 2. 63. A. (Czyżew, Łapy, Wyliny)
(Warka 18. 5. 63. ob. Nowa Wieś M.)
Warka 26. 4. 63. M.
(Warka 17. 5. 63. ob. Stawiszyn S.)
(Warka 1. 6. 63. ob. Grabowska Wola S.)
Warniak-Brzeziny 25. 11. 63. Pł.
Warta 15. 6. 63. Kal.
Warta 1. 7. 63. Kal. (Dobra)
(Warta 3. 10. 63. ob. Dobra Kal.)
(Warta 15. 11. 63. ob. Małków Kal.)
Warzyn 23. 9. 63. Kr. (Nawarzyn, Lubcza)
(Wasile 29. 4. 63. ob. Walile Gr.)
(Waśkrzewice 17. 2. 63. ob. Woskrzenice P.)
(Waskrzenice 21. 2. 63. ob. Sycyna P.)
(Wawrzeńczyce 21. 3. 63. ob. Igołomia Kr.)
(Wazgiele 8. 10. 63. ob. Oniszkty Kow.)
Wąchock 3. 2. 63. S. (Bodzentyn, Parszów)
(Wąchock 19. 4. 63. ob. Grzybowa Góra S.)
Wąchock 27. 4. 63. S. (Ostrowskie lasy, Ostrów)
(Wąchock 11. 6. 63. ob. Rataje S.)
Wąchock 10. 3. 64. S.

(Wąchock, 19. 4. 64. ob. Radkowice S.)
Wąsewo 13. 7. 63. Kal. (Brudki, Goworowo, Trynosy)
(Wąsosz 23. 4. 63. ob. Więcki Kal.)
Wąsów 15. 8. 63. Kr. (Czernichów, Cło, Igołomia, Chlewce, Glewiec)
(Wąszana 23. 4. 63. ob. Więcki Kal.)
Wejwery 21. 8. 63. A. (Budka, Pilwiszowskie lasy, Zyplowskie lasy, Olkieniki)
(Wełecz 18. 3. 63. ob. Grochowiska Kr.)
(Werba 13. 12. 63. ob. Wremba Woł.)
Wercholewsk 13. 5. 63. Ukr. (Worobij)
(Wereszczyn 7. 7. 63. ob. Urszulin P.)
(Wereszczyn 11. 7. 63. ob. Sławetycze P.)
(Wereszczyn 31. 12. 63. ob. Ossowa P.)
Wesołe Oko 20. 7. 63. A.
Węgleszyn 29. 3. 64. Kr. (Zakrzów, Mieronice)
Węgrów 3. 2. 63. P.)
Węgrów 10. 5. 63. P.)
(Wiązownia 3. 3. 63. ob. Glinianka M.)
(Wiązownia 25. 5. 63. ob. Ruda M.)
(Widawa 3. 3. 63. ob. Jawór Kal.)
Widawa *22*. 6. 63. Kal. (Rudawa)
(Widawskie lasy 15. 2. 63. ob. Pyszków Kal.)
(Widełki 5. 12. 63. ob. Mierzwin Kr.)
(Wiechoń 11. 6. 63. ob. Zbilitów P.)
Wielgolas 23. 2. 63. M. (Drozdówka)
Wielka Bukowa 6. 7. 63. L. (Bukowa Mała, Bukowa Wola, Macoszyn, Mała Bukowa, Hańsk, Ossowa, Sawin, Malinówka)
Wielkie Jaszwile 2. 4. 63. Gr. (Goniądz, Górzec, Penski)
(Wielkie 7. 9. 63. ob. Oporów M.)
(Wielki Dąb 30. 8. 63. ob. Głęboki Kąt Gr.)
(Wielki Kąt 30. 8. 63. ob. Głęboki Kąt Gr.)
(Wielki Uhoł 16. 6. 63. ob. Łysków Gr.)
(Wielki Węgieł 16. 6. 63. ob. Łysków Gr.)
Wielkie Bagno 27. 7. 63. Gr.
(Wielkołąka 17. 6. 64. ob. Kunów S.)
Wielkopole 3. 2. 64. L. (Gorzków, Krasnystaw, Żółkiewka)
(Wielkotary 25. 1. 64. ob. Rudnik L.)
(Wielmoża 15. 8. 63. ob. Pieskowa Skała Kr.)
(Wieluń 15. 10. 63. ob. Rudniki Kal.)
(Wieprz rzeka 21. 4. 64. ob. Zawieprzyce L.)
(Wierząca 16. 11. 63. ob. Wrząca Kal.)
(Wierzbica 6. 9. 63. ob. Żółkiewka L.)
(Wierzbica 19. 11. 63. ob. Tarnawka L.)
Wierzbica 22. 1. 64. L.
(Wierzbica 24. 1. 64. ob. Sucholipie L.)
(Wierzbnia 20. 1. 64. ob. Radkowice S.)
(Wierzchowiny 5. 8. 63. ob. Depułtycze L.)
Wierzchowiska 6. 11. 63. S. (Krępa, Jawór Solecki)
(Wieś Kościelna 21. 9. 63. ob. Kościelna Wieś Kal.)
Wieszynty 28. 10. 63. Kow. (Wiszynie, Wyszynsza)
Wiewiec 6. 10. 63. Kal. (Krzywanice)
Więcki 23. 4. 63. Kal. (Działoszyn, Lis-Warta, Brzeziny, Parzymiechy, Popowo, Wąsosz, Więcki las, Wąszana)
(Więcki las 23. 4. 63. ob. Więcki Kal.)
Wiktorowo 2. 1. 64. Kal.
Wilczyn 13. 8. 63. Kal.
(Wilejka 28. 5. 63. ob. Władyki Wil.)
Wilki 28. 3. 63. Kow.
Wilki 17. 12. 63. Kow. (Wilkija, Średnik)
(Wilkija 17. 12. 63. ob. Wilki Kow.)
Wiłkowyszki 30. 10. 63. A. (Kalwarya)
Wincenta 18. 9. 63. A. (Kozioł, Bielinka)
(Wincenta 10. 11. 63. ob. Lemany A.)
(Winiary 8. 2. 63. ob. Słupcza S.)
Wir 23. 8. 63. S. (Rusinów, Goszczowice)
(Wiskitki 7. 2. 63. ob. Bolimowskie Budy M.)
(Wiślica 21. 3. 63. ob. Igołomia Kr.)
(Wiśniew 28. 2. 63. ob. Przetycz Pł.)
(Wiśniew 3. 6. 63. ob. Naguszew Pł.)
Wiśniew 4. 8. 63. Pł.
(Wiśniew 12. 10. 63. ob. Księżopole Pł.)

(Wiszynsza 28. 10. 63. ob. Wieszynty Kow.)
(Witkowice 29. 8. 63. ob. Nieznanice Kal.)
(Witosławice 29. 10. 63. ob. Jeziorko S.)
(Witosławska Góra 22. 2. 64. ob. Piorków S.)
(Woźna 6. 7. 63. ob. Szambory A.)
Władyki 28. 5. 63. Wil. (Stajkowski las, Wilejka, Starzynki)
Włochy 8. 8. 63. M. (Raszyn)
Włocławek 7. 2. 64. M. (Kowal)
Włocławek 8. 11. 63. M.
Włodawa 28. 4. 63. P.
(Włodawa 7. 3. 63. ob. Luta P.)
(Włodawa 11. 7. 63. ob. Sławetycze P.)
Włodawa 15. 10. 63. P.
Włodawa *9.* 11. 63. P.
(Włodawa 30. 1. 64. Majdan L.)
(Włodawskie lasy 5. 7. 63. Wyryki P.)
Włoszczowa 23. 1. 64. Kr.
(Włoszczowa 19. 3. 64. ob. Krasocin Kr.)
(Włoszczowa 8. 4. 64. ob. Ludynia Kr.)
(Włoszczowa 30. 4. 63. ob. Żeleźnica S.)
(Włoszczowa 28. 4. 64. ob. Bebełno Kr.)
(Wnętrzne 27. 3. 63. ob. Krzywda P.)
Wobolniki 4. 7. 63. Kow. (Bobelniki, Birże, Druciszki)
Wobolniki 28. 7. 63. Kow.
(Wodynie *23.* 3. 63. ob. Wola Wadyńska P.)
Wodzisław 6. 5. 63. Kr.
(Wodzisław 4. 7. 63. ob. Piotrkowice Kr.)
Wodzisław 30. 4. 64. (Pińczów)
(Wodzisław 31. 1. 64. ob. Sędziszów Kr.)
(Wodzisław *3.* 5. 64. ob. Pińczów Kr.)
(Wohynie 10. 6. 63. ob. Zbilitów P.)
(Wojciechów 14. 1. 64. ob. Łubki L.)
Wojciechowo 19. 1. 64. ob. Rutka Korybutowa P.
(Wojsławice 4. 2. 64. ob. Uchanie L.)
(Wojtgielski las 8. 5. 63. ob. Swirpleny Kow.)
Wola 14. 6. 63. (Wolskie rogatki)
Wola Cyrusowa 4. 9. 63. M. (Brzeziny, Dmosin, Cyrusowa Wola, Rogów, Rokiciny, Łódź, Stryków)
Wola Grodecka 30. 12. 63. L. (Wolka Grodecka)
(Wola Korybutowa 10. 12. 63. ob. Korb. Wola L.)
(Wola Lądzka 12. 7. 63. ob. Zagorów Kal.)
(Wola Markowska 20. 7. 63. ob. Markowo Gr.)
Wola Okrzejska 21. 2. 63. P. (Okrzeja, Gułowski las, Serokomla, Żelechów)
Wola Okrzejska 26. 9. 63. P. (Okrzeja)
Wola Okrzejska 9. 12. 63. P. (Ryki, Lęg, Szosa Chełmska, Lęg, Lendo Wielkie)
Wola Osowińska 16. 12. 63. P.
(Wola Przybysławska 18. 12. 63. ob. Przybysławice L.)
(Wola Siemieńska 5. 5. 63. ob. Przeczinów S.)
(Wola Skromowska 14. 1. 64. ob. Skromowska Wola L.)
(Wola Studziańska 6. 9. 63. ob. Batorz L.)
Wola Trębska 2. 11. 63. M.
(Wola Wereszczyńska 7. 7. 63. ob. Urszulin P.)
(Wola Wereszczyńska 11. 7. 63. ob. Sławetycze P.)
(Wola Wereszczyńska 31. 12. 63. ob. Oszowa P.)
Wola Wodyńska *23.* 3. 63. P. (Wodynie)
(Wolbrom 6. 8. 63. ob. Uniejów Kr.)
(Woliczewskie lasy 8. 5. 63. ob. Swirpleny Kow.)
(Wólka 13. 5. 63. ob. Kietlanka Pł.)
Wólka 23. 11. 63. S. (Huta Nowa, Cisów)
(Wólka Bachowska 7. 2. 64. ob. Sucha Wola L.)
(Wólka Grabowiecka 1. 6. 63. ob. Grabowska Wola S.)
(Wólka Grodecka 30. 1. 64. ob. Wola Grodecka L.)
Wólka Plebańska 15. 4. 63. P.
(Wólka Rachowska 7. 2. 64. ob. Sucha Wólka L.)
(Wólka Słubowska 12. 3. 63. ob. Fidesty M.)
(Wólka Szczecińska 22. 10. 63. ob. Łążek L.)
(Wolskie rogatki 14. 4. 63. ob. Budy Zaborowskie M.)
(Wolskie rogatki 14. 6. 63. ob. Wola M.)

Wólka Konoprzana 9. 2. 64. P. (Konopnica)
(Wólka Piaseczna 23. 5. 63. ob. Długosiodło P.)
(Wołowa Góra 19. 5. 63. ob. Chłopienicze Miń.)
Worniany 9. 6. 63. Kow. (Białozieryski las)
Wornie 26. 6. 63. Kow.
(Worobij 13. 5. 63. ob. Wercholewsk Ukr.)
(Worobijowskie Karczmy 19. 5. 63. ob. Worobijówka Ukr.)
Worobijówka 19. 5. 63. Ukr. (Worobijowskie Karczmy, Ostropol, Kustówka)
(Woronie 25. 5. 63. ob. Horki Gr.)
Woronie 23. 6. 63. Miń. (Stalin, Stolin, Haliw)
Woskrzenice 17. 2. 63. P. (Biała, Zalesie, Waskrzewice)
(Woskrzenice 21. 2. 63. ob. Sycyna P.)
(Woszkinie 12. 6. 63. ob. Woszokiany Kow.)
Woszokiany 12. 6. 63. Kow. (Traszkuny, Woszkinie)
Woźniki 22. 6. 63. Pł.
(Wróblewo 10. 8. 63. ob. Chromaków Pł.)
Wremba 13. 12. 63. Woł. (Werba)
Wrząca 16. 11. 63. Kal. (Błaszki, Wierząca, Brąszewice)
(Wrząśnik 14. 7. 63. ob. Rząśnik Pł.)
(Wujny 4. 11. 63. ob. Strojnów Kr.)
(Wychów *4*. 4. 64. ob. Mnichów S.)
(Wygiełzów 3. 3. 63. ob. Jawór Kal.)
Wygnańce 9. 3. 64. L.
(Wygnanów 3. 3. 63. ob. Jawór Kal.)
Wygoda 31. 1. 64. L. (Lubartów)
(Wykno Stare 28. 5. 63. ob. Lipno A.)
(Wylazłów 14. 10. 63. ob. Osówka Pł.)
(Wyliny 15. 2. 63. ob. Warele A.)
Wyprawa morska str. 298
Wyryki 5. 7. 63. P. (Sachowa, Włodawskie lasy, Suchowola)
(Wysoka Ruda 21. 7. 63. ob. Kozłowa Ruda A.)
Wysoki Dwór 29. 3. 63. Wil. (Czerkiszki, Czekiszki, Ejragoła, Poszilska Buda, Łapkalnie, Średnik)
Wysokie Mazowieckie 24. 1. 63. A.
(Wyspa Zielona 25. 5. 63. ob. Horki Gr.)
(Wyszki 25. 4. 63. ob. Krasław, (Witebskie)
Wyszków 16. 12. 63. Pł. (Trojanka, Trzcianka)
Wyszogród 2. 6. 63. Pł.
(Wyszynie 28. 10. 63. ob. Wieszynty Kow.)
(Wytyczno 23. 11. 63. ob. Andrzejów P.)
Wytyczno 7. 11. 63. P.

Z.

(Zabłudów 2. 8. 63. ob. Gródek Gr.)
(Zaborów 7. 8. 63. ob. Milanówek M.)
(Zaborowska Buda 14. 4. 63. ob. Budy Zaborowskie M.)
(Zabuże 14. 11. 63. ob. Stulno P.)
(Zadauszkirski las *22*. 2. 63. ob. Daukszyszki Wil.)
(Zadąbrowie 15. 11. 63. ob. Strachanów Kal.)
(Zadeń 29. 6. 63. ob. Żadyn Woł.)
Zagórów 12. 7. 63. Kal. (Chocz, Ląd, Lądek, Lądzki Klasztor, Kowalewo, Wola Lądzka, Łądzki Klasztor)
(Zagórów 15. 8. 63. ob. Pieskowa Skała Kr.)
(Zagórów 22. 3. 63. ob. Slesin Kal.)
(Zagoście 17. 3. 63. ob. Chroberz Kr.)
(Zaklików 8. 2. 63. ob. Słupcza S.)
(Zaklików 30. 5. 63. ob. Chruślina L.)
(Zaklików 30. 8. 63. ob. Irena L.)
(Zaklików 22. 10. 63. ob. Łążek L.)
Zaklików 24. 4. 64. L.
Zakrzew *30*. 9. 63. L.
(Zakrzów 29. 3. 64. ob. Węgleszyn Kr.)
Zakrzówek 23. 1. 64. L.
(Zalesie 28. 7. 63. ob. Rudniki Kr.)
(Zalesie 17. 2. 63. ob. Woskrzenice P.)
(Zalesie 12. 11. 63. ob. Annopol L.)
(Zalesie 7. 3. 64. ob. Majdan L.)
(Zaletniki 19. 4. 63. ob. Jastrzębna A.)
(Zalin 22. 2. 63. ob. Żalin L.)
(Załąż 16. 7. 63. ob. Szygi Pł.)
(Załęże 28. 7. 63. ob. Rudniki Kr.)
(Załęże 21. 8. 63. ob. Różan Pł.)
(Załucze 23. 7. 63. ob. Kania Wola L.)
(Załuczki 10. 7. 63. ob. Ossa S.)
(Zambrów 28. 5. 63. ob. Lipno A.)
(Zambrów 7. 7. 63. ob. Brzeźnice A.)
(Zambrów 3. 9. 63. ob. Sanie A.)

(Zambrów 7. 9. 63. ob. Brzeźnice A.)
Zambrzyków 18. 3. 63. P. (Łucznica, Natolin, Uścienice)
(Zamech 16. 4. 63. ob. Borowe Młyny L.)
(Zamech 6. 5. 63. ob. Kobylanka L.)
(Zamojskie lasy 16. 1. 64. ob. Sietańce, Sitaniec L.)
Zamość *1*. 5. 64. L. (Narol)
(Zamość 16. 1. 64. ob. Sitaniec L.)
(Zanany 19. 9. 63. ob. Zapanie Pł.)
Zapanie 19. 9. 63. Pł. (Zanany)
(Zaręby 13. 5. 63. ob. Kietlanka Pł.)
(Zaróg 28. 7. 63. ob. Rudniki Kr.)
(Zarzyce 16. 9. 63. ob. Małogoszcz Kr.)
(Zastawie 14. 7. 63. ob. Rząśnik Pł.)
Zastawie 2. 12. 63. P. (Kożuchówka, Żelechów)
(Zatorów 21. 8. 63. ob. Różan Pł.)
(Zatory 14. 8. 63. ob. Rząśnik Pł.)
Zawady 2. 6. 63. S.
(Zawady 25. 7. 63. ob. Złaków Kośc. M.)
Zawełtyszki 14. 6. 63. A.
Zawichost 8. 2. 63. S.
(Zawichost 30. 5. 63. ob. Chruślina L.)
Zawichost 16. 4. 64. S.
Zawieprzyce 21. 4. 64. L. (Wieprz rzeka)
(Zawiercie 22. 3. 63. ob. Kuźnica Masłowska Kr.)
(Ząbki 15. 3. 63. ob. Zeńbok Pł.)
(Ząbki 17. 7. 63. ob. Łapy A.)
(Ząbków 7. 7. 63. ob. Brzeźnie A.)
(Ząbków 7. 9. 63. ob. Brzeźnice A.)
Zbilitów 10. 6. 63. P. (Wohynie, Zbulitów, Radzyń, Wiechoń, Zbylitów)
(Zbrzeźnica 7. 7. 63. ob. Brzeźnice A.)
(Zbrzeźnica 7. 9. 63. ob. Brzeźnice A.)
(Zbuczyn 2. 2. 64. ob. Mordy P.)
(Zbulitów 10. 6. 63. ob. Zbilitów P.)
(Zbylitów 10. 6. 63. ob. Zbilitów P.)
(Zbylutka 23. 1. 64. ob. Łagów S.)
(Zdanne 5. 8. 63. ob. Depułtycze L.)
(Zdrowa 29. 8. 63. ob. Nieznanice Kal.)
Zduńska Wola 30. 1. 63. Kal.
(Zduńska Wola 26. 8. 63. ob. Sędziejowice Kal.)
(Zduńska Wola 15. 8. 63. ob. Zielęcice Kal.)
(Zdziechowice 28. 4. 63. ob. Boby L.)
Zegrze 25. 6. 63. Pł.
Zeńbok 15. 3. 63. Pł. (Ząbki, Leinbok)
Zezulin 26. 2. 63. L. (Łęczna, Nadrybie, Grędy, Żeżulin)
(Zerańce 30. 9. 63. ob. Rudziszki Wil.)
Zezulin 22. 10. 63. L. (Zyzulin, Żeżulin)
(Zezulin 6. 1. 64. ob. Uścimów P.)
(Zęgnów 24. 8. 63. ob. Rzęgnowo Pł.)
(Zgierz 31. 1. 63. ob. Łódź M.)
(Zieleniec 9. 7. 63. ob. Ktery M.)
Zielęcice 15. 8. 63. Kal. (Zduńska Wola, Łask)
(Zielona Łączka 23. 5. 63. ob. Łączka Pł.)
(Zielona wyspa 25. 5. 63. ob. Horki Gr.)
(Zielonka 24. 3. 63. ob. Róża P.)
(Zielonka 26. 4. 63. ob. Korsakiszki Kow.)
(Zielonka puszcza 8. 5. 63. ob. Świrpleny Kow.)
(Zieloński las 7. 10. 63. ob. Zoliszki Kow.)
(Zielony Kąt 25. 5. 63. ob Horki Gr.)
(Zielony las 3. 9. 63. ob. Strzelcowizna A.)
Zieluń *20*. 2. 63. Pł. (Dzicz, Dziwy, Bieżuń)
(Zieluń 6. 7. 63. ob. Kuczbork Pł.)
(Zieluń 29. 7. 63. ob. Dziwy Pł.)
(Zienki 31. 12. 63. ob. Ossowa P.)
(Zimno 5. 8. 63. ob. Bombiniki A.)
(Zimno 25. 8. 63. ob. Kartimoksle A.)
(Zimnowody 12. 8. 63. ob. Magnuszew Pł.)
Złaków Kościelny 25. 7. 63. M. (Zawady, Różyce)
Złoczew 10. 2. 63. Kal.
(Złoczew 15. 2. 63. ob. Pyszków Kal.)
(Złoczew 26. 2. 63. ob. Kuźnica Grabowska Kal.)
Złoczew 22. 8. 63. Kal.
(Złoczew 15. 10. 63. ob. Starce Kal.)
(Złota 6. 2. 64. ob. Jakubów Kr.)
Złotniki 24. 1. 64. Kr.
(Złotniki 6. 2. 64. ob. Jakubów Kr.)
(Złotniki 25. 3. 64. ob. Mieronice Kr.)
(Złotowo 15. 2. 63. ob. Pyszków Kal.)
Złoty Potok 9. 7. 63. Kr. (Poskok, Potok Złoty, Julianka)

(Zochy 12. 10. 63. ob. Księżopole Pł.)
Zoliszki 7. 10. 63. Kow. (Zieloński las, Sodoliszki)
(Zośle 16. 4. 63. ob. Antokolce Wil.)
(Zromek 17. 8. 63. ob. Cierpięty Pł.)
(Zuchów 17. 9. 63. ob. Żurawino Pł.)
(Zuchów 16. 12. 63. ob. Bodziechów S.)
(Zywułtyszki 25. 7. 63. ob. Zywulciszki A.)
Zwierzyniec 8. 2. 63. L.
(Zwierzyniec 3. 9. 63. ob. Panasówka L.)
(Zwirówka, rzeka 16. 3. 64. ob. Kamienna S.)
Zwoleń 8. 2. 64. S.
(Zwoleń 15. 2. 64. ob. Lipa S.)
Zychowa Wólka 25. 1. 64. S.
Zygmuntyszki 16. 6. 63. Wil. (Olkieniki)
Zyliny 12. 6. 63. Wil. (Rudniki)
(Zyplowskie lasy 21. 8. 63. ob. Mazuryszki A.)
(Zyrzyn 8. 8. 63. ob. Żyżyn L.)
Zywulciszki 25. 7. 63. A. (Balwierzyszki, Sewultyszki, Zywultyszki)
(Zyzulin 22. 10. 63. ob. Zezulin L.)

Ż.

Żabianka 11. 10. 63. P.
(Żabiec 20. 6. 63. ob. Gace Kr.)
(Żabokliki 24. 8. 63. ob. Rzęgnowo Pł.)
Żadyn 29. 6. 62. Woł. (Zadeń, Almanowski las)
Żalin 22. 2. 63. L. (Siedliszcze, Ruda, Zalin)
(Żalin 22. 7. 63. ob. Brzezno L.)
(Żarki 24. 4. 63. ob. Jaworznik Kr.)
Żarki 12. 7. 63. Kr.
(Żarki 3. 10. 63. ob. Kocin Kal.)
Żarkowszczyzna 21. 6. 63. Gr.
(Żarnów 10. 2. 63. ob. Ciepliny M.)
Żarnowiec 20. 2. 63. Kr. (Radków)
(Żarstwy 28. 8. 63. ob. Mazuryszki A.)
Żdżary 11. 7. 63. M.
Żdżary 23. 9. 63. M.
Żebrak 16. 12. 63. P. (Oleszyce)
Żelazna 25. 8. 63. P. (Dąbrówka, Garwolin, Huta Żelazna, Lubice, Parnawka, Parysów, Puznówka Żelazna, Żelechów, Czersk)
(Żelazna 6. 11. 63. ob. Żeleźnia Pł.)
(Żelechów 21. 2. 63. ob. Wola Okrzejska P.)
Żelechów 11. 6. 63. P.
(Żelechów 25. 8. 63. ob. Żelazna P.)
(Żelechów 4. 9. 63. ob. Mysłów P.)
Żelechów 20. 11. 63. P.
(Żelechów 2. 12. 63. ob. Zasławie P.)
(Żelechów 1. 1. 64. ob. Oziemkówka P.)
Żeleźnia 6. 11. 63. Pł. (Ostrołęka, Żelazna, Rzotkiewnica)
Żeleźnia 30. 4. 64. S. (Oleszno, Przedbórz, Włoszczowa)
Żemelany 25. 5. 63. Kow. (Telsze, Jemielińsk)
(Żeżulin 26. 2. 63. ob. Zezulin L.)
(Żeżulin 22. 10. 63. ob. Zezulin L.)
(Żochy 12. 10. 63. ob. Księżopole Pł.)
Żoginie 18. 6. 63. Kow. (Burbiszki, Koterla)
Żółkiewka 6. 9. 63. L. (Wierzbica)
Żółkiewka 24. 12. 63. L.
(Żółkiewka 24. 1. 64. ob. Sucholipie L.)
(Żółkiewka 19. 11. 63. ob. Tarnawka L.)
(Żółkiewka 3. 2. 64. ob. Wielkopole L.)
Żulin 25. 10. 63. L.
Żulin 27. 1. 64. L.
(Żurawinek Czarny 17. 9. 63. ob. Żurawino Pł.)
Żurawino 17. 9. 63. Pł. (Choczeń, Chocznie, Żurawinek Czarny, Zuchów, Kwaśne, Nakwaśno)
Żuromin *8.* 2. 63. Pł.
Żychlin 22. 1. 63. M.
Życk 13. 12. 63. M. (Brzezie, Szczuka, Iłów, Czermno)
(Żyłajcie 14. 5. 63. ob. Mażoli Kow.)
Żywawoda 9. 11. 63. A.
(Żyżmory 16. 4. 63. ob. Antokolce Wil.)
(Żyżmory 11. 7. 63. ob. Klaryszki Wil.)
Żyżmory 20. 10. 63. Wil.
(Żyżyn 8. 8. 63. L. (Zyrzyń, Moszczanki)

VI.

INDEKS OSÓB.

Indeks osób.

Abaza — Gr. Gródek 2. 8. 63. †
(Abich Edward) ob. Habich Edward.
(Abich Gustaw) ob. Habich Gustaw.
Abramowicz — Ukr. Sołowijówka 9. 5. 63. †
Adamowicz — A. Wincenta 18. 9. 63.
Adryan — (Wil. Gedrojcie 24. 6. 63).
Adwentowski Tomasz — L. Stara Wieś 18. 1. 64. r. n.
Akord Wacław — (A. Lokajcie 9. 4. 63) — A. Stragiszki 21. 6. 63.
(Albertus) ob. Albertyński.
Albertyński (Albertus) — Wil. Łabonary 21. 5. 63. — Kow. Sesiki 4. 6. 63. — Wil. Gedrojcie 24. 6. 63. †
Aleksander — P. Lipno 3. 8. 63. r.
Aleksandrajtis — Draginie 22. 6. 63 Kow. — P. w przypiskach do Dragini 22. 6. 63. Kow. — (Pojurze 30. 6. 63).
(Aleksandrowicz — P. Konstantynów 14. 2. 63).
Alfons — S. Opatów 21. 2. 64. †
(Alladar) ob. Pallfy.
Ambrożewicz — Kow. Leńcze 1. 4. 63. †
Ambrożewicz — Kow. Mierzyszki 20. 1. 64. n.
Ambrożewicz Jan — P. Sławetycze 11. 7. 63. †
Ami Józef (Chabriolle) — S. Przedbórz 27. 6. 63. — Kr. Rudniki 28. 7. 63. r. (†)
Amort Adolf (Murdelio) — L. Depułtycze 5. 8. 63.
(Anatazy) ob. Roman Apolinary.
Anc Bolesław — M. Ciepliny 10. 2. 63. r.
Ancypa Ildefons — (Moh. Niższa Toszczyca 8. 5. 63. n.).
Anderlini (Morok) — Kr. Krasocin 19. 3. 64. — Węgleszyn 29. 3. 64. — Bebełno 8. 4. 64. — Ludynia 8. 4. 64.
Andersen Mikołaj — Kr. Pieskowa Skała 15. 8. 63.
Andersen — Kr. Biała 18. 8. 63.
Andrioli Elwiro — Wil. Mitkiszki 22. 3. 63.
Andruszkiewicz Aleksander — A. (Kozłowa Ruda 1. 4. 63). — Lokajcie 9. 4. 63. — Jastrzębna 19. 4. 63. — Czarny Bród 23. 4. 63. — Wil. (Polimsza 19. 5. 63). — A. (Kadysz 21. 5. 63).
Andrzejewski Franciszek — L. Borowe Młyny 16. 4. 63. †
Andrzejkiewicz — A. Augustów *10.* 9. 63.
Andrzejkiewicz Jan Sylwester — patrz w przypisach do Podberezia 19. 5. 63. Miń.
Antoniewicz — Kow. Medejki 7. 5. 63. — Hudyszki 8. 5. 63. †
Antoszewski — Wil. Rudniki 21. 6. 63. †
Antoszewski — L. Puchaczew 24. 9. 63.

13 – 4 1

Aramowicz Ignacy — Gr. Walile 29. 4. 63. — Głęboki Kąt 30. 8. 63. — Rudnia *12.* 9. 63. — P. Rutka Korybutowa 19. 1. 64.
Arcimowicz — (patrz 15. 5. 63. Bułaj Ukr.)
Arciszewski — Kr. Giebułtów 15. 3. 63. †
Arciszewski Antoni — A. Sanie 3. 9. 63.
(Atanazy) ob. Roman Apolinary.
Augustowski — A. Skiebłowo 25. 9. 63.
Augustowski Marceli — A. Straczuny 7. 8. 63 †
Awejde Artur — (A. Krasnopol 26. 8. 63.) (†)
(Awejde Oskar p. w przypisach do Depułtycz 5. 8. 63 Lub.)
Axamitowski — Pł. Płońsk 24. 1. 63. †
B. — Mińsk. Waleryany 14. 5. 63.
Babicki Stanisław — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Babiński — Gr. Horki 21. 5. 63. r.
Babski — S. Świeże 25. 3. 63. †
Babski — (L. Potok Wielki 21. 12. 63).
Bachmiński Stanisław — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63. †
Bachowiecki — L. Fajsławice 24. 8. 63. †
Baczewski — M. (Grodzisk 1. 11. 63.) — Rawa *10.* 12. 63. †
Baczkiewicz — Kow. Leńcze 1. 4. 63. — patrz w przypisach do Wornian 9. 6. 63. Kow.
(Baczyński) ob. Buczyński.
Bajer Julian (Bejer) — M. Grójec 25. 1. 63. — Lubochnia 6. 2. 63. — (Kr. Żarnowiec 20. 2. 63). — (S. Ossa 10. 7. 63). — M. Żdżary 11. 7. 63. — (Racibory 5. 8. 63). — (P. Żelazna 25. 8. 63).
Bajer — S. Ulów 16. 5. 63 †
Bajkowski Franciszek — Woł. Moskalówka 17. 5. 63 †
Bakunin — patrz Wyprawa morska.
(Balardi) ob. Belardi.
Balicki Tytus — Kr. Szyce 7. 5. 63. †
(Bamberger) ob. Remberger.
Banas Bernard, ksiądz, Reformat — L. Mała Bukowa 23. 1. 63. †
Banaszkiewicz — Stara Wieś 18. 1. 64. L. †
Bandrowski Franciszek (Bandurowski) — Kr. Huta Szczecieńska 9. 12. 63. — S. Opatów 21. 2. 64. — Piórków 22. 2. 64. — Łukawiec 15. 3. 64.
(Bandurowski) ob. Bandrowski.
Barancewicz Antoni — Gr. Walile 29. 4. 63. — (Łukawica 19. 9. 63). — Boćki *20.* 9. 63. — P. Konstantynów 24. 9. 63. — L. Mała Bukowa 31. 12. 63. — P. Rutka Korybutowa 19. 1. 64.
Baraniecki — Ukr. Borodzianka 9. 5. 63. †
Baranowski — Wil. Polimsza 19. 5. 63. †
Baranowski — (A. Krasnopol 26. 8. 63).
Barbic — Gr. Horki 21. 5. 63 r.
Bardet — P. Róża 23. 6. 63. — L. Parczew 26. 6. 63. — P. Sławetycze 11. 7. 63. — L. Kania Wola 24. 7. 63. — P. Przyłęk 6. 10. 63. — Rossosz 17. 11. 63. — L. Malinówka 20. 11. 63.
Bargielski Damazy (Borgielski) — A. Sanie 3. 9. 63. †
Bartczak (Cichocki, Ciechocki, Zaremba) p. przypisy do Życka. — M. Życk 13. 12. 63. — Rzeżewo 15. 12. 63.
Barszczewski — Lubartów 23. 1. 63. n.
Bartochowski — M. Wola Cyrusowa 4. 9. 63.
Bartosiewicz Jan — L. Sobolew 24. 5. 63.
Batory — S. Opatów 21. 2. 64. †

Bąkowski (Bentkowski) — Kal. Turek 20. 8. 63. — Poprężnik 23. 8. 63. — Sędziejowice 26. 8. 63.
Bebłoszyński Daniel — Pł. Podoś 8. 2. 63. †
Becchi Stanisław — M. Bałków 8. 12. 63. n.
Becker Bogumił — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Bednarski — (Pł. Łapinóżek 29. 3. 64).
(Bejer) ob. Bajer Julian.
Bek — Kal. Broszęcin 10. 4. 63. †
Belardi Teodor (Ballardi, Billard) — Kr. Rudniki 28. 7. 63. — S. Jeziorko 29. 10. 63. — Kr. Lipno 21. 1. 64. — (Kielce 23. 1. 64.) — Jakubów 6. 2. 64. r. n.
Belkiewicz — P. Płońsk 24. 1. 63. †
Bella — S. Opatów 21. 2. 64. †
Bełżyński — P. Sławetycze 11. 7. 63.
Bentkowski Władysław — Kr. Chroberz 17. 3. 63. — Grochowiska 18. 3. 63. — (Szklary 5. 4. 63).
(Bentkowski) ob. Bąkowski.
(Benwenuto, ks.) ob. Mańkowski ks.
Berendes — Kal. Pyzdry 17. 4. 63.
Bertoli Dyonizy — S. Staszów 9. 4. 63.
Bertram — P. Oziemkówka 1. 1. 64.
Bezdzieda — S. Lubinie 17. 1. 64. — Iłża 17. 1. 64. — Opatów 21. 2. 64. r.
Bezkiszkin Mateusz — S. Opoczno 10. 3. 64.
Bezler Edward — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63. †
(Białaczewski) ob. Polaczek Franciszek.
Białkowski Władysław — A. Kadysz 21. 5. 63.
Białobłocki Stanisław — L. Depułtycze 5. 8. 63. — Fajsławice 24. 8. 63. †
Białobrzeski Julian — M. Krzywosądz 19. 2. 63. r. n.
Białobrzeski Karol — Pł. Księżopole 12. 10. 63. †
Białozor Wincenty — Kow. Leńcze 1. 4. 63.
Bicz — L. Krupy 5. 4. 64. n.
Biechoński Wojciech — (Kr. Michałowice 2. 2. 63.)
Bielawski Roman — Gr. Siemiatycze 7. 2. 63. n.
Bielecki Tomasz — L. Stara Wieś 18. 1. 64. r. n.
Bielecki Czesław — Wil. Szeszole 30. 4. 63. †
Bielewicz — (Kow. Medejki 7. 5. 63.)
Bielicki — M. Nowa Wieś 21. 2. 63. †
Bieliński p. w przypisach do Żurawnia 17. 9. 63. Pł.
Bieliński Ksawery patrz Sypyłki 29. 4. 65. P.
Bielski — Kr. Giebułtów 15. 3. 63.
Bielski — L. Mała Bukowa 31. 12. 63. †
Bielski — M. Grabów 29. 10. 63. — Strzemeszna 1. 11. 63.
Bielski Antoni — Wil. Szeszole 30. 4. 63. †
Bielski Paweł — A. Brzeźnice 7. 7. 63.
Bielski Władysław (Bulski) — M. Walewice 14. 8. 63.
(Biełowiecki) ob. Czarliński Piotr.
Bieniecki Antoni — L. Sobolew 24. 5. 63.
Bieńkowski Artur — A. Kadysz 21. 5. 63.
Biernadzki — L. Fajsławice 24. 8. 63. †
Bierzyński Józef — M. Ruszków 10. 4. 63. †
Biesiadecki Józef — Ukr. Sołowijówka 9. 5. 63. †
(Billard) ob. Belardi.
Biłłek — L. Łążek 22. 10. 63. r.

14-7

Biłłkówna — Kr. Warzyn 23. 9. 63. r. n.
Birełło Justyn — Wil. Szeszole 30. 4. 63. †
Birtus Jan — Kal. Jeżów 4. 12. 63. r. n. (†)
Bitis Adam — Kow. Leńcze 1. 4. 63. — Worniany 9. 6. 63. — (Modroga 12. 7. 63.) — Mażoli *15.* 8. 63. — Noteniszki 27. 10. 63.
(Blankenheim) ob. Young de Blankenheim.
Bloch — M. Żdżary 23. 9. 63. r.
Blond — L. Łążek 22. 10. 63. †
Błaszczykowski — M. Wola Cyrusowa 4. 9. 63.
(Błaszczyński) ob. Tomaszewski Konrad.
Błażewicz — A. Straczuny 7. 8. 63. †
(Błeszczyński Kazimierz) ob. Tomaszewski Konrad.
Błędowski — L. Łążek 22. 10. 63. †
Błociszewski — Pł. Radzimowice 17. 8. 63.
Błoński — L. Lubartów 23. 1. 63. r.
Błoński Rafał — A. Podlipki *8.* 3. 63.
Bniński Roman — Ukr. Bułaj 15. 5. 63. n.
Bober — S. Chocimów 21. 1. 64.
Bobowski Franciszek — Ukr. Sołowijówka 9. 5. 63. †
Bobrowski Stefan — (Kr. Igołomia 4. 5. 63.)
Bocheński Roman — (S. Bzin 2. 2. 63., walczący po stronie moskiewskiej) — Kal. Chorzenice 4. 7. 63. r.
Bodziński Jan — Pł. Nietrzeba 22. 4. 63. r. n.
Bogatko — (Kal. Brodnia 5. 3. 63.)
Bogdan Paweł (Bohdan, Brzoza) — S. Brody 18. 4. 63. r. — Ociesęki 28. 11. 63. — Brody 2. 12. 63. — Opatów 21. 2. 64.
(Bogdanowicz) ob. Bohdanowicz Kazimierz.
(Bogdanowicz) ob. Bohdanowicz Paulin.
Bogdański — L. Łążek 22. 10. 63. †
Bogdański — S. Bodzentyn 23. 1. 63.
Bogucki Józef — Pł. Żeleźnia 6. 11. 63. r.
Bogucki Stefan — Pł. Kozłołek 16. 4. 63. †
Bogurski Adolf — Gr. Horki 21. 5. 63. — Horki 25. 5. 63. r. n. (†)
Bogusławski — S. Przedbórz 27. 6. 63.
Bogusławski — Kal. Koniecpol 25. 5. 63.
Bogusławski — Pł. Drążdżew 27. 6. 63.
Bogusławski Kazimierz — P. (Biała 23. 1. 63) — Białka 2. 2. 63.
Bogusławski Michał — Pł. Małkinia 17. 5. 63.
Bogusławski Stanisław — Pł. Małkinia 17. 5. 63.
Bogusz (Bohusz, Mazurkiewicz) — Kr. Sobków 3. 8. 63. — Bugaj 13. 8. 63. — Ujny 21. 9. 63. — Drożejewice 24. 9. 63.
Bogusz — L. Krupy 5. 4. 64. n.
Bogusz Andrzej — M. Ciepliny 10. 2. 63. — (Kal. Kleczew 10. 6. 63.)
Bogusz Alfred — Kr. Podlesie 4. 5. 63.
(Bohdan) ob. Bogdan Paweł.
Bohdanowicz Kazimierz (Bogdanowicz) — L. Mała Bukowa 23. 1. 63. — Rudka 17. 2. 63. — Żezulin 26. 2. 63. n. — (P. Włodawa 28. 4. 63.)
Bohdanowicz Michał — Wil. Szeszole 30. 4. 63. †
Bohdanowicz Paulin (Bogdanowicz, Nieczuj, Neczaj) — Kow. (Użwenta 2. 6. 63.) — Worny 26. 6. 63. — (Wobolniki 28. 7. 63.) — Szywruciany *28.* 7. 63. — Piłwele *1.* 9. 63. — Tyrszkle *5. 10.* 63.
(Bohusz) ob. Bogusz.
Bojanek patrz w przyp. do P. Przewuźki 29. 12. 64.

12—4

Bokszański Julian — Wil. Świeczki 4. 4. 63. †
Bolba — L. Batorz 6. 9. 63. †
Bolechowski — M. Grabów 29. 10. 63.
Bolewski Łodzic Ksawery (Bulewski) — Woł. Poryck 2. 11. 63. †
Bolkowski — Kow. Kiejdany 9. 10. 63.
(Bończa) ob. Czarnecki Aleksander.
(Bończa) ob. Tomaszewski Konrad.
Boniewski Józef — Pł. Księżopole 12. 10. 63. †
Booss Władysław — L. Stara Wieś 18. 1. 64. r. n.
Borejsza Paweł — Kr. Małogoszcz 24. 2. 63. †
Borelowski Marcin (Lelewel) — P. (Garwolin 25. 1. 63.) — (Wola Okrzejska 21. 2. 63.) — Jedlanka 4. 3. 63. — L. (Łuszczowa 4. 3. 63.) — P. (Sosnowica 5. 3. 63.) — Adamki 7. 3. 63. — Luta 7. 3. 63. — L. Krasnobród 24. 3. 63. — Borowe Młyny 16. 4. 63. — Józefów 24. 4. 63. — (Kobylanka 1. 5. 63.) — (Huta Krzeszowska 11. 5. 63.) — (Turkowice 18. 5. 63.) — (Sobolew 24. 5. 63.) — Chruślina 30. 5. 63. — P. Korytnica 10. 6. 63. — (Żelechów 11. 6. 63.) — M. Groszki 22. 6. 63. — P. Róża 23. 6. 63. — L. (Chruślina 4. 8. 63.) — (Fajsławice 24. 8. 63.) — (Biłgoraj 2. 9. 63.) — Panasówka 3. 9. 63. — Batoż 6. 9. 63. † — (Wierzbica 6. 9. 63.)
Boremisa — Kr. Mełchów 30. 9. 63.
Boremissa — Kr. Wąsów 15. 8. 63. P. w przypisach tamże.
(Borgielski) ob. Bargielski Damazy.
Borkowski (Borowski) — P. Stanin 14. 3. 63. — Dubów 19. 6. 63. — L. Zawieprzyce 21. 4. 64. †
Borkowski — P. Stanin 14. 3. 63.
Borkowski Wojciech — Kow. Draginie 22. 6. 63. †
Borowiecki Kajetan — Kr. Glanów 15. 8. 63.
Borowski — Ukr. Borodzianka 9. 5. 63. — Romanówka 9. 5. 63. — Wercholewsk 13. 5. 63. n.
Borowski Benedykt — Kow. Szeszole 30. 4. 63. †
Borowski Ignacy — Kal. Ignacew 8. 5. 63. r.
(Borremis) ob. Boremisa.
Borzysławski — A. Czarny Bród 23. 4. 63. †
Borzysławski-Milkowicz Karol — Kr. Grochowiska 18. 3. 63.
(Bosak) ob. Hauke Józef.
Bramberger — Pł. Szczutowo-Blizno 9. 7. 63. †
Brandt Władysław — Gr. Walile 29. 4. 63. — A. Kadysz 21. 5. 63. — (Olita 20. 6. 63.) — Stragiszki 21. 6. 63. — Gruszki 28. 6. 63. — Wincenta 18. 9. 63. — (Lemań 10. 11. 63.)
Brase — Gr. Głęboki Kąt 30. 8. 63.
Braun — Wil. Łabonary 21. 5. 63. †
Brazewicz Karol — (Kr. Igołomia 4. 5. 63.)
Breda — S. Zawady 2. 6. 63. n.
(Brescelli) ob. Bréschal.
Bréschal (Brescelli) — M. Nowa Wieś 26. 4. 63. r.
Brockhausen — Kr. Komarów 20. 6. 63. †
Brocki — M. Krośniewice 30. 8. 63.
Brocki B. — A. Borowa Karczma 10. 11. 63. r. n.
Brodowski — M. Nowa Wieś 26. 4. 63. †
Broeckere Maksymilian p. w przypisach do Ruszkowa 10. 4. 63. M.
Bromirski — S. Opatów 25. 11. 63.

Broniewski Maksymilian (v. Wacław Karol) — Pł. Łączka 23. 5. 63. — Naguszew 3. 6. 63.
Bronikowski Ludwik — M. Nowa Wieś 26. 4. 63. r. (†)
Bronikowski Stanisław — M. Nowa Wieś 26. 4. 63. r.
Bronisławski — Kow. Sztemple 11. 5. 63. — Sztemple 12. 5. 63. — Draginie 22. 6. 63.
Bronisławski — M. Ciepliny 12. 9. 63. — Skoszewy 25. 9. 63. — p. w przypisach do Bielin.
Bronisz Stanisław Feliks — Pł. Nietrzeba 22. 4. 63. †
Broński (Monsey Leopold) — Kr. Komarów 20. 6. 63. r. n.
Browarski — Kal. Ochędzyn 20. 4. 63. †
Brückman Aleksander — S. (Staszów 9. 4. 63.) — Stefanów 22. 4. 63.
(Bruder) ob. Wandel.
Bryszko Piotr — L. Żyżyn 8. 8. 63. r. (†)
Brzeski — Kow. Kiejdany 9. 10. 63.
(Brzeziński) ob. Krukowiecki Aleksander.
Brzeziński Józef — M. Krośniewice 30. 8. 63. †
Brzoza — L. (Sobolew 24. 5. 63.) — (Lublin 29. 6. 63.)
(Brzoza) ob. Bogdan Paweł.
Brzózka Stanisław ksiądz — P. Łuków 23. 1. 63. — Sosnowica 4. 3. 63. r. — (Żelechów 11. 6. 63.) — Róża 23. 6. 63. — Parczew 29. 6. 63. — Przewuźki 29. 12. 64. — Sypyłki 29. 4. 65. n.
Brzozowski p. w przypisach do Zielunia *20.* 2. 63. Pł.
Brzozowski — Ukr. Borodzianka 9. 5. 63.
Brzozowski Aleksander Dr. — Wil. Dubicze 5. 5. 63. †
Brzozowski Franciszek — Wil. Dubicze 5. 5. 63. †
Brzozowski Karol — Rumunia: Kostangalia 15. 7. 63. r.
Brzozowski Ludwik — S. Białobrzegi 7. 7. 63. — Ossa 10. 7. 63. — M. Milanówek 7. 8. 63. — Pękoszowska Wola 29. 8. 63.
Brzozowski Mieczysław — Pł. Radzanów 21. 3. 63. — Dziwy 29. 7. 63. r. (†)
Buchowiecki — Wil. Daukszyszki *22.* 2. 63.
Buchowiecki Stanisław — L. Krasnobród 24. 3. 63.
Buchowski — S. Szydłowiec 23. 1. 63. †
Buchwic — M. Grabów 29. 10. 63.
Buczyński (Baczyński) — S. Jeziorko 29. 10. 63.
Budkiewicz Jan — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63. †
(Budrys Antoni) ob. Nieszokoć Teofil.
Budziszewski Antoni — Kal. Pątnów 22. 3. 63. †
Budziszewski Franciszek — Kal. (Ciążeń 22. 3. 64) — Ratyń 22. 3. 64. — Kąpiel 22. 3. 64.
Budziszewski Stanisław — Kal. Pyzdry 29. 4. 63. r.
Budzyński — A. Stragiszki 21. 6. 63.
Buffet — M. Nowa Wieś 26. 4. 63. — Brdów 29. 4. 63. †
(Bugajczyk Jan) ob. Landowski Paweł.
Bugielski Polikarp (Praga) — A. Wincenta 18. 9. 63. — Gątorze 14. 4. 64. — Kuzie 16. 4. 64. — Jedwabno *17.* 4. 64. — Grabowo 10. 5. 64. n. — p. w przypisach do Gątorz.
Bugień Ksiądz — Moh. Niższa Toszczyca 8. 5. 63. n.
Bujnicki Zygmunt — Witebskie: Krasław 25. 4. 63.
Bukowski — Wil. Łabonary 21. 5. 63. †
Bukowski Henryk — Kow. Puszałaty 24. 9. 63. — Kiejdany 9. 10. 63.
(Bulewski) ob. Bolewski Ksawery.
Bulewski — Pł. Osówka 14. 10. 63. †

13-5 2

(Bulski Władysław) ob. Bielski.
Bułharyn — Gr. Paszkowskie Ostrówki 9. 8. 63. †
Burczak-Abramowicz Wincenty — Ukr. Borodzianka 9. 5. 63. †
Burhardt Józef — S. Szydłowiec 23. 1. 63. r. n.
Burke — Kow. Tryszki 21. 5. 63. †
Burzyński — Kal. Widawa 22. 6. 63. †
Burzyński — P. Patrykozy 4. 3. 63. r. (†)
Burzyński — S. Opatów 21. 2. 64.
Buse Edward — Pł. Szczutowo-Blizno 9. 7. 63. †
(Buski Feliks) ob. Krzesimowski.
Butkiewicz — A. Kadysz 21. 5. 63. †
Butrymowicz Józef — Wil. Szeszole 30. 4. 63. †
Bykowski — Kal. Broszęcin 10. 4. 63. †
Bylicki Franciszek — M. Młochów 1. 11. 63. r.
Bzowski Tomasz — Pł. Podoś 8. 2. 63. r. n.
C. kapitan — L. Batoż 6. 9. 63.
Caezar Klemens (Cuesr, Władysław) — Kal. Prusiecko 22. 1. 64. r. n.
Callier Edmund — Kal. Pątnowo 22. 3. 63. r. n. — Grochowy 30. 5. 63. — Borowiec 31. 5. 63. — (M. Płowki 1. 6. 63.) — Kal. Ignacew 9. 6. 63. — Kleczew 10. 6. 63. — M. Barłogi 28. 6. 63. — Izbica 29. 6. 63. — (Kołacin 10. 7. 63.) — Buczek 12. 7. 63. — Łódź 19. 7. 63. — Kal. (Kurek 19. 7. 63.) — M. Sobota 22. 7. 63. — Dobrzelin 22. 7. 63. — (Sobota 24. 7. 63.) — Walewice 24. 7. 63. — Złaków Kościelny 25. 7. 63. — (Łowicz 26. 7. 63.) — Brzozowie 28. 7. 63. — Kołacin 28. 7. 63. — (Włochy 8. 8. 63.) — (Pł. Łapinóżek 29. 3. 64.)
Celiński — M. Krzywosądz 19. 2. 63. †
Cempel Karol — P. Luta 7. 3. 63. †
Cent Wawrzyniec, ksiądz — Kal. Zduńska Wola 30. 1. 63. — M. Łódź 31. 1. 63.
(Centkowski) ob. Cetkowski Dyonizy.
Centnarski (Cetnarski) — P. Rossosz 17. 11. 63.
Cetkowski Dyonizy (Centkowski) — Pł. Drobin 12. 8. 63. — Mieszki 22. 8. 63. †
(Cetnarski) ob. Centnarski.
Ceysinger — M. Nowa Wieś 18. 5. 63.
(Chabriolle) ob. Ami Józef.
(Chaimek) ob. Przychański Józef.
Charaszewski — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Chądzyński Edward — Pł. Słomino 28. 1. 63. r. n. — A. Brzeźnice 7. 7. 63. †
Chądzyński Zbigniew (Ludwik Biały) — Pł. (Unieck 28. 1. 63.) — Maków 2. 2. 63. — Szygi 16. 7. 63.
Chłopicki — S. Jeziorko 29. 10. 63.
Chmieleński Zygmunt — Kr. Skalmierz *30.* 5. 63. — (Książ 6. 7. 63. — Janów 28. 7. 63. — Złoty Potok 9. 7. 63. — Rudniki 28. 7. 63. — Obiechów 14. 8. 63. — (Pieskowa Skała 15. 8. 63.) — (Imbramowice 15. 8. 63.) — Biała 18. 8. 63. — S. Przedbórz 3. 9. 63. — Kr. Cierno 22. 9. 63. — Warzyn 23. 9. 63. — Czarna 24. 9. 63. — Mełchów 30. 9. 63. — Stawy 9. 10. 63. — Oksa 20. 10. 63. — Kwilina 21. 10. 63. — (S. Jeziorko 29. 10. 63.) — Kr. (Drugnia 4. 11. 63.) — Strojnów 4. 11. 63. — Góry 5. 11. 63. — S. Wólka 23. 11. 63. — Kr. (Strojnów 24. 11. 63.) — S. Opatów 25. 11. 63. — Ociesęki 28. 11. 63. — Kr. Sprowa 4. 12. 63. — Rakoszyn 5. 12. 63. — (Huta Szczecieńska 9. 12. 63.) — S. (Makoszyn 15. 12. 63.) — Bodziechów 16. 12. 63. (n.) — (Opatów 21. 2. 64.)

Chmielewiec Teofil — Wil. Rudniki 21. 6. 63. †
Chmielewski — L. Suchelipie 14. 1. 64.
Chmurowicz Tomasz — Min. Chłopienicze 19. 5. 63. (n.)
(Chmurski ob. Winnicki Tomasz).
Chocimski — Pł. Radzimowice 17. 8. 63. †
Chodakowski Ildefons — Gr. Mołowidy 3. 6. 63. — Bojary 7. 8. 63. — Paszkowskie Ostrówki 9. 8. 63.
Chojnowski Piotr — Woł. Iwnica 10. 5. 63. r. n.
Chojnowski Ignacy — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Chorbnowski Kazimierz — Woł. Minkowce 22. 5. 63. †
(Chościakiewicz) ob. Popiel.
Chranicki Jan v. August. — Woł. (Połonne 12. 5. 63.) — (Miropol 17. 5. 63.) — Miropol 17. 5. 63. — Minkowce 22. 5. 63.
(Chrościakiewicz) ob. Popiel.
Chwalibóg Jan — S. Jeziorko 29. 10. 63.
(Chwetko) ob. Jasiński Antoni.
(Cichocki) ob. Bartczak.
Cichocki Aleksander — P. Sławetycze 11. 7. 63. †
Cichorski Władysław (Roman, Zameczek) — Gr. Suraż 23. 1. 63. — A. Wysokie Mazowieckie 24. 1. 63. — (Mężenin 25. 1. 63.) — Pł. Czyżew 27. 1. 63. — Gr. Siemiatycze 6. 2. 63. — Siemiatycze 7. 2. 63. — (A. Warele 15. 2. 63.) — Pł. Przetycz 28. 2. 63. — Dąbrowa 8. 3. 63. — Myszyniec 9. 3. 63. — Zeńbok 15. 3. 63. — Radzanów 21. 3. 63. — (A. Nowogród 26. 3. 63.) — Pł. Gałomin 10. 11. 63. — Osówka 14. 10. 63.
(Ciechocki) ob. Bartczak.
Ciechomski Józef — L. Żyżyn 8. 8. 63. †
Ciechoński Władysław — Woł. Połonne 12. 5. 63. — Mińkowce 22. 5. 63.
Cielecki Władysław (Orlik) — Pł. (Rydzew 8. 9. 63.) — Gałomin 10. 10. 63. — Osówka 14. 10. 63. r. n. — P. w przypisach do Osówki.
Cielecki — M. Ktery 9. 7. 63. †
(Cielecki ob. Bartczak).
Ciepły Władysław — S. Bliżyn 16 3. 64.
Cierpiński — Kow. Draginie 22. 6. 63. †
Ciesielski (Czezielski) — Pł. Żeleźnia 6. 11. 63. — Cyk 21. 11. 63. †
Ciesielski Ignacy — M. Ruszkowo 10. 4. 63. †
Ciesielski Władysław — Kal. Dobrosołów 2. 3. 63. †
Cieślak ksiądz Bernardyn — M. Nowa Wieś 21. 2. 63. †
Cieślak Stefan ksiądz — Kal. Grochowy 30. 5. 63. †
Cieślikowski Jan Marcin — A. Sanie 3. 9. 63.
Cieśliński Wawrzyniec — A. Kozłowa Ruda 1. 4. 63. †
Cieczkiewicz Baltazar — L. Stara Wieś 18. 1. 64. r. n.
(Cieszkiewicz ob. Ciszkiewicz.
Cieszkowski — Woł. Samowola 12. 5. 63. — Korytnice 25. 7. 63.
Cieszkowski — Woł. Korytnice 28. 7. 63.
Cieszkowski Józef — L. Panasówka 3. 9. 63. r.
Cieszkowski Kajetan (Ćwiek) — L. Depułtycze 5. 8. 63. — S. Iłża 20. 8. 63. — Kowala 21. 8. 63. — Wir 23. 8. 63. — Klikawa 26. 8. 63. — Irena 29. 8. 63. — L. Biłgoraj 2. 9. 63. — Panasówka 3. 9. 63. — Batorz 6. 9. 63. — Puchaczew 24. 9. 63. — (Nowy Staw 25. 9.63.) — (Lublin 18. 10. 63.) — (Rudka 19. 11. 63.) — (Malinówka 20. 11. 63.) — (Bratoszowiec 21. 12. 63.) — (Kierz 13. 1. 64.) — (Brzostówka 20. 1. 64.)
Cieszkowski Teodor — Kr. Sosnówiec 7. 2. 63. r. — Kal. Pańki 26. 2. 63. — Kr. Mrzygłód 1. 3. 63. — Radomsk 14. 3. 63. — Kr. Kuźnica Masłow-

10-3

ska 22. 3. 63. — Kal. Radoszewice 27. 3. 63. — Broszęcin 10. 4. 63 † — (Praszka 11. 4. 63.).

Cilchicki p. w przypisach do Zapania 19. 9. 63. Pł.

Ciszewski Konstanty (Ciszkowski) — Kal. Kocin 3. 10. 63. †

Ciszkiewicz (Cieszkiewicz, Kiliński) — Kow. Leńcze 1. 4. 63. — Cytowiany 7. 4. 63.

(Ciszkowski) ob. Ciszewski Konstanty.

(Croix, de la) ob. Wilusz.

(Cuesr Władysław) ob. Caezar Klemens.

(Ćwiek) ob. Cieszkowski Kajetan.

Ćwierczakiewicz patrz Wyprawa morska str. 298.

Cybulski — Kr. Miechów 17. 2. 63.

Cybulski — L. Józefów 24. 4. 63. †

Cybulski Władysław (Kochański) — A. Podlipki 8. 3. 63.

Cygański — M. Nowa Wieś 21. 2. 63. †

Cymbajewicz — P. Stanin 14. 3. 63.

Cymerman — Wil. Staniuki 21. 4. 63. r. n.

(Cyszyński ob. Peszyński).

Cytowicz Paweł — Kow. Cytowiany 7. 4. 63.

Cytowicz Zygmunt — Kow. Cytowiany 7. 4. 63. †

Cywiński — Kr. Góry 5. 11. 63.

Cywiński Tomasz p. w przypisach do Trojanowa 8. 5. 63. Woł.

Czachowski Adolf — S. Krępa 6. 11. 63. r.

Czachowski Dyonizy — S. (Szydłowiec 23. 1. 63.) — Błoto 1. 2. 63. — Bzin 2. 2. 63. — Wąchock 3. 2. 63. — (Kr. Dąbrowa 4. 2. 63.) — S. Sw. Krzyż 12. 2. 63. — Kr. Małogoszcz 24. 2. 63. — Pieskowa Skała 4. 3. 63. — Chroberz 17. 3. 63. — Grochowiska 18. 3. 63. — Potok 20. 3. 63. — S. Grabowiec 16. 4. 63. — (Brody 18. 4. 63.) — (Grzybowa Góra 19. 4. 63.) — (Czermno 21. 4. 63.) — Stefanów 22. 4. 63. — (Gielniów 22. 4. 63.). — Michałów 24. 4. 63. — S. Limierze 3. 5. 63. — (Kr. Igołomia 4. 5. 63.) — S. (Magnuszew 4. 5. 63.) — Jeziorki 4. 5. 63. — Rzeczniów 5. 5. 63. — Smardzew 25. 5. 63. — (Koszary Iłżeckie 5. 6. 63.) — Rusinów 8. 6. 63. — Niekłań 9. 6. 63. — Bobrza 10. 6. 63. — Rataje 11. 6. 63. — (Goździków 30. 6. 63.) — (Ossa 10. 7. 63. — L. Depułtycze 5. 8. 63.) — (S. Iłża 20. 8. 63.) — (L. Panasówka 3. 9. 63.) — S. (Rybnica 20. 10. 63.) — (Jurkowice 21. 10. 63.) — Wierzchowiska 6. 11. 63. † — (Kr. Strojnów 24. 11. 63.) — (S. Opatów 25. 11. 63.).

(Czajka) ob. Czarkowski Władysław.

(Czajka) ob. Małecki Aleksander.

(Czajkowski) ob. Czarkowski.

Czajkowski — L. Depułtycze 5. 8. 63.

Czajkowski Antoni — M. Krzywosądz 19. 2. 63. †

Czajkowski Franciszek — L. Żyżyn 8. 8. 63. †

Czajkowski Marceli — M. Krzywosądz 19. 2. 63. †

Czajkowski Maryan — M. Krzywosądz 19. 2. 63. †

Czajkowski Wojciech — L. Depułtycze 5. 8. 63.

Czapanowski — L. Łążek 22. 10. 63. †

Czapiński Leopold — P. Łomazy 23. 1. 63. — (Biała 23. 1. 63.) — Białka 1. 2. 63. r.

Czapski Józef hr. — Kr. (Michałowice 2. 2. 63.) — Chroberz 17. 3. 63.

Czapski Kazimierz hr. — Kr. Podlesie 4. 5. 63.

Czarkowski Władysław (Czajka, Czajkowski, Pióro) — P. Łosice 23. 1. 63. —

13-6

Stok Lacki 23. 1. 63. — Gr. Siemiatycze 7. 2. 63. — M. Międzylesie 20. 3. 63. — Mingosy 3. 4. 63.

Czarliński Piotr (Piotr Czarny, Czerny, Biełowiecki, Bielowiecki) — Pł. (Rydzewo 8. 9. 63.) — Żurawino 17. 9. 63. — Gałomin 10. 10. 63. — (Łapinóżek 29. 3. 64.) — p. w przypisach do Żurawina.

Czarnecki — Kal. Lubstów 17. 3. 63. †

Czarnecki — M. Izbica 29. 6. 63. — Złaków Kościelny 25. 7. 63.

Czarnecki Aleksander (Bończa) — P. Wólka Plebańska 15. 4. 63. — Międzyrzecz 6. 5. 63. — Dołha 6. 5. 63. n.

Czarnecki Jan — L. Tomaszów 5. 2. 63.

Czarnecki Piotr — (Kr. Igołomia 4. 5. 63.)

(Czarnoskalski) ob. Lugajło Bronisław.

(Czarny) ob. Grabowski Edward.

(Czarny Piotr) ob. Czarliński Piotr.

(Czawłajtis) ob. Stawgajtis.

Czechowicz Gustaw (Ostoja) — Wil. Lubka 5. 6. 63. — Ławaryszki 28. 8. 63. — Klewica 15. 9. 63. — Rudniki 19. 10. 63.

Czechowicz Leon (Ostoja) — Wil. Lubka 5. 6. 63. — Postawy 26. 6. 63. n.

Czechowski Leon — L. Potok 20. 3. 63. — Szuszki 20. 3. 63. — Ciosmy 21. 3. 63.

Czekoński Leon — Ukr. Owsianiki 11. 5. 63. — Rotmistrzówka 12. 5. 63. — Biała 12. 5. 63. — Bułaj 15. 5. 63.

Czempiński (Liczbiński, Lipczyński) — A. Berżniki 25. 6. 63. — Gruszki 28. 6. 63. — Szeburczyn 6. 7. 63. †

Czermiński — Kal. Zagórów 12. 7. 63. †

Czerniawski — Gr. Mołowidy 3. 6. 63. — Głęboki Kąt 30. 8. 63. †

Czerniewicz — S. Ossa 10. 7. 63.

Czerniewski — p. w przypisach do Żurawina 17. 9. 63. Pł.

(Czerny) ob. Czarliński Piotr.

(Czerski) ob. Laskowski Ignacy.

Czerwiński — L. Boby 28. 4. 63. — (Woł. Samowola 12. 5. 63.) — L. Turkowice 18. 5. 63. — Tuczapy 19. 5. 63.

Czerwiński — Woł. Salicha 26. 5. 63.

Czerwiński Paweł (Sawa) — Kow. Onikszty 8. 10. 63. — Dobejki 12. 11. 63. — Uszpole 14. 11. 63. — Lepogiry 3. 1. 64. n.

(Czeżelski) ob. Ciesielski.

Czorniewicz — M. Nowa Wieś 18. 5. 63.

Czudowski — Wil. Polimsza 19. 5. 63. — P. w przypisach do Staniuk 21. 4. 63. Wil. i Żywulciszek 25. 7. 63. Aug.

Czuzel Jakób — Woł. Minkowce 22. 5. 63. †

Czyczewski — Pł. Rybitwy 16. 9. 63. †

Czyrliński — S. Jeziorko 29. 10. 63.

Czyżewicz — L. Jarczów 25. 10. 63. — Mołożów 25. 10. 63. — Wola Okrzejska 9. 12. 63.

Czyżewicz Antoni — L. Korbutowa Wola 10. 12. 63. r. — Stara Wieś 18. 1. 64. r. n.

Czyżewski — L. Sobolew 24. 5. 63.

Czyżyk Melchior — Wil. Dźwinosy 9. 5. 63. — Władyki 28. 5. 63.

D. — Kal. Turek 28. 12. 63. — Gozdy 12. 4. 64. †

D.*** — S. Opatów 21. 2. 64.

Dahlen Kazimierz — (Wil. Polimsza 19. 5. 63.) — A. Zawełtyszki 14. 6. 63. — Janczyki 23. 6. 63. — Zywulciszki 25. 7. 63. — Dumbele 10. 8. 63. — Kartimoksle 25. 8. 63. — Krasnopol 26. 8. 63.

17-3 2

Dalecki — M. Brenica 14. 7. 63. † — P. w przypisach tamże.
Dalewski Konstanty — Kow. Puszałaty 24. 9. 63.
Damski — A. Czarny Bród 23. 4. 63. †
Daniłowicz — Kal. Prusiecko 22. 1. 64. † — P. w przypisach tamże.
Daniszewski — L. Polichno 18. 7. 63.
Daniszewski (Daszewski) — S. Borowa 20. 2. 64. — Radkowice 4. 4. 64. † — P. w przypisach tamże.
Daraszkiewicz Leon — Kow. Sztemple 11. 5. 63. †
Darowski Weryha Mieczysław — Kr. Komorów 20. 6. 63. n.
D'Artuzzi — Kow. Wilki 17. 12. 63. n.
(Daszewski) ob. Daniszewski.
(Daszkiewicz) — (Gr. Paszkowskie Ostrówki 9. 8. 63.)
Dauksza — Wil. Władyki 28. 5. 63. †
Dauksza — Kow. Worniany 9. 6. 63. †
Dawidowicz Aleksander — S. Suchedniów 22. 1. 63. — (Szydłowiec 23. 1. 63.) — Bodzentyn 23. 1. 63. — Błoto 1. 2. 63. — (Bzin 2. 2. 63.) — (Suchedniów 2. 2. 63.) — Św. Krzyż 12. 2. 63.
Dawidowicz Jan — S. Suchedniów 22. 1. 63.
Dawidzki Michał — Pł. Szczutowo-Blizno 9. 7. 63. †
Dąbczański Leszek — L. Kobylanka 6. 5. 63. r.
Dąbkowski Polikarp (Dąbski, Dębkowski) — Pł. Kietlanka 13. 5. 63. — Łączka 23. 5. 63. — (Naguszew 3. 6. 63.) — Drążdżewo 29. 6. 63. — Porządzie 15. 7. 63. — Magnuszew 12. 8. 63. (†)
(Dąbkowski Franciszek) ob. Dziakiewicz Bronisław.
Dąbrowski — Kal. Kleczew 13. 5. 63.
Dąbrowski — P. Ossowa 31. 12. 63. r.
Dąbrowski — S. Kunów 20. 1. 64. — Przedbórz 23. 1. 64. †
Dąbrowski — S. (Szydłowiec 23. 1. 63.) — (Wąchock 3. 2. 63.) — Kr. Małogoszcz 24. 2. 63. r. — Pieskowa Skała 4. 3. 63. — Chroberz 17. 3. 63.
Dąbrowski Jan — S. Kunów 17. 6. 64. (n.)
Dąbrowski Leonard v. Leopold — Kr. Rudniki 28. 7. 63. — S. Radkowice 4. 4. 63. n.
Dąbrowski Łucyan — L. Bratoszewiec 21. 12. 63. — (Żółkiewka 24. 12. 63.)
Dąbski — M. Wola Cyrusowa 4. 9. 63.
Dąbski Franciszek — Kal. (Grochowy 30. 5. 63.) — Ignacew 9. 6. 63. — Kleczew 10. 6. 63.
(Dąbski Jan) ob. Dębski Jan.
(Dąbski Polikarp) ob. Dąbkowski Polikarp.
Dechman Michał — Pł. Szczutowo-Blizno 9. 7. 63. †
(De la Croix) ob. Wilusz.
Delagrange Józef — Pł. Dziwy 29. 7. 63.
Dembski — (A. Gątorze 14. 4. 64.)
Demontowicz patrz Wyprawa morska str. 298.
Denel Bolesław — A. Lokajcie 9. 4. 63. †
Denisewicz Andrzej (Denisowicz, Dynisiewicz) — Kr. Szklary 5. 4. 63. — Szyce 7. 5. 63. — Sobków 3. 8. 63. — S. Bodziechów 16. 12. 63. — Kr. Rogaczowek 21. 1. 64. — S. Opatów 21. 2. 64. — Maruszowa 21. 3. 64. — Pasztowa Wola 23. 3. 64. — Radkowice 4. 4. 64. n.
(Denisowicz) ob. Denisewicz Andrzej.
Depczyński — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Deputowicz (? Dyczyński, Dyaczyński) — L. Sobieszczany 27. 6. 63. — Fajsławice 24. 8. 63. †
Deputowski — P. Sławetycze 11. 7. 63.

13-7 1

Deramer (D' Erramer) — Gr. Huta 16. 6. 63. †
Deramer (D' Erramer) — Gr. Żarkowszczyzna 21. 6. 63. †
(de Valois) ob. Piasecki Feliks Walezy.
Deskur Bronisław (Lisowczyk) — P. Radzyń 23. 1. 63. — Pł. (Dąbrowa 8. 3. 63.) — Stok 5. 5. 63. — Kietlanka 13. 5. 63. — Łączka 23. 5. 63. — L. Kania Wola 23. 7. 63.
Dębicki — L. Stara Wieś 18. 1. 64. †
(Dębkowski) ob. Dąbkowski Polikarp.
Dębski Jan (Dąbski) — Kal. Strachanów 15. 11. 63.
Dębski — Kal. Tuliszków 19. 2. 64.
Dębski, ksiądz — Kow. Szywruciany *28. 7.* 63. — Piłwele *1. 9.* 63. — Tyrszkle *5. 10.* 63.
Dicoris Tomasz — L. Sobolew 24. 5. 63.
Djaczyński — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Djary — patrz w przypisach do Brodów 18. 4. 63. S.
Dłuski Bolesław (Jabłonowski) — Kow. Megjany 27. 3. 63. — Leńcze 1. 4. 63. — (Cytowiany 7. 4. 63.) — (Ginietyny 21. 4. 63.) — Szakwicie 27. 4. 63. — Sztemple 11. 5. 63. — Sztemple 12. 5. 63. — (Tryszki 21. 5. 63.) — (Kielmy 20. 6. 63.) — Draginie 22. 6. 63. — Pojurze 30. 6. 63. — (Poniewież 12. 10. 64).
Dmochowski — Pł. Stok 5. 5. 63. †
Dmochowski — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Dmochowski Henryk (Sonders) — Wil. Porucz 11. 5. 63. †
Dmochowski Zdzisław — P. Sławetycze 11. 7. 63. †
Dmowski Władysław — M. Ruszkowo 10. 4. 63. — Nowa Wieś 26. 4. 63.
Dmuchowski Leon — Wil. Szeszole 30. 4. 63.
Dobor — S. Chocimów 21. 1. 64.
Dobrogoyski Stanisław (Grzmot) — S. Stefanów 22. 4. 63. † — (Jeziorki 4. 5. 63.)
Dobronokowa Zofia ze Sztenclów — Kr. Małogoszcz 24. 2. 63. †
Dobrosielski Wiktor (Dobrowolski) — Pł. Szygi 16. 7. 63. — Cierpięty 17 8. 63. — Oborzyska 18. 8. 63.
(Dobrowolski) ob. Dobrosielski Wiktor.
Dobrowolski — M. Kunki 15. 5. 63. — (Radziwiłłów 20. 5. 63.).
Dobrski Ignacy — (Kr. Żarnówiec 20. 2. 63.).
Dobrycz — S. Sw. Krzyż 12. 2. 63. †
Dobrzański Michał — Kr. Miechów 17. 2. 63. †
Dobrzycki — Woł. Salicha 26. 5. 63. †
(Dolanowski) ob. Doliński Piotr.
Doliński Aleksander — L. Józefów 24. 3. 63. †
Doliński Piotr — S. Jeziorki 4. 5. 63. — Rzeczniów 5. 5. 63. — Smardzew 26. 5. 63. — Przysucha 8. 7. 63. — Bliżyn 12. 7. 63. — Końskie 18. 7. 63. — Grzybowa Góra 25. 8. 63. — L. Irena 29. 8. 63. — Panasówka 3. 9. 63. — P. w przypisach do Grzybowej Góry.
(Dolnicki) ob. Doliński Piotr.
Dołembowski — Kow. Kiejdany 8. 10. 63.
(Dołęga) ob. Sierakowski Zygmunt.
Domagalski — Woł. Radziwiłłów 2. 7. 63. r.
Domanowski — Wil. Władyki 28. 5. 63. †
Domanowski Dr. — Miń. Woronie 23. 6. 63. — Kołodno 13. 7. 63.
Domański — S. Chocimów 21. 1. 64.
Domański Józef — P. Kock 25. 12. 63.
Domaracki Roman — P. Częstoborowice 30. 7. 63. †
Domaradzki — Moh. Horki 6. 5. 63. †

13-2 3

Domaszewicz Aleksander — Kow. Świętobrość 19. 10. 63. — Kow. patrz w przypisach do Wornian. 9. 6. 63. — Kiejdany 26. 11. 63. r. n.
Dombrowicz — Kow. Wysoki Dwór 29. 3. 63. †
(Domiszewski) ob. Romiszewski Adam.
Dorożyński Józef — Ukr. Sołowijówka 9. 5. 63. r. n. (†)
Dowbor, herszt bandy rabusiów, patrz Przedbórz 3. 9. 63. S.
Dowerni — M. Nowa Wieś 18. 5. 63.
Drążkiewicz Antoni — L. Bratoszowiec 21. 12. 63.
(Drewnowski) ob. Jaworski.
Drohomirecki Makary — Kal. Złoczew 10. 2. 63. — Pyszków 15. 2. 63. †
Drozdowski Hilary — Pł. Łączka 23. 5. 63. r. n.
(Dubois) ob. Lasocki Walenty.
Duchyński Onufny — Gr. Walile 29. 4. 63. — (Mołowidy 3. 6. 63.) — (Sielec 7. 6. 63.) — Mereczowszczyzna 8. 6. 63. — Sieradów 10. 6. 63. — Łysków 16. 6. 63. — Żarkowszczyzna 21. 6. 63. — (Miń. Kołodno 13. 7. 63.) — Gr. (Brzozowe Błoto *20.* 7. 63.) — (Bojary 7. 8. 63.) — (Bojary 8. 8. 63.) — Paszkowskie Ostrówki 9. 8. 63. — (Boćki *20.* 9. 63.)
Dückert Gustaw — Pł. Szczutowo-Blizno 9. 7. 63.
Dudasiński Józef — Kr. Glanów 15. 8. 63.
Dudziak — Kr. Szyce 7. 5. 63. †
Dufrain Gustaw — L. Stara Wieś 18. 1. 64. r. n.
Dugajło (Kow. Ibiany 1. 8. 63.)
Dulęba — P. Kock 25. 12. 63.
Dumblewski Antoni — A. Wincenta 18. 9. 63.
Dunajczyk — S. Opatów 21. 2. 64.
Dunajewski Edward — Kr. (Komarów 20. 6. 63.) — Gace 20. 6. 63. †
(Dunetti) ob. Nemethy.
(Dunin) ob. Wolski Antoni.
Dunin Stanisław — Woł. Lubar 9. 5. 63. — Miropol 17. 5. 63.
Durczyński Edmund — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63. †
Dutkiewicz — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Dutkiewicz Julian, ksiądz Reformat, — Pł. Gnojno 31. 3. 64. †
Duval (Leval) — Woł. Miropol 17. 5. 63. p. w przypisach tamże.
Dworski Karol — L. Sobolew 24. 5. 63.
Dworzaczek Józef Dr. — M. Dobra 24. 2. 63. (n.)
(Dyaczyński) ob. Deputowicz.
Dybowski Paweł (Zaremba) — Miń. (Przyłuki 2. 5. 63.) — Waleryany 14. 5. 63. — (Skryl 16. 8. 63.)
(Dyczyński) ob. Deputowicz.
Dymowski — L. Depułtycze 5. 8. 63.
(Dynisiewicz) ob. Denisewicz Andrzej.
Dyrmont — Kow. Kiejdany 9. 10. 63.
Dzbański — L. Łążek 22. 10. 63. †
Dziadulewicz Bonifacy — A. Wincenta 18. 9. 63.
Dziakiewicz-Michnowicz Dołęga Bronisław Stanisław (Dąbkowski Franciszek) — P. Mysłów 4. 9. 63. r.
Działowski Zygmunt — Pł. Nietrzeba 22. 4. 63.
Działyński Jan hr. — Kal. (Pyzdry 17. 4. 63.) — Pyzdry 29. 4. 63. — Ignacew 8. 5. 63.
Dzianott — Kr. Góry 18. 6. 63. — S. Przedbórz 27. 6. 63. — (Kr. Słomniki 3. 7. 63.)
Dziąglewski Edward — L. Częstoborowice 30. 7. 63. †
Dzida — M. Walewice 8. 7. 63. r.

13-5 1

Dzieciński Maryan — Pł. Podoś 8. 2. 63. r. n.
Dziembowski Konstanty p. w przypisach do Ruszkowa 10. 4. 63. M.
Dziembowski Władysław (Dziemba) p. w przypisach do Ruszkowa 10. 4. 63. M.
Dzierżanowski — Kal. Ignacew 8. 5. 63. †
Dzikowski — A. Strzelcowizna 3. 9. 63. — Augustowo *10.* 9. 63.
Dzwonkowski — A. Lipno 28. 5. 63.
Ebogieruski! p. w przypisach do Mokran 8. 7. 63. Gr.
Edelstein — Kr. (Strojnów 24. 11. 63.) — Sprowa 4. 12. 63. †
Edward X. — Kow. Buda 16. 3. 63.
Ejsmond — A. Krasne 29. 6. 63. r. n.
Ejtminowicz Bogusław (Etmanowicz, Heltmanowicz) — Gr. (Bojary 15. 6. 63.) — (Gródek 2. 8. 63.) — Łukawica 19. 9. 63. — P. (Korczew *20.* 9. 63.) — Konstantynów Podlaski 24. 9. 63. — L. (Goraj 28. 10. 63.) — P. Rossosz 17. 11. 63. — Kolano 18. 11. 63. — L. Rudka 19. 11. 63. — Malinówka 20. 11. 63. — Cyców 14. 12. 63. — Mała Bukowa 31. 12. 63. — P. Ossowa 31. 12. 63. — Uścimów 6. 1. 64. † — (L. Kierz 13. 1. 64.).
Ejtminowicz Julian — Gr. Walile 29. 4. 63. — Mereczowszczyzna 8. 6. 63. — Bojary 15. 6. 63. — (Łysków 16. 6. 63.) — (Gródek 2. 8. 63.) Łukawica 19. 9. 63. — P. (Korczew *20.* 9. 63.) — Konstantynów Podlaski 24. 9. 63. — (L. Goraj 28. 10. 63.) — P. Kolano 18. 11. 63. — Rutka Korybutowa 19. 1. 64.
Elczaninow Teodor (Harap, Jełczaninow) — Miń. (Piotrowszczyzna 10. 5. 63.) — Waleryany 14. 5. 63. — Skryl 16. 8. 63. P. w przypisach do Waleryanów.
Elżanowski — P. Międzyrzecz 6. 5. 63.
Emil — Kr. Grochowiska 18. 3. 63. r.
Eminowicz Władysław — S. Jeziorki 4. 5. 63. — L. Depułtycze 5. 8. 63. — S. Iłża 20. 8. 63. — Kowala Stępocina 21. 8. 63. — Wir 23. 8. 63. — (Klikawa 26. 8. 63.) — (Jurkowice 21. 10. 63.) — S. Opatów 21. 2. 64. — (Piórków 22. 2. 64.) — P. w przypisach do Iłży.
Engielski — Pł. Radzanów 21. 3. 63.
Englert Władysław — L. Potok 20. 3. 63. r.
(Erramer d') ob. Deramer.
Erlach — P. Wyryki 5. 7. 63.
Erlicki Juliusz — M. Ciepliny 10. 2. 63. †
Esterhazy (Otto) — Kr. Mełchów 30. 9. 63. †
(Etmanowicz) ob. Ejtminowicz.
Etner Józef — P. Dubów 19. 6. 63. — Parczew 29. 6. 63. — Sławetycze 11. 7. 63. — L. Korbutowa Wola 10. 12. 63. — Dołhobyczew *3.* 1. 64. — Majdan 24. 2. 64. — Chojno 16. 3. 64.
Eustachowicz Aleksander — S. Chocimów 21. 1. 64. †
(Ewald) ob. Wandel.
Ewelina Maksymilian — A. Szeburczyn 6. 7. 63. †
Fabiani — P. Żelazna 25. 8. 63.
Fanti de Biasco Bolesław v. Wacław — Kr. Igołomia 4. 5. 63.
Fassowicz de Farensbach Justyn — Woł. Miropol 17. 5. 63.
Faucheux Emil — (M. Nowa Wieś 26. 4. 63.) — Kal. Pyzdry 29. 4. 63. r.
Federowicz Kazimierz — Kr. Szyce 7. 5. 63. †
Felczer nieznany z nazwiska — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63. †
Felicki Pł. Żeleźnia 6. 11. 63.
(Feter) ob. Szefer.
Fidler Albin — L. Stara Wieś 18. 1. 64. r. n.
Fierganek Karol — Kr. Glanów 15. 8. 63.

16-3

Figietty Stojanowicz Nyrcyz — S. Jedlnia 23. 1. 63.
Fijałkowski — S. Jeziorko 29. 10. 63.
Fijałkowski — M. Krośniewice 30. 8. 63.
Filiborn — Pł. Mieszki 22. 8. 63. †
Filipkowski Florenty — M. Wola Cyrusowa 4. 9. 63.
Filipowski — S. Łagów 10. 3. 64.
Fingierski Ignacy (Fligarski) — M. Włocławek 17. 2. 64. n.
Finke Seweryn — L. Bojanówka 4. 11. 63. †
(Finkestone) ob. Frankenstein.
(Fligarski) ob. Fingierski.
Flocht Julian — Wil. Szeszole 30. 4. 63. †
Florkowski — Wil. Polimsza 19. 5. 63. †
Folhowski — Wil. Szeszole 30. 4. 63. †
Fornalski Józef — Kal. Kluski-Pustowo 22. 4. 63. †
Fornalski Stanisław — Kal. Kluski-Pustowo 22. 4. 63. †
Francewicz — Kal. Radomsk 24. 1. 63. n.
Francezon — Wil. Kruszany 1. 3. 63. — Kow. Buda 16. 3. 63.
(Franciszek) ob. Kowalkowski.
Frankenstein (Fnikestone itd.) — (Kr. Giebułtów 16. 3. 63. r.)
Frankowski Leon — L. Kazimierz 23. 1. 63. — Kurów 24. 1. 63. — Kazimierz 6. 2. 63. — S. Zawichost 8. 2. 63. — Słupcza 8. 2. 63. r. (n.) — Patrz w przypisach do Słupczy.
Frankowski Oton — L. Krasnobród 24. 3. 63. †
Frankowski Stanisław — M. Ciepliny 10. 2. 63.
Frąckiewicz — Wil. Staniuki 21. 4. 63. r. n.
Fridrich Ludomir — Kr. Glanów 15. 8. 63.
(Froncewicz) ob. Francewicz.
Frycze Karol — Pł. Myszyniec 9. 3. 63. — Stok 5. 5. 63. — Kietlanka 13. 5. 63. — Łączka 23. 5. 63. † — (Naguszew 3. 6. 63.) — (Rydzewo 8. 9. 63.)
Frycze Ludwik — Pł. Rydzewo 8. 9. 63. †
Frydrych — Kal. Starce 15. 10. 63. †
Fürganetz — S. Chocimów 21. 1. 64.
Furyer... — S. Chocimów 21. 1. 64. †
G. I. — Pł. Nietrzeba 22. 4. 63. r. n.
Gadomski — M. Dobra 24. 2. 63. †
Gajewski — Kal. Ignacew 8. 5. 63. †
Gajowczyk — L. Rudka 19. 11. 63. r.
Gay Fr. — M. Krzywosądz 19. 2. 63. †
Gałczyński Michał — Kal. Kluski-Pustowo 22. 4. 63. †
Gałecki — Kal. Grochowy 30. 5. 63.
Gałęzowski — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Ganczewski (Granczewski) — Pł. Rydzew 8. 9. 63. †
Ganier d' Abin Paweł — Kal. Pyzdry 17. 4. 63. — Pyzdry 29. 4. 63. — Ruda Wieczyńska 15. 7. 63. — M. Wola Cyrysowa 4. 9. 63. † (?) — (S. Bodziechów 16. 12. 63.) — P. w przypisach do Woli Cyrusowej.
Garbowski — M. Kunki 15. 5. 63. †
Garczyński Antoni — Dobrosołów 2. 3. 63.
Garibaldi Menotti — (Woł. Trojanów 8. 5. 63.).
(Gasperowicz) ob. Malecki Kasper.
Gastowski Zygmunt — M. Brdów 29. 4. 63. †
Gasztowtt Bronisław — Pł. Dziwy 29. 7. 63. — Chromaków 10. 8. 63. — Ry-

10-4 2

dzew 8. 9. 63.) — Gałomin 10. 10. 63. — Osówka 14. 10. 63. † — P. w przypisach do Dziw.
Gaszyński Franciszek — Kr. Szyce 4. 2. 63. — (Maćki 4. 2. 63.) — Sosnowiec 7. 2. 63. — Miechów 17. 2. 63.
Gaszyński I. — Kr. Rudniki 28. 7. 63.
Gaube — A. Lokajcie 9. 4. 63. — Czarny Bród 23. 4. 63. †
Gawłoski Hipolit — M. Wola Cyrusowa 4. 9. 63.
Gawroński Antoni — A. Kadysz 21. 5. 63.
Gawrył Wojciech — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Gąsiorowski — (S. Staszów 9. 4. 63.).
Gąsowski Paweł (Pawełek) — M. Brenica 14. 7. 63. — Milanówek 7. 8. 63. — P. Żelazna 25. 8. 63. — Białka 1. 9. 63. — Mysłów 4. 9. 65. — M. Przypki 30. 9. 63. — (Pruszków 1. 11. 63.) — Grodzisk 1. 11. 63. — Młochów 1. 11. 63. — S. Magnuszew 2. 11. 63. — (M. Rawa *10.* 12. 63.) — S. Lipa 16. 2. 64.
Gedgowd Mamert — Kow. (Leńcze 1. 4. 63.) — (Cytowiany 7. 4. 63.) — Mażoli *14.* 5. 63. — (Worniany 9. 6. 63.)
Gejzler Stanisław — Kr. Miechów 17. 2. 63. †
Gembski — L. (Sobolew 24. 5. 63.) — (Lublin 29. 6. 63.)
Geniusz-Mikusiński Jan (Hałaburda) — Gr. Brzozowe Błoto 20. 7. 63. — Bojary 8. 8. 63. — Głęboki Kąt 30. 8. 63. — Rudnia *12.* 9. 63.
Gerlicz — Woł. Poryck 2. 11. 63.
Getzowie, bracia — Pł. Rydzew 5. 5. 63. †
Giebułtowski Antoni — (S. Staszów 9. 4. 63.)
Giejsztor — Kow. Hudyszki 8. 5. 63.
(Gierymski) ob. Heremski.
Gintowt — Pł. Dąbrowa 2. 2. 63.
Giżyccy, bracia — Woł. Moskalówka 17. 5. 63. †
Glaser — A. Preny 20. 6. 63. † — p. w przypisach tamże.
Gleb-Koszański (Kazański) — (A. Krykształty 23. 7. 63.) — (Gr. Jeziory 25. 7. 63.) — A. Zywulciszki 25. 7. 63. — Bombiniki 5. 8. 63. — Mazuryszki 21. 8. 63. — (Augustów 10. 9. 63.) — Długa Wieś 19. 9. 63. — Szławanty 9. 10. 63. — (Borowa Karczma 10. 10. 63.)
Glindzicz Dr. — A. Strzelcowizna 3. 9. 63. — Augustowo 10. 9. 63.
Gliński — Gr. Królowy Most 9. 6. 63. †
Gliszczyński — Woł. Radziwiłłów 2. 7. 63. †
Gloger Jan — Kal. Dobrosołów 2. 3. 63. — M. Przypki 30. 9. 63. †
Głowacki — L. Sobolew 24. 5. 63.
Głowacki — M. Grabów 29. 10. 63.
Głowacki Hipolit — M. Wola Cyrusowa 4. 9. 63.
Główczyński — Kal. Ignacew 8. 5. 63. r.
Głuchowski Ignacy — Kow. Poniewierz 12. 10. 64. n.
Gniewosz — (Kr. Michałowice 2. 2. 63.)
Godlewski — Kal. Kuźnica 4. 4. 63. †
Godlewski — P. Środa 23. 5. 63. †
Godlewski Franciszek — M. Rawa 4. 2. 63. †
Godlewski Stanisław — Pł. Szczutowo-Blizno 9. 7. 63. †
Godziszewski Antoni — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Goldman Ignacy — P. Podoś 8. 2. 63. r. n. (†)
Golian — Gr. Niemirów 4. 2. 63. — Siemiatycze 7. 2. 63.
Golian — M. Breźnica 14. 7. 63. †
(Golub) ob. Kobyliński.
Gołębiowski — L. Depułtycze 5. 8. 63.

Gołębiowski — S. Ossa 10. 7. 63.
Gołuchowski Artur — (Woł. Trojanów 8. 5. 63.)
Gończykowski Władysław — M. Krzywosądz 19. 2. 63. †
Góra — M. Byszewy 26. 9. 63. †
Góralczyk — A. Mały Płock 9. 5. 64.
Gorączkiewicz Władysław — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63. †
Górewicz — Pł. Nietrzeba 22. 4. 63. †
(Górnoszląski) ob. Szrajer.
Górski — S. Iłża 2. 2. 64. — Opatów 21. 2. 64. †
Górski — (Wil. Mitkiszki 22. 3. 63.)
Górski — A. Jastrzębna 19. 4. 63. †
Górski — A. Brzeznica 7. 7. 63. †
Górski — A. Łapy 11. 7. 63. — Łapy 17. 7. 63. — Łapy 18. 7. 63. — Średnica 23. 7. 63. — Siodmaki 24. 7. 63. — Gr. Markowo 30. 7. 63. — Ihnatki 31. 7. 63. — Rychły 5. 8. 63. — A. Sanie 3. 9. 63. — Brzeźnice 7. 9. 63.
Górski Jan — L. Sobolew 24. 5. 63.
Górski Konrad — S. Smardzew 26. 5. 63. †
Górski Józef — Kr. Glanów 15. 8. 63.
Górski Władysław — P. Oziemkówka 1. 1. 64. †
Gorzkowski — L. Słupie 23. 1. 63. †
Gorzkowski Władysław — L. Słupie 23. 1. 63. r. n.
Górzyński — p. w przypisach do Nowej Wsi 21. 2. 63. M.
Gostkowski Wincenty — p. w przypisach do Warel 15. 2. 63. A. i do Rydzewa 8. 9. 63. Pł.
Gozdawa — P. Wola Okrzejska 9. 12. 63. — L. Przybysławice 19. 12. 63. — Janów 5. 4. 64. — P. w przypisach do Korybutowej Woli 10. 12. 63. L.
Grabowski — M. Nowa Wieś 18. 5. 63.
Grabowski Adam — (Kr. Igołomia 4. 5. 63.)
Grabowski Edward (Czarny) — Pł. Żeleźnia 6. 11. 63.
Grabowski Eustachy — (Pł. Borzymin 21. 4. 63.)
Grabowski Jan — L. Częstoborowice 30. 7. 63. †
Grabowski Władysław — A. Lokajcie 9. 4. 63. †
Grabowski Władysław — S. Stawiszyn 17. 5. 63. — M. Nowa Wieś 18. 5. 63. — (Chojnów 19. 5. 63.) — (Kal. Niewiesz 23. 5. 63.) — S. Białobrzegi 7. 7. 63. — Ossa 10. 7. 63. — Białobrzegi 18. 7. 63. — M. (Kołacin 28. 7. 63.) — Racibory 5. 8. 63. — Osuchów 6. 8. 63. — Milanówek 7. 8. 63. — (Włochy 8. 8. 63.) — (P. Żelazna 25. 8. 63.)
Gramowski Henryk — L. Szczebrzeszyn 30. 1. 63. — Józefów 31. 1. 63. — Tomaszów 1. 2. 63. †
(Granczewski) ob. Ganczewski.
Gregorowicz — (L. Lubartów 23. 1. 63.)
Gregotowicz Tomasz — Kow. Buda 16. 3. 63.
Grekowicz Józef Adam — Kal. Radomsk 24. 1. 63. — Kr. Miechów 17. 2. 63. — Szklary 5. 4. 63. — (Igołomia 4. 5. 63.) — (L. Fajsławice 24. 8. 63.)
(Grekowski) ob. Rakowski Jerzy.
(Greliński Faustyn) ob. Gryliński.
(Grinbaum) ob. Grünbaum Leon.
Groblewski — (Kr. Michałowice 2. 2. 63.)
Grochowski — P. Kock 25. 12. 63. r.
(Grodziński) ob. Grudziński.
Grodzki — Gr. Horki 25. 5. 63. n.

14-8 3

Grodzki — M. Rzeżewo 15. 12. 63.
(Grom) ob. Kiersnowski Edward.
Gromczak Alfons — M. Ruszkowo 10. 4. 63. †
Gromczewski — Pł. Magnuszew 12. 8. 63. r.
Gromejko Bronisław — S. Czermno 21. 4. 63. — L. Depułtycze 5. 8. 63. — S. Wir 23. 8. 63. — (Klikawa 26. 8. 63.) — L. Malinówka 20. 11. 63. — Brzeźnica Książęca 22. 12. 63. — Rudnia 16. 1. 64. — (Brzostówka 20. 1. 64.)
Grossman Kazimierz — M. Grabów 29. 10. 63. — Kiernozia 1. 11. 63. — Strzemeszna 2. 11. 63. — Wola Trębska 2. 11. 63. — Sobota 14. 11. 63. — Szewo 22. 11. 63. — Stępów 25. 11. 63. — (Bałków 8. 12. 63.)
Gross — (Kow. Poniewież 12. 10. 63.) p. w przypisach do Dragiń 22. 6. 63. Kow.
Grothus — P. Finkówka 8. 11. 63.
Grothus (Grotus) — Pł. Płońsk 24. 1. 63. — Rydzew 5. 5. 63. †
Grudziński (Grodziński) — L. Panasówka 3. 9. 63. — Żółkiewka 6. 9. 63. — Batorz 6. 9. 63.
Grudziński Kazimierz — Kr. Pieskowa Skała 4. 3. 63. — L. Kobylanka 1. 5. 63.
Grünbaum Leon (Grinbaum) — Woł. Minkowce 22. 5. 63. — Makoty 25. 5. 63.
Grundman — P. Wyryki 5. 7. 63. — Sławetycze 11. 7. 63.
Gruszczyński — M. Nowa Wieś 26. 4. 63. — Kal. Grochowy 30. 5. 63. — Kleczew 10. 6. 63.
Gryglaszewski p. w przypisach do Wytyczna 7. 11. 63. P.
Gryliński Faustyn (Greliński) — S. Grabowiec 16. 4. 63. — Brody 18. 4. 63. — Wąchock 27. 4. 63. — Kr. Oksa 20. 10. 63.
Grzegoziński Jacenty (Rzegociński) p. w przypisach do Radkowic 20. 1. 64. S. i Łukawca 15. 3. 64. S.
Grzesicki — L. Depułtycze 5. 8. 63.
(Grzmot) ob. Dobrogoyski Stanisław.
(Grzmot) ob. Kubicki Józef.
Grzybowski Dr. — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Grzymała — Gr. Wielkie Jaszwile 2. 4. 63. — A. Brzeźnice 7. 7. 63. — Pł. Wąsewo 13. 7. 63. — Rząśnik 14. 7. 63.
(Grzymała) ob. O'Byrn de Lassy Tytus.
(Grzymała) ob. Jarocki.
Grzymała — (L. Potok Wielki 21. 12. 63.)
(Grzymała) ob. Loewenhardt Karol.
Guczkowski Władysław — P. Grężówka 23. 4. 63.
(Gurkowski) ob. Jurkowski Wiktor.
Gustowski — Kal. Sieradz 24. 1. 64.
Gutkowski — p. w przypisach do Korczewa *20.* 9. 63. P.
(Gutkowski) ob. Jankowski Józef.
Gutkowski (Gutowski) — Ka. Pątnów 22. 3. 63.
(Gutowski) ob. Gutkowski.
Habich Edward (Abich) — Kr. Pieskowa Skała 15. 8. 63. — Imbramowice 15. 8. 63. — (Glanów 15. 8. 63.) — Biała 18. 8. 63.
Habich Gustaw (Abich) — Kr. Pieskowa Skała 15. 8. 63. — Imbramowice 15. 8. 63. — Biała 18. 8. 63. — S. Jeziorko 29. 10. 63. n.
Hagen — M. Nowa Wieś 26. 4. 63. r.
(Haller) ob. Libiński.
(Hałaburda ob. Geniusz).
Hanke — Pł. Rydzew 5. 5. 63. †
(Harap) ob. Elczaninow Teodor.
(Haremski) ob. Haremza Jan.

17-5

Haremza Jan (Haremski) — Kal. Ignacew 8. 5. 63. r.
(Harpiński) ob. Kurpiński.
Hartman — Woł. Salicha 26. 5. 63.
Hauke Aleksander — Kal. Pyszków 15. 2. 63. †
Hauke Józef (Bosak) — S. Jeziorko 29. 10. 63. — Kr. (Drugnia 4. 11. 63.) — Strojnów 4. 11. 63. — (S. Wólka 23. 11. 63.) — (Kr. Strojnów 24. 11. 63.) — S. Opatów 25. 11. 63. — Ociesęki 28. 11. 63. (Brody 2. 12. 63.) — Kr. Sprowa 4. 12. 63. — Rakoszyn 5. 12. 63. — (Huta Szczeceńska 9. 12. 63.) — S. (Raków 14. 12. 63.) — (Janik 16. 12. 63.) — Bodziechów 16. 12. 63. – (Kal. Rogaczówek 21. 1. 64.) — (Kr. Kielce 23. 1. 64.) — S. (Opatów 21. 2. 64.) — (Piórków 22. 2. 64.) — S. (Jaroszki 7. 3. 64.) — Maruszowa 21. 3. 64. — (Kal. Ciążeń 22. 3. 64. — (Kr. Węgleszyn 29. 3. 64.)
Hawalewicz Aleksander — L. Stara Wieś 18. 1. 64. r. n.
Hegel — M. Krzywosądz 19. 2. 63. †
Hegel Maurycy — M. Krzywosądz 19. 2. 63. r. n.
Hegner — M. Łódź 19. 7. 63. — Kołacin 28. 7. 63.
Hejdel p. w przypisach do Mątkowic 20. 12. 63. Kr.
Held — L. Stara Wieś 18. 1. 64. †
(Heltmanowicz) ob. Ejtminowicz.
(Hemerski) ob. Heremski.
(Hennel) ob. Henszel.
Heremski (Hemerski, Gierymski) — Kal. Łęki Szlacheckie 26. 12. 63.
Herman — Kr. Cierno 22. 9. 63. †
Herman Adam — A. Stragiszki 21. 6. 63.
Herman Gustaw — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Hermanowski — P. Krzywda 27. 3. 63. †
Herzen patrz (Skała 5. 3. 63. Kr.)
Henszel Władysław (Hennel) — Woł. Iwnica 10. 5. 63. †
Heydenreich Michał (Kruk) — (P. Sławetycze 11. 7. 63) — L. Kania Wola 23. 7. 63. — L. Chruślina 4. 8. 63. — Żyżyn 8. 8. 63. — Fajsławice 24. 8. 63. — (P. Żelazna 25. 8. 63.) — (Woł. Poryck 2. 11. 63.) — (M. Mienia 4. 11. 63.) — L. Chełm 9. 11. 63. — P. Kock 25. 12. 63. — (L. Kierz 13. 1. 64.)
Hiketta — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Hlebowicz — Gr. Michalin 14. 5. 63. †
Hłasko Wiktor — A. Kadysz 21. 5. 63. — (Olita 20. 6. 63). — Stragiszki 21. 6. 63. — Berźniki 25. 6. 63. — Gruszki 28. 6. 63. — (Mikaszówka 2. 7. 63.)
Hłasko Józef — A. Kadysz 21. 5. 63. †
Hoffman Wojciech — Kal. Ignacew 8. 5. 63. r.
(Hołosko) ob. Łukaszewicz Izydor.
Hołubski — Woł. Salicha 26. 5. 63. †
Horbaczewski ksiądz — Wil. Rudniki 9. 3. 63.
Hornicz Dr. — Gr. Horki 25. 6. 63. n.
Horender — L. Łążek 22. 10. 63. †
Horn Ślepowron Zygmunt — L. Polichno 18. 7. 63. r.
Horoch — Kr. Miechów 17. 2. 63. †
Horodeński (Kierżgajło) — Wil. Szeszole 30. 4. 63. † — (Łabonary 21. 5. 63.)
Horodyński Franciszek Ksawery — Woł. Radziwiłłów 2. 7. 63. †
Horodyński Władysław — L. Panasówka 3. 9. 63. †
Hryniewicz — Gr. Michalin 14. 5. 63. †
Hryniewicz — Moh. Niższa Toszczyca 8. 5. 63.

BIBLIOTEKA
Wyższej Szkoły Pedag.-Wych.
10-4 1

Hubarowicz Stefan — Wil. Dubicze 5. 5. 63. †
Hubert — Kr. Huta Szczecieńska 9. 12. 63.
Hubrecht — L. Korbutowa Wola 10. 12. 63. †
(Hulaniecki) ob. Ulaniecki Edmund.
Husarz — Kr. Huta Szczecieńska 9. 12. 63.
Huściłło Wincenty — Gr. Walile 29. 4. 63. — Gródek 2. 8. 63. †
Huwald — Gr. Mereczowszczyzna 8. 6. 63. — Sieradów 10. 6. 63. — Łysków 16. 6. 63. — Żarkowszczyzna 21. 6. 63. — Łukawica 19. 9. 63.
Huzar, dezerter mosk. — A. Lokajcie 9. 4. 63.
Hwardecki Mikołaj — (S. Kunów 17. 6. 64.) (n.)
Ibiański Wacław (Robak) — Kow. Sesiki 4. 6. 63. — Róża 17. 7. 63. — p. w przypisach tamże. — Ibiany 2. 1. 64.
(Ignacy z Górszczyzny) ob. Laskowski Ignacy.
Iliasiewicz — Kow. Ibiany 2. 1. 64.
Iljaszewicz Leopold — Ukr. Bułaj 15. 5. 63.
Iłcewicz Antoni — A. Długa Wieś 19. 9. 63. †
(Iskra) ob. Sokołowski Władysław.
Iwanowski Edward — Gr. Siemiatycze 7. 2. 63. n.
Iwaszkiewicz — A. Podlipki 8. 3. 63. — Jastrzębna 19. 4. 63. †
Izbicki — P. Sławetycze 11. 7. 63.
Izbiński (Kuźma) — P. Włodawa 28. 4. 63.
Izbiński Konrad — Ukr. Sołowijówka 9. 5. 63. †
Jabkowski Adam Bolesław — Kal. Przysiedzie 11. 2. 63. †
(Jabłonowski) ob. Dłuski Bolesław.
Jabłonowski Władysław hr. — Kr. Komarów 20. 6. 63. †
Jabłonowski Władysław — P. Węgrów 3. 2. 63. — (Gr. Siemiatycze 7. 2. 63.)
Jabłoński Władysław — L. Ciosmy 21. 3. 63. †
Jachimowicz ks. — Kow. Linków 25. 6. 63.
Jachnicki — M. Wola Cyrusowa 4. 9. 63.
Jackowski — Kal. Ignacew 8. 5. 63. †
Jackowski Jan — Rumunia: Kostangalia 15. 7. 63. †
Jacobi — Kr. Igołomia 4. 5. 63.
Jacuński — Wil. Mitkiszki 22. 3. 63. †
Jagielski Karol — Gr. Wielkie Jaszwile 2. 4. 63. — A. Kadysz 21. 5. 63.
Jagielski Stanisław. — Kr. Mierzwin 5. 12. 63. — Huta Szczecieńska 9. 12. 63. — S. Lubinia 17. 1. 64. — Iłża 17. 1. 64. — Radkowice 20. 1. 64.
Jagiełłowicz — (Kow. Kiejdany 26. 11. 63.)
Jagmin — L. Rudnik 25. 1. 64. — Sucha Wola 7. 2. 64.
Jagmin Józef — Rumunia: Kostangalia 15. 9. 63.
Jailler — S. Zawady 2. 6. 63. n.
Jakowicki — M. Krzywosądz 19. 2. 63. †
Jakubowski — M. Grabów 29. 10. 63.
Jan, parobek z Babic — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63. †
Jan (Zan) — Gr. Horki 21. 5. 63. r. — Horki 25. 5. 63. †
Jan N. — L. Częstoborowice 30. 7. 63.
Jańczak — Kal. Ignacew 8. 5. 63. r.
Jańczewski Antoni — L. Sobolew 24. 5. 63.
Janczewski — Kow. Draginie 22. 6. 63. †
Jańczykowski Stanisław — M. Wola Cyrusowa 4. 9. 63.
Janek z pod Grodna — Gr. Głęboki Kąt 30. 8. 63.
Janicki Tomasz — S. Ostrowiec 10. 3. 64. n.
(Janiszewski) ob. Lipiński Stanisław.
Janiszewski Józef — A. Wincenta 18. 9. 63.

11-5

Janiszewski Konstanty — P. Grężówka 23. 4. 63. †
Jankowski — Wil. Szeszole 30. 4. 63. †
Jankowski — Wil. Dubicze 5. 5. 63. †
Jankowski — (Kal. Kleczew 10. 6. 63.)
Jankowski Józef (Szydłowski) — M. Nieporęt 16. 2. 63. — Gwizdały 6. 3. 63. — Jeżyska 8. 3. 63. — Fidesty 12. 3. 63. — (Praga 15. 3. 63). — P. Dziecinów 18. 3. 63. — Zambrzyków 18. 3. 63. — S. Jedlnia 20. 4. 63. — (Michałów 24. 4. 63). — Limierze 3. 5. 63. — Jeziorki 4. 5. 63. — Rzeczniów 5. 5. 63. — Rozniszew 14. 5. 63. — M. Rudka 25. 5. 63. — Michałów 28. 5. 63. — L. Wielka Bukowa 6. 7. 63. — P. Urszulin 7. 7. 63. — (Gr. Domaczewo 11. 7. 63.) — P. Sławetycze 11. 7. 63. — L. Częstoborowice 30. 7. 63. — Żyżyn 8. 8. 63. — P. Białka 1. 9. 63. — Mysłów 4. 9. 63. — M. Okóniew 30. 9. 63. — Kuflew 27. 10. 63. — (L. Goraj 28. 10. 63.) — (S. Magnuszew 2. 10. 63.) — P. Finkówka 8. 11. 63. — (Uścienice 10. 11. 63.) — (L. Puchaczew 18. 11. 63.) — P. Żelechów 20. 11. 63. — Zastawie 2. 12. 63. — (Kock 25. 12. 63.) — L. Mała Bukowa 31. 12. 63.
Jankowski Józef — Kow. Ibiany 2. 1. 64.
Jankowski Karol — A. Sanie 3. 9. 63.
Jankowski Kazimierz — Kow. Puszałaty 24. 9. 63. — Kow. Świętobrość 19. 10. 63.
Janowski — S. Ossa 10. 7. 63.
Janowski — Kr. Szyce 7. 5. 63.
Janowski Władysław — M. Krzywosądz 19. 2. 63. †
(Janusz) ob. Nowacki Kopaczyński.
Januszewski Wilhelm — L. Depułtycze 5. 8. 63.
(Jany) ob. Jerzy ksiądz.
Jaraczewski — M. Złaków Kościelny 25. 7. 63.
Jarczewski Adam — L. Żyżyn 8. 8. 63. †
Jarocki Włodzimierz — Woł. Miropol 17. 5. 63.
Jarocki (Grzymała) — L. Żyżyn 8. 8. 63. — P. w przyp. do Częstoborowic L. 30. 7. 63.
Jaroszyński Edward — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63. †
Jasiewicz Karol — Wil. Ławaryszki 28. 8. 63. †
Jasiński — Ukr. Kisłówka 9. 5. 63.
Jasiński — Gr. Mereczowszczyzna 8. 6. 63. r.
Jasiński — L. Fajsławice 24. 8. 63. r.
Jasiński Antoni (Chwetko, Jastrzębiec) — Kow. Korsakiszki 26. 4. 63. — Świrpleny 8. 5. 63. — Draginie 22. 6. 63. — Szywruciany *28.* 7. 63. — Strumiła 13. 8. 63. — Kiejdany 26. 11. 63. — P. w przypisach do Kiejdan.
Jasiński August — S. Szydłowiec 23. 1. 63. r. n.
Jasiński Ignacy — L. Lubartów 23. 1. 63.
Jasiński Jakób — Pł. (Drążdżewo 27. 6. 63.) — Drążdżewo 29. 6. 63. — A. Brzeźnice 7. 7. 63. — Pł. Wąsewo 13. 7. 63. — Rząśnik 14. 7. 63. — Porządzie 15. 7. 63. — Szygi 16. 7. 63. — Wiśniew 4. 8. 63. — Magnuszew 12. 8. 63. — Różan 21. 8. 63.
Jasiński Józef — M. Krzywosądz 19. 2. 63. r. n.
Jasiński Kalikst — Ukr. Bułaj 15. 5. 63. †
Jasiński Teodor — P. Radzyń 23. 1. 63.
Jaskołd — A. Żywa Woda 9. 11. 63. n.
Jaskołowski (Radwan) — (Pł. Rydzew 8. 9. 63.)
(Jastrzębiec) ob. Jasiński Antoni.
(Jastrzębski) ob. Taniewski Aleksander.
Jastrzębski Karol — A. Czysta Buda 2. 2. 63. †
Jaszowski Stanisław — M. Lubochnia 6. 2. 63.

13-6 2

Jatowt — p. w przypisach do Królowego Mostu 11. 2. Gr. i do Skiebłowa 25. 9. 63. A.
Jaworski — A. Czarny Bród 23. 4. 63.
Jaworski — Kr. Stopnica 26. 3. 64. n.
Jaworski Adam — Kr. Glanów 15. 8. 63.
Jaworski Jan (Drewnowski) — (Kr. Igołomia 4. 5. 63.) — S. Ulów 16. 5. 63. — Stawiszyn 17. 5. 63.
Jelicz — Ukr. Sołowijówka 4. 5. 63. r. n.
Jelita — P. Sławetycze 11. 7. 63.
Jelski Jan — Gr. Michalin 14. 5. 63. — Litwinów 28. 5. 63. — Mołowidy 3. 6. 63.
(Jełczaninow ob. Elczaninow).
Jełowiecki — Kal. Ciążeń 22. 3. 64. — Ratyń 22. 3. 64.
Jerzy, ksiądz (Jany) — Kal. Pyszków 15. 2. 63. †
Jeśman Piotr — p. w przypisach do Marcyanówki 21. 5. 63. Miń.
Jezierski — S. Rybnica 20. 10. 63. †
(Jezierski) ob. Laskowski Ignacy.
Jezierski Anastazy — Kal. Kluski-Pustowo 22. 4. 63. †
Jeziorański Antoni — M. (Grójec 25. 1. 63.) — Rawa 4. 2. 63. — (S. Opoczno 4. 2. 63.) — M. Lubochnia 6. 2. 63. — (Bolimów 7. 2. 63.) — S. Studzianna 10. 2. 63. — Przedbórz 15. 2. 63. — (S. Staszów 17. 2. 63.) — (Kr. Żarnówiec 20. 2. 63.) — Kr. Małogoszcz 24. 2. 63. — Uniejów 28. 2. 63. — Pieskowa Skała 4. 3. 63. — Skała 5. 3. 63. — Chroberz 17. 3. 63. — Grochowiska 18. 3. 63. — (L. Józefów 24. 4. 63.) — L. Kobylanka 1. 5. 63. — Kobylanka 6. 5. 63. — Huta Krzeszowska 11. 5. 63.
(Jeż Teodor Tomasz) ob. Miłkowski Zygmunt.
Joachimowicz — A. Stragiszki 21. 6. 63.
Jodko Jan — Wil. Dubicze 5. 5. 63. †
Jodłowski Jan — Pł. Borzymin 21. 4. 63. n.
Johne Ferdynand — Kr. Glanów 15. 8. 63.
(Jordan) ob. Wieniawski Julian.
Jordan Zygmunt — Kr. (Szyce 7. 5. 63.) — (Gace 20. 6. 63.) — Komarów 20. 6. 63.
Jost — L. Depułtycze 5. 8. 63.
(Joung) ob. Young de Blankenheim.
Józefowicz — M. Krzywosądz 19. 2. 63. r. n.
Józiuk od Białegostoku — Gr. Głęboki Kąt 30. 8. 63.
Jundziłł Franciszek — Gr. (Litwinów 28. 5. 63.) — Mołowidy 3. 6. 63. — Sielec 7. 6. 63. — (Lwowszczyzna 18. 7. 63.) — Głęboki Kąt 30. 8. 63.
(Junosza) ob. Otto Adolf Antoni.
(Junosza) ob. Nowacki-Kopaczyński.
Juraszkiewicz — Miń. Borki 26. 2. 63. (n.)
Jurewicz — (Kow. Kiejdany 26. 11. 63.)
Jurjewicz Antoni — Ukr. Sołowijówka 9. 5. 63. r. n.
Jurkowski — Kal. Kleczew 10. 6. 63.
Jurkowski Jan — Rumunia: Kostangalia 15. 7. 63. r.
Jurkowski Seweryn — S. Kowala Stępocina 21. 8. 63. r.
Jurkowski Wiktor (Gurkowski) — Pł. Rydzew 9. 3. 63. — Koziołek 16. 4. 63. — Bątkowo 4. 6. 63. — Szczutowo-Blizno 9. 7. 63.
Juszkiewicz — P. Ossowa 31. 12. 63. †
K. Tytus — L. Stara Wieś 18. 1. 64. r. n.
(Kaczewski) ob. Kuczewski.
Kaczkowski — Pł. Żuromin 8. 2. 63. n.

13-4

Kaczorowski — Kr. Glanów 15. 8. 63. †
Kaczyński — L. Brzostówka 20. 1. 64.
Kadler Andrzej — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Kalinka Waleryan — patrz Wyprawa morska str. 298.
Kalinowski — Gr. Mereczowszczyzna 8. 6. 63.
Kalinowski — L. Stara Wieś 18. 1. 64. r. n.
Kaliszyński — L. Polichno 18. 7. 63.
Kalita Karol (Rębaiło) — (S. Jeziorko 29. 10. 63.) — Kr. Mierzwin 5. 12. 63. — (Rakoszyn 5. 12. 63.) — Huta Szczecieńska 9. 12. 63. — S. Lubinie 17. 1. 64. — Iłża 17. 1. 64. — Radkowice 20. 1. 64. — (Chocimów 20. 1. 64.) — (Opatów 21. 2. 64.) — (Łukawiec 15. 3. 64.) — (Maruszów 21. 3. 64.)
Kalita Ludwik — Kr. Wąsów 15. 8. 63. r. n.
Kalita Władysław — L. Batorz 6. 9. 63. †
(Kałusza) ob. Kulesza Antoni.
Kamieniecki — Gr. Mereczowszczyzna 8. 6. 63. r.
Kamiński — Kr. Ludynia 8. 4. 64. †
Kamiński — P. Stanin 14. 3. 63.
Kamiński — P. Dubów 19. 6. 63. — Sosnowica 19. 8. 63.
Kamiński — P. Międzyrzecz 6. 5. 63. †
Kamiński Jan — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63. †
Kamiński Józef — L. Sobolew 24. 5. 63.
Kamiński Paweł, ksiądz — Kr. Chroberz 17. 3. 63.
Kamiński Walery (Mroczek, Mroczkowski, Ostroga) — A. (Czysta Buda 2. 2. 63.) — Podlipki 8. 3. 63. — Kozłowa Ruda 1. 4. 63. — (Lokajcie 9. 4. 63.) — (Poszławanty 22. 5. 63.) — Buda 23. 5. 63. — (Olita 20. 6. 63.)
Kamionowski — S. Szydłowiec 23. 1. 63. †
Kaniewski — Kal. Pyzdry 29. 4. 63.
Kański — L. Żółkiewka 24. 12. 63. †
Kapucyni, dwaj — Pł. Rydzew 5. 5. 63. †
Kar... — S. Jedlnia 20. 4. 63.
(Karasowski) ob. Krasowski.
Karczewski Teodor — Pł. Nietrzeba 22. 4. 63. r.
Karczewski Maryan — Pł. Szczutowo-Blizno 9. 7. 63. †
Karlsbad Izydor — S. Opatów 21. 2. 64. r.
Karolek, kobieta — Kr. Rudniki 28. 7. 63.
Karolyi Aleksander — Pł. Magnuszew 12. 8. 63. †
Karolyi hr. — L. (Kierz 13. 1. 64.) — Sucha Wola 7. 2. 64. — Patrz w przypisach tamże.
(Karp) ob. Zbyszewski Władysław.
Karpiński Józef — L. Częstoborowice 30. 7. 63. †
Karpiński Teodor — M. Brdów 29. 4. 63. †
Karpniak Piotr — M. Wola Cyrusowa 4. 9. 63.
Karwecki — S. Opatów 21. 2. 64.
Karwoski (Merle) — P. Ossowa 31. 12. 63. †
Karwowski — Krzywosądz 19. 2. 63. r. n.
(Kasperowicz) ob. Malecki Kasper.
Kaszyński — L. Łążek 22. 10. 63. †
Katarzyna..., służąca — M. Dobra 24. 2. 63. †
Katyl Szymon — A. Stragiszki 21. 6. 63.
Kazanecki (Kozanecki) — L. Kobylanka 6. 5. 63. r. (†)
Kazankiewicz Jan — Kal. Ignacew 8. 5. 63. †

6-3

Kazigrodzki (C. Nowina) — Pł. Łączki 14. 2. 64. — A. Gątorze 14. 4. 64. — Kuzie 16. 4. 64. — P. w przypisach do Gątorz.
Keck v. Stuckenfeld? — P. Finkówka 8. 11. 63. n.
Kempczyński — Kal. Ignacew 8. 5. 63. r.
Kessler Zygmunt — M. Brdów 29. 4. 63. †
Kędrzycki Julian — Ukr. Wercholewsk 13. 5. 63. r. n.
Kędzierski Paweł — M. Walewice 14. 8. 63.
Kiciński — S. Jeziorki 4. 5. 63. r.
Kicki — Kr. Góry 18. 6. 63. r.
Kiersnowski Edward (Grom) — Gr. Walile 29. 4. 63. — Królowy Most 9. 6. 63. — Łukawica 19. 9. 63. — (Boćki *20.* 9. 63.)
(Kierzgajłło) ob. Horodeński.
Kijański — A. Straczuny 7. 8. 63.
(Kiliński) ob. Ciszkiewicz.
Kinel Ignacy — Kal. Dłutów 28. 10. 63. r.
Kirchner — Pł. Łączka 23. 5. 63.
Kisielewski (Wujek) — (S. Staszów 9. 4. 63.)
Kisielnicki — L. Boby 28. 4. 63. r.
(Klaniecki) ob. Ulaniecki Edmund.
Klasztorny Adam — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63.
Klat Józef (Klut) — Pł. Szygi 16. 7. 63. †
Klein Franciszek — L. Stara Wieś 18. 1. 64. r. n.
Klein — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Klepet — Kr. Igołomia 4. 5. 63.
Kleryk... — Kal. Kuźnica 4. 4. 63. †
(Klet) ob. Korewa.
Klimaszewski — L. Zezulin 22. 10. 63.
Klimkiewicz — Gr. Wielkie Jaszwile 2. 4. 63. — A. Augustów *10.* 9. 63.
Klimkiewicz — Pł. Rzęgnowo 24. 8. 63. † — p. w przypisach tamże.
Klimkiewicz Felicyan — A. Kadysz 21. 5. 63.
Klinka Jan — Pł. Szczutowo-Blizno 9. 7. 63. †
Klisz — L. Łążek 22. 10. 63. †
Kluczny Walenty — Rumunia: Kostangalia 15. 7. 63. r.
Klukowski Eustachy — Woł. Minkowce 22. 5. 63. — Laszki 25. 5. 63. — Salicha 26 5. 63.
Klukowski Feliks — Miń. Ozierce 3. 5. 63. †
Klukowski Jan — M. Krzywosądz 19. 2. 63. r. n.
Klukowski Konstanty — Wil. Naliboki 19. 4. 63. n.
Klukowski Wawrzyniec — Wil. Naliboki 19. 4. 63. n.
(Klut) ob. Klat Józef.
Kobierzycki — M. Wola Cyrusowa 4. 9. 63.
Kobyliński — M. Krzywosądz 19. 2. 63. †
Kobyliński Kazimierz — Gr. Walile 29. 4. 63. — Mereczowszczyzna 8. 6. 63. — Huta 16. 6. 63. — Rożana 16. 6. 63. — Łysków 16. 6. 63. — A. Łapy 17. 7. 63. — Łapy 18. 7. 63. — Średnica 23. 7. 63. — Siodmaki 24. 7. 63. — Gr. Markowo 30. 7. 63. — Ihnatki 31. 7. 63. — Rychły 5. 8. 63. — A. Sanie 3. 9. 63. — Brzeźnice 7. 9. 63. — Pł. Księżopole 12. 10. 63. — M. Mienia 4. 11. 63. † — (P. Finkówka 8. 11. 63.)
Kobyliński Adolf — Gr. Walile 30. 4. 63. r.
Kobyliński (Golub) — (Kow. Cytowiany 2. 1. 64.)
(Kochański) ob. Cybulski Władysław.
Kochański — L. Lubartów 23. 1. 63. n.
Kochanowski — M. Przypki 30. 9. 63.

Kociupiński Ludwik — Kr. Mierzwin 5. 12. 63. †
Koczorowski Narcyz — Ukr. Wercholewsk 13. 5. 63. r. n.
Kognowicki — Kow. Kowno 15. 1. 64.
Kokowski Antoni — Kal. Rychłocice 15. 4. 63. †
Kolbe Tomasz — Pł. Chorzele 3. 2. 63. — Janów 4. 2. 63. — Dębsk 15. 2. 63. — (Borzymin 21. 4. 63.) — Rydzew 5. 5. 63. † — (Szygi 16. 7. 63.)
(Kolbe) ob. Witkowski Teofil.
Koltemberg Antoni — P. Sławetycze 11. 7. 63. †
Kołłupajło Czesław — Gr. Paszkowskie Ostrówki 9. 8. 63. — Głęboki Kąt 30. 8. 63.
Kołłupajło Jan — Gr. (Sielec 7. 6. 63.) — Głęboki Kąt 30. 8. 63. — (Rudnia *12.* 9. 63.)
Kołyszko Bolesław (Szyszka) — Kow. Wysoki Dwór 29. 3. 63. — Leńcze 1. 4. 63. — Misiuny 11. 4. 63. — Ginietyny 21. 4. 63. — Korsakiszki 26. 4. 63. — (Szakwicie 27. 4. 63.) — Medejki 7. 5. 63. — Hudyszki 8. 5. 63. — Sznurkiszki 9. 5. 63. n.
Kołyszko Feliks (Śmiałyński) — Wil. Polimsza 19. 5. 63. — Rudniki 31. 5. 63. — Zyliny 12. 6. 63. — A. Berżniki 25. 6. 63. — Gruszki 28. 6. 63. — Mikaszówka 2. 7. 63. — (Kryksztany 23. 7. 63.) — Zywulciszki 25. 7. 63. — (Gr. Jeziory 25. 7. 63.) — A. Straczuny 7. 8. 63.
Komarnicki Władysław (Komornicki) — S. Zawady 2. 6. 63. n.
(Komaski ob. Pomaski Marceli).
Kominek Antoni — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63. †
Komornicki Henryk — A. Białaszewo 31. 3. 63. †
Komornicki Seweryn — Pł. Księżopole 12. 10. 63. r.
(Komornicki Władysław) ob. Komarnicki Władysław.
Komorowski Aleksander — Kr. Rudniki 28. 7. 63. †
Komorowski Wojciech hr. — Woł. Poryck 2. 11. 63. — L. (Sitaniec 16. 1. 64.) — Stara Wieś 18. 1. 64. r.
Konarski — S. Chocimów 21. 1. 64.
Konarski Agrypin ks. — S. Grzybowa Góra 19. 4. 63.
Konarzewski Józef — M. Walewice 14. 8. 63.
Koncewicz Jan — A. Kadysz 21. 5. 63.
Kończa Medard — Kow. Sesiki 4. 8. 63. — (Róża 17. 7. 63.) — Świętobrość 19. 10. 63.
Kondrateńko — Kal. Kocin 3. 10. 63. n. (†)
Konicz — Kal. Czepów 20. 8. 63.
Konieczny — Kal. Prusiecko 22. 1. 64. — P. w przypisach tamże.
Konkowski Bronisław — L. Luta 7. 3. 63. †
Kononowicz Władysław — S. Świerze 25. 3. 63. — (Grabowiec 16. 4. 63.) — Grzybowa Góra 19. 4. 63. — (Michałów 24. 4. 63.) — Magnuszew 4. 5. 63. — (Rozniszew 14. 5. 63.) — (Ulów 16. 5. 63.) — M. (Nowa Wieś 18. 5. 63.) — Chojnów 19. 5. 63. — S. Czarna 27. 5. 63. — Grabowa Wola 1. 6. 63. — Zawady 2. 6. 63. n. — (M. Brenica 14. 7. 63.)
Konopacki — Wil. Władyki 28. 5. 63. †
Konopacki — Wil. Staniuki 21. 4. 63. r. n. (†)
Konopacki Maksymilian — Pł. Szczutowo-Blizno 9. 7. 63. †
Konstantynowicz — P. Róża 24. 3. 63. †
(Kopaczyński) ob. Nowacki-Kopaczyński.
Kopeć — Wil. Władyki 28. 5. 63. †
Kopeczny — Kr. Golczewice 22. 4. 63. — Jaworznik 24. 4. 63. r. n.
Kopernicki — Ukr. Wercholewsk 13. 5. 63. n.
Kopernicki Franciszek — Kal. (Borowo 28. 8. 63.) — Nieznanice 29. 8. 63. — (Boczki 31. 12. 63.) — (Chlewo 25. 2. 64.) — (Ciążeń 22. 3. 64.)

11-3 4

Kopytko Tadeusz — P. Lipno 3. 8. 63.
(Korczewski) ob. Kuczewski Edmund.
Korczyński — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Korczyński Franciszek — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Korecki Władysław — L. Sobolew 24. 5. 63.
Korewa Antoni — M. Milanówek 7. 8. 63. †
Korewa Klet (Skirmunt) — (Wil. Kruszany 1. 3. 63.) — (Kow. Buda 16. 3. 63.) — Wil. (Mitkiszki 22. 3. 63.) — (Antokolce 16. 4. 63).
Korkozewicz Wiktor (Korpużewicz, Kurkurewicz Hektor) — Miń. Lady 10. 5. 63. — Łoczyn 25. 6. 63. (n.)
Kornecki Wincenty — L. Stara Wieś 18. 1. 64. r. n.
Koroncewicz v. Koronowicz p. w przypisach do Opatowa 1. 4. 64. S.
(Korpużewicz Hektor) ob. Korkozewicz Wiktor.
Korralewski (Kowalewski) — A. Piotrowicze 11. 10. 63.
Korsak Włodzimierz — (Moh. Niższa Toszczyca 8. 5. 63. n.)
(Korwin) ob. Szepietowski Józef.
Korycki Zygmunt — M. Bieliny 12. 9. 63. †
(Koryliński) ob. Korytyński Antoni.
Korytkowski Wojciech — Kal. Ceków 4. 11. 63. †
Korytyński Antoni (Koryliński) — Kal. Lutułów 15. 6. 63. r. (†)
Koss.... patrz Koss....
(Kosa) ob. Żochowski Władysław.
(Kosa Paweł) ob. Landowski Paweł.
Kosakowski Adam — Kr. Rudniki 28. 7. 63.
Kosakowski Mateusz — M. Rawa 4. 2. 63. (†)
Kościałkiewicz hr. p. w przypisach do Róży 17. 7. 63. Kow.
Kościelecki Konstanty — Wil. Lubka 5. 6. 63. r.
Kościesza Henryk Dr. — L. Depułtycze 5. 8. 63.
(Kościukiewicz) ob. Popiel.
Kościuszko Antoni — Ukr. Sołowijówka 9. 5. 63. r. n.
(Kosicki) ob. Kozicki.
Kosiński — Kal. Pyzdry 29. 4. 63.
Kosiński Jan — Kr. Rudniki 28. 7. 63.
Kosiński Karol — M. Skoszewy 25. 9. 63. †
Kosiński Walenty — M. Walewice 14. 8. 63.
Kosioradzki Józef — P. Sławetycze 11. 7. 63. †
Koskocki Saturnin — P. Sławetycze 11. 7. 63. †
Koskowski Stefan — Kr. Grochowiska 18. 3. 63.
Koskowski Zygmunt (Kotkowski) — Kr. Chroberz 17. 3. 63. — Grochowiska 18. 3. 63. — L. Sobolew 24. 5. 63. — (Chruślina 30. 5. 63.) — P. (Żelechów 11. 6. 63.) — Róża 23. 6. 63. — (L. Lublin 29. 6. 63.)
(Kosobudzki) ob. Wojciechowski Narcyz.
Koss..... patrz Kos.....
Kossak Leon — P. Kock 25. 12. 63.
Kossakowski — Pł. Łapinóżek 29. 3. 64. †
Kossakowski Jarosław hr. — Kow. Medejki 7. 9. 63. — Sznurkiszki 9. 5. 63. n.
Kosso — Pł. Osówka 14. 10. 63. r.
Kossowski — L. Stary Zamość 13. 1. 63. — Suche Lipie 14. 1. 64.
Kostecki Emilian — Pł. Podoś 8. 2. 63 r. n.
Kostko — U. Sołowijówka 9. 5. 63. †
Kostrowicki — Woł. Minkowce 22. 5. 63. †
(Koszański) ob. Gleb-Kazański.
Koszczyc Wacław — Miń. Waleryany 14. 5. 63.

Koszutski Wacław — Kal. Pyzdry 17. 4. 63.
(Kotkowski Zygmunt) ob. Koskowski Zygmunt.
Kotnowski — Kal. Kuźnica Grabowska 26. 2. 63. †
Kotowski — M. Krzywosądz 19. 2. 63. r. n.
Kotowski Leon — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Kowalczyk — S. Chocimów 21. 1. 64.
(Kowalewski) ob. Korralewski.
Kowalewski — P. Płock 23. 1. 63. n.
Kowalewski Nikodem — Kow. Szeszole 30. 4. 63. †
Kowalkowski („Franciszek") — Pł. Radzanów 21. 3. 63. — Kotowy 4. 6. 63. p. w przypisach tamże.
Kowalski — Kal. Prusiecko 21. 1. 64. r. n.
Kowalski — Kr. Bebełno 8. 4. 64.
Kowalski — Kr. Huta Szczecieńska 9. 12. 63.
Kowalski — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Kowalski Błażej — Kal. Skęczniew 27. 9. 63. — Starce 15. 10. 63. †
Kowalski Franciszek — L. Sobolew 24. 5. 63.
Kownacki Witold — Woł. Minkowce 22. 5. 63. †
Kozakowski Stanisław — Kow. Korsakiszki 26. 4. 63. — (Medejki 7. 5. 63.) — Sznurkiszki 9. 5. 63. n.
(Kozanecki) ob. Kazanecki.
Kozicki — Kal. Ignacew 9. 6. 63.
Kozicki — P. Sławetycze 11. 7. 63. †
Kozicki (Kosicki) — S. Wąchock 3. 2. 63. †
Koziejewski — L. Tomaszów 1. 2. 63. †
Kozieł Maciej — Pł. Naguszew 3. 6. 63. †
Kozieł August — Wil. Władyki 28. 5. 63. r. n.
Kozieł Henryk — Wil. Władyki 28. 5. 63. †
Kozieł Wincenty — Wil. Dźwinosy 9. 5. 63. — Władyki 28. 5. 63. †
Kozieł-Poklewski Jan (Skała) — (A. Gątorze 14. 4. 64.)
Kozłowski — p. w przypisach do Złotego Potoka 9. 7. 63. Kr.
Kozłowski — Pł. Kietlanka 13. 5. 63.
Kozłowski — Kal. Biniszew 1. 3. 63. †
Kozłowski — Kal. Broszęcin 10. 4. 63. †
Kozłowski — A. Kadysz 21. 5. 63. n.
Kozłowski — M. Krzywosądz 19. 2. 63. †
Kozłowski Ignacy Dr. — Wil. Dźwinosy 9. 5. 63. †
Kozłowski Józef — Kal. (Jeżewo 4. 12. 63.) — Rozdziały 16. 1. 64. n. (†)
Kozłowski Walery — L. Lublin 18. 8. 63. — Panasówka 3. 9. 63. — Batorz 6. 9. 63. — Puchaczew 24. 9. 63. — Nowy Staw 25. 9. 63. — Lublin 18. 10. 63. — (Goraj 28. 10. 63.) — Chełm 2. 11. 63. — (Małoduszyn 2. 11. 63.) — Łęczna 10. 11. 63. — Łańcuchów 18. 11. 63. — (Rudka 19. 11. 63.) — (Rudka 19. 11. 63.) — Malinówka 20. 11. 63. — (Huta Krzeszowska 30. 11. 63.) — Momoty 1. 12. 63. — Korbutowa Wola 10. 12. 63. — Żółkiewka 24. 12. 63. — (Kierz 13. 1. 64.)
Koźmiński — Pł. Żeleźnia 6. 11. 63.
Koźniakowski Jan — L. Żyżyn 8. 8. 63. †
Kozub — (L. Rudnik 25. 1. 64.)
Kozyrski — P. Przyłęk 6. 10. 63. n.
Kożuchowski Ignacy — Kal. Ignacew 9. 5. 63. †
Kożuchowski — Pł. Naguszew 3. 6. 63. r.
Kraiński Leon — Wil. Rudniki 9. 3. 63. — Staniuki 21. 4. 63. — Dubicze 5. 5. 63. †

13-6-1

Krajewski — Kr. Komarów 20. 6. 63. †
Krajewski — Woł. Minkowce 22. 5. 63.
Krajewski — M. Złaków Kościelny 25. 7. 63. — Walewice 14. 8. 63.
Krajewski — p. w przypisach do Ossowej 31. 12. 63. P.
Krajewski Ignacy — L. Stara Wieś 18. 1. 64. r. n.
(Krakowski) ob. Matuszewicz.
Krakowski Michał (Krukowski) — P. Żelechów 11. 6. 63.
Kranich baron — Kal. Kleczew 10. 6. 63. †
Krasnowolski — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Krasowski Aleksander (Karasowski, Krassowski) — Kow. Szawkiany 14. 5. 63. — Ławków 12. 7. 63. — Kalwarya *30.* 8. 63. — (Poniewież 12. 10. 64.)
Krasucki Rajmund — (P. Radzyń 23. 1. 63.)
Krasucki Roman — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Kraszewski (Tatarkiewicz, Tatarowicz) — M. Ktery 9. 7. 63. †
Kraszewski — Kal. Dzbów 28. 9. 63. — Kocin 3. 10. 63. (n. †)
Kraszewski Stefan Dr. — Woł. Minkowce 22. 5. 63. †
Krause Albin — A. Poszławanty 22. 5. 63. †
Krause Roman — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63. †
Krąkowski — Kal. Broszęcin 10. 4. 63. †
Krewniak Jan — Rumunia: Kostangalia 15. 7. 63. †
(Królikowski) ob. Kulikowski.
Kropidło, ksiądz Kapucyn — L. Krasnobród 24. 3. 63. †
Kropielnicki Mateusz — L. Częstoborowice 30. 7. 63. †
Krosnowski — M. Krzywosądz 19. 2. 63. †
Krotke — L. Ciotusza 11. 11. 63. r. n.
(Kruk) ob. Hejdenreich Michał.
Krukowiecki Aleksander hr. (Brzeziński, Żubr) — Kr. (Obiechów 14. 8. 63. Str. 178.) — Pieskowa Skała 15. 8. 63. — Glanów 15. 8. 63. — (Wąsów 15. 8. 63). — (Imbramowice 15. 8. 63.) — (Biała 18. 8. 63.) — P. Ossowa 31. 12. 63. — L. Mała Bukowa 31. 12. 63. — Stawce 25. 1. 64 r.
(Krukowski Michał) ob. Krakowski.
(Krukowski) ob. Matuszewicz.
Kruszewski — (Kr. Szklary 5. 4. 63.)
Kruszka — Pł. Szczutowo-Blizno 9. 7. 63. †
Kruszyński — Pł. Szczutowo-Blizno 9. 7. 63. †
Krynicki Karol — S. Chocimów 21. 1. 64.
Kryński Izajasz — Kr. Miechów 17. 2. 63. †
Krypski Bolesław — Ukr. Sołowijówka 9. 5. 63. †
Krysiński Karol — P. (Radzyń 23. 1. 63.) — (Sycyna 21. 2. 63.) — Sosnowica 4. 3. 63. — Stanin 14. 3. 63. — Wólka Plebańska 15. 4. 63. — Międzyrzecz 6. 5. 63. — Dołha 6. 5. 63. — L. Sobolew 24. 5. 63. — (Chruślina 30. 5. 63.) — Zbilitów 10. 6. 63. — Dubów 19. 6. 63. — (Róża 23. 6. 63.) — Parczew 29. 6. 63. — Wyryki 5. 7. 63. — (L. Wielka Bukowa 6. 7. 63.) — Gr. Domaczew 11. 7. 63. — P. Sławetycze 11. 7. 63. — L. Kania Wola 23. 7. 63. — Chruślina 4. 8. 63. — Żyżyn 8. 8. 63. — P. Sosnowica 19. 8. 63. — L. Fajsławice 24. 8. 63. — (Gr. Łukawica 19. 9. 63.) — P. (Konstantynów 24. 9. 63.) — (Przyłęk 8. 10. 63.) — L. Zezulin 22. 10. 63. — Lublin 25. 10. 63. — Goraj 28. 10. 63. — (Chełm 2. 11. 63.) — (Mołoduszyn 2. 11. 63.) — P. (Wytyczno 7. 11. 63.) — (Włodawa 9. 11. 63.) — P. Rossosz 17. 11. 63. — Kolano 18. 11. 63. — L. (Łańcuchów 18. 11. 63.) — Rudka 19. 11. 63. — (Rudka 19. 11. 63.) — Tarnawka 19. 11. 63. — Malinówka 20. 11. 63. — (P. Andrzejów 23. 11. 63.) — L. Garbów 26. 11. 63. — (Huta Krze-

9-3 2

szowska 30. 11. 63.) — Momoty 1. 12. 63. — (Potok Wielki 21. 12. 63.) — Żółkiewka 24. 12. 63. — Majdan *30.* 12. 63. — Syrniki 31. 12. 63. — (Dołhobyczew *3.* 1. 64.) — (Stary Zamość 13. 1. 64.) — (Kierz 13. 1. 64). — (Wielkopole 3. 2. 64.) — P. Ulęże 16. 4. 64. — L. Zawieprzyce 21. 4. 64. — Patrz w przypisach do Zawieprzyc 21. 4. 64.

Kryza — M. Kiernozia 1. 11. 63.

Krzesimowski (Buski) — M. Krzywosądz 19. 2. 63. †

Krzycki, ojciec — P. Kock 25. 12. 63. †

Krzycki, syn — P. Kock 25. 12. 63. †

(Krzykała) ob. Szrajer.

Krzymowski — L. Lubartów 23. 1. 63.

Krzyński — Miń. Woronie 23. 6. 63. †

(Krzywda) ob. Rzewuski Napoleon Zygmunt.

Krzywiec Tomasz — A. Kadysz 21. 5. 63.

(Krzyżanowski) ob. Wilusz.

Krzyżanowski — Woł. Salicha 26. 5. 63.

Krzyżanowski Aleksander? — Wol. Radziwiłłów 2. 7. 63.

Krzyżanowski — S. Żeleźnica 30. 4. 64.

Krzyżanowski Platon — Ukr. Owsianiki 11. 5. 63. — Rotmistrzówka 12. 5. 63. — Biała 12. 5. 63. — Bułaj 15. 5. 63. n.

Ksiądz... — Kr. Komarów 20. 6. 63. †

Księżalski (Księżopolski?) — Gr. Królowy Most 9. 6. 63. †

Księżopolski (Księżalski?) — Gr. Królowy Most 9. 6. 63. †

Kubańczyk Franciszek — L. Żyżyn 8. 8. 63. †

Kubicki — p. w przypisach do Opatowa 14. 4. 64. S.

Kubicki Józef (Grzmot) — Pł. Łączka 23. 5. 63. — (Żeleźnia 6. 11. 63.)

Kucz — P. Korytnica 10. 6. 63. †

Kuczborski — Pł. Borzymin 21. 4. 63. n.

Kuczborski Ignacy — Pł. Rydzew 5. 5. 63. †

Kuczewski Edmund (Kaczewski, Korczewski) — Wil. Kruszany 1. 3. 63. — Kow. Buda 16. 3. 63. (n.) — (Wil. Antokolce 16. 4. 63.)

Kuczewski Eugeniusz — A. Kadysz 21. 5. 63.

Kuczkowski (Mucha) — P. Mokobody 3. 2. 63.

Kuczyk — M. Glinianka 3. 3. 63. — Otwock 3. 3. 63. — Góra Kalwarya *4.* 3. 63. — Góra Kalwarya *12.* 4. 63. — p. w przypisach do Góry Kal. 12. 4. 63.

Kuczyński — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63.

Kudawski — A. Zywulciszki 25. 7. 63. — p. w przypisach tamże.

(Kujawski) ob. Mierzyński Henryk.

Kukiel — L. Hrubieszów 23. 1. 63.

Kulczycki — L. Depułtycze 5. 8. 63. — Fajsławice 24. 8. 63.

Kulczycki Leon — Gr. Grodno 14. 3. 63. — A. Kozłowa Ruda 1. 4. 63. — Lokajcie 9. 4. 63. r. (†)

Kulesza Antoni v. Władysław (Kałusza) — Kr. (Sosnowiec 7. 2. 63). — Mrzygłód 1. 3. 63. — Biała 18. 8. 63. † — p. w przypisach do Mrzygłodu.

Kulesza Stanisław — Miń. Woronie 23. 6. 63. †

Kuliwski — (S. Kunów 17. 6. 64. n.)

Kulikowski (Królikowski) — L. Mołożów 25. 10. 63. †

Kulwicz Władysław — (A. Lemań 10. 11. 63.)

Kułaczkowski — L. Gościradów 22. 10. 63. †

Kunkowski Stanisław — Pł. Żuromin *8.* 2. 63. n.

11-5

Kupść Jan — Kow. Medejki 7. 5. 63.
Kurcharski (Kucharski?) Leon — Kr. Rudniki 28. 7. 63.
Kurek — L. Kobylanka 6. 5. 63. r.
(Kurkurewicz) ob. Korkorewicz Wiktor.
Kurnatowski — Kow. Leńcze 1. 4. 63.
Kurowski Apolinary — (Kal. Radomsk 24. 1. 63.) — Kr. Michałowice 2. 2. 63. — (Szyce 4. 2. 63.) — (Maćki 4. 2. 63.) — Sosnowiec 7. 2. 63. — (Iwanowice 12. 2. 63.) — Miechów 17. 2. 63. — (Kal. Pańki 26. 2. 63). — (Kr. Chroberz 17. 3. 63.) — S. Chocimów 21. 1. 64. — Opatów 21. 2. 64.
Kurowski Józef — L. Borowe Młyny 16. 4. 63. †
Kurowski Rajmund — Wil. Świeczki 4. 4. 63. r.
Kurpiński (Harpiński) — Pł. Chromaków 10. 8. 63.
Kurulski Łucyan — Kr. Szklary 5. 4. 63. r. (†)
Kurzański Wacław v. Mieczysław — Ukr. Sołowijówka r. n.
Kurządkowski Tomasz — Pł. Szczutowo-Blizno 9. 7. 63. †
Kurzyna Jan — M. Krzywosądz 19. 2. 63. — Nowa Wieś 21. 2. 63. — (Kr. Igołomia 4. 5. 63.)
(Kusza) ob. Kuszaba.
Kuszaba (Kusza, Zgliszczyński) — Pł. Rozwoziny 3. 7. 63. — (Kuczbork 6. 7. 63.) — Kuczbork 12. 7. 63.
Kuszłejko Tomasz — Kow. Leńcze 1. 4. 63. — (Cytowiany 7. 4. 63.) — (Mażoli 14. 5. 63.) — Worniany 9. 6. 63. — (Modroga 12. 7. 63.) — (Kiejdany 26. 11. 63.)
Kutkurowski v. Kutkorowski — P. Stanin 14. 3. 63. †
(Kuza, książę — patrz Rumunia: Kostangalia 15. 7. 63.)
(Kuźma) ob. Izbiński.
Kuźmiński Franciszek — M. Walewice 14. 8. 63.
Kuźmiński — Gr. Horki 25. 5. 63. †
Kwapiszewski — A. Łapy 17. 7. 63. — Łapy 18. 7. 63. — Średnica 23. 7. 63. — Siodmaki 24. 7. 63. — Gr. Markowo 30. 7. 63. — Ihnatki 31. 7. 63. — Rychły 5. 8. 63. — A. Sanie 3. 9. 63. — Brzeźnice 7. 9. 63. — P. Korczew *20.* 9. 63. — Pł. Księżopole 12. 10. 63. — P. Finkówka 8. 11. 63. — L. Mała Bukowa 31. 12. 63. — P. Rutka Korybutowa 19. 1. 64.
Kwaśniewski — S. Ossa 10. 7. 63.
Kwiatkowski — L. Tuczapy 19. 5. 63. r.
Kwiatkowski Stanisław — Kr. Wąsowo 15. 8. 63.
Kwiatkowski Władysław — Kr. Miechów 17. 2. 63. r. (†)
Kwiatkowski Zdzisław — Kr. Małogoszcz 24. 2. 63. † — patrz w przypisach tamże.
(Ladkowski) ob. Latkowski.
Lempke — L. Kobylanka 6. 5. 63. †
(Lander) ob. Lenkiewicz Aleksander.
Landowski Paweł (Bugajczyk, Kosa) — P. Oziemkówka 1. 1. 64. r. n.
Langiewicz Maryan Melchior — S. Szydłowiec 23. 1. 63. — (Błoto 1. 2. 63.) — (Kr. Michałowice 2. 2. 63.) — S. (Suchedniów 2. 2. 63.) — Wąchock 3. 2. 63. — (Kr. Dąbrowa 4. 2. 63.) — (S. Zawichost 8. 2. 63.) — S. Św. Krzyż 12. 2. 63. — Staszów 17. 2. 63. — Kr. Małogoszcz 24. 2. 63. — (Ewina 26. 2. 63.) — (Uniejów 28. 2. 63.) — (Mrzygłód 1. 3. 63.) — Pieskowa Skała 4. 3. 63. — Skała 5. 3. 63. — (Szczepanowice 13. 3. 63.) — (Kal. Radomsk 14. 3. 63.) — Kr. (Giebułtów 16. 3. 63.) — Chroberz 17. 3. 63. — Grochowiska 18. 3. 63. — (Igołomia 21. 3. 63.) — (L. Sobolew 24. 5. 63.
(Lapiński) ob. Łapiński.
Lapczyński Emil — P. Krzywda 27. 3. 63. †

Laskarys Jerzy — Kow. Buda 16. 3. 63.
Laskowski — Pł. Małkinia 17. 5. 63.
Laskowski Antoni — Gr. Horki 21. 5. 63. †
Laskowski Ignacy (Wojewoda, Ignacy z Górszczyzny, Zgorszczyzna Ignacy, Czerski, Jezierski, Zgierski) — Kow. Ginietyny 21. 4. 63. — Medejki 7. 5. 63. — Hudyszki 8. 5. 63. — Sznurkiszki 9. 5. 63. — (Mażoli 14. 5. 63.) — Szawkiany 26. 5. 63. — Użwenty 2. 6. 63. — Cytowiany 6. 6. 63. — Żoginie 18. 6. 63. — Montwidów 24. 6. 63. — Kow. Girniki 20. 12. 63. — Ibiany 2. 1. 64. — P. w przypisach do Ginietyn.
Laskowski Stanisław (Sobek) — Miń. Lady 10. 5. 63. — (Piotrowszczyzna 10. 5. 63.) — Marcyanówka 21. 5. 63. — Łoczyn 25. 6. 63. — (Skryl 16. 8. 63.) — (Kowalewice *30.* 8. 63.)
Lasocki Ludwik — Pł. Łączka 23. 5. 63. †
Lasocki Walenty (Dubois) — Pł. Żeleźnia 6. 11. 63. — Poręba 12. 11. 63.
Lasocki Wawrzyniec — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63. †
(Laszkiewicz) ob. Łaszkiewicz, ksiądz.
Latasiewicz — Kr. Pieskowa Skała 15. 8. 63.
Latkowski (Ladkowski, Lutkowski, Ładkowski, Latkowski) — Gr. Hornów 2. 5. 63. — Brześcianka 3. 5. 63.
(Latour) ob. Viegier de Latour.
Laudański Michał — A. Mazuryszki 21. 8. 63. — Stankuny 24. 8. 63.
Laury — M. Sobota 22. 7. 63. — Dobrzelin 22. 7. 63. r.
Laurysiewicz, ksiądz — S. Zawady 2. 6. 63. r.
Lauszka v. Lauszkic — S. Opatów 21. 2. 64. †
Lazzarini Gustaw — S. Św. Krzyż 12. 2. 63. †
Léhar — p. w przypisach do Olszanki 10. 4. 63. A.
(Lelewel) ob. Borelowski Marcin.
(Leliwa) ob. Wańkowicz Jan.
Leman Karol — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63. †
Lemański — M. Nowa Wieś 21. 2. 63. †
(Lemański) — (Kal. Kuźnica 4. 4. 63.)
Lenartowicz — Pł. Cierpięty 17. 8. 63. — Żeleźnia 6. 11. 63. — Tyczek 16. 11. 63. † — p. w przypisach do Drążdżewa 27. 6. 63. Pł.
Lencewicz — A. Augustów *10.* 9. 63. (†)
(Lencis) ob. Leneizo.
(Lenczyca) ob. Leneizo.
(Lenicz) ob. Leneizo.
Leneizo (Lencis, Lenczyca, Lenicz) — Pł. Gałomin 10. 10. 63. — Osówka 14. 10. 63. † — patrz w przypisach do Gałomina 10. 10. 63.
Leniecki Józef (Leniewski) — M. (Strzyboga 20. 1. 63.) — Budy Bolimowskie 7. 2. 63. — S. Studzienna 10. 2. 63. — L. Kobylanka 1. 5. 63. — (Goraj 29. 10. 63.) — (Mołoduszyn 2. 11. 63.) — Finkówka 8. 11. 63. — P. Uścienice 10. 11. 63. — L. Puchaczew 18. 11. 63. — Korbutowa Wola 10. 12. 63. — Przybysławice 19. 12. 63. — P. Uścimów 6. 1. 64. — L. Wola Skromowska 14. 1. 64. — Rudki 20. 1. 64. — P. Wólka Konopczana 9. 2. 64. — (L. Tarnogóra 22. 4. 64.)
Lenkiewicz Aleksander (Lander) — Gr. Jeziory 3. 5. 63. — Sklanek 4. 5. 63. — Janin 10. 5. 63. — (Smolanka 13. 5. 63.) — (Michalin 14. 5. 63.) — Litwinów 28. 5. 63. — Mołowidy 3. 6. 63. — (Sielec 7. 6. 63.) — (Sieradów 16. 6. 63.) — Janin 16. 6. 63. — (Łysków 16. 6. 63.) — Jeziory 25. 7. 63. — A. (Zywulciszki 25. 7. 63.) — (Bombiniki 5. 8. 63.) — (Straczuny 7. 8. 63.) — Strzelcowizna 3. 9. 63.
(Leon L.) ob. Lewandowski Leon.

10-2 3

Leonard Józef — L. Żyżyn 8. 8. 63.
Leonowicz — A. Mazuryszki 21. 8. 63. † — P. w przypisach tamże.
Leopold N. — L. Częstoborowice 30. 7. 63. †
Lerbass — L. Malinówka 20. 11. 63. †
Lesiński Stanisław — Kr. Podlesie 4. 5. 63.
Leśkiewicz — S. Chocimów 21. 1. 64.
Leszczyński — P. Rossosz 17. 11. 63. — Kolano 18. 11. 63. — L. Malinówka 20. 11. 63.
Leszczyński, ksiądz — L. Puchaczew 18. 11. 63. r.
(Lewal) ob. Duval.
Lewakowski Karol Dr. — L. Tuczapy 19. 5. 63.
Lewandowski — S. Jeziorko 29. 10. 63.
Lewandowski — P. Patrykozy 4. 3. 63. †
Lewandowski Leon (Leon L.) — S. Radkowice 20. 1. 64.
Lewandowski Walenty — P. (Radzyń 23. 1. 63.) — Stok Lacki 23. 1. 63. — Łaskarzew 28. 1. 63. — Gr. Siemiatycze 7. 2. 63. — (Królowy Most 11. 2. 63.) — P. Woskrzenice 17. 2. 63. — Sycyna 21. 2. 63. — Sosnowica 4. 3. 63. — Stanin 14. 3. 63. — Osiny *15.* 3. 63. — Garwolin 22. 3. 63. — P. Wola Wodyńska *23.* 3. 63. — (Kobyla Wola 24. 3. 63.) — (M. Mingosy 3. 4. 63.) — P. (Żelechów 11. 4. 63.) — (Wólka Plebańska 15. 4. 63.)
Lewandowski — P. Cisownik 2. 4. 64. — L. Krupy 5. 4. 64. — Krupy 6. 4. 64.
Lewartowski — Kr. Komarów 20. 6. 63. †
Lewgowd — Kow. Leńcze 1. 4. 63.
Lewicki Józef — L. Sobolew 24. 5. 63.
Lewiński — Kal. Pyzdry 17. 4. 63. — Pyzdry 29. 4. 63.
(Lewkin) ob. Lotkin.
(Libczyński) ob. Czempiński.
Libelt Karol — M. Brdów 29. 4. 63. †
Libiński, ks. (Haller) — Pł. Cyk 21. 11. 63. r.
(Liczbiński) ob. Czempiński.
Ligniński Karol — Kal. Ignacew 8. 5. 63. r.
Linde — M. Dobrzelin 22. 7. 63. r. — Walewice 14. 8. 63.
(Liniński) ob. Lniński.
Linkowski — Kow. Draginie 22. 6. 63. †
(Lipczyński) ob. Czempiński.
Lipiński Stanisław (Janiszewski) — M. Kunki 15. 5. 63. — (Radziwiłłów 20. 5. 63.) — (Kal. Ignacew 9. 6. 63.) — L. Brzezno 22. 7. 63. n. — patrz w przypisach tamże.
Lipka — M. Międzylesie 20. 3. 63. †
Lipoman — Ukr. Wercholewsk 13. 5. 63. r. n.
Lipowski Adam — Pł. Łączka 23. 5. 63. — Naguszew 3. 6. 63.
Lipski Dr. — Kow. Draginie 22. 6. 63. †
Lipski — L. Polichno 18. 7. 63. r.
Lipski — L. Depułtycze 5. 8. 63. †
Lipski — L. Ciotusza 11. 11. 63. r. n.
Lipski Jan — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Lisiewicz — M. Góra Kalwarya *4.* 3. 63. †
(Lisowczyk) ob. Deskur Bronisław.
Lisowski — P. Róża 23. 6. 63.
(Litkiewicz) ob. Ludkiewicz.
Litwicki — L. Kobylanka 6. 5. 63. r.
(Lityński) ob. Lutyński.

6-2

(Liwocz) ob. Żaykowski Antoni.
Lniński (Liniński) — P. Finkówka 8. 11. 63. †
Loewenhard Karol (Grzymała) — L. Żyżyn 8. 8. 63. p. w przyp. do Częstoborowic 30. 7. 63. L.
Logier — S. Czarna *18.* 12. 63.
L' Oiseau — Kr. Małogoszcz 16. 9. 63. †
(Longin) ob. Songin.
Lorenc — L. Łążek 22. 10. 63. †
Lot — S. Ulów 16. 5. 63. †
Lot Alfred — S. Białobrzegi 7. 7. 63. †
Lotkin Jakób (Lewkin) — Kr. Ruda Fanisławicka 23. 1. 64. — (Kielce 23. 1. 64.) — Krasocin 3. 2. 64. — S. Żeleźnica 30. 4. 64.
(Lubicz) ob. Stabrowski Aleksander.
Lubicz — S. Opatów 21. 2. 64.
Lubieniecki — Woł. Makoty 25. 5. 63.
Lublak Jan — L. Żyżyn 8. 8. 63.
(Ludgajło) ob. Lugajło Bronisław.
Ludkiewicz Elizeusz (Ludobroński, Ludwikiewicz, Lutkiewicz, Litkiewicz) — Kow. Korsakiszki 26. 4. 63. — (Medejki 7. 5. 63.) — Świrpleny 8. 5. 63. — Możany 27. 7. 63. — Darszyszki 11. 11. 63. †
(Ludobroński) ob. Ludkiewicz Elizeusz.
Ludowski Klemens — S. Jeziorko 29. 10. 63.
(Ludwik Biały) ob. Chądzyński Zbigniew.
(Ludwikiewicz) ob. Ludkiewicz Elizeusz.
Ludwiński Józef — Pł. Szczutowo-Blizno 9. 7. 63. †
Lugajło Bronisław (Czarnoskalski, Ludgajło) — Kow. (Rogów 29. 5. 63.) — p. w przypisach tamże.
Lustański Ignacy — L. Lipno 28. 5. 63. — Wincenta 18. 9. 63.
Lutkiewicz Adam — Wil. Szeszole 30. 4. 63. †
(Lutkiewicz) ob. Ludkiewicz Elizeusz.
(Lutkowski) ob. Latkowski.
Lüttich Aleksander — Kal. Opatówek 25. 2. 63. — Jawór 3. 3. 63. — Brodnia 5. 3. 63. — (Ochędzyn 20. 4. 63.) — (Kluski-Pustowo 24. 3. 63.) — Więcki 23. 4. 63. — Rychłocice 8. 5. 63. — Koniecpol 25. 5. 63. — S. Przedbórz 27. 6. 63. — Skotniki 29. 6. 63. — Kal. Kaszewice 3. 7. 63. — Chorzenice 4. 7. 63. — (M. Dalików 10. 9. 63.)
Lutyński Ludwik (Lityński) — P. Węgrów *10.* 5. 63. — Pł. Naguszew 3. 6. 63. — P. Sokołów 10. 6. 63. — L. (Częstoborowice 30. 7. 63). — Chruślina 4. 8. 63. — Żyżyn 8. 8. 63. — P. Chotycze 7. 9. 63. — L. Grojec 1. 12. 63. — Korbutowa Wola 10. 12. 63. — P. Kock 25. 12. 63. — L. Rudnia 16. 1. 64. — Zulin 27. 1. 64. — Wielkopole 3. 2. 64.
Łabanowski — Kow. Medejki 7. 5. 63.
Łabęcki — S. Zawady 2. 6. 63. n.
Łabędzki — Woł. Minkowie 22. 5. 63.
Łada — Wil. Polimsza 19. 5. 63. — Rudniki 31. 5. 63.
Łada — S. Janik 16. 12. 63. — (Bodziechów 16. 12. 63). — Lechów 22. 2. 64. p. w przypisach do Janika.
(Ładkowski) ob. Latkowski.
Ładyński Władysław — Pł. Szczutowo-Blizno 9. 7. 63. r.
Łaguna Apolinary — A. Sanie 3. 9. 63. †
Łakiński Józef — S. Opoczno 4. 2. 63. — M. Chojenko 7. 3. 63. — Kowal 15. 4. 63. — Kunki 15. 5. 63. †
Łaniewski — L. Depułtycze 5. 8. 63.

7-13

(Łapacki) ob. Łopacki.
Łapiński — Ukr. Rozalówka 10. 5. 63. —
Łapiński (Lapiński) — Gr. Wielkie Jaszwile 2. 4. 63. — A. Krasne 29. 6. 63. r. n.
Łapiński Czesław — L. Boby 28. 4. 63. †
Łapiński (Tefik-bej) — patrz Wyprawa morska str. 298.
Łaski — L. Luta 7. 3. 63. †
Łaski Karol — P. Krzywda 27. 3. 63. †
Łaski Zdzisław (Łucki) — P. Stoczek *8.* 6. 63. — Żelechów 11. 6. 63. — Chruślina 8. 8. 63.
Łaszkiewicz ksiądz (Laszkiewicz, Łukasiewicz) — Wil. Naliboki 19. 4. 63. — Gr. Mołowidy 3. 6. 63. — Sielec 7. 6. 63.
(Łatkowski) ob. Latkowski.
(Łatynser Dr. we wojsku moskiewskiem — patrz M. Żdżary 23. 9. 63. i Skoszewy 25. 9. 63.)
Łazarz — Gr. Horki 25. 5. 63. †
Łazowski Antoni — Pł. Stok 5. 5. 63. — Żeleźnia 6. 11. 63. †
Łącki Bolesław — Kr. Stawy 9. 10. 63.
Łebiński Leopold — Kr. Szyce 7. 5. 63. †
Łempicki — Pł. Podoś 8. 2. 63. †
Łęgiewicz Antoni — M. Żdżary 23. 9. 63. r.
Łopaciński — S. Iłża 17. 1. 64. r.
Łopacki Andrzej (Łapacki) — (Kr. Michałowice 2. 2. 63.) — S. Staszów 9. 4. 63. — Grabowiec 16. 4. 63. — Stefanów 22. 4. 63. r. — Michałów 23. 4. 63. — Limierze 3. 5. 63. — Jeziorko 4. 5. 63. — Rzeczniów 5. 5. 63.
Łopatyński Mieczysław — L. Stara Wieś 18. 1. 64. r. n.
(Łowiński Henryk) ob. Szermętowski.
Łucki Józef — L. Kobylanka 6. 5. 63. r. (†)
(Łucki) ob. Łaski Zdzisław.
(Łukasiewicz) ob. Łaszkiewicz, ksiądz.
Łukasiewicz Edward — L. Sobolew 24. 5. 63.
Łukaszewicz Izydor (Hołosko) — Gr. Mołowidy 3. 6. 63. — Sielec 7. 6. 63. — Miń. Krzywoszyn 28. 6. 63. — Ignatowo 11. 7. 63. — Gr. Lwowszczyzna 18. 7. 63. †
Łukaszewicz Wincenty (Pomian) — Kow. Petyszki 1. 7. 63. — Wobolinki 4. 7. 63. — Komaje 12. 7. 63. — Leluny 11. 8. 63. — Dziesiukiszki 21. 8. 63. — Hermaniszki 27. 11. 63.
Łukaszunas Kazimierz — Kow. (Onikszty 8. 10. 63.) — (Kiejdany 28. 11. 63.)
(Łukian Wola) ob. Zieliński Adam Łukasz.
Łukijanowicz Łukasz — Pł. Księżopole 12. 10. 63. †
Łukowski — M. Żdżary 23. 9. 63.
Łuszczewski Franciszek — S. Smardzew 26. 5. 63. †
Łyko Józef — Wil. Polimsza 19. 5. 63. †
Machczyński Józef — Woł. Minkowce 22. 5. 63.
Machnowski Bronisław — L. Stara Wieś 18. 1. 64. r. n.
Maciszkiewicz Bronisław — Kr. Komarów 20. 6. 63. n.
Mackiewicz Antoni ksiądz — Kow. Megiany 27. 3. 63. — (Leńcze 1. 4. 63.) — Ginietyny 21. 4. 63. — Korsakiszki 26. 4. 63. — (Medejki 7. 5. 63.) — (Hudyszki 8. 5. 63.) — Sznurkiszki 9. 5. 63. — (Mażoli *14.* 5. 63. — Użwenty 2. 6. 63. — Cytowiany 6. 6. 63. — Żoginie 18. 6. 63. — Montwidów 24. 6. 63. — (Róża 17. 7. 63.) — Poniewież 19. 7. 63. — Bystropole 31. 7. 63. — (Ibiany 1. 8. 63. Kow.) — Kiejdany *12.* 8. 63. — Buda 20. 8. 63. — Krakinów *19.* 8. 63. — Puszałaty 24. 9. 63. — Kiej-

dany 9. 10. 63. — Świętobrość 19. 10. 63. — Gojżewka 26. 11. 63. — Wilki 17. 12. 63. n.
Mackiewicz — Kow. Kiejdany 9. 10. 63.
(Mackiewicz) ob. Mickiewicz Stanisław.
Mackiewicz — M. Rawa *10.* 12. 63. (n.)
(Magnan patrz Wyprawa morska str. 299.)
Magnuski — M. Dalików 10. 9. 63.
Majer Romuald (Pałacyk, Pollaca) — Pł. Dziwy 29. 7. 63. — Chromaków 10. 8. 63.
Majewicz — S. Jeziorko 29. 10. 63.
(Majewski) ob. Majkowski.
Majewski — Kr. Góry 18. 6. 63. †
Majewski Franciszek — P. Luta 7. 3. 63. †
Majewski Mikołaj — A. Wincenta 18. 9. 63.
Majewski — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Majkowski — P. Stanin 14. 3. 63.
Majkowski (Majewski) — S. Ulów 16. 5. 63. — Stawiszyn 17. 5. 63. — M. Nowa Wieś 18. 5. 63. †
Makarewicz — Woł. Trojanów 8. 5. 63. r.
Makarewicz — Gr. Walile 29. 4. 63. †
Makarewicz — M. Młochów 1. 11. 63. r.
Makarski — S. Kowala-Stępocina 21. 8. 63.
Makowiecki — Kr. Miechów 17. 2. 63. †
Makowski — M. Ruszków 10. 4. 63. †
Maksymow Jakób — Kr. Rudniki 28. 7. 63.
Malarz z Częstochowy — Kal. Pyszków 15. 2. 63. †
Malczewski Stefan —Kr. Igołomia 4. 5. 63. — (Podlesie 4. 5. 63.)
Malczewski Bolesław — Kal. Pyzdry 17. 4. 63.
Malecki Dominik — Kow. Medejki 7. 5. 63. — Sesiki 4. 6. 63. — Traszkuny 7. 11. 63. (n.)
Malecki Kasper (Gasparowicz, Kasperowicz) — Kow. (Medejki 7. 5. 63.) — Mińcza 16. 5. 63. — Wil. Łabonary 21. 5. 63. — Kow. Sesiki 4. 6. 63. — Woszokiany 12. 6. 63. — Troupie 22. 9. 63.
Maleszewski — Kal. Koniecpol 25. 5. 63.
Malinowski — Wil. Mitkiszki 22. 3. 63. †
Malinowski — P. Sławetycze 11. 7. 63.
Malinowski — Gr. Walile 29. 4. 63. †
Malinowski — S. (Lipa 15. 2. 64.) — Jaroszki 7. 3. 64. — Jaroszki 17. 4. 64.
Malinowski Józef — Pł. (Dąbrowa 8. 3. 63.) — (Rydzew 12. 3. 63.) — (Zeńbok 15. 3. 63.) — Radzanów 21. 3. 63.
Maliszewski — L. Kobylanka 1. 5. 63.
Malnowski — L. Łążek 22. 10. 63. †
(Małachowski) ob. Młochowski.
Małecki Aleksander — Kow. Onikszty 8. 10. 63.
Małowiejski Józef — (Pł. Stok 5. 5. 63.)
Mancewicz Jan — (Moh. Niższa Toszczyca 8. 5. 63. n.)
Mancewicz Michał — (Moh. Niższa Toszczyca 8. 5. 63. n.)
Mancewicz — Gr. Mereczowszczyzna 8. 6. 63. r.
Mańkowski Benwenuto, ksiądz (Benwenuto) — Kal. Kuźnica Grabowska 26. 2. 63. r. — Kr. Kuźnica Masłowska 22. 3. 63. † — (Kal. Grochowy 30. 5. 63.) — patrz w przypisach do Kuźnicy Grabowskiej.
Mańkowski — Kal. Pyzdry 29. 4. 63.
Manowski — S. Jeziorki 5. 5. 63. r.

10 – 1

Marciniak — Kal. Ignacew 8. 5. 63. r.
Marcinkowski (Marcinowski) — Pł. Cyk 21. 11. 63. †
Marcinkowski Ksawery — S. Kowala — Stępocina 21. 8. 63. †
Marcinkowski, ksiądz — L. Brzezno 22. 7. 63. †
(Marcinowski) ob. Marcinkowski.
Marczewski Leon — L. Żyżyn 8. 8. 63. †
Marecki Michał v. Karol — L. Puchaczew 18. 11. 63. — Korbutowa Wola 10. 12. 63. — Przybysławice 19. 12. 63. — Łączna 25. 12. 63. — Skromowska Wola 14. 1. 64. — Sucholipie 24. 1. 64. †
Markiewicz Antoni — Kal. Ignacew 9. 6. 63. — Kleczew 10. 6. 63. — M. Łódź 19. 7. 63. — Kołacin 28. 7. 63.
Markowski — S. Michałów 24. 4. 63. — Kr. Oksza 20. 10. 63. — S. Sprowa 4. 12. 63. — Bodziechów 16. 12. 63. r. — Kr. Maruszowa 21. 3. 64. — (Pinczów 3. 5. 64.)
Markowski — S. Iłża 17. 1. 64. †
Martini — Kr. Glanów 15. 8. 63. r.
Maryański Maryan — S. Mroczków 24. 8. 63. †
Maryański Nikodem — M. Nowa Wieś 26. 4. 63. †
Masłowski — Pł. Naguszew 3. 6. 63.
Maśniewski v. Maźniewski — Kal. Koniecpol 25. 5. 63. †
Massalis Julian — L. Stara Wieś 18. 1. 63. r. n.
Maszadro Dr. — P. Róża 24. 3. 63. †
Maszewski — Miń. Ozierce 3. 5. 63. †
Matczyński Nepomucen — Kal. Dobrosołów 2. 3. 63. †
Matejko — L. Potok 20. 3. 63.
Matkowski Julian — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Matliński (Janko Sokół) — P. Węgrów 3. 2. 63. — (Mokobody 3. 2. 63.) — (Ludwinów 3. 2. 63.) — (Gr. Siemiatycze 7. 2. 63.) — P. Siwe Bagno 1. 3. 63. — Dziecinów 18. 3. 63. — Zambrzyków 18. 3. 63. — (Róża 24. 3. 63.) — M. Mingosy 3. 4. 63.
Matulewicz — P. Stanin 14. 3. 63.
Matuszewicz — Kal. (Ignacew 9. 6. 63.) — Zagórów 12. 7. 63. — Kleczew 13. 7. 63. — Zielęcice 15. 8. 63. — Nieznanice 29. 8. 63. — (M. Daników 10. 9. 63.) — Kal. Lutomiersk 11. 9. 63.
Matuszewski Mikołaj — Woł. Moskalówka 17. 5. 63. †
Matusiewicz — (A. Krasnopol 26. 8. 63.)
Matuszewicz (Krakowski, Krukowski) — Kow. Kielmy 20. 6. 63.
Matuszewicz — Wil. Landwerowo 10. 5. 64.
Matuszewski — M. Wola Cyrusowa 4. 9. 63.
Mawski Paweł — Kr. Rudniki 28. 7. 63.
(Max, ksiądz) ob. Torejwo Maksym.
Mazaraki — M. Życk 13. 12. 63.
Mazaraki Jan — Kr. Góry 18. 6. 63. r. — Sędziszów 31. 1. 64.
Mazur Antoni — S. Stefanów 22. 4. 63. r.
Mazurek Adam — S. Chocimów 21. 4. 63.
Mazurkiewicz — Wil. Mitkiszki 22. 3. 63. †
(Mazurkiewicz) ob. Bogusz.
Mazewski — Woł. Salicha 26. 5. 63. r.
(Mażniewski) ob. Maśniewski.
Mechanik niew. naz. — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63. †
Meglicz p. w przypisach do Radkowic 20. 1. 64. S.
Melin — Pł. Nietrzeba 22. 4. 63. †
(Merle) ob. Karwoski.

Messer — M. Krzywosądz 19. 2. 63. †
Męciński Józef hr. — S. Wierzchowiska 6. 11. 63. r.
Mianowski Feliks — A. Czarny Bród 23. 4. 63. r.
Miaskowski — (M. Kłobka 17. 10. 63.)
Micewicz — A. Białogrondy 22. 8. 63. — Wincenta 18. 9. 63.
Micewicz Konstanty — P. Grężówka 23. 4. 63. n.
Micewicz Ludwik — A. Dumbele 10. 8. 63. †
Michajłow Iwan — M. Wola Cyrusowa 4. 9. 63.
Michalczewski Stefan — S. Bodziechów 16. 12. 63. †
(Michalicki) — M. Miłośna 8. 8. 63.
Michalski (Rzepecki) — Kr. Rudniki 28. 7. 63. r. — Góry 5. 11. 63. — Strojnów 24. 11. 63. (n.) — (S. Jeziorko 29. 11. 63.)
Michalski — S. (Lipa 15. 2. 64.) — (Jaroszki 7. 3. 64.)
Michalski — Kal. Kuźnice 4. 4. 63. †
Michalski Antoni — A. Sanie 3. 9. 63. †
Michalski Franciszek — S. Bodziechów 26. 12. 63. †
Michalski Ludwik — S. Grzybowa Góra 19. 4. 63.
Michalski Piotr — L. Sobolew 24. 5. 63.
Michalski Kazimierz — Kal. Więcki 23. 4. 63. †
(Michałek) ob. Pustowojtówna.
Michałkowski Adam — L. Sobolew 24. 5. 63.
Michałowicz — Kal. Czepów 20. 8. 63. †
Michałowski — P. Stanin 14. 3. 63.
Michałowski — S. Radzyń 23. 1. 63.
Michałowski — S. Bodziechów 16. 12. 63. †
Miciński — Gr. Walile 29. 4. 63.
Mickiewicz Stanisław (Mackiewicz) — P. Finkówka 8. 11. 63. — L. Korbutowa Wola 10. 12. 63. †
Mickiewicz 1, — Gr. Horki 25. 5. 63. r.
Mickiewicz 2, — Gr. Horki 25. 5. 63. r.
(Miecz) ob. Wolski Antoni II.
Mieczkowska — P. Róża 24. 6. 63.
Mieczkowski — P. Róża 24. 6. 63.
Mieczkowski Adam — Kal. Pyzdry 17. 4. 63.
Miecznikowski — M. Krzywosądz 19. 2. 63. †
Miecznikowski — L. Żyżyn 8. 8. 63.
Mielcarek — Kal. Koło 6. 5. 63.
Mielęcki Kazimierz — M. Przedecz 8. 2. 63. — Ciepliny 10. 2. 63. — (Kal. Koło 17. 2. 63.) — M. (Krzywosądz 19. 2. 63.) — Nowa Wieś 21. 2. 63. — Kal. Biniszew 1. 3. 63. — Dobrosołów 2. 3. 63. — Golina 16. 3. 63. — Lądek 17. 3. 63. — (Lubstów 17. 3. 63.) — Kleczew 21. 3. 63. — Pątnów 22. 3. 63. — Slesin 22. 3. 63. r. — (Radoszewice 27. 3. 63.) — M. (Nowa Wieś 26. 4. 63.) — (Brdów 29. 4. 63.) — Kal. (Grochowy 30. 5. 63.) — (Ignacew 9. 6. 63.) — (Ciążeń 22. 3. 64.)
Mielżyński hr. — Kr. Wąsów 15. 8. 63. †
Miernicki Józef — Kr. Golczewice 22. 4. 63. — Żarki 24. 4. 63. r. n.
Mierosławski Ludwik — M. Krzywosądz 19. 2. 63. — Nowa Wieś 21. 2. 63. — (Kr. Igołomia 4. 5. 63.)
Mierzyński Henryk — Kal. Kleczew 10. 6. 63. r.
Mieszkowski p. w przypisach do Ruszkowa 10. 4. 63. M.
Mieszkowski Władysław — Pł. Łączka 23. 5. 63. †
Mieszkowski — L. Batorz 6. 9. 63. †
Mieszkowski Wojciech — Pł. Szczutowo-Blizno 9. 7. 63. †

13-3

Mięta Jan — L. Jarczów 25. 10. 63. — Mołożów 25. 10. 63.
Mięta Mikołajewicz Ludwik — Kr. Sosnowiec 7. 2. 63. — Giebułtów 16. 3. 63. r.
(Mikietty) ob. Niketty.
Mikoszewski Karol ks. (Sykstus) — S. Stawiszyn 17. 5. 63.
Mikulicz — M. Nowa Wieś 21. 2. 63. †
Mikulski — (Wil. Piłownia 11. 4. 63. n.)
(Mikusiński) ob. Geniusz Jan.
Milewski Celestyn — M. Nowa Wieś 26. 4. 63. †
(Miller) ob. Konieczny.
Miller Karol (Müller) — Pł. Gałomin 10. 10. 63.
(Milman) ob. Tylman.
Miładowski (Miłowodzki, Myliwodzki, Mołodowski) — Gr. Mołowidy 3. 6. 63. Sielec 7. 6. 63. — Miń. Krzywoszyn 21. 6. 63. — Ignatowo 11. 7. — 63. — Gr. Lwowszczyzna 18. 7. 63.
Miłkowski Aleksander — L. Sobolew 24. 5. 63. — P. Dubów 19. 6. 63. — Sławetycze 11. 7. 63. r.
Miłkowski Stanisław — Kal. Ochędzyn 20. 4. 63. — Kluski-Pustowo 22. 4. 63.
Miłkowski Zygmunt (Teodor Tomasz Jeż) — (Woł. Trojanów 8. 5. 63.) — Rumunia: Kostangalia 15. 7. 63.
(Miłowodzki) ob. Miładowski.
Miniewski Józef — M. Grójec 25. 1. 63. — Kr. Podlesie 4. 5. 63. — (Igołomia 4. 5. 63.) — Krzykawka 5. 5. 63. — (Woł. Radziwiłłów 2. 7. 63.)
Miniewski Władysław — Kr. Igołomia 21. 3. 63.
Minkiewicz — Wil. Polimsza 19. 5. 63. †
Mioduszewski — L. Majdan 30. 1. 64. — Wielkopole 3. 2. 64.
(Mirecki) ob. Żukowski.
Miśkiewicz Władysław — Kal. Biniszew 1. 3. 63. — Pątnów 22. 3. 63. — Pyzdry 17. 4. 63. — Sieradz 18. 9. 63.
Miszewski — Kr. Golczewice 22. 4. 63. — Jaworznik 24. 4. 63, r. n.
Miżanowski Gustaw — Kr. Rudniki 28. 7. 63.
Młochowski Apolinary (Małachowski) — Pł. Płońsk 24. 1. 63. — Kr. Dąbrowa 4. 2. 63. — M. Nowa Wieś 18. 5. 63. — Włochy 8. 8. 63. — M. Grójec 16. 2. 64. — (Mogielnica 20. 2. 64.) — Kurdwanów 28. 2. 64.
(Młotek) ob. Strawiński Gustaw.
Modzelewski — Pł. Nietrzeba 22. 4. 63. r. n.
(Mojżesz) ob. Omieniecki.
Molborug — Kr. Wąsów 15. 8. 63.
(Mołodowski) ob. Miładowski.
Monajda Błażej — M. Wola Cyrusowa 4. 9. 63.
Monasterzyski — Woł. Salicha 26. 5. 63.
Mondon Werkuder — S. Iłża 17. 1. 64. †
(Monse) ob. Broński.
Montegu Dr. — S. Bodziechów 16. 12. 63. r.
Morawski Wojciech — Kr. Uniejów 6. 8. 63.
Moreau — S. (Szydłowiec 23. 1. 63.) — Wąchock 3. 2. 63. — Św. Krzyż 12. 2. 63. †
Morel — Gr. Głęboki Kąt 30. 8. 63.
(Morok) ob. Anderlini.
Morze Tadeusz — S. Opatów 25. 11. 63. r.
Mościcki Jan — Pł. Rydzew 8. 9. 63. †
Mossakowski Anastazy Władysław — Kr. Golczewice 22. 4. 63. — Jaworznik 24. 4. 63.

M-2 1

Moszyński Emanuel hr. — Kr. Miechów 17. 2. 63. †
Motylewski Adam — Pł. Drążdżew 12. 3. 63. †
(Mroczek) ob. Kamiński.
(Mroczkowski) ob. Kamiński.
Mroczkowski — Woł. Radziwiłłów 2. 7. 63.
Mroczkowski — L. Malinówka 20. 11. 63.
Mroczyński — Kal. Ignacew 8. 5. 63. r.
Mrozowski — M. Walewice 14. 8. 63.
Mrozowski — L. Batorz 6. 9. 63. †
(Mucha) ob. Kuczkowski.
Muchowski — M. Krzywosądz 19. 2. 63. †
Muczyński Bronisław — A. Kadysz 21. 5. 63.
(Müller) ob. Miller Karol.
Mumowski — L. Łążek 22. 10. 63. †
Munatowicz Józef — L. Sobolew 24. 5. 63.
(Murdellio) ob. Amort Adolf.
Murzynowski — Kal. Pyzdry 17. 4. 63.
Muszalski Zygmunt — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Mycielski Ludwik hr. — Kr. Słomniki 3. 7. 63. — Piotrkowice 4. 7. 63. — L. Salomin 6. 10. 63. — Bojanówka 4. 11. 63. †
(Myliwodzki) ob. Miładowski.
Mystkowski Ignacy — M. Łochów 27. 1. 63. — Gr. Siemiatycze 6. 2. 63. — Pł. (Dąbrowa 8. 3. 63.) — (Borzymin 21. 4. 63.) — Stok 5. 5. 63. — Kietlanka 13. 5. 63. † — (Małkinia 17. 5. 63.) — (Drążdżewo 29. 6. 63.)
Mystkowski Jakób — p. w przypisach do Wysokiego Mazow. 24. 1. 63. A.
Myszycki — Pł. Kołaki 16. 1. 64. r.
N..., kapitan — S. Jurkowice 21. 10. 63.
N... Jan — L. Częstoborowice 30. 7. 63. †
N... Leopold — L. Częstoborowice 30. 7. 63. †
Nadmiller — Gr. Markowo 30. 7. 63. — A. Sanie 3. 9. 63. — Brzeźnice 7. 9. 63. — (Wincenta 18. 9. 63.) — (Pł. Księżopole 12. 10. 63.) — M. Rawa *10.* 12. 63. — Życk 13. 12. 63. — (Rzeżewo 15. 12. 63.)
Nagraba Jan — P. Sławetycze 11. 7. 63. †
(Nałęcz) ob. Sadowski Edmund.
Narbutt Bolesław — Wil. (Rudniki 9. 3. 63.) — Kotra rzeka *12.* 5. 63. — Rudniki 21. 6. 63.
Narbutt Kazimierz — Pł. Małkinia 17. 5. 63. — Gr. Czersk 27. 5. 63. — Miń. Pińsk 1. 7. 63. — Gr. Mokrany 8. 7. 63. — M. Mienia 4. 11. 63.
Narbutt Ludwik — Wil. Rudniki 9. 3. 63. — (Mitkiszki 22. 3. 63). — Dubicze nowodworskie 11. 4. 63. — Kowalki 20. 4. 63. — (Słaniuki 21. 4. 63.) — Dubicze nackie 5. 5. 63. †
Narbutt Wojciech — Wil. Kowalki 20. 4. 63. †
Narkowski — Kr. Huta Szczecieńska 9. 12. 63.
Narwojsz Antoni, ksiądz — Kow. Wysoki Dwór 29. 3. 63. — Bojany 11. 6. 63.
Navonne Ludwik — Pł. Dziwy 29. 7. 63. r. — (Chromaków 10. 8. 63.)
Nawrocki, ksiądz (Nowakowski) — P. Łomazy 23. 1. 63.
Neczaj Dr. — L. Hrubieszów 23. 1. 63. — Rudka 17. 2. 63. — Żalin 22. 2. 63. n. — (P. Włodawa 28. 4. 63.)
(Neczaj) ob. Bohdanowicz Paulin.
Nemethy (Dunetti) — Pł. Żeleźnia 6. 11. 63. — Tyczek 16. 11. 63. — patrz w przypisach do Żeleźni.
(Neszokoć) ob. Nieszekoć.
(Neuman Adolf) ob. Pilny Julian.

13-4 5

Neuman — P. Mordy 9. 2. 64.
Neumark Lambert — L. Panasówka 3. 9. 63. †
Nęcki — P. Kodeń 23. 1. 63. — (Biała 23. 1. 63.) — Białka 1. 2. 63. — L. Żalin 22. 2. 63. n.
Nieciewkiewicz — Pł. Żeleźnia 6. 11. 63. r.
(Nieczuj) ob. Bohdanowicz Paulin.
Niedzwiedzki — L. Lublin 29. 6. 63. — Krasnystaw 2. 7. 63. — Kania Wola 23. 7. 63. — Depułtycze 5. 8. 63. — Olchowiec 10. 3. 64. — S. Bliżyn 15. 3. 64.
Niegolewski Władysław — Kal. (Pyzdry 17. 4. 63.) — Pyzdry 29. 4. 63. — Ignacew 8. 5. 63. r.
(Niemcewicz) ob. Niemczynowski Tadeusz.
Niemczynowski Tadeusz (Niemcewicz) — Kow. Misiuny 11. 4. 63. †
Niemojowska — Kal. Radoszkowice 27. 6. 63.
Niepokojczycki I. — Woł. Salicha 26. 5. 63. †
Niepokojczycki II. — Woł. Salicha 26. 5. 63. †
Nieszokoć Telesfor (Neszokos, Niszokos, Budrys Antoni) — (A. Kozłowa Ruda 21. 7. 63.)
Niewiadomski Juwenal Dr. — L. Tuczapy 19. 5. 63. †
Niewiarowski — S. Częstoborowice 10. 3. 64.
Niketty Władysław (Mikietty) — P. Kodeń 23. 1. 63. — L. Żalin 22. 2. 63. — Fajsławice 24. 8. 63. †
Nikeforow — Kr. Sosnowiec 7. 2. 63. — (Żarnowiec 20. 2. 63.)
Niomcewicz (Niemcewicz?) — L. Depułtycze 5. 8. 63.
(Niszokos) ob. Nieszokoć Telesfor.
Nitkowski Grzegorz — Rumunia: Kostangalia 15. 7. 63. r. (†)
Nitosławski — Min. Chłopienicze 19. 5. 63. (n.)
Niwiński — Gr. Horki 21. 5. 63. r. — Horki 25. 5. 63. †
Niwiński — Gr. Brześcianka 2. 5. 63. †
Norbert Seweryn (Seweryn Norbert) — S. Jeziorki 29. 10. 63.
(Nowacki) ob. Nowicki.
Nowacki-Kopaczyński Władysław Ignacy v. Jan (Junosza, Janusz) — S. Goździków 30. 6. 63. — Kr. Stawy 9. 10. 63. — Mątkowice 20. 12. 63. — Bebełno 28. 4. 64. — S. Żeleźnica 30. 4. 63. — Kr. Pińczów 3. 5. 64.
Nowak — Kr. Żarnówiec 20. 2. 63.
Nowakowski — L. Brzostówka 20. 1. 64.
(Nowakowski) ob. Nawrocki ksiądz.
Nowakowski Antoni — Pł. Szczutowo-Blizno 9. 7. 63. †
Nowakowski Antoni — L. Depułtycze 5. 8. 63.
(Novelli) ob. Pallfy.
Nowicki Walery — Kr. Oksa 20. 10. 63. †
Nowicki Władysław — Wil. Kowalki 20. 4. 63. †
Nowicki — (Kal. Jeżew 4. 12. 63.) — M. Rzeżewo 15. 12. 63.
Nowicki — Kal. Małków 15. 11. 63. †
Nowicki Palemon — Pł. Drążdżewo 27. 6. 63. — Szygi 16. 7. 63. — (Rydzewo 8. 9. 63.) — Żeleźnia 6. 11. 63. — Janów 24. 12. 63. † p. w przypisach do Drążdżewa.
Nowicki Stanisław — S. Chocimów 21. 1. 64.
Nowicki Tomasz — Kal. Ignacew 8. 5. 63. r.
(Nowina C.) ob. Kazigrodzki.
Nowiński — Pł. Płońsk 24. 1. 63. †
Nowo... — Pł. Nietrzeba 22. 4. 63.
Nowosielski — Gr. Łysków 16. 6. 63. r.

13-9

Nullo Franciszek — Kr. Podlesie 4. 5. 63. — Krzykawka 5. 5. 63. †
Nyary — L. Panasówka 3. 9. 63. †
O... Wacław — P. Kock 25. 12. 63.
Obakiewicz — Kow. Kiejdany 9. 10. 63.
Obalewicz — Wil. Polimsza 19. 5. 63. †
(Oberek) ob. Walc Władysław.
(Obiński) ob. Obniński.
Obniński (Oksiński, Obiński) — P. Sarnaki 25. 8. 63.
Oborski Ludwik — M. Nowa Wieś 26. 4. 63. — (Brdów 29. 4. 63.) — Szczawin Kościelny 14. 5. 63. — Babsk 17. 5. 63. — Kal. Niewiesz 23. 5. 63. r. — (Grochowy 30. 5. 63.)
Obrycki Hipolit — L. Brzeźnica Książęca 22. 12. 63. r.
O'Byrn de Lassy Tytus (Grzymała) — P. Międzyrzecz 9. 6. 63. — Zbilitów 10. 6. 63. — L. Częstoborowice 30. 7. 63. — Chruślina 4. 8. 63. — Żyżyn 8. 8. 63. — Wola Okrzejska 26. 9. 63. — (Dęblin 26. 9. 63.) — Kock 25. 12. 63. — L. Żulin 27. 1. 64. — p. w przypisach do Częstoborowic.
Obuchowicz Julian — A. Szczuczyn 26. 2. 64. — Radziłów 3. 3. 64. — Grajewo 12. 3. 64. — Jedwabno 9. 4. 64. — (Milewo 5. 5. 64.) — Dobrzyjałowo 15. 5. 64. n.
Ochyński Stanisław — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Odyńcowie I. i II. — Wil. Władyki 28. 5. 63. †
Offierski Władysław — M. Nowa Wieś 26. 4. 63. †
(Ogar) ob. Orechwa.
Ogiński — Kal. Starce 15. 10. 63. r.
Ojrzanowski — Pł. Kossemin 18. 4. 63. †
Okińczyc Stanisław — Gr. Michalin 14. 5. 63. — Ludwinów 28. 5. 63. — Głęboki Kąt 30. 8. 63. — Rudnia 12. 9. 63. — P. Ossowa 31. 12. 63. r.
Okniński — P. Grężówka 23. 4. 63. †
Okoniewski (Okuniewski) — Kal. (Grochowy 30. 5. 63.) — Uniejów 12. 10. 63. — M. (Kłobka 16. 10. 63.) — Rózin 27. 10. 63. — Kal. Ner 1. 11. 63. — P. w przypisach do Tyczka 16. 11. 63. Pł.
(Oksiński) ob. Obniński.
(Oksiński Józef) ob. Oxiński Józef.
Okulicz — Kow. Hudyszki 8. 5. 63. †
(Okuniewski) ob. Okoniewski.
Olewiński — S. Żeleźnica 30. 4. 64.
(Olszański) ob. Olszewski Benedykt.
Olszański Romuald — Ukr. (Borodzianka 9. 5. 63.) — Wercholewsk 13. 5. 63. n.
Olszewski — L. Polichno 18. 7. 63.
Olszewski — Kr. Huta Szczecieńska 9. 12. 63.
Olszewski — P. Łaskarzew 28. 1. 63. r.
Olszewski — P. Ossowa 31. 12. 63. †
Olszewski — S. (Staszów 9. 4. 63.) — Stefanów 22. 4. 63. r.
Olszewski — (Pł. Łapinóżek 29. 3. 64.
Olszewski Aleksander — Rumunia: Kostangalia 15. 7. 63.
Olszewski Benedykt (Piorun, Olszański) — Kow. Medejki 7. 5. 63. — Sesiki 4. 6. 63. — (Gedrojcie 24. 6. 63.)
Olszewski Piotr — Rumunia: Kostangalia 15. 7. 63.
(Omieciński) ob. Omieniecki.
Omieniecki (Omieciński, Mojżesz) — L. Krasnobród 24. 3. 63. †
Opala Jan — L. Borowe Młyny 16. 4. 63. †
Opolski Wiktor p. w przypisach do Momot 30. 11. 63. L.

12-3 2

Ordęga — Woł. Radziwiłłów 2. 7. 63.
Orechwa Stanisław (Ogar, Orzechwa) — A. Kadysz 21. 5. 63. — Krasne 29. 6. 63. r. n.
Orlanowski — L. Ciotusza 11. 11. 63. (†)
Orlicki — L. Ciotusza 11. 11. 63.
(Orlik) ob. Cielecki.
Orłowski — M. Kutno 1. 7. 63. — Ktery 9. 7. 63. — Żdżary 23. 9. 63. — Gałków 25. 9. 63. — Skoszewy 25. 9. 63. — Byszewy 26. 9. 63. †
Orłowski — M. Dobra 24. 2. 63. †
Orłowski Konstanty Dominik Maryan, kapucyn — Kr. Szklary 5. 4. 63. r.
Orpiszewski — (M. Kłobka 16. 10. 63.)
Orzechowski — A. Stragiszki 21. 6. 63. †
Orzechowski — P. Sławetycze 11. 7. 63.
Orzechowski — Kr. Jędrzejów 23. 1. 64. — Złotniki 24. 1. 64.
(Orzechwa) ob. Orechwa.
Orzeszko — Ukr. Borodzianka 9. 5. 63. †
Osiecimski Leopold — Wil. Dźwinosy 9. 5. 63.
Oskierko Michał — (Miń. Skryl 16. 8. 63.)
Osmólski Stanisław — Pł. Kietlanka 13. 5. 63.
Osser (Ozer) — P. Kolano 18. 11. 63. — L. Malinówka 20. 11. 63. — Przybysławice 19. 12. 63. n.
Ossowski — Gr. Horki 25. 5. 63. n.
Ostaszewski Władysław — Pł. Stok 5. 5. 63. — Kietlanka 13. 5. 63. †
Ostaszewski — Pł. Żeleźnia 6. 11. 63. — Tyczek 16. 11. 63. — (Cyk 21. 11. 63.)
Osten-Sacken — Kal. Pyzdry 29. 4. 63. — L. Chruślina 31. 5. 63. r. — L. Chruślina *15.* 3. 64. †
(Ostoja Gustaw) ob. Czechowicz Gustaw.
(Ostoja Leon) ob. Czechowicz Leon.
Ostoja (Zagórski?) — (L. Fajsławice 24. 8. 63.)
(Ostroga) ob. Kamiński Walery.
(Ostroga) ob. Paradowski Aleksander.
Ostrouch Aleksander — Gr. Głęboki Kąt 9. 8. 63. — Rudnia 12. 9. 63.
Ostrowski — S. Ulów 16. 5. 63. †
Ostrowski Antoni — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63. †
Ostrowski Antoni — Pł. Łączka 23. 5. 63. †
Ostrowski Bolesław — Kr. Szklary 5. 4. 63. r.
Ostrowski Jan — Pł. Żuromin *8.* 2. 63. — p. w przypisach tamże.
Ostrowski Michał — Gr. Horki 25. 5. 63. †
Ostrowski Romuald — Pł. Rozwozin 3. 7. 63. †
Ostrowski Waleryan Jan — Pł. Rypin 4. 2. 63. — Sierpc 8. 2. 63. n. — p. w przypisach tamże i w przypisach do Żuromina *8.* 2. 63. Pł.
Ostrowski Władysław — P. Sławetycze 11. 7. 63. †
(Otto) ob. Esterhazy.
Otto Adolf Antoni (Junosza) — L. (Lublin 29. 6. 63.) — (Krasnystaw 2. 7. 63.) — Depułtycze 5. 8. 63. — Mołożów 25. 10. 63. — (Jarczów 25. 10. 63.) — (Mołoduszyn 2. 11. 63.) — Ciotusza 11. 11. 63. — Wola Okrzejska 9. 12. 63.
Otto — Kal. Rychłocice 15. 4. 63. †
Owsiński Aleksy — Pł. Nietrzeba 22. 4. 63. †
Owsiński Władysław — Pł. Nietrzeba 22. 4. 63. †
Oxiński Józef — Kal. Opatówek 25. 2. 63. — Kuźnica Grabowska 26. 2. 63. — Jawór 3. 3. 63. — Brodnia 5. 3. 63. — Kuźnica 4. 4. 63. — Praszka 11. 4. 63. — Kr. (Jaworznik 24. 4. 63.) — Łazy 25. 4. 63. — Kal.

(Baby 3. 5. 63.) — Rychłocice 8. 5. 63. — Koniecpol 25. 5. 63. — Kruszyna 27. 5. 63. — S. Przedbórz 27. 6. 63. — Kal. Trzepnica 28. 6. 63. — S. Skotniki 29. 6. 63. — (Kaszewice 3. 7. 63.) — (M. Dalików 10. 9. 63. — Kal. (Dłutowo 28. 10. 63.) — Chlewo 25. 2. 64. — p. w przypisach do Sędziejowic 26. 8. 63. Kal.

(Ozer) ob. Osser.

Oziemek Antoni (Uziemek) — P. Żelechów 11. 6. 63.

Ożarowski Jan — L. Depułtycze 5. 8. 63.

Ożegalski — S. Stefanów 22. 4. 63. r.

Pacewicz — Kr. Uniejów 6. 8. 63.

Pachniewski — Gr. Żarkowszczyzna 21. 6. 63. †

Padlewski Władysław — Ukr. Owsianiki 11. 5. 63. — Rotmistrzówka 12. 5. 63. — Biała 12. 5. 63. — Bułaj 15. 5. 63. n.

Padlewski Zygmunt — Pł. (Płock 21. 1. 63.) — (Płock 23. 1. 63.) — (Unieck 28. 1. 63.) — (Słomino 28. 1. 63.) — (Maków 2. 2. 63.) (Rypin 4. 2. 63.) — Dąbrowa 8. 3. 63. — Myszyniec 9. 3. 63. — (Rydzew 9. 3. 63.) — Drążdżewo 12. 3. 63. — Chorzele 14. 3. 63. — Zeńbok 15. 3. 63. — Radzanów 20. 3. 63. — (A. Nowogród 26. 3. 63.) — (Pł. Borzymin 21. 4. 63. n.) — (Nietrzeba 22. 4. 63.) — (Stok 5. 5. 63.)

Pafnucy — patrz w Przyp. do P. Przewuźki 29. 12. 64.

Pager Armand — M. Nowa Wieś 26. 4. 63.

Pajewski — P. Rutka Korybutowa 19. 1. 64. †

(Palacca) ob. Majer Romuald.

Palczewski — Kow. Wornie 26. 6. 63.

Paleczka Franciszek — Kr. Jaworznik 24. 4. 63. †

Paliński Stanisław — Kal. Prusiecko 22. 1. 64. r. n.

Pallfy Antoni (Novelli-Pallfy, Alladar) — L. Radków 31. 10. 63. — (Woł. Poryck 2. 11. 63.).

(Pałacyk) ob. Majer Romuald.

Pałczyński Stanisław — M. Czarnylas *20*. 4. 64. n.

(Parada) ob. Porada.

Paradowski Aleksander (Poradowski, Ostroga) — (Gr. Janin 16. 6. 63.) — Wil. Szumma 24. 6. 63. — Gr. Jeziory 25. 7. 63. — A. Mazuryszki 21. 8. 63. — Długa Wieś 19. 9. 63. — Szławanty 9. 10. 63.

Parasiewicz Szczęsny — L. Stara Wieś 18. 1. 64. r. n.

Parcielewicz Kazimierz — Wil. Szeszole 30. 4. 63. †

Parczewski Franciszek — Kal. Kuźnica Grabowska 15. 4. 63. — Ochędzyn 20. 4. 63. — Kluski-Pustowo 22. 4. 63.

Parczewski Walenty — Gr. Czarna Wieś *1*. 3. 63. — M. Kutno 1. 7. 63. — Walewice 8. 7. 63. — Ktery 9. 7. 63. — Rogów 10. 7. 63. — Fułki 19. 8. 63. — Kal. Czepów 20. 8. 63. — Pęcherzewek 21. 8. 63.

Parobek, niew. naz. — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63. †

Parwet Alfons — M. Chojnów 19. 5. 63. r.

Pasierbski (Poserbski) — Wil. Mitkiszki 22. 3. 63. — Kow. Lewinta 25. 7. 63. — Paszuwie 26. 5. 63.

Paśnikowski — M. Budy Bolimowskie 7. 2. 63. †

Paszkiewicz — A. Brzeźnice 7. 9. 63.

Paszkowski — p. w przypisach do Paszkowskich Ostrówków 9. 8. 63. Gr.

Paszkowski — L. Syrniki 31. 12. 63. n.

Paszkowski Mikołaj — Min. Waleryany 14. 5. 63.

Patek — S. Radkowice 4. 4. 64. n.

(Pawełek) ob. Gąsowski Paweł.

Pawłowicz — Pł. Nietrzeba 22. 4. 63. †

10.-3

Pawłowicz — Kow. Kiejdany 9. 10. 63.
Pawłowski — Gr. Łysków 16. 6. 63. †
Pawłowski — Woł. Salicha 26. 5. 63. †
Pawłowski Dr — Gr. Horki 25. 5. 63. †
Pawłowski Piotr — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63. †
Pawłowski Wincenty — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63. †
Pągowski — M. Wola Cyrusowa 4. 9. 63.
Pągowski — Kal. Wrząca 16. 11. 63. †
Pągowski Kserkses — Kal. Poprężnik 23. 8. 63. †
(Pąsowski) ob. Gąsowski Paweł.
Peretiatkowicz Adolf — Ukr. Sołowijówka 9. 5. 63. †
Perret — Kr. Szyce 7. 5. 63.
Peszyński Bolesław (Cyszyński) — Ukr. Sołowijówka 9. 5. 63. r. n.
Petyon Eustachy — Kr. Igołomia 4. 5. 63.
(Petz) ob. Pütz.
Piasecki Feliks Walezy (de Valois) — L. Tomaszów 1. 2. 63.
Piasecki Dr — Wil. Dubicze 5. 5. 63. r. n.
Piątkiewicz — S. Ossa 10. 7. 63.
Piątkowski Bogdan — Kr. Szyce 7. 5. 63. †
Piekarski — (Kow. Poniewież 12. 10. 64.)
Piekosiński Jan Kanty — L. Stara Wieś 18. 1. 64. r.
Pieniążek Czesław Odrowąż — Kr. Golczewice 22. 4. 63.
Pierożyński Teofil — Ukr. Borodzianka 9. 5. 63. †
Piernikarski — Kr. Huta Szczecieńska 9. 12. 63.
Pierzchalski — L. Częstoborowice 30. 7. 63. †
Pierzchalski — Gr. Horki 25. 5. 63. †
Pietraszewski Maciej — A. Szeburczyn 6. 7. 63. †
Pietraszewski Wincenty — Kow. Puszałaty 24. 9. 63. — Kiejdany 9. 10. 63.
Pietraszkiewicz — patrz Brześcianka 3. 5. 63. Gr.
Pietraszkiewicz — Kr. Rudniki 28. 7. 63. †
Pietrzkiewicz (syn Lucyana) — Kow. Tryszki 21. 6. 63. †
Pietrzkiewicz Józef (syn Maurycego) — Kow. Tryszki 21. 5. 63. †
Pikulski Tadeusz — Kal. Kuźnica Grabowska 26. 2. 64. †
Pilichowski Michał — A. Czarny Bród 23. 4. 63. r. n.
Pilny Julian (Neuman Adolf, Stadnicki Atyla) — Kr. Biała 18. 8. 63. — Mełchów 30. 9. 63. — Stawy 9. 10. 63. — S. Gliniany Las 4. 5. 64. n.
(Piłeczka) ob. Wołodźko.
Pinkiewicz — Miń. Piotrowszczyzna 10. 5. 63. r. n.
(Pióro) ob. Czarkowski.
Pióro Konstanty — Kr. Pieskowa Skała 4. 3. 63. — (L. Potok Wielki 21. 12. 63.)
(Piorun) ob. Olszewski Benedykt.
(Piorun) ob. Sokołowski Konstanty.
Piotrkowski — Kal. Broszęcin 10. 4. 63. †
Piotrowicz ks. (Kow. Ibiany 1. 8. 63.) — Kow. Ibiany 2. 1. 64.
(Piotrowicz) ob. Piotrowski Józef.
Piotrowiczowa Marya z Michalskich (z Rogalińskich) — M. Dobra 24. 2. 63. †
Piotrowski — A. Żywa Woda 9. 11. 63. n. (†)
Piotrowski — P. Urszulin 7. 7. 63. — L. Depułtycze 5. 8. 63. — Fajsławice 24. 8. 63.
Piotrowski — P. Sławetycze 11. 7. 63. †
Piotrowski — Kr. Szyce 7. 5. 63.
Piotrowski — Wil. Polimsza 19. 5. 63.

Piotrowski (? Piotrkowski) — S. Iłża 26. 11. 63.
Piotrowski Józef (Piotrowicz) — A. (Czysta Buda 9. 3. 63.) — (Poszławanty 22. 5. 63.)
Piotrowski Kazimierz — Rumunia: Kostangalia 15. 7. 63. r.
Pirazzi — L. Łążek 22. 10. 63. †
Pirroferi (Pissaferi) — P. Kolano 18. 11. 63. — L. Malinówka 20. 11. 63.
Pisani — L. Tarnawka 19. 11. 63. n.
Pisanecki — S. Ossa 10. 7. 63. (†)
Pisanko — A. Warele 15. 2. 63.
(Pisarski) ob. Staniewicz Jan.
Pisarzewski Adam — Pł. Stok 5. 5. 63. r. (†)
(Piwarski) ob. Piwowarski Paweł.
Piwnicki — S. Cencelów *10.* 2. 64.
Piwowarski Paweł (Piwarski) — Rumunia: Kostangalia 15. 7. 63. †
Plater-Zyberk Leon hr. — Witebskie: Krasław 25. 4. 63.
Pląskowski Adam — Woł. Moskalówka 17. 7. 63. r. n.
Pląskowski Bolesław — M. Moskalówka 17. 5. 63. †
(Plążyński) ob. Pluciński Leopold.
Pleszyński Ignacy — L. Borowe Młyny 16. 4. 63. †
Pleszyński, ksiądz — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Plewiński — M. Krzywosądz 19. 2. 63. †
Pliwkiewicz Maksymilian — M. Rzeżewo 15. 12. 63. †
Pluciński Leopold (Plążyński) — Gr. Siemiatycze 6. 2. 63. — Pł. Radzanów 21. 3. 63. — Stok 5. 5. 63. — Kietlanka 13. 5. 63. †
Płachecki — M. Krzywosądz 19. 2. 63. r. n.
Płachecki — L. Krasnobród 24. 3. 63. †
Pochulski — M. Międzylesie 20. 3. 63. †
Podbielski Józef — Pł. Stok 5. 5. 63. — Kietlanka 23. 5. 63. †
Podczaszkiewicz — P. Stanin 14. 3. 63. — Międzyrzecz 6. 5. 63. †
Podczaski Leopold — M. Żdżary 23. 9. 63. r. — p. w przypisach do Bielin 12. 9. M.
Podczaski Mieczysław — M. Żdżary 23. 9. 63. †
Podgórski — L. Boby 28. 4. 63.
Podgórski — Woł. Salicha 26. 5. 63. †
Podhajecki — Gr. Sieradów 10. 6. 63. †
Podhaluzin Mitrofon (Uragan, Popow) — S. Krępa 6. 11. 63. r. — Kr. Daleszyce 19. 2. 64.
Podlewski Stanisław — L. Szuszki 20. 3. 63. r.
Podolski — L. Nowy Staw 24. 9. 63.
Podolski Leon — L. Fajsławice 24. 8. 63.
Pogorzelski — P. Kock 25. 12. 63.
Pogroszewski Tomasz — A. Czysta Buda 2. 2. 63. r. — Buda 23. 5. 63. r.
(Pokempinowicz) ob. Potemkiewicz.
Polaczek Franciszek (Białaczewski) — Pł. Kuczbork 12. 7. 63. — p. w przypisach tamże.
Poleski — Kal. Kluski-Pustowo 22. 4. 63.
(Poletyło hr. — p. Gr. Brześcianka 3. 5. 63.)
Polikowski Gustaw — Woł. Moskalówka 17. 5. 63. r. n.
Polikowski Romuald — Woł. Moskalówka 17. 5. 63. r. n.
Politalski — L. Kania Wola 23. 7. 63.
Polkowski Franciszek — (Kal. Jeżew 4. 12. 63.)
(Pollaca) ob. Majer Romuald.
Połoński — Wil. Dźwinosy 9. 5. 63. r. — Rosoliszki 15. 6. 63. †
Połtowicz — Ukr. Borodzianka 9. 5. 63. †

13-7

Pomaski Marceli (Komaski) Pł. Podoś 8. 2. 63. †
Pomernacki — Kow. Mażany 27. 7. 63.
(Pomian) ob. Łukaszewicz Wincenty.
Pomorski Jan — P. Grężówka 23. 4. 63. †
Poncet — (Wil. Krasław 25. 4. 63.)
Pongowski — Woł. Miropol 17. 5. 63. r.
Poniński hr. — L. Dubienka 11. 12. 63. — Woł. Kładniew 12. 12. 63. — Wremba 13. 12. 63. — P. (Kock 25. 12. 63.) — Ossowa 31. 12. 63. — L. Mała Bukowa 31. 12. 63. — P. Uścimów 6. 1. 64. — Kierz 13. 1. 64. — Łubki 14. 1. 64. — L. (Rudnia 16. 1. 64.)
Poniński Józef — Kal. Dobrosołów 2. 3. 63. †
Popiel — Kr. Uniejów 6. 8. 63.
Popiel Jan (Chościakiewicz, Chrościkiewicz, Kościukiewicz) — Kr. Komarów 20. 6. 63. — Uniejów 6. 8. 63.
Popliński Feliks — Kr. Szyce 7. 5. 63. †
(Popow) ob. Podhaluzin.
Popowski — S. Rybnica 20. 10. 63. — Jurkowice 21. 10. 63. †
Porada (Parada) — L. Turkowice 18. 5. — Tuczapy 19. 5. 63.
(Poradowski) ob. Paradowski Aleksander.
Porębski — Gr. Królowy Most 9. 6. 63. †
Portecki Franciszek — Pł. Szczutowo-Blizno 9. 7. 63. †
(Poserbski) ob. Pasierbski.
(Posinger) ob. Posner Samuel.
Posner Samuel (Posinger) — Pł. Rozwozin 3. 7. 63. †
Postawka — Kr. Huta Szczecieńska 9. 12. 63. — S. Lubinie 17. 1. 64. — Iłża 17. 1. 64.
Postrych — Pł. Płock 23. 1. 63.
Posuchowski — P. Korytnica 10. 6. 63. †
Potemkiewicz (Pokempinowicz) — Wil. Dubicze nackie 5. 5. 63. †
Potiebnia Andrzej — Kr. Skała 5. 3. 63. †
Potkański — Pł. Osówka 14. 10. 63. †
Potocki Wiktor — L. Częstoborowice 30. 7. 63. †
Potworowski Kazimierz p. w przypisach do Ruszkowa 10. 4. 63. M.
Powidzki Antoni — M. Nowa Wieś 26. 4. 63. †
Powilański Wincenty — Kow. Noteniszki 27. 10. 63.
(Praga) ob. Bugielski Polikarp.
Prasnyski — Pł. Dębsk 15. 2. 63. †
Preibiszówna Julia — Pł. Koziołek 16. 4. 63.
Prąckietys Jerzy — Kow. Cytowiany 2. 1. 63. n.
Prądzyński — Kal. Pyzdry 29. 4. 63.
Preval — Woł. Salicha 26. 5. 63. †
Prędowski Jan — S. Szydłowiec 23. 1. 63. — Wąchock 3. 2. 63. r. — Rybnica 20. 10. 63. — Wierzchowiska 6. 11. 63. r. — (Kr. Strojnów 24. 11. 63.) — S. Opatów 25. 11. 63. — Bodziechów 16. 12. 63. r.
Prężyna p. w przypisach do Zaklikowa 24. 4. 64. L.
(Proh) ob. Sielawa Paweł.
Proniewski Oton — Kow. Draginie 22. 6. 63. †
Pronaszko — A. Kadysz 21. 5. 63. †
Prozor Maurycy — Woł. Miropol 17. 5. 63.
Przedpełski Gotfryd v. Stefan — Ukr. Sołowijówka 9. 5. 63. †
Przedrzymirski — Ukr. Sołowijówka 9. 5. 63. †
Przedrzymirski Walery — Ukr. Sołowijówka 9. 5. 63. †
Przegaliński — L. Boby 28. 4. 63.

12. -6

Przemyski — Kal. Rogaczówek 21. 1. 64. †
Przemyski Władysław — L. Stary Zamość 13. 1. 64. †
Przepolski — L. Polichno 18. 7. 63. r.
Przewuski Adam p. Przewuźki 29. 12. 64. P.
Przybyłowicz Jan — Kal. Kocin 3. 10. 63. (n.)
Przybyłowski — L. Sobolew 24. 5. 63.
Przybyłowski, ksiądz — S. Opatów 21. 2. 64. †
Przybyszewski — Pł. Słomino 28. 1. 63.
Przychański Józef (Chaimek) — L. Tarnogóra 22. 4. 64. — Łęczna 4. 5. 64.
Przygodzki — P. Grzęzówka 23. 4. 63. †
Przygodzki Feliks — M. Rawa 4. 2. 63. (†)
Przyłuski — Kr. Uniejów 6. 8. 63.
Psarski Władysław — Kr. Szklary 5. 4. 63. r. — Wąsów 15. 8. 63.
Ptaszyński — P. Stanin 14. 3. 63. — Róża 24. 3. 63. †
Puchalski — Woł. Miropol 16. 5. 63. — Miropol 17. 5. 63. r.
Puchalski Józef — Gr. Walile 29. 4. 63. †
Puciatycki Jan — A. Kadysz 21. 5. 63.
Pudelski — Pł. Podoś 8. 2. 63. r. n.
Pujdok — Kow. Cytowiany 7. 4. 63. — (Worniany 9. 6. 63.) — (Szyrwuciany 28. 7. 63.)
Pulitowski — Kr. Szyce 7. 5. 63. †
Puławski Mieczysław — patrz w przypisach do Ruszkowa 10. 4. 63. M.
Pusławski — Wil. Naliboki 19. 4. 63. n.
Pusławski Kazimierz — Kow. Zoliszki 7. 10. 63. — Poniewież 12. 10. 64. n.
Pustowojtówna Henryka (Michałek) — Kr. Grochowiska 18. 3. 63.
Puttkamer, baron — M. Grabów 29. 10. 63. — Strzemeszna 2. 11. 63. — Sobota 14. 11. 63. — Łączewna 20. 11. 63. — Lutoborz 22. 11. 63. — Szewo 22. 11. 63. — Stępów 25. 11. 63. — (Balków 8. 12. 63.)
Pütz (Petz) — Kal. Dobra 1. 10. 63. — Tokary 5. 10. 63. r.
Pyrkosz — P. Radzyń 23. 1. 63. †
R. — Kal. Więcki 23. 4. 63. r.
R. Władysław — S. Jeziorko 29. 10. 63.
Racis — A. Jastrzębna 19. 4. 63. †
Raczkowski Wincenty — M. Krzywosądz 19. 2. 63. — Nowa Wieś 21. 2. 63. — Płowki 1. 6. 63. — Kal. Ignacew 9. 6. 63. — Kleczew 10. 6. 63. r. — (Ciążeń 22. 3. 64.)
(Raczyński) ob. Rogiński Roman.
Radkiewicz — M. Żdżary 23. 9. 63.
Radłowski — A. Stragiszki 21. 6. 63.
Radoński Stanisław — Kr. Miechów 17. 2. 63. †
Radowicki Apolinary — Gr. Horki 21. 5. 63 †
Radowicki Gustaw — Gr. Horki 25. 5. 63. n.
Radowicki Adam — P. (Biała 23. 1. 63.) — Białka 1. 2. 63. — Gr. Niemirów 4. 2. 63.
Radowicki Piotr (Radziszewski) — Gr. Łysków 16. 6. 63. †
(Radwan) ob. Jaskołowski.
Radziejowski Oswald — L. Hrubieszów 23. 1. 63. — Rudka 17. 2. 63.
(Radziszewski Piotr) ob. Radowicki Piotr.
Radziwiłł — Pł. Nietrzeba 22. 4. 63. r. n.
Radziwinowicz — P. Sławetycze 11. 7. 63.
Radziwinowicz Izydor — Gr. Walile 30. 4. 63. r.
Radziwinowicz Jan — Gr. Walile 29. 4. 63. †
Raguzin Karol — L. Stara Wieś 18. 1. 64. r. n.

11-9

Rayski Jan Nepomucen — S. Sandomierz 9. 2. 63.
Rajzner Jakób (Reizner) — L. Brzezno 22. 7. 63.
Rak — (L. Sobolew 24. 5. 63.)
Rakowski — Kr. Szyce 7. 5. 63. r.
Rakowski — Ossowa 31. 12. 63. †
Rakowski Jerzy (Grekowski) — Kal. Radomsk 24. 1. 63. n.
Rakowski Tadeusz — Ukr. Rotmistrzówka 12. 5. 63. — Bułaj 15. 5. 63. r.
Ramlow Saladyn Dr — M. Krzywosądz 19. 2. 63. — Nowa Wieś 21. 2. 63. — Kr. Igołomia 4. 5. 63.
Ramotowski Konstanty (Wawer) — (Pł. Radzanów 21. 3. 63. — A. Nowogród 26. 3. 63. — Białaszewo 31. 3. 63. — Gr. Wielkie Jaszwile 2. 4. 63. — A. (Lokajcie 9. 4. 63.) — Jastrzębna 19. 4. 63. — Czarny Bród 23. 4. 63. — Kadysz 21. 5. 63. — (Stragiszki 21. 6. 63.) — (Berźniki 25. 6. 63.) — Gruszki 28. 6. 63. — Krasne 29. 6. 63. — (Pł. Drążdżewo 29. 6. 63.) — (A. Mikaszówka 2. 7. 63.) — A. Radziłów 5. 7. 63. — Szeburczyn 6. 7. 63. — (Brzeźnice 7. 7. 63.) — Pł. Wąsewo 13. 7. 63. — Rząśnik 14. 7. 63. — Porządzie 15. 7. 63. — (Szygi 16. 7. 63.) — (Gr. Jeziory 25. 7. 63.) — A. (Straczuny 7. 8. 63.) — (Stankuny 24. 8. 63.) — Strzelcowizna 3. 9. 63.
Ratkowski Ignacy — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63. †
Ratyński Alfred — Wil. Władyki 28. 5. 63. †
Ratyński Zdzisław — Wil. Władyki 28. 5. 63. †
Redel — A. Krasnopol 26. 8. 63. †
Redtke — Pł. Księżopole 12. 10. 63. †
Reicher — M. Dobra 24. 2. 63. †
Rejmund — S. Opatów 21. 2. 64.
Rejner Stanisław — L. Sobolew 24. 5. 63.
(Reizner) ob. Rajzner Jakób.
Rejzner — P. Sławetycze 11. 7. 63.
Reklewski Wincenty (Rychlewski) — A. Kadysz 21. 5. 63. — Krasne 29. 6. 63. — Dumbele 10. 8. 63. — Kartimoksle 25. 8. 63. — Krasnopol 26. 8. 63. — (Nowa Wieś 23. 9. 63.)
Remberger (Bamberger) — L. Panasówka 3. 9. 63. †
Rembowski — (P. Kodeń 23. 1. 63.) — L. Rudka 17. 12. 63.
Rembowski — Kal. Warta 1. 7. 63.
Renner — L. Borowe Młyny 16. 4. 63. †
Remiszewski Walery — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63. †
Resler Ferdynand — Kr. Małogoszcz 24. 2. 63. †
Reutt Gustaw — Kr. Pieskowa Skała 4. 3. 63. r.
(Rębaiło) ob. Kalita Karol.
Ring Antoni — L. Krasnobród 24. 3. 63. †
(Robak) ob. Ibiański Wacław.
Rochebrune Franciszek — Kr. (Dąbrowa 4. 2. 63.) — Miechów 17. 2. 63. — Szczepanowice 13. 2. 63. — Chroberz 17. 3. 63. — Grochowiska 18. 3. 63. — (Woł. Poryck 2. 11. 63.)
Rode Adam (Środa) — A. Wincenta 18. 9. 63. — Milewo 5. 5. 64.
Rodowicz — Kow. Kiejdany 9. 10. 63.
Rodowicz Ksawery — Kow. Wysoki Dwór 29. 3. 63. — Medejki 7. 5. 63. — Wilki 17. 12. 63. n.
Rodziewicz Ksawery — Gr. Paszkowskie Ostrówki 9. 8. 63. †
Rodziewicz Strzeżysław — Wil. Władyki 28. 5. 63. †
Rogaliński Aleksander — Pł. Ciołków 22. 1. 63. r. — Kr. (Skalmierz *30.* 5. 63.) — Książ 6. 7. 63.

13-4 3

Rogalski Jan — Kr. Rudniki 28. 7. 63.
Rogiński Roman — P. Biała 23. 1. 63. — (Radzyń 23. 1. 63.) — Białka 1. 2. 63. — Gr. Niemirów 4. 2. 63. — Siemiatycze 6. 2. 63. — Siemiatycze 7. 2. 63. — Królowy Most 11. 2. 63. — Prużany 13. 2. 63. — (Rzeczyca 15. 2. 63.) — (P. Woskrzenice 17. 2. 63.) — Miń. Borki 26. 2. 63.
Rogójski Witołd — S. (Staszów 9. 4. 63.) — Stefanów 22. 4. 63. — Smardzew 26. 5. 63.
Rogowicz Feliks — Kal. Ignacew 8. 5. 63. r.
Rogowski — L. Ciotusza 11. 11. 63. †
(Rogowski) ob. Rolski Edward.
Rogoziński Jan — Rumunia: Kostangalia 15. 7. 63.
Rojewski Leon — P. Kock 25. 12. 63.
Rojewski Zdzisław — P. Kock 25. 12. 63.
Rokiciński Hipolit — Gr. Siemiatycze 7. 2. 63. n.
Rokitnicki — L. Mołożów 25. 10. 63. — (Stara Wieś 18. 1. 64.) — Uchanie 4. 2. 64. — Dubienka 13. 2. 64. — Woł. Bendjuga 14. 2. 64. — L. Kunów 16. 2. 64. — Ł. Zamość *1.* 5. 64. (n.)
Rola — p. w przypisach do Suchowoli 7. 2. 64. L.
(Rolke) ob Rolski.
(Rolke) ob. Rolski Edward.
Roller — L. Panasówka 3. 9. 63. †
Rolski (Rolke) — Kal. Kuźnica Grabowska 26. 2. 63. †
Rolski Edward (Rolke, Rogowski) — Pł. Płock 23. 1. 63. — Myszyniec 9. 3. 63. — Drążdżew 12. 3. 63. †
Roman Apolinary (Anatazy Roman, Atanazy Roman, Sawa) — Gr. Walile 29. 4. 63. — (Pł. Rydzew 8. 9. 63.)
(Roman) ob. Cichorski Władysław.
Romanowicz — Pł. Nietrzeba 22. 4. 63. †
Romanowski — S. Jeziorko 29. 10. 63.
Romanowski — A. Dumbele 10. 8. 63. †
Romanowski Mieczysław — L. Jozefów 24. 4. 63. †
Romiszewski Adam (Domiszewski) — L. Polichno 18. 7. 63. †
Romiszewski Lucyan (Ruszczyc) — Miń. (Piotrowszczyzna 10. 5. 63.) — Waleryany 14. 5. 63. — Skryl 16. 8. 63. — Kowalewice *30.* 8. 63.
Romocki Józef (Rumocki) — Kr. Szyce 7. 6. 63.
Ront Michał — Kr. Rudniki 28. 7. 63.
Ropolewski Hipolit — Kr. Cierno 22. 9. 63. r.
Rościszewski Zygmunt — M. Krzywosądz 19. 2. 63.
Rose — (Kr. Michałowice 2. 2. 63.)
Rosenbach Julian — S. Czarna *18.* 12. 63. — Opatów 21. 2. 64. — (Łukawiec 15. 3. 64.) — (Maruszów 21. 3. 64.).
Rosner Gustaw (Róża) — S. Rybnica 20. 10. 63. — Jurkowice 21. 10. 63. †
Rossman Edward — M. Fidesty 12. 3. 63. †
Rostkowski, bernardyn — Pł. Naguszew 3. 6. 63.
Rostworowski Jan Nałęcz hr. — P. Sławetycze 11. 7. 63. — Wytyczno 7. 11. 63. — Włodawa *9.* 11. 63. — L. Malinówka 20. 11. 63. — P. Andrzejów 23. 11. 63. — L. Żółkiewka 24. 12. 63. — Majdan *30.* 12. 63. — Dołhobyczew *3.* 1. 64.
Roszkowski — Pł. Radzanów 21. 3. 63.
Rotony — L. Panasówka 3. 9. 63. r.
Rowicki Tomasz — P. Sławetycze 11. 7. 63. †
Rowiński Lucyan — P. Sławetycze 11. 7. 63. r.

13-6 3

Rozalski — S. Chocimów 21. 1 64.
(Róża) ob. Rosner.
Różański Rudolf (Rudolf) — P. Grzęzówka 23. 4. 63. — Róża 23. 6. 63.
Różek — L. Annopol 12. 11. 63.
Rozwadowski — L. Borowe Młyny 16. 4. 63. †
Rozwadowski ks. — (P. Biała 23. 1. 63.)
Rozwadowski Stanisław — M. Brdów 29. 4. 63.
Różycki — Pł. Cierpięty 17. 8. 63.
Różycki Edmund — Woł. Trojanów 8. 5. 63. — Lubar 9. 5. 63. — Połonne 12. 5. 63. — Miropol 16. 5. 63. — Miropol 17. 5. 63. — (Miropol 17. 5. 63.) — Worobijówka 19. 5. 63. — (Minkowce 22. 5. 63.) — Laszki 25. 5. 63. — Salicha 26. 5. 63. — (Poryck 2. 11. 63.)
Rubczewski Paweł — L. Częstoborowice 30. 7. 63. †
Ruciński — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Rucki Józef Władysław — P. (Włodawa 28. 4. 63.) — L. (Chruślina 30. 5. 63.) — (Lublin 29. 6. 63.) — (Krasnystaw 2. 7. 63.) — (Wielka Bukowa 6. 7. 63.) — P. Urszulin 7. 7. 63. — L. Swierze 9. 7. 63. — Kania Wola 23. 7. 63. — Uścimów 30. 7. 63. — Depułtycze 5. 8. 63. — (Lublin 18. 8. 63.) — Fajsławice 24. 8. 63. — (Łęczna 3. 10. 63.) — (Lublin 18. 10. 63.) — (Chełm 2. 11. 63.) — (Mołoduszyn 2. 11. 63.).
(Rucki) ob. Rudzki.
Rudecki — L. Żyżyn 8. 8. 63. †
Rudnicki Władysław (Sawa) — Ukr. Borodzianka 9. 5. 63. — Romanówka 9. 5. 63. — Wercholewsk 13. 5. 63. n. — L. (Wielkopole 3. 2. 64.) — (Chruślina *15.* 3. 64.)
(Rudolf) ob. Różański Rudolf.
Rudowski Jan — S. Czermno 21. 4. 63. — Smardzew 26. 5. 63. — Przysucha 8. 7. 63. — (Ossa 10. 7. 63.) — Bliżyn 12. 7. 63. r. — L. Depułtycze 5. 8. 63. — S. Kowala-Stępocina 21. 8. 63. — Wir 23. 8. 63. — Klikawa 26. 8. 63. — (Jurkowice 21. 10. 63.) — Szydłowiec 8. 11. 63. — Opoczno 16. 11. 63. — (Kr. Strojnów 24. 11. 63.) — S. (Opatów 25. 11. 63.) — Ociesęki 28. 11. 63. — (Brody 2. 12. 63.) — (Bodziechów 16. 12. 63.) — Kr. Kielce 2. 2. 64. — S. (Białobrzegi 14. 2. 64.) — Orońsk 17. 2. 64. — Bliżyn 16. 3. 64. — (Kamienna 16. 3. 64.)
(Rudycki) ob. Rudzki.
(Rudzki) ob. Rucki Władysław Józef.
(Rudzki) ob. Rusiecki.
Rudzki (Rucki) — Kal. Bukowa Góra 11. 10. 63.
Rudzki Bolesław v. Bronisław (Rudycki) — Kal. (Opatówek 25. 2. 63.) — (Brodnia 5. 3. 63. (†))
Rulikowski Józef — Woł. Korytnice 28. 7. 63. †
Rumiński Józef — Pł. Szczutowo-Blizno 9. 7. 63. †
(Rumocki) ob. Romocki Józef.
Rumowski (Wagner) — L. Mołoduszyn 2. 11. 63. — Kr. Chmielnik 20. 1. 64.— Kal. Rozprza 22. 1. 64. — (Kr. Kielce 23. 1. 64.)
Rusiecki Henryk — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Rusiecki (v. Rudzki) — Ukr. Sołowijówka 9. 5. 63. †
(Rusocka Teodora z Walewskich — Kr. Sędziszów 31. 1. 64. †)
(Rusocki Kwiryn — Kr. Sędziszów 31. 1. 64. †)
(Rusocki Romuald — Kr. Sędziszów 31. 1. 64. †)
(Ruszczyc) ob. Romiszewski Lucyan.
Ruszkowski — S. Lubinia 17. 1. 64.
Rutkowski Leon — Kr. Glanów 15. 8. 63. †

Rutkowski — (Kow. Kiejdany 26. 11. 63.)
Rybiński — Kal. Biniszew 1. 3. 63. †
Rybiński — (Pł. Skrwilno 25. 2. 63.)
(Rychlewski) ob. Reklewski.
Rychter — L. Łążek 22. 10. 63. †
Rydecki Wacław — L. Żyżyn 8. 8. 63. (†)
Rydecki Wacław — P. Sławetycze 11. 7. 63. †
Rylski Bronisław — Gr. Królowy Most 11. 2. 63. — Prużany 13. 2. 63. — Rzeczyca 15. 2. 63.
Rylski — M. Groszki 22. 6. 63. — P. Róża 23. 6. 63. — L. (Lublin 29. 6. 63.) — Panasówka 3. 9. 63. — Batorz 6. 9. 63. — P. Kock 25. 12. 63. — L. (Sucholipie 14. 1. 64.) — Sitaniec 16. 1. 64. — (Brzostówka 20. 1. 64.) — Wierzbica 22. 1. 64. — Zakrzew 23. 1. 64. — (Sucholipie 24. 1. 64.) — Stawce 25. 1. 64.
Rymkiewicz — Wil. Mitkiszki 22. 3. 63.
Rynarzewski Konstanty — Pł. Stok 5. 5. 63. [dowodzący moskalami] — (Rydzewo 8. 9. 63.) — P. w przypisach do Sokołowa. — Żeleźnia 6. 11. 63. r. (†) — (Tyczek 16. 11. 63.) — (Cyk 21. 11. 63.)
Rząśnicki Ryszard — Kr. Huta Szczecieńska 9. 12. 63. — S. Bliżyn 16. 3. 64.
Rządkowski — Gr. Wielkie Jaszwile 2. 4. 63.
Rzechowski — Kr. Szklary 5. 4. 63.
(Rzegociński) ob. Grzegoziński Jacenty.
Rzempołuski Feliks — Pł. Rydzew 5. 5. 63. †
(Rzepecki) ob. Michalski.
Rzewuski Zygmunt Napoleon (Krzywda) — Kr. Rudniki 28. 7. 63. — Biała 18. 8. 63. — Strojnów 24. 11. 63. — Sprowa 4. 12. 63. — S. Bodziechów 16. 12. 63. — (Kal. Rozprza 22. 1. 64. — Kr. Kielce 23. 1. 64. — (Włoszczowa 23. 1. 64.) — (Szczekociny 23. 1. 64.) — (Jędrzejów 23. 1. 64). — (Ruda Fanisławicka 23. 1. 64.) — Czartosowy 24. 1. 64. — Złotniki 24. 1. 64. — (Krasocin 3. 2. 64.) — Krasocin 19 .3. 64. — Mieronice 25. 3. 64. — Węgleszyn 29. 3. 64. — (Bebełno 8. 4. 64.)
S... Konstanty — P. Lipno 3. 8. 63. r.
Sadowski Nałęcz Edmund (Nałęcz) — Kr. Miechów 17. 2. 63. — S. Rozniszew 14. 5. 63. r. — Zawady 2. 6. 63. n. — (M. Brenica 14. 7. 63.)
Sadowski Stanisław — Pł. Szczutowo-Blizno 9. 7. 63. †
Saint-Zegga Grzegorz — Kr. Mierzwin 5. 12. 63. †
Samborski — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Samkowicz — Miń. Piotrowszczyzna 10. 5. 63. n. †
(Samucha) ob. Włodek Szczęsny.
Samulski — Gr. Michalin 14. 5. 63. — Ludwinów 28. 5. 63.
(Sandor) ob. Szreder.
Sankiewicz — P. w przypisach do Zawełtyszek 14. 6. 63. A.
Sapieha August — Pł. Szczutowo-Blizno 9. 7. 63. †
Sarnecki — L. Krasnobród 24. 3. 63. †
Saski — Kr. Czarnca 24. 9. 63. r.
Saski — M. Krzywosądz 19. 2. 63. r. n.
Sasulicz — Gr. Michalin 14. 5. 63. — Ludwinów 28. 5. 63. — Mołowidy 3. 6. 63. — Żarkowszczyzna 21. 6. 63.
(Sawa) ob. Czerwiński Paweł.
(Sawa) ob. Zarzycki.
(Sawa) ob. Rudnicki.
(Sawa) ob. Roman Apolinary.
Sawary Stanisław Dr. — P. Dziecinów 18. 3. 63. †

Sawicki — L. Polichno 18. 7. 63. r.
Sawicki — Kal. Ignacew 8. 5. 63. †
Sawicki Józef — M. Dobra 24. 2. 63.
Sawicki Karol — Kow. Szakwicie 27. 4. 63. r.
Sawicki-Stella Jan (Struś) — Woł. Radziwiłłów 2. 7. 63. — (Poryck 2. 11. 63.) — (Stara Wieś 18. 1. 64.)
Sawryczewski Mikołaj — Rumunia: Kostangalia 15. 7. 63. †
(Sągin) ob. Songin.
Schaeffel Ferdynand — L. Stara Wieś 18. 1. 64. r. n.
(Schindler) ob. Szyndler Józef.
(Schmaic) ob. Szmajc.
(Schmidt) ob. Szmyt Łucyan Dr.
Schoen — P. Sławetycze 11. 7. 63.
Schwarz Emil — L. Sobolew 24. 5. 63. — P. Róża 23. 6. 63.
Sczaniecki Michał — Kal. Ignacew 8. 5. 63. r.
(Sebastyn Serafin) ob. Serafin Sebastyan.
(Seeberg) ob. Zewald.
(Seewald) ob. Zewald.
Sejfryd Alfons — M. Krzywosądz 19. 2. 63. r. — M. Ruszkowo 10. 4. 63. — (Kowal 15. 4. 63.) — (Nowa Wieś 26. 4. 63.) — (Brdów 29. 4. 63.) — (Kr. Ojców 21. 6. 64.) — p. w przypisach do Nowej Wsi.
Segietyński Karol — M. Żdżary 23. 9. 63. †
Sekutowski Julian — L. Stara Wieś 18. 1. 64.
Selens — Kow. Ibiany 2. 1. 64.
Semnodi — Kr. Góry 18. 6. 63. †
(Sendek) ob. Sędek.
Serafin — A. Lipno 28. 5. 63.
Serafin Sebastyan (Sebastyan Serafin) — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63. †
Serafiński Franciszek — (Kal. Jeżów 4. 12. 63. (n)).
Serwatowicz — Kal. Pańki 26. 2. 63. — Kr. Mrzygłód 1. 3. 63. — (Mątkowice 20. 12. 63.)
Seweryn Gustaw — A. Wincenta 18. 9. 63.
(Seweryn Norbert) ob. Norbert Seweryn.
Seydewitz Feodor, baron — M. Nowa Wieś 21. 2. 63. — Nowa Wieś 26. 4. 63.
Sędek Jan (Sendek) — Wil. Rudniki 31. 5. 63. — Klaryszki 11. 7. 63. — Pomusie 15. 7. 63. — A. Krykształty 23. 7. 63. — Zywulciszki 25. 7. 63. — (Gr. Jeziory 25. 7. 63.) — A. Mazuryszki 21. 8. 63. †
Siawrymowicz — Kow. Sesiki 4. 6. 63.
Siciński Konstanty — Pł. Radzanów 21. 3. 63. — Borzymin 21. 4. 63. n.
Sidor Mikołaj — L. Stara Wieś 18. 1. 64. r. n.
Sielawa Paweł (Proh) — Kow. Buda 16. 3. 63. — Wil. Mitkiszki 22. 3. 63. — Antokolce 16. 4. 63. — Szeszole 30. 4. 63. † — p. w przypisach do Mitkiszek.
Siemaszko — Gr. Horki 25. 5. 63. n.
Siemieński Zygmunt Seweryn — Pł. Radzanów 21. 3. 63. r. — Kossemin 18. 4. 63. †
Sieniawa Ludwik — S. Stawiszyn 17. 5. 63.
(Sieniawski) — ob. Szaniawski Konstanty.
(Sieniewicz) ob. Sienkiewicz.
Sienkiewicz — P. Sławetycze 11. 7. 63.
Sienkiewicz (Sieniewicz, Siniewicz) — L. Depułtycze 5. 8. 63. — Fajsławice 24. 8. 63. †
Sienkiewicz — L. Depułtycze 5. 8. 63.

Sienkiewicz — L. Majdan 30. 1. 64. — Wielkopole 3. 2. 64.
Sienkiewicz Przemysław — P. Rossosz 17. 11. 63.
Sienkiewicz Władysław (Sinkiewicz) — L. Stara Wieś 18. 1. 64. r. n.
Sienkiewicz Robert — Woł. Poryck 2. 11. 63.
Sierakowski Zygmunt (Dołęga) — Kow. (Misiuny 11. 4. 63.) — Ginietyny 21. 4. 63. — Korsakiszki 26. 4. 63. — Medejki 7. 5. 63. — Hudyszki 8. 5. 63. r. — Sznurkiszki 9. 5. 63. n.
Sierka — (S. Kamienna 16. 3. 64.)
Siesicki Bazyli — L. Sobolew 24. 5. 63. r.
Sieszycki — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Sikorski Antoni — Rumunia: Kostangalia 15. 7. 63. r.
Sikorski Władysław — Pł. Podoś 8. 2. 63. r. n.
Sikorski — Gr. Horki 25. 5. 63. n.
Sikorski — Kal. Pątnów 22. 3. 63.
(Sinkiewicz) ob. Sienkiewicz.
(Siniewicz) ob. Sienkiewicz.
Siwczyk Wojciech — Kr. Rudniki 28. 7. 63.
Skalski — Kal. Radoszowice 27. 3. 63.
(Skała) ob. Kozieł-Poklewski Jan.
Skarżyński (Skrzyński) — A. Brzeznice 7. 7. 63.
Skarżyński Adolf — Pł. Przetycz 28. 2. 63. †
Skawiński — (Wil. Rudniki 9. 3. 63.)
Skawiński — L. (Sobolew 24. 5. 63.) — (Lublin 29. 6. 63.)
Skąpski — Kal. Pyzdry 29. 4. 63.
Skąpski Franciszek — Kr. Golczewice 22. 4. 63. — Jaworznik 24. 4. 63. r. — Rudniki 28. 7. 63. — Cierno 22. 9. 63. †
Skierczyński Feliks — L. Sobolew 24. 5. 63.
Skirgiełło — Woł. Miropol 17. 5. 63. †
Skirmont Tomasz — Wil. Dubicze nowodworskie 5. 5. 63. †
(Skirmunt) ob. Korewa.
Składowski — Kow. Szawkiany 26. 5. 63. †
Skłodowski Zdzisław — L. Biłgoraj 2. 9. 63. — Panasówka 3. 9. 63. r. — Batorz 6. 9. 63. r.
Skotnicki — L. Korbutowa Wola 10. 12. 63. r.
Skotnicki Jarosław — S. Wierzchowiska 6. 11. 63. r.
Skowroński Robert — Pł. Gołębie 22. 1. 63. — Dąbrowa 2. 2. 63. — M. Łódź 18. 6. 63. — Walewice 8. 7. 63. — Ktery 9. 7. 63. — Rogów 10. 7. 63. — Kołacin 10. 7. 63. — (Tomaszów 1. 9. 63.) — Wola Cyrusowa 4. 9. 63. — (Oporów 7. 9. 63.) — Dalików 10. 9. 63.
(Skrzyński) ob. Skarżyński.
Skrzyński Józef — M. Nowa Wieś 26. 4. 63. — Kal. Ignacew 9. 5. 63. — (Kleczew 10. 5. 63.) — Borowiec 31. 5. 63. — M. (Łódź 18. 6. 63.) — Izbica 29. 6. 63. — (Walewice 8. 7. 63.) — Ktery 9. 7. 63. — Rokitnica 10. 7. 63. — Kołacin 10. 7. 63. †
Ślaski — Pł. Nietrzeba 22. 4. 63. †
Ślaski — M. Brenica 14. 7. 63. †
Ślaski Edmund — L. Łążek 22. 10. 63. (†)
Ślepowicz (Ślepowron, Szlubowicz) — P. Żelazna 25. 8. 63. r. — (M. Rawa *10.* 12. 63.) — (S. Lipa 15. 2. 64.)
Ślepowicz Józef — S. Lipa 15. 2. 64. †
(Ślepowron) ob. Ślepowicz.
(Słowik) ob. Sołowij.
Słubowicz — Gr. Bojary 8. 8. 63.

14-5 4

Słupski — M. Babsk 17. 5. 63. — Kal. Niewiesz 23. 5. 63. — Grochowy 30. 5. 63. — (Borowiec 31. 5. 63.) — Zielęcice 15. 8. 63. — Nieznanice 29. 8. 63. — Skęczniew 27. 9. 63. — Wiewiec 6. 10. 63. — Rudniki 15. 10. 63. — Kowale 15. 10. 63. — Starce 15. 10. 63. r. — (Dobra 16. 10. 63.)
(Śmiałyński) ob. Kołyszko Feliks.
Śmiechowski Józef — M. Grójec 23. 1. 63. — (Grójec 25. 1. 63.) — Kr. Żarnowiec 20. 2. 63. — Chroberz 17. 3. 63. — Grochowiska 18. 3. 63. — Igołomia 21. 3. 63. — L. Kobylanka 1. 5. 63. — Kobylanka 6. 5. 63. — Huta Krzeszowska 11. 5. 63.
Śmierć — (L. Majdan 7. 3. 64.)
Smogorzewski — M. Wola Cyrusowa 4. 9. 63.
Smoleński — M. Grodzisk 1. 11. 63.
Smoleński — S. Białobrzegi 7. 7. 63. patrz tamże.
Smoleński — Pł. Dębsk 15. 2. 63. †
Smulski Alojzy — L. Sobolew 24. 5. 63.
Śnieżko — (Gr. Królowy Most 11. 2. 63.) (9. 2. 63. †)
Śnieżyński Mikołaj — Gr. Siemiatycze 6. 2. 63. †
(Sobek) ob. Laskowski Stanisław.
Sobieralski — M. Wola Cyrusowa 4. 9. 63.
Sobieski — Pł. Naguszew 3. 6. 63. †
Sobolewski Jan — Gr. Walile 29. 4. 63.
Sochociński — p. w przypisach do Wiśniowa 4. 8. 63. Pł.
(Sokolnicki) ob. Turowski Jan.
Sokolnicki Emilian — L. Kobylanka 6. 5. 63. r.
Sokolnicki Michał — Kal. Ignacew 8. 5. 63. †
Sokolnicki Piotr — Kal. Ignacew 8. 5. 63. †
(Sokół) ob. Matliński.
Sokołowski — Gr. Łysków 16. 6. 63. r.
Sokołowski — A. Lokajcie 9. 4. 63.
Sokołowski — M. Rawa 4. 2. 63. r.
Sokołowski Jan — Pł. Borzymin 20. 4. 63. n.
Sokołowski Konstanty (Piorun) — M. Racibory 5. 8. 63. — Osuchów 6. 8. 63. — Milanówek 7. 8. 63. — Krośniewice 30. 8. 63. — Wola Cyrusowa 4. 9. 63. — Dalików 10. 9. 63. — Bieliny 12. 9. 63. — (Pruszków 1. 11. 63.) — Młochów 1. 11. 63. — Magnuszew 2. 11. 63. — Kurdwanów 28. 2. 64.
Sokołowski Ludwik — patrz w przypisach do Uniecka 28. 1. 63. Pł.
Sokołowski Władysław (Iskra) — Kr. Małogoszcz 16. 9. 63. — (Drożejewice 24. 9. 63.) — (Mełchów 30. 9. 63.)
Sokulicz — Kr. Mełchów 30. 9. 63.
Sokulski — L. Chruślina 30. 5. 63.
Solbach (Zollbach) — S. Ossa 10. 7. 63. — Opatów 25. 11. 63. — Wąchock 10. 3. 64. †
Solman — L. Słupie 23. 1. 64. †
Solnicki — M. Nowa Wieś 26. 4. 63. †
Sołtan Adam hr. p. w przypisach do Zadyna 29. 6. 63. Woł.
Sołowiej Józef (Słowik) — Pł. Zagrze 25. 6. 63. — Wyszków 16. 12. 63. r.
(Sonders) ob. Dmochowski Henryk.
Songin (Sągin) — Gr. Królowy Most 11. 2. 63. — Prużany 13. 2. 63. — Rzeczyca 15. 2. 63. †
Songin (Longin) — L. Korbutowa Wola 10. 12. 63.. †
Sosinowicz — Wil. Markowszczyzna 17. 7. 63. †
Soudaix Henryk — Kal. Ruda Wieczyńska 15. 7. 63. †

(Sowa) ob. Czerwiński.
(Sowa) ob. Zarzycki.
Sowiński — Gr. Mereczowszczyzna 8. 6. 63. r.
(Środa) ob. Rode Adam.
St. J. St. — Kr. Komarów 20. 6. 63.
Stabrowski Aleksander (Lubicz) — Wil. Polimsza 19. 5. 63. — Rudniki 30. 5. 63. — Pokierniów 16. 6. 63. — Zygmuntyszki 16. 6. 63. — Peleniszki 17. 6. 63. — Klaryszki 11. 7. 63. — Pomusie 15. 7. 63. — A. Kryksztany 23. 7. 63. — Zywulciszki 25. 7. 63. — (Gr. Jeziory 25. 7. 63.) — A. (Straczuny 7. 8. 63.) — Mazuryszki 21. 8. 63. †
(Stach) ob. Sztok.
Stacherski — Kr. Wąsów 15. 8. 63. †
Stacierkiewicz Rafał, ksiądz (Starcinkiewicz) — M. Ciechomice 20. 7. 63. †
(Stadnicki Atyla) ob. Pilny Julian.
Stadnicki Aleksander, hr. — L. Łążek 22. 10. 63. r.
Stamirowski Tomasz — S. Stefanów 22. 4. 63. r. — (Michałów 24. 4. 63.) — M. Kunki 15. 5. 63. — Radziwiłłów 20. 5. 63.
Stancler Leon — Rumunia: Kostangalia 15. 7. 63. †
Staniewicz Paweł — Kow. Bielaniszki 12. 4. 63. — Bielaniszki *28.* 4. 63. — Tryszki 21. 5. 63. — Lidowiany *20.* 7. 63. — Świętobrość 19. 10. 63. †
Staniewicz Jan (Pisarski) — Kow. Bielaniszki 12. 4. 63. — Bielaniszki *28.* 4. 63. — Tryszki 21. 5. 63. — Użwenty 2. 6. 63. — Cytowiany 6. 6. 63. — (Wornie 26. 6. 63.) — (Pojurze 30. 6. 63.) — Modroga 12. 7. 63. — Lidowiany *20.* 7. 63. — Szyrwuciany 28. 7. 63. — (Kalwarya *30.* 8. 63.)
Stanisław... — Pł. Lipno *3.* 8. 63. r.
Stanisławowicz — Moh. Niższa Toszczyca 8. 5. 63. n.
Stanisławski Dr. — L. Kobylanka 6. 5. 63.
Staniszewski — L. Rutka Korybutowa 19. 1. 64. †
Staniszewski — A. Lokajcie 9. 4. 63. r.
Staniszewski Michał — Kow. Medejki 7. 5. 63. — Sznurkiszki 9. 5. 63. n.
Stankiewicz Piotr — Rumunia Kostangalia 15. 7. 63.
Stankiewicz — Kr. Mierzwin 5. 12. 63.
Stankiewicz — Pł. Szczutowo-Blizno 9. 7. 63. †
Stanowski — Kr. Góry 18. 6. 63. †
Stapowicz Napoleon — Gr. Siemiatycze 7. 2. 63. n.
(Starcinkiewicz) ob. Stacierkiewicz, ksiądz.
(Starinkiewicz) ob. Stasiukiewicz.
Starorypiński — Pł. Nietrzeba 22. 4. 63. †
Staszyński — S. Opatów 21. 2. 63. †
Stasiński Wincenty — Kal. Ignacew 8. 5. 63. r.
Stasiukiewicz (Starinkiewicz) — Gr. Królowy Most 11. 2. 63. — Pł. Małkinia 17. 5. 63. — Gr. Mazanówka 26. 5. 63. — Gr. Czersk 27. 5. 63.
Staszewski Leon — Kr. Glanów 15. 8. 63.
Staszewski Władysław — A. Krasne 29. 6. 63. †
Stawecki Edward — Kr. Sosnówiec 7. 2. 63. — Stefanów 22. 4. 63.
Stawgajtis Antoni v. Napoleon (Czawłajtis) — M. Czarnylas *20.* 4. 64. n.
Stawowski — L. Sobolew 24. 5. 63. †
Stecki — Woł. Salicha 26. 5. 63.
Stecki — L. Nowy Staw 25. 9. 63.
Stefanowicz — P. Krzywda 27. 3. 63. †
Stefanowicz Franciszek — Wil. Szeszole 30. 4. 63. †
Stein — Kal. Wrząca 16. 11. 63. †

Eigentum Heeresarchiv-Zweig Danzig

7 2

Stein — M. Dobra 24. 4. 63. †
(Stella) ob. Sawicki-Stella Jan.
Stelmachczyk Jan — Pł. Naguszew 3. 6. 63. †
Stelmachczyk Łukasz — Pł. Naguszew 3. 6. 63. †
Stempkowski Aleksander (Stępnicki, Stopnicki) — L. Panasówka 3. 9. 63. r. — Batorz 6. 9. 63. r.
Stempkowski Karol — Pł. Podoś 8. 2. 63. r. n.
Stępkowski ks. — (M. Wielgolas 23. 2. 63.)
Stępkowski — Pł. Dąbrowa 2. 2. 63. †
(Stępnicki) ob. Stempkowski Aleksander.
Stępowski Józef — M. Ciepliny 10. 2. 63. †
Stobój — L. Polichno 18. 7. 63.
Stör Karol — L. Stara Wieś 18. 1. 64. r. n.
Stokowski — M. Nowa Wieś 21. 2. 63. n.
Stolarczyk Stefan — L. Stara Wieś 18. 1. 64. r. n.
Stolarz niezn. nazw. — Kal. Kuźnica 4. 4. 63. †
Stoma — Kow. Hudyszki 8. 5. 63. †
(Stopnicki) ob. Stempkowski.
Straszewski Kazimierz — Kr. Miechów 17. 2. 63. †
Strawiński — Gr. Michalin 14. 5. 63. †
Strawiński Gustaw (Młotek) — Gr. (Janin *10.* 5. 63.) — (Smolarka *13.* 5. 63.) — Michalin 14. 5. 63. — Ludwinów 28. 5. 63. — Mołowidy 3. 6. 63. — (Sieradów 10. 6. 63.) — Żarkowszczyzna 21. 6. 63. — Paszkowskie Ostrówki 9. 8. 63. — Głęboki Kąt 30. 8. 63. — (Rudnia *12.* 9. 63.)
Strelczenko Aleksy — Ukr. Sołowijówka 9. 5. 63. r. n.
Strojnowski Władysław hr. — M. (Strzyboga 26. 1. 63.) — Rudy Bolimowskie 7. 2. 63. — (S. Studzianna 10. 2. 63.)
Stroka — L. Łążek 22. 10. 63. †
Strudzicki — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Strumiło-Zgierski Leon p. w przypisach do Montwidowa 24. 6. 63. Kow.
(Struś) ob. Sawicki-Stella Jan.
Strycharz — M. Krupy 6. 4. 64. n.
Strzegocki — (Pł. Borzymin 21. 4. 63.)
Strzelbicki — S. Opatów 25. 11. 63.
(Strzelecki) ob. Zambrzycki-Strzelecki Ignacy.
Strzelecki Michał — Kal. Pyzdry 17. 4. 63. — Pyzdry 29. 4. 63. — Ignacew 8. 5. 63. †
Strzyżewski — P. Chromna 1. 5. 64. n.
Strzyżewski Władysław — Kal. Ignacew 8. 5. 63. r.
Styczyński — P. Finkówka 8. 11. 63. †
Suchocki — Wil. Dźwinosy 9. 5. 63.
Suchorski Teodor — Kal. Kluski-Pustowo 22. 4. 63. †
Sulecki — Pł. Kuczbork 12. 7. 63.
Suligowski — Kal. Biniszew 1. 3. 63. †
Sulikowski — Woł. Radziwiłłów 2. 7. 63. r.
Sumiński — p. w przypisach do Osówki 14. 10. 63. Pł.
Sungailło — (Kow. Cytowiany 2. 1. 64. n.)
Suryn Władysław — Kr. Małogoszcz 24. 2. 63. r.
Suszycki Bronisław — A. Krasne 29. 6. 63. †
(Sutkiewicz) ob. Lutkiewicz Elizeusz.
Suzin Paweł — Pł. (Nietrzeba 22. 4. 63.) — A. (Poszławanty 22. 5. 63.) — Buda 23. 5. 63. — Olita 20. 6. 63. — (Preny 20. 6. 63.) — Stragiszki

21. 6. 63. † — (Berżniki 25. 6. 63.) — (Gruszki 28. 6. 63.) — (Szeburczyn 6. 7. 63.)

Suzin Władysław — Kow. Sesiki 4. 6. 63.

(Świantorzecki) ob. Świętorzecki.

Świątołdysz (Szukszta) — Wil. Świeczki 4. 4. 63. † — p. w przypisach tamże.

Świątkowski Franciszek — P. Grężówka 23. 4. 63.

(Świczyński) ob. Świdziński Karol.

Świder — p. w przypisach do Mokran 8. 7. 63. Gr.

Świderski Hipolit — Kr. Szyce 7. 5. 63. †

Świderski Mikołaj — Kal. Ignacew 9. 6. 63. — Kleczew 10. 6. 63.

Świdziński Karol (Świczyński) — L. Mołoduszyn 2. 11. 63. — Ciotusza 11. 11. 63. — Krasnobród 8. 1. 64. — (Stary Zamość 13. 1. 64.)

Świerczewski — A. Lokajcie 9. 4. 63.

Świeżyński — P. Uścimów 6. 1. 64. †

Święcicki — Ukr. Rozalówka 10. 5. 63. n.

Święcki W. — P. Kock 25. 12. 63.

Świętorzecki Apolinary — (Miń. Waleryany 14. 5. 63.)

Świętorzecki Bolesław — Miń. Lady 10. 5. 63. — Marcyanówka 21. 5. 63. — Łoczyn 25. 6. 63.

(Sykstus Ksiądz) ob. Mikoszewski Karol, ks.

(Symonowicz) ob. Szymonowicz.

Synkalski Piotr — P. Grężówka 23. 4. 63.

(Syr) ob. Tyr.

Syrewicz Emeryk — M. (Łódź 18. 6. 63.) — Ktery 9. 7. 63. — Ciechomice 20. 7. 63. — Dobrzelin 22. 7. 63. — Walewice 24. 7. 63. — Złaków Kościelny 26. 7. 63. — (Brzozowie 28. 7. 63.) — Walewice 14. 8. 63. — Trębki 9. 8. 63. — Kutno 18. 8. 63. — Grabów 29. 10. 63. — Kiernozia 1. 11. 63. — Strzemeszna 2. 11. 63. — Sobota 14. 11. 63. — (Łączewna 20. 11. 63.) — Szewo 22. 11. 63. — (Lutoborz 22. 11. 63.) — (Balków 8. 12. 63.)

Syrtowt — Kow. patrz w przypisach do Wornian 9. 6. 63.

Sz. I. — Pł. Mława 20. 2. 64.

Szabo — Kr. Mełchów 30. 9. 63.

Szablowski — Pł. Naguszew 3. 6. 63.

Szadkowski — S. Bodzentyn 23. 1. 63.

Szafkowski Witołd — Wil. Władyki 28. 5. 63. †

Szafkowski Wacław — Wil. Władyki 28. 5. 63. r. n.

Szajba Józef — A. Kadysz 21. 5. 63. — Sanie 3. 9. 63. — Brzeźnice 7. 9. 63. — Pł. Księżopole 12. 10. 63. — P. Finkówka 8. 11. 63. — L. Mała Bukowa 31. 12. 63.

(Szajecki) ob. Szajewski Adam.

Szajewski Adam (Szajecki) — A. Lipno 28. 5. 63.

Szalewicz — Wil. Naliboki 19. 4. 63. (n.)

Szamejt Mieczysław (Szemet) — Kr. Wąsów 15. 8. 63. — S. Jeziorko 29. 10. 63.

(Szamo) ob. Szum Stanisław.

(Szandor) ob. Szreder.

Szanecki Hipolit — Kr. Rudniki 28. 7. 63.

Szaniawski Aleksander — P. Łomazy 23. 1. 63. — (Biała 23. 1. 63.) — Białka 1. 2. 63. — Gr. Niemirów 4. 2. 63. — Siemiatycze 7. 2. 63. — P. Sycyna 21. 2. 63. † — (Stanin 14. 3. 63.)

Szaniawski Konstanty (Sieniawski, Szaniecki, Szeniawski) — Pł. Czyżew 27. 1. 63. †

Szaniawski — A. Lemany 10. 11. 63.

(Szaniecki) ob. Szaniawski Konstanty.
Szaramowicz Gustawi Dr. — Str. 354.
Szaramowicz Władysław — Ukr. Sołowijówka 9. 5. 63. r. n.
Szarkiewicz — L. Stara Wieś 18. 1. 64. †
Szaszkiewicz Włodzimierz — Woł. Laszki 25. 5. 63.
Szczepkowski Lucyan — P. Sławetycze 11. 7. 63. †
Szczerba Teofil — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Szczuka — A. Brzeźnice 7. 9. 63.
Szczuka patrz w przyp. do P. Przewuźki 29. 12. 64.
Szefer (Feter) — Kal. Kocin 3. 10. 63. r. n. (†).
Szekely Ludwik — L. Stara Wieś 18. 1. 64. r. n.
Szeligowski Tadeusz — A. Stragiszki 21. 6. 63.
(Szemet) ob. Szamejt Mieczysław.
Szemetyło — Gr. Horki 25. 5. 63. r. n.
Szemiot — S. Wąchock 10. 3. 64. — Kr. Ludynia 8. 4. 64. — S. Radkowice 19. 4. 64. †
(Szeniawski) ob. Szaniawski Konstanty.
Szenyc Franciszek (Szmyć) — A. Siodmaki 24. 7. 63. †
Szenk — M. Izbica 29. 6. 63. — Kiernozia 1. 11. 63. — Strzemeszna 1. 11. 63. — Wola Trębska 1. 11. 63.
Szepietowski Józef (Korwin) — A. Mężenin 25. 1. 63. †
Szerkszniewski — A. Dumbele 10. 8. 63. †
Szermętowski (Łowiński Henryk) — Pł. (Borzymin 21. 4. 63.) — Nietrzeba 22. 4. 63.
Szewczyk Józef — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63. †
(Szkarłat) ob. Zaremba.
Szklarski — M. Racibory 5. 8. 63.
Szlagier — (Miń. Chłopienicze 19. 5. 63.)
(Szlaski) ob. Ślaski.
Szlenkier Józef — M. Rzeżewo 15. 12. 63.
(Szlupowicz) ob. Ślepowicz.
Szmajc Piotr (Schmeiss, Smaic, Schmajs) — Pł. Dziwy 29. 7. 63. — Chromaków 10. 8. 63. r. — (Poniatów 10. 8. 63.) — (Radzimowice 17. 8. 63). — p. w przypisach do Dziw.
(Szmyć) ob. Szenyc.
Szmyt Lucyan Dr. (Schmidt) — M. Nowa Wieś 26. 4. 63. — Żdżary 23. 9. 63. — Skoszewy 25. 9. 63. †
Szokalski (Szukalski) — M. Życk 13. 12. 63. — Rzeżewo 15. 12. 63. — Włocławek 17. 2. 64.
Szostak — Ukr. Bułaj 15. 5. 63.
Szpak (Szprak) — A. Kozłowa Ruda 21. 7. 63.
Szrajer Władysław v. Franciszek v. Adolf (Górnoszląski, Krzykała). — M. Nowa Wieś 26. 4. 63. †
Szreder Aleksander (Sandor, Szandor) — S. Ostrowiec 10. 3. 64. r. n. (†)
Szteinkeller Tytus — Pł. Maków 2. 2. 63. — Podoś 8. 2. 63. †
Szteinkeller Wacław — Pł. Maków 2. 2. 63. — Karniew 6. 2. 63. — (Podoś 8. 2. 63.) — Rydzewo 8. 9. 63.
Sztok (Stach) — L. Depułtycze 5. 8. 63. — S. Klikawa 26. 8. 63. †
Sztukowski — A. Krasne 29. 6. 63. r. n.
Szubartowski — L. Kobylanka 6. 5. 63. r.
Szubski — L. Łążek 22. 10. 63. †
(Szukalski) ob. Szokalski.
Szukiewicz — A. Mikaszówka 2. 7. 63.

(Szukszta) ob. Świętołdysz.
Szulakowski — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Szulc — A. Jastrzębna 19. 4. 63.
Szulc — Kow. Leńcze 1. 4. 63. — Kiejdany 26. 11. 63. †
Szulc Serafin, ksiądz — (S. Staszów 9. 4. 63.)
Szulc Antoni — Kal. Dobrosołów 2. 3. 63. r.
Szum Stanisław — (Kr. Ojców 21. 6. 64. n. (†))
Szuman Norbert — Kal. Pyzdry 29. 4. 63.
Szumański Józef — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63. r.
Szumlański Stanisław — M. Babsk 17. 5. 63. — Kal. Niewiesz 23. 5. 63. — Grochowy 30. 5. 63. — (Borowiec 31. 5. 63.) — M. (Tomaszów 1. 9. 63.) — Wola Cyrusowa 4. 9. 63. — Oporów 7. 9. 63. — Dalików 10. 9. 63.
Szumowski — A. Mały Płock 9. 5. 64. r.
Szumski — L. Tarnawka *19*. 11. 63.
Szumski — Pł. Naguszew 3. 6. 63. r. n.
Szwajcer — S. Białobrzegi 7. 7. 63.
(Szwajcerski) ob. Szwajtzer Franciszek.
Szweitzer Franciszek (Szwajcerski) — S. Chocimów 21. 1. 64.
Szychołda Józef — Pł. Szczutowo-Blizno 9. 7. 63. †
Szychowski — Wil. Polimsza 19. 5. 63. †
Szydłowicki — L. Panasówka 3. 9. 63.
(Szydłowski) ob. Jankowski Józef.
Szydłowski Wiktor — Rumunia: Kostangalia: 15. 7. 63. r.
Szylling Aleksander Dr — Kow. Leńcze 1. 4. 63. — Draginie 22. 6. 63. †
Szymanowski — M. Bolimowskie Budy 7. 2. 63. †
Szymanowski — Ukr. Borodzianka 9. 5. 63. †
Szymański Feliks — Pł. Naguszew 3. 6. 63.
Szymański — Pł. Szczutowo-Blizno 9. 7. 63. †
Szymański Tomasz — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63. †
Szymborski — M. Wola Cyrusowa 4. 9. 63.
Szymkiewicz Paweł — Kow. Szawkiany 26. 5. 63. — Kielmy 20. 6. 63. — Ławków 12. 7. 63. — Kalwarya *30*. 8. 63. — (Poniewież 12. 10. 64.)
Szymonowicz (Symonowicz) — Kr. Gace 20. 6. 63. †
Szyndler Józef (Schindler) — M. Lubochnia 6. 2. 63. †
Szyrajew — Gr. Horki 25. 5. 63. n.
(Szyszka) ob. Kołyszko Bolesław.
Tabaczyński Czesław — S. Staszów 9. 4. 63. — Stefanów 22. 4. 63. r.
Tabaczyński Stanisław — S. (Staszów 9. 4. 63.) — Stefanów 22. 4. 63.
Tabeński Cypryan — Gr. Paszkowskie Ostrówki 9. 8. 63.
Tabęcki Franciszek — Pł. Dziwy 29. 7. 63. † — P. w przypisach tamże.
Taczanowski Edmund — Kal. Pyzdry 17. 4. 63. — (M. Nowa Wieś 26. 4. 63.) — Kal. Pyzdry 29. 4. 63. — (Olesiec 1. 5. 63.) — (Dąbroszyn 3. 5. 63.) — Koło 6. 5. 63. — Ignacew 8. 5. 63. — Widawa 22. 6. 63. — M. (Barłogi 28. 6. 63.) — (Kutno 1. 7. 63.) — Kal. Zagórów 12. 7. 63. — Kleczew 13. 7. 63. — (Kurek 19. 7. 63.) — Zielęcice 15. 8. 63. — (Turek 20. 8. 63.) — (Pęcherzewek 21. 8. 63.) — Złoczew 22. 8. 63. — (Poprężnik *23*. 8. 63.) — Sędziejowice 26. 8. 63. — Borówno 28. 8. 63. — Szczerców 28. 8. 63. — Nieznanice 29. 8. 63. — (M. Wola Cyrusowa 4. 9. 63.)
Tanajewski — Ukr. Bułaj 15. 5. 63.
Taniewski Aleksander (Teterą, Jastrzębiec) — Kr. Wąsów 15. 8. 63. — (Pieskowa Skała 15. 8. 63.)
Tarasiewicz Ludwik — L. Stara Wieś 18. 1. 64. r. n.

Tarasiewicz Kazimierz (Trusiewicz) — P. Rossosz 17. 11. 63. r.
Taraszewicz — Wil. Dubicze nackie 5. 5. 63. †
Tarczewski — Kr. Pieskowa Skała 15. 8. 63. †
Targoński Jan — L. Sobolew 24. 5. 63.
Tarkowski, ksiądz — Woł. Minkowce 22. 5. 63. †
Tarnawiecki — L. Kobylanka 6. 5. 63. r. (†)
Tarnowski Ignacy — Pł. Szczutowo-Blizno 9. 7. 63. †
Tarnowski Julian hr. — Kr. Komarów 20. 6. 63. †
Tasiński — L. Łążek 22. 11. 63. †
Tatar — Kal. Lutułów 15. 6. 63.
(Tatarkiewicz) ob. Kraszewski.
(Tatarowicz) ob. Kraszewski.
(Tefik-bej) ob. Łapiński.
Teleświcki — Gr. Siemiatycze 7. 2. 63. †
Tepfer — S. Jeziorko 29. 10. 63.
Terlikowski Jan — A. Siodmaki 24. 7. 63. †
(Tetera) ob. Taniewski Aleksander.
Tisson p. w przypisach do Warel 15. 2. 63. A. i Rydzewa 8. 9. 63. Pł.
Tłochowski — Pł. Podoś 8. 2. 63. r. n.
(Tłomaczewski) ob. Tomaszewski Stanisław.
Tłuchowski Józef — Pł. Kowalewo 13. 6. 63.
Toczyski — A. Sanie 3. 9. 63. †
Tołkin — Gr. Mereczowszczyzna 8. 6. 63. — Żarkowszczyzna 21. 6. 63. — Gródek 2. 8. 63. — Łukawica 19. 9. 63. †
Tołoczko — Gr. Grodno 14. 3. 63. r. n.
Tomaszewski — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Tomaszewski Konrad (Błaszczyński, Błeszczyński Kazimierz, Bończa, Bohdan) — Pł. Płock 23. 1. 63. — S. Gielniów 22. 4. 63. — Przysucha 27. 4. 63. — Kr. Wodzisław 6. 5. 63. — (Kal. Koniecpol 25. 5. 63.) — (Kr. Skalmierz *30.* 5. 63.) — S. Przysucha 13. 6. 63. — Kr. Góry 18. 6. 63. r. (†) — (S. Przedbórz 29. 6. 63.)
Tomaszewski Stanisław (Tomczyński, Tłomaczyński) — Gr. Królowy Most 9. 6. 63. r. p. w przypisach tamże.
(Tomczyński) ob. Tomaszewski Stanisław.
Tomkowicz Jan Serafin — Kr. Miechów 17. 2. 63. †
Tonberg — Ukr. Wercholewsk 13. 5. 63. r. n.
Tongino Tomasz — (A. Lemany 10. 11. 63.)
Topczewski — Pł. Małkinia 17. 5. 63. †
Topolski Karol — Gr. Siemiatycze 7. 2. 63. r.
Topolski Wojciech — L. Borowe Młyny 16. 4. 63. †
(Topór) ob. Zwierzdowski Ludwik.
Topór — M. Nowa Wieś 21. 2. 63. — (Kal. Lubstów *17.* 3. 63.)
Topór — Kr. Szyce 7. 5. 63. — (M. Brenica 14. 7. 63.)
Toporski — Pł. Dziwy 29. 7. 63. † — p. w przypisach tamże.
Torejwo Maksym, ksiądz (Max) — p. w przypisach do Ruszkowa 10. 4. 63. M.
Tournelli — patrz w przyp. do P. Przewuźki 29. 12. 64.
Traugutt Romuald — Gr. Horki 17. 5. 63. — Horki 21. 5. 63. — Horki 25. 5. 63. — (Czersk 27. 5. 63.) — (Mołowidy 3. 6. 63.) — Miń. Woronie 23. 6. 63. — Woł. Dąbrowice *26.* 6. 63. — Żadyn 29. 6. 63. — (Gr. Mokrany 8. 7. 63.) — Miń. Kołodno 12. 7. 63. — Kołodno 13. 7. 63.
Trąmpczyński — Kal. Poprężnik 23. 8. 63. †
Trąmpczyński Józef — Pł. Drążdżewo 27. 6. 63. — Drążdżewo 28. 6. 63. — Drążdżewo 29. 6. 63. — (Porządzie 15. 7. 63.) — Szygi 16. 7. 63. †

Trąmpczyński Edmund — M. Brdów 29. 4. 63. †
Trąmpczyński Kazimierz Oton — M. Nowa Wieś 26. 4. 63.
Trąmpczyński Kazimierz — Kal. Dobrosołów 2. 3. 63. †
Trąmpczyński Władysław — M. Brdów 29. 4. 63. †
Trentowski Aleksander — Pł. Sokołowo 29. 10. 63.
Trębicki Prus Józef — Pł. Rydzew 5. 5. 63. r.
Troskolaski — Kr. Huta Szczecieńska 9. 12. 63.
(Trusiewicz) ob. Tarasiewicz.
Trusow Antoni — Miń. Piotrowszczyzna 10. 5. 63.
Truszkowski — S. Jeziorko 29. 10. 63.
Trylski — Kr. Huta Szczecieńska 9. 12. 63.
Trzaskowski Ignacy Dr — Kow. Medejki 7. 5. 63.
Trzaskowski Antoni — P. Wola Okrzejska 21. 2. 63. †
Trzciński — Pł. Stok 5. 5. 63. †
Trzciński — L. Sobolew 24. 5. 63.
Trzebiński Artur — P. Kock 25. 12. 63.
Turczynowicz Józef — S. Przedbórz 27. 6. 63. r. — L. Depułtycze 5. 8. 63. †
Turketty — (Pł. Słomino 28. 1. 63.) — S. Świerze 25. 3. 63. — (Michałów 24. 4. 63.)
Turkiewicz Władysław — P. Grężówka 23. 4. 63. †
Turno Witołd Tadeusz — Kal. Pyzdry 29. 4. 63. — Olesiec 1. 5. 63. — Ignacew 8. 5. 63. †
Turowski Jan (Sokolnicki) — (Pł. Szygi 16. 7. 63.)
Turski — S. Opatów 25. 11. 63. — Bodziechów 16. 12. 63. — Szczeglice 25. 1. 64. r.
Twaruszko — p. w przypisach do Radkowic 20. 1. 64. S.
Tyl Alojzy — L. Żyżyn 8. 8. 63. †
Tylhorowski Józef — L. Częstoborowice 30. 7. 63. †
Tylman Albin (Milman) — Kr. Rudniki 28. 7. 63. — Ociesęki 28. 11. 63. †
Tylski Antoni — L. Częstoborowice 30. 7. 63. †
Tyr (Syr) — P. Sławetycze 11. 7. 63.
Tyralewski — L. Łążek 22. 10. 63. †
Tyszka Antoni — A. Warele 15. 2. 63. — Brzeźnice 7. 7. 63. — Pł. Wąsewo 13. 7. 63. — Rząśnik 14. 7. 63. — (Oborzyska 18. 7. 63.) — (Gr. Boćki 20. 9. 63.) — patrz w przypisach do Warel i do Rydzewa 8. 9. 63. Pł.
Tyszkiewicz hr. — Kow. Linków 25. 6. 63.
Tyszkiewicz — p. Wyprawa morska str. 298.
Tyszkiewicz — Ukr. Bułaj 15. 5. 63.
Tyszkiewicz — S. Opatów 25. 11. 63. †
Tyszkiewicz Henryk hr. — Wil. Władyki 28. 5. 63. †
Tyszkiewicz Kazimierz hr. — L. Kobylanka 6. 5. 63. r. (†)
Tyszkiewicz Stanisław — M. Strzyboga 26. 1. 63.
Ubysz Aleksander — L. Tuczapy 19. 5. 63.
Udymowicz — Kal. Radomsk 24. 1. 63. n.
Ujazdowski — A. Szczuczyn 26. 2. 64.
Ujejski — Kr. Uniejów 6. 8. 63.
Ujejski Kalikst — L. (Kobylanka 1. 5. 63.) — Kobylanka 6. 5. 63. — Chruślina 30. 5. 63. r. — P. Korytnica 10. 6. 63. † — (Róża 23. 6. 63.)
Ulaniecki Edmund (Hulaniecki, Klaniecki) — L. Krasnobród 24. 3. 63. †
Ulatowski — S. (Słupcza 8. 2. 63.) — Kr. Chroberz 17. 3. 63. — Grochochowiska 18. 3. 63.

Ulatowski Mieczysław — M. (Przedecz 8. 2. 63.) — Ciepliny 10. 2. 63.
Ulatowski Witold — Kal. Dobrosołów 2. 3. 63. †
Ułasewicz — Wil. Polimsza 19. 5. 63. †
Unrug — Kal. Lutułów 15. 6. 63. †
Unrug Jan — L. Żyżyn 8. 8. 63. r. (†)
Unrug Kazimierz — Kal. Pyzdry 17. 4. 63. — Koło 6. 5. 63. †
(Uragan) ob. Podhaluzin Mitrofon.
Urbanowski Napoleon — Kal. Chojczyny 12. 4. 63. — Rychłocice 15. 4. 63.
Urbanowski Stanisław — L. Kobylanka 6. 5. 63. †
(Uziemek) ob. Oziemek.
Valentin — L. Panasówka 3. 9. 63. r.
(Valois) ob. Piasecki Feliks.
Vigier de Latour (Latour) — Kr. Wąsów 15. 8. 63. r. — S. Bodziechów 16. 12. 63. r.
W. — L. Tuczapy 19. 5. 63.
(Wagner) ob. Rumowski.
Wagner — L. (Sobolew 24. 5. 63.) — Sobieszczany 27. 6. 63. — Polichno 18. 7. 63. — Kania Wola 23. 7. 63. — Chruślina 4. 8. 63. — Żyżyn 8. 8. 63. — Fajsławice 24. 8. 63. †
Walczak — S. Przytyk 17. 3. 64. r.
Walewski — Pł. Łączka 23. 5. 63. †
Walicki — Gr. Sklanek 4. 5. 63. n.
Walicki Aleksander — Wil. Władyki 28. 5. 63. †
Waligórski Aleksander — Kr. Chroberz 17. 3. 63. — Grochowiska 18. 7. 63. — L. Kobylanka 1. 5. 63. — Kobylanka 6. 5. 63. — (Fajsławice 24. 8. 63.) — Łążek 22. 10. 63.
Waligórski Władysław — L. Kobylanka 6. 5. 63. †
Walisz — L. Batorz 6. 9. 63. †
Walter (Walker) — S. Chocimów 21. 1. 64. — Opatów 21. 2. 64. — Klinowo 9. 4. 64.
Walz Władysław v. Ludwik — P. Grężówka 23. 4. 63.
Wandel Jan Fryderyk Edward (Bruder, Ewald) — Pł. Gnojno 31. 3. 64. r. n.
Wanert Wincenty v. Maksymilian Telesfor — Kr. Iwanowice 12. 2. 63.
Wańkowicz Jan (Leliwa) — Gr. (Horki 25. 5. 63.) — (Czersk 27. 5. 63.) — Koreczyn 13. 6. 63. — Miń. Woronie 23. 6. 63.
Warecki Michał — L. Stara Wieś 18. 1. 64. r. n.
Waryłkiewicz Zygmunt — M. Ciepliny 10. 2. 63.
Wasilewicz Stefan — A. Brzeźnice 7. 9. 63.
Wasilewski Aleksander — M. Nowa Wieś 26. 4. 63. — Brdów 29. 4. 63. †
Wasilewski Franciszek — P. Luta 7. 3. 63. †
Wasilewski Gustaw — L. Józefów 24. 4. 63. † patrz w przypisach tamże.
Wasilewski Kazimierz — A. Krasne 29. 6. 63. †
Wasilewski Wincenty — Ukr. Sołowijówka 9. 5. 63. r. n.
Wasiutyński Tomasz — (L. Lublin 29. 6. 63.)
(Waśniewski) ob. Witkowski Jakób.
Waśniewski — Pł. Kapuśnik *5*. 4. 64.
Waszkiewicz — Gr. Mereczowszczyzna 8. 6. 63. — Żarkowszczyzna 21. 6. 63. — Gródek *2*. 8. 63. — Łukawica 19. 9. 63.
(Wawer) ob. Ramotowski Konstanty.
Wąsicki Kasper — M. Wola Cyrusowa 4. 9. 63.
Weatherley p. Wyprawa morska str. 298.
Wedeman — L. Stara Wieś 18. 1. 64. †
Weeber d' Ehrenzweig Ludwik p. w przypisach do Momot 1. 12. 63. L.

Weinert August — Kr. Rudniki 28. 7. 63.
Weiss — L. Łańcuchów 18. 11. 63. — Rudka 19. 11. 63. r. n.
Wereszczaka — Gr. Horki 25. 5. 63. n.
Wereszczyński Julian — M. Ciepliny 10. 2. 63. †
Werner Bronisław — P. Grężówka 23. 4. 63.
Weroniecki Józef — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63. †
Werpachowski — A. Kadysz 21. 5. 63. †
Werpachowski Wojciech — Gr. Siemiatycze 7. 2. 63. n.
(Wesenberg) ob. Zewald.
Węckiewicz — Kow. Draginie 22. 6. 63. †
Węglewski — Kal. Kluski-Pustowo 22. 4. 63.
Węgrzynowicz — Woł. Korytnice 28. 7. 63.
Węsierski Władysław — M. Brdów 29. 4. 63. †
Wicki — S. Jeziorko 29. 10. 63. — Kr. Ludynia 8. 4. 64. †
Wielhorski — P. Róża 24. 3. 63. †
Wielobycki Antoni — S. Bodziechów 16. 12. 63. †
Wieluchowski — M. Wola Cyrusowa 4. 9. 63.
Wieniawa Wojciech, ksiądz — S. Rybnica 20. 10. 63. †
Wieniawski Julian (Jordan) — (Kal. Slesin 22. 3. 63.) — (Niewiesz 23. 5. 63.) — p. w przypisach do Ruszkowa 10. 4. 63. M.
Wierucki — S. Jeziorko 29. 10. 63.
Wierzbicki — Miń. Piotrowszczyzna 10. 5. 63. n. (†)
Wierzbicki — P. Korytnica 10. 6. 63. †
Wierzbicki N. — Kr. Podlesie 4. 5. 63.
Wierzbicki Tomasz — L. (Sobolew 24. 5. 63.) — Polichno 18. 7. 63. — Kania Wola 23. 7. 63. r. — (Chruślina 4. 8. 63.) — (Żyżyn 8. 8. 63.) — (Fajsławice 24. 8. 63.) — (Salomin 6. 10. 63.) — (Goraj 28. 10. 63.) — Małoduszyn 2. 11. 63. — (Chełm 2. 11. 63.) — (Bojanówka 4. 11. 63.) — (Malinówka 20. 11. 63.)
Wierzbiński Stanisław — Kr. Igołomia 21. 3. 63. — Golczewice 22. 4. 63. — Jaworznik 24. 4. 63.
Wiesner. — Kr. Golczewice 22. 4. 63. — Jaworznik 24. 4. 63.
Więckowski — P. Sarnaki 25. 8. 63. n.
Więckowski — L. Mołożów 25. 10. 63. †
Więckowski Ignacy — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63. †
Więckowski Tomasz — Gr. Królowy Most 9. 6. 63.
Wilczyński — Wil. Polimsza 19. 5. 63. †
Wilczyński Franciszek — P. Przewuźki 29. 12. 64. — Sypyłki 29. 4. 65. n.
Wilhelm Michał — P. Naguszew 3. 6. 63.
Wilkoszewski — S. Lipa 15. 2. 64.
Wilkoszewski Władysław (Wirion) — A. Mężenin 25. 1. 63. r. — Patrz w przypisach do Karniewa 6. 2. 63. Pł. — Pł. Myszyniec 9. 3. 63. †
Wilusz Juliusz (Croix, de la Croix, Krzyżanowski) — Kal. Więcki 23. 4. 63. r. — Koniecpol 25. 5. 63. — (Pł. Mława 20. 2. 64.) — p. w przypisach do Janowa 24. 12. 63. Pł.
Winiewski Klemens — Kal. Dobrosołów 2. 3. 63.
Winnawer Karol — M. Wola Cyrusowa 4. 9. 63.
Winnicki Tomasz (Chmurski) — M. Rawa 4. 2. 63. — Kr. Chroberz 17. 3. 63. — Grochowiska 18. 3. 63. — L. Kobylanka 1. 5. 63. — Kobylanka 6. 5. 63. r.
Winnicki — (Kr. Michałowice 2. 2. 63.)
(Wirion) ob. Wilkoszewski Władysław.

Wisłouch Feliks — Wil. Daukszyszki *22.* 2. 63. — (Kow. Buda 16. 3. 63.) — Wil. (Mitkiszki 22. 3. 63.) — Antokolce 16. 4. 63. — Szeszole 30. 4. 63. — (Polimsza 19. 5. 63.) — Rudniki 31. 5. 63. — Pokierniów 16. 6. 63. — Zygmuntyszki 16. 6. 63. — Peleniszki 17. 6. 63. — Klaryszki 11. 7. 63. — Kow. (Lewinta 25. 7. 63.) — (Paszuwie 26. 7. 63.) — Wil. Antopojce 20. 8. 63. — Petraszyszki 21. 8. 63. — Żyżmory 20. 10. 63.
Wiśniakowski Aleksander — L. Żyżyn 8. 8. 63. †
Wiśniewski — L. Kobylanka 6. 5. 63. r.
Wiśniewski — Pł. Rydzew 8. 9. 63.
Wiśniewski — S. Opatów 21. 2. 64.
Wiśniewski — Kr. Szyce 7. 5. 63.
Wiśniewski Antoni — Pł. Szczutowo-Blizno 9. 7. 63. †
Wiśniewski Józef — (S. Kunów 17. 6. 64. (n.))
Wiśniewski Julian — Kr. Rudniki 28. 7. 63. — S. Przedbórz 3. 9. 63. †
Wiśniewski Kazimierz — S. Szydłowiec 27. 5. 63. — S. Goździków 30. 6. 63. n.
Wiśniewski Teofil — Pł. Szczutowo-Blizno 9. 7. 63. †
Wiśniewski Walenty — Pł. Szczutowo-Blizno 9. 7. 63. †
Wiśniowski Leszek — Woł. Samowola 12. 5. 63. — L. Turkowice 18. 5. 63. — Woł. Korytnice 28. 7. 63. r. n.
Wiszniewski — A. Krasne 29. 6. 63. r. n.
Wiszniewski Leonard — Woł. Moskalówka 17. 5. 63.
Wiszniewski Stanisław — Woł. Moskalówka 17. 5. 63. r. n.
Witkowski — Kal. Broszęcin 10. 4. 63. †
Witkowski — P. Urszulin 7. 7. 63. — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Witkowski Jakób (Waśniewski) — Pł. Kossemin 18. 4. 63. †
Witkowski Michał — (L. Sobolew 24. 5. 63.) — (Lublin 29. 6. 63.)
Witkowski Piotr — P. Sławetycze 11. 7. 63. †
Witkowski Teofil (Kolbe II.) — Pł. Szygi 16. 7. 63. — Dziwy 29. 7. 63. — (Chromaków 10. 8. 63.) — Poniatów 10. 8. 63. — Radzimowice 17. 8. 63. — Rybitwy 16. 9. 63.
Witkowski Wojciech — (L. Żalin 22. 3. 63.)
Wiwulski Paweł — Kow. Medejki 7. 5. 63. — Hudyszki 8. 5. 63. r. n.
Władyczański Antoni — Gr. Michalin 14. 5. 63. r.
Władyczański Józef — A. Brzeźnice 7. 9. 63.
Władyczański Teofil (Zaremba) — Gr. Mereczowszczyzna 8. 6. 63. — Sieradów 10. 6. 63. — Kr. Mełchów 30. 9. 63. †
(Władysław) ob. Caezar Klemens.
Włodarski Józef — M. Wola Cyrusowa 4. 9. 63.
Włodek Karol — M. Babsk 17. 5. 63. — Kal. Niewiesz 23. 5. 63. r. — (Grochowy 30. 5. 63.) — (Jeżew 4. 12. 63.)
Włodek Szczęsny (Samucha) — Gr. Piaski *9.* 5. 63. — Smolanka *13.* 5. 63. — (Michalin 14. 5. 63.) — Ludwinów 28. 5. 63. — Mołowidy 3. 6. 63. — (Koreczyn 13. 6. 63.) — (Żarkowszczyzna 21. 6. 63.) — Brzozowe Błoto 20. 7. 63. — Wielkie Bagno 27. 7. 63. — (Bojary 7. 8. 63.)
Wodzyński v. Wojczyński — (A. Lipno 28. 5. 63.)
Wodzyński Henryk — Kr. Kuźnica Masłowska 22. 3. 63. †
Wojciechowski Cezary — Gr. Siemiatycze 7. 2. 63. n.
Wojciechowski Michał — Rumunia: Kostangalia 15. 7. 63. r. (†)
Wojciechowski Narcyz (Kosobudzki) — Pł. Szygi 16. 7. 63. r. (n.)
Wojciechowski — Kr. Golczewice 22. 4. 63.
Wójcik — S. Opatów 25. 11. 63.

Wojczyński Tadeusz — Gr. Wielkie Jaszwile 2. 4. 63. — A. Czarny Bród 23. 4. 63. — Kadysz 21. 5. 63.
(Wojczyński) ob. Wodzyński.
Wojna — A. Sanie 3. 9. 63.
Wojna — Wil. Polimsza 19. 5. 63.
(Wojt Kazimierz) ob. Woydt Kazimierz.
Wojtaszkiewicz — A. Krasne 29. 6. 63. †
Wojtkowski — A. Sanie 3. 9. 63. †
(Wola Łukian) ob. Zieliński Adam Łukasz.
Wolanin Baltazar — P. (Biała 23. 1. 63.) — Białka 1. 2. 63. — Gr. Niemirow 4. 2. 63. †
Wolgart — Kr. Szyce 7. 5. 63.
Wolman Adam — Gr. Siemiatycze 6. 2. 63. †
Wolski Antoni I. (Dunin) — Pł. Szygi 16. 7. 63. — Dziwy 29. 7. 63.
Wolski Antoni II. (Miecz) — A. Poryte 24. 2. 64. — Jedwabno 26. 2. 64. —
Wolski Kazimierz — Pł. (Słomino 28. 1. 63.) — Uniecko 28. 1. 63. n. (Szczuczyn 26. 2. 64.) — Gątorze 14. 4. 64. — Kuzie 16. 4. 64. — patrz w przypisach do Gątorz.
Wolski Oskar — Pł. Żeleźnia 6. 11. 63. †
Wołkowowa — Gr. Horki 25. 5. 63. †
Wołkowski Franciszek — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63. †
Wołodźko (Piłeczka) — Miń. Przyłuki 2. 5. 63. — Waleryany 14. 5. 63. — Skryl 16. 8. 63. — Kowalewice *30.* 8. 63. — p. w przypisach do Przyłuk.
Wołoncewicz Lucyan — Ukr. Sołowijówka 9. 5. 63. †
Wołowski Stanisław — P. Sławetycze 11. 7. 63. r.
Worobijów Fiodor — Kal. Rogaczówek 20. 1. 64.
Woydt Kazimierz (Wojt) — Kal. Ignacew 8. 5. 63. r.
Wróblewski — Gr. Gródek 2. 8. 63. †
Wróblewski — Woł. Moskalówka 17. 5. 63. (n.)
Wróblewski — P. Róża 23. 6. 63. — L. Panasówka 3. 9. 63. r.
Wróblewski Adolf — A. Kadysz 21. 5. 63.
Wróblewski Andrzej — Rumunia: Kostangalia 15. 7. 63.
Wróblewski Walery — Gr. Walile 29. 4. 63. — Mereczowszczyzna 8. 6. 63. — Sieradów 10 6. 63. — Żarkowszczyzna 21. 6. 63. — Paszkowskie Ostrówki 9. 8. 63. — Głęboki Kąt 30. 8. 63. — Rudnia *12.* 9. 63. — P. Kolano 18. 11. 63. — L. (Rudka 19. 11. 63.) — Garbów 26. 11. 63. — Cyców 14. 12. 63. — P. Wola Osowińska 16. 12. 63. — (Kock 25. 12. 63.) — Ossowa 31. 12. 63. — L. Mała Bukowa 31. 12. 63. — Kierz 13. 1. 64. — Lubki 14. 1. 64. — (Rudnia 16. 1. 64.) — P. Rutka Korybutowa 19. 1. 64. r.
Wroński Edmund — M. Krzywosądz 19. 2. 63. r. n.
Wrześniewski Edwin — (Kow. Onikszty 10. 8. 63.)
Wrzeszcz — M. Krzywosądz 19. 2. 63. r. n.
Wsuł Jan — Kr. Miechów 17. 2. 63. †
(Wujek) ob. Kisielewski.
Wygnanowski Kazimierz p. w przypisach do Ruszkowa 10. 4. 63. M.
Wyhowski Stefan — Ukr. Sołowijówka 9. 5. 63. r. n.
(Wykładnik) ob. Żukowski.
Wyleżyński Adam — L. Kobylanka 1. 5. 63. — Kobylanka 6. 5. 63. r.
(Wyskota Gustaw) ob. Zakrzewski.
Wysocki (Żaczek) — P. Finkówka 8. 11. 63. — p. w przypisach tamże.
Wysocki Józef — S. Opatów 25. 11. 63. — Kr. Mierzwin 5. 12. 63. — S. Opatów 16. 12. 63. — Szczeglice 25. 1. 64. r.

Wysocki Józef — Woł. (Trojanów 8. 5. 63.) — (Lubar 9. 5. 63.) — (Worobijówka 19. 5. 63.) — (Salicha 26. 5. 63.) — (L. Lublin 29. 6. 63.) — Woł. Radziwiłłów 2. 7. 63. — (L. Wielka Bukowa 6. 7. 63.)
Wysocki Michał — L. Rutka Korybutowa 19. 1. 64. †
Wyszkowski — A. Czysta Buda 2. 2. 63. n.
Wyszomirski Kazimierz — L. Kobylanka 6. 5. 63. r.
Wyszyński — L. Częstoborowice 30. 7. 63. †
Wziątek Józef — Kr. Rudniki 28. 7. 63.
Young de Blankenheim Leon v. Władysław (Joung, Blankenheim) — M. Nowa Wieś 26. 4. 63. — (Kal. Konin 26. 4. 63.) — Brdów 29. 4. 63. † — (Kal. Ciążeń 22. 3. 64.)
Zabierzowski Antoni — Kr. Mierzwin 5. 12. 63.
Zaborowski — Kal. Ignacew 8. 5. 63. †
Zaborowski — Kal. Ignacew 8. 5. 63. r.
Zaborowski — Kr. Książ 6. 7. 63. — (Janów 6. 7. 63.)
Zaborowski Lucyan — M. Ruszków 10. 4. 63. †
Zacharczeńko — S. Koszary Iłżyckie 5. 6. 63. †
Zacharewicz Piotr — A. Wincenta 18. 9. 63.
Zacharzewski — Kow. Świętobrość 19. 10. 63.
Zachert Witołd — Kr. Chroberz 17. 3. 63. †
Zadarnowski Józef — Gr. Markowa 30. 7. 63. †
Zagórski — Woł. Miropol 17. 5. 63.
Zagórski — Woł. Poryck 2. 11. 63.
Zagoździński — S. Luta 7. 3. 63. †
Zajączkowski — Gr. Bojary 8. 8. 63. †
Zajączkowski — L. Łążek 22. 10. 63. r.
(Zajkowski) ob. Zaykowski.
Zakowski Władysław (Żukowski Wandalin) — Wil. Dubicze 5. 5. 63. †
Zakrzewski — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Zakrzewski — Kal. Rychłocice 15. 4. 63. †
Zakrzewski Julian — L. Sobolew 24. 5. 63.
Zakrzewski Wyssogota Gustaw (Wyskota Gustaw) — P. Łuków 23. 1. 63. — Garwolin *25.* 1. 63. — Sosnowica 4. 3. 63. — Garwolin 22. 3. 63. — Kobyla Wola 22. 3. 63. — Blizocin 25. 3. 63. — Krzywda 27. 3. 63. — Środa 23. 5. 63. — L. (Fajsławice 24. 8. 63.) — Batorz 6. 9. 63.
Zakrzewski Wyssogota Stefan — Kal. Dąbroszyn 3. 5. 63.
Zakrzewski Władysław — Kal. Pyzdry 17. 4. 63.
Zaleski — A. Dumbele 10. 8. 63. †
Zaleski Adam — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63. †
Zaleski Erazm — S. Ossa 10. 7. 63.
Zaleski Stefan — Kr. Skała 5. 3. 63 †
Zaleski Władysław — S. Ossa 10. 7. 63.
Zaleski Władysław — M. Wola Cyrusowa 4. 9. 63. †
Zaleszczyński August — M. Budy Zaborowskie 14. 4. 63. †
Załęski — Kow. Szawkiany 26. 5. 63. †
Załuski Stanisław hr. — Kr. Podlesie 4. 5. 63.
Zambrzuski Wincenty — L. Częstoborowice 30. 7. 63. †
Zambrzycki Ignacy (Strzelecki) — Pł. Kuczbork 27. 6. 63. — Rozwoziny 3. 7. 63. — Kuczbork 6. 7. 63. — (Kuczbork 12. 7. 63.)
Zambrzycki Jan — Kal. Rychłocice 8. 5. 63. †
(Zameczek) ob. Cichorski Władysław.
(Zan) ob. Jan...
(Zapałowicz) ob. Żalplachta.

Zarański — L. Potok 20. 3. 63. r.
(Zaremba) ob. Bartczak.
(Zaremba) ob. Dybowski Paweł.
(Zaremba) ob. Władyczański Teofil.
Zaremba (Szkarłat) — L. Stara Wieś 18. 1. 64. †
Zaremba — Kr. Golczewice 22. 4. 63.
Zaremba — Kr. Szczecno 7. 3. 64.
Zaremba — L. Dubienka 11. 12. 63. — Woł. Kładniów 12. 12. 63. — Wremba 13. 12. 63. — p. w przypisach do Woli Okrzejskiej P.
Zaremba Ludwik — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Zaremba Władysław — S. Kowala 21. 8. 63. r.
Zarzycki (Sawa, Sowa) — S. Częstocice 10. 3. 64. — (Ostrowiec 10. 3. 64.) — (Wąchock 10. 3. 64.) — Mnichów *4*. 4. 64.
(Zawada) ob. Żukowski.
Zawadzki — L. Olchowiec 10. 3. 64.
Zawadzki — L. Skromowska Wola 14. 1. 64. †
Zawadzki — Pł. Osówka 14. 10. 63. †
Zawadzki — P. Róża 24. 3. 63. †
Zawadzki — Kr. Huta Szczecieńska 9. 12. 63.
Zawadzki — L. Puchaczew 23. 9. 63.
Zawadzki — L. Urszulin 7. 7. 63. — Fajsławice 24. 8. 63. †
Zawadzki — L. Kobylanka 6. 5. 63. r.
Zawadzki (Zawidzki) — S. Czermno 21. 4. 63.
Zawadzki Julian — A. Wincenta 18. 9. 63.
Zawadzki Jan Stanisław — M. Nowa Wieś 26. 4. 63. r. — Walewice 8. 7. 63. — Kłodawa 12. 7. 63. — Kołacin 28. 7. 63.
(Zawidzki) ob. Zawadzki Jan Stanisław.
Zawistowski — Gr. Mereczowszczyzna 8. 6. 63.
Zawodziński Józef — M. Wola Cyrusowa 4. 9. 63.
Zaykowski Jastrzębiec Karol (Liwocz, Zajkowski) — Kr. Gace 20. 6. 63. — S. Rybnica 20. 10. 63. — Jurkowice 21. 10. 63. — (Bodziechów 16. 12. 63.) — Opatów 21. 2. 64.
Zbyszewski Bronisław — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Zdanowicz — Gr. Głęboki Kąt 30. 8. 63. r.
Zdanowicz Aleksander — Kr. Pieskowa Skała 4. 3. 63. r. — L. Radków 31. 10. 63. — Ciotusza 11. 11. 63. r. n.
Zdanowicz Antoni — L. (Kurów 24. 1. 63.) — Kazimierz 6. 2. 63. — S. Zawichost 8. 2. 63. — Słupcza 8. 2. 63.
Zdanowicz Wiktor — L. Radków 31. 10. 63.
Zduńczyk Adolf — Pł. Magnuszew 12. 8. 63. †
Zduńczyk Józef — Pł. Poręba 12. 11. 63.
Zdziarski — Pł. Radzanów 21. 3. 63.
Zdziechowski — A. Sanie 3. 9. 63. — Brzeźnice 7. 9. 63. — (Pł. Księżopole 12. 10. 63.)
Zdzitowiecki — L. Panasówka 3. 9. 63.
Zdzitowiecki Wiktor — Gr. Żarkowszczyzna 21. 6. 63. †
Zembrzycki Stefan — P. Sławetycze 11. 7. 63. †
Zewald (Seewald, Seeberg, Wesenberg) — Pł. Przetycz 28. 2. 63. (†)
(Zgierski) ob. Strumiło Zgierski Leon.
(Zgierski) ob. Laskowski Ignacy.
(Zgliczyński) ob. Kuszaba.
(Zgorszczyzna Ignacy) ob. Laskowski Ignacy.
Zięba patrz w Przyp. do P. Przewuźki 29. 12. 64.

Zieliński Adam Andrzej — P. Dziecinów 18. 3. 63. — Zambrzyków 18. 3. 63. — S. Jedlnia 20. 4. 63. — Limierze 3. 5. 63. — Jeziorki 4. 5. 63. — Rzeczniów 5. 5. 63. — Rozniszew 14. 5. 63. — M. Rudka 25. 5. 63. — Michałów 28. 5. 63. — P. Korytnica 10. 6. 63. — Żelechów 11. 6. 63. — L. Wielka Bukowa 6. 7. 63. — Urszulin 7. 7. 63. — (Gr. Domaczew 11. 7. 63.) — P. Sławetycze 11. 7. 63. — L. Częstoborowice 30. 7. 63. — Żyżyn 8. 8. 63. — P. (Żelazna 25. 8. 63.) — Białka 1. 9. 63. — Mysłów 4. 9. 63. — M. Mienia 4. 11. 63. — (P. Finkówka 8. 11. 63.) p. w przypisach do Jadowa 15. 7. 63. M.

Zieliński Adam Łukasz (Łukjan Wola, Wola) — Ukr. Łuka 10. 5. 63. n.

Zieliński Michał — Kal. Pątnowo 22. 3. 63. — M. Ruszkowo 10. 4. 63. — Nowa Wieś 26. 4. 63. r. — (Brdów 29. 4. 63.) — Kal. Kleczew 10. 6. 63. — M. Kołacin 28. 7. 63. — Ciepliny 12. 9. 63. — Żdżary 23. 9. 63. — Gałków 25. 9. 63. — Skoszewy 25. 9. 63.

Zieliński Michał p. w przypisach do Radkowic 20. 1. 64. S.

Zieliński Mieczysław — Pł. Księżopole 12. 11. 63 †

Zieliński Tomasz — M. Wola Cyrusowa 4. 4. 63.

Zielkiewicz — S. Ossa 10. 7. 63.

Zielonka — L. Depułtycze 5. 8. 63.

Ziembiński — Pł. Czarnostowo 3. 9. 63. — Rydzew 8. 9. 63. — Żeleźnia 6. 11. 63. — (Tyczek 16. 11. 63.)

Ziembiński Karol — S. Wąchock 3. 2. 63. †

Ziembowicz Kajetan — S. Opatów 21. 2. 64.

Zienkiewicz — Kow. Szawkiany 26. 5. 63.

Zima Franciszek — Rumunia: Kostangalia 15. 7. 63. r.

Zimmermann — p. w przypisach do Rozdział 16. 1. 64. Kal.

Znaniecki Mieczysław — Kal. Uniejów 12. 10. 63.

Znatowicz Eugeniusz — A. Czysta Buda 2. 2. 63. †

(Zollbach) ob. Solbach.

Zubowicz — patrz w przypisach do P. Przewuźki 29. 12. 64.

Zułkowski Walenty — P. Sławetycze 11. 7. 63. †

Zumbrzycki Dominik — P. Rossosz 17. 11. 63.

Zwierzdowski Ludwik (Topór) — Moh. Horki 6. 5. 63. — Liciagi 11. 5. 63. — S. Opatów 21. 2. 64. r. (n. †) — (Piórków 22. 2. 64.)

Zwoliński Serweryn — S. Jurkowice 21. 10. 63. †

(Zygmuntowski) ob. Zygmajłowski.

Zygmajłowski Stanisław (Zygmuntowski) — M. Włocławek 17. 2. 64. n.

Zybelmajer — L. Chruślnia 30. 5. 63. †

Żaboklicki — L. Łążek 22. 10. 63. †

(Żaczek) ob. Wysocki.

Żalplachta Jan (Zapałowicz) — L. Potok 20. 3. 63. — (Woł. Samowola 12. 5. 63.) — L. Turkowice 18. 5. 63. — Tuczapy 19. 5. 63. — Woł. Poryck 2. 11. 63.

(Żardski) ob. Żarski.

Żarnowski — Pł. Rydzew 5. 5. 63. †

Żarski (Żardski) — Kow. Wysoki Dwór 30. 3. 63. — Misiuny 11. 4. 63. — Medejki 7. 5. 63. — Hudyszki 8. 5. 63. †

Żarski — Pł. Cyk 21. 11. 63. †

Żebrowski — P. Sławetycze 11. 7. 63.

Żebrowski — L. Depułtycze 5. 8. 63.

Żebrowski Julian — L. Depułtycze 5. 8. 63.

Żegrzda — Pł. Mieszki 22. 8. 63 †

Żegrzda Wojciech — Pł. Płock 23. 1. 63. (†)

Żelaski Stanisław — Gr. Królowy Most 9. 6. 63. †
Żelazowski — L. Mołożów 25. 10. 63.
Żelechowski Franciszek — S. (Staszów 9. 4. 63.) — Stefanów 22. 4. 63.
Żmijewski — L. Krasnobród 24. 3. 63. †
(Żochowski Adam) ob. Żukowski.
Żochowski Władysław (Kosa) — Kr. (Przedbórz 27. 6. 63.) — (Słomniki 3. 7. 63.) — Rudniki 28. 7. 63. †
Żółkiewski Felicyan — Rumunia: Kostangalia 15. 7. 63. r.
Żółkiewski Stanisław — Woł. Salicha 26. 5. 63. †
Żołnierkiewicz — Wil. Dźwinosy 9. 5. 63. — Władyki 28. 5. 63. — (Miń. Bodzinki *1.* 7. 63.)
Żółtowski Mścisław — Kal. Olesiec 1. 5. 63.
Żółtowski Michał, ksiądz — L. Borowe Młyny 16. 4. 63. †
Żuaw — Kal. Jeżów 4. 12. 63. — (Prusiecko 22. 1. 64.)
(Żubr) ob. Krukowiecki Aleksander.
Żubr — Kal. Kuźnica 4. 3. 64. — (Kaszewice 8. 3. 64.)
(Żuchowski) ob. Żochowski Władysław.
Żukowski (Zawada) — M. Ktery 9. 7. 63.
Żukowski (Mirecki, Żochowski Adam) — Czysta Buda 2. 2. 63. — Podlipki 8. 3. 63. — p. w przypisach do Czystej Budy.
Żukowski (Wykładnik) — Kow. Rogów 29. 5. 63. † (Kow. Sesiki 4. 6. 63.)
Żukowski — L. Sobolew 24. 5. 63.
Żukowski Aleksander — L. Depułtycze 5. 8. 63.
Żukowski Józef — P. Patrykozy 4. 4 63. †
(Żukowski Wandalin) ob. Zakowski Władysław.
Żurkowski — M. Krzywosądz 19. 2. 63. †
Żychliński Ludwik — S. Ossa 10. 7. 63. — M. (Żdżary 11. 7. 63.) — Brenica 14. 7. 63. — (Milanówek 7. 8. 63.) — (Błędowo 13. 8. 63.) — P. Żelazna 25. 8. 63. — (Białka 1. 9. 63.) — (Mysłów 4. 9. 63.) — M. (Przypki 30. 9. 63.) — (Ruda 1. 11. 63.) — (Pruszków 1. 11. 63.) — (Grodzisk 1. 11. 63) — (Młochów 1. 11. 63.) — (S. Magnuszew 2. 11. 63.) — (M. Rawa *10.* 12. 63. (n.) — (S. Lipa 15. 2. 64.)
Żychliński Stanisław — M. Nowa Wieś 26. 4. 63.
Żyliński Stanisław — A. Czysta Buda 2. 2. 63. †

VII.

PRZYPISY I ŹRÓDŁA.

OBJAŚNIENIA.

Wyjaśnienie niektórych skróceń:

ARN. = Archiwum Powstania Styczniowego; — ARN. Kont. = ciąg dalszy Archiwum Powstania Styczniowego, nieskatalogowany. — Giller = Giller. Historya powstania. — Giller, Polska = Giller, Polska w walce. — Efem. = Efemerydy, czyli Kronika wypadków wojennych, publikowana w Głosie; cytuję tę Kronikę tylko, jeżeli zawiera sprzeczności z ustalonymi przezemnie szczegółami lub jeżeli wymienia starcia, o których nie znalazłem wzmianki w innych źródłach. — Ephémérides = Ephémérides polonaises; do publikacyi tej odnosi się także powyższa uwaga. — Inv. = Ruskij Invalid. — Kronika = Efemerydy, czyli Kronika... — Langiewicz, Sprawozd. = O dyktaturze Langiewicza... w Sprawozdaniu Muz. Nar. Pol. w Rapperswilu za rok 1910. — [M.] = wycinek znajdujący się w Zbiorze Mieleszki w tomie... na stronie... — Mat. = Wydawnictwo Materyałów do historyi powstania. — Przyb. = Przyborowski, Ostatnie chwile powstania styczniowego. — Przyb. Dz. = Przyborowski, Dzieje 1863 r. — Stella, Ludzie = Sawicki Stella, Ludzie i wypadki r. 1861—1865. — Sulima = Przyborowski, Wspomnienia ułana z 1863 r. — Woł. i t. d. = Materyały zebrane przez Wołyńskiego, jego notatki luźne.

Mazowieckie.

Żychlin 22. 1. M. — Chorągiew Swobody 2. — Rozkazy dzienne 3. — Hesket 225. — Przyb. Dz. I. 109.

Grójec 23. 1. — Ojczyzna 1864 N. 113. — Żurnał N. 1. — Dz. Pozn. — Czas 24. — Wil. Wiest. N. 8. — Przyb. Dz. I. 108. — Porównaj Grójec 25. 1.

Mogielnica 23. 1. M. — Strażnica 2. — Czas 22.

Grójec 25. 1. M. — Ojczyzna 1864 N. 117. — Chołodecki w życiorysie Miniewskiego pisze, że Miniewski bił się 25. 1. pod Lesznowolą. Przypuszczam, że to chodzi o ten napad pod Grójcem i że ucierano się aż ku Lesznowoli, która leży 6 km. płn. wsch. od Grójca. Napad Śmiechowskiego d. 23. 1. nie może się odnosić do tej daty, gdyż 23. 1. szli moskale z Grójca do Błędowa, zatem w przeciwnym kierunku, niż leży Lesznowola.

Strzyboga 26. 1. M. — Czas 26. z Dz. Pow. — Strojnowski str. 86. Według Strojnowskiego byłoby to 26. 1.; w jednem ze źródeł znalazłem datę 22. 1.

Gombin 26. 1. — Wil. Wiest. N. 9.

Góra Kalwarya 27. 1. M. — Czas 27, 28.

Łochów 27. 1. M. — Czas 26, 27. — Chądzyński AKN. Rkps. — Berg II. 321. — Berg, nie podając daty pisze, że powstańcy zajęli stacyę Łochów, na której odebrali broń od 11 przejeżdżających oficerów; zdaje mi się, że owych oficerów rozbrojono pod Małkinią 23. 1., a napad na Łochów, to inna sprawa. Porównaj Małkinia.

Gostynin 28. 1. M. — Czas 29.

Łódź 31. 1. — Wil. Wiest. N. 10 i Czas 28 z depeszy Boersenhalle podają datę 1. 2. — Hesket 232. — Zgierz i Aleksandrów umieściłem w odsyłaczu, gdyż starć tutaj (jak i w Łodzi) nie było; wszystko to miało się odbyć jednej nocy. Datę na Łódź przyjąłem za Hesketem.

Rawa 4. 2. M. — Wiad. z pola N. 1. — Rozkaz dzienny N. 3. — Czas 32. — Wil. Wiest. 13. — Przedświt 1883 N. 15, 16. — Ephémérides. — Hesket 272. — Jeziorański, Pamiętniki II. — Szmyt, Koszary w Rawie, Ojczyzna 1864 N. 12. — Stella Ludzie I. 85. — Przyb. Dz. I. 245. — Patrz Przedbórz S. 15. 2. — Jeziorański sam nie wie, kiedy atakował Rawę, bo każe sobie pismem R. N. z dnia 3. lutego dziękować za zwycięstwo odniesione 4. 2.

Lubochnia 6. 2. M. — Wiad. z pola N. 1, 2. — Jeziorański T. II. 177. — Czas 36. — Hesket 273. — Jeziorański podaje 8. 2., Hesket i Wiadomości 6. 2. — Przyb. Dz. I. 552. — Opowiadań pogmatwanych i nieprawdziwych Jeziorańskiego nie można uwzględniać. Wiadomości piszą wyraźnie „oddział, który pobił załogę w Rawie, zbliżając się do Pilicy, w okolicach Lubochni zaczepiony...", J. zaś opowiada, że z Rawy poszedł do Przedborza, gdzie się bił, stamtąd ruszył do Lubochni 8. 2. itd. Wystarczy spojrzeć na mapę, aby się przekonać, że to nieprawda. — Patrz Przedbórz S. 15. 2.

Bolimowskie Budy 7. 2. M. — Wiad. z pola b. 2, raport. — Czas 37. — Dz. Pow. 31. — Wil. Wiest. 9, 13. — Dz. Pozn. 33, 36. — Indep. belge. z 9. 2 (M. II). — Przyb. Dz. I. 249 podaje datę 7. 2. — Ephémérides. — Kronika w Głosie. — Podano różne daty; Wiad. z pola podają rano 9. 2., inne 6. 2., 7. 2. i 8. 2. Strojnowski str. 89 pisze 7. 2.; datę wejścia do Rawy Str. podaje 9. 2., a raport we Wiadomościach pisze, że 11. 2.; gdyby na Jeziorańskim można polegać, dałoby się datę wkroczenia do Rawy sprawdzić przez porównanie daty przybycia Lenieckiego do obozu Jeziorańskiego. Najpewniejszą datą na starcie pod B. B. jest 7. 2., a na wejście Strojnowskiego do Rawy 9. 2.

Przedecz 8. 2. M. — Czas 46, 49. — Dz. Pozn. 44. — Wil. Wiest. 16. — Ephémérides. — Przyb. Dz. I. 377. — Anc. Rozd. I.. II. — Wil. Wiest. podaje datę 9. 2.

Ciepliny 10. 2. Wiad. z pola N. 3. — Wil. Wiest. 12, 16. — Dz. Pozn. 44. 46 z Nadwiślanina 47. — Przyb. Dz. I, 378. — Anc Rozd. I. i II. — Rannych i zabitych mieli uwieźć moskale 66 według raportu polskiego.

Nieporęt 16. 2. M. — Wiad. z pola N. 3.

Krzywosądz 19. 2. M. — ARN. Rkps. 1313. — Wiad. z pola bitwy N. 4, 5. — Hesket str. 243. — Wil. Wiest. N. 61, 21, 20. — Czas N. 50. — Dz. Pow. N. 43, — Dz. Pozn. 47, 49, 51. — Guttry, P. L. Mierosławski Rozd. II. — Langiewicz Sprawozd. Str. 65. — Przyb. Dz. I. 284. — Wieniawski II. 4. — Stella Ludzie I. 95. — Miał być ranny Seyfryd; nie mam pewności, czy S. zdążył już przybyć do Mierosławskiego pod Krzywosądz. — Słownik pisze Krzywosądz v. Krzywosądza, Chrzanowski Krzywosądź. W tekście zaszła omyłka: zamiast Rządu Tymczasowego ma być Komitetu Centralnego jako tymczasowego Rządu Narodowego.

Nowa Wieś 21. 2. M. — Wiad. z pola bitwy N. 4, 5, 6. — Czas 49. — ARN. Rkps. 1313. — Dz. Pozn. 47, 52, 56. — Czas 47, 49. — Dz. Pow. 46. — Wil. Wiest. 17. — Guttry, P. L. Mierosławski Rozd. III. — Langiewicz Sprawozd. str. 65. — Przyb. Dz. I. 490. — Wieniawski II. 4. — Stella Ludzie I. 95. — Według Chołodeckiego niejaki Jan Gorzyński zebrał 300 rozbitków i stoczył ponownie samodzielną potyczkę (tegoż dnia) pod Skulskiem.

Wielgolas 23. 2. M. — Wiad. z pola bitwy N. 4. — Drozdówki w pobliżu Wielgolasu nie znalazłem, lecz Dąbrówkę.

Dobra 24. 2. M. — Wiad. z pola bitwy N. 5. — Hesket 236. — Bellina 225. — Wil. Wiest. N. 18, 20. — Dz. Pozn. 51 ze Schl. Ztg. 55. — Eph. — S. P. Wied. z 1. 5. [M. II. 33]. — Przyb. Dz. II. 239. — Czas 49, 50, 53, — Data na Łagiewniki w pismach niemieckich 22. 2., na Łódź 25. 5.

Marki *25.* 2. — Czas 50 z 3. 3. bez daty; data w przybliżeniu w ostatnich dniach lutego. Ponadto Czas w n. 52 z 5. 3. pisze, że w nocy z 28. 2. na 1. 3. moskale uderzyli na ul. Pańskiej w Warszawie na 300 młodzieży, udającej się do powstania i że po stronie moskali padło 2 zabitych, po stronie młodzieży 1, a kilku było rannych. Część powstańców pojmali moskale, a część wydostała się za okopy. Żadne inne źródło o takiem starciu w samej Warszawie nie wspomina.

Glinianka 3. 3. M. — Wiad. z pola bitwy 5. — Czas 56, 57, 67, 73. — Wil. Wiest. 27. — Hesket 349. — Dz. Pow. 54. — Dz. Pozn. 58, 59. — Raporty moskali nie podają dokładnych dat na poszczególne starcia, mówią tylko o pościgu: Hesket od 1. 3. do 4. 3., a Dz. Pow. o ostatecznem rozbiciu Kuczyka d. 6. 3. — Wiad. podają datę 3. 3. na Glinianke, jako potyczkę pod Karczewem; data rozbicia Kuczyka niedaleko Góry, bez podania dokładnej miejscowości, może być między 4. 3. a 6. 3. — Glinianka leży na płn. wsch. od Karczewa.

Otwock 3. 3. M. — Patrz Glinianka.

Góra Kalwarya *4.* 3. 63. — Patrz Glinianka 3. 3.

Gwizdały 6. 2. M. — Wiad. z pola bitwy N. 6. — Hesket 342. — Wil. Wiest. 27, — Hesket i inne źródła moskiewskie podają, że tu był Sokół; Wiad. piszą o Jankowskim; może Matliński był z Jankowskim? Uwaga ta odnosi się do Jeżysk i Fidest.

Chojenko 7. 3. — Wiad. z pola bitwy N. 6. — Dz. Pow. N. 58. — Wil. Wiest. N. 22. — Dz. Pozn. 51, 67. — Czas 61, 63. — Hesket 257. — Ephémérides. — Czas N. 61 podaje notatkę o zaatakowaniu pod Ratajami d. 7. 3. małego oddziału, któremu przybył na pomoc Łakiński, oraz o innej potyczce tegoż dnia pod Hutą Solecką, a nie wspomina o potyczce z 7. 3. pod Chojenkiem, wzgl. Krzywiem, Hesket zaś pisze także tylko o 1 potyczce Łakińskiego d. 7. 3., natomiast Czas N. 63 mówi o zwycięstwie Ł. pod Ratajami 8. 3.; Wiad. z pola bitwy podają datę na Chojno 8. 3.

Jeżyska 3. 3. M. — Wiad. z pola bitwy N. 6. — Wil. Wiest. 77. — Patrz Gwizdały.

Gaśno 12. 3. M. — Hesket 258.

Fidesty 12. 3. M. — Wiad. z pola bitwy N. 6, 8. — Czas 123. — Wil. Wiest. 27. — Hesket 342. — St. Pet. Wied. z 22. 2. [M. II. 49]. — Wiad. piszą o odparciu nieprzyjaciela we Wólce Słubowskiej i o mordach rannych powstańców we Fidestach. — Chrzanowskiego mapa podaje Fidestytryce. — Patrz Gwizdały.

Praga 15. 3. M. — Czas 66, 67. — Dz. Pozn. 70 i 71 z Czasu.

Międzylesie 20. 3. M. — Wiad. z pola bitwy 7. — Dz. Pozn. 73 z Czasu.

Huta 3. 4. M. — Wiad. z pola bitwy 8. — Czas 85.

Mingosy 3. 4. 63. M. — Czas 82. — Ephémérides. — Dz. Pozn. 81. — Dz. Pozn. pisze o oddziele Kuczyka. Czy mógł tu być Kuczyk? Wątpię.

Łódź *4.* 4. M. — Czas 82 z 11. 2. — Nie podaje daty i miejsca.

Sulejów *4.* 4. 63. — Czas 84 pisze, że oddziałek powstańców przed samą Wielkanocą (zatem około 4. 4.) zadał nie małą klęskę moskalom pod Salewojem koło Jadowa; koło Jadowa jest Sulejów; zapewne o tę miejscowość chodzi, gdyż Salewój nie istnieje.

Okóniew *10.* 4. M. — Czas 85 bez daty i miejscowości; informacya bez potwierdzenia. — Ponadto Ephémérides opisują zwycięską potyczkę pod Rawanicami w Rawskiem nad Pilicą d. 8. 4.; takiej miejscowości według Słownika w Królestwie nie ma i nie znalazłem jej po obu brzegach Pilicy.

Ruszkowo 10. 4. 63. — Wiad. z pola bitwy N. 9, 10. — Czas 87, 88, 90. — Dz. Pow. 86. — Wil. Wiest. 36, 40. — Dz. Pozn. 86, 87, 90. — Dz. Pow. 84 i Czas 86, 87 piszą

o walce Malczewskiego pod Kazimierzem; odnosi się to niezawodnie do Ruszkowa. Wieniawski II. 20 i stronnice dalsze opisuje oddział Mieszkowskiego, po którym objął dowództwo Broeckere, i potyczkę tegoż na pięć dni przed 14. 4., zatem około 9. a 10. kwietnia pod Dobrosołowem (!) i Mieczownicą (!). W oddziele tym znajdowali się między innymi Wieniawski, Władysław (Dziemba) i Konstanty Dziembowscy, Pulawski Mieczysław, Potworowski Kazimierz, Wygnanowski Kazimierz, ks. Max, — O Broeckerym pisze także Żychliński Teodor str. 126.

Golędzinów 12. 4. 63. N. — Czas 89.

Góra Kalwarya *12.* 4. M. — Czas 88 z 18. 4. — Nie podaje daty; w przybliżeniu mogło to być między 5. 4. a 16. 4. Wątpliwe czy tu mógł być Kuczyk, którego Czas nazywa głównodowodzącym wszystkich sił w tych okolicach; może nawet wzmianka ta odnosi się do starć Kuczyka w początku marca!

Budy Zaborowskie 14. 4. M. — Wiad. z pola bitwy 9, 10, — Dz. Pow. 86. — Wil. Wiest. 37, 40. — Czas 90, 95. — Rozk. dz. N. 9. — Dz. Pozn. 90 z Nat. Ztg.. 92, 93 z Schl. Ztg. 149. — Ephémérides. — Przyb. Dz. II. 459.

Kowal 15. 4. M. — Wiad. z pola bitwy 9. — Czas 90. — Ostrowy znajdują się 3 km. płd. wsch. od Włocławka

Mińsk Mazow. 15. 4. 63. M. — Wil. Wiest. 40. — Czas 90, 91.

Kampinos 18. 4. M. — Czas 93, 94. — Dz. Pozn. 93, 94, 95. — Źródła polskie podają niejasne informacye, Dz. Pow. o potyczce nie wspomina.

Rogów 24. 4. M. — Czas 94. — Porównaj Łazy Kr. 25. 4.

Warka 16. 4. M. — Czas 101 z 3. 5. i Dz. Pozn. 100 piszą, że „teraz dopiero pisma moskiewskie donoszą o potyczce pod Warką 26. 4. wzgl. 25. 4.“, w której wojsko moskiewskie pobite zostało i znaczne poniosło straty. Będzie to jakaś już wspomniana potyczka, może w Sandomierskim; żadnej z potyczek na Mazowszu i Podlasiu w tym czasie, a nawet miesiąc wstecz, nie można zastosować do tej Warki.

Nowa Wieś 26. 4. M. — Wiad. z pola bitwy N. 10, 11. Raport Seyfryda. — Callier, Trzy ustępy 17. — Żychliński, Wspomnienia 35, 82, 97. — Czas 99, 100, 102, 104. Raport Younga. — Wil. Wiest. 44, 45, 46. — ARN. 1312—4. — Dz. Pozn. 98, 89, 100, 101, 139 z Gaz. Nar. rap. Seyfryda. — Ephémérides. — W trzydziestą rocznicę, Ćwik 47. — Przyb. Dz. IV. 145. — Wieniawski II. 44. — Stella Ludzie I. 162.

Brdów 29. 4. M. — Wiad. z pol. bitwy 11. — Dz. Pow. 99. — Czas 103, 105. — Żychliński, Wspomnienia 36, 84. — ARN. 1313/4 — Callier, Trzy ustępy 18. — Dz. Pozn. 108, 111, 122, 139 z Gaz. Nar. rap. Seyfryda. — Ephémérides. — W trzydziestą rocznicę. Cwik 47. — Przyb. Dz. IV. 151. — Stella Ludzie I. 162.

Szczawin kościelny 14. 5. M. — Czas 114, 116. — Dz. Pozn. 113 z Pos. Ztg. — Ephémérides. — St. P. Wied. z 25. 5. z Inwal. z Zun. Dia tenże do 19. 5. — Pos. Ztg. pisze 6. 2, jakoby o potyczkach Oborskiego z Hilferdingiem 12. 5. i 13. 5. w okolicy Kłodawy.

Kunki 15. 5. M. — Czas 117. — Wil. Wiest. 51. — Dz. Pozn. 114, 118.

Babsk 17. 5. M. — Czas 117, 118. — Wil. Wiest. 52. — Dz. Pozn. 118, 119, — Dz. Pow. 119 podaje datę 20. 5.

Nowa Wieś 18. 5. M. — Wiad. z pola bitwy N. 13. — Młochowski, Pamiętnik ARN. Rkps. 1326. — St. Pet. Wied. z 23. 5. [M. II. 103]. — Przyb. Dz. II. 480 i dalsze.

Chojnów 19. 5. M. — Wiad. z pola bitwy N. 13. — Dz. Pozn. 119. — Czas 117. — Ephémérides. — Przyb. Dz. II. 480 i dalsze. Wiad. podają 20. 5., inne źródła 19. 9.

Radziwiłłów 20. 5. M. — Czas 117. — Ephémérides.

Ruda 15. 5. M. — Wiad. z pola bitwy N. 12. — Prawda N. 7. — Czas 123, 125. — Dz. Pow. 118. — Wil. Wiest. 55. — Ephémérides. — Dz. Pozn. 125 z Br. Ztg. Może to być tylko Ruda, gdyż Rudki w promieniu 7 km. od Wiązowni na mapie sztabu gen. nie ma; niespełna 4 km. od Wiązowni leży Ruda, a owa Rudka ma również znajdować się o 4 km, od Wiązowni. — Wil. Wiest. pisze o odparciu ataku Jankowskiego na transport, który J. zaczepił d. 25. 5. o 3. po południu i o ponownem starciu J., tym razem z 2-ma kompaniami z Mińska o godz. 4. po południu tegoż dnia pod Gorkami (8 km. płn. wsch. od Rudy); sądzę, że notatka ta może się odnosić do Michałowa gdzie walczył Jankowski w trzy dni później. — W zestawieniu Wołyńskiego w ARN. znajduje się potyczka Zielińskiego pod Wiązownią 10. 5.; przypuszczam, że jest to owe starcie pod Rudą 25. 5., gdyż Zieliński z Jankowskim 10. 5. jeszcze byli w Sandomierskiem.

Michałów 28. 5. M. — Wiad. z pola bitwy N. 12. — Czas 126. — Patrz Ruda 25. 5.

Płowki 1. 6. M. — Wiad. z pola bitwy N. 15 z raportu. — Dz. Pozn. 127 z Pos. Ztg. — Dz. Pozn. podaje datę w nocy z 2. 6. na 3. 6.

Wola 14. 6. M. — Prawda 10. — Nie jest to walka oddziału powstańczego, ale zawsze walka Polaków z moskalami.

Łódź 18 6. M. — Callier, Trzy ustępy. Rap. str. 39. — Bellina str. 231. — Dz. P. 146 z Bresl. Ztg.

Groszki 22. 6. M. — Dz. Pow. N. 145. — Czas 145. — Mężyński str. 22. — Ephémérides. — Czas i Eph. podają 21. 6.; Mężyński i Dz. Pow. 22. 6. — Dz. Pozn. 149, 153

z Gońca. — Przyb. Dz. IV. 319 podaje 22. 6., atoli bez wymienienia miejscowości i dowodzącego podjazdem.
Barłogi 28. 6. M. — Callier, Trzy ustępy. Raport str. 70.
Izbica 29. 6. M. — Callier, Trzy ustępy. Raport str. 71.
Nieszawa 1. 7. 63. M. — Dz. Pozn. 156 z Ost. Ztg. — Czas 151.
Kutno 1. 7. M. — Czas 160. — Porównaj Kutno 2. 7.; może to to samo starcie?
Kutno 2. 7. M. — Czas 152. — Porównaj Kutno 1. 7.
Słowików 3. 7. M. — Dz. Pozn. 153 z Bresl. Ztg. Między Kołem a Kłodawą nie ma Słowikowa, natomiast są dwie miejscowości zwące się „Słowik", jedna 17 km. pł.-wsch., a druga 28 km. płd. od Łęczycy.
Kaski 4. 7. M. — Czas 155. — Inne źródła nie wspominają o tem starciu.
Walewice 8. 7. M. — Niepodległość N. 2. — Dz. Pow. N. 155. — Wil. Wiest. N. 78. — Czas 163, 164.
Ktery 9. 7. M. — Niepodległość N. 2, 4 z raportu. — Czas 160, 161, 163, 164. — Wil. Wiest. 79. — Dz. Pozn. 179, raport Skowrońskiego. — Z opisu kilku zwycięstw w okolicach Kter ect. d. 9. 7. wynika, że jest to jedna tylko — rejterada, niestety; walczyła tutaj tylko jazda.
Rokitnica 10. 7. M. — Czas 159, 164. — Wil. Wiest. 75, 78.
Kołacin 10. 7. M. — Czas 164, 159. — Wil. Wiest. 75, 78. — Dz. Pow. 189, 161 z Brsl. Ztg. i Żychliński Wspomnienia, str. 154, podają datę na Rogów 11. 7.
Żdżary 11. 7. M. — Żychliński Ludwik str. 71, raport Bajera; poza tem kilka źródeł wspomina o „rozbiciu jazdy Bajera", ale żadne z nich nie podaje miejscowości i daty.
Buczek 12. 7. M. — Callier, Trzy ustępy, str. 81.
Kłodawa 12. 7. M. — Czas 160 i Dz. Pozn. 160 z Bresl. Ztg. — Czy to nie Zawadzki z częścią oddziału Calliera? Potwierdzenia notatki o tej potyczce nie znalazłem. Może to wogóle odnosi się do potyczek w Mazowieckiem d. 8. 7.—10. 7. — Już ze względu na nieprawdopodobne cyfry informacya ta jest podejrzaną.
Tomaszów 12. 7. M. — Czas 163.
Brenica 14. 7. M. — Niepodległość N. 1, 10. — Dz. Pow. 160, 164. — Dz. Pozn. 166. — Dzieci Warszawskie Słowo Pol. 1913 N. 34. — Żychliński Ludwik str. 77. — Żychliński, pisząc raport, wiedział, że się bił pod Brenicą (Brynicą), ale w Pamiętnikach już stale pisze Krynica, z powodu niedostatecznej pamięci i niedostatecznych map, a Przyborowski (Dzieje IV. 268) powtarza za nim Krynica. — Według autora „Dzieci Warszawskich" Dalecki poległ pod Mysłowem 3. 9.
Jadów 15. 7. M. — Dz. Pow. 167. — W Czasie 164 w koresp. z 18. 7. podano: pod Straszkowem w okolicy Jadowa; jest tylko Strachów na północ i Strachówek na południe od Jadowa. Wątpię aby tu mógł być oddział Jankowskiego i Zielińskiego, bo ci mieli tylko piechotę, z którą 11. 7. byli pod Sławetyczami, chociaż z drugiej strony prawdą jest, że z pod Sławetycz poszli w Stanisławowskie.
Łódź 19. 7. M. — Callier, Trzy ustępy str. 89.
Ciechomice 20. 7. M. — Wil. Wiest. 85. — Dzwon Duchowny N. 4. — Dzwon Duch. N. 4 z 17. 8. pisze, że w utarczce Syrewicza pod Czermnem poległ ks. Stacierkiewicz; nie może to być inna potyczka jak pod Ciechomicami opodal Czermna, jako jedyne starcie Syrewicza na północ od Gombina w lecie 1863.
Sobota 22. 7. M. — Callier, Trzy ustępy str. 89—95. — Niepodl. 4. — Czas 172. — Wil. Wiest. 85.
Dobrzelin 22. 7. M. — j. w.
Walewice 24. 7. M. — j. w.
Sobota 24. 7. M. — j. w.
Złaków kościelny 25. 7. M. — j. w.
Łowicz 26. 7. M. — j. w.
Brzozowie 28. 7. M. — Callier, Trzy ustępy str. 96 raport. — Czas 175, 176. — Na mapie Chrzanowskiego podano Brzozowie, a nie Brzozów, jak piszą Callier i inne źródła.
Kołacin 28. 7. M — Callier, Trzy ustępy str. 97, raport.
Radzymin 30. 7. M. — Czas 176, 178. — Nie mógł tu być Jankowski, jak pisze Czas N. 178, gdyż J. 30. 7. był pod Częstoborowicami w Lubelskiem.
Kałuszyn 5. 8. M. — Czas 181 i 182 pisze o Jankowskim, który tu nie mógł być, gdyż 30. 7. był pod Częstoborowicami, a miał to być ten sam oddział, który się bił pod Radzyminem 30. 7.; już z tego względu, że pod Radzyminem i Kałuszynem miał walczyć jeden i ten sam oddział, nie mogli to być Jankowski i Zieliński, bo jak wiadomo 30. 7. (t. j. w dniu potyczki pod Radzyminem), dowódzcy ci ponieśli klęskę pod Częstoborowicami, skąd ruszyli na południe nad kordon po broń, a d. 8. 8. wracając z powrotem byli pod Żyżynem.
Racibory 5. 8. M. — Czas 181, 182, 184, 185, 186. — Wil. Wiest. 88. — Giller. — Callier, Trzy ustępy str. 102—103.
Osuchów 6. 8. M. — Wiad. z placu boju N. 6.
Babice 7. 8. M. — Dz. Pozn. 182 z Warszawy 8. 8. z Bresl. Ztg. pisze: „Zeszłej nocy..."

Milanówek 7. 8. M. — Czas 181, 183, 184. — Wil. Wiest. N. 88. — Giller. — Wiad. z placu boju N. 6. — Żychliński Lud 100.
Włochy 8. 8. M. — Młochowski Rkps ARN. N. 1326. — Czas 182, 183, 185.
Miłośna 8. 8. M. — Wiad. z placu boju N. 7.
Trębki 9. 8. M. — Wil. Wiest. 92.
Błędowo 13. 8. M. — Wil. Wiest. N. 96. — Żychliński nie wspomina o tem; zapewne był to napad na niezorganizowaną i nieuzbrojoną partyę.
Walewice 14. 8. M. — Wiad. z placu boju N. 16, rap. — Czas 191, rap. — Dz. Pozn. 194 toż.
Sompolno 14. 8. Maz. — Dz. Pozn. 188 z Br. Ztg. — Czas 188, 192, 223. — Echo 15, 20. — Porównaj Koło Kal. 14. 8.
Kutno 18. 8. M. — Czas 193. — Echo 15.
Fułki 19. 8. M. — Wil. Wiest. 95, 99. — Czas 193, 206. — Przyb. Dz. IV. 367.
Pękoszowska Wola 29. 8. M. — Echo 18. — Ephémérides.
Krośniewice 30. 8. M. — Niepodległość N. 9, raport. — Czas 210. — Dz. Pow. 198. — Wil. Wiest. 96. — Dz. Pozn. 206.
Tomaszów 1. 9. M. — Echo 18 — Ephémérides.
Wola Cyrusowa 4. 9. 63. — Bellina 235. — Niepodległość N. 9, raport Szumlańskiego. — Czas 206, 210, 215, raport Skowrońskiego. — Echo 18. — Dz. Pozn. 213, 205, z Brsl. Ztg. 209. — Walkę tę podaje Czas jako potyczkę pod C. W. 4. 9. i pod Strykowem 5. 9.; Dz. Pozn. 213 pisze o „zwycięskiej walce pod Strykowem, a raczej pod Cyrusową Wolą". — Na egzemplarzu rapperswilskim Kolumny zanotowano ołówkiem, że Ganier nie poległ.
Oporów 7. 9. M. — Czas 221, rap. Szumlańskiego; Wielkich nie znalazłem, więc podałem Oporów.
Dalików 10. 9. M. — Niepodległość 10. — Czas 221 raport Szumlańskiego, 218 raport Skowrońskiego, 211, 215. — Echo 16, 17. — Dz. Pow. 207. — Ephémérides. — W Dz. Pozn. 210 jest wiadomość, wzięta z Bresl. Ztg., o otoczeniu mniejszego oddziału moskiewskiego przez powstańców w okolicy Kutna, lecz że nad ranem moskale „otrzymali posiłki", a co dalej się stało Br. Ztg. nie pisze. Wobec tej nieścisłości umieściłem Kutno w odsyłaczu do Dalikowa, chociaż to w innej leży okolicy; ale przypuszczam, że potyczki żadnej pod K. nie było. W zestawieniu Chołodeckiego podano potyczkę pod Strykowem 11. 9.; sądzę, że odnosi się to do owego starcia pod Dalikowem, zwłaszcza, że w Rawskie uchodził Sokołowski i już 12. 9. był koło Mogielnicy.
Bieliny 12. 9. M. — Czas 214, 215 raport Zielińskiego, 233 raport naczelnika pow. brzesko-kujawskiego. — Echo 18, 22, Kolumna 126. — Zieliński, jako na „Boniew", podaje datę 12. 9. w nocy, raport nacz. pow. brzesko-kuj. podaje Biełów bez daty, Kolumna powiada, że pod Bielinami w oddziele Sokołowskiego poległ Korycki 15. 9. lub 16. 9. Boniew i Biełów nie istnieją, datę wziąłem z raportu Zielińskiego, który w tym względzie jest wyraźny.
Ciepliny 12. 9. M. — Czas 214, 215 raport Zielińskiego. — Czas 220 z 10. 10. kor. z Kal. Zieliński pisze, że kazał cofnąć się ku Unieninowi (miało być: Umieniom). — Według ustnej informacyi rodziny Bronisławski miał to być pseudonim jednego z Podczaskich.
Pasieka 20. 9. M. — Wil. Wiest. 113. — Wil. Wiest. pisze „Pasieka powiatu konińskiego", ale w Konińskiem Pasieki nie ma; w tych okolicach jest tylko Pasieka pod Izbicą już w Mazowieckiem i tę wziąłem.
Zdżary 23. 9. M. — Niepodległość N. 10. — Czas 226, 233 rap. Zielińskiego. — Wil. Wiest. 113.
Gałków 25. 9. M. — Czas 227 raport Zielińskiego. — Czas 230, 233 raport nacz. pow. rawskiego. — Dz. Pow. 222. — Wil. Wiest. 107. — Ephémérides. — Niepodległość N. 10. — Echo 21. — Na Gałków i Skoszewy Zieliński podaje datę 24. 9.
Skoszewy 25. 9. M. — jak wyżej.
Byszewy 26. 9. M. — Dz. Pow. 200. — Czas 230. — Ephémérides. — Wil. Wiest. 113. — Echo 21. — Chwila 6. — Czas N. 230 z 10. 10. w korespondencyi z Kaliskiego podaje, że w tej potyczce, w której poległ Kosiński pod Byszewami, więc 25. 9. Orłowski, otoczony przez kozaków, sam sobie życie odebrał po dzielnej obronie. Kolumna podaje, że w Sleszynie, 3 km. od Żychlina; tak samo piszą Ephémérides z datą 27. 9., Chołodecki ma 27. 9. na Ślezin, co jest nieprawdopodobne, gdyż Ślezin leży zbyt daleko w Kaliskiem; Wil. Wiest. pisze o ostatecznem rozbiciu „bandy" Orłowskiego pod Byszewem 26. 9. Żychliński nadmienia, że Góra Tadeusz zmarł 27. 9. w Śleszynie wskutek ran. — Nie mam pewności co do daty i miejsca, gdzie poległ Orłowski. — Tegoż dnia, według własnego raportu, Krasnokucki zajął Poddębice, ale powstańców tam nie było.
Łanięta 27. 9. M. — Czas 233 raport nacz. brzesko-kuj.
Łódź *29.* 9. M. — Czas 227 w korespondencyi z 30. 9. daty nie podaje, ale pisze łącznie z informacyą o Majaczewicach (p. t.).
Przypki 30. 9. M. — Czas 233 z 13. 10. raport Żychlińskiego; 227, 332. — Niepodległość 10. — Echo 20. — Dz. Pow. 229. — St. Ptb. Wied. z 17. 10. — „Dzieci Warsz." Słowo Polskie 1913. N. 38. — Żychliński Ludwik str. 161. — Chołodecki ma tylko potyczkę pod Przypkami 29. 4.; przypuszczam, że to omyłka druku w Księdze pamiątkowej.

Okóniew 30. 9. M. Czas 226. — Echo 20. — Potwierdzenia informacyi tej nie znalazłem; Czas, a za nim Echo, podają „o 3 mile od Warszawy, w Stanisławowskiem"; wziąłem Okóniew, tylko aby uzyskać punkt oparcia.
Chełmno 7. 10. M. — Czas 233.
Tarnowska Wola 13. 10. M. — W braku wzmianek w innych źródłach muszę opierać się na Dz. Pow. N. 267.
Kłobka 16. 10. M. — Czas 249, 251. — Wil. Wiest. 119. — Data w korespond. w Czasie N. 249 17. 9., w n-rze 251 16. 9, we Wil. Wiest. 16. 9.
Kuflew 27. 10. M. — Czas 268. — Dz. Pow. 257. — Czy tu mógł być Jankowski, jeżeli jako Szydłowski 20. 10. był w Turobinie?
Rózin 27. 10. M. — Czas 277, 261. — W Czasie podano Rozym; takiej miejscowości nie ma w Słowniku, natomiast jest w Łęczyckiem Rózin, odległy od Łęczycy 17 km. a należący do gminy Piaskowic; poza tem są Różyce i Różyczki 6 km. płn.-zchd. od Piaskowic; przyjąłem ów Rózin ze Słownika, a nie mogąc odnaleźć go na żadnej mapie, umieściłem w miejscu Piaskowic, położonych 13 km. na południe od Łęczycy.
Grabów 29. 10. M. — Czas 256, 257 raport Syrewicza. — Wil. Wiest. 123. — Ephémérides. — Wil. Wiest. podaje, że tu bił się Grabowski, Ephem. że Syrewicz.
Czerwonka 29. 10. M. — Dz. Pow. 262.
Pruszków 1. 11. M. — Niepodległość 11 raport Żychlińskiego. — Wil. Wiest. 125. — Dz. Pow. 265, 257. — Echo 25. — „Dzieci Warsz." Słowo Pols. 1913 N. 46. — Żychliński Lud. 167.
Ruda 1. 11. M. — j. w.
Grodzisk 1. 11. M. — j. w.
Młochów 1. 11. M. — j. w.
Kiernozia 1. 11. M. — Czas 256, 257 raport Syrewicza. — Dz. Pow. 253, 267. — Wil. Wiest. 123. — Echo 25.
Strzemeszno 2. 11. M. — j. w.
Wola Trębska 2. 11. M. — j. w.
Mienia 4. 11. M. — Aramowicz Rkps ARN. 1352. — Dz. Pozn. 266. — Czas 268. — Dz. Pow. 266, 286 pisze, że w gminie Piaseczno wśród poległych powstańców znaleziono jednego — murzyna!
Włocławek 8. 11. M. — Czas 264.
Sobota M. 14. 11. — Dz. Pow. 283. — Wil. Wiest. 138. — Raport moskiewski pisze o Okoniewskim; przypuszczam jednak, że nie o Okoniewskiego tu chodzi, ale o Grossmana.
Łączewna 20. 11. M. — Dz. Pow. 283. — Wil. Wiest. 138 Raport moskiewski pisze o Okoniewskim; przypuszczam, że w tym wypadku chodzi o Puttkamera.
Lutoborz 22. 11. M. — Dz. Pow. 283. — Wil. Wiest. 137.
Szewo 22. 11. M. — Czas 273, 275. — Wil. Wiest. 138. — Dz. Pow. 280.
Stępow 25. 11. M. — Dz. Pow. 280. — Wil. Wiest. 138.
Jadów 27. 11. M. — Czas 278. — Echo 27. — Potwierdzenia tej informacyi i bliższego określenia miejscowości nie spotkałem.
Balków 8. 12. M. — Dz. Pow. 289, 292. — Dz. Pow. w N. 289 podaje Balkow, a w 292, cytując Inwalida, pisze Bielno. Żurnał zaś podaje Bielków. Bielna w tej okolicy niema, jest natomiast na mapie sztabu Balków, tak samo w Słow. geogr., a u Chrzanowskiego Bądków. Kolumna przyjął Bielno. — Może to ma być Bielino, 10 km. płd.-wsch. od Płocka, niedaleko Życka, dokąd wybrały się rzeczone oddziały i gdzie w 5 dni później zostały rozproszone?
Rawa *10.* 12. M. — „Dzieci Warsz.", Słowo Pol. 1913 N. 46; autor nie określa bliżej daty i miejscowości. — Żychliński Ludwik na str. 197 również nie podaje daty i miejsca starcia.
Życk 13. 12. M. — Chwila 7 z 25. 12., 6 z 9. 12. i z 1. 1. 1864. raport Bartczaka. — Dz. Pow. 293, 297. oraz 1864. N. 2, 3. — „Dzieci Warsz." Słowo Pol. 1913 N. 46. — Żychliński Lud. str. 197. — Na portrecie kredkowym Władysława Zaremby Cieleckiego w zbiorze rysunków biblioteki Rapperswilskiej znajduje się podpis „se ipsum fecit Bartczak", a na odwrocie „auto-portret Zaremby-Cieleckiego", dlatego podaję Zarembę jako pseudonim Bartczaka. Bliższych wiadomości o tym dowódzcy nie posiadam.
Rzeżewo 15. 12. M. — Chwila N. 1 z 1. 1. 1864. raport Bartczaka, N. 7 z 25. 12., N. 19.— Dz. Pow. 297. — Żychliński Wspomnienia, — Chwila 6 z 9. 1. — Dz. Pozn. 2, 3 raport Bartczaka. — „Dzieci Warsz.", Słowo Polskie 1913 N. 46. — W raporcie Bartczak pisze o zaatakowaniu go pod Kuźnicami, raport mosk. o rozbiciu Cichockiego i Szokalskiego pod Rzeżewem i ściganiu przez 50 wiorst 15. 12. przez Szwarca; u Kolumny, a za nim u Żychlińskiego Teodora jest notatka, że w oddziele Szokalskiego pod Lutoborzem d. 22. 12. poległ Pliwkiewicz. Zważywszy, iż daty Kolumny nie wytrzymują krytyki, a rzuciwszy okiem na mapę, przychodzę do przekonania, że pod Lutoborzem 22. 12. nie było potyczki, a informacya ta odnosi się do owego Rzeżewa, względnie Kuźnicy 15. 2., które oczywiście, ze względu na rejteradę, można nazwać także „pod Lutoborzem".

Świdry 23. 1. 64. M. — Głos z Litwy N. 2. — Der Weisse Adler 1. — Echo 37. — Dz. Pozn. 27. — Chwila 29. — Głos i Dz. Pozn. piszą o zaalarmowaniu załogi w Jabłonnej d. 22. 1.; przypuszczam, że to jedna i ta sama sprawa, stąd Jabłonnę umieściłem w odsyłaczu.
Miłośna 25. 1. 64. M. — Chwila 29. 43.
Góra Kalwarya *I.* 2. 64. M. — Chwila 43, koresp. z 10. 2. pisze „w tych dniach".
Grójec 16. 2. 64. M. — Głos z Litwy 3. — Dz. Pozn. 45. — Gaz. Nar. 44.
Włocławek 17. 2. 64. M. — Głos z Litwy 3. — Dz. Pozn. 43 raport Szokalskiego 45, 47. — Kronika wypadków woj. Rkps ARN. — Der Weisse Adler 11.
Mogielnica 20. 2. 64. M. — Dz. Pow. 49. — Nadwiślanin 27. — Głos z Litwy 3. — Młochowski Rkps. ARN. 1326. — Dz. Pozn. 46 z Chwili. — Wiadomości o tej sprawie są mętne; Mogielnicę 20. 2. podano jako niepomyślną potyczkę Pawełka, który był rozbity już 15. 2.; umieściłem wszystkie miejscowości w odsyłaczach wobec niedostatecznych informacyi tak moskiewskich jak polskich.
Miedzeszyn 21. 2. 64. M. — Gaz. Nar. 53 z Wieku. — D. W. Adler 16 z Dz. Pow. — Dz. Pozn. 46 z Chwili. — Chwila pisze o „krwawym boju" koło Miłośny około 20. 2.; D. W. Adler powtarza za Dz. Pow. o czterech powstańcach, którzy napadli na folwark w Mieronicach w pow. warszawskim d. 21. 2.; Wiek pisze o pięciu, którzy spotkali się z Moskalami w Mioduszynie, o 2 mile od Warszawy, i że na wieś nałożono haracz 20.000 złp. Mieronic ani Mioduszyna w Mazowieckiem niema, natomiast 6 km. od Miłośny, a 2 mile od Warszawy, jest Miedzeszyn, więc przypuszczam, że wszystkie te informacye odnoszą się do tej miejscowości.
Kurdwanów 28. 2. 64. M. — Dz. Pow. 62. — Chwila 61. — Gaz. Nar. 69. — Głos z Litwy 5. — Dz. Pozn. 65, 67 raport Młochowskiego. — Młochowski Rkps. ARN. 1321. — Przyborowski I. 159. — D. W. Adler 19, 21. — Echo 43 raport Młochowskiego. — Źródła do Zagórowa: Gaz. Nar. 57, 60 za Dz. Pow. — D. W. Adler 18.
Salomeja 15. 3. 64. M. — Dz. Pow. 64. — D. W. Adler 25.
Dąbie 14. 4. 64. M. — Gaz. Nar. 100.
Czarnylas *20.* 4. 64. M. — Dz. Pow. 93. — Echo 49. — Dz. Pow. nie podaje daty; N. 93 Dz. Pow. jest datowany z 23. 4., zatem starcie może zaszło o kilka dni przed 23. 4. — Czawłajtis jest to niezawodnie Stawgajtis Antoni v. Napoleon, żandarm narodowy, powieszony 6. 5. w Chinowskiej Woli.
Piaseczno *15.* 6. 64. M. — Ojczyzna 46, — Kronika Rkps.; źródła te nie podają daty a piszą tylko: „w pierwszych dniach czerwca".

Podlaskie.

Radzyń 23. 1. P. — Wiadomości z pola bitwy N. 1. — Dz. Pow. — Deskur Pamiętnik ARN. Rkps. 1335. — Wil. Wiest. 8. — Strażnica N. 2. — Czas 24. — Przyborowski Dz. I. 95. — Mat. II. Deskur str. 152.
Stok Lacki 23. 1. P. — Strażnica 2. — Dz. Pow. — Berg 311. — Czas 27. — Żurnał 1. — Hesket (197). — Przyb. Dz. I. 87. — Ponadto Czas N. 29. z 6. 2. podaje nie potwierdzoną nigdzie informacyę o potyczce 1. 2. pod Stokiem, nie wiadomo którym z licznych.
Łuków 23. 1. P. — Wiad. z pola bitwy N. 1. — Rozkaz dzienny naczelnika miasta Warszawy 3. — Strażnica 2. — Wytrwałość 33. — Czas 24. — Berg. — Hesket str. 197. — Przyb. Dz. I. 88.
Biała 23. 1. P. — Wiad. z pola bitwy 1. — Deskur Rkps. ARN. N. 1335. — Berg 313. — Berg podaje 25. 1. — Deskur Mat. II. 157. — Lewandowski, Pamiętniki. — Wil. Wiest. 8, 9. — Przyb. Dz. I. 94. — Czas 29. — Dz. Pow. — Rogiński, Kartka z pamiętnika, Biblioteka Warszawska 1907.
Kodeń 23. 1. P. — Wiad. z pola bitwy N. 1. — Chorągiew Swobody 2. — Rozk. dzien. nacz. miasta 3. — Żurnał 1. — Strażnica 2. — Dz. Pow. — Czas 28. — Gawroński, Zaczątki str. 24. — Rogiński, Kartka z pam., Bibl. Warsz. 1907 N. 6. — Wasiutyński Rkps. ARN. 1330. — Wil. Wiest. 9. — Berg. — Przyb. Dz. I. 101.
Łosice 23. 1. P. — Dz. Pow. 176. — Lewandowski, Pamiętniki str. 71. — Przyb. Dz. I. 87.
Sokołów 23. 1. P. — Wasiutyński Rkps. ARN. 1330.
Łomazy 23. 1. P. — Przyb. Dz. I. 101. — Wil. Wiest. 6. — Gawroński, Zaczątki. — Rogiński, Kartka z pam., Bibl. Warsz. 1907 N. 6. — Berg. — Rogiński pisze o zaalarmowaniu posterunku w Rossoszy i Łomazach; ponieważ według Hesketa w Rossoczy nie było posterunku moskiewskiego, miejscowość tę podałem tylko jako odsyłacz do Łomaz.
Garwolin 25. 1. P. — Wasiutyński Rkps. ARN. 1330. — Wasiutyński nie podaje daty.
Łomazy 26. 1. P. — Wiad. z pola bitwy 3. — Czas 32, 29. — Wiad. z pola bitwy podają 27. 1., a raport we Wil. Wiest. 26. 1. — Czas mylnie pisze zamiast Łomazy —

Łomża, stąd powstała potyczka pod Łomżą, której nie było; toteż podałem Łomżę w odsyłaczu do Łomaz.

Łaskarzew 28. 1. P. — Deskur Rkps. ARN. 1335. — Przyb. Dz. I. 194. — Lewandowski, Pamiętnik 71. — Czas 28, 42. — Czas podaje datę 28. 1. na Maciejowice, a Deskur 24. 1. na Łaskarzew. — Lewandowski, wspominając o Łaskarzewie, daty nie podaje; z relacyi tych wnosićby można, że chodzi o jednę i tę samą potyczkę, dlatego też Maciejowice podaję tylko w odsyłaczu, a nie jako oddzielną sprawę.

Białka 1. 2. P. — Wiad. z pola bitwy N. 3. — Czas 31, 32. — Dz. Pow. 27. — Przyb. Dz. I. 171. — Wil. Wiest. 7. — Rogiński, Kartka z pam., Bibl. Warsz. 1907. N. 6.— Gawroński, Zaczątki str. 30. — Dz. Pozn. 36. — Żurnał 4. — Dz. Pow. N. 27 pisze, że było to o 11. w nocy z 1. 2. na 2. 2., Dz. Pozn. w numerze 36: d. 31. 1. w nocy, Wiad. z pola bitwy podają: 2. 2. 63., Wil. Wiest. także 2. 2.: starcie to zaszło niezawodnie w nocy z 1. 2., stąd owa data 2. 2. — W spisie Wołyńskiego znajduje się jeszcze jakaś potyczka tegoż Czapińskiego pod Tarnogórą (w Lubelskiem) 22. 2.

Mokobody 3. 2. P. — Wiad. z pola bitwy N. 1. — Czas 34. — Dz. Pow. 28. — Efemerydy. — Ephémérides. — Hesket str. 171. — Wil. Wiest. 8, 13. — W Czterdziestą Rocznicę Wronowski str. 513. — Dz. Pozn. 31, 36 z Nationalztg. 37. — Rogiński, Kartka z pam., Bibl. Warsz. 1907 N. 6. — Lewicki, Węgrów. — Sokołowski 197. — Przyb. Dz. I. 178 i d. — Walka rozpoczęta o północy, a skończona o 5. rano d. 3. 2.

Węgrów 3. 2. P. — jak wyżej. Walka rozpoczęta rano 3. 2.

Ludwinów 3. 2. P. — jak wyżej. Walka rozpoczęta o świcie 3. 2.

Konstantynów 14. 2. P. — Jest to informacya Ephémérides, zatem niepewna, i nie podająca miejscowości, a nawet który Konstantynów. Zdaje się, że chodzi tu o Konstantynów Podlaski. — Daty i szczegóły podawane w Ephémérides bardzo często są mylne i nieścisłe. Nieraz te same wypadki powtarzają się z pewnemi odmianami pod różnemi datami i miejscowościami. Źródło to, jak i Kronikę, cytuję tylko do tych potyczek, co do których szczegóły w niem podane nie zgodne są z prawdą; zresztą potyczek jako takich, Kronika ta (czyli Ephémérides) nie wiele podaje.

Woskrzenice 17. 2. P. — Wiad. z pola bitwy N. 5, 3. — Czas 50, 51, 55. — Wil. Wiest. 14. — Hesket 185. — Lewandowski, Pamiętnik 73. — Przyb. Dz. II. 276. — Wiad. N. 3 podają 16. 2. na Białą, N. 5 jako Woskrzenice bez daty, Czas N. 50 podaje 16. 2., Hesket 17. 2. jako Woskrzenice, Czas 55, na podstawie raportu moskiewskiego, jako Zalesie 18. 2. Z opisów wynika, że chodzi o jednę potyczkę, zapewne 17. 2. wieczorem, a data 18. 2. odnosi się do bezskutecznego ostrzeliwania lasu przez kolumnę Kwiecińskiego, wysłaną o świcie 18. 2. przeciw Lewandowskiemu, obozującemu w lesie po wspomnianem zwycięskiem starciu.

Wola Okrzejska 21. 2. P. — Wiad. z pola bitwy N 5. — Czas 46, 52. — Dz. Pozn. 51. — Hesket 208. — Hesket podaje 21. 2. jako „Gutowski las“, Dz. Pow. jako „w okolicy Żelechowa“ 20. 2.

Sycyna 21. 2. P. — Wiad. z pola bitwy N. 5, raport. — Czas 50. — Dz. Pow. 45. — Hesket 189. — Efemerydy. — Głos Wolny N. 17. — Wil. Wiest. 17. — Giller, Historya I. 178. — Przyb. Dz. II. 277. — Raport datowany jest we Wiadomościach z d. 1. 3., stąd też zapewne Giller podał mylną datę 1. 3., zamiast 21. 2.; za Gillerem Chołodecki powtarza tę datę, jako na potyczkę pod Woskrzewicą, gdzie poległ Szaniawski, Czas 50 nazywa Sz. mylnie Stefanem, nie Aleksandrem. Szczegóły o tem starciu wziąłem z raportu polskiego, według którego Sz. poległ na miejscu, z raportów moskiewskich zaś datę.

Siwe Bagno 1. 3. P. — Hesket 187. — Siwe Bagno, osada z kilku domów, należy do Kudelczyna. Na mapie sztabu generalnego oraz u Chrzanowskiego niema tej osady; umieściłem ją w tem miejscu, gdzie leży Kudelczyn (należący do dóbr Przeździatka).

Patrykozy 4. 3. P. — Wiad. z pola bitwy N. 6. — Czas 60, 61. — Wil. Wiest. 26. — Ephémérides.

Jedlanka 4. 3. P. — Wiad. z pola bitwy N. 6. — Czas 61, 62. — Dz. Pozn. 61. — Przyb. Dz. II. 284. — Efemerydy każą się bić Lelewelowi pod Dobrą 24. 2.

Sosnowica 4. 3. P. — Wiad. z pola bitwy 6. — Dz. Pozn. 67. — Wil. Wiest. 21, 26.— Berg. — Hesket 189. — Lewandowski 73. — Przyb. Dz. II. 281. — Stella Ludzie I. 183. — Źródła rosyjskie podają datę 3. 3., raport polski 5. 3. — Oczywiście chodzi tu o oddział Lewandowskiego, a nie Lelewela (który stał w pobliżu), jak mylnie podaje większa część źródeł.

Adamki 7. 3. P. — Wiad. z pola bitwy N. 6. — Czas 62. — Dz. Pozn. 67. — Hesket str. 190. — Wil. Wiest. 23. — Przyb. Dz. II. 283.

Luta 7. 3. P. — Patrz Adamki. — Ephémérides podają datę 29. 3.(!) — Czas 65, a za nim Dz. Pozn. 93 piszą o walce kilku tysięcy (!) powstańców pod Włodawą 10. 3., co jest niezawodnie rozbiciem oddziałku Lelewela pod Lutą. — Przyb. Dz. II. 284.

Stanin 14. 3. P. — Wiad. z pola bitwy 7. — Czas 72, 76 raport wójta. — Hesket 491.— Wil. Wiest. 26. — Lewandowski 73. — Ephémérides. — Przyb. Dz. II. 285. — Czas

72 mylnie pisze o bitwie pod Stanisławowem (!) na Podlasiu, i dodaje, że po owej bitwie walczył jeszcze Lewandowski pod Grzęzówką, Lisiem i Osinami; Lisich nie ma w Słowniku, ani na mapach między miastami Łuków, Żelechów, Stoczek, Adamów; owe Lisie odnoszą się niezawodnie do Osin, których daty Czas 72 z 29. 3. nie podaje; wziąłem datę w przybliżeniu. Wil. Wiest. pisze o Staninie, że w Grzęzówce Jołszyn napadł Lewandowskiego i ścigał; Hesket pisze, że moskale, nie mając artyleryi, nie mogli zdobyć pozycyi w Staninie.

Osiny *15.* 3. P. — patrz Stanin 14. 3. 63.

Dziecinów 18. 3. P. — Wiad. z pola bitwy N. 7. — Czas 73, 68, 123. — Dz. Pow. 65.— Dz. Pozn. 76. — Kronika powstania. — Hesket 352. — Ephémérides. — Z różnych opisów wynikałoby, że były to połączone oddziały Jankowskiego, Zielińskiego i Matlińskiego. Kronika pisze: Zieliński i Gutkowski (już poraz wtóry) co miało być zapewne Jankowski. — Hesket opowiada, że Kreuz zaczął ścigać powstańców 18. 3., a rozbił oddziały 19. 3.

Zambrzyków 18. 3. P. — patrz Dziecinów.

Garwolin 22. 3. P. — Wiad. z pola bitwy 11. — Czas 69. — Hesket 193, 197. — Wiadomości piszą o zaalarmowaniu Garwolina — bez daty — przez Lewandowskiego, Hesket na str. 193 mówi to samo, na stronie zaś 197 pisze, że jazda Zakrzewskiego napadła na Garwolin. — Przyb. Dz. II. 288 opisuje także odparty atak Lewandowskiego na Garwolin. — Wiadomości, mówiąc o Kobylej Woli, wspominają o Zakrzewskim, który tam walczył „po zaalarmowaniu Garwolina". Sądzę wobec tego, że sprawa miała się tak, jak ją przedstawiłem w tekście. Porów. Wola Wodyńska.

Wola Wodyńska *23.* 3. P. — Wiad. z pola bitwy N. 11. — Wiad. nie podają daty, lecz piszą, że bił się tu Lewandowski w czasie między Staninem a Różą t. j. między 14. 3. a 24. 3. Chołodecki ma datę 30. 3., ale wtedy nie byłoby tu już Lewandowskiego, którego pojmano d. 24. 3.; może to ta sama potyczka, co Mingosy w Maz. 3. 4.? [A może to 23. 3. jeżeli Wołyński w notatkach ma na Jagodne (Róża) datę 31. 3., a na Wodynie (Wola Wodyńska) 30. 3.]. Przypuszczam, że to Lewandowski się tutaj bił, mianowicie przed klęską pod Różą.

Róża 24. 3. P. — Wasiutyński ARN. Rkps. 1330. — Dz. Pow. 69. — Hesket 193. — Wil. Wiest. 29. — Dz. Pozn. 73. — Wiad. z pola bitwy N. 7, 11, Dodatek nadzw. z 28. 3. — Czas 73, 74. — Ephémérides. — Lewandowski, Pamiętnik 76. — Przyb. Dz. II. 288. — Porów. Wola Wodyńska.

Kobyla Wola 24. 3. P. — Wiad. z pola bitwy N. 11.

Blizocin 25. 3. P. — Hesket str. 198. — Blizocin leży jeszcze na Podlasiu, Michów w Lubelskiem.

Krzywda 27. 3. P. — Hesket str. 198. — Wiad. z pola bitwy N. 11. — Wiad. wymieniając potyczki Lewandowskiego i Zakrzewskiego, podają nazwiska poległych pod Rudą 22. 3., nie mówiąc czy pod Lewandowskim, czy Zakrzewskim; Kolumna przy wszystkich czterech poległych pisze, że padli w oddziele Zakrzewskiego pod Rudą 23. 3., a o Łaskim wzmiankuje, że pochowany w Radoryżu; ponieważ wszystkie trzy miejscowości leżą tuż obok siebie, przypuszczam, że chodzi tu o jedno tylko starcie i rejteradę, a data we Wiad. 22. 3. i u Kolumny 23. 3. jest mylna. — Przyb. Dz. II. 290 pisze „pod Rutką między Kockiem a Radzyniem... 26. 3.".

Wólka Plebańska 15. 4. P. — Czas 97. — Dz. Pow. 92.

Grzęzówka 23. 4. P. — Wiad. z pola bitwy N. 10. — Raport Różańskiego w nienumerowanym egzemplarzu z 28. 4. — Czas 94, 96, 117. — Dz. Pow. 96. — Wil. Wiest. 41. — „Z tej bitwy (p. Grzęzówką) ocalało 17", (sądzę, że ocalało nieco więcej), podaje w Księdze pam. str. 391 uczestnik tejże walki. Królowa Niwa, gdzie zabrano kasę pocztową, będzie się odnosiło do Grzęzówki. W Czasie N. 94 jest notatka o potyczce pod Królową Niwą koło — Terespola !, a w 96 nie o potyczce, ale o zabraniu kasy pocztowej w Królowej Niwie.

Włodawa 28. 4 P. — Wasiutyński ARN. Rkps. 1330.

Międzyrzecz 6. 5. P. — Wiad. z pola bitwy N. 11. — Czas 108, 109, 110, 140. — Dz. Pow. 106. — Wil. Wiest. 47.

Dołha 6. 5. P. — Patrz Międzyrzecz.

Węgrów *10.* 5. P. — Czas 117. — Autor korespondencyi z 17. 5. daty nie przypomina sobie, pisze tylko „przed tygodniem".

Środa 23. 5. P. — Informacyę tę wziąłem z Kolumny. Słownik zna tylko jednę Środę we Wielkopolsce; może to Ruda lub t. p. inna potyczka Zakrzewskiego w marcu 1863.?

Mazanówka 26. 5. P. — Aramowicz ARN. Rkps. 1352. — Dz. Pozn. 132. — Giller I. 202. — Wiad. z pola bitwy N. 14 raport. — Dz. Pow. 121. — Raport w Dz. Pow. podaje datę: Mazanówka 25. 5., a Czersk nazajutrz t. j. 26. 5., Berg i inni 26. 5. i 27. 5. — Dz. Pozn. podaje również 25. 5. — Przyjąłem daty: na Mazanówkę 26. 5., a na Czersk 27. 5. (patrz tamże).

Stoczek *8.* 6. P. — Wiad. z pola bitwy 15 nie podają daty, pisząc o potyczkach pod Międzyrzeczem, Żelechowem, Sokołowem, Korytnicą i Zbilitowem; datę wziąłem w przybliżeniu.

Międzyrzecz 9. 6. P. — Wil. Wiest. 66. — Czas 134, 137. — Dz. Pozn. 138. — Data wzięta z raportu moskiewskiego.

Korytnica 10. 6. P. — Wiad. z pola bitwy N. 15. — Wil. Wiest. 66. — Czas 139, 140. — Mężyński 21. — Dz. Pozn. 153 z Gońca. — Ephémérides. — Stella Ludzie I. 185. — Wiad. podają, że tu poległ Wasilewski. Data we Wil. Wiest. 7. 6., w Czasie 10. 6., we Wiad. i w Gońcu 14. 6., u Mężyńskiego 18. 6.; data w Czasie wydaje mi się najprawdopodobniejsza; zapewne było to w nocy z 9. na 10., a nie z 13. na 14.

Sokołów 10. 6. P. — Czas 134, 140.

Zbilitów 10. 6. P. — Wiad. z pola bitwy N. 15. — Czas 134, 137, 139. — Data wzięta z nru 134 Czasu. — Dz. Pozn. 139 podaje w nocy z 10. 6. na 11. 6., zaś w numerze 141 podaje 12. 6.

Żelechów 11. 6. P. — Wiad. z pola bitwy N. 15. — Wytrwałość N. 23. — Czas 140. — Dz. Pozn. 153 z Gońca. — Goniec pisze 15. 6.; jest to relacya uczestnika, który wszystkie daty podał mylne.

Dubów 19. 6. P. — Rostworowski str. 19. — Wil. Wiest. 66 pisze o tej sprawie, jako o potyczce koło Białej pod datą 19. 6.; z tekstu u Rostworowskiego wynikałaby data 16. 6., chociaż Rostworowski daty tej wyraźnie nie wymienia; co do daty poszedłem za raportem moskiewskim.

Róża 23. 6 P. — Dz. Pozn. 145. — Wytrwałość N. 23. — Mężyński str. 22. — Czas 146. — Dz. Pow. 149, 153 z Gońca. — Przyb. Dz. IV, 319. — Schwarc Rkps. ARN. 1343. — Stella Ludzie I. 185.

Parczew 29. 6. — Rostworowski 22. — Mężyński 23.

Wyryki 5. 7. P. — Niepodległość N. 2 z raportu Krysińskiego. — Rostworowski str. 22. — Mężyński str. 23. — Erlach 99 pisze: Suchawa 7. 7. — Rostworowski nie podaje daty, Mężyński wymienia 3. 7., zaś Wiad. piszą o bitwie pod Sachową 5. 7.; Sachowej w Słowniku i na mapach w tej okolicy nie ma; tak data jak i nazwa miejscowości będą omyłkami druku, zamiast Sachowa miało być niezawodnie Suchawa, leżąca w pobliżu; Suchawa ta na niektórych mapach podana jest jako Suchawola; opisy potyczek pod rzekomą Sachową (Suchawą) i Wyrykami są w treści identyczne. Przyjąłem datę z raportu Krysińskiego, będącą zresztą między datą Mężyńskiego a Erlacha.

Urszulin 7. 7. P. — Patrz Wielka Bukowa 6. 7. 63. Lubelskie.

Sławetycze 11. 7. P. — Doniesienie z pola bitwy z d. 8. 8. raport Kruka. — Niepodległość N. 9, 2. — Rostworowski 25. — Polska 7. — Przyb. Dz. IV. 323. — Czas 163, 164, 165 (?), 169, 170, 180, 247. — Ephémérides. — Walka toczyła się na przestrzeni od Romanowa do Sajówki, wobec czego przyjąłem nazwę od miasta, od którego wszystkie te miejscowości oddalone są tylko o kilka wiorst; tak zresztą potyczkę tę określa raport polski. Pierwsze relacye i Ćwiekowi i Wierzbickiemu kazały się bić pod Sławetyczami. — Kruk w raporcie dodaje: „kapitan Krysiński w ciągu tego tygodnia cztery stoczył potyczki i wszędzie wyszedł zwycięsko" — chyba walki Jankowskiego, Zielińskiego i Rudzkiego uważa Kruk za bitwy Krysińskiego, który walczył trzy razy a nie cztery (Wyryki, Domaczewo, Sławetycze), chociaż Czas wspomina, że Krysiński, odłączywszy się pod Wielką Bukową stoczył potyczkę, ale nie podaje gdzie. — W Czasie N. 170, jest opis potyczki Jankowskiego i Zielińskiego, którym z pomocą przybył inny oddział d. 18. 7. na drodze z Warszawy do Siedlec pod Janowem! Opis ten zgadza się ze Sławetyczami; raporty moskiewskie o takiej potyczce dnia 18. lipca nie wspominają; uważając, że nie jest to nic innego jak Sławetycze, poległych pod owym Janowem umieściłem wśród poległych pod Sławetyczami, zwłaszcza, że raport Kruka poległych nie wymienia. W N. 9 Niepodległości z d. 21. 10. znajduje się spis poległych w potyczce „pod Pniową w Podlaskiem 11. lipca"; owa potyczka pod Pniową znajduje się także we wykazie Chołodeckiego i przeszła do Kolumny razem ze wspomnianemi nazwiskami poległych, nie znalazłem atoli nigdzie opisu, ani nawet najmniejszej wzmianki o takiej potyczce. Wobec tego, że na potyczkę pod Sławetyczami i tak już różne źródła najróżniesze podają nazwy, niemniej ze względu na miejsce, skąd pochodzą polegli, które wskazuje, iż najprawdopodobniej należeli oni do oddziału Jankowskiego i Zielińskiego, podaję owo starcie pod Pinową jako odsyłacz do Sławetycz razem z nazwiskami poległych. Pniewa, Pniowej, ani innej miejscowości podobnego brzmienia nie ma na Podlasiu, a tym mniej na małoludnej przestrzeni okolicy Sławetycz, jest natomiast w Lubelskiem Pniowno alias Pniewno, 7 km. płd.-wsch. od Sawina, gdzie się bili Jankowski i Zieliński 6. 7., którą to potyczkę określiłem nazwą Wielka Bukowa. Mogłaby się więc owa Pniowa odnosić także do tej potyczki, gdyby nie data odmienna, chociaż z drugiej strony nie ma pewności, czy data na Pniową 11. 7. jest prawdziwą.

Uścimów 31. 7. P. — Wiad. z placu boju N. 9, raport Ruckiego. — Raport nie podaje daty, którą wziąłem z notatek Wołyńskiego w ARN.

Sosnowica 19. 8. P. — Niepodległość N. 8, raport Ruckiego. — Rostworowski str. 11. — Wil. Wiest. 92. — Datę przyjąłem z raportu moskiewskiego, który nie wymieniając

Krysińskiego, pisze o 3 oddziałach powstańczych, połączonych pod dowództwem Krysińskiego. Niepodległość nie podaje daty, a Rostworowski pisze, że starcie to było po Fajsławicach, co jest mylne. Chołodecki ma 18. 8.

Sarnaki 25. 8. P. — Czas 203. — Dz. Pow. 198. — Echo 16. — Wil. Wiest. 96, 110.

Żelazna 25. 8. P. — Niepodległość N. 7, raport. — Polska N. 10. — Czas 194, 198, 199, 206. — Dz. Pow. 194. — Wil. Wiest. 98. — Echo 16, 18. — Dz. Pozn. 222. — „Dzieci Warsz." Słowo Polskie 1913. N. 28. — Żychliński Ludwik 123. — Według Czasu 194 walczył tu Żychliński w połączeniu z Jankowskim, co jest niezgodne z prawdą, bo Jankowskiego tu nie było.

Białka 1. 9. P. — Wil. Wiest. — „Dzieci Warsz." Słowo Polskie 1913. N. 38. — Żychliński Ludwik 145.

Mysłów 4. 9. P. — ARN. 1233, 1311 a, b; 100. — Czas 209. — Echo 16. — „Dzieci Warsz." Słowo Polskie 1913 N. 38. — Żychliński Ludwik 145 bez daty i miejsca. — W N. 1233 ARN. znalazłem datę Mysłowa 3. 9., w Czasie N. 209 datę 4. 9. na potyczkę koło Żelechowa; nie spotkawszy nigdzie bliższych szczegółów o tych starciach, przypuszczam, że chodzi tu o jednę i tę samą potyczkę. Nie mam również absolutnej pewności co do ranienia Dziakiewicza: Dz. pisze (ARN. 1311 a), że raniony został we wrześniu pod Mysłowem w pow. łukowskim, atoli na innem miejscu (ARN. 1311 b), że pod Mysłowem w październiku; z aktu mianowania r a n n e g o porucznika Dziakiewicza kapitanem 25. 9. (ARN. 100) wnoszę, że potyczka owa zaszła we wrześniu. Autor pamiętnika „Dzieci Warsz." pisze, nie podając daty, o dwóch potyczkach w tym porządku 1) Białka i 2) między Mysłowem a Jaczewem. Jest to więc ten Mysłów, którego położenie określiłem w tekście.

Chotycze 7. 9. P. — Niepodległość N. 9, raport nacz. cyw. woj. podlaskiego. — Wil. Wiest. 110.

Korczew *20.* 9. 63. P. — Aramowicz ARN. Rkps. 1352 str. 86 bez podania daty; potyczka ta musiała zajść między 7. 9. a wkroczeniem Ejtminowiczów do Królestwa 24. 9.; zatem może około 20. 9. — Kolumna podaje, że niejaki Gutkowski, który dowodził w Lubelskiem, poległ w lasach pod Korczewem; daty Kolumna nie podaje; czyby to się odnosiło do tej potyczki?

Konstantynów 24. 9. P. — Aramowicz Rkps. ARN. N. 1352. — ARN. 1234. — Aramowicz nie podaje daty, którą wziąłem z ARN. 1334.

Wola Okrzejska 26. 9. P. — Czas 226. — Echo 20.

Dęmblin 26. 9. P. — Czas 226.

Przyłęk 6. 10. P. — Dz. Pow. 276. — Wil. Wiest. 114. — Ephémérides.

Żabianka 11. 10. P. — Wil. Wiest. 119.

Włodawa 15. 10. P. — Wil. Wiest. 119. — Czas 251 z Inw. z 25. 10. Walczył tu zapewne oddział z komendy Krysińskiego.

Raczyny 19. 10. P. — Dz. Pow. 257.

Wytyczno 7. 11. P. — Rostworowski 52. — Chołodecki. — ARN. 1234. — Rostworowski nie podaje daty; starcie to musiało zajść po 4. 11., a przed walkami Krysińskiego d. 16. 11.—20. 11. Wytyczno z 23. 11., podane u Chołodeckiego i w ARN. 1334, odnosi się niezawodnie do drugiego ataku Rostworowskiego na jazdę moskiewską w Andrzejowie koło Wytyczna, (Patrz tam), o którym R. pisze także. W zestawieniu Wołyńskiego pod Wytycznem 23. 9. wymieniono jako dowódzcę niejakiego Gryglaszewskiego.

Finkówka 8. 11. P. — Czas 280 raport Lenieckiego 226. — Dz. Pow. 266, 269. — Wil. Wiest. 133. — Aramowicz ARN. Rkps. 1352. — Schwarz ARN. Rkps. 1343. — Straty, podane przez Lenieckiego: Polacy 18, Moskale przeszło 120 — wydają mi się wzorowane na raportach moskiewskich, więc nie podałem ich w tekście; podejrzany również jest ów p. Kek z raportu moskiewskiego, rzekomo dowódzca piechoty powstańczej Aramowicz szczegółów, rzucających światło na tę potyczkę, nie podaje. Z uwagi o niemożliwości ścigania powstańców z powodu ciemności można wnosić, że dobrze moskalom nie szło pod Finkówką, niestety zbyt rosyjskie cyfry Lenieckiego psują radość ze zwycięstwa, gdyż nie można im ufać. — Informacya o objęciu przez Wysockiego (Żaczka) oddziału po Zielińskim była już w N. 226 Czasu z 4. 10., zatem niezawodnie już pod Mienią dowodził Żaczek owym oddziałem.

Włodawa *9.* 11. P. — Rostworowski 51. — Datę, której R. nie wymienia, podałem zupełnie dowolnie, przypuszczając, że napad ów uskuteczniono po Wytycznie, a przed Rossoszą.

Uścienice 10. 11. P. — Czas 271, 280 raport Lenieckiego. — Wil. Wiest. 133. — Dz. Pow. 269.

Kisielsk 13. 11. P. — Dz. Pow. 280.

Stulno 14. 11. P. — Wil. Wiest.

Rossosz 17. 11. P. — Czas 279, raport Krysińskiego 278. — Echo 28. — Wil. Wiest. 137, 138. — Aramowicz ARN. Rkps. 1352. — Rostworowski str. 58. — Daty walk pod

Rossoszą, Kolanem, Rudką i Malinówką są w różnych raportach ect., sprzeczne; sądzę że mi się udało ustalić je.

Kolano 18. 11. P. — Czas 279, raport Krysińskiego 278. — Aramowicz ARN. Rkps. 1352. — Echo 28. — Rostworowski 58. — Schwartz ARN. Rkps. 1343. — Rostworowski myli się pisząc, że w 3 dni po bitwie pod Rossoszem stanęli w Kolanie. — Patrz także Rossosz 17. 11. Podlasie.

Żelechów 20. 11. P. — Dz. Pow. 295. — Echo 28. — Żurnał z 30. 11. — Nie mam pewności, czy opis w Echu odnosi się do tej potyczki wspomnianej w raporcie moskiewskim.

Andrzejów 23. 11. P. — Rostworowski 70. — ARN. Rkps. 1234. — Rostworowski nie podaje daty, którą wziąłem z notatki ARN. 1234. Patrz Garbów Lub. 26. 11. 63. i Wytyczno P. 7. 11.

Zastawie 2. 12. P. — Dz. Pow. 295. — Dz. Pozn. 17 z Gaz. Nar. — „Dzieci Warsz." Słowo Pols. 1913; autor pisze, że tu były oddziały Zielińskiego, Jankowskiego, Lutyńskiego i Lenieckiego.

Wola Okrzejska 9. 12. P. — Chwila 8. — Dz. Pow. 14. — Ephémérides. — Patrz Korbutowa Wola Lub. 10. 12. 63. — Przedruk z Żurnału umieszczony w Siew. Poczcie (nie znam niestety numeru, gdyż miałem tylko wycinek ze Siew. Pocz.) podaje Lendo Wielkie 9. 12., potem bez daty Wolę Okrzejską, a 16. 12. Żebrak. — Efem. piszą, że J. i Cz. eskortowali piechotę Gozdawy. Zdaje mi się, iż mylnem jest, że Gozdawa to pseudonim Zaremby, który w tym czasie operował także, ale dalej na wschód i miał konnicę i że Chwila mylnie podaje, iż Gozdawa dowodził także konnicą.

Żebrak 16. 12. P. — Chwila 8. — Dz. Pow. 4. — Data w Żurnalu 16. 12.

Wola Osowińska 16. 2. P. — Chwila 6. — Echo 34. — Nie mam pewności, czy Wróblewski z pod Cycowa, gdzie się bił 14. 12., ruszył w te strony, chociaż to jest możliwe, gdyż miał jazdę.

Kock 25. 12. P. — Chwila N. 3 raport Kruka, 4, 6, 18 z Gaz. Nar. — Echo 33, 34. — Dz. Pow. 7, 8. — Dz. Pozn. 19. — Gaz. Nar. 15.

Ossowa 31. 12. P. — Chwila 16, 18 z Gaz. Nar. 15. — Dz. Pow. 12. — Aramowicz ARN. Rkps. 1352. — W Czterdziestą Rocznicę Barancewicz str. 57. — Dz. Pozn. 17. — Głos z Litwy N. 1. — Chwila N. 11 i Głos z Litwy N. 1 oraz inne pisma powtarzają za Wiener Lloydem wiadomość, że 2. 1. bili się pod Puchaczewem Świdziński, Leniecki, Wróblewski i Ejtminowicz, a zaraz potem [około 3. 1.] pod Pawłowem Poniński oraz Ćwiek i Krajewski; uważając, iż chodzi tu o rejteradę z Ossowej, podałem obie te miejscowości w odsyłaczach. — O pojmaniu Jankowskiego pisze Stella Ludzie I. 194 oraz Katyl w notatkach rękopiśmiennych w ARN. 1336. tudzież Dz. Pozn. 19, 27, 34, 36, 37, 39. i Gaz. Nar. 15. 26. — Dz. Pow. 26.

Oziemkówka 1. 1. 64. P. — Dz. Pow. 9. — Chwila 11, 20. — D. W. Adler N. 1. — Echo 35. — Dz. Pozn. 26. — Gaz. Nar. 13, 20. — Syn Otieczestwa z 11. 1. — Kolumna pisze „koło Parysowa między Garwolinem a Żelechowem zginął 23. 12. Władysław Górski. Według innych pod Parczewem w styczniu 1864." —; z powodu tej znakomitej dokładności powstały zapewne potyczki pod Garwolinem 23. 12. i Żelechowem 23. 12., o których raportów nie znalazłem, a które są niezawodnie potyczką pod Oziemkówką nie „w styczniu", ale 1. stycznia 1864.

Uścimów 6. 1. 64. P. — Aramowicz ARN. Rkps. 1352. — Głos z Litwy 2. — Der Weisse Adler 2. — Dz. Pow. 13, 16. — Chwila 16, 19, 18. — Przyb. I. str. 127 i 136.— Gaz. Nar. 15, 15. — Dz. Pozn. 19. — Schwartz ARN. Rkps. 1343. — Łubki itd. podałem jako odsyłacz, aczkolwiek wcale w tej okolicy wsi tego nazwiska niema. Są tylko Łubki, ale w pow. lubelskim, 19 km. płd.-wsch. od Kazimierza, a Przyborowski str. 136 pisze, że po nocnej utarczce w Łubku 3. 1. Poniński kraj opuścił; i data i miejscowość mylna. Nie znalazłem nigdzie wzmianki o takiej potyczce Ponińskiego. Odnosi się to niezawodnie do starcia pod Łubkami 14. 1. 64. w Lubelskiem p. t.

Rutka Korybutowa 19. 1. P. — Chwila 37. — Gaz. Nar. 22, 23 z Dz. Pow. — Dz. Pozn. 27. — Głos z Litwy 2. — Echo 37, 40. — Przyb. I. 138. — W Czterdziestą Rocznicę, Barancewicz str. 60. — Barancewicz powiada wprawdzie, że było 45, a ocalało tylko 5, atoli B. tę potyczkę każe Wróblewskiemu staczać i być rannym pod — Wojciechowem, więc uważam relacyę Aramowicza za wiarogodniejszą zwłaszcza, że Aramowicz wydał pamiętnik w rok po powstaniu, a informacya Barancewicza ukazała się 38 lat później.

Lisia Wólka 6. 2. P. — Dz. Pow. 42. — Chwila 48 z R. Inwalida. — Dz. Pozn. 45. — Gaz. Nar. 45.

Wólka Konopczana 9. 2. 64. P. — Dz. Pow. 44. — Chwila 45. — Głos z Litwy 3. — Echo 42. — Gaz. Nar. 45. — Wiek 13. — D. W. Adler 14. — Był to oczywiście oddział Lenieckiego, a nie jak podaje raport moskiewski Lenkiewicza, który już od 4 miesięcy był w Paryżu.

Mordy 9. 2. 64. P. — Dz. Pow. 42. — Chwila 45. — Przyborowski 148. — Chwila 41. — Jest to niezawodnie ta sama potyczka, o której pisze Chwila na podstawie telegramu

otrzymanego przez Berga o potyczce pod „Zbruczynem“ (ma być Zbuczynem), w której po obu stronach miało poledz 3 do 4 ludzi.

Smolanka 10. 2. 64. P. — Dz. Pow. 44. — Chwila 45 z Dz. Pow. — Przyborowski I. 148. — Głos z Litwy N. 3. — Smolanka leży niespełna 4 km. od Wólki Konopczanej; jakiż to więc mógł być oddział 70 ludzi, jeżeli nie oddział Neumana, tyluż ochotników liczący, a poprzedniego dnia „rozbity doszczętnie“, — jak zwykle — przez Jeremina?!

Drupia 10. 2. 64. P. — Chwila 45. — Przyb. I. 148. — Dz. Pow. 42. — Głos z Litwy 3.

Garwolin 14. 2. 64. P. — Wiek 27, za nim Nadwiślanin 24. — D. W. Adler 10. — Dz. Pozn. 43. — Zapewne jest to jakaś z drobnych potyczek już wspomnianych.

Cisownik 2. 4. 64. P. — Dz. Pow. 81, 83. — Nadwiślanin 47. — Gaz. Nar. 84, 87. — Kronika Rkps. ARN. 1325.

Ulęże 16. 4. P. — Gaz. Nar. 105 za Wiekiem 59. — D. W. Adler 42. — Ojczyzna 8. — Patrz Zawieprzyce 21. 4. 63. L.

Chromna 1. 5. 64. P. — Dz. Pow. 108. — Ojczyzna 15 z Dz. Pow. — Gaz. Nar. 121 z Inw. 7, Dz. Pozn. 109.

Garwolin 21. 5. 64. P. — Dz. Pozn. — D. W. Adler 52. — Ojczyzna 29. — Kronika powstania. — Gaz. Nar. 125 podaje: „pisma poznańskie donoszą z Warszawy pod datą 24. 5., że przed trzema dniami“ — byłoby to zatem około 21. 5. — Kronika podaje datę 26. 5. — Ojczyzna cytując Dz. Pozn. podaje 24. 5.

Przewuźki 29. 12. P. — Przyborowski I. 149. — Wytrwałość N. 2, 8. — Ojczyzna 66, z Dz. Warsz. i 65 Koresp. własna. — Słotwiński 124. — Towarzysze ks. Brzózki byli to (według Grabca str. 463): braciszkowie Bojanek i Pafnucy, kowal Wilczyński, szlachcic zagrodowy Szczuka, dawni żołnierze Zięba i Zubowicz oraz Francuz Tournelli.

Sypyłki 29. 4. 65. P. — Przyborowski I. 151. — Słotwiński 124. — Berg III. 360. — Wytrwałość 28. — Kolumna w życiorysie ks. Brzózki. — Można Sypyłki kwalifikować jako „starcie“ lub nie; w każdym razie jest to ostatnie spotkanie, aczkolwiek dwóch tylko powstańców, o którem zachowały się wiarogodne relacye. Na mapie sztabu i u Chrzanowskiego są Sypyłki, Przyborowski a za nim Słotwiński piszą Sypiszki; Berg III. 360 pisze o uwięzieniu Brzózki d. 23. 4. w Sypitkach w pow. Sokołowskim.

Lubelskie.

Kraśnik 21. 1. L. — W Czterdziestą Rocznicę Piasecki 339. — Informacye o walkach w Lubelskiem od wybuchu aż do mniej więcej 5. 2. są bardzo niejasne; odnosi się to głównie do Sawina, Kazimierza, Józefowa, Janowa, Słupi, Szczebrzeszyna, Tomaszowa, Rejowca, dalej do wszystkich starć, wspomnianych u Hesketa. Chołodecki wymienia jeszcze starcie pod Zwierzyńcem 22 1.

Lubartów 23. 1. L. — Wasiutyński ARN. Rkps. 1330. — Strażnica N. 2. — Czas 24, 28, 29, 37. — Wiad. z pola bitwy N. 2, 5. — W Czterdziestą Rocznicę Piasecki 341.— Przyb. Dz. I. 106.

Mała Bukowa 23. 1. L. — Wasiutyński ARN. Rkps. 1330. — Hesket 159. — Czas 26 koresp. z 1. 2., 24 z 31. 1. z rap. mosk. — Wiad. z pola bitwy N. 2. — Starcie to, przy zawsze podobnym opisie, podawane jest pod różnemi datami i nazwami u historyka mosk. Hesketa, jest to raz m. Buków, innym razem wieś Bukowa. Wymieniona także jest Bukowa 31. 1. (u Chołodeckiego); uważam, że chodzi tu o ową Małą Bukową, a Buków według Hesketa. — Przyb. Dz. I. 106 myli się, twierdząc, że Hesket nie wspomina o tej sprawie.

Sawin 23. 1. L. — Czas 26. — Może notatka ta odnosi się do Małej Bukowej?

Hrubieszów 23. 1. L. — Wasiutyński ARN. Rkps. 1330.

Kazimierz 23. 1. L. — Chorągiew Swobody 2. — Rozkaz dzienny nacz. miasta N. 3.— Strażnica 2. — Wasiutyński ARN. 1330. — Berg 318. — Przyborowski Dz. I. 108. — Żadne źródło nie określa ściśle daty; przypuszczam, że chodzi o dzień 23. 1. lub noc na 23. 1. N. b. Frankowski zajął Kazimierz bez walki.

Janów 23. 1. L. — Chorągiew Swobody 2. — Rozkaz dzienny nacz. miasta Warsz. 3. — Czas 26. — Strażnica N. 2. — Wiad. z pola bitwy N. 2 piszą, że Biedraga był przestrzeżony o zamierzonym napadzie, o którym, że się odbył, nie piszą. — Przyb. Dz. I. 107 powtarza za Wiad. — Nie mam pewności, czy tu było starcie.

Słupie 23. 1. L. — Czas 37 z 14. 2. 35. — Wiad. z pola bitwy N. 2. — Ephémérides.—

Józefów 24. 1. L. — Wil. Wiest. 8.

Kurów 24. 1. L. — Czas 28. — Hesket 78. — Berg. — W Czterdziestą Rocznicę Piasecki 343. — Starcia, zdaje się, nie było, tylko napad na pocztę.

Krzeszów *28.* 1. L. — Hesket str. 177. — Napady na posterunki w Krzeszowie, Podbielanach, Kamionce i Rzeplinie odbyły się, według Hesketa pomiędzy 27. a 29. stycznia. Wiadomości o Rzeplinie (Hesket pisze Rzepki) oraz miejscowościach, których na pograniczu nie znalazłem: Podbielany, Kamionka, podaje tenże Hesket. Umieściłem nazwy te w odsyłaczu (chociaż to niestosowne), aby je ocalić.

Szczebrzeszyn *30.* 1. L. — Wiad. z pola bitwy N. 2. — Czas 32, 38. — Patrz Tomaszów 1. 2.

Józefów *31.* 1. L. — Wiad. z pola bitwy 2. — Czas 32, 38. — Patrz Tomaszów 1. 2.

Tomaszów 1. 2. L. — Wiad. z pola bitwy N. 2. — Przyb. Dz. I. 216. — Czas 32, 38. — Dokładnej daty na Szczebrzeszyn, Józefów i Tomaszów nie znalazłem. Według Kolumny Gramowski poległ 4. 2. w Tomaszowie; atoli według Czasu N. 32 oddział po Gramowskim „na drugi dzień 2. 2. o godz. 9. wieczorem" wszedł do miasta.

Bukowo *1.* 2. L. — Hesket 177, podaje między 31. 1. a 3. 2., a wobec częstych nieścisłości Hesketa, nie wiadomo o jakie Bukowo lub t. p. chodzi. — Prócz tego Czas 38 pisze niewyraźnie o jakiemś starciu koło Rejowca, mniej więcej w tym czasie, ale daty nie podaje.

Tarnogród *1.* 2. L. — Hesket 177, podaje między 31. 1. a 3. 2.

Tomaszów 5. 2. L. — Wasiutyński ARN. Rkps. 1330. — Dz. Pozn. 32 z Dz. Pow. — Czas 32. — Ephémérides. — Sowrem. Słowo z 22. 2. [M. II. 27]. — Przyb. Dz. I. 217. — W Czterdziestą Rocznicę Romankiewicz str. 380 pisze Czernicki nie Czarnecki.

Kazimierz 6. 2. L. — Wiad. z pola bitwy 2. — Wil. Wiest. 14.

Zwierzyniec 8. 2. L. — Dz. Pozn. 37.

Tarnogród 14. 2. L. — Czas 38 z 17. 2. — Dz. Pozn. 40. — Czas podaje informacyę tę za pismami lwowskiemi, które donoszą, że powstańcy rozbili w Tarnogrodzie 200 kozaków z których 34 poległo, a reszta cofnęła się do Zamościa.

Rudka 17. 2. L. — Wasiutyński ARN. Rkps. 1330. — Dz. Pow. 41. — Wil. Wiest. 14. — Hesket 202. — Dz. Pozn. 53, 56, z Bresl. Ztg. — Wiad. z pola bitwy 5. — Czas 50. — Berg. — Przyb. Dz. II. 293, podaje odmienny opis i pisze, że pod Rudką był tylko Bohdanowicz, w czem się myli.

Żalin 22. 2. L. — Wasiutyński ARN. Rkps. 1330. — Dz. Pozn. 51 z pism lwow. — Czas 47. 55. — Wil. Wiest. 17, 18, 22. — Przyb. Dz. II. 297.

Zezulin 26. 2. L. Wasiutyński ARN. Rkps. 1330. — Hesket 205. — Wiad. z pola bitwy N. 5. — Wiad. nie podają daty, Wasiutyński podaje 2. 3., Przyb. Dz. II. 295 i Hesket 26. 2. i tę datę przyjąłem.

Łuszczowa 4. 3. L. — Wiad. z pola bitwy N. 6.

Potok 20. 3. L. — Wiad. z pola bitwy N. 7, i Dodatek nadzwycz. z 28. 3. — Czas 68, 69, 71, 73, 75. — Dz. Pozn. 74 z Gońca. — W Czterdziestą Rocznicę, Weeber str. 487. — Przyb. Dz. IV. 171 i dalsze. — Erlach 26, 81, 95.

Szuszki 21. 3. L. — j. w.

Ciosmy 21. 3. L. — j. w.

Krasnobród 24. 3. L. — Wasiutyński ARN. Rkps. 1330. — Wiad. z pola bitwy 7, 8, 9. — Czas 70, 74, 87. — Dz. Pow. 69. — Dz. Pozn. 69. — Wil. Wiest. 29. — Miejscowość gdzie się toczyła walka, nie podana dokładnie; może to Róża, 7 km. płd.-wschd. od Krasnobrodu, a 10 km. od kordonu. — Ponadto w Czasie N. 73 z 31. 3. znajduje się notatka o jakiejś rzekomej potyczce, zapewne około 28. 3.: „właśnie otrzymujemy wiadomość, że oddział powstańców wyparł 60 moskali na terytoryum austryackie pod wsią Czarną naprzeciw Leżajska. Wiadomość potrzebuje potwierdzenia". Wsi Czarnej naprzeciw Leżajska nie znalazłem.

Borowe Młyny 16. 4. L. — Wiad. z pola bitwy N. 10 z 7. 5. — Czas 90, 91, 97, 99. — Dz. Pozn. 94 z Gońca 95, 40. — W Czterdziestą Rocznicę Rudnicki 401. — Stella Ludzie I. 184. — Dz. Pow. 92. — Według Czasu i Wiad. z pola bitwy odparł tutaj Lelewel moskali, tylko według Gońca został pobity, atoli Goniec sławi tylko waleczność garstki zakrywającej odwrót całego oddziału, o dziele zaś samym bliższych szczegółów nie podaje. Według Dz. Pow. straty polskie wynosiły 75 w tem 5 pojmanych, moskiewskie 2 zabitych i 3 rannych. Cyfry strat moskiewskich według Czasu i Wiad. wahają się między 30 a 40. Przyjąłem pozycyę Lelewela pod Borowymi Młynami uważając to określenie za mniej więcej ścisłe.

Józefów 24. 4. L. — Wiad. z pola bitwy N. 10 z 7. 5. — Czas 96, 99, 100, 103. — Wil. Wiest. 42. — Dz. Pow. 96. — W Czterdziestą Rocz. Rudnicki 401. — Stella Ludzie I. 184. — O śmierci Wasilewskiego pisze Czas w N. 103 w korespondencyi z 3. 5., natomiast Wiad. z pola N. 15. wymieniają go między poległymi pod Korytnicą 10. 6. 63. — Przyb. Dz. IV. 318 pisze, że starcie zaszło „w miejscowości Piskle"; takiej miejscowości niema ani w Słowniku, ani na mapach; są to Pisklaki nad Tanwią 14 km. płd.-zch. od Józefowa, a 5 km. zchd. od Osuch.

Boby 28. 4. L. — Wiad. z pola bitwy N. 10 z 7. 5. 11. — Wil. Wiest. 43. — Ephémérides. — Czas 104, 107, 109.

Kobylanka 1. 5. L. — Wiad. z pola bitwy N. 11 i bez numeru z 29. 4. — Sawicki, Szkice 169. — Jeziorański II. str. 47. — Czas 104. — Giller I. Wspomnienia kapitana Wiśniewskiego str. 302. — W Czterdziestą Rocznicę, Neuster 311. — Zychliński, Wspomnienia 91. — Przyb. Dz. IV. 186. — Malinowski ARN. Rkps. 1337. — Kobylanka nie jest miejscowością. Położenie określiłem na podstawie informacyi Jeziorańskiego, który pisze, że rozłożył się obozem nad kordonem o pół km. od Tepił. Pisałem do kilku osób w Cieszanowie prosząc o dokładne określenie położenia Kobylanki, ale — naszym zwyczajem — odpowiedzi nie otrzymałem. Wyrażam na tem miejscu nadzieję, że osoby owe raczą dołączone do moich listów znaczki z procentem, daj Boże lichwiarskim, złożyć na jakiś cel narodowy. — Las, który zajmuje wielki obszar nad kordonem, gdzie przyczaił się Jeziorański, nosi nazwę „Kobylówka", a także Głuchowski las.

Kobylanka 6. 5. L. — Giller I. Wspomnienia kapitana Wiśniewskiego str. 304. — Czas 107. — Dz. Pozn. 110. — Wiad. z pola bitwy 11. — Sawicki, Szkice 167. — Jeziorański T. III. — Żychl. T. 91. — Przyb. Dz. IV. 195. — Malinowski ARN. Rkps. 1337. — Stella Ludzie II. 176.

Huta Krzeszowska 11. 5. L. — Wasiutyński ARN. Rkps. 1330. — Malinowski, Pamiętnik ARN. Rkps. 1337. — Mężyński 18. — Giller I. Wspomnienia kap. Wiśniewskiego 306. — Ephémérides. — Berg III. 124. — Przyb. Dz. IV. 204 podaje 7. 5. jako datę zwycięstwa Miednikowa nad pustym obozem po Jeziorańskim.

Turkowice 18. 5. L. — Wiad. z pola bitwy 15. — Wil. Wiest. 55. — Dz. Pozn. 122.— Czas 117, 118, 119. — Prawda 10, — Gaz. Nar. 116 z 23. 5. — W Czterdziestą Rocznicę, Rozwadowski str. 388. — Ephémérides. — Stella Ludzie I. 185. — ARN. Rkps. kopia korespondencyi Leszka Wiśniowskiego z R. N.

Tuczapy 19. 5. L. — j. w.

Sobolew 24. 5. L. — Wasiutyński ARN. Rkps. 1330. — Wiad. z pola bitwy 13. — Dz. Pow. 118. — Wil. Wiest. 55. — (Dz. Pozn. 153?). — Schwarz ARN. Rkps. 1343.

Chruślina 30. 5. L. — Wiad. z pola bitwy 15. — Wasiutyński ARN. Rkps. 1330. — Wil. Wiest. 66. — Mężyński 21. — Dz. Pozn. 153 z Gońca. — Czas 127, 133. — Stella Ludzie I. 185. — Wasiutyński pisze o 2 potyczkach: pod Chruśliną, potem pod Polichną tegoż dnia. — Raport moskiewski przyznaje się do 4 zabitych i 13 rannych.— Czas 133 z 12. 6. pisze, że Lelewel stoczył podobno potyczkę w okolicach Lubartowa d. 7. 6., (powtarzają tę notatkę Ephémérides, dodając jeszcze Ruckiego), ale potwierdzenia niema.

Sobieszczany 27. 6. L. — Czas 160 z 17. — Ephémérides. — Czas pisze o zasadzce oddziału Wagnera między Kraśnikiem a Janowem d. 27. 6., a Ephémérides o zasadzce jazdy (!) 84 ludzi, dowodzonej przez Deputowicza pod Sobieszczanami 30. 6., zaś Kolumna, że Dyczyński Jan z oddziału Wagnera walczył pod Sobieszczanami 30. 6. Aczkolwiek Sobieszczany nie leżą na drodze z Kraśnika do Janowa, to jednak uważam, że chodzi o to samo starcie, że ów Kraśnik to Sobieszczany, że Dyczyński to Deputowicz, gdy o żadnych bitwach Wagnera w tym czasie nie znalazłem wzmianek, że wreszcie takiej zasadzki samej jazdy — nie było; ale notuję ją na wszelki wypadek, zaopatrzając nazwiska i nazwy odsyłaczami dla przyszłego rozwikłania.

Lublin 29. 6. L. — Dz. Pozn. 166 z Gaz. Nar. raport Ruckiego, 153 z Gońca z raportu z oddziału Lelewela. — Czas 163.

Krasnystaw 2. 7. L. — Dz. Pozn. 166 z Gaz. Nar. raport Ruckiego. — Czas 160, 163.— Czas 163 mylnie podaje informacyę o zaalarmowaniu Krasnegostawu 29. 6. i to przez Lelewela, gdyż Lelewel Krasnegostawu nie alarmował.

Wielka Bukowa 6. 7. L. — Niepodległość N. 2. — Czas 159, 163, 164, 169. — Wil. Wiest. 78. — Wasiutyński. — Dz. Pozn. 163 z 21. 7. — Dz. Pow. 166 z Gaz. Nar. raport Ruckiego. — Czas 263. — O walkach tych piszą, że Krysiński, Jankowski, Zieliński i Rudzki, ba Ćwiek jeszcze i Wierzbicki, bili się 6., 7., 8. i 9. pod Ossową, Hańskiem, Urszulinem ect.; sądzę, że z różnych sprzecznych relacyi udało mi się przedstawić w przybliżeniu prawdziwy rozkład oddziałów i porządek starć. Erlach 103 opisuje bez daty pierwsze starcie Ruckiego pod Świerszczewem.

Świerże 9. 7. L. — Czas 162, 169. — W raporcie swym z obozu pod Chełmem (Dz. Pozn. 166), datowanym z 12. 7., w którym Rucki pisze o Wielkiej Bukowej i Urszulinie, o starciu tem nie wspomina. Przypuszczam, że takiej potyczki nie było, a jest to tylko mylna wersya o owych walkach 6. 7. i 7. 7. — Bezek, gdzie potyczki właściwej nie było, umieściłem w odsyłaczu; Bezek leży 14 km. płd.-wsch. od Sawina.

Polichno 18. 7. L. — Niepodległość 3 raport. — Czas 164, 170. — Dz. Pozn. 174. — Dz. Pow. 168. — W Czterdziestą Rocznicę, Krauss. str. 205. — Przyb. Dz. IV. 328.

Brzezno 22. 7. L. — Wil. Wiest. 78, 87. — Czas 189 za Wil. Wiest. — Przegl. lit. i art. 1882 N. 3. — Dz. Pow. 191. — Wasiutyński ARN. Rkps. 1330. — Was. podaje datę 10. 8., lecz raport mosk. podaje 22. 7. n. s. Ponieważ Lipińskiego wzięto do niewoli jako Janiszewskiego, gdyż na to nazwisko posiadał paszport, stąd z rozmysłem zapewne wymieniono Lipińskiego w raporcie o bitwie pod Depułtyczami, jako poległego tamże.

Kaniowola 23. 7. L. — Wasiutyński ARN. Rkps. 1330. — Materyały T. II. Deskur 175. — Rostworowski 37. — Czas 175, 169. — Niepodległość 3. — Ephemérides. — W Czterdziestą Rocznicę Marek 258. — Polska 7. — Gaz. Nar. 140, 149. — Dz. Pozn. 170. — Czas 169, Polska i Niepodległość piszą o tej potyczce jako o bitwie pod Krasnymstawem d. 24. 7. oddziałów W. R. i K., gdzie poległo 700 moskali i 200 Polaków! Chołodecki ma 2 potyczki pod Kanią Wolą 26. 7. i 27. 6.; Wołyński ma również 2 pod temiż datami 27. 7. i 26. 6.; ostatnią zaopatrza nazwiskami dowódzców Kruka, Krysińskiego, Ruckiego i Wierzbickiego; jest to oczywiście tylko 1 potyczka, zwłaszcza, że pod koniec czerwca jeszcze nie operowali ci dowódzcy wspólnie, a ponadto Wierzbicki w swoim raporcie o Polichnie 18. 7. tęż potyczkę (tj. pod Polichnem) nazywa pierwszem swojem starciem. — Dopiero w trakcie korekty przypisów doszedł mnie obszerny raport umieszczony w Gaz. Nar. 149 z r. 1863, a określając stanowczo datę na 23. 7. i takie sprostowanie należy uczynić w tekście. Raport ów przedstawia rzecz odmiennie, i stwierdza, że Kruk brał czynny udział w walce, wraz z Krysińskim jak prości żołnierze stojąc w ogniu.

Częstoborowice 30. 7. L. — Wasiutyński ARN. Rkps. 1330. — Niepodległość 10. — Dz. Pow. 174. — Czas 247, 178. — Dz. Pozn. 234. — Przyb. Dz. IV. 325. Z pod Częstoborowic Zieliński i Jankowski poszli nad kordon po broń, a 8. 8. walczyli pod Żyżynem. — Zachodzą w pracy tej nazwiska: Grzymała, Loewenhard Karol, O' Byrn de Lassy Tytus i Jarocki; szczegóły, odnoszące się do nich, są niezmiernie powikłane, może żyjący uczestnicy wyjaśnią tę sprawę. Loewenhard Karol jest wymieniony już pod Siemiatyczami; o nim, jako dowódzcy żandarmeryi konnej wspomina Chołodecki w życiorysie Wrzoska; Wasiutyński pisze, że przed Rybczewicami zeszli się Jankowski, Zieliński, Loewenhard, mający 800 (!) ludzi i Grzymała, nazywający się O'Brien de Lassy, będący nacz. woj. woj. podlaskiego, otoczony eskortą kilkudziesięciu wyborowej jazdy; Kruk w raporcie o Żyżynie pisze o oddziele Jarockiego i eskorcie Grzymały, a w obronie swej (Dz. Pozn. 208) o rozpuszczeniu oddziałów Jankowskiego i Jarockiego po Żyżynie a przed Fajsławicami; bałamuci mnie ponadto dokument w ARN. N. 559; jest to dymisya Karola Loewenhardta, w nawiasach dodano: Grzymały, jako nacz. woj. woj. Podlaskiego! Kilku żyjących w Paryżu wybitnych uczestników powstania powiada, że Loewenhardt nie był wojskowym, w czem się mylą, gdyż L. wymieniony jest w paryskiej liście kwalifikowanych żołnierzy jako oficer. W liście tej jest także Grzymała Tytus (zatem O'Byrn) jako pułkownik; w spisie oficerów są nominacye z dnia 20. 4. dla Grzymały na podporucznika w Augustowskiem; będzie to jeden z Grzymałów, którzy walczyli pod Wawrem, a było ich w Augustowskiem dwóch: „starszy" więc i chyba młodszy, z dnia 4. 5. na kapitana dla Loewenharda na Podlasiu; bez daty dla Grzymały na majora w Płockiem; z d. 23. 7. na porucznika dla Jarockiego na Podlasiu i z 7. 8. na kapitana w Krakowskiem. Kolumna w życiorysie Obnińskiego pisze, że wysłano go na Podlasie, aby objął dowództwo oddziału po Grzymale-Jarockim i że oddział ten był do końca pod nazwą oddziału Grzymały i że nim dowodził Obniński wspólnie z Loewenhardem. — Żychliński Wspomnienia str. 138 pisze o Grzymale jako szwagrze pułkownika mosk. Andruszewicza; był to O' Byrn Tytus, bo i Wasiutyński pisze o nim jako o szwagrze Andruszewicza. — Chwila N. 7 z 10. 1. pisze o konnym oddziele Grzymały, uwijającym się w końcu grudnia i początku stycznia. — Czas 226 podaje, że po Grzymale nacz. woj. woj. podlaskiego został Adam Zieliński. — Wasiutyński po Kaniowoli str. 47. „Za Łutyńskim nadszedł wkrótce Loewenhard z 800 ludźmi — z Jankowskim połączył się w Chojnie Grzymała, komenderujący powstaniem w woj. Podlaskiem, miał ze sobą 40 ludzi kawaleryi... z pochodzenia nazywał się Obrien de Lassy... jego oddział brał udział w bitwie pod Chruśliną i Żyżynem..." — Przy opisie bitwy pod Chruśliną znowu nie wspomina o Grzymale, ale o Loewenhardzie, zaś Kruk pisze o Jarockim i Grzymale. — Co się tyczy Grzymałów na Podlasiu i Lubelskiem sprawa przedstawia mi się tak: Już od chwili Siemiatycz był oddział Jarockiego, który się zwał Grzymałą; oddziałem tym dowodził Karol Loewenhard; stąd K. Loewenhard u Chołodeckiego nosi pseudonim Grzymały; atoli, kto był ów Jarocki, nie wiem. Oddział ten, w chwili największego rozwoju, tj. gdy się przesuwał koło Częstoborowic miał liczyć ponad 800 ludzi. Loewenhard ów nigdy nie był nacz. woj. województwa, więc zachodzi tu niewytłómaczona dla mnie omyłka w dokumencie urzędowym wydziału wojny, w którym zamiast O'Byrn-Grzymała powiedziano Loewenhard-Grzymała. — Pseudonim Grzymała był pseudonimem O' Byrna Tytusa (właściwie O'Brien de Lassy), który miał tylko kilkudziesięciu jazdy, stanowiącej jego eskortę jako nacz. woj. woj. podlaskiego. Ponadto ów Jarocki musiał mieć pseudonim Grzymała i stąd pseudonim ten przyczepił się także do osób, które oddziałem Jarockiego dowodziły.

Chruślina 4. 8. L. — Niepodległość 4, 5 raport Kruka. — Polska 7. — Wil. Wiest. 92. — Wasiutyński ARN. Rkps. — Mężyński 26. — Przyb. Dz. IV. 333. — Według raportu mosk. Miednikow wyszedł z Krasnegostawu z 5 rotami, 100 kozakami i 2-ma działami.

Stella Ludzie I. 198. — Wasiutyński mylnie podaje, że były tu też oddziały Jankowskiego i Zielińskiego oraz Ćwieka, który po walce miał się odłączyć. — Porów. pod Częstoborowicami L. 30. 7. 63.

Depułtycze 5. 8. L. — Wiad. z placu boju N. 7, 8, 9 raporty Ćwieka i Ruckiego. — Czas 187, 182, 183. — Wolność N. 1. — W Czterdziestą Rocznicę Urbański 475. — Przyb. Dz. IV. 253. — Wasiutyński ARN. Rkps. — Cyfrę strat wziąłem z Wasiutyńskiego, gdyż Rucki i Ćwiek nie są zgodni na tym punkcie: Ćwiek podaje 14 zabitych i 30 rannych, Rucki 12 zabitych i 60 rannych; może należało zsumować te cyfry jako odnoszące się do każdego oddziału z osobna. Spalenie przez moskali swoich rannych w karczmie, o czem raportuje Rucki, jest nieprawdą, jak twierdzi Wasiutyński, który zaraz po bitwie w tej karczmie był, aby sprawdzić już wtedy krążącą wieść o owem spaleniu. — Wiad. z placu boju N. 9 piszą, że poległ tu Oskar Awejde, komisarz nadzwyczajny RN., przysłany dla uporządkowania województwa; poległ rzekomo w godzinę po przybyciu do obozu; zapewne chodziło o odwrócenie uwagi tą mylną informacyą od innej misyi Awejdy (na Litwę).

Żyżyn 8. 8. — Wiadomości z placu boju N. 7 z 21. 8. — Doniesienie z placu boju z dnia 10. 8. — Doniesienie z placu boju z dnia 12. 8. (z zapowiedzią obszernego raportu oraz planów bitew pod Chruśliną i Żyżynem). — Niepodległość N. 5 zawierająca szczegółowy raport Kruka. — Czas 206. 347. — Dz. Pozn. 184. — Mężyński str. 24. — Wasiutyński AR. N. Rkps. N. 1330 — Berg III. 247 — Ephémérides — Stella. Ludzie I. 196, 199. — W Czterdziestą Rocznicę Marek 259. — Dz. Pozn. 208 tłomaczenie się Heydenreicha z klęski fajsławickiej. — Drążkiewicz 423. — Przyb. Dz. IV. 326, 337. — Źródła polskie i moskiewskie podają sprzeczne informacye o ilości moskali pod Żyżynem, nie mówiąc już o cyfrach strat; cyfry te podałem w przybliżeniu. — Pisząc kronikę a nie historyę działań wojennych mogę tylko, jak to zaznaczyłem we wstępie, prostować błędy i nieścisłości odnoszące się do dat, nazw, nazwisk itd; korzystam z tego, aby zatrzymać się dłużej przy dopiskach Przyborowskiego do bitwy pod Żyżynem, tym więcej, że argumentacya P. jest rozbrajająco lekkomyślna; stąd i innym argumentom, którymi posługiwał się Przyborowski, aby uwłaczać czci generała Kruka, warto przyjrzeć się baczniej. Mnie w tem miejscu obchodzą oczywiście tylko dane co do Żyżyna. — Przyborowski pisze: ...stanowczo zaprzeczyć musimy, jakoby Jankowski był pod Żyżynem, a to nasze zaprzeczenie opieramy na danych następujących..." i powiada, że raport Kruka jest bałamutny, dodając: „Widocznie, jedno z tych zaćmień umysłu, o które Kruka oskarżają współcześni polscy pamiętnikarze, będące wynikiem jego choroby, wzięło tym razem górę, i mając na myśli Krysińskiego, pisał o Jankowskim..." Kruk więc, pisząc ten raport, był poprostu niepoczytalnym według Przyborowskiego. Raporty Kruka kontrasygnował adjutant Leonard, zatem i on musiał być niepoczytalnym. Dziwna rzecz, że Rząd Narodowy powierzał stanowisko wojewody człowiekowi, który ważne komunikaty do Rządu pisywał przy zaćmionym umyśle, że pozostawiał takiego człowieka przez więcej niż pół roku na tak wybitnem stanowisku, że wreszcie Wydział prasy Rządu Narodowego pozwolił na ogłoszenie w Niepodległości raportu rzekomo bezsensownego. Od d. 8. 8. (t. j. od daty potyczki) do d. 1. 9. (t. j. do daty ukazania się N. 5 Niepodległości) miano czas w R. N. na sprawdzenie, czy plany potyczek, dołączone przez Kruka do raportu, są prawdziwe. — „Wiemy skądinąd" — pisze dalej Przyborski — „że d. 5 sierpnia, a zatem na trzy dni przed bojem żyżyńskim, Jankowski znajdował się w okolicach Kałuszyna, gdzie poniósł dotkliwą porażkę. Niepodobna przypuścić zatem, aby w ciągu 48 conajwyżej godzin, mógł łączyć się z Krukiem..." Twierdzenie to opiera Przyborowski na Kolumnie, którego w tym wypadku cytuje. Powoływanie się na poczciwe lecz bezkrytyczne źródło, jakiem jest „Pamiątka dla rodzin polskich" zwłaszcza wtedy, gdy się chce „stwierdzić stanowczo" coś, o czem wszyscy inni inaczej są poinformowani, po to tylko może, aby okazać swoję przenikliwość, jest rzeczą śmiałą. W czterdziestu ośmiu godzinach rzeczywiście trudno było Jankowskiemu przybyć z piechotą z pod Kałuszyna do Żyżyna. Ale Jankowski d. 5. 8. wcale pod Kałuszynem nie był. Prawda, że współczesne notatki donosiły, że pod Radzyminem 30 7. i pod Kałuszynem 5. 8. bił się oddział Jankowskiego, a za temi nieprawdziwemi informacyami poszedł Kolumna, za Kolumną Przyborowski. Dnia 30. 7. Jankowski był pod Częstoborowicami, więc nie mógł być pod Radzyminem; ten sam oddział, który był pod Radzyminem według tych samych źródeł bił się pod Kałuszynem 5. 8., więc już z tego względu nie był to oddział Jankowskiego; a dalej nie był Jankowski dla tego, że J. z tamtych właśnie okolic wyruszywszy po broń nad kordon, wstrzymany na chwilę pod Częstoborowicami, ruszył dalej w kierunku kordonu, nad którym mógł być w chwili Chruśliny, a w dniu Żyżyna mógł być na miejscu bitwy. Jankowski zatem 5. 8. pod Kałuszynem nie było. Z drugiej strony dowody, że Jankowski był pod Żyżynem, wbrew twierdzeniu Przyborowskiego, są następujące: 1) uznany przez Przyborowskiego za niepoczytalny raport Kruka, 2) Stan służby Adama Andrzeja Zielińskiego, który do początku listopada nie odchodził od Jankowskiego;

wspomniany „Stan służby“ wymienia Żyżyn, jako jednę z potyczek, w której brał udział; dokument ten znajduje się w posiadaniu rodziny; 3) Dziakiewicz w rękopisie znajdującym się w Arch. Rz. Nar. N. 1311 pisze: „...przed Żyżynem mieliśmy dwie potyczki, po Żyżynie także dwie...“, Dziakiewicz był oficerem w oddziele Jankowskiego; tym podobnych dowodów jest więcej; 4) na planie zapowiedzianym przez Kruka w „Doniesieniu z placu boju“ z d. 12. 8. 63. zaznaczone jest stanowisko oddziałów Jankowskiego i Zielińskiego; owe plany Chruśliny i Żyżyna są dosyć znane, ale nie znał ich Przyborowski. — Tyle co do samego udziału Jankowskiego i Zielińskiego w bitwie pod Żyżynem. — Pozatem zdobywa się Przyborowski na takie dowodzenia: 1) „tak dalece myli się (scil. Kruk) — pisze Przyborowski — że pisze stale „Życzyń“ zamiast „Żyżyn“. Naprawdę miażdżący argument przeciw tym, którzy śmią przypuszczać, że Kruk nie miał bzika, gdy pisał wspomniany raport. Ostatecznie możnaby takim „Życzynem“ operować, mając oryginalny rękopiśmienny raport Kruka; tego zapewne P. nie miał, gdyż byłby go zacytował; wspomnianej pisowni nie spotkałem w żadnym z cytowanych przez P. numerze biuletynów, ani w tych, których Przyborowski nie zna. P. tak śmiało wojuje owym „Życzynem“, jak gdyby nie wiedział, co to jest zecer i błąd drukarski i jak gdyby nie wiedział, że numery prasy tajnej puszczano w obieg niedostatecznie skorygowane, ze zrozumiałych względów zyskania na czasie itd. Widocznie dostał się Przyborowskiemu do rąk taki egzemplarz ze złą korektą, a poprawnego egzemplarza P. nie widział, wobec czego dostało się wojewodzie, gdy zecer był winien. 2) P. zaznacza, że ani Rostworowski ani pierwszy telegram Kruka nie wspomina o oddziele Jankowskiego. Że źrodła te nie wspominają o Jankowskim, nie jest dowodem, że go tam nie było. Zresztą nie pojmuję, dlaczegoby kilkuwierszowy telegram, zapowiadający obszerny raport i plany, a jako pod świeżem wrażeniem walki, pisany w szybkości na kolanie miał być „ściślejszym“ niż długi obszerny raport, pisany w chwili, gdy już nie było kłopotu z nieprzyjacielem, i do tego raport uzupełniony planami. Ostatecznie zaś Kruk w pierwszym telegraficznym raporcie nie pisze jakie oddziały powstańcze były pod Żyżynem, bo jest to tylko objaśnienie od redakcyi, a nie raportującego! 3) P. powołuje się na „Wiadomości z pola bitwy“ N. 11. Pismo takie wówczas nie wychodziło, numer 11 „W. z pola b.“ wyszedł 1 czerwca, a ostatni tj. 15 numer ukazał się 22 czerwca, zatem te biuletyny o Żyżynie pisać nie mogły; 4) dwiny Przyborowskiego z wyrażenia „hieroglify“ chybiają pożądanego celu; P. wiedział, że Kruk był przedtem oficerem wojska moskiewskiego, więc chyba wiadome mu było, co to jest pismo szyfrowane, a wolno mu było zażartować i pisać o hieroglifach. Ale nie przypuszczał wówczas dowódca powstańczy, że żart ten wyzyska ktoś jako dowód niepoczytalności czy braku inteligencyi... Znajdzie kij, kto chce uderzyć!... — Por. Kałuszyn 5. 8. 63. M.

Lublin 18. 8. L. — ARN. Rkps. 461, raport Kozłowskiego do Wierzbickiego — ARN. Rkps. 262.

Fajsławice 24. 8. L — Niepodległość N. 8, raport Ruckiego. — Czas 199, 205. — Wil. Wiest. 98, 100, 101. — Dz. Pozn. 208, 210. — Dz. Pow. 194. — Polska 10. — Echo 16. — Wasiutyński ARN. Rkps. 1330. — Gaz. Nar. 155, 1864. — W Czterdziestą Rocznicę, Marek 259. — Przyb. Dz. IV. 355. — Raport Ruckiego w Czasie 208 i Dz. Pow. 210 pisze o pochodzie Ruckiego w celu ułatwienia organizacyi oddziałów Lelewela, Ostoi i Zakrzewskiego. Cyfr poległych, rannych i wziętych do niewoli nie można dokładnie określić. Siła oddziałów podana przez Kruka zgadza się w przybliżeniu z mojemi obliczeniami; liczbę pojmanych potwierdza Czas. Wasiutyński pisze o 270 zabitych, których rzekomo sam chował, 400 rannych i 800 wziętych do niewoli, a o 300 którzy ocaleli z pogromu, zaś straty moskiewskie oblicza na 3 (trzech) zabitych; pisma moskiewskie piszą o 634 jeńcach, 20 którzy ocaleli, resztę kładą trupem wraz z czterema dowódzcami. — Wydaje mi się wątpliwem, aby tutaj był także Lutyński.

Irena 29. 8. L. — Czas 200, 204. — Dz. Pozn. 209, 202 z Presse. — Dz. Pozn. 202 pisze o rozbiciu ośmiu kompanii moskiewskich przez Kruka na czele 8 oddziałów.

Biłgoraj 2. 9. L. — Niepodległość 8, raport Eminowicza. — Czas 204.

Panasówka 3. 9. L. — Niepodległość 8, 9, raport Borelowskiego. — Czas 204, 205, 216. — Dz. Pow. 206. — Wil. Wiest. 98. — W Czterdziestą Rocznicę, Bentz 63. — Stella Ludzie I. 186.

Żółkiewka 6. 9. L. — Czas 209.

Batorz 6. 9. 63. L. — Czas 208, 216, 218, 219, 221. — Dz. Pow. 206. — Echo 16. — W Czterdziestą Rocznicę, Bentz 549. — Dz. Pozn. 224, raport Skłodowskiego. — Ephémérides. — Stella Ludzie I. 186. — Pisma współczesne stale donoszą, że Cieszkowski już na pole walki nie wrócił, że chory wyjechał do wód etc. Z różnych dokumentów ARN. wynika, że Cieszkowski wrócił, szczególnie 21. 12. wraz z Krysińskim, ale Ćwiekami dowodził głównie Kozłowski, względnie rozdzieleni walczyli oni wśród innych oddziałów zimą, zaś Ćwiek przebywał na polu walki, atoli swoim oddziałem razem wziętym nie dowodził.

Puchaczew 24. 9. L. — Czas 233, raport Kozłowskiego.
Nowy Staw 25. 9. L. — Czas 226, 233, raport Kozłowskiego. — Echo 30.
Zakrzew *30.* 9. 63. L. — Czas 226 z 4. 10. pisze, że to było w końcu września, bez określonej daty.
Łęczna 3. 10. L. — Czas 226 239, 242. — Echo 22. — Ephémérides. — Ephémérides piszą o otoczeniu Ruckiego przez 20 rot. — Czas 242 w korespondencyi z 23. 10. pisze o oddziałku zniesionym „w przeszłym tygodniu". Nie mam wiadomości o 20 rotach otaczających Ruckiego, a które tenże według Ephémérides miał pobić, więc przypuszczam, że wiadomość ta zredukuje się do zniesienia owego oddziału i że to było 3. 10. w okolicy Łęcznej.
Salomin 6. 10. 63. L. — Echo 22. —
Lublin 18. 10. L. — Dz. Pozn. 270, raport Kozłowskiego — Wil. Wiest. 121.
Łążek 22. 10. L. — Czas 245, 250, 254, 255 w rubryce „Kronika miejscowa", 246. — Dz. Pozn. 253 z Gaz. Nar. — Echo 23. — Dz. Pozn. 250. — Wil. Wiest. 121. — Struś na stronie 70, w Mat. II. pisze, że Waligórski rozbity pod Szklarami i wyparty do Galicyi itd., po Żyżynie i Fajsławicach; chyba to omyłka druku owe Szklary, bo takiej potyczki Waligórskiego nie znalazłem nigdzie. Zresztą u Strusia o tp. omyłki nie trudno.
Zezulin 22. 10. L. — Rostworowski str. 43. — Chołodecki, Księga Pam. — ARN 1234. — Datę wziąłem z Chołodeckiego i ARN. — Nie mam pewności, czy to ten Zezulin, czy Zyzulin v. Zazulka, 18 km. płd. od Włodawy w Podlaskiem zwłaszcza, że w ARN. znalazłem Zyzulin; obie miejscowości leżą w równej odległości od Lipniaka, jedna na zachód, druga na wschód.
Lublin *25.* 10. L. — Rostworowski 45. — Rostworowski nie podaje daty, która powinna być między Zezulinem, a zebraniem się oddziałów pod Turobinem 29. 10. 63.
Jarczów 25. 10. L. — Dz. Pozn. 264 z Gaz. Nar. — Ephémérides.
Mołożów 25. 10. L. — Dz. Pozn. 264 z Gaz. Nar. — Efemerydy.
Żulin 25. 10. L. — Dz. Pow. 263.
Goraj 28. 10. L. — Czas 254, 258. — Echo 24. 25. — Dz. Pow. 263.
Radków 31. 10. L. — Dz. Pow. 252, 275. — Wil. Wiest. 125. — Echo 24 z Gaz. Lwow. — Zdanowicz Rkps. ARN. — Czas 252. — Mat. II. 54. — Zdanowicz Noc Św. Marcina str. 15. — Dz. Pow. 275 podaje daty 31. 10. rano, Wil. Wiest. 1. 11.
Mołoduszyn 2. 11. L. — Czas 267 raport Wierzbickiego, 268 raport Kozłowskiego. — Dz. Pow. 262.
Chełm 2. 11. L. — Jak wyżej. Według wszystkich źródeł obie potyczki zaszły jednego dnia; Dz. Pow. zapewne mylnie podaje datę 3. 11.
Bojanówka 4. 11. L. — Żychliński Teodor. Wspomnienia 101. — Czas 266, 270. — Dz. Pozn. 280(?) z Ostsee Ztg. — Echo 27. — Bojanówki, wobec bliższego określenia, nie mogłem odszukać w Lubelskiem.
Chełm 9. 11. L. — Dz. Pozn. 266 z Czasu i Gaz. Nar., data 9. 11. — Echo 27 10. 11. — Wiadomość bez potwierdzenia i bardzo wątpliwa; może być, iż koło Chełma zaszła jakaś maleńka utarczka, bo walna bitwa, o jakiej źródła piszą, jest wykluczona.
Łęczna 10. 11. L. — Czas 266. — Wiadomość ta jest bez potwierdzenia.
Ciotusza 11. 11. L. — Zdanowicz, Noc św. Marcina str. 21. — Czas 266. — Dz. Pozn. 264 z Gaz. Nar. — Efemerydy. — Wil. Wiest. 137. — Echo 26.
Annopol 12. 11. L. — Wil. Wiest. 137. — Podałem Annopol, nie znalazłszy folwarku Zalesia, gdzie miało zajść owo starcie; Annopol i Rachów stanowią właściwie jednę osadę. Może miało być Zabełcze v. Zablicze, które leżą 6 km. płd. od Rachowa?
Puchaczew 18. 11. L. — Czas 276, 280 raport Lenieckiego, raport Kruka. — Echo 27, 28. — Wil. Wiest. 137. — Folwarku Bogdanki nie znalazłem na mapach.
Łańcuchów 18. 11. L. — Czas 279 raport Kozłowskiego. — Patrz Rossosz P. 17. 11. 63.
Tarnawka 19. 11. L. — Rostworowski 67. i Dz. Pow. 294.; oba źródła nie podają daty; ze słów Rostworowskiego „nazajutrz 20. 11. rekonesans doniósł nam, że Szumski..." wnosić należy, że zniszczenie jazdy Szumskiego mogło być w nocy z 19. 11. na 20. 11. — Żurnał (M. III. 121) podaje datę 19. 11. st. st.! czyli 1. 12.
Rudka 19. 11. L. — Czas 279 raport Kozłowskiego. — Rostworowski str. 62.
Rudka 19. 11. L. — Czas 276, 279 raport Krysińskiego. — Rostworowski str. 61. — Aramowicz ARN. Rkps. 1351. — Giller I. 215. — Giller, niedokładnie przeczytawszy Aramowicza, podaje to jako potyczkę pod Chutczami.
Malinówka 20. 11. L. — Rostworowski 64. — Czas 279 raport Kozłowskiego, 278 raport Krysińskiego. — Aramowicz ARN. Rkps. 1331. — Patrz Rossosz 17. 11. P. — Według Schwarza Rkps. ARN. Lerbass poległ pod Kolanem we walce, natomiast Rostworowski pisze, że po walce pod Malinówką zginął ten oficer z ręki Gromejki.
Garbów 26. 11. L. — Aramowicz ARN. Rkps. 1331. — Rostworowski str. 85. — W Czterdziestą Rocznicę Barancewicz, str. 56. — Rostworowski i Aramowicz nie podają daty; Barancewicz nazywa to potyczką pod Starościnem z datą 26. 11., u Chołodeckiego jest

Garbów 22. 11. i Starościn 26. 11.; w braku raportu mosk. przypuszczam, że jest to ta sama potyczka między Starościnem a Garbowem z 26. 11, która to data, jeżeli 23. 11. na Andrzejów przyjąć za prawdziwą, może się zgadzać. Owo starcie pod Starościnem, o którem wspomina Rostworowski, musiało być po 24. 12.

Nowosiółki 29. 11. L. — Czas 281. — Echo 28 z Czasu. — Jest to wiadomość bez potwierdzenia.

Huta Krzeszowska 30. 11. L. — Czas 283, 284. — Echo 29. — Dz. Pow. 294. — Rostworowski 72. — Żurnał bd. — Czas pisze jeszcze o potyczce pod Kątami 30. 11., ale zdaje mi się, że się to odnosi do Huty Krz., Czas podaje ten sam opis raz do Huty Krz., raz do Momot. Rostworowski pisze „w połowie grudnia"! U Chołodeckiego, we wzmiance o Wiktorze Opolskim i Ludwiku Weeberze d' Ehrenzweig podano, że brali udział w potyczce pod Szwajcarami bez daty, między potyczkami pod Malinówką a Momotami, zaś w spisie potyczek podaje Chołodecki datę 23. 11. na Szwajcary; zdaje mi się, że chodzi tu o starcie pod Hutą Krzeszowską.

Momoty 1. 12. 63. — j. w.

Grójec 1. 12. L. — Efemerydy. — Wiadomość niewiadomo skąd wzięta. Grójca na Podlasiu i w Lubelskiem nie ma.

Siedliszcze 2. 12. L. — Dz. Pow. 296. — Wiadomość niepewna, z korespondencyi z Krasnostawskiego. — W zestawieniu Chołodeckiego jest potyczka pod Chełmem 2. 12.; ponieważ nie znalazłem nigdzie wzmianki o takiem starciu, wziąłem Chełm w odsyłacz do Siedliszcza, mając wrażenie, że tu chodzi o jedno i to samo starcie.

Korbutowa Wola 10. 12. L. — Dz. Pow. 296. — Chwila 7. — Echo 31. — Dz. Pozn. 296 z Gaz. Nar. — Data niepewna: Dz. Pow. ma 9. 12., Gaz. Nar. N. 17 podaje 10. 12., Chołodecki 8. 12. — Szwarz Rkps. ARN. 1343. — Jeżeli tu był już Gozdawa, natenczas potyczka ta nie mogła być 9. 12.; wtenczas bowiem Gozdawa był pod Wolą Okrzejską a miał pod sobą piechotę; zapewne chodzi o oddziałki jazdy eskortujące piechotę Gozdawy; te mogły z pod Woli Okrzejskiej przybyć pod Korbutową Wolę. — Żurnał podaje datę 9. 12. — Czas 283 z 11. 12. wspomina jeszcze o jakiejś potyczce pod Turobinem d. 6. 12. ale sam dodaje, że wiadomość jest niedokładną; Dz. Pozn. 296 podaje na ową rzekomą potyczkę pod Turbinem datę 8. 12.

Dubienka 11. 12. L. — Echo 30. — Echo pisze, że do Dubienki przybył Zaremba po szczęśliwej potyczce pod Krynką; podobnego brzmienia miejscowości w promieniu kilkudziesięciu mil nie ma, najbliższe Krynki leżą o 7 km. od Łukowa. Z Dubienki nie cofnął się Zaremba do Kłodzi, bo tych za mostem niema, lecz do Kładniowa; z Kładniowa nie mógł pójść do Werby, bo ta leży — 275 km. dalej, lecz niezawodnie do Wremby. Wątpliwe, aby tam przyszedł do niego Kozłowski z Cwiekami, piechotą.

Cyców 14. 12. L. — Chwila N. 6 z 9. 1. — Echo 34.

Przybysławice 19. 12. L. — Chwila 119. — Ephémérides. — Wil. Wiest. 148. — Gaz. Nar. 9. — Dz. Pow. 6. — Dz. Pozn. 27, raport Gozdawy. — Gozdawa pisze tylko o Lenieckim i o sobie, ale zdaje się, że i Marecki tu był; nie wspomina także Gozdawa o starciu pod Korbutową Wolą 10. 12. 63.

Bratoszowiec 22. 12. L. — Chwila 9. — Dz. Pow. 6. — Rostworowski 82. — Gaz. Nar. 9, raport Kostandy. — ARN. Rkps. 1320, Sprawa Dąbrowskiego, — Patrz w uwagach pod Łączną 25. 12. — Niesłusznie sprawa ta nosi nazwę potyczki pod Kochanami; przyjąłem Bratoszowiec jako miejscowość pierwszą w zaborze rosyjskim naprzeciw Kochan, które leżą w zaborze austryackim.

Brzeźnica Książęca 22. 12. L. — Gaz. Nar. 50. kolumna trzecia, łam czwarty. — W innych źródłach nie znalazłem wzmianki o tem starciu. Żyjący w Paryżu Dr. Obrycki potwierdza informacyę, lecz nie przypomina sobie daty; i mnie się wydaje, że data ta nie może się zgadzać.

Żółkiewka 24. 12. L. — Rostworowski 82.

Łęczna 25. 12. L. — Dz. Pozn. 8 z Gaz. Nar. — Informacye te nie mają potwierdzenia. — Prócz tego Echo N. 33 z 6. 2. 1864 donosi o jakiemś pomyślnem starciu d. 26. 12. nad kordonem. Odnosi się to zapewne do wcale nie pomyślnego Bratoszowca 21. 12.

Majdan 30. 12. L. — Rostworowski 87. — Rostworowski pisze Mandan i daty nie podaje; spotkanie powinno było być między 24. 12., a 31. 12.; co do miejscowości, przypuszczam, iż to będzie Majdan podany przezemnie, a niedaleko Syrnik (patrz tamże) leżący.

Syrniki 31. 12. L. — Rostworowski str. 87.

Mała Bukowa 31. 12. L. — Chwila 16, 18 z Gaz. Nar. 15. — Dz. Pow. 12. — Aramowicz ARN. Rkps. 1331. — W Czterdziestą Rocznicę Barancewicz str. 57.

Dołhobyczów 3. 1. 64. L. — Rostworowski 91. daty i miejsca utarczki nie podaje. Mogło to być około 3. 1. lub nieco później.

Krasnobród 8. 1. L. — Chwila 10. 26. — Gaz. Nar. 8, 9, 20. — Dz. Pozn. 11, 12, 27, 34. — Głos z Litwy N. 2. — W różnych źródłach podano daty 8. 1. i 7. 1..

Stary Zamość 13. 1. L. — Gaz. Nar. 36, Opowiadanie wachmistrza; za Gazetą N. powtarza Dz. Pozn. 39 i Echo 40. — Źródła moskiewskie i żadne inne o takiem starciu nie wiedzą.

Kierz 13. 1. L. — Aramowicz ARN. Rkps. 1352. — A. nie podaje daty, ale ta wynika z daty potyczki pod Łubkami.

Łubki 14. 1. L. — Chwila 21, 31. — Dz. Pow. 29. — D. W. Adler 5. — Gaz. Nar. 20. — Przyb. I. 139. — Aramowicz ARN. Rkps. 1352. — Kilka mylnych dat podano: 4. 1., 3. 1. i 8. 1. — Porównaj Uścimów 6. 1. 64 P. Jest to owa potyczka pod Łubkiem, rzekomo 4. stycznia, po której Przyborowski każe zniknąć Ponińskiemu z widowni powstania.

Sucholipie 14. 1. L. — Gaz. Nar. 36, opow. wachmistrza; powtórzone w Echu 40.

Skromowska Wola 14. 1. L. — Gaz. Nar. 25, 22 z Dz. Pow. — Przyb. I. 132. — Dz. Pozn. 25, 27. — Głos z Litwy 2. — Echo 37. — Efemerydy. — Dz. Pow. 19.

Rudnik 16. 1. L. — Głos z Litwy 2. — Gaz. Nar. 25, 23 z raportem mosk. — Dz. Pow. 20. — Dz. Pozn. 27, 28 — Chwila 26. — D. W. Adler 2. — Echo 37, 38. — Rejestruję wiadomość o ekskursyi na Litwę, chociaż nie mam pewności, czy zaszła rzeczywiście, czy naprawdę Poniński alarmował Brześć, bo daty jej i szczegóły są w różnych źródłach tak sprzeczne, iż możnaby wnosić, że nikt na Litwę nie chodził. Źródła do owej ekskursyi są między innymi: Gaz. Nar. z Podlasia, toż Dz. Pozn. 17. — Dz. Pow. 19, 34, i t. d.

Sitaniec 16. 1. L. — Głos z Litwy 2. — Chwila 17, 18. — Gaz. Nar. 16, 22. — Dz. Pozn. 19, 20, 26. — D. W. Adler 1. — Echo 37. — Datę podano 16. 1. innym razem 17. 1. — Mógł tu być tylko Rylski, a nie Wróblewski z Ponińskim (patrz Kierz).

Stara Wieś 18. 1. L. ARN. Rkps. 559 i 558, raport Kruka zawierający raport Komorowskiego. — Głos z Litwy N. 1. — Echo 39. — Dz. Pozn. 20, 22, 25, 26, 27. — Gaz. Nar. 16, 22, 24, 18, 25. — Materyały, Struś 85. — Dz. Pow. 22.

Brzostówka 20. 1. L. — Gaz. Nar. 28 za raportem moskiewskim, 34. — Dz. Pozn. 38, 27. — Przyb. I. 138. — Echo 37, 39. — Głos z Litwy 2. — Efemerydy. — Wszystkie informacye co do nazwisk i liczby powstańców są bardzo mętne.

Rudka 20 1. L. — Chwila 31. — Dz. Pow. 29. — Gaz. Nar. 25. — Przyb. I. 132. — Według Dz. Pow. uszło cało tylko — 2 powstańców, ale przyznaje się do 5 rannych moskali. Datę Gaz. Nar. podaje 21. 1.

Samoklęski 21. 1. L. — Dz. Pow. 37. — D. W. Adler 9.

Wierzbica 22. 1. L. — Gaz. Nar. 25, 27, 33, 36. — Dz. Pozn. 30, 31, 35, 36. — Głos z Litwy 2. — Dz. Pow. 29. — Chwila 29, 37, 41. — D. W. Adler 3. — Przyb. I. 133, 134. — Sądzę, że z różnych najsprzeczniejszych w każdym kierunku relacyi udało mi się przedstawić mniej więcej zgodne z prawdą opisy potyczek pod Wierzbicą, Zakrzówkiem i Sucholipem.

Zakrzówek 23. 1. L. — Patrz Wierzbica. Mam wrażenie, że Zakrzówek 23. 1. i Stawce 25. 1., to jedna i ta sama potyczka.

Sucholipie 23. 1. L. — Patrz Wierzbica.

Stawce 25. 1. L. — Chwila 37. — Dz. Pozn. 40. — Echo 40. — Dz. Pow. 44. — Porów. Zakrzówek.

Rudnik 25. 1. L. — Chwila 31. — Dz. Pow. 29. — Dz. Pozn. 35 z Gaz. Nar. — O Kozubie pisze Echo 42. — Chwila 7. — Ponadto Gaz. Nar. 26., Dz. Pow. 30, 31., D. W. Adler 3 i Echo 38 z Chwili piszą o potyczce Wróblewskiego pod Kraśnikiem d. 22. 1.; Wróblewski miał ubić 10 kozaków i kilkunastu wziął do niewoli, tymczasem już 19. 1. wyniesiono Wróblewskiego śmiertelnie rannego z pola walki pod Rutką Korybutową.

Żulin 27. 1. L. — Gaz. Nar. 26 z Dz. Pow. z korespondencyi z Lublina z 28. 1. — Chwila 26. — Przyb. I. 138. — Wiadomość skąpa i błędna z jedynego źródła moskiewskiego t. j. Dz. Pow.

Majdan 30. 1. 64. L. — Dz. Pow. 42. — Chwila 45. — D. W. Adler 10. — Dz. Pozn. 45.

Wola Grodecka 30. 1, L. — Dz. Pozn. 30, 31, 45. — Gaz. Nar. 27. — D. W. Adler 3. — Echo 38.

Wygoda 31. 1. L. — Dz. Pow. 26. — Głos z Litwy 2. — Dz. Pozn. 29. — D. W. Adler 3. — Echo 38. — Przyb. I. 139. — Jedynem źródłem jest korespondencya w Dz. Pow., według której moskale mieli stracić 4, a Polacy 82 wziętych do niewoli, w tem 39 rannych, więc zapewne więcej stracili niż ich było, gdyż tak silnych oddziałów bezimiennych naówczas nie było w Lubelskiem.

Wielkopole 3. 2. L. — Gaz. Nar. 34. — Dz. Pozn. 36, 38. — Głos z Litwy 3. — Echo 39. — Patrz Uchanie.

Uchanie 4. 2. L. — Gaz. Nar. 35. — Dz. Pozn. 37, 38. — Chwila 36. — Głos z Litwy 3. — D. W. Adler 6. — ARN. Rkps. 558. — Jarentów opatrzyłem znakiem zapytania, nie znalazłszy koło Uchań miejscowości podobnego brzmienia. Dz. Pow. nie wspomina ani o Uchaniach, ani o Wielkopolu; z uwagi na zbieranie się w okolicy Wojsławic możnaby przypuszczać, że była to rejterada z Uchań do Wielkopola, gdyby nie daty, które jednak mogą być mylne. — Patrz Wielkopole.

Sucha Wola 7. 2. L. — Dz. Pow. 44. — Gaz. Nar. 45, 46, 47. — Chwila 46, 48. — Wiek 13. — Dz. Pozn. 43. — Głos z Litwy 3. — D. W. Adler 11, 14. — Przyborowski I. 139. — Mat. II. Struś 83. — Daty na tę potyczkę podano także 15. 2.

i 16. 2. — Głos z Litwy N. 5 podaje — zapewne za Chwilą N. 59 — że w końcu lutego i w początku marca zebrał się oddział Roli, mający liczyć 500 ludzi dobrze uzbrojonych, między nimi 100 jazdy i 100 kosynierów. Niezawodnie mowa tu o Jagminie i Karolym.

Dubienka 13. 2. L. — Wiek 13. — D. W. Adler 14. — Echo 20. — Jedynem źródłem jest Wiek.

Kumów 16. 2. 64. L. — Mosk. Wied. z 25. 2. — D. W. Adler 14. — Wiek 13. — Porów. Bendjuga Woł. 14. 2.

Majdan 7. 3. L. — Dz. Pow. 60, 61, 62, za nim i Dz. Pozn. 65. — Gaz. Nar. (44, 45) 64, 72. — D. W. Adler 19, 20. — Wiek. — Głos z Litwy 5. — Chwila 61, 62, 63.— Przyb. I. 139. — Przyznaję, że nie mogłem przyjść do ładu z łgarstwami korespondencyi Dz. Pow. tak co do dat, jak i miejscowości, dowódzców moskiewskich ect. — nie mówiąc już o cyfrach poległych Polaków, które zawsze są nieprawdziwe. Wobec tego ograniczyłem się do zaregestrowania istnienia tych potyczek. — Wiadomość o Śmierci podaje Chwila 64 za Dz. Pow. 60 i Gazeta Nar. 63.

Wygnańce 9. 3. 64. L. — Dz. Pow. 61. — Chwila 63. — Gaz. Nar. 63.

Olchowiec 10. 3. 64. — patrz Majdan.

Radków 11. 3. L. — Gaz. Nar. 67. — Chwila 69.

Chruślina *15.* 3. 64. L. — Gaz. Nar. 77. — Dz. Pow. 73, koresp. z 26. 3. bez daty; datę podałem w przybliżeniu.

Chojno 16. 3. L. — D. W. Adler 25. — Gaz. Nar. 108. — Przypuszczam, iż odnosi się to do Majdanu 7. 3.

Janów *5.* 4. L. — Przyb. Dz. I. 140 z arch. własnego, bez daty; podałem w przybliżeniu 5. 4. — Porów. Momoty 15. 4.

Krupy 5. 4. 64. L. — Dz. Pow. 84. — D. W. Adler 33. — Nadwiślanin 48. — Kronika powstania. — Wiek 42 z Dz. Pow. — Podano Krupki; nad Wieprzem są tylko Krupy. — Efemerydy piszą, że był tu Landowski, ale ten już nie żył.

Krupy 6. 4. 64. L. — j. w.

Momoty *15.* 4. L. — Dz. Pow. 90 z 20. 4. nie podaje ani miejsca napadu, ani daty; tę podałem w przybliżeniu ze względu na datę numeru Dz. Pow., a miejsce Momoty, jako punkt, z którego wyszli kozacy; może zasadzka ta jest identyczną ze sprawą pod Janowem 5. 4.?

Zawicprzyce 21. 4. L. — Gaz. Nar. 103, za nią: Wiek 59, i D. W. Adler 42. — Miejscowość podałem zupełnie dowolnie, — gdy Gaz. Nar. nazywa to tylko starciem nad Wieprzem — ze względu na rzekę Wieprz, pobliże Lublina i lasy Łęczny, dokąd powstańcy mieli zrejterować (przypuszczam, że „lasy leszczańskie", jak pisze Gaz. Nar., mają oznaczać lasy koło Łęczny); z tych względów wybrałem dowolnie jednę z miejscowości nad Wieprzem w tych okolicach. — Co się tyczy Krysińskiego, wymaga sprawdzenia, czy rzeczywiście wrócił jeszcze trzeci raz (patrz Dołhobyczew) na pole walki. Poza temi relacyami bowiem czasopism nie znalazłem wzmianki dokumentalnej o tem, aby wtedy jeszcze Krysiński był w Królestwie. Chwila 46 z 26. 2. w korespondencyi z 22. 2. pisze, że przed 5 dniami Krysiński wtargnął w Lubelskie, a dziś już jest koło Włodawy. Od tego też czasu Krysiński pokutuje w różnych relacyach o potyczkach. — Por. Ulęże 16. 4. P.

Tarnogóra 22. 4. L. — Ojczyzna 21 z Oesterr. Ztg. — ARN. Rkps. księga alfabetyczna (o Chaimku). — Wiek 59, za nim Gaz. Nar. 105, Ojczyzna 8. — D. W. Adler 42. — Gaz. Nar. 100. — Dz. Pow. 97, za nim Ojczyzna 4. — Dz. Pozn. 100. — Dz. Pow. pisze o ucieczce Chaimka z Rejowca, a Wiek o walce, podobno zwycięskiej (?), tegoż dnia pod Tarnogórą. Księga alfabetyczna ukwalifikowanych oficerów określa nazwisko Chaimek jako pseudonim Przychańskiego; stąd nie mam pewności, czy Chaimek był rzeczywiście starozakonnym, jak piszą czasopisma współczesne.

Zaklików 24. 4. L. — Wiek 59, za nim Gaz. Nar. 105, Ojczyzna 8, D. W. Adler 24. — Informacya brzmi „Oddział, dowodzony przez Prężynę, starł się z nieprzyjacielem. Po obu stronach było po 50 poległych i rannych"! — Prężyna tu nie mógł być, gdyż d. 9. 4. n. s. pojmali go moskale we wsi Pikul, (patrz Dz. Pow. N. 94), powieszono go w czerwcu w Zamojskiem (Ojczyzna 52 z 2. 7.)

Rachów 28. 4. L. — Za Gener. Anz. podają: Ojczyzna 11, Nadwiślanin 57, Dz. Pozn. 109.

Zamość *1.* 5, L. — Przyb. I. 140 z Dz. Pow. bez daty. — Wiek 59 z Lemb. Ztg. z 3. 5. — Gaz. Nar. 101, 102. — Ojczyzna 3. — Data i miejscowość niepewna. Przyborowski kombinuje, że w pierwszych dniach maja, Lemb. Ztg. z 3. 5. pisze, że przybyli ranni do obwodu żółkiewskiego, Ojczyzna, że 27. 4. pod samym Narolem(!) była walka, Gaz. Nar. z d. 3. 5. pisze za Lbg. Ztg. o starciu Rokitnickiego koło Zamościa; najprawdopodobniejszą wydaje mi się data 1. 5. 64.

Łęczna 4. 5. L. — Ojczyzna 21 z Oesterr. Ztg.

Lubartów 29. 5. L. — Dz. Pow. 128, za nim Gaz. Nar. 158 i Ojczyzna 36.

Sandomierskie.

Suchedniów 22. 1. S. — Berg II. 304. — Przyb. Dz. I. 115.
Bodzentyn 23. 1. S. — Wil. Wiest. 8. — Rozkaz dzienny naczelnika miasta N. 3. — Czas 30. — Chorągiew Swobody 2. — Berg II. 305. — Przyb. Dz. I. 125. — Stella Ludzie I. 89.
Jedlnia 23. 1. S. — Berg II. 309. — Wasiutyński ARN. Rkps. 1330. — Żurnał 1. — Czas 30. — Chorągiew Swobody 2. — Rozkaz dz. nacz. m. 3. — Strażnica 2. — Przyb. Dz. I. 117. — Malinowski ARN. Pamiętnik 1337. — Wasiutyński pisze, że dowodził tu Józef Jankowski, później wsławiony pułkownik.
Szydłowiec 23. 1. S. — Czas 24, 29, 62. — Chorąg. Sw. 2. — Rozk. dz. n. m. 3. — Żurnał 1. — Berg II. 309. — Dz. Pozn. 67. — Merwin, M. Langiewicz, Kwartalnik Hist. 1905, str. 259. — Strażnica 2. — Przyb. Dz. I. 118.
Błoto 1. 2. S. — Berg II. 362, 364. — Wiad. z pola bitwy 1, 2, 5. — Czas 30, 32, 34.— Dz. Pow. 33, 32. — Wil. Wiest. 13, 9, 27. — Merwin, M. Langiewicz, K. H. 1905 str. 263. — Berg II. 360... — Przyb. Dz. I. 220 i d. — Ephémérides. — Sulima, — W Czterdziestą Rocznicę: Bocheński 72, 40, Dygulski 115. — Langiewicz Sprawozdanie Muz. 61. — Kijowski Telegraf N. 13 [M. II. 28]. — Stella Ludzie I. 89. — Długosz, Akcya Langiewicza, Przegl. Nar. 1913 N. 1. — Żadne źródła nie podają dat ścisłych co do tej i następnych potyczek: porównawszy wszystkie relacye, przyjąłem daty ustalone przez Długosza, jako najprawdopodobniejsze. — Bodzentyn podałem w odsyłaczu, ponieważ Sulima pisze o potyczce pod B.
Bzin 2. 2. Kr. — j. w.
Suchedniów 2, 2. Kr. — j. w.
Wąchock 3. 3. Kr. — j. w.
Opoczno 4. 2. 63. — Berg 376. — Dz. Pow. 31 z Nat. Ztg. z koresp. z Warszawy pod datą 3. 2. — Sądząc po dacie koresp. w Nat. Ztg. zajęcie Opoczna powinno mieć miejsce 3. 2.; Berg również daty nie podaje ani na zajęcie ani na wyparcie, a dalej pisze, że Doniec rozbił Łakińskiego pod Studzianną; rozpuszczeni ochotnicy połączyli się niezawodnie z Jeziorańskim.
Zawichost 8. 2. — Wil. Wiest. 11, 14. — Hesket 179. — Chorągiew Swobody 2. — Ephémérides.
Słupcza 8. 2. S. — Hesket 179. — Sulima. — Polska 3. — Wiad. z pola bitwy 2. — Czas 41. — Wil. Wiest. 11. — Przyb. Dz. I. 211. — Stella Ludzie I. 122. — Według korespodencyi z obozu Langiewicza w Czasie N. 41 zabrali moskale rannego Frankowskiego ze szpitala w Sandomierzu 9. 2.
Sandomierz 9. 2. S. — Wil. Wiest. 11. — Berg II. 320. — Czas 36. — Efemerydy. — Przyb. Dz. I. 213.
Studzianna 10. 2. S. — Jeziorański 181. — Berg 376. — Wil. Wiest. 17. — Przyb. Dz. I. 452. — Patrz Przedbórz 15. 2.
Św. Krzyż 12. 2. S. — Wiad. z pola bitwy 3. — Dz. Pozn 40. — Wil. Wiest. 14 bez daty. — Młochowski ARN. Rkps. 1326. — Ephémérides. — Czas 38, 40. — Długosz, Przegląd Nar. 1913 Nr.— Langiewicz Spraw. 61. — Stella Ludzie I. 91. — Hesket str. — Przyjmuję datę Hesketa, podczas gdy raport polski podaje 11. 2. — Przyb. Dz. I. 407, pisze także 12. 2.
Przedbórz 15. 2. S. — Jeziorański II. 172. — Wil. Wiest. 13. — Czas 43. — Gdy się bierze za pewną datę 4. 2. dla napadu na Rawę, wszelkie daty u Jeziorańskiego na potyczki przez niego stoczone są nieprawdziwe, nie mniej porządek chronologiczny wypadków nieprawdopodobny. Ponieważ inne źródła nie podają pewnych dat, zatem na potyczki Jeziorańskiego podałem daty na podstawie kombinacyi różnych relacyi, prócz samego Jeziorańskiego, który rzadko kiedy wie — kiedy się bił.
Staszów 17. 2. S. -- Wiad. z pola bitwy 3 raport. — Czas 41, 42. — Dyktatura Langiewicza str. Sprawozdanie 61. — Materyały II. Bentkowski... — Przyb. Dz. I. 424. — Stella Ludzie I. 91.
Swierze 25. 3. S. — Wiad. z pola bitwy 6 i 7. — Czas 78, 79, 90. — Dz. Pow. 71. — Wil. Wiest. 32. — Materyały II. Bentkowski 111. — Berg III. 239. — Pod datą 27. 3. wymienia Chołodecki jeszcze jakąś potyczkę pod Wąchockiem, o której nie znalazłem wzmianki w żadnem źródle.
Skaryszew 2. 4. S. — Czas 90.
Staszów 9. 4. S. — Giller. Polska w walce I. Szulc 120. — Czas 82, 84. — Ephémérides. — Data prawdopodobnie 9. 4., bo Szulc pisze, że Łopacki wkroczył w nocy trzeciego św. Wielkanocy, zatem z 7. na 8. i wysłał do Staszowa podjazd następnej nocy — 5. 4.!! — Ożegalski Rozdz. VII. o alarmie tym nie wspomina.
Grabowiec 16. 4. S.— Wiad. z pola bitwy 9. — Czas 97 z Radomia, 91, 97. — W Czterdziestą Rocznicę. Roziecki 385. — Giller, Polska w walce I., Szulc 124. — Drążkiewicz 101. — Ephémérides. — Jarmund 145. — Przyb. Dz. IV. 109. — Ożegalski 137

Brody 18. 4. S. — Wiad. z pola bitwy 10 z 25. 4. i 10 z 7. 5. — Czas 96, 97, 100. — Drążkiewicz 131. — Giller. Polska w walce II., Szulc. — Przyb. Dz. IV. 111. — U Chołodeckiego znajduje się jakaś potyczka „Budy w Sandomierskiem" bez daty; Kolumna w życiorysie Djarego, felczera z Warszawy, pisze, że zginął w potyczce Grylińskiego pod Budami; nie znalazłem żadnej potyczki Grylińskiego pod Budami; przypuszczam, że to może chodzi o Brody, stąd podałem Budy w odsyłaczu do Brodów.

Grzybowa Góra 19. 4. S. — Wiad. z pola bitwy N. 10 z 7. 5. — Czas 96, 97, 98, 100. — Dz. Pow. 105. — Drążkiewicz 142. — Giller. Polska II., Szulc 128. — Drążkiewicz i Wiad. z pola bitwy podają daty 19. 4., niektóre źródła 17. 4.

Jedlnia 20. 4. S. — Wiad. z pola bitwy N. 10 z 25. 4. i 10 z 7. 5. — Czas 97, 98, 100, 123. — Dz. Pow. 92. — Dz. Pozn. 163, 165. — Wil. Wiest. 40

Czermno 21. 4. S. — Czas 97, 100. — Dz. Pow. 92. — Drążkiewicz 188. — W Czterdziestą Rocznicę, Rudowski 403. — Przyb. Dz. IV. 235 też nic nie może powiedzieć o Zawadzkim. — Dz. Pozn. 95 powtarza za Schl. Ztg. z 23. 4., że oddział który się zbierał koło Przedborza, atakował moskali pod Radomskiem, zaś Czas 94 i 95, że między Radomskiem a Kruszyną były 2 roty moskali, którzy ponieśli klęskę mimo, że oddział jadący koleją przybył im z pomocą; z 2 rot miało ocaleć 11 ludzi (!!) Rudowski pisze również o zwycięstwie, Drążkiewicz natomiast o porażce.

Stefanów 22. 4. S. — Wiad. z pola bitwy N. 10 z 7. 5. raport Czachowskiego. — Czas 96, 97. — Dz. Pozn. 100, 105. — Drążkiewicz 160. — Przyb. Dz. IV. 112. — Giller. Polska I. Szulc 130. — Berg II. 236 — W Czterdziestą Rocznicę Roziecki 388; Wolski 504; — W trzydziestą rocznicę Webersfeld 21. — Ożegalski 147. — Data prawdziwa jest 22. 4. mimo sprzecznych dat od 22. 4. do 25. 4.

Gielniów 22. 4. S. — Czas 96. — Przyb. Dz. IV. 234 bez daty.

Michałów 24. 4. S. — Czas 98, 102, 104. — Drążkiewicz 190.. — Czas pisze, bez podania szczegółów, że Czachowski bił się pod Mniewem 23., 25. i 26. kwietnia i bitwy te rzekome przeszły do historyi, więc podaję Mniów w odsyłaczu; w czasie dwutygodniowych marszów bowiem raz tylko pod Michałowem, już po przejściu Mniowa, spotkał się Czachowski z moskalami.

Przysucha 27. 4. S. — Czas 104. — Przyb. Dz. IV. 234 wspomina o tej sprawie, lecz nie podaje daty. — Może starcie to identyczne z potyczką koło Gielniowa 22. 4.?

Wąchock 27. 4. S. — Berg III. 236. — W Czterdziestą Rocznicę Bocheński str. 73 pisze, że przeszedł do oddziału Kononowicza, który 26. 7. był atakowany pod Wąchockiem. Oba źródła są niejasne, nie wiadomo, czy starcie było koło Wąchocka, czy koło Ostrowca, czy też może odnosi się do innego już wspomnianego zajścia.

Magnuszew 4. 5. S. — Czas 108. — Przyb. Dz. IV. powiada, że jest to ta sama potyczka co pod Rozniszewem 14. 5., co nie jest prawdą, bo wiadomość o tej pierwszej potyczce znajduje się już w korespondencyi z 6. 5. w numerze Czasu z 13. 5.

Limierze 3. 5. S. — Wiad z pola bitwy 12. — Doniesienie z placu boju z 20. 5. — Czas 107, 114. — Giller Polska I., Szulc 133. — Drążkiewicz 188, 200, 217. — Przyb. Dz. IV. 119. — Ożegalski 220. — Berg 237 pisze pod datą 3. 5. jako o potyczce pod Borem. — Daty walk pod Limierzami, Jeziorkami i Rzeczniowem przyjąłem z raportów moskiewskich, gdyż w polskich relacyach są pomieszane.

Jeziorki 4. 5. S. — Wiad. z pola bitwy N. 12. — Doniesienie z pola bitwy b. n. z 20. 5. — Przyb. Dz. IV. 120. — Drążkiewicz 216. — Berg III. 238. — Czas 114. — Giller, Polska I. 133. — Patrz Limierze.

Rzeczniów 5. 5. S. — Wiad. z pola bitwy N. 12 — Doniesienie z placu bitwy z 20. 5. — Berg III. 238. — Drążkiewicz 231. — Giller. Polska I., Szulc 135. — Przyb. Dz. IV. 121. — Data z Berga według raportu moskiewskiego, bo w raporcie polskim podano Limierze 4. 5., Jeziorki 5. 5., Rzeczniów 6. 5., a Drążkiewicz ma Borya 4. 5., Bałtów 5. 5., Rzeczniów 6. 5. — Patrz Limierze.

Rozniszew 14. 5. S. — Czas 116, 117, 123. — Efemerydy. — Dz. Pozn. 118. — Berg II. 239. — Przyb. Dz. IV. 126. — Czas podaje datę 15. 4.

Ulów 16. 5. S. — Wiad. z pola bitwy N. 13. — Młochowski, Pamiętnik Rkps. ARN. 1326. — Czas 117. — Przyb. II. 480 i dalsze.

Stawiszyn 17. 5. 63. S. — Wiad. z pola bitwy N. 14. — Wil. Wiest. 52. — Dz. Pow. N. 114. — Młochowski, Pamiętnik Rkps. ARN... — Sulima, Wspomnienia str. 48 — Dz. Pow. 119. — Przyb. Dz. II. 480 i dalsze.

Smardzew 26. 5. S. — Wiad. z pola bitwy N. 14 raport Czachowskiego. — Berg III. 238.— U Drążkiewicza 299 i Przyb. Dz. IV. str. 122 jest data 29. 5.

Szydłowiec 28. 5. S. — Czas 123.

Kościuszków 27. 5. S. — Wiad. z pola bitwy N. 12 z raportu.

Grabowska Wola 1. 6. S. — Dz. Pow. 126. — Wil. Wiest. 58. — Czas 129, 130. — Polska 2. — Przyb. Dz. IV. 128.

Zawady 2. 6. S. — Patrz Grabowska Wola.

Koszary Iłżeckie 5. 6. S. — Drążkiewicz 332.

Rusinów 8. 6. S. — Dz. Pow. 133. — Wil. Wiest. 62. — Czas 133, 135, 136, 137, 139. — Drążkiewicz 355... 364... 393... — Przyb. Dz. IV. 122. — Ożegalski 310.
Niekłań 9. 6. S. — j. w.
Bobrza 10. 6. S. — j. w.
Rataje 11. 6. S. — j. w.
Przysucha 13. 5. S. — Berg III. 245.
Przedbórz 27. 6. S. — Czas 146, 149. — Sulima 100. — Wiad. z placu boju 7, 8. — Przyb. Dz. IV. 239.
Skotniki 29. 6. S. — Sulima 101. — Berg III. 245. — Przyb. Dz. IV. 241.
Goździków 30. 6. S. — Dz. Pow. 149. — Dz. Pozn. 152 z Schl. Ztg. — Berg III. — Sulima. — Efemerydy. — Przyb. Dz. IV. 233.
Białobrzegi 7. 7. S. — Niepodległość N. 3. — Dz. Pozn. 162 i Czas 159 raport Grabowskiego. — Wil. Wiest. 78. — Efemerydy.
Przysucha 8. 7. S. — Czas 168.
Ossa 10. 7. S. — Wil. Wiest. 78. — Berg III. 248. — Doniesienia z pola bitwy z 16. 7. raport Żychlińskiego. — Niepodległość 1, 2, 10. — Dz. Pozn. 162, 166. — Przyb. Dz. IV. 266. — Dz. Pow. 160. — Czas 159 raport Grabowskiego. — Słowo Polskie, „Dzieci Warszawskie" 1913 N. 34. — Żychliński Ludwik 49. — Cyfry wziąłem z raportu współczesnego Żychlińskiego, który w Pamiętnikach inaczej podaje straty moskali: 124 zabitych i 38 rannych, 32 pojmanych (czyli 194 na 400!), a polskie 70 zabitych i 60 rannych.
Bliżyn 12. 7. S. — Czas 160. — Efemerydy. — O starciu tem wiadomości są bardzo niejasne; od Żychlińskiego str. 88... trudno się dowiedzieć, gdzie się obracał Rudowski, o którym pisze, że mu po potyczce pod Ossą drapnął. Rudowski (W Czterdziestą Rocznicę str. 403 i dalsze) powiada, że wygrał większą potyczkę pod Blizinem, gdzie rozbił Assjewa, ale daty nie podaje. Chołodecki pisze o Rudowskim, że został ranny pod Buczniowem, według zaś samego Rudowskiego dowódzca ten raz tylko był ranny i to pod Blizinem; dlatego też podałem Buczniów w odsyłaczu do Bliżyna, zwłaszcza, że miejscowość tę znalazłem tylko w pow. latyczowskim, ale nie w Królestwie, więc, że jest to niezawodnie mylna pisownia jakiejś miejscowości podobnego brzmienia.
Końskie 18. 7. S. — Niepodległość 3. — Czas 168. — Czas 160. pisząc o Bliżynie, powiada, że w parę dni później Rudowski stoczył potyczkę z przeważającemi siłami nieprzyjacielskiemi; może się to odnosi do Końskich, o którem to starciu brak wszelkich informacyi.
Białobrzegi 18. 7. S. — Niepodległość 3. — Czas 167. — Może to się odnosi do Brenicy 14. 7.? — Żychliński str. 88 pisze o Grabowskim, że drapnął po bitwie pod Brenicą do puszczy Maryańskiej (?).
Iłża 20. 8. S. — Niepodległość 8, Czas 210 i Dz. Pozn. 213 raport Eminowicza. — Berg III 328. — Wolność 2. — Echo 16, 36. — Dz. Pow. 191, 193. — Wil. Wiest. 94, 96, 98. — Dz. Pozn. 1864 N. 31. — Gaz. Nar. 1864 N. 27. — Czas 182, 196. — ARN. Rkps. 462 raport Kozłowskiego. — Przyb. Dz. IV. 353. — Przyb. opowiada o degradacyi Eminowicza za pewną brzydką sprawę; w dokumencie ARN. 339 powiedziano, że Eminowicz za niedopełnienie obowiązku otrzymał dymisyę i wstąpił do szeregów jako szeregowiec, a za wzorowe prowadzenie się pod Opatowem przywrócił mu Bosak tytuł i dowództwo 26. 2. Data ta jest nieścisłą, bo już pod Opatowem (zatem 21. 2. 64.), a nie po Opatowie wymienia go raport z dawnym tytułem.
Kowala 21. 8. S. — j. w.
Radom 22. 8. S. — j. w.
Wir 23. 8. S. — j. w.
Mroczków 24. 8. S. — Wil. Wiest. 98.
Grzybowa Góra 25. 8. S. — Wil. Wiest. 98. — Nie był tutaj zapewne Doliński, który niezawodnie szedł z Ćwiekiem, a w każdym razie już był przy nim pod Panasówką 3. 9.
Klikawa 26. 8. S. — Jak wyżej oraz: Wil. Wiest. 98. — Niepodległość 8. — Czas 199, 210. — Ephémérides.
Przedbórz 3. 9. S. — Krzywda 30. — Sulima II. 17. — Efemerydy. — Czas 203, 209. — Krzywda pisze Rudec, zapewne jest to Ruda Pilczycka, bo Rudca w okolicy niema na mapach, a Słownik także go nie zna.
Przedbórz 17. 10. S. — Czas 243 z Wien. Lloydu. — Efemerydy. — Zdaje się, że takiego starcia nie było, lub też, że wiadomość ta odnosi się do Oksy w Krak. 20. 10., gdyż 17. 10. Chmieleński, który się tu miał bić, jeszcze nie wrócił do Królestwa.
Rybnica 20. 10. S. — Niepodległość 11 z rap. kom. woj. sand. — Echo 23. — Czas 246, 254. — Wil. Wiest. 121, 124. — Dz. Pow. 245, 251, 253, 256. — Ożegalski 314. — Patrz Jurkowice.
Jurkowice 21. 10. S. — Niepodległość 11 raport kom. woj. sand. — Echo 23. — Wil. Wiest. 119, 124. — Czas 245, 246. — Dz. Pow. 245, 251, 253, 256. — Sulima II. str. 60. — ARN. raport Rudowskiego N. 470. — Ożegalski 314. — Cyfry raportu pol-

skiego: Polacy 90 +, 140 rannych, i kilku wziętych do niewoli. Moskale 120 +, i 140 rannych. Cyfry moskiewskie do wyboru, Polacy: 200 + i spalonych, 150 wziętych do niewoli, wielu rannych. Moskale 28 + i 77 rannych; po kilku dniach polegli zmartwychwstali i było tylko 9 zabitych a 55 rannych. — Patrz Rybczewice.

Jeziorko 29. 10. S. — Sulima II. 67. — Echo 24. — ARN. Rkps. 282 kopia raportu Bosaka. — Sabowski str. 16. — Czas 253. — Krzywda str. 18. — Dz. Pow. 257, 264 i 266. — Efemerydy.

Magnuszew 2. 11. S. — Dz. Pow. 265. — Czas 264. — „Dzieci Warsz.“, Słowo Polskie 1913 N. 46.

Wierzchowiska 6. 11. S. — Czas 264. — Dz. Pow. 261. — Echo 26. — Drążkiewicz 431. — Przyb. Dz. IV. 123. — Ożegalski 314.

Szydłowiec 8. 11. S. — Czas 264, 254. — Dz. Pow. 251. — Wil. Wiest. 121. — Pod Solcem 20. 10. walki nie było; podałem Solec w odsyłaczu, gdyż w źródłach moskiewskich uchodzi za potyczkę.

Opoczno 16. 11. S. — Berg III. 344. — Opoczno wziąłem zamiast opoczyńskie lasy, jako określenie ogólnikowe; w odsyłaczu podałem Solec, chociaż Solec i Opoczno, kilkadziesiąt mil od siebie odległe, bo z Opoczna do Solca jest około 210 km. — Cytuję historyka moskiewskiego Berga, który kończy swój opis zdaniem, że Rudowski już się nie pokazał na widowni powstania. Jest to oczywiście nieprawda, bo Rudowski nie raz jeszcze się pokazał, i to z niemiłym dla moskali skutkiem, a i ten sam Berg później jeszcze wymienia go jako walczącego.

Wólka 23. 11. 63. S. — Dz. Pow. 274, 292. — Żurnał z 30. 11.

Opatów 25. 11. S. — ARN. 288 raport pisze o tem jako o starciu Bosaka, toż Czas 277 i Echo 27. — Wil. Wiest. 138. — Dz. Pow. 284. — Krzywda 92. — Stella Ludzie II. 25 i I. 273.

Iłża 26. 11. S. — Żurnał z 30. 11. w lasach iłżeckich. — Dz. Pow. 292. — Rozp. i Wiad. pol. nar. N. 1.

Ciesęki 28. 11. S. — ARN. 289 kopia raportu Bosaka. — Toż Czas 285, Echo 29, 28.— Efemerydy. — Sabowski str. 24. — Sulima II. 69. — Żurnał z 30. 11. — Dz. Pow. 292. — Berg III. 348. — Struś Ludzie II. 26. — Krzywda 85. — Bosak i Żurnał podają datę 28. 11., inne źródła 27. 11.

Brody 2. 12. S. — Berg III. 348. — Dz. Pow. 296. — St. Pet. Wied. z 1. 12. — Berg i Dz. Pow. podają w nocy z 1. 12. na 2. 12., St. Pet. Wied. w nocy z 30. 11. na 1. 12.

Makoszyn 15. 12. S. — Wil. Wiest. 148. — Echo 30, 31. — Chwila 4. — Przypuszczam, że informacye o rzekomych starciach 14. 12. Eminowicza w okolicy Kielc i Rudowskiego koło Rakowa odnoszą się do Makoszyna.

Janik 16. 12. S. — Chwila 7. z 28. 12. i 8. — Echo 31. — Wil. Wiest. 148. — Dz. Pow. 293 i 1864 N. 3. — Wil. Wiest. pisze: koło Jańska w lasach iłżeckich, Dz. Pozn. N. 3 „pod Brodem“. Jańska niema w tych okolicach, a w Słowniku wogóle go niema, natomiast w lasach iłżeckich, o 9 km. od Brodów, jest Janik. Czy Łada nie jest Cybulskim?

Bodziechów 16. 12. S. — ARN. Rkps. 295 kopia raportu Bosaka, toż Chwila 7. — Wil. Wiest. 148. — Sulima II. 69. — Echo 30. — Berg III. str. 351. — Dz. Pow. 14. — Chwila 25. — Rozp. i Wiad. policyi narodowej N. 4. — Krzywda 106. — Sabowski 29. — Dz. Pow. 293 i 1864. N. 14. — W Czterdziestą Rocznicę Witowski 494. — Wolski 506. — ARN. papiery z Włonic. — Dz. Pow. 293 podaje 30 wziętych do niewoli i 50 koni zabranych; Wil. Wiest. zaś pisze o 3 pojmanych, ranieniu Chmieleńskiego tudzież o zabraniu 48 koni, 45 sztucerów, 107 sztuk innej broni i że powstańców zabitych było z górą 70, a moskale stracić mieli tylko 3 rannych.

Czarna *18.* 12. S. — Dz. Pow. 14, za nim Chwila 18. — Berg III. 351. — Dz. Pow. nie podaje daty, ale mogło to być zaraz po Bodziechowie albo następnego dnia lub jeden dzień później. Przypuszczam, że do tego starcia odnosi się to, co pisze Berg III. 351: „Wysłany z Radomia pułkownik Dobrowolski, przechodząc od Sienna do Niekani, w lesie Cisowskim spotkał się z oddziałem Rosenbacha, austryackiego oficera i „prześladował go przez całą dobę z dnia 26. na 27. grudnia“. — To sztuka „prześladować“ kogoś w lesie cisowskim, gdy się idzie z Sienna do — Niekłani. Wobec tego i daty Berga nie biorę jako pewnik.

Potok 18. 12. S. — Dz. Pow. 14, za nim Chwila 18. — Dz. Pow. podaje tylko datę „wykrycia“; co do daty starcia, wziętej z Chołodeckiego, nie mam pewności.

Przedbórz 21. 14. S. — Dz. Pow. 9, z nim Chwila 11 i Echo 35.

Radom 15. 1. S. — Dz. Pozn. 27. — Głos z Litwy 2. — Echo 37.

Lubienie 17. 1. 64. S. — Dz. Pozn. 31 i Chwila 27 raport Kality. — Głos z Litwy 1, 2.— Echo 37. — Dz. Pow. 34. — Gaz. Nar. 26. — Berg III. 350. — Przyborowski I. 200. — Sabowski 37. — Cyfrę strat mosk. podaje Rębaiło na 170 (!). — Stella Ludzie II. 27.

Iłża 17. 1. 64. S. — j. w.

Radkowice 20. 1. 64. S. — Dz. Pow. 29 raport Rębaiły. — Gaz. Nar. 29. — Stella Ludzie II. 27. — U Chołodeckidgo w notatkach o Grzegocińskim Jacentym, v. Rzegocińskim

Jacentym, Zielińskim Michale, Twaruszce i Megliczu podano, że brali udział w potyczce Rębaiły po walce pod Iłżą, stąd odnoszę określenie „Siekierzyńskie lasy" do Radkowic. Co do Rzegocińskiego por. uwagi pod S. Łukawiec 15. 2. 64.

Kunów 20. 1. 64. S. — Dz. Pow. 74, za nim D. W. Adler 9. — Chwila 40. — Jaki to Dąbrowski?

Chocimów 21. 1. 64. S. — Chwila 27 i Dz. Pozn. 32 raport Kurowskiego. — Przyjdź Królestwo Twoje N. 4. — D. W. Adler 1. — Przyborowski I. 205. — Gaz. Nar. 29.

Przedbórz 23. 1. 64. S. — Dz. Pow. 37, za nim Chwila 40 i D. W. Adler 9. — Głos z Litwy N. 2 pisze o niepokojeniu moskali 22. 1. 64. pod Radomiem, co miało zapewne być pod Radomskiem.

Łagów 23. 1. 64. S. — Dz. Pozn. 34, 27. — Nadwiślanin 15. — Echo 37. — Podałem Łagów, koło którego ma leżeć owa Zbylutka, gdyż miejscowości takiej nie odnalazłem w tych okolicach.

Szczeglice 25. 1. 64. S. — Chwila 36. — Dz. Pow. 33. — D. W. Adler 4. z 13. 2. — **Dz. Pow.** 30; — z Kroniki szczegóły o pojmaniu. — Nadwiślanin 15. — Gaz. Nar. 23, 36 i Krzywda str. 116 o tem rozbiciu pisze jakoby zaszło zaraz po Bodziechowie, tj. koło 25. grudnia. — Dz. Pozn. za Kroniką pisze o pojmaniu Turskiego.

Zychowa Wólka 25. 1. 64. S. — Dz. Pow. 54.

Kozienice 27. 1. 64. S. — D. W. Adler z Dz. Pow. — Echo 39.

Bryzgów 1. 2. 64. S. — Dz. Pow. 40, za nim Chwila 42.

Iłża 2. 2. 64. S. — Dz. Pow. 40, za nim Chwila 42.

Zwoleń 8. 2. 64. S. — Dz. Pow. 40, za nim Chwila 42.

Cencelów *10.* 2. 64. S. — Dz. Pow. 40, za nim Chwila 42 z 21. 2. — Dz. Pow. nie podaje daty ani województwa; ponieważ Assjew w tym czasie kręcił się przeważnie po Sandomierskiem, umieściłem ów Cencelów (!), którego w żaden sposób znaleźć nie można w temże województwie, a datę podałem w przybliżeniu.

Białobrzegi 14. 2. 64. S. — Dz. Pozn. 42 z Bresl. Ztg., 46 z Wieku. — Gaz. Nar. 44. — Nadwiślanin 24. — Głos z Litwy 2. — Echo 40.

Lipa 15. 2. 64. — Dz. Pow. 69. — Dz. Pozn. 45, 49, 65, 66. — Przyborowski I. 158. — D. W. Adler 20, 21. — Chwila 42. — Nadwiślanin 27. — Głos z Litwy 3, 4. — „Dzieci Warsz." Słowo Polskie, 1913. N. 46. — Żychliński Ludwik 197. — Żwoleń podałem w odsyłaczu, bo o alarmowaniu Zwolenia są tylko mętne informacye. — Wiek pisze o utarczce Pawełka w pobliżu Warszawy 19. 2., w której poległ po stronie moskiewskiej uriadnik Okołow, i o drugiej koło Mogielnicy (miejscowość z Nadwiślanina) 20. 1, w której polegli moskale Groten, Mandestrem ect. Wszystko to jest niezawodnie pościgiem Zankisowa i rozbiciem Pawełka przez tegoż pod Lipą 15. 2. — W raporcie o Przypkach 30. 9. wymienia Żychliński Gąsowskiego Pawła między poległymi, widocznie przez jakąś pomyłkę.

Oroński 17. 2. 64. S. — Głos z Litwy 3 — Dz. Pozn. 45. — Gaz. Nar. 44. — Chwila 42, 43. — Echo 40 — D. W. Adler 10, 11. — Ma to być „świetne zwycięstwo", ale bliższych szczegółów źródła nie podają.

Borów 20. 2. 64. — Dz Pow. 57. — D. W. Adler 9 z Żurnalu. — Chwila 61. — Wiek 23. — Niejasnem jest, czy to był Assjew, czy chorąży Kossow.

Opatów 21. 2. 64. S. — ARN. Rkps. 334 i 330 kopia raportu Kurowskiego. — Chwila. — Echo 42. — Dz. Pow. 57. — Wiek 13, 15. — Gaz. Nar. 50, 51, 52, 53, 57, 60. — Głos z Litwy 3, 4, 5. — Wiek 25. — Dz. Pozn. 64. — Sabowski 40. — Ponadto w Gaz. Nar. 44, 45, Chwili 43, 44, 38. — Głos z Litwy 3, Berg III. 358; — są także różne wzmianki o potyczkach, których nie było: pod Cisowem 14. 2., Chmielnikiem 15. 2. — Koniecznem, Okszą, Koniecpolem, Włoszawą 19. 2., Gorami 20. 2. — Przyb. I. 233. — Ponadto istnieją opisy świetnych walk, których również nie było: Rudowskiego i Bosaka w Końskich 9. 2., tychże i Kurowskiego tegoż dnia w Przedborzu, Bosaka w Końskich 4. 3., Rosenbacha pod Baranowem i Iłżą 5. 2. O nich piszą: D. W. Adler 8 z Köln. Ztg. 9 z doniesień uczestnika, Echo 39, Gaz. Nar. 35, Nadwiślanin 24. — Informacye o szeregu potyczek po 21. 3. we wszystkich źródłach są bardzo pogmatwane i niepewne. Raporty moskiewskie kilka razy piszą o schwytaniu Topora, ale nawet sam Mandeszterm nie podaje, gdzie go schwytał. O starciach po napadzie na Opatów niema dokładnych danych. Data walki „pod Witosławską Górą" zapewne przyjęta ze Sabowskiego, który pisze „na drugi dzień po napadzie na Opatów 23. 2.". Sabowski wogóle ścisłością dat nie odznacza się.

Lechów 22. 2. 64. S. — j. w.

Piórków 22. 2. 64. S — j. w.

Sieciechów 29. 2. 64. S. — Gaz. Nar. 57 z Kreuz Ztg.

Jaroszki 7. 3. 64. S. — Dz. Pow. 69, za nim Gaz. Nar. 71. — D. W. Adler 25, Przyb. I. 241, — Gdzie Malinowskiego rozbito 8. 2. Dz. Pow. nie pisze.

Częsocice 10. 3. 64. S. — Dz. Pow. 61, 63. — Głos z Litwy 5. — Echo 42. — Chwila 66, 69. — Gaz. Nar. 63, 64, 66, 89. — Dz. Pozn. 66. — D. W. Adler 20. — Echo

42. — Sabowski 43. — Przyb. I. 243. — Sabowski mówiąc o rozbiciu całej kawaleryi Bosaka pod Solbachem, ma niezawodnie na myśli wszystkie oddziały tegoż dnia rozbite, a nie tylko walkę pod Wąchockiem. — Dz. Pow. podaje raz datę 13. 3. a raz 10. 3, atoli z opisu wynika, że wszelkie starcia odbyły się jednego i tego samego dnia. — Pozatem Wiek 40 pisze, za Dz. Pow. o jakimś napadzie na Częstocice d. 27. 3., ale wzmianki tej w Dz. Pow. nie znalazłem.

Ostrowiec 10. 3. 64. — j. w.

Wąchock 10. 3. 64. — j. w.

Łagów 10. 3. 64. S. — Dz. Pow. 74, za nim Gaz. Nar. 77, Echo 47. — D. W. Adler 28. — ARN. Wlonice 33.

Opoczno 10. 3. 63. S. — Głos z Litwy 5. — Dz. Pow. 63.

Łukawiec 15. 3. 64. S. — Dz. Pow. 69 z Krak. Ztg. 76. — Dz. Pozn. 67. — Wiek 31. — Echo 44. — Głos z Litwy 5. — Gaz. Nar. 68. — D. W. Adler 24 z Gen. Corresp. — Chwila 66. — Por. uwagi pod S. Radkowice 20. 1. 64; ranny do niewoli miał się dostać pod Sandomierzem, według Chołodeckiego, Rzegociński.

Bliżyn 16. 3. 64. S. — Dz. Pow. 69. — Chwila 69, 71. — Gaz. Nar. 89, 101. — D. W. Adler 24. — Drążkiewicz. — Efemerydy. — Przyborowski 253. — Nadwiślanin. — Krzywda 153. — Sabowski 44, O rozpuszczeniu oddziału przez Rudowskiego. — W Czterdz. Rocznicę Rudowski str. 403...

Kamienna 16. 3. 64. S. — Dz. Pow. 6. — Przyborowski I. 243. — Gdzie rozbił Wahl owego Sierkę Dz. Pow. nie podaje, pisząc tylko o szukaniu nad rzeką Kamienną i Żwirówką; podałem bez gwarancyi wieś Kamienną, leżącą na połowie drogi z Szydłowca do Suchedniowa. — Chwila 66 a za nią Dz. Pozn. 67 wspomina jeszcze o jakiejś walce, którą miano widzieć naprzeciw Nizin (zatem w okolicy Osieka) na trzeci dzień po starciu pod Łukawcem, które odbyło się 15. 3; ale inne źródła nie wspominają o tem.

Przytyk 17. 3. 64. S. — D. W. Adler z Pos. Ztg., moskale mieli stracić 12 ludzi. Czy to nie Walter?

Maruszów 21. 3. 64. S. — Dz. Pow. 79. — Nadwiśl. 54. — Gaz. Nar. 75. — D. W. Adler 28. — Chwila 74 z 31. 3. — Echo 47. — Przyborowski I. 245. — Sabowski 43. — Przyborowski Sabowskiego datę przybycia Bosaka do Denisewicza 15. 3. mylnie wziął za datę potyczki. — Nadw. N. 37 powtarza za Nat. Ztg. notatkę o rzekomem starciu Bosaka pod Tarłowem 12. 3. 64.

Pasztowa Wola 23. 3. 64. S. — Dz. Pow. 79. — Gaz. Nar. 82. — Wiek 37. — Echo 47. — D. W. Adler 28. — Czy to nie ta sama potyczka co pod Rakowem tegoż dnia?

Raków 23. 3. 64. S. — Echo 47 i Gaz. Nar. N. 75 z 1. 4. z Chwili. — Echo 47. — Gaz. Nar. pisze Raków, Echo Bąkowa. Zdaje mi się, że miejscowość ta ma 2 nazwy, bo na mapie Chrzan. jest Raków a na mapie sztabu w tem miejscu leży Bąkowo-Kunigundowo. — Porównaj Pasztowa Wola 23. 3. 64.

Mnichów *4*. 4. 64. S. — Sabowski st. 43 za nim Przyborowski I. 146; miejscowość ma 2 nazwy Mychów i Mnichów. Przyborowski Mychów przerobił na Wychów. Daty ścisłej Sabowski nie podaje, a w źródłach moskiewskich nie znaleziono wzmianki o tem starciu.

Radkowice 4. 4. 64. S. — Dz. Pow. 93 za nim Wiek 50, Gaz. Nar. 96, Nadwiśl. 51, D. W. Adler 37, Ojczyzna 3, 30. — Przyborowski I. 246. — Sabowski 43. — Sabowski chociaż opierający się na notatach J. Awejdy, jest nieścisłym pisząc, że Denisewicz pobity i wzięty do niewoli w okolicach Chmielnika (kiedy?) powieszony w Radomiu, a Daniszewski rozbity w początkach kwietnia pod Siennem, bo Dz. Pow. wymienia w lesie radkowickim jako pojmanego Denisewicza a nie Daniszewskiego, ponadto koło Sienna jest tylko Raków. Wprawdzie D. Pow. nie określa dokładnie co to za Radkowicki las, ale ze zestawienia tekstu wynikałoby, że najprawdopodobniej są to Radkowice, określone przezemnie. Mimo to Sienno uwzględniłem w odsyłaczu.

Klinowo 9. 4. 64. S. — Dz. Pow. 93 za nim Gaz. Nar. 95, Nadwiśl. 51, Wiek 50, Ojczyzna 3, D. W. Adler 37. — Klinowo jest tylko w Maryampolskiem i na Litwie, w Opoczyńskiem go nie ma według Słownika, a i na mapie w okolicy Opoczna nie znalazłem Klinowa. — Jeżeli 42 pojmano a wielu poległo, więc niezawodnie Polacy stracili więcej ludzi, niż ich razem było.

Opatów 14. 4. 64. S. — Wiek z Dz. Powsz. N.? — Echo 48 z 28. 5. wymienia wśród oddziałków, kręcących się w drugiej połowie kwietnia w Sandomierskim, jakiegoś Koronowicza i Kubickiego i że wtedy były tam 4 konne i 4 piesze oddziałki. Informacya ta niepewna, bo i Krzywdę wymienia Echo, a Rzewuskiego już wtedy nie było.

Zawichost 16. 4. 64 S. — Z General Anzg. wied. — D. W. Adler 38, Echo 48, Gaz. Nar. 96. — Wiadomość mętna; „na północ od Zawichostu".

Jaroszki 17. 4. 64. S. — Dz. Pow. 96 za nim Gaz. Nar. 99, Ojczyzna 3, Nadw. 53, D. W. Adler 38 z 3. 5.

Radkowice 19. 4. 64. S. — Dz. Pow. 96, za nim Gaz. Nar. 99, D. W. Adler 38, Ojczyzna 3.
Iłża 22. 4. 64. S. — Gaz. Nar. 103. — Wiek 59. — D. W. Adler 41. — Echo 48. — Notatka owa wymienia jako działających tam jeszcze Markowskiego, Junoszę, Dolińskiego, Koroncewicza, Nowickiego, Kubickiego, Grossmanna, Waltera, Niewiarowskiego i Krzywdę; notatka ta błędna.
Nieskorzew 24. 4. 64. S. — Ojczyzna 24. z Dzien. urzęd. gub. radomskiej, raport Bellegarda.
Żeleźnica 30. 4. 64. S. — Ojczyzna 34 z Gaz. Nar. — D. W. Adler 56, 41. — D. W. Adler 41 ma datę 25. 4. na potyczkę między Włoszczową a Przedborzem. — Ojczyzna N. 3 jako Włoszczowa 28. 4. z Dz. Pow. — Porównaj Bebełno Kr. 28. 4.
Gliniany las 4. 5. 64. S. — Kolumna w życiorysie Pilnego pisze o pojmaniu go w Glinianym lesie pod Końskiemi, ale czy tu była potyczka nie dodaje, natomiast Chołodecki wymienia potyczkę pod Końskiemi 4. 5. 64.
Kunów 17. 6. 64. S. — Ojczyzna 58, 66, z Dz. Warszawskiego. — Dz. Pow. 139 za nim Ojczyzna 47. — Dz. Pow. nie podaje daty ujęcia owych 4 „bandytów". — Chociaż to niewłaściwe, wziąłem Nadworów i Wielkołąkę w odsyłacz.

Krakowskie.

Michałowice 2. 2. Kr. — W. z. pola b. N. 2. — Czas 28. — Dz. Pozn. 30. — Kolumna 100. — Giller. Polska I. Szulc 74. — Czas 28 pisze o zajęciu Skały 30. 1. gdzie wojska nie było. — Berg II. 309. — Grabiec 235. — Dz. Pow. [M. III. 9.] — Strażnica 2. — Przyb. Dz. I. 132 powtarza za Dziennikiem Warszawskim z 1865 (bez podania numeru) informacye o napadzie na Michałowice w nocy na 23. 1., zabraniu 6000 rubli etc., informacya ta odnosi się zapewne do 2. 2., gdyż współczesne relacye o napadzie 23. 1. nie wiedzą. — Data 2. 2. jak podaje także Hesket a nie 4. 2. jak sam Kurowski raportuje we Wiad., co za nim powtarza Przybor. Dz. I. 240 (podając mylnie Nr. 3 zamiast 2 Wiadomości) wydaje mi się prawdopodobniejszą, bo informacya o tym napadzie znajduje się już w 28 Nr. Czasu z 4. lutego, zatem w numerze, który opuścił prasę przed 4. 2.
Szyce 4. 2. Kr. — W. z pola b. 2.
Maćki 4. 2. Kr. — Czas 29 z 5. 2. data niepewna. — Gil. I. Szulc 74. — Przyb. Dz. I. 240 powiada, że Kur. chciał uderzyć 5. 2. na Maćki, ale nie uczynił tego.
Dąbrowa 4. 2. Kr. — Młochowski ARN. Rkps. 1326. — Prócz u Mł. nigdzie nie znalazłem wzmianki o tym napadzie. Mł. w swoich pamiętnikach dziwnym trafem dowodzi i zwycięża zazwyczaj tam, gdzie inne źródła o nim nie piszą.
Sosnowiec 7. 2. Kr. W. z pola 2 raport Kurowskiego, 7. — Czas (29), 36. — Dz. Poz. 32 i 37 z Bres. Ztg. — Giller Polska I. Szulc 74. — Przyb. Dz. I. 241.
Iwanowice 12. 2. Kr. — Czas 36. — Gil. Pol. I. Szulc 86. — Przyb. Dz. I. 430.
Miechów 17. 2 Kr. — Wiad. z pola b. 3, 4 raport Kurowskiego, 5, 7, Ephémérides. — Czas 40. — Dz. Poz. 42, 43. — Giller Polska I. Szulc 89. — Wil. Wiest. 14. — Giller Hist. I. Wspomnienia 289. — W Czterdziestą Rocznicę, Kahane 161. — Langiewicz. Spraw. Muz. str. 62. — Moszyński, Obrachunek 73, 84. — Stella, Ludzie I. 92. — Przyb. Dz. I. 428. — Ożegalski 11. — Podaję w całości raport Kurowskiego,
Żarnowice 20. 2. Kr. — Jeziorański II. 183. — Giller Hist. I. Wspomnienia 290. — Giller Polska I. Szulc 99. — Przyb. Dz. I. 455. — Ponieważ Dobrski wyszedł z Ojcowa z 300 ludźmi, a po drodze przybyło 200 rozbitków miechowskich, więc prawdopodobniejszem jest, że Nowak miał 500 a nie jak pisze Jeziorański 200.
Małogoszcz 24. 2. Kr. — W. z pola b. 3 raport, 5, 8, 10 z 7. 5. — Czas 47, 49. — Wil. Wiest. 17, 19, 22, 26. — Sulima 46. — Jeziorański II. 202. — Giller. Hist. I. Wspomnienia 293. — Jurnał N. 11. — Langiewicz. Spraw. Muz. str. 64. — Moszyński Obrach. 73. — Przyb. Dz. I. 471. — Ożegalski 43. — Stella Ludzie I. 93. — Anc, Z lat str. 48, 78. — Długosz. Przegląd Narodowy 1913 N. 6. — Prawda N. 9 pisze o Kwiatkowskim poległym w oddz. Langiewicza pod Małogoszczem 2. 3.! — przypuszczam że chodzi o 24. 2. bo 2. 3. pod Małog. Lang. nie mógł się bić; data na jakąś drugą potyczkę pod M. d. 7, 3, znajdująca się u Chołodeckiego jest mojem zdaniem, mylnie wziętą datą 24. 2. jako st. st. (24. 2. + 12 = 8. 3. z różnicą o 1 dzień). — Wil. Wiest. 19 pisze o Langiewiczu, że rozbity uciekł przez Nową Wieś. — W Czasie 47 i 22 i Wil. Wiest. jest wzmianka o starciu pod Podzamczem 24. 2.
Ewina 26. 2. Kr. — Czas 49, 54. — Dz. Pow. 49. — Berg. II. 385. — Przyb. Dz. I. 485. — Długosz Przegląd Narodowy 1913 N. 6.

Uniejów 28. 2. Kr. — Czas 50, 52. — Zdanowicz 10. — Gill. Hist. I. Wspom. 291. — Zdaje mi się, że wszystkie relacye Czasu 50 z 3. 3. o Strzeżowie, 50 z 5. 3. o Uniejowie, Zdanowicza o Suleszowicach i Wiśniewskiego bez podania daty i miejscowości mogą się odnosić do jednej i tej samej utarczki forpocztowej pod Uniejowem 28. 2., a Suleszów 4. 3. jest początkiem walki pod Pieskową Skałą. Zdanowicz pisze o Suleszowicach kilka wiorst na zachód od Miechowa, a tam leżą Sulisławice, 14 km. od Miechowa i 9 od Uniejowa.

Mrzygłód 1. 3. Kr. — Wiad. z pola bitwy N. 5. — Czas 50. — Wil. Wiest. 20. — Hesket 282. — Dz. Pozn. 55, 67. — Ephémérides [M. II. 45.] — Dz. Pow. 54. — W Czterdziestą Rocznicę Ziemiański 548. — Giller Polska I. Szulc 101. — Kałuszę, of. z wojska mosk. poległego według Dz. Pow. 67 (co powtarza Kolumna), uważam za identycznego z Kuleszą.

Pieskowa Skała 4. 3. Kr. — Wiad. z pola b. 5. — Wil. Wiest. 22. 26. — Zdanowicz 10. — Giller. Hist. I. Wspomnienia 297. — Langiewicz. Sprawozd. Muz. 72. — Giller. Polska I. Szulc 101. — Jeziorański II. 218. — Berg I. 386. — W Czterdziestą Rocznicę Zdanowicz 542. — Przyb. Dz. I. 490. — Stella. Ludzie I. 95. — Anc. Z lat 49. — Długosz. Przegląd Narodowy 1913 N. 6. — Podałem tak krótki opis, ponieważ relacye polskie podają informacye przesadne; warto tylko porównać cyfry i tak według Wiad. mieli Polacy: 9 † 11 rannych. Mosk. 263 † i r. Jeziorański Pol.: 42 † 37 r. M. 238; Raport mosk.: Polacy 400 † i r. M. 3 † 8 r.

Skała 5. 3. Kr. — Wiad. z pola bitwy 5. — Dz. Pow. 54. — Berg. I 388. — Wil. Wiest. 26. — Giller. Hist. I. Wspomnienia 298. — W Czterdziestą Rocznicę. Zdanowicz 593. Prz. Dz. I. 494. — Stella. Ludzie I. 95. — Długosz. Przegląd Narodowy 1913 N. 6. — Jeziorański II. 222. — Wiadom. piszą o 200 poległych moskalach!

Szczepanowice 13. 3. Kr. — Czas 62. — Mat. II. Bentkowski 37. — Giller. Polska I. Szulc 115. — W Czterdziestą Rocznicę. Preiss 352. — Giller. Polska I. Wierzb. 151. — Jeziorański II. 238. — Grzegorzewski 76. — Przyb. Dz. II. 74. — Ożegalski 61.

Giebułtów 16. 3. Kr. — Czas 63. — Mat. II. Bentkowski 48. — Ephémérides. — Giller. Polska I. Szulc 115. — Jeziorański II. 241. — Grzegorzewski 80. — Przyb. Dz. II. 80. — Ożegalski 62. — Niewiadomo jak się ten agent właściwie nazywał Finkenstein, Funkelstein, Finkestone i t. d. Sam Bentkowski na jednej stronnicy używa aż czterech odmiennych pisowni tegoż nazwiska.

Chroberz 17. 3. Kr. — Wiad. z pola bitwy 7. — Czas 64, 66. — Mat. II. Bentkowski 62... — Wierzbiński 155. 163. — Giller Polska I. Szulc 110 i Wierzbiński 149. — 40 Preiss 352. — Jeziorański II. 2. 44. — Grzegorzewski 85, 97. — Przyb. Dz. II. 93, 109... — Ożegalski 68... 71. — Słotwiński 112. — Ex chef 52. — Stella Ludzie I. 102. — Anc Z lat 50. — Malinowski Pamiętnik ARN. — Chołodecki ma jeszcze 2 potyczki pod Buskiem 18. 2. i 2. 4.; przypuszczam, że to jakaś omyłka. —

Grochowiska 18. 3. Kr. — J. w.

Potok 20. 3. Kr. — Czas 68. — Wiad. z pola bitwy 7.

Igołomia 21. 3. Kr. — Czas 63. 69. — Giller Polska I. Wierzbiński 166. — Wil. Wiest. 33. — Chołodecki w życiorysie Miniewskiego. — Grzegorzewski 129. — Prz. Dz. II. 144.

Kuźnica Masłowska 22. 3. Kr. — Wiad. z pola b. 7, 12. — Czas 69, 70. — Dz. Pow. 71. — Wil. Wiest. 22, 29. — Hesket 286. — Giller Polska I. ks. Benwenuty I.

Szklary 5. 4. Kr. — Wiad. z pola bitwy N. 7, 8. — Dz. Pozn. 82, 83. — Czas 79, 96. — 40 Kuhn 210. — Mat. II. Bentkowski 111. — Mat. III. N. 120. — Efemerydy. — Ephémérides. — Giller Polska I. Wierzbiński 168. — Petyon Rkps. str. 32. — Przyb. Dz. IV. 214. — Erlach 25. 93. — Walka pod Racławicami 28. 3. podana w Ephémérides odnosi się zapewne do Szklar 5. 4.

Golczewice 22. 4. 63. — Wiad. z pola bitwy 10. z 7, 5. — Giller Polska I. Wierzbiński 172. — Czas 92, 94, 98, 96, 97. Mat. III. N. 120. — Przyb. Dz. IV. 217. — 90. Klebert 194. — Krótka notatka w Czasie 94 o walce w okolicach Siewierza odnosi się niezawodnie do Golczewic.

Jaworznik 24. 4. 63. — patrz Golczewice 22. 4. 63. — Chołodecki w Księdze Pam. pod Gostkowskim Mieczysławem pisze, że walczył w oddziele Mossakowskiego pod Golczewicami i Żarkami; w opisie potyczek Chołodecki uwzględnia tylko Jaworznik, a Żarki ma pod datą 24. 9., co jest zapewne omyłką druku, a miało być 24. 4. i odnosiłoby się do Jaworznika.

Łazy 25. 4. Kr. — Czas 97. — Wil. Wiest. 42 bez daty. — Informacye skąpe; ze względu na rzekome odwiezienie 3 rannych oficerów moskiewskich do Warszawy (!) czy to nie Rogów w Mazow.?

Igołomia 4. 5. Kr. — Wiad. z pola b. 12. — Czas 103. — Petien Rkps — Materyały III. N. 120. — Żychl. Teodor Wspomnienia 45. — Prz. Dz. II. 477. — ARN. 1310 Rkps Zdanowicza.

Podlesie 4. 5. Kr. — Wiad. z pola b. 12. — Naprzód 8. — Czas 103, 105. — Dz. Pozn. 105, 106. — Dz. Pow. 106. — Wil. Wiest. 46. — W Czterdziestą Rocznicę Klebert 198. — Materyały III. N. 120. Żychl. Teodor 44. 47. — Przyb. Dz. II. 478. — Myli się

Przyborowski, [illegible] c oddział Miniewskiego za kadry Mierosławskiego; zresztą i Wiad. z pola b. 12 tylko o Malczewskim piszą, jako o oddziale zorganizowanym bez wiedzy R. N. Miniewski wkraczał do Królestwa już jako pułkownik prawowitej władzy.

Krzykawka 5. 5. Kr. — j. w.

Łazy 5. 5. 63. Kr. — Czas 104 z 7. 5. — Sulima I. 81. — Czas 102 z 5. 5. ze Schl. Ztg. — Sulima pisze o rozbiciu Oxińskiego pod Łazami w początku maja, atoli O. był w tym czasie między Piotrkowem a Widawą. — Czas 104 podaje depeszę ze Schl. Ztg. — zatem z 4. 5. lub 3. 5. o napadzie na Mrzygłód i zniesieniu tamże oddziału moskiewskiego. — Czas 104 pisze o potyczkach 5. 5. pod Sosnowcem i Dąbrową. Niestety żadne źródła nie podają nic wyraźnego, wszystkie te miejscowości podałem jako odsyłacz do Łaz, chociaż i co do tejże miejscowości nie mam pewności, że tu właśnie walczono i jaki oddział się bił.

Wodzisław 6. 5. Kr. — Wiad. z pola bitwy 12. — Czas 105. — Żychl. Teodor Wspomnienia str. 48.

Szyce 7. 5. Kr. — Wiad. z pola bitwy 12. — Czas 107. — Dz. Pozn. 106. — Dz. Pow. 106. — Materyały N. 120. — Żychliński Teodor Wspomnienia 49 — Prz. Dz. IV. 225.

Skalmierz 30. 5. Kr. — Krzywda str. 7. — W 40 Roczn. Anc. str. 44. — Krzywda nie podaje daty, którą wziąłem w przybliżeniu. — Sawicki Ludw. 232 pisze, że Ch. na drugi dzień połączył się z Bończą.

Góry 13. 6. Kr. — Roz. dz. do wojsk nar. N. 9. — W Czterdziestą Rocznicę Mazaraki 262. — Czas 138, 139, 144, 144. — Sulima I. 96. — Berg. III. 245. — Dz. Powsz. 143. — Wil. Wiest. 66. — Przyb. Dz. IV. 237. — Stella Ludzie I. 234. Anc. Z lat 41.

Gace 20. 6. Kr. — Dz. Nar. 6. — Doniesienie RN. z 3. 7. — Dz. Pow. 193. — Berg. III. 246. — Czas 140, 141, 142, 143, 144, 149, 156. — Wil. Wiest. 66. 65. — W Czterdziestą Rocznicę, Bobek 71., Roziecki 388. — Giller Polska I. Szulc 121. — Materyały III. N. 121. — Żychl. T. 50. — Przyb. Dz. IV. 243 i dalsze.

Komarów 20. 6. Kr. — J. w. Anc. Z lat str. 64. — Ożegalski Roz. IX, X, XI, XII. — Sawicki Ludzie II. 163.

Słomniki 3. 7. Kr. — Czas 151. — Żychliński Teodor Wspomnienia 105.

Piotrkowice 4. 7. Kr. — Dz. Pozn. 160 — Żychliński Wspomnienia 105. — Efemerydy. — Wil. Wiest. 78. — Materyały III. N. 120. — W Efemerydach i u Chołodeckiego mylna data na Wodzisław 9. 7., w Dz. Pozn. mylna 5. 7.

Książ 6. 7. Kr. — Wil. Wiest. 78. — Czas 151. — Krzywda 7. — Materyały III. N. 120.

Igołomia 6. 7. Kr. — Czas 152. — Dz. Pozn. 160. — Może to tylko rejtarada Mycielskiego z pod Piotrkowic?

Janów 6. 7. Kr. — Don. z pola bitwy z 16. 7. — Niepodl. 1. — Polska 5. — Ephémérides. — Czas 149, 154, 156. — Berg. III. 246. — Efemerydy. — Sulima II. 6. — Krzywda 8. — Przyb. Dz. 260. — Stella Ludzie I. 233. — Dz. Pow. 155. — Wil. Wiest. 178. — Janów. Notatka w Czasie 144 pod datą 30. 6. odnosi się do tej potyczki 6. 7. — Porównaj Żarki 12. 7. i Złoty Potok 9. 7.

Złoty Potok 9. 7. Kr. — Berg III. 247. — Wil. Wiest. 78. — Dz. Pow. 155. — Źródła polskie, prócz Przyb. Dz. IV. 262, który pisze o utraceniu taboru, 150 karabinów i 15 jeńców, i Chołodeckiego, wspominającego o moskalu Kozłowskim, który miał się bić pod Janowem, Julianką i Rudnikami, nie mówią o tej potyczce, lecz o rozdzielenin oddziałów po walce w Janowie. Porównaj Żarki 12. 7. i Janów 6. 7.

Żarki 12. 7. Kr. — Dz. Pozn. 160 ze Schl. Ztg. Możliwe, iż Żarki 12. 7., Janów 6. 7. i Potok Złoty 9. 7. odnosi się do jednego tylko starcia w Janowie.

Rudniki 28. 7. 63. Kr. — Wiad. z placu boju 4 raport Chmieleńskiego. — Niepodległość 4 z raportu Chmieleńskiego. — Czas 175, 176. — Berg III. 246. — Dz. Pow. 174. — Wil. Wiest. 84, 88. — Krzywda 14. — Sulima II. 8. — Efemerydy piszą o tem jako o Koniecpolu 22. 7. — Stella Ludzie I. 236.

Uniejów 6. 8. Kr. — Wiad. z placu boju 8. — Wil. Wiest. 92. — Materyały III. N. 120.

Sobków 3. 8. Kr. — Wil. Wiest. 84, 88. — N. 84 nie podaje ani miejscowości (tylko ogólnie: Stopnickie), ani daty i pisze o stracie 30 † i 4 pojmanych powstańców; nr. 88 natomiast podaje Sobków pod datą 3. 8., stratę powstańców oblicza na 3 zabitych, a o wojsku moskiewskiem mówi, że to był szwadron dragonów noworosyjskich; może to odnosi się do jednej i tej samej potyczki. — Anc Z lat... w rozdziale „Czengery“ podaje informacye o żandarmeryi Bogusza i Denisewicza.

Bugaj 13. 8. Kr. — Wil. Wiest. 92. — Dz. Pow. 187. — Czas 191.

Wąsów 15. 8. Kr. — Wiad. z placu boju N. 10. — Wolność 1. — Czas 186. — Ephémérides. — Dz. Pow. 187. — St. Pet. Wied. z 17. 9. [M. III. 12]. — Mat. III. N. 120 — Czy Boremissa to może Bornomisa lub Borejsza?

Pieskowa Skała 15. 8. Kr. — Krukowiecki ARN. Rkps. 1331. — Wiad. z placu boju N. 10 raport naczelnika powiatu olkuskiego. — Niepodległość 8. — Wil. Wiest. 95. — Dz. Pow. 185. — Illustration Kor. z 24. 8. — Czas 186, 187, 192. — W Czterdziestą Rocznicę Polak z Ojcowa 346. — Mat. III. N. 120. — Krzywda 18.

Imbramowice 15. 8. Kr. — j. w.
Glanów 15. 8. Kr. — j. w.
Obiechów 14. 8. 63. Kr. — Czas 186, 188, 189, 191. — Dz. Pow. 187. — Krzywda 17.— Sulima II. 12. — Różne źródła podają różne daty; Dz. Pow. ma 14. 8. — Efemerydy.— Por. 18. 8. — Stella Ludzie I. 238.
Biała 18. 8. Kr. — Czas 187, 189, 191. — Efemerydy. — Sulima II. 15. — Krzywda 18. — Porównawszy opisy nie przypuszczam, aby mogła ta potyczka być dzień po Obiechowie, jeżeli pod Obiechowem walczono 14. 8., zwłaszcza, że pod Białą byli już ludzie Habicha. — Por. Obiechów 14. 8. — Stella Ludzie I. 239.
Małogoszcz 16. 9. 63. — Niepodległość 10 z raportu. — Czas 214. — Głos Nar. 35. — Kronika krakowska 8. — Krzywda 33.
Ujny 21. 9. Kr. — Wil. Wiest. 113.
Cierno 22. 9. Kr. — Niepodległość 10. — Echo 19. — Dz. Pow. 247. — Sulima II. 35.— Nord z 27. 9. — Krzywda 33. — Stella Ludzie I. 247.
Warzyn 23. 9. Kr. — Niepodległość 10 z raportu. — Czas 222, 225, 227. — Krzywda 36.— Efemerydy piszą pod datą 25. 9. o walce Iskry z 8 rotami i 200 kozakami pod Lubczą, Czas 225 donosi, że walki pod Lubczą nie było; Lubczę poddałem jako odsyłacz do Warzyna; Lubcza leży 18 km. płd. od Jędrzejowa. — Stella Ludzie I. 247.
Czarnca 24. 9. Kr. — Niepodległość 10 z raportu. — Czas 222, 227. — Sulima II. 36.— Krzywda 43. — Stella Ludzie I. 247.
Drożejowice 24. 9. Kr. — Czas 221, 222. — Echo 20.
Mełchów 30. 9. Kr. — Niep. 10 z raportu. — Echo 20. — Czas 223, 224, 226. — Krzywda 52. — Efemerydy. — Wil. Wiest. — Sulima II. 95. — W Czterdziestą Rocznicę Anc. 45. — Dz. Pow. 229. — Stella Ludzie I. 260. — Anc. Z lat str. 89 o formacyi oddz. Ottona i Iskry.
Stawy 9. 10. Kr. — Dz. Pow. 252. — Sulima II. 53. — Krzywda 56. — Czas 234. — Echo 22. — Kolumna w życiorysie Rodkiewicza Ludwika. — Data w Dz. Pow. 8. 10.
Pinczów 15. 10. Kr. — Efemerydy.
Oksa 20. 10. 63 Kr. — Wil. Wiest. 121. — Dz. Pow. 251. — Sulima II. 56. — Krzywda 62. — Berg III. 341. — Echo 23. — Czas 245, 247.
Kwilina 21. 10. Kr. j. w. — Efemerydy. — Dz. Pow. 265 pisze o rozbiciu pod Kuźnicą d. 25. 10. oddziału powstańczego przez 2 roty, idące na Żarnowiec i Szczekociny. Stella Ludzie I. 264... — Anc. Z lat 99.
Drugnia 4. 11. Kr. — Krzywda 83.
Strojnów 4. 11. Kr. — Krzywda 83. — Czas 265. — Berg III. 344. — Dz. Pow. 269. — Ef. — Stella Ludzie I. 270.
Góry 5. 11. Kr. — Krzywda 86. — Berg III. 345. — Wil. Wiest. 133.
Tarnoskała *20.* 11. Kr. — Czas 268 z 22. 11. pisze o tem bez daty a 269 z 24. 11. potwierdza, również bez daty.
Strojnów 24. 11. Kr. — Czas 275. — Krzywda 90. — Sulima II. 58. — Dz. Pow. 292, 279. — Data i miejsce schwytania Rzepeckiego pewne. Krzywda 93 pisze, że w okolicach Częstochowy po starciu pod Strojnowem Berg III. 549, że po bitwie pod Bodziechowem pojmano Rzepeckiego pod Stochowem (zapewne Częstochową, bo Stochowa istnieje wprawdzie, ale — w Pińszczyźnie). Chwila w n. 2 r. 3. 1. podaje za Dz. Pow. o schwytaniu Rz. przez patrol kozacki, wysłany z Częstochowy, bez daty. Data 24. 11. wydaje mi się prawdziwą, bo Krzywda pisze, że przybyli w dzień Opatowa 25. 11. do obozu Bosaka.
Sprowa 4. 12. Kr. — Krzywda 98. — Echo 29. — ARN. Rkps 293 rap. Bosaka do Rz. Nar. — Chwila 3.
Rakoszyn 5. 12. Kr. — Echo 29. — Krzywda 103.
Mierzwin 5. 12. Kr. — ARN. Rkps. 291 rap. Rębaiły. — Czas 286. — Echo 29. — Stella Ludzie I. 274.
Huta Szczecieńska 9. 12. Kr. — Dz. Pow. 297. — ARN. 292 Rkps. rap. Rębaiły. — ARN. Rkps. N. 293 raport Bosaka. — Chwila 3. — Echo 29, 30. — Krzywda 104. — Rozp. i wiad. pol. nar. N. 4. — W Czterdziestą Rocznicę Kalita 363.
Mątkowice 20. 12. Kr. — Dz. Pow. 296; Matkowic nie ma w Słowniku. — Dz. Pow. pisze 26. 11. s. s. = 8. 12. n. s. w numerze 296 z 29. 21. atoli Pet. Wied. mają telegram z dnia 20. 12. stąd wnoszę, że to nie jest 8. 12. lecz 20. 12. — O oddziale Heydla pisze Gaz. Nar. 11 ? i Echo 34 z Dz. Pozn.
Imielno 19. 1. 64. Kr. — Dz. Pow. 40.
Chmielnik 20. 1. 64. Kr. — ARN. Rkps. 558. — Nadwiśl. 15. — Dz. Pow. 40. — Przybor. I. 209. — Głos z Litwy 2. — Krzywda 119 pisze, że między Kozłowem a Gruszczynem (9 k. płn.-z. od Małogoszcza).
Lipno 21. 1. 64. Kr. — Dz. Pow. 40. — Przyb. I. 209.
Kielce 23. 1. 64. Kr. — Krzywda 121. — Chwila 26. — Echo 38.
Jędrzejów 23. 1. 64. Kr. — J. w.

Włoszczowa 23. 1. 64. Kr. — j. w.
Szczekociny 23. 1. 64. Kr. — j. w.
Ruda Fanisławicka v. Narodowa 24. 1. 64. Kr. — Krzywda 122. — Gaz. Nar. 34. — Dz. Pow. 61 pisze o rozbiciu Krzywdy pod Rudą Fajsławicką (!) dn. 31. 1. przez Piszczankę, idącego z Jędrzejowa; niezawodnie jest to jedna i ta sama potyczka.
Czartosowy 24. 1. 64. Kr. — Krzywda 125.
Złotniki 24. 1. 64. Kr. — Krzywda 124.
Sędziszów 31. 1. 64. Kr. — Chwila 21. — Echo 38. — D. W. Ader 2. — Gaz. Nar. 28. — Dz. Pozn. 34. — Efemerydy.
Kielce 2. 2. 64. Kr. — Głos z Litwy 3. — Dz. Pozn. 35.
Krasocin 3. 2. 64. Kr. — Krzywda N. 138 bez daty; datę wziąłem z ARN. z notatek Wołyńskiego.
Jakubów 6. 2. 64. Kr. — Głos z Litwy 3. — Chwila 36. — D. W. Adler 6. — Echo 39. — Dz. Pow. 61. — Chwila a za nią inne źródła piszą o zaatakowaniu przez B. Jędrzejowa w nocy na 5. 2. i rozproszeniu uchodzącego oddziału pod Złotnikami oraz ujęciu tam Belardiego; Dz. Pow. zaś pisze o ujęciu B. w potyczce pod Jakubowicami koło Działoszyc, co ma być Jakubów pod Działoszynem, który leży o 1½ km. od Działoszyna a 5 km. od Gozna, które również podawane jest jako miejsce potyczki i pojmania B. Dla tego przyjąłem Jakubów a datę 6. 2. z Dz. Powsz. — Krzywda pisze o rozbiciu B. przed 21. stycznia i że on przyjął rozbitków Belardiego; może być — ale mimo to musiał Belardi jeszcze posiadać oddziałek, jeżeli sami moskale rozbijają go dopiero 6. 2. 64.
Daleszyce 19. 2. 64. Kr. — Głos z Litwy 2, 3. — Chwila 43.
Szczecno 7. 3. 64. Kr. — Gaz. Nar. 60. — Chwila 56 z 9. 3. i 59. — Głos z Litwy 3 pisze bez daty o starciu Krzywdy w Stopnickiem, który o takiej potyczce nie wspomina; data starcia przed 9. 3., gdyż pierwsza wiadomość jest w Chwili z 9. 3.
Pieskowa Skała 10. 3. 64. Kr. — Gaz. Nar. 63 z General Correspondenz.
Kalina 18. 3. 64. Kr. — Gaz. Nar. 66 z Wieku z 20. 3. — Chwila 67.
Krasocin 19. 3. 64. Kr. — Krzywda 155.
Mieronice 25. 3. 64. Kr. — Krzywda 157.
Stopnica 26. 3. 64. Kr. — Dz. Pow. 85 koresp. ze Stopnicy z 27. 3. — Gaz. Nar. 88. — Nadwiśl. 48. — Miejscowość i data nie podana; może to być 26. lub 27. marca.
Węgleszyn 29. 3. 64. Kr. — Krzywda 160 bez daty. — Dz. Pow. 85 kor. z Radomia.
Wodzisław 30. 3. 64. Kr. — Wiek 43 i Gaz. Nar. 88 z Dz. Pow. — Echo 47 i Gaz. Nar. 79 z Wieku. — Dz. Pow. pisze o Krzywdzie, którego w tym czasie między Pinczowem a Wodzisławiem nie było.
Bebełno 8. 4. 64. Kr. — Dz. Pow. 93. — D. W. Adler 37. — Krzywda 162. Porów. Ludynia 8. 4.
Ludynia 8. 4. 64. Kr. — Dz. Pow. 93 zanim Nadw. 41. — D. W. Adler 37. — Gaz. Nar. 95, 96. — Wiek 50. — Krzywda 163 pisze o starciu pod Bebelnem (między Okszą a Rudnikami) bez daty, a w dwa dni później pod Ludynią. Według Dz. Pow. jest to jedna i ta sama data, którą też zatrzymałem. Porównaj Bebełno 8. 4.
Bebełno 28. 4. 64. Kr. — Ojczyzna 3 z Dz. Pow., 34 z Gaz. Nar. — D. W. Adler 56. — Ponadto zna Ojczyzna w N. 3 i D. W. Adler 41 tę potyczkę jako pod Olesznem 20. 4. — Przyjąłem daty z Gaz. Nar. Porównaj Żeleźnia 30. 4. Sand.
Pinczów 3. 5. 64. Kr. — Ojczyzna 18 z Wieku. — D. W. Adler 56 i Ojczyzna 34 z Gaz. Nar. — Wiek pisze o starciu w połowie maja, ale J. już 8. 5. rozpuścił oddział. Nie chodzi tu właściwie o pewne określone starcie, lecz o ucierania się w okolicach wspomnianych 3 miast, więc i Pinczów i datę 3. 5. podałem tylko w przybliżeniu.
Ojców 21. 6. 64. Kr. — Ojczyzna 62, 52 z Wieku, 71 z Dz. Warsz., 51 z Krakauer Zeitung. — D. W. Adler 76 z Dz. Warsz., 66 z General Correspondenz.

Kaliskie.

Radomsk 24. 1. Kal. — Rozkaz dzienny naczelnika miasta Warszawy 2. — Chorągiew Swobody 2. — Hesket 223. — Wil. Wiest. 8. — Giller Polska I. Przegrana pod Rudnikami 200. — Przyb. Dz. I. 111. — Grabiec 234. — W Czterdziestą Rocznicę Oxiński 312. — Wiad. z pola bitwy N. 5.
Kamieńsko 28. 1. Kal. — Czas 29.
Zduńska Wola 30. 1. Kal. — Hesket 232.
Złoczewo 10. 2. Kal. — Dz. Pozn. 39. — Hesket 233, 234. — Czas 45.
Przysiedzie 11. 2. Kal. — Dz. Pozn. 42. — Czas 43, 45. — Kolumna w życiorysie Jabkowskiego. — Data niepewna: 9. 2. lub 1. 2. Przysiedzia niema w Słowniku.
Pyszków 15. 2. Kal. — Wiad. z pola bitwy 4. — Czas 45. — Dz. Pozn. 40, 52, 45. — Hesket 235. — Wil. Wiest. 15, 17. — Giller I. Przegrana 202. — Wiad. i Wil. Wiest.

podają 15. 2., inne źródła polskie 12. 2., 13. 2. i 15. 2., oraz Brzeznio i Pyszków jako 2 potyczki. — Czas 45 pisze: ks. Jany ze Siemianowa. — Hauke według Kolumny syn gen. Bosaka. — Przyb. Dz. II. 248 podaje datę 12. 2.

Koło 17. 2. Kal. — Dz. Pozn. 42. — Wiad. z pola bitwy 3. — Bresl. Ztg. podała mylną wiadomość o napadzie na Konin 16. 2. — Przyb. Dz. I. 380.

Opatówek 25. 2. Kal. — Wiad. z pola bitwy 4. — Dz. Pozn. 49, 50. — Czas 54, 55.— W Czterdziestą Rocznicę Oxiński 325. — Przyb. Dz. II. 244.

Kuźnica Grabowska 26. 2. Kal. — Dz. Pow. 54. — Wiad. z pola bitwy 5. — Dz. Pow. 50, 52, 55. — Ephémérides. — Czas 72, 55, 54. — Wil. Wiest. 20. — Hesket 239. — W Czterdziestą Rocznicę Oxiński 326. — Przyb. Dz. II. 246. — Czas 72 pisze, że Cieszkowski bił się pod Kuźnicą 25. 2., o milę od Częstochowy.

Pańki 26. 2. Kal. — Wiad. z pola bitwy 5. Hesket 281. — Dz. Pozn. 51 z Schl. Ztg. 54.— Wil. Wiest. 19. — Giller Polska I. Schulc 100. — W Czterdziestą Rocznicę Ziemiański 546. — Ephémérides opisują jeszcze jakieś starcie 40 powstańców nad Prosną naprzeciw Wielunia 28. 2.; jeden tylko miał ocaleć.

Biniszew 1. 3. Kal. — Wiad. z pola bitwy 5, 7. — Dz. Pow. 51, 55. — ARN. Rkps. N. 1313. — Czas 56. — W Czterdziestą Rocznicę Gliszczyński 122, Zaremba 526. — Żychliński Teodor Wspomnienia 33. — Przyb. Dz. II. 252. — Langiewicz Spraw. Muz. 65. — Straty Wiad. podają na 50 moskali a kilkunastu Polaków, Dz. Pozn. na 26 moskali a 6 Polaków; cyfry podałem kombinując te dwie relacye.

Dobrosołów 2. 3. Kal. — Wiad. z pola bitwy 5, 7. — Dz. Pozn. 53, 122. — Dz. Pow. 60. — Wil. Wiest. 20. — Czas 56, 58. — ARN. Rkps. 1313. — Ephémérides. — Jour. des Deb. z 5. 3. [M. II. 40]. — W Czterdziestą Rocznicę Gliszczyński 123. — Zaremba 526. — Żychliński Teodor 33. — Przyb. Dz. II. 253.

Jawór 3. 3. Kal. — Wiad. z pola bitwy N. 5. — Dz. Pow. N. 54, 60. — Hesket 284. — W Czterdziestą Rocznicę Oxiński 334. — Über Land und Meer 28. [M. I. 102]. — Przyb. Dz. II. 248.

Brodnia 5. 3. Kal. — Hesket 285. — Wil. Wiest. 26. — Giller Polska I. Przegrana 200.— Przyb. Dz. II. 249.

Radomsk 14. 3. Kal. — Czas 61, 63. — Dz. Pozn. 64. podaje datę 13. 3.

Golina 16. 3. Kal. — Czas 64, 65 i Dz. Pozn. 65 z pism niemieckich.

Lądek 17. 3. Kal. — j. w. — Są to niejasne informacye z pism niemieckich o walkach 1000 powstańców Mielęckiego z moskalami; ani biuletynów polskich o tych bitwach, ani moskiewskich raportów nie ma; zapewne były to forpocztowe spotkania.

Lubstowo 17. 3. Kal. — Dz. Pozn. 76. — Wiad. z pola bitwy N. 7. — Dz. Pow. 76. — Czas 73. — Żadne źródło nie podaje daty, którą podałem w przybliżeniu.

Kleczew 21. 3. Kal. — Hesket 263.

Pątnowo 22. 3. Kal. — Wiad. z pola bitwy N. 7, bez numeru z 28. 3. — Czas 72. — Dz. Powsz. 71. — Wil. Wiest. 29. 32. — Hesket 267. — Dz. Pozn. 70. — Callier Trzy ustępy 10. — Polska 7. — ARN. Rkps N. 1313. — W Czterdziestą Rocznicę Gliszczyński 124. — Prz. Dz. IV. 138 i dalsze.

Slesin 22. 3. Kal. — J. w. — Wieniawski II. 8. — Patrz uwagi pod M. Ruszkowo 10. 4. 63. — Erlach 95. — Czas N. 74. Wspomina jeszcze o jakichś walkach koło Konina 26. 3.; w tym czasie jednak starć w pobliżu Konina nie było.

Radoszewice 27. 3. Kal. — Wiad. z pola bitwy N. 8. — Dz. Pozn. 73, 75 z Bresl. Ztg. i raport Cieszkowskiego — Czas 73, 76. — Wil. Wiest. 30, 32. — Dz. Powsz. 71.

Kuźnica 4. 4. Kal. — Wiad. z pola bitwy N. 8. — Dz. Pozn. 83. — Wil. Wiest 54. — Czas 88. — Ephémérides.

Broszęcin 10. 4. Kal. — Wiad. z pola bitwy N. 9. — Czas 85, 89, 90. — Dz. Pozn. 91 z Bresl. Ztg. 99. — Giller Polska I. Szulc 109.

Praszka 11. 4. Kal. — Wiad. z pola bitwy N. 9.

Chojczyny 12. 4. Kal. — Wiad. z pola bitwy N. 9.

Walichnowy 14. 4. 63. Kal. — Czas 88. z 18. 4. i Dz. Pozn. 91 z Bresl. Ztg. piszą o starciu w okolicy Wieruszowa między wsiami Białą, Morawiewicami(?) i Walichnowemi; informacye te bez potwierdzenia.

Kuźnica Grabowska 15. 4. 63. Kal. — Wiad. z pola bitwy N. 10. z 7. 5. — Czas 89. — Bliższych szczegółów o tem niepokojeniu pod Grabowem (który leży w Księstwie) nie ma; określenie starcia nazwą Kuźnicy Grab. jest niewłaściwe, a uczynione w braku jasnego określenia.

Rychłowice 15. 4. Kal. — Wiad. z pola bitwy N. 9, 10 z 7. 5. — Efemerydy — Czas 91. — Dz. Pozn. 91.

Kalisz 15. 4. Kal. — Czas 89. — Dz. Pozn. 90 ze Schl. Ztg.

Pyzdry 17. 4. Kal. — Czas 91, 92, 93. — Żychliński Wspomnienia 55. — Przyb. Dz. IV. 156.

Ochędzyn 20. 9. Kal. — Giller Polska I. Przegrana 213. — Wiad. z pola bitwy N. 10 z 7. 5. — Czas 99.

Kluski-Pustowo 22. 4. Kal. — Giller. Polska I. Przegrana str. 214. — Wiad. z pola bitwy N. 10. — Czas 97, 99. — Dz. Pozn. 99. — Dz. Pow. 96. — Wil. Wiest. 42.
Więcki 23. 4. Kal. — Wiadom. z pola bitwy N. 10. Raport. — Dz. Pow. 96. — Wil. Wiest. 42. — Czas 94, 97, 98, 99. — Dz. Pozn. 98. — Raporty w Dz. Pow. i Wiestniku nie podają daty, Czas podaje 23. 4. a na innem miejscu 25. 4.; datę wziąłem z raportu we Wiadomościach.
Konin 26. 4. Kal. — Dz. Pozn. 99.
Pyzdry 29. 4. Kal. — Wiad. z pola bitwy N. 11 i bez numeru z 29. 4. raport Taczanowskiego. — Dz. Pozn. 100, 101, 122. — Doniesienie z placu boju z 20. 5. — Czas 104. — Materyały: Ojczyzna 1865 N. 6. — Ojczyzna 1865 N. 24. Kazimierz Unrug. — Żych. Teod. 78. — Przyb. Dz. IV. 157. — Sawicki Ludzie I. 162.
Olesiec 1. 5. Kal. — Wiad. z pola bitwy N. 11 raport. — Dz. Pow. 107. — Czas 104. — Materyały Ojczyzna 1865 N. 6 Witold Turno. — Ojczyzna 1864 N. 122. Kazimierz Unrug. — Żychl. Teod. 79.
Baby 3. 5. Kal. — Czas 102, 108, 109, 104 z Schl. Ztg.
Dąbroszyn 3. 5. Kal. — Wiad. z pola bitwy N. 11 raport. — Żychliński 57. — Materyały Ojczyzna 1865 N. 6. — Kazimierz Unrug. Ojczyzna 1865 N. 24 — Czas 108. — W Czterdziestą Rocznicę. Wyssogota 510.
Koło 6. 5. Kal. — Dz. Pozn. 105, 122. — Czas 106. — Berg III... — Żychliński 58. — Materyały Ojczyzna 1865 N. 6. — Witold Turno Ojczyzna 1864 N. 122. — Kazimierz Unrug Ojczyzna 1864 N. 25. — W Czterdziestą Rocznicę Gliszczyński 125. — Żychl. Teod. 73. — Przyb. Dz. IV. 160. — Sawicki Ludzie I. 164.
Ignacew 8. 5. Kal. — Wiad. z pola bitwy N. 11 raport Taczanowskiego. — Doniesienie z placu boju z 20. 5. — Dz. Pow. 106, 111. — Czas 109, 110. — Dz. Pozn. 107, 115. — Materyały Ojczyzna 1865 N. 6. — Kazimierz Unrug Ojczyzna 1865. — Witold Turno Ojczyzna 1865 N. 122. — Żychliński 59. — Ephémérides. — Pet. Wied. z 22. 5. raport Krasnokutskiego [M. II. 92]. — W Czterdziestą Rocznicę Wyssogota 250; Gliszczyński 125. — Żychl. Teod. 74, 79, 84, 90. — Przyb. Dz. IV. 161. — Wieniawski II. 60. — Sawicki Ludzie I. 165.
Rychłocice 8. 5. Kal. — Wiad. z pola bitwy N. 11. — Dz. Pozn. 108. — Czas. 111. — Pozatem Czas 108 z 13. 5. podaje doniesienie z d. 9. 5. z Bresl. Ztg. o rozproszeniu jakiegoś oddziałku niedaleko Brzeźnicy; moskale po starciu mieli popić się w Brzeźnicy a powstańcy wróciwszy, wyrznęli ich przy pomocy mieszkańców; daty Br. Ztg. nie podaje.
Kleczew *13.* 5. Kal. — Czas 114. — Miejscowość dokładnie nie określona; Czas pisze: „w tym samym czasie co Oborski pod Kłodawą" — t. j. około 12. 5. — Prócz tego Dz. Pozn. 112 podaje niejasną informacyę za Br. Ztg., że 14. 5. miało zajść starcie koło Częstochowy.
Niewiesz 23. 5. Kal. — Wiad. z pola bitwy N. 12, 14. — Czas 130, 123. — Dz. Pozn. 119, 123, 124. — Wieniawski II. 84. — Informacyę o tej potyczce wziąłem z Wiadomości, gdzie jest najobszerniejsza, ale bardzo niedokładna; w każdym razie musi to być szereg starć i rejterad, a Oborski był ranny może nie w samym Niewieszu, Wieniawski bowiem pisze, że rannego w Chodczu 26. 5. przywieziono Oborskiego do jego Gór 27. 5., i że w tem starciu poległ Włodek. Z Niewiesza do Gór jest 10 mil, z Chodcza 7.
Koniecpol 25. 5. Kal. — Wiad. z pola bitwy N. 13 raport. — Dz. Pow. 121. — Czas 119, 125. — Sulima 83. — Przyb. Dz. IV. 230.
Kruszyna 27. 5. Kal. — Efemerydy. — Czas 123, 130. — Sulima str. 94. — Sulima pisze, że biło się tu tylko 30 kozaków z 80 jazdy Oxińskiego, która uciekła.
Grochowy 30. 5. Kal. — Wiad. z pola bitwy N. 14 raport Calliera. — Dz. Pow. 123. 124, 125. — Czas 126, 127, 129, 125. — Wil. Wiestn. 58. — Giller Polska I. Ks. Benwenuto 61. — Callier Trzy ustępy str. 21. — Datę wziąłem z raportu Calliera, gdyż inne źródła, prócz moskiewskich, podają 29. 5.
Borowiec 31. 5. Kal. — Wiad. z pola bitwy N. 14 raport Calliera. — Dz. Pozn. 123, 124, 125. — Czas 126, 128. — Callier. Trzy ustępy str. 33...
Ignacew 9. 6. Kal. — Wiad. z pola bitwy N. 14 raport Calliera. — Wiad. z pola bitwy N. 15 raport Calliera. — Dz. Pow. 134. — Wil. Wiest. 62. — Czas 136, 137, 139. — Dz. Pozn. 146, 132, 134, 137, 139, — Callier Trzy ustępy str. 39... 40. — W Czterdziestą Rocznicę. Ligman 216. — Wieniawski II. 86.
Kleczew 10. 6. Kal. — j. w.
Warta 15. 6. Kal. — Czas 139.
Lutułów 15. 6. Kal. — Dz. Pozn. 138 i 140 z Br. Ztg., 142. — Czas 138, 139, 140. — Dz. Pow. 139. — Głos Nar. 26. — Wil. Wiest. 65.
Giżyce 18. 6. 63. Kal. — Czas 140.
Widawa 22. 6. Kal. — Czas 143. — Żychliński 63. — Bliższych szczegółów o tem starciu nie znalazłem; przypuszczam, że owa potyczka pod Rudawą 23. 6. (u Chołode-

*

ckiego 22. 6.), gdzie według Kolumny miał poledz niejaki Burzyński, jest to starcie pod Widawą, stąd Rudawę wziąłem w odsyłacz.

Koło 24. 6. Kal. — Dz. Pozn. 147 z Pos. Ztg. — Czas 146.

Radomsk 24. 6. Kal. — Czas 143, 144. — Dz. Poz. 144 z Bresl. Ztg.

Trzepnica 28. 6. 63. Kal. — Sulima 100.

Warta 2. 7. Kal. — Niepodległość 1. — Dz Pozn. 160. — Czas 149, 151, — Efemerydy.— Dz. Pozn. i Niep. podają 1. 7., Czas i Efemerydy 2. 7.

Gościeńczyk 2. 7. Kal. — Polska 5. — Czas 150.

Piotrowice 3. 7. Kal. — Dz. Pozn. 151. — Polska 5.

Kaszewice 3. 7. Kal. — Niepodległość 1. — Czas 16. 2. — Dz. Pozn. 160. — Wil. Wiest. 78. — W Czterdziestą Rocznicę Bocheński 74.

Chorzenice 4. 7. Kal. — Niepodległość 1. — Czas 161, 162. — Dz. Pow. 160. — Wil. Wiest. 78.

Nowa Wieś 7. 7. Kal. — Dz. Pozn. 157. z Bromberger Ztg. 160. — Czas 157. — Wil. Wiest. 78.

Zagórów 12. 7. 63. Kal. — Dz. Pozn. 168, 164. — Niepodległość 3. — Czas 158, 159, 161, 166. — Wil. Wiest. 76. — Żychliński 64. — Z powodu zajęcia Chocza i rzekomego zajęcia Turka obie te miejscowości podałem w odsyłaczu, chociaż starć tam nie było.

Kleczew 13. 7. Kal. — Czas 161. — Żadne inne źródła o takiem starciu nie wspominają.

Ruda Wieczyńska 15. 7. Kal. — Dz. Pow. 168. — Dz. Pozn. 181, 184. — Wil. Wiest. 80. — Czas 163, 167, 184. — Ephémérides List Ganiera do Sieclu. — W Czasie 163 jest notatka o rozbiciu 3 rot przez Taczanowskiego; przypuszczam, że tam Taczanowski 15. 7. nikogo nie rozbijał, tylko że to owa jazda Calliera rozproszyła się koło Zagórowa i Łądka; dlatego L. wziąłem w odsyłacz.

Kurek 19. 7. Kal. — Dz. Pozn. 158 z Bresl. Ztg. — Niepodległość 3, — Czas 166. — Informacye o „rozbiciu 3 rot i 150 piechoty przez Taczanowskiego" wzięły inne pisma polskie z Bresl. Ztg.; jeżeli była jakaś walka, przypuszczam, że było to drobne starcie forpocztów. (Callier Trzy ustępy str. 88, Żychliński str. 65).

Chocz *2.* 8. 63. Kal. — Czas 193 w korespondencyi z 22. 8. pisze „już przeszło 3 tygodnie temu" — więc mogło to być w pierwszych dniach sierpnia lub pod koniec lipca.— Echo 15.

Wilczyn 13. 8. Kal. — Wil. Wiest. 96.

Koło 14. 8. Kal. — Dz. Pozn. 188 z Bresl. Ztg. — Czas 188, 193, 223. — Echo 15, 20. — Porów. Sompolno Maz. 14. 8.

Zielęcice 15. 8. Kal. — Czas 190, 193. — Echo 15. — Wil. Wiest. 96. — Żychliński 66.

Turek 20. 8. Kal. — Czas 206. — Caesar 11. — Porównaj Poprężnik 23. 8.

Czepów 20. 8. 63. Kal. — Wil. Wiest. 95. 99. — Czas 206. 213. — Przyb. Dz. IV. 367. — Dz. Pozn. 229. — Kolumna na wiadomość o niejakimś Michałowiczu poległym w oddziele Parczewskiego pod Czepowem w końcu sierpnia, a u Chołodeckiego jest potyczka pod Cepowem 30. 8.; wnosząc, że chodzi tu o Czepów 20. 8. podałem między poległymi pod Czepowem owego Michałowicza.

Pęcherzewek 21. 8. Kal. — Czas 266. — Wil. Wiest. 99.

Złoczew 22. 8. Kal. — Wil. Wiest. 92. — St. Pet. Wied. — Czas 206.

Poprężnik 23. 8. Kal. — Dz. Pozn. 205. — Czas 200, 206. — Przyb. Dz. I. 150. — Caesar 20, i dalej opowiada o starciach przed przybyciem do Sędziejowic (byłoby to więc 25. 8.) ale daty i wsi, pod któremi różne te starcia zaszły nie podaje; opowiadania Caesara są bałamutne i przesadne, wobec czego starałem się streścić walki według prasy współczesnej. Przyborowski o potyczce tej wspomina tylko ogólnikowo, pisząc o Pągowskim, który poległ w jednej z potyczek w Kaliskiem.

Sędziejowice 26. 8. Kal. — Niepodległość 8. — Wil. Wiest. 99. 100. — Przyb. Dz. IV. 369. — Czas 200, 203, 211, 212. — Echo 16. — Sulima II. 32. — Żychliński 67. — Sawicki Ludzie I. 167. — Polska 10. — Przyb. pisze rano 27. 8. — Caesar 25. — Porów. Poprężnik 23. 8. — Caesar 29. wspomina jeszcze o utarczce na drugi zaraz dzień, oczywiście bez podania miejscowości — jazdy dowodzonej przez Oxinskiego i pułkownika Włodka, w której tenże był ranny. — Niep. N. 8. pisze, że pod Szczercowem 23. 8. o godz. 2. po południu powstańcy rozbili oddział moskali, eskortujący posła pruskiego i że połowa poległa a połowa dostała się do niewoli.

Borówno 28. 8. Kal. — Niepodległość 8 raport Kopernickiego. — Czas 200. — Echo 16.

Nieznanice 29. 8. Kal. — Niepodległość N. 8 raport Kopernickiego — Dz. Pozn. 209. — Wil. Wiest. 95, 100. — Żychliński 61. — Ephémérides. — W Czterdziestą Rocznicę Wysogota 520. — Przyb. Dz. IV. 372. — Ożegalski 300. — Caesar 35... — Sawicki Ludzie I. 168.

Lutomiersk 11. 9. Kal. — Czas 213. Echo 18. — Efemerydy. — Informacya ta jest mętna. Efem. wspominają o Łasku dn. 11. 9., gdzie M. miał zmusić do odwrotu 3 roty itd.; Czas pisze o 3 rotach itd., zmuszonych do odwrotu pod Łaskiem 16. 9 i o pobiciu

moskali pod Lutomierskiem 12. lub 13. 9.; zdaje mi się, że chodzi tu o jedno i to samo starcie, zwłaszcza, że powtarza się wciąż wzmianka o 3 rotach z Kalisza.

Sieradz 18. 9. Kal. — Czas 221.

Kościelna Wieś 21. 9. Kal. — Czas 221, 222. — Echo 20.

Dzbów 28. 9. Kal. — Niepodległość N. 10 raport.

Skęczniew 27. 9. Kal. — Czas 227, 233 raport nacz. woj. kaliskiego.

Majaczewice 29. 9. Kal. — Czas 227. — Data 28. 9. albo 29. 9.

Kazimierz 30. 9. Kal. — Dz. Pozn. 228.

Dobra 1. 10. Kal. — Niepodległość N. 10 raport Kopernickiego. — Czas 230. — Kopernicki pisze o 1 powstańcu lekko rannym, a kilku moskalach rannych i 4 zabitych wraz z 1 oficerem. — Dz. Pow. 235 donosi o jakiejś potyczce 3. 10. w okolicach Warty.

Chocz 3. 10. Kal. — Niepodległość N. 10 raport Kopernickiego. — Efemerydy piszą 2. 10. i 3. 10.

Kocin 3. 10. Kal. — Niepodległość N. 10 raport. — Czas 230, 239. — Dz. Pozn. 239. — Echo 21. — Wil. Wiest. 110. — Przypuszczam, że rozbicie 100 powstańców przez Pisankę między Żarkami a Częstochową 3. 10. odnosi się może tylko do tej potyczki, zwłaszcza, że rozbijanie resztek ciągnęło się po całej okolicy na północy i na południu od Częstochowy.

Tokary 5. 10. Kal. — Niepodległość N. 10 raport Kopernickiego. — Czas 233.

Wiewiec 6. 10. Kal. — Niepodległość N. 10 raport — Wil. Wiest. 117. — Dz. Pow. 229.

Kamień 7. 10. Kal. — Niepodległość 10 raport Kopernickiego.

Slesin 8. 10. Kal. — Dz. Pozn. 236 z Post. Ztg. data 8. 10. — Czas 236 data 9. 10. — Echo 22 pisze, że między Slesinem a jeziorem Gopłem 3 mile od kordonu zaszła potyczka, w której powstańcy mieli stracić 50, a 30 miało się dostać do niewoli.

Bukowa Góra 11. 10. Kal. — Niepodl. 10. — Bukowej Góry w Kaliskiem nie znalazłem.

Uniejów 12. 10. Kal. — Czas 251.

Rudniki 15. 10. Kal. — Niepodległość N. 10. Raport Kopernickiego. — Echo 25. — Dz. Pow. 257. — Wil. Wiest. 125, 117, 119. — Czas 239, 259, 243. — Efemerydy.

Kowale 15. 10. Kal. — j. w.

Starce 15. 10. Kal. — j. w.

Dobra 16. 10. Kal. — j. w.

Nowa Wieś 16. 10. Kal. — Wil. Wiest. 120. — Dz. Pow. 257. — Debelsko nie istnieje; może miało być Dębołąka 8 km. płn. od Nowej Wsi.

Dłutów 28. 10. Kal. — Czas 259 b. d., data z Chołodeckiego.

Ner I. 11. 63. Kal. — Czas 261. — Echo 27. — Czas N. 261 w korespondencyi z Warszawy z 15. 11. nie podaje daty.

Ceków 4. 11. Kal. — Dz. Pow. 280. — Dz. Pozn. 260. — Czas 256, 257. — Echo 25. — Czas 257 mimochodem nadmienia, że pod Turkiem bił się Pütz.

Małków 15. 11. Kal. — Dz. Pow. 269. — Wil. Wiest. 137. — Czas 269. — Chwila 4 z 22. 12.

Strachanów 15. 11. Kal. — Wil. Wiest. 137. — Chwila 4.

Wrząca 16. 11. Kal. — Wil. Wiest. 133. — Dz. Pow. 280. — Czas 269. — Chwila 4 z 22. 12. — W Czterdziestą Rocznicę Mielnicka 272. — W spisie Wołyńskiego jest wzmianka o Bąkowskim, który miał poledz pod Broszowicami 10. 11.; jest to niezawodnie Pągowski i Wrząca zwłaszcza, że ani P. ani W. Wołyński nie wymienia w swoim spisie, i że Brąszewice i Wrząca oddalone od siebie tylko o 10 km.

Jeżów 4. 12. Kal. — Wil. Wiest. N. 137. — Dz. Pow. 284, 287, 289. — Czas N. 284. — Chwila 7. — Echo 29. — Dz. Pow. i Wil. Wiest. podają różne daty 3. 12., 4. 12. i 5. 12., a za nimi powtarzają pisma polskie; najpewniejszą wydaje mi się data 4. 12., zapewne z 3. 12. na 4. 12. — Caesar na str. 40 i dalszych opisuje, zawsze bez podania daty nawet w przybliżeniu, kilka potyczek Żuawa, pierwszą nawet bez bliższego określenia okolicy, drugą pod Zduńską Wolą, trzecią pod Szadkiem, dalej w Sieradzkiem (zapewne po tej ostatniej potyczce miejsce Żuawa objął Serafiński) i innych bez miejsca i daty.

Łęki Szlacheckie 26. 12. Kal. — Wil. Wiest. 148. — Dz. Pow. 7, 15. — Chwila 19 z 24. 1., 11 z 15. 1. — Echo 34.

Turek 28. 12. Kal. — Dz. Pozn. 14. — Gaz. Nar. 16. — Echo 36. — „Zabił 11 kozaków, kilku zranił, sam nic poniósłszy strat“ informuje Dz. Pozn.

Boczki 31. 12. Kal. — Gaz. Naz. 10. — Chwila N. 9. — Dz. Pozn. 12. — Echo 34. — D. W. Adler 1; por. Wiktorowo 2. 1. 64.

Wiktorowo 2. 1. 64. Kal. — Dz. Pow. 9. — Syn Otieczestwa z 11. 1. — Chwila 11. — Echo 35. — Zapewne to samo starcie co Boczki 31. 12. — Syn Otieczestwa pisze, że było pod Wiktorowem 15, z tych 13 dostało się do niewoli. — Dz. Pow. również pisze o 13 wziętych do niewoli, ale że powstańców było kilkudziesięciu; Boczki od Wiktorowa odległe 7 km.

Brudzew *5.* 1. 64. Kal. — Dz. Pozn. 31 z Dz. Pow. — Bez daty, lecz informacya podana równocześnie o starciach pod Rozdziałami (16. 1.) i Prusieckiem (22. 1.), stąd mogłoby być w tymże czasie; może to jednak odnosi się do Chocza (Brudzew oddalony o 7 km. od Chocza), gdzie według Wiener Lloydu (powtórzone przez Głos z Litwy 1 i Chwilę 1) miał walczyć pomyślnie Budziszewski (! który dopiero za dwa miesiące wkroczył do Królestwa) d. 5. 1. Chocz wziąłem z tego powodu w odsyłacz, a datę na Brudzew podałem 5. 1.

Rozdziały 16. 1. 64. Kal. — Dz. Pow. 29. — Dz. Pow. 31, 34. — D. W. Adler 5. — Echo 38. — Chwila 28, 31. — Przyb. I. 31. — Dz. Pow., a za nim wszystkie pisma i Przyborowski oczywiście także, piszą o Rodzietach względnie Rodziętach, które to miejscowości nie istnieją; są to Rozdziały na mapie Chrzanowskiego, Rodziały na mapie sztabu generalnego, Rożdżały w Słow. geogr. — Echo 37 i Dz. Poz. 27 za Chwilą piszą o wkroczeniu świeżego oddziałku Zimmermana do Kaliskiego w połowie stycznia, atoli Dz. Pozn. 28 Zimmermann prostuje, że nie ruszył się z Trzemeszna.

Rogaczówek 21. 1. 64. Kal. — Chwila 26, 19, za nią D. W. Adler 3. — Przyb. I. 208. — Echo 37. — Głos z Litwy 2. — Dz. Pow. 40. — Krzywda 119. — Przyb. i Krzywda wzmiankują, że Denisewicz stoczył przed 21. 1., jeszcze 2 względnie 3 inne potyczki w Kaliskiem, ale nie podaje gdzie i kiedy; zdaje mi się, że Denisewicz dopiero 21. 1. rano przeszedł Pilicę, więc w Kaliskiem tylko to jedno miał starcie. — Raport oryginalny Denisewicza w ARN. (papiery z Wł.). Według Denisewicza było moskali 4 roty i 80 kozaków, według źródeł moskiewskich 1 rota i 16 kozaków. Co znaczy wyrażenie Denisewicza „ubyło“ nie wiem — czy rannych, zabitych i pojmanych razem?

Rozprza 22. 1. 64. Kal. — Chwila 26, za nią D. W. Adler 3. — Krzywda 119. — Może to nic Wagner, a jest to potyczka pod Prusieckiem?

Prusiecko 22. 1. 64. Kal. — Głos z Litwy 1, 2. — Dz. Pozn. 27, 31, 34. — Gaz. Nar. 23. — Chwila 31. — Dz. Pow. 29. — D. W. Adler 5. — Echo 37. — Żychliński 128. — Caesar 63 i dalsze podaje datę 23. 1.; Dz. Pow. wymienia Millera jako dowódzcę; o tem Millerze Caesar nie wspomina; Caesar pisze o Daniłowiczu, że był z zawodu mydlarzem i wsławił się pod Langiewiczem.

Sieradz 24. 1. 64. Kal. — Gaz. Nar. 28 i Dz. Pozn. 34 z Kron. Ztg.

Konin *10.* 2. 64. Kal. — Głos z Litwy 3. — Dz. Pozn. 37 i 38 z 17. 2. z Pos. Ztg. bez daty, którą podałem w przybliżeniu.

Tuliszków 19. 2. 64. Kal. — Dz. Powsz. 62. — Dz. Pozn. 51. — D. W. Adler 21. — Dz. Pow. pisze: brat Jana Dębskiego, Węgier (?).

Chlewo 25. 2. 64. Kal. — Gaz. Nar. 55 i 56 z Dz. Pozn. — Głos z Litwy 5. — Dz. Pozn. 59. — Wiek 19.

Kuźnica 4. 3. 64. Kal. — Dz. Powsz. 60. — Gaz. Nar. 63. — Chwila 62. — D. W. Adler 20. — Przyborowski I. 161.

Kaszewice 8. 3. 64. Kal. — Dz. Pow. 60. — Przyborowski I. 161 (Gaz. Nar. 63 i 70 z Pos. Ztg.).

Krzepice 21. 3. 64. Kal. — Gaz. Nar. 77 z Pos. Ztg.

Ciążeń 22. 3. 64. Kal. — ARN. Rkps 341 a, 341 raport Kopernickiego. — Łukaszewski str. 79. — Wiek 34 raport Budziszewskiego. — Gaz. Nar. 73 raport Kopernickiego 74, 82. — Dz. Pozn. 74 raport Budziszewskiego. — Echo 46. — D. W. Adler 24 z Pos. Ztg. 25. — Ojczyzna 38. — Żychliński T. 87. — Stella Ludzie II. Wyprawy z Poznańskiego 205. — Gaz. Nar. 74, 73 III.

Ratyń 22. 3. 64. — j. w.

Kąpiel 22. 3. 64. — j. w.

Gozdy 12. 4. 64. Kal. — Dz. Pozn. 100 za nim D. W. Adler 39.

Sławęcin *15.* 4. 64. Kal. — Czas 88 z 18. 4. Daty oraz szczegółów nie podaje.

Częstochowa 27. 4. 64. Kal. — D. W. Adler 42. — Gaz. Nar. 119 z Pos. Ztg.

Sieradz 18. 6. 64. Kal. — D. W. Adler 66 z Pos. Ztg.

Częstochowa 1. 7. 64. Kal. — Ojczyzna 71, infor. własna.

Płockie.

Płock 21. 1. Pł. — Chądzyński Rkps. ARN. — Berg II. 293.

Ciołków 22. 1. Pł. — Chądzyński Rkps. ARN. — Chorągiew Swobody 2. — Strażnica 2. — Czas 30. — Rozkaz dzienny naczelnika miasta Warszawy 2. — Berg II. 293 i 294 przypis. — Przyb. Dz. I. 44. — Żurnał N. 1.

Gołębie 22. 1. Pł. — Chądzyński Rkps. ARN.

Płock 23. 1. Pł. — Berg II. 294. — Chądzyński Rkps. ARN. — Strażnica 2. — Czas 30. — Chorągiew Swobody 2. — Giller I. 36. — Przyb. Dz. I. 66. — Stella Ludzie I. 77.

Małkinia 23. 1. Pł. — Czas 27. — Berg II. 321. — Porównaj Łochów 27. 1. M.

Płońsk 24. 1. Pł. — Chądzyński Rkps. ARN. — Młochowski Rkps. ARN. 1326. — Stranica 2. — Przyb. Dz. I. 73. — Berg II. 297. — Czas. 30. — Cyfry poległych, rannych i t. d. niepewne, w każdem źródle inne. Według Berga, za raportem moskiewskim, miało się dostać do niewoli w samem mieście 79 ludzi.

Czyżew 27. 1. Pł. — Wiad. z pola bitwy N. 5. — Berg II. 346. — Hesket 340. — Giller II. — Błoński 358. — Datę podaje Błoński, u Hesketa nie ma daty. Błoński i inne źródła polskie piszą o Szaniawskim, że poległ w bitwie pod Czyżewem „przypadkowym sposobem" — jaki to był przypadek, nie wiem. Według Kolumny Szaniawski pod Czyżewem umarł aż — trzy razy — 1) jako Szaniawski Konstanty z wszelkimi tytułami, 2) jako Szeniawski Konstanty z tymiż tytułami, 3) jako Sieniawski Konstanty z tymi tytułami. — „Jeden z takich oddziałów [sc. utworzonych przeważnie w Prusiech] w sile podobno 2000 ludzi, d. 27. stycznia zajął wieś Dmochy-Glinki i ogłosił tamtejszej gminie Rząd narodowy. Co się z tym oddziałem stało, nic mi nie wiadomo". Tak pisze — Berg. Wstąpił do piekieł, po drodze mu było. Dmochy-Glinki leżą niespełna 3 km. od Czyżewa. Szkoda, że więcej takich oddziałów nie utworzyło się w Prusiech i to w zniemczonych Mazurach! Niewiadomo co się z takim oddziałem z Prus stało, bo taki oddział nawet wcale „stać się" nie mógł. Raport urzędowy pisze o tysiącu powstańców.

Słomino 28. 1. Pł. — Czas 26, 27. — Wil. Wiest. 8. — Chądzyński Rkps. ARN. — Wil. Wiest. 6. — Przyb. Dz. I. 161. — Spotkanie pod Ciuśkowem d. 27. 1. o którem bez bliższych szczegółów pisze Czas w N. 27, może się odnosić do partyi rozbitej w Słominie.

Uniecк 28. 1. Pł. — Czas 22, 25, 27. — Wil. Wiest. 7. 9. — Dz. Pow. 29. — Dz. Pow. 26. — Berg II. 342. — Wiad. z pola bitwy N. 5. — Przyb. Dz. I. 162. — Ponadto znalazłem w papierach po Wołyńskim notatkę o potyczce, o której żadne źródło nie wspomina. „Szczutowo, powiat lipnowski, 29. stycznia. Dowodził Ludwik Sokołowski, właściciel dóbr, były wojskowy wojsk polskich; oddział rozproszony przez moskali".

Maków 2. 2. P. — Chądzyński Rkps. ARN.

Dąbrowa 2. 2. Pł. — Wiadomości z pola bitwy N. 2. — Hesket 309. — Wiad. podają 3. 2., Hesket 2. 2., zapewne więc w nocy z 2. 2. na 3. 2.

Chorzele 3. 2. Pł. — Wiadomości z pola bitwy N. 2. — Wytrwałość 5. — Hesket 310.

Janów 4. 2. Pł. — Wiadomości z pola bitwy N. 2. — Wytrwałość 5. — Hesket 310.

Rypin 4. 2. Pł. — Hesket 307. — Chądzyński ARN. Rkps.

Karniew 6. 2. Pł. — Czas 37. — Wiadomości z pola bitwy N. 2. — Chądzyński Rks. ARN. Przyb. Dz. IV. 195. — Pod datą 7. 2. wspomina notatka w papierach Wołyńskiego o potyczce szczęśliwej Wilkoszewskiego pod Zarembami Ślepemi w powiecie Ostrołęckim. Kilka tam jest miejscowości tej nazwy, atoli specyalnie Zaremb Ślepych w Słowniku nie znalazłem.

Sierpc 8. 2. 63. Pł. — Hesket 307. — Porównaj Zieluń *20.* 2. i Żuromin 8. 2. 63.

Żuromin *8.* 2. 63. Pł. — Czas 51. z 4. 3. daty nie podaje. — Może to się odnosi do Zielunia *20.* 2. lub, ze względu na jakiegoś Ostrowskiego, do Sierpca *8.* 2.? Patrz Zieluń. Zdaje się, że ów Jan Ostrowski to Waleryan, podoficer mosk., junkier i że Żuromin i Sierpc to jest jedno i to samo starcie.

Podoś 8. 2. Pł. — Wiadomości z pola bitwy 2. 3. — Czas 37. — Hesket 307. — Chądzyński Rkps. ARN. — Przyb. Dz. II. 195. — Stella Ludzie I. 77.

Kleczków 14. 2. Pł. — Czas 39.

Dębsk 15. 2. Pł. — Czas 51. — Wytrwałość 51, — Hesket 310. — Wil. Wiest. 14, 15, 16. — Stella Ludzie I. 77.

Łukowa 20. 2. Pł. — Wiadomości z pola bitwy N. 3. — Czas 47. — Wiad. zaraz za raportem o Podosiu z dnia 8. 2. podają drugą informacyę o zniesieniu moskali „niedaleko Podosia" i że tylko kilkunastu zdołało się ocalić; Czas 47 z 22. 2. pisze, że w okolicach wsi Łukowa niedaleko Makowa przyszło do krwawego boju i że z 1 kompanii tylko 10 zostało. Ponieważ o takim walnym pogromie żadne inne pisma oraz raporty mosk. nie wspominają, sądzę, że chodzi tu o jedno i to samo starcie, niewątpliwie drobne, z którego moskali wyszło zapewne nieco więcej niż — dziesięciu.

Zieluń *20.* 2. Pł. — Czas 49, 50, 44. — Wiadomość bardzo mętna i bez daty; pisze Czas N. 49 i 50, że idący z komory Zieluń z kasą do Prus itd. starli się pod Dziczą; miejscowość taka nie istnieje, a są od Zielunia o 7 km. Dziwy, ale dziwnemby było, gdyby m. mieli iść przez Dziwy, gdy najprostsza droga za kordon prowadzi do Lidzbarka. Wziąłem także w odsyłacz Bieżuń, o którym Czas 44, również bez daty, pisze „w Bieżuniu przyszło do starcia między kozakami a powstańcami". — W ARN. N. 1332 jest sucha notatka o starciu Brzozowskiego pod Dziwami dnia 10. 2. Może Sierpc 8. 2., Żuromin *8.* 2. i Zieluń *20.* 2. wszystko jedno i to samo?

Skrwilno 25. 2. Pł. — Wiad. z pola bitwy N. 4. — Czas 61, 63. — Dz. Pozn. 39, Dz. Pozn. 59, 111. — Hesket 311. — Wil. Wiest. 19. — Wiad. podają 25. 2. o 10 rano,

Hesket pisze 24. 2. a inne źródła podają różne daty, 25. 2. albo 24. 2. — Notatka w Efemerydach „powstańcy atakowali moskali pod Lipnem 25. 2." odnosi się niezawodnie do Skrwilna.

Przetycz 28. 2. Pł. — Wiad. z pola bitwy N. 5. — Dz. Pozn. 59. — Czas 56. — Przyb. Dz. II. 193. — Ephémérides pod datą 23. 2. — Ożegalski 306. — Wydaje mi się, że Poremba 1. 3. a Przetycz 28. 2. jest to jedna i ta sama potyczka.

Dąbrowa 8. 3. Pł. — Wiad. z pola bitwy N. 6. — Hesket 316. — Przyb. Dz. II. 203.

Myszyniec 9. 3. Pł. — Wiad. z pola bitwy N. 6, 7, 10 z 7. 5. — Czas 64. — Wil. Wiest. 23, 24. — Hesket 316. — Dz. Pow. 60. — Dz. Pozn. 61. z Ostd. Ztg. i 64. — Przyb. Dz. II. 204. — Langiewicz Sprawozdanie str. 73. — Stella Ludzie I. 78. — W Czterdziestą Rocznicę Przetocki 356.

Rydzew 9. 3. Pł. — Czas 62. — Wil. Wiest. 24. — Dz. Powsz. 60. — Berg. II. 70. — Hesket 319. — Przyb. Dz. II. 213. — Według Hesketa, Jurkowski dążący do połączenia się z Padlewskim rozbity został 11. 3. pod Radziejowem na zachód od Włocławka! — Geografia powtórzona raportem z Inwalida. W okolicach Radziejewa nigdy Padlewskiego nie było.

Drążdżewo 12. 3. Pł. — Hesket 318. — Wiadomości z pola bitwy N. 7, 10 z 17. 5. — Dz. Powsz. 60. — Wil. Wiest. 24. — Langiewicz Sprawozdanie 73. — Przyb. Dz. II. 207 i Hesket podają datę 11. 2. — Berg III. 78. — Stella Ludzie I. 79. — W Czterdziestą Rocznicę Przetocki 355.

Chorzele 14. 3. Pł. — Chądzyński Rkps ARN.

Żenbok 15. 3. Pł. — Hesket 321. — Berg II. 70. — Chądzyński ARN. Rkps. — Żurnał podaje datę 22. 3. — Stella Ludzie I. 80 podaje Leinbok; stąd u Chołodeckiego potyczka pod nieistniejącym Leinbokiem bez daty.

Radzanów 21. 3. Pł. — Wil. Wiest. 28, 30. — Dz. Powsz. 67. — Berg I. 70. — Hesket 323. — Czas 70, 71, 73. — Efemerydy. — Wiad. z pola bitwy N. 7. — Chądzyński ARN. Rkps Dz. Powsz. i Wil. Wiest. podają datę 20. 3. — Hesket 21. 3. — Chądzyński pisze, że Padlewski dowiedział się o Zjachtanowie 20. 3., postanowił zaatakować go o północy a starł się dopiero o 6 rano (zatem 21. 3.) bił się do 5 po południu i następnego dnia 21. 3. ruszył w lasy skępskie. Zdaje mi się, że data 21. 3. będzie najprawdziwsza. — Dz. Pozn. 85 za Czasem pisze „dowiadujemy się o potyczce w Prasnyskiem 3. 4.; szczegółów brak". W Czasie nie znalazłem wzmianki o tem.

Koziołek 16. 4. Pł. — Dz. Powsz. 92. — Wil. Wiest. 39, 40. — Gąsecki St. 23. — Wiad. z pola bitwy N. 9 z 7. 5. — Czas 93, 97. — Przyb. Dz. II. 229 podaje datę 14. 4. — Berg III. 74. — Kolumna podaje notatkę o niejakimś Boguckim Stefanie, który poległ w potyczce Jurkowskiego pód Kościelnem 13. 4.; umieściłem owego Boguckiego pod Koziołkiem, bo niezawodnie chodzi o tę właśnie potyczkę.

Kossemin 18. 4. Pł. — Wiad. z pola bitwy N. 10 z 7. 5. — Czas 93, 96, 104. — Dz. Pozn. 101, 111. — Wytrwałość N. 5. — Berg III. 75. — Ephémérides. — Berg a za nim Chołodecki podaje mylnie 30. 4. — Przyb. Dz. II. 229.; już w N. 93 Czasu z 24. kwietnia była wiadomość o Kosseminie.

Borzymin 21. 4. Pł. — Chądzyński ARN. Rkps — Berg III. 80. — Wiad. z pola bitwy N. 10 z 7. 5. — Ephémérides podają 23. 4. — Przyb. Dz. II. 231. — Stella Ludzie I. 81. — Nie jest to potyczka, gdyż Padlewskiego ujęto bez wystrzału.

Nietrzeba 22. 4. 63. Pł. — Wiad. z pola bitwy N. 10 z 7. 5. — Struś Ludzie II. 200. — Czas 96, 100. — Gąsecki 32. — Dz. Pow. 98, 104, 149 opis uczestnika, 99. — Berg III. 80. — Przyb. Dz. II. 230: w życiorysie Owsińskiego pisze „pod wodzą kapitana Szermętowskiego (Łowińskiego Henryka emigranta z 1861 r."). — Czas w N. 100 fantazuje o zwycięstwie Działowskiego następnego dnia pod Sosnowem. Daty we wszystkich źródłach, prócz Kolumny są zgodne co do 22. 4., natomiast z dowódzcami jest bałamuctwo. Wiad. z pola bitwy dowódzcę nazywają majorem Henrykiem Łowińskim, podczas gdy żadne inne źródło o majorze nic wspomina, ale każde dowódzcę nazywa kapitanem, bądź Sz. bądź Szermętowskim, który nie poległ; przyjmuję twierdzenie Żychlińskiego, a opis biorę z relacyi rannego uczestnika z 150 Dz. Pozn.

Chrzanowo 24. 4. Pł. — Wiad. z pola bitwy N. 11.

Rożan 24. 4. Pł. — j. w.

Kołaki 25. 4. Pł. — j. w.

Krzelmy 26. 4. Pł. — Wiad. z pola N. 11. — Czas 107. — Miejscowości takiej nie znalazłem; Czas podaje 30. 4. jako datę napadu, ale bez miejscowości, pisząc ogólnie w powiecie prasnyskim.

Rydzewo 5. 5. Pł. — Wiad. z pola N. 11. — Don. z pol. z 20. 5. — Wytrwałość N. 6 życ. Kolbego. — Efemerydy. — Wil. Wiest. 46. — Czas 118. — Głos 21. — Chądzyński ARN. Rkps. — Miejscowość przyjąłem według Wiad, prócz bowiem wymienionych już pięciu lasów raport we Wil. Wiest. ma jeszcze lasy rumockie i olszczynowskie.

Stok 5. 5. Pł. — Wiad. z pola bitwy N. 11 raport. — Czas 107, 108. — Efemerydy. — Chądzyński ARN. Rkps. — Mat. II. Desk. 161. Przyb. Dz. IV. 270. — Cyfry wziąłem

z raportu, Deskur i Chądzyński podają każdy inne; według Deskura były 3 roty moskali i szwadron huzarów. — Czas 105 z 10. 5. pisze jeszcze o podjazdowej potyczce Mystkowskiego, blisko kolei petersburskiej w okolicach Sokół d. 1. 5.

Kietlanka 13. 5. Pł. — Wiad. z pola bitwy N. 14. — Don. z pola bitwy z 20. 5. — Czas 125, 128. — Dz. Pow. 109, 111. — Voleur z marca [M. VI. 118, 138]. — Mat. II. Deskur 164. — Wil. Wiest. 50, 54. — Polska 1. — Chądzyński Rkps. ARN. — Przyb. Dz. IV. 271. — O owem wykolejeniu pociągu piszą: Mat. II. Deskur 171. i Prawda N. 8. — Umieściłem to rozbicie pociągu chociaż powstańców tutaj nie było, gdyż fakt tej prawdziwej katastrofy nie jest wyjaśniony. Deskur nie podaje daty, natomiast Prawda pisze: „We wtorek d. 2. 6. o godz. pół do 1. w południe z wojska rozbitego na kolei żelaznej przez podcięcie szyn między Czyżynem a Małkinią dwóch żołnierzy przybyło na Pragę...". Oba źródła nie określają dokładnie miejsca; najprawdopodobniej będą Zaręby i Kietlanka. Deskur kończy relacyę swoją temi słowy: „Z całego pociągu, w którym 600 żołnierzy i dwudziestu podobno oficerów jechało, nie wyszła żywa dusza. Największy kawałek drzewa z wagonu nie miał ani 30 centymetrów długości ani szerekości. W parę tygodni później przejeżdżałem w tem miejscu przez niezupełnie uprzątnięty jeszcze tor kolejowy, straszny przedstawiał się widok". Będzie w tym opisie „nieco" przesady.

Małkinia 7. 5. Pł. — Wiad. z pola bitwy N. 14 raport Stasinkiewicza. — Aramowicz Rkps. ARN. 1352. — Efemerydy. — Czas 174 z 2. 8.

Pułtusk 17. 5. Pł. — Czas 118.

Łączka 23, 5. 63. Pł. — Wiad. z pola bitwy N. 14. — Czas 118. — Berg III. 226. — Wil. Wiest. 54, 58. — Chądzyński Rkps. ARN. — Mat. II. Deskur 167. — Przyb. Dz. IV. 276.

Pułtusk 26. 5. Pł. — Prawda 9.

Wyszogród 2. 6. Pł. — Czas 128, 129.

Naguszew 3. 6. 63. Pł. — Wiad. z pola bitwy N. 15. — Dz. Pow. 125. — Czas 132, 156 kor. z Warszawy z 8. 7. — Berg 226 III. — (Wil. Wiest. 58). — Chądz. ARN. Rkps. — Przyb. Dz. IV. 276. — Berg i Przyborowski piszą, że był tu także Jasiński, który, zdaje się, dopiero w kilka tygodni później przybył do oddziału.

Kotowy. 4. 6. Pł. — Dz. Pozn. 132. — Dz. Pow. 134. — Gąsecki str. 26. — Kowalkowski był według Gąseckiego lokajem, według Chądzyńskiego żołnierzem z zawodu, b. oficerem moskiewskim. — Czas 135 w kor. z Warszawy 13. 6. pisze o zniesieniu oddziałku 20 powstańców pod Skomlinem w pow. mławskim bez daty. Skomlin istnieje tylko we Wieluńskiem, może więc notatka ta odnosi się do powyższego starcia?

Bątkowo 4. 6. 63. Pł. — Z papierów Wołyńskiego.

Kowalewo 13. 6. 63. Pł. — Czas 159. — Notatki w papierach Wołyńskiego. — ARN. 1314 nazwisko Tłuchowskiego wprzód nacz. cywilnego, potem naczelnika kawaleryi obozowej (od 27. 3.) w pow. lipnowskim, podaje Tadeusz.

Woźniki 22. 6. Pł. — Czas 147. — Nie wiadomo pod którymi Woźnikami, gdyż są jeszcze Woźniki 7 k. płd.-w. od Płońska.

Popowo 22. 6. Pł. — Czas 144, 145. — Dz. Pozn. 148. — Czas 145 pisze o 120 (!) poległych moskalach.

Zegrze 25. 6. Pł. — Czas 146, 147. — Chądzyński, notatki luźne.

Kuczbork 27. 6. Pł. — Czas 147, 150, 157.

Drążdżewo 27. 6. 63. Pł. — Niepodległość 1 raport. — Berg III. 226. — Przyb. Dz. IV. 277... — Czas 147, 151, 154, 155. — Dz. Pozn. 156 raport Trąmpczyńskiego. — Chądzyński ARN. Rkps. — Mat. II. Deskur. — W spisie oficerów podano Lenartowicza jako pseudonim Nowickiego (Palemona), co mi się wydaje nieprawdopodobnem.

Drążdżewo 28. 6. Pł. — j. w.

Drążdżewo 29. 6. Pł. — j. w.

Rozwoziny 3. 7. Pł. — Czas 157, 159, 167, 172 raport Kuszaby. — Dz. Pozn. 185. — Niepodległość 3. — Wil. Wiest. 178.

Kuczbork 6. 7. Pł. — Czas 172 raport Kuszaby, tenże raport Dz. Pozn. 185. — Czas 154. — Dz. Pow. 153 z Bromberger Ztg. — Niepodległość 3. — Czas 154 o strzelaninie tej pisze jako o zasadzce pod Szreńskiem d. 26. 6.

Szczutowo-Blizno 9. 7. Pł. — Wiad. z pola bitwy 9. — Czas 159, 164, 162. — Wil. Wiest. 78. — Chądzyński ARN. Rkps. — Niepodległość 3 pisze o starciu Kuszaby pod Szczechowem 9. 7., co odnosi się do tej potyczki z tą różnicą, że to nie był oddział Kuszaby.

Kuczbork 12. 7. Pł. — Niepodległość 3. — Czas 167, 172. — Wil. Wiest. 86. — Chądzyński ARN. Rkps. — Czas 172 podaje raport Kuszaby. — Może tu był Pałacyk-Majer, a nie Polaczek?

Wąsowo 13. 7. Pł. — Niepodległość 4, 3. — Czas 164, 166, 167, 173, 180 raport Jasińskiego i Wawra. — Wil. Wiest. 80, 75, 98. — Przyb. Dz. IV. 306 i dalsze. — Berg

III. 230 i dalsze. — Dz. Pow. 168. — Dz. Pozn. 184 raporty Jasińskiego i Wawra 167, — Chądzyński ARN. Rkps. podaje przesadnie siły powstańców na 3500.

Rząśnik 14. 7. Pł. — j. w.

Porządzie 15. 7. Pł. — j. w.

Szygi 16. 7. Pł. — Niep. N. 3. — Czas 166, 167, 164, 180, 199. — Dz. Pozn. 34, 175. — Rozkaz rz. do wojsk nar. z 22. 8. — Berg III. 232. — Wil. Wiest. 76. — Przyb. Dz. IV. 313. — Niepodl. i Czas 167 piszą o przybyciu Jasińskiego w pomoc i rozstrzygnięciu walki na korzyść powstańców. — Według Chądzyńskiego było pod Szygami 1300 powstańców. — Czas 173 z 1. 8. podaje jeszcze mętną wzmiankę o walce pod Zimnemi wodami po starciu pod Szygami; będzie to się odnosiło do rejterady Tyszki i Grzymały ku Bugowi.

Radzanów 17. 7. 63. Pł. — Niepodległ. 3. — Czas 170, 171. — Czas 171 pisze, że zniesiono całą tę załogę moskiewską!

Dziwy 29. 7. Pł. — Wil. Wiest. 88. — Dz. Pozn. 175 z Ostd. Ztg., 178 z Elbl. Ztg. — Efemerydy. — Berg III. 234. — Niepodl. 6. — Wiadomości o tej walce są jaknajsprzeczniejsze; źródła polskie piszą o walce w samym Zieluniu, o 3 rotach i 1 secinie kozaków, o 12 godzinach walki, 150 moskalach poległych, a tylko 8 Polakach zabitych i 12 rannych; Niepodległość 6 ma tylko krótką wzmiankę. Przypuszczam, że to była porażka; liczbę moskali wziąłem z Wil. Wiest. — Niewiadomo jak się dowódzca pisał, Szmeic, Szmeiss, Smais, Smajs itd.; ów Tabęcki może jest identycznym z Toporskim — Gasztowtta Bronisława (nie Bolesława, jak mylnie w tekście podano) różnie mylnie pisano, n. p. Gasthof, Garsthof, Gaston, Gauchetand i t. d.

Lipno 3. 8. Pł. — Dz. Pozn. 195. Korespondencya świadka naocznego z dnia 12. 8.; doskonały ten świadek naoczny — nie podaje ani daty ani miejscowości, które podałem w przybliżeniu. Kopytko był nacz. kawaleryi obozowej czyli powiatowej pow. płockiego (ARN. 1314).

Wiśniew 4. 8. 63. Pł. — Czas 181 z 11. 8. — Wolność N. 1. — Pod tą datą wspomina Echo N. 13 o zabraniu przez prusaków placówki Witkowskiego w innej części Płockiego, pod Zieluniem, a Czas 201 opowiada toż samo pod datą 6. 8. i jakoby o oddziele niejakiegoś Sochocińskiego?

Chromaków 10. 8. Pł. — Niep. 6, 4 i Dz. Pozn. raport 205 Szmajca. — Wil. Wiest. 96. — Dz. Pow. 187. — Berg III. 234. — Wiad. z pola bitwy N. 6. — Niepodl. 4. — Chądzyński Rkps. ARN. — Datę, którą źródła podają 9. 8., przyjąłem według raportu w Niep. N. 6. — Kapitan Pollaca jest to niezawodnie Pałacyk Majer; raportujący dowódzca nie był Polakiem.

Poniatów 10. 8. Pł. — j. w.

Drobin 12. 8. — Pł. — Niepodległość 6.

Magnuszew 12. 8. Pł. — Wiad. z placu boju z 7. 9., Niepodl. 6, Czas 201 i Dz. Pozn. 205 raport Jasińskiego. — Czas 204 rap. nacz. woj. woj. płockiego. — Czas 196. — Dz. Pow. 187.

Radzimowice 17. 8. 63. Pł. — Niep. 6. — Wil. Wiest. 96. — Niepodległość pisze o potyczce pod Rzewinem bez daty, a Wołyński podaje starcie Błociszewskiego pod Radzimowicami 14. 8., co niezawodnie odnosi się wszystko do Radzimowic 17. 8. 63.

Cierpięty 17. 8. 63. Pł. — Czas 201. i Wiadomości z placu boju N. 1. raport naczelnika wojsk. pow. pras. — Niep. 6. raport. — Wil. Wiest. 94. — o Dobrowolskim Chądzyński ARN. Rkps.

Oborzyska 18. 8. 63. Pł. — Wiadomości z placu boju, Czas 201, Niepodl. 6 raport naczelnika wojsk. pow. prasn.

Drozdowo 20. 8. 63. Pł. — Wil. Wiest. 96.

Różan 21. 8. 63. Pł. — Wil. Wiest. 96. — Czas 196. — Wiadomość nadzwyczaj mętna. Wil. Wiest. pisze, że dla ścigania resztek oddziału Jankowskiego (ma być Jasińskiego) wysłany został 15. 8. ze Załęża nad Bugiem (?) na północ (?) ku Zatorom oddział pułk. Żeltuchina; znajdujący się przy nim Stocki doścignął bandę Jasińskiego 21. 8. w błotnistem miejscu na zachód od Różana przy rzece Narwi. Zatory leżą nad Narwią a nie nad Bugiem i na południe a nie na północ od Załęża; na zachód od Różana i nad Narwią równocześnie, jest nieściślem określeniem, bo Różan leży nad samą rzeką i to z prawego brzegu, zatem na zachód od Narwi. W zestawieniu Wołyńskiego jest to potyczka pod Zatorowem (?) 15. 8.; niezawodnie odnosi się to do tego starcia.

Mieszki 22. 8. 63. Pł. — Niep. 6. — Echo 16. — Czas 198. — Wil. Wiest. 96. — Dz. Pow. 194. — Chądzyński ARN. Rkps. Według Chądz. dowódzca nazywał się Cetkowski nie Centkowski, b. emigrant.

Rzęgnowo 24. 8. 63. Pł. — Niepodległość 6. — Kolumna ma notatkę o niejakimś Klimkiewiczu, który służył w kawaleryi prasnyskiej i poległ pod Zęgnowem; też potyczkę, t. j. pod Zęgnowem, również bez daty, wymienia Chołodecki. Ponieważ Zęgnowa Słownik nie wykazuje, będzie to to samo co Rzęgnowo.

Czarnostowo 3. 9. 63. Pł. — Patrz Rydzewo 8. 9. 63.

Rydzewo 8. 9. 63. Pł. Czas 209, 219, 233. — Dz. Pow. 206. — Echo 16, 19. — Dz. Pozn. 228. — Efemerydy. — Chądzyński Rkps. ARN. — Sprawa ta jest zawiła. Czas 219 w korespondencyi z 22. 9. podaje datę 8. 9. z potwierdzeniem szczegółów co do poległych, to samo pisze Dz. Pozn. 228, ale podaje datę 20. 9. a za nim datę tę powtarza Echo 19, natomiast Dz. Pozn. 223, powtarza za Czasem datę 8. 9., tęż datę mają Chądzyński, Echo 16 a Efemerydy 7. 9.; wiadomość o tej potyczce jest już w Dz. Pow. 206 a za nim w Czasie 209; Dz. Pow. pisze o spotkaniu powstańców pod Gumowem i ściganiu do Czarnocina a Rydzew leży na połowie drogi między temi miejscowościami; stąd uważam, że chodzi o jednę potyczkę 8. 9., a nie dwie 8. 9. i 20. 9. jak ma Chołodecki; wspomniana korespondencya w Czasie pisze o oddziałach Ziembińskiego i Gostkowskiego, o którym nie wspomina Chądzyński. — Kiedy było starcie pod Czarnostowem (nie Czarnostkowem) nie wiadomo; o niem pisze Chądzyński bez daty, tudzież Czas 233 z 3. 10. podając, że Ziembiński starł się pod Czarnostkowem a jazda prasnyska pod Rydzewem, ale i on nie podaje daty; w zestawieniu Wołyńskiego jest data 22. 9. na Czarnostkowo, chyba zupełnie mylna.

Rybitwy 16. 9. 63. Pł. — Czas 233 nie podaje miejscowości, zaś Chądzyński ARN. Rkps. pisze o Witkowskim, że został rozbity pod Rybitwami w pewien czas po rozbiciu Cetkowskiego, a na innem miejscu, że pod Rybitwami 21. 8.

Żurawino 17. 9. 63. Pł. — Wil. Wiest. 108. — Dz. Pow. 217. — Echo 20. — Dz. Pozn. 229. — Dz. Pozn. pisze o Piotrze Czarnym, Dz. Pow. o bandzie Białowiecka, Echo o Czernym; niezawodnie jest to wciąż jeden i ten sam Czarliński, który jak wiadomo objął dowództwo w Lipnowskiem po Jurkowskim. Żurawinek Czarny powstał u Chołodeckiego z Żurawina i dowódzcy Czarnego, bo Ż. Cz. nie ma w Płockiem. Czas N. 233 opisuje pomyślne starcie d. 20. 9. pod Nakwaśnem w Lipnowskiem, gdzie się biły oddziałki Czernieckiego i Bielińskiego. Nakwaśna w Lipnowskiem nie ma, a jest Nakwasin w pow. płockim, 10 km. płn. od Wyszogrodu; równocześnie z Czarlińskim zdaje się, że nie było żadnego Bielińskiego i Czernieckiego; czy to nie prostu potyczka pod Żurawinem?

Zapanie 19. 9. 63. — Wil. Wiest. 107. — Dz. Pow. 220. — Kij. Telegraf z 30. 9. — Czas 224 z 2. 10. — Wil. Wiest. pisze o owych 75 kozakach, którzy rozbili szwadron złotych ułanów Cilchickiego, zabili 70 powstańców, 30 koni ect. koło Zanania. Nie wiem, co to mógł być za Cilchicki, czyby to był Orlik? Złoci ułani, to była jazda Ziembińskiego. Chądzyński w notatkach licznych pisze o rozbiciu resztek jazdy Ziembińskiego pod Czarnostowem 17. 9. Również nie istnieje miejscowość Zapanie ani Zanany; może to owa druga potyczka rzekomo pod Rydzewem 20. 9.?

Gałomin 10. 10. 63. Pł. — Niepodl. 10. — Echo 26. — Czas 251 raport Leneizy, 264. — Dz. Pow. 252. — Wil. Wiest. 114, 120. — Na mapie sztabu miejscowość ta nazwana Gałomin, u Chrzanowskiego Gałumin Górny. — Dowódzcę owego pisze Kolumna Leneizo v. Lenicz, Włoch, Chołodecki pisze Lenicz recte Leneizo i że poległ 14. 10. pod Lubowidzem; prócz tego ma Chołodecki majora Lenczysza, który poległ 14. 9. a który jest najniezawodniej identycznym z majorem Leneizo.

Księżopole 12. 10. 63. Pł. — Czas 251 rap. nacz. woj. — Echo 22, 24. — Wil. Wiest. 114, 120. — Dz. Pow. 253. — Aramowicz ARN Rkps. 1352.

Osówka 14. 10. 63. Pł. — Wil. Wiest. 117, 118, 121. — Dz. Pow. 247, 252. — Czas 242, 264, 251. — Echo 26. — Dz. Pozn. 247. — Dz. Pow. 252, a za nim Czas 258 z 7. 11. podaje, że kilkutysięczny (!) oddział Gastona (!) i Sumińskiego (?!) był 15. 10. w Skrwilnie i że przeciw niemu wyruszył Dryzen. Sumiński, a raczej Wrotnowski Ludwik, według Chądzyńskiego, był organizatorem wojskowym województwa augustowskiego. — Orlik-Cielecki (zatem niezawodnie Zaremba) miał na imię Władysław a nie Edmund (Edmund Cielecki poległ pod Komorowem); innego Cieleckiego Zarębę, Stefana, także dowódzcę, stracono 20. 10. w Prasnyszu.

Sokołowo 29. 10. Pł. — Czas 251 z 3. 11. pisze o zwycięstwie w Pułtuskiem Trentowskiego, dowódzcy strzelców konnych, a w n-rze 266 z 20. 11. dodaje, że Trentowski zwyciężył rzeczywiście, ale nie powiada gdzie i kiedy; Echo N. 24 powtarza to; Chądzyński pisze o zwycięstwie Rynarzewskiego pod Czarną 29. 10. w Ostrołęckiem, ale nie wiadomo pod jaką Czarną; może być, iż owo starcie Trentowskiego jest identycznem ze starciem pod Czarną. O zwycięstwie Trentowskiego pod Sokołowem d. 29. 11. pisze Chądzyński na innem miejscu; przypuszczając, że zachodzi tu pomieszanie dat i nazwisk, wziąłem Czarną w odsyłacz do Sokołowa, które to starcie musiało być 29. 10., a nie miesiąc później. — Z drugiej strony jednak Chądzyński pisze jeszcze o innej potyczce Trentowskiego 13. 10. pod Podosiem w pułtuskim powiecie, której opis zgadza się w treści z opisem potyczki Trentowskiego (bez podania miejsca) pod datą 29. 10. w Czasie 251. Mianowicie Trentowski w 120 koni nocą zaatakował Mengedena; moskale w liczbie 2 szwadronów huzarów i 1 seciny kozaków rozbiegli się na wszystkie strony, tracąc 32 konie z rynsztunkiem ect.

Żeleźnia 6. 11. 63. Pł. — Czas 268, 266, 268, z 19. 11. 277 raport Ostaszewskiego i raport Lenartowicza. — Dz. Pow. 263 z Hart. Ztg. 270. — Wil. Wiest. 125. — Chwila 5.— Echo 27. — Efemerydy. — Mat. II. 104. — Dz. Pow. 257. — Echo 25, 27. — Dunetty to zapewne Nemethy; nie mam pewności czy tu był Lasocki (i Nowicki).

Poręba 12. 11. Pł. — Czas 266. — Echo 27. — Efemerydy. — Chądzyński ARN. — Wil. Wiest. 133, 137. — Dz. Pow. 263, 280. — Efemerydy piszą o wszystkich oddziałach po Rymarzewskim.

Tyczek 16. 11. 63. Pł. — Chwila 5. raport Lenartowicza. — Czas 284. — Wil. Wiest. 137, 138. — Dz. Pow. 281. — Nie mogę powiedzieć, kto jakim numerem dowodził; zdaje się tylko pewnem, że I. Lasocki, III. Ziembińskiego jazda, bo nie mam pewności, czy Ziembiński jeszcze był na polu bitwy, IV. Lenartowicz, VII. był oddziałem Rynarzewskiego, do niego należała jazda Nemethyego i oficerowie Koźmiński, Ostaszewski i Felicki. — Pod tą datą podaje Czas 273 informacyę o oddziele, który rozbił kozaków pod Dubienką na drodze z Lipna do Mławy, tudzież pięknie opisuje krwawą walkę pod Małym Dworem w Mławskiem tegoż oddziału dnia 18. 11.; powtarza to Echo 26 i 27, a Efemerydy objaśniają, że to oddział Okoniewskiego. Bardzo to ładne opisy, tylko że ani Mały Dwór ani Dubienka „na drodze z Lipna do Mławy" i wogóle w Płockiem nie istnieją, a Okoniewski, zdaje mi się, tylko w Kaliskiem się obracał; przypuszczam, że to taka sama prawda, jak o śmierci Palemona Nowickiego pod Małkowem.

Cyk 21. 11. 63. Pł. — Dz. Pow. 293, 294. — Chądzyński ARN. Rkps. — Chwila 7 z 10. 1.— Kolumna w życiorysie Ciesielskiego. — Sprawa Ciesielskiego nie jest mi jasną. Dz. Pow. 293 pisze, że poległ Czeżelski, a ciężko ranny Haller, organizator pow. ostrołęckiego (?), który nazywał się właściwie Libiński i był wikaryuszem z miasta (!) Gaworowa. Chołodecki str. 32 i 35 podaje Haller (Czezielski) poległ 25. 11.; Kolumna str. 40 pisze „Ciesielski obywatel, udając się bezbronny do Prus, w okolicy Suchorza napadnięty przez kozaków, zabity został już na pruskiej stronie 21. 11. 63. (Czas 274)", a zaraz pod tem pisze „Ciesielski dowódzca kompanii strzelców z oddziału Rynarzewskiego w potyczce pod Cikowem 9. 12. 63. poległ. Imionospis Stupińskiego podaje, że się nazywał Czeżelski". — Chodzi więc oczywiście o jednę i tę samą potyczkę, a nie o 2 starcia pod Cikowem 9. 12. i pod Cykiem 21. 11. i tu niezawodnie poległ ów Ciesielski, o którym pisze Chądzyński, a którego mylnie nazwano Hallerem, który miał poledz 25. 11. Przyjmuję, że Czeżelski to Ciesielski, a Haller to Libiński, z którym, przyznaję, nie wiem co się stało i o którym Chądzyński nie wspomina.

Warmiak-Brzeziny 25. 11. 63. — Dz. Pow. 293. — Jest to w każdym razie inne starcie niż pod Cykiem 21. 11. — Czas 281 z 8. 12., a za nim Echo N. 28 z 2. 1. 64. piszą, że w Płockiem (gdzie?) miała zajść pomyślna utarczka d. 28. 11.; zapewne chodzi o Warmiak.

Wyszków 16. 12. 63. Pł. — Dz. Pow. 2, za nim Chwila 6 z 9. 12. — Dz. Pozn. 6. — Echo 33. — Chądzyński ARN. Rkps. — Siew. Poczta z Żurnału podaje datę 16. 2. n. s., tak samo Dz. Pow., którą to datę mylnie wzięto za datę st. st. — Trojanki, pod którą miało zajść owo starcie, koło Wyszkowa niema tylko Trzcianka 10 km. płn.-wsch. od Wyszkowa. Dlatego podałem Trojankę w odsyłaczu.

Janów 24. 12. 63. Pł. — Dz. Pow. 1. — Syn Ojczestwa z 11. 1. 64. Żurnała. — Chwila 7 z 10. 1., 5 raport de la Croix. — Chądzyński ARN. Rkps. — Efemerydy. — Echo 33. — Według Żurnała starcie miało miejsce pod Pniową! — najbliższa miejscowość podobnej nazwy, mianowicie Pniewo leży 11 km. płn.-zachód od Ciechanowa. W tej to potyczce musiał poledz Nowicki a nie pod Małkowem w Kaliskiem 15. 11. jak pisze Kolumna, bo Dz. Pozn. (powtarza Chwila N. 17 z 22. 1. 64.) opisuje wystawienie ciała N. na widok publiczny w Prasnyszu. Pod Małkowem poległ inny dowódzca. De la Croix naczelnik pow. ostrołęckiego, prasnyskiego i pułtuskiego, raportując o tem starciu pod Chorzelami, nie pisze o Nowickim, a jako dowódzcę mosk. wymienia kap. Klementowicza z Chorzel.

Kołaki 16. 1. 64. Pł. — Dz. Pozn. 34. — Chwila 30, 31. — Gaz. Nar. 30. — Dz. Pow. 28, 29. — D. W. Adler 5. — Echo 39. — Efemerydy. — Ponadto w Płockiem alarmowano według Głosu z Litwy N. 2. załogę Modlina 22. 1. 64.

Łączki 14. 2. 64. — Chwila 46. — Dz. Pow. 46, 48, 58. — Głos z Litwy 3. — Przyborowski I. — Wszystkie źródła podają Łączyk, a mogą to być tylko Łączki, jeżeli leżą za Narwią, od Łomży idąc, i w puszczy myszynieckiej.

Brok 8. 3. 64. Pł. — Dz. Pow. 63. — Gaz. Nar. 66. — Echo 43. — Głos z Litwy 5.

Mława 20. 2. 64. Pł. — Głos z Litwy N. 3. — Gaz. Nar. 47. z Chwili. — Chwila 46 z 26. 2. — Dz. Pozn. 43 z 23. 2. z Wieku. — D. W. Adler 10 z 27. 2. i 12. Wiadomość ta bardzo mętna; data wzięta z Głosu z Litwy; D. W. Adler pisze, że między 7. 2. a 14. 2.; gdzie te starcia były, także nie wiem, przypuszczam, że gdzieś w okolicach Mławy i że nie chodzi tu oczywiście o oddziałki operujące w Augustowskiem. Przyb. Dz. IV. 229 pisze, że de la Croix nazywał się Krzyżanowski.

Łapinóżek 29. 3. 64. Pł. — Czas 5. — Echo 47. — Nadwiślanin 43, 46. — Wiek 35 z Ostd. Ztg. i Geselligera 43, 36, 46. — D. W. Adler 28 z Ostd. Ztg. 38. — Dz. Powsz. 74. — Ojczyzna 12. — Gaz. Nar. 80. — Stella Ludzie II. 207. — Callier Trzy ustępy, Rozdział XII. — Dz. Pozn. 77, 78, 79, 81, 82, 83, 85, 87, 88, 97, 108. — W Czterdziestą Rocznicę Karwowski 174. — Gąsecki 47.

Gnojno 31. 3. 64. — j. w.

Szemplino 3. 4. 64. Pł. — Dz. Powsz. 90. — Nadw. 50. — Echo 49 z Gaz. Nar. — Przyb. I 179.

Kapuśnik 5. 4. 64. Pł. — Dz. Powsz. 93. — Nadw. 41. — Echo 49. — Datę wziąłem w przybliżeniu, gdyż Dz. Powsz. nie podaje jej.

Szarłat 9. 5. 64. Pł. — Dz. Powsz. 113, 115. — Ojczyzna 20, 35. — Dz. Powsz. w N. 113 pisze o tem jako o starciu niedaleko wsi Szarłata i Starego Miechowa, którego w ost. dacie nie znalazłem, pod datą 4. 5. a w N. 115 o pojmaniu 5 powstańców w lasach dóbr szczawińskich dnia 9. 5.; Szarłat należy do Szczawina; sądzę, że chodzi tu o jedno starcie, nie o dwa. — O napadzie na Wyszków Dz. Pozn. 134.

Augustowskie.

Łapy 23. 1. A. — Wil. Wiest. 5, 7. — Strażnica 2.

Jabłonka 23. 1. A. — Czas 26.

Sokoły 23. 1. A. — Hesket 336. — Czas 26, 38. — Przyb. Dz. I. 78.

Stelmachów 23. 1. A. — Czas 26. — (Strażnica 2.?) — Hesket 336. — Przyborowski Dz. I. 78.

Wysokie Mazowieckie 24. 1. A. — Hesket 336. — Czas 26. — Wil. Wiest. 8. — Berg II. 297. — Przyb. I. 78. — Roczniki 1873—1878 str. 250. — Według Kolumny poległ tutaj Jakób Mystkowski, albo koło Drążdżewa, albo gdzieś pod Wawrem — wszystko bez podania źródeł.

Tykocin 24. 1. A. — Wil. Wiest 5, 6. — Czas 22.

Mężenin 25. 1. A. — Wiadomości z pola bitwy N. 6. — Chorągiew Swob. 2. — Rozkaz dzienny n. w. W. N. 3. — Czas 26, 27, 38. — Berg II. 297. — Giller Polska II. — Błoński 362. — W Czterdziestą Rocznicę Nałęcz 355. — Hesket 336. — Wil. Wiest. 6. — Przyb. Dz. I. 79. — Berg podaje mylną datę 23. 1. i pisze, że bił się tu Cichorski. Nałęcz pisze nieco o walkach w tym czasie w Aug. i Płockiem, ale informacye te są mętne. — Co do Wilkoszewskiego nie mam pewności czy było ich dwóch pod Zameczkiem czy jeden.

Łapy 27. 1. A. — Wil. Wiest. 6. — Strażnica 2.

Czysta Buda 2. 2. A. — Błoński 368. — Prz. Dz. IV. 289. — Ojczyzna 1865 N. 14. — Wspomnienie o Józefie Piotrowskim. — Dz. Poz. 36. — Czas 29, 30, 32, 37, 38. — Hesket 335. — Berg III. 83. — Ciłow 306. — Wil. Wiest. 9, 11. — Wiad. z pola bitwy 5, 13. — Katyl ARN. 1336. — Według Berga starcie to zaszło 9. 3. (!) pod miasteczkiem (!) Czystemi Budami, gdzie poległ Jastrzębski, a rozbitków zebrał Mirecki, nauczyciel z Maryampolu. Owa mylna data 9. 3. przeszła także do Chołodeckiego. U Chołodeckiego jest życiorys Żochowskiego Adama, b. podporucznika huzarów, a potyczki jego zgadzają się z potyczkami Zukowskiego, więc przypuszczam, że to jedna i ta sama osoba.

Warele 15. 2. A. — Wiadomości z pola bitwy N. 4. — Hesket. — Dz. Pozn. 55. — Czas 43. Wil. Wiest. 16. — Mat. II. Deskur 159. — Deskur pisze o 400 kawaleryi moskiewskiej. Wątpliwie, aby 400 uciekało przed 16 powstańcami na wynędzniałych koniach. — Wydaje mi się, że Tisson-Gostkowski i Tyszko Antoni jest to jedna i ta sama osoba. I. Gost. i Tyszka w tych samych potyczkach wymienieni; ale wtedy ów rzekomy Gostkowski nie poległ w powstaniu, gdyż Tyszka żył. Z drugiej strony istniał także Gostkowski w Płockiem.

Podlipki 8. 3. 63. A. — Błoński 374. — Ojczyzna 1895 N. 14. — Gdzie owe P. leżą, nie wiem; według Berga III., 84 rozbitków z pod Czystej Budy zebrał Mirecki (zatem Żukowski) w Preńskich lasach; w Ojczyznie powiedziano, że oddziałek z pod Czystej Budy w kilka tygodni później ponownie rozbito pod Podlipkami; w życiorysie Żochowskiego Adama Chołodecki pisze, że bił się pod Podlipkami pod Kamińskim; z opisu Błońskiego wynika, że miejscowość ta leży blisko Niemna. Z drugiej strony znalazłem Podlipki 31 k. płd.-w.-płd. od Seraj, a z tem zbiegałaby się notatka niejasna w Czasie N. 72 z 29. 3, bez daty, że Kochański starł się przy przeprawie przez Hańczę, a miejscowości i rzeki tej nazwy są tylko w Suwalskiem i Sejneńskiem; dalej pod P. otaczały powstańców kolumny ze Sejn, Seraj, Grodna i Maryampola. Mimo to zdaje mi się, że chodzi o jakieś Podlipki w okolicy Pren a nie na po-

ludnie, bo już w 4 dni po starciu Kamiński na nowo organizował się niedaleko Balwierzyszek. Daty żadne źródło nie podaje; według Błońskiego było to w niedzielę, zatem albo 8. 3. albo 15. 3.

Nowogród 26. 3. A. — Wiad. z pola bitwy. N. 8 raport Wawra — Przyb. Dz. IV. 283... — Czas 94. — Berg III. 86. — Wil. Wiest. 37, 33.

Białaszewo 31. 3. A. — j. w. Chołodecki ma jeszcze potyczkę pod Białaszewem 9. 3. zapewnie za Kolumną, który każe Mianowskiemu ginąć pod Białaszewem 9. 3. w oddziale Wawra, który to dowódzca wówczas jeszcze nawet nie był w Łomżyńskiem, a co dopiero w Augustowskiem.

Kozłowa Ruda 1. 4. A. — Wil. Wiest. 36. — Przyb. Dz. IV. 291. — Dz. Pozn., 81, 82, 91, 96. — Wiad. z pola bitwy 8, 9. — Czas 84, 88. — Czas 82 pisze, że po zwycięstwie pod Kozłową Rudą powstańcy podsunęli się pod Kowno i zaalarmowawszy w nocy na 2. 4. lazaret wojskowy, w którym znajdowali się także więźniowie, zniknęli bez śladu. — Fantazya.

Lokajcie 9. 4. 63. A. — Wiad. z pola bitwy N. 9 Raport, N. 11 raport Andruszkiewicza. — Wiad. o powstaniu na Litwie N. 3 raport naczelnika wojskowego kow. — Wil. Wiest. 36, 38. — Czas 89, 94. — Przyb. Dz. IV. 291. — Ciłów 307 (podaje datę 7. 9.). Błoński 382. — Giller I. 183. — Dz. Pozn. 94. 96. — O Akordzie piszą Efemerydy.

Olszanka 10. 4. 63. A. — Czas 85 i Dz. Pozn. 86 z P. L. Ztg. — Czas 88, 89 — „Premier engagement d' Olszanka dans le gouvernement d' Augustowo" — nosi podpis udała ilustracya tej potyczki, której opis brzmi: „D. 7. 4. z Ełku widziano całe popołudniu pożar w Grajewie i Rajgrodzie. W lesie pod Olszanką ćwierć mili od Suwałk było 3000 dobrze uzbrojonych powstańców. W Suwałkach pozostało 1000 moskali, resztę rozl. się okolicznych miastach. Powstańcy w nocy (której?) udali się pod samo miasto. Moskale wyszli naprzeciw i natarli na przednie straże. Straże cofnęły się do głównego oddziału w głębi lasu. Moskale przybyli do dworu i pytali właściciela, czy powstańcy są we wsi — zastrzelili córkę i matkę właścicielkę ciężko ranili. We wsi powstańców nie było, więc ruszyli do lasu, mimo to wieś spalono. W lesie obskoczyli ich powstańcy i krwawy bój się rozpoczął. Moskali odparto do Suwałek, przepędzono przez miasto i z 14 dział, które zastano na rynku, 7 zabrano, poczem powstańcy cofnęli się do lasu. Moskali poległo 200, nie licząc rannych, Polaków 11, nie licząc rannych, nadto zdobyto dużo broni". Jak widać z powyższego opisu, było to świetne zwycięstwo, tylko że w czasopismie, a nie w rzeczywistości, a bujna wyobraźnia korespondenta zaraziła historyków. Pod ową Olszanką miał być ranny niejaki Lehar, oficer Francuz, który miał dawniej służyć w żuawach; Wieniawski (II. 40) wspomina o oficerze podobnego nazwiska: Lejars, jako adjutancie Younga. We wykazie oficerów jest jeszcze jakiś Lefarse, mianowany 16. 4. kapitanem w woj. mazowieckiem. Porównaj Augustowo 14. 4. 63.

Augustowo 14. 4. 63. A. — Czas 88. — Ephémérides podają datę 14. 4.; Czas pisze „w połowie kwietnia" i donosi: „Ośmdziesięciu powstańców w okolicy Augustowa napadniętych zostało przez silny patrol moskiewski z tego miasta. Kilka trafnych strzałów, padłych ze strony polskiej, przeraziły oficera dowodzącego patrolem, rozkazał więc żołnierzom podnieść kolby do góry, a powstańcom dał znak, że chce parlamentować. Na to 3 powstańców udało się do oficera, a oba oddziały z bronią na ramię czekały na wynik układów. Oficer oznajmił powstańcom sfałszowany rozkaz RN. złożenia broni, i na dowód pokazał im jakiś dziennik, w którym rzekomy ten rozkaz i towarzyszące wydaniu go okoliczności były opisane i dodał „a więc teraz podajmy sobie ręce" i wraz z wysłannikami polskimi zbliżył się do oddziału powstańczego. Ci na ten widok i na wiadomość podaną przez oficera rzucili broń krzyknąwszy „Niech żyje Polska! Niech żyją bracia moskale!" i poczęli się ściskać z oficerem. Lecz ten dał znak żołnierzom i powstańcy ujrzeli się naraz otoczeni przez moskali, którzy 55 z nich zamordowali, gdy reszta ratowała się ucieczką". — Do starcia tego, którego prawdopodobnie wcale nie było, istnieje ilustracya, która zależnie od okoliczności lub upodobania podawana jest jako „wyrznięcie bezbronnych powstańców w lasach augustowskich" lub „wyrznięcie bezbronnych powstańców pod Lutułowem" (15. 6.) lub „wyrznięcie bezbronnych powstańców pod Częstoborowicami" (30. 7.; tak jest u Grabca); do Częstoborowic już najmniej się stosuje ta ilustracya fantazyjna, bo przedstawia powstańców na szczerem polu, a pod Rybczewicami rznięto powstańców w wąwozie.

Jastrzębna 19. 4. A. — Wiad. z pola bitwy N. 10 z 7. 5., N. 11 raport. — Ciłow 307. — Czas 104. — Wil. Wiest. 39, 40. — Dz. Pozn. 105, raport Andruszkiewicza 108. — Przyb. Dz. IV. 292. — Patrz Czarny Bród 23. 4.

Czarny Bród 23. 4. A. — Wiad. z pola bitwy 11. — Czas 102, 104. — Dz. Pozn. 105, raport Andruszkiewicza 108. — Wil. Wiest. 40. — Relacye o tych potyczkach są nadzwyczaj niejasne i nie biorę odpowiedzialności za ścisłość swojego przedstawienia.

Średnica 9. 5. 63. A. — Wiad. z pola bitwy 11.

Kadysz 21. 5. 63. A. — Wiad. z pola bitwy 13. — Przyb. Dz. IV. 292. — Dz. Pow. 118. — Wil. Wiest. 53. — Błoński 395. — Czas 130, 129. — Dz. Pozn. 120, 124. — ARN. 1314 List Brandta z 27. 12. 1883.

Poszławanty 22. 5. A. — Wiad. z pola bitwy 12. 13. — Czas 129, 125, 130, 137. — Efemerydy. — Błoński 397. — Ciłow 308. Wil. Wiest. 54. 60. — Dz. Pozn. 127 raport Suzina 124, 120, 156. — Léger str. 22 każe się bić Suzinowi i Kamieńskiemu 18, 5. niewiadomo gdzie, a 24. 5. pod Kadyszem w obwodzie maryampolskim!

Buda 23. 5. A. — j. w. — Katyl ARN. 1336.

Lipno 28. 5. A. — Wiad. z pola bitwy N. 2. — Ephémérides. — Dz. Pozn. 132, 137, 128, 129. — Czas 134, 145. — Chądzyński ARN. Rkps. podaje Stare Lipno w Lipnowskiem! — Coby to był za oddział Wojczyńskiego czy Wodzyńskiego, do którego dążono, nie wiem.

Zawełtyszki 14. 6. 63. A. — Niepodległość 1867 N. 31. — Miejscowości takiej Słownik nie ma. Porównaj Żyliny Wil. 14. 4. — Może to Żywulciszki? Starcie to jest wątpliwe. Katyl pisze o Akordzie pod Stragiszkami — zatem 20. 6. — że był w formującej się kawaleryi Dahlena, a kawalerya owa wówczas była — pieszą, bo nie posiadała koni. Ponadto pisze Rozkaz dzienny do wojsk Nar. N. 9 o oficerze Sankiewiczu, który pod Grudami (?) w Augustowskiem 11. 6. miał ocalić oddziałek 60 ludzi z otoczenia półtoratysięcznej (!) kolumny bez strat w ludziach i broni. Informacya ta wydaje mi się dziwną, lub może odnosi się do Gruszek 28. 6. 63.

Preny 20. 6. 63. A. — Błoński 391 i źródła do Olity. Kiedy i gdzie była owa rozsypka niewiadomo; według Błońskiego mogła być między Lokajciami 1. 4. a Budą 23. 5.; w każdym razie najmylniejszą jest wersya Kolumny, wzięta z mylnej notatki w Dz. Pozn. 146, że Glaser poległ w potyczce Suzina w Preńskich lasach 20. 6., jak wogóle mylnie starcie pod Olitą nazywa się potyczką w Preńskich lasach. Mógł poledz Gl., ale nie będąc przy Suzinie, gdy lawirował nad Niemnem, a więc około 20. 6. lub gdy stał w okolicy Budy, więc przed 23. 5. Kwestyę tę pozostawiam otwartą.

Olita 20. 6. 63. A. — Dz. Pozn. 167 raport, to i ARN. 413. — Czas 147, 157. — Błoński 399. — Wil. Wiest. 72. — Efemerydy. — Léger 27. — Dz. Pozn. 146. — Niepodległość 1867 N. 36. — Według Ciłowa St. 309 Stanciszki (!) we Wileńskiem (!) i tam się bił Wisłouch (?).

Stragiszki 21. 6. A. — j. w. — Katyl ARN. 1336 i Brandt. — Porównaj uwagi p. Preny 20. 6. 63. — Czas 144 z 27. 9. wspomina o zajęciu przez powstańców Szczuczyna, Łomży i Grajewa bez daty.

Janczyki 23. 6. A. — Niepodległość 1867. 31. — Żadne inne źródło o tem starciu nie wspomina.

Berżniki 25. 6. A. — Niepodległość 1867 N. 38. — Giller Polska II. Błoński. — Dz. Pow. 149. — Przyb. Dz. IV. 298. — Przyborowski pisze o zupełnem rozbiciu Hłaski Juliana (to nie był Julian, lecz Józef), idącego w aryergardzie Wawra w Bereźnikach i że Wawer okrążywszy Karlstetta rzucił się na południe ze stratą (kiedy?) 10 furgonów, które mu urwał kapitan Szudlakow pod Jeleniewem; w tych okolicach są tylko Berżniki, wobec tego, biorąc je za miejsce starcia i rzuciwszy okiem na mapę (Jeleniowo leży 12 km. płn. od Suwałk) należy uważać opis Przyborowskiego za mylny; datę rozbicia Hłaski i wzięcia mu taboru przez Karlstetta podaje Dz. Pow. na 26. 6., lecz bez wymienienia miejscowości.

Gruszki 28. 6. A. — Niepodl. 3 raport. — Dz. Pozn. 185 raport, toż Kop. ARN. N. 414. — Dz. Pow. 149. — Przyb. Dz. IV. 298. — Czas 158. — Miejscowość ta na mapie sztabu nazywa się Gruszki, u Chrzanowskiego Grudek. — Por. Zawełtyszki 14. 6. 63.

Krasne 29. 6. A. — j. w. — Czas 157 w dwu miejscach jako Sapochiny pisze o tej potyczce pod datą 5. 7. i 7. 7., i 172.

Radziłów 5. 7. A. — j. w. Błoński 404.

Szeburczyn 6. 7. A. — j. w. — Dz. Pozn. 162 jako potyczki w okolicy Suwałk. — Dz. Pow. 156, 159 i Czas 164, 162 piszą jeszcze o wycięciu 50 kozaków przez Wawra w Grajewie d. 10. 7. czego Wawer nie czynił, będąc tego dnia już w okolicach Ostrowia w Płockiem. — Wszystkie działania Lipczyńskiego v. Liczbińskiego opisuje Błoński jako Czempińskiego, który poległ pod Sieburczynem 6. 7.; według Kolumny Cz. służył u Suzina, potem u Liczbińskiego i poległ pod Wizną.

Mikaszówka 2. 7. 63. A. — Wil. Wiest. 78. Niepodległość 1867 N. 36. — Data nie jest pewna; W. W. pisze „20 czerwca", zatem 2. 7. Niepodległość podaje 12. 7. a w zestawieniu Wołyńskiego podano 9. 7. Sarnotki dlatego podałem w odsyłaczu do Mikaszówki, ponieważ Choł. wspomina o 2 potyczkach Szukiewicza pod Kozim Rynkiem i pod Sarnotkami; Kozi Rynek jest wiadomy, zaś Sarnotek nie ma w Słowniku, może się więc nazwa ta odnosi do Mikaszówki. — Siły podają datę 12. 7., która według tego co piszą jest dosyć prawdopodobną.

Brzeźnice 7. 7. A. — Czas 164, 171 raport Skarżyńskiego, 168, 160, 162. — Niep. N. 1. — Efemerydy. — Dz. Pozn. 162. — Berg III. 228. — Przyb. Dz. IV. 306. — Chądzyński Rkps. ARN. — Skarżyński wciąż pisze o Gostkowskim i Grzymale zamiast Tyszce.

BIBLIOTEKA
Wyższej Szkoły Polit.-Wych.

Łapy 11. 7. 63. A. — Wiad. z placu boju N. 5 raport Górskiego.
Miastkowo 15. 7. A. — Dz. Pozn. 164 z Br. Ztg. kor. naocz świadka. — Czas 164.
Łapy 17. 7. 63. A. — Aramowicz ARN. Rkps. 82. — Wiad. z placu boju N. 5 raport Górskiego.
Wesołe Oko 20. 7. A. — Wil. Wiest. 85 z Inwal.
Łomża 21. 7. 63. A. — Polska N. 8. — Ephémérides.
Kozłowa Ruda 21. 7. 63. A. — Czas 184, 229 koresp. z 27. 9. — Dz. Pozn. 179. — Wil. Wiest. 78. — Ciłow 310. — Efemerydy. — O Szpaku i Nieszokociu piszą Błoński 389 i Ojczyzna 1804 N. 72.
Kryksztany 23. 7. 63. A. — Czas 175, 177. — Inwal. z 26. 7. — Wil. Wiest. 80. — Niep. 1867 N. 38. — Por. Wil. Pomusie 15. 7.
Średnica 23. 7. 63. A. — Wil. Wiest. N. 84. — Wiad. z placu boju N. 5 raport Górskiego. — Aramowicz ARN. Rkps. 82. — Dz. Pozn. 193. — Czas 191.
Siodmaki 24. 7. 63. A. — j. w.
Zywulciszki 25. 7. 63. A. — Niepodległość 1867 N. 38. — Aramowicz ARN. Rkps. 75. — Czas 184 pisze, że gdy jeszcze oddziały zajmowały Seraje, moskale poczęli przeprawiać się przez Niemen — pod Balwierzyszkami (!) i zostali odparci ze stratą kilkudziesięciu ludzi i że to było 31. 7. — Rudawski czy to nie Czudowski, który wprzód był u Narbuta a potem u Łady i Lubicza? — Według „Sił" Ostrogi tu nie było, przybył na chwilę tylko do oddziałów, a dopiero w Serajach znalazł się razem z nimi i to może z 2 dni przed Straczunami.
Bombiniki 5. 8. A — Wil. Wiest. 88. — podaję notatkę tę bez gwarancyi; miejscowości Szose, o której pisze bez daty Aramowicz, który podaje także, iż G. stracił 60 zabitych i kilkunastu rannych, a moskale 100, — nie znalazłem, a wiadomość o starciu i dacie wzięto z Wil. Wiest, który znowu nie chwali się liczbą poległych Polaków. Wołyński, jak zawsze nieścisły, zna dwie potyczki Gleba pod miejscowościami nieistniejącemi, jak Zygary 31. 7. i Dzwonki 5. 7., nie mówiąc już o datach 7. i 8. na potyczkę pod Wejwerami!
Straczuny 7. 8. 63. A. — Niepodległ. 1867 N. 39. — Wil. Wiest. 88 — Aramowicz ARN. Rkps. str. 75.
Dumbele 10. 8. 63. A. — Niepodległość 7. — Echo 15. — Czas 192. — Dz. Pow. 190. — Ephémérides. — Data podawana bądź 10. 8. bądź 11. 8.; nie mam pewności czy Dahlen wciąż był z Reklewskim, czy też chadzał nieraz sam.
Mazuryszki 21. 8. A. — Niepodległość 8. — Wil. Wiest. 92, 96.— Czas 204 donosi o zdaniu dowództwa Leonowiczowi. — Ciłow każe im się bić „pod Olkienikami w gub. wileńskiej"! Jeżeli Leonowicz jest Strumiłłą, jak pisze Czas, to Strumiłło Zgierski nie poległ. Kolumna także nie ma Leonowicza między poległymi. A może to Lencewicz? — Porównaj Augustów *10.* 9. 63.
Białogrondy 22. 8. 63. — Wil. Wiest. 92.
Stankuny 24. 8. 63. A. — Czas 204, 212. — Wil. Wiest. 94. — Echo 17. — Niepodległość 8. — Ciłow 310 każe się bić Barjatyńskiemu pod Simnem 22. 8. a pod Stankunami 24. 8. — Aramowicz a za nim Giller I. 207 piszą niejasno o wszystkich tych działaniach od 10. 7. do 6. 9. Porównaj Zielony Las 5. 9.
Kartimoksle 25. 8. 63. A. — Niepodległość 1863 N. 8. — Niepodległość 1867 N. 31 — Echo 17. — Wil. Wiest. 97. — Czas 212. — Ciłow 310 podaje datę 22. 8., Niepodległość z 1867 r. wymienia datę 24. 8. na potyczkę 70 jazdy Dahlena, o Reklewskim nie wspominając.
Krasnopol 26. 8. A. — Niepodległość 8. — ARN. raport Mroczkowskiego - Kamińskiego do nacz. woj. aug. i grodz. z 27. 10. — Niepodl. 1867 N. 31. — Wil. Wiest. 97. — Czas 204. — Ephémérides pod datą 30. 8. piszą o Awejdzie. — Wil. Wiest. 95 w kor. z Wilna z 29. 8. donosi jeszcze o rozbiciu powstańców w lesie sudarskim pow. maryampolskiego (Sudargi v. Jańsbork, miasto nad Niemnem) przez oddział kaporskiego pułku, ale daty, ani miejscowości, ani nawet liczby poległych powst. nie podaje, tylko wylicza rzekomą zdobycz: 75 sztucerów, 1000 naboi ect.
Strzelcowizna 3. 9. 63. — Wil. Wiest. 97. — Dz. Pow. 202. — Giller I. 207. — Aramowicz ARN. Rkps. 76. — Efemerydy. — Przyjmuję datę z Wil. Wiest.; Dz. Pow. podaje bowiem 1. 9. a Aramowicz 5. 9. — Ef. podają Dzikowski, Aramowicz pisze o Glindziczu.
Sanie 3. 9. 63. A. — Czas 209, 219 raport Nadmillera. — Dz. Pow. 222. — Echo 19. — Wil. Wiest. 97. — Aramowicz ARN. Rkps. str. 84.
Brzeznica 7. 9. 63. A. — Czas 213, 230, — 219 raport Nadmillera. — Echo 19, 21. — Aramowicz ARN. Rkps. str. 85.
Augustowo *10.* 9. 63. A. — Aramowicz ARN. Rkps. 79 nie podaje gdzie i kiedy było to starcie. Podałem datę w przybliżeniu. Niemniej nie mogę określić daty i miejsca drugiego starcia nad Niemnem — nie może to być Skiebłowo, gdyż nie leży blisko Niemna; nie mogą być również Dzierże, bo raport mosk. nie chwali się tam zabitymi

powstańcami, dalej nie wiem, po co miał się L. przeprawiać przez Niemen do Gleba, który jeszcze 5. 10., jak i Dzikowski, był w Augustowskiem, jak wynika z dokumentu w ARN. 421, a 21. 10. był w pow. sejneńskim (ARN. 422); Gleb jeszcze 1. 5. 1864 był nacz. sił zbroj. woj. aug. (ARN. 430). — Porów. Mazuryszki 21. 8.

Wincenta 18. 9. 63. A. — Niepodległość 9 raport Brandta, Niepodl. 10 raport Micewicza — Dz. Pozn. 221, 234, 235. — Czas 223. — ARN. 1319 List Brandta z 27. 12. 1883. — Wołyński ma jeszcze jakieś starcie Brandta pod Lachami (leżą nad Narwią w gminie Sielce) pod datą 7. 10.

Długa Wieś 19. 9. 63. A. — Niepodległość 10. — Echo 21, 23. — Czas 245. — Wil. Wiest. 108. — Dz. Pow. 210.

Nowa Buda 23. 9. 63. A. — Dz. Pow. 219. — Czas 221. — Efemerydy. — W tej informacyi tylko data jest pewna. O jaką miejscowość chodzi nie wiem; istnieje Nowa Wieś (nie N. B.) w August. 8 km. płn. od Suwałk, ale tam nie ma Długich, zaś Długie istnieją 16 km. płd. wsch. od Augustowa. Według Woł. pod ową wsią bił się Reklewski. — Porów. Szaki.

Skiebłowo 25. 9. 63. A.

Szaki 29. 9. 63. A. — Dz. Pozn. 227. — Jeżeli tu się bił oddział z pod Nowej Budy, to trudno, aby moskale z powodu owych 12 ludzi wieźli do Wiłkowyszek swoich 80 trupów i 27 rannych, jak pisze Dz. Poz. — Por. Nowa Buda A. 23. 9.

Średnica 30. 9. A. — Czas 228. z 7. 10. korespond. Patrz j. w.

Dzierże 7. 10. 63. A. — Wil. Wiest. 119. — Czas 251.

Szławanty 9. 10. 63. A. — Echo 33, 23. — Dz. Pozn. 245. — Wil. Wiest. 114, 119. — Czas 244, 245. — Ciłow 310 — Dz. Pow. 254. — ARN. Rkp. 422 raport Gleba, nacz. III oddz. do nacz. woj. woj. aug. i grodz. i powiatów trockiego i lidzkiego z d. 21. 10.

Borowakarczma 10. 10. 63. A. — j. w.

Piotrowicze 11. 10. 63. A. — j. w. Zdaje się, że to nie Koralewski został tu rozbity.

Buchujańskie błota *12.* 10. 63. A. — Wil. Wiest. 119 nie podaje daty — Czas 244 pisze pomiędzy 10. 10. a 13. 10. — W Słowniku takiej nazwy nie znalazłem.

Wiłkowyszki 30. 10. 63. A. — Czas 254. — Czas 255 z 7. 11. donosi w korespondencyi z Wilna, że oddział, przybyły ze Żmudzi, a liczący kilkuset (!) piechoty i paręset (!) koni, pobił między Wiłkowyszkami i Kalwaryą i t. d.

Żywawoda 9. 11. 63. A. Głos Wolny 1864. N. 32. — Echo 27, 34, 35.

Lemany 10. 11. 63. A. — Czas 285. — St. Pet. Wied. z 22. 11. — Poza Lemanami wszelkie inne informacye są niejasne. Wiadomości o działaniu Brandta wziąłem z księgi „W Czterdziestą Rocznicę". W Chwili 7. z 25. 12. jest krótka wzmianka (za Inwalidem) o Srebrnym Borku bez daty; może to właśnie Brandt tutaj się bił. Nabatki zdaje się leżą w Aug., chociaż takiej miejscowości w Słowniku nie znalazłem. Informacya ta w Chwili N. 11. z 15. 1. 64. powtórzona za Dz. Pow. N. I. i Gazetą Petersb. jest bardzo mętna: Naczelnik wojennego wydziału Zboljeń porucznik Forset spotkał itd..." O Kulwiczu i Tonginie są notatki w Chwili 30 z 7. 2. i 39 i Gaz. Nar. 30, Echu 38 itd. wszystko za Pr. Litth. Ztg. O starciach koło Olity itd. pisze Dz. Pozn. N. 15 bez daty.

Poryte 24. 2. 64. A. — Chwila 46. — Dz. Pozn. 53. — Głos z Litwy 5. — D. W. Adler 15. — Przyborowski I. 178.

Jedwabno 26. 2. 64. A. — Chwila 53. — Dz. Poz. 53. — Wiek 19. — Gaz Nar. 59. — Głos z Litwy 5. — Przyborowski I. 178.

Szczuczyn 26. 2. 64. — Głos z Litwy N. 5. — Gaz. Nar. 59. — Dz. Poz. 53, 56. — Wiek 24. — Przyb. I. 179 podaje datę 25. 2.

Radziłów 3. 3. 64. A. — Przyborowski I. 179.

Grajewo 12. 3. 64. A. — Głos z Litwy 5. — Gaz. Nar. 71. — Dz. Pozn. 70. — D. W. Adler 24.

Jedwabno 9. 4. 64. A. — D. W. Adler 46. — Przyb. I. 179 podaje 7. 4.

Gątorze 14. 4. 64. A. — Gaz. Nar. 120. — Dz. Pozn. 112, 119 raport Skały. — Ojczyzna 24 z 31. 5., 58. z 9. 7. — Przyb. I. 179. — Wiek 64. — ARN. 431 raport Skały z 6. 5. dow. III. korpusu do Wydziału wojny. — ARN. 1314 list Radziszewskiego z 15. 6. 83.

Kuzie 16. 4. 64. A. — j. w. — Dz. Pow. 102 podaje korespondencyę z Łomży, powtórzoną w Nadw. 55 i w Wieku 59 o rozbiciu pod Ciecіorami (8 k. płn.-w. od Kuź); w nocy z 16. 4. na 17. 4. bandy, która zamierzała wkroczyć z Prus do Augustowskiego. 9 powstańców miano ująć. Jest to niezawodnie starcie pod Kuziami. — Gaz. Nar. 120 powtarza, bez podania źródła, koresp. z Mazowsza z 20. 5., w której powiedziano, że 18. 4. o godz. 9 wiecz. owi 3 dowódzcy weszli do Królestwa, rozdzielili się, w początku maja znowu się zeszli w Ostrołęckiem, starli się raz szczęśliwie z 30 objeszczykami, drugi raz z 2-ma rotami, aż w okolicach Kolna rozbici zostali przez 6 rot; Kazigrodzki dowlókł się do kordonu, lecz dopędzony, zastrzelony został przez oficera mosk. Są to niezawodnie owe starcia pod Gątorzami i Kuziami, których data opiera się we wszystkich źródłach na raporcie Skały. Jest jednak możliwość, ze Skała podał

datę według st. st., a wtedy możnaby przyjąć, że już 18. wzgl. 17. stoczyli powstańcy inną potyczkę pod Cieciorami. — Kolumna pisze, że Kazigrodzki-Nowina stracony został w Mławie w maju 1863. i że podobno jakiś inny Kazigrodzki v. Nowina dowodził w Łomżyńsku 1864. r. O straceniu Kazigrodzkiego — Nowiny w maju 63. ani wogóle pod inną datą żadne źródła nie wspominają.

Jedwabno 17. 4. 63. A. — Gaz. Nar. 120. — ARN. 431 raport Skały, bez daty, może 17. 4. lub 18. 4. Patrz Kuzie 16. 4. 64.

Milewo 5. 5. 64. A. — D. W. Adler 46 podaje datę 28. 4. i pisze, że to było w Grabowie; trzymam się relacyi Przyborowskiego.

Mały Płock 9. 5. 64. A. — Ojczyzna 34 rap. Góralczyka. — Dz. Pozn. 128. — D. W. Adler 57. — Efemerydy.

Grabowo 10. 5 64. A. — Dz. Pozn. 128. — Ojczyzna 30. — Ojczyzna w koresp. z August podaje datę 10. 5.

Dzierzbia 12. 5. 64. A. — Ojczyzna 18. — D. W. Adler 49.

Dobrzyjałowo 15. 5. 64. A. — Dz. Pow. 119, 127. — Ojczyzna 26, 35.

Szczuczyn 15. 5. 64. A. — Ojczyzna 25. — D. W. Adler. — Efemerydy. — Dz. Pozn. 125. — Ojczyzna 1863 N. 75.

Wileńskie.

Troki 6. 2. 63. Wil. — Jedynem źródłem do tych ruchów są Wiadomości z pola bitwy N. 4, powtórzone przez inne czasopisma. O odbiciu rekrutów pod Trokami pisze Wil Wiest. 9. — Przyb. Dz. IV. itd., także tylko stąd czerpiąc, pisze nieprawdę: „Oddziały te pochodziły z Królestwa i przeszły Niemen koło Butermańców, Jezdna (!) i Puń".

Rakanciszki 17. 2. 63.— Wiadomości z pola bitwy N. 4 z 6. 3. bez daty.

Niemenczyn 7. 2. 63. Wil. — Wiadomości z pola bitwy N. 4 z 6. 3. bez daty.

Daukszyszki *22.* 2. 63. Kow. — Wil. Wiest. 14 z 24. 2. — Czas 78 kor. z 27. 3. — Koszczyc 203. — Wiadomości z pola bitwy 4. — Skombinowałem tę notatkę na podstawie najniedostateczniejszych źródeł, z których żadne nie podaje daty; o starciu Wisłoucha pod Sołami wspomina Koszczyc; Kolumna pod życiorysem niejakiegoś Pudelskiego pisze, że wstąpił 7. 2. do oddziału Wisłoucha i bił się 10. 2. pod Drapezą (która nie istnieje). Dlatego Drapezę podałem w odsyłaczu, Wil. Wiest. pisze o zadauszkirskim lesie, którego nie znalazłem. Natomiast jest właśnie między Sołami a Gierwiatami, gdzie według Koszczyca miał się bić Wisłouch, miejscowość Daukszyszki; datę wziąłem przez dodanie 12. do 10. 2. Kolumny, uważając owe 10. 2. za s. s. — Na starcie pod Olginianami (przy Gierwiatach) Chorągiew Swobody N. 2 podaje datę 15. 2., a Wołyński 16. 2. — O tem, że Wisłouch jeszcze w styczniu miał z Buchowieckim mały oddział w powiecie święciańskim pisze Laskarys str. 259 a powtarza Limanowski II. 96; może L. się myli, a raczej ma na myśli styczeń s. s., coby się zgadzało, mianowicie że Wisłoch około 7. 2. (26. 1. s. s.) począł się organizować. — Przyb. Dz. IV. 17. znowu fałszuje Wiadomości N. 4 pisząc: „Podobnież koło 12 lutego ujawił się oddziałek w okolicach Święcian i Podbrodzia... Oddziałek ten także pochodził z Królestwa". Jeżeli już nie źródło polskie, to moskiewskie, a przedewszystkiem — geografia powiedziałaby Przyborowskiemu, że nie mówi prawdy, zwłaszcza że w 1863 aeroplanów jeszcze nie było.

Rudniki 9. 3. 63. Wil. — Wil. Wiest. 27, 24. — Czas 101, 124 63. z 18. 3. z Nat. Ztg — Ciłow 306 data 9. 3. — Dz. Poz. 106 bd. 63. data 10. 3. między Olkienikami, Rudnikami a Jaszunami, tel. do Nat. Ztg z 11. 3. — Ojczyzna 1865. N. 3. Narbutt bd. — Wiadomości z pola bitwy N. 8. — Wiad. o powstaniu na Litwie 3. — Nieprawdą jest, co pisze Przyborowski Dz. IV. st. 27, że Narbutt począł się organizować 20. 3., bo już 9. 3 bił się.

Mitkiszki 22. 3. 63. Wil. — Czas 78 z 5. 4. z rap. mosk. i z Nat. Ztg 79. — Wil. Wiest. 28, 30. — Ciłow 306 data 22. 3. — Czas 102. — Dz. Poz. 75, 106. — Ephémérides — Niep. 1867. N. 30. — ani o Rymkiewiczu ani o Prohu żadne źródło, prócz Czasu nie wspomina. Ów Proh będzie to zapewne Sielawa, dlatego podałem P. jako odsyłacz do Sielawy.

Swieczki 4. 4. 63. Wil. — Wiadomości z pola bitwy N. 9. — Czas 92, 87. — Dz. Poz. 85, 91, 106. — Ciłow 306 data 2. 4. — Wil Wiest. 35 bez daty. — Nie wiem, czy dowódzca nazywał się Swiętołdysz, czy Szukszta. Koszczyc st. 202 nazywa go Szuksztą.

Dubicze nowodworskie 11. 4. 63. Wil. — Wiad. z pola bitwy N. 8, 9, 10 z 7. 5., 10, z 25. 4., N. z 28. 4. i N. bez daty. — Wiad. o powstaniu na Litwie N. 3, Raport Narbutta. — Dz. Poz. 111. — Wil. Wiest. 32. — Czas 90 z 21 4.. jako trzydniowe utarczki

w okolicy Merecza 11., 12. i 13. kwietnia 100, 103, 108, 98, 101, 91, 94, 102, 85, 124. — Giller II. 303. — Ojczyzna 1865 Ludzie Narbutt N. 2, 3, 4. — Przyb. Dz. IV. 29 podaje to starcie jako potyczkę, w której poległ 11. 4. pod Dubiczami Narbutt, rzekomo na podstawie raportu Timafiejewa, co jest nieprawdą. Timafiejew raportował o dwóch starciach pod Dubiczami 11. 4. i 5. 5. i wtedy poległ Narbutt, a są to inne Dubicze, nad jeziorem Pelasy. — Dla odróżnienia nazywam rzeczone Dubicze (tj. 11. 4.) „nowodworskiemi", a późniejsze (5. 5.) „nackiemi".

Antokolce 16. 4. 63. Wil. — Wiadomości o powstaniu na Litwie 3 wyciąg z raportu. — Wiad. z pola bitwy N. z 28. 4. i N. 9 z 22. 4. — Czas 98, 94, 102, 103. — Ciłow 307. — Dz. Poz. 94. — Wil. Wiest 40.

Merecz 17. 4. 63. Wil. — Wil. Wiest. 43. — Czas 94 z 25. 4. z Schl. Ztg 712. — Dz. Poz. 111. — Źródła polskie piszą o walnem zwycięstwie Wawra (!) pod Mereczem. W tym czasie Wawra ani innego większego oddziału w tych okolicach nie było.

Naliboki 19. 4. 63. Wil. — Wiadomości z pola bitwy N. z 28. 9. i N. 10 z 7. 5. — Wiadomości o powstaniu na Litwie N. 5. — Czas 99, 98. — Wil. Wiest. 40, 43.

Kowalki 20. 4. 63. Wil. — Ciłow 307. — Dz. Poz. 106. — Ojczyzna 1865 N. 4 Narbutt. — Wil. Wiest. 40, 43. — Czas 124, 102. — Wiad. o powstaniu na Litwie N. 5. — Wiad. z placu boju N. 10 z 7. 5.

Staniuki 21. 4. 63. Wil. — j. w. Wil. Wiest. podaje datę 21. 4. jako rozbicia Czudowskiego pod Staniukami, Dz. Roz. 21. 4. jako starcie Narbutta pod Pakuliszkami, a 23. 4. brata Narbutta i Kraińskiego pod Kowalkami. Dokładne określenie jest nie podobne. Czudowski operował później w powiecie Trockim z Wisłouchem itd. w maju.

Szeszole 30. 4. 63. Wil. — Wiadomości o powstaniu na Litwie 5. — Dz. Poz. 108 ze Schl. Ztg. 109 z Nat. Ztg. — Czas 107, 108. — Wil. Wiest. 47. — Ciłow 307 rozbija pod Kiwańcami we Wileńskiem Mackiewicza, który nigdy w Wileńskiem nie był. Według Wil. Wiest. były tylko 2 roty i 1/3 szwadronu (?) kozaków; walczono 2 wiorsty od Kiwaniec.

Dubicze nackie 5. 5. 63. Wil. — Wiadomości o powstaniu na Litwie N. 6 z 12. 5. — Wil. Wiest 46, 49. — Eph. data 13. 5. — Ciłow data 4. 5. — Dz. Pozn. 111 koresp. z 11. 5. — Ojczyzna 1865 N. 4 Narbutt. — Podnoszę z naciskiem, że jedynie data 5. 5. jest prawdziwą.

Dźwinosy 9. 5. 63. Wil. — Wiadomości o powstaniu na Litwie 6. — Czas 107, 129. — Ojczyzna 1867 N. 39. — Przyjąłem Dźwinosy, nie znalazłszy tam miejscowości Konotopki.

Kotra rzeka *12.* 5. 63. Wil. — Wil. Wiest. z 19. 5. datowane Wilno 1. 5. s. s. — Gdzie i kiedy to było, tego nie podano. W każdym razie między 6. 5. a 13. 5. — Czas N. 123 w kor. z 29. 5. pisze: „Bolesław Narbutt, który objął dowództwo po poległym Ludwiku, zadał moskalom ciężką klęskę nad rzeką Kotrą w przeszłym tygodniu". — Ponieważ owego „w przeszłym tygodniu" nie można brać za datę ścisłą, przypuszczam, że chodzi tu o jedno i to samo starcie, ale nie wiadomo gdzie i kiedy. Kazimierz Narbut tu nie mógł być, bo już 17. 5. był pod Małkinią. — Pod datą 14. 5 i 15. 5. Ciłow (st. 308) dwa razy rozbija pod Karczmą Michalin we Wileńskiem Traugutta; nie wiem, co to ma znaczyć, bo Traugutt we Wileńskiem nigdy nie operował, a szukanie Karczmy Michalin to — szukanie wiatru w polu. — Może to się odnosi do awantury w jakiejś karczmie w Grodzieńskiem, ale to mogło być około 9. 5., a nie było żadnem starciem, ani rozbiciem, bo walki tam nie staczano (patrz Gr. Horki 17. 5.)

Polimsza 19. 5. 63. Wil. — Wiadomości z pola bitwy N. 12. — Siły Niepodl. 1865 N. 35. — Czas 126, 136. — Ciłow 308 — Wil. Wiest. 52, 59. — Efemerydy każą Wisłouchowi rozpraszać 19. 5. 3 roty pod Rumszyszkami i zabić 93 moskali, samemu stracić 7 zabitych. — Zadora Bitwa polimska daty nie podaje. Według Ciłowa 19. 5. i według Wil. Wiest. 59 d. 18. 5.; niewiadomo, która data jest dobra.

Stokliszki 19. 5. 63. Wil. — Wil. Wiest. 52, 57 nie podaje daty, lecz pisze, że Ełatoncow wysłany był 18. 5. i pobił tegoż dnia owych rozbitków polimskich, co mu się udało, gdyż wywiódł ich w pole; zabił 7, wziął do niewoli 8 — chociaż w 12 ludzi miał przeciw sobie 80. Jest to zapewne zwycięstwo à la Płaksin pod Jeznem 10. 2.

Łabonary 21. 5. 63 — Czas 132, 123, 124. — Wiadomości z pola bitwy N. 12. — Wil. Wiest. 52, 54. — Ciłow 308. — Ojczyzna 1867 N. 29 — w przekonywujący sposób oblicza straty moskiewskie na 90 zabitych, ale mnie nie przekonał autor monografii.

Władyki 28. 5. 63. Wil. — Prawda z 27. 7. — Czas 128, 136, 129, 132. — Głos Narodu 24. — Wil. Wiest. 60 (50?) — Ciłow 308. — Dz. Poz. 134, 136. — Ephémérides — Niepodległość 1867 N. 40. — Ponadto Czas 127 z 6. 6. i Dz. Poz. 130 i 132 wspominają jeszcze o rzekomem zajęciu przez powstańców Wilejki (dowiadujemy się w tej chwili) i pomyślnem starciu pod Łukawcem (który tam nie istnieje) w powiecie wielejskim.

Rudniki 31. 5. 63. Wil. — Niepodległość 1867 N. 36. — Wiadomości z pola bitwy N. 12. — Czas 132. — Ciłow 308. — ARN. 1310 Zdanowicz list z d. 12. 1. 85. z notatek Nikolaiego. — Raportu moskiewskiego nie spotkałem o tem starciu. Ciłow podaje datę

31. 5. jako Rudniki, a raport polski „jako przy stacyi Olkieniki", Niepodległość pisze 1. 6. Gdzie starcie zaszło niewiadomo. Według raportu polskiego miało być 7 rot, a wyginęła prawie jedna rota. Rudniki 18. 5. u Chołodeckiego, będzie to może ta właśnie potyczka (18 + 12 = 30. 5.)

Lubki 5. 6. 63. Wil. — Wil Wiest. 60. — Czas 138, 150. — ARN. 1329 Ostoja Pamiętnik. — Czas 146 z 1. 7. pisze bez daty: „Oddział po Kozielle złączył się z innym oddziałem powiatu zawilejskiego i pobił moskali pod Naroczem". Są to niezawodnie Lubki, które leżą nad rzeką Naroczem, 11 w. od miejscowości Narocz, a 18 km. od jeziora tegoż nazwiska. — Czas 136 pisze: „Oddział moskiewski ingerm. pł. pobili powstańcy pod Ilią nad rzeką Ilią. Na pomoc posłali moskale wojska z Mińska". Jest to niezawodnie porażka pod Lubką względnie Iżą.

Zyliny 12. 6. 63. Wil. — Wil. Wiest. 65. — Niepodległość 1867 N. 36. — Przypuszczam, że to, co o Zylinach pisze Niepodległość bez daty, a co Wil. Wiest. jako o potyczce Wilkiena w lesie koło wsi Rudnik z 90 powstańcami, może się odnosić do jednego tylko starcia; 11 km. od Zylin leży jakaś Rudnia.

Rosoliszki 15. 6. 63. Wil. — Wil. Wiest. 169. — Czas 150. — Wil. Wiest. pisze o rozbiciu oddziału 15. 6. w Bakształńskim lesie, Czas mówi, że pod Rozaliszkami w pow. oszmiańskim otrzymali plac boju (bez daty), u Kolumny jest notatka, że niejakiś Połoński z Oszmiany poległ pod Rosoliszkami w pow. oszmiańskim (bez daty); ponieważ Rosoliszki leżą o 10 k. od Bakszt, skombinowałem stąd, że starcie pod Rozoliszkami a w Bakształńskim lesie jest to samo.

Szarkowszczyzna *16*. 6. 63. Wil. — Patrz Mińskie Porucz 11. 5.; prawdopodobnie jest to starcie pod Rosoliszkami. Miejscowości takiej w Dzisieńskiem nie ma, a jest Stara Carkowszczyzna 44 k. i Żukowszczyzna 64 płd.-z. od Dzisny.

Pokierniów 16. 6. 63. Wil. — Wil. Wiest. z Inw. z 29. 6. — Czas 152.

Zygmuntyszki 16. 6. 63. Wil. — j. w.

Peleniszki 17. 6. 63. Wil. — Wil. Wiest. 67. — Czas 152. — Niewiadomo co to za miejscowość; są Pelekiszki koło Merecza, ale za daleko od Zygmuntyszek.

Rudniki 21. 6. 63. Wil. — Wil. Wiest. 69. — Czas 152, 145, 147, 144. — Dz. Pozn. 148. — Wiadomości bardzo mętne: Według Czasu 152 i 145 pobił Prudeńko oddział powstańczy pod Rudziszkami, 120 powstańców poległo. — Wil. Wiest. pisze, że „ze stacyi Rudziszek doniósł Tistrow d. 21. 6.", ale nie podaje, gdzie się ów Rudeńko starł z powstańcami. Czas 147 wspomina o starciu pod Radziszkami „w połowie kwietnia". Dz. Pozn. 148 pisze, że pod Rudnikami 22. 6. Narbutt stracił 120 ludzi, reszta zdołała się przebić. Kolumna pisze, że Antoszewski poległ w oddziele Narbutta pod Rudnikami 22. 6., a niejakiś Chmielewiec tamże — 23. 6. — Czyby to był Kazimierz Narbutt może Bolesław? O takiem starciu Kazimierza N. nie wspomina Aramowicz. W każdym razie K. Narbutt nie mógł stracić 120 ludzi, bo nawet 100 nie miał, a wówczas prowadził jazdę. — Rudziszki leżą 14 k. płd. od Trok, 21 k. płn.-zchd. od Rudnik.

Giedrojcie 24. 6. 63. Wil. — Czas 150, 160. — Dz. Pozn. 166. — Wil. Wiest. 66, 72. — Niepodl. 1867 N. 29. — Ciłow 309.

Szumma 24. 6. 63. Wil. Wiest. 72. — Czas 160. — Dz. Pozn. 166. — Korkuciany mają leżeć 10 km. w. od Ejszyszek, a 36 k. od Lidy, atoli nie znalazłem ich na mapie.

Łoktiany 25. 6. 63. Wil. — Wil. Wiest. 72. — Dz. Pozn. 166 i Czas 160. Łokmian, o których pisze Czas, nie znalazłem Koło Łyntup, są to zapewne Łoktiany na mapie Chrz.; natomiast Łowmiany są koło Szeszol.

Postawy 26. 6. 63. Wil. — Wil. Wiest. 74. — Czas 144. ARN. 1329 Ostoja Pamiętnik. — Wobec niedostateczności Słownika, trudno określić o które Postawy i Kropiwniki chodzi; z relacyi mosk. wynika, że starcie zaszło jednego dnia t. j. 26. 6. (Ostoja podaje datę 17. 6.), więc Kropiwniki muszą leżeć niedaleko Postaw, ale w pobliżu miasteczka Postawy niema Kropiwnik. — Wil. Wiest. podaje, że 26. 6. w Postawach ukazał się niewielki oddział; nacz. straży wiejskiej w Postawach podof. Kryłow, zebrawszy strażników, napadł na powstańców, przepędził z miasteczka i ścigał 5 wiorst do lasu, gdzie zdołali się ukryć. Tymczasem nadeszły z Dzisny 3 roty pod dowództwem pułkownika Bielajewa, które napadłszy powstańców w lesie koło wsi Kropiwniki, rozbiły zupełnie. Polacy mieli stracić 3 zabitych, 3 rannych i 8 jeńców, między nimi dow. Czechowicza, moskale tylko 3 rannych szeregowych.

Klaryszki 11. 7. 63. Wil. — Czas 171, 163, 177. — Wil. Wiest. 80, 74. — Zdanowicz ARN. 1310 list — Ciłow 310 data 11. 7. — Wil. Wiest. 74 podaje datę 11. 7., a w N. 80 mylną 12. 7.

Macele 14. 7. 63. Wil. — Wil. Wiest. 80. — Czas 177. — Efemerydy każą Lubiczowi staczać szczęśliwą potyczkę 23. 7. pod Macelami z 2-ma rotami i 100 kozakami.

Pomusie 15. 7 63. Wil. — Wil. Wiest. 80. — Czas 177. — Wil. Wiest. pisze o połączonych oddziałach Sędka i Lubicza, ale nie pisze o starciu w P., lecz że Kowalewski począł ścigać i „skutkiem było rozbicie połączonych oddziałów S. i L. w majątku obywatela Tugajły w pow. sejneńskim". — Chodzi tu o Kryksztany p. t. — Efemerydy

każą się bić Wisłouchowi dnia 13. 7. w Trockiem pod Ornami, które tam nie istnieją, są natomiast 14 km. od Pomusia Orany. Jeżeli oddziały pod Klaryszkami się rozdzieliły i Lubicz ze Sędkiem poszli ku Oranom, to Wisłouch zapewne na północ, gdzie też później znowu wypłynął. Owe Orany Efemeryd to niezawodnie Pomusie, a jak Wil. Wiest. pisze Pomusze.

Markowszczyzna 17. 7. 63. Wil. — Wil. Wiest. 80. — Czas 171, 177.

Antopojce 20. 8. 63. Wil. — Wil. Wiest. 96. — Czas 205, 200. — Dz. Pozn. 210, 205.

Petraszyszki 21. 8. 63. Wil. — j. w.

Szyrwinty 27. 8. 63. Wil. — Czas 210 z 17. 9. pisze w pierwszych dniach września; datę wziąłem z notat Wołyńskiego.

Ławaryszki 28. 8. 63. Wil. — Czas 211. — Echo 16. — ARN. 1329 Ostoja. — Pamiętnik Ostoi pisze o lasach dubnickich, Czas, że walczono pod Lawaryszkami. Datę przyjąłem z Czasu, gdyż Ostoja podaje 30. 8. Z opowiadania Ostoi wydawałoby się, że to był oddział po Leonie Ostoi, chociaż to nieco wątpliwe, gdyż wtedy nie mógłby liczyć nawet 20 ludzi; liczba wojsk moskiewskich podana przez Ostoję również będzie przesadzoną.

Boruny 1. 9. 63. Wil. — Czas 111. — Echo 16.

Klewica 15. 9. 63. Wil. — ARN. 1329 Ostoja Pamiętnik: moskale miele stracić rzekomo 6 † i 13 r. — O pojmaniu resztek oddziału pod m. Krewo, ale bez daty, pisze Wil. Wiest. 126.

Rudziszki 30. 9. 63. Wil. — Czas 258. — Echo 25. — Miejscowości „Żerańce" nie znalazłem, są natomiast Jengierańce 6 km. płd. od Rudziszek. Czas pisze: „Moskale, których była przeważająca liczba, mieli 2 zabitych i kilku rannych".

Rudniki 19. 10. 63. Wil. — ARN. 1329 Ostoja Pamiętnik.

Żyżmory 20. 10. 63. Wil. — Czas 254, 255 z Dz. Pozn. — Czas w N. 254 podaje datę 20. 10., pisząc o zadaniu klęski rocie piechoty i kozaków; Dz. Pozn. w kor. z Wilna pisze: „Około 20. 10. Wisłouch na czele 400 (?) dobrze uzbrojonych powstańców niedaleko Żyżmor pobił na głowę...". — Echo N. 27 pisze jeszcze, że w końcu października „miała zajść" potyczka niedaleko Pren, na litewskim brzegu Niemna. Może to się odnosiło do Żyżmor, albo też do jakiejś innej potyczki, której nie było.

Landwerowo 10. 5. 64. Wil. — Ojczyzna 22 z Pos. Ztg. Oddziałek miał liczyć 80 ludzi i atakować straż graniczną, co niebardzo byłoby łatwem, bo Troki nie leżą blisko kordonu. — O Żyżmorach pisze Ojczyzna N. 75 w koresp. z Augustowskiego: „Niedawno oddziałek desperatów postanowił stoczyć pod Żyżmorami walkę, by co do jednego zginąć; z modlitwą na ustach rzucili się Żmudzini na moskali, którzy atoli pierzchnęli".

Kowieńskie.

Buda 16. 3. 63. Kow. — Wil. Wiest. 26, 27. — Czas 102, 78 z Nat. Ztg. — Laskarys: Korewa i jego oddział str. 57 podaje mylną datę 4. 3. (jest to 4. 3. s. s.=16. 3. n. s.). W dwa dni przed starciem Sielawa z 10 ludźmi spalił dom donosiciela Rochmistrza, przyczem spłonęło 11 domostw we wsi Łomańce. — Efemerydy piszą, że pod Użusolą d. 24. 3. (!) Korewa stoczył potyczkę, w której dostał się do niewoli (!). Ponadto we Wiad. politycznych pol. N. 3 z 13. 4. i w Czasie 74 z pism wielkopolskich znajduje się informacya „Powstańcy w powiecie poniewieżskim wzięli stolicę Poniewież..." [a jakże]... i ...powstańcy pow. poniewiezkiego stoczyli kilka potyczek z moskalami, znosząc między innymi załogę w Ucianach, liczącą 500 ludzi. Zaledwie co dziesiąty moskal zdołał ujść..." (Dz. Pozn. 75).

Megiany 27. 3. 63. Kow. — ARN. 1332 Dłuski Pamiętnik. — Ojczyzna 1867 N. 39 Monografie oddziałów żmudzkich. — Ciłów 306. — Wil. Wiest 31, 35. — Wiad. z pola bitwy N... — Czas 79 z 8. 4., 86, 84. — Echo 26. — Mat. Ojczyzna 1865. N. 69. — Giller III. 320. — Czas 261 z 14. 11. korespondencya „Ze Żmudzi". Jest to korespondencya w najokropniejszy sposób bałamutna; idąc za nią, np. Grabiec każe Dłuskiemu staczać świetne walki w listopadzie. (Wówczas Dłuski już od pięciu miesięcy mieszkał w Paryżu). — Czas 82 i Dz. Pozn. 81 za Nat. Ztg. piszą jeszcze o rozbrojeniu 2 placówek z kolumny Dellinghausena niedaleko Kiejdan w nocy z 26. na 27. marca, a Ephémérides ponadto opowiadają, że moskale z tego powodu wpadli do miasta i mordowali.

Wilki 28. 3. 63. Kow. — Wiad. z pola bitwy 8. — Czas 82. — Dz. Pow. 81 z Nat. Ztg. — Wiad. z pola bitwy piszą wprawdzie o 2 potyczkach, jednej pod koniec marca przy ujściu Niewiarzy do Niemna, gdzie miało poledz 36 strzelców carskich, i o innej bez szczegółów pod Wilkami. Jest to oczywiście jedno i to samo starcie, zwłaszcza, że i datę potyczki pod Wilkami podają Wiad. 3. 4., tąż samą błędną datą zaopatrując starcie pod Kozłową Rudą, które było 1. 4.

Wysoki Dwór 29. 3. 63. Kow. — Ojczyzna 1864. N. 124. Monografie. — Ciłow 306 — Dz. Pozn. 94, 81. — Wiad. z pola bitwy 8. — Czas 86, 84, 82. — Wil. Wiest. 31 data 3. 9. — Ciłow i wszystkie źródła podają datę 29. 3. — Według Wil. Wiest. miał Stepanow 1 rotę kaporskiego pułku. — Mat. Ojczyzna 1865. N. 69.

Leńcze 1. 4. 63. Kow. — Wiad. z pola bitwy 9. — Wiad. o powstaniu na Litwie N. 3 raport nacz. woj. woj. kow. — Czas 91, 93, 261 korespondencya ze Żmudzi z 1. 11.— Wil. Wiest. 35. — Monografie Ojczyzna 1864. N. 124, 1865 N. 60. — Mat. Ojczyzna 1865. N. 70, 69. — ARN. Dłuski 1332 Rkps. — Dz. Pozn. 94 z Nat. Ztg. — Wiad. z pola bitwy, Wiad. o powstaniu na Litwie oraz Wil. Wiest. podają 1. 4., Dz. Pozn. za Nat. Ztg. 2. 4., inne źródła daty 5. 4., 6. 4., 7. 4, nawet 12. 4. — Dz. Pozn. 95 w informacyi z 22. 4. pisze, że Białłozora schwytano, gdy po stoczeniu bitwy pod Iłgowem (!) szedł do drugiej swej partyi; nie wiem co to za starcie; Białłozor, zdaje się, organizował się koło Iłgowa, ale się tam nie bił. — Kuszłejko (ARN. 1315) podaje datę 5. 4. — Potyczka pod Leńczanami 14. 3. u Chołodeckiego, są to niezawodnie Leńcze, gdy i miejscowość Leńczany nie istnieje.

Cytowiany 7. 4. 63. Kow. — Wiad. z pola bitwy 9. — Wiad. o powstaniu na Litwie 3 raport nacz. woj. woj. kow. — Czas 91, 94. — Wil. Wiest. 35, 38. — Monografie oddziałów Ojczyzna 1864. N. 109. — Dz. Pozn. 94. — Ciłow str. 306. — Zatrzymuję datę obu Wiadomości, Dz. Pozn. bowiem podaje datę 6. 4., Ciłow 5. 4., Czas 91 — 8. 4., Efemerydy 4. 4., inne źródła, niemniej Wil. Wiest. nie podają wcale daty. — Mat. Ojczyzna 1865. N. 70; w n-rze 115 z r. 1864. data podana 25. 3. (a więc 6. 4.).

Misiuny 11. 4. 63. Kow. — Wiad. z pola bitwy N. 9 z 22. 4. — Wiad. o powstaniu na Litwie N. 3 raport nacz. woj. woj. kowieńskiego. — Czas 92. — Wil. Wiest. 40. — Dz. Pozn. 11. 4. — Monografia Ojczyzna 1864. N. 134; było to we Wielką Sobotę, tj. 30. 3. + 12. = 11. 4. — Kajsarowskie lasy, są to lasy p. Kajsarowej czy też Kejzerowej, właścicielki Radań.

Bielaniszki 12. 4. 63. Kow. — Wil. Wiest. 43. — ARN. N. 1333 Staniewicz Pamiętnik. — Miejscowości takiej nie znalazłem ani w Słowniku ani u Chrzanowskiego, a miejscowości podobnego brzmienia są, lecz w innych okolicach; według mojego obliczenia Bielaniszki powinny leżeć 10 km. płd.-wsch. od Tryszek. Pisarski pisze, że utarczka zaszła w pierwsze święto, zatem 30. 4. = 12. 4. Ponieważ jest to pierwsze starcie Staniewicza, sądzę, że tym razem podaje datę prawdziwą, jego też daty trzymam się, chociaż raport moskiewski pisze, że to było 14. 4. rano. — Floryan Staniewicz poległ pod Miłosławiem 1848., a Paweł był ranny tamże. — Pod Bielaniszkami było kilkunastu powstańców, z tych raport zabija aż 40 i bierze 3 do niewoli. — Wil. Wiest. 38 z 23. 4. podaje bez daty jako Giełonojskie lasy.

Ginietyny 21. 4. 63. Kow. — Wil. Wiest. 43. — Wiad. z pola bitwy 10 z 7. 5. — Wiad. o powstaniu na Rusi N. 3 z 26. 4. — Wiad. z pola bitwy z 28. 4. — Czas 100, 109, 102, 103. — Giller II. 297. — Laskarys Wyprawa str. 41. — Ciłow 307. — Każde źródło podaje inną datę; raport polski i Ciłow podają 21. 7. — Koszczyc 89 pisze, że Sierakowski miał 300 ludzi: Kołyszki 200, Mackiewicza 70 i kilkudziesięciu świeżych. — Przyb. Dz. IV. 82 data 22. 4. — Struś Ludzie I. str. 140 ma jak zwykle błędną datę 6. 4. — Laskowski Stanisław, działający w Mińskiem, miał pseudonim Sobek, Ignacy miał pseudonim Ignacy z Gorszczyzny, z czego zrobiono Ignacy Zgorszczyzna (w Dokumentach ARN. N. 40, 597 wyraźnie pisze się Ignacy z Gorszczyzny). Radziszewski w ARN. 1319 także go nazywa Ignacym Laskowskim. — Chołodecki pisze o spotkaniu się Olszewskiego z Sierakowskim pod Rogowem, potem, że Olszewski szedł do Birż, że się bił pod Rogożnem w Łowickiej Puszczy, a wspólnie z Maleckim pod Łukieniem; Rogóźna w Kowieńskiem nie ma, ma to być niezawodnie Rogów = Ginietyny; Łowickiej Puszczy także nie ma; może to Łańska Puszcza, zatem potyczka pod Sesikami 4. 6. p. t.

Korsakiszki 26. 4. 63. Kow. — Wil. Wiest. 45. — Laskarys Wyprawa Sierakowskiego 41.— Koszczyc, Zygmunt Sierakowski 91. — Przyb. Dz. IV. 85. — Struś W Czterdziestą Rocznicę str. 418 opowiada niestworzone rzeczy w sposób nieodpowiedzialny. Oto w powiatach szawelskim i poniewieskim organizowano oddziałki, które wysyłano do puszczy Zielonki w powiecie poniewieskim do formującego się tam Ludkiewicza i Jasińskiego; pewnego dnia przybyli jacyś wysłańcy i ruszono ku Birżom i w drodze dowiedziano się, że oddziały Dołęgi idą też ku Birżom. Nasz oddział, tj. Ludkiewicza i Jasińskiego, liczył 1800 ludzi i szedł na prawem skrzydle Dołęgi i Kołyski, które wynosiły 5000 ludzi. Nazajutrz 27 marca weszliśmy do lasu, położonego pod wsią Swirpłeny (Świerszcze) i tu urządzono zasadzkę; moskale stracili kilkudziesięciu zabitych i 102 rannych, my 35 zabitych i 60 rannych, poczem wróciliśmy do Zielonki. W tym samym dniu walczył Sierakowski i wraz z Kołyską dostał się do niewoli..." Rzym — Krym. Z tego działania powstała u Chołodeckiego potyczka 27. 3. pod Swirpłenami v. Świerszczami. — Por. Świrpleny 8. 5. — Przyb. Dz. IV. 85.

Szakwicie 27. 4. 63. Wiad. o powst. na Litwie N. 5. — Wiad. z pola b. N. 6. 12. — Dz. Pozn. 109 z Nat. Ztg. — ARN. 1372 Dłuski Pamiętnik — Czas 109, 103. — Ciłow 307. — Wiad. o powst. podają, że J. miał 250 ludzi; Staniewicz także wciąż pisze o 300 ludziach Jabłonowskiego, cyfra zaś podana w tekście wzięta jest z Dłuskiego.

Bielaniszki *28.* 4. 63. — Czas 109. — Dz. Poz. 109 z Nat. Ztg. bez daty. Starcie, o którem pisze Czas pod datą 28. 4. odnosi się do potyczki 12. 4., gdyż mowa w niem o spaleniu folwarku, natomiast opisana niżej przez Staniewicza potyczka przypadłaby na czas mniej więcej 21. 5.; gdy jednak St. myli się z datą owej potyczki 21. 5. pod Tryszkami i przenosi ją na 6. 7., więc i tu myli się z pewnością, zwłaszcza, że szczegóły owego starcia rzekomo 6. 7. zgadzają się ze szczegółami starcia 21. 5.; datę tej potyczki przyjąłem w przybliżeniu jako 28. 4., może być bowiem, że data w Czasie jest prawdziwa, a tylko opis odnosi się do pierwszego starcia.

Medejki — Walki Birżańskie 7. 8. 9.: Wil. Wiest 51, 49, 50, 55 raport Ganeckiego — Ojczyzna 1865. — Monografia N. 40. — Dz. Poz. 109 z Nat. Ztg. — Berg III. 146. — Przyb. Dz. 89... — Czas 126, 117. — Koszczyc Zygmunt Sierakowski St. 91, 99. — Laskarys Wyprawa Sierakowskiego 46... — Ciłow 307. — Struś Ludzie I. Rozdział Zygmunt Sierakowski. Patrz uwagi pod Korsakiszki. — Koszczyc 106 wspomina jeszcze o jakiejś zwycięskiej potyczce Mackiewicza pod Hanuszyszkami, którą miał stoczyć w pochodzie z Świadości do Birż, zatem między 4. 5. a 7. 5.

Świrpleny 8. 5. 63. Kow. — Wil. Wiest. 55 raport Ganeckiego. — Czas 126. — W Czterdziestą Rocznicę Struś str. 418. — Ilu mogli mieć ludzi nie umiem powiedzieć: Sierakowski z Korsakiszek wysłał Ludkiewicza z 60 ludźmi, Struś fantazyuje o 1800 i jakoby L. i J. stanowili lewe skrzydło armii Sierakowskiego oraz, jakoby się bili w tym czasie, kiedy się bił Kołyszko i Dołęga, którzy na drugi dzień tj. 27. marca (tak! dwudziestego siódmego marca — data zupełnie odpowiadająca ścisłości Strusia) dostali się do niewoli; raport mosk. podaje liczbę 500 ludzi; można więc przypuścić, że było ich 250, tj. że około 200 zdążyli L. J. zebrać od 26. 4. do 7. 5. — Gdyby raport mosk. starcia tego nie podawał jako oddzielną potyczkę, możnaby to wziąć jako jednę z trzech potyczek birżańskich. W określeniu położenia Hudyszek i Sznurkiszek może zachodzić omyłka.

Sztemple 11. 5. 63. — Wiad. z pola b. N. 12. — Czas 126, 261 koresp. ze Żmudzi 1. 11. 63. — Echo 26. — Ciłow 307. — ARN. 1272 Dłuski Pamiętnik. — Według Ciłowa bił się pod Sztemplami 10. 5. Staniewicz, co jest nieprawdą. — Wil. Wiest. 52 z 26. 5. pisze pod datą „Wilno 19. 5." o rozbiciu 210 ludzi przez Puszkina w lasach legskich, ale daty nie podaje; zdaje mi się, że to Sztemple, zwłaszcza, że Legi leżą w parafii Retowskiej, ale i 9. km. wsch. od Bejsgoły są Legie, więc może się to odnosić do Mażoli *14.* 5. — Staniewicz ARN. 1333. — Przyjmuję daty Dłuskiego 11. i 12 maja zbliżone do daty Ciłowa, który podaje 10. 5.; Wiad. piszą 11. 5. i dnia następnego 2. 5. co jest oczywiście omyłką druku; Wołyński ma 16. i 17. 5.

Sztemple 12. 5. 63. Kow. — j. w.

Mażoli *14.* 5. 63. Kow. —Materyały Ojczyzna 1865 N. 74. bez daty. — Lewicki. Na Żmudzi. Str. 56. — Trudno określić daty; musiało to być między Birżami (9. 5.) a Użwentą (2. 6.). — Wogóle z całej pracy Lewickiego nic nie mogłem skorzystać. W zadziwiający sposób bałamutna i ani jednej daty nie podaje, do której możnaby się przyczepić, co było w maju opisuje jako w lipcu itd. — Może to są „łegskie lasy", gdzie Puszkin (bez daty) miał rozbić powstańców, a może to to samo starcie, o którym Monografia N. 69 Ojczyzna 1864 pisze, jako o starciu Kuszłejki pod Żyłajciami, które leżą 22 km. w. płd. w. od Mażoli; podaję Żyłajcie w odsyłaczu.

Mińcze 16. 5. 63. Kow. — Czas 120, 132. — Wil. Wiest. 52. — Wil. Wiest. pisze o starciu Półtorackiego pod Mińczami 16. 5. i o rozbiciu dnia następnego przez tegoż dowódzcę drugiej partyi w Łodziach (16 km. płn. w. od Mińcz); niewiadomo kogo tam Półtoracki rozbijał, gdy Malecki ruszył na południe, ale starcie może zaszło, gdyż był po stronie moskiewskiej przynajmniej „1" ranny, czyli przyjęta naogół w rap. mosk. liczba strat. Najprawdopodobniej jest to jedno tylko starcie, gdyż przy Mińczach cyfr poległych powstańców raport nie podaje. — Nowiny polit. pol. N. 7 mają jeszcze jedno starcie, którego oczywiście nie było. „Z Kowna 21. telegram otrzymany donosi: kilka wiorst od Dynaburga 16. t. m. stoczono walną bitwę. Kilku tysięczny oddział powstańczy uderzył na moskali i zadał im dotkliwą klęskę, między poległymi moskalami jest także generał, którego nazwisko nie znamy. Moskale ścigani przez powstańców otrzymali w czasie ucieczki znaczne posiłki i walka na nowo się rozpoczęła. Z obydwóch stron znaczne straty, ze strony moskwy 500 zabitych i rannych".

Tryszki 21. 5. 63. Kow. — Wiad. z pola bitwy N. 15 i Czas N. 133 raport nacz. woj. kow. 137. — Efemerydy. — Wil. Wiest. 54, 60. — Ciłow 308. — Staniewicz opisuje tę potyczkę pod datą 6. 7. co jest wykluczone, bo sam pisze, że poszedł po tem starciu do Użwenty, tam się spotkał z Bohdanowiczem, potem zszedł się z Laskowskim itd.

Żemelany 25. 5. 63. Kow. — Wil. Wiest. 55. — Czas 127.

Szawkiany 26. 5. 63. Kow. — Ojczyzna 1864 N. 116 Monografia. — Giller II. 311 — raportu mosk. o tem starciu nie spotkałem. — Medeksza pisze, że Sz. zszedł się z Laskowskim po walkach birżańskich dnia 7. 5., co jest niezawodnie stary styl, bo walki birż. były 7., 8. i 9. 5.; dalej pisze, że starcie było w tydzień później, zatem około 19. 5.; Giller II. 311 ma datę 14. 5.; wnosząc, że to może st. st.; podałem 14. 5. + 12. = 26. 5. nie biorąc odpowiedzialności za nią. Może to jednak owe „legskie lasy" bez daty, które wziąłem jako odsyłacz do Sztempli, bo nietylko koło Retowa są Legi. Kolumna, jak przeważnie, ma znakomitą informacyę o Składowskim mianowicie, że poległ w oddziele Zapałowicza pod Starą Wsią 19. 5. lub 20. 5. albo też w oddziele Szymkiewicza pod Szawkianami 15. 5.; nieco daleko z Lubelskiego na Żmudź.

Rogów 29. 5. 63. Kow. — Wiad. z pola bitwy N. 15. — Czas 133. Pseudonim Żukowskiego był Wykładnik, jak podaje Wil. Wiest. i Wiad. z pola bitwy N. 13 a nie Kosa, jak podaje za Kolumną i Chołodecki. — Wil. Wiest. N. 56 ma wiadowość z d. 31. 5. o rozbiciu przez Afanasiewa — bez miejsca i daty — oddziału Czarnopolskiego, który miał poledz, a Ciłow pod datą 31. 5. pisze o rozbiciu powstańców pod Możanami w lasach rogowskich. Przyjmuję datę z raportu polskiego a jako miejscowość określam Rogów, gdyż trudno dojść, o jaką miejscowość M. chodzi. — Co do Czarnoskalskiego, to według Wil. Wiest. (Dz. Pozn. 73 z 1864) i Kolumny nazywał się Lugajło, dymisyon. porucznik, powieszony 19. 3. 1864 w Kownie, według Ojczyzny N. 12 z 15. 5. i Chołodeckiego nazywał się Czarnoskalski a pseudonim miał Lugajło v. Ludgaiło.

Sesiki 4. 6. 63. Kow. — Niepodległość 1865 N. 29. — Czas 150. — Ciłow 308. — Czas pisze o starciu przy folwarku Graża 5. 6. i o walce pod Sesikami bez daty; Ciłow ma tylko „Grusze" d. 4. 6., a Niepodległość pisze tylko o Sesikach 8. 6.; przypuszczam, że jest to tylko jedna potyczka w okolicach Sesik i Łan a datę przyjmuję z Ciłowa. — Wołyński ma aż trzy razy Siesiki 25. 5., 1. 6. i 8. 6. — Wil. Wiest. 58 z 11. 6. pisze o tem starciu za „Północną Pocztą" ale bez daty. — Chołodecki pisze o Olszańskim, że bił się pod Rogoźnem (!), w Łowickiej Puszczy (!) a wspólnie z Maleckim pod Łukieniem, którego w woj. kow. nie ma; jest to niezawodnie miejscowość Łukinia 4 km. od Sesik, między Sesikami a Łanami. — Rzekoma potyczka Olszewskiego w Łowickiej Puszczy, o której wspomina Chołodecki, będzie to może owo starcie w Łańskiej puszczy czyli koło Sesik, Łowickiej Puszczy bowiem na Żmudzi nie ma.

Użwenty 2. 6. 63. Kow. — Wil. Wiest. 66, 65, 118, 67, 60. — Czas 130, 153, 152. — Ciłow 309. — Czas 136 opisuje to starcie, jako ponowną potyczkę na drugi dzień po starciu pod Cytowianami. — Na oba starcia te Giller podaje datę 15. 6., a przytem, że starcie pod Cytowianami było 3 dni po starciu w lasach Użwenty. Jest to rozsypka pod Cytowianami, według Czasu 153 świetne zwycięstwo; w każdym razie moskale musieli ponieść znaczne straty, jeżeli się przyznają do 2 zabitych i 8 rannych.

Cytowiany 6. 6. 63. Kow. — j. w.

Rogów 7. 6. 63. Kow. — Czas 147 z 2. 7. z Inwalida.

Worniany 9. 6. 63. Kow. — Wil. Wiest. 67, 60. — Czas 152. — Ojczyzna Monografia N. 60, 75, pisze wciąż 3. 6. — ARN. 1315 list Kuszłejki z d. 30. 11. 1882. — W Czterdziestą Rocznicę Jankowski. Mieli tu dowodzić Syrtowt, Baczkiewicz i Domaszewicz, ale według p. K. Jankowskiego, dowódzców tych tutaj nie było.

Bojany 11. 6. 63. — Wil. Wiest. 61. 67. — Czas 152.

Woszokiany 12. 6. 63. — Wil. Wiest. 65. — Czas 147. — Woszokian na mapie nie znalazłem; muszą leżeć niedaleko rzeki Świętej dokąd Michajłowski miał rzekomo ścigać Maleckiego. Słownik pisze „Woszokiany, dobra nad jeziorem, pow. wiłkomierski, w 2 okr. pol. gm. Traszkuny, o 63 wiorst od Wiłkomierza, własność Antoniego Komara, ma wraz z dobrami Kołacze fol. i zaść. 3505 dzieś.", ale owych Kołacz nie ma Słownik. Traszkuny leżą 38 płn. od Wiłkomierza. — Data w Efemerydach 12. 7. — może potyczki tu wcale nie było i może do tych Woszokian właśnie odnosi się wzmianka Laskarysa (Pismo zbiorowe str. 249.) o „Woszokiańskiej zacierce z krwią" o czem Laskarys chciał opowiedzieć na innem miejscu, a czego niestety nie uczynił.

Wyprawa morska. — Wiadomość z pola bitwy N. 8. — Nowiny polityczne polskie 3. — Chef de l' insur. Str. 54, 89. — Wil. Wiestnik 79. — Efemerydy. — Czas 79, 80, 92. — Przyborowski Dz. III. Str. 65. — Łapiński Powstańcy na morzu w wyprawie na Litwę. Z pamiętników pułkownika, Lwów... 1876. Sokołowski 328.

Żoginie 18. 6. 63. Kow. — Wil Wiest. 72. — Czas 160. — Dz. Pozn. 166. — Ojczyzna N. 40. Monografie. — Monogr. podają datę 10. 6. na to starcie jako potyczkę pod Żoginiami, Wil. Wiest. 18. 6. jako starcie o „6 wiorst od dworu Koterli".

Kielmy 20. 6. 63. Kow. — Wil. Wiest. 65. 72. — Dz. Pow. 166. — Czas 160. — Efemerydy. — Monografia. Ojczyzna 1865 N. 116.

Draginie 22. 6. 63. Kow. — ARN. 1332 Dłuski. — Ciłow 309. — Dz. Pow. 153. — Czas 154, 158, 160. — Głos Nar. 26. — Dz. Nar. N. 6. Doniesienie R. N. z 3. 7. —

Gruździe leżą 23 płd.-w. od Dragiń. — Źródła moskiewskie (Aławitnyj spisok) przypuszczają, że Aleksandrajtis nazywał się właściwie Gros.

Montwidów 24. 6. 63. — Wil. Wiest. 74, 118. — Czas 151, 152, 164. — Ciłow 309. — M. i J. Zgierski mieli się złączyć w Pokopiach (18 km. wsch. od Szawel!) o czem Czertkow dowiedział się w Rosieniach. Ciłow pisze: Mackiewicz i Jezierski, więc zapewne chodzi o Laskowskiego, bo nie wiem czy Zgierski Strumiłło miał oddział. Zgierski był szefem sztabu Laskowskiego, według Chołodęckiego.

Linków 24. 6. 63. Kow. — Wil. Wiest. 72. — Czas 161. — Niezawodnie Manteuffel został pobity, bo według raportu poszedł do Linkowa, skąd powstańców gnał aż do Konstantynowa przez 24. 6. i 25. 6., podczas tego dwudniowego pościgu nie zabił ani nie zranił nikogo, ale wziął do niewoli 22 — zapewne spokojnych mieszkańców — a pobił powstańców w ten sposób, że kilku kolumnami dopiero 25. 6. począł się zbierać w Salatach. — O owym Tyszkiewiczu i ks. J. nic pozatem nie słychać.

Wornie 26. 6. 63. Kow. — Wil. Wiest. 74. — Ciłow 309. — Czas 164. — Monografia Ojczyzna 1865 N. 45. — Staniewicz Pamiętnik ARN. Rkps. 1331.

Gargi 27. 6. 63. Kow. — Czas 161. — Wil. Wiest. 70 telegr. z Wilna z Inwal. z 4. 7., że 26. 6. ukazała się w miasteczku Gargach banda, którą rota narwskiego pułku rozbiła, że poległo wielu, 19 było jeńców rannych, 40 zgorzało w budynkach, że moskale mieli 4 † i 10 rannych. — Takiej miejscowości nie znalazłem; pod tą datą nie mógł na pograniczu być ani Dłuski ani Staniewicz, chyba Szymkiewicz. Efemerydy piszą o rozbiciu moskali przez Staniewicza pod Retowem 29. 6., co jest nieprawdą. Dz. Poz. 156 z Ostd. Ztg. pisze o zniesieniu (29. 6) pod Retowem batalionu piechoty przez oddział powstańców i o porażce powstańców pod Pogarem (niezawodnie Pojurzem) 1. 7.

Pojurze 30. 6. 63. Kow. — Wil. Wiest. 70, 74, 78. — Czas 164, 161, 261 koresp. ze Żmudzi 1. 11., toż w Echu 26 i Dz. Pozn. 264. — Ciłow 309. — ARN. 1332 Dłuski. — Dłuski i Ciłow oraz Czas 164 (za Inwalidem) podają datę 30. 6., natomiast Czas 161 również za Inwalidem datę 4. 7.; Wil. Wiest. 74 podaje datę 30. 6., a w 70 bez daty, ale jako wiadomość telegraficzną z d. 4. 7. i ta data wydaje mi się najprawdopodobniejszą, bo jeżeli Puszkin miał się dowiedzieć o przejściu Jabł. przez Tepele — co ma być Telsze — w nocy na 30. 6., to rzeczywiście musiałby to być nadludzki wysiłek J. rzucić się w jednym dniu z Telsz do Pojurza. Z drugiej strony mógł to być tylko Aleksandrajtis, a nie J. w Telszach owej nocy, a dalej J. pisze o 11-milowym marszu, a to jest właśnie odległość z Telsz do Pożwir. Są więc argumenty i za 30. 6. i za 4. 7. — Nb. nie jest to żaden pożwirski las „w okolicy Kiejdan", jak pisze Wil. Wiest. 70 oraz Czas 164 za Inwalidem; są to Chwejdany, a nie Kiejdany.

Petyszki 1. 7. 63. Kow. — Wil. Wiest. 76. — Czas 170. — Rota piechoty pobiła 800 powstańców, którzy stracili 20 † i 15 wziętych do niewoli. Moskale mieli 2 rannych — tak pisze raport mosk. — Był to niezawodnie Łukaszewicz, który 4. 7. bił się z tymże Budbergiem o 14 km. dalej na płd.-wschód.

Wobolniki 4. 7. 63. Kow. — Wil. Wiest. 74. — Czas 170.

Tryszki 6. 7. 63. Kow. — ARN. 1332 Staniewicz Pamiętnik. — Chołodecki. — Starcie to musiało zajść pod inną datą; patrz uwagi pod Tryszkami 21. 5., Bieleniszkami 28. 4., czy to nie to samo co Modroga?

Komaje 12. 7. 63. Kow. — Wil. Wiest. 78. — Czas 171. — Wołyński wymienia dwa starcia Łukaszewicza 11. 7. pod Dusiatami i 12. 7. pod Komajami. Suchy raport Inwalida wspomina tylko o starciu pod Komajami 12. 7. i zapewne też tylko jedno było starcie, zwłaszcza, że zestawienie Wołyńskiego jest absolutnie niewiarogodne.

Ławków 12. 7. 63. Kow. — Ciłow 310. — Wil. Wiest. 75 z Inw. raport z 14. 7. n. s. — Dz. Pozn. z Nat. Ztg. data 11. 7. — Monografia Ojczyzna 1864. N. 116. — Czas 164. — Polaków miało być 300, z tego poledz 70, w tem Plater, a 17 miało się dostać do niewoli.

Mordoga 12. 7. 63. Kow. — Wil. Wiest. 95. — Czas 164. — Por. Tryszki 6. 7.

Roże 17. 7. 63. Kow. — Wil. Wiest. 84. — Czas 184. — Dz. Pozn. 174 z Nat. Ztg. — Jak walczono, nie wiadomo; raport moskiewski oczywiście rozbija powstańców, Efemerydy piszą o napadzie na transport zapasów wojennych przez kapitana Kościałkiewicza Robaka w połączeniu z Mackiewiczem i Kończą. Robak nie jest Kościałkiewiczem, jak piszą raport moskiewski i Efemerydy, lecz Ibiańskim Wacławem. — Róża leży niedaleko Ibian. — Efemerydy pomieszały to z napadem na transport fanagoryjskiego pułku grenadyerów 19. 7. — Limanowski II. 229 wspomina o Robaku jako księdzu!

Poniewież 19. 7. 63. Kow. — Wil. Wiest. 84. — Czas 184. — Dz. Pozn. 173 z Nat. Ztg. Cała informacya nadzwyczaj mętna; nie wiadomo gdzie było starcie, dalej gdzie ów p. Tołłoczko mieszka (istnieją miejscowości Tołłoczko w Wileńskim); według Nat. Ztg. pisze Dz. Pozn. o walce z Jaszwilem 21. 7., a o napadzie 19. 7. nie wspomina — Wil. Wiest. pisze o napadzie 19. 7. i o walce Jaszwila, tak jakby to było jednego dnia, według

Czasu transportowano broń z Wilna do Poniewieża. Starcie musiało zajść w Kowieńskiem, jeżeli tam się miał bić Mackiewicz.

Lidowiany *20.* 7. 63. Kow. — ARN. Rkps. 1331 Staniewicz. — Czas 178 z 7. 8. korespondencya z 30. 7. bez daty. — Data tego starcia, jak i około dziesięciu następnych starć Staniewicza jest poprostu niemożliwą do określenia; gdyby Staniewicz choć jednę datę był podał, dałoby się kilka przynajmniej potyczek sprawdzić, niestety jedyna data, jaką od tej chwili podaje Staniewicz, to 4. 12. jako dzień przybycia do Paryża.

Klikole 25. 7. 63. Kow. — Wiad. z placu bitwy N. 8. — Wil. Wiest. 87. — Czas 189. — Data według Wiadomości 3. 8. — Tegoż dnia na drugim krańcu województwa miało zajść starcie według Dz. Pozn. 184 (za Vaterlandem) koło Wilków, gdzie przeprawiających się przez Niemen 40 powstańców miano wyprzeć z powrotem, ale nie wiadomo czy na lewy czy na prawy brzeg.

Lewinta 25. 7. 63. Kow. — Wil. Wiest. 84. — Czas 184. — Wil. Wiest. pisze Leninty i Poszuwsk, których to miejscowości niema, są zaś Lewinta, Paszuwie i Połomen a nie Połomolna. — Przypuszczam, że Wisłouch tutaj także był.

Paszuwie 26. 7. 63. Kow. — j. w.

Hrynkiszki 26. 7. 63. Kow. — Wiad. z placu boju. N. 8. — Wil. Wiest. 87. — Czas 189.

Mażany 27. 7. 63. Kow. — Wil. Wiest. 84. — Niewiadomo o jakie z kilku Marzan, Mażan, Możan, Morzan, Możel chodzi.

Szyrwuciany *28.* 7. 63. Kow. — Monografia, Ojczyzna 1865 N. 45. — Sprawa ta jest bardzo niejasna głównie z tego powodu, że nie mogę odnaleźć Szyrwucian ani nad Szymszą, ani nad Szuszwą, a także Szawruć nie znalazłem; Monografia podaje, że starcie to zaszło w połowie sierpnia, lecz na datę w Mon. nie zważam, gdyż wszystkie daty są tam mylne; o Szeremetiewie nie znalazłem nic w źródłach moskiewskich; mam przekonanie, że starcie to będzie identycznem ze starciem albo pod „Szawruciami" 31. 7. albo pod karczmą Wobolniki, ale wtedy owe Wobolniki nie leżałyby tam, gdzie je podałem; możliweby to było, bo wiadomość o owych Wobolnikach wogóle jest bardzo mętna. Staniewicz opisuje takie starcie (może mniej więcej w tym czasie) nad „Szymszą" w takiej okolicy, gdzie muszą leżeć owe Szyrwuciany; ale tam był on z Chwetką i Pujdokiem i zrejterowali. W każdym razie nie mogłem się zdecydować, aby nie pozostawić ani Szyrwucian, ani Wobolnik ani Szawruć.

Wobolniki 28. 7. 63. Kow. — Wil. Wiest. 80 bez daty. — Niepodległość 4. — Czas 177. — Data wzięta z Chołodeckiego, ale wydaje mi się za późna, a dalej wątpię aby tu był Bohdanowicz, jak pisze Wil. Wiest.

Meckuny 29. 7. 63. Kow. — Wiad. z placu boju N. 8. — Wil. Wiest. 87. — Czas 189. — Są tylko Mackuny 22 w. od Rosień. — Wiad. podają 3. 8.

Bystropole *31.* 7. 63. Kow. — Medeksza; data zupełnie nieokreślona, M. pisze „w ostatnich dniach lipca".

Szawrucie 31. 7. 63. Kow. — Wil. Wiest. 87. — Czas 189. — Wiad. z placu boju N. 8. — Por. Szyrwuciany *28.* 7. 63. — ew. mogła to być zasadzka Bitisa pod Mażołami o której pisze Monografia Ojcz. 1865 N. 60, a której nie uwzględniłem.

Birbiliszki 1. 8. 63. Kow. — j. w. Aczkolwiek raport pisze Barbiliszki, przypuszczam, że to będą Birbiliszki, gdyż Barbiliszek nie znalazłem.

Ibiany 1. 8. 63. Kow. — Wil. Wiest. 87. — Czas 189. — Wiad. z pola bitwy N. 8 jako Szbiany 18. — Dz. Poz. 1864. N. 138.

Leluny 1. 8. 63. Kow. — Informacya bardzo wątpliwa Wołyńskiego.

Rakiety 3. 8. 63. Kow. — Wiad. z placu bitwy 8. — Wil. Wiest. 87. — Czas 189.

Kiejdany 12. 8. 63. Kow. — Wiad. z placu boju N. 4. z **13.** 8. — Czas 198. — Czas podaje datę 16. 8., natomiast Wiad. z d. 13. 9. piszą „w tej chwili otrzymawszy wiadomość, że ks. Mackiewicz odniósł świetne zwycięstwo nad dwa razy liczniejszym nieprzyjacielem pod Kiejdanami. Po kilkugodzinnej walce moskale pierzchnęli, zostawiając na placu 29 zabitych i kilkadziesiąt karabinów". Ponieważ ów numer Wiadomości jest z 13. 8, więc starcie nie mogło zajść 16. 8.; atoli wogóle wątpliwem jest to starcie. Żołnierze z oddziału ks. Mackiewicza nie przypominają sobie tej potyczki.

Strumiła 13. 8. 63. Kow. — Wil. Wiest. 97. — Czas 212. — Miejscowości nie odnalazłem. — Tylko data egzekucyi (12. 8.) w Misiunach jest pewna, ale niewiadoma data walki. Misiuny leżą w parafii Girtokol płd.-wsch. od Rosień; atoli Jasiński miał jazdę, więc nie koniecznie Strumiła musi leżeć w pobliżu.

Mażoli *15.* 8. 63. Kow. — Monogr. Ojcz. 1865. N. 60 bez daty. Trudno skombinować, kiedy to mogło być, boć informacyę tę podaje — Monografia!

Buda 20. 8. 63. Kow. — Wil. Wiest. 92. — Czas 199. — Efemerydy. — Chraptowickich lub t. p. lasów na Kowieńskiem woj. nie znalazłem, a Budę w Poniewieskiem znalazłem tylko jedną na mapie (w Słowniku jej niema) i tę podałem.

Dziesiukiszki 21. 8. 63. Kow. — ARN... Wołyński.

Kalwarya *30.* 8. 63 Kow. — Monogr. Ojczyzna 1864. N. 116 nie podaje daty; data zupełnie dowolna.

Piłwele *1. 9.* 63. Kow. — Monografia Ojczyzna 1865. N. 45 — zupełnie nie podobna określić daty. Tylko tę jedną miejscowość Piłwele znalazłem, a wydaje mi się wątpliwem, aby B. i D. aż tu się zapędzili.

Krakinów *18.* 9. 63. Kow. — Czas 229 z 8. 10. koresp. z 27. 9. pisze „niedawno". Niema pewności, czy taka potyczka zaszła; podaję ją też w przybliżeniu tylko pod znakiem zapytania.

Troupie 22. 9. 63. Kow. — ARN. N... Wołyński bez podania źródła.

Puszałaty 24. 9. 63. Kow. — Czas 260 (za nim Echo 25) Raport Mackiewicza, datowany z Wilna z 3. 11. — Źródła mosk. o tem starciu nie wspominają. — Czas 225 pisze, iż Inwalid przyznaje, iż we wrześniu było w wojew. kowieńskiem 12 starć, niestety ślady raportów znalazłem tylko 2 starć, a licząc wrzesień od mniej więcej 12. 9. do 12. 10. wypadłoby nie więcej jak 7 starć.

Tyrszkle *5.* 10. 63. Kow. — Monografia. Ojczyzna N. 45 jak zwykle bez daty nawet w przybliżeniu. — O pojmaniu i rozstrzelaniu Bohdanowicza Wil. Wiest. 145.

Zoliszki 7. 10. 63. Kow. — Wil. Wiest. 114. — Czas 244. — Dz. Pozn. 243. — Ciłow 310 pisze o pobiciu Mackiewicza przez Ganeckiego II. 7. 10. przy zaścianku Zoliszki. Położenie miejscowości określam tam, gdzie leżą Sodoliszki, gdyż Zoliszek nie znalazłem w Słowniku.

Onikszty 8. 10. 63. Kow. — Czas 260 raport naczelnika oddziału C[zajki] z 11. 10. — 251. — Echo 25. — Wil. Wiest. 119 podaje za Inwalidem datę 7. 10., Czas 251 za Inwalidem 10. 10.; trzymam się daty raportu polskiego. Efemerydy pod datą 28. 9. piszą: „Łukaszunas pod wsią Wazgiele koło Onikszt napada na kozaków, prowadzących rekwizyta wojskowe, niszczy ich zupełnie, zabija 18, a 16 bierze do niewoli" — jest to niezawodnie owo starcie pod Onikształmi, upiększone przez Efemerydy, które wogóle są niewiarogodne. Wazgiele leżą koło Onikszt, a także koło Uszpola.

Kroże *9.* 10. 63. Kow. — Wil. Wiestnik 119 bez daty.

Kiejdany 9. 10. 63. Kow. — Czas 260, Dz. Pozn. 264 i Echo 25 raport ks. Mackiewicza. — Czas 251. — Wil. Wiest. 119. — Raport moskiewski pisze o zaatakowaniu Trofimowa koło wsi Szyłagoła przy karczmie Szyłojcie wzgl. Szyłoiły; przypuszczam, że owa walka w Kejserlingowskim lesie, to to samo, co owo rozbicie Trofimowa, — atoli żadnej z tych miejscowości odnaleść nie mogę, a nie wiem, gdzie pan Kejserling miał dobra, bo lasy Kejserl. to niezawodnie lasy pana K. W każdym razie starcie musiało zajść między Kiejdanami a Remigołą, a nie Poniewieżem.

Świętobrość 19. 10. 63. Kow. — Czas 260, 256. — Echo 25. — Ciłow 310. — Efemerydy. — Wil. Wiest. 120. — ARN. N, 597 List Wydz. Wojny, datowany z Wilna 4./16. 11. 63. do pułkownika Jabłonowskiego.

Noteniszki 27. 10. 63. Kow. — Wil. Wiest. — Monografie 60 daty nie podają, którą wzięto z Wil. Wiest. — Kiedy alarmowano Szawlany niewiadomo.

Hermaniszki 27. 10. 63. Kow. — ARN. zestawienie Wołyńskiego; nie wiadomo o które Hermaniszki chodzi.

Waldenka *28.* 10. 63. Kow. — Wil. Wiest. 120, Czas 256 i Echo 25 z raportu Inwalida z 31. 10., który daty nie podaje; miejscowości takiej nie ma w Słowniku.

Wieszynty *28.* 10. 63. Kow. — j. w. — Raport moskiewski pisze: Wiszynsza; miejscowości takiej nie ma, więc przypuszczam dowolnie, że tu mowa o Wieszyntach.

Skorowody 6. 4. 63. Kow. — St. Pet. Wied. z 22. 11. — Czas 276 z Inwalida. — Miejscowości takiej niema w Słowniku. — Może to Skamarochy 13 km. płd. od Birż?

Traszkuny 8. 11. 63. Kow — Dz. Pow. 7. — Wil. Wiest. 132. — Daty pojmania M. nigdzie nie znalazłem.

Darszyszki 11. 11. 63. — Wil. Wiest. 132. — Ciłow 310 data 11. 11. — Czas 269. — Jaki był przebieg walki i jakie straty obustronne nie wiadomo, bo inaczej pisze każde źródło. Wil. Wiest. donosi, że moskale mieli 2 rannych, jeden z nich, podoficer, otrzymał 14 ran, a jedno zdanie przedtem powiada, że 11 panów, otaczających dowódzcę, biło się rozpaczliwie. Więc biją się rozpaczliwie, ranią tylko dwóch, a mają czas na zaopatrzenie jednego moskala w czternaście ran!

Dobejki 12. 11. 63. Kow. — Czas 284 raport Sawy. — Echo 28. — Efemerydy.

Uszpol *14.* 11. 63. Kow. — Czas 281, 284 raport Sawy nie podaje daty. — Przyjąłem datę Efemeryd, chociaż Efemerydy nie są wiarogodne, ale zawsze w tym czasie starcie to mogło być.

Białozoryszki *20.* 11. 63. Kow. — Wil. Wiest. 133 i Dz. Pow. 280 z Inwalida z 23. 11. Data niewiadoma.

Gojżewka 26. 11. 63. Kow. — Wil. Wiest. 136. — Czas 286. — Echo 29. — Monografie Ojczyzna 1865 N. 75. — W Czterdziestą Rocznicę Jankowski. — Kolumna str. 95 pod Jasińskim. Jankowskich Józefa i Kazimierza korespondencya z autorem. — „Powiatówka" są to krzaki, przytykające do Tyszkiń. „Tyszkinie" las Tyszkiewiczów pod okolicą Gojżewką. Wobec tego przyjąłem Gojżewkę jako miejsce starcia. Raport moskiewski pisze o pobiciu Mackiewicza w powiatowskim lesie koło Kiejdan. —

Dłuski nazywa Jasińskiego Jastrzębcem, b. majorem moskiewskim, Staniewicz Chwetką. Ów Antoni Jasiński Jastrzębiec v. Chwetko jest według mego przekonania jeden i ten sam i nie poległ, lecz wyemigrował do Paryża i w 64. i 65. udzielał Komitetowi informacyi przeważnie o uczestnikach z Kowieńskiego.

Wilki 17. 12. 63. Kow. — Wil. Wiest. N. 144 z 29. 12. n. s. — Chwila N. 3 z 5. 1. — Siew. Poczta (M. III. 132).

Girniki 20. 1. 64. Kow. — Gaz. Nar. 48. — Echo 40, 42 z Chwili. — Nie mam pewności, czy 20. 12. nie jest datą st. st., zatem 1. 1. 64., ale zdaje mi się, że to rzeczywiście 20. 12. n. s. Jestem przekonany, że „Wojewoda, b. oficer artyleryi moskiewskiej", który tu dowodził, to nie kto inny, jak wojewoda Laskowski, co w ostatniej chwili potwierdzają w łaskawie przysłanej mi relacyi pp. Józef i Kazimierz Jankowski.

Jaswojnie 1. 1. 64. Kow. — Gaz. Nar. 22. — Dz. Pow. 23. — Siewierna Poczta (Zbiór Mieleszki III. 132). — Datę trudno określić: Efemerydy podają 2. 1. 64., Gaz. Nar. i Dz. Pow. za raportem moskiewskim 20. 12., co będzie niezawodnie 1. 1. n. s. — Siew. Poczta podaje 29. 12. = 10. 1.

Ibiany 2. 1. 63. Kow. — Gaz. Nar. 48. — Echo 42, 40 z Chwili.

Cytowiany 2. 1. 64. Kow. — Gaz. Nar. 22 z raportu moskiewskiego, który daty nie podaje; data wzięta z Efemeryd, zatem niewiarogodna. — O pochwyceniu powstańców w lasach bejnarowskich pisze Dz. Pozn. 71 za Wil. Wiest., ale również bez daty; z powodu stracenia w Szawlach, może to Bejnarów 23 km. wsch. od Poniewieża, najbliższy Szawel; data stracenia nie wiadoma czy 20. 2. n. s. czy s. s. Bejnarowskie lasy podałem w odsyłaczu do Cytowian, chociaż to zupełnie nieodpowiednie. Efemerydy piszą o „stoczeniu licznych potyczek" (!) przez oddziały w lasach bejnarowskich: cytowiańskich.

Lepogiry 3. 1. 64. Kow. — Gaz. Nar. 31. — Dz. Pozn. 131. — Echo 47. — Ojczyzna 35.

Kowno 15. 1. 64. Kow. — Dz. Pozn. 29, 34. — Chwila 30, 21. — Nie wiadomo gdzie walczono. — Inwalid z 17. 1. donosi o jakiejś potyczce w Kowieńskiem (10 bm.); może to odnosi się do tego starcia.

Mierzyszki 20. 1. 64. Kow. — Dz. Pozn. 34. — Gaz. Nar. 35. — Efemerydy. — Nie wiadomo o jaką chodzi miejscowość, których jest nie mało o podobnem brzmieniu.

Rogówek 20. 1. 64. Kow. — Dz. Pozn. 34 z Inwalida. — Efemerydy. — Są dwie miejscowości Rogówek v. Rogowsk w pobliżu Rogowa; nie wiadomo o jaką chodzi.

Poniewież 12. 10. 64. Kow. — O starciu w kwietniu Gaz. Nar. 102 z 5. 5. — O Wilkach Ojczyzna 68 z 21. 7. korespondencya z Augustowskiego z 10. 7. — O Poniewieżu Wytrwałość N. 2 z 3. 11. 64. z Inwalida i Kolumna w życiorysie Pusławskiego. — O ostatnich dowódzcach ARN. 1315 raport Edwarda do Wilczka.

Witebskie.

Krasław 25. 4. 63. — Wil. Wiest. 65, 42, 47, 43. Czas 116, 105. — Dz. Pozn. 106. — Przyb. Dz. III. 51. — Nie sposób podać ścisłe dane co do jakowychś innych starć we Witebskiem, poza owym napadem pod Krasławiem.

Mohilewskie.

Horki 6. 5. 63. Moh. — Wil. Wiest. 50, 51. — Czas 114. Przyb. Dz. IV. 61. — Limanowski II. 107.

Niższa Toszczyca 8. 5. 63. Moh. — Wil. Wiest. 51. — Liman. II. 107 pisze o Hryniewieckim, jakoby się ucierał nad Drucią. — Do dalszych starć i chwytania powstańców Wil. Wiest. 62, 51, 49, 69, 57, W. W. opisuje prócz N. T. trzy starcia, ale miejscowości są tego rodzaju, że trudno je odnaleźć.

Liciagi 11. 5. 63. Moh. — Wil. Wiest. 51. — Przyb. Dz. III. 64 o starciu nie pisze. — Liman. II. 107 pisze „z lewej strony Dniepru nad rzeką Pornią (ma być Pronią) pojawił się Żukowski-Kosa, ale o starciu nie wspomina; przypuszczam, że tu chodzi o Zwierzdowskiego a nie Żukowskiego (Kosę! a miało być chyba Wykładnik!)

Mińskie.

Borki 26. 2. 63. Miń. — Giller I. 181. — Berg 315. — Czas 68. — Rogiński Kartka. Bib. Warsz. 1907 N. 6. — Wil. Wiest. 20, 23, 24, 21, 22. — Cyfrę 85 podałem bez gwarancyi, bo z informacyą Rogińskiego trudno dojść do ładu. R. pisze, że po odejściu Lewandowskiego zostało mu 150 ludzi; pod Królowym Mostem mógł oddział uszczupleć o 30 ludzi, zatem mógł R. mieć wówczas 120; następnie odeszli Sagin i Rylski z 38 powstańcami (a według samegoż Rogińskiego z 50-ciu), a mimo to, chociaż oddział nie powiększał się, pod Borkami miało być jeszcze 130 ochotników.

Przyłuki 2. 5. 63. Miń. — Wil. Wiest. 47. — Koszczyc 212. Czas 213.

Ozierce 3. 5. 63. Miń. — Wiad. o powst. na Litwie N. 6. — Koszczyc 217. — Wiad. piszą o tem starciu, jako pod Ozieranami, których tam nie ma; Chołodecki ma potyczkę 1. 5. pod Łoszorem, którego w Słowniku nie ma. Prawdopodobnie starcie to nie zaszło pod Oziercami, bo stamtąd już byli doszli powstańcy do Łoszy na Łoszą; może to starcie jest identycznem z Czuryłowem, tylko że pod Czuryłowem nie mógł się bić Laskowski. Porów. Lady 10. 5. — Wil. Wiest. 45 pisze jeszcze o napadzie na Nowosiółki, odpartym przez chłopów którzy stracili 3 † i 8 rannych, ale nie podaje jakie to Nowosiółki.

Lady 10. 5. 63. Miń. — Koszczyc 215 bez daty. — Czas 1. 13. — Wil. Wiest. 47. — Wil. Wiest. pisze, że na stacyi Lady ukazała się banda, która potem napadła 2. 5. na Bohuszewicze. Starcie 10. 5. nie wiadomo gdzie było, czy koło Sucina czy koło Ład, bo źródła bardzo niewyraźnie o tem piszą. Wołyński wspomina o potyczce Laskowskiego 2. 5. pod Czuryłowem, ale L. tam nie mógł być 2. 5. Cz. leży 28 km. zch. od Szacka. Porównaj Ozierce 3. 5.

Piotrowszczyzna 10. 5. 63. Miń. — Koszczyc 20. Czas 127. — Wil. Wiest. 50. — K. i Wil. Wiest. nie podają daty; K. pisze o starciu pod Borowlanami, Czas w korespond. z Ihumeńskiego, jako o starciu pod Piotrowicami, Wil. Wiest. jako o 2 starciach pod Piotrowszczyzną i Sinełą; przyjąłem Piotrowszczyznę a Sinełę podałem w odsyłaczu, gdyż leży na drodze do obozu Laskowskiego.

Porucz 11. 5. 63. Miń. — O starciach pod Poruczem i Szarkowszczyzną (patrz tamże) są informacye bardzo niejasne i podejrzewam, że są to jakieś pod inną nazwą wymienione potyczki. Wiad. z pola bitwy N. 13 z 20. 6. pisze: „Z ostatnio otrzymanych raportów dowiadujemy się..." że poległ Sonders-Dmochowski pod Poruczem i t. d.; Dz. Pozn. 138 również z 20. 6. pisze, że ostatnie starcia w okolicy Dynaburga były niepomyślne; w jednej z nich poległ Kozieł (Władyki 28. 5. t. j. okolica Dynaburga! — 200 km. od Dynaburga) a w drugiej Dmochowski-Sonders. Ponieważ ów Porucz w Dziśnieńskiem nie istnieje, więc można go równie dobrze określić, jako leżący w okolicy Moskwy lub Paryża. Wprawdzie w Głosie z Litwy N. 4 1864, jest korespondencya z Dzieśnieńskiego, w której piszą, że po rozbiciu Dmochowskiego pod Poruczem (w majątku Jozefowicza w puszczy Borysowskiej) zaszła drobna utarczka pod Szarkowszczyzną, ale korespondencya nowego nic nie dorzuca i mogła być robioną na miejscu t. j. w Królewcu.

Waleryany 14. 5. 63. Miń. — Wil. Wiest. 51. — Koszczyc 221. — Mam przekonanie, że Harap to nie kto inny, jak Elczaminow, o którym Świętorzecki Apolinary (Kowalewska str. 19) pisze, że wraz z Ruszczycem rosyjski oficer Harap dowodził oddziałem; Koszczyc wprawdzie pisze i o oficerze Elczaninowie i o sierżancie Harapie. — Co do Świętorzeckiego Apolinarego, to tkwi jakaś nieprawda w tem opowiadaniu: szedł rzekomo z partyą do Kozieła, po drodze dowiedział się o tegoż rozbiciu (a było to przecież 29. 5.!), więc wrócił i po kilku tygodniach poszedł do Dyboskiego, z którym się zszedł w połowie maja (więc przed rozbiciem i śmiercią Kozieła!).

Podberezie 19. 5. 63. Miń. — Wil. Wiest. 54. — Czas 124. — Por. Chłopienicze. — U Chołodeckiego w życiorysie dowódzcy Jana Sylwestra Andrzejkiewicza powiedziano, że był rozbity pod Podrzeczem w pow. borysowskim d. 12. 5.; mam wrażenie, że to jedno z tych starć, albo pod Podbereziem lub pod Chłopieniczami, zwłaszcza że Podrzecza nie znalazłem ani we Witebskiem, ani Mohilewskiem, ani Mińskiem; dlatego też Podrzecze podałem w odsyłaczu do Podberezia, atoli bez gwarancyi.

Chłopienicze 19. 5. 63. Miń. — Wil. Wiest. 69 z 7. 7. — Dz. Pow. 154. — Czas 152. — Określiłem tę potyczkę na podstawie kombinacyi. — Wil. Wiest. pisze o Francewiczu i Wołowej Górze pod Chłopieniczami, a na innem miejscu podaje doniesienie siennińskiego sprawnika o pojmaniu cytowanych w tekście osób, należących do oddziału, rozbitego pod Szawrami 19. 5. Szawry nie istnieją, natomiast są Szczawry, już w pow. siennińskim o 10 km. płd. od Chłopienicz, Wołowa Góra, to nie miejscowość, lecz las pod Chłopieniczami; Ślepce o których pisze Wil. W. nie istnieją; jest to niezawodnie miejscowość Śleńce płn. od Borysowa. Ponadto przypuszczam, iż starcie to może mieć coś wspólnego z Podbereziem (p. t.) zwłaszcza, że prócz owego Podberezia (12 km. płn. od Borysowa) leży w pobliżu Chłopienicz, o 13 km. płd.-z. od tejże miejscowości, inne Podberezie.

Marcyanówka 21. 5. 63. Min. — Wil. Wiest. 54. — Czas 117, 124, 127. — Ciłow 308. — Dz. Pozn. 118, 121, Efemerydy. — Dz. Pozn. 118 i 121. — Czas 117 pisze o starciu Świętorzeckiego pod Marcyanówką 17. 5. — Czas 124 i 126, ponadto o starciu pod Jurewiczami 21. 5., według Ciłowa Świętorzecki rozbity pod Jurewiczami 21. 5. Wil. Wiest. ma tylko jedno starcie niedaleko Jurewicz d. 21. 5. Sądzę, że chodzi tu o jedno tylko starcie. Według Wołyńskiego bił się 16. 5. pod Marcyanówką Jeśman Piotr a 21. 5. pod Jurewiczami Latkowski (ma być Laskowski). Według Czasu 127 moskale mieli 10 zabitych i 60 rannych.

Krzywoszyn 21. 6. 53. Miń. — Wil. Wiest. 74. — Czas 164.

Woronie 23. 6. 63. Miń. — Wil. Wiest. 72, 80. — Czas 160. — Berg III. 309. — Ciłow 309. — Chołodecki ma jakiś „Haliw w Pińskiem 23. 6.“; miejscowości takiej w Polsce nie ma, a zecer St. mylnie odczytał jako H, w ten sposób tłómacząc sobie ów Haliw, podaję go jako odsyłacz do Woroń.

Łoczyn 25. 6. 63. Miń. — Wil. Wiest. 72. — Ciłow 309. — Dz. Pozn. 166. — Prawda N. 12. — Czas 160 do pojmania Grunta: Dz. Pozn. 190. — Koszczyc 244. — Echo 20. — Dz. Pozn. — Czas 227 przedstawia to jako potyczkę, co nie jest prawdą. Świętorzecki (Kowalewska 37) pisze: Brandt i Zabołockij, a nie Grund i Rusinow. O ruchach Laskowskiego i Świętorzeckiego piszą niemało Koszczyc i Świętorzecki Apolinary (Kowalewska), ale konkretnych danych o starciach nie podają. Wołyński ma jakieś starcie Trusowa pod Rawaniczami 14. 8., co będzie niezawodnie owym napadem na Grunta. Rawanicze leżą 21 km. płn. od Ihumenia. To, co Świętorzecki (Kowalewska) pisze o zaatakowaniu obozu polskiego odnosi się niezawodnie do tej obławy, a nie do jakiegoś starcia po napadzie na Grunta. — Czas 140 i 146 opowiada jeszcze o zniesieniu przez Świętorzeckiego 2 rot, przysłanych do zniszczenia majątku Sutynia (byłoby to zatem około 27. 6.); z rot tych tylko 6 ludzi miało ocaleć; raporty moskali nie piszą o żadnem starciu.

Pińsk 1. 7. 63. Miń. — Wiestnik Wileński 78. — Miejscowość nie wymieniona. — Wil. Wiest. 80. — Czas 184 pisze jeszcze o rozbiciu pod Dolskiem 7. 7. (50 km. płd.-z. od Pińska) przez naczelnika zelezińskiej straży na czele 16 strzelców i 50 chłopów „bandy“ 90 ludzi; tak silnego oddziału w danej chwili w tej okolicy nie było, zresztą straty powstańców, jakie Wil. Wiest. wymienia, to — 2 wozy z żywnością.

Bodzinki *1.* 7. 63. Miń. — Wil. Wiest. 74. — Czas 164. — Wil. Wiest. podaje tylko datę rzekomego spalenia, zatem starcie mogło być jeszcze tego samego dnia lub nieco później.

Ignatów 11. 7. 63. Miń. — Wil. Wiest. 80. — Czas 177.

Kołodno 12. 7. 63. Miń. — Aramowicz ARN. 1352. — Wiest. Wilenskij N. 80 raport z 28. 7. — Czas 177. — Berg III. 310. — Dubiecki 1. 7. Romuald Traugutt str. 49. — Daty różne: 11. 7. i 13. 7.; 11. 7. i 12. 7.; 12. 7. i 13. 7. oraz w raporcie we Wiest. Wil. N. 80, data 19. 6. co jest zapewne omyłką druku i ma być 29. 6. = 11. 7. Aramowicz podaje o obu potyczkach (patrz niżej), że się odbyły w dwóch następujących po sobie dniach.

Kołodno 13. 7. 63. — j. w.

Skryl 16. 8. 63. Miń. — Koszczyc 279, 224. — Kowalewska 26. — U Wołyńskiego na starcie, które Świętorzecki opisuje jako starcie pod Skrylem bez daty, znalazłem datę 6. 7.; Koszczyc opisuje to jako starcie pod Horelcem 16. 8.

Kowalewicze *30.* 8. 63. Miń. — Koszczyc 301..., 224 bez daty. — O pojmaniu 10-ciu powstańców Wil. Wiest. 125. i Dz. Pozn. 264.

Grodzieńskie.

Suraż 23. 1. 63. Gr. — Strażnica 2. — Czas 15. Ciłow 306. — Przyb. Dz. I. 81. — Przyb. Dz. IV. 9. — Wil. Wiest. N. 15.

Rudka 31. 1. 63. Gr. — Czas 29, 32. — Wilenskij Wiestnik 6. — Czas w korespondencyi własnej podaje 29. 1.; Wilenskij Wiestnik: w nocy z 31. 1.; wziąłem tę ostatnią datę.

Mielejczyce 4. 2. 63. Gr. — Wilenskij Wiestnik N. 10. — Bez wyraźnego miejsca napadu i daty; prawdopodobnie 4. 2., gdyż W. W. pisze: „d. 4. 2. wieczorem otrzymano w Brześciu wiadomość, że...“

Niemirów 4. 2. 63. Gr. — Wiadomości z placu boju N. 1, 3. — Rozkaz dzienny N. 3. — Gawroński. Zaczątki powst. str. 35. — Czas 37. — Rogiński. Kartki z pamiętnika. Bibl. Warsz. 1907. N. 434. — Wil. Wiest. N. 8. — Berg str. 315. — Ciłow str. 306. — Przyb. Dz. I. 191.

Siemiatycze 6. 2. 63. Gr. — Rogiński. Kartki. Bibl. Warsz. 1907. N. 6 str. 436. — Gawroński. Zaczątki str. 37. — Wiadomości z pola bitwy N. 2, 3. — Giller. T. I. str. 178. — Czas 45, 35, 36. — Deskur. Materyały. T. II. str. 158. — Berg. T. III. str. 118. — Wil. Wiest. N. 9, 11, 13. — Hesket str. 182. — Ciłow str. 306. — Lewandowski 72. — Ciłow podaje mylną datę 5. 2. i 6. 2. na obie potyczki. — Przyb. Dz. I. 189, IV. 9. — St. Pet. Wied. z 8. 3. — Sowrem. Słowo z 12. 2. — Ephémérides. — W Czterdziestą Rocznicę str. 519.

Siemiatycze 7. 2. 63. Gr. — jak wyżej.

Suraż *8.* 2. 63. Gr. — Wiad. z pola bitwy. N. 4 — bez wyraźnej daty, w każdym razie po Siemiatyczach.

Królowy Most 11. 2. 63. Gr. — Rogiński. Kartki. Bibl. Warsz. 1907. N. 6, str. 444. — Gawroński. Zaczątki str. 49. — Czas 48, 67. — Wiadomości z pola bitwy N. 5. — Ephémérides. — Wil. Wiest. N. 11, 14. — Ciłow str. 306. — Giller. T. I. str. 78. — Wil. Wiest. 13. — Cytowane źródła odnoszą się do Królowego Mostu i mordów w Dołbiznie uważanych przez niektórych mosk. za — potyczkę; na Dołbiznę Ephémérides podają mylną datę 16. 2. — Kolumna pisze jeszcze o jakimś Jatowcie Marcinie, b. oficerze moskiewskim. Ów J. w lutym miał opuścić szeregi moskiewskie, zebrać oddziałek z uczniów gimnazyalnych i walczyć z nimi pod Królowym Mostem, w powiecie wołkowyskim, przeciw majorowi Sztefeniowi, dowodzącemu 1000 ludzi i mającemu 2 armaty. Jatowt miał poledz; kiedy to było, Kolumna nie podaje i źródła nie cytuje; mogło to starcie zajść równie dobrze w lutym 1863., jak w jakimś grudniu 1864.; o walce 1000 wojska byłby jakiś raport moskiewski. Może to jest potyczka Kiersnowskiego 9. 6.? — Eph. o Dołbiznie piszą aż pod dwiema datami: 16. 2. jako o Dołbiznie, 15. 3. jako o Dołhowie.

Prużany 13. 2. 63. Gr. — Rogiński. Kartki. Bibl. Warsz. 1907, N. 6, str. 446. — Gawroński. Zaczątki str. 52. — Wiad. z pola bitwy N. 5. — Giller. T. I., str. 179. — Czas 48, 57. — Chorągiew Swobody N. 2. — Wil. Wiest. N. 13, 14.

Rzeczyca 15. 2. 63. Gr. — Wiadomości z pola bitwy N. 5. — Rogiński. Kartki. Bibl. Warsz. 1907, N. 6, str. 447. — Giller. T. I., str. 180. — Ciłow 306. — Wil. Wiest. N. 14. — Niektóre źródła mosk. podają Rzeczycę mylnie za potyczkę Rogińskiego.

Czarnowieś *I.* 3. 63. Gr. — Giller. I. 183. — Koszczyc. Str. 203. — Czas N. 77, inf. własna. — Są to właściwie dwa starcia, z których jedno zaszło pod Czarnowsią, atoli do żadnego z tych starć źródła nie podają daty; starcia te musiały zajść pod koniec lutego lub w pierwszych dniach marca.

Grodno 14. 3. 63. Gr. — Wiadomości z pola bitwy N. 8. — Wilenskij Wiestnik N. 25, 26. — Czas 69, 71. — Giller. T. I., str. 182. — Data we Wiadomościach 16. 3. — W Czterdziestą Rocznicę Feliks Korański (str. 396 i dalsze) opowiada bez ładu i składu o działaniach w Grodzieńskiem, same błędne i mętne informacye bez wartości. — Przyb. Dz. IV. 290 pisze, że Kul. z garścią robotników ruszył do oddziału, co nie jest prawdą, bo tylko z jednym towarzyszem dotarł do obozu.

Wielkie Jaszwile 2. 4. 63. Gr. — Wiad. z pola bitwy N. 8. — Wil. Wiest. N. 30, 40. — We Wiadomościach podano „Gorzec“ zamiast zapewne Goniądz. Przyb. Dz. IV. 287 (a także Długosz) ma wieś „Górce“; takiej miejscowości ani w Słowniku ani na mapach nie znalazłszy, przyjąłem miejscowość ze źródeł rosyjskich.

Walile 29. 4. 63. Gr. — Aramowicz ARN. 1352. — Wiad. z pola bitwy N. 12. — Wiad. o powstaniu na Litwie N. 6. — Czas 105. — Giller I. str. 186. — Wil. Wiest. N. 43, 44, 49. — Ciłow 307. — ARN. 1314 List Brandta z 27. 12. 1883.

Hornów 2. 5. 63. Gr. — Wiad. o powst. na Litwie N. 6. — Wiad. z pola bitwy N. 11. — Giller I. 178. — Czas 111. — Wil. Wiest. N. 45, 49. — Dz. Pozn. 111. — Są to źródła do Hornowa, Brześcianki i Strobel; wiadomości te są niezmiernie pogmatwane. — Według Wiad. z pola bitwy, które daty nie podają, pod Hornowem bił się Ejtminowicz, pod Brześcianką Latkowski; Aramowicz pisze o rozbiciu Latkowskiego pod Brześcianką i Hornowem, nie podając daty. Wiad. o powstaniu na Litwie piszą o Latkowskim, że bił się pod Hornowem 2. 5., a nazajutrz pod Brześcianką. Polskie źródła nie podają Strobel, zaś Ciłow wymienia tylko Hornów i to pod datą 3. 5. — W lesie wsi Stroble (mylnie Strabla), według raportu we Wil. Wiest. major Bajkowski, wysłany z Białegostoku przeciw „bandzie“, która z pod Walił uciekła ku Sokółce (38 km. płn.-wsch. od Białegostoku), rozbił ją w lasach wsi Stroble (26 km. płd. od Białegostoku) i gnał na północ do Narwi — a było to 2. 5. Pozostawiając Strobel jako oddzielną potyczkę, przypuszczam jednak, że ma ona coś wspólnego z Brześcianką, zwłaszcza, że nie zawsze daty są prawdziwe, a często bardzo nazwy w informacyach moskiewskich są nie ścisłe. — Aramowicz o żadnej walce jakiegoś z oddziałów Walilskich pod Stroblem nie wspomina. — Do potyczek tych daty w różnych źródłach rozciągają się na 1. 5. do 8. 5. Co do nazwiska dowódzcy przyjmuję pisownię Aramowicza: Latkowski, wszystkie inne podając w odsyłaczach.

Stroble 2. 5. 63. Gr. — Wil. Wiest. 45, 49 — patrz Hornów.

Brześcianka 3. 5. 63. Gr. — patrz Hornów.

Jeziory 3. 5. 63. Gr. — Aramowicz, ARN. 1352. — Giller T. I. str. 190. — Wiadomości o powst. na Litwie N. 6. — Ephémérides. — Czas 113. — Wil. Wiest. 47. — Data z raportu moskiewskiego; Aramowicz co do Jezior i Sklanka (Świętych Błot) podaje daty mylne, tak samo jak Wiad. o powstaniu na Litwie.

Sklanek 4. 5. 63. Gr. — jak wyżej, oraz Wil. Wiest. N. 51.

Piaski 9. 5. 63. Gr. — Aramowicz ARN. 1352 — nie określa bliżej miejscowości i nie podaje daty.

Janin *10.* 5. 63. Gr. — Aramowicz Rkps. ARN. 1352, nie podaje daty. Starcie to musiało zajść między 4. 5. (Sklanek) a 17. 5. (połączenie się Lenkiewicza z Młotkiem.)

Smolarka 13. 5. 63. — Aramowicz Rkps. ARN. 1352. — A. nie podaje daty, ale z tekstu rękopisu wynika, że starcie to zaszło 13. 5., albo nawet w dzień potyczki pod Michalinem t. j. 14. 5.; A. pisze Smolarnia; przypuszczam, że chodzi tu o Smolarkę.

Michalin 14. 5. 63. Gr. — Aramowicz Rkps. ARN. 1352. — Giller. I., str. 191. — Ciłowa zestawienie nie pisze o tej potyczce, wymienia natomiast rzekome rozbicie Traugutta (!) pod Karczmą Michalin we Wileńskiem (!) dnia 14. 5. i 15. 5.

Horki 17. 5. 63. Gr. — Wiadomości z pola bitwy N. 14. — Czas 129 (z Gazety Narod.), 130. — Berg III., str. 309. — Dubiecki. Rom. Traugutt, str. 43. — Ciłow 308. — Dz. Pozn. 130 z Gazety Nar. — Aramowicz ARN. Rkps. 1352. — Daty i miejscowość, gdzie się potyczki odbyły, bardzo nieściśle podawane; podano nawet rozprawy te w trzech dniach po sobie następujących: 28. 5., 29. 5. i 30. 5.; pierwszą potyczkę przeniesiono na dzień 1. 6.; ba nawet Struś (Ludzie II. Rozdział Romuald Traugutt) każe staczać trzecią potyczkę dnia 13. czerwca (str. 8), w tym samym czasie „prawie o jednej godzinie", co Stasiukiewicz pod Czerskiem! Pierwsze dwa starcia były o 5, ostatnie o 6 km. za Horkami, idąc od zachodu. — Ciłow zna tylko ostatnią potyczkę. — Według Dubieckiego walczono już na pograniczu Pińszczyzny w pobliżu Porzecza Skirmuntowskiego w trzeciem starciu pod Horkami, co jest nieprawdopodobne.

Horki 21. 5. 63. j. w.

Horki 25. 5. 63. j. w.

Czersk 27. 5. 63. — Aramowicz ARN. 1352. — Wiadomości z pola bitwy N. 14 Raport. — Berg III. 309. — (Giller. I. 202.) — Dziennik Powsz. N. 120. — Dz. Pozn. N. 132. — Struś. Ludzie II., str. 8. — Odnośnie do daty patrz Mazanówka P. 26. 5. 63.

Ludwinowo 28. 5. 63. — Aramowicz Rkps. ARN. 1352. — Giller I. 191. — Wilenskij Wiestnik 60. — Z opisu wziętego z Aramowicza wynika, że nazwa przyjęta przezemnie jest ściślejsza, niż „Sawickie Karczmy" Aramowicza.

Pogorzele 2. 6. 63. Gr. — „Major Kramer dowiedziawszy 1. 6., że partya Lenkiewicza poszła słonimskim traktem chcąc połączyć się pod Łyskowem z *Duchyńskim*, niezwłocznie ruszył z Wołkowyska z 2-ma rotami i 20 kozakami. Dowiedziawszy się po drodze, że Lenkiewicz poszedł przez Ustroń ku Janinie, Kramer napadł go 2. 6. o 3½ po południu w rużańskim lesie w ucząstku Pogorzele, powiatu słonimskiego. Rozlokowawszy się w błotnistej pozycyi nad ruczajem, powstańcy chcieli zatrzymać oddział, lecz wkrótce wyparci stamtąd musieli uciekać. Scigano ich do 7-mej godziny, tak, iż porzuciwszy nareszcie broń, pojedynczo rozbiegli się w rozmaite strony. Strata ich w zabitych i rannych winna być wielka, prócz tego zabrano wiele broni, produktów i 6 koni" — tak pisze Wilenskij Wiestnik N. 65. — „Major Kramer w 2 roty newskiego pułku i 20 kozaków wyszedł z Wołkowysk i rozbił zupełnie bandę 700 powstańców w słonimskim powiecie, w różańskim lesie rządowym, o 3 wiorsty od ucząstku Pogorelia w grząskich prawie niedostępnych miejscach. Strata po stronie wojska wynosiła 4 zabitych i 8 rannych". — Wilenskij Wiestnik N. 60. — Ciłow podaje, że bił się tu Duchyński. Duchyński za kilka dni dopiero zjawił się w tych okolicach, zaś Lenkiewicz, o którym raportuje Kramer, był wtedy już pod Mołowidami. Potyczka ta wydaje mi się nieprawdopodobną, a nie może być identyczną z Mołowidami, które leżą o 10 mil od Różany, jeżeli owe Pohorele mają leżeć koło Różany (Porów. Mołowidy).

Mołowidy 3. 6. 63. Gr. — Aramowicz Rkps. ARN. 1352. — Czas 140, 147. — Giller I. 140. — Wil. Wiest. 65. — Ciłow str. 309. — Dz. Pozn. 140 z Berl. Ztg. — Aramowicz i raport mosk. we Wil. Wiest. podają datę 3. 6., Ciłow na Mołowidy 4. 6.; tenże pisze także o rozbiciu Duchyńskiego pod Pohorelcem. 2. 6., zaś raporty mosk. piszą o rozbiciu Lenkiewicza 2. 6. pod Pohorelcem. Niezawodnie Pohorelec i Mołowidy są to potyczki pod Mołowidami, gdzie jak z opisu Aramowicza wynika, utarczki forpocztowe już dnia poprzedniego (2. 6.) zaszły, które właśnie byłyby owem rozbiciem Lenkiewicza, wzgl. sił koło Mołowid zebranych pod Pohorelcem, gdyż Lenkiewicz według Aramowicza już 1. 6. połączył się z oddziałami mołowidzkimi. Duchyńskiego w tym czasie jeszcze nie było w tych okolicach. Trudność zwiększa się jeszcze z tego powodu, że Słownik Geogr. podaje Pohorelce itp. nazwy, ale żadnej tam, gdzieby należało go szukać, a i na mapach „Ucząstku Pohorelec" nie mogę odnaleźć. — Raporty mosk. są dość mylne: pułkown. Bułharym 2. 6. lub 3. 6. zmuszony był cofnąć się, następnego dnia 3. 6. lub 4. 6. miał rozbić powstańców w połączeniu z pomocnikiem majora Rjabowa, a Skorobatow miał rozbić powstańców 8. 6. o 12 wiorst od Mołowid.

Sielec 7. 6. 63. Gr. — Aramowicz Rkps. ARN. 1352. — Wil. Wiest. N. 61. — Czas 135. — Aramowicz nie podaje dokładnie miejscowości pod określeniem „Góra" i nad rzeką Myszanką, raporty zaś moskiewskie mieszają wszystkie walki w okolicy Mołowid w trudny do rozwikłania sposób. Najbliższą Górze miejscowością może być Sielec.

Mereczowszczyzna 8. 6. 63. Gr. — Aramowicz Rkps. ARN. 1352. — Giller I. 187. — Czas 136. — Ciłow str. 309. — Ciłow podaje datę 7. 6. na potyczkę w „sieradowskim lesie"; przyjąłem miejscowość według Gillera, jako najwięcej odpowiadającą miejscu, gdzie się ucierano. Rzeczki Ściercierz nie znalazłem ani na mapach, ani w Słowniku.

Królowy Most 9. 6. 63. Gr. — Czas 144. 145. Dz. Pozn. 151 z Czasu. — Aramowicz i inne źródła nie wspominają o tej potyczce. Według Czasu pobici powstańcy stracili 22, a zwycięzcy moskale 186! — Dz. Pozn. 144. — Według Chołodeckiego Stan. Tomaszewski służył pod Wróblewskim i ranny był pod Królowym Mostem; zapewne jest on identycznym z owym Tłomaczyńskim, którego podano jako poległego.

Rudka 9. 6. 63. Gr. — Czas 145 z 28. 6. koresp. z Warszawy z 23. 6. Data zupełnie niepewna; miało to być w tym czasie, co pod Królowym Mostem.

Sieradów 10. 6. 63. Gr. — Aramowicz Rkps. ARN. 1352. — Giller I. 190.

Koreczyn 13. 6. 63. Gr. — Aramowicz Rkps. ARN. 1352. — Czas 140 z Inwal. — Wil. Wiest. N. 61. — Ciłow. str. 309. — Raport rosyjski pisze: „o 35 wiorst od jeziora Czarnego"; zapewne miało być 3·5 wiorst; Piaski leżą o 2 wiorsty od Jeziora.

Różana 16. 6. 63. Gr. — Aramowicz Rkps. ARN. 1532. — Giller I. 194. — Pisownie miejscowości: Rużana, Rużanna, Różanna, Rożany.

Huta 16. 6. 63. Gr. — Aramowicz Rkps. ARN. 1352. — Giller I. 192. — Czas 160. — Wil. Wiest. 72. — Raporty moskiewskie o potyczkach 16. 6. w okolicy Łyskowa podają informacye zagmatwane. — Kolumna ma także doskonałe informacye o Azerocie: „Eramer (d') Edward v. Zdzisław v. Wacław, syn obywatela z Sokolskiego lub Prużańskiego, służył jako wachmistrz kawaleryi Kobylińskiego, zginął pod Janinem 27. maja 1863. r., mając lat 18. Inni twierdzą jakoby poległ pod Gródkiem, mając lat 26, inni znowu, że pod Aurelą" (str. 66). „Derramer Edward v. Zdzisław, z pow. Prużańskiego, służył w oddziele Kobylińskiego, zginął pod Janinem w pow. wołkowyskim 27. maja 1863., mając lat 18. Inne źródła podają, że to był syn obywatela z Sokalskiego, zginął pod Gródkiem, inne zaś twierdzą, że pod Azerotą" (str. 53). — Ponieważ w tych opowiadaniach jeden szczegół jest zgodny, mianowicie służba w oddziele Kobylińskiego i potyczka 27. 5. pod Janinem, gdzie się Kobyliński 27. 5. nie bił, podałem ową nie istniejącą w Słowniku Azerotę jako odsyłacz do Huty, tj. do potyczki, w której poległ jeden Deramer; może to ewentualnie odnosić się także do Ludwinowa 28. 5. lub Żarkowszczyzny 21. 6., gdzie poległ również jakiś Derramer.

Łysków 16. 6. 63. Gr. — Podałem Łysków za raportem moskiewskim. — Aramowicz Rkps. ARN. 1352. — Czas 147, 158, 160. — Wil. Wiest. 65.

Janin 16. 6. 63. Gr. — Aramowicz Rkps. ARN. 1352. — Giller I. 206.

Żarkowszczyzna 21. 6. 63. Gr. — Aramowicz Rkps. ARN. 1352. — Giller I. 195. — Wil. Wiest. 72. — Ciłow 309. — Wil. Wiest. podaje datę 23. 6., Ciłow i Aramowicz 21. 6.

Mosty 23. 6. 63. Gr. — Wil. Wiest. 65 z 27. 6. daty nie podaje, więc umieściłem w przybliżeniu 23. 6.; w każdym razie musiało to być między Zygmuntyszkami 16. 6. a 27. 6.— Czas 145 i 147 pisze jeszcze o zwycięskiem starciu pod Ornami 23. 6.; ponieważ miejscowości takiej w Grodzieńskiem nie znalazłem, informacyi tej nie uwzględniam; Efemerydy na owo rzekome starcie mają datę 25. 6.

Mokrany 8. 7. 63. Gr. — Wil. Wiest. 78, 85 raport. — Czas 170, 171. — W lipcu według Czasu 177, a za nim Dz. Pow. 180, rzekomo na podstawie doniesień R. N. miały działać między innymi oddziały niejakich Świdra (?) i Ebogieruskiego (!), o których Aramowicz nie wspomina.

Domaczewo 11. 7. 63. Gr. — Rostworowski str. 29. — Mężyński str. 23. — Wil. Wiest. N. 84. — Czas 184. — Przyb. Dz. IV. 323.

Topczewo 15. 7. 63. Gr. — Wil. Wiest. 80. — Czas 177 z Inwalida.

Lwowszczyzna 18. 7. 63. Gr. — Aramowicz Rkps. ARN. 1352. — Wil. Wiest. 80. — Czas 177. — Aramowicz nie podaje daty; data, wzięta z raportu moskiewskiego, nie zgadzałaby się z notatką Aramowicza, z której wynikałoby, że potyczka ta zaszła przed wyruszeniem Jundziułła na błota pińskie, zatem przed 17. 7.; Aramowicz musi się mylić w tym wypadku. Nazwę miejscowości przyjąłem z Aramowicza, bo Chorubowicz ani Chombrowicz, jak mają źródła rosyjskie, w okolicy Derewny nie znalazłem, natomiast są opodal Choniewicze, 4 km. płd. zach. od Mickiewiczów.

Brzozowe Błoto 20. 7. 63. Gr. — Wiad. z placu boju N. 8. — Czas 189. — Wil. Wiest. 87. — Giller I. 202. — Aramowicz Rkps. ARN. 1352. — Aramowicz nie podaje daty, we Wiad. podano 27. 7., raport moskiewski podaje 8. 7. s. s. = 20. 7.

Jeziory 25. 7. 63. Gr. — Aramowicz Rkps ARN. 1352. — Miejscowości bliżej nie określa; może to starcie identyczne z innem w tym samym czasie w Augustowskiem lub Wileńskiem, jeżeli nie brać ściśle daty, podanej przez Aramowicza. Co do daty mam wątpliwości i zdaje mi się, że Lenkiewicz i Ostroga już 25-go 7. byli pod Żywulciszkami p. t.

Wielkie Bagno 27. 7. 63. Gr. — Wileńskij Wiestnik N. 87 z Inwalid. — Czas N. 189 z Inwalid. — Wielkiego Bagna nie znalazłem w Słowniku geogr., natomiast uroczy-

sko Bagno należące do Tarnopola, który leży 28 km. płd.-zach. od Świsłoczy; 7 km. płn.-zach. od tegoż Tarnopola leżą Bagniaki.

Markowo 30. 7. 63. Gr. — Aramowicz Rkps ARN. 1352. — Wil. Wiest. N. 85, 87. — Czas 189. — Aramowicz podaje datę 25. 7. na potyczkę pod Markową Wólką a o Ihnatkach nie pisze. Ciłow żadnej z tych potyczek nie wymienia, raporty moskiewskie podają daty nieścisłe: 30. 7. i 31. 7.; 31. 7. i 1. 8. w porządku: Ihnatka, Markowa; gdy jednak Kobyliński dążył w kierunku od Markowej, ku Ejtminowiczowi t. j. na płn.-wsch. i kierunek ten utrzymał, bo za 3 dni widzimy go w Puchłach, powinien się był ucierać wprzód pod Markowa, a potem pod Ihnatką, chyba że już w Markowej, gdzie oddziały miały rozkaz czekania na Nadmillera, rozdzieliły się chwilowo i część z nich starła się pod Ihnatkami, zrejterowała z powrotem do Markowa, gdzie wszystkie 3 wspólnie przepłoszone, jednak zrejterowały w postanowionym kierunku.

Ihnatki 31. 7. 63. Gr. — patrz j. w.

Gródek 2. 8. 63. Gr. — Aramowicz Rkps ARN. 1352. — Wiad. z placu boju N. 8. — Wil. Wiest. N. 87. — Czas 189. — Ciłow str. 310. — Wiadomości podają Zabłudów, Ciłow, pisze Łapniki, i że tam bił się Kobyliński, który dopiero pod Puchłami się ucierał. Nie znalazłszy ani wsi Lipniki ani uroczyska Łapniki lub miejscowości podobnego brzmienia w tej okolicy, przyjąłem nazwę mniej ścisłą od Aramowicza, który jednak datę podaje mylną 1. 8.

Rychły 5. 8. 63. Gr. — Aramowicz Rkps ARN. 1352. — Wiad. z placu boju N. 8. — Wileńskij Wiestnik 87. — Czas N. 189. — Ciłow 310. — Ciłow podaje datę 4. 8. i że bił się tam Wróblewski; raport moskiewski pisze, że Tigerste wyruszył 4. 8. w pościg i stąd powstała mylna data 4. 8. zamiast 5. 8. rano.

Bojary 7. 8. 73. Gr. — Aramowicz Rkps ARN. 1352. — Czas 196 z Inwalida.

Bojary 8. 8. 63. Gr. — j. w.

Paszkowskie Ostrówki 9. 8. 63. Gr. — Aramowicz ARN. N. 1352. — Giller I. 200, 202. — Wil. Wiest. N. 90. — Czas 196 raport Duchyńskiego. — Z Paszkowskich Ostrówków, gdzie się bił Duchyński, zrobiono potyczkę „Paszkowskiego" pod Ostrówkiem.

Ciechanowiec 23. 8. 63. Gr. — Wil. Wiest. 97. — Czas 212. — Według Wiestnika powstańcy spalili miasto!

Głęboki Kąt 30. 8. 63, — Aramowicz Rkps. ARN. 1352.

Rudnia *12.* 9. 63. — Aramowicz Rkps. ARN. 1352. — Aramowicz nie podaje daty; data w przybliżeniu 12. 9.; miejscowość: Straż Horbacz; w notatkach Wołyńskiego znalazłem wzmiankę „Wielki Węgieł 17. 9. 63.", może to owa potyczka w straży Horbacz, gdyż nigdzie nie napotkałem wzmianki o takiej potyczce pod datą 17. 9. 63.

Łukawica 19. 9. 63. Gr. — Aramowicz Rkps. ARN. 1352. — Giller I. 209. — Echo 39. 21. — Chwila 34. — Nadwiślanin 1864 N. 22. — Czas 234, 230. — Ciłow 310. — Wileńskij Wiestnik 108. — Daty: Aramowicz podaje 17. 9., Ciłow 19. 9., Wil. Wiest. 19. 9. i t. d. — Według Ciłowa bił się tutaj Wróblewski. — Prócz tego Echo 23 pisze o starciu Wróblewskiego z Kremerem w pierwszych dniach października, tak samo pisze Czas 244 i 245 podając jako miejscowość Płużany (!) we Wileńskiem (!) — co wszystko jest fantazyą.

Boćki *20. 9.* 63. Gr. — Aramowicz Rkps. ARN. 1332. — Wileńskij Wiestnik 119. — Czas 251. — Nigdzie data nie podana; połączyłem wzmiankę Aramowicza o Boćkach bez daty, z raportem mosk. o atakowaniu Emalianowa w majątku ob. Popławskiego pod Boćkami — bez daty. W każdym razie starcie to musiało zajść przed połączeniem się Barancewicza z Ejtminowiczami.

Borki 7. 10. 63. Gr. — Wileńskij Wiestnik N. 119 z Inwalida; datę, której raport nie podaje, oznaczyłem w przybliżeniu; jest to bowiem raport z działania za czas od 1. — 15. października. Borki, o które chodzi, są to zapewne te, które znalazłem na pograniczu pow. kobr. i prużańskiego.

Brześć Litewski *10.* 12. 63. — Chwila N. 7 z 25. 12. z Inwalida — toż w Echu N. 31. — Informacya skąpa; możnaby przypuszczać, że chodzi o jakąś potyczkę na Podlasiu niedaleko Brześcia; atoli na Podlasiu od 2. 12. do 16. 12. było spokojnie, a potyczkę pod Zastawiem, o 12 km. na zachód od Łukowa, d. 2. 12. trudno uważać za potyczkę — w okolicy Brześcia. — Czas i Dz. Pozn. piszą jeszcze o zaalarmowaniu Brześcia w pierwszych dniach grudnia przez Wróblewskiego i Ponińskiego, co wydaje się niepodobnem, zwłaszcza, że i Aramowicz nic nie wie o wycieczce Wr. na Litwę; zresztą daty starć obu dowódzców wykluczają możliwość wspólnego alarmowania Brześcia. — Dz. Pow. N. 21 pisze jeszcze, znowu bez daty, o alarmowaniu Ciechanowca.

Białystok 5. 2. 64. Gr. — Nadwiślanin N. 22 i D. W. Adler N. 7. — Może chodzi tu o jakąś potyczkę w Augustowskiem, chociaż tam od 3. 12. 1863 do 15. 2. 1864 nie było starć.

Wołyń.

Trojanów 8. 5. 63. Woł. — Rawita II. 284. — Przyb. Dz. III. 238. — Soulèvement 17. — Prócz cytowanych przy każdem starciu źródeł o walkach na Rusi pisze: Wil. Wiest. 49—55, 58, 59, 61, 62. Ponadto Kolumna pod Frankowskim i Efemerydy piszą o rzekomym oddziałku 200 ludzi, który z Wołynia dążąc do Lubelskiego, aby odbić (!) Frankowskiego, zniesiony został 25. 3. pod Kowlem nad Turyą; miał tam poledz Cywiński Tomasz.

Lubar 9. 5. 63. Woł. — Rawita II. 256. — Przyb. Dz. IV. 249. — Niepodległ. N. 1 raport Różyckiego. — Soulèvement 18. — Dz. Pozn. 144, 121. — Now. polit. pol. N. 1. — Gaz. Nar. z 27. 5.

Iwnica 10. 5. 63. Woł. — Rawita II. 228, 296. — Czas 126. — Wil. Wiest. 90 (?). — Ojczyzna 1865. N. 8, 9 i 10 Kilka mogił ukraińskich.

Połonne 12. 5. 63. Woł. — Niep. N. 2 raport Różyckiego (podaje datę 13. 5.) — Soulèvement 18 Inf. N. 11. — Rawita II. 259. — Przyb. Dz. IV. 25. 5. — Now. pol. pol. N. 1.

Samowola 12. 5. 63. Woł. — ARN. Rkps. Korespondencya Leszka Wiśniowskiego z RN. — Dz. Pozn. 113. — Efemerydy. — Czas 110, 126. — Wil. Wiest. 90 (?) i — Soulèvement str. 20. — Data w Soulèvement na pojmanie oddziałku pod Iwaniczami, mianowicie 13. 5., wydaje mi się w porównaniu z przedstawieniem Wiśniowskiego, niemożliwą.

Zielenice *15.* 5. 63. Woł. — Soulèvement 18 Inf. N. 9 bez daty. Nie wiadomo o jaką miejscowość z kilku o podobnem brzmieniu chodzi; powstańcy szli „na południe", ale S. nie powiada skąd.

Miropol 16. 5. 63. Woł. — Niepodległość N. 2 raport Różyckiego. — Rawita II. 263.

Miropol 17. 5. 63. Woł. — j. w. — Soulèvement 18 Inf. 11. — Czas 132. — Wiadomości z pola bitwy N. 12. — Przyb. Dz. III. 252. — Różycki w raporcie podaje, że wyruszył z Połonnego 15. 5., tegoż dnia spędził kozaków, a następnego t. j. 16. 5. o świcie zaszła owa walka w Miropolu i pod nim, w której się odznaczył Puchalski. Raporty moskiewskie podają jednę datę t. j. 17. 5. na dwie potyczki Różyckiego i Chranickiego. Co do oficera Duvala przypuszczam, że jest identycznym z Lewalem (Rawita II. 290) dowódzcą piechoty.

Moskalówka 17. 5. 63. Woł. — Wiad. z pola bitwy N. 14. — Czas 136. — Soulèvement 18 Inf. 14. — Rawita II. 219. — Przyb. Dz. III. 261. — Dz. Pozn. 134. — Arch. Rap. Zbiór Rawity, list Jadwigi. — Trzymam się daty raportu polskiego; Rawita i Soulèvement daty nie podają, Przyb. pisze 16. 5., a Czas za raportem moskiewskim 28. 5. (zapewne 16. 5.). — Jeżeli wspomniane miejscowości mają leżeć w kącie między powiatami mozyrskim, owruckim a radomyskim, to nie mogę żadnej z nich znaleźć. Według raportu polskiego jest to starcie pod Kłoczkami w chrystonowskich lasach, i tam też umieściłem ową miejscowość, co z drugiej strony nie zgadzałoby się z twierdzeniem Przyborowskiego o zajęciu 13. 5. miasta Owrucza, bo wtedy musieliby powstańcy wracać skąd wyszli, chyba że w lasach chrystynowskich nie organizowali się.

Worobijówka 19. 5. 63. Woł. — Wiad. z pola bitwy 14. — Niepodległość 2 raport Różyckiego. — Czas 128. — Rawita III. 266. — Przyb. Dz. II. 255.

Minkowce 22. 5. 63. Woł. — Rawita II. 289. — Czas 125, 127, 132. — Ephémérides. — Soulèvement 19 Inf. N. 11, 15, 16. — Wiad. z pola bitwy 14. — Przyb. Dz. IV. 257.

Makoty 25. 5. 63. Woł. — Rawita II. 291. — Soulèvement 20. — Czas 135, 137. — Dz. Pozn. 149 z Gaz. Nar. raport Grünbauma.

Laszki 25. 5. 63. Woł. — Niepodległość 2 raport Różyckiego. — Czas 128, 132. — Rawita II. 269. — Soulèvement 19 Inf. 15. — Wiad. z pola bitwy 14. — Przyb. Dz. III. 257.

Salicha 26. 5. 63. Woł. — Wiad. z placu boju 14. — Niepodległość 2 raport Różyckiego. — Rawita II. 275. — Słowo Polskie 1901 N. 460. — Tygodnik Narodowy 1901 N. 10. — Dubiecki, Edmund Różycki str. 56. — Czas 128, 121, 132. — Dz. Pozn. 140 z Gońca. — W Czterdziestą Rocznicę str. 235. — Wil. Wiest. 69, 70. — Przyb. Dz. III. 258.

Dąbrowice *26.* 6. 63. — Aramowicz ARN. 1352 — Ephémérides polonaises. — Dubiecki, Romuald Traugutt i jego dyktatura str. 48. — Gawroński R. 1863 II. str. 307. — Daty mylne i niedostateczne; Ephémérides podają 8. 7., co może powstało z mylnego dodania do 26. 6. + 12., gdy 26. 6. wzięto za datę starego stylu; Rawita podaje 24. 6.

Żadyn 29. 6. 63. Woł. — Aramowicz ARN. 1352. — Wil. Wiest. 80 z Inwalida z 28. 7. — Czas 177 toż 166. — Gawroński Rok 1863 T. II. 307. — Daty różne: raport 16. 6. = 28. 6.; tudzież 29. 6. — Rawita 26. 6. Ostatnie obroty Traugutta nad Horyniem (Woronie, Dąbrowice, Żadyn) podają niektóre źródła (mianowicie Dz. Pozn. 1863, Czas 166 i Rawita II.) jako ruchy oddziału Adama Sołtana, co powstało zapewne stąd, iż raport moskiewski odnośnie do Żadyna pisze o pobiciu powstańców pod folwarkiem (rzekomo?) Sołtana. — Patrz raport we Wil. Wiest N. 80.

Radziwiłłów 2. 7. 63. Woł. — Dz. Pow. 84. — W Czterdziestą Rocznicę 249. — Wil. Wiest. 79, 84. — Struś pamiętnik St. 8, 24. — Czas 153 raport oficera. — Akta tej

sprawy ARN. 527 — 539. — Mat. II. — Dz. Nar. N. 6. — Doniesienie Rz. Nar. z 3. 7. — Czas 149 i 150 pisze jeszcze o zwycięskiem starciu Miniewskiego pod Beresteczkiem (bez daty), którego nie było. — Przyb. Dz. III. 295. — Rawita I. 148.

Kostangalia 15. 7. Rumunia. — Dz. Pozn. 174 i Czas 170 raport Miłkowskiego. — Dz. Pow. 184. — Czas 164. — Wil. Wiest. 79. — Ojczyzna N. 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8. — Przyborowski Dz. III. 315. — Miłkowski: W Galicyi i na Wschodzie. — Giller Polska w walce T. I. Opowiadanie polskiego żołnierza o wyprawie z Tulczy. — W Czterdziestą Rocznicę. Brzozowski Karol Bitwa pod Kostangalią str. 79. — Siłę wojska rumuńskiego podają według późniejszych źródeł, które są zgodne; w raporcie współczesnym podaje Miłkowski 950 wojska. Co do strat, to Kalinesko podaje Polaków 16 †, w tem jeden major(!) i jeden kapitan oraz 33 rannych, Rumunia 18 † i 45 rannych, w tem 24 ciężko; mniej więcej te cyfry (17 †, czterdziestu i kilku rannych) podaje Miłkowski w raporcie współczesnym; natomiast w dziełku W Galicyi i na wschodzie oraz u Gillera i w Księdze pamiątkowej podano 40 przeszło zabitych i 100 rannych; trzymam się raportu Kalineski, chociaż na większą liczbę zabitych, a co zatem idzie także rannych wskazuje cyfra 24, ciężko rannych na ogólną liczbę rzekomo tylko 45 ranionych. Z drugiej strony Miłkowski w raporcie dolicza się tylko 60 sztuk broni rumuńskiej oddanej Kalinesce, a w późniejszej pracy tak Miłkowski, jak cytowane już źródła podają 150 sztuk.

Korytnice 28. 7. 63. Woł. — Niepodległość N. 5 raport Kom. cyw. woj. krakow. — Czas 175. — Wil. Wiest. 84. — Siew Poczta z 1. 8. s. s. — Dz. Pow. 175, 178, 180 z gońca. — Le Monde Illustré z 7. 9.

Poryck 2. 11. 63. Woł. — Mat. II. Struś Str. 79—83. — Wil. Wiest. 125. — Dz. Powsz. 264. — W Czterdziestą Rocznicę Kahane 169, Romankiewicz 380. — Czas 255, 256, 258 raport Komorowskiego. — Głos z Litwy 3 — Jarmund Str. 135, 163. — Grzegorzewski Rozdz. XII. XIII. Datę powinienem był właściwie podać 2. 11. i 3. 11. gdy przez cały czas odwrotu z Porycka do kordonu t. j. 3. 11. walczono.

Kładniów 12. 12. Woł. — Patrz Dubienka L. 11. 12. 63.

Wremba 13. 12. Woł. — Patrz Dubienka L. 11. 12. 63.

Bendjuga 14. 2. 64. Woł. — Mosk. Wied. z 25. 2. — D. W. Adler 14. — Wiek 13. — Mosk. Wied. podają datę na Kumów 16. 2. — zatem Bendjuga powinna być między 13. 2. a 16. 2., a nie 22. jak podaje Wiek.

Ukraina.

Sołowijówka 9. 5. 63. Ukr. — ARN. Sołowijówka — Rawita II. 222, 297. — Czas 117, 126, 197. — Soulèvement 14. — Przyb. Dz. III. 268. — Wil. Wiest. 48. — Dz. Nar. N. 7. — Przyb. pisze, że oddziałek wyjechał z Kijowa w nocy na 9 maja. W Sołowijówce było 21 młodzieńców, a w tekście zachodzi nazwisk więcej, zebranych z różnych źródeł; kilka z tych nazwisk jest niezawodnie przekręconych.

Borodzianka 9. 5. 63. Ukr. — Soulèvement 14. — Rawita II. 216. — Przyb. Dz. III. 267. — Czas 197. — Dz. Poz. 121, 199. — Zbiór Mieleszki T. I. 200.

Romanówka 9. 5. 63. Ukr. — Przyb. Dz. III. 266. — Soulèvement 14. — (Rawita II. 216).

Hrebenki *10.* 5. 63. Ukr. — Soulèvement 13. — Czas 126. — Przyb. Dz. III. 291.

Wercholewsk 13. 5. 63. Ukr. — Soulevement 14. — Czas 126, 197. — Rawita II. 218. — Przyb. Dz. III. 268.

Łuka 10. 5. 63. Ukr. — Rawita V. 230. — Soulèvement 16 Inf. 4, 12. — Czas 121, 125, 136. — Wil. Wiest. 53. — Wiad. z pola bitwy N. 15. — Berg III. 209. — Przyb. Dz. III. 283.

Kisłówka 9. 5. 63. Ukr. — Soulèvement 13 Inf. 2. — Czas 119, 126, 117. — Przyb. Dz. III. 283. — Nowiny polit. pol. 1.

Rozalówka 10. 5. 63. Ukr. — Rawita II. 229. — Czas 117, 126. — Soulèvement 13 Rap. N. 6. — Przyb. Dz. III. 283.

Owsianiki 11. 5. 63. Ukr. — Rawita II. 232. — Soulèvement 15 Inf. N. 2. — Czas 125. 117. — Dz. Pozn. 121 z Gaz. Nar. — Bobrowski II. 235.

Biała 12. 5. 63. Ukr. — Rawita II. 233. — Przyb. Dz. III. 284. — Czas 130, 116. — Now. pol. pol. N. 1 z Gaz. Nar.

Rotmistrzówka 12. 5. 63. Ukr. — Rawita II. 233. — Soulèvement 15 Inf. 7. — Przyb. Dz. III. 284. — Bobrowski II. 235.

Bułaj 15. 5. 63. Ukr. — Rawita II. 233. — Czas 138, 126, 130, 197, 209. — Zbiór Mieleszki T. III. str. 143. — Ephémérides. — Soulèvement 15 Inf. 8, 9, 7. — Przyb. Dz. III. 285.

VIII.

DODATEK.

Poniższy spis zawiera potyczki, znajdujące się w zestawieniu Chołodeckiego, a nie uwzględnione w tej pracy. Wytłomaczenie tych potyczek jest utrudnione, ponieważ w Księdze Pamiątkowej nie podano źródeł, położenia danej miejscowości, niekiedy nawet daty — wogóle umieszczono tylko nazwy bez podania bliższych objaśniających szczegółów. Co do pewnej ilości tych potyczek mam niejakie wytłomaczenie, część nazw wkradła się do spisu Chołodeckiego z omyłkami druku, jak o tem sam autor Księgi Pamiątkowej donosi. Ogółem wziąwszy, drobna tylko część tych nazw odnosić się może do potyczek, nieuwzględnionych w „Bitwach i Potyczkach", podczas gdy inne są zapewne tylko błędną pisownią opisanych w pracy niniejszej starć.

W spisie niżej podanym umieszczam nazwy w porządku chronologicznym, w alfabetycznym zaś te, które nie zaopatrzone są w daty.

22. 1. 63. Piekuty; — jest to zapewne jedno z wymienionych starć we woj. augustowskiem.
23. 1. 63. Pniew; — wiadomość o „rozbrojeniu piechoty, przyczem poległ pułkownik żandarmów" podaje „Strażnica" w Nr. 2, ale trudno domyślić się o jaką miejscowość chodzi, gdyż istnieje kilka wsi podobnej nazwy.
2. 2. 63. Białobrzegi w Radomskiem; — w tych okolicach województwa sandomierskiego pod tą datą starć nie było.
28. 2. 63. Rudniki; — miejscowości takich jest 19 na terytoryum powstania, nie licząc wsi jak: Rudnia, Rudnik i t. d.; może to jest owo starcie, opisane w Ephémérides, a o którem znajduje się wzmianka w przypisach do Paniek w Kaliskiem 26. 2. 63.?
17. 3. 63. Szadek; — istnieją trzy Szadki w Kaliskiem.
19. 3. 63. Jedlna; — niezawodnie miało być „Jedlnia 19. 4. 63."
31. 3. 63. Myszyniec; — od 21. 3. do 16. 4. w Płockiem starć nie było.
1. 4. 63. Wróblina; —
4. 4. 63. Rudkowski las; — p. uwagi pod Rudnikami 28. 2. 63; — może to Kuźnica w Kaliskiem 4. 4. 63.?
9. 4. 63. Kociołek; — jest to niezawodnie Koziołek w Płockiem d. 16. 4. 63., co do którego kilka źródeł i tak już różne sprzeczne daty podaje.

10. 4. 63. Brzeziny w Kaliskiem; — miejscowości „Brzeziny“ Słownik w Kaliskiem nie wymienia; może to Broszęcin 10. 4. 63. lub Więcki 23. 4. 63. (10 st. st. + 12 = 22 n. s. z dodaniem ew. omyłki o jeden dzień, byłoby 23. 4. 63., zatem data starcia pod Więckami)?

21. 4. 63. Opatów; — zapewne jakaś potyczka około tej daty w Opatowskiem, ale nie pod Opatowem, lub też poprostu omyłka druku.

9. 5. 63. Myszyniec; — koło Myszyńca w tym czasie nie walczono; — przypuszczam, że to omyłka druku, powstała z mylnej pisowni marca (3), którą to cyfrę wzięto za 5 i dlatego znalazły się u Chołodeckiego dwie potyczki pod Myszyńcem: 9. 3. 63. i 9. 5. 63., zamiast jednej 9. 3. 63.

13. 5. 63. Chełmno; — leży we województwie Kaliskiem, w powiecie kolskim, 13 km. od miasta powiatowego,

14. 5. 63. Giebułtów; — zapewne miało być 14. 3. 63.; omyłka jak przy Myszyńcu.

17. 5. 63. Rudka w Grodzieńskiem; — informacyę tę wziął Ch. z Kolumny, który pisze, że adjutant jednego z oddziałów litewskich Władysław Mystkowski zginął w potyczce pod Rudką 17. 5. 63., Aramowicz o takim adjutancie nie wspomina.

18. 5. 63. Sompolin; — prawdopodobnie Sompolno w pow. konińskim.

18. 5. 63. Rudniki; — które i gdzie niewiadomo.

7. 6. 63. Magnuszew; — jest kilka miejscowości podobnej nazwy; czy to nie Naguszew w Płockiem 3. 6. 63., lub Grabowska Wola 1. 6. 63. w Sandomierskiem?

15. 6. 63. Pyzdry — w Kaliskiem; zapewne Ruda Wieczyńska 15. 7. 63.

28. 6. 63. Rząśnik; — leży w Płockiem.

4. 7. 63. Komorów; — może Rząśnik 4. 7. 63. zamiast 14. 7. 63., lub Komarowski las v. Hrynkiszki 14. 7. 63. st. st. = 26. 7. 63. n. s.

4. 7. 63. Prokop; — w Słowniku znalazłem tylko Prokopów i Prokopie.

11. 7. 63. Gace; — w Krakowskiem; Gace zachodzą u Ch. dwa razy.

2. 8. 63. Chełmno; —

16. 8. 63. Izbica; — Izbica w Lubelskiem i Płockiem do tej daty nie może się odnosić.

21. 8. 63. Blizin; —

22. 8. 63. Ostrowia w Ostrołęckiem; — pod tą datą podaje Wołyński w luźnych notatkach „Ostrowie“, gdzie miał się bić Krysiński, atoli Kr. w Ostrołęckiem nie walczył.

25. 8. 63. Zaróg; — prawdopodobnie omyłka druku zamiast Zaróg (Rudniki) 28. 7. 63. w Krakowskiem.

... 8. 63. Kaczyn w Ostrołęckiem; — Kaczyna w Ostr. Słownik nie zna.

13. 9. 63. Turczyn; —

19. 9. 63. Litewniki; — Potyczki pod Litewnikami 19. 9. 63. i bez daty pod Bzdurą, Biegajewem i Wilczą Górą wziął Chołodecki z Kolumny, który ma taką znakomitą informacyę: Cypryan Bonawentura Pudelski (Kobierzec) pospieszył w szeregi Wisłoucha d. 7. lutego, ranny d. 10. lutego pod Drapezą, brał udział w potyczkach pod Odrzywolem, Bzdurą, Zimną Wodą, Kozim Rynkiem, Biegajowem, w potyczce pod Wilczą Górą otoczony ect., zdołał się ze swoim plutonem bez straty wycofać; po rozbiciu oddziału Wisłoucha, przydzielony do oddziału Stasiukiewicza, gdy ten zmuszony odpierać nieprzyjaciela pod Litewnikami, ... ugodzony trzema kulami ducha wyzionął na miejscu dnia 19. września 1863 r. Fantazyi tej zupełnie nie rozumiem. Wisłouch walczył tylko we Wileńskiem, gdzie żadnych Wilczych Dołów ani

tp. Bzdur niema; po rozbiciu Wisłoucha, bez podania daty i miejscowości, to także komunał; o Stasiukiewiczu po Czersku (27. 5. 63.) nigdy nigdzie już żadnej wzmianki nie znalazłem, a ostatecznie żadnych Litewnik w Grodzieńskiem, gdzie się obracał Stasiukiewicz, lub we Wileńskiem, gdzie walczył Wisłouch, nie ma; nakoniec, żadnej z cytowanych tu miejscowości nie ma we województwach, które tutaj, ze względu na dowódzców (t. j. Wisłoucha i Stasiukiewicza) wchodzą w rachubę, nie ma.

24. 9. 63. Korytnica w Lubelskiem.

30. 9. 63. Brynica; — czy data w kombinacyi z tą miejscowością nie powstała z omyłki Kolumny z Dalewskim? Wówczas potyczka ta byłaby identyczna z Brenicą 14. 7. 63. w Mazowieckiem.

... 9. 63. Wąwolskie lasy... jest to, według Medekszy, rozsypka ks. Mackiewicza we wrześniu; ze 150 piechoty miało pozostać tylko 25, poczem ks. M. miał utworzyć oddział 80 jazdy. Ani Wą... ani Wę... itd. nie wykazuje Słownik w Kowieńskiem.

21. 10. 63. Jarchowce; — niezawodnie Jurkowice 21. 10. 63. w Sandomierskiem.

18. 11. 63. Bielany; —

20. 11. 63. Kalwarya; — Która?

25. 11. 63. Rudnik; — Który?

4. 1. 64. Ruda Korybutowska; — Lubelskie; zapewne jedna z licznych potyczek w Lubelskiem w styczniu 1864., co do których istniała wielka gmatwanina, a które starałem się uporządkować.

8. 1. 64. Wola Przybysławska; — Lubelskie, jak wyżej.

14. 1. 64. Wola Fajsławicka; — zapewne Ruda Fanisławicka 23. 1. 64. w Krakowskiem.

25. 1. 64. Brzuskwia; — miejscowości takiej Słownik nie zna.

... 1. 64. Wiłkomierz; — w Kowieńskiem.

Biegajewo... patrz Litewniki 19. 9. 63.

Bzdura... patrz Litewniki 19. 9. 63.

Cheszcze... Słownik nie zna takiej miejscowości.

Chmielówka... istnieje kilka.

Ćmielówka... może Ćmielów = Jeziorki 4. 5. 63. w Sandomierskiem.

Feliksów... W notatce biograficznej o Ludomirze Benedyktowiczu pisze Chołodecki, że B. walczył w oddziele Wład. Wilkoszewskiego w Mężeninie, pod Ostrowem, Feliksowem; jest to zatem jedno ze starć we woj. Płockiem lub Augustowskiem w pierwszych chwilach powstania.

Jerysza... takiej miejscowości nie znalazłem; Chołodecki pisze, że Bezdek Józef walczył pod dowództwem Kruka i Wierzbickiego pod Jeryszą, Żyżynem, Biskupicami itd.; jest to więc jedna z wymienionych już potyczek oddziału Wierzbickiego.

Kambrów... Słownik takiej miejscowości nie zna; niezawodnie miało być „Zambrów".

Kotlice w Kieleckiem... leżą nad Nidą w pow. jędrzejowskim, por. Mokrsko Dolne, gm. Raków.

Lisigród... w życiorysie Teodora Gedroycia podaje Ch., że walczył pod Lisigrodem, atoli notatka ta jest tak nieścisła, że trudno się domyśleć o jakąby tu potyczkę chodziło; wam wrażenie, że to jedno ze starć Bohdanowicza Kazimierza.

Łowicka Puszcza... ma leżeć w Kowieńskiem, bo tam się bił Olszewski Benedykt, który według Ch. walczył w Łowickiej Puszczy; o ile mi wiadomo, takiej puszczy w Kowieńskiem nie ma; może to być więc albo Ro-

gów, albo Korsakiszki, albo i to najprawdopodobniej Sesiki 4. 6. 63. czyli Łańska Puszcza.

Maciejów...

Miedziana Góra... Według Chołodeckiego, Podgórski Aleksander bił się u Grelińskiego i Czachowskiego pod Ratajami, u Kononowicza pod Warką; pod Miedzianą Górą, ranny, dostał się do niewoli.

Mochów... tak nazywa Rostworowski daną miejscowość w spisie rzeczy do swoich pamiętników, ale w tekście opisuje zajście to, jakoby pod Miechowem (w Lubelskiem); rejterada ta mogła zajść między 24. 12. a 31. 12. 63., jakby z tekstu wynikało. Mochów, Mechów lub Miechów na Podlasiu ani w Lubelskiem nie istnieje.

Mokszek... Chołodecki wspomina o Jarosławie Grottgerze, jako rannym pod Mokszkiem; Mokrzk istnieje w Płockiem, ale tam nie mógł się bić Grottger, gdyż służył według Chołodeckiego, pod Mossakowskim, Oxińskim, Matuszewiczem i Słupskim. We województwach, w których ci dowódzcy przebywali, jest kilka miejscowości podobnego brzmienia. W życiorysie Wiktora Przybylskiego pisze Ch., że P. walczył w oddziele Łopackiego, Czachowskiego i Bogusza i bił się pod Stefankowem, Boryą, Ostrowcem, Rzeczniowem, Białobrzegami, Rusinowem, Ratajami, Wąchockiem, Blizinem, Kamionką, Cecowem i — Mokszkiem; może to jakaś potyczka w Krakowskiem ze względu na Mossakowskiego i Bogusza, którzy operowali w tem województwie.

Mosty lipnickie... Według Chołodeckiego ks. Głowiński służył w oddziele Czechowskiego, Lelewela i Gołuchowskiego, walczył pod Mostami Lipnickimi i Hutą Krzeszowską; jest to prawdopodobnie jedna z trzech potyczek Leona Czechowskiego, (chociaż Słownik Mostów Lipnickich nie wymienia w Lubelskiem, gdzie tylko Gł. mógł walczyć).

Orwistów... miał tu poledz, według Kolumny, Józef Kucewicz, który przedtem bił się pod Wędziagołą i Krakinowem.

Pakuszewo... Słownik nie zna takiej miejscowości.

Pilaszków... będzie to jakaś z wymienionych w tekście potyczek w pobliżu Błoń, ponieważ P. leży 3 km. od tego miasta.

Piszczele... Słownik nie zna; według Chołodeckiego, Antoni Filewicz był szeregowcem u Krysińskiego potem u Bończy i Grzymały, brał udział w drobnych rekonesansach. Ostatnio pod Międzyrzeczem i Piszczelem (może Piszczacem?).

Poryszka...

Promicznia... według Kolumny niejaki Józef Grabowski zmarł z ran odniesionych pod Promicznią w Kalwaryjskiem; istnieją dwie miejscowości „Promiszki“ (nie Promicznia) 12 km. płd. od Augustowa, a więc nie w Kalwaryjskiem.

Rajgród... pod Rajgrodem nie walczono; w czerwcu tylko (według Czasu) powstańcy zajęli Rajgród, ale nie bili się.

Różana Góra...

Rusienice... Słownik nie zna.

Skarzyńskie lasy... Według Kolumny w Skarzyńskim lesie miał poledz Gustaw Wołowicz „podobno z powiatu oszmiańskiego“; według Czasu N. 331 z 1864. r. — za informacyą moskiewską — jakiś Wołowicz dowodzić miał w Augustowskiem i koło Grodna.

Skrucha...

Wędziagoła... Według Kolumny, Bułkowski Adam odznaczył się pod Palwiszkami (?) Wędziagołą, Krakinowem i zginął (!) pod Powiatówką, a Ku-

cewicz Józef walczył pod Birżami, Użwentami, Cytowianami, Żoginiami, Montwidowem, Czarnym Dworem (?) Wędziagołą, Krakinowem i Orwistowem. Porównaj Orwistów. Wędziagoła leży 21 km. płd.-wsch. od Kiejdan.

Wielka Wieś... zapewne w Krakowskiem, gdyż miał tu walczyć, według Chołodeckiego, Piotr Grzymalski, który służył pod Grekowiczem, Romockim, Mosakowskim, Krukowieckim i Denisewiczem.

Wilcza Góra... patrz Litewniki 19. 9. 63.

Wiszki...

Wola ruszkowska...

BIBLJOTEKA
Wyż. Szk. Wojen.

BIBLIOTEKA
Wyższej Szkoły Polit.-Wych.
L. inw. 753

OMYŁKI I OPUSZCZENIA ZAUWAŻONE W TRAKCIE DRUKU.

Str. 370 opuszczono (Borysowska puszcza 11. 5. 63. ob. Porucz Miń.)
Str. 379 opuszczono Janczyki 23. 6. 63 A.
Str. 395 ma być: Porucz 11. 5. 63. Miń.... — zamiast Porucz 11. 5. 63. Wil.
Str. 426 ma być: Dmochowski... Miń. Porucz 11. 5. 63. — zamiast Dmochowski Wil. Porucz 11. 5. 63.

Rozwój i upadek ruchu zbrojnego 1863-65.

Zestawił Stanisław Zieliński, Rapperswil.

Miesiąc	Królestwo Kongresowe									Litwa							Ruś				Zagranica	Ogółem
	Województwo								Ogółem	Województwo						Ogółem	Województwo			Ogółem		
	Mazowieckie	Podlaskie	Lubelskie	Sandom.	Krakowskie	Kaliskie	Płockie	Augustowsk.		Wileńskie	Kowieńskie	Witebskie	Mohilewskie	Mińskie	Grodzieńskie		Wołyń	Ukraina	Podole		Rumunia	
Styczeń	10	11	13	4	.	3	9	8	**58**	.	.	.	.	.	2	**2**	.	.	.	.	.	**60**
Luty	11	8	10	12	11	7	15	2	**76**	4	.	.	.	1	8	**13**	.	.	.	.	.	**89**
Marzec	10	16	5	1	10	12	7	3	**64**	3	4	.	.	.	2	**9**	.	.	.	.	.	**73**
Kwiecień	16	3	3	12	4	14	8	6	**66**	8	8	1	.	.	2	**19**	.	.	.	.	.	**85**
Maj	8	5	7	10	7	12	7	5	**61**	8	12	.	3	9	14	**46**	15	12	.	**27**	.	**134**
Czerwiec	6	9	2	11	3	9	12	8	**60**	12	15	.	.	3	15	**45**	2	.	.	**2**	.	**107**
Lipiec	26	4	7	6	8	10	10	15	**86**	4	19	.	.	5	9	**37**	2	.	.	**2**	1	**126**
Sierpień	15	3	6	6	9	12	13	8	**72**	4	10	.	.	2	7	**23**	.	.	.	.	.	**95**
Wrzesień	15	7	7	1	7	7	5	10	**59**	3	4	.	.	.	3	**10**	.	.	.	.	.	**69**
Październik	7	4	11	4	4	15	4	6	**55**	2	10	.	.	.	1	**13**	.	.	.	.	.	**68**
Listopad	15	10	16	8	5	5	5	2	**66**	.	7	.	.	.	.	**7**	1	.	.	**1**	.	**74**
Grudzień	4	6	14	6	5	4	2	.	**41**	.	2	.	.	.	1	**3**	2	.	.	**2**	.	**46**
Ogółem r. 1863	**143**	**86**	**101**	**81**	**73**	**110**	**97**	**73**	**764**	**48**	**91**	**1**	**3**	**20**	**64**	**227**	**22**	**12**	.	**34**	**1**	**1026**
Styczeń	2	3	22	12	11	7	1	.	**58**	.	7	.	.	.	.	**7**	.	.	.	.	.	**65**
Luty	6	6	5	12	4	3	2	2	**40**	.	.	.	.	.	1	**1**	1	.	.	**1**	.	**49**
Marzec	1	.	6	13	8	6	3	2	**39**	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	**32**
Kwiecień	2	2	8	10	3	3	2	4	**34**	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	**34**
Maj	.	2	3	1	1	.	1	6	**14**	1	.	.	.	.	.	**1**	.	.	.	.	.	**15**
Czerwiec	1	.	.	1	1	1	.	.	**4**	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	**4**
Lipiec	.	.	.	.	.	1	.	.	**1**	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	**1**
Sierpień	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Wrzesień	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Październik	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.	**1**	.	.	.	.	.	**1**
Listopad	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Grudzień	.	1	.	.	.	.	.	.	**1**	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	**1**
Ogółem r. 1864	**12**	**14**	**44**	**49**	**28**	**21**	**9**	**14**	**191**	**1**	**8**	.	.	.	**1**	**10**	**1**	.	.	**1**	.	**202**
Kwiecień r. 1865	.	1	.	.	.	.	.	.	**1**	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	**1**
Ogółem 1863—1865	**155**	**101**	**145**	**130**	**101**	**131**	**106**	**87**	**956**	**49**	**99**	**1**	**3**	**20**	**65**	**237**	**23**	**12**	.	**35**	**1**	**1229**

CBW
Wpływ nr 328 z 46.
Nr. wol. 163

MAPA
BITEW-POTYCZEK 1863-1864
NA
LITWIE i RUSI
Z DATAMI STARĆ
ułożył
STANISŁAW ZIELIŃSKI

Objaśnienie znaków:

- Stolice województw
- Granice Litwy i Rusi
- Granice województw

Daty bez oznaczenia roku, odnoszą się do r. 1863.

Podziałka

0 20 40 60 80 100 KM.
10 30 50 70 90

KURLANDYA
WITEBSKIE
KOWIEŃSKIE
WILEŃSKIE
GRODZIEŃSKIE
MIŃSKIE
MOHILEWSKIE
WOŁYŃ
PODOLE
UKRAINA
MORZE CZARNE

RYGA
DYNABURG
WITEBSK
MOHILEW
MIŃSK
KOWNO
WILNO
GRODNO
ŻYTOMIERZ
KIJÓW
KAMIENIEC PODOLSKI
KRÓLEWIEC
WARSZAWA
KRAKÓW
LWÓW
Połąga
Kłajpeda
Połock
Sienno
Orsza
Mścisław
Horki 6.V.
Podbereziel 9.V.
Borysów
Bodzinki 1.VII.
Radoszkowice
Marcyanówka 21.V.
Ihumeń
Lady 10.V.
Kowalewice 30.VIII.
Łoczyn 25.VI.
Skryl 16.VIII.
Szack
Ozierce 3.V.
Bobrujsk
Rochaczew
Nizsza Toszczyca 8.V.
Liciagi 11.V.
Czausy
Bielica
Mozyr
Stolin
Pinsk 1.VII
Kołodno 12.VII-13.VII.
Woronie 23.VI.
Horki 21.V.
25.V.
17.V.
Zadyn 29.VI.
Dąbrowica 26.VI.
Moskalówka 17.V.
Jezierany
Owrucz
Wercholewsk 13.V.
Borodzianka 9.V.
Radomyśl
Romanówka 9.V.
Wasilków
Perejasław
Hrebenki 10.V.
Rozałówka 10.V.
Białacerkiew
Skwira
Kistówka 9.V.
Łuka 10.V.
Owsianiki 11.V.
Butaj 15.V.
Biała 12.V.
Rotmistrzówka 12.V.
Lipowiec
Humań
Iwnica 10.V.
Sotowijówka 9.V.
Trojanów 8.V.
Miropol 16.V. 17.V.
Potonine
Worobijówka 19.V.
Lubar 9.V.
Ostrog
Laszki 25.V.
Salicha 26.V.
St. Konstantynów
Zastaw
Krzemieniec
Brody
Makoty 25.V.
Dubno
Ostróg
Sławuta
Minkowce 22.V.
Korytnice 28.VII.
Samowola 12.V.
Porzuck 2.XI.
Łuck
Włodzimierz
Wremba 13.XII.
Kładniów 12.XII.
Benjuga 14.II.64.
Kowel
Lubom
Czartorysk
Chocin
Kiszyniew
Odesa
Kagul
Kostangalia 15.VII
Galacz
Tulcza
Dniepr
Piotrowszczyzna 10.IV.
Przytuki 2.V.
Nowogrudek
Ignatów 11.VII.
Waleryany 4.V.
Mosty 23.VI.
Lwowszczyzna 18.VII.
Stołpce
Stolnik
Stuck
Jeziorosy
Świadość
Lepogorzy 3.I.64.
Uszpole 14.XI.
Pirwele 11.IX.
Mincze 16.V.
Dzieszukiszki
28.VIII.
Leluny 1.VIII.
Łabonary 21.V.
Święciany
Postawy 26.VI.
Szeszole 30.IV.
Gedrojce 24.VI.
Szyrwinty 27.VIII.
Loktiany 25.VI.
Miłkiszki 22.III.
Niemenczyn 17.II.
Łubki 5.VI.
Dołhinów Chłopienicze 19.V.
Dzwińsy 9.V.
Rakanciszki 17.II.
Ławaryszki 28.VIII.
Daukszyszki 22.II.
Wilejka
Władyki 29.V.
Oszmiana
Borony 1.IX.
Klewica 15.IX.
Olkieniki 19.X.
Zygmuntyszki 16.VI.
Ejszyszki 16.V.
Kowalki 20.IV.
Dubicze 5.V.
Lida
Dubicze 11.IV.
Sklanek 1.V.
Jeziory 3.V.-25.VII.
Mereczki 17.IV.
Stańiuki 21.IV.
Szumma 24.IV.
Pomusel 15.VI.
Zyliny 12.V.
Pokiernów 16.V.
Rudniki 31.V.
30.IX.
Oszmiana
Mańcele 14.VI.
Troki 6.II.
Landwarowo 10.V.64.
Markowszczyzna 9.III.
12.VII.
Stokliszki 19.V.
Kobryń
Janów
Brześć Litewski 10.XII.
Kamieniec
Kam. Litewski
Wysokie Litew
Rzeczyca 15.II.
Borki 7.X.
Piaski 9.V.
Smolarka 13.V.
Koreczyn 13.VI.
Pruzany 13.II.
Bereza Kart.
Mielerczyce 4.II.
Królowy Most 11.II.
Siemiatycze 6.II.-7.II.
Hornów 2.V.
Ciechanowiec 23.VIII.
Bielsk
Głęboki Kąt 30.VIII.
Bocki 20.IX.
Rudka 31.I
2.VIII.
Brzescianka 12.8
5.III
Markowo 30.VII.
Stroble 2.V.
Rychty 5.VIII. 2.VIII.
Tłoczowo 15.VII.
Paszk. Ost.
Suraż 23.I.8.II.
Ihnatki 31.VII. 2.VIII.
Grodek 2.VII.
Biały Stok 4.5.II.64.
Walile 29.IV.
Wołkowysk
Swisłocz
Porozów
Zarkowszcz 7.8.VIII.
Bojary
Łysków 16.VI.
N. Dwór 10.V.2.VI.
Janin
Ludwin
Huta 16.VI.
Rudnia 28.V.
Berezowe Bit. 20.VII.
Michaliny 14.V.
Kosów
Sieradów
Mereczowszczyzna 8.VI.
Krzywoszyn 21.VI.
Motowidy 3.V.
Sielec 7.VI.
Borki 26.II.
Rożana 16.V.
Świętobrosc 19.X.
Sosiki 4.VI.
Buda 20.VIII.
Witkomierz
Białozoryszki 20.XI.
Jaswojnie 1.1.64.
Bojany 11.VI.
Giedroje 24.VI.
Szyrwinty 27.VIII.
Giedrojce 20.VIII.
Kruszan 1.III.
Petryszki 21.VIII.
Antokolce 6.IV.
Żyżmory 20.X.
Polimsza 19.V.
Klaryszki 11.VII.
Troki 6.II.
Landwarowo 10.V.64

MAPA
BITEW i POTYCZEK 1863-1864
W
KRÓLESTWIE KONGRESOWEM
Z DATAMI STARĆ

UŁOŻYŁ

STANISŁAW ZIELIŃSKI

OBJAŚNIENIE ZNAKÓW:

- WSI.
- MIASTA.
- MIASTA OBWODOWE.
- STOLICE WOJEWÓDZTW.
- GRANICA KRÓLESTWA KONGRESOWEGO.
- GRANICE WOJEWÓDZTW.

Daty bez oznaczenia roku odnoszą się do r. 1863.

PODZIAŁKA

1 : 750000

0 10 20 40 60 KM.

KOWIENSKIE

WILEŃSKIE

GRODZIEŃSKIE

BIAŁOSTOCKIE

MAZOWIECKIE

PODLASKIE

LUBELSKIE

SANDOMIERSKIE

KRAKOWSKIE

SIEDLECKIE

KALISKIE

PŁOCKIE

Tylża, Niemen, Wilki, Wilia, Szaki 25.IX., Lokajcie 9.IV., Sapierzyszki, KOWNO, Rumszyszki, Żyzmory, Kozłowa Ruda 1.IV.–21.VIII., Mazuryszki 21.VIII., Pilwiszki, Czysta Ruda, Witkowyszki 30.X., Preny 20.VII., Wesołe Oko 20.VII., Poszławanty 22.V., Wystruć, Gabiń, MARYAMPOL, Buda 23.V., Batwierzyszki, Punie, Bombiniki 5.VIII., Janczyki 23.VI., Olita 20.VI., KALWARYA, Simno, Kartimoksle 24.VIII., Piotrowicze 2.XI., Stragiszki 21., Łozdzieje, Seraje, Kryksztany 23.V., Dumbele 10.VII., Borowe Karczma 10.X., Strenkuny 24.VIII., Żywawoda 9.XI., Szławanty, Żywulciszki, Merecz 25.VII., Węgoberek, Krasnopol 26.VIII., SEJNY, SUWAŁKI, Straczuny 7.VII., Berźniki 25.VI., Długa Wieś 19.IX., Rastembork, Lec, Olesznо, Dzierza 7.X., Okszanka 10.IV., Strzelcowizna 3.IX., Mikaszówka 2.VII., Kadysz 21.V., AUGUSTOWO 23.VI., Sopockin, Orzysz, Ełk, Krasne 29.VI., Skiebfowo 25.IX., Jastrzębna 19.IV., Lipsk, Rajgród, Biebrza, GRODNO, Gajewo 12.III.64., Szczuczyn 5.II.64., Białaszewo 31.III., Białogrądy 22.VIII., Goniądz, Niemen, Grudziądz, Szczytno, Rozogi, Łączki 14.II.64., Lemany 10.XI., Wincenta 19.IX., Milewo 5.V.64., Grabowo 10.V.64., Dąbrowa 3.V.–8.III., Warmiak Brzeziny 25.XI., Tyczek 16.IV., Kolno, Radzinów 5.VII.–3.III.64., Chełmno, Wielbark, Cyk 21.II., Myszyniec 9.III., Dzierzbia 12.V.64., Poryte 25.II.64., Nibork, Kołaki 16.I.64., Kuzie 15.IV.64., Mały Płock 9.IV.64., Jędwabno 5.IV.64., Dobrzyjałowo 3.V.64., Bydgoszcz, Działdowo, Szemplino 3.IV.64., Łapinożek 22.III.64., Zielun 20.II., Grajino 31.III.64., Gałomin 10.X., Dobrzyń, Dziwy 29.VII., Osówka 14.X., Kapusnik 5.IV., Dębsk 15.II., Rzegnowo 24.VI., Borzymin 21.V., Rypin 4.II., Kuczbork 5.VII.–12.VII., MIŁAWA 20.II.64., Kotowy 4.VI., Rozwozin 3.VII., Żuromin 8.II., Chromaków 10.VIII., Skrwilno 25.II., Nietrzeba 22.IV., Drążdżewo 12.III.–27.VII.–28.VII.03.–29.VII., Toruń, Szczutowo 9.VII., Bieżuń, Radzanów 21.III.–17.IV., Radzimowice 17.VII., Ciechanów, Unieck 283.I., Rydzewo 8.VII.–8.IX., Mieszki 22.VIII., Inowrocław, Lipno 3.VIII., Sierpe 8.II., Koziołek 16.IV., Kosemin 18.IV., Żurawino 17.IX., Nieszawa 1.VII., Krzywosądz 19.II., Kruszwica, Płowki 1.VI., Radziejew, Raciąż, Drobin 12.VIII., Drozdowo 20.VIII., Rybitwy 16.IX., Wisła, BRZEŚĆ KUJAWSKI, Bielsk, Trzemeszno, Gniezno, Ciołkowo 22.I., PŁOCK 21.I.23.I.–F., Woźniki 22.VI., Płonsk 24.I., Gołębie 22.I., Nasielsk, Wiączyń 13.VII., Nowa Wieś 21.II.–20.V., Gościenczyk 2.VII., Kowal 15.IV., Ciechomice 2.VII., Zegrze 26., Serock, Popowo 22.VI., Fidesty 12.III., Jeżyska 8.III., Gwiazdały 6.III., Łochów 27., Ruszkowo 10.IV., Pasieka 20.IX., Lutoborz 22.XI., Izbica 9.VI., Rzeżewo 15.XII., Młobka 16.X., Szewo 22.IX., Chojenki 7.III., GOSTYNIN 28.I., Strzemeszna 2.II., Wyszogród 2.VI., Nieporęt 16.II., Radzymin 30.VII., Sulejów 4.XI., Międzylesie, Ludwinów 3.III., Węgrów 10.V., Sokołów 3.I.–9.VI., Przewiązki 24, Sypytri 22.VIII., Korczew 10.IX., Sieniatycze, Wysokie Litewskie, Niemirów, Mokobody 3.II., Raczyny, Konstantynów 24.II., Siedlce, Sto. Łacki 23.I., Mordy 9.II.64., Łosice 23.I., Chołyczе 4.IX., Białka 1.IX., Drupia 10.II., Gronina 17.V.64., Żebrak 16.XII., Wilka Konopczana 2.II.64., Wola Wodyńska 23.III., Saolanka 10., Międzyrzecz 6.V.–9.VI., Woskrzenice 17.II., Białka 1.II., Wólka Plebańska 15.4., Dubów 19.6., Łomazy 23.I.–26.I., Kodeń 23.I., Rossosz 17.II., Mazanówka 26.V., Sławetyczе 11.VII., Lisia Wólka 6.II., Brześć Litewski, Białka 23.I., Stoczek 8.VI., Kisłówka 10.V., Zastawie 2.XII., ŁUKÓW 23.I., Grzęzówka 22.IV., Parysów, Dziecinów 18.III., Żelazna 25.VIII.64.–23.II., Góra 27.I.–2.III.–13.IV., Czarnyla 20.III., Tarczyn, Skierniewice, Strykow, Rokitnica 10.7., Strzyżowa 26.I., Pełkoszowska Wola 29.VIII., Raciborzy 5.IX., Osuchów 6.VII., Grójec 2.–16.64., Zgierz, Dobra 24.XII., Wola Curusowa 4.II., Brzozowie 28.VII., Babsk 17.V., Byszewy 26.IX., Skoszewy 28.II., Kołacin 16.VII., Buczek 12.VII., Łódź 31.I.–18.IV.–19.III.–29.III., Rogów 24.IX., RAWA 4.II.–10.XII., Błędowo 12.VIII., Brzeziny, Gałków 25.IX., Lutomiersk 1.IX., Opatowek 25.II., Chlewo 25.II.64., Rozdziały 16.I.64., Warta 15.X.–1.X., Boczki 31.XII., Szadek, Błaszki, Małków 15.XI., Wiktorowo 21.64., Wrząca 16.II., SIERADZ 18.IX.–24.I.–18.VI.64., Zduńska Wola, Łask, Grabowo, Giżyce 18.VI., Kurek 19.VII., Zieleniec 15.VIII., Brodnia 5.II., Kuźnica Grabowska 26.II.–15.IV., Sędziejowice 26.VII., Starce 15.X., Pyszków 5.II., Nowa Wieś 16.X., Majaczewice, Złoczew 10.II.–22.VII., Widawa 22.V., Jawor 3.III., Chojcziny 12.IV., Łututów 15.VI., Rychłocice 15.IV.–5.VIII., Szczerców, Bełchatów, Wieruszów, Ochędzyn 20.IV., Kalichowy 14.V., Kaszewice 3.VII., Broszęcin 10.IV., Kuźnica 4.III., WIELUŃ, Radoszewice 27.III., Chorzenice 4.VI., Kamińsk 28.I., Działoszyn, Kluski Pustowo 22.IV., Wieniec 6.X., Kowale 15.X., Kuźnica 4.IV., Brzeźnica, Radomsko 24.V.–24.VI., Praszka, Rudniki 13.X., Więcki 23.IV., Krzepice 21.VII., Kruszyna 27.V., Borowo 28.VIII., Nieznanice 29.VIII., Pańki 26.II., Kocin 3.X., Częstochowa 27.IV.–7.VIII., Łączewno 20.XI., Kłodawa 12.VII., Krosniewice, Kutno 2.VII.–18.VII., Barłogi 28.VI., Oporów 7.IX., Żychlin 22.VII., Stępów 25.II., Dobrzelin 22.VII., Złaków Kościelny 25.VII., Kiernozia 1.II., Chełmno 7.X., Grabów 29.X., Ktery 9.VIII., Sobota 22.VII.–14.VII., Walewice 8.VII.–24.VII.–14.VIII., Batków 8.XII., Łowicz 23.VII., Kurdwanów 28.II.64., Milanowek 7.VII., Grodzisk 1.II., Bolimów, Ruda 1.XI., Młochów 1.XI., Grabów 10.VII.64., Debie 14.IV.64., Czepów 20.VIII., ŁĘCZYCA, Bolimowskie Budy 7.II., Przypki 3.III., Tuliszków 19.II.64., Grochowy Pęcherzewek 30.V., Turek 20.VIII.–28.XII., Uniejów 12.X., Ner 1.XI., Gozdy 12.IV.64., Niewiesz 23.V., Różin 27.X., Dobra 1.X.–10.XII., Skęczniew 27.IX., Poddębice, Jerzów 4.XII., Dalików 10.IX., Futki 19.VIII., Ceków 4.XI., Tokary 5.X., Kamień 7.X., Kościelna Wieś 21.X., Koźminek, Strachocin 15.II., Poprężnik 23.VIII., Chlewo 25.II.64., Rozdziały 16.I.64., Opatowek 25.II., Warta 15.X., Boczki 31.XII., Szadek, Błaszki, Małków 15.XI., Wiktorowo 21.64., Wrząca 16.II., Kalisz 15.IV., Krotoszyn, Ruda Wieczyńska 15.VII., Rychwał, Chocz 2.VIII.3.X., Olesiec 1.V., Borowiec 31.V., Brudzew 5.VI.64., Sławiszyn, Tarnowska Wola 13.X., Brenica 14.VII., Zażary 11.VII.–23.IX., Nowe Miasto, Lubochnia 6.II., Tomaszów 12.7.1.IX., Studziamna 10.II., Ułów 16.V., Beby 3.V., Wolborz, Piotrków, Sulejów, Rozprza 22.II.64., Ossa 10.VII., Rusinów 8.VII., Gieliniow 22.IV., Goździków 30.VI., Przysucha 27.IV.–13.VI.–8.VII., OPOCZNO 10.X.–10.III.64., Kowala Stępocina 21.VIII., Skaryszew 2.IV., Ironisk 17.IV.64., Zwoleń 8.II.64., Kosciuszkowo 27.V., Klikawa 26.VIII., RADOM 5.I., Puławy, Kurów 21.I., Markuszów, Przybysławice 19.I.64., Garów 26.XI., Kazimierz 23.I.–6.II., Wola Osowińska 16.XII., Kolano 18.XI., Parczew 21.VI., Wyryki 5.VII., Włodawa 28.IV.–8.V.–30.V.–3.64., Adamki 7.III., Luta 2.III., Ossowa 31.XII., Stulno 14.XI., Rudka 12.I., Wielka Bukowa 6.VII., Mała Bukowa 23.I., Rudka 17.II., Luboml., Świerze 9.VII., Żalin 22.VII., Brzezno 22.VIII., Chełm 2.XI.–9.XI., Dubienka 11.XII.–13.II.64., Horodło, Uścług, HRUBIESZÓW 23.I., Zamość 1.V.64., Turkowice 18.V., Mołoźów 25.X., Dołhobyczów 3.I.64., Stara Wieś 18.I.64., Nowosiołki 29.II., Tuczapy, Tyszowce 18.V., Zwierzyniec 8.II., Szczebrzeszyn 30.I., Sitaniec 16.IV.64., Goraj 28.X., Zaklików 24.IV.64., Jaw 23.I.–3.IV.64., Brałoszowiec 1.XII., Momoty 15.IV.64., Panasówka 3.IX., Krasnobród 24.3–8.I.64., Ciosmy 21.III.–11.V., Biłgoraj 2.IX., Tuła Krzeszowska 30.II., Józefów 23.I.–24.IV., Ciotusza 11.XI.–24.I., Tomaszów 1.II.–30.I.64., Jarczów 25.X., Wola Grodecka 31.X.–11.III.64., Tarnogród 7.II.–14.II., Borowe Młyny 16.IV., Nabylanka 1.V.–6.V., Narol, Łuszczowa 4.III., Krzeszów 28.I., Potok 20.III., Łuszki 20.III., Ulanów, Rudnik, Rozwadów, Osiek, Łukawiec 15.III.64., Rybnica 20.X., Jurkowice 21.X., Szczegolice 25.I.64., SANDOMIERZ 9.II., Radomyśl, Łazek 22.X., Irena 29.VIII., Stupie 23.I., Modlibrzyce, Stupcza 8.II., Ryki, Zabianka 11.X., Wieprz 6.II.64., Ulęże 6.II.64., Blizocin 25.II., Krupy 6.II., Boranów, Debin, Życzyn 8.VIII., Sobolew 24., Firlej, Brzeźnica 22.III., Ostrów, Rutka Korybutowa 14.I.64., Sosnowica 4.III.–19.VIII., Jedlanka 4.III., Uścimów 31.I.–6.I.64., Wytyczno 7.II., Andrzejów 22.XI., Rania Wola 7.VII., Urszulin 22.I., Puchaczew 28.II., Majdan 30.XII., Majdan 30.XI., Malinówka 20.IX., Cycow 14.XII., Sawin 22.I., Rudnia 6.I.64., Rudka 20.I.64., Brzozówka 20.I., Rudka 12.I., Stulno 14.XI., Wytyczno 7.II., Ossowa 31.XII., Nowy Staw 25.IX., Zezulinka 22.I., Zawieprzyce 21.IV., Lubartów 25.V.–31.VIII., Syrniki 31.VIII., Sienkowice 21.I.64., Samoklęski 21.I.64., Kurów 21.I., Markuszów, Przybysławice 19.I.64., Garów 26.XI., Kazimierz 23.I.–6.II., Wola Osowińska 16.XII., Kolano 18.XI., Parczew 21.VI., Wyryki 5.VII., Włodawa 28.IV.–8.V.–30.V.–3.64., Adamki 7.III., Luta 2.III., Ossowa 31.XII., Stulno 14.XI., Rudka 12.I., Wielka Bukowa 6.VII., Mała Bukowa 23.I., Rudka 17.II., Luboml., Świerze 9.VII., Żalin 22.VII., Brzezno 22.VIII., Chełm 2.XI.–9.XI., Dubienka 11.XII.–13.II.64., Horodło, Uścług, HRUBIESZÓW 23.I., Zamość 1.V.64., Turkowice 18.V., Mołoźów 25.X., Dołhobyczów 3.I.64., Stara Wieś 18.I.64., Nowosiołki 29.II., Tuczapy, Tyszowce 18.V., Zwierzyniec 8.II., Szczebrzeszyn 30.I., Sitaniec 16.IV.64., Goraj 28.X., Zaklików 24.IV.64., Jaw 23.I.–3.IV.64., Brałoszowiec 1.XII., Momoty 15.IV.64., Panasówka 3.IX., Krasnobród 24.3–8.I.64., Ciosmy 21.III.–11.V., Biłgoraj 2.IX., Tuła Krzeszowska 30.II., Józefów 23.I.–24.IV., Ciotusza 11.XI.–24.I., Tomaszów 1.II.–30.I.64., Jarczów 25.X., Wola Grodecka 31.X.–11.III.64., Tarnogród 7.II.–14.II., Borowe Młyny 16.IV., Nabylanka 1.V.–6.V., Narol, Łuszczowa 4.III., Krzeszów 28.I., Potok 20.III., Łuszki 20.III., Ulanów, Rudnik, Rozwadów, Osiek, Łukawiec 15.III.64., Rybnica 20.X., Jurkowice 21.X., Szczegolice 25.I.64., SANDOMIERZ 9.II., Radomyśl, Łazek 22.X., Irena 29.VIII., Stupie 23.I., Modlibrzyce, Stupcza 8.II., Ryki, Zabianka 11.X., Wieprz 6.II.64., Ulęże 6.II.64., Blizocin 25.II., Krupy 6.II., Boranów, Debin, Życzyn 8.VIII., Sobolew 24., Firlej, Brzeźnica 22.III., Ostrów, Rutka Korybutowa 14.I.64., Sosnowica 4.III.–19.VIII., Jedlanka 4.III., Uścimów 31.I.–6.I.64., Wytyczno 7.II., Andrzejów 22.XI., Rania Wola 7.VII., Urszulin 22.I., Puchaczew 28.II., Majdan 30.XII., Majdan 30.XI., Malinówka 20.IX., Cycow 14.XII., Sawin 22.I., Rudnia 6.I.64., Rudka 20.I.64., Brzozówka 20.I., Rudka 12.I., Stulno 14.XI., Wytyczno 7.II., Ossowa 31.XII., Nowy Staw 25.IX., Zezulinka 22.I., Zawieprzyce 21.IV., Lubartów 25.V.–31.VIII., Syrniki 31.VIII., Sienkowice 21.I.64., Samoklęski 21.I.64., Puławy,

Biblioteka
WAP
25667/2
+ mapy
Naukowa